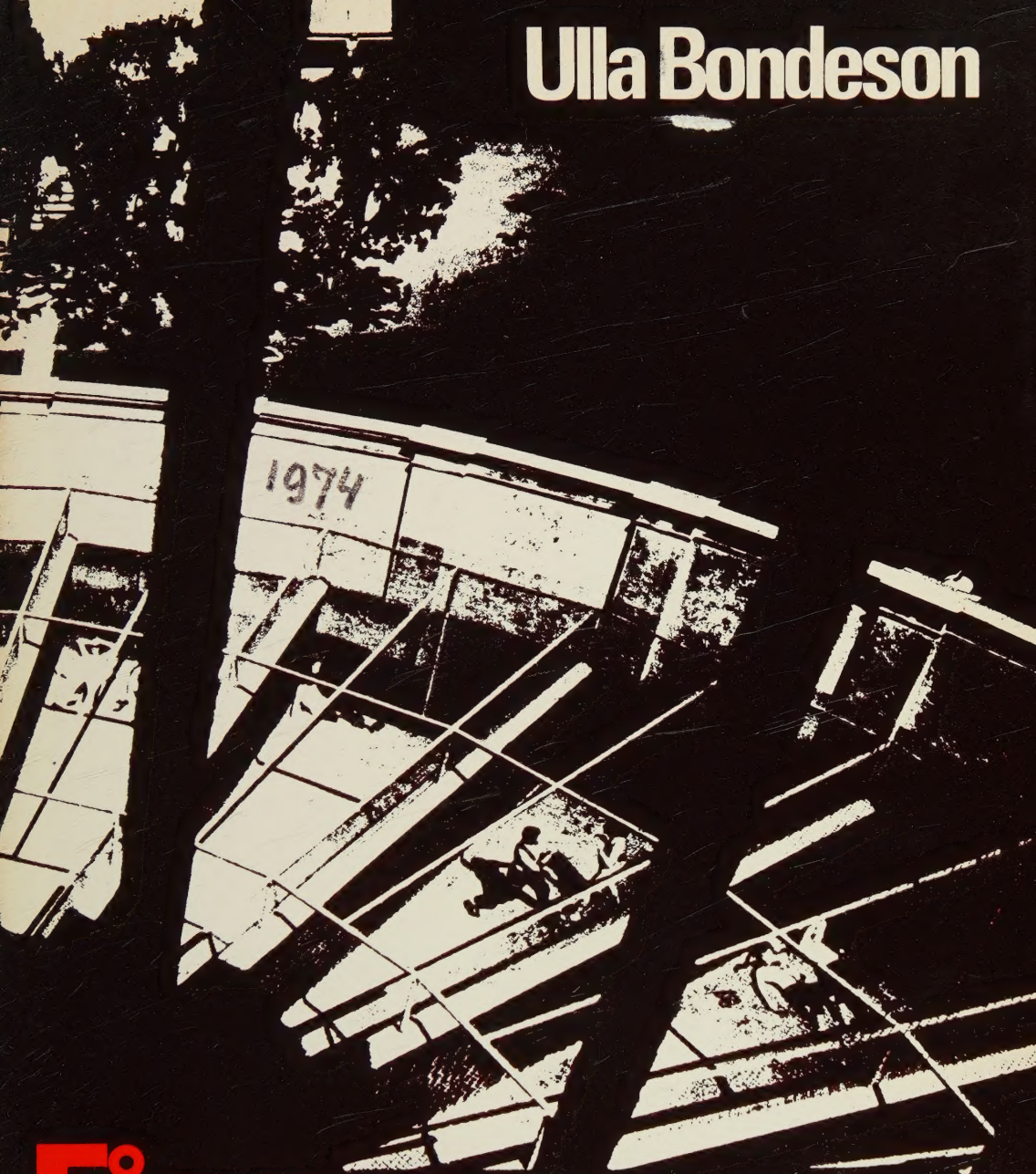
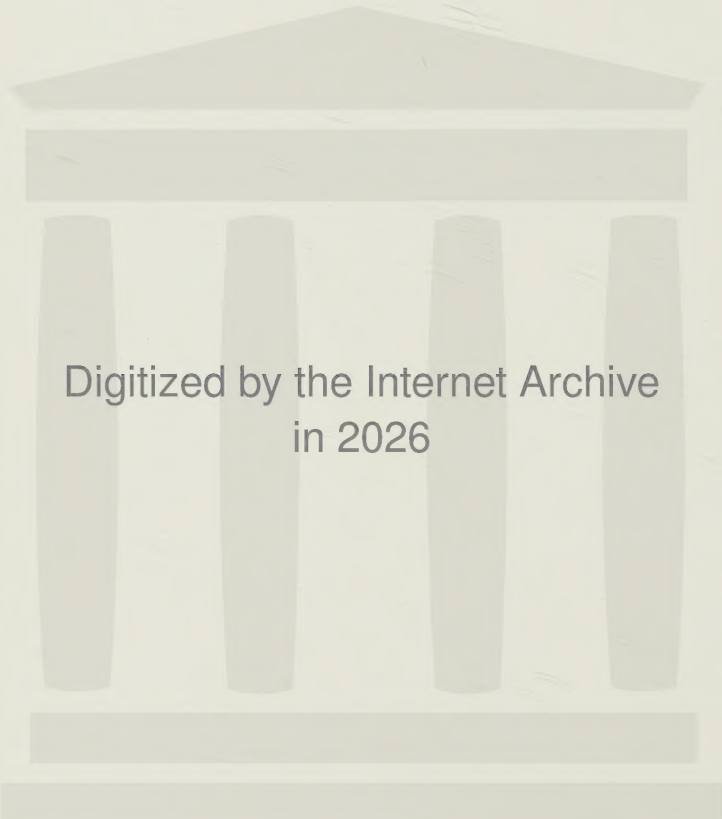

Ulla Bondeson

Fången i fångsamhället

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552415_0001

Ulla Bondeson

Fången i Fångsamhället

Socialisationsprocesser
vid ungdomsvårdsskola,
ungdomsfängelse,
fängelse och internering

© Ulla Bondeson 1974

P. A. Norstedt & Söners förlag 1974

Tryckt hos Tryckeri ab. Norden

Malmö 1974

ISBN 91-1-737511-8

Sverige är internationellt känt för att ha en högt utvecklad social- och kriminalvård. Men det har samtidigt ett mindre smickrande rykte för att sakna forskning som visar effektiviteten av åtgärderna på dessa områden. *Conrad* (1965) hävdar i en internationell översikt att "the Swedish correctional institutions for adults and children present models which are in most respects far ahead of other Western countries" (s. 249). Men under rubriken "the irrational equilibrium" framhåller han samtidigt: "The results are not even tabulated; despite a highly developed electronics industry, Sweden has not yet applied the magic of the computer to criminal statistics. Not even ordinary book-keeping methods are established by which the rate of recidivism can be used as a measure of success" (s. 27—28). En likartad bild av svenska förhållanden ges i en senare, lika inflytelserik bok om brottsbekämpning av *Morris & Hawkins* (1970), vilka framhåller att Sverige kommit långt då det gäller att avskaffa onödigt lidande; de utgår ifrån att sådant lidande får betalas med förhöjda återfallstal och ökad svårighetsgrad i de brott som utförs av dem som återvänder från frihetsstraff till nya brott. De beskriver våra små, relativt öppna institutioner, karakteriserade av hög personaltäthet, korta strafftider, liberalt permissionssystem och relativt utbyggd frivård och anser att vi på denna väg kommit, nästan så långt det är möjligt. "Further guidance will not come from the heart; the head must be more directly engaged. And that means a program of research and training which is in Sweden hardly officially envisaged, let alone pursued" (s. 248).

Med denna bok hoppas jag kunna bidra med ökad kunskap om det nästan jungfruliga fält som våra s.k. korrektionella institutioner*) utgör. I våra massmedia har den senaste tiden debatten varit intensiv i olika kriminalvårdsfrågor och vissa skönlitterära verk har också tilldragit sig stor uppmärksamhet. Däremot har de vetenskapliga undersökningarna varit sällsynta och de som gjorts har nästan inte alls offentligt diskuterats.

Frihetsberövandet kan diskuteras ur olika synvinklar. Det har t.ex. ifrågasatts ur såväl etiska som samhällsekonomiska aspekter. Min undersökning begränsar sig dock till effektivitetsaspekten, den kanske inte minst viktiga, som i sin tur torde påverka även de andra bedömningarna.

I denna avhandling studeras straffens individualpreventiva effekt, dvs. jag undersöker om straffens effekt på den straffade är av den arten att de kan förmodas återhålla denne från vidare brott. De höga återfallssiffrorna talar

*) Med korrektionella institutioner avses samtliga de anstalter där den officiella målsättningen är att människors asociala eller kriminella beteende ska förändras. Därmed är naturligtvis inte sagt att dessa institutioner verkligen uppfyller ett sådant "korrigerande" syfte.

ett tydligt språk om att straffens eller behandlingsens individualpreventiva effekt inte fungerar särskilt effektivt. Jag har gått in i anstalterna för att studera vad som händer i det som synes ske och genom att analysera de olika sociala processer som gestaltar sig i de intagnas samhälle sökt ge en förklaring till varför resultaten blir så nedslående.

I början på 60-talet fick jag mina första erfarenheter från s.k. totala institutioner genom arbete som biträde på mentalsjukhus och som assistent på en ungdomsvårdsskola. De många konflikter jag upplevde i det praktiska arbetet ledde mig in på olika forskningsuppgifter på detta område, och dessa har sedan hållit mig sysselsatt i nästan 15 år. Jag skrev en trebetygsuppsats (1964) och en licentiatavhandling (1967) i sociologi på material insamlat vid Ryagården. Detta är delvis publicerat i *Christie* (1968) och *Loman* (1972). I den kriminologiska litteraturen har mina resultat refererats och diskuterats, men på grund av ett strikt vetenskapligt presentationssätt har de knappast väckt någon uppmärksamhet vare sig i socialstyrelsen eller i den allmänna kriminalpolitiska debatten. Studien visade hur personalens terapeutiska ansträngningar misslyckades, eftersom de intagna byggde upp en egen subkultur med normer och värderingar riktade mot samhället och hur denna kriminella identifikation hade effekt även för senare återfall i brott. Undersökningens kriminalpolitiska relevans är uppenbar men genom att den saknade explicita uttalanden av detta slag, kom den alltså som så mycken annan vetenskaplig produktion att stanna inom universiteten och facktidsskrifterna. Jag har här dragit nytta av dessa erfarenheter och insett nödvändigheten av att framhålla de praktiska slutsatserna av mitt arbete; detta gäller speciellt kapitel 16.

Boken inleds med ett mer allmänt hållet kapitel om brott och straff, som för den läsare som är väl förtrogen med kriminologi och rättssociologi inte torde bjuda på några nyheter, men som för andra kan vara en nödvändig introduktion till vissa grundläggande teoretiska resonemang. Kapitel 2 ger en genomgång av resultaten från behandlingsforskningen, en relativt ny vetenskap vars resultat endast börjat sammanställas. De teoretiska och metodiska förutsättningarna för min egen undersökning anges i kapitel 3, vilket samtidigt relaterar mina antaganden till tidigare litteratur på området. Mycket kort kan mina hypoteser sägas vara att de intagna genomgår olika socialisationsprocesser på anstalten, att de ur officiell behandlingssynpunkt negativa effekterna dominerar över de positiva och att det inte är några större, systematiska skillnader mellan olika typer av anstalter.

Formellt sett är det givetvis stora skillnader mellan olika påföljder. Såväl målsättning som social struktur skiljer ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering. Jag förutsätter emellertid att det gemensamma frihetsberövandet med dess stämpling, lidande etc. leder till skapandet av ett fångsamhälle, som har gemensamma drag i de olika anstaltstyperna. Utmärkande för fångsamhället är bl.a. att det förstärker de intagnas asociala eller kriminella attityder. Det är ett vanligt antagande att mer behandlingsinriktade institutioner och sådana med kvinnliga intagna inte skapar dylika kriminella subkulturer. Jag visar dock att dessa i lika hög grad skapar dylika subkulturer. Brättegården och Ryagården, små, öppna ungdomsvårds-

skolor, den senare med förstärkta behandlingsresurser, skapar subkulturer som i vissa avseenden t.o.m. uppvisar mer av ett antisocialt eller kriminellt innehåll än vad vi finner på de slutna fångvårdsanstalterna för män.

Kapitel 4 angående undersökningens genomförande, kapitel 5 om beskrivning av anstalterna och kapitel 6 om de intagna är mer deskriptiva till sin karaktär och kan överhoppas av den som direkt vill ta del av de egentliga undersökningsresultaten.

I kapitel 7 ges en analys av det informella sociala systemet, där de intagnas interaktionsmönster, gruppbildning och vänskapssystem närmare beskrivs. Eftersom olika teorier föreligger om hur strukturerat de intagnas samhälle är, relateras även mina egna resultat till andra forskares och överensstämmelse resp. brist på sådan diskuteras. Kapitel 8 ger en totalbedömning av anstaltslivets verkningar, där främst de intagna själva får ange i hur hög grad de anser att de får hjälp resp. tar skada av anstaltsvistelsen med hänsyn till den senare anpassningen till samhället. Kapitel 9, som är det längsta i avhandlingen, ger en detaljerad analys av de olika negativa påverkningsprocesser som förekommer på anstalterna, såsom kriminalisering, narkomanisering, anstaltsanpassning, neurotisering, stigmatisering, defeatism, alienation.

De positiva påverkningsprocesserna beskrivs i kapitel 10, där de officiella målsättningarna kontrasteras med såväl de intagnas som den ledande personalens uppfattning vad gäller behandling, utbildning etc. Ett experiment med förstärkta vårdresurser, som studerats av en statlig utredning, kritiseras och jämförs med egna data före och efter denna försöksverksamhet. Föresättningarna för ett s.k. terapeutiskt samhälle analyseras också med hänsyn till de två mest behandlingsinriktade institutionerna i undersökningen.

I kapitel 11 diskuteras de intagnas reformförslag vad gäller anstaltsvården och deras synpunkter relateras i någon mån till olika officiella reformförslag. I kapitel 12 diskuteras speciellt föresättningarna för straffets resp. behandlingens individualpreventiva behandlingseffekter, avskräckningseffekter och moralbildande effekter. De intagnas syn på straffens rättfärdighet eller brist på sådan leder över till kapitel 13 om deras politiska inställning i mer allmänna frågor angående klassamhället, subjektiv klasstillhörighet, partisympatier och politiska aktiviteter. Kapitel 14 om s.k. anstaltsdemokrati behandlar utifrån de intagnas känsla av maktlöshet, deras syn på medinflytande, inställning till KRUM, bakgrunden till fängelsestrejkerna och diskuterar effekterna härav på makro- och mikronivå.

Kapitel 15 avslutar presentationen av mina empiriska data och de intagnas svar på tidigare behandlade frågor korreleras mot den tid de vistats på olika anstalter. Eftersom de negativa effekterna betraktas som de viktigaste — och bland dessa kriminalisering får bedömas som mest betydelsefull ur individualpreventiv synpunkt — koncentreras framställningen till dessa s.k. prisoniseringsprocesser. Såväl panelanalys som tvärsnittsanalys utförs. För att närmare studera orsaksmekanismer och bl.a. söka förklara uppkomsten av fångsamhället och överföringen av dess normer till de enskilda medlemmarna, görs flera multivariata analyser varvid olika bakgrundsvariabler konstanthålls inom tidsanalysen.

I ett slutkapitel diskuteras alternativ till frihetsberövande där olika existerande alternativ framhålls, men samtidigt olika hinder mot förändringar diskuteras, såsom doktrinen om allmänpreventionen och det allmänna rättsmedvetandet.

Jag har försökt att inte lyssna till de cyniker som påstår att avhandlingar endast läses av opponenter utan strävat efter att göra texten så lättfattlig som möjligt så att även andra än experter ska kunna ta del av innehållet. Tekniska ord har endast använts då de ansetts nödvändiga, mer renodlat teoretiska och metodiska resonemang har ofta placerats i fotnot, tabeller har förenklats så långt möjligt och har även i stor utsträckning ersatts av mer överskådliga diagram. Det är således min förhoppning att boken på detta sätt ska kunna läsas av dem som är intresserade av social- och kriminalvårdsfrågor, även utanför fackspecialisternas snävare krets.

Avhandlingen har blivit omfångsrik beroende på ämnets natur. Undersökningens komparativa karaktär — där 13 anstalter, omfattande 4 påföljdstyper och inkluderande både män och kvinnor, har studerats vid två tillfällen — gör materialet mycket omfattande. Dessutom är antalet frågeställningar stort, då avsikten varit att kartlägga de totala påverkningsprocesser som de intagna utsätts för på de olika anstalterna. Standardiserade frågeformulär omfattande flera hundra frågor har använts men även kompletterats med bandinspelade intervjuer med såväl intagna som personal.

Undersökningen är i hög grad tvärvetenskaplig. Den faller inom olika områden av sociologin och kan sägas vara såväl socialpsykologisk, organisationssociologisk, språksociologisk etc. men faller också inom rättssociologi, kriminologi, pedagogik, psykologi och tangerar även filosofi och historia; givetvis har jag också fått använda mig av hjälpvetenskapen statistik. Representeranter för dessa olika discipliner kan givetvis komma att tycka att deras ämnesområden blivit styvmoderligt behandlade och jag kan ge dem rätt. För mig har dock själva problemställningen varit det helt centrala.

Ett projekt av detta slag hade aldrig kunnat komma till stånd utan stöd från anslagsgivande fonder, myndigheter och enskilda personer. Utan ekonomisk assistans från Statens råd för samhällsforskning, vars samhällsvetenskapliga och juridiska sektion i åtskilliga etapper visat mycket stort tillmötesgående, hade denna undersökning inte kunnat genomföras. Utan tillstånd från kriminalvårdsstyrelsen, socialstyrelsen och enskilda anstaltschefer hade studien inte heller kunnat utföras. Och utan de intagnas intresse för deltagande i projektet hade denna undersökning definitivt omöjliggjorts. Intagna på de olika anstalterna visade emellertid vid bägge undersökningstillfällena en storartad villighet att ställa upp, trots att det för en del av dem faktiskt innebar vissa ekonomiska uppoffringar.

Jag vill också framhålla den stimulans jag själv fått i olika vetenskapliga miljöer, som haft avgörande betydelse för min egen intellektuella utveckling. Min grundläggande sociologiska skolning har jag fått under Gösta Carlssons ledning, med Rune Persson och Harald Swedner som främsta lärare. Jag hade också förmånen av att få ha Gösta Carlsson som handledare för min licentiatavhandling. Institutionens nya professor, Joachim Israel, har också på många sätt bidragit till att vidga mina teoretiska perspektiv. Bertil Pfan-

nenstill som institutionsprefekt har även hjälpt och stimulerat mig under mitt avhandlingsarbete. Diskussioner med mina övriga kolleger och vänner på Sociologiska institutionen har givetvis inneburit många tillfällen till intellektuellt utbyte.

Jag har vidare haft utbyte av samarbete med studenter, framförallt dem som jag handlett för olika kriminologiska uppsatser. I en projektgrupp i kriminologi, som jag ansvarat för, har vi haft givande diskussioner och tillfälle att inbjuda gästprofessorer och personer från det praktiska fältet. Från juridiska fakulteten har Per Olof Bolding varit en uppskattad gäst vid några av våra seminarier och hans synpunkter har varit till stor hjälp.

Vid institutionen för nordiska språk hade jag även tillfälle att ventilerade språksociologiska avsnitten i min licentiatavhandling vid ett seminarium under ledning av Gösta Holm.

Av stor betydelse för mitt kriminologiska tänkande har de årliga seminarier varit som anordnats av Nordiskt samarbetsråd för kriminologi. Jag hade själv tillfälle att få presentera vissa resultat vid forskningsseminariet i Visby 1967 och vid kontaktseminariet för fängelseforskning i Krogerup 1972. Jag har även haft förmånen att få diskutera delar av mitt forskningsarbete på seminarier vid Instituttet for kriminologi og strafferett i Oslo hos Johs. Andenaes och Nils Christie samt vid Kriminalistisk Institut i Köpenhamn hos Karl Otto Christiansen. Under min tid som visiting professor vid Department of Sociology, University of Minnesota, 1968, hade jag tillfälle att få penetrera kriminologiska problem med bl.a. David Ward och Harold Finestone, samtidigt som jag hade en seminariereserie där doktoranderna fick göra liknande institutionsstudier. Vid Center for the Study of Law and Society i Berkeley, hade jag stimulerande diskussioner med en rad framstående rättssociologer och kriminologer. Deltagande i internationella kongresser har också inneburit många tillfällen till givande kontakter.

Ett antal personer har läst delar av eller hela manuskriptet till denna avhandling. Jag har haft den stora fördelen att få ha Joachim Israel som handledare under senare delen av mitt avhandlingsarbete, och han har haft tålamod att med omsorg läsa igenom samtliga kapitel och komma med ett stort antal mycket värdefulla synpunkter, inte bara innehållsmässiga utan även lingvistiska. Håkan Wiberg har också haft vänligheten att läsa igenom mitt manus och därvid kommit med många frågor och beriktiganden. Rune Persson har läst flera kapitel och gjort rättelser samt kommit med förslag till strykningar. Bertil Pfannenstill har läst de teoretiska avsnitten och därvid gjort flera värdefulla påpekanden. Gösta Carlsson har varit vänlig att läsa det tekniskt besvärliga tidsavsnittet (kap. 15) och därvid föreslagit vissa modifieringar. Alvar Nelson har läst de mer straffrättsliga första och sista kapitlen och gjort några rättelser och tillägg. Dessa kapitel har även lästs av Leif Persson och Peter Garde, vilka båda kommit med intressanta synpunkter. Mona Eriksson har läst de mer renodlat testteoretiska avsnitten (kap. 9.1.5) och Klas Svensson det regressionsanalytiska avsnittet (15.3.4) och de har också föreslagit en del förtydliganden. Den engelska sammanfattningen har lästs av David Ward, Shelly Messenger, Denis Szabo, Michael Banton och Antoinette Cederberg-Hetzler, vilka gjort påpekanden möjliga

inom ramen för en sammanfattning. De båda senare har dessutom hjälpt till att försköna det engelska språket. Samtidigt som jag varmt vill tacka dessa personer, bör det framhållas att jag ensam är ansvarig för den slutgiltiga produkten.

I detta sammanhang vill jag också ta tillfället i akt att tacka alla dem som har hjälpt mig med det praktiska arbetet att genomföra detta projekt. Jag har hela tiden varit beroende av en kvalificerad och trogen medarbetarstab. Insamlandet av material skedde under assistans främst av Karin Widerberg och Lars Bergwall. Båda har senare varit behjälpliga med andra delarbeten, och Widerberg har även presenterat en uppsats från förundersökningen. Under alla dessa år har Ezsébet Gongol varit mig behjälplig med varierande uppgifter, framförallt olika statistiska beräkningar. Bengt Forsstedt har arbetat med innehållsanalys av de bandade intervjuerna och renskrivit en större del av mina svårlästa manuskript, Leif Robertsson på Lunds Data-central bistod med att utarbeta flera program. Anita Sjöstedt hjälpte bl.a. till med en stor del av databearbetningen. Agneta Engström har hjälpt mig med alla typer av uppgifter under arbetets senare del. Under det snärjiga slutskedet har även Oscar Bondeson och Ulla Sandgren hjälpt till med korrekturläsning. Utan ovannämnda personers samvetsgranna och uppoffrande arbetsinsatser hade detta projekt aldrig kunnat slutföras.

Jag vill också rikta ett tack till fru Schaar för visat intresse för avhandlingen och till Anders Nerenius som accepterat att ge ut boken på P. A. Norstedt & Söners förlag. Slutligen vill jag uttrycka min tacksamhet till Bertil Hansson och hans medarbetare på Förlagshuset Norden för visat tillmötesgående.

Innehåll

Förord

1. Brott och straff 17

- 1.1 Brottets relativitet 17
- 1.2 Brott som nödvändigt socialt fenomen 18
- 1.3 Den dolda brottsligheten 19
- 1.4 Selektionsmekanismer 21
- 1.5 Kriminologiska förklaringsmodeller 22
- 1.6 Straffets relativitet 24
- 1.7 Den klassiska straffskolan 25
- 1.8 Den positivistiska skolan 25
- 1.9 En pragmatisk position 26
- 1.10 Straffets ändamål 27
- 1.11 Individual- och allmänprevention 28
- 1.12 Frihetsberövandet som straff- och behandlingsform 30

2. Behandlingsforskning 35

- 2.1 Forskningsstrategi 35
- 2.2 Behandlingsforskningens villkor 35
- 2.3 Effektforskning 37
 - 2.3.1 Studier av en behandlingsåtgärd 38
 - 2.3.2 Studier av flera behandlingsåtgärder 39
 - 2.3.3 Kontrollmöjligheter vad gäller selektionsfaktorn 40
 - 2.3.4 Resultat av komparativa studier med olika behandlingsåtgärder 41
 - 2.3.5 Den omedelbara effekten av de negativa behandlingsresultaten 46
 - 2.3.6 Tänkbara förklaringar till de negativa behandlingsresultaten 47
 - 2.3.7 Implikationer av de negativa behandlingsresultaten 49
- 2.4 Institutionsforskning 51
 - 2.4.1 Allmänt om metodens användning 51
 - 2.4.2 Skönlitterära dokument 55
 - 2.4.3 Sociologisk forskning 56

3. Teoretiska och metodiska förutsättningar 61

- 3.1 Teoretiska utgångspunkter 61
 - 3.1.1 Grundläggande hypoteser 61
 - 3.1.2 Förklaringsmodeller 62

3.2	Metodiska utgångspunkter	78
3.2.1	Problemens omfång	78
3.2.2	Val av metoder	80
3.2.3	Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet	82
4.	Undersökningens genomförande	85
4.1	Urval av anstalter	85
4.1.1	Informationskällor	86
4.1.2	Förundersökning	87
4.1.3	Huvudundersökningen	87
4.1.3.1	Allmänna principer	87
4.1.3.2	Val av enskilda anstalter inom påföljderna	88
4.2	Fältarbetet	91
4.2.1	Tillstånd att utföra undersökningen	91
4.2.2	Information om undersökningen	92
4.2.3	Ersättning till de intagna	93
4.2.4	Konfidentialitet	94
4.2.5	Introduktion	95
4.2.6	Besvarande av formulär	95
4.2.7	Gruppintervjuer med intagna	96
4.2.8	Intervjuer med anstaltschefer och behandlingsexperter	96
4.3	Sampelbeskrivning	97
5.	Beskrivning av anstalterna	103
5.1	Sammanfattande data över anstalter och påföljder	103
5.2	Konkret beskrivning av enskilda anstalter	107
5.2.1	Brättegårdens yrkesskola för flickor	107
5.2.2	Hornö yrkesskola för flickor	107
5.2.3	Ryagårdens yrkesskola för flickor	108
5.2.4	Stigby yrkesskola för pojkar	108
5.2.5	Forsane yrkesskola för pojkar	108
5.2.6	Fagared yrkesskola för pojkar	109
5.2.7	Råby yrkesskola för pojkar	109
5.2.8	Skenäs ungdomsfängelse för pojkar	109
5.2.9	Mariefred ungdomsfängelse för pojkar	110
5.2.10	Hinseberg fångvårdsanstalt för kvinnor	110
5.2.11	Tillberga fångvårdsanstalt för män	111
5.2.12	Norrtälje fångvårdsanstalt för män	111
5.2.13	Hall interneringsanstalt för män	111
6.	Beskrivning av de intagna	112
6.1	Personliga bakgrundsvariabler	112
6.1.1	Ålder	112
6.1.2	Utbildning	113
6.1.3	Födelseort	115
6.1.4	Språksvårigheter	115
6.1.5	Civilstånd	116
6.2	Kriminella bakgrundsvariabler	116

6.2.1	Antal anhållanden	116
6.2.2	Ålder vid första anhållande	117
6.2.3	Antal domar	119
6.2.4	Intagningsorsak	119
6.3	Tid på anstalt	122
6.3.1	Tid på denna anstalt	122
6.3.2	Tid på andra anstalter	126
6.3.3	Sammanlagd tid på olika anstalter	128
7.	Det informella sociala systemet	130
7.1	Differentiell interaktion	131
7.1.1	Kommunikation med intagna resp. personal	131
7.1.2	Medlems- och referensgrupper	134
7.1.3	Kommunikation med olika personalkategorier	137
7.2	Attityder till intagna och personal	141
7.2.1	Differentiella attityder till intagna resp. personal	141
7.2.2	Egen och andras uppfattning av vårdarna	144
7.2.3	"Pluralistic ignorance"	147
7.2.4	Differentiell social kontroll	148
7.3	Gruppbildning och vänskapssystem bland de intagna	150
7.3.1	Amerikanska data	151
7.3.2	Nordiska data	154
7.3.3	Faktiskt jämfört med önskat kontaktmönster	161
7.4	Sammanhållning mellan intagna	164
7.5	Ledarskap bland de intagna	166
7.5.1	Ledarskap enligt givna beskrivningar	166
7.5.2	Status och ledarskap enligt sociometrisk data	168
7.6	Sammanfattande diskussion	169
8.	Allmän bedömning av anstaltslivets verkningar	170
8.1	Officiella uttalanden och ledande personals bedömningar	170
8.2	Forskningsuppgiftens karaktär	171
8.3	Cline-Wheelers data och vissa metodiska överväganden	171
8.4	Egna data på två frågor om hjälp och skada	172
8.5	Hjälps- och skadeindex	176
8.6	De intagnas spontana kommentarer	177
8.7	Sammanfattning av de intagnas bedömningar	177
9.	Negativa påverkningsprocesser	178
9.1	Kriminalisering på anstalt	178
9.1.1	Kriminell subkultur	179
9.1.2	Kriminell ideologi	181
9.1.3	Kriminalitetsskala (KKK)	187
9.1.3.1	Kriminell ideologi	189
9.1.3.2	Kriminell associationspreferens	189
9.1.3.3	Kriminell identifikation	190
9.1.3.4	Förbrytarjargong	190

9.1.3.5	Summerad kriminalitetsskala	191
9.1.3.6	Jämförelse med amerikanska data	192
9.1.4	Solidaritet mellan intagna	194
9.1.5	Argot-kunskap	201
9.1.5.1	Förundersökning	201
9.1.5.2	Konstruktion av pre-test	201
9.1.5.3	Resultat från pre-test	203
9.1.5.4	Revidering av pre-test	204
9.1.5.5	Konstruktion av parallella versioner av argot-test	205
9.1.5.6	Resultat från huvudundersökningen	206
9.1.5.7	Resultat från olika jämförelsegrupper	211
9.1.5.8	Argot-testets reliabilitet	216
9.1.5.9	Argot-testets validitet	219
9.1.6	Frågor kring argot	226
9.1.6.1	Användning av argot	226
9.1.6.2	Inläring av argot	230
9.1.6.3	Orsaker till användande av argot	232
9.1.6.4	Personalens kännedom om och användning av argot	233
9.1.6.5	Bandade intervjuer med intagna	235
9.1.7	Andra frågor kring kriminalisering	237
9.1.7.1	Enkätdata	237
9.1.7.2	Bandade intervjuer med intagna	241
9.2	Indirekt kriminalisering på anstalt	243
9.2.1	Tatueringar	243
9.2.1.1	Bakgrund	243
9.2.1.2	Kvantitativa data	245
9.2.1.3	Förklaringar och konsekvenser	249
9.2.2	Narkomanisering	251
9.2.2.1	Kvantitativa data	252
9.2.2.2	Bandade intervjuer med personal och intagna angående smittorisker	255
9.2.2.3	Bandade intervjuer med intagna angående knark-ideologi	258
9.2.3	Bruk av lugnande tabletter	260
9.2.3.1	Enkätdata	260
9.2.3.2	Bandade intervjuer med intagna	262
9.2.4	Rymningar	264
9.2.4.1	Bakgrund	264
9.2.4.2	Enkätdata	266
9.2.4.3	Ur bandade intervjuer	268
9.2.5	Homosexualitet	269
9.3	Psykiska skador på anstalt	271
9.3.1	Anstaltslivets lidande	271
9.3.1.1	Teoretisk bakgrund	272
9.3.1.2	Lidandeskala	273
9.3.1.3	Rymningsbenägenhet och pushfaktor	280
9.3.2	Anstaltsanpassning	284

9.3.2.1	Teoretisk bakgrund	284
9.3.2.2	Adaptationsmönster	287
9.3.2.3	Enkätdata	289
9.3.2.4	Bandade intervjuer	298
9.3.3	Neurotisering	301
9.3.4	Stigmatisering	305
9.3.4.1	Teoretisk bakgrund	305
9.3.4.2	Enkätdata	308
9.3.4.3	Bandade intervjuer	312
9.3.5	Defaitism	313
9.3.5.1	Enkätdata	314
9.3.5.2	Bandade intervjuer	319
9.3.6	Reaktionsbildning	320
9.4	Negativa attityder till arbete	323
9.4.1	Den officiella ideologin	323
9.4.2	Historisk tillbakablick	324
9.4.3	Varierande motiveringar	328
9.4.4	Några specialstudier	329
9.4.5	En funktionell analys	330
9.4.6	Några empiriska data	334
9.4.7	Slutord	337
9.5	Försämrade sociala förhållanden utanför anstalten och återtagningar	339
9.5.1	Sociala ambitioner	340
9.5.2	Olika svårigheter ute	342
9.5.3	Ekonomi	347
9.5.4	Arbete och bostad	352
9.5.5	Återtagning och återtagningsskäl	354
10.	Positiva påverkningsprocesser	359
10.1	Behandlingsmålsättning	359
10.2	Erhållen hjälp	361
10.2.1	Behandling och vård	363
10.2.2	Yrkesutbildning och arbetsträning	368
10.2.3	Teoretisk utbildning	370
10.2.4	Fritidsverksamhet	372
10.2.5	Ordnad tillvaro	373
10.2.6	Sociala hjälpåtgärder	374
10.2.7	Attitydmässiga förändringar	375
10.3	Behov av hjälp och vård	376
10.4	Frivillighetsprincipen	380
10.5	Experiment med förstärkta vårdresurser vid en behandlingsinstitution — jämförelse av resultat från en statlig utredning och en egen uppföljning	383
10.5.1	Bakgrunden till en fallstudie	383
10.5.2	Beskrivning av försöksverksamheten	384
10.5.3	Utredningens resultat	385

- 10.5.4 Kritik av utredningen 386
- 10.5.5 Egen uppföljning av utredningen 391
- 10.5.6 Egna resultat från en uppföljning 1961—1970 393
- 10.5.7 Det terapeutiska samhället 397
- 10.6 Sammanfattning 403
- 11. Anstaltsreformer 405
 - 11.1 Gällande lagstiftning och officiella reformförslag 405
 - 11.2 De intagnas reformförslag 408
 - 11.3 Sammanfattande diskussion 415
- 12 Preventionsteorier 417
 - 12.1 Straff- och behandlingsideologier 419
 - 12.2 Individualpreventiva behandlingseffekter 421
 - 12.3 Individual- och allmänpreventiva avskräckningseffekter 426
 - 12.4 Rättfärdighet 430
 - 12.5 Legitimitet 436
- 13. Politisk inställning 442
 - 13.1 Teoretisk bakgrund 442
 - 13.2 Klassamhället 443
 - 13.3 Klasstillhörighet 446
 - 13.4 Partisimpatier 448
 - 13.5 Deklarerat röstdeltagande 450
 - 13.6 Samband mellan politiska frågor och orättvisefrågor 452
- 14. Anstaltsdemokrati 454
 - 14.1 Bakgrund 454
 - 14.2 Problemställningar 454
 - 14.3 Maktlöshet 455
 - 14.4 Medinflytande 456
 - 14.5 KRUM 458
 - 14.6 Samband mellan medinflytandefrågor och politiska frågor 461
 - 14.7 Kort historik över strejker och förhandlingar 462
 - 14.8 Upptrappning på olika plan 463
 - 14.9 Resultat av förhandlingarna 463
 - 14.10 Effekter på makro- och mikronivå 465
 - 14.11 Relativ deprivering 467
 - 14.12 Sammanfattning 468
- 15. Anstaltssocialisation 470
 - 15.1 Panelanalys 1—24 470
 - 15.1.1 Fördelar 471
 - 15.1.2 Tänkbara felkällor 472
 - 15.1.2.1 Panelmortalitet 473
 - 15.1.2.2 Paneleffekt 474
 - 15.1.2.3 Olikheter i insamling eller bearbetning 475
 - 15.1.2.4 Feltolkningar p.g.a. irrelabilitet 476

15.1.3	Resultat av panelanalysen	481
15.1.3.1	Argot-kunskap	481
15.1.3.2	Kriminalitetsskala	489
15.1.3.3	Solidaritetsindex	493
15.1.3.4	Övriga frågor	493
15.1.4	Sammanfattning	496
15.2	Tvärsnittsanalys	497
15.2.1	Enkla tidssamband	497
15.2.1.1	Tid på denna anstalt	497
15.2.1.2	Tid på denna anstaltstyp	499
15.2.1.3	Sammanlagd tid vid olika påföljder	560
15.2.1.4	Sammanlagd tid vid olika institutioner	502
15.2.1.5	Tidssamband för övriga frågor	502
15.2.2	Multivariat analys	504
15.2.2.1	U-formad prisoniseringskurva med hänsyn till tid kvar på anstalten	504
15.2.2.2	Kontroll för selektion genom konstanthållande av kriminell belastning	514
15.3	Förklaring av prisonisering	521
15.3.1	Bestämning av olika förklaringsmodeller	523
15.3.2	Prövning av olika förklaringsmodeller medelst ekologiska korrelationer	527
15.3.2.1	Wheeler-Clines data	527
15.3.2.2	Egna data	529
15.3.3	Prövning av olika förklaringsmodeller medelst multivariat analys	533
15.3.3.1	Personliga bakgrundsvariabler	542
15.3.3.2	Depriveringsvariabler	542
15.3.3.3	Interaktionsvariabler	547
15.3.4	Prövning av olika förklaringsmodeller medelst multipel regressionsanalys	556
16.	Alternativ till frihetsberövande	560
16.1	Användning av anstaltsbehandling	560
16.2	Förändring av påföljdssystemet	562
16.2.1	Kortare frihetsberövande	563
16.2.2	Kriminalvård i frihet	563
16.2.3	Ekonomiska sanktioner	564
16.2.4	Straffeftergifter och summariska strafförfaranden	565
16.3	Förändring av kriminaliseringsstrukturen	566
16.4	Förändring av samhället	568
16.5	Hinder mot förändring	572
16.5.1	Doktrinen om allmänpreventionen	574
16.5.2	Doktrinen om det allmänna rättsmedvetandet	577
	Summary	581
	Litteraturförteckning	609

1. Brott och straff

1.1 Brottets relativitet

Det kulturrelativistiska betraktelsesätt som antropologerna utvecklat när det gäller att beskriva kulturer i olika samhällen är också relevant vid studier av brottsligheten. Vad som definieras som brott varierar med den rådande kulturen.¹⁾ De beteenden som lagstiftaren valt att kriminalisera varierar från land till land och inom samma land från en tidpunkt till en annan. Amerikanska läroböcker i kriminologi behandlar t.ex. en rad företeelser som hos oss inte utgör brott. Spel och lotteri, som organiseras i stor skala av den svenska staten, är i nästan samtliga amerikanska delstater en illegal verksamhet. Om inte "rättsmedvetandet" stått hindrande i vägen hade vinsten som uppskattats till 50 miljarder dollar kunnat gå till statskassan istället för som nu till organiserade förbrytarligor. Genom att dessa arbetar under skydd av en "brottstariff" har de ett intresse av att "gambling" inte legaliseras (*Morris & Hawkins*, 1970, s. 11). För att upprätthålla en puritansk moral har den amerikanska lagstiftaren även kriminaliserat en rad sexuella beteenden, såsom för- och utomäktenskapliga förbindelser, homosexualitet, prostitution, men även samlag inom äktenskapet i alla ställningar utom den sedvanliga europeiska. *Kinsey et al* (1948) beräknade att 95 % av den manliga befolkningen gjort sig skyldig till sådan brottslighet. Liksom det amerikanska spritförbudet gick mot sin upplösning därför att det föranledde en alltför omfattande organiserad brottslighet, kommer troligen många av de s.k. offerlösa brotten och därmed en stor del av den totala brottsligheten att avkriminaliseras (*Schur*, 1965). I Sverige har en avkriminalisering skett av t.ex. homosexuella handlingar, prostitution och självmord (se vidare kap. 16.3).

Vi utgår från en legal definition av brott som en i lag straffbelagd handling.²⁾ Det finns emellertid för samhället skadliga handlingar som inte är kriminaliserade, liksom många av de beteenden som kriminaliserats är relativt oskyldiga (*Aubert*, 1972 a). Eftersom både lagarnas innehåll och tillämpning varierar, har flera kriminologer velat ersätta det legala brottsbegreppet med ett specifikt sociologiskt brottsbegrepp. Amerikanska forskare talar ofta om

¹⁾ Brottet är relativt både med hänsyn till lagstiftningen som visar vad som är förbjudet och med hänsyn till ideologin som säger vad som ska förbjudas. Man kan dessutom skilja mellan nominal rätt och gällande rätt (*Ross*, 1953).

²⁾ Vi kommer dock att behandla även sådana reaktioner som ej med nödvändighet följer på brott. Tvångsingripanden kan nämligen ske även utan att en person gjort sig skyldig till brott. Reaktionen kallas emellertid då inte för straff. Detta gäller t.ex. barnavårdslagen. Rättsäkerhetsproblemen kan härvid komma att uppstå (se vidare kap. 1.12).

anti-socialt beteende, dvs. beteenden farliga för samhället oavsett om någon intressegrupp fört fram krav på kriminalisering eller inte, eller om social missanpassning eller avvikande beteende (*Sutherland & Cressey*, 1960). Dessa nya kategorier är emellertid mer vaga än brottsdefinitionen och samtidigt är också dessa begrepp variabla och relativa (*Agge*, 1959). Vill forskaren studera samspelet mellan individen och kontrollsystemet är han dessutom beroende av det legala brottsbegreppet.

1.2 Brottsom nödvändigt socialt fenomen

I slutet av 1800-talet betraktade kriminologer från såväl den marxistiska som den positivistiska skolan de ökande brottskurvorna som en empirisk bekräftelse av sina respektive teorier och båda lägren tycktes tro att om de fick råda skulle brottsligheten minska och slutligen försvinna (*Radzinowicz*, 1966, s. 70). *Durkheim* (1893, 1895) utgick ifrån att brottsligheten tredubblats i Frankrike under ett århundrade och att om något fenomen tycks ha en patologisk karaktär så är det brottet, men utifrån generell sociologisk teori gjorde han en lidelsefri analys av brottet som ett "socialt faktum" och kom fram till att det var ett normalt och nödvändigt element i samhället.¹) Brottsförekomst i alla samhällstyper, i samtliga utvecklingsgrader. Men *Durkheim* gick längre och påstod att brott inte bara var oundgängligt utan att det också var nyttigt, därigenom att det så intimt var sammanlänkat med utvecklingen av moral och lag. Laglydnad förutsätter straff och straff i sin tur brott. Sanktionerna synliggör normerna. Fanns det inga brott, så fanns det inga avvikelser, ingen anpassning, ingen förändring, inga framsteg, dvs. samhället stagnerade och kunde inte överleva. På samma sätt betraktades straffet som ett "socialt faktum", nödvändigt och nyttigt för samhället. Liksom brottet skapade flexibilitet i samhället, bidrog straffet till att skapa solidaritet mellan samhällsmedborgarna.

I modern tid har *Cohen* (1966) gjort en analys av avvikelsernas funktioner och dysfunktioner, men han framhåller att mycket återstår att göra innan vi kan specificera under vilka förhållanden en avvikelse har den ena eller den andra konsekvensen och vid vilken punkt avvikelsernas spridning blir destruktiv för en organisation. *Anttila & Törnudd* (1973, s. 92—97) har också byggt vidare på *Durkheim*s analys och urskiljer hos brottsligheten som institution betraktad följande sociala funktioner:

1. allmän integration: medborgarna kan samlas kring ett gemensamt mål, som speciellt vid spektakulära brott kan utvecklas till en stark samhörighetskänsla
2. klarläggande av normernas gränser: genom såväl brottet som straffet hålls normen levande och gränsen för normen förtydligas
3. innovation: normavvikelsen kan leda till social förnyelse, t.ex. vetenskaplig forskning i strid med religionens dogmer (jfr *Cohen*s "varningssignal")

¹) I den mån brottsligheten översteg en viss nivå, kunde dock anomi inträda. *Durkheim* skriver: "Ce qui est normal, c'est simplement qu'il ait une criminalité, pourvu que celle-ci atteigne et ne dépasse pas, pour chaque type social, un certain niveau qu'il n'est peut-être pas impossible de fixer conformément aux règles précédentes." (1956, s. 66)

4. kanalisering av aggressioner: i den mån människor har aggressiva behov kan dessa kanaliseras mot officiellt utpekade "syndaböcker" (motsvarar Cohens "kontrasteffekt")
5. rationalisering: vissa brott är i vissa lägen rationella såtillvida att systemet fungerar smidigare (torde motsvara Cohens "säkerhetsventil")
6. underhållningsvärde: kriminalreportage och detektivromaner ger spänning och färg åt tillvaron.

Det kan vidare erinras om hur *Marx* framhöll brottslighetens ekonomiska funktioner och hur den gav sysselsättning inte bara åt straffrättsprofessorerna utan också åt polis, domare etc. samt höll arbetslösheten nere genom de institutionaliserade grupperna.¹⁾

Andra författare har påpekat hur humanitära värden kan hållas högt och levnadsstandarden faktiskt ökat genom medicinska experiment utförda på fångar (*Quinney*, 1971, s. 201).

Durkheims teorier förutsätter inte att vissa eller samma typer av brott och straff måste förekomma. Vilka brott och straff som är aktuella beror på den ekonomiska, sociala och kulturella utvecklingen i ett land. Industrialiserade länder tycks exempelvis ha en låg mordfrekvens och en hög stöldfrekvens jämfört med länder på lägre utvecklingsnivå (*Wolf*, 1966; se även *Sveri*, 1970 a). Det moderna industrisamhället har också lindrigare sanktioner ehuru deras antal är mycket större än i det primitiva samhället.

Durkheims teori om brottets normala och nödvändiga karaktär utsattes omedelbart för kritik från kriminologer som *Ferri* och *Tarde*, men har fått stöd i senare empiriska fakta. I de socialistiska länderna skulle brottsligheten försvinna i och med att samhället omvandlades (*Lekschas*, 1966), men trots att kriminalstatistiken är otillfredsställande vet vi att det finns traditionella brottslingar och fängelser i både Sovjet och Kina (se kap. 16.4). Inom olika samhällsformer har vi också fått upp ögonen för nya typer av kriminalitet, dels i grupper som icke betraktades som kriminella, s.k. manschettbrottslingar (white-collar criminality) dels för avvikelser som inte tidigare betraktades som brottsliga (blue-collar crimes). Senare forskning kring den dolda brottsligheten har på ett överväldigande sätt visat hur normalt brottet är. I dessa studier har teorin i så hög grad verifierats att man snarast kan ifrågasätta kopplingen till straffet, vilket ju ingalunda är en naturlig följd av samtliga avvikelser.

1.3 Den dolda brottsligheten

Att kriminalstatistiken, som borde vara kriminologernas viktigaste kunskapskälla, har stora felkällor har forskarna varit medvetna om i mer än hundra år. Det är emellertid först de sista årtiondena som vi kunnat bedöma hur stora dessa felkällor är. När det gäller att uppskatta den reella brottsligheten, till skillnad från den till polisen anmälda, har studier av den självrapporterade brottsligheten och offerstudier gett oss revolutionerande kunskap.

Mörktalet är mycket högre än tidigare skattningar låtit förmoda. *Porterfield*

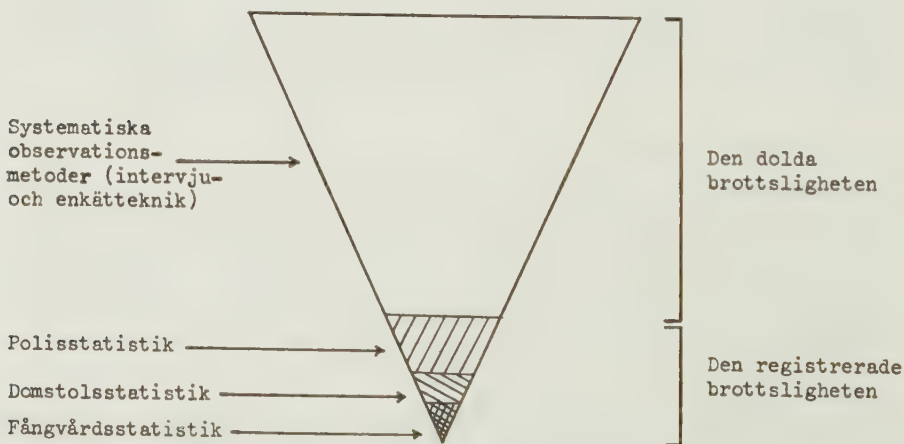
¹⁾ *Marx* har framhållit brottslighetens betydelse för produktivkrafterna i "Theorie über den Mehrwert", vol. 1, s. 385–387 i Kautskys edition (1905–1910); här refererat efter *Bottomore* (1963), s. 167–168.

(1946) konstruerade ett frågeformulär på de brott som 2.000 ungdomsfängelse-elever gjort sig skyldiga till och distribuerade till ett par hundra studerande vid ett college i Texas; det visade sig att varje studerande hade gjort sig skyldig till något av de brott som ungdomsdomstolen dömt ungdomsfängelseeleverna för.

En annan tidig studie av *Wallerstein & Wyle* (1947) visade att 99 % av ett par tusen människor i New York City hade begått ett eller flera av ett femtiotal brott som författarna listat i ett formulär. Efter straffmyndig ålder hade männen genomsnittligt begått 18 och kvinnorna 11 brott. Gravare brott ("felonies") hade nästan två tredjedelar av männen och en tredjedel av kvinnorna gjort sig skyldiga till.

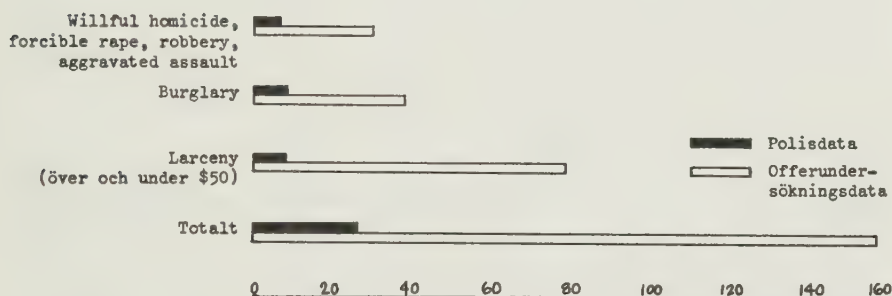
I Europa utfördes troligen de första studierna av detta slag av *Andenaes, Sveri & Hauge* (1960) och *Nyquist & Strahl* (1960); juris studerande i Oslo tillstod t.ex. butiksstöld till 22 % och i Uppsala till 40 %. Mer omfattande undersökningar har senare gjorts av *Elmhorn* (1969) och *Olofsson* (1971), vilka visar att skolbarn till en överväldigande majoritet gjort sig skyldiga till en eller flera lagstridiga handlingar (92 % resp. 96 %) men att endast en ringa andel blivit polisanmälda (3,5 % resp. 7 %) — i det senare fallet inräknades även utredning av barnavårdsnämnd). Äldre grupper av värnpliktiga har studerats i samtliga nordiska länder och dessa undersökningar har återigen visat att endast en liten minoritet rapporterat att de inte begått något av de angivna brotten. Butiksstöld deklarerar t.ex. till 45 % i Oslo (*Christie, Andenaes & Skirbekk*, 1965), till 40 % i Helsingfors (*Anttila & Jaakkola*, 1966), till 39 % i Köpenhamn (*Greve*, 1972) och 49 % i Stockholm (*Werner*, 1971 a, b). Greve talar om *kriminalitetens normalitet*; endast 1 % av över 7.000 värnpliktiga har icke angivit att de gjort sig skyldiga till någon av de givna lagöverträdelsena.

Figur 1:1 åskådliggör de ungefärliga relationerna mellan den verkliga och den synliga brottsligheten samt mellan registrerad brottslighet enligt olika typer kriminalstatistik.

Figur 1:1. Relationer mellan den dolda och den registrerade brottsligheten.

De flesta studier rörande självrapporterade brott har gällt barn eller ungdom och varit begränsade till mindre grava brott (Persson, 1972). Vid intervjuer med vuxna har man i allmänhet föredragit metoden att fråga vilka brott vederbörande varit utsatt för.¹⁾ Den hittills mest omfattande offerundersökningen har utförts av NORC på beställning av the President's Crime Commission. Det var den första nationella undersökningen av brottsoffer, varvid 10.000 hushåll fick besvara frågor om någon i familjen varit offer för brott det senaste året, om brottet rapporterats och varom inte orsakerna härtill. Den verkliga brottsmängden visade sig vara flera gånger större än vad som rapporteras i Uniform Crime Report. Om vi ser till de brott som den intervjuade själv varit utsatt för och begränsar oss till området Washington, där specialstudier samtidigt gjordes av kriminalstatistiken, rapporterar intervjupersonerna 3–10 gånger så många allvarliga brott som polisstatistiken enligt figur 1:2.

Figur 1:2. Jämförelse mellan polisdata och offerundersökningsdata i Washington (frekvens per 1000 invånare 18 år och däröver).

Ur "The Challenge of Crime in a Free Society" 1967, s. 21.

1.4 Selektionsmekanismer

Som påpekats av Christie (1965 a) ställer våra nyförvärvade kunskaper om den dolda brottsligheten en rad frågor angående selektionsmekanismerna. Polisen "väljer" endast ut en liten andel av lagbrytarna och en väsentlig fråga är efter vilka kriterier den väljer. Det blir viktigt att undersöka effekten av att bli definierad och stämplad som brottsling, och varför "förbrytaren accepterar rollen av syndabock och anpassar sig till den" (Chapman, 1968, s. 2).

Den reella brottsligheten är inte bara mer omfattande än vi tidigare trott, den tycks också fördela sig annorlunda, varför selektionslagbundenheten bör studeras (Anttila & Törnudd, s. 120 ff.). Enligt kriminalstatistiken är det främst män i de lägsta sociala skikten som svarar för merparten av de anmälda brotten (Wolf & Høgh, 1966, s. 51, Aubert, 1969 a, s. 146). Studier av självrapportera-

¹⁾ Ett nordiskt brottsskadeprojekt påbörjades av Nordiska samarbetsrådet för kriminologi 1970; se Wolf (1973).

de brott tyder emellertid knappast på några skillnader mellan socialgrupperna (t.ex. *Short & Nye*, 1958); Christie et al (1965) fann t.o.m. en tendens åt motsatt håll, nämligen att de bättre utbildade rapporterade fler brott. På samma sätt minskar skillnaderna mellan könen så att kvinnorna svarar för en förhållandevis större andel av brotten totalt än om vi ser till de registrerade brotten. Dessa data kan tyda på en status- och kändiskriminering (*Chambliss*, 1969). Effekterna går att iakta genom hela systemet, från polisstatistik, domstolsstatistik till fängvårdsstatistik, och skillnaderna tycks snarast förstärkas. Stor försiktighet vid tolkningen av dessa data är dock nödvändig. Även om det inte existerar några skillnader mellan socialgrupperna vad gäller andelen som rapporterat brott, visar flera studier att *frekvensen* rapporterade brott är högre i de lägre socialgrupperna. Polisen skulle i så fall vara selektiv vid gripandet av brottslingar men ändå gripa de mest belastade.¹⁾ För att rätt kunna tolka dessa data krävs bl.a. information om effekten av första gripandet; redan här kan stigmatiseringseffekter eller differentiell visibilitet göra sig gällande vilket kan leda till dels nya brott dels nya gripanden. Här föreligger troligen en komplicerad växelverkan mellan olika faktorer.

1.5 Kriminologiska förklaringsmodeller

Forskarna har ännu inte hunnit systematisera implikationerna av den nya kunskapsmassan om den reella brottslighetens omfattning och fördelning. Men det torde stå klart att denna kunskap kullkastar en stor del av de tidigare etiologiska förklaringsmodellerna.

Eftersom brottet är en statistiskt normal företeelse måste vi fråga oss om inte också "brottslingen" måste betraktas som "normal".²⁾ Inom kriminologin kan man även urskilja en successiv utveckling från ett tidigare synsätt då brottslingen betraktades som extremt avvikande från den normale till dagens då många kriminologer hävdar att det inte är några skillnader mellan den officiella och den inofficiella brottslingen (se vidare kap. 9.1).

I slutet av 1800-talet dominerade den positivistiska skolan med *Lombroso* i spetsen som hävdade att förbrytaren var en atavistisk människotyp som skilde sig från vanliga människor i en rad fysiska hänseenden, t.ex. vad gäller skallens utformning.³⁾ Tron att den kriminelle var en född förbrytare levde kvar även

¹⁾ Det förefaller dessutom sannolikt att vissa brott med hög upptäcktsrisk och hög anmälningsrisk i större utsträckning begås inom de lägre sociala skikten och att dessa således i högre grad kommer till polisens kännedom. Polisen skulle i så fall inte direkt svara för sorteringsmaskineriet. Reliabiliteten beträffande undersökningar om självrapporterade brott borde också närmare studeras.

²⁾ I denna fråga tog emellertid inte Durkheim ställning (1895); "De ce que le crime est un phénomène normale, il ne suit pas que le criminel soit un individu normalement constitué au point de vue biologique et psychologique." (1956 års upplaga s. 66, not 1). För en diskussion av förhållandet mellan psykologi och sociologi hos Durkheim, se *Pfannenstill* (1943), s. 211 ff.

³⁾ Det bör i rättvisans namn tilläggas att *Lombroso* senare själv delvis reviderade sina teorier – den födde förbrytaren blev en av tre kriminella typer men även de båda andra kategorierna beskrevs som i hög grad psykiskt defekta – men vad viktigare är, *Lombroso* lät inte sina teorier styra sitt datainsamlande, vilket var av en imponerande bredd och rikedom (se *Bondeson*, 1967 a, del 1, s. 12–22).

i detta århundrade då forskarna sökte förklara brottslingens beteende i psykiska istället för biologiska egenskaper. Uppfattningen av brottet som ett socialt fenomen har haft svårt att helt slå igenom och vidareutvecklades främst i U.S.A., vilket tillskrivits faktorer som detta samhälles sociala dynamik, dess mer optimistiska livssyn och sociologins framväxt.

Bland de mest kända sociologiska förklaringsmodellerna kan nämnas social desorganisation, som tillämpades av bl.a. *Thomas* (1923), konfliktteorier som användes av *Shaw* (1930) och väl beskrivits av *Sellin* (1938) och *Tannenbaum* (1938), *Sutherlands* differentiella association (1937), Durkheims anomiteori som vidareutvecklats av *Parsons* (1951) och *Merton* (1957) samt senare förklaringar av gängbrottslighet eller delkulturer som *Cohen* (1955), *Cloward & Ohlin* (1960) och *Matza* (1964).¹⁾

Medan den positivistiska skolan för första gången började studera brottslingen, till skillnad från de tidigare kartograferna som studerade brottet, finns det nu kritiker som menar att vi bör upphöra att studera den enskilde brottslingen och istället undersöka brottet och strafflagen (*Jeffery*, 1959). Forskare som jämfört kriminella med icke-kriminella populationer har inte funnit skillnader i personlighet (*Schuessler & Cressey*, 1950) eller i sociala hänseenden (*Christie*, 1960 a). Skillnader i lagbundenheter mellan den reella och de registrerade brottsligheten reser däremot en rad frågor. Kriminologernas huvudintresse riktas därmed mot samspelet mellan individen och kontrollsystemet. De tidigare kausalitetsfrågorna anses delvis felaktigt ställda²⁾ och kriminologerna inriktar sig på nya forskningsområden såsom formuleringen av strafflagen, dvs. själva kriminaliseringsstrukturen, hur människor definieras som brottsliga, dvs. stämplingsprocessen, och de samhälleliga reaktionerna på brott, dvs. studier av straff och behandling.

Kunskapssociologiskt kan man fråga sig varför brottslingen tidigare uppfattades som en i så hög grad avvikande person. Ett svar kan då vara att brottslingen för att fylla funktionen av syndabock borde vara utrustad med så negativa egenskaper som möjligt. Det är inte tillräckligt att han gjort en lagstridig handling, han måste också *vara* en brottsling, dvs. ha inneboende, permanenta brottsliga egenskaper, men dessutom gärna vara sjuk och vettvilling. Som *Christie* (1965) uttryckt det: "Kjenner vi ham altfor godt, blir det kanske ikke pedagogikk for oss men tragedie i noen tilfelle og tilfældigheter i andre" (s. 9).

I ett interaktionistiskt perspektiv kan man också ställa frågan varför brottsligheten, som kulminerar i de yngre tonåren (*Sveri*, 1960), så kraftigt minskar med åldern för de grupper som inte registreras, samtidigt som återfallsbrottsligheten för de individer som kommer i kontakt med rättvisans representanter genomgående är relativt hög. *Chambliss* (1973) har studerat två kriminella gäng varav det ena upptäcktes av polisen; medlemmarna fick genomgå korrek-

1) För beskrivningar av dessa förklaringsmodeller, se kriminologiska läroböcker som *Sutherland & Cressey* (1960), *Vold* (1958), *Mannheim* (1965), *Christie* (1965 a), *Janson* (1968), *Hurwitz & Christiansen* (1971).

2) Redan *Sellin* (1938) rekommenderade användningen av kausalitetsbegreppet på ett "löst" sätt och *Reckless* (1940) föreslog istället begrepp som "brottsrisk", vilket betecknade risker för olika kategorier personer att bli föremål för polis- och domstolsåtgärder. För en mer extrem position, se *Quinney*, 1970, s. 123-144.

tionella behandlingsmetoder och påbörjade en kriminell karriär medan medlemmarna i det icke upptäckta gänget gick en samhällelig karriär till mötes.

Studier av samhällets reaktioner mot lagöverträdarna blir givetvis så mycket mer angeläget om dessa reaktioner inte bara *inte* är resocialiserande, utan ineffektiva eller kanske t.o.m. motverkar sitt syfte.

1.6 Straffets relativitet

Straffet är liksom brottet beroende av rådande värderingar i samhället. *Tarde* (1890) utvecklade doktrinen att i varje epok är det dominerande straffet relaterat till vad som värderas högst. *Rusche & Kirchheimer* (1939) har visat hur olika sociala och ekonomiska system radikalt förändrar vårt sätt att tänka och handla vad gäller brott och straff (se mera i kap. 9.4).

I fattigare tider då egendom värderades mycket högt straffades olika former av stöld mycket hårt och fram till sen tid var kropps- och dödsstraff vanliga för olika egendomsbrott. Brott mot person kunde tidigare bedömas mildare än brott mot egendom men betraktas idag som långt allvarligare och bestraffas också hårdare än stöldbrott. En korrespondens utesluter däremot inte en eftersläpning i lagstiftningen och den torde också framgå när det gäller stöldbrotten, vilka fortfarande bestraffas anmärkningsvärt hårt.¹⁾ Medan samhället genomgått omvälvande förändringar, har strafflagen endast modifierats för att i någon mån anpassas till samhällets värderingar.²⁾

Många penologer har beskrivit straffutvecklingen som en universell evolution, där åttens rättvisa ersatts med offentlig rättvisa och att detta skett som ett led i en rationell utveckling, varigenom man insett att de tidigare metoderna att skapa rättvisa genom kompensation var underlägsna och att dessa därför kommit att försvinna (*Barnet & Teeters*, 1959). *Korn & McCordle* (1959) har emellertid framhållit hur den penala antropologin lika lite som den sociala antropologin uppvisar universella evolutionsmönster, att det är en felaktig slutsats att nyare metoder antogs därför att de var bättre eller att tidigare metoder skulle försvinna för att ett nytt stadium inträtt. Alltjämt är de flesta målen i domstolarna civila, dvs. handläggande av tvister genom kompensation till den förfördelade parten (s. 368—372). Hammurabis kod, en av de äldsta skrivna lagarna från 1700 före Kristus, är känd för sin grymma öga-för-öga filosofi, men de flesta brotten sonades faktiskt med böter och dödsstraff gällde "endast" för 37 specificerade brott, medan det i England 1780 fanns ca 350 brott belagda med dödsstraff (*ibid.*, s. 374—378). I

1) *Aubert* (1972 b) menar att under den industriella revolutionens första faser, då ett stort proletariat var lösräckt från bondesamhällets traditioner och ofta stod på svältgränsen, var straffrätten borgerskapets försvarsmiddel mot de fattiga. Lösegendom och pengar utgjorde folks enda trygghet, medan de ekonomiska resurserna idag är av annan art.

2) *Nelson* (1969, s. 209) har framhållit hur straffrättskommittén upplevde sig verka i ett samhälle med statiskt rättsmedvetande. Han citerar kommittén: "Uppfattningen om vad som över huvud bör straffas, om vad som skall vara brottsligt, förändras visserligen under tidernas lopp på skilda punkter men vilar dock i huvudsak på obrutna traditioner, vilka kommittén sett som sin uppgift att bevara" (SOU 1953:14, s. 99).

Elvin et al (1971, s. 50) har också påpekat hur den "centrala" strafflagstiftningen i 1962 års brottsbalk i hög grad överensstämmer med 1864 års strafflag.

den babylonska kungens lag fanns vidare en likhetsprincip som officiellt var lika viktig som vedergällningsprincipen och ett ofta upprepat ändamål med lagen var att förhindra de starka att förtrycka de svaga.

1.7 Den klassiska straffskolan

Upplysningstiden ledde till en förändring i den rådande synen på lag och straff. *Montesquieu* och *Voltaire* framhävde att alla skulle vara lika inför lagen och fördömde domarnas godtycke, de hemliga rättegångarna och användningen av tortyr. Stor genomslagskraft hade en bok av *Beccaria*, "Dei delitti e delle pene" (1764), där författaren inte bara kritiserade maktmissbruk inom l'ancien régime utan också byggde upp den dittills mest systematiska framställningen av straffrätten, framsprungen ur upplysningstiden och liberalismen. Hans viktigaste straffrättsprinciper kan vara värda att rekapitulera. Eftersom lagen, i synnerhet strafflagen, lägger restriktioner på den individuella friheten, bör den begränsas så långt som möjligt. Att förbjuda en handling mer än nödvändigt ökar istället för minskar brott.¹⁾ Brottprevention är viktigare än bestraffning och straff kan egentligen endast rättfärdigas om det bidrager till att förhindra kriminellt beteende. Straffets syfte är att avskräcka människor från att begå brott och inte att åstadkomma social hämnd. Straffet bör komma säkert, snabbt och stå i proportion till brottet. Egendomsbrott bör straffas med böter, och om böterna ej kan betalas, med fängelse, som även i övrigt borde komma till större användning. Dödsstraff skulle ersättas med livstidsfängelse. En rad garantier borde byggas in i rättssystemet för att säkra individens rättigheter. Ingen plats skulle lämnas för exemplariska straff och inte heller för behandling vid sidan om straffet. Eftersom brottslingen står under tvång kan "reformation" inte vara nyttig och effektiv och strider även mot den kriminelles rättigheter. Man straffas för ett begånget brott och kan således inte dömas för tidigare begångna eller kommande brott, och hänsyn bör inte heller tagas till personlighet eller övriga omständigheter.²⁾

1.8 Den positivistiska skolan

Den moderna kriminalpolitiken torde närmast vara påverkad av den positivistiska skolan. Hit brukar räknas italienarna *Lombroso*, *Ferri* och *Garofalo*, vilka kallade sig positivisterna (Scuola Positiva) för att betona tilltron till experimentella och induktiva metoder i kriminologin liksom i naturvetenskapen. *Lombroso* hävdade att brottslingen var degenererad, och även *Ferri* var av den uppfattningen att brottslingen var mer eller mindre abnorm. *Ferri* var endast 22 år gammal när han i sin doktorsavhandling attackerade begreppet kriminellt ansvar, grundat i människans fria vilja. Hans utkast till ny strafflag 1921, baserad på ett positivt ansvarsbegrepp, legalt och socialt, förkastades

¹⁾ I sin syn på strafflagens relativitet var *Beccaria* långt före sin tid och de filosofer som trodde de kunde basera en idealkod på ett system av naturrätt, som exempelvis de amerikanska puritanisterna.

²⁾ Den klassiska straffskolan hade stor betydelse för den franska strafflagen av år 1791 och den svenska lagen från 1864.

dock, Garofalo kritiserade föreställningen att straffet skulle vara proportionellt mot brottet, vad han kallade den tariffmässiga strafflagstiftningen, och föreslog istället kriteriet "temibilità", av Ferri omdöpt till "pericolosità". Farlighetsbegreppet ledde till föreställningar om brottsprofylax och socialt försvar, vilka i sin tur skulle tjäna principer som återanpassning, behandling eller eliminering. Straffbegreppet skulle utrotas, vilket i och för sig inte behövde betyda milda behandlingsmetoder. Dödsstraffet skulle t.ex. behållas men kallades för "extrem selektion".

1.9 En pragmatisk position

Ehuru frågan om människans fria vilja och kriminella ansvar är central inom kriminalvetenskapen, har den kommit att diskuteras mindre allteftersom vederlägningsmotivet försvunnit och lagbrytarens behov anses tillvaratagna. Medan tanken om den kriminelles skuld och ansvar var essentiell inom den klassiska skolan, ansåg sålunda positivisterna att det kriminella ansvarsbegreppet borde avskaffas. Mot slutet av 1800-talet debatterades frågan livligt i kriminologiska sällskap, men endast några få länder som Sovjetunionen, Cuba och Mexico har för en tid försökt att avskaffa begreppet. Grönland har dock en strafflag som bygger på Ferris lagförslag och innebär att kriminella ej är ansvariga och ej ska straffas (*Goldschmidt*, 1956). I Sverige har den positivistiska skolan i förklädning av socialt försvar haft stor betydelse, men trots Karl Schlyters stora inflytande, lyckades man dock inte att i den nya brottsbalken avskaffa straff- eller ansvarsbegreppet.

Man torde emellertid kunna hävda att ansvarsbegreppet används på ett konsekvent sätt i modern kriminalteori och praxis. Vi erkänner förminskat ansvar på grund av mental abnormitet men däremot inte på grund av ogynnsamma sociala förhållanden. Radzinowicz tycks mena att frågan är akademisk och inte har betydelse för hur brottslingarna i själva verket behandlas (s. 110). Men om vi ansåg att sociala faktorer likaväl som psykologiska medförde förminskat kriminellt ansvar, skulle straffet helt avpassas efter samhällets behov av skydd eller lagbrytarens möjlighet att dra nytta av straffet och inte med hänsyn tagen till brottet.

Radzinowicz menar vidare att om strafflagstiftningen följt den klassiska skolans rekommendationer, hade de kriminalvårdsreformer vi idag är mest stolta över inte kunnat förverkligas, eftersom de kolliderat med principerna om att straffet skulle vara klart definierat i förväg och proportionellt mot brottet.

There would have been no discharge, no adjustment of fines to the means of the offenders, no suspended sentences, no probation, no parole, no special measures for young offenders or the mentally abnormal. (s. 123)

Med pragmatisk position avses just metoden att behandla varje problem för sig utifrån dess speciella förutsättningar, istället för att närma sig dem från en enda generell princip. Såväl upplysningstidens krav på frihet och rättvisa som den sociala darwinismens tilltro till att applicera naturvetenskapliga metoder till de socialt utslagna har dämpats. Radzinowicz menar att vi numera misstror filosoferandet och vill ha fakta istället.

Men även om många av våra reformer kommit till ad hoc, tror jag man kan skönja en tendens för den klassiska skolan att återvinna något av sina förlorade positioner. Kraven på rättvisa och rättfärdighet har åter börjat göra sig gällande och här verkar det som om pendeln håller på att slå tillbaka. Hård kritik har på sina håll den senaste tiden riktats mot det godtyckliga i behandlingen av ungdomar och återfallsbrottslingar samt bruket av obestämd tid, åtgärder vidtagna i syfte att behandla istället för att straffa (se mera nedan).

1.10 Straffets ändamål

De officiellt angivna syftena med straffet har varierat efter ekonomiska och kulturella förhållanden. De manifesta funktionerna hos straffet kan dessutom variera oberoende av de latenta funktionerna. Medan man i tidigare samhällen ofta nöjde sig med att ange ett ändamål med lagen, såsom vedergällning eller försoning, tillgriper man numera oftast flera motiveringar. Medan skulden idag ses som individuell betraktades den i forna tider inte sällan som kollektiv.¹⁾

Ätminstone det sista århundradet har man vid resonemang om rättsskipningen brukat urskilja fyra olika målsättningar med straffet:²⁾

1. vedergällning: brottslingen ska sona sitt brott
2. avskräckning: straffet ska verka avskräckande dels på brottslingen dels på andra potentiella brottslingar
3. samhällsskydd: genom att avlägsna brottslingen från samhället kan detta skyddas för en tid
4. behandling: brottslingen ska rehabiliteras så att han inte återfaller i brott

Flera av dessa målsättningar kommer emellertid i konflikt med varandra. Det tillbakablickande vedergällningsmotivet är svärförenligt med det framåtblickande rehabiliteringsmålet. Avskräckning och samhällsskydd kommer också lätt i konflikt med resocialisering.

Redan 1864 uttalade Henry Maine: "All theories on the subject of punishment have more or less broken down." Att straffrättsteorierna inte fått någon konsekvent utformning och att djupgående konflikter framträder i ändamålet med både strafflagstiftningen och straffverkställigheten samt att klyftan i uppfattningarna är minst lika stor i dag som för hundra år sedan, har upprepats av flera auktoriteter på området (ibid., s. 114).

¹⁾ I Hellas framställdes brottet som en sjukdom, som en pest som spred sig bland människorna och som måste sonas för att folket inte skulle gå under. Aischylos inför i sina ödesdramer rättsskipning istället för den religiösa skulden och framför budskapet att skuld inte ska hämnas utan försonas – erinyerna ersättes av eumeniderna – parterna måste via ett inre tvång finna vägen till varandra, förening och fred skall uppnås genom kärleks- eller vänskapstvång (se t.ex. *Grønbech*, 1954).

²⁾ The Streatfeild Committee i England (1961) fastlog efter en historisk genomgång av domstolspraxis dessa fyra ändamål med straffet (se Radzinowicz, s. 115). Samma principer kan även återfinnas hos *Bentham* (1780).

1.11 Individual- och allmänprevention

Inom Norden finns en stark rättsfilosofisk tradition och straffteorierna har också systematiserats i större utsträckning än vad som är vanligt inom den anglosaxiska litteraturen.¹⁾

Man brukar göra en distinktion mellan absoluta och relativa straffteorier. Utmärkande för de *absoluta* teorierna är för det första att straffet är ett mål i sig och för det andra att en person bestraffas uteslutande därför att ett brott är begånget. De *relativa* teorierna karakteriseras av att straffet är ett medel att uppnå ett visst mål, t.ex. att förhindra att brott upprepas i framtiden.

Till de absoluta teorierna räknas *vedergällningstanken*. "Lex talionis" utmärkes av öga för öga, tand för tand. Det hävdas ofta att med kristendomen försvann den renodlade vedergällningstanken och delvis ersattes med en försoningstanke. I den mån försoningen uppfattas som ett medel att förbättra den straffade för den oss över till de relativa teorierna.

Bland de relativa teorierna kan vi urskilja två huvudtyper: den individualpreventiva och den allmänpreventiva teorin.

Individual- eller specialprevention kan uppnås på olika sätt. För det första kan man *oskadliggöra* lagbrytaren, temporärt eller permanent. Extremfallet är dödsstraff eller livstidsstraff medan kortare eller längre frihetsberövanden kan ses som ett tillfälligt oskadliggörande av lagbrytaren. Man kan för det andra *avskräcka* lagbrytaren från nya brott genom kännbara straff, exempelvis i form av frihetsberövande eller höga böter. En tredje metod är att "*förbättra*" lagbrytaren. Detta kan ske genom att förändra hans attityder, vanor eller sanera hans miljö, men *behandlingstanken* brukar i allmänhet omfatta en förändring av attityderna.

Allmänpreventionen sägs främst uppnås genom avskräckning och moralbildning. Man talar om *omedelbar avskräckning* då det är straffets verkställande som ska fungera avskräckande på andra. Tanken att strafflagens existens, snarare än straffets verkställighet, skulle förhindra människor att utföra lagstridiga handlingar benämns *medelbar avskräckning*.

Moralbildningsteorin lägger mindre vikt vid lagens hot om straff än vid dess moralbildande funktion. Denna skulle uppfyllas antingen så att lagen stöder redan befintliga normer eller så att den skapar nya normer. I de flesta fall torde strafflagen följa sedvanerätten, som emellertid kan förstärkas genom straffrättskipningen, och det torde höra till sällsyntheterna att lagen är direkt moral- eller vanebildande.

Enligt *Andenaes* (1956) nämns i modern straffrättslig litteratur inte längre vedergällning eller soning som straffmålsättningar. De kan däremot beskrivas som latenta funktioner och de lever fortfarande kvar i rättsmedvetandet (se vidare kap. 12).

Tanken att lagen och straffet kan ha en såväl avskräckande som moralbildande funktion på allmänheten kan spåras tillbaka till uttalanden som Platon lade i sofisten Protagoras mun och enligt *Aubert* (1954) har teorin om allmänpreventionen gjort förbluffande små framsteg under de gångna 2.400 åren.

¹⁾ För en summarisk framställning, se Elwin et al (1971), s. 53–56.

Uppsalaskolan sägs representera en av de starkaste anti-metafysiska traditioner i modern rättsfilosofi ehuru dess främsta representanter, *Lundstedt* (1920) och *Ekelöf* (1942) framlägger teorier om straffens moralbildande funktioner som är dogmatiska i formen och spekulativa i bevisföringen. Deras teorier kan betraktas som funktionella analyser av straffinstitutionerna, men bristen på empiriska data kan ses som tecken på att de snarast ska tolkas som försök till rättfärdiggörande av straffen och att de skulle ha en normativ, rättspolitisk funktion. En än mer långtgående likformighetsteori har i Lund framställts av *Olivecrona* (1940), som låter sin rättsdogmatik något mer ta explicit form av en psykologisk teori, varför dess svaga punkter lättare kan kritiseras (Aubert, 1954, s. 31—47).

I *Straffets sociala funktioner* gjorde Aubert 1954 en ambitiös undersökning av i vad mån moderna rön från sociologi och psykologi gav stöd åt den allmänpreventiva tanken. Aubert har senare i flera sammanhang återkommit till dessa teorier, senast i *Allmänpreventionen — teori eller ideologi* (1972), där han säger att anhängare av allmänpreventionen som strafflegitimering tycks ha kommit fram till sin ståndpunkt inte genom vetenskapliga bevis utan genom uteslutningsmetoden. Individualpreventionen har visat sig vara empiriskt tvivelaktig och av begränsad användbarhet, men den rättsdogmatiska argumentationstekniken skulle kräva en föreställning om rationalitet.

Men det finns inte några rent vetenskapliga skäl till att identifiera sig med denna syn, och inte heller till att ta för givet att straffrättssystemet är varken logiskt konsekvent, empiriskt hållbart eller högstående i sina förutsättningar. (s. 234)

Andenaes har också under de två senaste årtiondena ofta återkommit till temat *Almenprevensjonen — illusion eller realitet?* (1950). I en längre framställning från 1966 tillstår Andenaes att "det finnes praktiskt talt ingen empirisk forskning om problemet" (s. 6) men tycks ändå mena att vi har erfarenheter vi kan dra nytta av: "Det kan spörres om vi ikke har mer, eller iallfall mer nyttig, kunnskap om de almenpreventive virkninger av straff enn om de individualpreventive" (s. 35). Andenaes menar att det finns metoder att utforska allmänpreventionen och att den också utgör en realitet, men han framhåller att vi bör skilja mellan olika typer av lagbrott (vid mala quia prohibita blir laglydnaden framförallt en fråga om effektiva rättsliga sanktioner), olika situationer, olika personer, olika samhällen, ta hänsyn till motverkande gruppnormer och inte bara se till allmänhetens laglydnad utan också till tjänstemännens (se vidare kap. 16.6).

Beträffande allmänpreventionen brukar två frågor ställas: är den effektiv? och är den legitim? Vi torde ännu inte ha tillräckligt säker kunskap för att säga något bestämt om dess effektivitet men vi kan spekulera om dess etiska karaktär. Moraliskt kan man ställa frågan om det är försvarbart att straffa en människa för att söka påverka en annan människa. Man utnyttjar enligt den allmänpreventiva tanken lagbrytaren som objekt och syndabock. Aubert (1969 a, 1972 b) har också ifrågasatt om det budskap som utgår från domstolarna inte är snedvridet genom att det fäster vår uppmärksamhet på de små istället för på de stora samhällsproblemen.

1.12 Frihetsberövandet som straff- och behandlingsform

Inspärrande av brottslingar har väl skett så länge samhället existerat men användande av fängelse som huvudsaklig straffform tillgreps först i början av 1800-talet. Det vidgade bruket har förklarats med spridandet av mera humanitära ideal, den ökade uppskattningen av den personliga friheten, den industriella revolutionen och proportionalitetsprincipen.

Fängelsets funktioner anges idag på annat sätt och vi torde här ha ett ovanligt gott exempel på social tröghet (se kap. 16.5).

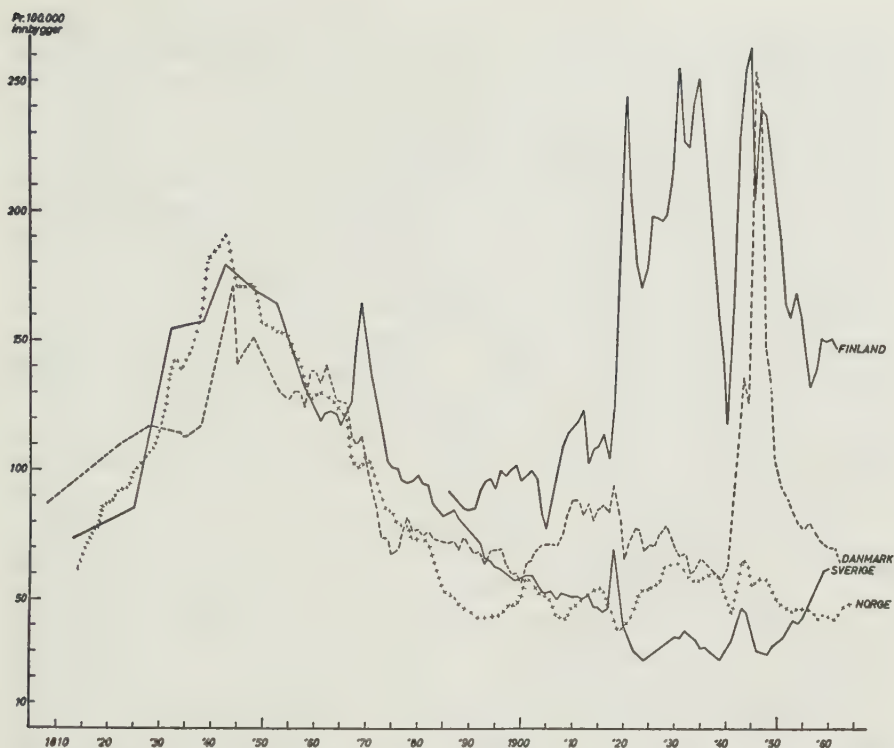
Straff kan beskrivas som en värdedeprivering. Under historiens lopp har man berövat den som ska straffas värden som livet, kroppsdelar, tillgångar och frihet. Eller som *Christie* (1966) uttryckt förhållandet: "Straff er påförelse av onder, — men derved også fratagelse av goder" (s. 123). Sanktioner straffvärde kan fluktuera liksom pengars värde varierar. En tredubbling av de norska fångtalen (från 61 till 179 per 100.000 invånare) åren 1814 till 1844 förklarar med att den kroppsliga integriteten under denna period antog sådana värden att den inte längre kunde brukas i syfte att tillföra lidande. Myndigheterna började tydligen betrakta straff i form av lemlästning som alltför brutala och sökte till att börja med använda sig av benådningsinstrumentet men övergick till att nyttja fängelsestraffet. Den senare delen av 1800-talet gick emellertid fångtalen ner lika dramatiskt som de under den förra delen av århundradet gått upp. Flera strafflagändringar syftade till att förkorta strafftiden eller att undvika fängelse. *Christie* förklarar denna utveckling med att fängelsets penala värde sannolikt ökat. Ju högre levnadsstandard desto hårdare ter sig ett straff som inkräktar på de förmåner som ett rikare liv kan skänka. *Figur 1:3* visar en slående likhet mellan de nordiska länderna i deras användning av fängelsestraffet under 1800-talet. Vi kan också utläsa att fångtalen under 1900-talet stabiliseras på ungefär samma nivå i Norge, Danmark och Sverige. De väsentligt högre talen för Finland tolkas som uttryck för en annan lidandeskala, orsakad av revolutionen och ett blodigt inbördeskrig 1917 och två senare krig mot en övermäktig fiende.¹⁾

Under 1900-talet skulle vi i takt med välfärdssamhällets utveckling förvänta oss att fångtalen fortsatte att sjunka genom att lidandet per fängelsedag relativt sett ökar. Att så inte skett förklarar *Christie* med att fängelset utöver straffändamålet fått tilläggsmotiveringar i form av utbildning och behandling.

Mångfalden och oförenligheten beträffande straffets ändamål är förvirrande och paradoxal och kommer speciellt klart till uttryck inom fängelsets ram. Efterhand som det ena syftet lägges till det andra skapas nya program ad hoc utan hänsyn till funktionerna hos de strukturer som redan finns (*Tappan*, 1960). Inom de gamla fängelsebyggnaderna ska nya terapeutiska program utvecklas som vore de moderna sjukhus.

Tidigare fängelser hade höga murar som skyddade samhället, och innanför dessa var det en hård regim med bl.a. kroppsstraff som förmenades vara på en gång avskräckande och reformerande. Spänningar i organisationen uppstod

¹⁾ Det bör kanske tilläggas att "de vita" 1918 tog ca 80.000 krigsfångar bland "de röda" (*Arosala*, 1970). Det torde dock vara svårt att uppskatta vilken effekt antalet krigsfångar haft på de allmänna fångtalen.

Figur 1:3. Fångpopuleringen i Danmark, Finland, Norge och Sverige per 100.000 inv.
Ur Christie: "De fratagbare goder" 1966, s. 127.

då man började betvivla det sociala behovet av vedergällning och avskräckande straff utöver själva frihetsberövandet och än senare genom tron att behandling kan ske genom straff av något slag (Cressey, 1960, s. 82).

Redan Montesquieu framhöll att fången skickas till fängelset som ett straff, icke för att där straffas. Men fortfarande betraktas fängelserna som platser där både punitiva och icke-punitiva metoder bör appliceras samtidigt. Konflikten kommer väl till synes i fängelsearbetet (se kap. 9.4).

De behandlingsinriktade institutionerna använder sig i högre grad av behandlingsexperten; man klassificerar de intagna och menar sig utgå från deras behov. Här syns en blandning av ideologi från socialarbete, psykiatrisk behandling, humanitet och medelklassesetik. Behandling blir ofta sådant som inte är avsett som ett medvetet lidande, men även denna negativa definition av behandling skapar spänning i en organisation som har till syfte att skapa lidande.

Som Cressey framhållit har organisationen svårt att samordna behandling med bevakningsresurserna. Behandlingsideologin har intet att erbjuda administrationen eller vårdarna och den professionella personalen blir lätt en isolerad grupp utan kommunikation uppåt eller neråt. Dessutom kräver de intagna rättvisa och inte behandling. Har de intagna problem, som tar sig uttryck i arbetsvägran, rymningstendens etc., behandlas dessa icke av experterna utan

bestraffas, även om bestraffningen interfererar med behandlingen. Att upprätthålla disciplin och kontrollera de intagna blir alltid viktigare än att behandla dem. Inte ens i behandlingsorganisationen är den intagne övertygad om att institutionen är till för att hjälpa och ej bestraffa honom.

Den funktionella oförenligheten mellan olika mål som terapi och vedergrällning eller avskräckning är troligen det ämne som oftast behandlas inom den penologiska teorin. *Galtung* har i "Prison: The Organization of Dilemma" (1961) ställt upp en lång lista med inbyggda motsägelser (se spec. s. 122—123). *Aubert* (1964) ser utvecklingen av de moderna straffrättsliga ideologierna som en konsekvens av en avvikelsets tvetydighet längs dimensionen förbrytelse-sjukdom. Att detta förefaller som en rationell lösning torde ha sin grund i vårt behov av förutsägbarhet, behovet att handla innan en avvikelse inträffat och behovet att kunna förklara. *Christie* (1971 a) har gjort en funktionell analys av rätten och medicinen och funnit att dessa två institutioner var för sig ger intelligenta och konsekventa lösningar på olika mänskliga problem men inte lyckas så bra när de lånar från varandra.

Som tidigare påpekats har kritik riktats mot den positivistiska skolans betoning av behandling istället för straff. Kritiken har inneburit att behandling inte kan förekomma inom de givna strafframarna men också att det som kallas behandling i själva verket kan innebära ett hårdare straff. Vi ska illustrera hur den klassiska skolans krav på rättfärdighet på nytt gjort sig gällande avseende behandling av ungdomsbrottslingar och bruket av obestämd tid.

I U.S.A. har både det vaga begreppet ungdomsbrottslighet ("juvenile delinquency") och själva ungdomsdomstolen av flera auktoriteter utsatts för obarmhärtigt granskning. Den första ungdomsdomstolen tillskapades 1899 och sades fungera in loco parentis (i föräldrars ställe). *Platt*, som studerat "the invention of delinquency" i "The Child Savers" (1969), har beskrivit hur rädda-barn rörelsen var paternalistisk och romantisk samt hade tilltro till de styrandes goda vilja och utgick ifrån en intresseharmoni mellan delinkventerna och de sociala kontrollanterna.¹⁾ Denna till synes välvilliga rörelse ledde till korrektionsprogram som innebar längre frihetsberövanden, långa arbetsdagar, militaristisk disciplin samt inlärning av medelklassvärden och lägreklassfärdigheter.²⁾ The President's Crime Commission har föreslagit att man allvarligt

¹⁾ Rörelsen betonade värden som höll på att nedvärderas såsom fadersauktoritet, familjeliv och lantliv samt fick till effekt att konsolidera dessa ungdomars låga status. *Ariès* (1965) har på liknande sätt visat hur familjens, kyrkans, moralisternas och administratörernas envisa omsorg om barnets välfärd ledde till att man berövade barnen den frihet de tidigare delat med de vuxna och förnekade deras förmåga till initiativ, ansvar och autonomi.

Christie (1971 b) har betraktat skolan som en förvaringsplats skapad för de vuxnas behov snarare än för barnens (jfr *Marx*, "Kapitalet" I, s. 347).

²⁾ Elwin betraktar hela den individualpreventiva rörelsen, med betoning av klassifikation och behandling, som ett uttryck för det kapitalistiska industrisamhället. Dels skulle industrisamhället behöva dem som kunde tjäna produktionen, dels var det bra att eliminera dem som störde produktionen. En differentierad kontrollpolitik, byggd på kategorisering, kunde dessutom motiveras med en straffrättslig ideologi kring individualpreventionen, vilken skulle stå "i överensstämmelse med den idé om olikhet mellan människor som inte är främmande för en borgerlig människosyn" (s. 71). Som ovan framkommit torde det dock ha funnits andra sociala krafter bakom individualpreventionen.

borde överväga att befria ungdomsdomstolen från dess makt över barn och ungdom som icke begått i egentlig mening kriminella handlingar. Gemensamt för såväl ungdomsdomstolen som de skandinaviska barnavårdsnämnderna är nämligen att de har att ta hand om såväl försummade som kriminella barn. På grund av denna falska enhet vill Morris & Hawkins (1970) förkasta båda dessa lösningar och föreslår istället dels ungdomsdomstolar, som ska fungera i laga ordning ("due process") med samma rättigheter för den tilltalade som i vanlig domstol för de delinkventer som verkligen har begått brott, dels ungdomsbyråer som ska upprättas i alla större samhällen och ge service åt all ungdom. Medan de amerikanska ungdomsdomstolarna redan tidigare tvingats ompröva den tilltalades rättigheter ("re Gault"), har i Sverige någon egentlig diskussion ännu inte påbörjats om barnens och tonåringarnas rättsskydd i barnavårdsnämnderna.¹⁾ Problemet är allvarligt inte minst därför att den institutionella behandling de omhändertagna barnen fått ofta varit mycket långvarig. Genom att kontakten med ungdomsdomstolen dessutom är stigmatiserande och inbjuder "delinkventen" att anta en "delinkvent roll", betraktas åtgärden att befria de icke-kriminella från domstolsbehandling som "the most far-reaching single measure that could be devised in the field of delinquency prevention and control" (ibid., s. 167).

Inom nordisk kriminalpolitik har som Anttila & Törnudd framhållit en växande opinion tagit avstånd från de tidsobestämda straffen. "Kraven på förutsägbarhet och proportionalitet blir så mycket viktigare, ju mer tvångsåtgärderna avspeglar isolerings- och repressionstendenser istället för rehabiliteringssträvanden" (s. 137). Den värsta formen av specialbehandling, som stammar från den positivistiska betoningen av hänsyn till lagbrytaren istället för brottet, torde vara de långa halvt tidsobestämda domarna, vilka mindre är till för att reformera brottslingen än att skydda samhället. För att ta hand om vissa s.k. psykopater, sexualförbrytare och vanebrottslingar har man i U.S.A. använt sig av en enhetlig obestämd dom, vilket föreslogs av positivisterna, medan man i Europa med en starkare klassisk tradition utnyttjade sig av en tvådelad dom, där den första delen var tidsbestämd och relaterad till brottets svårighetsgrad medan den andra var obestämd och relaterad till samhällsskyddet. Denna dubbla påföljd (ironiskt kallad Etickettenschwindel) är lätt att kritisera, men även den enkla åtgärden "preventive detention" har kommit att betraktas som orättvis (Radzinowicz, s. 124—126). Den tidsobestämda interneringspåföljden i Sverige, avsedd för svåra våldsförbrytare, sexualförbrytare och mordbrännare, har kommit att till största delen drabba återfallstjuvar och återfallsbedragare vilka till sin karaktär är alltför oskyldiga för att utgöra ett hot mot samhället (Törnqvist, 1966). En konsekvent tillämpning av de individualpreventiva tankegångarna kräver att de frihetsberövande påföljderna görs tidsobestämda, men de långa obestämda straffen har troligen skapat fler problem än de löst (se även Anttila, 1971 a, b).

Ideologin om behandlingens välsignelse och avskaffande av straffen har blivit ett effektivt maktmedel mot stora grupper avvikare. Christie (1962) har visat

¹⁾ En uppmärksammas avhandling har dock skrivits av *Bramstång* (1964). I Norge arbetar *Stang Dahl* (1973) på en avhandling med denna problematik.

hur antalet frihetsberövanden till följd av olika särreaktioner som "tvångsarbete", "sikring" och "arbeidsskole" är väsentligt högre än för "landsfengselsdom", dvs. avtjänande av straff på mer än 6 månader vilket utgör den naturliga jämförelsekategorin. *Christie* har beskrivit skillnaden mellan ideal och verklighet för flera av dessa kriminalpolitiska "saerforholdsregler", utförligt vad gäller tvångsarbete (1960), nykterhetsnämnderna (1965 a) och något om barnavårdsnämnderna (1961 a). *Aubert & Mathiesen* (1959) har visat hur antalet förvarade, vilka förklarades sinnessjuka, minskade 1930—50 samtidigt som de "sikrede", vilka bedömdes som "mangelfullt utviklede og eller varig svekkede sjelsevner" kraftigt ökade under samma period. Domstolsmyndigheterna har i större utsträckning stött sig på den rättspsykiatriska sakkunnighetsinstitutionen, vilken demonstrerar en ökad ovilja både att förklara brottslingarna för helt sinnessjuka och för att förklara dem helt normala. Det tycks finnas anledning förmoda att det i stor utsträckning är samma typer lagöverträdare som 1930 dömdes till förvaring som 1960 placeras i "säkringsanstalt". Rättspsykiatern förklarar generellt återfallsbrottslingarna för ofullständigt utvecklade och torde härmed inte tillföra domstolen någon ny kunskap, men han besparar domaren att sitta ensam med ansvaret att i vårt egalitära samhälle döma på ett sätt som står i strid med fundamentala rättsregler. Eller som *Christie* (1962) träffande uttryckt det: "Psykiateren tilslører denne konflikten" (s. 37).

De norska sociologerna har pekat på betydelsen av hur de intagna i de olika korrektionsanstalterna upplever omhändertagandet. *Christie* (1955) har visat hur extremt negativ tvångsarbetarnas inställning var till den förväntade sanktionen, medan däremot förmögenhetsbrottslingarna accepterade sin dom. Denna typ av analys har också haft praktiska konsekvenser. Efter den studie *Bedal* (1962) gjorde av Bergs arbeidsskole, varvid bl.a. framkom att den inte gav någon psykologisk eller medicinsk behandling och att de intagna upplevde sig som fängslade, har beslutats att den ska kallas för ungdomsfängelse och betraktas som straff. *Aubert* (1969 a, s. 53) har antagit att en lång period av behandlingsoptimism därmed är bragt till en åtminstone tillfällig avslutning.

2. Behandlingsforskning

2.1. Forskningsstrategi

Det bör från början framhållas att nästan alla undersökningar om effekterna av olika påföljder haft en forskningsstrategi som innebär att man studerar ingripandets effekt på lagöverträdaren eller den avvikande. Man ställer frågan: vilka är effekterna av de resocialiseringsåtgärder samhället vidtar mot de avvikande? Det betyder att man söker mäta i vilken utsträckning vidtagna åtgärder varit ineffektiva då det gäller att förhindra återfall och att man söker fastställa orsakerna till misslyckandet.

Man har därvid emellertid endast riktat uppmärksamheten mot ett av de påstådda ändamålen med lagstiftningen eller dömandet. Kriminologerna har i princip avstått från att undersöka påföljdernas effektivitet då det gäller att avhålla potentiella lagbrytare eller stärka den allmänna moralen i samhället. Forskarna har med andra ord studerat *påföljdernas individualpreventiva effekter*, men däremot inte deras allmänpreventiva effekter.¹⁾ Den individualpreventiva grenen inom penologin brukar gå under den eufemistiska beteckningen *behandlingsforskning*.

Jag ska i det följande söka ge en sammanfattning av behandlingsforskningens situation idag. Jag ska redogöra för de metoder forskaren har att använda sig av och de resultat man hittills kommit fram till. Avslutningsvis ska jag också diskutera implikationerna av den kunskap vi förvärvat. Men först något om behandlingsforskningens villkor. För att rätt kunna bedöma denna forskningsgren bör man något känna till de svårigheter forskaren möter på detta område.

2.2. Behandlingsforskningens villkor

Ett första problem för behandlingsforskaren är att vetenskapen är så ny, att arbetet på att sammanställa teorier, metoder och resultat bara påbörjats. De flesta kriminologiska läroböcker — det gäller speciellt de europeiska — håller sig fortfarande till de traditionellt kriminologiska frågorna, som brottets orsaksfaktorer, och undviker att behandla de penologiska och rättssociologiska problemen.²⁾

¹⁾ Beteendevetenskapare anser i allmänhet att den allmänpreventiva teorin är alltför komplex och diffus för att kunna underkastas rigorös prövning. Den norske straffrättsprofessorn Johs. Andenaes, som skrivit berömda artiklar om allmänpreventionen, menar dock att teorin ingalunda skulle vara omöjlig att empiriskt testa (se kap. 1.11, 2.3 och 16.6).

²⁾ *Mannheim* (1965) anser t.ex. att penologin är mycket viktig men menar att kriminologin logiskt går före ("prius") och att penologin är "in a state of flux" (XIII–XIV).

Den andra svårigheten som möter behandlingsforskaren är att få fram en tillfredsställande *dokumentation* över den verksamhet han valt att studera. Som ett exempel härpå kan nämnas att då "The President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice" fick i uppdrag att utvärdera kriminalvården, fann utredningen snart att dess första och mest angelägna uppgift fick bli att samla in information av det mest basala slaget om de olika korrektionella operationerna, som storlek och kostnader.¹⁾ Först därefter kunde man börja studera vad som enligt direktiven var huvudproblemet, nämligen operationernas effektivitet.

Det kan erinras om att enkel återfallsstatistik lyser med sin frånvaro i kriminalstatistiken i de flesta länder.

Men det är inte nog med de naturliga svårigheterna. Många gånger söker myndighetspersoner direkt motarbeta behandlingsforskaren. Det finns gott om exempel på forskare som blivit stoppade före, under eller efter projektets genomförande. Det finns med andra ord på många håll en *ovilja att få den egna verksamheten inspekterad*.

På sina håll är ledningen mer öppen och har inget emot vissa kartläggningar under förutsättning att det sker av ens eget folk, att man själv får definiera problemställningarna och att resultaten helst publiceras i interna rapporter.

Polskys bok "Cottage Six" (1962), den första ingående skildringen av det sociala systemet på en ungdomsvårdsskola och fortfarande betraktad som en klassiker på området, skulle exempelvis aldrig ha blivit publicerad om ledningen på den studerade institutionen hade fått bestämma. Visserligen var denna, The Jewish Board of Guardians, upplyst och progressiv och institutionen, The Hawthorne Cedar Knolls School, den kanske mest terapeutiskt inriktade i USA. Polsky hade dessutom blivit direkt inbjuden av institutionen att göra en sociologisk undersökning — en för behandlingsforskaren utomordentligt ovanlig situation. Men allt detta till trots ville man inte konfronteras med resultaten av undersökningen: man ville inte visa att de terapeutiska ansträngningarna motverkades av pojkarnas kriminella subkultur.²⁾

I U.S.A. har man dock satsat stora belopp på att söka utforska effektiviteten av behandling på fängelser och ungdomsvårdsskolor. *Glaser's* undersökning "The effectiveness of a prison and parole system" (1964) kostade över en miljon dollar. *Street, Vinter & Perrows* komparativa undersökning av ungdomsvårdsskolor "Organization for Treatment" (1966) hade också till sitt förfogande en hel stab forskare och massvis av pengar.³⁾

¹⁾ I deras rapport *Corrections* (1967) står det inledningsvis: "No one knew how many offenders were under correctional treatment on an average day or how many individuals were touched by the system within a given year. No one knew the total costs of corrections or even the cost of any single component such as probation, parole, or institutions." (viii)

²⁾ Jag hade tillfälle att träffa Polsky i New York 1968 och han berättade då för mig att om inte Russel Sage Foundation stått som sponsor för undersökningen och utnyttjat sin maktposition, skulle boken aldrig kommit i tryck.

³⁾ Men även i U.S.A. går endast en tredjedel av en procent av kriminalvårdens budget till forskning. Eftersom Kalifornien och New York svarar för halva denna investering, blir beloppen där högre och uppgår till ungefär 1 % av budgeten.

Den tidigare chefen för forskningsavdelningen inom Kaliforniens Department of Correction, *Douglas Grant*, har framhållit att osystematisk erfarenhet inte får utgöra bas för beslutsfattande. I en artikel "It's time to start counting" (1962) har han deklarerat sin ståndpunkt i följande skarpa ordalag: "Any correctional agency not using a prediction procedure to study the effectiveness of its decisions and operations is perpetrating a crime against the taxpayer."

Medan man i Kalifornien har svårigheter att få genomföra kriminalpolitiska reformer, som inte i vetenskapliga undersökningar visat sig vara effektiva, uppträder de svenska myndigheterna som om behandlingsforskningen inte existerade. Inte ens då kommittéer arbetar med reformer inom kriminalvården brukar sådan vetenskaplig expertis anlitas. Vare sig KAIK eller kriminalvårdsberedningen talar ens om behovet av vetenskaplig utvärdering av olika kriminalpolitiska åtgärder.

I Sverige finns exempelvis ett utmärkt betänkande, *Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna* (SOU 1964:24), som inventerat och kartlagt forskningsbehoven, prioriterat de olika forskningsbehoven och föreslagit ett forskningsinstitut för att studera behandlingsproblem. Utredningen tillsattes 1961, betänkandet kom 1964 men 10 år senare har fortfarande ingenting gjorts. Det tyder inte på att intresset från svenska myndigheters sida är särskilt stort.

Utrymmet tillåter inte en diskussion av temat kriminalpolitik och vetenskap och inte heller en presentation över den senaste utvecklingen i Sverige (se dock *Bondeson*, 1969 a, 1973 b).

2.3. Effektforskning

Behandlingsforskningen kan indelas i effektforskning och institutionsforskning. Effektforskning använder en metod som innebär att man studerar resultat av korrektionella behandlingsmetoder medelst återfall, medan institutionsforskning skulle kunna sägas använda en strukturell-funktionell metod för att analysera innehållet i behandlingsmetoderna. Den typ av information de båda metoderna ger varierar högst väsentligt. Ehuru detta projekt är av typ institutionsforskning, ska vi först presentera vilka resultat effektforskningen kommit fram till och vilka problem den brottas med.

Wilkins, en ledande expert på evaluering av penala åtgärder, skriver att forskningen har nått ett stadium där "the nature of our ignorance is beginning to be revealed". Han varnar bestämt från att dra slutsatser utifrån s.k. erfarenhet men också från en rad tidigare forskningsrapporter. "In matters that relate to recidivism there appear to be many figures but very few facts."¹⁾

¹⁾ Citatet är hämtat ur *Wilkins* senaste bok "Evaluation of Penal Measures" (1969, s. 13). Denna bygger vidare på en sammanställning gjord av *Wilkins* till European Committee on Crime Problems, Council of Europe, ingående i publikationen "The Effectiveness of Punishment and Other Measures of Treatment" (1967). En utmärkt kortare sammanfattning av forskningssituationen har gjorts av *Hood*, och detta inlägg är också utgivet av Europarådet i "Collected Studies in Criminological Research" (1967). I reviderat skick återges det i *Hood & Sparks* (1970).

2.3.1 Studier av en behandlingsåtgärd

Den äldsta och minst sofistikerade metoden att utvärdera effekten av olika penala åtgärder är att följa en viss grupp kriminella som undergått något straff och undersöka hur många som återfaller enligt uppgifter från allmänna register.¹⁾ Tidigare undersökningar tog endast reda på de enklaste korrelaten till recidiv som ålder och tidigare vidtagna åtgärder. Vidare hade man länge endast sådana resultat av frihetsberövande påföljder men inte av böter eller villkorlig dom.²⁾

Denna typ av studier visar att förstagångsbrottlingar i allmänhet har lägre recidiv efter alla behandlingstyper och att recidivsiffror ökar med antal tidigare anhållanden.³⁾ Vidare vet vi att yngre förbrytare har högre återfallsfrekvens än äldre. Kriminella med ogynnsamma miljöförhållanden klarar sig vidare sämre än de som har det bättre ställt utanför anstalten. De som haft dåliga arbetsvanor före anstaltsvistelsen klarar sig också sämre efter utskrivningen.

Dessa resultat hjälper oss att definiera dem för vilka behandlingen är speciellt misslyckad. Dessa studier kan möjligen också hjälpa oss att generera hypoteser om ett lämpligare sätt att behandla de minst framgångsrika fallen.

Hood fann t.ex. för hemlösa pojkar på borstal (motsvarande svenskt ungdomsfängelse) en hög korrelation mellan lång institutionell erfarenhet före borstal och återfall efter borstal. Detta tyder på att denna typ av institutionaliserad pojke inte kan tillgodogöra sig vidare institutionell behandling och att kanske bättre resultat kunde erhållas om behandlingen istället syftade till att motverka de skadliga effekterna av tidigare institutionalisering.⁴⁾

Kan dessa studier visa hur effektiv en behandling varit? Många tycks tro att för dem som inte återfallit har behandlingen visat sig effektiv. Men så länge vi inte vet vilken återfallsprocent vi skulle fått om lagbrytarna inte undergått någon som helst behandling, är detta uttryck för ett önsketänkande. Eventuell framgång skulle t.ex. kunna tillskrivas chocken eller stigmatiseringen vid anhållandet. Kanske skulle framgången vara större om ingen behandling alls tillämpats.

Follow-up studier av en behandlingsform kan således ge en uppfattning om hur *ineffektiv* behandlingen varit men säger knappast något om dess effektivitetsgrad.

¹⁾ Som ett klassiskt exempel på den tidigare återfallsforskningen kan nämnas *Glueck & Glueck* (1945).

²⁾ Hood (1967) skriver: "It will be seen that no special after-conduct studies have so far been carried out on Approved School boys or on those fined or discharged by the courts" (s. 76). Vi skall dock nedan presentera resultaten från en svensk återfallsundersökning som inkluderar även dem som fått böter och straffriförklarats. Återfall beträffande svenska ungdomsvårdsskolleaver har också studerats; se *Blomberg* (1970) och *Bondeson* (1967 a).

³⁾ Tidigare misslyckande efter olika behandlingsåtgärder åberopas ofta av personer i ansvarig ställning för att visa vilket "hopplöst material" man har att arbeta med. Samma resultat skulle emellertid istället kunna tolkas som att det är "hopplösa behandlingsmetoder" man prövat på dessa människor.

⁴⁾ Hood (1967), s. 77. Se även "Borstal Re-Assessed" av Hood (1965).

2.3.2 Studier av flera behandlingsåtgärder

Om man vill säga något om den relativa effektiviteten av olika åtgärder måste man använda sig av *komparativa* studier av olika behandlingsformer. Man måste härvid emellertid beakta selektionsproblemet, dvs. att olika åtgärder drabbar olika typer av lagbrytare. Detta problem ställer metodologin på svåra prov.

Problematiken kan åskådliggöras med ett exempel. *Inghe & Lindberg* (1956) redovisade i en bilaga till strafflagsberedningens slutbetänkande recidivsiffror från en undersökning, som omfattade alla som 1947 dömdes till frihetsberövande påföljd eller erhöll villkorlig dom med övervakning eller förklarades fria från ansvar. Man följde dessa sammanlagt mer än 7000 personer under en period av 5 år och räknade som återfall brott som antecknats i straffregistret. Följande resultat erhöles:¹⁾

Återfallsrisk efter olika påföljder:

Förvaring eller internering	67 %
Ungdomsfängelse	62 %
Fängelse eller straffarbete 6 månader eller mera	50 %
Fängelse eller straffarbete mindre än 6 månader	29 %
Villkorlig dom med övervakning	23 %
Straffriförklaring	14 %

Det bör först framhållas att de givna återfallsprocenten är *för låga* av bl.a. följande skäl:

1. vid recidiv liksom i andra brottsammanhang finns ett stort mörktal, vilket inte beaktas
2. genom stränga återfallskriterier tas endast hänsyn till de allvarligare brotten
3. genom en begränsad återfallsperiod sätts ett artificiellt tak för återfallet — även om de flesta återfallen kommer under den första perioden, erhålls högre återfallsprocent ju längre uppföljningsperioden är
4. individer som bortfallit ur observationsmaterialet, p.g.a. emigration eller dödsfall och är relativt förhindrade att begå nya brott, räknas som lyckade fall.

Man kan beskriva resultaten från Inghes återfallsstudie som två parallella serier: från en ingripande påföljd över en mindre ingripande till ingen påföljd å ena sidan och från höger till lägre återfallsfrekvens å den andra. Det föreligger alltså ett klart samband mellan en kännbar påföljd och en hög återfallsprocent, men därmed är inte sagt hur detta samband ska tolkas. Visar detta vad som något programmatiskt kallats "straffens brott"? Det är inte alls uteslutet att siffrorna säger något om hur brottslingarna påverkas av de olika straffen. Men vi kan inte yttra oss härom förrän vi kontrollerat den felkälla,

¹⁾ SOU 1956:55, bilagor s. 87. *Sveri* (1966, s. 30) har påpekat att resultaten är något osäkra då av olika skäl mellan $\frac{1}{4}$ och $\frac{1}{5}$ av de år 1947 dömda bortföll.

som innebär att det kan vara systematiskt olika urval av lagbrytare som undergår de olika påföljderna.

2.3.3 Kontrollmöjligheter vad gäller selektionsfaktorn

Om man vill jämföra resultaten från två eller flera behandlingsformer, måste man således konstanthålla olikheter i typ av lagbrytare som erhåller olika påföljder. Forskaren kan härvid i princip använda sig av tre olika metoder:

1. *Individuell matchning.* Ett förfaringssätt är att "matcha" grupper, varvid individerna utväljs så att de är så lika varandra som möjligt avseende alla egenskaper som kan vara relevanta för behandlingseffekten. *Wilkins* (1958) brukade en matchningsteknik vid en mindre undersökning av "probation", men som han själv framhållit är metoden inte invändningsfri. Det är praktiskt svårt att finna sociala tvillingar och det är teoretiskt möjligt att vi inte har kännedom om alla faktorer som är relevanta, varför en del av skillnaden mellan grupperna kan vara okontrollerad.

2. *Kvasi-experiment.* Detta förfaringssätt innebär att man ex-post-facto skapar ett experiment genom att göra en statistisk uppskattning av återfallsrisken. Det troligen mest effektiva sättet är att skapa en prediktionstabell medelst regressionsanalys.¹⁾ Sådana tabeller konstruerades redan för 40 år sedan för att förutsäga fångarnas framgång vid villkorlig frigivning, men de användes första gången för att fastställa effektiviteten av olika behandlingsåtgärder av *Mannheim & Wilkins* i deras undersökning "Prediction Methods in Relation to Borstal Training" 1955.²⁾ I princip bygger förfarandet på att man delar in individerna i olika riskgrupper för att sedan inom de olika riskkategorierna jämföra grupper som varit föremål för olika behandlingsåtgärder. Då *Börjesson* jämförde frihetsberövande med olika icke-frihetsberövande åtgärder i "Om påföljders verkningar" (1966) använde han sig av denna teknik med konstant-hållande av ett stort antal variabler.

Det har emellertid från flera håll påpekats att prediktionsmetoden är grov och endast kan ge approximativa mätresultat.³⁾ Man har på senaste tid börjat experimentera med mer förfinade statistiska metoder, såsom "association analysis", "configurational analysis" och "predictive attribute analysis", men jämförelser redovisade av *Simon* (HMSO, 1971) tyder snarast på att resultaten blir ganska lika vid användande av olika statistiska metoder. Ett mer grundläggande problem torde vara att den information forskaren använder i dessa prediktionsstudier i allmänhet bygger på journaldata, vilka alltför ofta kan vara både felaktiga och felande. Liksom vid matchningsmetoden kan man dessutom negligera variabler som konstituerar viktiga skillnader mellan grupperna.

3. *Reellt experiment.* Detta är den enda metod som erbjuder forskaren ett

¹⁾ För olika typer av prediktionstabeller, se t.ex. *Hood* (1967), s. 94-95.

²⁾ Under *Wilkins* ledning har man i stor skala utvecklat sådana prediktionsinstrument inom California Department of Correction; de kallas här "base expectancy tables".

³⁾ För kritik av *Börjessons* avhandling se bl.a. *Quensel* (1966) och *Andenaes* (1966).

effektivt vapen att bemästra selektionsproblemet.¹⁾ Först vid ett experiment med tillräckligt stort antal individer kan man vara övertygad om att det inte föreligger några systematiska skillnader mellan experiment- och kontrollgrupp.²⁾

I U.S.A. har flera undersökningar gjorts som baserats på ett slumpmässigt fördelande av delinkventer på olika behandlings- och påföljdsformer. Dessa experiment har sannolikt gett oss den mest värdefulla kunskap vi idag har om effekten av olika åtgärder.³⁾

I Norden förvägras forskarna i princip att utföra sådana experiment.⁴⁾ Jag anser emellertid att man i den kriminalpolitiska debatten noggrannare än hittills borde diskutera skälen för och emot en sådan strategi. *Sveri* (1966) har ställt en motfråga: "Utgör inte hela den existerande kriminalpolitiken ett enda stort 'experiment'?" (s. 38). Varje ny reform som införs kan ju betraktas som ett experiment. För att spetsa till det: varför kan man göra experiment utan forskning men ej experiment med forskning? Det bör också betonas att de vetenskapliga experimenten läggs upp så att experimentgruppen erbjuds ett vad som antas "bättre" alternativ, dvs. kontrollgruppen får aldrig ett mer kännbart alternativ än normalt varför rimliga humanitära krav tillgodoses. Frågan huruvida experimentverksamhet strider mot principen om "likhet inför lag" avfärdas av *Sveri* med att denna princip i modern kriminalvård uppluckrats på ett sådant sätt att det inte finns mycket kvar av den.

2.3.4 Resultat av komparativa studier med olika behandlingsåtgärder

Hittills funna resultat från komparativa studier, där man sökt kontrollera för typ av lagbrytare som utsätts för de olika åtgärderna, skulle kunna beskrivas i följande tentativa slutsatser:

1. Det tycks som om *icke-frihetsberövande åtgärder* är effektivare än, eller åtminstone minst lika effektiva som, *frihetsberövande påföljder*.

Börjessons slutsats (1966) var att icke-frihetsberövande påföljder var effektivare än frihetsberövande. Med hänsyn till individualpreventiv effekt gav hans undersökning följande rangordning mellan påföljderna: villkorlig dom, böter, tidsbestämt frihetsstraff, fortsatt skyddsuppfostran, ungdomsfängelse (s. 137 ff.).

¹⁾ För en framställning av experimentets användning inom sociologin se *Israel* (1971 a).

²⁾ *Clarke & Sinclair* (1973) menar att experimentet inte är en helt idealisk forskningssituation och pekar på vissa tolkningsproblem.

³⁾ *Jepsen* har gett en sammanfattande beskrivning över tidigare forskningsprojekt inom Kaliforniens ungdomsvård och fängelseväsen i *Nordisk kontaktseminar för fängselforskning* (1965). För senare översikter se *The Status of Current Research in the California Youth Authority* (C.Y.A. Annual Report) och *Current Status Reports of Research Activities*, State of California, Department of Corrections.

⁴⁾ Givetvis står det forskaren fritt att utnyttja s.k. naturliga experiment. *Uusitalo* (1972), som jämfört slutna fängelser och öppna arbetskolonier, kunde göra detta i form av ett experiment genom att myndigheterna p.g.a. det svåra sysselsättningsläget skickade arbetskoloniklienten till vanliga fängelser under en kortare period.

Undersökningar utförda av *Hammond* inom the Home Office, "The Sentence of the Court" (1964, 1969), där man under en femårsperiod följde alla som dömdes i London under vissa månader 1957, visade att "fine" och "discharge" var mycket effektivare än både "probation" och olika former av institutionell behandling.¹⁾ Dessa relationer gällde både förstagångsbrottslingar och recidivister samt olika åldersgrupper. "Probation" var minst lika effektiv som institutionell behandling.²⁾

Eftersom båda dessa undersökningar använt sig av statistiska metoder för att i efterhand göra de olika påföljdsgrupperna så lika som möjligt, är det av intresse att notera att även ett reellt experiment gett liknande resultat. Inom *The Community Treatment Project*, som spritts till olika städer i Kalifornien, har man redovisat resultat som innebär att de delinkventer som behandlas i frihet, istället för som de rätteligen borde i anstalt, klarar sig bättre.³⁾ Men även detta projekt, som brukar betraktas som ett av de få klart lyckosamma korrektingsprogrammen, har utsatts för viss kritik. *Lerman* (1968) menar att experimentgruppens mer positiva utfall jämfört med kontrollgruppens inte beror på skillnaderna i delinkventernas beteende utan på skillnader i de övervakande myndigheternas beteende.

2. Det tycks som om *kortare perioder av institutionell behandling* är minst lika effektiva som längre perioder.

Mannheim & Wilkins (1955) jämförde borstalpojkar som fick en längre än genomsnittlig behandlingstid med dem som fick en kortare. Med möjlig hänsyn tagen till skillnaderna mellan de bägge grupperna konkluderas att det finns all anledning att tro att de längre behandlingsperioderna inte ger bättre resultat än de kortare på ungefär 1 år.

Benson (1959) applicerade Mannheim & Wilkins prediktionsekvation, uppgjord för borstalpojkar, på unga personer i åldrarna 17—21 år som avtjänade

¹⁾ Man använde sig här av ett effektivitetsindex, uträknat som relationen mellan "förväntade" återfall, med hänsyn tagen till egenskaper hos de lagöverträdare som fick en viss påföljd, och de aktuella återfallen. De "förväntade" återfallen framräknades inte medelst prediktionsekvationer utan utgjordes av medeltal av de aktuella återfallen i olika undergrupper, som uppdelats efter kombinationer av vissa faktorer, kända för att vara associerade med återfall för gruppen som helhet.

Ett liknande tillvägagångssätt har använts i vår skyddstillsynsundersökning, där vi utgick från de variabler som i Börjessons undersökning gav signifikanta skillnader mellan påföljdsgrupperna (se *Hansson*, 1971).

²⁾ Vissa studier har emellertid inte kunnat konstatera någon skillnad mellan "probation" och institutionsbehandling. Detta gäller Wilkins studie (1958) av 31 lagbrytare som erhållit "probation" och en kontrollgrupp bestående av 31 individuellt matchade som erhållit frihetsstraff. *Babst & Mannering* (1965), som följde över 5 000 vuxna manliga kriminella, fann ingen skillnad för recidivisterna, medan förstagångsförbrytarna klarade sig bättre efter "probation".

Vår komparativa undersökning av kriminalvård i frihet visade att de som fick villkorlig dom klarade sig bättre än de som erhöll skyddstillsyn utan anstaltsbehandling, vilka i sin tur klarade sig bättre än de som fick skyddstillsyn med anstaltsbehandling (*Hansson*, 1971).

³⁾ För en beskrivning av detta projekt se *Warren et al* "Community Treatment Project" (C.Y.A., 1964), se även *Yefsky*, ed., "Law Enforcement Science and Technology", 1967, s. 191—200.

fängelsestraff. Han fann att resultaten för fängelsefångarna var desamma som för borstalpojarna, då de matchades med hänsyn till om de var "goda" eller "dåliga risker", trots att fängelsebehandlingen varade genomsnittligt 4 månader mot minst 18 månader för borstalbehandlingen. Benson har gjort en liknande undersökning på pojkar i "detention centres", där behandlingen endast pågår 3 månader, och fann heller ingen skillnad mellan behandlingsformerna.

Weeks (1958) har i sin studie av det s.k. Highfieldsexperimentet visat att 4 månader på behandlingsinstitutionen Highfields gav bättre resultat än 2 år på den traditionella ungdomsvårdsskolan Annandale. Huruvida Highfields skulle varit lika framgångsrikt om det använt en disciplinär regim istället för en terapeutisk vet vi inte, men en kort behandlingsperiod har kunnat göras minst lika effektiv som en längre.

Hammond & Chayen (1963) kunde inte heller finna att olika behandlingsperioder hade någon effekt på återfallen bland vuxna "persistenta" kriminella. De som undergått vanligt fängelsestraff på mindre än 4 år jämfördes med dem som fått "preventive detention" (internering) på mellan 5 och 8 år. Det var nästan ingen skillnad i återfall mellan fängelse och internering, respektive 5 eller 8 års internering.

Christiansen et al (1972) har jämfört effektiviteten av det tidsobestämda "forvaring" med en median behandlingstid på 32 månader med det tidsbestämda "saerfaengsel" och "statsfaengsel" (motsvarande § 17) med en mediantid på 12 månader men kunde inte finna någon säkerställd effektskillnad mellan de två sanktionsformerna. "Forvarade recidiverer ikke så hurtigt som de øvrige", men det sägs kunna bero på "det saerligt omfattende tilsynsarbejde ved forvaring" (s. 304 och 308).

3. Det är i stort sett *inga skillnader* mellan olika behandlingsåtgärder.

Redan föregående slutsats, att kortare frihetsberövanden är minst lika effektiva som längre, var delvis negativt formulerad, och flera av de rapporterade studierna visade inte heller några signifikanta skillnader. På samma sätt har man ibland formulerat som en positiv slutsats att *öppna* anstalter är minst lika effektiva som slutna, men p.g.a. de tolkningssvårigheter som förefintligt material gett upphov till, bör slutsatsen tillsvidare snarast formuleras som negativ.¹⁾

Usitalo (1972), som kunde utnyttja ett naturligt experiment, innebärande att fångar vilka normalt skulle placeras i öppna arbetsläger istället hamnade i vanliga slutna fängelser åren 1949–50, fann heller inga skillnader i recidiv vid en jämförelse mellan de båda systemen.

Men man har heller inte funnit några signifikanta skillnader av en rad

¹⁾ Mannheim & Wilkins (1955) fann vid konstanthållande av riskgrupperna något bättre resultat för de öppna än de slutna borstals, men Wilkins har själv senare ifrågasatt de erhållna skillnaderna.

I Weeks' studie (1958) var Highfields en öppen institution medan Annandale var slutna, men om de bättre resultaten för Highfields ska tillskrivas institutionens öppenhet, terapeutiska inriktning eller kortare behandlingstider, kan man inte med säkerhet uttala sig om.

behandlingsexperiment i form av individuell rådgivning eller gruppsamtal av olika slag, vare sig inom eller utom anstalterna.

Christie (1961 b) gjorde en genomgång av undersökningar som kartlagt "Reaksjonenes virkninger" och beskrev det som en destruktiv verksamhet. Han ställde frågan vilka skiljaktiga verkningar av reaktionerna finner man i de få undersökningar som kan sägas hålla måttet. "Man finder nesten ingen forskjeller i det hele tatt!" Undantagen till denna regel skulle vara verkningarna av koncentrationslägren, vilka på en lidandeskala är extrema.

Bailey (1966) har på uppdrag av The U.S. Public Health Service gjort en genomgång av 100 rapporter som gällde utfallet av olika korrektionella åtgärder under perioden 1940—60. Vi vet inte exakt hur representativt hans urval är av samtliga utförda studier och inte heller hur representativt hans urval är av använda korrektionella metoder. Men troligt är att forskningsrapporter som visat "positiva" resultat oftare publiceras än de som redovisar "negativa" resultat. Positiva resultat påträffades emellertid endast i ungefär halva antalet undersökningar. Men *Bailey* har kvalificerat sina slutsatser:

A critical evaluation of the actual design and the specific research procedures described in each instance would substantially decrease the relative frequency of successful outcomes based upon reliably valid evidence. Therefore, it seems quite clear that, on the basis of this sample of outcome reports with all its limitations, evidence supporting the efficacy of correctional treatment is slight, inconsistent, and of questionable reliability. (s. 157)

En senare och än mer omfattande projektgenomgång av *Martinson*, inkluderande samtliga undersökningar 1945—1957 som tillfredsställde vissa metodiska kriterier, tycks ha gett än mer nedslående resultat:

There is very little evidence in these studies that any prevailing mode of correctional treatment has a decisive effect in reducing the recidivism of convicted offenders.¹⁾

Den mest grundliga enskilda undersökning vi har av gruppterapi på anstalt, av *Kassebaum, Ward & Wilner* (1971), kom alla förväntningar om anstalts-terapi på skam. En intervjuundersökning av 4.000 vårdanställda inom California Department of Correction visade att det var en vanlig uppfattning att "group counseling" skulle minska fångarnas fientlighet mot personalen, minska antalet brott mot fängelsereglerna och sänka återfallsfrekvensen. Sex års intensiv forskning kunde inte bekräfta någon av dessa hypoteser. Tre års uppföljning efter den villkorliga frigivningen av ca 1.000 interner som deltagit i experiment- eller kontrollgrupperna visade att de som deltagit i gruppsamtal inte klarade sig längre utanför fängelset innan de bröt mot reglerna och inte heller begick lindrigare brott än de som inte fått någon behandling. Denna undersökning var strikt experimentellt upplagd, och det tycks allmänt att

¹⁾ Undersökningen har ännu inte publicerats. Citatet är hämtat från ett personligt brev där *Martinson* upplyser om att projektet ska fullföljas och även kompletteras med liknande översikter från andra länder. Jag har blivit ombedd göra en liknande genomgång av svenska undersökningar. Projektet kallas numera "Criminal Deterrence and Offender Career Study" (tidigare titel "The Treatment Evaluation Survey").

ju mer rigorösa studierna är desto mindre chans att de visar någon behandlingseffekt.¹⁾

Men det finns också ett stort antal undersökningar av *icke-institutionell*, men alltså korrektionell behandling som gett negativa behandlingsresultat. Vi har den klassiska Cambridge-Somerville Youth Study som visade att en intensiv rådgivningsverksamhet för experimentgruppen inte ledde till mindre återfall i brott jämfört med kontrollgruppen (*Powers & Witmer*, 1951).²⁾ En senare uppföljning av *McCord* (1959) gav också negativa resultat. Ett motsvarande ambitiöst experiment med problemflickor av *Meyer, Borgatta & Jones* (1965) gav lika nedslående resultat.³⁾

En rad undersökningar har visat att det inte blir några signifikanta skillnader mellan övervakare som har många eller få fall. I U.S.A. kan en professionell övervakare ha ett hundratal fall men experiment har gjorts där man varierat arbetsbördan ("case-load") och studerat effekten härav. Inom "Special Intensive Parole Unit" (SIPU) har man inte funnit att en minskning i övervakarnas arbetsbörda haft någon större effekt på andelen fall som lyckats (se t. ex. *Havel*, 1962 och 1963), trots att den intensiva övervakningen inneburit så få som 15 fall per övervakare istället för normalt ett hundratal. *Lohman et al* (1967) fann heller inga signifikanta skillnader mellan andelen lyckade fall då lagöverträdare slumpmässigt fördelats på övervakning som klassificerats som "intensiv", "ideal", "normal" och "minimum", med en spridning från en arbetsbörda på 25 fall med ungefär 7 kontakter per månad till 125 fall med en kontakt varannan månad.⁴⁾

Det bör nämnas att även *icke-korrektionella* behandlingsmetoder i stor utsträckning tycks ha gett negativa resultat. *Eysenck* (1965) har gjort en genomgång av samtliga vetenskapliga studier av psykoterapi och funnit att denna behandlingsmetod har ingen eller mycken liten effekt. En liknande genomgång 1952 visade att publicerade undersökningar angående psykoterapi inte kunde förkasta nollhypotesen, men *Eysenck* kvalificerar sin slutsats 1965:

The additional studies which have come to hand since, particularly those making use of a control group, have been so uniformly negative in their outcome that a somewhat stronger conclusion appears warranted. - - The results do show that whatever effects psychotherapy may have are likely to be extremely small. (s. 136)

1) För en genomgång av en rad studier som gett negativa behandlingsresultat, se *Kas-sebaum, Ward & Wilner* (1971), s. 66 ff., 307 ff.

4) Initiativet och finansieringen till detta projekt kom från Dr Richard Cabot, som redan 1931 vid the National Conference of Social Work i Boston slog fast att det var hög tid för de sociala organen att *bevisa* och inte bara förfäktat positiva resultat. Projektet, som varade i 10 år och omfattade 750 pojkar, erbjöd följande typer av service: individuell rådgivning, handledning i skolarbetet, fritidsaktiviteter, medicinsk vård och finansiell hjälp.

2) Fyra hundra asociala flickor i New York City undergick ett sexårigt experimentellt program som omfattade bl.a. individuell rådgivning och gruppterapi. Dessa jämfördes med 200 flickor i en kontrollgrupp. Man fann få signifikanta skillnader mellan grupperna med användande av ett antal olika kriterier.

3) För en närmare beskrivning av engelska och amerikanska studier angående effektiviteten av "probation", "parole" och "after-care", se rapport av *Spark* (1970) till Europarådet.

Sammanfattningsvis kan sägas att även om forskarna hittills inte haft tid och resurser att studera effekten av alla sanktions- och behandlingsformer, har en rad väl kontrollerade undersökningar visat att skillnaden i effekten av olika åtgärder är ringa eller ingen. Den enda skillnad som mer systematiskt kunnat konstateras tycks vara mellan frihetsberövande och icke-frihetsberövande påföljder.

2.3.5 *Den omedelbara effekten av de negativa behandlingsresultaten*

De människor som arbetar praktiskt på de olika behandlings- och vårdområdena har naturligt nog varit upprörda över att forskarna kommer och säger att deras insatser inte har någon effekt. Eftersom de som specialiserat sig på psykoterapi, gruppterapi, socialvård etc. själva tycker sig kunna iaktta att deras behandlingsmetoder åstadkommer goda resultat, har de sökt bortförklara de funna resultaten.

En del *behandlingsexperten* avvisar utan vidare effektstudier med argumentet "vi sysslar med människor och inte med statistik". Men det finns subtilare sätt att rationalisera den egna verksamheten. *Cressey* (1958) har väl beskrivit denna typ av försvar i vad han kallar "vocabulary of adjustment". Grovt förenklat kan det låta: om bara *en* man räddas är programmet rättfärdigat, även om resultatet inte var helt positivt *bidrog* programmet till framgången, recidivism är inte ett bra kriterium och kliniska observationer visar att anpassningen är förbättrad, p.g.a. för lite pengar eller för få behandlingsexperten kunde programmet egentligen inte testas, programmet saboterades av den nye chefen, klientelet förändrades, hade inte det nya programmet införts skulle återfallet vara ännu större. Kassebaum, Ward & Wilner fick t.ex. höra argument som att närvaron av utomstående stör gruppssessionen, att vad som för siggår mellan gruppledaren och gruppdeltagarna inte kan mätas, att det kan ta 10 år innan erfarenheten av gruppsamtal ger utslag (s. 315).

Men även *administratörerna* blir oroliga då de får den ena rapporten efter den andra med negativa behandlingseffekter. Ju mer öppet ett ämbetsverk varit för utvärdering desto mer kritik utsätts det för. Det blir en nödvändig konflikt mellan önskan å ena sidan att skaffa fram objektiva fakta och å den andra att få fram ett statistiskt material som kan legitimera handling och övertyga lagstiftaren om att det behövs större ekonomiska resurser. *Takagi* (1967) har gett ett eklatant exempel på vad som kan hända när beställaren inte får de resultat han vill ha. Inom "the Parole Division of the California Department of Corrections" fick man en evaluering som visade att det inte var någon skillnad i recidiv mellan frigivna som övervakades av skyddsassistenter med 35 respektive 70 män ("case-load"). Byråns chef deklarerade att hädanefter skulle det bli en tävling mellan byråerna om vem som hade den lägsta återfallsfrekvensen ("technical violation rate") och bl.a. avancemang blev beroende härav. Ett år senare kunde man i en rapport till lagstiftarens budgetkommitté visa att skyddsassistenter med få frigivna att övervaka hade signifikant lägre antal som återvände till fängelset.¹⁾ Denna beskrivning är

¹⁾ För en beskrivning av Takagis studie, se Kassebaum, Ward & Wilner, s. 311-313.

också nyttig då den visar hur fluktuationer i återfallsfrekvens kan reflektera förändringar i myndigheternas beteende snarare än i de studerade individernas. Men rykten nådde även delstatens lagstiftande församling att CDC manipulerade med resultaten i denna undersökning och lagstiftningskommittén beställde därefter egna undersökningar (Ward, 1972 a, s. 64—65).

2.3.6 Tänkbara förklaringar till de negativa behandlingsresultaten

De redovisade negativa behandlingsresultaten kan te sig paradoxala inte bara för praktiker utan också för forskare. Vi ska därför kortfattat diskutera några tänkbara förklaringsmodeller. Man kan i princip tänka sig tre olika skäl till att inga skillnader erhållits mellan olika behandlingsformer.

1. Olika behandlingsformer kan variera i framgång med *olika typer lagöverträdare*.

Det kan med andra ord finnas en interaktion mellan typ av behandling och typ av lagöverträdare som resulterar i differentiella effekter, vilka totalt kan ta ut varandra.

Några studier tyder t. ex. på att vissa behandlingsåtgärder skulle ha större effekt på lagbrytare vilka klassificerats som *mellanriskgrupper*. Berntsen & Christiansen (1965) fann i sin studie av korttidsstraffade att experimentgruppen, som fått socio-psykologisk behandling och socialhjälp, hade lägre recidiv än en matchad kontrollgrupp (den senare hade dock fler kriminella med längre strafftider, s. 45); men behandlingen påstås endast ha varit effektiv i en mellangrupp av "slightly less persistent recidivists" (s. 53) medan förstagångsförbrytarna och den hårda gruppen av recidivister inte påverkades. På motsvarande sätt fann Havel (1962) att intensiv övervakning av de villkorligt frigivna inte hade någon effekt på de "goda" eller "dåliga riskerna" men att däremot mellangrupperna klarade sig bättre.

Flera undersökningar, speciellt från Kalifornien, bygger på en klassifikation av lagöverträdarna efter *personlighetstyper*, men endast några få har visat någon form av interaktion mellan behandlingstyp och personlighetstyp. Hit brukar räknas Grant & Grant (1959), Adams (1961) och Warren (1964).¹⁾ Det mest omfattande typologiseringsförsöket har gjorts inom "The Community Treatment Project" (C.T.P.). Man använder en skala som mäter "interpersonal maturity", utvecklad av Sullivan, Grant & Grant, men reliabiliteten vad gäller skattningar av undergrupperna erbjuder problem och metodiken är enligt Conrad (1967) "prohibitively costly" (s. 196 ff.). I C.T.P. kastas dessutom aldrig mönstret om så att för någon undertyp experimentgruppen lyckas signifikant *sämre* än kontrollgruppen. Men minst lika många undersökningar har inte visat några differentiella effekter av olika personlighetstyper. Bland studier som gett negativa resultat kan nämnas Jesness (1965), Havel (1965) och Kassebaum, Ward & Wilner (1971).

Ganska litet har gjorts när det gäller att utarbeta *typologier av olika behand-*

¹⁾ Hood & Sparks (1970) har gjort en översikt över denna typ av forskning s. 193—214, där de bl.a. riktar kritik mot slutsatserna i Grant & Grants studie.

lingsformer. Man kan emellertid fråga sig om det praktiska värdet av dylika försök, då många andra hänsyn måste tagas än till prognosen vid val av åtgärder.

Vi vet således mycket litet idag om tänkbara effekter av interaktion mellan lagöverträdare och behandlingsform. Statistiskt sett torde det dock vara ganska osannolikt att eventuella differentiella effekter genomsnittligt skulle motverka varandra så att slutresultatet blev negativa behandlingsresultat över en rad undersökningar.

2. Våra *mätmetoder* kan vara för grova för att kunna fastställa reella skillnader.

Teoretiskt sett vore det tänkbart att de metoder vi har att mäta effekter inte är fina nog för att fånga reella differenser mellan olika behandlingsgrupper. Berättigad kritik har riktats mot gängse återfalls-kriterier. Registerdata när det gäller kriminalitet är dessutom synnerligen bristfälliga p.g.a. mörktalet. Men det förefaller som om *Lazarsfelds* lag om "interchangeability of indices" skulle vara giltig även i detta fall. Oavsett uppföljningsperiodens längd och oavsett vilka kriterier som används för misslyckande, får vi ungefär samma resultat.

På samma sätt skulle man kunna säga att våra metoder att mäta olika personlighetstypologier är för grova för att mäta reella differenser mellan olika personlighetstyper. Det skulle kunna finnas en interaktion mellan typ av person och behandling även om vi inte kunnat belägga denna effekt. Under sådana omständigheter skulle vi totalt icke få någon skillnad, fastän det förelåg skillnader inom undergrupper som vi inte lyckats identifiera. Det bör påpekas att såväl reliabilitet som validitet i dessa personlighetsskalor ofta lämnar mycket övrigt att önska, samtidigt som denna forskningsinriktning är så ny att den ännu inte avsatt mycket material att granska eller dra konklusioner av. Det förefaller dock troligt att även denna felkälla är av mer teoretiskt än praktiskt intresse.

En tredje mätsvårighet har tidigare påpekats, när det gäller att medelst kvasi-experiment indela försökspersoner i experiment- och kontrollgrupper. Men i den mån skillnader kvarstår mellan grupperna, som prediktionsinstrumentet inte lyckats konstanthålla, skulle detta istället leda till att skillnader uppstod mellan de olika behandlingsgrupperna. Eftersom vi här söker förklara det motsatta resultatet, nämligen att inga skillnader uppkommit mellan grupperna, torde en dylik felkälla inte vara relevant i detta sammanhang.

3. Våra *behandlingsteorier* kan vara felaktiga i den meningen att de praktiserade behandlingsformerna är irrelevanta.

Vi utgår i detta fall från antagandet att våra resultat om de negativa behandlingseffekterna är korrekta och söker förklara hur detta resultat kunnat uppstå.

Det förhållandet att behandlingsexperterna själva är förbluffade över de negativa behandlingsresultaten torde till stor del förklaras av att de i sin praktiska yrkesutövning lätt glömmer bort vad som kallas *spontan läkning*. Eysenck (1965) fann vid sin litteraturgenomgång att två av tre patienter som fått psykoterapeutisk behandling visade förbättring eller tillfrisknade. Detta kan synas

som ett mycket gott behandlingsresultat om man inte känner till att av de personer som *inte* behandlats, tillfrisknade två av tre helt spontant. Det är således först när forskaren inför en kontrollgrupp, vilket emellertid upplevs som hädiskt av många behandlingsexperter, som vi finner att behandlingen inte har någon effekt utöver självläkningseffekten.

Man skulle därför önska att det i något av de korrektionella behandlings-experimenten ingick en experimentgrupp som inte utsattes för någon behandling. I C.T.P. borde en andra experimentgrupp byggas in som vare sig fick behandling i anstalt eller i samhället. Den allmänna opinionen har accepterat att kriminella, som egentligen borde placeras i anstalt, får stanna i samhället om de undergår gruppterapi; men man kan fråga sig om det i så fall inte också vore möjligt att skapa en opinion för att i vetenskapens namn låta någon grupp vara kvar i samhället även om den inte deltar i gruppsamtal — i synnerhet som dessa tycks vara ineffektiva.

Metodiskt kan man således med Wilkins (1969) uttrycka följande princip: "Evaluation of action should, if possible, be compared with outcome of *in-action*" (s. 123).

Teoretiskt skulle man kunna säga att våra behandlingsmetoder är irrelevanta. Med tanke på den sjukdomsdiagnos som "kriminalitet" utgör, kan detta knappast vara förvånande. Vi är här tillbaka till att själva premissen för behandling, nämligen att en "sjukdom" föreligger, troligen är felaktig.

Även om det fanns ett behandlingsbehov, söker vi ingalunda finna en optimal behandlingsmetod för varje individ. Klassifikation torde inte vara tillräcklig och individualisering ej möjlig med hänsyn till det totala antalet personer. Modebetonade terapiformer, såsom gruppterapi och miljöterapi, appliceras utan att det behöver finnas logiska samband mellan sjukdomen och behandlingen; generellt finns inga självklara samband och i enskilda fall torde behandlingen vara än mer diskutabel.

Men även om dessa terapiformer *vore* effektiva, har vi knappast någon anledning att förvänta att de skulle ge ett positivt utslag i en i övrigt negativ behandlingsmiljö. Då t. ex. gruppterapi används inom korrektionella institutioner, skulle de idealiskt motverka en rad andra nedbrytande sociala processer som stigmatisering, infantilisering, kriminalisering. Vid en analys av det totala innehållet i dessa behandlingsåtgärder torde man inse att gruppterapi utövad under sådana former måste beskrivas som en droppe i havet, om hänsyn tages till alla, samtidigt verkande påverkningsprocesser. Dessutom skickas individen efter en anstaltsbehandling tillbaka till samma obehandlade miljö varifrån han kom. Om man antar att yttre sociala förhållanden bidrar till kriminaliteten, skulle behandlingen ha missat orsaksfaktorerna.

Vid korrektionella behandlingsåtgärder, där kontrollaspekten är mer påtaglig, är vi tillbaka vid den klassiska konflikten mellan behandlings- och straffideologier.

2.3.7 Implikationer av de negativa behandlingsresultaten

Även om behandlingsresultaten tekniskt sett kan beskrivas som negativa, behöver de slutsatser vi drar av dessa resultat ingalunda vara negativa. Tvärtom

borde beslut baserade på denna kunskap praktiskt sett kunna ha *positiva* effekter såväl för samhället som för individen. Om en behandlingsmetod är ineffektiv kan vi överväga att ge mindre eller ingenting av den. Detta skulle givetvis bespara samhället stora utgifter. För individen är det en fördel, i den mån behandlingen inte upplevs humanitärt som en förbättring. I realiteten torde det istället vara så att de flesta korrektionella behandlingsmetoder upplevs som straff, varför vinsten för individen skulle bli påtaglig.

Wilkins (1958) fann i sin tidigare refererade studie av "probation" att trots att en domstol utnyttjade denna påföljd tre gånger så ofta som en annan domstol, var det inga signifikanta skillnader i recidiv för lagöverträdare dömda i de båda domstolarna. Han föreslår också att "a larger proportion of offenders who are now sent to prison or borstal could be put on probation without any change in the reconviction rate as a whole".

Stora variationer i domstolarnas användning av "probation" har konstaterats i flera senare studier,¹⁾ utan att man kunnat belägga skillnader i återfallsfrekvensen för dem som erhållit denna påföljd. Davis (1964) fann t. ex. inget samband mellan hur ofta domstolarna använde "probation" och motsvarande återfallsfrekvenser. Han fann vidare att medan 73 % av de lagbrytare som var rekommenderade "probation" klarade sig, lyckades så många som 63 % av dem som *inte* rekommenderats denna påföljd.

Dessa studier och många andra tyder således på att skyddstillsyn ("probation") kunde utnyttjas för ett stort antal lagbrytare som nu dömes till frihetsstraff utan att därför recidivnivån skulle höjas. På samma sätt visar tidigare refererade studier, såsom Havel (1961), att vi kunde döma fler till villkorlig dom eller någon annan nominell påföljd, där inte ens övervakning ingår, med samma resultat.

Flera studier tyder på att ju mindre av ingrepp som görs desto bättre ur effektivitetssynpunkt. McClintock *et al* (1961) visar att unga lagbrytare som dels får "probation" dels ska besöka ett "attendance-center" klarar sig sämre än de som bara får "probation", med hänsyn tagen till belastning, beräknad såväl efter en penal som en social skala. Författarna själva är benägna att tolka resultatet som att andra faktorer har påverkat respektiva domare än de variabler som ingår i prediktionsinstrumentet, men Wilkins (1969) tycks inte dela denna uppfattning:

The simplest hypothesis that can be put forward as an interpretation of the results is that *the least that it is possible to do with offenders, the better the outcome.* (s. 83)

Wilkins (1967) tolkar Baileys litteraturgenomgång som att den stora andel undersökningar som visar skadlig eller ingen effekt kan utgöra en *mindre* andel än vad vi skulle förvänta av självläkning; hans konklusion blir: "in other words most or all correctional treatments are increasing the probability of recidivism!" (s. 41).

¹⁾ Hood (1962) fann t.ex. i sin studie av 12 engelska "magistrate's courts" en skillnad från 1 % till 24 % i domstolarnas användning av "probation" för vuxna män dömda för "indictable offenses". Davis (1964) fann i Kalifornien en variation från 14 % i ett "county" till 68 % i ett annat beträffande användning av "probation" för "felony offenders".

By doing as little as possible we may be doing as little harm as possible. The best treatment may be a *placebo*. (s. 42)

De flesta författare har inte tagit hänsyn till självläkningsprocessen och därför nöjt sig med att konstatera att behandlingsåtgärderna inte har några effekter.¹⁾ Men om man som Wilkins jämför behandlingseffekter med spontana läkningseffekter, kan vi tvingas omtolka resultaten så att behandlingsåtgärderna t.o.m. är *skadliga* och ökar recidivriskerna. Denna skillnad i tolkning borde ha avgörande konsekvenser vid val av behandlingsåtgärd individualpreventivt sett.

Som vi såg i föregående kapitel om brott och straff, har utvecklingen varit den motsatta: under hänvisning till behandling har utdömda straff i själva verket blivit mer kännbara. En kalifornisk lagstiftningskommitté, som lät beställa egna undersökningar, blev mest förvånad över det resultat som visade att sedan "behandling" introducerats i delstatens fängelser 1960, ökade den genomsnittliga strafftiden som fångarna avtjänade från 24 till 36 månader år 1968.²⁾

2.4 Institutionsforskning

2.4.1 Allmänt om metodens användning

Som nämndes inledningsvis finns det förutom effektforskning en annan metod att studera behandlingsåtgärdernas effektivitet, nämligen institutionsforskning. Den innebär i princip en *strukturell-funktionell analys* av en behandlingsform, där intresset inriktas på att beskriva hur det formella och speciellt hur det informella sociala systemet fungerar. De objektiva konsekvenserna av systemet kan belysas med begrepp som funktioner och dysfunktioner resp. manifesta och latent funktioner.³⁾ Med ett förenklat språkbruk ställer man frågan: vad innebär övervakning eller frihetsberövande *de facto*? Eller annorlunda uttryckt: *varför* är återfallen så höga efter institutionell behandling?

¹⁾ I de olika översikter som gjorts av exempelvis Hood och Sparks beaktas inte självläknings teorin.

²⁾ När "Adult Authority" kom med motargumentet att ökningen i avtjänad tid berodde på att "internerna idag är mera fientlig, omogen" etc., kunde den lagstiftande församlingen genom sina forskare visa att "personer som dömdes till fängelse 1960, oavsett vilket brott de dömts för, var i stort sett samma typ av människor som de som dömdes för samma brott 1968" (Ward, 1972, s. 65–66).

³⁾ För en närmare beskrivning av systemanalys, se främst Parsons (1951) och Merton (1957). För en exemplifiering, se Aubert (1969 b). Merton definierar ovan nämnda funktionsbegrepp på följande sätt: "*Functions* are those observed consequences which make for the adaptation or adjustment of a given system; and *dysfunctions*, those observed consequences which lessen the adaptation or adjustment of the system. There is also the empirical possibility of *nonfunctional* consequences, which are simply irrelevant to the system under consideration. - - *Manifest functions* are the objective consequences contributing to the adjustment or adaptation of the system which are intended and recognized by participants in the system; *Latent functions* correlatively, being those which are neither intended nor recognized." (s. 51) Beroende på vems perspektiv forskaren tar – vilka han definierar som medlemmarna i systemet – kan funktionsanalysen komma att få olika utseende. Teoretiskt skulle man kunna analysera systemets funktioner för myndigheterna, personalen resp. de intagna. Den kommande analysen utgår dock i första hand från *myndigheternas värdeperspektiv* och jämför de manifesta och latent funktionerna ur samma perspektiv.

Wilkins (1969) noterar hur slående det är vid en litteraturgenomgång att medan det finns ett överflöd på studier om kriminella, recidivister, ungdomsbrottslingar och avvikare, så är det mycket ont om material som beskriver och diskuterar olika behandlingsformer. Men av de studier som gjorts har de flesta varit av typ effektforskning och inte institutionsforskning. "There has been much more concern with the outcome of prison treatment than with what goes on inside the institution." (s. 75)

Förklaringen härtill torde vara att forskarna först de senaste 20 åren har insett betydelsen av behandlingsforskningen, samtidigt som denna forskningsgren ställer forskaren på *svåra metodologiska prov*. Hood & Sparks (1970), som senast sökt sammanfatta gjorda studier angående "the impact of imprisonment", inleder med att det finns mycket få studier,

which have attempted to assess the impact of institutional treatment in any detail. One reason for this is that the methodological and practical problems of this kind of research in prison are considerable. (s. 216)

och de avslutar:

a very great deal of difficult empirical research must still be done before criminologists can even begin to investigate the impact of the inmate social system on the criminality of prisoners. (s. 234)

Vad är det då vi vill uppnå med institutionsforskningen? Det torde stå klart att de flesta studierna på detta område *inte* i första hand velat belysa behandlingsåtgärdernas effektivitet. Majoriteten av studier angående fängelser har främst velat bidra till den allmänna sociologiska teoribildningen angående sociala system eller organisationer. Dessa studier har utnyttjat fängelset som ett exempel på ett slutet system eller en organisation. Man skulle kunna hävda att det i så fall är tveksamt att hänföra dem till institutionsforskning i den mening vi här använder begreppet — vi hänför t.ex. inte klientelundersökningar till denna kategori även om de kan bidra med intressant material till institutionsundersökningarna — men indirekt kan flera av dessa studier ha betydelse för bedömningen av systemets effektivitet. Men vare sig de aktuella forskarna eller andra har hittills systematiskt tolkat materialet ur dessa aspekter. Sedan förekommer det studier av beställningskaraktär, där myndigheterna velat ha effekten av mer begränsade företeelser belysta, snarare än få verkningarna av det totala systemet studerade. Man har velat utreda effekterna av rymningar från anstalterna, av införande av grupperapi etc.

Det är emellertid min bestämda uppfattning att institutionsforskning i avsikt att studera åtgärdens effektivitet har en *väsentlig uppgift* att fylla. Eftersom undersökningarna på området är få och det inte heller är någon större tillväxttakt, kan det vara skäl att närmare söka precisera varför denna forskningsinriktning kan vara betydelsefull. Som vi såg i föregående avsnitt kan det lätt te sig som om effektforskningen "gjort sitt". Om vi tolkar de negativa behandlingsresultaten som korrekta, skulle det knappast vara något mer att tillägga. Vi kan dock införa självläkningsresonemangen och ställa frågan om behandlingsåtgärderna åstadkommer direkt skada. Denna problemställning torde bäst kunna belysas via institutionsforskning. Om vi å andra sidan ställer oss tveksamma till om de negativa resultaten ska tas för givna, om vi exempel-

vis tror att våra metoder att fastställa effekterna inte är utvecklade nog, skulle också institutionsforskningen kunna "lyfta på förlåten" till vad som egentligen händer. Om vi slutligen tror att interaktionseffekter är svaret på de olösta problemen, skulle vi också genom att noggrannare studera hur olika grupper intagna direkt reagerar på åtgärderna kunna finna material som hyfsar ekvationen.

Effektforskning skulle kunna jämföras med dramaforskning, där forskarna flera år efter en föreställning undersökte om människor blivit lyckligare eller olyckligare efter att ha sett en given föreställning, eller hellre mer konkret t.ex. gift eller skilt sig oftare, istället för att närvara vid föreställningen och studera hur publiken reagerade på hela uppsättningen av scener, roller, repliker. Man kan givetvis fråga sig varför man skulle undersöka om de som sett en pjäs oftare gifter sig, men motsvarande fråga kan ställas till effektforskarna. Varför tror de att återfallen enligt officiella register är svaret på samtliga reaktioner av en så ingripande händelse som ett frihetsberövande?

Det är intressant att notera att även så talangfulla vetenskapsmän som Hood och Sparks i refererade litteraturgenomgång enligt min uppfattning missat poängen med denna typ av institutionsforskning. De vill uppenbarligen göra den till *effektforskning*.

For example, one might assess the offender's participation in individual or group counselling, and relate this to changes in his attitudes during the counselling period; this could conceivably show exactly which features of counselling had some effect on the offender, and which did not. Or again, it might be suggested that the acquisition of new work skills was a crucial factor in keeping offenders from recidivism after a prison sentence: studying the extent to which prisoners did in fact acquire new work skills, and then did or did not reform, could show whether or not this was so. (s. 216)

Det är givetvis inget fel om strukturell-funktionell analys kopplas till en uppföljningsstudie, tvärtom. Men frågorna och svaren är så totalt olika, att jag inte anser det meningsfullt att kräva detta. Glaser (1964) hade i sin monumental undersökning resurser att göra bådadera — om än på olika material — och det har givetvis tillfört oss värdefull kunskap. Men Hood & Sparks vill göra detta till forskarens första uppgift inom institutionsforskningen (s. 234). De efterlyser forskning som förenar fångens erfarenheter inom fängelset med hans erfarenheter utanför, dvs. hans återfallsrisk, men hävdar: "No research of this kind has yet been done" (s. 229).

Jag har dock (Bondeson, 1968 a) sökt att förena en systemanalys med en recidivstudie och visat att flickor på en ungdomsvårdsskola tycks internalisera de kriminella normer och värderingar de lär sig på skolan. Undersökningen visade på ett starkt samband mellan argot-kunskap och recidivdata med konstanthållande av tidigare belastning. Blomberg (1967) har meddelat att de ungdomsfängelseelever han studerat fick mer antagonistiska attityder till samhälle och auktoriteter under fängelsevistelsen och att det fanns ett definitivt samband mellan denna förändring och senare återfall.

Those inmates who showed the greatest changes in a negative direction had higher recidivism rates than those with smaller changes, or those with positive changes, who in fact were rather few. (s. 180)

I en komparativ undersökning av villkorlig dom och skyddstillsyn med och utan anstaltsbehandling, som jag har under arbete, kombineras också en återfallsstudie med en strukturell-funktionell analys av de olika behandlingsåtgärderna.

Enbart en follow-up studie kan inte ge oss kunskap om vilka element i en viss behandling som kan vara till hjälp och vilka som kan vara till skada. För att förstå de olika effekterna av en behandling, är det nödvändigt att studera *innehållet* i en behandlingsform och söka fastställa hur det påverkar den behandlade.

Eftersom anstaltsforskningen ur flera aspekter bedöms som svår och vi fortfarande har relativt få sådana undersökningar av större format, anser jag det orimligt att kräva att institutionsforskning ska förenas med effektforskning. Forskarna behöver i första hand utveckla såväl teorier som metoder lämpliga för institutionsforskningen. *Blomberg* (1967), som till Europarådet gjort en sammanställning och analys av forskningsrapporter på detta område, understryker att det finns ett stort behov av att få kvantifierande mått beträffande fångsamhället. Han inleder:

Most studies, however, seem to be either broad descriptions of the phenomenology or abstract attempts to apply general theoretical framework and established sociological models from other fields to this special area. Statistical support and experimental approaches to the testing of hypotheses are comparatively rare. (s. 157)

och avslutar:

In fact, many of the reported studies use qualitative approaches, the risk being that the observer may be enticed to exaggerate the importance of the extremes, blind to the less visible patterns. Further, the qualitative approaches reduce the possibilities for conclusive comparisons between institutions. (s. 182)

Morris (1967), som också gjort en genomgång av existerande litteratur om fängelsesamhället till Europarådet, framhåller att tills förhållandevis sent har den kriminologiska forskningen varit etiologisk och icke evaluerande och förklarar detta förhållande dels med den klyfta som fanns mellan den akademiska forskningen och de verkställande myndigheterna dels med den uppenbara svårigheten att få tillgång till relevanta data om penala metoder. Han påminner om den engelska "Official Secrets Act", som gör det till en lagöverträdelse för var och en att publicera information om korrektionella institutioner utan myndigheternas tillstånd. Detta betyder bl.a. att alla forskningsrapporter skall godkännas av the Home Office innan de får publiceras; *Morris & Morris*' (1963) studie av Pentonville måste enligt företalet revideras innan den fick tryckas (ett kapitel om förbrytarspråket lär bl.a. ha ogillats).

I en senare rapport till Europarådet kritiserar *Clarke & Sinclair* (1973) vad vi här kallat effektforskning för att bygga på en medicinsk myt och institutionsforskningen för att i så liten utsträckning ha varit evaluerande; det påpekas också att trots att endast en institution studerats i de flesta fall, har resultaten generaliserats till att gälla alla anstalter eller anstalter av samma typ.

There have thus been two streams of penal research; an evaluative stream which has aimed to compare the effects of treatment it did not describe, and a sociological stream concerned to describe treatment it did not compare. (s. 5)

De rekommenderar att föra de två riktningarna närmare varandra och förordar "cross-institutional designs" (s. 25—26).

2.4.2 Skönlitterära dokument

Långt innan sociologerna gjorde sitt intåg i fängelserna, hade vi tillgång till skildringar av hur det var att sitta inne av f.d. fångar. Hur representativa dessa är vet vi inte — dessa skribenter torde vara mer intellektuellt lagda än genomsnittet fångar men hur detta förhållande påverkat deras upplevelser i övrigt kan vi inte uttala oss om med någon säkerhet. Det är dock anmärkningsvärt att sociologerna inte i större utsträckning utnyttjat sig av dessa fonder av erfarenheter.¹ Ingen har ens försökt göra någon systematisk sammanställning av denna litteratur, ehuru en genomgång antagligen skulle visa att de flesta teorier vi idag har om fängelsesamhället hade kunnat dokumenteras i dessa ofta självbiografiska framställningar.

Medan vi fortfarande endast förfogar över sociologiska analyser över fängelsesamhället från ett fåtal länder, främst de engelskspråkiga, torde vi ha skönlitterära dokument från de flesta länder. Jämförelsemöjligheterna ökas också genom att vi kan följa fängelserna i romanform mycket längre tillbaka i tiden.

Jag ska ge ett axplock enbart för att illustrera vilken typ av dokument jag åsyftar. I Frankrike, där institutionsforskning knappast förekommit, kan vi följa fängelsernas utveckling från *Villon*, *Vidocque*, *Hugo*, *Balzac* till *Carco* och *Genet*.² I Ryssland har vi bl.a. dokument från *Dostojevskij*, *Krapotkin*, *Tjechov*, *Solsjenitsyn* fram till de modernare varianterna av psykiatrisk behandling, skildrade bl.a. av *Medvedev*. I Sverige, där heller inte institutionsforskning är vanlig, kan nämnas *Almquist* och *Kock* vad gäller fängelseskildringar och *Görling* och *Wassing* när det gäller ungdomsinstitutioner. I England finns en litterär fängelsetradition från *Wilde* till *Norman*, *Behans* borstalskildring inte att förglömma.³ Från U.S.A. är inte minst modernare skildringar välkända såsom av *Chessman*, *Cleaver* och *Jackson*.

Det kan vara värt att notera att litterära dokument, skrivna av anstaltspersonal är mycket mer ovanliga och i allmänhet också mindre givande. Vårdpersonalen tycks överhuvudtaget inte ha bidragit med sin erfarenhet och fängelsechefernas biografier består oftast av mer tillfälliga minnesbilder.⁴ Ett remarkabelt undantag utgör *Tom Murton*, som skildrar hur han anställdes för att reda ut vissa skandalösa förhållanden vid Arkansasfängelserna men avskedades då han började gräva fram liken efter "förrymda" fångar.

1) Inom Chicagoskolan lät dock sociologerna beställa dylika självbiografiska dokument, varav flera gavs ut i kommenterat skick. *Sutherlands* "The Professional Thief" (1937) är ett klassiskt exempel.

2) En del av dessa dokument redovisas något utförligare av *Bondeson* (1967 a), del I, kap. 1.

3) *Morris* (1967) har sammanställt viss engelsk skönlitteratur på området, s. 130–131.

4) Se även *ibid.*, s. 132.

2.4.3 Sociologisk forskning

Innan vi övergår till de senaste årtiondenas sociologiska fängelseforskning, bör några tidigare reformivrarens *proto-sociologiska beskrivningar* av fängelsesystem nämnas. I sammanhanget bör speciellt uppmärksammas en jämförande beskrivning av det amerikanska och det franska fängelseväsendet, som gjordes på 1830-talet av *de Beaumont & de Tocqueville*; som statsvetare gjorde de Tocqueville även en intressant jämförelse mellan det demokratiska styrelseskicket i Amerika och det autokratiska i dess fängelsesystem.¹⁾ Ett annat stort verk från 1860-talet kan knappast heller förbigås, nämligen *Mayhews* undersökningar av fängelserna i London.²⁾ Senare reformivrarens verk förefaller i högre grad ha varit utredningar av föregivna missförhållanden snarare än analyser av systemet som sådant.³⁾

Den första större *sociologiska* analysen av ett fängelse är *Clemmers "The Prison Community"*, som publicerades 1940 men rönt större uppmärksamhet först när den kom ut i en nyutgåva 1958. Detta verk bör inte bara betraktas som en klassiker utan det är fortfarande en av de utförligaste studierna som finns av en penal institution. Clemmer tillhörde Chicagoskolan och försökte översätta *Parks* makroteorier till fängelsets mikrokosmos.⁴⁾ Han arbetade under nästan ett årtionde med att samla in data i ett representativt amerikanskt fängelse⁵⁾ men framhåller för säkerhets skull i företalet att han inte är ute för att attackera fängelsesystemet, att det inte är fråga om "muck-raking".

Clemmers bok får ses som en studie av en social organisation och den var faktiskt en av de första av detta slag, introducerande begrepp som formell och informell organisation. Fängelset beskrivs som en dynamisk enhet med hänsyn till ständigt nya populationer fångar, medan det kulturella mönstret sägs vara relativt statiskt och föga förändras över tiden. Clemmer kartlägger den sociala strukturen sådan den framträder i social stratifiering, sociala grupperingar, ledarskap och dess kultur sådan den yttrar sig i seder, språk, värderingar samt den sociala kontrollen. Han finner att fängelset är *prisoniserande*, dvs. de in-

¹⁾ En ny engelskspråkig upplaga har utkommit: de Beaumont & de Tocqueville, "On the Penitentiary System in the United States and Its Application in France" (1964).

²⁾ Mayhew: "The Criminal Prisons of London and Scenes from Prison Life" (1862).

³⁾ En välkänd kritik av det engelska fängelsesystemet levererades av *Brockway & Hobhous* i "English Prisons Today" (1922). Kriminalvårdsmyndigheterna gick långt för att söka förhindra dessa efterforskningar och förbjöd alla intervjuer med fängelsepersonal.

I Sverige gjorde *Else Kleen* beaktansvärda försök att avslöja under vilka förhållanden såväl unga som vuxna hölls fängslade i böcker som "Skyddshemmen" (1936) och "Fängens, människan och straffet" (1944).

⁴⁾ *Parks* teorier om mänskligt beteende som en funktionell anpassning till omgivningen applicerades mest framgångsrikt inom kriminologin, där *Shaw* och *McKays* studier av storstadsslummen och de kriminella gängerna i hög grad vidgade våra kunskaper om den informella organisationen av de kriminella aktiviteterna. Det är bara förvånansvärt att inte fler i Chicago-skolan studerade den kriminella subkulturen i korrektionsanstalterna. Av de självbiografiska dokument man lät ge ut framgår klart hur anstalterna utgör en viktig fas i den kriminella karriären; se t.ex. *The Jack-Roller*, utgiven av *Shaw* (1930).

⁵⁾ The Southern Branch of the Illinois State Penitentiary i Menard, ett maximum security fängelse med plats för 2.300 fångar.

tagna påstås bli mer kriminella ju längre tid de tillbringar i fängelsekulturen (se även kap. 3.1.2). I företalet till 1940 års edition formulerar han själv sin målsättning:

The writer hopes that he has been able to make clear the pattern of prison life woven of those salient social forces which influence and prescribe the attitudes and behavior of prisoners, or, in other words, that he has been able to make understandable the extent and degree to which the culture of the penitentiary determines the philosophy of its inhabitants.

Författaren är dock mer modest i företalet till 1958 års version, där han påpekar att undersökningen är deskriptiv och analytisk men att den inte söker testa speciella hypoteser och att den förutsätter orsak och verkan men inte alltid bevisar en sådan effekt. Det bör understrykas att Clemmer inte utvecklat speciella instrument för att mäta prisonisering och således inte heller kan uttala sig om omfattningen och graden av denna sociala process. Vi återkommer med utförligare diskussion av Clemmers data i andra sammanhang (se bl.a. kap. 7 och 15).

En annan tidig studie som inspirerat mina egna första forskningsinsatser var *Schrag's* avhandling "Crimeville" (1944), varav delar publicerades i artikelform 1954. Schrag använder sig av en mer psykodynamisk modell och utforskar i detalj interaktionen mellan de intagna, ledarskap och olika fångroller. Schrag's studie gjordes i ett "western state prison" där ca 140 män i en "medium custody building" besvarade formulären. Med hjälp av sociometrisk frågor och registerdata finner han att ledarna avtjänat längre tider och har längre tid kvar att avtjäna, oftare är dömda för våldsbrott, i allmänhet är recidivister och inom fängelset i högre grad gjort sig skyldiga till rymningar och överfall.

Prison culture is organized around the values of its most persistent and least improvable members. - - Socialization in prison means, for many inmates, the acquisition of the skills and attitudes of the habitual criminal. (s. 42)

Det är anmärkningsvärt att teoretiskt och metodiskt lika sofistikerade studier av detta slag knappast gjorts senare.

Nya behandlingsmetoder började inte introduceras i Förenta Staterna förrän i mitten av 40-talet, då t.ex. gruppsamtal startade i begränsad omfattning i San Quentin-fängelset i Kalifornien. Så länge syftet med fängelserna endast var förvaring, fanns det inte starka skäl att studera den sociala strukturen. Fängelsedirektörerna litade på den kustodiella kontrollen och föreföll ointresserade av Clemmers och Schrag's informella sociala kontroll.

Från mitten av 50-talet började det komma en rad forskningsrapporter såväl från fängelser och ungdomsvårdsskolor som från mentalsjukhus.¹⁾ Den aktningvärda tidskriften *The Annals* gav 1954 ut ett specialnummer om "Prisons in Transformation", där *McCorcle & Korn* hade en artikel vari de förklarade

1) I snabb följd kom flera nu klassiska skildringar av psykiatriska sjukhus: *Stanton & Schwartz* (1954), *Greenblatt et al* (1955), *Belknap* (1956), *Caudhill* (1958), *Goffman* (1961), *Szasz* (1961) och något senare *Scheff* (1966). Först senare kom de första nordiska undersökningarna av mentalsjukhus, *Löchen* (1965), *Johansson* (1965, 1969). *Israel* (1962, 1963 a) visade tidigt den hierarkiska strukturen på vanliga sjukhus.

de intagnas sociala system som en livsstil, vilken gjorde det möjligt för fångarna att undvika de förödande psykologiska konsekvenserna av att internalisera den sociala förkastelsedomén. *Ohlin* gav ut en nyttig bulletin för American Sociological Society kallad "Sociology and the Field of Corrections" (1956) där han bl.a. kartlade olika forskningsbehov. *Sykes* kom med sin inträngande och eleganta fängelsestudie "The Society of Captives" (1958). Under ledning av the Social Science Research Council hölls åren 1956—57 konferenser om korrektionella organisationer som samlades i den utmärkta pamfletten *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison* (1960) Här ingår bl.a. en berömd artikel av *Sykes & Messinger*, där de beskriver fängelsesamhället utifrån existerande litteratur och analyserar de relativt "universella" reglerna i "the inmate code" och framställer en teori för att förklara dess uppkomst. Fastän den kallas för en ny teori, upprepar de delvis vad tidigare *McCorele & Korn* (1954) och *Sykes* (1958) framhållit, nämligen att de intagnas kod är ett funktionellt svar på fängelselivets depriveringar och frustrationer och att dess uppgift är att i någon mån underlätta "inspärrets plågor". Av de övriga uppsatserna är tre mer organisationsteoretiska, av *Cloward*, *McCleery* och *Cressey*, medan *Ohlin* behandlar olika intressegruppers divergerande målsättningar och *Grosser* erinrar om fängelsets externa relationer med samhället. *Cressey* gav 1961 ut samlingsvolymen *The Prison — Studies in Institutional Organization and Change*, där ett tiotal forskare rapporterade om avslutade och pågående forskningsprojekt inom olika "totala institutioner". *Wheeler* (1961 a) redovisade samtidigt i A.S.R. ett försök att testa Clemmers prisoniseringshypotes.

Parallellt med fängelsestudierna kom också några studier av ungdomsvårdsskolor, såsom de båda böckerna om "Highfields" av *McCorele* (1958) och *Weeks* (1958), vidare studier av *Vinter & Lind* (1958) och *Polsky* (1962). Det dröjde emellertid in på mitten av 60-talet innan vi fick några undersökningar av kvinnliga fängelser, *Ward & Kassebaum* (1965) och *Giallombardo* (1966). Komparativa studier av flera organisationer kom också först vid denna tid, *Glaser* (1964) och *Street*, *Vinter & Perrow* (1966).

I Europa torde de första korrektionella organisationsstudierna ha kommit i Norge med *Galtungs* "Fängelsesamfunnet" (1959), *Christies* "Tvangsarbeid og alkoholbruk" (1960), *Bodals* "Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater" (1962) och något senare *Mathiesens* "The Defences of the Weak" (1965). England hade länge endast en större fängelseundersökning, nämligen *Morris & Morris* "Pentonville" (1963). *Cohen & Taylor* (1972) har senare beskrivit de långtidsfängslades villkor i "Psychological Survival". I Danmark har på senare år utgivits ett par böcker, såsom "Fængsler og fanger" av *Balvig et al* (1969), under ledning av *Wolf*, en komparativ studie av fängelser av *Petersen* (1972) och en undersökning av två ungdomsvårdsskolor av *Blegvad* (1972). I Sverige har nästan inga liknande studier hittills publicerats,¹⁾ annat än en

¹⁾ Sedan detta skrevs har två svenska studier publicerats, *Brinck & Larsson* (1973), varav jag dock hade tillgång till ett tidigare manuskript från 1968, och *Gordan* (1973), där en preliminär rapport förelåg i Socialstyrelsen redovisar 1971:20, utan namngiven författare.

längre artikel av mig själv (*Bondeson, 1968 a*). P.g.a. titeln har den av en del inhemska anmälare uppfattats som en studie i slang, fastän det var en undersökning av det informella sociala systemet på en kvinnlig ungdomsvårdsskola (den första studien av detta slag) med vissa metodiska innovationer (bl.a. ett argot-test för att mäta kriminalisering under anstaltstiden) och en av de mycket få som kombinerats med en återfallsstudie.

Så långt denna korta och selektiva presentation av några amerikanska och europeiska studier av den sociala organisationen på korrektionella institutioner. Vi får i olika sammanhang i texten tillfälle att återkomma till enskilda resultat, tolkningar och teorier som kan vara av intresse för denna undersökning. De flesta av de här nämnda och många andra smärre studier kommer att utförligare beskrivas fortlöpande med resultatredovisningen.¹⁾

Som ett sammanfattande omdöme om den här refererade litteraturen kan kanske sägas att medan de första undersökningarna mer utförligt försökte beskriva de intagnas sociala system och de negativa påverkningsprocesserna inom anstalten, har senare studier mera inriktat sig på att studera antingen effekten av personalens terapeutiska ansträngningar eller olika behandlingsprogram per se. Institutionsforskningen har därvid kommit att fjärma sig från de ursprungliga "organiska" och "psykodynamiska" modellerna och mer kommit att likna de effektstudier som refererades i föregående avsnitt. Inte minst i senare, till stor del här icke omnämnda studier, har forskarna helt koncentrerat sig på att söka mäta effekten av enskilda behandlingsmoment och gjort förfinade analyser av interaktionen mellan behandlingen och klienterna. I kapitel 3 behandlas flera av dessa senare studier. Dessa forskare har härvid enligt min mening tappat bort utgångspunkten, nämligen klyftan mellan intagna och personal samt tvångsorganisationernas begränsade behandlingsmöjligheter. Det är iögonfallande att så få studier det senaste årtiondet sökt studera anstaltens negativa effekter, trots att dessa torde vara de helt dominerande.

Om min iakttagelse är riktig, kan jag tänka mig två olika förklaringar till denna förändrade forskningsinriktning. Den ena kan beskrivas som de akademiska institutionernas behov av innovationer. Teorin om fängelserna som brottsskolor är gammal och även om den nästan aldrig blivit ordentligt testad eller belagd, har forskarna känt ett behov att komma med nya teorier för sin vetenskapliga meritering.²⁾ Den andra förklaringen är myndigheternas behov av en annan typ av forskning. De ansvariga är inte intresserade av studier angående anstaltens totala effekter, vilka förmodas vara negativa, utan vill ha undersökt differentiella effekter av vissa terapeutiska insatser, vilka för-

1) För en jämförande beskrivning av Clemmers, Sykes och Galtungs fängelsesamhällen, se *Bondeson (1960)*.

2) *Ward & Kassebaum (1965)* och *Giallombardo (1966)* fann vid sina studier av kvinnliga fängelser funktionella alternativ till den kriminella subkulturen, nämligen en homosexuell subkultur. De undersökte inte förutsättningslöst om det också fanns en subkultur liknande männens och de tog inte full hänsyn till att också de manliga fängelserna har en homosexuell subkultur. *Mathiesen (1965 a)* betonade en annan aspekt då han hävdade att "censoriousness" var ett funktionellt alternativ till solidaritet, men han undersökte knappast om solidariteten verkligen var så obetydlig som han utgick ifrån.

hoppningsvis ska vara positiva. Att antalet studier beställda av myndigheterna ökat kraftigt är oomtvistligt, och jag tror vi här har ett exempel på faran med "styrd forskning".¹⁾ För en kritisk redogörelse av en beställd behandlingsundersökning från en svensk ungdomsvårdsskola, se kapitel 10.5.

¹⁾ I Sverige tycks befintliga och föreslagna kriminologiska forskningsanslag nästan helt gå till beställd forskning. I det Brottsförebyggande rådet (Ds Ju 1973:6), vars uppgift bl.a. ska vara att sammanställa, analysera och utreda resultat av olika åtgärder inom rättsväsendet, ska det vetenskapliga rådet inte ens få bestämma vilka projekt som ska prioriteras. I betänkandet från Kommittén för kriminologisk behandlingsforskning (SOU 1973:35) reserverar sig vetenskapsmännen och hävdar att föreslagna 2,7 miljoner kronor kommer att gå till relativt kortsiktiga arbetsuppgifter. "Dessa utgifter skulle lämna ringa utrymme kvar för 'fri' kriminologisk forskning, trots det klart styrkta samhälleliga behovet därav" (s. 107). Se även *Bondeson* (1973 b).

3. Teoretiska och metodiska förutsättningar

3.1 Teoretiska utgångspunkter

Denna undersökning skulle kunna karakteriseras som deskriptiv och analytisk men den är samtidigt hypotesprövande. Dess uppgift är att sociologiskt beskriva ett socialt system bestående av flera subsystem (se kap. 2.4), men denna analys styrs förutom av olika kriminologiska och sociologiska teorier av vissa grundläggande hypoteser eller antaganden.

3.1.1 Grundläggande hypoteser

1. De intagna undergår på anstalten olika socialisationsprocesser.
2. Utifrån den officiella behandlingsmålsättningen dominerar de negativa påverkningsprocesserna över de positiva¹⁾
3. Till de negativa processer som förekommer på olika anstalter räknas förutom kriminalisering även narkomanisering, anstaltsanpassning, neurotisering, stigmatisering, defeatism, reaktionsbildning och alienation; till de i övrigt negativa effekterna av frihetsberövandet kan också räknas sämre sociala förhållanden utanför anstalten.
4. Det är inga större, systematiska skillnader mellan de olika anstalterna vad gäller omfattningen av positiva resp. negativa påverkningsprocesser trots stora formella olikheter i behandlingsformerna.

Denna hypotes kan specificeras i tre underhypoteser:

- a. Det är inte större skillnader mellan olika anstaltstyper (påföljder) än mellan enskilda anstalter av samma typ
- b. Yngre intagna "prisoniseras" i minst lika hög grad som äldre intagna (för definition av prisonisering, se nedan)
- c. Kvinnorna "prisoniseras" i minst lika hög grad som männen

1) Närhelst jag i fortsättningen talar om positiva resp. negativa påverkningsprocesser och intet annat framgår, förutsätts ett *värderingsperspektiv* som låt vara vagt kan identifieras som lagstiftarens. Termerna negativ och positiv ger sålunda inte uttryck för min egen totalvärdering.

Positivt är då sådant som går i linje med vad som explicit angetts som officiellt syfte eller andra syften som kan extrapoleras från det allmänna syftet. Samma struktur kan dock ha positiva verkningar för ett syfte och negativa för ett annat. Lagstiftaren kan t.ex. vilja framhålla både rehabilitering och allmänprevention, och dessa syften är i allmänhet inte konsistenta (se kap. 1.12). Som framhölls i kapitel 2.4 blir funktionerna dessutom olika beroende på vems värderingsperspektiv vi utgår ifrån. I mer preciserad form provas här ett resocialiseringssyfte. Detta sker inte endast som en normativ stipulation (se *Israel*, 1972) utan samtliga antaganden har en empirisk karaktär och kommer att bli föremål för prövning.

5. Självva frihetsberövandet spelar en mer avgörande roll för uppkomsten av de intagnas subkultur än organisationens formella målsättning och anstaltens sociala struktur. Yttre kulturella förhållanden och typ av intagna spelar också en underordnad roll.
6. Både sociala inlärningsteorier och funktionella teorier om depriveringar bidrar till att förklara de intagnas subkultur.

Här nämnda hypoteser och teorier kommer under avhandlingens gång att underkastas empirisk prövning.

3.1.2 Förklaringsmodeller

Ovannämnda hypoteser kan behöva kommenteras något utförligare. Jag ska beskriva de bakomliggande tankegångarna och jämföra mina utgångspunkter med andra forskares resultat. Några av de teorifragment som används i analysen ska omnämnas och vissa hänvisningar ske till relevanta avsnitt i texten.

Det första antagandet är således att de intagna på anstalten undergår olika socialisationsprocesser, vilka kommer att nedan preciseras. Påståendet kan kanske förefalla banalt men har ifrågasatts av auktoritativa forskare på området. *Wheeler* (1969), som sammanställt viss institutionsforskning i "Socialization in Correctional Institutions", konkluderar:

The prison is often viewed as a setting within which fundamental changes in attitudes and values are likely to take place. A growing body of both evidence and thought suggests that this view may be incorrect. (s. 1019)

Eftersom de flesta här behandlade påverkningsprocesser kan subsumeras i socialisationsbegreppet, bör detta granskas något närmare. Socialisationsbegreppet har liksom så många andra begrepp inom samhällsvetenskapen getts olika definitioner och tolkningar. I det omfångsrika verket *Handbook of Socialization* (1969, utg. *Goslin* — vari också *Wheeler*s ovan nämnda kapitel ingår) ges inledningsvis följande definition:

the process by which individuals acquire the knowledge, skills, and dispositions that enable them to participate as more or less effective members of groups and the society. (s. 2)

Vi återkommer nedan till de oklarheter som begreppet "the society" kan innebära.

Tidigare socialisationsforskning var starkt påverkad av psykoanalytisk teori; i *Childs* genomgång 1954 berör en större del av forskningen barnens socialisation relaterad till den psykos sexuella utvecklingen. Senare sociologiska teorier om social inlärning och social struktur har emellertid kommit att spela en allt större roll. *Sewell* (1963) framhåller i en senare genomgång betydelsen av teorier om sociala roller och sociala system.¹⁾ Den symboliska interaktionsteorin, utvecklad av George H. Mead och chicagosociologerna (se *Mead*, 1956 och *Rose*, 1962) samt Talcott Parsons teorier om sociala system, institutionaliserade roller och socialisation har i hög grad bidragit till denna in-

¹⁾ Studiet av socialisation har sina rötter i tre beteendevetenskapliga discipliner, nämligen psykologi, sociologi och antropologi. För en historisk exposé över socialisationsbegreppet, se även *Clausen* (1968).

riktning (Parsons, 1951, 1955). Bl.a. har Brim (1966) ytterligare utvecklat begreppet rollinlärning och betonat språkets roll i socialisationsprocessen.¹⁾ Eftersom människan måste lära sig nya roller genom livets olika skeden, leder rollinlärningsbegreppet till att intresset fokuseras från barnsocialisation till ungdoms- och vuxensocialisation. Beteendevetenskaperna har dock gett oss betydligt mer kunskap om primär socialisation, dvs. av barn, än om sekundär socialisation, dvs. av vuxna.

Såväl primär som sekundär socialisation äger rum i en social kontext, i det förra fallet oftast inom familjen, i det senare bl.a. inom formella organisationer.²⁾ Industrialiseringen har inte bara lett till skapande av organisationer för att producera varor, som olika typer av företag, utan också till uppkomsten av organisationer för att "producera nya människor"³⁾ såsom skola, universitet, sjukhus och fängelse. I jämförelse med dessa senare sociala kontexter karakteriseras familjen av att socialisationsagenter har en ovanligt intensiv kontakt med individen. Inom familjen har föräldrarna i allmänhet relativt mycket tid till sina barn, interaktionen för siggår inom en liten grupp, där det finns möjlighet till positiva emotionella bindningar. De "totala" institutionerna, såsom barnhem, internat, sjukhus, korrektionsanstalter, kloster och fartyg, torde på motsvarande sätt ha stora socialisationsmöjligheter genom att människorna tvingas att vistas inom dessa institutioner 24 timmar om dygnet. Dessa grupper är i likhet med familjen utsatta för kontinuerlig påverkan, samtidigt som sanktionsmöjligheterna är stora. Inom fängelset är trycket av rollförväntningar från gruppmedlemmarna speciellt starkt, eftersom det inte finns någon reell flyktmöjlighet.⁴⁾

Sewell anmärker att studier av de intagnas anpassning till institutioner som

1) Israels "Socialpsykologi" (1963) bygger i stor utsträckning på Meads symboliska interaktionsteori, vidareutvecklar begrepp som rolltagande och framhåller klart språkets betydelse i socialisationsprocessen.

2) Sekundär socialisation uppstår så snart ett samhälle har någon arbetsfördelning och med denna någon kunskapsfördelning. Berger & Luckman (1967) beskriver sekundär socialisation som "the internalization of institutional or institution-based 'subworlds'", vilken kräver specialkunskaper och mer specifikt "acquisition of role-specific vocabularies" (s. 138). Med internaliseringen av nya semantiska fält upplever vi en ny verklighet och denna karakteriseras liksom vår tidigare värld av normativa, affektiva likaväl som kognitiva, komponenter. Sekundärsocialisationen anses dock inte vara lika känslomässigt laddad som primärsocialisationen. "In secondary socialization, internalization need *not* be accompanied by affectively charged identification with significant others; the individual may internalize different realities *without* identifying with them" (s. 172). Om alternativa världar uppstår, kan en individ tänkas handskas med dem på ett manipulativt sätt ("cool' alternation").

3) Detta är ett försök till översättning av den engelska termen "process", vilken kan användas såväl för varor som människor. På svenska tycks endast de mer abstrakta formerna reproduktion och kunskapsproduktion förekomma då personer åsyftas. I engelskt språkbruk talar man också om "people-changing institutions", då institutionens målsättning är att i något avseende omdana människor.

4) Berger & Luckman framhåller också hur sekundärsocialisation i vissa sociala kontexter kan göras mycket lik primärsocialisationen och därmed bli lika effektiv. Vid en resocialisering kan t.ex. krävas en transformering av individens tidigare realitetsvärld och genom olika tekniker att intensifiera känsloläggningen i socialisationsprocessen kan individen komma att byta världsbild och jag-identitet (se t.ex. s. 145).

sjukhus, mentalsjukhus, ålderdomshem och fängelser i allmänhet inte använder sig av "a socialization approach". Han säger att Goffmans "Asylums" (1961) är "a notable exception" (s. 177) och tillägger senare:

Perhaps the best example of the study of socialization in an institutional context is Wheeler's study of the complex processes by which the reformatory inmate is socialized to the role of prisoner and then resocialized as he moves out of the correctional community. (s. 179)

Det förefaller mig dock som om flera av fängelseforskarna utnyttjat sig av ett dylikt perspektiv även om de inte alltid använt sig av socialisationsbegreppet. Clemmer (1940) brukar termer som "assimilation", "acculturation", eller mer precist "prisonization";

we may use the term *prisonization* to indicate the taking on in greater or less degree of the folkways, mores, customs, and general culture of the penitentiary. (s. 299)

Clemmer menar att alla intagna blir mer eller mindre prisoniserade (faktorer som antas påskynda prisoniseringen räknas upp på s. 301—302) och att en mer fullständig prisonisering gör en senare anpassning till samhället nästan helt omöjlig (s. 300).

Rollbegreppet har också flitigt använts inom fängelseforskningen. Redan Schrag (1944) urskilde fem olika fångtyper: "the right guy", "outlaw", "politician", "square john", "ding". Dessa roller ger uttryck åt en social differentiering och vissa värderingar förknippade med denna inom *fångsamhället*. Sykes (1958) använder beteckningen *argot roller* ("argot roles") och säger att dessa ger "a map of the inmate social system" (s. 84). Bland roller som Sykes urskiljer kan nämnas "rats", "centremen", "gorillas", "merchants", "wolves", "punks", "fags", "ballbusters", "real men", "toughs", "hipsters". Dessa roller åskådliggör olika funktionella anpassningsmönster till fängelselevets depriveringar. Båda typologierna bygger på iakttagelsen att de flesta fångrollerna är "cohesive" men några är "alienative"; de förra sägs bidra till fångarnas solidaritet och minskat lidande (s. 107).

Efter en genomgång av litteraturen fann Sykes & Messinger (1960) "one strikingly pervasive value system" trots stor variation i fängelsepopulationerna. Värderingssystemet tar sig uttryck i *de intagnas kod* ("the inmate code"), som innehåller explicita, normativa imperativ hur den intagne ska förhålla sig till andra intagna och till personalen: 1. "Don't interfere with inmate interests", vilket bl.a. betyder "Never rat on a con" 2. "Play it cool" 3. "Don't exploit inmates" 4. "Don't weaken" 5. "Don't be a sucker". Maximerna har till uppgift att ge stöd åt ett värderingssystem som har gruppsammanhållning och solidaritet mellan intagna som sitt huvudmotiv.

Socialisationstermen har emellertid fått en viss ideologisk belastning genom att den i allmänhet förutsätter en inläring av "i samhället" accepterade sociala roller och godkända värderingar. Som vi såg av tidigare definition står samhället ofta odefinierat och leder åtminstone lätt tankarna till det etablerade samhället. I fängelsesamhället antas däremot en socialisation ske som innebär ett accepterande av roller och värderingar som är motsatta dem av samhället accepterade; fångarnas kod är riktad *mot* det laglydiga samhället och personalen som dess representanter.

En annan nackdel med socialisationsbegreppet är att det i allmänhet används om en ensidig relation, där individen blir ett objekt som låter sig passivt påverkas. Inom vuxensocialisation torde påverkan oftare vara tvåsidig än inom barnsocialisation. I fängelsesamhället förväntas personalen endast kunna utöva litet inflytande på de intagna, medan de intagna har helt andra möjligheter att utöva social kontroll inbördes. Enligt bl.a. Sykes' beskrivning kan däremot de intagna påverka personalen på olika sätt: för att upprätthålla ordningen på anstalten är fångvaktaren beroende av fångarna och han ingår därför olika avtal med fångledarna, vari dessa får vissa privilegier för att hjälpa till att kontrollera kollektivet av fångar. Denna bild av "the corrupted guard" går igen i många fängelseskildringar. Det kan tilläggas att vid strejker av olika slag har fången haft möjlighet att påverka inte bara fängelseledningen utan också kriminalvårdsstyrelsen och massmedia och därigenom i viss mån även allmänhet och politiker (se kap. 14).

De reservationer som här gjorts beträffande socialisationsbegreppet — att det kan vara ideologiskt färgat och lätt uppfattas som ensidigt — innebär inte en direkt kritik mot termen eller begreppet som sådant, eftersom det inte nödvändigtvis behöver uppfattas på nämnda sätt; det kan också betraktas som begränsningar sammanhängande med det föreliggande studieobjektet. På motsvarande sätt kan man säga att socialisationsbegreppet är alltför snävt för att fånga upp samtliga de effekter av frihetsberövandet som här studeras. Jag kommer därför i vissa sammanhang att tala om påverkningsprocesser istället för socialisation. Socialisationsbegreppet behålls emellertid dels därför att det är uppbyggt kring flera andra sociologiska begrepp som är i hög grad användbara dels därför att det antyder mer fundamentala förändringar än begreppet påverkningsprocess.¹⁾

Den första hypotesen om att intagna genomgår olika socialisationsprocesser på anstalten avser således inte i första hand tillfälliga påverkningsprocesser utan förändringar som är relativt djupgående och långvariga. En sådan inkluderande definition av socialisation är också den sedvanliga. Eller som Wheeler (1969) uttrycker det: "It would emphasize the internationalization of norms rather than overt compliance with the setting" (s. 1019).²⁾ Det är också utifrån en sådan definition av socialisation som Wheeler hävdade att fundamentala förändringar i attityder och värderingar inte skulle äga rum i fängelserna. Som grund härför anför han bl.a. sin egen studie där han fann en U-formad prisoniseringskurva. Dessa resultat underkastas senare en kritisk analys i samband med liknande prövningar av detta material (se kap. 15.2.2.1). Flera andra studier har inte kunnat belägga en sådan avprisonisering, eller "anticipatory socialization" enligt Wheelers från Merton lånade terminologi.

¹⁾ Jag talar t.ex. om "negativa påverkningsprocesser" (kap. 9) och "positiva påverkningsprocesser" (kap. 10) men om "anstaltssocialisation" (kap. 15), där jag med påverkningsprocesser avser samtliga officiellt sett negativa resp. positiva effekter av anstaltsvistelsen medan jag med anstaltssocialisation avser mer processbetonade attitydförändringar, mätta med begrepp som prisonisering eller kriminalisering.

²⁾ För en beskrivning av internaliseringsbegreppet, se Aronfreed (1971) och Bandura (1971).

Eftersom det tycks vara brist på undersökningar som visar hur långvariga de förändringar är som åstadkommes inom tvångsinstitutionerna (se kap. 2.3), får jag på nytt åberopa min egen studie från en ungdomsvårdsskola för flickor (Bondeson, 1968 a). Jag visade där att de elever som i högre grad kriminaliserades på skolan också återföll i större utsträckning. Återfall mättes dels medelst återtagningar under vård utom skola dels medelst återfall i brott efter den definitiva utskrivningen (ca 5 år efter undersökningstillfället). Det bör betonas att i denna studie konstanthölls tidigare belastning (mätt med antal självrapporterade brott före intagningen på skolan) och starka samband framkom såväl vid användande av argot-kunskap som kriminella attityder såsom mått på kriminalisering.

Det andra antagandet, att de negativa påverkningsprocesserna överväger de positiva, fordrar en relativt total kartläggning av olika inflytanden i anstaltsmiljön.

Jag har i denna undersökning dels kartlagt det sociala systemet genom att studera de intagnas interaktion med och attityder till såväl personal som andra intagna (kap. 7) dels ställt allmänna frågor om anstaltslivets verkningar där erhållen hjälp kan vägas mot skada (kap. 8) dels i detalj analyserat samtliga de negativa och positiva påverkningsprocesser som observationer på fältet och omfattande litteraturstudier gett vid handen skulle kunna förekomma (kap. 9 resp. 10). Flera hundra standardiserade frågor har ställts och även kompletterats med mer ostrukturerade observationsmetoder.

En rad frågeställningar skulle kunna komprimeras till *en* avgörande fråga: balansen mellan totala effekten av de negativa inflytanden som förmodas emana från de intagnas sociala system och totala effekten från de positiva inflytanden som förmodas komma från personalen och dess terapeutiska ansträngningar. Så formulerar Blomberg (1967) vad han kallar "one crucial problem" men tillägger att dessa frågor "have seldom been explicitly raised by scientists" (s. 177). Detta sammanhänger med den tidigare påpekade tendensen hos institutionsforskarna att studera mera begränsade sociologiska aspekter i fängelset och undvika de totala påverkningsprocesserna (det är kanske i denna mening vi ska förstå Sewells påpekande att institutionsforskarna inte använt sig av ett socialisationsperspektiv).

Det ovan antydda balansproblemet är givetvis mättekniskt svårt att lösa men är även logiskt mer komplicerat än vad som framgår av referatet. Man glömmar lätt bort att allt som kommer från personal och kallas behandling inte behöver vara något positivt, lika litet som allt som kommer från de intagnas sociala system måste vara något negativt. De intagnas självkänsla kan t.ex. förringas under en s.k. behandling, medan den tvärtom kan få välbehövligt stöd under en strejkaktion från de intagnas sida.

Det tredje antagandet kräver åter en relativt fullständig beskrivning av de dominerande negativa påverkningsprocesserna, då det hävdas att förutom kriminalisering en rad andra specificerade skadeverkningar förekommer. Det bör betonas att det finns ganska få studier som sökt kvantifiera den ena eller den andra typen av negativa påverkningsprocesser, och knappast i något fall har olika typer av negativa påverkningsprocesser studerats av en forskare. De kvantitativa studier som gjorts har främst gällt kriminalisering, men inte ens en

sådan process har kunnat beläggas. Eftersom kriminalisering under anstalts-tiden direkt skulle motverka behandlingens syfte, ägnas en dylik process ett ingående studium. En rad olika mått utvecklas, främst tre kriminalitetsskalor, KKK, solidaritet och argot-kunskap (kap. 9.1) och dessa relateras till anstalts-tid medelst panel- och tvärsnittsanalys med konstanthållande av olika bakgrundsfaktorer (kap. 15). Härutöver studeras en rad andra skadeverkningar såsom narkomanisering, anstaltsanpassning, neurotisering, stigmatisering, defaitism, reaktionsbildning och alienation. Jag kan härvid utnyttja mig av bl.a. *Goffmans* mortifikationsbegrepp (1961), och *Beckers* stämpningsbegrepp (1963). Däremot finns det mycket få studier att jämföra med som direkt sökt mäta dylika psykiska skadeverkningar. Här om säger *Blomberg* (1973) i sin genomgång av behandlingsforskningen: "Systematisk forskning rörande djupare psykologiska och känslomässiga reaktioner är betydligt svårare att genomföra och antalet undersökningar på området är ganska litet" (s. 31). Som exempel nämns *Galtungs* (1959) beskrivning av de intagnas försvarsmekanismer och *Törnquists* (1967) beskrivning av psykiska reaktionssätt vid frihetsförlust, men båda dessa studier är härvidlag teoretiska analyser utan försök till empiri.

Det fjärde antagandet torde vara det organisationsteoretiskt mest intressanta, där jag utgår ifrån att det inte är några större, systematiska skillnader mellan anstalterna beträffande de positiva och negativa påverkningsprocesserna. Att det emellertid är stora skillnader mellan de studerade anstalterna, såväl i deras målsättning som struktur, står dock helt klart.

Jag utgår härvid från *Goffmans* (1961) analys av *totala institutioner*, där han ser likheter mellan än mer heterogena institutioner som kloster, fartyg, sjukhus och fängelser för att nämna några exempel. Ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter har som ett gemensamt drag att vara *tvångsorganisationer* (se *Etzioni*, 1961, för en typologi av organisationer som "coercive", "utilitarian", "normative"). *Cressey* (1960, 1965) har i sina teoretiska analyser av fängelseorganisationer framhållit deras begränsade möjligheter att bedriva terapi; han har också betonat att de aldrig kan vara enbart behandlingsorganisationer eller kustodiella organisationer utan endast övervägande behandlingsorienterade eller kustodiellt orienterade.

Flera forskare har emellertid dokumenterat att den sociala strukturen och det kulturella mönstret skulle vara helt andra på mindre, mer behandlingsinriktade fängelser än dem vi fått beskrivna från tidigare "maximum security prisons" med flera tusen fångar. *Grusky* (1959) fann i ett "experimental prison camp", där man införde modifierad grupperapi och kvasi-miljöterapi, att ledarna var positivt inställda till de terapeutiska ansträngningarna. Författaren diskuterar dock aldrig den alternativa förklaringen, vad Sykes kallat "corruption of authority", där både administratörer och de intagnas ledare anses ha intresse av att bevara status quo. *Berk* (1966) replikerade Gruskys studie och relaterade organisationens målsättningar och de intagnas kultur i tre "minimum security prisons"; han fann också att de intagnas attityder skulle vara mer positiva i behandlingsinstitutionerna än i de kustodiella institutionerna.

När det gäller små, öppna, mer behandlingsinriktade institutioner såsom ungdomsvårdsskolor har flera forskare rapporterat positiva behandlingsresultat. *Rose & Weber* (1961) studerade omhändertagna pojkar i en traditionell ung-

domsvårdsskola och i ett öppet arbetsläger och fann förändringar i olika riktningar enligt attityd- och personlighetstest men värderade slutresultaten från båda institutionerna som övervägande positiva. Ett mer välkänt exempel på en sådan påstådd gynnsam påverkan har vi i "Organization for Treatment" av *Street, Vinter & Perrow* (1966). De betraktar ungdomsinstitutionerna som en typ av "people-changing organizations" och indelar de enskilda institutionerna enligt ett kustodiellt-behandlingskontinuum. De finner skillnader mellan de tre typerna "obedience/conformity"-, "re-education/development"- och "treatment"-institutionerna. Författarna hävdar att organisationens målsättning avspeglas i pojknas attityder. Vi ska här inte fördjupa oss i någon kritik av denna i och för sig betydelsefulla studie utan endast påpeka att trots detta projekts mycket stora finansiella och personella resurser samt långa undersökningsperiod, gjordes ingen uppföljning för att undersöka om de förmenta positiva förändringarna hade någon bestående karaktär.¹⁾

Av förstaeliga skäl finns det inte många komparativa studier av korrektionsanstalter. Förutom nämnda projekt rörande ungdomsvårdsskolor har vi *Glaser*s berömda undersökning av fängelser, "The Effectiveness of a Prison and Parole System" (1964). Detta projekt tog Glaser i samarbete med 16 forskare 5 år att utföra och kostade över en kvarts miljon dollar. Det har producerat 600 trycksidor, 100 tabeller och 70 slutsatser och rekommendationer. *Hood* (1966) säger i en recension att trots att han alltid haft allvarliga betänkligheter mot den antropologiska observationsmetoden, blir han inte lyckligare när han ser resultaten av denna attityd- och opinionsundersökning. "Many of the answers to the questionnaire seem highly improbable" (s. 333). De intagna talar inte om brott, de tänker inte ens på det. På frågan vad de intagna sysslar med på fritiden är svaret "try to be more conscientious about religion" dubbelt så vanligt som "try to do the easiest time possible". Men boken innehåller givetvis också mycket värdefullt material och är hittills den mest omfattande institutionsstudien.²⁾

De flesta forskare tycks anse att olika typer av korrektionella institutioner skapar olika typer av informella sociala system. *Messinger* (1969) har ställt sig frågan huruvida den teori som utvecklades av *Messinger & Sykes* (1960) bör

¹⁾ *Platt* (1967) ger boken en kritisk recension men är delvis imponerad av projektet som ett "large-scale technological enterprise":

"In terms of theoretical scope, methodological tasks, budget, co-ordination of staff and management of data, this study constitutes an immense undertaking. Described as a comparative and longitudinal study of six correctional institutions for boys in the United States, it involved the work of three authors, a research director (*Morris Janowitz*), two research associates and various research assistants from the Universities of Michigan and Chicago. The original research ultimately generated one book, several research reports, about five PH.D. dissertations and over a dozen published articles. Needless to say, the project was funded by the National Institute of Mental Health on a scale that makes the brain drain understandable." (s. 456)

²⁾ Sedan detta skrevs har det på dansk botten kommit några komparativa institutionsundersökningar, såsom *Blegvad et al* (1972) vilka jämför två ungdomsvårdsskolor, *Christiansen et al* (1972) vilka jämför "forvaring" och "særfængsel" samt *Petersen et al* (1972) vilka jämför "Vestre fængsel" med fem "arresthuse". *Brinck & Larsson* (1973) har jämfört två svenska ungdomsanstalter. Man kan lägga märke till hur det i allmänhet krävts flera medarbetare och författare för att genomföra dessa projekt.

revideras i ljuset av den forskning som framkommit på området det senaste årtiondet. Det har hävdats, för det första, att de intagnas sociala system skulle vara mindre av ett sammanhängande helt och speciellt att de intagna är mindre disponerade för antisociala attityder och motsatsförhållanden till personalen, och, för det andra, att karaktären av de intagnas sociala system varierar från fängelse till fängelse, ofta på ett dramatiskt sätt. Det förefaller som om Messinger ger sina kritiker delvis rätt när han skriver :

Again, I believe it cannot be doubted that the earlier literature drew a portrait that was overly monolithic. (s. 138) -- Variations in the inmate system from prison to prison points to another criticism of earlier formulations. It is held that the extent to which a controlling inmate elite develops has been exaggerated . . . (s. 139).

Det är min uppfattning att Sykes & Messingers första teoretiska formuleringar varit fruktbara¹⁾ och fortfarande till stora delar kan användas som grundläggande hypoteser. De antog att de intagnas kultur och sociala relationer var påfallande lika från fängelse till fängelse och de försökte beskriva och förklara vad som var speciellt *utmärkande* ("distinctive") för fångsamhället. Jag delar således deras tidigare övertygelse att likheterna är mer påfallande än olikheterna. En fara med att betona variationerna, vilket de flesta forskare gjort, är att man glömmer de underliggande, gemensamma villkoren och inte ser den överskuggande likheten i strukturerna.

Min allmänna hypotes är således att det inte föreligger större systematiska skillnader i påverkningsprocesserna mellan olika anstalter. Som en *första delhypotes* formulerades att det inte var större systematiska skillnader mellan olika typer av anstalter (påföljder) än mellan enskilda anstalter av samma typ. Denna delhypotes är starkt formulerad eftersom det alltid föreligger större strukturella skillnader mellan de olika typerna av anstalter än mellan de enskilda anstalterna av samma typ. Även om exempelvis de enskilda ungdomsvårdsskolorna kan skilja sig åt i t.ex. storlek och grad av öppenhet, är de samtliga mindre och mer öppna än fångvårdsanstalterna. Målsättningen varierar också mellan påföljderna men inte mellan anstalter inom samma påföljdstyp. Ungdomsvårdsskolorna får beskrivas som mest behandlingsinriktade, följda av ungdomsfängelse, internering och fängelse (se vidare kap. 5).

Det bör påpekas att det inte finns några publicerade studier som jämför så skilda korrektionella institutioner som ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter. När forskare rapporterat skillnader i det informella sociala systemet

1) Messinger (1969) anser att det har varit "a notable cumulation of findings and ideas" (s. 133) beträffande forskning om fångsamhället, medan Wheeler (1969) tvärtom tycks se en bristande kontinuitet i forskningen: "Despite the growing number of studies of prison environments over the past score of years, there is still a relative absence of a truly cumulative body of knowledge about the prison as a social environment, and about the changes inmates undergo as they experience imprisonment." (s. 1022)

Jag anser nog att man inom primärforskningen i alltför stor utsträckning negligerat andra forskares resultat och avstått från att söka göra synteser av tillgänglig kunskap. Detta torde sammanhånga med den arbetsbörda som är förknippad med insamlande, bearbetning och analys av empiriska data, vilket kan tvinga fram en arbetsfördelning där vissa forskare sysslar med primärforskning och andra skriver mer teoretiskt inriktade sammanställningar av forskarnas material.

beroende på organisationens målsättning, har de jämfört relativt likartade institutioner. Street, Vinter & Perrow (1966) jämförde t.ex. 6 "training schools" och Berk (1966) 3 "minimum security prisons". När Wheeler (1969) vid sin litteraturgenomgång inte finner skillnader mellan olika anstalter, påpekar han också att det kan bero på att "the institutions do not offer really radical differences in their form of organization or in the kinds of treatment programs used with inmates" (s. 1021).

Även om vi inte tidigare förfogat över komparativa studier från så skilda anstaltstyper, har vissa forskare gjort mer spekulativa jämförelser och de flesta har antagit att de intagna i högre grad skulle bilda kriminella subkulturer inom fängelserna än inom ungdomsinstitutionerna. Skildringarna av det informella sociala systemet föreligger i första hand från "maximum security prisons" med flera tusen fångar och det har legat nära till hands att tro att dessa skiljer sig radikalt från vad som gäller mindre behandlingsinriktade institutioner. De flesta forskningsrapporter med resultat som att de intagna och speciellt deras ledare skulle vara positivt inställda till institutionen, dess personal och behandlingsprogram, bygger också på studier av ungdomsinstitutioner eller "minimum security prisons".

Vad som därför gör denna undersökning speciellt intressant är att den för första gången möjliggör en jämförelse mellan så vitt skilda korrektionella institutioner. Bland de 13 här studerade institutionerna finns små familjebetonade, öppna institutioner, som endast rymmer ett tiotal elever, till stora bunkerliknande slutna fängelser, som rymmer ett par hundra fångar. Målsättningen sägs officiellt för ungdomsvårdsskolorna helt vara behandling, medan detta kommer efter förvaring för vissa av fångvårdsanstalterna, och häremellan finns olika övergångsformer.

Sverige är dessutom ett lämpligt land för att göra en dylik fall-studie av prisomerings effekter, därför att anstaltssystemet i sin helhet måste bedömas som relativt progressivt. Många reformer på olika plan som diskuteras i olika länder är till stor del redan genomförda här. Jämförelsevis har vi små och öppna anstalter försedda med mycket personal, rikliga arbetstillfällen för de intagna samt goda materiella och hygieniska förhållanden i övrigt. De intagna avtjänar förhållandevis korta tider, får mottaga besök, har möjlighet till permission och kan få tiderna förkortade till tre fjärdedelar eller t.o.m. hälften. Terapi i form av psykiatrisk och psykologisk behandling förekommer också i viss utsträckning på de flesta institutioner. Dessutom har Sverige haft en utveckling mot "anstaltsdemokrati" som torde vara unik i världen. Just genom att vi undanröjt så många förhållanden inom anstalten som anses skapa depriveringar och motsatsförhållanden till personalen, blir Sverige ett så mycket intressantare testfall på mina hypoteser.

Rutherford (1971) har delat in anstalter i tre organisationsmodeller: "the caste-prescriptive model", "the happy-family-collaborative model" och en ny modell som kallas "the formal bargaining model". Den första modellen åsyftar det traditionella fängelset, den andra det miljöterapeutiskt inriktade och den tredje en ny organisationsform som förmodas växa fram vid krav på anstaltsdemokrati. Miljöterapi, som bygger på föreställningen att alla interaktioner mellan människor inom organisationen har en terapeutisk potential, har börjat

kritiseras bl.a. för att det innebär dolda kontrollmöjligheter och att de intagnas autonomi blir reducerad. I en undersökning av de sex institutioner inom Europa som bedömdes ha en miljöterapeutisk bas framkom exempelvis att det inte fanns några kommittéer bestående av intagna eller någon annan form av formell representation av de intagna.¹⁾ För en närmare beskrivning av ett miljöterapeutiskt försök på en av de här studerade institutionerna, där de intagna faktiskt formellt var representerade i beslutsprocessen men i själva verket hade lite att säga till om, se kapitel 10.5.

Rutherford betraktar Sverige som ett exempel på modell 3, "the formal bargaining model", och nämner exempel på dels yttre intressegrupper som KRUM dels på de intagnas strejker och förhandlingar med myndigheterna 1969. Han säger dock intet om de reella resultaten av dessa förhandlingar. Han tycks tro på den nya organisationsmodellens inneboende möjligheter, utan att dock närmare beskriva vilka konsekvenser den skulle ha exempelvis för socialisationsprocessen:

While it does not challenge the basic issue of imprisonment itself, its organizational implications would make a profound impact on the prison as existing in contemporary Western Society. (s. 11)

Eftersom detta material är insamlat efter nämnda strejker, har vi också en viss möjlighet att testa Rutherfords hypotes angående betydelsen av de intagnas representation och medbestämmanderätt. Jag kommer att närmare beskriva effekten av strejkerna och förhandlingarna i kapitel 14.

Organisationsteoretiskt är således den första delhypotesen starkt formulerad eftersom de olika anstaltstyperna klart skiljer sig åt beträffande målsättning och anstaltens struktur. Genom att svenska anstalter dels behandlingsmässigt dels anstaltdemokratiskt är ovanligt välutvecklade, utsätts hypotesen om de negativa påverkningsprocessernas dominans för en extra hård prövning.

En andra delhypotes formulerades som att yngre intagna "prisoniseras" minst lika mycket som äldre intagna. Denna delhypotes sammanhänger delvis med den första och kan vara svår att testa separat. De yngre placeras nämligen i mer behandlingsinriktade institutioner generellt sett. Detta innebär således att de yngre trots mer behandlingsinriktade institutioner förväntas undergå en prisonisering som är minst lika uttalad, ofta mer uttalad, än för de äldre på mer kustodiella anstalter. Härtill kommer det förhållandet att de yngre inom samma anstalt kan förväntas lättare assimileras i de intagnas sociala system än de äldre. *Ohlin* (1956) gick tidigt emot de allmänna teorierna på området och antog att de yngre i högre grad skulle ansluta sig till de intagnas subkultur. *Cline & Wheeler* (1968) har dokumenterat att de intagna på fångvårdsanstalter med yngre klientel visat större opposition mot personalen än intagna på anstalter med äldre klientel (deras bruk av ekologiska korrelationer diskuteras i kap. 15.3.2.1). Men även i detta fall är åldersvariabeln kontaminerad, då de yngre är intagna vid ungdomsfängelse, vilket har en mer behandlingsinriktad målsättning än fängelser.

En tredje delhypotes utsade att kvinnorna prisoniseras i minst lika hög grad

¹⁾ *Taylor* (1973) i en rapport till Europarådet.

som männen. Detta antagande står helt i strid med de observationer och slutsatser som tidigare forskare på området har gjort. Det föreligger mycket få empiriska studier från kvinnliga institutioner och de som finns beskriver andra former av subkulturer än dem som rapporterats från manliga institutioner. *Ward & Kassebaum* (1965) och *Giallombardo* (1966) visar på subkulturer bland de intagna som inte skulle vara präglade av antisociala värderingar utan istället utmärks av homosexualitet och familjeliknande relationer mellan kvinnorna.¹⁾ Messinger (1969) drar av dessa studier slutsatsen att frihetsberövandet utsätter kvinnorna för en annan typ av depriveringar och att deras informella sociala system därför skiljer sig från männens. Wheeler (1969) tolkar redovisade data som ett bevis på det omgivande systemets betydelse, där kvinnorna förmodas "importera" andra värderingar kring familjeliv etc. än männen till fängsamhället.

Mitt antagande innebär att kvinnorna lider minst lika mycket som männen av "fängslandets plågor" och påverkas negativt minst lika mycket som männen. I dessa negativa påverkningsprocesser inkluderas även kriminalisering, vilket alltså innebär att jag antar att kvinnorna i minst lika hög grad som männen utvecklar kriminella subkulturer. Eftersom homosexualitet tycks vara vanligare i amerikanska institutioner för både män och kvinnor än i de svenska, finns ingen grund att betrakta detta som ett funktionellt alternativ. I den mån homosexualitet förekommer, antas det vara ytterligare ett sätt att minska anstaltslivets lidande, vilket inte ersätter utan kompletterar andra anpassningsmöjligheter.

Jag grundar den sista delhypotesen på resultat från en tidigare studie jag utfört på en kvinnlig ungdomsvårdsskola (*Bondeson, 1967 a*). Det bör emellertid betonas att kvinnliga och manliga institutioner inte tidigare studerats parallellt.²⁾ De jämförelser som gjorts bygger på observationer från oberoende undersökningar, och genom olikartade hypoteser kan de ha kommit till olika resultat. Vi har här däremot möjlighet att ställa samma frågor till kvinnliga och manliga intagna vid olika institutioner och göra dessa jämförelser för såväl ungdomsvårdsskola som fängelse.

Det femte antagandet utsäger att själva frihetsberövandet i högre grad förklarar uppkomsten av de intagnas subkultur än organisationens formella målsättning och anstaltsens sociala struktur; även typ av intagna och yttre kulturella förhållanden antas spela en underordnad roll.³⁾ Det framkom redan i hypotes 5a att jag inte tillmäter anstaltsens sociala struktur, vilken i sin tur avspeglar organisationens målsättning, någon avgörande betydelse för uppkomsten av de intagnas sociala system. Hypoteserna 5b och 5c antyder att jag inte heller tillmäter typen av intagna någon större betydelse. Wheeler (1969) menar däremot att de skillnader som föreligger mellan olika anstalter försvinner om man

¹⁾ Ett senare arbete av *Heffernan* (1972) visar på tre olika subsystem bland kvinnliga intagna kallade "the square", "the cool" och "the life" där de senare försökte upprätthålla så mycket av ett avvikande kulturmönster som möjligt.

²⁾ Senare har dock Blegvad et al (1972) utkommit med en studie av en kvinnlig och en manlig ungdomsvårdsskola.

³⁾ Med själva frihetsberövandet avses givetvis också åtföljande sociala processer som stigmatisering etc.

tar hänsyn till olika typer av klientel. Som tidigare framkommit har jag härvid dock formulerat hypoteserna starkt genom att säga att de yngre, vilka är de minst belastade, och intagna på de mest behandlingsinriktade institutionerna, samt kvinnorna — grupper som normalt antages vara de minst kriminellt belastade — prisoniseras i minst lika hög grad. Att jag inte heller tillskriver de yttre kulturella förhållandena någon större betydelse framgår bl.a. av att jag säger att kvinnorna, vilka förutsätts ha andra värderingar än männen, i minst lika hög grad skapar ett antisocialt subkulturellt system. Det framkommer än tydligare av att jag förväntar att finna att de intagna i svenska anstalter undergår de flesta av de negativa påverkningsprocesser vi fått beskrivna från amerikanska anstalter. Det betyder att jag inte delar Wheelers uppfattning om att våra anstalter skulle sakna kriminella subkulturer därför att det omgivande samhället har en kultur som är mindre präglad av opposition och våld än det amerikanska. Mathiesens (1965 a) undersökning av Ila och Botsfengslet i Oslo har kommit att tolkas som ett bevis för att de intagna importerar det omgivande samhällets värderingar. Wheeler (1969) skriver: "The most striking feature of inmate organization in Botsfengslet is the apparent weakness of the normative order and the lack of cohesive bonds" (s. 1011). De intagna beskrivs som en "atomized and depressed mass", som inte kan tävla med amerikanska fångar vad gäller våld, sprit, "gambling"; de skulle också sakna argot. Eftersom Mathiesens beskrivning är den enda större som funnits på engelska, har den kommit att uppfattas som typisk för skandinaviska fängelser, men att den inte är helt representativ får vi senare i flera sammanhang anledning att återkomma till. Wheeler anser att det norska exemplet inte ger stöd åt den funktionella hypotesen, då depriveringar i anstaltslivet förekommer utan att en stark sammanhållande kultur bland de intagna uppstår. Han diskuterar olika tänkbara förklaringar — som den kortare anstaltstiden, den lägre frekvensen frihetsberövanden, den tidigare inlåsningen och den lägre materiella standarden i Norge, som skulle kunna göra frihetsberövandet mindre kännbart än i överflödssamhället U.S.A. Den troligaste orsaken finner han dock vara den norska kulturen, som skulle sakna våldsinslag och professionell kriminalitet: "There are only three or four offenders in the entire country who fit our model of a professional criminal" (s. 1013). Detta skulle i sin tur återspegla avsaknad av slum och gäng, den snävare variationen i stratifikationssystemet och en allmänt större homogenitet i det norska samhället. Även om Norge kan sägas vara ganska extremt med hänsyn till låga brottsfrekvenser och låga tal för frihetsberövanden, torde Sverige vara mer likt Norge än U.S.A., om man jämför den allmänna brottsbilden, samhällsbilden och kulturmönstret i övrigt. Trots att således Sverige också i stor utsträckning saknar det heroiserade våldet och den professionella brottsligheten, antar jag att den kriminella subkulturen på anstalten uppvisar element som antisociala värderingar och sammanhållning mellan de intagna. Förekomsten av subkultur på svenska anstalter skulle således svårare kunna förklaras som en import av kulturella värderingar utifrån.¹⁾

1) Det bör också framhållas att det omgivande samhället består av olika delkulturer (se Israel, 1973).

Tanken att de intagnas sociala system skulle återspegla det omgivande samhällets snarare än vara ett svar på förhållanden inom anstalten har också fått sina förespråkare i *Irwin & Cressey* (1962). De hävdar att "the indigenous origin" av de intagnas kulturella mönster har överdrivits och att "the dramatic effect that external behavior patterns have on the conduct of inmates" försumrats. De betraktar de intagnas subkultur som en blandning av tre breda subkulturer, "legitimate", "thief", "convict". Endast den senare skulle vara "indigenous" för fängelset, vilket kan förefalla vara en något märklig kritik av tidigare teoretiker, då det är just den senare subkulturen som dessa sökt förklara. Irwin & Cressey tycks emellertid mena att de intagnas kultur har mer beröringspunkter med det omgivande samhällets än som tidigare framhållits. Mer speciellt hävdar de att "tjuvarna" för med sig lösningar till anstaltslivets problem och att dessa lösningar institutionaliserats utanför anstalten. De menar också att alla intagna inte är lika depriverade, att de inte upplever depriveringar på samma sätt och att depriveringen påverkas såväl av den intagnes tidigare bild av sig själv som av anstaltens yttre och inre förhållanden. Enligt min uppfattning har Irwin & Cressey tillmätt den omgivande kulturen en alltför stor betydelse då det gäller att förklara de intagnas subkultur. Ett konkret tecken härpå torde vara att en stor del av termerna i den argot som används i de intagnas subkultur är specifik för anstalten och inte används utanför. *Clemmer* (1940) fann att ungefär en tredjedel av de argot-termer han lyckades insamla berörde olika förhållanden på fängelset och jag fann motsvarande vid en innehållsanalys av de argot-termer jag sammanställde vid en svensk ungdomsvårdsskola (*Bondeson*, 1967 a, 1968 a).¹⁾

Det skulle behövas komparativa undersökningar från olika kulturmiljöer för att mer effektivt kunna studera problemställningen, men sådana saknas nästan helt. Själv samlade jag in en del komparativt material från olika kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskolor och fängelser i Minnesota 1968. Jag har bl.a. visat att man kan finna motsvarande kriminaliseringsprocesser på amerikanska och svenska anstalter och att ett argot-test kan användas för att mäta en dylik kriminalisering (*Bondeson*, 1968 b). Utrymmet tillåter inte ett återgivande av resultaten i detta sammanhang. En annan icke publicerad tvärkulturell studie har gjorts av *Los & Anderson* (icke daterat manus), som jämför de intagnas subkultur i amerikanska och polska anstalter. De refererar en studie av *Jedlewski* från 1962, vilken kartlagt "the second life" i en polsk anstalt:

The strong elite ("Londyn") under the command of a very powerful leader terrorized the rest of the boys ("getto"). The leader is more experienced than the rest of the boys; he teaches them how to steal and how to evade the police and other authority figures, but he treats them as his slaves. (s. 13)

¹⁾ För en mer ingående kritik av Irwin & Cresseys inflytelserika artikel, se *Roebuck* (1963). *Messinger* (1969), som också delvis kritiserar Irwin & Cresseys analys, summerar:

"The point is this: our search for the forms and conditions of organization of human conduct might be extended now by turning to the differences it makes that prior to imprisonment inmates come from different sectors of society and from different societies. The research task is formidable but does not seem impossible to accomplish." (s. 140)

Under ledning av *Podgórecki* utfördes flera studier av polska anstalter åren 1969—71, vilka visar en liknande bild av de intagnas subkultur;

they could delineate a very sharp division of inmates into two clearly dichotomized basic categories which in juvenile argot and local terminology are called "ludzie" (people) in plural form (człowiek, "man", is singular) as the dominant "caste", and "frajrzy" ("cad", slaves, or clumsy) referring to the subordinate "caste". The people were found to have their special language and a highly indigenous set of magic, customs and taboos. Slaves are not permitted to communicate with people in the normal course of daily events and they are never supposed to use the code of the people in communication with each other. (s. 16)

En intressant beskrivning ges av hur en "man" aldrig kan ange en annan "man", inte ens under extremt hot, men hur motsvarande normer inte alls är applicerbara på "folket". "Slavarna" utnyttjas också som sexuella objekt, men det är alltid fråga om helt ensidiga relationer. Det finns heller ingen uppåtgående mobilitet från status som "slav" till "man". En intagens status sägs vidare följa honom inte bara från en institution till en annan, utan också efter frigivningen. Denna subkultur skulle vara mer utmärkande för ungdomsinstitutionerna, men klart mindre för de kvinnliga än de manliga. Den polska subkulturen jämförs också med den amerikanska:

If we modify the terminology of "men" to include "jockers", "wolves", and "daddies", and alter the term "slave" to include "boy", "punk", "queen" and "queer", there are some remarkable similarities in the above description of Polish correctional subcultures with those in the United States. However, we could not (note?) a number of rather important differences inhering around the observable data, which implies that categories are not, at any level, nearly as clear cut in American institutions as they appear to be in their Polish counterparts. (s. 33—34)

Skillnaden mellan den kastliknande sociala strukturen i de polska anstalterna och den mer klassliknande strukturen i de amerikanska förklaras med att den polska populationen är mer homogen.¹⁾ Samma förklaring, som här brukas för att förklara en hårt strukturerad hierarki med långt driven symbolism i de kulturella mönstren i de polska fängelserna, användes tidigare av Wheeler för att förklara bristen på en social och normativ ordning i de norska fängelserna! Vad som försvårar jämförelser är att beskrivna data helt är observationsdata, vilka ej kan kvantifieras. Los & Anderson betonar också olikheterna mer än likheterna, ehuru de senare för den oinvidge torde vara de mest iögonfallande.

Vad är då gemensamt för olika korrektionella institutioner sedan vi kontrollerat typ av intagna och yttre kulturella förhållanden? Det förefaller mig som om det mest karakteristiska draget är att de utgör tvångsorganisationer, dvs. att intagningen till dessa institutioner inte är frivillig. Eftersom jag antar

¹⁾ Författarna skriver: "The relatively similar social and economical backgrounds of Polish offenders, together with the relatively undifferentiated social structure in Poland with its lack of ethnic minorities, does not provide the young boys with objective criteria with which to build a highly stratified society within the institutional subculture. Therefore, they tend to develop very artificial, simple, clear-cut structural systems that are functional for satisfying their needs in isolation." (s. 55—56)

En annan tänkbar förklaring till den mer kastliknande strukturen i de polska anstalterna skulle kunna vara att de tvärtom avspeglar just ett hierarkiskt uppbyggt samhälle.

att vi finner likheter mellan anstalterna i deras sociala system trots variationer i klientel och omgivande kultur, tillskriver jag detta själva frihetsberövandet, vilket är gemensamt för samtliga korrektionella institutioner. Frihetsberövandet sätter sin prägel på institutionen, som blir just en tvångsorganisation.

Det sjätte antagandet anger de sociologiska teorier som skulle kunna förklara de mekanismer som dels leder till uppkomsten av de intagnas subkultur dels förklarar hur enskilda intagna socialiseras till denna kultur. Frihetsberövandet innebär för det första en "dom", som även om den är administrativ till sin karaktär, förväntas ha en stämplande ("labeling") effekt. Den dömda får etiketten "brottsling" eller "asocial", och denna etikett som de andra sätter på honom kan genom olika socialpsykologiska processer komma att införlivas med hans egen uppfattning av sitt jag. På anstalten förstärks dessa effekter på olika sätt. Fängslandet innebär ett frihetsberövande, som i sig är en svår förlust, men som dessutom är kopplat till en rad andra svåra förluster. De intagna blir frångagna personliga ägodelar och tjänster, går förlustiga heterosexuella relationer, mister personlig autonomi och trygghet. Dessa punkter ingår i Sykes beskrivning av "the pains of imprisonment", men de kunde väl kompletteras med än mer materiella förluster som att de intagna måste lämna — för att kanske aldrig återfå — arbete, bostad, familj och vänner samt att ekonomin kan trasslas till på ett ohjälpligt sätt. Det är mot denna bakgrund vi ska förstå den *funktionella teorin om depriveringar*, som säger att de intagna som ett svar på dessa plågor utarbetar ett nätverk av adaptiva lösningar. De intagna skapar ett informellt socialt system med inbördes stark sammanhållning och med värderingar riktade mot samhället och dess representanter i syfte att återställa och upprätthålla sin personliga integritet.

Jag skulle på några punkter dock vilja *revidera* depriveringsbegreppet. Flera författare har varit benägna att förkasta den funktionella teorin därför att de inte funnit ett enkelt samband mellan grad av depriveringar på anstalten och grad av antisocialt system bland de intagna (se t.ex. Cline & Wheeler, 1968). Begreppet har inom anstaltsforskningen hittills använts i absolut mening men jag föredrar att i vissa sammanhang bruka det i relativ bemärkelse. Vi har inom andra områden i sociologin funnit att begreppet *relativ deprivering* varit fruktbart, och det finns all anledning tro att det också kan vara det inom institutionsforskningen.¹⁾ Vi får då det paradoxala förhållandet att ju mindre ett frihetsberövande görs totalt desto mer kännbart kan det upplevas. Genom att friheten inte helt tages från en intagen, finns den fortfarande kvar som en realitet, vilken han jämför sin nuvarande situation med. I Sverige där anstalterna i större utsträckning är öppna, dvs. de intagna står i kontakt med det omgivande vanliga samhället, de får mottaga besök från olika grupper utifrån och de får själva permissioner för att konfronteras med friheten under frihetsberövandet, samtidigt som anstaltstiderna är kortare, vilket gör att det normala livet lättare kvarstår som en levande realitet, torde de intagna jämföra den relativa slutenheten i anstalterna med den totala friheten och uppleva förlusterna som större än de som inte påminns om den absoluta friheten och därför inte heller gör dessa jämförelser.

¹⁾ Se Stouffer (1949) och Merton (1957).

Införandet av begreppet relativ deprivering tycks dock innebära en revidering av Sykes & Messingers depriveringsteori. De skriver nämligen:

The major theoretical implication of the literature of the late 1950's was perhaps this: *as the conditions for the inmate existence change, so will the nature of the inmate system.* It was held that the inmate culture was a response to symbolic deprivation; this means that as such deprivation is increased or decreased inmate culture will change. (1969, s. 138–139)

Teorin torde också behöva modifieras på två andra punkter. Enligt min uppfattning betonar den alltför ensidigt depriveringens symboliska karaktär och som tidigare nämndes är depriveringen i hög grad även materiell. Vidare har den kommit att överbetona anstaltspersonalen som måltavla för de intagnas aggressioner mot samhället. Hade vi i likhet med andra författare (t.ex. Wheeler 1961, Cline & Wheeler 1968) begränsat oss till att mäta de antisociala värderingarna som opposition mot personalen, hade vi troligen kommit till andra resultat än om vi mäter antisocialiteten i form av asociala och kriminella värderingar. Jag tror inte såsom tidigare teoretiker på området att man kan över-sätta attityder visavi personalen till en mer allmän attityd till de beslutande samhällsrepresentanterna i övrigt. Antagandet att anstaltspersonalen representerar borgerskapet eller den etablerade samhällsordningen och att de intagnas attityd visavi personalen är densamma som visavi andra samhällsagenter är åtminstone helt oprövat. De kortare anstaltstiderna i svenska anstalter och den större personaltätheten jämfört med de amerikanska torde vara två faktorer som gör det lättare för de intagna att se realistiskt på personalen som en instrumentell grupp, utan egentlig makt.

När det gäller överföringen på de enskilda intagna av den kultur som skapas på tvångsanstalterna kan vi använda oss av klassiska *sociala inlärningsteorier*. Sutherlands *differentiella associationshypotes* får en speciell relevans på en anstalt, där de definitioner som är positiva till brottet så klart överväger dem som är negativa.¹⁾ Detta förutsätter att vi ser andra intagna som de intagnas referensgrupp och inte personalen, vilket en del senare forskare dock gjort (denna springande punkt kommer vi grundligt att undersöka i kapitel 7). Sutherlands teori har kritiserats, även av dess upphovsman, men jag anser att kritiken delvis skjutit över målet.²⁾ Sutherlands beskrivning rymde i själva verket inte bara en inlärning av attityder och värderingar, positiva till brottet, samt olika brottstekniker utan upptog också uppfattningen av det egna jaget, vilket senare forskare velat komplettera teorin med.³⁾ Den allvarligaste bristen har legat i svårigheten att operationalisera teorin, men här har vissa framsteg

¹⁾ För en beskrivning av den differentiella associationshypotesen, se Sutherland & Cressey (1960), s. 68–69; för en tidigare version, se Sutherland "Principles of Criminology" (1939), s. 51–52.

²⁾ "The Sutherland Papers", ed. Cohen *et al* (1956) och Cressey: "Delinquency, Crime and Differential Association" (1964).

³⁾ Glaser (1960) framhåller att på basis av kriminologisk prediktionslitteratur är den differentiella associationsteorin bättre än alternativa teorier men föreslår en *differentiell anticipationsteori*, som bl.a. tar hänsyn till individens självuppfattning, vilken i än högre grad skulle tillgodose prediktionskraven. Se även Glaser (1956).

gjorts.¹⁾ Sutherlands differentiella associationsteori borde dessutom kunna knytas an till den *symboliska interaktionsteorin*, eftersom teorierna bygger på samma variabler och utgår från att beteende inlärs i en kommunikationsprocess.²⁾

Som framgår av kapitel 15.3 har tidigare författare sett den funktionella teorin och inläringsteorin som alternativa förklaringar till de intagnas sociala system och kultur. Wheelers (1969) genomgång av litteraturen bygger exempelvis på en uppdelning av studier som tyder på att den ena respektive den andra teorin fått stöd. Jag anser det viktigt att understryka att de båda teorierna istället bör betraktas som *komplementära*. Den funktionella teorin om relativ deprivering kan förklara uppkomsten av de intagnas sociala system, medan en differentiell associationsteori kan förklara socialisationsprocessen. Depriveringsteorin skulle faktiskt kunna förklara både uppkomsten av de intagnas subkultur och överföringen av denna till enskilda intagna.

Ett begrepp som "*deviant career*" (Becker, 1963) kan vara användbart för att beskriva dels den intagnes karriär inom anstalten dels en icke ovanlig fortsatt karriär mellan anstalterna. Som vi kommer att se i kapitel 6.3 har de internerade i stor utsträckning tidigare varit intagna inte bara i fängelse utan också i ungdomsfängelse och på ungdomsvårdsskola, liksom fängelsefångarna ofta varit i ungdomsfängelse och ungdomsfängelseelever tidigare varit ungdomsvårdsskolelever.³⁾ Denna *anstaltskarriär* kan ses som ett resultat av socialisationen in i de intagnas kriminella subkultur och kan således förklaras med samma funktionella och sociala inläringsteorier.⁴⁾

3.2 Metodiska utgångspunkter

3.2.1 *Problemens omfång*

En avvägning fick göras vid detta projekts tillkomst mellan hur mycket forskningsinsatserna skulle gå på bredden och hur mycket på djupet. Ur strängt akademiska synvinklar brukar det bedömas förtjänstfullt att intensivt studera en viss aspekt av ett problem. I denna undersökning har jag istället föredragit att mer extensivt studera en rad problem, sammanhängande med effekten av anstaltsvistelse. Som skäl till detta val kan följande nämnas:

1) Bland tidigare försök kan nämnas, Ball (1957) och Short (1958, 1960). Jag har själv prövat de frågor Short utarbetat på ungdomsvårdsskolelever och enhetsskolelever och funnit mycket klara skillnader i "differentiell association" mellan de bägge grupperna. Senare har bl.a. Burgess & Akers (1966) försökt översätta Sutherlands teori till modern inläringsteori i termer av "reinforcement theory".

2) Se även Cressey & Ward (1969), s. 420 ff.

3) Kriminalvårdsstyrelsens språkbruk följs inte konsekvent vad gäller beteckningar på anstalter. Termerna fängelse, ungdomsfängelse och internering avser formellt endast påföljderna men används här även som beteckning för anstalterna. Officiellt används termen fängelseanstalt som samlingsbeteckning för de anstalter där dessa påföljder verkställs. Dessutom finns beteckningen ungdomsanstalt för ungdomsfängelse och interneringsanstalt för internering, men en speciell term saknas däremot för fängelse. Eftersom dels det officiella språkbruket inte är helt konsekvent dels mindre känt utanför kriminalvårdsstyrelsen, har jag föredragit att använda de termer som är kända bland allmänheten och också används av de intagna.

4) Jfr även begreppet "*secondary deviation*" (Lemert, 1972; se kap. 9.3.4).

1. problemställningen som sådan inbjuder till att studera en rad frågor, då anstaltsvistelsen kan ha effekt på många olika plan
2. genom att området inte tidigare är explorerat, saknas nästan alla fakta, varför allt datainsamlande som styrs av teori eller metod kan vara värdefull
3. forskningsområdet är nytt och det är därför svårt att i förväg säga vilka teorier eller vilka metoder som är de mest givande
4. metodologin inbjuder till varierad teknik beroende på problemens komplexitet och svårighet att mäta dylika effekter.

Ehuru forskningen på detta område hunnit väsentligt längre i U.S.A. än i Sverige, gjorde även *Glaser* (1964) en liknande bedömning:¹⁾

It was felt that in this relatively early stage of correctional research it was desirable to explore many problems, and to employ a variety of procedures, so as to secure evidence on the relative fruitfulness of each procedure, and to assess the prospects of useful knowledge from investigations of many problems. (s. 517)

I tillämpad forskning finns det alltid en risk för att grundforskningen negligeras. Forskaren kan få beställning på olika specifika frågeställningar, vilka är av intresse för administratörens praktiska beslut.²⁾

Eftersom detta inte var en beställningsundersökning — ehuru det skulle kunna ha betydelse som tillämpad forskning — har jag känt mig fri att välja de problem jag själv ansåg viktiga och intressanta.³⁾

Det kan emellertid vara svårt att i ett empiriskt arbete styra mellan "grand theory" och "abstracted empiricism". Vi vill inte ha endast ord och inte heller endast siffror — för att uttrycka det grovt. Vetenskapens framväxt är ju beroende av att forskaren kan röra sig från en abstraktionsnivå till en annan.

1) I efterhand varnar dock Glaser andra forskare för att alltför mycket bredda sina forskningsoperationer och menar att de bör akta sig för att förväxla ett forskningsprojekt med en karriär. (s. 518).

2) Glaser arbetade under trycket att komma fram med praktiskt användbara resultat. Han berättar själv i en intervju utförd av *Carter* (1972): "We did a tremendous amount in a short time in terms of production per dollar and per year. I think we did well, but of course, we could not answer all questions with the finality they desired. They urged me to make definite policy suggestions" (s. 26-27). Glaser menar emellertid att hans rekommendationer och förslag till fortsatt forskning lett till "institutionalization of research in correctional agencies" och ser detta som en stor landvinning.

3) Med tanke på omfattningen av de problemställningar som här analyseras är det lättare att specificera vilka frågor som inte behandlas än tvärtom. Tre problemområden kommer *inte* att närmare studeras. *Anstaltspersonalen* kommer inte att ägnas någon specialbehandling, då det förekommer flera andra studier som enbart analyserar dess problem; under min handledning utförde t.ex. *Olsson* (1971) en undersökning om personalattityder vid två fängvårdsanstalter. Vi kommer dock att belysa personalens problem med hjälp av uttalanden från olika behandlingsexperten. För det andra har något *personlighetstest* inte använts för att mäta interaktion mellan olika behandlingsformer och olika personlighetstyper bland de intagna. Det var ursprungligen min avsikt att inkludera Grants "interpersonal maturity scale" men vid en provundersökning visade den sig nästan omöjlig att bruka (i England har man också haft dåliga erfarenheter av denna amerikanska skala). För det tredje har *ätferralsdata* inte insamlats. Dylika data vore givetvis i hög grad önskvärda, men det skulle fordra en längre observationsperiod och vara alltför kostnadskrävande i förhållande till mina anslag.

3.2.2 Val av metoder

Som framhållits av flera forskare som arbetat med eller sammanställt behandlingsforskning är denna typ av forskning förenad med stora svårigheter.¹⁾ Val av metoder och undersökningens genomförande blir därför av yttersta vikt.

I princip kan man urskilja två huvudmetoder för insamlande av data. För det första finns av forskaren själv föranstaltad insamling av material genom någon form av observation och för det andra kan forskaren begagna sig av material insamlat genom andra personers eller institutioners försorg. Som exempel på den första typen kan nämnas direkt observation, intervjuteknik och enkätteknik. Den andra typen tillhandahålles genom register, protokoll och personliga dokument. Även den senare typen av material är oftast insamlat via intervju- eller enkätförfarande och behäftat med samma brister som självständigt insamlat material, men med den viktiga skillnaden att vi har så mycket svårare att uppskatta och kontrollera felkällorna när materialet är insamlat av andra. Vetenskapliga projekt utförda av metodiskt skolade sociologer torde dessutom minimera felkällorna jämfört med rutinmässigt insamlat utredningsmaterial. Journaler och aktmaterial är dessutom nästan oanvändbara inom institutionsforskningen, då de inte direkt behandlar de problem som forskaren primärt är intresserad av och dessutom presenterar den information som ges på ett varierande sätt från individ till individ.

Behandlingsforskaren är således hänvisad till att själv insamla sitt material och konstruera metoder som är avpassade till hans frågeställningar. Men även i detta fall kan han välja mellan mer eller mindre strukturerade och mer eller mindre standardiserade insamlingstekniker. *Den direkta observationstekniken* måste i sitt nuvarande utvecklingsstadium betraktas som den minst strukturerade och minst standardiserade. Nästan alla observationsstudier använder sig av en enda observatörs iakttagelser och det är givet att man härmed bygger in en felkälla, som kan vara betydande och samtidigt svårkontrollerbar. Eftersom mycket av det vi vill observera inte går att iakttä, t.ex. olika tanke- och känslprocesser, blir även observatören hänvisad till någon form av intervjuteknik. Vi kan emellertid inte kontrollera hans urvalsmetoder, dvs. vi vet inte vilka personer han talar med; det föreligger alltid en risk att det är atypiska individer som söker observatörens sällskap. Vi vet heller inget om hans frågeteknik — genom t.ex. ledande frågor kan man få fram snedvridna svar. Använder han sig dessutom inte av bandspelare, har vi inte ens möjlighet att kontrollera svaren. Genom att observationsdata i allmänhet inte är kvantifierbara, kan man få veta att en viss tendens framkommit men inte hur uttalad den är och inte hur den samvarierar med andra variabler. Vi kan inte heller medelst dylika data göra tillförlitliga jämförelser mellan skilda observatörers resultat från olika institutioner. Det bör dock framhållas att merparten av nuvarande institutionsforskning är baserad på observationsmetoden.

Intervjudata kan också vara behäftade med fel men bygger i allmänhet på ett mer systematiskt insamlingsförfarande. Genom bättre strukturerade tekni-

¹⁾ I *Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna* (SOU 1964:24) heter det t.ex. "all bedömning av effekten av anstaltsbehandling... är förenad med stora svårigheter av såväl praktisk som undersökningsteknisk art" (s. 188).

ker får vi dels mer objektiva data dels bättre möjligheter att undersöka och kontrollera eventuella fel. För att visa bredden av tänkbara felkällor som *kan* förekomma, ska vi räkna upp ett antal fel som brukar behandlas i den metodologiska litteraturen: formuleringar i frågeformuläret kan t.ex. skapa förväntningar hos intervjupersonen (ip) som han kan försöka leva upp till, intervjuarens sätt att ställa frågor kan avslöja hans egna värderingar vilket kan påverka ip, intervjuarens personliga egenskaper som kön, ålder och socialgrupp kan ha betydelse för ip:s svar, intervjuarens egna attityder och värderingar kan smitta av sig, intervjuarens förväntningar på ip:s svar kan framkalla vissa svar, intervjuarens personliga ekvation kan påverka ip, samspellet mellan intervjuaren och ip kan vara laddat på olika sätt, situationella störningar kan uppstå, intervjuarens variationer då det gäller uppföljningar av enskilda frågor och intervjuarnas variation då det gäller förda anteckningar kan skapa irreliabilitet. *Hyman* (1954) beskriver när, var och hur dessa olika felkällor kan uppstå. Genom att använda sig av tränade intervjuare kan man undvika flera av de uppräknade felkällorna, medan andra kan vara svårare att minimera. Kommunikationsprocessen mellan intervjuare och intervjuperson är teoretiskt sett ett komplicerat växelspel, där ett utbyte av informationer, attityder, känslor och rollförväntningar går i en ständig ström i båda riktningarna.¹⁾

Enkättekniken har den stora fördelen att den reducerar intervjuarens betydelse. Intervjuaren "lyftes" ut ur samspelssituationen och det mesta av den komplicerade kommunikationsprocessen försvinner. Enkättekniken är den mest strukturerade och standardiserade materialinsamlingsmetoden vi förfogar över, och jag föredrog därför att i huvudsak använda mig av denna datainsamlings-teknik.

Vissa av de nackdelar som "survey-metoden" sägs ha kunde dessutom undvikas i denna undersökning, eftersom ifyllandet och insamlandet av formulären skedde under kontrollerade former. Vid det vanliga enkätförfarandet kan man inte förhindra att ip kan diskutera med andra och inhämta information på annat sätt — man vet inte ens med säkerhet vem som fyllt i ett formulär. Eftersom vi samlade de intagna i grupper, som övervakades för att förhindra kommunikation, och kontrollerade deras namnuppgifter vid insamlingen, har vi i princip kunnat undvika dessa felkällor. En annan nackdel med enkätteknik brukar uppges vara att antalet vägrare och även bortfallet på enskilda frågor blir större än vid en intervju. Genom vår personliga närvaro kunde vi emellertid bemöda oss om att minska bortfallet. En tredje nackdel som brukar omnämnas är att intervjuaren kan få ytterligare information och mer nyanserade svar genom att han kan ställa nya frågor och anteckna svaren så ordagrant som möjligt. Här torde normalt viss informationsförlust föreligga med enkätteknik, men vi sökte kompensera detta med andra metoder. Dels fick de intagna skriva ned *Kommentarer* på sista sidan av frågeformuläret, dels fick de delta i en *gruppintervju* sedan de besvarat formulären.²⁾

¹⁾ *Dahlström* (1957) urskiljer perceptionspsykologiska, semantiska och psykodynamiska faktorer i denna kommunikationsprocess. Se även *Kahn & Cannel* (1957).

²⁾ Kommentarererna fyllde flera behov samtidigt: de hade ett praktiskt syfte att hålla de

Jag var i denna undersökning nödsakad att ställa höga krav på *kvantifierbarhet*, eftersom avsikten dels var att kunna göra jämförelser mellan olika institutioner dels mellan olika tidpunkter. Kravet på mätbarhet har dock inte tillåtit gå ut över val av problemställningar. *Wolfgang* (1961) kritiserar tidigare fängelsestudier för att de är "qualitative analyses without numbers or test statistics" och hävdar att "empirical verification and replication are difficult to achieve". Han bidrager själv med en studie av livstidsfångars anpassning till fängelsesamhället, mätt med antal jobb och dessas varaktighet i fängelset, hur många gånger en intagen avskedas från ett jobb p.g.a. olämpligt uppträdande och antal "bad statements recorded by cell block guards". Värdet av sådana siffror kan dock diskuteras.

3.2.3 *Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet*

Galtung (1969), som gör en balanserad diskussion av survey-metodens för- och nackdelar, menar att ingen sociolog kan bestrida metodens fördelar, men att den bör användas med försiktighet vid studier av s.k. perifera grupper. Misstänksamheten mot alla som inte tillhör den egna gruppen är av naturliga skäl stor bland intagna på olika anstalter. De upplever sig ofta manipulerade och har inte så sällan erfarenhet av att lämnad information kan komma att vändas mot dem. För att kunna erhålla tillförlitliga svar från en sådan grupp, måste forskaren för det första vara *oberoende* och för det andra acceptera denna misstänksamhet som en naturlig försvarsåtgärd och anstränga sig att med alla medel presentera sig själv och sitt projekt så klart att *ingen tveksamhet* kan föreligga angående undersökningens natur. I kapitel 4.2 beskrivs hur vi sökte informera de intagna dels genom skriftliga informationsblad som skickades ut före fältarbetena dels genom muntliga introduktionsmöten då tillfälle gavs att ställa frågor. En rad andra säkerhetsåtgärder, vidtagna för att säkra konfidentiell behandling av data, beskrivs också utförligt. Inte ens på Hall, där misstänksamheten var störst, tror jag att någon på allvar tog oss för spioner utskickade av någon myndighet.

Glaser (1964), förefaller väl medveten om riskerna av att intervjuarna kan uppfattas som representanter för någon myndighet och att de intagna då söker göra ett gott intryck, men han redovisar inte några konkreta åtgärder vidtagna för att säkra de intagnas tilltro till sina medarbetares objektivitet och verkar inte heller överbevisad om att de faktiskt lyckats övertyga om sin oberoende ställning:

In a correctional situation, the offenders may be oriented to making a good impression, so as to improve their prospects for freedom. Our researchers sometimes were

intagna samlade och sysselsatta medan vi väntade på de mest långsamma, ett terapeutiskt att låta den intagne få avreagera sig mer personligt upplevda problem och slutligen kunde de ge ny och mer nyanserad information om skilda företeelser, som antingen belysts eller försumrats i frågeformuläret. Kommentarna har renskrivits ordagrant (ca 50 sidor) och underkastats kvantitativ innehållsanalys.

Angående gruppintervjuerna se kapitel 4.2.7. Hela fältarbetet beskrivs utförligt i kapitel 4.2.

assumed to be correctional staff by the prisoners or parolees, and occasionally they were suspected of being F.B.I. men. However, it is believed that we usually were successful in making clear our detachment from any action agencies . . . (s. 520).

Det kan finnas ytterligare, om än mindre viktiga skäl varför fångar kan lämna vilseledande uppgifter som vare sig behandlas av Glaser eller andra institutionsforskare. Utan att fiska efter någon materiell fördel kan intagna i brist på andra sysselsättningar helt enkelt tycka det är roligt att koka ihop historier för att se om vederbörande är dum nog att svälja dem. *Wilson* (1951) rapporterar att knappt hade han vunnit fångarnas förtroende förrän de under munterhet berättade om sina bravader med att "båga" psykologen. I *Görlings* "491" ägnar pojarna på upptagningshemmet mycken tid åt att sätta ihop historier för att "smäcka i" psykologen-utredaren i klientelundersökningen. I det underläge de intagna befinner sig, kan detta vara ett naturligt sätt att söka demonstrera sin egentliga överlägsenhet. För att undvika denna form av felkälla, som torde ha mindre systematiska effekter än den föregående, är det åter essentiellt att etablera ett förtroendefullt samarbete med respondenten (se vidare *Bondeson*, 1967 b).

En annan typ av fel, då respondenterna kan vara omedvetna om att de ger vilseledande svar, torde dock vara allvarigare. De intagna kan av personal ha blivit i så hög grad indoktrinerade med vissa synsätt att de till slut tror att dessa motsvarar deras egen uppfattning. Anstaltschefer brukar t.ex. tillsäga de intagna att hålla sig på sin kant, "sköt dig själv!" ("do your own time"), varvid de intagna hålls så oorganiserade som möjligt; psykologisk isolering kan användas som en kontrollmetod sedan den fysiska isoleringen upphävs. På fängelser, där de intagnas ledare ingår allianser med fängsvaktarna och hjälper dem att kontrollera de intagna mot vissa privilegier i utbyte, får de intagna höra samma bud uttalas även av sina ledargestalter. På en enkel intervjufråga finns givetvis en risk för att de intagna svarar med att här sköter alla sig själva, för det hör de ständigt både personal och intagna uttala som en norm.

Jag stötte ofta på detta förhållande vid min tidigare studie av en ungdomsvårdsskola för flickor och döpte denna typ av svar till *normativa stereotypisvar* (*Bondeson*, 1967 a). Om man frågade efter flickornas ledare fick man t.ex. till svar att "här finns inga som spelar kungar". Endast genom att direkt kontra detta uttryck, som ofta uttalades av skolans rektor, kunde man få flickorna att avge namn på vilka flickor som hade inflytande, "utan att spela kungar". På en annan, direkt fråga om flickorna tyckte bättre om dem som var kriminella eller inte, svarade 86 % att de inte gjorde någon åtskillnad, 9 % att de föredrog icke-kriminella och endast 4 % att de föredrog kriminella eller "halvrövare". Med mer indirekta och oberoende mätmetoder blev emellertid bilden en annan. En korrelation mellan mottagna val på en sociometrisk fråga och självrapporterad kriminalitet gav en koefficient på $r=0.33$, vilken visade ett signifikant *positivt* samband. Samma vänskapsfråga korrelerade ännu högre med mer maskerade frågor beträffande kriminalitet, $.44$ med kriminella normer och $.54$ med kriminellt språk (argot), vilket är av mer projektiv karaktär. Då den direkta sociometriska frågan utbyttes mot en mer perceptuell fråga, såsom vilka flickor tror du är mest populära på skolan, ökade dessutom samtliga

tre korrelationskoefficienter i värde (.48, .51 resp. .63). Det senare fenomenet brukar något oegentligt kallas "pluralistic ignorance" men visar snarast ett förstärkt normtryck (se kap. 7.2.3). Hade jag inte misstänkt indoktrinerade stereotypisvar eller endast använt mig av en metod, hade jag felaktigt dragit slutsatsen att på denna ungdomsvårdsskola finns en mot administrationen positiv subkultur, när det i själva verket förelåg en uttalad kriminell subkultur. Det förefaller mig som om institutionsforskarna i allmänhet inte observerat denna felkälla.

Vilka strategier kan då forskaren använda sig av för att söka komma tillrätta med dessa felkällor? Det relaterade exemplet visade att bruket av flera metoder, och gärna projektiva metoder, är en lämplig strategi. Genom att använda olika metoder och olika frågor kan vi göra jämförelser som säger något om datas reliabilitet. Genom att använda oss av olika populationer och göra mätningar vid olika tillfällen kan vi få en uppfattning om datas validitet. Durkheim använde just replikationen som ett viktigt instrument för att kontrollera datas tillförlitlighet. Glaser talar på motsvarande sätt om "jämförelsens" och "överflödets" strategi. Forskaren har ytterligare möjligheten att göra jämförelser inom en grupp genom korstabuleringar mot andra variabler och han styrs då ofta av antaganden om vissa resultat från andra studier. Balvig kallar detta för "fördelningsgiltighet" resp. "hypotesgiltighet".

Jag har i denna undersökning utnyttjat mig av samtliga dessa strategier.¹⁾ Frågeformulären innehöll vardera flera hundra frågor och olika kontrollfrågor byggdes in speciellt för att kunna checka överensstämmelsen i svar. Undersökningsgruppen består av ett dussintal populationer som konstanthålles i analysen.

Ett hundratal frågor har upprepats efter ett tidsintervall på ett par månader för samtliga populationer. En rad hypoteser har testats där materialet indelats efter flera olika bakgrundsvariabler. Så fort det funnits en möjlighet har dessutom jämförelser gjorts med resultat från andra studier. I komparativt syfte utvaldes speciellt både vissa institutioner och vissa frågor som använts i tidigare studier.²⁾

Det är min uppfattning, efter samtliga dessa kontroller, att såväl reliabilitet som validitet är tillfredsställande (se även kap. 9.1.5).

Valet av anstalter har slutligen gjorts så att de studerade anstalterna ska representera anstaltsbeståndet så väl som möjligt i syfte att öka datas generaliserbarhet (se vidare kap. 4.3).

1) För att kunna konstruera ett strukturerat frågeformulär med relevanta svarsalternativ fick frågorna först utprövas på andra anstalter. Argot-testet prövades i olika versioner på 7 anstalter, innan det kunde appliceras på de 13 som ingår i samplet.

Kontrollkodningar och kontrollstansningar är andra självklara reliabilitetskontroller som utförts på föreliggande material och gett mycket tillfredsställande resultat.

2) Jag har möjlighet att jämföra anstalterna Mariefred, Norrtälje och Hall på flera identiska frågor med Wheelers skandinaviska undersökning 1961. Denna är ännu inte publicerad men jag har fått tillgång till deras datalistor. För en kortare presentation av vissa resultat från denna undersökning, se Cline & Wheeler (1968).

4. Undersökningens genomförande

För att underlätta en bedömning av erhållna datas reliabilitet, validitet och generaliserbarhet ges i detta kapitel en för denna typ av undersökningar ovanligt fullständig beskrivning av urval av anstalter, fältarbetet och det erhållna samplet.

4.1 Urval av anstalter

I detta avsnitt redogörs för de principer som dikterade urval av anstalter till för- och huvudundersökningen samt de avväganden som fick göras i enskilda fall. Tidigare undersökningar av såväl en som flera institutioner saknar i allmänhet motiveringar till val av undersökningsobjekt. En beskrivning av den undersökta anstalten i förhållande till andra anstalter är dock nödvändig för bedömning av erhållna datas generaliserbarhet.

Det är inte lämpligt att dra ett slumpmässigt stickprov vid en organisationsstudie av detta slag. Antalet anstalter är begränsat och anstalterna skiljer sig åt beträffande typ av intagna och institutionens karaktär. Istället eftersträvades att få ett så *representativt* urval anstalter som möjligt. Inom varje påföljd valdes anstalter som ansågs typiska, för att hela anstaltsbeståndet skulle representeras så väl som möjligt.¹⁾

Representativitetsbedömningen har gjorts utifrån tillgängligt material och underkastats experters prövning. I efterhand har även fördelningar på olika

¹⁾ För en diskussion av den ineffektiva forskningsstrategin att dra slumpmässiga stickprov vid denna typ av komparativa studier, se *Nowak* (1972, spec. s. 383–385).

Några kommentarer bör i sammanhanget göras angående bruket av statistiska signifikanstest. Eftersom det inom varje anstalt göres en totalundersökning, faller den sedvanliga anledningen att med hjälp av signifikanstest söka generalisera från stickprovet till universum. Då dessutom de enskilda anstalterna valts så att de ska representera sin anstaltstyp, kan det också diskuteras hur meningsfullt det är att signifikantesta skillnader mellan anstalterna. Man skulle emellertid kunna argumentera att urvalet av anstalter är ett urval i tiden och under förutsättning att inga förändringar inträffar, skulle man kunna generalisera från en tidpunkt till en annan. Eftersom de vanliga förutsättningarna för signifikanstest är dåligt uppfyllda i denna typ av jämförande institutionsstudier, kommer vi i huvudsak att använda oss av den klassiska funktionen hos dessa test, nämligen att rensa ut små skillnader. Det kan dock inträffa att iakttaga sambands riktning och storlek ter sig så entydiga, att det kan vara berättigat att generalisera resultaten utan användning av formella signifikanstest.

bakgrundsvariabler hos intagna i våra undersökningsgrupper jämförts med vad som publicerats från andra inventeringar.

4.1.1 Informationskällor

Ett stort arbete fick läggas ned på att skaffa fram information om de olika anstalterna. Någon samlad framställning över institutionerna, deras karaktär och typ av intagna finns ej vare sig för ungdomsvårdsskole- eller fångvårdssektorn. För ungdomsvårdsskolornas del gick jag igenom samtliga årsredogörelser, vilka emellertid är av mycket skiftande kvalitet. Dessa kompletterades med beläggningsrapporter, som dock endast innehöll uppgifter om fastställt och aktuellt platsantal. De släpade dessutom efter och stora fluktuationer förekom mellan månaderna, varför det t.o.m. var svårt att bedöma antalet intagna på de olika skolorna. Meddelanden från statistiska centralbyrån innehöll visserligen uppgifter om bl.a. intagningsorsak, men dessa data var ej uppspaltade anstaltsvis. Den viktigaste informationen erhöles via intervjuer med ansvariga tjänstemän på socialstyrelsen.¹⁾ Ytterligare information inhämtades genom telefonintervjuer med rektorerna på vissa skolor.

Beträffande fångvårdsanstalterna finns i *Kriminalvården* uppgifter per anstalt om antal platser och medelbeläggning samt för arbetsdriften antal arbetstimmar och årsproduktion. Andra uppgifter om de enskilda anstalterna ges emellertid inte i denna statistik. Månadsrapporter införskaffades också från kriminalvårdsstyrelsen, varur nominellt och tillfälligt platsantal kunde utläsas (här ingick också information om beviljade permissioner och rymningar). En genomgång gjordes också av räjongchefernas årsberättelser, vilka efterhand kompletterades med årsredogörelser för enskilda anstalter. För att få en uppfattning om vad som närmare utmärkte de olika anstalterna var intervjuer med tjänstemän inom kriminalvårdsstyrelsen essentiella.²⁾ Avgörande information erhöles dessutom genom telefonintervjuer med flera räjong- och anstaltschefer.³⁾

Ehuru ett omfattande arbete fick läggas ned på att vaska fram relevant och tillförlitlig information om anstalterna, varvid den enes uppgifter alltid kontrollerades mot den andres, erhöles till slut en relativt god bild av anstaltsbeståndet; det urval som gjordes bedömdes också som representativt av ansvariga tjänstemän inom verken.

1) Byrådirektör Göte Nilsson var härvid speciellt behjälplig. Förutom mångårig erfarenhet av ungdomsvårdsskolorna var han ansvarig för differentieringen av eleverna på de olika skolorna, varför han bättre än någon annan visste vad som utmärkte resp. skolor.

2) På kriminalvårdsstyrelsen intervjuade jag avdelningsdirektör Torsten Johansson, chefspsykolog Torbjörn Fjellström, byråchef Sten Lilliehök och byrådirektör Willie Carlström. Senare fick jag också tillfälle att ställa kompletterande frågor till avdelningschef Clas Amilon.

3) I södra räjongen var kriminalvårdsdirektören Gunnar Thurén och inspektörerna Grönberg och Carlström i hög grad behjälpliga med information om anstalterna i deras distrikt. Direktör Gunnar Marnell kunde svara på frågor både för den östra räjongen och interneringsräjongen. Direktör Åke Ståhl och räjongassistent Karin Eklund lämnade kompletterande uppgifter angående internering. För att få information angående ungdomsfängelseräjongen intervjuades direktörerna Erik Lindberg och Rune Lundahl.

Samtliga här namngivna personer är jag givetvis tack skyldig för deras tillmötesgående.

4.1.2 Förundersökning

För att kunna utveckla ett argot-test som skulle kunna användas vid olika anstaltstyper och av både män och kvinnor och för att dessutom kunna utarbeta ekvivalenta versioner av ett sådant test, måste en förundersökning göras på flera anstalter.

Som första princip vid urval av anstalter till förundersökningen gällde att anstalten inte fick ingå i urvalet till huvudundersökning. Som en andra princip gällde att anstalten skulle ha s.k. normalklientel. En tredje vägledande princip var att anstalterna inte skulle ligga alltför avlägset från Lund av naturliga kostnadsskäl.

Urvalet, som skulle bestå av en anstalt inom varje påföljd, kom att omfatta *Sundbo* yrkesskola (ungdomsvårdsskola), *Hällby* ungdomsfängelse, *Karlskrona* fångvårdsanstalt och *Växjö* interneringsanstalt.¹⁾ Några kvinnliga institutioner ingick inte i förundersökningen beroende på att antalet sådana var högst begränsat och enligt första urvalsprincipen måste sparas till huvudundersökningen.

En separat prövning ägde också rum av de intervjufrågor som skulle ingå i det standardiserade formuläret i huvudundersökningen. Visserligen hade flera av dessa frågor använts såväl av mig som av andra forskare i tidigare sammanhang, men det bedömdes som viktigt både att se den totala tidsåtgången och att polera vissa nytillkomna frågor. För detta ändamål användes *Kristianstad* ungdomsfängelse; tidigare besök av våra intervjuare hade mottagits mycket positivt av de intagna då de innebar en tillfällig brytning av en ganska total isolering.

4.1.3 Huvudundersökningen

Vid huvudundersökningen skulle några anstalter väljas inom varje påföljdstyp. Det gällde att finna representativa anstalter inom ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse, fängelse och internering. Dessutom skulle både män och kvinnor ingå. Vid val av de enskilda anstalterna togs främst hänsyn till typ av intagna, anstaltens karaktär och genomströmningshastigheten.

4.1.3.1 Allmänna principer

Det viktigaste kriteriet var att anstalten skulle ha s.k. *normalklientel*. Med normalt menas i detta sammanhang att anstalten skulle ha intagna som var representativa för påföljdsgruppen. Härvid togs främst hänsyn till brottskategori, ålder, psykisk och social status samt nationalitet.

Ett sekundärt kriterium var en viss *variation* vad gäller *anstalternas karak-*

¹⁾ För en beskrivning av anstalterna i förundersökningen hänvisas till *Widerberg* (1971). Det bör tilläggas att före förundersökningen gjordes ett par pre-testningar. En första version av ett pre-test prövades vid utskrivningshemmen till Råby och Ryagården samt Kristianstad ungdomsfängelse och en andra version vid Mäshult fångvårdsanstalt. Senare gjordes vissa parallellstudier för att mäta värderingar i argot vid Ystad och Krisianstad ungdomsfängelse samt Tygelsjö fångvårdsanstalt. För en beskrivning av dessa anstalter se *Bodin* (1971).

tär. En riktpunkt var att välja både öppna och slutna anstalter inom samma påföljd. En annan var att om möjligt inkludera anstalter med större resp. mindre behandlingsresurser inom de olika anstaltstyperna.

Ett tredje viktigt kriterium var att *genomströmningshastigheten* av intagna inte fick vara för hög. Eftersom undersökningen är upplagd som en panelstudie, var det ett krav att så många som möjligt av de tidigare intervjuade intagna skulle vara kvar efter ett visst tidsintervall. Härvid beaktades också att anstalten ej i nämnvärd utsträckning fick mottaga överflyttningsfall på grund av undersökningens experimentella design (argot-testets parallella versioner gavs i olika ordningsföljd).

Även dessa få huvudprinciper kunde emellertid korsa varandra. Vid fångvårdsanstalterna är rattfylleristerna en mycket vanlig brottskategori, men genom korta strafftider blir deras genomströmningshastighet stor, varför anstalter med uteslutande rattfyllerister knappast har samplats i relation till sitt antal. Denna brottslingsgrupp skiljer sig också från de flesta andra därigenom att den placeras på fängelse av mer renodlat allmänpreventiva skäl. För denna grupp föreligger dessutom flera utredningar och förslag till kriminalpolitiska åtgärder.¹⁾

Det var vidare viktigt att få en tillräckligt stor undersökningspopulation inom varje anstaltstyp. Detta innebär att en anstaltstyp som ungdomsvårdsskola, vilken omfattar ett mindre antal individer, samplades dels med en större andel av den totala gruppen dels med fler anstalter genom att dessa rymmer färre intagna.

4.1.3.2 Val av enskilda anstalter inom påföljderna

De olika överväganden som fick göras vid val av enskilda anstalter ska summariskt redovisas, även om denna beskrivning är av mindre principiellt intresse. Tillsammans med kapitel 5 ger den dock en deskription både av de valda anstalterna och av anstaltsbeståndet.

Ungdomsvårdsskolor

Av de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna valdes samtliga som uppfyllde det första kriteriet om s.k. normalklientel. På ungdomsvårdsskolorna sker en differentiering efter begåvningsgrad, och tre yrkesskolor sades ha normalbegåvade flickor. Dessa var *Brättegården* med speciellt studieintresserade elever, *Hornö* som skulle ha lätta narkomaner och *Ryagården* med svårare narkomaner. Två yrkesskolor uppgavs ha debila elever. Håkanstorp för de yngre och Härsjögården för de äldre eleverna, varför dessa skolor ej var aktuella. Skolhemmen, där eleverna kan vara upp till 16 år, ingick inte heller i målgruppen.²⁾

1) Kommittén för lagstiftningen angående trafiknykterhetsbrott kom med ett betänkande i SOU 1970:61.

2) För flickorna fanns två skolhem, Eknäs och Fölåsa, varav det förra hade högstadium och det senare mellanstadium. Ett annat skolhem, Broby, för både pojkar och flickor, höll på att avvecklas.

Medan den kvinnliga ungdomsvårdsskolesidan sammanlagt hade 5 yrkes-skolor, disponerade den manliga över 12 sådana skolor. Av dessa utvaldes 5 skolor som ansågs ha s.k. normalklientel. Dessa var *Stigby*, som sades vara experimentell till sin karaktär och ha ett delvis positivt urval elever, *Gräskärr*, som var en traditionell skola för pojkar i åldern 16—18 år, *Forsane*, en traditionell skola för pojkar i åldern 18—20, *Fagared* och *Råby* för narkomaner, den senare med elever som bedömdes som välbegåvade och studieintresserade.

Av de utvalda skolorna kom sedan *Gräskärr* att utgå. Rektorn kunde inte låta oss komma de dagar vi önskade på grund av att pojkarna skulle vara borta på båtturer; skolan bedömdes inte som så intressant att den motiverade ett specialbesök, och någon ersättare fanns inte och bedömdes inte heller som nödvändig.

De manliga skolor som exkluderades var *Bärby*, som skulle ha ett "psykiskt avvikande klientel", *Margaretelund* och *Långanäs* för äldre resp. yngre "debila" samt *Morängen* och *Johannisberg*, små skolor med positivt urval elever (vid den förra kunde eleverna få teoretisk eller praktisk utbildning och vid den senare gå på en central verkstadsskola tillsammans med kommunens elever; *Johannisberg* hade genom sin speciella öppenhet varit intressant att inkludera, men genom sitt nordliga läge nära Kalix och litet antal elever fick den utgå; *Stigby* bedömdes som jämförbar och fick representera det positiva urval som dessa båda andra skolor också stod för). Dessutom fanns *Hammargården* med enbart utredningsfall och *Sundbo*, som använts i förundersökningen.¹⁾

Ungdomsfängelse

Inom ungdomsfängelsesektorn fanns 12 anstalter, varav 3 utvaldes och 2 kom att ingå i samplet. Det bedömdes som angeläget att få minst en öppen och en sluten anstalt. *Skenäs* var den enda öppna ungdomsanstalt med ett större antal intagna och s.k. normalklientel. (Enligt beläggningsstatistiken fanns det 166 elever på de öppna anstalterna och 427 på de slutna; en vanlig missuppfattning tycks vara att ungdomsfängelse i Sverige innebär öppna anstalter.) Som sluten anstalt valdes *Mariefred*, som skulle ha "lite svårare klientel". Ytterligare ett skäl att välja *Mariefred* var att denna anstalt hade ingått i såväl *Wheeler & Clines* skandinaviska fängelseundersökning som i *Brinck & Larssons* ungdomsfängelsestudie, vilket kunde erbjuda ett givande jämförelse-material.

Den tredje ungdomsanstalt som utvaldes var *Roxtuna*, vilken bedömdes som intressant genom att den hade de största behandlingsresurserna på ungdomsfängelsesidan. Denna medicinska och psykiatriska anstalt var f.d. generaldirektören *Torsten Erikssons* speciella skötebarn och har varit svensk kriminalvårds stolthet.²⁾ Chefen, som var psykiater, sade emellertid blankt nej

¹⁾ Härutöver fanns 3 skolhem, *Lövsta* med mellan- och högstadium, *Vemyra* och *Östra Spång* med enbart högstadium.

²⁾ *Eriksson* (1967) skriver att förslaget om *Roxtuna* (se även SOU 1950:47) "innebar ett genombrott i svenskt såväl som internationellt anstaltstänkande" (s. 191) och "blivit utsatt för hela världens nyfikna intresse" (s. 194).

till en undersökning. Vi fick inte komma och "fördärva hans pojkar"! Det gick inte ens att via kriminalvårdsstyrelsen utöva påtryckningar på honom. Denne psykiater var den ende anstaltschef som förvägrade oss tillträde. Det kan dock nämnas att en kvinnlig psykiater på Ryagården också försökte stoppa oss med samma argument: vi skulle inte komma och "fördärva hennes flickor"! Dessa psykiatrer talar förment om de intagnas intressen, dock utan att låta de intagna uttala sig. På Ryagården visade sig flickorna minst lika intresserade av vår undersökning som på andra ställen, och på Mariefred uttalade sig några elever som just kom från Roxtuna att de inte blivit tillfrågade och att grabbarna i hög grad hade uppskattat att det kommit folk utifrån och ställt frågor till dem.¹⁾

Roxtuna fick således utgå ur undersökningen och ersattes inte med någon annan ungdomsanstalt då förlusten ur representativitetssynpunkt ansågs mindre.

De övriga anstalterna inom ungdomsfängelseräjongen omfattade Hällby, som användes vid förundersökningen, Jönköping, som var disciplinanstalt, Kristianstad och Nyköping, som tog emot "återfallen" ("mellan normal- och disciplinfall"), Ystad som hade mindre begåvade och rymningsbenägna elever, Hildero som var en liten anstalt med frigång, Vångdalen som också var liten och hade folkhögskola (de båda senare anstalterna höll dock på att avvecklas); Västerås var för "unga fångar". Återstår endast centralanstalten i Uppsala, dit samtliga ungdomsfängelseelever kommer för klassificering. Eftersom eleverna endast stannar här 1—2 månader innan de skickas ut till resp. anstalter inom räjongen, bedömdes genomströmningshastigheten vara för hög.

Beträffande det slutgiltiga ungdomsfängelsesamplet kan måhända sägas att det i alltför hög grad kom att präglas av s.k. utbildningsbara elever; de studie- och yrkesinriktade är sannolikt något överrepresenterade.

Fängelse

På den kvinnliga sidan var valet enkelt då det endast finns en anstalt, *Hinseberg*. Denna rymmer utöver fängelsefångar även de få kvinnor som dömts till ungdomsfängelse och internering.

På den manliga sidan var valet mer komplicerat. Det var önskvärt att få minst en öppen och en sluten anstalt. Det slutgiltiga valet kom att stanna vid *Tillberga* och *Norrtälje*, två relativt stora anstalter, den förra öppen och den senare sluten, med s.k. normalklientel. Båda är stora, moderna produktionsanstalter, vilket skiljer dem såväl från allttjämt existerande pennsylvaniafängel-

¹⁾ Så här låter det då eleverna själva får ge uttryck åt sin uppfattning:

— Grabbarna hade alla gånger velat ställa upp på en sån här grej. Det är ett personangrepp på N.N. (namn på psykiatern) alltså — dom grabbarna på Roxtuna, det är ingen som vet att ni är ute och åker så här.

— Det är det där som liksom är så jobbigt, alltså han ska . . . alltihopa . . . liksom, han är så rädd om Roxtuna, för Roxtuna har väl i sambället, räknas väl som en bra anstalt av Svensson — på Roxtuna där händer aldrig nånting.

— N.N., han är väldigt rädd för att komma i dålig dager. Han ska va så djävla bra som möjligt. (*Bandade intervjuer med intagna*, s. 350).

ser som från små, öppna kolonier. Norrtäljeanstalten bedömdes också värdefull att inkludera av det skälet att den ingick i Wheelers skandinaviska fängelseundersökning. Tillberga var av intresse därför att det var en ovanligt stor öppen anstalt, utrustad med speciellt moderna verkstäder, men även därför att den hyste en hel del rattfyllerister, vilka därmed också blev representerade.

Någon av de gamla centralanstalterna i Malmö och Göteborg eller de nyare centralanstalterna i Österåker och Kumla var också föremål för prövning, men genomströmningen av intagna bedömdes här som problematisk: dels hade en stor grupp intagna ganska korta strafftider dels överflyttades många härifrån till andra anstalter. De små, öppna kolonierna var inte lämpliga därför att de dominerades av rattfyllerister med korta strafftider.

Internering

På interneringssidan föreföll valet också relativt okomplicerat. Centralanstalten *Hall* hade fördelen att vara stor och representativ utan att ha den höga genomströmning som utmärker centralanstalterna inom de andra räjongerna. På *Hall* är alla typer internerade representerade och inom området finns både slutna och öppna avdelningar. Ett tilläggsskäl var att *Hall* ingick i den skandinaviska fängelseundersökningen, och därmed var samtliga de tre svenska anstalter som studerades av Wheeler 1961 inkluderade. Att *Hall* genom sin storlek och slutenhet var en mycket svårbearbetad anstalt upptäckte vi först senare (se bl.a. kap. 4.3).

För att illustrera differentieringsprinciperna ska några ord sägas om de övriga interneringsanstalterna, vilka dock sammanlagt endast rymmer något mer än hälften av de internerade. Norrköping var disciplinanstalt för "farliga förbrytare och återfallen", Vänersborg hade ur farlighetssynpunkt ett "mellanklientel", Kalmar var specialanstalt för "rosökare", Västervik, tidigare säkerhetsavdelning, hade stor personalstyrka och fortlöpande psykiatrisk observation, Växjö, som ingick i förundersökningen hade genom arbetsdriften i någon mån karaktär av "förtroendeplacering", Gävle betraktades som "mönsteranstalt", Orretorp och Sjöboda var två små, öppna anstalter.

Sammanfattningsvis kan sägas att anstalter inom de olika påföljdsgrupperna har valts som bedömts representativa för sin typ. Genom att de vanligaste anstaltstyperna kommit att ingå i undersökningen, torde resultaten kunna generaliseras till en större grupp anstalter av liknande slag.

4.2 Fältarbetet

4.2.1 Tillstånd att utföra undersökningen

Beträffande fängenvårdsanstalterna erhöles tillstånd från kriminalvårdsstyrelsen att utföra en intervjuundersökning på vissa anstalter. Kungl. Maj:t gav vidare tillstånd att studera journaler och akter för ev. erforderlig, kompletterande information. För ungdomsvårdsskolorna erhöles dels centralt tillstånd från socialstyrelsen dels tillstånd från rektorerna vid de enskilda skolorna.

Tillståndet från kriminalvårdsstyrelsen var emellertid formulerat med vissa

villkor för hur undersökningen skulle tillgå. Från varje intagen skulle föreligga ett tillstånd som skulle vara skriftligt och inhämtas av anstaltens styresman. Ett sådant förfarande skulle omöjliggjort hela undersökningen, eftersom bortfallet med en sådan insamlingsteknik med all sannolikhet skulle bli mycket stort. Jag tvingades ignorera dessa bestämmelser och gav själv instruktioner till anstaltscheferna om hur undersökningen skulle tillgå.

4.2.2 *Information om undersökningen*

Vid båda undersökningstillfällena skickades till de intagna på samtliga anstalter informationsblad, vilka skulle anslås på varje avdelning en vecka före vår ankomst. Vi presenterade där oss själva och underströk vikten av att alla ställde upp.

I förarbetet ingick också telefonsamtal och brev till anstaltsledningen. Jag bad om listor (med för- och efternamn samt födelsenummer), vilka skulle upptaga namn på alla som var inskrivna vid anstalten, med markering av intagen som var på permission, avviken eller utlännning. Jag insisterade på att alla skulle närvara vid introduktionen, med undantag för utlännningar som ej behärskade svenska språket. Det påpekades att de intagna borde fylla i formulären i mindre grupper och placeras så att de ej kunde studera varandras svar. Det betonades att personal ej fick närvara under testsituationen. För samtliga anstaltschefer klargjordes vidare att det var ett komparativt projekt, där ett dussintal institutioner skulle studeras, och att det var viktigt att allt fungerade enligt planerna under fältarbetet, eftersom ett pressat tidsschema måste hållas.

De flesta anstaltschefer var relativt positiva, men mottagandet varierade påtagligt mellan anstalterna. Några anstaltschefer hade förberett allt i detalj så att intervjuerna i hög grad underlättades. Vissa chefer verkade ha glömt att vi skulle komma den utsatta dagen. Namnlistor var ej utskrivna, de intagna hade åkt på tur eller gått till arbetet och personalen var ej informerad. På flera ungdomsvårdsskolor hade de intagna aldrig fått se våra informationsbrev.¹⁾ På vissa fångvårdsanstalter hade anstaltschefen satt upp dels min skrivelse dels en egen, där han kompletterat med information om var, när och hur undersökningen skulle äga rum. Graden av förberedelse verkade kopplad till graden av intresse för undersökningen. På de anstalter där inget var förberett, kunde vi initialt känna en viss fientlighet mot undersökningsgruppen. Det sätt varpå en anstalt tar emot en undersökningsgrupp av detta slag torde visa viktiga sidor i dess interna struktur vad gäller kommunikationsmönster och öppenhet.

Vi ska här avstå från att närmare beskriva mottagandet på de enskilda anstalterna. Ett uppgjort schema antyder dock att det kan ha funnits vissa systematiska skillnader vad gäller svårigheter i samband med fältarbetena på de olika anstalterna. Eventuellt skulle man kunna säga att det var sämre organiserat på de kvinnliga anstalterna jämfört med de manliga och detsamma torde

¹⁾ En formulering om att vi betraktade de intagna som "sakkunniga" vad gäller anstaltsbehandling ogillades av flera anstaltschefer. Den generella beteckningen "anstalter" tyckte ledningen på vissa ungdomsvårdsskolor heller inte om.

gälla ungdomsvårdsskolorna i relation till fångvårdsanstalterna. Men kvinnorna var i gengäld i allmänhet mer intresserade än männen och ungdomsvårdsskoleeleverna lättare att entusiasmera än fångarna, varför ev. skillnader torde kompenseras. Jag tror således inte att olikheter i fältarbetet haft någon betydelse för svarsskillnader mellan anstaltstyperna. Jag tror heller inte att det påverkat hur de intagna svarat på de enskilda anstalterna, men det kan givetvis ha haft betydelse för själva svarsfrekvensen (se vidare kap. 4.3).

4.2.3 Ersättning till de intagna

I publicerade intervjuundersökningar från anstalter har det varit brukligt att de intagna fått en belöning för deltagande i undersökningen. I *Wheeler's* skandinaviska fängelseundersökning fick varje intagen ett paket cigaretter efter ifyllandet av formuläret. *Balvig et al* (1969, s. 181) delade också ut cigaretter till de intagna. *Brinck & Larsson* (1968) delade ut tre paket cigaretter och en läskedryck som belöning åt varje elev.

Redan av ekonomiska skäl ansåg jag det uteslutet att följa en dylik praxis: ett paket cigaretter till varje intagen skulle kosta ca 10 000 kr, under förutsättning att vi som beräknat intervjuade 1 000 intagna vid varje tillfälle. Dessutom hade vi moraliska betänkligheter mot detta förfaringssätt. Vi tyckte det hade något karaktär av "mutor" och fann det därför ej helt attraktivt.¹⁾ Samtidigt var vi medvetna om att vi härmed avhände oss en effektiv sporre till deltagande, då de intagnas disponibla medel är små och cigarettkonsumtionen viktig. Däremot hade vi cigaretter att bjuda på — det hände att intagna bad om en cigarett, i synnerhet då en intervjuare själv tog ett bloss.

Från kriminalvårdsstyrelsen erhöles ett muntligt tillstånd att de intagna skulle få delta i undersökningen på arbetstid och få full arbetsersättning. Detta tillstånd gavs först efter mycket parlamentering vad gäller produktionsanstalterna. Senare visade det sig dock att de intagna inte fick full arbetsersättning utan endast enligt studieersättningsbestämmelserna, vilket för dem som arbetade på ackord innebar en ekonomisk förlust. En del intagna, speciellt på Hinseberg, Tillberga och Norrtälje, framhöll också vid andra tillfället att vi lovat dem full ersättning och att de endast fått enligt studiebestämmelserna.²⁾ Man måste emellertid förvåna sig över att det var så få protester och att de intagna uttryckte sig så hovsam, med tanke på de uppoffringar detta kunde innebära vid två undersökningstillfällen.

På Hall hade förtroenderådet haft speciella utlägg för vår skull, då det skickat ut egna informationsblad till de intagna angående undersökningen. Efter de båda fältarbetena sattes ett mindre belopp in på förtroenderådets konto för att täcka dess faktiska utgifter.

På Skenäs fick pojarna besvara frågeformulären på lördagar vid båda till-

¹⁾ Brinck & Larsson rapporterar också att ersättningen skapade irritation bland en del personal som just talade om mutor (s. 98).

²⁾ På Hinseberg klagade t.ex. kvinnorna över att de ej fick stämpla då de kom till arbetsplatsen och var förbittrade när de därefter infann sig till undersökningen (se vidare *Beskrivningar av anstalter*, 1971).

fällena och de kompenserades likaså i efterhand genom ett mindre belopp till kamratföreningens kassa.

4.2.4 *Konfidentialitet*

I sådana här undersökningar brukar de intagna utlovas full anonymitet, vilket i och för sig kan synas som ett självklart krav.¹⁾ Vi kunde emellertid inte göra detta, då undersökningen var planerad som en panelundersökning och det gällde att kunna identifiera vilka som svarat vid första och andra tillfället och para ihop respondenterna.

En utväg i sådana sammanhang brukar vara att använda något "trick" för att identifiera formulären samtidigt som man säger att namn inte behövs.²⁾ Vi ansåg förfaringsättet tveksamt och beklagade istället att vi behövde be om deras namn men förklarade utförligt varför. Vi framhöll att vi inte var intresserade av namnen annat än som identifiering och att vi skulle klippa bort den del av formulären där de skrev sina namn och ersätta detta med en siffra så fort vi kommit tillbaka till universitetet. Detta stod uttryckligen på formuläret och vi betonade det muntligt vid varje introduktion. Dessutom fick de intagna lägga sina formulär i kuvert som de fick klistra igen. Vi lovade att kuverten inte skulle öppnas förrän vi återkommit till Sociologiska institutionen i Lund. En del frågor uppstod kring denna praxis men nästan alla tycktes godtaga våra svar.

En viss opposition väckte dock den sista frågan angående födelsedatum. Några påpekade att även om vi klippte bort namnen, stod födelsedatum kvar som identifikation. Denna fråga var också ditsatt just för att kunna kontrollera namnens riktighet. För dem som vägrade lämna namn skulle åtminstone födelsedatum kunna fungera som identifikation. Jag visste från förundersökningen att denna fråga ogillades men tog det säkra före det osäkra. Nästan samtliga fyllde dock i såväl namn som födelsedatum och dessa visade sig också stämma med de uppgifter vi erhållit på namnlistorna från ledningen.³⁾

En viss betydelse torde våra namnlistor ha haft i detta sammanhang. De intagna kunde se att vi hade deras namn och att vi prickade av varje formulär som lämnades in mot listan. Om inte namnen stämt, hade detta upptäckts omedelbart. En eventuell benägenhet att lämna vissa uppgifter obesvarade, såsom födelsedatum, motverkades också av att vi granskade formulären så långt tiden medgav innan vederbörande blev avprickad.

¹⁾ Att vikten av konfidentialitet i betydelse anonymitet kan överdrivas tyder vissa erfarenheter på, som Brinck & Larsson gjorde. Här framhöll de intagna att namnlösa formulär skulle vara mindre uppriktigt och mindre omsorgsfullt ifyllda. Namnunderskrifterna gjordes frivilliga, men 88 % av de intagna skrev ändå på sina namn (s. 97-98).

²⁾ *Street et al* (1966, s. 310) använde sig av en dylik metod.

³⁾ Möjligheten att lämna en pseudonym som vederbörande skulle minnas till nästa gång nämndes som en möjlighet vid förfrågan men utnyttjades knappast. En kvinna på Hinseberg skrev sitt "artistnamn" och ett par män på Tillberga gav felaktiga namnuppgifter; dock efter att ha upplyst oss om att de gjorde så.

Vi tolkar dessa resultat som ett tecken på att de intagna känt förtroende för undersökningsledningen och intervjuarna.

4.2.5 Introduktion

Vid introduktionen av undersökningen gällde principen att samma saker skulle sägas vid alla anstalter. Frågorna blev dock fler vid fångvårdsanstalterna än ungdomsvårdsskolorna; i synnerhet blev introduktionen mer utdragen på Hall. I de flesta fall samlade vi alla intagna till ett gemensamt introduktionsmöte, men om lokal saknades och flera grupper skulle börja samtidigt fick varje intervjuare hålla sin introduktion. I allmänhet höll jag som ansvarig för undersökningen den allmänna genomgången av dess syfte och uppläggning.

I introduktionen *presenterade* vi först oss själva och undersökningen. Vi betonade att vi kom från universitetet och att någon myndighet inte hade beställt undersökningen.

Vad gällde *syftet* med undersökningen betonades att vi ville studera själva anstalten och inte de intagna som individer. Vi ville undersöka hur anstalten fungerade och om de intagna påverkades av anstaltsvistelsen.

Slutligen underströks *konfidentiell* behandling av frågeformulären. Vi lovade att formulären skulle förvaras under betryggande former. Vi gav givetvis också tillfälle att ställa frågor angående undersökningen.

Därefter övergick vi till att förklara hur *formuläret* skulle besvaras. Vi gick igenom typfrågor och visade hur givna svarsalternativ skulle markeras.

Hela introduktionen tog i allmänhet 10—15 minuter i anspråk.

4.2.6 Besvarande av formulär

De intagna besvarade formulären i mindre grupper.¹⁾ Storleken på dessa varierade mellan anstalterna. I allmänhet var minst två närvarande i varje grupp. Det ansågs vara en fördel om en kunde sköta övervakningen av den allmänna ordningen (se om någon lämnade rummet, kontrollera att de intagna inte pratade med varandra under ifyllandet etc.), medan den andre kunde vara fri att gå omkring och besvara frågor som uppstod under arbetets gång.²⁾

¹⁾ Samma förfaringssätt med uppdelning av de intagna i *små grupper* användes i Wheelers skandinaviska undersökning, Balvigs studie av danska ungdomsfängelser och Blegvads av ungdomsvårdsskolor. Däremot lät Brinck & Larsson de intagna fylla i sina formulär sedan de låsts in på sina rum för natten. Den senare insamlingstekniken diskuterades också för denna undersökning, men vi bedömde att det var svårare för de intagna att ställa frågor under sådana betingelser.

Däremot använde sig Wheeler, Balvig och Blegvad av en annan ifyllningsteknik. Intervjuledaren *läste upp* alla frågor och alla svarsmöjligheter. Efter varje uppläst fråga skulle samtliga intagna sätta ett kryss. Vi ansåg emellertid att detta var en omständlig procedur, vilken skulle verka irriterande på flertalet som arbetade sig genom formuläret fortare än de långsammaste. Även en genomgång av typfrågor vid introduktionen kunde verka tröttnande, då de flesta omedelbart ville sätta igång. Man kan inte heller utesluta en större påverkan från intervjuaren, då denne blir mer present genom att hans röst gör sig gällande vid varje fråga; tonfall, gester och mimik kan lättare komma att avslöja intervjuarens åsikter och därmed otillbörligt påverka svaren.

²⁾ Ett speciellt problem bestod i att *hålla personal* utanför de lokaler där intervjuandet försiggick. Vi tillät inte personalen att ens närvara vid introduktionen. De intagna skulle känna sig fria från första stund och kunna ställa vilka frågor de ville utan personalens överinseende. På de stora fängelserna, där samtliga intagna samlades till en gemensam introduktion såsom vid Norrtälje, hade tillsynspersonalen svårt att förstå att den inte

På de stora produktionsanstalterna var vi tvungna se till att den totala tidsåtgången för undersökningen blev så liten som möjligt, varför grupperna blev större och endast en intervjuare kunde närvara vid varje grupp. Detta gällde Tillberga, Norrtälje och delvis Hall. På Norrtälje och Hall hade vi förstärkning av en fjärde intervjuare.

Genomsnittligt tog det en halv timme för de intagna att besvara frågorna. De som blev först färdiga anmodades att titta igenom formuläret och kontrollera att de besvarat allt. Därefter ombads de skriva *Kommentarer* om undersökningen eller anstalten på formulärets sista, härför avsedda sida. Vi försökte på detta sätt få alla att sitta kvar. Detta motverkade panik bland de långsammare och underlättade att hålla gruppen samlad för en informell intervju efteråt.

4.2.7 Gruppintervjuer med intagna

Efter ifyllande av formulären och frivilligt skrivande av *Kommentarer* på sista sidan vidtog ostandardiserade gruppintervjuer.¹⁾

Sådana intervjuer kunde inte ordnas efter varje grupp på varje anstalt. På vissa anstalter, speciellt produktionsanstalterna, var det svårt att överhuvud hinna med någon sådan intervju. Vi prioriterade alltid insamlande av formulären och kontroll av dessa framför gruppintervjuerna. Ibland kunde en kortare diskussion äga rum som inte blev bandinspelad; intervjuerna hann inte alltid få fram bandspelarna samtidigt som de skulle hålla rätt på formulär och namnlistor. På några anstalter blev det en diskussion i vissa grupper men inte i andra. Vissa anstalter hade mer av gruppintervjuer vid ena undersökningstillfället än det andra, och vice versa.

De öppna intervjuerna upplevdes i allmänhet positivt av de intagna. Dessa intervjuer var samtidigt mer konkret anstaltscentrerade och individcentrerade. Samtliga bandade intervjuer har renskrivits i idiomatisk form och finns i en stencilerad rapport på 600 sidor.

4.2.8 Intervjuer med anstaltschefer och behandlingsexperten

Vid samtliga anstalter förekom minst en bandinspelad intervju med personal i högre tjänsteställning, ibland vid första och ibland vid andra undersökningstill-

skulle närvara. Vi lyckades dock hålla på detta krav med ett enda undantag. På Stigby, där rektor var misstänksam efter första tillfället, då en annan intervjuare haft ansvaret, tilläts personal närvara under själva introduktionen men avvisades sedan.

Tydligen lyckades inte Street et al (1964) att hålla på detta krav. De säger att det var lättare att klara det i de mer behandlingsorienterade institutionerna, där personalen i allmänhet var villig att avlägsna sig. De tycks dock inte bedöma problemet som speciellt allvarligt, ty "for even when they stayed in the room we could usually keep them from talking or getting close enough to see the inmates' responses" (s. 310–311). Då jag gjorde mina undersökningar i U.S.A. vid både ungdomsvårdsskolor och fängelser tillät jag heller aldrig personalen att närvara, och jag bedömer detta som ett oeftergivligt krav både för att kunna skydda de intagna och för att få tillförlitliga svar.

¹⁾ Intervjuerna försågs med en *intervjuarguide*, upptagande de ämnen som borde behandlas i gruppintervjuerna.

fället.¹⁾ I allmänhet återstod mer tid att utföra sådana nyckelintervjuer vid andra undersökningstillfället, då intervjuarna var mer inarbetade på anstalten och dessutom frågeformuläret gjorts något kortare. Jag kunde härigenom mera friställas för dessa delvis fokuserade intervjuer som jag inte överlät på någon annan intervjuare. Det är välkänt att det är besvärligare att intervjua "topdogs" än "underdogs". Som framgår ur en del senare citat (se spec. kap. 10) gavs inte sällan undvikande svar. Några anstaltschefer ville inte ha intervjuerna registrerade på band. Samtliga bandade intervjuer är renskrivna i idiomatisk form och finns i en stencilrad rapport på 240 sidor.

4.3 Sampelbeskrivning

I detta avsnitt beskrivs det erhållna urvalets förhållande till målgruppen, dvs. olika mått ges på svarsfrekvensen. Målgruppens storlek av den totala populationen anges också mera grovt.

Såväl urval som målgrupp kan definieras på olika sätt och svarsfrekvensen blir beroende av dessa definitioner. Det är främst restriktioner av målgruppen som blir utslagsgivande. Målgruppen definieras här som samtliga intagna närvarande på anstalten, med undantag av utlänningar som ej behärskar svenska språket.

De flesta anstaltsundersökningar har, i den mån samplet överhuvud beskrivits, använt sig av betydligt mer restriktiva definitioner av målgruppen. Forskarna har i allmänhet exkluderat intagna som bedömts som psykiskt eller fysiskt "förhindrade". Den första gruppen, bestående av intagna som klassificeras som dåligt begåvade, emotionellt labila eller tredskande, har initialt plockats bort av anstaltsledningen.²⁾ Till de fysiskt förhindrade har räknats intagna som befunnit sig i isoleringscell, på sjukavdelning eller haft speciella arbetsuppgifter. Samtliga dessa grupper exkluderades t.ex. i den skandinaviska fängelseundersökningen.³⁾ Bortfallet kommer härmed i princip endast att bestå av vägrarna, men även dessas antal blir lågt uppskattat.

Om den snävare definitionen av målgruppen valts, hade både anstaltsledningen och intervjuarna besparats en hel del besvär. Ledningen fick ansvara för att *alla intagna* kom till våra introduktionsmöten. Deltagandet i undersökningen var självfallet frivilligt, men det skulle vara obligatoriskt att närvara vid presentationen av undersökningen. Intagna, som hade arbetsuppgifter de inte kunde lämna, samlades i grupper efter arbetets slut. De som var sjuka eller isolerade och inte kunde komma till gemensamma introduktionsmöten fick uppsökas individuellt. Vägrarna spårades också upp på nytt av minst två olika intervjuare, och många av dessa övertalades att delta efter en viss diskussion.

¹⁾ Dels uppgjordes en *intervjuarguide* för allmänna problemställningar, dels en för varje anstalt med hänsyn till dess speciella förhållanden.

²⁾ Se t.ex. *Wheeler* (1961 a) och *Mathiesen* (1965 a).

³⁾ *Cline* (1966) beskriver målgruppen på följande sätt: "The target population is defined as the total population of the institution at the time of the study minus the following inmates: those on furlough, those on work assignments that could not be vacated, those in the prison hospital, those in isolation cells, and any inmates the staff judged to be mentally incompetent to participate." (s. 91)

Uppföljningsarbetet underlättades av de namnlistor vi hade beställt från anstalten. Dessa kunde emellertid hinna bli inaktuella på en dag. Under tiden vi befann oss på en anstalt, kunde intagna rymma eller fara på permission och andra kunde återvända eller nyanlända. Det bedömdes därför som angeläget att efter det intervjuerna var slutförda gå igenom namnlistorna med anstaltschefen för att korrigera inadvartenser och samtidigt söka få förklaringar av bortfallet.

Generellt var de stora anstalterna mer tungarbetade än de små, men viktigare än anstaltens storlek var personalens vilja att hjälpa till att organisera arbetet. Detta illustreras väl av resultaten från de två största fångvårdsanstalterna. På *Norrtälje* fick vi vid första tillfället inte någon vägrare och inget bortfall av okänd orsak tack vare ypperlig hjälp av anstaltsdirektören. Han hade förberett besöket dels genom att anslå våra informationsblad dels genom att komplettera med egen information om lokaler och tider på respektive avdelningar. Genom att också personalen blivit ordentligt informerad kom de intagna på utsatt tid till de olika lokalerna, samtidigt som den ovanligt stora gruppen utläningar hölls utanför. Trots många och stora grupper fungerade det hela klanderfritt. Formulären prickades av mot listorna och de som inte deltagit blev uppringda och samlades till en ny grupp. Det är nog signifikativt att denne anstaltsdirektör, som visade ett aktivt intresse för undersökningen, av de intagna beskrevs som progressiv.

På *Hall* fick vi tvärtom ett stort bortfall, vilket föreföll orsakat bl.a. av bristande förberedelse och mera ljumt intresse från personalens sida. Vi hade förberett besöket på *Hall* mer omsorgsfullt än på någon annan anstalt. Jag hade haft telefonsamtal inte bara med anstaltschefen utan också med psykiatern, som ansvarar för forskningssidan, och med representanter för förtroenderådet. Vi besökte även förtroenderådet i förväg för att diskutera lämplig strategi. Förtroenderådet fick härmed tillfälle att "testa" och godkänna oss. Det hade även sammanställt egna informationsblad till de intagna varigenom undersökningsgruppen fick extra PR. När vi kom på avtalad tid på morgonen var centralvakten emellertid ej informerad, ingen personal tog emot, och namnlistorna var ej färdigutskrivna. Medan vi fick stå och vänta släppte tillsynspersonalen iväg de intagna till deras jobb. När vi äntligen kommit igenom de långa underjordiska korridorerna var avdelningarna tomma. Vårdarna gilade inte att kalla tillbaka de intagna, och de intagna visste inte varför de blev återkallade. Förra gången de återkallats gällde det en kroppsvisitation! När vi lyckats samla dem som lydde uppmaningen att återkomma, hade tidsschemat spräckts. Det var minutiöst uträknat för att vi skulle kunna täcka samtliga avdelningar på utsatta tider. Dessutom tog introduktionen mer tid i anspråk än vanligt. De internerade hade många frågor som visade deras basala misstänksamhet mot samhället, inkl. oss. Flera framhöll att de alltid blivit lurade och därför inte litade på någon. De kunde endast göra passivt motstånd och det visade de bäst genom att inte besvara enkäten. En man som var mycket positivt inställd både till oss och undersökningen var av den absoluta uppfattningen att det bästa svar han kunde ge om internering var genom att inte delta. De direkta vägrarna var dock relativt få, och nästan ingen av de isolerade på de olika specialavdelningarna, vilka vi varnats för att ge oss in på,

vägrade att deltaga. Vi fick emellertid ett stort bortfall av okänd orsak. I denna mastodontanstalt var det omöjligt att finna någon bland personalen som överblickade anstalten tillräckligt för att kunna förklara varför vi missade en hel del av de namn som var upptagna på listan. En stor del torde ha varit placerade i arbetsuppgifter de ej kunnat lämna (gällde speciellt intagna på de öppna avdelningarna som arbetade i jordbruket), och det är dessutom troligt att det var en hel del fel på listan, eftersom personalen på avdelningarna vid flera tillfällen inte kunde konfirmera att de listade personerna skulle finnas där.

Tabell 4:1 visar svarsfrekvenser uträknade på olika målgrupper för varje anstalt separat, per anstaltstyp och totalt för vardera undersökningstillfället. Den första svarsfrekvensen är beräknad på närvarande och disponibla intagna, där således vägrare och oanvändbara formulär räknats som bortfall. Denna svarsfrekvens är totalt mycket hög och uppgår vid båda tillfällena till 96 %. Motsvarande svarsfrekvens i den skandinaviska fängelseundersökningen var för de svenska anstalterna 82 % (för Hall endast 76 %). Även dessa siffror är höga jämfört med resultaten i flera andra fängelseundersökningar; *Galtung* (1959) fick t.ex. 40 % vägrare bland de intagna och 60 % bland personalen.

Det torde dock vara mer korrekt att som bortfall definiera även sådana närvarande som ej var disponibla. Hit räknas analfabeter, synskadade, sjuka, sådana som var hos tandläkaren, hade en arbetsplacering de ej kunde lämna eller frigång samt sådana som just anlände eller precis skulle lämna anstalten (de senare var i allmänhet i mycket upprörd sinnesstämning och hade svårt att koncentrera sig och ville ej heller definiera sig själva som hörande till anstalten). I den första och sista gruppen fanns vissa intagna som också skulle kunna rubriceras som vägrare. Den totala svarsfrekvensen räknad utifrån samtliga dessa grupper (enligt tabellen, kolumnerna 1—6) uppgår till 92 % resp. 93 %. Den genomsnittliga svarsfrekvensen per anstalt ligger ungefär på samma nivå men kan variera något mellan de båda undersökningstillfällena.¹⁾ Även denna svarsfrekvens får anses vara fullt acceptabel.

Det har givetvis sitt intresse att se hur många intagna som var *inskrivna* vid anstalten men *ej närvarande* och undersöka skälen till deras bortovaro. Denna grupp hade varit orealistisk att definiera som målgrupp, men dess storlek och sammansättning kan ha betydelse för bedömningen av urvalets representativitet. En svarsfrekvens uträknad även på dessa grupper skulle ha uppgått till genomsnittligt 75 % totalt. Av de frånvarande var vid båda tillfällena fler avvikna och häktade än på permission. Om man betraktar de förra som ett negativt urval och de senare som ett positivt urval, skulle bortfallen i viss mån motverka varandra, och i den mån urvalet blivit skevt skulle vi snarast ha fått en underrepresentation av sådana intagna som kan förmodas vara negativt inställda till anstalten.

Hade vi slutligen räknat med intagna som bortföll av *okänd anledning*, skulle svarsfrekvensen ha sjunkit till genomsnittligt 69 %. Det bör dock obser-

¹⁾ *Balvig et al* (1969), som hör till de få forskare som specificerat bortfallet på vägrare och förhindrade, har uppnått en liknande svarsfrekvens på 91 % vid undersökningen av de danska ungdomsfängelserna. Studien av Herstedvester har dock en lägre svarsfrekvens på 68 %.

Tabell 4-1. Svarsfrekvenser uträknade på olika målgrupper för varje anstalt separat, per anstaltstyp och totalt för vardera undersökningsstillfallet.

Närvarande, men ej disponibel för intervju																	
Frånvarande men inskriven																	
Inter- vjuade		Väg- rare	Oan- vänd- bara	Svars- frekv. 1-3	Sj-avd., Arb- tandl., plac., analf., fri- syn- skad.	4	5	6	Svars- frekv. 1-6	Permiss. Kp	Lp	Av- vikna	Häk- tad, rätte- gång	Annan spec. från- varo	Svars- frekv. 1-11	Bort- fall av o- känd orsak	Svars- frekv. 1-12
Anstalt	1	2	3	%					%	7	8	9	10	11	%	12	%
K uv																	
Brätte- gården	t ₁	9	0	100	1	0	0	0	90	8	0	3	0	0	43	0	43
	t ₂	11	0	100	0	0	0	0	100	4	0	6	0	0	52	0	52
Hornö	t ₁	11	0	100	0	0	0	0	100	4	0	0	0	0	73	0	73
	t ₂	12	0	100	0	0	0	0	100	0	0	9	1	2	50	0	50
Rya- gården	t ₁	24	0	100	2	0	0	1	89	0	2	10	0	0	62	0	62
M uv	t ₂	30	0	100	2	0	1	1	91	4	0	10	0	0	64	1	63
Stigby	t ₁	15	0	100	0	1	0	0	94	4	0	1	1	1	65	0	65
	t ₂	8	1	89	1	0	0	0	80	3	0	2	3	0	44	0	44
Forsane	t ₁	37	0	97	0	0	0	0	97	5	0	7	0	0	74	1	73
	t ₂	56	0	100	0	1	0	0	98	5	0	0	0	1	89	2	86
Fagared	t ₁	34	2	94	3	0	0	0	87	0	7	5	0	0	67	2	64
	t ₂	29	1	97	0	0	0	2	91	5	5	1	2	3	60	5	55
Råby	t ₁	20	0	100	0	0	0	0	100	1	0	0	0	0	95	0	95
	t ₂	24	0	100	2	0	0	1	89	1	0	7	0	1	67	0	67
M uf																	
Skenäs	t ₁	44	1	98	0	1	0	0	96	0	4	3	0	0	83	0	83
	t ₂	33	2	94	1	1	0	0	89	6	14	4	0	0	54	2	52
Marie- fred	t ₁	47	1	98	0	3	0	0	92	2	0	2	1	0	84	0	84
	t ₂	40	0	100	2	0	0	0	95	3	9	0	0	0	74	3	70

K f		1	0	98	4	9	0	81	1	0	0	0	0	80	0	80
Hinseberg	t ₁	59	0	100	2	1	0	95	2	5	10	0	0	75	1	74
M f	t ₂	60	0	100	2	1	0	95	2	5	10	0	0	75	1	74
Tillberga	t ₁	80	3	95	1	2	0	92	0	0	7	0	0	85	2	83
	t ₂	78	5	92	0	0	1	91	1	0	9	0	0	81	2	80
Norrälje	t ₁	99	0	100	0	1	1	98	0	5	5	0	0	89	0	89
	t ₂	112	5	96	1	1	0	94	0	0	9	0	0	88	6	84
M int.																
Hall	t ₁	128	13	91	2	0	0	90	1	11	21	0	0	73	80	50
	t ₂	156	10	94	4	2	0	91	1	13	26	0	2	73	49	59
Anstalts-																
typ																
K uv	t ₁	44	0	100	3	0	1	92	12	2	13	0	0	59	0	59
	t ₂	53	0	100	2	0	1	95	8	0	25	1	2	58	1	57
M uv	t ₁	106	2	97	3	1	0	94	10	7	13	1	1	73	3	72
	t ₂	117	2	98	3	1	3	93	14	5	10	5	5	71	7	68
M uf	t ₁	91	2	98	0	4	0	94	2	4	5	1	0	84	0	84
	t ₂	73	2	97	3	1	0	92	9	23	4	0	0	64	5	61
K f	t ₁	59	1	98	4	9	0	81	1	0	0	0	0	80	0	80
	t ₂	60	0	100	2	1	0	95	2	5	10	0	0	75	1	74
M f	t ₁	179	3	98	0	3	1	95	0	5	12	0	0	87	2	86
	t ₂	190	10	94	1	1	1	93	1	0	18	0	0	85	8	82
M int.	t ₁	128	13	91	2	0	0	90	1	11	21	0	0	73	80	50
	t ₂	156	10	94	4	2	0	91	1	13	26	0	2	73	49	59
Tot. exkl.																
intern.	t ₁	479	8	98	11	17	2	92	25	18	43	2	1	79	5	78
Tot. inkl.																
intern.	t ₁	607	21	96	13	17	2	92	26	29	64	2	1	77	85	70
Tot. exkl.																
intern.	t ₂	493	14	97	11	4	5	93	34	33	67	6	7	73	22	71
Tot. inkl.																
intern.	t ₂	649	24	96	15	6	5	93	35	46	93	6	9	73	71	68

veras att denna siffra nästan helt återspeglar förhållandena på interneringsanstalten Hall. I den mån listorna på Hall innehöll för många namn, vilket föreföll sannolikt, skulle också denna frekvens blivit högre.

Det erhållna urvalet har också relaterats till närvarande intagna på samtliga anstalter av samma typ. Samplets storlek av *den totala populationen* varierar högst väsentligt mellan anstaltstyperna. För de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna har vi intervjuat minst tre fjärdedelar av samtliga elever och för de manliga något mindre än hälften, för manligt ungdomsfängelse ungefär en fjärdedel, för kvinnligt fängelse minst två tredjedelar, för manligt fängelse en på fjorton och för internering minst en fjärdedel. Totalt har vi intervjuat var sjunde intagen på de studerade anstaltstyperna.

Sammanfattningsvis måste sägas att den erhållna svarsfrekvensen på 92 % är hög med beaktande av den definition av målgruppen som här användes. Med en mindre restriktiv definition fås en svarsfrekvens på 96 %, vilket är väsentligt högre än vad som brukar erhållas vid liknande studier.

5. Beskrivning av anstalterna

Som en bakgrund till den kommande sociologiska analysen ges här en allmän beskrivning av anstalterna. Av utrymmesskäl måste emellertid denna deskription göras kortfattad. I avsnittet om urval av anstalter (kap. 4.1) framkom redan vissa karakteristika hos anstalterna, sammanhängande med differentieringsprinciperna. I detta kapitel ges först vissa sammanfattande data om samtliga anstalter och påföljder och sedan en konkret beskrivning av varje anstalt.

Det bör inledningsvis slås fast att de utvalda anstalterna spänner över ett stort register och formellt i hög grad skiljer sig från varandra. Det torde för en icke-sociolog vara svårt att se någon likhet mellan det lilla, öppna, idylliska hemmet Brättegården och den stora, slutna anstalten Hall (se fotografi). Interneringsanstaltens komplicerade arkitektoniska skapelse är också förenad med ett utvecklat byråkratiskt system, som man kunde förvänta skulle sätta spår exempelvis i relationerna mellan intagna och personal. I vad mån anstaltens slutenhet, storlek och personalstyrka faktiskt påverkar interaktionen mellan intagna och personal samt de intagnas värderings- och normsystem får vi tillfälle att senare studera.

5.1 Sammanfattande data över anstalter och påföljder

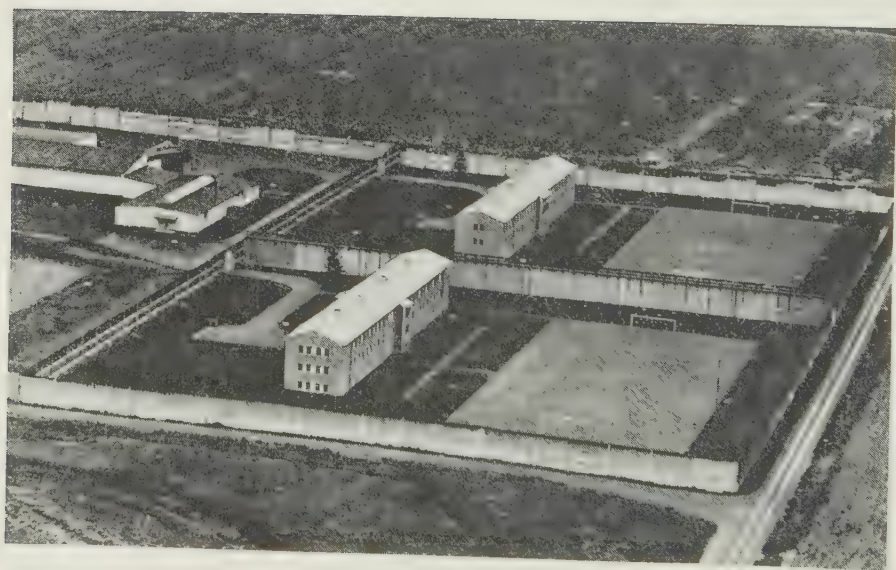
Tabell 5:1 ger siffermässig information över antal platser, genomsnittsbeläggning, antal personal fördelade på olika kategorier, antal intagna i relation till personalstyrkan, ledande och behandlande personal i relation till den totala personalstyrkan.¹⁾

Antal intagna och personal varierar således mellan anstalterna från något tiotal till ett par hundra. För att kunna jämföra personaltätheten och före-

¹⁾ Informationen bygger på anstalternas årsredogörelser, intervjuer med anstaltscheferna, egna observationer vid fältarbetet, intervjuer med tjänstemän i styrelserna samt viss statistik. För ungdomsvårdsskolornas del erhöles något divergerande uppgifter från de enskilda skolorna och socialstyrelsen vad gäller den genomsnittliga beläggningen, men enligt byråsekreterare Fred Westerlund var skolornas egen statistik väl så tillförlitlig varför denna i första hand har återgivits.

Brättegårdens yrkesskola.

Hall interneringsanstalt.

Tabell 5:1. Antal platser, genomsnittsbeläggning, olika personalkategorier, koter intagna/personal och behandlingspersonal/annan personal för de enskilda anstalterna.

	Kvinnliga uv-skolor			Manliga uv-skolor			Ungdomsfäng.		Kv fäng.		Manl. fäng.		Intern.
	Brätte- gården	Hornö	Rya- gården	Stigby	Forsane	Fagared	Råby	Skenäs	Marie- fred	Hinse- berg	Till- berga	Norr- tälje	
Antal öppna platser	18	35	37	24	46	37	38	74	10	36	120	—	68
Antal slutna platser	8	—	22	—	16	16	22	13	80	65	—	—	285
Antal utskrivn. platser	—	—	16	4	8	—	12	11	—	—	—	—	—
<i>Summa platser</i>	26	35	75	28	70	53	72	98	90	101	120	230	353
<i>Genomsnittsbelägg.</i>													
inskrivna	18.5	22.6	45	23	60	58	46.7	79	71	85	101	206	293
fysiskt närvarande	10.6	13.6	29	14	49	39.5	19.5						
Personal:													
ledande	3	5	9	3	7	7	6	6	5	6	4	5	11
spec. behandlingspers.	—	1.5	5	—	—	3	4	—	—	1	—	—	5
spec.beh. konsulter	3	3	2	4	3	1	0.5	2	2	2	1	1	—
Vård- och tillsynspers.	9	11	36	7	31	26	37.5	26	38	43	21	85	158
Lärarpersonal	6	6	6	3	12	8	9	13	12	11	16	24	41
Ekonomi- och adm.personal	5	6	14	5	11	14	10.5	11	11	12	11	19	44
<i>Summa personal</i>	26	32.5	72	22	64	59	67.5	58	68	75	53	134	259
<i>Intagna (genomsnittsbelägn.)</i>													
summa personal	.71	.70	.63	1.05	.94	.98	.69	1.36	1.03	1.13	1.91	1.50	1.13
<i>Intagna (summa platser)</i>													
summa personal	1.00	1.08	1.04	1.27	1.09	.90	1.07	1.69	1.32	1.35	2.26	1.68	1.36
Pers. : led. + spec.beh.													
summa personal	.12	.20	.19	.14	.11	.17	.15	.10	.07	.09	.08	.04	.06
Pers. : led. + spec.beh.													
vård- och tillsynspers.	.33	.59	.39	.43	.23	.38	.27	.23	.13	.18	.19	.06	.10

komst av kvalificerad personal på de olika anstalterna har vissa kvoter uträknats. Dessa illustreras i *tabell 5:2* för de olika påföljderna.

Tabell 5:2. Kvoter intagna/personal och behandlingspersonal/annan personal för olika påföljder med konstanthållande av kön.

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.
Behandlingspersonal						
summa personal	.68	.92	1.20	1.13	1.71	1.13
Intagna (s:a platser)						
summa personal	1.04	1.08	1.51	1.35	1.97	1.36
Behandlingspersonal						
summa personal	.17	.14	.09	.09	.06	.06
Behandlingspersonal						
vård- och tillsynspersonal	.44	.33	.18	.18	.13	.10

Antal intagna har beräknats dels utifrån genomsnittsbeläggningen dels från summa platser,¹⁾ men rangordningen mellan anstaltstyperna blir ungefär densamma oavsett vilken beräkningsgrund som används. Av sammanställningen framgår att bland påföljderna har ungdomsvårdsskolorna den lägsta kvoten, dvs. mest personal per intagna, följda av kvinnofängelse och internering på samma plats, därefter ungdomsfängelse och sist manligt fängelse. Skillnaden går klart mellan ungdomsvårdsskolor å ena sidan och fångvårdsanstalter å den andra (.81 resp. 1.34 vid genomsnittsbeläggning). Vidare har kvinnliga anstalter större personalresurser än manliga (.79 resp. 1.18). Svenska anstalter har vidare högre personaltäthet än motsvarande amerikanska.²⁾

Behandlingspersonalens storlek har beräknats dels i förhållande till den totala personalens storlek dels i förhållande till vårdpersonalens storlek. Även i detta fall blir rangordningen mellan anstaltstyperna relativt likartad vid de båda beräkningssätten. Till behandlingspersonal har räknats både ledande personal och speciell behandlingspersonal (konsulter ej inkluderade).³⁾

Ungdomsvårdsskolorna utmärker sig också för en högre täthet vad gäller behandlingspersonal. I jämförelse med kvoten intagna/personal placeras ungdomsfängelse mera fördelaktigt och internering mindre fördelaktigt då vi ser till behandlingspersonalens storlek. De kvinnliga anstalterna har något mer behandlingspersonal än de manliga både vid ungdomsvårdsskola och fängelse.

¹⁾ Om genomsnittsbeläggningen istället hade räknats i form av *fysiskt närvarande*, skulle kvoterna för ungdomsvårdsskolorna ha blivit .41 resp. .59 istället för .68 resp. .92. Motsvarande siffror finns ej för fångvårdsanstalterna.

²⁾ *Street et al* (1966, s. 106) rapporterar för sex amerikanska ungdomsvårdsskolor "inmate-total staff ratios" mellan 1.5 och 4.3 *Ward* (1972 b, s. 243) har påpekat att medan svenska fångvårdsanstalter har nästan en befattningshavare per intagen, går det ungefär fem fångar per befattningshavare i de amerikanska fängelserna.

³⁾ Om *konsulterande* behandlingspersonal medtages och räknas som 1/10 i förhållande till ordinarie, förändras inte rangordningen. Om konsulterande personal räknas på samma sätt som ordinarie, blir det heller inte någon skillnad i rangordning för fångvårdsanstalterna, medan det för enskilda ungdomsvårdsskolor kan bli någon snävrare omkastning.

5.2 Konkret beskrivning av enskilda anstalter

I detta avsnitt ges en beskrivning av de olika anstalterna sådana de var undersökningsåret 1970.¹⁾ Beskrivningen innefattar anstaltens läge, storlek, öppenhet, typ av intagna och resurser för utbildning, arbete samt behandling.

5.2.1 Brättegårdens yrkesskola för flickor

Brättegården ligger naturskönt några km från Vänersborg.

Skolan har endast 26 platser fördelade på 2 avdelningar, varav 1 öppen och 1 sluten.

Brättegården får elever som betraktas som bättre begåvade och studieinriktade. Under de senaste åren har elever med narkotikaproblem ökat och skulle 1970 utgöra ungefär hälften av de intagna. Eleverna anses också ha blivit mera labila och svårbehandlade.

Den tidigare målsättningen att på skolan ge eleverna en teoretisk utbildning har i stor utsträckning fått överges, och man inriktar sig mer på att från skolan slussa över dem till folkhögskola eller handelskola. Detta tillskrivs främst den kortare behandlingstiden (5—6 månader).

Undervisningen, som sker individuellt, betraktas dock som viktigaste sysselsättning och behandling på skolan. Någon fast skolgrupp kan inte bildas beroende på att eleverna på den slutna och den öppna avdelningen ej skall blandas, att eleverna måste sköta disk- och städarbeten samt på den korta behandlingstiden. Handelsavdelningen, av personal och elever kallad "skenfirman", ger eleverna möjlighet att uppleva arbetsrutinen på ett kontor samt viss arbetsträning. Förutom nämnda sysselsättningar förekommer hemvård, lanthus-håll, sömnad och textilslöjd.

Speciell behandlingspersonal finns endast för konsultation och består av 1 psykiater, 1 psykolog och 1 läkare.

5.2.2 Hornö yrkesskola för flickor

Hornö yrkesskola ligger 16 km från Enköping.

Skolan har 35 platser, fördelade på 2 öppna avdelningar.

Eleverna har i allmänhet alkoholproblem, men även "lätta narkomaner" förekommer. Antalet narkomaner har ökat, vilket upplevs som problematiskt då skolan saknar resurser att vårda dessa.

Någon teoretisk utbildning förekommer inte på skolan, beroende dels på bristande lärarresurser, dels på av ledningen uppgivet bristande intresse från elevernas sida. Sysselsättning på skolan består i arbetsträning och yrkesutbildning vad gäller terapi- och köksarbete. Skolan skulle också ha en mekanisk verkstad för flickor, men ingen arbetade där vid våra besök.

Skolan har som speciell behandlingspersonal 1 biträdande psykolog och 1 översköterska på halvtid samt 2 psykiatrer och 1 läkare som konsulter.

¹⁾ Konsulent Elsie Bågenholm på socialstyrelsen och avdelningsdirektör Clas Amilon på kriminalvårdsstyrelsen har varit vänliga att läsa igenom beskrivningarna av ungdomsvårdsskolorna resp. fängvårdsanstalterna. De påpekanden som härvid gjordes har tagits hänsyn till, varför beskrivningarna bör kunna betraktas som "godkända".

5.2.3 *Ryagårdens yrkesskola för flickor*

Ryagården ligger ett par km utanför samhället Örkellunga och ca 4 mil från Helsingborg.

Skolan har 75 platser, fördelade på 4 öppna avdelningar, 3 slutna (varav 2 sjukavdelningar) och 2 utskrivningsavdelningar.

Ryagården är en s.k. specialskola för narkotikaskadade elever. Skolan ska mottaga "svårare narkomaner". Många elever har ett tidigare ungdomsvårds-skoleförflutet på grund av överflyttningar av "svårhanterliga" elever från andra skolor till Ryagården.

Viss undervisning i grundskolans läroämnen skulle förekomma på några avdelningar men ägde ej rum under sommaren. Någon yrkesutbildning finns ej på skolan, främst beroende på de korta behandlingstiderna (3—4 månader). Arbetsträning i form av bageri och tvätt förekom endast vid en öppen avdelning men höll helt på att avvecklas. Eleverna sysselsätter sig nästan uteslutande med olika kvinnoysslor som sömnadsarbeten och stickning.

Ryagården är den enda skolan på flicksidan som har någon utskrivningsavdelning. Här ska eleven arbeta eller studera samt lära sig fungera ute i samhället.

Skolan har en relativt stor, speciell behandlingspersonal bestående av 1 psykolog, 3 läkare, varav 2 konsulterande, och 3 sjuksköterskor.

5.2.4 *Stigby yrkesskola för pojkar*

Stigby ligger på Visingsö.

Skolan har endast 28 platser, fördelade på 2 öppna avdelningar och 1 utskrivningsavdelning. Den senare, belägen i Jönköping, tillkom 1970.

Eleverna beskrivs som välbegåvade och utbildningsbara. De ska ej vara hårt kriminellt belastade, och narkotikamissbrukare bör ej förekomma.

Teoretisk undervisning förekommer endast i form av stödundervisning. Möjligheter till arbetsträning och yrkesutbildning finns på snickeri, mekanisk verkstad och televerkstad.

Skolan uppges ha mycket kontakt med samhället på ön, dels genom att personalen rekryteras från det omgivande samhället, dels genom att eleverna får täta lokalpermissioner.

Speciell behandlingspersonal finns endast för konsultation och består av 1 psykiater, 2 biträdande psykologer och 1 läkare.

5.2.5 *Forsane yrkesskola för pojkar*

Forsane ligger 14 km norr om Vänersborg.

Skolan har en jämförelsevis hög beläggning. Den rymmer 70 platser, fördelade på 4 öppna avdelningar, 2 slutna och 1 utskrivningsavdelning. Skolan fick 1970 en utskrivningsavdelning i Trollhättan.

Eleverna är i åldern 18—20 år, dvs. något över genomsnittet på ungdomsvårdsskolorna. Ett ovanligt stort antal sades ha begått våldsbrott, vilket torde förklaras av att alkoholmissbruk är betydligt vanligare än narkotikamissbruk.

Någon teoretisk utbildning förekommer inte på skolan. Möjligheter till ar-

betsträning och yrkesutbildning finns genom snickeri, mekanisk verkstad och bilverkstad, sjömansavdelning med eget fartyg och sjökapten som lärare, samt jordbruk och trädgård.

Speciell behandlingspersonal finns endast för konsultation och omfattar 1 psykolog, 1 psykiater och 1 läkare.

5.2.6 *Forsane yrkesskola för pojkar*

Skolan ligger ett par km från samhället Lindome och 15 km från Göteborg.

Skolan har 53 platser, fördelade på 4 öppna och 3 slutna avdelningar. En utskrivningsavdelning i Mölndal beräknades starta 1970.

Fagared räknas till de specialskolor som mottager narkotikaskadade elever. Även elever med alkoholproblem och traditionell kriminalitet finns emellertid representerade på skolan.

Teoretisk undervisning i form av stödundervisning har framförallt förekommit på de öppna avdelningarna. Möjligheter till yrkesutbildning och arbetssträning finns genom snickeri, svetsning, reparationsarbeten, jordbruks- och ladugårdsarbete.

Skolans speciella behandlingspersonal består av 1 biträdande psykolog och 1 konsulterande psykiater samt 2 sjuksköterskor.

5.2.7 *Råby yrkesskola för pojkar*

Råby är belägen i utkanten av Lund.

Skolan har 72 platser, fördelade på 4 öppna, 3 slutna och 2 utskrivningsavdelningar.

Råby är känd som specialskola för narkotikaskadade elever och mottager uteslutande narkotikamissbrukare.

Genom att eleverna kan få teoretisk utbildning såväl på skolan som på gymnasiekliniken i Lund, kommer företrädesvis sådana elever hit som anses välbegåvade och studieintresserade.

De yrkesgrenar som finns på skolan — mekanisk verkstad, grovsnickeri, skrädderi och handelsträdgård — har på grund av elevernas dåliga kondition omstrukturerats till att endast omfatta arbetsprövning och arbetssträning.

Skolans speciella behandlingspersonal är relativt stor och består av 1 biträdande psykolog, 1 läkare och 1 konsulterande läkare på halvtid samt 2 över-sköterskor.

5.2.8 *Skenäs ungdomsfängelse för pojkar*

Ungdomsanstalten Skenäs är belägen vid Bråviken, 30 km öster om Norrköping.

Skenäs är en öppen utbildningsanstalt. Den har 98 platser, fördelade på 3 öppna, 1 slutna och 1 utskrivningsavdelning. Av skolans öppna platser ligger 11 i ett annex 3 km från Skenäs.

Elever som placeras på Skenäs ska ha jämförelsevis låg kriminell belastning. Skenäs mottager vidare elever som betraktas som speciellt utbildningsbara.

En obligatorisk 3 veckors teoretisk grundutbildning ges på skolan. Såväl teoretisk som praktisk utbildning förekommer i den mekaniska verkstaden, bilverkstaden, byggnadsskolan och i lantbruket (med djurskötsel, skogsarbete och trädgård). Svenska byggnadsarbetareförbundet har genom sina lokala organ förbundit sig att skaffa arbete åt intagna som avslutat godkänd grundutbildning.

Vid annexet har de intagna möjlighet till frigångsarbete hos privata arbetsgivare i trakten. De kan där också komma i åtnjutande av tätare veckoslutspermissioner.

Speciell behandlingspersonal finns endast för konsultation i form av 1 psykiater och 1 läkare.

5.2.9 *Mariefred ungdomsfängelse för pojkar*

Ungdomsanstalten Mariefred ligger utanför Mariefred stad.

Mariefred är en sluten anstalt, omgiven av en 5 meter hög mur. Den har 90 platser, fördelade på 5 slutna avdelningar och 1 öppen. Den karakteriseras likaledes som utbildningsanstalt.

De intagna bedöms som rymningsbenägna och en stor del av dem har tidigare varit på ungdomsvårdsskolor. Det är dock i huvudsak elever som anses kunna tillgodogöra sig yrkesutbildning och arbetsträning som placeras här.

På anstalten finns också vissa möjligheter till teoretiska studier. Yrkesutbildningen består främst av utbildning inom svagströmsteknik samt utbildning på en speciell avdelning på den mekaniska verkstaden. Arbetsträning finns på mekanisk verkstad, snickeri och plastverkstad. För intagna på den öppna avdelningen, belägen utanför muren, finns skogsarbete.

Anstalten saknar speciell behandlingspersonal men har tillgång till 1 läkare och 1 psykiater såsom konsulter.

5.2.10 *Hinseberg fångvårdsanstalt för kvinnor*

Hinseberg ligger i närheten av samhället Frövi, 20 km från Örebro.

Huvudbyggnaden, inrymd i ett 1800-talsslott, och de nyare paviljongerna ligger vackert i en slottspark vid sjön Väringen. Anstaltsområdet är omgivet av ett 2 meter högt stängsel. Bortsett från en skyddstillsynsanstalt är Hinseberg den enda anstalten i kvinnoråjongen och innefattar både ungdomsfängelse, fängelse och internering. De olika påföljdsgrupperna har gemensamma arbetsplatser men olika bostadsförläggningar. Anstalten har 101 platser, fördelade på 2 öppna och 7 slutna avdelningar, varav 1 sjukavdelning.

Narkotikamissbrukarna, som utgör en stor del av de intagna, har ökat i antal de senaste åren, medan alkoholmissbrukarna minskat. Kvinnorna är i stor utsträckning fysiskt och psykiskt mycket nergångna.

Teoretiska studier bedrivs i huvudsak per korrespondens men ingår även som en del i en skolköskurs. Någon yrkesutbildning i egentlig mening förekommer inte. Arbetsträning förekommer i tvätteri, som är den viktigaste arbetsgrenen, i konfektion, hönseri, handelsträdgård och i småindustri-terapi.

Anstalten har som speciell behandlingspersonal endast 1 översköterska men har tillgång till 1 psykiater och 1 läkare som konsulter.

5.2.11 *Tillberga fångvårdsanstalt för män*

Fångvårdsanstalten i Tillberga ligger 10 km från Västerås.

Anstalten klassificeras som öppen, ehuru den är omgiven av ett 3 meter högt "industristängsel". Den har 120 platser, fördelade på 3 öppna avdelningar.

Tillberga är en produktionsanstalt som helt domineras av fabriksdriften. De intagna måste vara fysiskt och psykiskt friska samt uppfylla speciella krav på skötsamhet och arbetsvilja. Anstalten får därmed karaktär av elitanstalt. Den ökade tillströmningen av personer med narkotikabrott anses medföra problem på en anstalt av detta slag, eftersom produktionsresultatet blir lidande och möjligheter till behandling saknas.

Arbetsdriften är koncentrerad till en stor fabrik för tillverkning av monteringsfärdiga trähus och till en mekanisk verkstad. Arbetsförtjänsten är genom ackordsarbetet högre på Tillberga än på andra anstalter.

Anstalten saknar speciell behandlingspersonal och har endast tillgång till 1 läkare som konsult.

5.2.12 *Norrtälje fångvårdsanstalt för män*

Anstalten ligger utanför Norrtälje.

Den är sluten och omgiven av en 5 meter hög mur. Den har 230 platser, fördelade på 6 slutna avdelningar.

En stor del av de intagna är utländska medborgare, och andelen finska medborgare uppgår till ungefär en femtedel. Tillströmningen av narkotikamissbrukare har ökat, vilket medför problem på grund av obefintliga behandlingsresurser.

Norrtälje karakteriseras också som en produktionsanstalt. Den arbetsträning som förekommer sker i träindustri, mekanisk verkstad, båtbyggeri, konfektionsverkstad samt småindustri. Teoretiska studier sker i huvudsak per korrespondens.

Anstalten saknar speciell behandlingspersonal och har endast tillgång till 1 läkare som konsult.

5.2.13 *Hall interneringsanstalt för män*

Hall ligger några km utanför Södertälje.

Hall är centralanstalt inom interneringsräjongen. Där finns 353 platser, fördelade på 7 slutna och 3 öppna avdelningar. De slutna avdelningarna är omgivna av en 5 meter hög mur. Förbindelserna mellan de olika byggnaderna inom området upprätthålles genom ett underjordiskt kulvertsystem med ständig TV-bevakning.

De intagna är till stor del återfallsbrottslingar och narkotikamissbrukare. Genom att Hall är centralanstalt får den även mottaga s.k. disciplinfall från den övriga räjongen.

Sysselsättningen på anstalten består av småindustri, snickeri, tvätteri och jordbruk (med maskinavdelning och byggnadsavdelning).

Som speciell behandlingspersonal finns 1 psykolog, 1 överläkare, 1 biträdande överläkare och 2 översköterskor.

6. Beskrivning av de intagna

Vissa differentieringsprinciper beträffande placering av intagna på olika anstalter inom samma påföljd har redan berörts (kap. 4.1.1). I detta kapitel ska de intagna på de utvalda anstalterna närmare beskrivas avseende vissa bakgrundsvariabler. Vi ska först studera några personliga bakgrundsfaktorer som ålder, utbildning, födelseort, språksvårigheter och civilstånd, och sedan några kriminella bakgrundsfaktorer som antal anhållanden, ålder vid första anhållande, antal domar och intagningsorsak. Därefter ska vi undersöka hur lång tid de intagna tillbringat på olika typer av anstalter.

Redogörelsen är deskriptiv. Avsikten är *komparativ*, dvs. att fastställa om det finns skillnader mellan de intagna beträffande olika påföljder och enskilda anstalter av samma typ. Skillnader i sammansättningen av intagna mellan olika anstalter bör observeras vid senare jämförelser mellan anstalterna, då syftet i första hand är att studera effekten av institutionernas olika karaktär. I den senare multivariata analysen kommer de viktigaste bakgrundsfaktorerna att hållas under statistisk kontroll (kap. 15.2.2 och 15.3).

6.1 Personliga bakgrundsvariabler

6.1.1 Ålder

Kronologisk ålder anses vara en viktig sociologisk variabel och som det dessutom förekommer stora åldersvariationer mellan intagna vid olika påföljder, ska variabeln något belysas.

Vid båda undersökningstillfällena ingick i slutet av formuläret frågan: "När är Du född?" (J 73, A 58). Trots att frågan av flera intagna upplevdes som ett hot mot anonymiteten, var det bara några få som lämnade den obesvarad vid första och ingen vid andra tillfället. Detaljerade åldersfördelningar ska här inte återges.

Såväl kvinnliga som manliga ungdomsvårdsskolelever har en medianålder på 19 år, ungdomsfängelseeleverna på 21, kvinnliga fångar 28 och manliga 27, medan de internerade har den högsta medianåldern på 35 år. Medianvärdet blir nästan identiskt vid första och andra tillfället. Variationsvidden vid första tillfället omfattar 16—24 år för kvinnlig ungdomsvårdsskola och till 22 år för manlig ungdomsvårdsskola, 18—29 för manligt ungdomsfängelse, 19—61 för kvinnligt fängelse, 20—58 för manligt fängelse och 25—61 för internering. Det bör dock observeras att maximitalen för ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse endast omfattar en individ, och att de flesta elever vid ungdomsvårdsskolorna inte är äldre än 21 år och vid ungdomsfängelse 22 år.

Enligt variansanalysen är det signifikanta skillnader mellan påföljderna. Däremot förekommer det inga signifikanta skillnader mellan könen vid jämförelser inom samma påföljdstyp. Det är inte heller några skillnader mellan enskilda anstalter av samma typ.¹⁾

Åldersfördelningarna har även jämförts med vad som framkommit i andra kartläggningar av olika kategorier intagna. Fördelningarna tycks överensstämma ganska väl, vilket tyder på att vårt urval är representativt i åldershänseende.²⁾

6.1.2 Utbildning

Utbildning är en annan bakgrundsvariabel som kan tänkas samvariera med andra beroende variabler, och vi bör därför undersöka om anstalterna skiljer sig åt beträffande denna faktor.

Vid första undersökningstillfället ställdes frågan "Vad har Du för utbildning?" (J 75); svarsalternativen och de procentuella svarsfördelningarna kan utläsas ur *tabell 6:1*. Hälften av de intagna har således högst 8-årig folkskola. Denna andel varierar från en tredjedel vid ungdomsvårdsskolorna till två tredjedelar vid internering.³⁾ Högre utbildning, räknat som någon tid vid folkhögskola eller realskola och därutöver, har totalt endast 14 %. Denna andel varierar från 0 % på ett par ungdomsvårdsskolor till högst 26 % vid kvinnofängelset. På Hinseberg är dock samtidigt gruppen med endast folkskola stor.

Variansanalysen visar att utbildning är en av de få variabler som inte skiljer de 13 anstalterna på ett signifikant sätt. De högsta medelvärdena, dvs. den längsta utbildningen, uppvisar fängelse, men det är ingen skillnad mellan

¹⁾ Variansanalys har utförts på ett stort antal frågor vid både t_1 och t_2 . Vid varje fråga har ett dussintal jämförelser gjorts för att testa om det föreligger skillnader mellan olika påföljder med kön konstanthållet, mellan könen med påföljd konstanthållen och mellan enskilda anstalter av samma typ. I princip har sedvanliga signifikansnivåer använts. Med signifikanta värden avses sådana där sannolikheten att de ska ha uppkommit av slump är mindre än 1 %. Även sådana p-värden som är lägre än 0,1 % och ofta anges som högst signifikanta brukar här endast beskrivas som signifikanta. P-värden mellan 1 % till 5 % betecknas som nästan signifikanta.

För diskussioner kring variansanalytiska problem vill jag tacka Klas Svensson vid Statistiska institutionen i Lund.

²⁾ *KAIK* lät beställa en "kartläggning av anstaltsvårdsklientelet" vilken utfördes den 26 januari 1969 (publicerad i "Kriminalvård i anstalt", SOU 1971:74, bil. 1, s. 208–327). Om vi jämför deras ungdomsfängelseelever ($n=483$) med våra, är det ingen skillnad vid t_2 medan vid t_1 våra är något äldre. Våra manliga fångar är något yngre än deras ($n=2\,888$) och denna skillnad är vid båda tillfällena signifikant. Våra internerade är också något yngre än deras ($n=669$) vid båda tillfällena (för tabell se s. 311).

I *Socialstyrelsens redovisar* (1969:6) ingår en undersökning av "1964 års ungdomsvårdsskoleelever" och här är medianåldern för både kvinnliga och manliga yrkesskoleelever 17 år, men dessa uppgifter avser elevernas ålder vid intagningen på ungdomsvårdsskola, varför siffrorna torde vara ganska likvärdiga (s. 10).

³⁾ Andelen med enbart folkskola är lägre bland de intagna än i normalbefolkningen och detta gäller speciellt för elever vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse.

Tabell 6:1. "Vad har Du för utbildning?" (J 75). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Folkskola, upp till 6 år	Folkskola, 7-8 år	Grundskola (9 år)	Folk- eller grundskola + praktisk yrkesutb.	Folk- eller grundskola + teoretisk utbildning	Avbruten skola el. realskola	Färdig folk- högskola - realskola ¹⁾	Viss gym- nasium el. universitets- utbildning
K uv									
Brättgården	9	0	22	78	0	0	0	0	0
Hornö	11	0	36	55	9	0	0	2	0
Ryagården	21	19	19	38	14	5	0	5	0
M uv									
Stigby	15	0	20	60	13	0	7	0	0
Forsane	36	0	36	28	25	3	6	0	3
Fagared	33	9	36	52	3	0	0	0	3
Råby	19	0	16	42	21	11	0	0	11
M uf									
Skenäs	42	0	41	21	21	2	7	7	0
Mariefred	45	4	47	33	15	0	5	3	2
K f									
Hinseberg	57	12	44	12	4	2	14	2	11
M f									
Tillberga	74	10	39	12	12	7	5	3	12
Norrälje	97	9	40	9	15	7	5	2	12
M int.									
Hall	125	17	51	3	6	6	10	1	6
Totalt	584	9	40	20	12	4	6	1	7

¹⁾ En sammanslagning har skett av två svars kategorier: Färdig folkhögskola (0,1 %) och Färdig realskola (1 %).

kvinnligt och manligt fängelse eller mellan de båda manliga fångvårdsanstalterna. För ungdomsvårdsskolornas del förekommer heller ingen skillnad mellan könen, medan det däremot finns en signifikant skillnad mellan de manliga skolorna, där Råby har det högsta och Fagared det lägsta värdet.

6.1.3 *Födelseort*

För att undersöka om det är någon skillnad mellan individer uppvuxna i storstad resp. på landsbygd å ena sidan och svenskar resp. utlänningar å den andra, ingick i båda formulären frågan "Var är Du född?" (J 74, A 59).

Vid kategorisering av svaren på denna öppna fråga framkom att totalt (och genomsnittligt för de båda tillfällena) kom 25 % från Stockholm, 7 % från Göteborg, 3 % från Malmö, 38 % från annan svensk stad, 18 % från övriga Sverige, 4 % från Finland, 1 % från övriga Norden, 3 % från övriga Europa och 1 % från länder utanför Europa.¹⁾

Om vi ser till dimensionen storstad—landsbygd är det inte någon signifikant skillnad mellan påföljderna eller könen. Däremot föreligger det signifikanta skillnader mellan enskilda anstalter av samma typ. Vi finner här en regional differentiering, som innebär att bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna får Ryagården en väsentligt högre andel elever från Stockholm, medan Brättegården inte fått någon elev från huvudstaden men istället en stor andel från Göteborg. Specialanstalten för narkomaner på pojksidan, Råby, har också en högre andel elever från Stockholm (både Ryagården och Råby har genomsnittligt 43 % från Stockholm); narkomanerna kommer i mycket liten utsträckning från landsbygden. Bland de manliga ungdomsvårdsskolorna har Forsane och Fagared på motsvarande sätt en relativt högre andel från Göteborg. Mellan Skenäs och Mariefred finns ingen skillnad, medan Norrtälje skiljer sig från Tillberga genom att ha en än högre andel från Stockholm; de båda senare anstalterna har nästan inga från Göteborg eller Malmö.

De som angett en födelseort utanför Sverige (ca 8 %) är relativt jämnt fördelade över de olika anstalterna. Andelen är dock högre vid manligt fängelse, högst på Tillberga med var femte man född utanför Sverige, och på Norrtälje med var sjunde man. Det bör dock betonas att den totala andelen utlänningar är högre på Norrtälje än Tillberga, men möjligen gjordes en hårdare gallring av anstaltschefen enligt instruktionen att utlänningar med språksvårigheter skulle exkluderas.

6.1.4 *Språksvårigheter*

För att kontrollera om det trots allt förekom språksvårigheter ställdes vid andra tillfället följande fråga: "Har det varit svårt för Dig att fylla i formuläret på grund av språksvårigheter (om Du t.ex. inte är svensktalande)?" (A 60). Totalt har 90 % svarat "inga språksvårigheter", 9 % "vissa språksvårigheter" och 2 % "stora språksvårigheter".

¹⁾ Jämfört med genomsnittsbefolkningen är Stockholm överrepresenterat och landsbygden underrepresenterad.

Det är inga signifikanta skillnader mellan de 13 anstalterna, mellan de manliga påföljderna eller mellan könen. De kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna har dock uppgett större svårigheter än de kvinnliga fångarna. Brättgården har förvånansvärt nog en så hög andel som 36 % som svarat "vissa språksvårigheter". Eventuellt kan de haft argot-testet i åtanke. Den högre andelen utlandsfödda på Tillberga motsvaras av den högsta siffran för svars kategorin "stora språksvårigheter" med 6 %.

6.1.5 *Civilstånd*

Dels för att undersöka om de intagna i högre grad än andra vuxna saknar familj eller förlorar denna under anstaltstiden dels för att se om denna variabel har en differentiell effekt vid anstaltssocialisationen, ställdes vid andra tillfället frågan "Är Du nu gift, ogift eller skild?" (A 57). Totalt svarade 10 % gifta, 71 % ogifta, 18 % fränskilda, hemsilda, änka/änkling, och 0,3 % skrev till alternativet "sammanboende". Andelen gifta är lägre än normalt med endast var tionde man vid manligt fängelse och internering; den högsta siffran uppvisar Tillberga med 26 %, följt av Hinseberg med 20 %. Var femte man är fränskild vid manligt fängelse, något fler på Norrtälje än Tillberga, och något mer än var tredje kvinnlig fånge och internerad.

Vi får senare i den multivariata analysen tillfälle att studera vilken inverkan dessa personliga bakgrundsvariabler har på anstaltsocialisationen.

6.2 **Kriminella bakgrundsvariabler**

För att få mått dels på den individuella belastningen dels på hur belastade de intagna var på olika anstalter, ställdes vid första undersökningstillfället ett par frågor angående "den kriminella karriären".

6.2.1 *Antal anhänganden*

På frågan "Hur många gånger har Du varit anhängen av polisen?" (J 65) erhöles en avsevärd variation i svaren, från 6 % som angav "aldrig" till 10 % som valde alternativet "50 gånger eller mer". Som framgår av *tabell 6:2* föreligger stora differenser mellan anstalterna men också påtagliga variationer inom de enskilda anstalterna.

Variansanalysen, som bygger på samtliga nio svarsalternativ, visar en signifikant skillnad mellan de manliga påföljderna, där internering har högsta medelvärdet anhänganden, följt av ungdomsfängelse, ungdomsvårdsskola och fängelse. (Skillnaden mellan ungdomsfängelse och ungdomsvårdsskola är ej signifikant men däremot mellan ungdomsfängelse och fängelse.) För kvinnornas del är det ingen signifikant skillnad mellan ungdomsvårdsskola och fängelse.

På ungdomsvårdsskolorna är det en väsentligt större andel bland flickorna än pojkarna som uppgett att de aldrig varit anhängna (27 % resp. 2 %), och skillnaden är nästan signifikant. Vid fängelse har kvinnorna också en något lägre andel anhänganden än männen, men denna skillnad är inte signifikant.

Tabell 6:2. "Hur många gånger har Du varit anhållen av polisen?" (J 65).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Aldrig	1-2	3-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30 el. fler
		ggr	ggr	ggr	ggr	ggr	ggr	ggr	ggr ¹⁾
K uv									
Brättegården	9	22	11	22	22	11	0	11	0
Hornö	11	18	27	36	15	0	22	18	7
Ryagården	21	33	5	33	5	5	5	5	10
M uv									
Stigby	14	0	14	0	43	21	7	14	0
Forsane	34	3	18	24	15	15	6	3	18
Fagared	32	3	2	16	19	16	22	9	14
Råby	20	0	30	30	15	15	10	9	8
M uf									
Skenäs	42	0	0	21	14	19	9	25	14
Mariefred	46	0	0	7	14	9	22	24	19
K f									
Hinseberg	58	3	40	22	17	5	3	5	3
M f									
Tillberga	70	19	11	43	27	9	13	7	15
Norrtälje	96	5	16	27	16	13	20	7	13
M int.									
Hall	125	2	1	4	10	18	22	18	25
Totalt	578	6	18	14	17	14	10	8	14

1) En sammanslagning har skett av två svars kategorier: 30-49 gånger (4 %) och 50 eller fler gånger (10 %).

Mellan de enskilda kvinnliga resp. manliga ungdomsvårdsskolorna föreligger inga signifikanta skillnader. För ungdomsfängelses del har Mariefred dubbelt så många elever som Skenäs, vilka uppgett 10 anhållanden eller mer, och skillnaden mellan dem är signifikant. För fängelses vidkommande har Norrtälje en signifikant högre anhållandefrekvens än Tillberga.

6.2.2 Alder vid första anhållande

Alder vid första kontakt med polis eller barnavårdsnämnd har i flera kriminologiska undersökningar visat sig ha en avgörande betydelse: ju yngre en delinkvent varit vid första kontakten med myndigheterna desto sämre har hans prognos bedömts vara.¹⁾ Som ett annat mått på belastning användes frågan "Hur gammal var Du då Du första gången blev anhållen av polisen?" (J 66).

Den totala andel som uppgett att de aldrig blivit anhållna är ungefär den-

1) Se t.ex. Mannheim & Wilkins (1955).

Tabell 6:3. "Hur gammal var Du då Du första gången blev anhållen av polisen?" (J 66).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Aldrig varit anhållen	9-14 år ¹⁾	15-17 år	18-20 år	21-29 år ¹⁾	30 år eller äldre ¹⁾
K u v							
Brättegården	9	22	33	44	0	0	0
Hornö	11	18	55	18	9	0	0
Ryagården	21	29	29	43	0	0	0
M u v							
Stigby	15	0	47	53	0	0	0
Forsane	34	9	24	65	3	0	0
Fagared	34	6	41	44	9	0	0
Råby	20	5	30	60	5	0	0
M u f							
Skenäs	43	2	30	51	16	0	0
Mariefred	47	0	51	40	6	2	0
K f							
Hinseberg	58	3	16	12	14	36	19
M f							
Tillberga	74	11	22	8	18	28	14
Norrtälje	97	2	21	30	22	21	5
M int.							
Hall	127	2	30	32	21	13	2
Totalt	590	5	29	33	14	14	5

1) Sammanslagningar har skett av följande svarkategorier: 9-11 år (9 %) och 12-14 år (20 %), 21-24 år (9 %) och 25-29 år (5 %), 30-39 år (3 %) och 40 år eller äldre (2 %).

samma på de båda frågorna (J 65 och J 66).¹⁾ Den relativt stora grupp som markerat att den första poliskontakten skedde före 15 års ålder torde ha avsett ett gripande och inte ett formellt anhållande.²⁾ Trots att den kronologiska åldern sätter ett övre tak, visar *tabell 6:3* också på denna fråga en stor variation både mellan och inom anstalterna. Det är däremot inga signifikanta skillnader mellan enskilda anstalter av samma typ. Den högsta andelen anhållanden i de yngre åldrarna finns vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse, sannolikt av naturliga åldersskäl. Den lägsta andelen i dessa yngre åldrar påträffas vid fängelse. Flest anhållanden över 20 år har uppgetts vid Hinseberg, Tillberga, Norrtälje och Hall i nämnd ordning.

1) Smärre differenser för enskilda anstalter kan bero på variationer i andelen blanka. Att kategorin "aldrig varit anhållen" även förekommer på fängvårdsanstalterna kan vara fullt korrekt, då anhållande ej behöver föregå ett frihetsstraff (detta kan t.ex. gälla rattfylleri och misshandel).

2) Den mer lekmanamässiga termen arrestering undveks, då den kunde syfta på såväl gripande som anhållande. Åklagaren måste bestämma om anhållanden, och de kan ej ske före 15 års ålder (enligt Brottsbalken 24 kap. § 7).

Tabell 6:4. "Hur många gånger har Du varit ställd inför domstol?" (J 67).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Aldrig	1 gång	2 ggr	3-4 ggr	5-9 ggr	10-14 ggr	15 el. fler ggr ¹⁾
K uv								
Brättegården	9	89	0	0	11	0	0	0
Hornö	11	73	9	18	0	0	0	0
Ryagården	19	68	26	5	0	0	0	0
M uv								
Stigby	15	60	33	7	0	0	0	0
Forsane	35	37	20	17	20	3	0	3
Fagared	33	42	27	15	9	6	0	0
Råby	20	35	30	20	5	10	0	0
M uf								
Skenäs	43	0	19	28	35	19	0	0
Mariefred	47	0	13	21	40	23	2	0
K f								
Hinseberg	58	2	17	22	41	16	2	0
M f								
Tillberga	74	1	24	24	23	18	7	2
Norrtälje	98	1	7	10	26	38	13	5
M int.								
Hall	126	0	0	1	7	30	29	33
Totalt	588	13	14	14	21	21	10	8

¹⁾ En sammanslagning har skett av tre svars-kategorier: 15-19 gånger (4 %), 20-29 gånger (3 %), 30 eller fler gånger (1 %).

6.2.3 Antal domar

En tredje belastningsfråga lydde: "Hur många gånger har Du varit ställd inför domstol?" (J 67). Här är andelen som svarat "aldrig" naturligt nog större bland ungdomsvårdsskoleeleverna (74 % bland flickorna och 41 % bland pojkarna). Totalt har ändå enligt *tabell 6:4* nästan en intagen av fem varit ställd inför domstol 10 gånger eller mer. Här svarar naturligt nog de internerade för de högsta frekvenserna, närmast följda av fångarna på Norrtälje och Tillberga. Det är en signifikant skillnad mellan påföljderna men även mellan de båda manliga fängelserna. Männen har dessutom en signifikant högre frekvens domar än kvinnorna, såväl vid fängelse som ungdomsvårdsskola.

6.2.4 Intagningsorsak

Vid båda tillfällena ställdes följande fråga: "För vad blev Du intagen den här gången?" (J 69, A 38). Som svarsalternativ angavs sex huvudkategorier av brott plus en övrig kategori och fem olika kategorier av asocialt beteende plus

Tabell 6:5. "För vad blev Du intagen den här gången?" (J 69:1-17, A 38:1-18).
Procentuell andel ja-svar för varje delfråga per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	N	Stöld, häl-, egenm. förf.	Bedräg, försk., förf.	Missh., rån, dråp	Sex- ual- brott	Nark. brott	Rattf. brott	Andra ¹⁾ brott	Nark. ²⁾ Alk. missbr. missbr.	Rymn. ³⁾ ovilja	Vaga- bond, van- arb. art	Sex- art	Skol- skolk, skol- rubbn. ran	Allm. svår- fost- ran	An- ⁴⁾ nat	Sniff- ³⁾ ning	Vet ⁵⁾ ej, oskyl- dig	
K uv	9	11	11	0	0	0	0	0	11	33	11	44	0	0	11	0	22	-
Brätte- gården	11	0	9	0	0	18	0	0	55	36	9	46	0	18	27	0	0	18
Hornö	11	27	9	9	0	36	0	0	9	36	18	36	0	9	27	9	0	-
	12	42	8	25	17	25	17	0	42	42	25	33	0	33	25	25	0	0
Rya- gården	24	17	4	0	4	54	0	0	17	8	17	17	0	8	8	0	0	-
	30	13	13	7	0	50	0	3	70	17	7	23	3	3	13	3	0	7
M uv	15	53	7	7	0	7	7	13	7	13	0	33	0	0	20	7	0	-
Stigby	8	63	0	13	13	25	0	0	25	0	13	38	0	13	38	0	0	0
	37	70	14	24	0	14	16	3	0	24	3	11	3	5	3	5	0	-
Forsane	56	73	11	27	0	16	16	4	23	46	2	27	0	7	9	0	0	2
Fagared	34	53	3	3	0	38	6	3	9	18	3	29	0	6	6	6	3	-
	29	45	0	7	0	35	14	7	38	38	3	17	0	0	3	0	0	0
Råby	20	20	0	15	0	50	0	0	15	25	0	10	0	0	10	5	0	-
	24	29	4	4	0	71	0	0	83	21	0	21	4	0	8	4	0	0
M uf	44	61	9	36	2	18	18	2	0	2	0	0	2	2	0	0	0	-
Skenås	33	70	3	33	3	27	9	9	6	6	0	6	0	6	3	0	3	0
Marie- fred	47	83	9	17	0	4	15	0	0	11	0	4	0	0	4	2	0	-
	40	80	15	33	0	20	20	0	15	8	0	13	0	10	15	0	0	0
K f	59	27	25	15	0	48	7	0	0	2	0	0	0	2	2	2	0	-
Hinse- berg	60	28	35	17	0	35	3	7	0	5	0	8	0	0	5	0	0	0

Forts. tabell 6:5.

M f	80	23	23	28	1	6	19	6	0	1	0	0	0	0	1	1	0	—
Till- berga	78	25	17	32	0	6	39	5	3	4	0	0	1	0	5	0	0	—
Norr- tälje	99	50	20	20	0	22	7	9	1	1	0	0	0	0	1	1	0	—
	112	55	21	21	0	21	14	12	1	1	0	0	0	0	3	0	0	—
M int.	128	61	23	14	1	9	3	3	0	2	0	0	0	0	2	1	1	—
Hall	156	65	24	15	2	14	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Anstalts- typ	44	18	7	2	2	39	0	0	14	21	16	27	0	7	14	2	5	—
K uv	53	17	11	9	4	38	4	2	60	26	11	30	2	13	19	8	0	—
M uv	106	53	7	13	0	27	9	4	7	21	2	20	1	4	8	6	1	—
	117	56	6	16	9	33	11	4	39	36	3	24	1	4	9	1	0	1
M uf	91	73	9	26	1	11	17	1	0	7	0	2	1	1	2	1	0	—
	73	75	10	33	1	23	15	4	11	7	0	10	0	8	10	0	1	0
K f	59	27	25	15	0	48	7	0	0	2	0	0	0	2	2	2	0	—
	60	28	35	17	0	35	3	7	0	5	0	8	0	0	5	0	0	0
M f	179	38	21	24	1	15	14	8	1	1	0	0	0	0	1	1	0	—
	190	43	19	25	0	15	24	9	2	2	0	0	1	0	4	0	0	0
M int.	128	61	23	14	1	9	3	3	0	2	0	0	0	0	2	1	1	—
	156	65	24	15	2	14	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Totalt	607	48	17	18	1	20	9	4	2	7	2	6	0	2	4	2	1	—
	649	51	18	20	1	23	12	6	14	11	1	9	1	3	6	1	0	1

1) Följande typer av brott är nämnda: vapeninnehav, olaga hot, varusmuggling, koppleri, mened, lydnadsbrott.

2) Alternativet var ej givet vid första tillfället men gavs vid andra.

3) Detta alternativ var ej givet i formuläret vid något tillfälle.

4) Följande typer av asocialitet är nämnda: kan ej bo hemma, utespring, abort.

5) Alternativet ej givet och endast kodat vid andra tillfället.

en övrig kategori. Genom att standardisera frågan så långt möjligt var avsikten att öka tillförlitligheten och jämförbarheten i svaren, samtidigt som frågan förmodades bli mindre känslig att besvara på detta sätt.

Då antalet kategorier var stort och antalet kombinationsmöjligheter ännu större, kodades denna fråga så att varje ny kategori erhöll en ny kolumn.¹⁾ På detta sätt erhöles en fullständig deskription av intagningsorsakerna. Då intagningsorsak måst konstanthållas i den senare analysen, var det emellertid nödvändigt med en omkodning av frågan så att samtliga kategorier kunde placeras i en kolumn.

Tabell 6:5 visar intagningsorsakerna för de olika anstalterna vid de båda tillfällena. För de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är den vanligaste orsaken narkotikamissbruk (detta gäller vid andra tillfället, då kategorin var given i formuläret); andelen är högst på Ryagården (70 %) och bland ungdomsvårdsskolorna för pojkar på Råby (83 %). För de manliga ungdomsvårdsskolornas del är den vanligaste kategorin stöld etc. Denna kategori är också vanligast vid ungdomsfängelse, Norrtälje och Hall. På Tillberga är miss-handel vid första och rattfylleri vid andra tillfället den mest frekventa kategorin, men även stöld och bedrägeri är vanliga intagningsorsaker. På Hinseberg är den vanligaste intagningsorsaken narkotikabrott.

Man lägger vidare märke till att på ungdomsvårdsskolorna är vanliga kategorier, bortsett från narkotika- och alkoholmissbruk, sådan mer diffust definierad asocialitet som vagabondering, allmän svårfostran, rymning, skolk. Det är anmärkningsvärt att 8 % på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (18 % på Brättegården) uppgett att de ej vet varför de blivit intagna, vilket även inkluderar dem som menat att det inte funnits någon anledning till intagning.²⁾

6.3 Tid på anstalt

Då tid på anstalt är en av de viktigaste, oberoende variablerna i denna undersökning, ställdes vid båda undersökningstillfällena ett antal frågor rörande tid tillbringad på den aktuella anstalten och på andra anstalter.

6.3.1 *Tid på denna anstalt*

Vid båda tillfällena ställdes frågan: "Hur lång tid har Du sammanlagt varit på denna anstalt?" (J 62, A 34). *Tabell 6:6* visar hur de intagna på de olika anstalterna fördelar sig på de givna tidskategorierna. Totalt har cirka en

¹⁾ De intagna har i allmänhet prickat för mer än en kategori. Av samtliga kategorier har de totalt sett vid första tillfället markerat 1,4 alternativ och vid andra 1,7 alternativ. Den högre andelen svar vid andra tillfället torde främst kunna förklaras av att det i instruktionen vid detta tillfälle klart utsades: "Om det var mer än en sak, så sätt mer än ett kryss." Dessutom tillkom vid andra undersökningstillfället ytterligare något givet svarsalternativ.

²⁾ Det hade naturligtvis varit önskvärt att kontrollera de av de intagna uppgivna intagningsorsakerna mot dem i journalerna antecknade. Detta skulle emellertid vara ett omständligt och kostsamt arbete och har fått anstå.

Tabell 6:6. "Hur lång tid har Du sammanlagt varit på denna anstalt?" (J 62, A 34).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	<1 mån.		1-3 mån.	3-6 mån.		6-12 mån.	1-1½ år	1½-2 år		2-3 år	3-5 år	>5 år	
	N												
	t ₁	t ₂	t ₁	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₁	t ₂	
K uv													
Brättegården	9	0	67	0	22	0	11	0	0	0	0		
	11	18	9	9	18	18	9	9	9	9	0	0	
Hornö	11	18	27	0	27	18	9	0	0	0	0		
	12	25	33	25	8	8	0	0	0	0	0		
Ryagården	22	9	9	9	14	14	18	14	14	14	0		
	29	14	3	7	28	14	14	14	14	3	3		
M uv													
Stigby	15	13	13	7	20	13	7	27	0	0	0		
	8	0	13	25	25	13	0	25	0	0	0		
Forsane	36	19	17	14	22	3	14	8	3	0	0		
	55	11	16	20	18	16	9	9	0	0	0		
Fagared	34	18	24	18	6	6	21	6	3	0	0		
	27	7	26	26	4	15	4	15	4	0	0		
Råby	20	25	20	10	20	5	10	10	0	0	0		
	24	13	25	13	17	8	17	0	8	0	0		
M uf													
Skenäs	42	10	12	24	31	12	10	2	0	0	0		
	33	18	30	18	15	9	9	0	0	0	0		
Mariefred	45	18	13	9	18	18	13	9	0	2	0		
	38	13	18	11	13	24	3	8	0	0	0		
K f													
Hinseberg	58	12	22	12	26	7	5	10	3	2	2		
	60	7	32	23	18	8	5	5	0	2	2		
M f													
Tillberga	75	17	29	35	9	1	1	3	4	0	0		
	78	22	39	28	9	0	3	0	0	0	0		
Norrtälje	96	15	30	25	12	6	5	5	1	1	2		
	112	13	31	19	13	5	8	5	4	2	2		
M int.													
Hall	127	9	8	6	16	7	9	9	17	21			
	155	8	6	5	11	9	9	12	12	27			
Totalt	590	14	20	16	17	8	9	8	5	5	7		
	642	12	22	16	14	9	8	7	4	7			
K uv	42	10	26	5	19	12	14	7	7	0	2		
	52	17	12	12	21	14	10	10	4	2			
M uv	105	19	19	13	16	6	14	11	2	0	0		
	114	10	20	20	15	14	9	9	3	0	0		
M uf	87	14	13	16	24	15	12	6	0	1	0		
	71	16	24	14	14	17	11	4	0	0	0		
M f	171	16	30	29	11	4	4	4	2	1	1		
	190	16	34	23	12	3	6	3	2	1	1		

tredjedel varit på samma anstalt upp till 3 månader, en tredjedel från 3 till 12 månader och en tredjedel från 1 till över 5 år.

Variationsanalysen visar vid båda tillfällena en signifikant skillnad mellan de 13 anstalterna, där Tillberga har det lägsta värdet och Hall det högsta.¹⁾ Det är också en signifikant skillnad mellan de manliga anstaltstyperna där efter internering kommer ungdomsfängelse, ungdomsvårdsskola och sist fängelse vid första tillfället, medan vid andra ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse byter plats. Det finns vid båda tillfällena en tendens för de kvinnliga ungdomsvårdsskoleleverna att ha varit längre tid på respektive anstalt än de kvinnliga fångarna. Vid en jämförelse mellan könen noteras vid båda tillfällena en tendens för såväl kvinnliga ungdomsvårdsskolelever som fångar att ha varit längre på respektive anstalter än motsvarande manliga intagna.

Vid en jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ framträder vid båda tillfällena en signifikant skillnad mellan de tre ungdomsvårdsskolorna för flickor, där Ryagården har längre tider än de båda andra skolorna. För de manliga ungdomsvårdsskolornas del visar Stigby vid båda tillfällena längre tider än de andra tre skolorna, men dessa skillnader är inte signifikanta. Vid båda tillfällena har Mariefred längre tider än Skenäs, och Norrtälje längre än Tillberga, skillnader som uppnår viss signifikansnivå endast vid andra tillfället.

För att kunna undersöka om inte bara tillbringad tid utan även den fas de intagna befann sig i på anstalten har någon betydelse för socialisationsprocessen, ställdes även en fråga om *tid kvar* på anstalten: "När tror Du att Du kommer ut från anstalten?" (J 63, A 35).²⁾ Bortsett från de givna svarsalternativen förekom också alternativet "vet ej" tillskrivet. Totalt sett uppgår denna frekvens till 4 %, men den stiger på Ryagården till 21 %, vilken därmed är den klart högsta. *Tabell 6:7* visar att totalt en fjärdedel räknar med att endast ha en månad kvar, hälften upp till 3 månader och så mycket som två tredjedelar väntar sig att få lämna anstalten inom ett halvår och högst 15 % tror de ska få stanna mer än 1 år.

Variationsanalysen visar en signifikant skillnad mellan de 13 anstalterna, med det högsta värdet för Hall och det lägsta för Fagared. Det är också en signifikant skillnad mellan de manliga påföljderna, där vid båda tillfällena internering har det högsta värdet och ungdomsvårdsskolor det lägsta. Vid första tillfället har ungdomsfängelse och fängelse nästan exakt samma medelvärden, medan vid andra tillfället ungdomsvårdsskola och fängelse ligger på samma nivå. Vad gäller de kvinnliga påföljderna noteras ett något högre värde för kvinnofängelset än de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna. Vid en jämförelse mellan könen förekommer inga signifikanta skillnader vare sig för ungdomsvårdsskola eller fängelse.

1) Variationsanalysen bygger på medelvärden beräknade från kodvärdena på de 10 tidsintervallen. Dessutom har mer exakta medianvärden framräknats.

2) Fördelningarna är totalt sett relativt likartade vid de båda tillfällena med undantag av den första kategorien "Om 1 månad", som vid andra tillfället blivit högre än vid det första. Detta torde sammanhånga med ett tryckfel i formuläret, där andra kategorin vid första tillfället definierades som "Om 2-3 månader" och vid andra tillfället som "Om 1-3 månader".

Tabell 6:7. "När tror Du att Du kommer ut från anstalten?" (J 63, A 35).
 Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	N	Om 1 mån.	Om 1-3 mån.	Om 3-6 mån.	Om 6-12 mån.	Om 1-1½ år	Om 1½-2 år	Om 2-3 år	Om 3-5 år	Om mer än 5 år
	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂	t ₁ t ₂
K uv										
Brättgården	9 11	44 36	22 27	11 18	0 0	0 18	0 0	0 0	11 0	11 0
Hornö	11 12	36 58	9 25	36 0	0 8	0 8	9 0	9 0	0 0	0 0
Ryagården	19 30	68 68	11 18	5 0	5 11	0 4	5 0	5 0	0 0	0 0
M uv										
Stigby	14 8	50 50	36 25	14 13	0 13	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0
Forsane	35 56	37 20	26 26	20 20	9 18	0 2	9 4	0 4	0 0	0 7
Fagared	33 29	61 70	36 26	3 4	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0
Råby	20 24	60 67	35 17	0 4	0 4	0 0	5 4	0 4	0 0	0 0
M uf										
Skenäs	43 33	23 6	33 21	21 21	23 52	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0
Mariefred	46 40	15 10	15 28	30 23	30 21	7 8	2 5	0 3	0 0	0 3
K f										
Hinseberg	58 60	10 27	33 25	19 25	28 15	7 8	2 0	2 0	0 0	0 0
M f										
Tillberga	72 78	25 37	32 31	21 23	19 4	0 0	1 3	1 3	0 0	0 0
Norrtälje	97 112	22 22	13 27	32 23	19 19	9 6	3 3	2 1	0 0	0 0
M int.										
Hall	125 156	7 12	16 18	19 15	25 25	15 19	6 4	2 2	5 1	4 4
Totalt	585 649	25 27	23 24	21 18	18 18	6 8	3 3	2 2	1 0	1 2
K uv										
	39 53	54 59	13 22	15 4	3 8	0 8	5 0	5 0	3 0	3 0
M uv										
	102 117	51 44	32 24	10 12	3 11	0 1	2 3	0 3	0 0	2 4
M uf										
	89 73	19 8	24 25	26 22	27 35	3 4	1 3	0 1	0 0	0 1
M f										
	169 190	23 28	21 29	27 23	19 13	5 4	2 3	2 2	0 0	0 0

Vid en jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ observeras för de kvinnliga ungdomsvårdsskolornas del att Brättegården har de längsta tiderna och för de manliga ungdomsvårdsskolorna att Forsane vid båda tillfällena har signifikant längst tider kvar. Vidare väntar sig de intagna längre återstående tider på Mariefred än Skenäs, och likaså längre på Norrtälje än Tillberga.

6.3.2 Tid på andra anstalter

För att undersöka vilka typer av placeringar de intagna genomgått och hur lång tid de sammanlagt varit på olika anstalter ställdes vid första tillfället en fråga där de intagna fick ange om de varit på och hur lång tid de varit på tolv olika typer av hem och anstalter (J 64:1—12). Vid det andra tillfället upprepades de fem viktigaste av dessa anstaltsplaceringar (A 34:1—5). Samma tio tidsintervall som på de båda föregående frågorna angavs vid båda tillfällena. *Tabell 6:8* ger en komprimerad sammanställning av medianvärdena vid första tillfället per anstaltstyp.

Tabell 6:8. Medianvärden för sammanlagd tid tillbringad vid olika hem och anstalter per anstaltstyp (J 64:1—12; antal månader).

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.
Fosterhem	3	11	18	21	33	35
Barnhem	6	16	9	12	14	29
Inackorderingshem eller utredningshem	3	3	5	9	9	7
Ungdomsvårdsskola	11	8	23	17	11	25
Ungdomsfängelse	—	—	11	5	18	20
Fängelse eller straffarbete	—	—	3	10	14	58
Internering eller förvaring	—	—	—	18*)	9*)	44
Häkte	1	1	2	2	3	15
Skyddstillsynsanstalt	—	—	1	1	1	2
Vårdanstalt för alkoholmissbrukare	—	—	—	3	6	5
Rättspsykiatrisk klinik	1	1	1	2	3	6
Mentalsjukhus	2	1	1	5	3	18

*) Dessa medianberäkningar bygger på mycket få individer.

De tre första delfrågorna gällde olika placeringar före ungdomsvårdsskola, såsom fosterhem, barnhem och inackorderingshem eller utredningshem. Totalt sett har 28 % av de intagna varit på *fosterhem*. Denna siffra är högst på kvinnliga ungdomsvårdsskolor med 48 % och lägst med 12 % på Tillberga. Längst tid på fosterhem har dock de internerade varit, åtföljda av manliga ungdomsvårdsskoleelever. Enligt variansanalysen föreligger det emellertid inte någon signifikant skillnad vare sig mellan samtliga anstalter, de olika påföljderna eller könen.

Totalt uppger 22 % att de varit på *barnhem*. Högst är andelen bland de

internerade (34 %), vilka också varit längst tid på barnhem. Det föreligger en signifikant skillnad mellan de manliga påföljderna, där efter de internerade längst tid har tillbringats av ungdomsfängelseelever, ungdomsvårdsskoleelever och kortast av fångarna. I övrigt visar variansanalysen inga signifikanta skillnader, med undantag av att flickorna på Hornö har varit längre tid på barnhem än de övriga kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna. En viss tendens föreligger också för längre tider på Stigby jämfört med de andra manliga ungdomsvårdsskolorna.

På *inackorderings- eller utredningshem* har totalt 27 % varit, med högst andel på ungdomsvårdsskolorna med 58 %. Enligt variansanalysen blir skillnaderna mellan påföljderna signifikanta för såväl kvinnor som män. Bland ungdomsvårdsskolorna noteras en tendens för Ryagården att ha de längsta tiderna bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna och för Stigby bland de manliga skolorna.

Frågan om de intagna varit på *ungdomsvårdsskolor* och hur lång tid visar dels hur lång tid sammanlagt ungdomsvårdsskoleeleverna varit på olika ungdomsvårdsskolor, dels i vilken utsträckning intagna på andra anstaltstyper tidigare varit på ungdomsvårdsskola. Det visar sig att mer än hälften av ungdomsfängelseeleverna tidigare varit på ungdomsvårdsskola, nästan hälften av de internerade, var fjärde bland fångarna på Hinseberg och Norrtälje och lägst ca en av tio på Tillberga.

Enligt variansanalysen föreligger det en signifikant skillnad mellan de olika påföljderna, där ungdomsvårdsskoleeleverna har de längsta tiderna på ungdomsvårdsskola, åtföljda av ungdomsfängelseeleverna, internerade och sist fångar. Det är däremot inte någon signifikant skillnad mellan manliga ungdomsvårdsskoleelever och ungdomsfängelseelever. Man kan notera något längre tider för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever jämfört med manliga, och kvinnliga fångar jämfört med manliga, men skillnaderna är inte signifikanta. Vid en jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ noteras att bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna har Ryagården signifikant längre tider. Vidare har Mariefred signifikant längre tider än Skenäs, och Norrtälje signifikant längre tider än Tillberga.

Trots att tiderna på ungdomsvårdsskolor kraftigt förkortats under senare år, är median tid tillbringad på ungdomsvårdsskola vid undersökningstillfället för kvinnliga elever 11 resp. 14 månader och för manliga 8 resp. 10 månader.

En mycket hög andel av de internerade har uppgivit att de tidigare varit på *ungdomsfängelse* (42 % vid första och 45 % vid andra tillfället). På norrtäljeanstalten har var fjärde fånge angett tidigare ungdomsfängelseplacering. Däremot är andelen väsentligt lägre på Tillberga och Hinseberg, och enligt variansanalysen är dessa skillnader också signifikanta. Längst tid på ungdomsanstalt har naturligt nog ungdomsfängelseeleverna varit, därnäst följer de internerade och kortast tid har fångarna.

Mariefredsanstalten uppvisar signifikant längre tider än Skenäs. För ungdomsfängelseeleverna är median tid tillbringad på ungdomsanstalt 11 resp. 8 månader vid undersökningstillfället.

Nästan samtliga internerade uppger att de tidigare varit på *fängelse* (95 % vid första och andra tillfället). Enligt variansanalysen har de internerade varit

signifikant längre tider på fängelse än de fångar som nu är intagna vid fängelse. Över 40 % av de internerade uppger sig ha varit i fängelse 5 år eller mer.

Det är en signifikant skillnad i fängelsetid mellan Tillberga och Norrtälje, medan Hinseberg ligger genomsnittligt mellan de båda manliga fängelserna men lägre än dessa sammanslagna (signifikant vid andra tillfället). Medan Tillberga endast har en median tid på 4 månader, har Norrtälje 20 månader och Hinseberg 10 resp. 6 månader.

För de internerades vidkommande lägger man märke till de synnerligen långa tiderna. Endast ca 15 % har varit på *internering* mindre än 1 år, och ca 40 % har varit internerade 5 år eller mer. Mediantiden är 44 resp. 48 månader.

Totalt uppger 71 % att de varit på *håkte*. Högsta andelen och de längsta tiderna anges vid *internering*, åtföljt av manligt fängelse och ungdomsfängelse. Vid båda tillfällena har Norrtälje signifikant längre tider än Tillberga och Mariefred längre än Skenäs.

På *skyddstillsynsanstalt* uppger 9 % att de varit. Högst är denna andel vid ungdomsfängelse med 21 %, åtföljt av kvinnofängelset (17 %). Man lägger märke till att en högre andel av eleverna vid Skenäs än vid Mariefred varit på skyddstillsynsanstalt.

Totalt uppger 7 % att de varit på *vårdanstalt för alkoholmissbrukare*. Högst är denna andel på Hall och Norrtälje (12 %).

Så mycket som 19 % säger att de varit på *rättspsykiatrisk klinik*. Högst är andelen på Hall med 45 % och lägst på Tillberga med 4 %. De längsta tiderna uppvisar också *internering*, närmast följt av kvinnliga ungdomsvårdsskolor. Det är en signifikant skillnad mellan kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskolor. Norrtälje uppvisar signifikant längre tider än Tillberga, och Mariefred längre än Skenäs.

Totalt uppger 14 % att de varit på *mentalsjukhus*, med högst andel på kvinnliga ungdomsvårdsskolor, där siffran uppgår till 29 %. Bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna har Ryagården signifikant högre värden än de båda andra skolorna. Bland de manliga ungdomsvårdsskolorna märks en tendens till högre värden på Råby och Fagared. Ungefär lika långa tider som de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna uppvisar *internering*. En högre andel på Norrtälje än Tillberga har varit på mentalsjukhus.

6.3.3 Sammanlagd tid på olika anstalter

Olika tidsindex har konstruerats för att mäta sammanlagd tid på olika typer av anstalter. *Tid 1* omfattar tid vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse, *internering* och *håkte* (J 64:4—64:8, A 36:1—36:5).¹⁾

Totalt har de intagna tillbringat genomsnittligt 46 månader vid första och 49 månader vid andra tillfället enligt detta tidsindex.²⁾ Variationen är dock

1) Index har bildats så att antal månader motsvarande klassmitten i varje tidsintervall har adderats. Följande värden har använts: 1, 2, 4, 5, 9, 15, 21, 30, 48, 66 månader.

2) Motsvarande medianvärden för *Tid 1* är dock väsentligt lägre, 25 resp. 26 månader.

betydande mellan anstalterna. Vid en jämförelse mellan påföljderna har internering de klart längsta tiderna (126 månader vid första tillfället), åtföljt av manligt fängelse (30 månader), ungdomsfängelse (29 månader) och ungdomsvårdsskola (15 månader).¹⁾ För männens del föreligger en signifikant skillnad mellan de olika påföljderna, medan det för kvinnornas del inte är någon skillnad mellan ungdomsvårdsskola och fängelse. Det är en tendens för de kvinnliga ungdomsvårdsskoleleverna att ha något längre tider än de manliga, medan det för fångarnas del är tvärtom. Vid en jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ påträffas signifikanta skillnader enbart vid ungdomsfängelse och fängelse, där de slutna fångvårdsanstalterna uppvisar längre tider.

Vid ett något mer omfattande tidsindex, kallat *Tid 2*, där även utredningshem, skyddstillsynsanstalt, vårdanstalt för alkoholmissbrukare, rättspsykiatrisk klinik och mentalsjukhus ingår (J 64:3—12), stiger medeltalet till 52 månader. Vid jämförelser mellan anstalter och anstaltstyper står sig tendenserna från *Tid 1*.

Vid andra undersökningstillfället ombads de intagna istället att själva i siffror ange antal år och månader de *sammanlagt* varit på olika anstalter (A 37). Det är anmärkningsvärt vilken god överensstämmelse som erhålls mellan *Tid 2*, som räknades fram vid första tillfället och svaren på denna direkta fråga vid andra tillfället. Medeltalet blir på denna fråga 59 månader. I övrigt är tendenserna mycket likartade.

Vid första tillfället konstruerades även ett tidsindex, kallat *Tid 3*, som förutom nämnda institutionstyper även omfattade fosterhem och barnhem (64:1—12). Medeltalet stiger på detta index till 65 månader.²⁾ Det löper från lägst 20 månader på Brättegården till högst 162 på Hall. Tendenserna är i övrigt desamma som vid de tidigare tidsindexen.

1) Motsvarande medianvärden är lägre med undantag av internering (131, 21, 22 resp. 10 månader).

2) Medianvärdena för *Tid 2*, A 37 och *Tid 3* är 31, 34 och 41 månader.

7. Det informella sociala systemet

Äran av att ha upptäckt att det finns *informella sociala system* innanför de formella sociala systemen brukar tillskrivas *Roethlisberger & Dickson* (1939). I sin klassiska undersökning från Western Electric fann de att sociala faktorer som grupptillhörighet, trivsel, sociala belöningar betydde mer än de yttre materiella för produktiviteten hos arbetarna.¹⁾ *Merton* (1957) har vidareutvecklat de teoretiska begreppen och *Homans* (1950) har omsatt dem till flera sociologiska arbeten.²⁾

Det formella system som en korrektionell institution utgörs av består av flera subsystem, varav tre snabbt utkristalliseras. En anstalt består av den ledande personalen, tillsynspersonalen och de intagna. Den ledande personalen symboliserar dessutom lagstiftaren och olika formella direktiv som kommit från tillsynsmyndigheten. Tillsynspersonalen har att förverkliga institutionens målsättning vad gäller behandlingen av de intagna. I den mån målsättningen är oklar eller komplex tar detta sig uttryck i osäkerhet hos den personal som har att förverkliga målsättningen.

Den *ledande personalens* syn på institutionens målsättning och dess förverkligande kommer att behandlas i kapitel 10. Däremot försummas i analysen det subsystem som *tillsynspersonalen* består av. Denna personal lämnas därhän, inte därför att deras problem är ointressanta, utan därför att en sådan beskrivning hade måst gå ut över analysen av de intagnas subsystem, vilket är det centrala ämnet för denna avhandling. Den problematik som är förknippad med personalen är i princip så väsensskild från den problematik som gäller de intagna att de båda knappast med fördel kan behandlas gemensamt. Flera separata studier har dessutom gjorts angående personalen. I den mån denna grupp skulle inkluderas i undersökningen för att göra systemet mera fullständigt skulle vi till dessa grupper ställt frågor angående behandlingen av de intagna för att studera deras inställning till de intagna och arbetets målsättning. Vi vet emellertid av erfarenhet att det är ytterst svårt att göra dessa typer av frågor meningsfulla för tillsynspersonalen. Jag blev själv avrättad från att studera personalen av skolans rektor då jag gjorde min första studie av en kvinnlig ungdomsvårdsskola 1961. Ett senare försök av *Ohlsson & Thulin* (1970) att intervjua samma personal stötte också på olika problem. En annan studie jag handlett där *Olsson* (1971) intervjuade personal vid två fångvårdsanstalter visade också att det var svårt att få en acceptabel svarsfrekvens från personalen. I en komparativ undersökning som denna hade det varit praktiskt

¹⁾ Se även *Blau & Scott* (1963), s. 5 ff. och s. 89 ff.

²⁾ För olika teoretiska perspektiv vad gäller organisationsanalys, se *Grusky & Miller* (1970).

omöjligt att snabbt samla in uppgifter från personal och kunna kontrollera att de inte konfererade och därmed påverkade svaren.

Vi ska i detta kapitel göra en så ingående analys som möjligt av *de intagnas* sociala system. Vi kommer att utnyttja möjligheten att till de intagna ställa frågor angående deras relationer till personalen. Det första avsnittet, differentiell interaktion, vill just belysa graden av interaktion mellan intagna å ena sidan med graden av interaktion med personalen å den andra. På samma sätt ställs liknande frågor angående attityder till personal och intagna. Jag utgår härvid från ett antagande att den grupp de intagna mest umgås med och har mest positiva attityder till är den grupp som har störst möjligheter att påverka de intagna. Man kan härvid utgå från sociologiska begrepp som primärgrupp och referensgrupp.

Därefter belyses mer ingående de intagnas sociala system sådant det tar sig uttryck i gruppbildning, vänskapssystem och sammanhållning mellan de intagna. Såväl frågan om gruppbildning som sammanhållning är i hög grad kontroversiell inom anstaltsforskningen. Medan tidigare teoretiker framhöll att fångarnas samhälle var strukturerat och sammansvetsat, har det blivit vanligt på senare år att tala om det oorganiserade fångsamhället. Vi kommer dels att analysera andra forskares resultat och teorier dels att relatera deras resultat till våra egna där jämförbara data föreligger.

7.1 Differentiell interaktion

En förutsättning för att en påverkan ska kunna äga rum är att det finns någon form av interaktion mellan subjekt och objekt i en social relation. Om man vill undersöka om de intagna influeras mest av andra intagna eller av personal är det naturligt att först studera den differentiella interaktionen mellan grupperna.

Teoretiskt förväntar vi oss en högre grad av interaktion mellan de intagna än mellan intagna och personal. Fysiskt sett är sannolikheten större därför att det alltid finns fler intagna än personal närvarande. Detta gäller även de personalstarka ungdomsvårdsskolorna, ty även om det formellt finns lika mycket personal som intagna är hela personalstyrkan inte fysiskt närvarande, vilket de intagna i princip alltid är. Redan av slumpmässiga skäl borde p.g.a. dessa numerära förhållanden de intagnas interaktionspartners vara andra intagna, även om det inte fanns interaktionsbarriärer mellan intagna och personal. Socialt sett är avståndet dock mindre mellan olika intagna än mellan personal och intagna. Detta gäller bl.a. åldersmässigt och socialgruppsmässigt, men framförallt "situationellt" genom att de intagna intar en underordnad position och vistas ofrivilligt på anstalten. Det torde främst vara de olika maktpositioner som personal och intagna intar i fängelsesamhället som fått amerikanska teoretiker att tala om ett antagonistiskt förhållande dem emellan.

7.1.1 Kommunikation med intagna resp. personal

Den differentiella associationen har mätts medelst likartade frågor till de intagna angående kommunikation med intagna resp. personal.

Tabell 7:1. "Hur ofta brukar Du prata med någon av de intagna?" (J 10).

(1)	Flera gånger om dagen	87.9
(2)	Minst en gång om dagen	8.4
(3)	Minst en gång i veckan	2.2
(4)	Minst en gång i månaden	0.5
(5)	Mindre än en gång i månaden	1.0
(6)	Aldrig	0
		100 %

Som framgår av *tabell 7:1* är den verbala kommunikationen mellan de intagna frekvent. Totalt anger 88 % att de pratar med någon intagen "flera gånger om dagen" och ytterligare 8 % "minst en gång om dagen". Högst är andelen som pratar med andra intagna *flera gånger om dagen* vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor (98 %), där två av skolorna har 100 % på detta alternativ. Därefter kommer ungdomsfängelse (95 %), manliga ungdomsvårdsskolor (92 %), internering (88 %), manligt fängelse (83 %) och lägst kvinnligt fängelse (79 %). Skillnaderna mellan anstaltstyper och enskilda anstalter är emellertid små. De öppna fångvårdsanstalterna har något högre interaktionsfrekvens men skillnaderna är mycket små, trots den tidigare inlåsningen på de slutna anstalterna (kl. 19.30 mot 22.30).

Vi har möjlighet att jämföra våra resultat med dem *Wheeler* erhöll i den skandinaviska fängelseundersökningen. Genom välvilligt tillmötesgående från *Cline* har jag erhållit deras datatabeller och fått tillstånd att återge dem här, ehuru de ännu inte blivit sammanställda eller publicerade.

På en motsvarande fråga ("Hur ofta brukar Ni prata en stund med någon av de andra intagna?" W 3) svarade på de svenska anstalterna 89 % "flera gånger om dagen" och ytterligare 9 % "minst en gång om dagen". Dessa procentsiffror ska jämföras med våra värden för Mariefred, Norrtälje och Hall, vilka är 86 % resp. 9 %. Vi kan således konstatera att interaktionen i *Wheeler*s undersökning visade lika höga värden som i denna studie och vidare att det är en förbluffande konstans i resultaten från 1961 till 1970.

En jämförelse i interaktionsgrad för fångvårdsanstalterna mellan de nordiska länderna visar att medan Finland ligger på ungefär samma höga nivå som Sverige, är interaktionsnivån mycket lägre i Danmark och Norge (54 % resp. 59 % svarade här "flera gånger om dagen"). Detta resultat är så mycket mer förvånande som inlåsningen av de intagna tycks ske senast på kvällen i Danmark (enligt uppgifter från avdelningsdirektör Amilon). Intagna på svenska och finska anstalter skulle fysiskt sett därför ha mindre möjlighet att umgås. Är det tänkbart att just dessa restriktioner leder till förhöjd interaktion? Just genom att interaktionen begränsas kan den ju få ett högre värde och därför efterfrågas och söka tillfredsställas i högre grad. Även om förklaringen inte tycks gälla för Norges vidkommande, kan det vara en hypotes värd att närmare undersöka. Vi får senare tillfälle att konstatera att resultatet inte inskränker sig endast till denna fråga, utan att ett mönster av detta slag kan utläsas från flera frågor (se nedan och avsnitt 7.3).

Vi ska övergå till att jämföra interaktionen mellan intagna med interaktionen mellan intagna och personal. Exakt samma fråga (J 10) ställdes för att undersöka hur mycket kommunikation det förekom mellan intagna och personal (J 11).

Tabell 7:2. "Hur ofta brukar Du prata med någon av personalen på anstalten?" (J 11).

(1)	Flera gånger om dagen	41.8
(2)	Minst en gång om dagen	35.6
(3)	Minst en gång i veckan	11.6
(4)	Minst en gång i månaden	4.0
(5)	Mindre än en gång i månaden	3.2
(6)	Aldrig	3.7
		100 %

Andelen som anger att de pratar med någon av personalen *flera gånger om dagen* (J 11:1) är mindre än hälften som valde detta svarsalternativ på frågan hur ofta man pratade med någon av de intagna (J 10:1). Variationen mellan anstaltstyperna är också större.

Medan andelen som uppger upprepad daglig kommunikation med personalen på ungdomsvårdsskolorna ligger mellan 70—87 %, med undantag av Brättegården där den stannar vid 44 %, så ligger de övriga anstalterna mellan 25—44 %. Ser vi istället på den andel som talar med personalen en gång i veckan eller mindre ofta (alternativ 3—6), är denna 6 % för ungdomsvårdsskolorna, stiger till 14 % vid ungdomsfängelse, 20 % vid kvinnligt fängelse, 28 % vid manligt fängelse och 42 % vid internering.

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna. Graden av interaktion med personal är högst på ungdomsvårdsskolorna, sjunker sedan gradvis till ungdomsfängelse, fängelse och internering (var än snittet läggs mellan påföljderna blir skillnaden signifikant). Liksom på föregående fråga är det ingen skillnad mellan könen.

I den teoretiska litteraturen brukar man utgå från att hög interaktion i fångsystemet är förenad med låg interaktion med personalsystemet. Man förutsätter alltså ett negativt samband. Våra data visar emellertid ett samband av annat utseende. På *diagram 7:1* är anstalterna inprickade längs de båda interaktionsvariablerna. Vi kan härav för det första se att de intagna på samtliga anstalter har högre interaktion i fånggruppen än i personalgruppen. För de manliga fångvårdsanstalterna förekommer frekvent interaktion med de intagna tre gånger så mycket som med personalen. För det andra kan vi se att ungdomsvårdsskolorna ligger i en klunga närmare diagonalen, vilket visar att hög interaktion med intagna kan förenas med hög interaktion med personal.¹⁾ Att å andra sidan hög interaktion med fånggruppen inte behöver medföra hög interaktion med personalgruppen, framgår lika klart av placeringen av ungdomsfängelse.

En kontingenskoeficient uträknad på hela materialet ger ett individuellt

¹⁾ En förklaring härtil är den högre personaltätheten på ungdomsvårdsskola (se kap. 5).

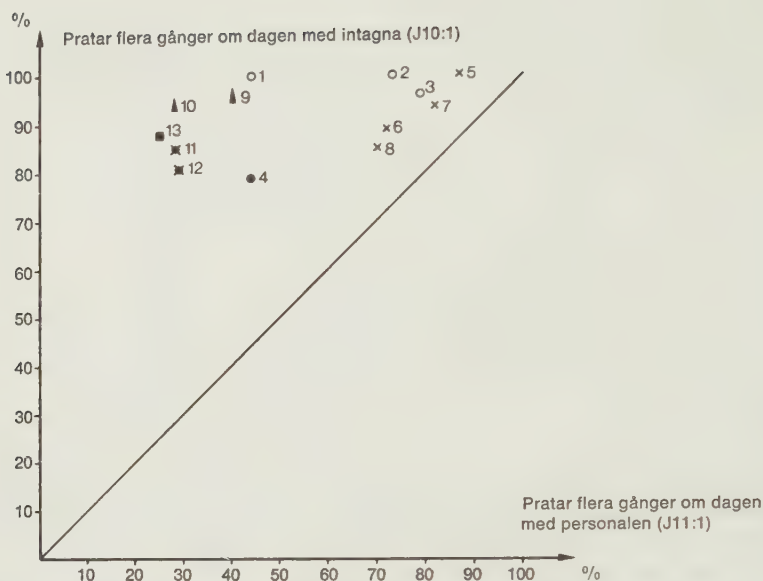

Diagram 7:1 Andel som har hög kommunikation med intagna resp. personal (% per anstalt)

samband mellan de två interaktionsfrågorna på .23, $p < .01$. (Motsvarande produkt-momentkorrelation uppgår till .18.) Såväl det ekologiska som det individuella sambandet är således *positivt*.

7.1.2 Medlems- och referensgrupper

Om det således inte föreligger ett uteslutande antagonistiskt förhållande mellan fånggruppen och personalgruppen — dvs. de intagna kan tala med personalen och de intagna som talar mest med andra intagna, talar också mest med personalen — blir det viktigt att undersöka vilken av de båda grupperna som utgör den viktigaste *referensgruppen*.¹⁾ För att söka mäta vilken grupp de intagna strävar att tillhöra och vars måttstockar och värderingar de föredrar att använda sig av, ställdes bl.a. frågan vem de i första hand vänder sig till om de har ett personligt problem.

¹⁾ Sådana grupper individen vill identifiera sig med eller vilkas normer och värderingar han accepterar kallas inom socialpsykologin för referensgrupper (Merton, 1957, s. 225–386). Även om en referensgrupp inte behöver väljas bland individens medlemsgrupper, torde dock detta vara det vanligaste förhållandet, och Merton framhåller att icke-medlemsgrupper inte utgör referensgruppsteorins enda fokus. "In actual fact, of course, the great bulk of work in this field continues to focus on the determinants and consequences of taking the norms and values of membership groups as frames of normative and comparative reference" (s. 307). För en klarare distinktion mellan referensgruppens jämförande och normativa funktion, se Kelley (1952), Carlsson (1954) och Israel (1963 b).

Tabell 7:3. "Om Du hade ett personligt problem, som Du gärna skulle vilja prata med någon om, skulle Du då vända Dig i första hand till": (J 14).

En intagen	26.8
En vårdare	4.7
En assistent	34.3
Psykologen	9.5
Psykiatern	8.8
Direktören	14.4
Två eller fler personalkategorier	1.1
Intagna och personal	0.5

100 %

n=557 (4 % har skrivit till "ingen" och
4 % har lämnat frågan blank).

En fjärdedel skulle i första hand vända sig till en intagen. En tredjedel skulle vända sig till en assistent, mindre än en femtedel till psykologen eller psykiatern, en sjundedel till direktören och endast 5 % till en vårdare.

Andelen som svarat att de i första hand skulle vända sig till *en intagen* varierar kraftigt såväl för påföljder, anstalter som kön. Högst är denna svarstyp på ungdomsvårdsskolor för flickor (46 %), och på kvinnofängelset (38 %). Lägst är denna typ av svar på ungdomsvårdsskolor för pojkar (17 %) och ungdomsfängelse (22 %). Variationen mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna är betydande: såväl den lägsta frekvensen på någon anstalt (Forsane med 12 %) som den högsta (Brättegården med 75 %) återfinns bland ungdomsvårdsskolorna.

Utifrån ett strukturellt betraktelsesätt skulle man förvänta sig att intagna på stora anstalter med många intagna och liten personalstyrka i första hand skulle vända sig till intagna, medan man på små anstalter med stor personalstyrka i första hand skulle vända sig till personal. Det är inte bara numerären som här spelar in, utan även det formella tillvägagångssättet vid samtal varierar mellan små och stora anstalter. På de små kan man direkt gå till personalen när man har ett problem, medan man på de stora anstalterna i allmänhet måste skriva en anhållan om att få träffa en viss tjänsteman, där bl.a. typ av problem bör anges. Dels anser många intagna att det är svårt att skriva en sådan anhållan, dels misstänker många att problemen kan vara gamla när deras begäran eventuellt beviljas.

Det är mot denna bakgrund förvånande att finna att just de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, som är små och har stor personalstyrka, faktiskt har den högsta andelen intagna som vänder sig till andra intagna då de har problem. I själva verket ligger den minsta skolan, Brättegården, som har mycket av ett hems karaktär, högst på listan (75 %). På Ryagården och Råby, där man dels har mycket personal dels högt kvalificerad behandlingspersonal, finner vi också att de intagna i större utsträckning än på fångvårdsanstalterna föredrar att vända sig till andra intagna (44 % resp. 32 %).

Frågan J 14 lånades från Wheeler, ehuru den här modifierats något. I sitt ursprungliga skick hade den bara två svarsalternativ, intagna eller per-

sonal.¹⁾ På de svenska anstalterna 1961 valde 46 % alternativet de intagna, att jämföras med 25 % på motsvarande anstalter här (i Wheelers studie var så mycket som 14 % blanka, vilket kan bero på att frasen "i första hand" saknades i frågans formulering). Att andelen som valde andra intagna är högre hos Wheeler torde bero på att personalgruppen inte var uppdelad på fem kategorier som här. Om vi sammanställer resultat från den skandinaviska fängelseundersökningen, finner vi nästan samma skillnader mellan länderna som tidigare. Den högsta andelen som väljer andra intagna påträffas i de finska fängvårdsanstalterna med 61 %, därefter kommer de svenska med 46 % och på en lägre nivå de danska, 37 %, och de norska, 33 %.

Balvig et al (1969), som haft tillgång till Wheelers data från de danska fängvårdsanstalterna, har dragit följande slutsatser av resultaten:

De normativa situationer avslørede, at der faktisk er et flertal af indsatte i næsten alle anstalter, der personligt stiller sig på anstaltens og personalets side, når de "tvinges" til et valg . . . Flertallet i alle anstalter ville drøfte deres personlige problem med en fra personalegruppen. (s. 140)

Det är dock, enligt mitt förmenande, inte alls självklart att denna fråga åskådliggör "ett val" mellan intagna och personal. Eftersom jag själv vid frågekonstruktionen misstänkte att "ett personligt problem"²⁾ för de flesta intagna på anstalterna kunde kretsa kring en rad praktiska problem — som hur man ska ordna bostad, arbete och ekonomi när man kommer ut, problem med familjen etc., vilka är svåra att lösa inifrån anstalten — specificerade jag personalalternativen till att gälla olika personalkategorier. Min misstanke bekräftades: de flesta intagna valde då assistenten, vars uppgift just är att sköta dylika problem. En lägre andel valde den samlade behandlingspersonalen (psykolog och psykiater) trots att det snarast är denna som brukar lösa vad vi brukar kalla för personliga problem. Att de t.o.m. hellre vänder sig till direktören än till psykolog eller psykiater talar sitt tydliga språk om att man vänder sig till den som har makten, som nämligen kan ge tillstånd om permissioner etc.

Eftersom problemet angående de intagnas referensgrupp är central, ställde jag en kompletterande följdfråga för att undersöka om de intagna syftade på den instrumentella hjälp som endast personalen har möjlighet att ge, eller om de valde utifrån expressiva kriterier som vem som förstår en bäst p.g.a. gemensamma värderingar och samhörighetskänsla.³⁾

¹⁾ Wheeler hade ytterligare en fråga gällande personligt problem, där endast olika personalkategorier gavs som svarsalternativ (W 27). Av 7 givna kategorier tilldrog sig på de svenska anstalterna "direktören eller assistenten" flest svar (44 %) och därefter "kuratorn" (24 %). Psykiatern och psykologen fick tillsammans 24 %. Konstapeln fick endast 0.4 %.

²⁾ Det förhållandet att kvinnorna i högre grad valde andra intagna framför personalen, kan bero på att de tolkat personligt problem på ett annat sätt eller att deras problem är mer av emotionell natur. Det är också tänkbart att de yngre har mer problem som man föredrar tala med jämnåriga kamrater om, medan de äldre har mer praktiska problem typ bostad och arbete etc.

³⁾ *Parsons & Bales* (1955) har t.ex. beskrivit kärnfamiljen som bestående av modern som familjens expressiva ledare, som håller familjemedlemmarna emotionellt samman, och fadern som dess instrumentelle ledare, som representerar familjen utåt och ansvarar för dess utkomst.

"Varför skulle Du vilja prata med den Du valde i förra frågan? Är det för att den personen förstår Dig bäst eller därför att han kan ordna saker för Dig?" (J 15).

Totalt svarade 52 % "förstår mig bäst" och 48 % "kan ordna saker".

Korstabulerar vi de bägge frågorna för att se vilken kategori som bedöms förstå en resp. kunna ordna saker för en, får vi enligt tabell 7:4 ett ganska entydigt resultat.

Tabell 7:4. Frågan vem man vänder sig till vid ett personligt problem (J 14) mot frågan varför man vänder sig till denna person (J 15).

	<i>Förstår mig bäst (%)</i>	<i>Kan ordna saker (%)</i>
En intagen	92	8
En vårdare	64	36
En assistent	24	76
Psykologen	69	31
Psykiatern	64	36
Direktören	19	81
	<u>52</u>	<u>48</u>

χ^2 190.4, fg 5, C .52, p <.01

n = 522 (5 % vet-ej och udda svar har exkluderats från vardera frågan).

Mitt antagande har således fått stöd. De intagna föredras därför att de förstår en bäst, medan assistenten och direktören väljs därför att de kan ordna saker. Psykolog, psykiater och vårdare föredras också främst därför att de förstår en, men de kommer långtifrån upp till samma nivå som intagna vad gäller förståelse och som framgick i tabell 7:3 vänder sig de intagna mindre ofta till dessa personalkategorier.¹⁾

Vi torde således, om än med ett vagt underlag, våga påstå att de intagnas referensgrupp i första hand utgörs av andra intagna.²⁾ Den slutsats som ovan citerades efter Balvig stämmer inte med här redovisade data.

7.1.3 Kommunikation med olika personalkategorier

Ur påverkningsssynpunkt är det givetvis av intresse att fastställa vilka personalkategorier de intagna faktiskt kommunicerar med. Då det gäller att påverka de intagna föreställer man sig ofta att det i första hand är den utbildade

¹⁾ Det kan tilläggas att Wheeler hade en annan fråga om konstaplarna brukar kunna förstå de intagna. "Nästan aldrig" svarar på de svenska anstalterna 42 % av de intagna och "som regel" endast 11 %. En annan fråga om psykolog, psykiater brukade kunna förstå ger åtminstone en dubbelt så hög andel som svarar "som regel" (21 %); (W 20-21).

²⁾ Som framgått har termen referensgrupp här använts i en vag mening och det hade i och för sig varit önskvärt att mäta de intagnas referensgrupper med flera frågor. Av teoretiska skäl skulle vi dock förvänta att finna de resultat som ovan redovisats. Som bl.a. Sherif & Sherif (1964) framhållit föredrar man oftast att som referensgrupp använda andra jämnåriga i allmänhet och kamrater i synnerhet.

personalen som har möjlighet att influera. Eftersom tillsynspersonalen måste sköta kontrollfunktionen, begränsas därmed dess terapeutiska möjligheter. I hur hög grad de intagna känner förtroende för vårdarna torde dock växla både från anstalt till anstalt och från individ till individ.

Vid andra undersökningstillfället specificerades den tidigare refererade frågan angående interaktion med personal (J 11) till att omfatta två frågor, varav den ena gällde vårdare och den andra den högre personalen.¹⁾

Tabell 7:5. Kommunikation med olika personalkategorier (%)

"Hur ofta brukar Du prata med någon av vårdarna?" (A 5).		"Hur ofta brukar Du prata med någon assistent, psykolog, psykiater eller direktör (rektör) på anstalten?" (A 6).
(1) Flera gånger om dagen	30.7	1.1
(2) Minst en gång om dagen	30.4	4.7
(3) Minst en gång i veckan	18.3	32.5
(4) Minst en gång i månaden	3.3	30.7
(5) Mindre än en gång i månaden	6.7	24.1
(6) Aldrig	10.7	7.0
	100 %	100 %

Även om den totala kommunikationen med personalen förefaller ganska betydande²⁾, är det uppenbart vårdarna som svarar för merparten. Medan således 31 % av de intagna talar flera gånger om dagen med vårdarna, talar endast 1 % lika ofta med någon bland den högre personalen. Minst en gång om dagen talar 61 % av de intagna med vårdarna men endast 6 % med en assistent, psykolog, psykiater eller direktör på anstalten. Andelen som svarat att de pratar *aldrig* till *minst en gång i veckan* (alternativ 3—6), uppgår för vårdarnas del till 39 % totalt och för de högre befattningshavarnas till 94 %. Fördelningen av dessa svar per anstalt framgår av *diagram 7:2*. Scatter-diagrammet visar bl.a. att det är större spridning i svaren beträffande kommunikation med vårdare än med andra personalkategorier.

Vad gäller samtalsfrekvensen med vårdarna visar variansanalysen signifikanta skillnader mellan påföljderna för män, där ungdomsvårdsskolorna ligger på högsta nivå och där det sker en gradvis nedgång till ungdomsfängelse, fängelse och internering (skillnaderna mellan samtliga påföljder blir signifikanta). Variationen går från M 1,7 till 3,3. För kvinnornas del finns samma tendens för ungdomsvårdsskolorna att ha högre frekvens än fängelse, men skillnaden är inte signifikant. Manliga ungdomsvårdsskoleelever har högre samtalsfrekvens med vårdare än kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever, medan kvinnliga fångar har signifikant högre frekvens än manliga fångar. Även

1) Med "högre" avses endast att denna personal har högre tjänsteställning och därmed högre lönegradsplacering och innebär givetvis inget värdeomdöme från min sida.

2) Läger vi samman frekvenserna för vårdarna och den högre personalen kommer vi inte upp i samma nivå som på den ospecificerade frågan vid första tillfället (J 11). Detta förhållande kan bero på att det finns fler personalkategorier än dem som nämnts i frågorna A 5-6, t.ex. administrativ personal, verkstadspersonal etc. (jfr Brinck & Larsson).

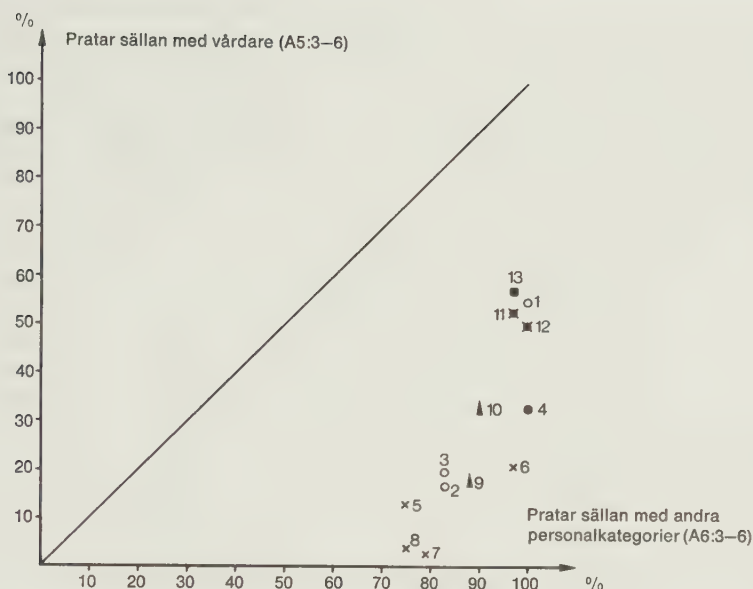

Diagram 7:2 Andel som har låg kommunikation med vårdare resp. andra personal-kategorier (% per anstalt)

mellan enskilda anstalter av samma typ finns signifikanta skillnader. Bland ungdomsvårdsskolorna för flickor ligger Brättegården på speciellt låg samtals-nivå och för pojkarnas del Forsane.

Vad gäller samtalsfrekvensen med de högre befattningshavarna finner vi också signifikanta skillnader mellan påföljderna. Här ligger emellertid ungdomsvårdsskolor och ungdomsfängelse på samma nivå, medan fängelse och internering har en gemensam lägre frekvens. Mellan könen föreligger här inga signifikanta skillnader. Liksom på föregående fråga kan vi konstatera signifikanta skillnader mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna, där Brättegården och Forsane åter uppvisar de lägsta värdena. Vidare ligger Norrtälje signifikant under Tillberga.

För de svenska anstalter som ingår i Wheelers undersökning kan vi åter konstatera en märkligt god överensstämmelse mellan 1961 och 1970 för dessa båda frågor. Hos Wheeler uppger 51 % att de pratar aldrig upp till någon gång i veckan med vårdarna ("konstaplarna") och 96 % lika sällan med de högre befattningshavarna ("t.ex. psykiatern, psykologen eller kura-torn"). Motsvarande siffror för Mariefred, Norrtälje och Hall i detta ma-terial är 51 % resp. 97 %, vilket således är nästan identiska siffror.

Brinck & Larsson (1968) ställde ungefär samma fråga angående samtals-frekvens vad gäller vårdpersonalen men specificerade Wheelers "en stund" till "ett längre samtal", vilket definierades som minst 10 minuter "på tu man hand" (B & L 1). För Mariefreds vidkommande fick man nu 7 % som svarade "varje dag", vilket ska jämföras med 68 % här, och så mycket som

44 % som sade "aldrig", att jämföras med 5 % här (Mariefred, A 5). Medan många pratar med vårdarna, är det sålunda få som har längre samtal med dem.

Man kan undra om den reella samtalsfrekvensen också är den ideala. Skulle de intagna vilja tala mer med personalen om det gavs tillfälle?¹⁾ En komplementterande fråga ställdes för att undersöka om samtalsbehovet verkade vara tillgodosett eller ej:

Tabell 7:6. "Skulle Du vilja prata mer med någon av personalen, och i så fall med vilka?" (A 7).

(1)	Nej	48.4
(2)	Ja, med vårdarna	4.7
(3)	Ja, med assistenten	16.5
(4)	Ja, med psykologen eller psykiatern	16.8
(5)	Ja, med direktören (rektorn)	8.9
(6)	Komb. 3-5	2.8
(7)	Komb. 2-5	1.9
		100 %

Hälften vill tydligen ej tala mer med någon av personalkategorierna. Detta gäller två tredjedelar vid ungdomsfängelse och internering, något över hälften vid manligt fängelse, en tredjedel vid ungdomsvårdsskolorna och något mer än en femtedel vid kvinnofängelset. På de enskilda ungdomsvårdsskolorna varierar andelen kraftigt och är högst på Fagared (43 %) och Ryagården (38 %) och lägst på Stigby (13 %) och Hornö (17 %).

De som vill tala mer med personal har i första hand uttryckt önskemål om att tala mer med psykologen eller psykiatern resp. assistenten. Störst behov att tala med psykolog eller psykiater tycks kvinnliga intagna på Hinseberg och Ryagården ha (29 %; kombinationssvaren 6-7 exkluderade), medan manliga intagna på Stigby, Fagared och Skenäs inte i något enda fall uttryckt ett sådant behov. Att tala mer med assistenten uttrycker man mest önskemål om vid manlig ungdomsvårdsskola (37 %) och kvinnofängelset (32 %) och minst vid manliga fångvårdsanstalter (högst 10 %). Att få tala mer med direktören önskar man främst på ungdomsvårdsskolorna, speciellt på Hornö (36 %) och Brättegården (20 %); däremot är frekvenserna låga för Stigby (0 %) och Ryagården (4 %). Endast 5 % totalt önskar tala mer med vårdare, och här är högsta andelen på kvinnliga ungdomsvårdsskolor med 8 %. På Stigby är det ingen som uttryckt ett sådant önskemål.

Sammanfattningsvis kan sägas att de intagna interagerar främst med andra intagna. Såväl deras medlem som deras referensgrupper utgörs i första hand av andra intagna. Bland personalkategorierna sker kommunikationen i huvudsak med tillsynspersonalen. En stor del av de intagna uttrycker dock önskemål om att få tala mera med den ledande personalen.

¹⁾ En annan möjlighet är att de intagna istället skulle vilja tala mindre med personalen. Som *Giallombardo* (1966) framhållit fyller vissa samtal endast en avledande funktion, som då spejare ("pinnars") skickas ut att sysselsätta den vakthavande personalen med påhittade problem för att älskande homosexuella par ska få vara ostörda.

7.2 Attityder till intagna och personal

Utifrån allmänna sociologiska teorier angående fängelsesamhället skulle man anta att den sociala distansen mellan fång- och personalgruppen skulle yttra sig i att de intagna har mer positiva attityder till andra intagna och mer negativa attityder till personalen.

Enligt *Homans* (1950) får människor mer positiva attityder till varandra desto mer de interagerar. *Lazarsfeld & Merton* (1954) har visat att personer med mer likartade attityder också i högre grad kom att tycka om varandra (s.k. värdehomofili). *Eskola* (1971) nämner som faktorer som inverkar på attraktionen förutom lokal närhet och likhet även komplementaritet, vilket kan betyda olikhet. Vad gäller fängelsesamhället kan man tänka sig att förväntade positiva attityder till intagna driver fram en polarisering. Experimentellt har även visats att brist på likhet kan förorsaka inte enbart likgiltighet utan också en rent avvisande hållning (*Schachter*, 1951 och *Israel*, 1956). Som en motsatt tendens i fängelsesamhället skulle man teoretiskt även kunna tänka sig en identifikation med "the top-dogs" och ett accepterande av de styrandes värderingar. Denna tendens tror jag dock är ovanlig, utom i rent strategiskt syfte.

7.2.1 Differentiella attityder till intagna resp. personal

Balvig et al (1969), som är en av de få forskare som empiriskt sökt studera dessa attitydskomplex i fångsamhället, menar sig dock ha funnit att de intagna värderar personalen lika högt som andra intagna. Han har vid sin undersökning av ungdomsfängelseelever använt ett Osgoodtest för att mäta inställningen till olika grupper intagna och personal.¹⁾ Tyvärr ges inte några sammanfattande mått för värderingen av personalen resp. de intagna utan dessa är uppdelade på undergrupper, vilket något försvårar en jämförelse. Bland de intagna värderas flergångsstraffade mer negativt än förstegångsstraffade, medan en tredje grupp, "andre indsatte" ligger mittemellan.

Man ser, at personalegrupperne i hvert fald vurderes ligeså højt som andre indsatte, kun betjentene ligger faktisk under. (s. 140)

Ju större den kriminella belastningen är bland de intagna, desto mindre positivt värderas personalen jämfört med andra intagna, och flergångsstraffade jämfört med förstegångsstraffade.

...men selv for det stærkest belastede klientel ligger vurderingen of lærere og forsorgspersonale nær op ad vurderingerne af andre indsatte, og forstegångsstraffede vurderes stadig mere positivt end flergångsstraffede. (s. 141)

Eftersom ungdomsfängelseelever ofta ansetts vara mest negativa i sina attityder till både personalen och påföljden som sådan och Balvig visat att

¹⁾ Av en not (35, s. 165) framgår att skalan löper från 10 -50 poäng, samtidigt som man av en figur (7.15, s. 141) kan utläsa att medianvärdena varierar endast mellan 30-33 poäng, varför man kan undra om instrumentet gett en tillfredsställande spridning.

inte ens dessa skulle vara negativt orienterade till personalen, uppstår frågan om postulatet angående de intagnas negativism gentemot personal längre kan försvaras.

Låt oss övergå till att studera data från denna undersökning. Ett par frågor ställdes för att utröna den attitydmässiga involveringen i fäng- resp. personalgruppen.

Direkt formulerade frågor hur man gillade intagna resp. personal visade sig inte vara helt lyckade.

Tabell 7:7. Attityder till intagna respektive personal (%).

	"Hur gillar Du de intagna på den här anstalten?" (J 12)	"Hur gillar Du per- sonalen på den här anstalten?" (J 13)
Gillar starkt	15.6	8.3
Gillar svagt	9.5	7.1
Varken gillar eller ogillar	65.1	62.5
Ogillar svagt	3.0	6.6
Ogillar starkt	6.8	15.5
	100 %	100 %

En majoritet har nämligen vid båda frågorna valt det neutrala svarsalternativet "varken gillar eller ogillar" (65 % resp. 63 %). Det kan vara svårt att avgöra om svaren är att tolka som ett uttryck för reell indifferentier eller om det mer är av bekvämlighet man väljer ett alternativ där man slipper ta ställning för eller emot. Det är också möjligt att gilla resp. ogilla uppfattas som starkt formulerade alternativ, och att man inte anser sig känna varandra tillräckligt för att hysa sådana känslor. En annan möjlighet är att uttrycken "gilla" och speciellt "ogilla" långt ifrån att vara idiomatiska uttryck snarast är att beteckna som högsvenska. I den mån termerna upplevs som främmande, borde det vara naturligt att välja de neutrala mittalternativen.

Andelen som uppger sig *gilla de intagna* på anstalten, 25 % (att jämföra med 15 % som gillar personalen), varierar dock på ett meningsfullt sätt mellan anstaltstyperna. Andelen är högst vid ungdomsvårdsskolorna (42 %) och ungdomsfängelse (39 %), sjunker vid kvinnligt fängelse (22 %) och ytterligare vid manligt fängelse (13 %) samt internering (14 %). Variationsanalysen visar att skillnaderna mellan påföljderna är signifikanta. Skillnaderna mellan könen är däremot inte signifikanta. Mellan enskilda anstalter inom samma anstaltstyp finns också ganska stora variationer (ehuru ej signifikanta), men samtliga ungdomsvårdsskolor och ungdomsanstalter ligger över nivån för de övriga fängelseanstalterna.

Andelen som uppger sig *ogilla personalen*, 22 % (att jämföra med 10 % som ogillar de intagna), visar också stora variationer mellan anstaltstyperna. Serien går från 5 % vid kvinnlig ungdomsvårdsskola, 10 % kvinnligt fängelse, 19 % manlig ungdomsvårdsskola, 20 % manligt fängelse, 30 % internering till 34 % för ungdomsfängelse. Det är signifikanta skillnader mellan påföljderna, men också könsskillnaderna är betydande. Dessutom föreligger

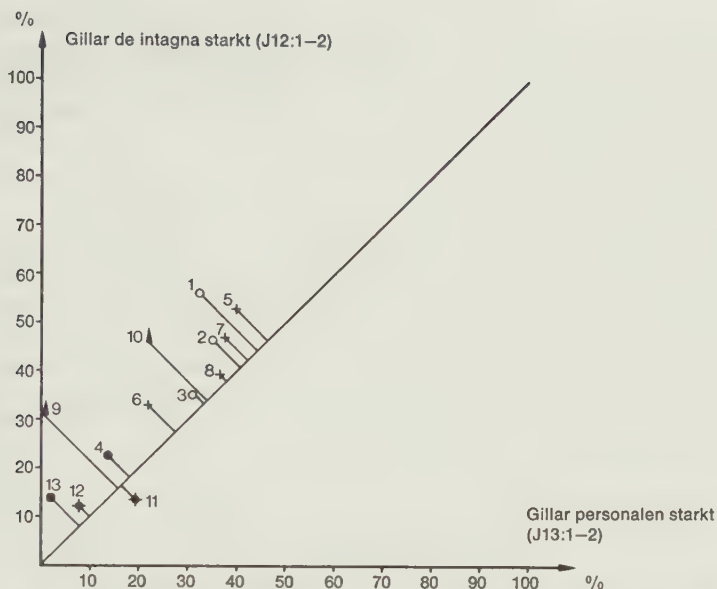

Diagram 7:3 Andel som har positiva attityder till intagna resp. personal (% per anstalt)

det stora variationer mellan enskilda anstalter av samma typ. Skenäs (44 %) är signifikant skilt från Mariefred (24 %), och för manliga ungdomsvårds-skolor är det en variation från 0 % (Stigby) till 26 % (Råby).

Enligt teorin om det antagonistiska fängelsesamhället skulle det vara ett negativt samband mellan att gilla intagna och gilla personal. Om vi prickar in anstalterna med hänsyn till de båda andelarna på ett scatterdiagram, finner vi emellertid istället ett *positivt* ekologiskt samband. *Diagram 7:3* visar anstalterna inprickade längs två gillandeaxlar. Samtliga anstalter utom Tillberga ligger över diagonalen, dvs. det är fler som gillar de intagna än gillar personalen. Vi ser vidare att det är ett klart positivt samband mellan en hög frekvens av gillande av intagna och gillande av personal. Ungdomsvårdsskolorna ligger högst på båda dimensionerna och fångvårdsanstalterna lägst, med undantag av ungdomsanstalterna som båda ligger relativt högt på gillande av intagna men skiljer sig åt på gillande av personal. Det totala individuella sambandet är också positivt och signifikant ($C.35, p < .01$ och $r.27, p < .01$).¹⁾

På attitydfrågorna likaväl som interaktionsfrågorna har vi således kunnat konstatera en *kumulativ* tendens. Ju mer involvering med de intagna, desto mer involvering med personalen.

Balvig et al (1969, s. 140), som också funnit en kumulativ tendens, menar att den tyder på ett *icke* konfliktmässigt förhållande mellan fångsamhället

¹⁾ En korstabulering av hela materialet ger till resultat att av de som sagt de gillar de intagna är det 35 % som också gillar personalen. Av dem som är likgiltiga gentemot intagna är 70 % också likgiltiga gentemot personal. Av dem som ogillar intagna är det 46 % som också ogillar personal.

och personalgruppen. Jag anser emellertid knappast att man utifrån dessa data kan uttala sig om huruvida förhållandet är präglad av konflikt eller konsensus, men sannolikt är förhållandet mellan fångarna och deras vakter i de skandinaviska fängelserna ej så antagonistiskt som det framställts av amerikanska teoretiker.

Däremot ger våra data icke stöd åt Balvigs observationer att de intagna skulle värdera personalen högre än andra intagna.

Vi har dessutom möjlighet att söka validera nämnda resultat genom en helt annan fråga, där två delfrågor just gällde inställningen till personal resp. intagna. På frågan "Är det vissa saker Du *gillar* här på anstalten, som Du saknar då Du är ute?" (J 37) förekom bland de 12 delfrågorna "personalen" (9) och "andra intagna" (10). Totalt sett svarade 17 % att de gillade andra intagna och 10 % att de gillade personalen (se tabell 9:41). På samtliga anstaltstyper är det en högre andel som säger sig gilla intagna än personal. Vid ungdomsfängelse och internering är det mer än tre gånger så många som gillar intagna än som gillar personal, på kvinnlig ungdomsvårdsskola dubbelt så många, medan skillnaden är mindre vid manliga ungdomsvårdsskolor och speciellt manligt fängelse. Om vi ser till de enskilda anstalterna är relationen omkastad endast i ett fall: Tillberga, där båda siffrorna dock är mycket låga (9 % resp. 7 %). Stor skillnad till de intagnas favör noteras på Hornö (10 % resp. 50 %), Mariefred (2 % resp. 21 %) och Skenäs (0 % resp. 20 %).¹⁾

Den kumulativa tendensen kan iakttas även på denna fråga. På ungdomsvårdsskolorna gillar man mer såväl intagna som personal jämfört med de andra anstaltstyperna. Vid ungdomsfängelse är det åter en förhållandevis större andel som gillar de intagna jämfört med fängelse och internering, medan nivån vad gäller personalen är mera lik för samtliga fångvårdsanstalter.

Dessa frågor ger således samma bild, dels av en mer positiv attityd till andra intagna än till personal, dels av en kumulativ tendens.

En tredje fråga utvisar att det finns mer av negativ attityd till personalen än till de intagna. Medan 37 % uppger sig *ogilla* de "intagnas över-sitteri", är det så mycket som 66 % som säger sig *ogilla* "personalens över-sitteri" (J 38:14 och 15; se tabell 9:37).

7.2.2 Egen och andras uppfattning av vårdarna

För att ytterligare söka fånga attityden till vårdpersonalen ställdes en mer indirekt fråga där avsikten snarast var att undersöka i hur hög grad de intagna betraktade vårdarna enbart som kontrollanter. För detta begrepp användes de intagnas eget språkbruk "*plit*". I den mån de intagna ser på vårdarna som "*plitar*", förmodas de inte hysa odelat positiva känslor gentemot dessa. Eftersom en "*plit*" har en viss makt över en intagen, symbo-

¹⁾ Som ett stöd för tanken att "gilla" är en olyckligt vald term kan man se det förhållandet att på frågan vad de intagna ansåg de haft "hjälp" av under anstaltsvistelsen svarade så mycket som 47 % med alternativet "får nya kamrater" (se tabell 10:1).

liserad i nyckelknippan, anförtror han sig inte gärna åt en sådan person utan intar snarast en avvaktande eller negativ hållning. Att ordet "plit" verkligen väcker negativa känslor har framkommit vid en specialstudie, där vi med hjälp av ett Osgoodtest mätte konnotationerna för bl.a. olika termer för vårdare.¹⁾

Tabell 7.8. Attityd till vårdarna: egen uppfattning och uppskattning av de andras (%).

	"Hur ser Du på vårdarna på den här anstalten?" (J 18)	"Hur tror Du de andra ser på vårdarna?" (J 19)
Enbart som "plitar" (vakter)	27.6	36.6
Enbart som vanliga människor	17.9	7.6
Både som "plitar" och vanliga människor	54.4	55.8
	100 %	100 %

Medan drygt en fjärdedel av de intagna själva ser på vårdarna *enbart som "plitar"*, är det drygt en tredjedel som tror att de andra betraktar vårdarna på detta sätt. Vi har här ett exempel på "*pluralistic ignorance*" (se mera nedan).²⁾

Enligt variansanalysen föreligger det signifikanta skillnader mellan de olika påföljderna på frågan hur de själva ser på vårdarna. Andelen som betraktar vårdarna enbart som "plitar" är högst vid internering (45 %), följt av ungdomsfängelse (37 %), fängelse (28 %) och klart lägst på ungdomsvårdsskola (7 %). Som vanligt föreligger det även stora variationer mellan olika anstalter av samma slag, men dessa är ej signifikanta.

På frågan hur de tror de andra ser på vårdarna är det också signifikanta, ehuru mindre, skillnader mellan påföljderna enligt variansanalysen.³⁾ Fortfarande ligger internering högst (enbart "plitar" 47 %), men ungdomsfängelse och fängelse har närmat sig denna nivå (40 %), medan ungdomsvårdsskola visserligen också kommit närmare men fortfarande ligger klart under (21 %).

Ett scatter-diagram, där anstalterna är inprickade efter andelarna som svarat *enbart "plitar"* på resp. frågor visar dels ett positivt samband dels att samtliga anstalter ligger på ena sidan diagonalen, med undantag av Mariefred och Hornö som ligger på linjen. De övriga anstalterna visar en högre andel som svarat, att de tror *de andra* ser på personalen enbart som "plitar" än att de själva gör det. Samtliga ungdomsvårdsskolor ligger i en

¹⁾ På en 6-gradig Osgood-skala med 15 adjektivpar fick "plit" ett högre negativt värde, 4.45, än "vårdare", 4.36, och "vakt", 4.27. För den grupp som ligger inom den övre kvartilen på argot-kunskap, blir dels samtliga värden högre dels skillnaden mellan dem något större. "Plit" får då ett värde på 5.0, "vakt" 4.87 och "vårdare" 4.7 (se Bodin, 1971, s. 32, 38-48).

²⁾ Strängt taget rör det sig här om en felperception på 37 % (och inte 9 %, vilket är skillnaden mellan J 19 och 18 beträffande första alternativet). Eftersom de flesta inte ser på vårdarna enbart som "plitar" (J 18) och 37 % tror att de andra gör det (J 19) blir skillnaden 37-0=37.

³⁾ F = 11.9 mot 17.2 på föregående fråga.

Tabell 7:9. Andelen som tror de andra ser på vårdarna enbart som "plitar" och som själva gör det samt differensen per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	Ser på vårdarna enbart som "plitar" (vakter)				
	De andra (J 19)		Du själv (J 18)		Differens (J 19-J 18)
	N	%	N	%	%
K uv					
Brättegården	6	33	9	0	33
Hornö	11	18	11	18	0
Ryagården	24	17	24	0	17
M uv					
Stigby	15	20	15	13	7
Forsane	35	26	36	11	15
Fagared	34	18	34	3	15
Råby	20	20	20	5	15
M uf					
Skenäs	41	39	43	28	11
Mariefred	47	40	47	45	-5
K f					
Hinseberg	58	43	58	29	14
M f					
Tillberga	74	38	78	32	6
Norrtälje	97	40	98	25	15
M int.					
Hall	115	47	124	45	2
Totalt	577	37	597	28	9

klunga som svarat lågt på båda variablerna, och samtliga fängvårdsanstalter i en klunga som svarat relativt högt på båda variablerna.

Tabell 7:9 ger istället de procentuella värdena för andelarna som svarat att de andra resp. de själva ser på vårdarna enbart som "plitar" samt skillnaden mellan värdena dels för enskilda anstalter dels för anstaltstyperna.¹⁾ Vi kan härav se att den största differensen mellan de andras och den egna uppfattningen påträffas vid ungdomsvårdsskola och fängelse och gäller i något högre grad för kvinnorna än männen. Skillnaden är däremot mycket liten för ungdomsfängelse och internering. Detta innebär att rangordningen mellan anstaltstyperna är densamma på de båda frågorna, men de anstaltstyper som hade låga värden för andelen som själva betraktade vårdarna som "plitar", stiger mest på frågan om hur de andra betraktar dem, medan de som låg högt på den förra frågan endast stiger mycket lite på den senare. Den största differensen för enskilda anstalter påträffas på två

¹⁾ Tabellformen ger både mer exakt och mer uttömmande information än scatter-diagrammet, ehuru detta har fördelen att snabbt ge en lättfattlig visuell bild. I valet mellan dem har jag här föredragit att återge tabellen och beskriva diagrammet.

kvinnliga ungdomsvårdsskolor, Brättgården och Ryagården, som båda hade 0 % på den första frågan men steg till 33 % resp. 17 % på den andra.

7.2.3 "Pluralistic ignorance"

Vi kan således konstatera att "pluralistic ignorance" uppträder vid samtliga anstaltstyper och nästan alla "enskilda" anstalter. Ju mindre de intagna själva hyllar normer i fångsamhället, desto mer tror de att andra gör det. Det bör dock påpekas att det är ett högt individuellt samband mellan de båda frågorna, dvs. de som själva anser vårdarna vara "plitar" tror också att de andra är av samma uppfattning (82 %), men därutöver tillkommer främst en grupp som själva anser att vårdarna är både plitar och vanliga människor (kontingenskoefficienten uppgår till .59).

Det positiva sambandet kan behöva framhållas då flera forskare tycks vara offer för ordets makt över tanken, då de tycks tro att "pluralistic ignorance" visar att ett studerat fenomen kan bortförklaras som varande en felsyn, en myt (se kap. 9.1.4).

Dessa feltolkningar kan eventuellt förklaras inte bara semantiskt utan även historiskt. Några klassiska exempel på "pluralistic ignorance" innebar att alla individuellt gav uttryck åt konformitet vad gällde vissa normer, men att sedan många bröt mot normerna utan att veta om att det fanns andra som var icke-konforma. *Schank*, som studerade ett metodistsamhälle, fann att invånarna omfattade kyrkans normer som förbjöd kortspel, rökning och alkoholbruk men att många ändå ägnade sig åt dessa nöjen tillsammans med honom. Attitydmässigt är man således konform, och man tror att man är ensam om att inte vara det beteendemässigt.

Om vi vill behålla termen även vid jämförelser mellan individuella och kollektiva attityder, skulle vi med vårt exempel kunna säga att vi konstaterat "pluralistic ignorance" på Brättgården och Ryagården, där *ingen* enda elev själv tyckte att vårdarna var "plitar", men där många trodde att de andra betraktade dem så.

I de andra fallen gav de intagna uttryck åt normer i fångsamhället men trodde att än fler omfattade samma normer än vad man kom fram till, när man summerade de individuella svaren. Detta är en helt annan situation och jag har tidigare föreslagit att man istället borde tala om *perceptuellt förstärkta normer* (Bondeson, 1967 b, del II, s. 28—29).

Wheeler (1961 b) har gjort en elegant analys av rollkonflikter i korrektionssamhället och visat att det är mindre av en konflikt mellan intagna och personal på en privat attitydnivå än vad som brukar framkomma i observationsstudier. Däremot fungerar institutionens sociala organisation så att den skapar en *perception* av svåra konflikter i rollförväntningarna hos medlemmarna i systemet. *Wheeler* för hypotetiskt fram två förklaringsmodeller till detta fenomen, som han kallar selektiv perception resp. selektiv visibilitet. Han finner stöd för hypotesen om differentiell visibilitet som en faktor vilken förklarar den felaktiga perceptionen av de intagnas attityder.

Hauge (1966) har visat att tonåringar i stor utsträckning tror att andra jämnåriga dricker mer än de själva gör (s. 40) men också att de som har

denna uppfattning i högre grad ökar sin alkoholkonsumtion än de som inte har denna uppfattning (s. 66 ff.). Hauge menar att den felaktiga perceptionen tycks verka bestämmande på beteendet men utesluter inte möjligheten att det kan avspegla andra skillnader mellan grupperna.

Eskola (1971) har tagit upp kriminologernas språkbruk och kallar för "pluralistic ignorance" samtliga de fall då de åsikter som gruppens medlemmar hyser om varandra "är felaktiga åt samma håll" (s. 57). Han ger olika exempel både på under- och överperception av gruppens attityder och framhåller att denna typ av feluppfattningar är speciellt vanliga i moraliska frågor. Medan *Bruun* (1959) vid observationer av arrangerade dryckeslag fann att medlemmar gav uttryck åt normer som inte bara godkände utan t.o.m. direkt fordrade alkoholbruk, fann *Allardt* (1957) vid personliga intervjuer att det var svårt att finna personer som hade en positiv attityd till alkoholbruk. *Eskola* tolkar de olika resultaten som sannolikt återspeglande olikheter i de privata och offentliga attityderna.

På 4 olika punkter skulle jag vilja anföra reservationer beträffande begreppet "pluralistic ignorance": 1. traditionellt utgår det från konformitet med det etablerade samhällets normer (man bryter mot normen men tror inte att de andra för det), 2. ursprungligen användes det i kvalitativ betydelse (ingen tror men var och en tror att alla andra tror), 3. det är risk för att problemet begränsas till en perceptionsfråga, 4. frågan förenklas till att gälla en riktig eller felaktig perception. *Rommetveit* (1955) har föreslagit begreppet "fiktivt normtryck" som en beskrivning av situationer där en social norm är avsänd men inte mottagen eller mottagen men inte avsänd men även då det föreligger en diskrepans mellan avsänd och mottagen norm vad gäller graden av övertäckning (s. 60). Även termen "fiktivt normtryck" riskerar dock att uppfattas som absolut och inte relativ. Terminologin kan i och för sig vara ointressant bara vi håller i minnet att de mångas ignorans eller den felaktiga perceptionen faktiskt gäller perceptionen av en *gruppnorm*. Oavsett om perceptionen kan förefalla "riktig" eller inte, utövar gruppnormen ett grupptryck och det är detta *sociala tryck* snarare än den psykologiska perceptionen som är av intresse i detta sammanhang (se även kap. 9.1.1).¹⁾

7.2.4 Differentiell social kontroll

Segerstedt (1948) har gjort en inträngande analys av social kontroll som sociologiskt begrepp. Han påpekar bl.a. att termen är något olycklig då den i vardagligt språkbruk har en politisk innebörd men även att den sociolo-

¹⁾ Det torde räcka att erinra om *Durkheims* teori om sociala fakta som något *sui generis*. Gruppen är inte detsamma som summan av dess medlemmar. "Mais la pensée collective tout entière, dans sa forme comme dans sa matière, doit être étudiée en elle-même, pour elle-même, avec le sentiment de ce qu'elle a de spécial, et il faut laisser à l'avenir le soin de rechercher dans quelle mesure elle ressemble à la pensée des particuliers." (1956, s. XIX-XX, företalet till andra upplagan.)

Sherif (1936) har med sin autokinetiska effekt också experimentellt dokumenterat hur en gruppnorm kan utvecklas oberoende av de enskilda medlemmarnas privata uppfattningar. Att den sociala verkligheten påverkar uppfattningen av den fysikaliska verkligheten även då denna är relativt klar, har *Asch* (1958) experimentellt kunnat visa.

giskt är tvetydig då den å ena sidan kan betyda en allmän socialisation och å andra sidan reaktioner mot personer som inte följer ett enhetligt beteende. Pionjärerna på detta område, *Ross* och *Ellwood*, använde begreppet i den snävare meningen medan *Segerstedt* använder det i den vidare meningen. Jag använder begreppet social kontroll i detta sammanhang för att illustrera hur social konformitet åstadkommes genom användningar av sanktioner i form av straff och belöningar (se även *ibid.*, s. 48—60).

Den sociala kontrollen fungerar bl.a. via olika slag av positiva och negativa sanktioner. Ett direkt försök att mäta känsligheten för kritik och beröm från intagna resp. personal gjordes vid första undersökningstillfället.

Tabell 7:10. Känslighet för kritik och beröm från intagna resp. personal (%).

	"Vilket är man mest känslig för: kritik från personal eller från intagna?" (J 16)	"Vilket uppskattar man mest: beröm från personal eller från intagna?" (J 17)
(1) Från personal	29.4	38.7
(2) Från intagna	66.3	53.3
personal och intagna (1 + 2) ¹⁾	1.7	3.8
ingendera ¹⁾	2.3	3.4
vet ej ¹⁾	0.3	1.1
	100 %	100 %

En majoritet av de intagna uppger att man är mest känslig för såväl negativa som positiva sanktioner från *intagna*. I synnerhet är man känslig för *kritik* från andra intagna: mer än dubbelt så många anger att man är mer känslig för kritik från intagna än från personal.

Det är inte någon större skillnad mellan anstaltstyperna i andelen som svarar att man är mest känslig för *kritik från intagna*. Om vi räknar ifrån vet-ej och övriga svar finner vi samtliga anstaltstyper på ca 70 %, med undantag av manliga ungdomsvårdsskolor där nivån ligger ca 10 % lägre, och internering där den ligger ca 10 % högre. Det är dock en stor variation mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna, där såväl de lägsta som de högsta värdena bland samtliga anstalter påträffas. Detta gäller både för de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (Brättegården 38 % och Ryagården 82 %) och för de manliga (Forsane 44 % och Råby 89 %). De högsta enskilda värdena påträffas vid ungdomsvårdsskolor för narkomaner.

Andelen som uppger att man mest uppskattar *beröm från intagna* är hög vid internering och ungdomsfängelse, men sjunker vid fängelse och speciellt ungdomsvårdsskola. Medan två tredjedelar av ungdomsvårdsskoleleverna uppger att man är mest känslig för kritik från intagna, är det bara en tredjedel som säger detsamma på frågan om beröm. Att man mest uppskattar beröm från intagna anser tre fjärdedelar av de internerade, två tredjedelar av ungdomsfängelseeleverna och över hälften av fångarna.

¹⁾ Dessa svarstyper har tillskrivits av respondenterna. De har medtagits i denna tabell eftersom summan av dylika svar är förhållandevis hög vid J 17.

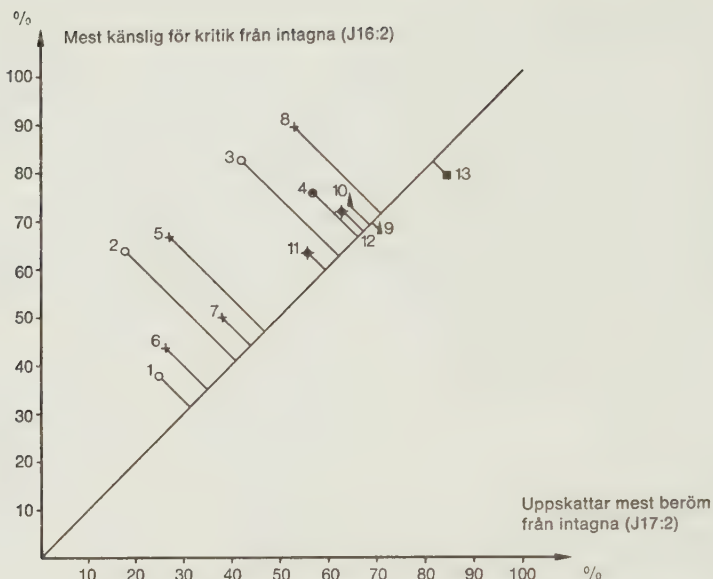

Diagram 7:4 Andel som är mest känslig för kritik resp. beröm från intagna (% per anstalt)

Diagram 7:4, där andelarna som svarat att de är mest känsliga för kritik resp. beröm från intagna är inprickade längs två axlar, utvisar att de flesta anstalter ligger högre på kritik än beröm (undantag Skenäs och Hall). Det visar också hur fångvårdsanstalterna ligger relativt nära varandra och nära diagonalen, medan ungdomsvårdsskolorna ligger spridda och längre från diagonalen.

Det individuella sambandet mellan de båda frågorna är som förväntat också högt ($C .34, p < .01$).

Även med så relativt grova frågor som de här använda framgår att den sociala kontrollen främst utövas av de intagna.

7.3 Gruppbildning och vänskapssystem bland de intagna

Vi har tidigare konstaterat att det sker en hög grad av interaktion mellan de intagna och att dessa i allmänhet föredrar andra intagna framför personal. Dessa interaktionsmönster ger oss emellertid inte mycken information om den informella sociala strukturen på anstalten. För att närmare studera påverkningsprocesser är det viktigt att få kunskap om de sociala processerna i de intagnas samhälle: tillbringar de fritiden ensamma eller tillsammans med andra intagna? får de nya vänner? tillhör de grupper? I senare avsnitt ska vi studera andra gruppkaraktistika som sammanhållning och typ av ledarskap.

Frågan om hur extensiva och hur intensiva de sociala relationerna är

mellan fångarna har blivit kontroversiell. Det råder också delade meningar om huruvida fångarna är att betrakta som solidariska eller icke.

Vi ska börja med att granska Clemmers klassiska studie eftersom den ofta åberopas och lika ofta misstolkas. Den jämförs med Glasers studie, varvid risken för normativa stereotypisvar påpekas. De data som här insamlats angående den sociala strukturen bygger i stor utsträckning på Wheelers frågor, vilket ger jämförelsemöjligheter dels tio år tillbaka dels mellan de nordiska länderna. De skillnader som härvid erhålls, förklaras delvis som ett resultat av skillnaden mellan faktiskt och önskat kontaktmönster.

7.3.1 Amerikanska data

Clemmer (1940) inleder sitt kapitel om de informella grupperna med att konstatera att tidningar, filmer och vissa publikationer har betonat att intagna i allmänhet visar lojalitet mot varandra.

That prisoners form highly integrated groups in which sentiments, morale, and solidarity exist is a fairly common observation. (s. 113)

Antagandet att de sociala relationerna mellan intagna skulle vara intima och mer eller mindre likna relationerna i *primärgrupperna* i det fria samhället kan synas rimligt enligt Clemmer mot bakgrund av de likartade erfarenheter de intagna genomgått, den gemensamma stigmatiseringen som vilar över dem och det förhållandet att de alla befinner sig i en underordnad situation.

Clemmer ville emellertid testa detta antagande och gick förhållandevis grundligt tillväga. Men som han själv påpekar är hela problemet om grupp-mönster högeligen komplicerat (s. 133). Clemmer intervjuade ett urval på 190 män och gav en enkät till ett annat urval på 174 män. Emellertid är hans urvalsmetoder inte beskrivna och han använder sig inte i någondera studien av standardiserade frågor, vilket försvårar en bedömning av resultaten.

På basis av erhållna data slår Clemmer fast att ungefär $\frac{1}{5}$ av de intagna tillhör primärgrupper, $\frac{2}{5}$ semi-primärgrupper och $\frac{2}{5}$ är "ogruddade". Eftersom detta resultat brukar åberopas i andra anstaltsstudier och då tas som intäkt för att de intagna i stor utsträckning är isolerade och inte tillhör några grupper på fängelserna, ska vi något mer ingående analysera detta resultat.

Ehuru det inte framhålls av senare författare, vilka nöjt sig med att okritiskt och ofta t.o.m. i förvanskad form referera nämnda resultat, påpekar Clemmer själv att andelen som klassificerats som tillhörande en primärgrupp bygger på en *uppskattning*.¹⁾

Clemmer använder dessutom begreppet primärgrupp på ett *restriktivt*

1) "... have been learned by interpreting responses to six batteries of questions. This, to be sure, is not a precision method. Pertinent and reliable data from inmates usually demand the technique of indirect questioning and mild-mannered cross examinations (unless rapport exists), as answers to direct questions may involve highly complex motivations on the part of the man interviewed, especially if his identity is known" (ibid., 115-116).

sätt, vilket tycks ha undgått senare penologer. Tillhörig Chicago-skolan har han möjligen utgått från bilden av den översocialiserade människan.¹⁾ För att en intagen skulle klassificeras som tillhörande en *primärgrupp*, måste han svara positivt på sex batterier av frågor som omfattade följande punkter (s. 116—117):

- I. Han skulle tillhöra en klart utkristalliserad klick vars karakteristika han kunde ange.
- II. Han skulle vara villig att namnge medlemmarna i gruppen och beskriva deras historia, idéer etc.
- III. Gruppen skulle bl.a. ha varat minst 6 månader.
- IV. Långtgående ömsesidiga erfarenheter inom gruppen:
"Did they exchange letters? Did they confide secrets? Did they frequently use the word 'we'? Had they ever accepted punishments one for the other regardless of justice or cause, or, if not would the interviewee be willing to do so? After considerable questioning if the inmate persisted in giving affirmative answers the battery was scored as positive."
- V. Hypotetiska frågor angående gruppmedlemmarnas stödjande beteende efter frigivningen: "Would he continue to be friendly with them? Would he share his living quarters, loan them money and in other ways continue the most friendly relations?"
- VI. Hypotetiska frågor angående mycket nära personliga relationer efter frigivningen: "Would he object to a group member marrying his sister? Would he jeopardize his father's standing or reputation to protect a member of the group? Would he himself risk danger to save the life of the members of his clique?"

Endast de som svarat affirmativt på samtliga sex frågebatterier klassificerades således som tillhörande en *primärgrupp*. Man måste förvåna sig över att så många som 17 % gick igenom den ekluten! Om de fem första frågorna, men ej den sjätte, besvarades positivt, klassades han som tillhörig en *semi-primär grupp*. Så mycket som 41 % klarade den prövningen. Övriga har kategoriserats som "ogrudderade" och dessa uppgick till ca 42 %.²⁾

De "ogrudderade" blir således en restkategori och individerna i denna behöver långt ifrån vara "ogrudderade" i vanlig mening.³⁾ Clemmer tycks

1) *Wrong* (1961) har formulerat följande kritik av den moderna sociologin: "Much of our current theory offers an oversocialized view of man in answering the Hobbesian question and an overintegrated view of society in answering the Marxist question." (s. 184)

2) Clemmer använder i en annan analys termerna "the Complete 'Clique Man'", "the 'Group Man'", "the 'Semi-solitary' Man" och "the 'Complete-Solitary' Man". Enligt denna klassifikation tillhör 18 %, 36 %, 34 % och 3 % de fyra kategorierna och 9 % är oklassificerade. De två sista kategorierna skulle motsvara vad som tidigare kallades "ogrudderade". Den helt ensamme mannen får visserligen tala med andra men söker ingen, men ändå skulle endast några få procent tillhöra denna grupp (s. 119).

3) Det bör kanske tilläggas att Clemmer själv inte ställt upp de sex punkterna och sina egna definitioner så klart som här har gjorts. Det hela är presenterat i löpande text, vilket gör det mindre översiktligt för läsaren. Sedan de som klassificeras som tillhöriga *primärgrupper* och *semiprimärgrupper* avgränsats, skriver Clemmer endast följande angående de "ogrudderade". "Thus, 73, or 41 per cent, of the total sample had to be considered as ungrouped in a 'primary' sense and according to the empirical definition" (s. 117; enligt tabellen är siffran för de "ogrudderade" 42 % som tidigare angivits). Medan således Clemmer själv gör reservationen att dessa intagna är *ogrudderade* enligt en *primärgruppsdefinition*, har senare författare nöjt sig med att referera att 2/5 är *ogrudderade*, vilket lösryckt ur sitt sammanhang får en helt annan innebörd.

räkna som "ogrupperad" en individ som tillhör en viss grupp, vars historia och medlemmar han kan beskriva och som varat minst ett halvår, där medlemmarna t.ex. skriver brev till varandra, ofta använder ordet "vi" och tar varandras straff oavsett omständigheterna! Man har godkänts på punkterna I—IV ovan, men inte på V—VI. Om man dessutom fortsätter att träffas utanför fängelset, vilket många yttre förhållanden torde lägga hinder i vägen för, men inte har extra rum till förfogande eller pengar att låna ut, så räknas man endast som semi-primär! Definitionerna förefaller godtyckliga men är framför allt mycket snäva.¹⁾

Clemmers konklusion blir att fångarnas samhälle saknar en väletablerad social struktur:

The prisoners world is an atomized world. Its people are atoms interacting in confusion. It is dominated and it submits. (s. 297)

Den teoretiska fängelselitteraturen efter Clemmer har visat upp motsäggande sidor i fångarnas sociala liv. Å ena sidan skildras de intagna som sammansvetsade och bundna av en stark lojalitetskod till andra intagna. Å andra sidan skildras en mer djungelliknande tillvaro där den starke vakar över den svage och ingen litar på någon. Makt blir ett centralt begrepp och eftersträvas materiellt, sexuellt, politiskt, och detta skulle illustreras i de argottermer som används av de intagna för olika sociala typer som "right guy", "politician", "merchant", "rat", "punk", "outlaw", "gorilla" (Sykes, 1958; se även Cloward, 1960 och Cressey, 1961).

Glaser (1964) har sökt översätta Clemmers kategorier till standardiserade frågor. Han fick vissa resultat som han menar i hög grad överensstämmer med Clemmers, och som han tolkar som utvisande att fångarna främst söker undvika andra fångar. Han ställde följande fråga, överräckte ett kort med fyra alternativ och fick till resultat (s. 91):

Tabell 7:11. "Which of these tells best what you try to do with the other inmates?" (%)

(1) "Try to stay to myself as much as possible"	20
(2) "Try to know many inmates, but not to be friendly with any of them"	17
(3) "Try to make a few inmates friends"	38
(4) "Try to make as many inmate friends as I can among the other inmates"	24

Glaser slår samman de båda första kategorierna och finner att liksom hos Clemmer är 37 % att betrakta som "ogrupperade".

¹⁾ Inte ens Cooleys egen definition på primärgrupp förefaller så exklusiv som Clemmers. "By primary groups I mean those characterized by intimate face-to-face association and cooperation. They are primary in several senses, but chiefly in that they are fundamental in forming the social nature and ideals of the individual" (1962, s. 23). Dess viktigaste karakteristika tycks vara "vi-känslan", vilket dock inte betyder ren harmoni och kärlek. "It is always a differentiated and usually a competitive unity, admitting of self-assertion and various appropriative passions . . ." (s. 23). Som viktigaste exempel på primärgrupper nämner Cooley familjen, kamratgruppen, grannskapet eller den lokala gemenskapen. Fångsamhället torde utmärkas av mer ansikte-mot-ansikte-kontakter än de flesta andra s.k. primärgrupper, då medlemmarna i allmänhet tillbringar såväl fritid som arbetstid gemensamt. Behovet av samarbete är också ovanligt stort eftersom fångarna befinner sig i så klart underläge. Däremot torde varaktigheten av dessa grupper växla, beroende på interna förhållanden som strafftider och den fortsatta anstaltskarriären samt externa förhållanden som hemort och familj.

In general, our findings repeat those of Clemmer — that inmates are far from an integrated social body; for most inmates, strong ties with other inmates either seemed absent entirely, or were limited to a few other inmates only. (s. 91)

För det första tycks frågan vara föga reliabel. Vid en förnyad intervju 3 månader senare valde endast 39 % samma alternativ som vid första intervjun. De största förändringarna skedde mellan alternativ 2—3, varför dessa nu betraktas som en naturlig kategori, kallad "guarded friendship" (s. 92).

För det andra är det uppenbarligen en majoritet (62 % för alternativ 3—4) som försöker skaffa sig vänner bland de intagna, varför Glasers slutsats att starka band med andra intagna saknades för de flesta tycks visvisande.

På basis av denna fråga och ytterligare en, som vi senare får anledning återkomma till, formulerar Glaser följande konklusion angående relationer mellan intagna:

C 1. Prisoners, as a whole, are more oriented to maintain voluntary isolation from other prisoners than to achieve solidarity with other prisoners. (s. 98)

Metodiskt bör redan framhållas att de intervju svar som Clemmer och Glaser fått kan vara exempel på vad som tidigare kallats *normativa stereotyp svar* (kap. 3.2.3). Enligt den officiella ideologin bör de intagna hålla sig på sin kant och inte fraternisera alltför mycket med andra intagna. Dylika uttalanden som ofta framförs av personalen till de intagna, kan vara motiveerade såväl ur förment terapeutiska som rent kontrollmässiga aspekter.¹⁾

7.3.2 Nordiska data

Nordiska fängelseforskare, som *Mathiesen* (1965 a) och *Balvig et al* (1969) har emellertid också kommit till slutsatser liknande Glasers, samtidigt som föreliggande data knappast kan sägas ge stöd åt dessa slutsatser, och det finns därför anledning att närmare granska såväl våra egna som dessa författares resultat.

Utifrån Clemmers kategorier har *Wheeler* (1961 a) konstruerat två frågor som är avsedda att mäta omfattningen av de intagnas involvering i fångsamhället. Den ena frågan sägs återspegla hur intensiv och den andra hur intensiv denna involvering är. Samma frågor har använts såväl i denna som i ett par andra studier, varför visst jämförelsematerial föreligger.

Den första frågan mäter således *extensiteten* beträffande kontakter inom det informella sociala systemet medelst antal nära vänskapsförhållanden etablerade med andra intagna. Den ställdes till de intagna i denna undersökning vid bägge tillfällena.

Tabell 7:12 visar att det stora flertalet fått goda vänner på anstalten och många har hunnit få en stor vänskrets. En tredjedel har fått fler än fem vänner och över hälften tre eller fler vänner. Totalt sett är det en påfal-

¹⁾ *Cressey* (1958) för också fram dylika synpunkter i sitt företal till den andra versionen av Clemmers bok. Däremot tycks inte ens *Cressey* ha observerat den speciella definitionen av "ogrupperad" hos Clemmer. "The high percentage of 'ungrouped' inmates which Clemmer found seems attributable to this official system for maintaining control." (ix)

Tabell 7:12. "Har Du fått några goda vänner ("kompisar") bland de intagna på anstalten?" (J 23, A 8).
 Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	Ja, många (fler än 5)		Ja, några (3 till 5)		Ja, en eller två		Nej, ingen	
	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂
K uv								
Brättgården	33	18	11	36	56	46	0	0
Hornö	64	33	0	25	36	25	0	17
Ryagården	59	63	23	23	18	7	0	7
M uv								
Stigby	50	50	29	13	14	25	7	13
Forsane	50	62	17	20	22	15	11	4
Fagared	42	62	21	14	24	21	12	3
Råby	35	54	20	21	35	17	10	8
M uf								
Skenäs	52	30	17	39	24	24	7	6
Mariefred	42	59	24	15	29	18	4	8
K f								
Hinsberg	35	27	24	20	28	39	14	14
M f								
Tillberga	26	25	31	27	25	34	18	14
Norrtälje	24	23	23	26	36	31	17	20
M int.								
Hall	19	21	22	20	36	40	23	19
Totalt	33	34	23	23	30	30	14	13

lande likhet i svarsmönstret från första till andra tillfället.¹⁾ Om vi ser till andelen som fått *flera goda vänner* (tre eller fler, alternativ 1—2) ligger vid båda tillfällena ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse högst, medan fängelse ligger på en något lägre nivå och internering lägst.

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för såväl män som kvinnor. Det är ingen signifikant skillnad mellan könen, vare sig för ungdomsvårdsskola eller fängelse. Vad gäller enskilda anstalter av samma typ registreras en signifikant skillnad för kvinnliga ungdomsvårdsskolor, där Ryagården vid bägge tillfällena ligger på en exceptionellt hög nivå. Ryagården har en högre andel som fått tre eller fler vänner än någon annan anstalt vid bägge tillfällena (82 % resp. 87 %). Ingen enda elev har angett att de icke fått någon vän på någon kvinnlig ungdomsvårdsskola vid första tillfället.

Låt oss övergå till att jämföra våra resultat på denna fråga med motsvarande från andra tillgängliga studier. I den amerikanska fängelsestudien, där Wheeler (1961 a, s. 703) första gången använder denna fråga, ger han inte direkt svarsfrekvenserna för de olika alternativen, men genom att sammanställa marginalerna från en multivariat analys kommer man fram till att 43 % (93/214) fått flera goda vänner. Denna siffra är lägre än våra värden för såväl manligt fängelse (52 %) som ungdomsfängelse (68 %) och torde snarast jämföras med ett genomsnittligt värde för dessa båda påföljder på 56 % (alternativ 1—2, t₁).²⁾

Samma fråga har också använts i den skandinaviska fängelseundersökningen. För de svenska anstalterna, Mariefred, Norrtälje och Hall, visar Wheeler-Clines datalistor ett värde på 46 %, vilket i denna studie ska jämföras med 51 % vid första tillfället (och 48 % vid andra tillfället). Även om deras procentsiffra är något lägre än vår, är överensstämmelsen i data mest påfallande. Wheeler (1962, s. 16) har sammanställt en tabell för denna fråga, där även värdena för de enskilda anstalterna kan utläsas. Detta är det enda tillfälle vi har att på samma fråga jämföra samma anstalter separat över detta tioårsintervall.

Medan vi enligt *tabell 7:13* kan konstatera slående likheter mellan de svenska fängelseanstalterna, undersökta 1961 och 1970, är skiljaktigheterna stora mellan å ena sidan dessa data och å andra sidan data publicerade av andra nordiska forskare.³⁾

¹⁾ Vissa fluktuationer förekommer dock inom enskilda anstalter. På manliga ungdomsvårdsskolor har andelen som fått flera vänner ökat, med undantag för Stigby där det skett en minskning enligt ett ofta återkommande mönster. På kvinnofängelset förmärks också en minskning från första till andra tillfället. För påföljderna blir det en viss ökning vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse samt en viss minskning vid fängelse.

²⁾ Det amerikanska fängelse Wheeler studerade, Western state reformatory, hade intagna i åldrarna 16–30 år och ådömda straff på obestämd tid ("indeterminate sentence"), varför de väl närmast bör jämföras med en svensk grupp bestående av ungdomsfängelseelever och fängelsefångar.

³⁾ Tabell 7:13 kan ses som en illustration till Durkheims teorier om det *kollektiva medvetandet* som något annat än de enskilda individernas. I modernare språkbruk skulle vi kanske föredra att tala om en *institutionell kontinuitet* oberoende av olika årgångar individer.

Tabell 7:13. Jämförelse av vänskapsstrukturen mellan några svenska fångvårdsanstalter 1961 och 1970.

		Antal goda vänner (%)			
		1. Många	2. Några	3. En eller två	4. Ingen
Mariefred	1961	40	23	28	9
"	1970	42	24	29	4
Nortälje	1961	23	20	40	17
"	1970	24	23	36	16
Hall	1961	16	25	37	22
"	1970	19	22	36	23

Mathiesen (1965 a, s. 145) har utnyttjat Wheelers material för sin beskrivning av den sociala strukturen på den norska förvaringsanstalten Ila, som jämförs med centralfängelset Botsfengslet. Andelen som här uppgivit att de erhållit flera vänner är väsentligt lägre: på Ila 23 %, vilket kan jämföras med Hall 41 %, och på Botsfengslet 22 %, närmast att jämföra med Norrtälje 47 %.¹⁾

Balvig et al (1969, s. 129) har presenterat liknande data från fyra ungdomsfängelser i Danmark. Andelen som här rapporterat att de fått flera vänner (3 eller fler) varierar mellan 36—46 %. Dessa värden är åter långt lägre än motsvarande för de svenska ungdomsfängelserna som ligger mellan 67—69 % (andra tillfället 70—74 %).

Hur kan man förklara skillnaderna i resultat mellan å ena sidan de svenska och å andra sidan de norska och danska materialen? Finns det anledning att tro att det här rör sig om *kulturella* olikheter? Vare sig *Mathiesen* eller *Balvig* har uttalat någon misstanke om att deras data skulle vara begränsat nationella och skilja sig från förhållandena i de andra nordiska länderna. Tvärtom tycks åtminstone *Mathiesen* antyda att brist på sammanhållning och solidaritet kan vara ett generellt fenomen (*ibid.*, s. 136).

Finns det skillnader i *stimuli* som kan ha orsakat de skiljaktiga resultaten? Avsikten inom den skandinaviska fängelseundersökningen har naturligt nog varit att göra både frågor och insamlingsteknik så lika som möjligt. Detta utesluter dock inte att variationer kan ha förekommit med avseende på frågans formulering, intervjuare, insamlingsteknik etc.

Ehuru frågan ställts på samma sätt, kan en *semantisk* skillnad smyga sig in genom att orden kan ha annan valör eller ha blivit något annorlunda översatta i de olika nordiska länderna. Ordet "vän" är åtminstone på svenska ett ganska högtidligt ord, som troligen aldrig används av de här intervjuade. Sammanställningen "god vän" kan eventuellt verka smått löjlig i deras öron. I Wheelers svenska version var frågan formulerad som "goda vänner" med "*kamrater*" efteråt inom parentes. Nu används inte heller ordet "kamrat" i dessa kretsar, varför det i denna undersökning ersattes med "*kompis*", också inom parentes. (I de bandade intervjuerna med de intagna förekommer ofta t.ex. "kompis" och "polare", men knappast "kamrat" eller "vän".) Denna lilla förändring mellan frågornas formulering tycks inte ha haft någon effekt;

¹⁾ Blanka har räknats bort i *Mathiesens* tabell för att få jämförbara värden.

eventuellt skulle vår användning av ordet "kompis" istället för "kamrat" kunna förklara den något högre andelen svar typ flera vänner som vi fått.

I den norska och danska versionen tycks "goda vänner" *inte* ha getts en sådan alternativ tilläggsformulering; åtminstone finns ingen sådan återgiven i Mathiesens eller Balvigs redogörelser. Eventuellt skulle denna semantiska skillnad kunna förklara en del av variationen mellan länderna. Att förändringar i frågans formulering kan leda till drastiska skillnader visar Balvigs data. I hans egen intervjuundersökning av ungdomsfängelser ändrade han "goda vänner" till "*virkeligt gode venner*". Man kan undra varför en så tillkrånglad formulering utnyttjats, men den tycks uppenbart ha påverkat svaren. Anstalten Søbysøgård ingick både i Wheelers och i Balvigs undersökning. och medan 44 % svarade att de fått flera "virkeligt gode venner", var det 67 % som svarat att de fått lika många "gode venner".¹⁾ Att denna förändring inte beror på förändringar i den sociala strukturen utan verkligen kan tillskrivas den språkliga skillnaden, finns det andra data som visar och som vi snart ska återkomma till.

En tredje typ av formulering har använts av *Brinck & Larsson* (1968), som talar om "verkliga vänner" (verkliga har alltså ersatt goda) och får resultat som mer liknar våra än Balvigs. På en första fråga "Hur många av eleverna på paviljongen betraktar Du som Dina verkliga vänner?" (B & L 6) svarar på Mariefred 58 % med flera vänner, medan en andra fråga "Har Du några verkliga vänner bland de intagna på de andra paviljongerna?" (B & L 7) ger ytterligare 40 % på motsvarande svarsalternativ. En tredje fråga "Hur många andra elever utöver Dina vänner pratar Du med varje dag?" (B & L 8) visar att 86 % dessutom pratar med minst 3 andra elever. Dessa resultat visar således på en mycket hög grad av vänskapsbildning och interaktion mellan de intagna.

Slutligen ska en jämförelse göras mellan några ungdomsvårdsskolor. Den enda studie som här finns, *Blegvad* (1971), gäller två danska institutioner, där följande fråga upprepats vid tre tillfällen: "Har du nogle venner blandt de andre elever på Herregården/Byen?" (B 4). Bland pojkarne har 84 % fått flera vänner (Herregården, med ett sammanlagt n på 100, blanka här exkluderade), medan endast 26 % bland flickorna (Byen, n=49) har kommit upp i samma nivå. Andelen är högre än för våra manliga ungdomsvårdsskoleelever (65 %), men väsentligt lägre än för våra kvinnliga elever (69 %).

Vi ska övergå till att studera resultaten av den andra frågan som hade till avsikt att mäta intensiteten av involveringen i det informella sociala systemet. Denna fråga påminner mer om Clemmers och Glasers kategorier än den föregående. Även denna fråga har använts i ett par olika studier och ger oss således vissa jämförelsemöjligheter.

Enligt *tabell 7:14* ger frågan om gruppbyggning en ganska stor spridning av svaren över de olika alternativen. En femtedel brukar hålla ihop i en grupp, och lägger vi här till de som brukar vara tillsammans med en eller två andra intagna, är vi uppe i hälften. Ytterligare en tredjedel är tillsammans med

¹⁾ Wheeler (1962) ger siffran 67 % medan den återges hos Balvig (1969) som 56.3 % vilket torde vara ett skrivfel då summan i detta fall ej blir 100 % utan 90 %.

Tabell 7:14. "Hur använder Du Din fritid (då Du inte är inlåst)?" (J 22).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	För det mesta tillsammans med en grupp intagna, som brukar hålla ihop	Tillsammans med en eller två intagna	Tillsammans med flera olika intagna, men inte med någon särskild grupp	För det mesta ensam
K uv					
Brättegården	9	11	44	44	0
Hornö	11	9	27	46	18
Ryagården	19	21	5	58	16
M uv					
Stigby	14	7	7	71	14
Forsane	35	11	46	31	11
Fagared	33	33	30	21	15
Råby	20	25	10	55	10
M uf					
Skenäs	43	23	21	49	7
Mariefred	46	26	28	30	15
K f					
Hinseberg	57	26	37	11	26
M f					
Tillberga	77	18	22	48	12
Norrtälje	98	29	37	17	17
M int.					
Hall	124	8	32	27	33
Totalt	586	20	30	32	19

flera olika intagna, men inte i någon särskild grupp. Mindre än en femtedel är mestadels ensamma.

Grupptillhörigheten tycks vara vanligast vid ungdomsfängelse och fängelse, där en fjärdedel valt det första svarsalternativet ("för det mesta tillsammans med en grupp intagna, som brukar hålla ihop"). Andelen varierar kraftigt mellan de olika ungdomsvårdsskolorna, från högst 33 % på Fagared till lägst 7 % på Stigby (dessa värden är samtidigt de högsta resp. lägsta för samtliga anstalter). För ungdomsvårdsskolornas del kan man utläsa två tendenser. Den ena är att andelen gruppanslutna är högre på de institutioner som har narkomaner, nämligen Fagared, Råby och Ryagården. Den andra tendensen är att andelen är mindre på de små institutionerna, som Brättegården, Hornö och Stigby. Det torde svårigen kunna växa fram några grupper i de ursprungligen mycket små elevgrupper som finns på dessa skolor. Bland påföljderna märks den lägsta grupptillhörigheten på Hall (8 %). Här kan man lätt föreställa sig en underrapportering, eftersom det av flera skäl kan betraktas som farligt att tillhöra grupper. Sådana kan misstänkas för att svara för insmuggling av sprit och narkotika. Alldenstund de internerade ofta uppfattas

som "oförbätterliga", kan det lätt bli komprometterande att umgås med andra och speciellt att organisera sig i grupper.

Det andra alternativet ("tillsammans med en eller två intagna") symboliserar också en selektivitet och stabilitet i sällskapet; det borde även kunna stå för tillhörighet till en grupp, ehuru en liten grupp, som högst kan bestå av tre medlemmar. Denna kategori är speciellt vanlig på Fagared (46 %), Hornö (44 %), Hinseberg och Norrtälje (37 %). Slår vi samman de båda första svarsalternativen, finner vi den högsta andelen vid fängelse, ehuru skillnaderna mellan påföljderna ej är särskilt stora. Skillnaderna mellan olika fångvårdsanstalter och speciellt mellan olika ungdomsvårdsskolor är däremot påfallande stora. Bland de senare ligger Brättegården, Forsane och Fagared högst.

Det tredje alternativet ("tillsammans med flera olika intagna men inte med någon särskild grupp") är vanligast på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (51 %) och lägst på kvinnofängelset (11 %).

Det fjärde alternativet ("för det mesta ensam") förekommer mest på Hall (33 %) och Hinseberg (26 %). Det är endast nämnt av 11 % vid ungdomsfängelser, 13 % vid ungdomsvårdsskola och 15 % vid manligt fängelse.

Variansanalysen visar endast en signifikant skillnad, nämligen mellan påföljder för män, orsakad av den lägre graden av association för de internerade. Det är en nästan signifikant skillnad mellan Norrtälje och Tillberga, där den slutna anstalten har högre grad av grupptillhörighet.

Frågan användes första gången av Wheeler (1961 a) och av hans amerikanska fångar har 55 % svarat med ett av de båda första alternativen. Här tycks likheten vara ganska stor med svenska data (49 % vid ungdomsfängelse, 54 % vid manligt fängelse, med ett genomsnittligt värde på 53 %).

Vid en jämförelse mellan Wheelers studie av svenska anstalter 1961 och vår 1970 är överensstämmelsen åter god. För Mariefred, Norrtälje och Hall är frekvenserna 17 % resp. 19 % för alt. 1, 47 % resp. 52 % för alt. 1—2 och 77 % resp. 75 % för alt. 1—3. Här skedde också en smärre omformulering av själva frågan, vilken dock inte tycks ha haft någon effekt.¹⁾

Mathiesen (1965 a) redovisar data från Wheelers fråga för två norska fångvårdsanstalter. Slår vi samman de båda första gruppalternativen uppnår Ila 27 % (varav 0 % på det första alternativet) och Botsfengslet 30 %. Dessa värden är klart lägre än motsvarande svenska (Hall 40 % och Norrtälje 65 %). Mathiesen tolkar dessutom dem som valt det tredje alternativet som "relativt isolerade": "Such 'wanderers' are probably inmates who have rather few close emotional ties with others" (s. 146). Han finner därmed en klar majoritet av de intagna vara isolerade. Rubriken på hans kapitel visar också hans bedömning av fångsamhällets sociala struktur — "*The disrupted society*".

För de fyra danska ungdomsfängelser som Balvig et al (1969) studerat finner vi däremot en lika hög nivå "grupperade" (alternativ 1—2) som på mot-

¹⁾ Wheeler specificerade sin fråga till att gälla den sista månaden, vilket togs bort här med tanke på att många intagna inte varit en månad på anstalten ("Hur har Ni använt det mesta av den delen av Er fritid, som Ni inte varit inlöst under den sista månaden?", W 5).

svarande anstalter här. På Søbysøgård är andelen exakt densamma (42 %) vid Wheelers studie 1962 och Balvigs 1968, ett förhållande som föranledde oss att på vänskapsfrågan konkludera att det var semantiska faktorer som åstadkom skillnaden på den tidigare frågan. Balvig kommenterar de båda frågorna på följande sätt:

Det centrale at bemærke i disse to tabeller er, at den interaktive og holdningsmæssige involvering i fangesamfundet for hovedparten af de indsatte tenderer til at være *ganske lav*, selv om de fysiske muligheder for et højt involveringsniveau er tilstede. (s. 129; min kursiv.)

I brist på kontrollgrupper är det givetvis delvis godtyckligt vid vi kallar för en hög resp. en låg grad av involvering i fångsamhället. Denna tolkning torde i första hand göras utifrån forskarens *teoretiska förväntningar*. Om man t.ex. utgår från en översocialiserad bild av människan kan även en relativt "hög" involvering synas "låg". Utgår man däremot från Hobbes syn på den mänskliga naturen och samhället som allas krig mot alla kan även "få" vänner te sig som "många".

7.3.3 Faktiskt jämfört med önskat kontaktmönster

De hittills behandlade frågorna angående vänner och fritid antyder den *faktiska* involveringen i det informella sociala systemet.¹⁾ Detta behöver däremot inte vara detsamma som det *önskade* kontaktmönstret. Kontaktbehovet kan vara större utan att kunna tillfredsställas genom exempelvis tidig inlåsning. En tredje fråga ställdes för att utröna hur kontaktbehovet i realiteten var tillgodosett.

Tabell 7:15. "Om Du själv kunde bestämma, skulle Du då helst vilja att det på anstalten fanns större möjlighet att vara ifred eller skulle Du helst vilja vara mer tillsammans med andra intagna?" (J 21).

Större möjlighet att vara ifred	28.3
Större möjlighet att träffa andra	28.4
Det är rätt bra som det är	43.3
	100 %

Det vanligaste svaret är således att det är bra som det är (43 %). Lika många intagna skulle önska att de på anstalten hade större möjlighet att träffa andra som att vara ifred (28 %). Andelen som skulle vilja ha *större möjlighet att träffa andra* är relativt jämnt fördelad över de olika påföljderna och anstalterna. Den är dock något högre vid manlig ungdomsvårds-skola (40 %). Tillberga har den lägsta andelen (13 %), vilket torde förklaras av de speciella brottskategorier som här är representerade. Rattfylleristerna torde p.g.a. sina korta strafftider och manschettbrottslingarna genom sin

¹⁾ Med faktisk avses endast den av de intagna angivna involveringen till skillnad från den önskade. Med faktisk avses således inte att den av de intagna rapporterade involveringen med nödvändighet är den reella.

högre socialgruppstillhörighet inte så gärna identifiera sig med fångsamhället. Tillberga visar också genomgående ett annat mönster än Norrtälje. Enligt variansanalysen föreligger det dock endast en signifikant skillnad på denna fråga, nämligen mellan kvinnliga och manliga fångar, varvid fler kvinnor vill vara ifred och fler män tycker det är bra som det är.

Wheeler använde samma fråga 1962 och fick för de svenska fångvårdsanstalterna ett något högre värde för kategorin "större möjlighet att träffa andra", 39 % (motsvarande tal för Mariefred, Norrtälje och Hall i denna studie är 30 %) samtidigt som värdet var lägre för "att vara ifred", 23 % (mot 29 % här).

Den utförliga redovisning som här lämnats av egna och andras forskningsresultat motiveras av att förståelsen av det informella sociala systemet är central för studiet av påverkningsprocesser på anstalter. Tidigare teoretiska undersökningar utgick ifrån att intagna huvudsakligen påverkades av andra intagna. Flera senare empiriska undersökningar har emellertid gjort gällande att det skulle finnas lite sammanhållning mellan de intagna och att påverkan i första hand skulle komma från personalhåll. Någon samlad framställning över olika resultat har tidigare inte gjorts trots likheter i begrepp och delvis även frågor. Jag har därför ansett det vara värdefullt att få en översikt av tillgängliga resultat.

Vi har kunnat konstatera olikheter i de nordiska undersökningarna. Vissa resultat presenterades tidigare som visade att skillnader kan uppstå vid små men väsentliga förändringar av frågans formulering. Men frågan om det finns *kulturella* skillnader vid sidan av eventuella skillnader i stimuli kvarstår obesvarad.¹⁾

Jag har haft möjlighet att från Clines datalistor ta fram siffror som ger en samlad bild av redovisade frågor för de nordiska länderna. Vi finner härvid vissa systematiska skillnader.

Tabell 7:16. Faktisk och önskad involvering i det informella sociala systemet på fångvårdsanstalter i de olika nordiska länderna.

	Sverige	Finland	Norge	Danmark
Fått flera goda vänner (alt. 1-2)	46	58	26	26
Tillbringar fritiden i grupp (alt. 1-2)	47	40	33	31
Större möjlighet att träffa andra (alt. 2)	39	42	64	47

¹⁾ I den skandinaviska fängelseundersökningen kan således, trots den likartade uppläggningsen, skillnader uppstå till följd av varierande frågeformulering genom översättningen till de olika nordiska språken eller genom användande av olika intervjuare. Vi bör emellertid inte heller bortse från en än viktigare felkälla som skulle kunna bestå i att *samplingen* ej varit densamma i de olika länderna. Man har ju gjort ett urval av de olika påföljdstyperna inom varje land och det är inte säkert att de utvalda anstalterna är lika med avseende på de intagna eller anstaltens struktur. Jag kan inte själv bedöma denna fråga, då det förutsätter en ingående kännedom om hela anstaltsbeståndet i Norden, men vill sätta ett frågetecken för val av ungdomsfängelse beträffande Sverige och Danmark. Mariefred i Sverige bedöms enligt kriminalvårdsstyrelsen ha "ett svårt uf-klientel, rymningsbenäget och återfallspräglad", medan Sobysögård sägs ha "det minst belastade klientel" vid ungdomsfängelse i Danmark (Balvig et al, 1969, s. 101).

Variationerna mellan fångvårdsanstalterna i de nordiska länderna är stora och uppvisar ett intressant mönster.

Andelen som fått flera goda vänner är mer än dubbelt så hög i Finland som i Norge och Danmark, medan Sverige intar en position närmast Finland. Andelen som tillbringar fritiden i grupp är nästan 50 % större i Sverige än i Danmark och Norge, medan Finland ligger relativt nära Sverige; (Finland har t.o.m. högre frekvens på alt. 1 än Sverige; skulle vi istället utgå från alt. 4, visar denna att kategorin ensamma är dubbelt så stor i Danmark som i Finland och Sverige, med Norge på en plats nära Danmark).

När det gäller den tredje frågan angående kontaktbehov finner vi rangordningen mellan länderna omkastad: i Norge och Danmark, där de intagna hade låg grad av faktisk association, önskar de en högre grad av association än i Finland och Sverige, där de redan har en hög grad av association. I anstalter, där de intagna har färre vänner och är mindre gruppanslutna, önskar de således i högre grad större möjlighet att träffa andra. Resultaten verkar i hög grad rimliga, men genom att de inte tidigare presenterats i samlad form, torde teoribildningen ha påverkats. Mathiesen och Balvig har presenterat Wheelers data för det faktiska men ej för det ideala kontaktmönstret, och därmed känner de sig oförhindrade att dra slutsatser om ringa interaktion och dålig sammanhållning mellan de intagna. Att de intagna i norska fångvårdsanstalter tycks låsas in i sina celler tidigare än i övriga nordiska länder, torde kunna vara en strukturell förklaring av att de har det största frustrerade kontaktbehovet.¹⁾ Mathiesens tolkning är däremot av helt annan art: han menar att solidaritet mellan intagna inte kan existera bl.a. därför att väsentliga normer angående lojalitet, uppriktighet och manlighet inte skulle respekteras dem emellan (s. 124—129; se vidare kap. 9.1.4).²⁾

Mer konkret kan resultaten från den skandinaviska fängelseundersökningen sammanfattas på följande sätt: I Norge och Danmark är det endast var fjärde intagen som fått flera vänner och var tredje som tillbringar fritiden i grupp, men ungefär hälften skulle vilja träffa andra intagna i större utsträckning. I Sverige har nästan hälften fått flera vänner och tillbringar fritiden i grupp, och något mer än var tredje skulle vilja träffa andra intagna mer. Finland och Sverige uppvisar stora likheter, liksom Norge och Danmark.

1) När jag första gången tog del av Mathiesens resultat angående den höga graden av isolering bland fångarna trodde jag att det kunde förklaras av den stora gruppen av underbegåvade och psykiskt störda på Ila, en anstalt som kanske hade fler drag gemensamma med ett mentalsjukhus än ett fängelse (se *ibid.*, s. 46 och 63). Det är möjligt att norska intagna genomsnittligt är mer personlighetsmässigt avvikande än i de övriga länderna genom ett förhållandevis lägre antal frihetsberövanden, vilket skulle kunna leda till en mer selegerad grupp intagna. Men resultaten från frågan om önskad kontakt tyder knappast på att man behöver tillgripa sådana mer personlighetspräglade förklaringar.

2) Man kan spekulera över huruvida en högre grad av moralism i det norska samhället skapar mer av en pariassituation för utstötta grupper. Som framgår av kapitel 12.5 tycks graden av repressivitet öka med graden av utbildning. I den mån man utnyttjar sig av intervjuare från högre socialgrupper, skulle man teoretiskt sett kunna få mer moraliska svar som en intervjuareffekt. En mer sannolik förklaring torde dock vara att de intagna kommer att acceptera ledningens moraliska normer om att man inte bör blanda sig med andra intagna som relativt odiskutabla.

7.4 Sammanhållning mellan intagna

En grups attraktivitet för dess medlemmar är ett mått på dess sammanhållning. En förutsättning för att sammanhållning ska föreligga är således att det finns en grupp som medlemmarna har positiva attityder till.¹⁾

Kriminologerna har, som tidigare framgått, starkt delade uppfattningar i vad mån förhållandet mellan de intagna ska karakteriseras sompräglat av stark eller svag sammanhållning. Å ena sidan har man betraktat de intagna som en starkt sammansvetsad grupp som står enad mot den antagonistiska personalgruppen. Å andra sidan har flera författare påpekat att det även inom fångsamhället finns splittrande krafter som försvagar det och att sammanhållningen lätt ter sig starkare utifrån än den egentligen är. Det tycks t.o.m. ha blivit vanligt att påpeka att det faktiskt inte alls finns någon sammanhållning utan att det hela rör sig om en synvilla.

Eftersom frågan är av såväl teoretiskt som praktiskt intresse ställdes några frågor för att undersöka om det fanns någon sammanhållning mellan de intagna och i så fall hur stark den var. Först ställdes några mer allmänt formulerade frågor om sammanhållning och därefter mer konkret formulerade angående solidaritet i fångsamhället (se kap. 9.1.5).

Tabell 7:17. "Hur tycker Du sammanhållningen är mellan de intagna?" (J 27).

Mycket stark	10.3
Ganska stark	38.2
Ganska svag	35.0
Mycket svag	16.5
	100 %

På frågan hurudan sammanhållningen mellan de intagna är, visar tabell 7:17 att spridningen i svaren är stor och att majoriteten valt något av mittalternativen. Ungefär hälften har beskrivit sammanhållningen som *ganska stark* eller *mycket stark*. Andelen, som anser att sammanhållningen är stark, är högst på ungdomsvårdsskolorna, speciellt de manliga (77 %); därefter följer ungdomsfängelse, internering, och klart lägst fängelse, speciellt det kvinnliga (26 %).

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för såväl män som kvinnor. Mellan könen är skillnaden signifikant för ungdomsvårdsskolor men ej för fängelse. Mellan enskilda anstalter av samma typ är det en signifikant skillnad mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, där Hornö ligger på en exceptionellt låg nivå.

Det går emellertid inte att från denna fråga avgöra, om de som anser att sammanhållningen är svag skulle önska att den var starkare, eller om de är

¹⁾ Begreppet sammanhållning ("cohesiveness") har definierats på olika sätt. För mer utförliga beskrivningar se *Cartwright & Zander* (1960), s. 69-94, och *Israel* (1963 b), s. 192-199. Som olika skäl till att en individ dras till en grupp brukar anges de fördelar som gruppmedlemskapet skänker, verksamheten i gruppen, de mänskliga relationerna och den sociala uppskattningen. En grups attraktivitet ökar ju fler behov och ju mer betydelsefulla behov den tillfredsställer, ju mer fullständig behovstillfredsställelsen är och ju mindre av alternativa möjligheter till behovstillfredsställelse som ges.

nöjda med situationen. Därför ställdes en kompletterande fråga om hur sammanhållningen borde vara.

Tabell 7:18. "Hur tycker Du sammanhållningen borde vara mellan de intagna?" (J 28, A 10).

	t ₁	t ₂
Sammanhållningen är bra som den är	23.5	32.1
Intagna borde handla mer som en grupp	51.9	47.2
Intagna borde handla mer som individer	24.6	20.7
	100 %	100 %

Hälften anser att de intagna *borde handla mer som en grupp*.¹⁾ Andelen som anser att de intagna borde handla mer som en grupp är lägre vid ungdomsvårdsskola (35 %) än vid ungdomsfängelse och fängelse (58 %) eller internering (56 %; procentangivelserna avser första tillfället).

Variationsanalysen visar emellertid inte vid någotdera tillfället någon signifikant skillnad, vare sig mellan samtliga 13 anstalter, påföljder eller kön.

Finns det ett ekologiskt samband mellan hur de intagna på olika anstalter anser sammanhållningen är resp. borde vara? Diagram 7:5, som relaterar anstalterna på de två variablerna, visar att det är just ungdomsvårdsskolorna, som med ett undantag ligger högre än fångvårdsanstalterna på dimensionen stark sammanhållning, vilka ligger lägre än alla andra anstalter på dimensionen att intagna borde handla mer som grupp. Detta resultat tyder således på att begreppet sammanhållning inte är irrelevant för eleverna på ungdomsvårdsskolorna, men att dessa i mindre utsträckning önskar en förändring, eftersom de bedömer utgångsläget som gott. Diagrammet visar ett logiskt mönster, som tyder på validitet i data.

En korstabulering av de båda frågorna ger ett högt individuellt samband, C .47, för hela materialet.²⁾ Läger vi samman andelen som anser att sammanhållningen är stark (48 %) med den som anser att sammanhållningen är svag men att de intagna borde handla mer i grupp (33 %), kommer vi upp i en siffra på 81 % som är "för" sammanhållning. Det är således en mycket klar majoritet som uttalat sig för sammanhållning mellan de intagna.

¹⁾ Denna andel har dock sjunkit något (ca 5 %) från första till andra tillfället. Tyvärr kan inte denna skillnad relateras till hur uppfattningen om den existerande sammanhållningen kan ha förändrats, då denna fråga (J 27) endast ställdes vid första tillfället. Däremot har vissa solidaritetsfrågor ingått vid bägge tillfällena, och enligt dessa har en ökning av solidariteten ägt rum från första till andra tillfället. Om således en reell ökning av sammanhållningen ägt rum under tiden, skulle man kunna förvänta sig en minskning av svarsalternativet "mer som en grupp" och en ökning av svaren "sammanhållningen är bra som den är", vilket också skett. Begreppet sammanhållning är eventuellt något mera diffust för ungdomsvårdsskoleleverna, vilket stora fluktuationer mellan de två tillfällena på vissa skolor kan tolkas som (på Brättegården en ökning och på Stigby en minskning av alternativet "mer som en grupp"). För hela ungdomsvårdsskolegruppen blir dock andelen densamma.

²⁾ Produkt-momentkorrelationen visar däremot inget samband totalt. Inom de enskilda anstaltstyperna är korrelationerna av olika tecken: högst för ungdomsfängelse .23 och för internering +.13 (J 28 har för dessa beräkningar fått alternativen i annan ordning, nämligen 2, 1, 3). Det kan tilläggas att sambanden är högre mellan solidaritetsfrågorna och hur sammanhållningen borde vara än med hur sammanhållningen faktiskt är.

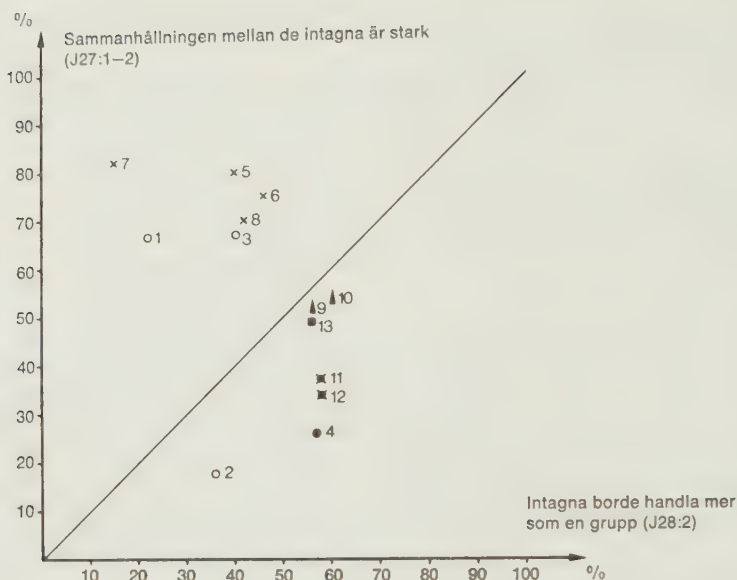

Diagram 7:5 Andel som anser att sammanhållningen mellan de intagna är stark resp. att de intagna borde handla mer som en grupp (% per anstalt)

7.5 Ledarskap bland de intagna

7.5.1 Ledarskap enligt givna beskrivningar

En sociometrisk ledarfråga lämnades obesvarad av en majoritet av de intagna vid första undersökningstillfället (se nedan) och den fick därför utgå och ersättas av en annan fråga vid andra tillfället. Istället gavs beskrivningar på olika ledartyper, där respondenterna skulle markera om de ansåg "de flesta", "några", eller "inga" av ledarna på anstalten passade till olika givna beskrivningar.¹⁾

Som framgår av tabell 7:19 gavs 8 olika beskrivningar. Av dessa var 5 klart negativt formulerade, utifrån den officiella rehabiliteringsfilosofin, (i fallande frekvensordning nr 1, 4, 3, 8, 5) medan 3 var mer positivt formulerade (nr 7, 2, 6). Av de tre senare kan dock två (7, 2) betraktas som mer neutrala.

De två beskrivningar som totalt den största gruppen angett skulle passa *de flesta* ledarna är klart negativt laddade: "de är sådana som varit lång tid på denna eller andra anstalter" (1) och "de har stor erfarenhet av brott m.m." (4). Det alternativ som fått minst instämmanden är det enda klart positivt formulerade: "de försöker påverka andra intagna att anpassa sig till samhället när de kommer ut" (6).

¹⁾ Jag utgick från en fråga använd av Street, Vinter och Perrow (1966); ingressen till frågan A 14 är direkt översatt härifrån (s. 320), medan beskrivningarna däremot fick bytas ut för att passa både kvinnliga och manliga intagna i olika åldrar.

Tabell 7:19. Ledarskap enligt de intagnas beskrivningar (A 14:1-8).

"Tänk på de som är ledare bland de intagna. Sådana som de andra lyssnar till eller lyder. Bry Dig inte om ifall Du tycker de är bra eller dåliga ledare. Vi är intresserade i alla typer av ledare. Det finns alltid några som har mer inflytande än andra, så tänk på dem och svara på följande frågor."

	De flesta	Några	Inga
1. De är sådana som varit lång tid på denna eller andra anstalter	31.7	53.5	14.8
2. De är skickliga när det gäller att föra fram de intagnas åsikter till ledningen	17.9	63.1	19.0
3. De tvingar andra intagna att rätta sig efter deras vilja	9.9	32.1	58.1
4. De har stor erfarenhet av brott m.m.	27.0	53.8	19.2
5. De försöker påverka de andra intagna att ställa till bråk med personalen	6.4	32.6	61.0
6. De försöker påverka andra intagna att anpassa sig till samhället när de kommer ut	6.1	42.0	52.0
7. De representerar de intagna i kamratföreningen eller förtroenderådet	19.1	56.1	24.8
8. De är skickliga att få hit sprit eller knark	8.5	38.7	52.8

Andra tillskrivna svar som "finns inga ledare", "vill ej svara" och "vet ej" uppgår sammanlagt till 3.8 %.

Två index har försöksvis bildats för negativt och positivt ledarskap. En markering för "de flesta" har gett 2 poäng och för "några" 1 poäng, medan "inga" gett 0.¹⁾

På det *negativa ledarskapsindexet* kommer manliga ungdomsvårdsskolor högst, åtföljda av kvinnligt fängelse och kvinnliga ungdomsvårdsskolor. Därefter kommer ungdomsfängelse, manligt fängelse och internering. Det är enligt variansanalysen en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, men inte för kvinnor. Mellan könen är det en signifikant skillnad mellan fångarna, men inte mellan ungdomsvårdsskoleeleverna.

Bland de manliga ungdomsvårdsskolorna ligger i första hand Stigby och i andra hand Forsane speciellt högt på index för negativt ledarskap. Stigby ligger högre än någon annan anstalt då det gäller att markera att ledarna är sådana som är skickliga att få hit sprit eller knark (88 %).

Bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna ligger i första hand Hornö och i andra hand Ryagården högt. I själva verket ligger Hornö procentuellt högre än någon annan anstalt på samtliga negativt formulerade påståenden, med undantag av frågan om sprit eller knark, där angivelsen är 0 % och därmed den klart lägsta av alla anstalter.

Bland fångvårdsanstalterna har Mariefred ett högre värde än Skenäs, och Norrtälje ett signifikant högre värde än Tillberga. Den största skillnaden i svarsfrekvens för ungdomsfängelse ger insmugglingsfrågan, där det slutna Mariefred ligger högst (61 %). På denna fråga lägger man också märke till att det slutna Norrtälje ligger högre än det öppna Tillberga.

¹⁾ Ett annorlunda beräknat index, där såväl "de flesta" som "några" gett 1 poäng, ger ungefär samma resultat såväl vad gäller rangordning av anstalter som anstaltstyper.

Om vi ser till *index för positivt ledarskap* finner vi att de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna ligger lägst, åtföljda av manliga ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse, kvinnligt fängelse, manligt fängelse och sist internering. Det är signifikanta skillnader mellan påföljderna för både kvinnor och män.

Mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det en signifikant skillnad, där Ryagården och Brättegården ligger speciellt lågt på *index för positivt ledarskap*. Ryagården ligger klart lägst på påståendet att ledarna är sådana som påverkar andra intagna att anpassa sig till samhället (17 %), medan Brättegården ligger lägst på påståendet att ledarna representerar de intagna i kamratföreningen eller förtroenderådet (30 %).

De anstaltstyper som ligger högt på negativt ledarskap ligger också i stor utsträckning lågt på positivt ledarskap. Att en hög grad av negativt ledarskap inte behöver utesluta en hög grad av positivt ledarskap illustreras dock av Stigby, som ligger högst på såväl negativt som positivt ledarskap. Tillberga å andra sidan är ett exempel på att ett lågt värde på negativt ledarskap (det lägsta av de 13 anstalterna) kan förenas med ett relativt lågt värde på positivt ledarskap.

Man kan fråga sig om de anstalter som utmärker sig för en hög grad av negativt ledarskap också har klart utkristalliserade ledare. Det förefaller som det här fanns ett samband. Stigby, Forsane och Ryagården har enligt den sociometriska ledarfrågan klarare ledargestalter än de andra ungdomsvårdsskolorna. Likaså har kvinnofängelset några mycket klara ledargestalter. Undantaget torde här vara Hall, som visserligen har klart utkristalliserade ledargestalter, men som ändå ligger lågt på *index för negativt ledarskap*.

7.5.2 Status och ledarskap enligt sociometriska frågor

Vid vardera undersökningstillfället ingick ett par sociometriska frågor. Dels frågades om vilka som var mest populära (både på den egna avdelningen och på hela institutionen) dels vilka som hade mest inflytande. Dessa frågor orsakade problem genom att relativt många önskade lämna dem obesvarade. Vid fälтарbetena uppstod diskussioner varför vi ville ha svar på dessa frågor. De intagna tyckte ofta att de kränkte deras integritet och det var uppenbart att dessa var de känsligaste frågorna i hela formuläret. Några argumenterade att även om vi klippte bort deras egna namn utanpå formuläret fanns deras kompisars kvar i formulären!

De sociometriska frågorna har dock bearbetats. Samtliga val har förts upp på matriser, tabeller har ställts upp över avgivna och mottagna val och sociogram har uppritats för varje anstalt separat vid vardera tillfället. Utrymmet här tillåter inte en utförlig presentation men en specialanalys har redovisats av *Legendre & Bondeson* (1972). Vi har provat en rad statistiska mått för att mäta strukturen i grupperna med beaktande av bortfallet. Två olika hierarkiseringsmått, utvecklade av *Coleman* (1964 a, s. 433 ff.), har prövats, sannolikheten att reciprokera val har studerats, klickar har identifierats. Vi har också räknat fram mått på status och ledarskap och jämfört med olika mått för kriminell status. Hypotesen att stjärnor och ledare tillhör de mest belastade bland de intagna får stöd.

7.6 Sammanfattande diskussion

Vi har i detta kapitel konstaterat att de intagna i högre grad interagerar med andra intagna än med personal och att de också har mer positiva attityder till andra intagna än till personal. Den sociala kontrollen fungerar också så att de intagna är mer känsliga för kritik från andra intagna än från personal. Visserligen kan man konstatera en kumulativ tendens innebärande att en högre grad av involvering i de intagnas system också kan innebära en högre grad av involvering i personalsystemet. Relationen till andra intagna kan dock karakteriseras som expressiv medan förhållandet till personalen är mer instrumentellt. Mina data överensstämmer således vare sig med tidigare amerikanska teoretiker som talar om det antagonistiska fångsamhället eller med nordiska teoretiker som tycks mena att personalen i högre grad än andra intagna skulle utgöra de intagnas referensgrupp.

Vi finner att de intagna i stor utsträckning skaffar sig vänner på anstalten — en överväldigande majoritet har fått minst en god vän och så mycket som en tredjedel fler än 5 vänner. Dessa resultat tycks ha mycket god reliabilitet med beaktande dels av överensstämmelsen mellan mina båda undersökningstillfällen dels av likheten mellan mina data och Wheelers, insamlade 10 år tidigare.

En klar majoritet av de intagna tycker antingen sammanhållningen inom fångsamhället är stark eller att de intagna borde handla mer i grupp. Bortfallet på de sociometriska frågorna kan också tolkas så att de intagna vill skydda varandra. Trots bortfallet kan vi emellertid konstatera positiva samband mellan popularitet och variabler som tid på anstalt, antal anhållanden och antal domar (se även kap. 15.3.3.3). På en beskrivande ledarfråga framkommer också att ledarna är sådana som avtjänat lång tid och har stor erfarenhet av brott.

Inlärningspsykologiskt kan man kanske säga att status är en belöning för konformitet. *Homans* (1961) har tillämpat en ekonomisk utbytesteorin på samspelet mellan människor även vad gäller känslor som tillgivenhet och kärlek. Inom den symboliska interaktionsteorin är också en central tanke att människor är beroende av andras uppskattning för sin egen självvärdering. *Zetterberg* (1957) har uppställt hypoteser angående människors behov av att maximera den uppskattning de får av andra. Dessa teorier tycks kunna ge en förklaring till uppkomsten av ett relativt sammanhållet fångsamhälle vid olika anstaltstyper. De yttre förhållandena kring frihetsberövandet torde dessutom bidra till att de intagnas behov av uppskattning är större än under normala omständigheter. De intagna är maktlösa och har därför så mycket större anledning att hålla samman. Frustrationer och depriveringar kan dessutom ytterligare öka detta behov. *Schachter* (1959) har experimentellt visat hur den affiliativa tendensen ökar vid oro och ångest. Det senare resultatet skulle eventuellt kunna vara en förklaring till varför kvinnorna och de unga i högre grad tycks identifiera sig med fångsamhället. Dessa grupper tycks också i högre grad uppleva anstaltslivets depriveringar.

8. Allmän bedömning av anstaltslivets verkningar

Vi har i kapitel 7 analyserat de strukturella förutsättningarna för att personal resp. andra intagna ska kunna påverka de intagna. Vi kommer i kapitel 9 att mera i detalj studera en rad specificerade negativa påverkningsprocesser och i kapitel 10 på motsvarande sätt analysera förekomsten av positiva påverkningar. I kapitel 15 kommer samtliga påverkningsprocesser, i synnerhet de mest framträdande, att utförligt behandlas i relation till anstaltstid.

8.1 Officiella uttalanden och ledande personals bedömningar

I detta kapitel ska vi till att börja med kortfattat försöka göra något av en totalbedömning. Vi kommer i huvudsak att studera de intagnas bedömning av anstaltslivets verkningar. Officiellt görs mera sällan uttalanden om den samlade effekten av frihetsberövandet. Det har inte funnits mycket forskning att basera omdömen på och när man behövt "tycka" något har man i allmänhet hellre velat betona de positiva aspekterna än de negativa. Sålunda besjälades KAIK i ganska stor utsträckning av behandlingsoptimism. *Edling & Elwin* (1972 a), som gått igenom diskussionsprotokollen från kommitténs sammanträden, rapporterar att då man skulle diskutera målsättningsparagrafen (som kom att lyda: "Behandling av den som är intagen i anstalt skall utformas så att hans anpassning i samhället främjas och skadliga verkningar av frihetsförlusten motverkas") gav f.d. generaldirektören för kriminalvården Torsten Eriksson följande information till kommitténs ledamöter:

det finns för övrigt inga bevis på att det behöver uppstå skadliga följder av frihetsförlusten. I stället kan en förlust av friheten möjliggöra en vård som annars inte skulle komma till stånd (s. 47).

Anstaltscheferna är nog i allmänhet mer hovsamma i sina uttalanden men inte heller dessa tillstår gärna att det kan förekomma några skadeverkningar på deras egna institutioner. Rektorn på Ryagården ger följande totalomdöme:

Eh, institutionen rent allmänt sett, alltså institutionen är av ondo och just därför att, om det blir för långa vistelsetider, för... komprimerat, för... isolerat, då uppstår alla såna här yttringar som man har erfarenhet av på institutioner av den typen. Vi tror nog att *vi* är ganska så befriade ifrån detta. (P.I., s. 47)

I den fortsatta texten kommer att ges flera exempel på hur kriminalvårdsberedningen och anstaltschefer menar att de skadliga effekterna är betydligt överdrivna (se t.ex. angående kriminalisering kap. 9.1.7 och narkomanisering 9.2.2.2). Inte heller behandlingsexperterna på institutionerna talar gärna om skadliga effekter av anstaltsvistelsen; däremot kan de vara villiga att tillstå

att det inte finns förutsättningar för att åstadkomma någon behandling (se kap. 10).

8.2 Forskningsuppgiftens karaktär

Den svåraste uppgiften för en evalueringsforskare torde vara att beskriva det totala inflytande de intagna utsätts för på anstalten, varvid påverkningsprocesser som utgår från det informella sociala systemet ska vägas mot dem som kommer från det formella sociala systemet. De flesta fängelseforskare har inte ens formulerat beskrivningen av denna vägda balans som en angelägen vetenskaplig uppgift. Detta sammanhänger med att fängelseforskare som arbetat empiriskt i allmänhet inmutat en mindre social sektor att studera mer ingående och därmed undvikit att betrakta såväl systemet i sin helhet som verkningarna av frihetsberövandet (se även kap. 3.1.2).

Att direkt sammanväga de olika negativa och positiva påverkningarna som de intagna utsätts för på anstalten är en synnerligen svår forskningsuppgift. Man skulle härvid idealiter känna till samtliga verksamma faktorer och samtidigt veta vikten av varje faktor. Uppsättningen av faktorer och deras vikter kan dessutom variera från individ till individ.

En enklare metod är att direkt fråga dem som utsätts för dessa påverkningar. Likaväl som forskaren inte bör överskatta, bör han heller inte underskatta sina undersökningsobjekt. De flesta intagna är nog relativt medvetna om huruvida de tycker sig påverkas och åtminstone i vilken riktning. Den subtila vägningsprocedur vi tidigare talade om skulle då kunna utföras av subjektet själv, varvid vi gör subjektet till vårt objekt.

8.3 Cline-Wheelers data och vissa metodiska överväganden

Eftersom frågan hur de intagna själva bedömer verkningarna av sin anstaltsvistelse bedöms som central, ska olika överväganden vid frågekonstruktionen redovisas utförligare än eljest.

I en tidigare studie hade jag prövat en fråga konstruerad och använd av Wheeler. Frågan återges nedan tillsammans med de resultat *Cline & Wheeler* erhöll från ett dussintal fångvårdsanstalter i Skandinavien.¹⁾

Tabell 8:1. "Tror Ni att vistelsen på anstalten kommer att betyda något för hur Ni kommer att klara Er ute?" (W 51).

	Sver.	Finl.	Norge	Danm.	Tot.
Den kommer att vara mig till stor hjälp	3.1	11.9	12.9	9.0	9.6
Den kommer att vara mig till någon hjälp	5.1	5.9	8.9	10.3	7.9
Den kommer varken att hjälpa eller skada mig	24.7	16.9	15.3	32.8	24.1
Den kommer att skada mig något	32.1	22.3	15.7	23.6	23.3
Den kommer att skada mig mycket	36.0	43.0	47.2	24.4	35.2
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

¹⁾ Tabellen är sammanställd av mig och baserad på datakörningar som Cline välvilligt ställt till mitt förfogande.

Även om procentsiffrorna enligt tabell 8:1 varierar mellan länderna, bedömer väsentligt fler av de intagna i samtliga nordiska länders fångvårdsanstalter att anstaltsvistelsen kommer att skada dem än att den hjälper dem. Man lägger vidare märke till att andelen som anser sig hjälpt är lägst på de svenska fångvårdsanstalterna.

En nackdel med ovannämnda fråga är emellertid att den inte tar hänsyn till den grupp som anser sig få *både hjälp och skada*. Vid den intervjuundersökning jag själv utförde på Ryagården 1961 fann jag att en stor grupp ville svara med just det felande alternativet "både hjälp och skada". Denna andel uppgick till 34 %, samtidigt som 22 % svarade med "varken hjälp eller skada" (Bondeson, 1963). Vid en upprepade studie på samma ungdomsvårdsskola 1970 var motsvarande andel 23 % resp. 15 % (Olsson & Thulin, 1970).

Även om man i Wheelers fråga lägger till alternativet "både hjälp och skada", får man emellertid inte en gradering av hjälp resp. skada i detta svarsalternativ. Hjälp och skada bör istället betraktas som *två dimensioner* som kan variera oberoende av varandra.

8.4 Egna data på två frågor om hjälp och skada

Jag föredrog därför vid det nya fältarbetet 1970 att ersätta den tidigare frågan med *två olika frågor* angående hjälp resp. skada. Bägge frågorna ställdes vid de två undersökningstillfällena.

Trots att frågan förändrats, verkar resultatet på hjälpfrågan i de båda undersökningarna vara ungefär detsamma enligt tabell 8:2. Andelen som svarat stor hjälp är för de svenska anstalterna Mariefred, Norrtälje, Hall 2 % i denna undersökning och 3 % hos Wheeler. De som inte anser sig ha fått någon hjälp är för motsvarande anstalter 92 % hos Wheeler och 93 % (t_1) resp. 92 % (t_2) i denna studie.

På samtliga anstaltstyper har en majoritet svarat med *ingen hjälp*. Andelen är högst för de internerade, där så mycket som 96 % svarat på detta sätt vid båda undersökningstillfällena. För fängelse är siffran 90 % och för ungdomsfängelse endast någon procentsats lägre; stabiliteten i svaren är anmärkningsvärd för dessa påföljdstyper. Ungdomsvårdsskolorna ligger på en lägre nivå, 62 %, som dessutom sjunker något vid andra tillfället, 55 %. Man frågar sig varför man får en minskning från första till andra tillfället av dessa svar just vid ungdomsvårdsskolorna. Kan det eventuellt bero på att cheferna på dessa skolor efter att ha sett frågeformulären ytterligare understrukt den officiella behandlingspolitiken för eleverna före andra undersökningstillfället?

Skillnaderna mellan påföljderna är signifikanta för männens del vid bägge tillfällena och för kvinnorna vid andra tillfället. Det är däremot ingen skillnad mellan könen: dvs. kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskolelever resp. fångar ligger på samma nivåer. Mellan enskilda anstalter av samma slag är det heller inga signifikanta skillnader.

Resultatet av den andra frågan angående skada framgår av tabell 8:3. En majoritet menar sig ta *stor skada* av anstaltsvistelsen. Endast en tiondel säger att de tar ingen skada. Man observerar en viss fluktuation i svaren mel-

Tabell 8:2. "Tror Du att vistelsen på anstalten kommer att betyda något för hur Du kommer att klara Dig ute? Tycker Du att det varit till någon hjälp?" (J 46, A 20). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	N	Stor hjälp	Någon hjälp	Ingen hjälp
K uv				
Brätttegården	9	0	22	78
	11	9	55	36
Hornö	11	0	46	55
	12	8	42	50
Ryagården	23	0	39	61
	29	7	31	62
M uv				
Stigby	15	7	27	67
	8	13	38	50
Forsane	36	11	22	67
	56	11	30	59
Fagared	34	9	32	59
	29	10	41	48
Råby	20	0	45	55
	24	8	33	58
M uf				
Skenäs	42	0	17	83
	33	0	21	79
Mariefred	47	2	9	89
	39	5	3	92
K f				
Hinseberg	58	7	7	86
	58	5	10	85
M f				
Tillberga	75	1	9	89
	78	1	6	92
Norrtälje	99	3	7	90
	111	2	10	88
M int.				
Hall	127	1	3	96
	155	1	3	96
Totalt	596	3	14	83
	643	4	15	81

lan de två tidpunkterna. Vid andra tillfället har 10 % färre svarat med alternativet stor skada och 5 % fler med de båda alternativen någon eller ingen skada.

På skadefrågan, till skillnad från hjälpfrågan, kan vi konstatera att omformuleringen av Wheelers fråga haft effekt. På den tudelade frågan är det väsentligt fler som uppger att de tagit skada: på de svenska anstalterna säger 67 % hos Wheeler och 95 % (t_1) resp. 91 % (t_2) på motsvarande anstalter här att de tagit skada.

En tänkbar tolkning av skillnaden i resultat skulle kunna vara att hjälp-

Tabell 8:3. "Tycker Du att anstaltsvistelsen varit till någon skada?" (J 47, A 21).
 Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	N	Stor skada	Någon skada	Ingen skada
K uv				
Brätttegården	9	67	11	22
	10	50	30	20
Hornö	11	46	46	9
	12	8	33	58
Ryagården	23	39	57	4
	29	31	52	17
M uv				
Stigby	15	40	40	20
	8	25	50	25
Forsane	34	50	41	9
	55	40	40	20
Fagared	34	32	47	21
	28	21	61	18
Råby	19	32	53	16
	23	22	61	17
M uf				
Skenäs	42	64	31	5
	32	41	59	0
Mariefred	47	68	28	4
	40	58	30	13
K f				
Hinseberg	59	70	17	14
	60	48	38	13
M f				
Tillberga	75	53	33	13
	77	49	31	20
Norrhälje	97	61	31	8
	110	59	29	12
M int.				
Hall	125	88	10	2
	146	78	16	6
Totalt	590	63	29	9
	630	53	34	14

alternativet upplevs mer konkret och därför leder till mer jämförbara resultat oavsett frågans formulering. Det är möjligt att det på olika sätt är lättare att fastställa att man fått hjälp än att man tagit skada. Medan det i en mening kan vara lovvärt att bli hjälpt, kan det samtidigt vara förkastligt att ta skada. Det är inte smickrande för ens självuppfattning att behöva samtycka till personliga skador. Det finns därför anledning förmoda att man bygger upp fler försvarsmekanismer när det gäller att skydda sig mot ett erkännande av skada. Det kan erinras om att en av de viktigaste normerna i fångkulturen anses vara att hålla masken ("play it cool"), vilket ju innebär att inte låta sig påverkas. Normerna om en *juste* fånge eller tjuv ("right guy") torde vara svåra

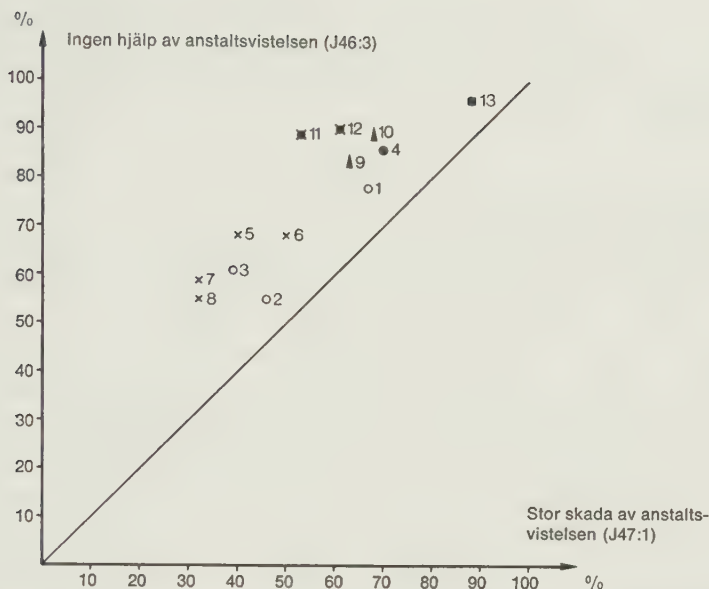

Diagram 8:1 Andel som anser att anstaltsvistelsen varit till ingen hjälp resp. stor skada (% per anstalt)

att förena med föreställningen om fången som tagit skada. Det förhållandet att antalet skade-svar minskade på varje anstalt från första till andra undersökningstillfället skulle också kunna förklaras med att fångkoden under mellantiden aktualiserats och gjort sig starkare gällande.¹⁾

Låt oss studera hur andelen som tagit skada varierar mellan anstaltstyperna enligt variansanalysen. De internerade ligger klart högst (så mycket som fyra femtedelar har angett att de tagit stor skada), följda av ungdomsfängelseelever, fångar och klart lägst ungdomsvårdsskoleelever. Skillnaden mellan påföljderna för män är signifikant vid bägge tillfällena, och för kvinnornas del går skillnaden i samma riktning. Mellan könen finns inga signifikanta skillnader. Mellan enskilda anstalter av samma typ är skillnader inte heller signifikanta, utom vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor, där Brättegården har högre andel skade-svar.

Av dessa båda frågor står det helt klart att många fler anser sig ta skada än få hjälp. Över 80 % ansåg att de inte fick någon hjälp, medan ca 90 % menade sig ta skada. De båda delfrågorna samvarierar dock som man kan förvänta. *Diagram 8:1* visar andelarna per anstalt som uppgett "ingen hjälp" resp. "stor skada", och vi kan härav se hur ungdomsvårdsskolorna ligger lägst och interneringsanstalten högst på båda variablerna.

Det individuella sambandet (uträknat medelst produkt-momentkorrela-

¹⁾ Att attityder utbildas eller förstärks som resultat av diskussioner efter en intervju, diskuteras under *paneffecter* som en inlärningseffekt eller försenad ("sleeper") effekt (se kap. 15.1.2.2).

tion) är .47 vid t_1 och .38 vid t_2 (kontingenskoeficienten är av samma storleksordning, .45 resp. .48). Sambandet är således starkt men långtifrån fullständigt, vilket åter ger belägg för att det rör sig om två delvis oberoende dimensioner.

8.5 Hjälp- och skadeindex

Vi ska undersöka om dessa resultat står sig med hjälp av några andra frågor. Dels ska vi se vad resultatet blir då man konkretiserar och specificerar frågan så långt möjligt, dels då man har en helt "öppen fråga".

I frågeformuläret följdes de allmänt hållna hjälp- och skadefrågorna av två frågor med ett stort antal delfrågor, där respondenten för var och en skulle ange om han fått hjälp resp. tagit skada. Hjälpfrågan hade 13 olika alternativ, där sådant som skulle kunna förändras till det bättre under anstaltsvistelsen är uppräknat (J 48, A 22; för de enskilda delfrågorna, se tabell 10:1). Genomsnittligt har de intagna svarat "ja", dvs. att de haft hjälp, på ca 20 % av de olika förslagen. Om vi summerar antal "ja"-markeringar för varje individ erhålls ett *hjälpindex*. Av maximalt 13 poäng är medelvärdet 2.1 vid första och 2.8 vid andra tillfället.¹⁾

Mönstret är i stort sett detsamma som från föregående fråga. Trots att ett stort antal hjälpalternativ presenterats, har de intagna endast tyckt sig få hjälp i något avseende. Skillnaden mellan påföljderna för män är signifikant med internering och fängelse på lägsta nivå, ungdomsfängelse på intermediär och ungdomsvårdsskola på högsta nivå. Samma tendens gör sig också gällande för kvinnornas del. Skillnaden mellan könen är inte signifikant, men pojkar på ungdomsvårdsskola tycker sig ha fått mer hjälp än flickorna och kvinnorna på fängelse mer hjälp än männen.

Ett *skadeindex* har konstruerats på liknande sätt. På en fråga (J 49, A 23) gavs 18 delfrågor där de intagna skulle markera om de tagit skada eller ej i olika avseenden (se tabell 9:42). Vi finner här en högre grad av "ja"-svar än på hjälpfrågan, genomsnittligt ca 50 %. Av de 18 delfrågorna är totalt 8.5 vid första och 8.2 vid andra tillfället förkryssade.

Det är signifikanta skillnader mellan påföljderna för män på skadeindex enligt variansanalysen. Högst andel som rapporterat skadeverkningar i olika avseenden finner man vid internering och ungdomsfängelse, medan manlig ungdomsvårdsskola här ligger högre än manligt fängelse. Kvinnliga fångar upplever signifikant mer skada än manliga fångar. Detta resultat kan förklaras av det låga medelvärdet för Tillberga, som skiljer sig signifikant från Norrtälje. Tillberga ligger lägst av samtliga anstalter vid båda tillfällena, me-

¹⁾ Man kan givetvis diskutera det lämpliga i att göra en sådan sammanslagning, då förslagen är heterogena och inte jämförbara. Någon vägning av svaren har heller inte företagits. Det kan redan här nämnas att de alternativ som fått flest instämmanden är sådant som "förstår mig själv", "får en varning", "fast rutin", "fysisk träning", medan mer traditionella behandlingsalternativ som "psykologisk behandling", "yrkesutbildning", "teoretisk utbildning", "medicinsk vård", "social inställning" fått mycket färre instämmanden.

dan de högsta enskilda värdena finns på så skilda anstalter som Mariefred, Hall, Hornö och Ryagården.

Att man samtidigt både kan få hjälp och ta skada illustreras väl av Hornö som ligger mycket högt på båda indexen. På Tillberga å andra sidan anser de intagna att de tar både lite skada och får lite hjälp.

Den individuella produkt-momentkorrelationen utvisar heller inget som helst samband mellan de bägge indexen ($r + .06$ vid t_1 och $-.04$ vid t_2). Hjälpindex korrelerar dock högt med hjälpfrågan ($r .36$) och skadeindex med skadefrågan ($r .40$ — de båda senare korrelationerna gäller t_2).

8.6 De intagnas spontana kommentarer

Den tredje jämförelse som kan göras i detta sammanhang mellan positiva och negativa anstaltseffekter, bygger på de *Kommentarer* de intagna skrivit på sista sidan i formuläret. Dessa resultat har ett speciellt intresse då svaren här givits utan stimuli och därför torde ha en mer framträdande plats i respondentens medvetande ("saliency").¹⁾

Av samtliga givna kommentarer har endast 0.4 % klassificerats som positiva påverkningsprocesser, medan 17.6 % kodats som negativa påverkningsprocesser. Om vi lägger samman alla positiva kommentarer om anstalten, kommer vi upp i 2.9 %, medan de negativa når upp till 62.5 %.²⁾ Hänsyn har då inte tagits till de uttalanden som kodats som ideologi och som innebär en kritik, inte av den enskilda anstalten utan fastmer av hela kriminalvården.

8.7 Sammanfattning av de intagnas bedömningar

Medan mindre än 2 av 10 intagna anser att de får hjälp är det 9 av 10 som anser att de tar skada. Stor hjälp svarade vid första tillfället 3 % medan 63 % svarade stor skada. Vid en kvantifiering av kommentarerna på formulärets sista sida uppgår samtliga positiva kommentarer om anstalten till 3 % och de samtliga negativa till 63 %. Någon förklaring till denna mirakulösa överensstämmelse mellan två så helt olika metoder kan inte ges, men kodarna har självklart varit olika personer utan tillgång till varandras resultat.

1) Svar som på detta sätt ges mer spontant av respondenten brukar tolkas så att dessa trosföreställningar eller attityder har större vikt för vederbörande. Mätningen av attityders betydelse eller centralitet är ett relativt försummat område inom den konventionella attitydmätningen. Den intensitet med vilken en person känner för en viss fråga hänger emellertid samman med den vikt han tillmäter frågan. Ett sätt att undersöka den vikt en fråga har är att söka komma åt dess *saliency* (se *Krech & Crutchfield*, 1948, s. 163–164, 254–257).

2) Positiva kommentarer påträffas i första hand på ungdomsvårdsskolorna Ryagården och Stigby samt på ungdomsanstalten Mariefred. Negativa påverkningsprocesser omnämnas oftast på Brättegården, Ryagården, Hall, Skenäs, Forsane och Mariefred. De allmänt negativa omdömena förekommer mest på Tillberga, Hornö, Hinseberg och Forsane.

9. Negativa påverkningsprocesser

Vi ska i detta kapitel behandla sociala processer på anstalter som måste bedömas som negativa ur den officiella rehabiliteringsmålsättningen. Den högre ambitionsnivån är för både ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter att återanpassa den intagne, och hur anstalterna söker uppfylla denna målsättning kommer att beskrivas i kapitel 10 om "Positiva påverkningsprocesser". Den lägre ambitionsnivån är att skadliga effekter av frihetsberövandet ska undvikas. I den mån denna väsentligt mer modesta målsättning hade uppfyllts, skulle det inte finnas något behov att skriva detta kapitel. Kapitlet om "negativa påverkningsprocesser" är emellertid det klart mest omfattande i avhandlingen och bör dessutom kombineras med kapitlet om "anstalts-socialisation", vilket behandlar tidsanalysen och är det näst längsta. Antalet sidor återspeglar den relativa vikt de negativa processerna tillmäts.

I detta kapitel behandlas en rad negativa påverkningsprocesser som kriminalisering, narkomanisering, anstaltsanpassning, neurotisering, stigmatisering och reaktionsbildning. Mycket få undersökningar har sökt mäta graden av kriminalisering på anstalterna och nästan inga har kvantitativt sökt fastställa omfattningen av de psykiska skadorna.

9.1 Kriminalisering på anstalt

Av samtliga negativa påverkningsprocesser torde officiellt sett den mest skadliga effekten vara kriminalisering, eftersom en sådan direkt motverkar rehabiliteringssyftet. Anstalterna förväntas åstadkomma en socialisation till samhället, och skapar de istället en socialisation till en kriminell subkultur har de givetvis uppnått ett diametralt motsatt resultat.

Vi ska i detta avsnitt först granska begreppen kriminell subkultur och kriminell ideologi, vilka för närvarande är i hög grad kontroversiella inom kriminologin. Flera nordiska forskare menar t.o.m. att det inte skulle finnas några skillnader mellan de s.k. kriminella och icke-kriminella grupperna. Därefter presenteras tre olika kriminalitetsskalor, varav en mäter kriminell ideologi, associationspreferens och identifikation, en annan solidaritet mellan intagna och en tredje argot-kunskap. Några mer allmänna frågor om användningen av förbrytarspråket och brottsdiskussioner på anstalterna analyseras avslutningsvis.

9.1.1 Kriminell subkultur

Teoribildningen kring gängkriminalitet och kriminella subkulturer torde höra till det mest stimulerande inom kriminologisk teori och intar även en central plats inom sociologin.

Den provocativa karaktär som dessa problem har, torde delvis bero på att olika forskare i de flesta fall stått för det empiriska och det teoretiska arbetet. *Den klassiska skolan* på området har gett oss det mesta av fakta. Hit får räknas *Trashers* "The Gang" (1927) och *Shaw & McKays* sammanställningar av brottslingars livshistorier som "The Jack-Roller" (1930) och deras ekologiska studier av Chicago som "Juvenile Delinquency and Urban Areas" (1942). Vi kan härav få en uppfattning att det inte är en så enkel uppgift att bli en bra tjuv. Pojkarna i slumkvarteren måste lära sig brottstekniker, brottsspråk, brottsfilosofi, och dessa brottstraditioner förs över från den ena generationen till den andra. Denna kontinuitet kan bl.a. avläsas i att de kriminella grupperna i vissa områden specialiserat sig på vissa brottstyper.

The execution of each type involves techniques which must be learned from others who have participated in the same activity. Each involves specialization of function, and each has its own terminology and standards of behavior. Jack-rolling, shoplifting, stealing from junkmen, and stealing automobiles are examples of offenses with well-developed techniques, passed on by one generation to the next. (s. 169)

Ett annat vittnesbörd om traditionens makt fick man genom att följa pojkarnas namn genom rättegångsprotokollen.

It was found that some members of each delinquent group had participated in offenses in the company of other older boys, and so on, backward in time in an unbroken continuity as far as the records are available. (s. 169)

Brottstraditionen lärs och görs meningsfull för barnen i dessa slumsamhällen genom beteende, språk, gester och attityder hos de personer de kommer i kontakt med. Eller som *Tannenbaum* (1938) träffande uttryckt det:

It is the group that sets the pattern, provides the stimulus, gives the rewards in glory and companionship, offers the protection and loyalty, and, most of all, gives the criminal life its ethical content without which it cannot persist. (s. 475)

Sellin har troligen gjort den bästa sammanfattningen av teorierna på detta område i "Culture Conflict and Crime" (1938). Till det klassiska perspektivet torde vi också få räkna *Whytes* välkända gängbeskrivning i "Street Corner Society" (1943) men även *Millers* senare artikel "Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency" (1958). Miller beskriver den "lägre" klassens kulturella värderingar i form av 6 "focal concerns" kretsanse kring "trouble, toughness, smartness, excitement, fate, autonomy", och författaren vill slå fast att "lower class culture" har en distinkt tradition som är gammal och med en egen integritet.

Ett typiskt drag i den klassiska skolan är att språket intar en central plats. Det framgick bl.a. av citatet från *Shaw & McKay*, och det kan tilläggas att i *Millers* målande beskrivning spelar *argot* en viktig roll.¹⁾ Hans klassifikation

¹⁾ Se *Bondeson* (1968 a), del I, spec. kap. 3.

påminner faktiskt om *Guirauds* beskrivning av kulturen i de "lägre" transka samhällsklasserna utifrån rent lingvistiska kriterier i "L'argot" (1963).

Mot den klassiska skolan skulle man kunna ställa *en teoretisk skola*. Med distinktionen vill jag framhäva att den senare varit mer renodlat teoretisk och att empiriskt underlag ofta saknats. Därmed är inte sagt att den klassiska skolan skulle sakna teori, men dess styrka är att den bygger på fältstudier.

Till den teoretiska skolan skulle man väl i första hand räkna *Cohens* "Delinquent Boys" (1955) och *Cloward & Ohlins* "Delinquency and Opportunity" (1960). Cohen menar att värderingarna i den delinkventa subkulturen är en negation av värderingarna i den dominerande kulturen. Kort uttryckt, vändes medelklassens kultur "upp och ner" via en reaktionsbildning. De kriminella aktiviteterna beskrivs i termer som "non-utilitarian, malicious and negativistic" (s. 25). Cloward & Ohlins teorier är än mer komplexa. De utgår bl.a. från *Mertons anomiteori* (1957), kompletterar begreppet differentiell tillgång till legitima medel med differentiell tillgång till illegitima medel och skapar en teori om "*differential opportunity systems*". Olika typer av gäng uppstår till följd av varierande tillgångar: det kriminella gänget som specialiserat sig på stöldbrott, konfliktgänget som övergått till våldshandlingar, "retreatist"-gänget som dragit sig tillbaka till konsumtion av narkotika. Vilken typ av gäng som ungdomarna rekryteras till beror på det lokala samhällets beskaffenhet, och speciellt på tillgången till illegitima tillfällen som stabila brottskarriärer och utbildningsmöjligheter.

Bordua (1961), som gjort en kritisk genomgång av sociologiska teorier angående gängbrottslighet, konkluderar att det inte längre tycks vara roligt att vara ungdomsbrottsling:

Thrasher's boys enjoyed themselves being chased by the police, shooting dice, skipping school, rolling drunks. — Cohen's boys and Cloward and Ohlin's boys are driven by grim economic and psychic necessity into rebellion. It seems peculiar that modern analysts have stopped assuming that 'evil' can be fun and see gang delinquency as arising only when boys are driven away from 'good'. (s. 136)

Denna skillnad i synsätt torde förklaras av att medan den klassiska skolans författare beskrev en pulserande verklighet, där t.ex. lek och spänning var ingredienser, är den teoretiska skolans författare mera skrivbordsmänniskor (Cloward & Ohlins bok var väl närmast avsedd som en anslagsansökan om miljonbelopp till projektet Mobilization for Youth i New York City).

Gemensamt för både den klassiska och den teoretiska skolan är emellertid att de utgår från den sociala strukturen, studerar givna mål och medel och finner målen vara ungefär desamma men medlen ej lika fördelade i de skilda samhällsklasserna enligt Mertons anomiteori. Vidare utgår författarna mer eller mindre explicit från *Sutherlands differentiella associationsteori*.¹⁾

¹⁾ Sutherlands första formulering av den differentiella associationsteorin ingick som första kapitel i 1939 års upplaga av *Principles of Criminology*. Hans sista revidering av teorin, vilken utökats till att gälla allt kriminellt beteende och inte endast systematiskt kriminellt beteende, finns i 1947 års edition av samma bok. För en beskrivning av teorins utveckling samt Sutherlands och andras kritik av teorin, se *The Sutherland Papers* (utg. av Cohen et al, 1956) och *Cressey* (1964).

Det ges i samtliga fall någon förklaring till varför ungdomsbrottslingen tvingas välja en annan karriär än collegepojken.

Utmärkande för några av de teorier vi ska övergå till att studera (avsnitt 9.1.2) är att de delvis tycks sakna ett sådant förklaringsmönster. Detta gäller i mindre grad de amerikanska forskarna Sykes och Matza, men i högre grad några nordiska författare.

9.1.2 *Kriminell ideologi*

Liksom det på senare tid blivit vanligt att påstå att de kriminella ej uppvisar någon solidaritet, hävdas det numera ofta att de kriminella ej har någon ideologi. Med detta menar man att värderingarna skulle vara ungefär desamma hos de s.k. kriminella och laglydiga.

Sykes & Matza har lanserat en teori om ungdomsbrottslighet i artikeln "Techniques of Neutralization" (1957). De påpekar att medan vi studerat *hur* kriminellt beteende inläres i en social interaktion, har vi ägnat liten uppmärksamhet åt *vad* som inläres i denna process. *Sykes & Matza* reagerar emot Cohens bild av de kriminella värderingar som oppositionella mot det laglydiga samhällets. Författarna tycks mena att de kriminella i princip accepterar såväl legitimiteten i de legala reglerna som deras moraliska validitet, en distinktion införd av *Weber*. De kriminella skulle således inte lära sig värderingar som går emot det dominerande samhällets, men de lär sig däremot rationaliseringar eller *neutraliseringstekniker*, vilka fungerar som "justifications of deviant behavior" (jfr *Mills*, 1943) "vocabularies of motives" och Sutherlands "definitions favorable to the violation of law"). Dessa rationaliseringar består av "denial of responsibility, denial of injury, denial of the victim, condemnation of the condemners, appeal to higher loyalties".

These "definitions of the situation" represent tangential or glancing blows at the dominant normative system rather than the creation of an opposing ideology; and they are extensions of patterns of thought prevalent in society rather than something created *de novo*. (s. 254)

Man kan emellertid fråga sig hur de kriminella kan fasthålla vid den dominerande kulturens värderingar samtidigt som de påstås ha gjort dem *ineffektiva* medelst olika neutraliseringstekniker. Det synes mig som om värderingarna efter denna metamorfos inte längre kan sägas vara de dominerande utan snarare är att rubricera som avvikande.

Tanken att de kriminellas värderingar mycket liknar det dominerande samhällets utvecklas vidare av *Matza & Sykes* i artikeln "Juvenile Delinquency and Subterranean Values" (1961). Brottslingens värderingar sägs vara avsevärt mindre devianta än vi tidigare trott, och den felaktiga perceptionen tillskrivs en grov förenkling av medelklassens värderingssystem. Författarna beskriver typiska värderingar hos ungdomsbrottslingarna som "search for kicks, the disdain of work and a desire for the big score, and the acceptance of aggressive toughness as a proof of masculinity". Dessa värden jämförs med koden hos "gentleman of leisure" och *Veblen* citeras: "The ideal pecuniary man

is like the ideal delinquent . . ." (s. 715). Ehuru författarnas poäng tycks vara att detta visar att delinkventen inte är speciellt avvikande, kan man väl lika gärna säga att det visar att *Veblens* "fritidsekonom" av de flesta människor skulle betraktas som ganska avvikande i dagens samhälle.

Författarnas påpekande att samhällets värdesystem är komplext och inte identiskt med typiska medelklassvärderingar är däremot säkert korrekt. Det låter sig väl också sägas att delinkventen har valt ut en del av det dominerande samhällets värderingar, nämligen de s.k. underjordiska, och uppförstorat dessa.

His vocabulary is different, to be sure, but kicks, big-time spending, and rep have immediate counterparts in the value system of the law-abiding. (s. 717)

Det förefaller mig emellertid som om Matza & Sykes förbiser en inte oväsentlig skillnad, som består i att då dessa avvikande värden omhuldas i det laglydiga samhället är de i allmänhet hårt reglerade till tid, rum och övriga omständigheter. De fyller då en speciell funktion framförallt som kontrast till det regelbundna livet kring rutiniserat arbete, ekonomiserad budget, monoton vardag etc.

I "Delinquency and Drift" utvecklar *Matza* (1964) dessa tankegångar än utförligare. Han inför också vissa data av empirisk karaktär till stöd för sin tolkning. En grupp på 100 pojkar vid en ungdomsvårdsskola visades en serie bilder där olika brott illustrerades. De tillfrågades vad de ansåg om den pojke som utförde brottet, om de skulle vilja vara tillsammans med honom, om de tyckte om honom. Resultat beskrivs som att 2 % uttryckte gillande, 40 % likgiltighet, 30 % milt ogillande och 28 % indignation (s. 49). Dessa omdömen sägs vara helt inkonsistenta med teorin om en delinkvent subkultur men fullständigt sammanfalla med bilden av "*drift*" (för försök till definition se s. 28—29). Emellertid har samma bilder inte visats för en kontrollgrupp, så vi vet inte om ungdomsvårdsskolegruppen avviker från en normalgrupp eller ej. Man skulle exempelvis kunna anta att en kontrollgrupp skulle ha en lägre frekvens av likgiltiga svar. Utmärkande för *Matzas* framställning är att den i övrigt saknar empiriska data som visar att ungdomsbrottslingarna skulle känna skuld och ånger samt en djupare moralisk bindning till lagen.

Hauge (1970), som gjort en systematisk genomgång av litteraturen beträffande den kriminella subkulturen, påpekar att trots en rad empiriska undersökningar om dessa kulturer är det fortfarande relativt få forskare som sökt kartlägga innehållet i dessa delkulturer.

På samme måte som teoriene har postulert existensen av en kriminell delkultur, og i stedet lagt hovedvekten på å forklare *hvorfor* slike delkulturer oppstår, har de empiriske undersøkelser fulgt det samme mønster. (s. 83)

Hauge påpekar att som kriterium på en kriminell subkultur kan vi inte använda deltagarnas brottsliga beteende eller deras inplacering i den sociala strukturen, vilket de flesta författare dock har gjort. Vid en kartläggning av delkulturens *normativa element* finns det en typ av studier där olika kriminella handlingar utvärderas. *Simpson* (1934—35) fann t.ex. att kriminella och laglydiga skattade hur allvarliga olika lagbrott var på ungefär samma sätt. Dessa grup-

per kan emellertid rangordna brotten på samma sätt vad gäller svårighetsgrad, samtidigt som de kriminella kan betrakta samtliga brott som mindre allvarliga än de laglydiga. En undersökning av *Ruth Morris* (1965) har gett visst belägg för denna misstanke, då lagöverträdarna reagerade lite *mindre* negativt än en grupp av icke-lagöverträdare. *Sechrest* (1969) fann heller inte någon skillnad mellan intagna och personal vid rangordning efter svårighetsgrad av ett antal brott men medeltalen för de båda gruppernas skattningar var signifikant skilda åt.

I en annan typ av studier har man istället direkt sökt mäta de kriminellas värderingar eller normer. En undersökning av *Short et al* (1963—64) visade med hjälp av en Osgood-teknik att medelklassvärderingar blev värderade högre än illegitima värderingar av pojkar tillhörande kriminella gäng likaväl som av vanliga arbetar- och medelklasspojkar. Resultatet stöder inte uppställda hypoteser utifrån Miller eller Cloward & Ohlin.

Som Hauge påpekar har vi funnit större skillnader mellan den kriminella subkulturen och den dominerande då vi kartlagt delkulturens *kunskapselement*. Här nämns olika språkvanor med specifika ord och uttryck i delkulturen.

Gruppens "slang", "sjargong" eller "argot" inngår som en del av gruppens delkultur, og det enkelte individs kjennskap til slike specielle ord og uttrykk er et mål på den tilknytning han har til vedkommende delkultur. (s. 94)

Hauge refererar bl.a. min studie från Ryagården (*Bondeson*, 1968 a) där 59 av 61 ungdomsvårdsskoleflickor kunde definiera mer än 10 av 50 givna uttryck, medan ingen av 75 enhetsskoleelever och bara en av studenterna hade motsvarande kunskap.

Det bör kanske påpekas att även om Hauges distinktion mellan normativa och kunskapspräglade element i delkulturen är klargörande, är det fråga om en analytisk skillnad. Om vi använder språket som kriterium på kunskap, kan detta samtidigt ge uttryck åt värderingar och normer. Att argot verkligen har andra konnotationer än standardspråket har vi medelst Osgood-test kunnat visa (*Bodin*, 1971).

Den första undersökning av det allmänna rättsmedvetandet som gjordes av *Segerstedt et al* (1949) följdes upp i Danmark av Christiansen 1953 och data har sammanställts av *Kutschinsky* (1970). Fångarna ser genomgående mindre strängt på kriminalitet och är mer toleranta mot kriminella än den övriga befolkningen. Skillnaderna sägs dock vara små och jämförs kriminella med män ur arbetarklassen skulle de nästan helt försvinna.

En sammanställning av de intagnas syn på straffens stränghet i denna undersökning med olika jämförelsegrupper visar emellertid slående kontraster mellan kriminella och icke-kriminella grupper, där de förra i högre grad anser att straffen är för stränga (se kap. 12.5).

Kutschinsky (1972) har till Europarådet gjort en sammanställning av ett stort antal studier angående laglydigas resp. kriminellas värderingssystem och konkluderar att nästan samtliga visar att det inte är några större skillnader. Författaren tycks emellertid utgå från den något diskutabla förutsättningen att skillnaderna mellan de båda grupperna ska vara absoluta (s. 59) eller kva-

litativa (s. 68) istället för relativa eller kvantitativa.¹⁾ Utifrån detta perspektiv blir signifikanta skillnader små och likheten mellan grupperna mer påfallande än olikheten. Studier som visar skillnader mellan grupperna utsätts för hård granskning och anses inte bestå provet, medan de studier som inte visar några skillnader inte kritiseras. Svårigheterna att mäta den normativa inställningen är emellertid mycket stora, och jag tror det finns anledning att vara lika försiktig vid utvärderingen av båda dessa typer av studier.

En allvarlig invändning mot flera undersökningar av den normativa inställningen till brott är att frågorna varit formulerade så att de inte kan skiljas från traditionella *kunskapsfrågor*. Respondenten svarar då på frågan hur t.ex. olika lagöverträdelse brukar värderas och inte hur de själva värderar dem. Det är under dessa omständigheter att förvänta att man inte får några skillnader mellan de kriminellas och de laglydigas värderingar.

Vid en tidigare undersökning av ungdomsvårdsskoleelevers inställning till olika brott märkte jag vid ett pre-test att frågor angående inställning till olika brott besvarades dogmatiskt, dvs. eleverna svarade i enlighet med hur man borde svara. För att söka undvika detta dilemma omformulerades svarsalternativen "rätt" och "orätt" till "juse" och "ojuse". Genom att beskriva inställningen till brotten i idiomatiska termer (juse resp. ojuse) var det lättare att fånga deras egen attityd, medan den officiella terminologin leder tankarna till vad man lärt sig är rätt resp. orätt (Bondeson, 1967 a).

En annan anmärkning, också framförd av Hauge (s. 98), mot nästan samtliga studier av kulturens normativa element är att de använder sig av ett frågeförfarande som innebär att den enskilde individen får ta ställning till kriminella beteenden och normer, och *inte gruppen*, som trots allt är den enhet som bär upp kulturen. Att kulturen kan vara något annat än summan av individernas uppfattningar, visar bl.a. en studie av Short et al (1962). Pojkar från Chicago-slummen ger här uttryck för vissa medelklassvärderingar kring äktenskap och familjeliv vid individuella intervjuer men vägrar att försvara dem i en grupsituation. Detta tolkas så att gruppnormen är en annan och i en grupsituation är det gruppens kultur och inte individens som bestämmer beteendet.

Slutligen kan kritik riktas mot forskare som av *ideologiska skäl* förefaller hävda att det inte finns någon skillnad mellan den kriminelle och den laglydige, även då de besitter empiriska data av motsatt slag.

Medan tidigare kriminologer framhävde brottslingens egenart, har dagens istället betonat likheten mellan den kriminelle och den laglydige. Gapet är förvisso stort mellan *Lombrosos* atavistiske förbrytare och den medborgare som kriminologerna idag menar att polisens och domstolarnas sorteringsverk plockat ut och satt brottslingstämpeln på. Varför hävdar kriminologerna att

¹⁾ Denna förutsättning torde delvis förklaras av att Kutschinsky utgår från en bokstavlig tolkning av Sutherlands proposition: "A person becomes delinquent because of an excess of definitions favorable to violation of law over definitions unfavorable to violation of law". Bortsett från svårigheterna att mäta en sådan vägd balans torde kvantitativa skillnader kunna få vågskålen att tippa över åt ena eller andra hållet. Även Sutherland torde varit medveten om att fördelningarna för de kriminella och de laglydiga grupperna kan vara övertäckande, men någonstans måste snittet läggas.

den kriminelle är mer lik än olik den laglydige? För det första begår den s.k. kriminelle inga brott under större delen av sitt liv — dvs. den kriminelle är också laglydig. För det andra begår den s.k. laglydige en hel del brott, vilket undersökningar om den dolda brottsligheten visat — dvs. den laglydige är också kriminell.

Det torde också vara lättare att väcka förståelse och tolerans för de kriminella, om vi kan visa att de egentligen är lika oss andra. Men att peka på stora likheter är inte detsamma som att säga att skillnader inte finns i något sammanhang. Att ge en falsk verklighetsbild tror jag inte i det långa loppet är en tjänst vare sig åt kriminologin eller kriminalpolitiken.

Som ett exempel på en forskare som delvis tycks förneka sina egna data kan nämnas *Balvig* (1969). I kap. V lägger han fram skäl varför forskaren som "et grundlag for en undersøgelse" bör betrakta de intagna som huvudsakligen konventionella i sin hållning, attityd och identifikation (s. 99). Han har dessutom genomfört en strikt empirisk undersökning och presenterar resultaten på ett föredömligt sätt (tabell s. 102—105). Hans kommentarer förefaller emellertid selektiva och hans slutsats stämmer inte, enligt mitt förmenande, med hans siffermässiga resultat.

En klar majoritet (76 %) stöder båda hans påståenden om "’attraktive’ retfærdiggørelser for kriminalitet" (L 1—2), där svaren går ut på att det är en speciell spänning förknippad med brott. En nästan lika stor majoritet ger uttryck för "deprivative retfærdiggørelser for kriminalitet" (K 1—3), där skulden i samtliga fall läggs på samhället (K 4—6 är av annat slag och ej deprivativa). Relevanta i sammanhanget är också frågorna angående perciperad likhet mellan kriminella och icke-kriminella (D 1—2), där en majoritet förfäktar att det rör sig om två slags människor som har svårt att förstå varandra och att fängelsestraffet präglar en människa för livet (Balvig ger här siffrorna för de "oeniga", vilket kan verka förvillande). När det gäller den personliga identifikationen är osäkerheten däremot större: på frågan om likhet mellan ego och icke-kriminella (G 1) är det endast en mycket knapp majoritet som påstår att de har mer gemensamt med kriminella, och endast en minoritet instämmer i det något laddade påståendet: "Jeg er egentlig ikke nogen forbryder". Samtliga dessa påståenden, med undantag av det sista, visar att en majoritet av de ungdomsfängelseelever Balvig intervjuat omfattar vad vi här vagt kallat en kriminell ideologi.¹⁾

Resultaten sammanfattas emellertid av Balvig på följande sätt :

Alt i alt må man konkludere, at disse data fra undersøgelsen af ungdomsfangerne støtter postulatet om, at hovedparten er karakteriseret ved konventionelle holdninger. (s. 108)

Jämförande data från normalmaterial föreligger icke.

Att jag valt att närmare granska Balvigs studie beror på att författaren klart presenterar både sina postulat och sina resultat, varför jag anser att påståendet om en ideologisk styrning kan kontrolleras. Hos mindre talangfulla och

¹⁾ Jag har ur tabellen valt samtliga påståenden som tycks mäta kriminella värderingar. Den ger i övrigt data om interaktion mellan kriminella, vilken inom parentes sagt är hög, och kriminella aktiviteter före och förväntade aktiviteter efter fängelseuppehållet.

noggranna forskare kan det vara svårare att upptäcka huruvida framställningen färgats av en viss ideologi.

Jag skulle gissa att flera nordiska kriminologer fångats av en allmän jämlikhetsideologi. Deras beskrivningar skulle emellertid också kunna uppfattas som styrda av en consensus-ideologi.¹⁾ Härvid förutsättes olika grupper ha samma värderingar och vara väl integrerade i samhället. Speciellt inom kriminologin torde det emellertid vara svårt att bortse från intressekonflikter mellan olika grupper. Det förefaller inte orimligt att anta att de kriminella grupperna representerar andra samhällsintressen än medelklassen. Coser (1967, s. 62—65) har dessutom visat på *effekter av differentiell socialisation*, och Downes (1966) har också påvisat att detta leder till olika värderingar i arbetarklassen och medelklassen.

Hos de forskare som hävdar att det inte finns några skillnader mellan kriminella och icke-kriminella saknas ofta en *förklaringsmodell*. Varför kallar vi den ena gruppen kriminell och den andra laglydig? Ett svar är givetvis att vi bara etiketterat dem på detta sätt. Kutschinsky (1972) formulerar följande slutsats utifrån en sådan stämplingsteori:

What makes a person "criminal" is not the fact that he has committed a crime (because also non-criminals have done that), but the fact that he was caught, tried, convicted and punished. (s. 81)

Om man är anhängare av en social reaktionsteori borde man emellertid enligt mitt förmenande förvänta sig att den stigmatiserande behandlingen skulle leda till vissa attitydförändringar hos de straffade. Man skulle sålunda enligt denna teori just vänta att finna skillnader mellan en dömd och en icke-dömd grupp vad gäller självuppfattning och inställning till samhällets lagar och dess representanter. Kutschinsky tycks "common sense" förvänta sig motsatsen. Han framhåller bl.a. att eftersom den kriminelle inte ständigt begår kriminella handlingar kan inte heller hans attityder förväntas vara kriminella:

For that reason also there is not the slightest ground for expecting that "criminals" should not have "quite ordinary lawful opinions". (s. 69)

Kutschinsky formulerar som en andra slutsats att även om "de kriminella" främst utplockas bland dem som begått flest eller mest allvarliga brott, är selektionsmekanismerna sådana att de lägsta sociala skikten diskrimineras. Även i detta fall skulle vi emellertid kunna förvänta oss vissa skillnader mellan grupperna, sammanhängande åtminstone med den sneda sociala rekryteringen. I något fall tycks också Kutschinsky resonera på detta sätt, som när han förkastar de skillnader som Björkenhed (1959) funnit i attityderna till brott hos två grupper av kriminella och icke-kriminella med motiveringen att grupperna skiljer sig åt i social bakgrund (s. 64).

Som torde framgå även av denna komprimerade presentation är problemen kring den kriminella subkulturen och dess ideologi komplexa, och uppfattningarna hos olika forskare går klart isär. Som en allmän hypotes i denna undersökning gäller dock att de intagna har i någon mening kriminella — eller

¹⁾ Israel (1971 b, s. 20—21) har också framhållit betydelsen av värdeomdömen vid val av consensus- eller konfliktmodell.

Tabell 9:1. *Kriminell ideologi, association och identifikation: procentuell andel "kriminella" svar på varje delfråga i kriminalitetsskalan KKK och F vid första och andra undersökningstillfället (J 60, A 32).*

<i>K = kriminell ideologi.</i>		% ₁	% ₂
3. Det är OK att utnyttja kryphål i lagen, bara man inte öppet bryter mot den (stämmer)		83	80
6. Det är svårt att bryta mot lagen och bevara sin självaktning (stämmer inte)		62	60
9. Man bör alltid lyda lagen, hur mycket den än är i vägen för ens strävanden att komma fram (stämmer inte)		60	61
12. Det är OK att bryta mot lagen, bara man inte åker fast (stämmer)		49	48
<i>KAP = kriminell associationspreferens.</i>			
7. Jag är inte intresserad av att vara tillsammans med människor som sitter i fängelse (stämmer inte)		59	64
13. Folk jag gillar att umgås med har inte mycket respekt för lagen (stämmer)		50	51
10. Jag vill gärna hålla kontakt med intagna, som jag träffat här, när jag kommer ut (stämmer)		43	45
1. När jag kommer ut vill jag inte vara tillsammans med sådana människor som alltid råkar i trubbel (stämmer inte)		39	37
4. Jag vill helst vara tillsammans med laglydiga människor (stämmer inte)		39	38
<i>KI = kriminell identifikation.</i>			
8. Människor som inte är riktigt laglydiga liknar mig mer än de som är laglydiga (stämmer)		57	57
2. Människor som varit i klammeri med rättvisan ser likadant på livet som jag (stämmer)		57	56
5. Folk som aldrig bryter mot lagen är väldigt olika mig (stämmer)		42	44
<i>F = förbrytarjargong.</i>			
14. En gång kåken, alltid kåken (stämmer)		37	35
11. Jag är en tjuv, kort och gott (stämmer)		34	34

om man så föredrar avvikande — värderingar och att dessa förstärks under anstaltsvistelsen. Selektionsfaktorn kan härvidlag spela en viss roll men den sociala reaktionen, stigmatiseringen, depriveringarna i kombination med den differentiella associationen antages vara viktigare förklaringsfaktorer.

9.1.3 *Kriminalitetsskala (KKK)*

Som redan framkommit är det svårt att konstruera frågor som mäter kriminell ideologi. Jag sökte så långt möjligt använda mig av skalor som var utprovade och där det fanns jämförelsematerial att tillgå.¹⁾

I *Glasers* fängelsestudie ges exempel på olika attitydskalor (1965, appendix

¹⁾ Min första avsikt var att använda mig av Balvigs frågor, vilket enligt muntlig kommunikation skulle ha utarbetats i parallellversioner. Tyvärr fick jag ej dessa i tid till förundersökningen, och testet i sin helhet betraktade jag som väl långt (det bestod av 31 frågor).

Tabell 9:2. Kriminell ideologi, association, identifikation och förbrytarjargong: medeltal av delskalorna för anstalter och anstaltstyper vid de båda undersökningstillfällena.

Anstalt	K		KAP		KI		F	
	M ₁	M ₂	M ₁	M ₂	M ₁	M ₂	M ₁	M ₂
K uv								
Brättegården	2,44	2,46	4,00	3,46	1,89	2,00	0,67	0,46
Hornö	2,64	1,83	3,27	3,00	2,00	1,83	1,00	0,67
Ryagården	1,88	2,80	2,54	2,93	1,38	1,87	0,67	0,83
M uv								
Stigby	2,40	2,75	2,40	2,63	2,00	1,63	0,73	0,88
Forsane	1,73	2,04	2,05	2,46	1,35	1,61	0,76	0,71
Fagared	2,38	2,52	2,74	2,69	1,68	1,55	0,44	0,41
Råby	2,75	2,46	2,50	2,79	1,20	2,00	0,35	0,58
M uf								
Skenäs	2,41	2,55	1,96	2,24	1,59	1,52	0,46	0,55
Mariefred	2,36	2,65	2,30	2,68	1,64	1,40	0,85	0,88
K f								
Hinseberg	1,98	2,13	2,34	2,30	1,42	1,48	0,53	0,43
M f								
Tillberga	1,88	1,73	1,38	1,64	0,93	1,12	0,19	0,30
Norrälje	2,44	2,55	1,96	2,06	1,41	1,46	0,68	0,66
M int								
Hall	2,50	2,34	1,83	1,84	1,38	1,33	0,95	0,87
Totalt	2,27	2,32	2,07	2,21	1,41	1,46	0,64	0,65
K uv	2,18	2,51	3,02	3,06	1,64	1,89	0,75	0,72
M uv	2,23	2,30	2,41	2,60	1,52	1,68	0,58	0,62
M uf	2,39	2,60	2,13	2,48	1,62	1,45	0,66	0,73
M f	2,19	2,22	1,70	1,89	1,20	1,32	0,46	0,51

E, "The Prison Panel Supplement Study"), som knyter an till teorier av Clemmer och Sutherland. Delskalorna, som utarbetats av Stratton, är väldefinierade och beskrivs som endimensionella ordinalskalor (med Guttman- eller Skalogramtekniken för statistisk analys har de en reproducerbarhet på minst 90 %). Även om man inte kunde förutsätta att skalorna skulle ha samma egenskaper på ett nytt svenskt material, kunde jag inte finna andra skalor som var bättre utarbetade teoretiskt och metodiskt.

Stor omsorg lades ned på översättningsarbetet för att skalorna skulle bli så lika som möjligt. Det är emellertid svårt att göra en sådan översättning exakt vad gäller innebörd och att samtidigt kunna återge den idiomatiskt korrekt. Det bedömdes emellertid som viktigare att bevara innehållet än formen, vilket i vissa fall lett till en ganska ordgrann översättning som möjligen kan verka artificiell.

Tre delskalor, omfattande tolv frågor, utvaldes. Delskalorna utgörs av K = kriminell ideologi (eller kriminella medel), KAP = kriminell associationspreferens och KI = kriminell identifikation. Frågorna från de olika delskalorna blandades och intensitetsordningen mellan delfrågorna bröts. Eftersom jag miss-

tänkte att de amerikanska attitydfrågorna kunde upplevas som något "konstgjorda", lade jag själv till ytterligare två frågor som var korta och idiomatiska men samtidigt starkt formulerade. De gällde också kriminell identifikation och är här rubricerade som F=förbrytarjargong. Hela testbatteriet på 14 frågor presenterades vid båda undersökningstillfällena. Delskalorna, delfrågorna och de procentuella fördelningarna totalt vid de båda undersökningstillfällena återges i *tabell 9:1*. Överensstämmelsen mellan första och andra tillfället är överraskande hög (skillnaderna för totalsiffrorna uppgår till högst ett par procentenheter). Under fältarbetet märktes nämligen att många intagna hade svårigheter att besvara dessa frågor.¹⁾ Andelen som lämnat dessa attitydfrågor obesvarade är också högre än på vanliga frågor (vid första tillfället ca 8 % och vid andra ca 5 %).

Utrymmet tillåter inte att de enskilda frågornas fördelning per anstalt kommenteras. Delskalor har bildats där ett "kriminellt" svar getts 1 poäng och där ingen hänsyn tagits till frågornas svårighetsgrad. Variansanalys har utförts på de olika delskalorna, men endast medeltalen återges i *tabell 9:2* per anstalt och anstaltstyp. Däremot kommer senare en variansanalytisk tabell att presenteras för en summerad kriminalitetsskala. Därefter görs ett försök till jämförelse mellan svenska och amerikanska data.

9.1.3.1 Kriminell ideologi

Totalt har de intagna uppnått 2,3 poäng av 4 möjliga vid båda tillfällena. De högsta värdena påträffas på Råby vid första och Ryagården vid andra tillfället ($M=2,8$).

Mellan anstalter av samma typ registreras en signifikant skillnad beträffande ungdomsvårdsskolor för pojkar vid första tillfället. Norrtälje ligger vid båda tillfällena signifikant högre än Tillberga.

Mellan påföljderna finns inga signifikanta skillnader vare sig för män eller kvinnor. Inte heller finns det några signifikanta skillnader mellan könen, vare sig för ungdomsvårdsskola eller fängelse.

9.1.3.2 Kriminell associationspreferens

Av de 5 frågor som ingår i detta index har de intagna besvarat genomsnittligt 2,1 resp. 2,2 på ett "kriminellt" sätt vid de båda tillfällena. De kvinnliga ungdomsvårdsskolorna uppvisar klart de högsta värdena. Vid en jämförelse mellan samtliga anstalter ligger Brättegården högst med 4,0 poäng vid första tillfället, och skillnaden mellan de tre kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är nästan signifikant. För de manliga ungdomsvårdsskolornas del toppar vid första

¹⁾ De utgjorde de enda attitydfrågorna i formuläret och det framgick klart att dessa upplevdes som mer "krångliga" än andra frågor. Det hände att intagna utbrast att "jag hajar inte det här" eller "jag orkar inte tänka ut det här" och i desperation kastade pennorna ifrån sig. Speciellt påstående som var negativt formulerade, och där respondenten ville ta avstånd från påståendet, kunde genom dubbla negationer bli betungande (t.ex. frågan "Jag är inte intresserad av att vara tillsammans med människor som sitter i fängelse." – "Stämmer inte").

tillfället Fagared och vid det andra Råby, men skillnaderna är inte signifikanta. Mariefred uppvisar högre värden än Skenäs, och Norrtälje signifikant högre värde än Tillberga vid båda tillfällena.

Om man jämför påföljderna finner man för kvinnornas del ett signifikant högre värde för ungdomsvårdsskoleeleverna jämfört med fångarna vid båda tillfällena. Mellan de skilda påföljderna för män föreligger också en signifikant skillnad, varvid ungdomsvårdsskoleeleverna vid båda tillfällena ligger högst.

Om vi jämför kvinnliga med manliga ungdomsvårdsskoleelever ligger de kvinnliga signifikant högre vid båda tillfällena. Vid en jämförelse mellan kvinnliga och manliga fångar ligger åter kvinnorna högre, signifikant vid första tillfället.¹⁾

9.1.3.3 Kriminell identifikation

Av de 3 delfrågor som ingår i detta index har de intagna genomsnittligt besvarat 1,4 resp. 1,5 påståenden på ett "kriminellt" sätt.

Vid båda tillfällena uppvisar de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna de högsta värdena. Vid första tillfället toppar Hornö och vid det andra Brättegården ($M=2,0$). Lika höga värden uppvisar för de manliga ungdomsvårdsskolorna Stigby vid första och Råby vid andra tillfället. De enda signifikanta skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ registreras för manligt fängelse, där Norrtälje ligger signifikant högre än Tillberga, som också uppvisar de lägsta medelvärdena totalt sett (0,9 resp. 1,1).

Jämför vi påföljderna finner vi att kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever uppvisar högre värden än kvinnliga fångar vid båda tillfällena. Jämför vi de olika påföljderna för män finner vi vid båda tillfällena signifikanta skillnader, varvid ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever uppvisar högre värden än fångar och internerade.

Om vi jämför könen finner vi, för såväl ungdomsvårdsskoleelever som för fångar, att kvinnorna uppvisar högre värden än männen vid båda tillfällena men skillnaderna är inte signifikanta.

9.1.3.4 Förbrytarjargong

De 2 frågor som ingår i detta delindex var "hårt" formulerade, varför man inte kan förvåna sig över att medeltalet "kriminella" svar endast uppgår till 0,6 resp. 0,7 poäng.

Vid en jämförelse mellan de enskilda anstalterna finner man de högsta värdena på Hornö och Hall vid första tillfället, medan vid det andra Mariefred och Stigby klättrar upp till samma nivå. Resultaten överensstämmer ganska väl med dem som erhöles för kriminell identifikation med undantag av att,

¹⁾ Det senare gäller antingen de kvinnliga fångarna kontrasteras med manliga fängelsefångar eller man kontrasterar dem med manliga ungdomsfängelseelever + fängelsefångar + internerade.

Tabell 9:3. Kriminalitetsskalan KKK: variansanalys av anstalter, påföljder och kön vid de båda undersökningstillfällena.

Anstalter:	M ₁	s ₁	N ₁	F ₁	p ₁	M ₂	s ₂	N ₂	F ₂	p ₂
K uv										
Brättegården	8,33	2,92	9			7,91	2,47	11		
Hornö	7,91	2,12	11	2,93	.07	6,67	3,14	12	0,62	.54
Ryagården	5,79	3,61	24			7,60	2,92	30		
M uv										
Stigby	6,80	3,12	15			7,00	4,00	8		
Forsane	5,14	2,73	37			6,11	2,26	56		
Fagared	6,79	2,31	34	3,09	.03	6,76	2,89	29	1,22	.31
Råby	6,45	2,11	20			7,25	2,67	24		
M uf										
Skenäs	5,96	2,68	44			6,30	2,97	33		
Mariefred	6,30	2,74	47	0,37	.55	6,73	2,87	40	0,38	.51
K f										
Hinseberg	5,75	3,24	59			5,92	3,22	60		
M f										
Tillberga	4,18	2,99	80			4,49	2,68	78		
Norrtälje	5,82	2,88	99	13,93	.000	6,07	2,82	112	15,10	.000
M int.										
Hall	5,70	2,73	128			5,51	2,67	156		
Totalt	5,75	2,93	607			5,99	2,88	649		
Påföljder:										
K uv	6,84	3,31	44			7,45	2,87	53		
K f	5,75	3,24	59	2,82	.10	5,92	3,22	60	7,10	.009
M uv	6,15	2,63	106			6,56	2,65	117		
M uf	5,13	2,70	91			6,53	2,91	73		
M f	5,08	3,03	179	4,43	.004	5,42	2,87	190	6,37	.000
M int.	5,70	2,73	128			5,51	2,67	156		
Kön:										
K uv	6,84	3,31	44			7,45	2,87	53		
M uv	6,15	2,63	106	1,83	.18	6,56	2,65	117	3,89	.050
K f	5,75	3,24	59			5,92	3,22	60		
M f	5,08	3,03	179	2,04	.15	5,42	2,87	190	1,28	.26

vid en jämförelse mellan påföljderna för män, de internerade nu ligger högst vid båda tillfällena.

Fortfarande ligger kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever högre än manliga; däremot ligger nu manliga fångar högre än kvinnliga.

9.1.3.5 Summerad kriminalitetsskala

Ett sammanfattande kriminalitetsmått har erhållits genom att sammanslå delskalorna för kriminell ideologi, associationspreferens och identifikation. Av 12

möjliga poäng har de intagna uppnått ett genomsnittligt värde vid första tillfället på 5,75 och vid det andra 5,99.

Medan för delskalornas vidkommande endast medeltalen presenterats i tabellform, anges för det sammanlagda indexet i *tabell 9:3* även F och p värden. Av utrymmesskäl återges dock inte den fullständiga variansanalytiska tabellen.

På det totala kriminalitetsindexet ligger Brättegården högst vid båda tillfällena, närmast åtföljt av Hornö vid första och Ryagården vid andra tillfället. De kvinnliga ungdomsvårdsskolorna lägger sig därmed i topp vid båda tillfällena, med 6,8 vid första och 7,5 poäng vid andra tillfället. Därefter kommer manliga ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever. Dessa i sin tur åtföljs av kvinnliga fångar, internerade och sist manliga fångar.

Vid jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ finner vi en nästan signifikant skillnad för de manliga ungdomsvårdsskolorna vid första tillfället samt för fängelse vid båda tillfällena.

Vid en jämförelse mellan påföljderna ligger kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever högre än kvinnliga fångar, och denna skillnad är signifikant vid andra tillfället. Mellan de olika anstaltstyperna för män föreligger signifikanta skillnader vid båda tillfällena, varvid ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever ligger högre än internerade och fångar.

Vid en jämförelse mellan könen finner vi att såväl kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever som kvinnliga fångar ligger högre än manliga ungdomsvårdsskoleelever respektive manliga fångar vid båda tillfällena (den enda skillnad som här är nästan signifikant är dock mellan kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskoleelever vid andra tillfället).

Jämförelsematerial från kontrollgrupper saknas beklagligtvis på denna skala. Då de intagna totalt valt det "kriminella" alternativet på hälften av frågorna (6 av 12 med en variation från 4 till 8) vet vi inte med säkerhet om detta är mer än i en normalgrupp. Jag skulle dock gissa att man i en normalgrupp skulle få fler konventionella svar. Men fördelningarna visar samtidigt att man bör akta sig för ett dikotomt tänkande i form av "kriminell" resp. "konventionell" orientering.

9.1.3.6 Jämförelse med amerikanska data

Hur förhåller sig då våra data i relation till Glasers? Eftersom någon jämförelse inte tidigare gjorts mellan svenska (eller nordiska) och amerikanska fångar, har det sitt givna intresse att utnyttja denna skala komparativt.

Delskalorna K (kriminell ideologi) och KI (kriminell identifikation) återges hos Glaser (1964, s. 563) korstabulerade mot två andra variabler samtidigt.¹⁾ K är uppdelad på låg-, median- och höggrupp, där låg räknats som 0—1 poäng, median som 2 och hög som 3—4 poäng. Hos Glaser har man vid denna indelning även tagit hänsyn till frågornas intensitet, vilket inte gjorts här. Beskrivningen av denna klassifikation är inte tillräckligt utförlig för att

¹⁾ Tyvärr har jag inte tillgång till Strattons doktorsavhandling, där dessa skalor beskrivs utförligare beträffande Ashland (ett ungdomsfängelse med stor behandlingspersonal), utan tvingas använda mig av vissa komprimerade data i Glasers appendix.

Tabell 9:4. Jämförelser mellan amerikanska och svenska fängelsedata beträffande kriminalitetsskalorna K och KI (%).

Kriminalitets- skala	Amerikanska data		Svenska data	
	20 år och under "entrance"	"terminal"	Ungdomsfängelse "kort tid"	"lång tid"*)
K låg	55	54	45	14
median	20	19	18	31
hög	25	27	36	54
KI låg	61	61	45	66
hög	39	39	54	34
N	154	101	11	35
	21–30 år		Fängelse	
	"entrance"	"terminal"	"kort tid"	"lång tid"*)
K låg	61	47	48	22
median	17	17	30	24
hög	22	36	23	53
KI låg	72	70	82	58
hög	28	30	18	42
N	229	424	44	45
	31 år och över		Internering	
	"entrance"	"terminal"	"kort tid"	"lång tid"*)
K låg	70	67	35	17
median	14	14	23	17
hög	16	19	42	67
KI låg	67	72	56	56
hög	33	28	44	44
N	246	281	43	18

*) längre avtjänad tid och kort tid kvar

kunna appliceras. Detta leder till en något konservativ skattning av det svenska materialet. Vid KI räknas 0—1 poäng som lågrupp och 2—3 som höggrupp. Här hade en klassifikation efter frågornas intensitet i enlighet med det amerikanska systemet varit helt omöjlig, då rangordningen inte blir densamma i det amerikanska och det svenska materialet.

Glaser ger data för olika typer av fängelseanstalter för män (för beskrivning av dessa, se s. 529 och 556). Materialet är uppdelat på tre ålderskategorier, vilka här jämförs med tre påföljdsgrupper. Under 20 år motsvarar ungdomsfängelse, 21—30 år fängelse och över 31 år internering (denna jämförelse blir mest meningsfull och är också ganska korrekt). Materialet är dessutom uppdelat på två tidsfaser: "entrance", vilket består av de nyaste fångarna (som ej avtjänat mer än 6 månader eller väntar frigivning inom 6 månader och ådömts straff över 18 månader), och "terminal" för intagna mot slutet på sin straffperiod (får ej ha mer än 6 månader kvar, se s. 553). Som jämförelse till "entrance" används för intagna vid ungdomsfängelse och fängelse sådana som avtjänat mindre än 3 månader (på denna anstaltstyp) och som jämförelse till "terminal" intagna som avtjänat mer än 3 månader och har mindre än

3 månader kvar. Detta innebär åter en konservativ skattning, åtminstone för ungdomsfängelse och fängelse, eftersom de båda extremgrupperna förmodas ha de lägsta kriminalitetsvärdena.

Av *tabell 9:4* framgår att de svenska värdena genomsnittligt ligger högre än de amerikanska för samtliga ålders- eller påföljdsgrupper. Det tycks som om skillnaderna var större för K än KI. Har då svenska manliga intagna mer av kriminell ideologi och mer av kriminell identifikation än sina amerikanska kollegor? Det förefaller knappast troligt. Skillnaderna skulle kunna låta sig förklaras av större uppriktighet hos de intagna i den svenska studien. Den stora skillnaden i kombination med konservativ skattning av det svenska materialet ger snarast anledning att ifrågasätta validiteten i Glasers data (se även kap. 3.1.2). Jag tror således att jämförelsen lär oss mer om Glasers undersökning än om amerikanska fångar. Eftersom Glasers studie är den mest omfattande som gjorts, kan även denna kunskap vara värdefull.

9.1.4 *Solidaritet mellan intagna*

Vi har tidigare studerat interaktion, gruppbildningar och vänskapssystem bland de intagna samt analyserat några mer allmänt hållna frågor angående sammanhållning (kap. 7).¹⁾

I detta avsnitt behandlas några solidaritetsfrågor där de intagna ombeds ta ställning till hur de själva skulle agera i vissa givna situationer. Situationerna är så beskrivna att om den intagne visar solidaritet med sina medfångar, kommer han samtidigt i konflikt med anstaltens regelsystem.

Som tidigare framgått har flera fängelseforskare ifrågasatt existensen av solidaritet mellan fångar; några har t.o.m. rubricerat den som en myt. I sitt monumentala verk på 600 sidor behandlar *Glaser* (1964) inte ens de inom tidigare fängelseforskning så centrala begreppen solidaritet eller lojalitet annat än i ett metodappendix (de förekommer inte ens nämnda i bokens index). Generellt menar Glaser att både intagna och sociologer underskattat de intagnas önskan om att anpassa sig såväl till anstalten som till de sociala kraven utanför anstalten.

Our findings from several different types of inquiry indicated that inmates have a predominant interest in adjusting to the demands of the institution and that they have strong noncriminal aspirations. (s. 118)

Att inte vi andra upptäckt detta förhållande skulle bero på "pluralistic ignorance", vilket såväl intagna som sociologer skulle fallit offer för.

Sociological ignorance, I suspect, comes from a similar process; academic students of prison-inmate life are disproportionately in contact with "front office politicians", who are the most articulate spokesmen of antistaff values. (s. 116)

¹⁾ Man brukar skilja mellan sammanhållning som positiva känslor mellan individer och sammanhållning som ett solidariskt handlande. I engelskt språkbruk skiljer man således på "cohesion" och "solidarity". Beteckningarna varierar emellertid och *Etzioni* (1961) talar istället om "group cohesion" resp. "rank cohesion" (se även Mathiesen, 1965 a, s. 19 f.).

Inom nordisk fängelseforskning har främst *Mathiesen* (1965 a) menat att solidaritet mellan fångar är svagt utvecklad och inte heller skulle kunna vara anorlunda genom att de intagna ingenting har att bidra med till systemet.

This non-contributing character of the inmate roles makes peer solidarity "pointless". Even as solidary it appears to many inmates that they cannot threaten the prison system. (s. 143)

Kvantitativa data angående grad av solidaritet presenteras dock inte. Det bör också framhållas att Mathiesens teori om "censoriousness", som ett funktionellt alternativ till solidaritet, bygger på *consensus* mellan intagna och personal, medan solidaritet istället förutsätter en viss konflikt mellan intagna och personal.

Balvig et al (1969) rapporterar däremot material angående normativ solidaritet dels från Wheelers skandinaviska undersökning 1962 dels från sin egen 1968. Han inleder avsnittet:

Myten om det velintegrerede og solidariske fangesamfund synes især at referere sig til iagttagelse og måling af de *normer*, de indsatte giver udtryk for, dvs. den adfærd, de mener, man *bør følge*. (s. 129—130)

I vad mån det rör sig om myt eller verklighet torde dock kunna diskuteras. Wheeler använde sig av fem olika givna situationer, där respondenterna dels skulle svara om de själva ansåg det beskrivna beteendet riktigt, dels hur många av de andra intagna som skulle tycka det var riktigt. Balvig har utvalt tre av dessa situationer som ska avslöja huruvida de intagna väljer en "insatt-solidarisk" eller en "anstalts/personal-solidarisk" respons.

Endast en av de tre frågorna tycks klart mäta solidaritet med intagna (Sp. 2.). Denna utvisar för de fyra ungdomsfängelserna en mycket klar majoritet (mellan 85—92 %) som personligen tycker det är riktigt att gömma insmugglade pengar åt en god vän. De båda andra frågorna gäller knappast solidaritet med intagna utan avser snarast inställning till personalens pliktuppfyllelse och val av ett lätt jobb på anstalten.¹⁾ På dessa svarar ungefär hälften att de är eniga. När det gäller uppfattningen om de andras mening är det på den

¹⁾ Balvig torde utgå från att solidaritet med intagna resp. med personal utgör *en dimension*. Detta skulle kunna gälla amerikanska fångar, men som vi sett i ett tidigare avsnitt angående interaktion och attityder intagna/personal kan det här röra sig om två olika dimensioner (kap. 7.1.1.).

De två frågor som jag menar *inte* mäter solidaritet med intagna har följande lydelse i det svenska frågeformuläret:

Sp. 1 = W 34 "En intagen överträder en ordningsföreskrift. En konstapel, som ser vad den intagne gör, rapporterar överträdelsen. Senare diskuterar två intagna konstapelns rapport. Den ene kritiserar konstapeln. Den andre intagne, Andersson, tar konstapeln i försvar och säger att han brukar vara rättvis och att han bara har gjort sin plikt. — Vad anser Ni *själv* om att Andersson tar konstapeln i försvar?"

Sp. 3 = W 36 "Jansson kan få välja mellan två jobb på anstalten. Lönen är densamma. Det ena jobbet kräver en stor arbetsinsats men samtidigt får Jansson en bra arbetsträning, som han kan få nytta av, när han skall söka arbete efter avsoningen. Det andra jobbet är mindre krävande och Jansson kan ta det lugnt medan han är kvar på anstalten. Däremot får han ingen arbetsträning. Jansson väljer det lättare jobbet. — Vad anser Ni *själv* om att Jansson tog det lättare jobbet?"

Tabell 9:5. Solidaritetsfrågor (S.1—S.3): svarsfrekvenser totalt vid de båda undersökningstillfällena (%).

S. 1. Själv skulle jag låta mig bestraffas av personal för något jag inte gjort (J 29, A 11)

	t ₁	t ₂
1. Aldrig	29.9	27.1
* 2. Endast för att skydda en god vän	26.8	31.4
* 3. För att skydda intagna jag känner väl	22.1	18.7
* 4. För att skydda vilken intagen som helst	21.1	22.8
	100 %	100 %

S. 2. Om jag hade en god vän här, som sade till mig att han hade en femtiolapp som smugglats in till honom under ett besök, och att han misstänkte att han skulle bli visiterad, och därför ville att jag skulle ta den åt honom, så skulle jag: (J 30, J 12)

	t ₁	t ₂
* 1. Absolut ta den åt honom	61.7	61.2
* 2. Troligen ta den åt honom	24.2	26.5
3. Troligen vägra att ta den åt honom	7.5	4.4
4. Absolut vägra att ta den åt honom	6.6	7.8
	100 %	100 %

S. 3. Om två intagna med långa tider ville rymma och bara kunde göra det om jag smugglade ut ett redskap från min arbetsplats, men att jag själv skulle få sitta mycket längre om jag blev upptäckt med att hjälpa dem, så skulle jag: (J 31, A 13)

	t ₁	t ₂
* 1. Hjälpa dem även om jag visste att sedan de rymt, skulle personal bevisa att jag hjälpt dem	23.6	22.9
* 2. Hjälpa dem bara om jag trodde jag hade en ganska god chans att klara mig	38.3	39.2
3. Hjälpa dem endast om jag visste att jag absolut inte kunde åka fast för det	20.0	20.1
4. Inte hjälpa dem under några omständigheter	18.1	17.9
	100 %	100 %

De med * markerade svarsalternativen har summerats i ett solidaritetsindex.

första frågan mellan 91—95 % som tror att de andra är eniga. På de båda andra frågorna är det en klar majoritet (mellan 67 % till 91 %) som tror de andra är eniga i bedömningen att beteendet i strid med personal eller anstalt är riktigt. Dessa resultat sammanfattas på följande sätt:

Denne undersøgelse støtter da i udpræget grad den proposition, der siger, at indsatte i et fængsel tenderer til at udvise lav grad af indbyrdes solidaritet (P .01.), at solidariteten, hvor den forekommer, varierer med situationerne (P .04.) og begrænser sig til at omfatte nogle få andre indsatte, dvs. være personbestemt snarere end kategorisk afgrænset (P .05.). Den mere generelle solidaritet eksisterer kun på et fiktivt plan, som en perciperet normativ solidaritet (P .03.). (s. 133)

Den läsare som inte själv orkar ta del av tabellmaterialet blir onekligen vilseledd av dessa haltande kommentarer, som dessutom väves in i en terminologi av "myter" och "fiktivt plan". Den mest rimliga förklaring jag kan finna till denna skeva beskrivning är den ideologiska förankring som tidigare påtalades.

I denna undersökning presenterades tre solidaritetsfrågor vid bägge undersökningstillfällena. Dessa frågor är också modellerade efter Wheeler men skiljer sig från de frågor som använts i den skandinaviska undersökningen genom att de avser att mäta de intagnas *beteende*, och inte deras inställning till normer, i vissa givna situationer.¹⁾

Situationerna har valts så att solidaritet med intagna i samtliga fall innebär ett *brott* mot anstaltens regler.²⁾ Det finns dessutom i samtliga fall en risk för den intagne att själv utsätta sig för ett straff för detta brott. Den intagne ska således visa beredskap att betala ett visst pris för sin solidaritet.

Tabell 9:5 återger de tre frågorna och de totala svarsfördelningarna vid de två tillfällena. På S.1 är andelen som skulle låta sig bestraffas för något de inte gjort 70 % vid första och 73 % vid andra tillfället (svarsalternativen 2—4). Mer än en femtedel skulle låta sig bestraffas för att skydda vilken intagen som helst. Tyvärr saknas här jämförelsematerial från andra grupper i samhället, och de frågor som här använts skulle inte heller kunna brukas på t.ex. en vanlig arbetsplats. Men även utan kontrolldata skulle jag vilja karakterisera detta som en stark solidaritetsytring från de intagnas sida.

I S.2 är situationen mer konkret beskriven och här visar sig solidariteten vara än starkare. Andelen som skulle vilja gömma en insmugglad femtiolapp åt en vän bland de intagna är så hög som 86 % vid första och 88 % vid andra tillfället (alternativen 1—2). Vi ser dessutom att mer än 60 % svarat med det extrema alternativet (1) att de absolut skulle ta det åt honom.

S.3 är mycket hårdare formulerad: för att hjälpa två intagna (vilka som helst) krävs att en annan intagen själv smugglar ut redskap från verkstaden, trots att han vet att han vid upptäckt skulle få "sitta mycket längre". Vid båda tillfällena skulle 62 % göra det vid risk för denna bestraffning (alternativen 1—2). Nästan en fjärdedel skulle göra det även om de visste att de skulle upptäckas (alternativ 1). Om de inte kunde "åka fast för det" skulle så mycket som 82 % vid båda tillfällena smugla ut redskapen (alternativen 1—3).

Min slutsats blir således att de intagna totalt ger uttryck åt en hög grad av solidaritet visavi andra intagna.

Tabell 9:6 visar hur andelen solidariska svar (procentuella fördelningar för dem som valt ett av de med asterisk markerade svarsalternativen i tabell 9:5) varierar för de tre frågorna mellan anstalter och anstaltstyper. Variansanalys har också utförts på varje fråga, varvid de olika svarsalternativen skalerats. Resultaten härav presenteras inte i tabellform och de enskilda frågorna ska endast kortfattat kommenteras.

1) Frågorna är tagna ur Glasers metodappendix E (1965, s. 561). De är översatta ordagrant och poängsatta på samma sätt.

2) Glasers "Inmate Loyalty Scale" innehöll ytterligare en fråga som här fick utgå, då den inte innebar ett direkt brott mot anstaltens regler (frågan gällde maskning för att inte höja arbetstakten för de andra, vilket var den fråga som krävde minst av lojalitet). Jämförbarheten med amerikanska data har därmed tyvärr gått förlorad, då resultaten endast presenterats i skalform (individerna är dessutom uppdelade i låg- och höggrupper, som ej definieras, och resultaten korstabulerade med två andra frågor konstanthållna; s. 563 och 565).

Tabell 9:6. Solidaritetsfrågor (S.1 S.3): procent solidariska svar för enskilda anstalter och anstaltstyper vid de båda undersökningstillfällena.

Anstalt	S.1		S.2		S.3	
	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂	% ₁	% ₂
K uv						
Brättegården	56	82	100	100	88	55
Hornö	60 } 64	83 } 76	91 } 98	92 } 94	70 } 78	58 } 65
Ryagården	70	71	100	93	78	72
M uv						
Stigby	80	50	93	75	53	63
Forsane	43	76	81	93	40	64
Fagared	53 } 56	59 } 70	91 } 88	97 } 94	74 } 59	75 } 70
Råby	68	73	90	100	70	83
M uf						
Skenäs	74 } 76	79 } 79	95 } 94	97 } 97	61 } 73	52 } 70
Mariefred	79	78	94	97	83	85
K f						
Hinseberg	60	66	70	70	51	49
M f						
Tillberga	56 } 70	53 } 63	78 } 83	78 } 84	33 } 52	40 } 50
Norrstälje	79	69	87	88	65	57
M int.						
Hall	84	86	86	88	71	72
Totalt	70	73	86	88	62	62
N	578	627	587	637	569	633

Vid S.1. visar en jämförelse mellan påföljderna ingen skillnad för kvinnornas del mellan ungdomsvårdsskoleelever och fångar, medan det för männen är en signifikant skillnad, med de internerade på högsta nivå. Vid en jämförelse mellan könen är det inga signifikanta skillnader, men kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger högre än manliga, medan manliga fångar ligger högre än kvinnliga.

Bland de enskilda anstalterna uppvisar Hall de högsta procentuella värdena vid båda tillfällena (84 % resp. 86 %).

S.2. ger signifikanta skillnader mellan påföljderna för kvinnor, med ungdomsvårdsskoleeleverna på högre nivå än fångarna. Mellan påföljderna för män är skillnaderna också signifikanta med ungdomsfängelseelever på högsta nivå. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever har högre värden än de manliga, medan manliga fångar har signifikant högre värden än kvinnliga.

De högsta enskilda värdena återfinns vid första tillfället bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (totalt 98 %), med 100 % på Brättegården och Ryagården. Vid andra tillfället har förutom Brättegården även Råby 100 %, medan Fagared, Skenäs och Mariefred har 97 % solidariska svar.

På S.3 är det åter signifikanta skillnader mellan påföljderna med ung-

domsvårdsskoleelever på högsta nivå bland kvinnorna, och ungdomsfängelseelever och internerade högre bland männen. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger nästan signifikant högre än manliga, medan det inte är någon skillnad mellan kvinnliga och manliga fångar.

Bland enskilda anstalter ligger Brättegården (88 %) och Mariefred (83 %) högst vid första tillfället och Mariefred (85 %) och Råby (83 %) vid andra tillfället.

De procentuella värdena visar att en *majoritet* av de intagna vid samtliga anstaltstyper svarar på ett solidariskt sätt på var och en av de tre frågorna vid båda tillfällena.

Ett *solidaritetsindex* har bildats av de tre solidaritetsfrågorna; de med asterisk markerade svarsalternativen har adderats utan någon typ av vikter, vare sig för de olika svarsalternativen eller för de olika frågorna.¹⁾

På en poängskala från 0 till 3 har de intagna totalt uppnått 2,08 vid första och 2,17 poäng vid andra tillfället. Man kan således notera en viss ökning i medeltalet samtidigt som spridningen blivit något mindre. Huruvida denna ökning av solidaritetsindex beror på att de intagna känt sig mer säkra på intervjuarna andra gången och därmed kunnat lämna mer uppriktiga svar eller den reella situationen förändrats genom yttre omständigheter är svårt att uttala sig om. Man kan konstatera att samtliga ungdomsvårdsskolor ökar med undantag av Stigby, som istället visar en markant minskning enligt sedvanligt mönster.

Av variansanalysen *tabell 9:7* framgår att det finns signifikanta skillnader mellan både anstaltstyper och enskilda anstalter av samma typ. Om vi jämför de olika påföljderna för män finner vi att ungdomsfängelseelever och internerade ligger på en högre nivå än ungdomsvårdsskoleelever och fångar. Speciellt vid andra tillfället ligger fångarna absolut lägst. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger också högre än kvinnliga fångar.

Vid en jämförelse mellan könen finner vi att kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger något över manliga ungdomsvårdsskoleelever, medan manliga fångar ligger något över kvinnliga fångar.

Något mönster vad gäller skillnader mellan olika ungdomsvårdsskolor kan knappast iakttas. För fängvårdsanstaltens del uppvisar Mariefred högre solidaritet än Skenäs och Norrtälje signifikant högre solidaritet än Tillberga.

Bland enskilda anstalter kommer vid första tillfället Mariefred högst, åtföljt av Brättegården och Hall. Vid andra tillfället delar Mariefred första platsen med Råby, och därefter kommer Hall och Brättegården. Enskilda anstalter i topp är således sinsemellan mycket olika och återfinns inom så skilda påföljdstyper som ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse och internering.

Till skillnad från Balvig, som hävdade att normativ solidaritet mellan intagna var låg, att den var situationsbestämd och personbestämd samt att

¹⁾ De tre solidaritetsfrågorna interkorrelerar relativt högt. Totalt blir produktmomentkorrelationerna: S1/S2 . 31, S1/S2 . 43 och S2/S3 . 58.

Solidaritetsindex visar däremot endast mycket svagt samband med frågan om hur sammanhållningen mellan de intagna är och signifikant men fortfarande ganska lågt samband med frågan om hur sammanhållningen borde vara.

Tabell 9:7. Solidaritetsindex (S.1-S.3): Variansanalys av anstalter, påföljder och kön vid de båda undersökningstillfällena.

Anstalter	M ₁	s ₁	N ₁	F ₁	p ₁	M ₂	s ₂	N ₂	F ₂	p ₂
K uv										
Brättegården	2,33	0,71	9			2,36	0,67	11		
Hornö	2,09	0,94	11	0,31	.74	2,33	0,89	12	0,03	.97
Ryagården	2,04	1,04	24			2,30	0,75	30		
M uv										
Stigby	2,27	0,88	15			1,88	1,36	8		
Forsane	1,60	0,99	37			2,29	0,97	56		
Fagared	2,15	0,86	34	3,61	.016	2,21	0,86	29	1,02	.39
Råby	2,25	0,91	20			2,50	0,72	24		
M uf										
Skenäs	2,18	0,90	44			2,27	0,80	33		
Mariefred	2,55	0,86	47	4,09	.046	2,50	0,78	40	1,49	.23
K f										
Hinseberg	1,71	1,23	59			1,83	1,21	60		
M f										
Tillberga	1,50	1,01	80			1,59	1,09	78		
Norrtälje	2,25	1,03	99	24,01	.000	2,14	1,01	112	12,93	.000
M int.										
Hall	2,32	1,01	128			2,37	0,94	156		
Totalt	2,08	1,05	607			2,17	1,00	649		
Påföljder:										
K uv	2,11	0,95	44			2,32	0,75	53		
K f	1,71	1,23	59	3,25	.08	1,83	1,21	60	6,40	.013
M uv	1,99	0,95	106			2,28	0,93	117		
M uf	2,37	0,89	91			2,40	0,80	73		
M f	1,92	1,09	179	6,65	.000	1,92	1,08	190	8,35	.000
M int.	2,32	1,01	128			2,37	0,94	156		
Kön:										
K uv	2,11	0,95	44			2,32	0,75	53		
M uv	1,99	0,95	106	0,52	.47	2,28	0,93	117	0,07	.79
K f	1,71	1,23	59			1,83	1,21	60		
M f	1,92	1,09	179	1,47	.23	1,92	1,08	190	0,25	.62

generell solidaritet endast existerade på ett fiktivt plan, drar jag slutsatsen att de intagna uttrycker en hög grad av beteendemässig solidaritet med andra intagna och att detta gäller oavsett situation och person samt på ett icke-fiktivt plan. (Mina frågor mätte ej perciperad solidaritet, men både teori och empiri visar att denna är än starkare.)

Jag skulle kunna tillägga att den höga solidariteten gäller samtliga anstalts-typer och anstalter samt både män och kvinnor. De skillnader som kan iakttas är snarast i motsatt riktning mot vad man troligen skulle förvänta sig. Graden av solidaritet är något lägre just på fängelse, varifrån amerikanska kriminologer som Sykes (1958) gett oss bilder av det sammansvetsade fångsam-

hället.¹⁾ Att solidariteten är högre vid ungdomsvårdsskola än fängelse och högre för flickor än pojkar strider mot vad vi vanligen trott oss veta.²⁾ Emellertid har ungdomsvårdsskolor inte tidigare jämförts med fångvårdsanstalter och män inte med kvinnor, varför det är första gången vi erhållit faktisk kunskap av detta slag.

9.1.5 *Argotkunskap*

9.1.5.1 *Förundersökning*

Jag har tidigare visat att argot-kunskap, dvs. kännedom om det kriminella språket, kan fungera som indikator på tillhörighet till en kriminell subkultur. Här ska endast ges en mycket kort sammanfattning av studien, eftersom den finns beskriven i andra sammanhang.³⁾

I denna förundersökning diskriminerade argot-kunskap klart mellan en kriminell grupp och kontrollgrupper. Det samvarierade också med kriminellt beteende och kriminella normer. På den studerade ungdomsvårdsskolan för flickor korrelerade argot-kunskap vidare med tid på ungdomsvårdsskola, dvs. ju längre tid eleverna varit på skolan desto mer kunde de av förbrytar-språket. Detta samband kvarstod också då tidigare belastning konstanthölls. Argot korrelerade vidare med status, så att endast de som behärskade detta språk accepterades i kamratgruppen. Slutligen fungerade argot som en god prediktor på senare återfall. Slutsatsen blev att eleverna på ungdomsvårdsskolan socialiserades in i en kriminell subkultur.

Den studerade gruppen var emellertid liten och resultaten kan därför inte utan vidare generaliseras. Av befattningshavare på skolan och av ansvariga i skolans styrelse har jag senare fått höra att det var en mycket speciell grupp elever skolan hade när jag gjorde min undersökning. "Sådana tattarungar har vi inte numer!"

9.1.5.2 *Konstruktion av pre-test*

Som tidigare framkommit är det ingen enkel uppgift att mäta kriminell indoktrinering. Jag tyckte dock att jag hade i min hand ett instrument som verkade lovande och beslöt att söka vidareutveckla det. Min avsikt var att mäta kriminell inlärninng över tiden, via en panelundersökning, och jag antog att två ekvivalenta versioner av argot-testet borde vara mycket lämp-

¹⁾ Sykes visade i sin eleganta teoretiska analys även på sprickorna i det solidariska fångsamhället.

²⁾ Solidariteten mellan intagna har bedömts som låg på ungdomsvårdsskolor (*Street et al*, 1965, *Bondestam et al*, 1969) och bland kvinnor (*Ward & Kassebaum*, 1965, *Giallombardo*, 1966).

³⁾ Bondeson (1967 a:del II) ger en utförlig beskrivning, medan en längre sammanfattning på engelska ges i *Bondeson* (1968 a), s. 73–107, och ett kortare sammandrag på svenska i *Bondeson* (1972 a), s. 88–112.

ligt för detta ändamål. Det var emellertid ett stort arbete förenat med att få fram sådana parallella testversioner.

Det var nödvändigt att först konstruera ett helt nytt argot-test, här kallat *pre-test*. Detta skulle göras representativt för olika brottskategorier och vara giltigt för både män och kvinnor i olika åldrar. Det skulle göras så omfattande att det senare kunde delas upp i två likvärdiga deltest. En fullständig beskrivning av arbetet att först skapa ett nytt *pre-test* och sedan parallellversioner av ett ytterligare modifierat argot-test faller utanför ramen för denna framställning.¹⁾ Endast de viktigaste leden i detta arbete ska här omnämnas.

Arbetet inleddes med excerpering av ord från mina egna fältanteckningar och från förefintliga slanglexikon och vissa skönlitterära verk. Cirka 300 ord valdes ut och fördes upp på kort. Dessa ord fick därefter bedömas av ett femtontal "informanter". Dessa personer, i varierande åldrar, valdes så att de skulle ha erfarenhet av olika typer anstalter, representera olika brottstyper och komma från olika regioner i landet. Endast sådana ord som var kända för de flesta av informanterna behölls. Två tredjedelar av orden eliminerades med detta förfaringssätt.

En första version av *pre-testet* bestod av drygt ett hundratal ord och hade "öppna svar", där respondenterna själva skulle skriva ned betydelsen av de enskilda orden samt markera om orden användes eller ej. För att inte uppgiften skulle bli för tröttsam, delades testet upp i tre delar. Detta test administrerades till intagna vid *Kristianstad ungdomsfängelse*, till elever vid *Råby och Ryagårdens utskrivningshem* samt till studerande i kriminologi. Vissa ord med låg lösningsfrekvens bland de intagna och några ord med hög lösningsfrekvens bland de studerande gallrades ut. Felaktiga definitioner antecknades för att användas som distraktorer vid konstruktion av multiple-choice test.²⁾

En andra version av *pre-testet* försågs med fem givna svarsalternativ för vart och ett av argot-orden.³⁾ Detta test prövades på intagna vid *Mässhultsfängelset*. Vid bearbetningen av detta material beaktades speciellt distraktorer som fått många val och sådana som knappast fått några val. Sådana distraktorer fick utgå och ersättas med nya.

En tredje och slutgiltig version av *pre-testet*, omfattande 104 ord, använ-

1) Widerberg (1971) har under min handledning utfört en stor del av arbetet med att skapa ett *pre-test* och även redovisat resultat från provundersökningen. Hon har däremot icke bidragit till den senare fasen beträffande konstruktion av parallella argot-test.

2) Detta var ett råd vi fick av forskarassistent Mona Eriksson vid Pedagogiska institutionen, Lunds universitet. Hon var oss i hög grad behjälplig med anvisningar vid den senare konstruktionen av ett multiple-choice test.

3) Försök gjordes att skapa serier av distraktorer som hade någon form av yttre och inre likhet. Vissa serier bestod endast av ett ord och andra av flera. Några serier bestod enbart av verb och andra av substantiv eller adjektiv. Om möjligt sökte man hålla en serie inom samma ämnessfär. I synnerhet eftersträvades att bevara vissa serier "neutrala" i ämnesval, dvs. de skulle inte handla om brott, sprit eller narkotika. Om stimulusordet var relativt lätt, skapades en serie distraktorer som låg "nära" varandra. Om ordet bedömdes som svårt, lades istället distraktorer "långt ifrån" varandra.

des vid provundersökningen.¹⁾ Härtill valdes fyra tämligen representativa anstalter för män:²⁾ *Sundbo yrkesskola*, *Hällby ungdomsfängelse*, *Karlskrona fängelse* och *Växjö interneringsanstalt*. Som kontrollgrupp valdes individer som socialt sett skulle skilja sig så lite som möjligt från de intagna, men som i princip skulle sakna anstaltserfarenhet. Vi inriktade oss på män i varierande åldrar från lägre socialgrupper i Stockholm. Med hjälp av tjänstemän på skolöverstyrelsen valdes elever i grundskolans 9:e klass i Högalid, Bagarmossen och Hökarängen för att jämföras med ungdomsvårdsskoleelever; elever vid Sjömansskolan valdes för jämförelse med ungdomsfängelseelever och sådana personer som genomgick omskolningskurser att jämföras med intagna på fångvårdsanstalt. Dessutom testades en grupp sociologistuderande vid Lunds universitet.

Jag lät också utföra en specialstudie på vissa personalgrupper som genomgick kurser i kriminalvårdsstyrelsens regi i Södertälje, Lidingö och Sigtuna.³⁾

Argot-testen fick överföras till speciella blanketter för optisk läsning för databearbetning i Göteborg, där man har färdiga program för itemanalys av multiple-choice test.

9.1.5.3 Resultat från pre-test

Några resultat från provundersökningen ska återges. Pre-testet differentierar enligt *tabell 9:8* väl mellan experiment- och kontrollgrupper och likaså mellan de olika experimentgrupperna.

Tabell 9:8. Argot-kunskap i experiment- och kontrollgrupper enligt pre-test (antal individer, medeltal, standardavvikelse, maximum, minimum, Kuder-Richardsons reliabilitetskoefficient).

	N	M	s	max	min	KR
1. Ungdomsvårdsskola (Sundbo)	24	52.7	17.0	93	23	.94
2. Ungdomsfängelse (Hällby)	31	75.9	14.8	97	43	.94
3. Fängelse (Karlskrona)	20	76.1	11.7	96	48	.90
4. Internering (Växjö)	43	87.7	7.6	99	56	.85
Experimentgrupper (1-4)	118	75.5	17.8	99	23	.95
Kontrollgrupper (5-9)	147	31.5	10.8	70	03	.84

¹⁾ Det formulär som användes vid provundersökningen, innehåller förutom argot-testet ett test med självrapporterat kriminellt beteende (ett trettiotal items) och ett test med normer avseende samma brott (ett trettiotal items). Formuläret består dessutom av bakgrundsfrågor såsom ålder, utbildning, arbete, antal anstaltsplaceringar och tider för dessa, anledning till omhändertagandet samt vissa andra frågor som interaktion med intagna och personal.

²⁾ På grund av det ringa antalet intagna bland kvinnorna, kunde ingen anstalt användas för provundersökningen.

³⁾ Detta material insamlades av Anders Olsson, som under min handledning studerade attityder hos olika personalkategorier på fängelserna i Malmö och Helsingborg.

Medan experimentgrupperna totalt gett rätt svar på 76 ord är motsvarande antal för kontrollgrupperna 32 ord. Det bör emellertid observeras att genom provets karaktär av multiple-choice (5 svarsalternativ), har man möjlighet att genomsnittligt gissa sig till 20 % rätta svar (dvs. 20 ord av 104 givna). Kunskapen i kontrollgrupperna är alltså ganska begränsad. I experimentgrupperna stiger värdet från ungdomsvårdsskoleelevernas 53 poäng till de internerades 88 poäng. Den empiriska validiteten av argot-testet förefaller således tillfredsställande.

9.1.5.4 Revidering av pre-test

Från pre-testet, bestående av 104 ord, gallrades 24 ord bort. Av återstående 80 ord skapades sedan två parallella test, vardera bestående av 40 ord.

Items med följande egenskaper eliminerades:

1. hög lösningsfrekvens i experimentgrupperna
2. låg lösningsfrekvens i experimentgrupperna
3. ringa diskriminering i lösningsfrekvens mellan experiment- och kontrollgrupper
4. negativa eller låga biseriala korrelationer

Medelsvåra frågor ger den största poängspridningen, varför items med hög eller låg lösningsfrekvens fick utgå. Optimalt bör lösningsfrekvensen ligga mellan 40—60 %, vilket med 20 % gissningschans skulle motsvara 50—70 %. Jag gallrade dock hårdare i skalans övre gräns än i dess nedre, då ett syfte med testet var att söka fastställa en eventuell kunskapsökning i tiden. I de fall en lösningsfrekvens på 100 % redan förelåg vid första mätillfället kunde en ökning inte gärna äga rum. Av de 10 ord som eliminerades på grund av hög lösningsfrekvens låg samtliga totalt på över 90 %, vilket inom delgrupperna ofta betydde värden på 100 %. Dessa ord var i fallande ordning: *gaddning*, *beckna*, *knasa*, *moffe*, *hispan*, *hårdlyst*, *plit*, *bryt*, *packa*, *knaprare*.

När det gäller ord med låg lösningsfrekvens i experimentgrupperna eller ord som dåligt diskriminerar mellan experiment- och kontrollgrupper kan konstateras att dessa oftast också har negativa eller låga biseriala korrelationer. För flera ord sammanfaller samtliga dessa tre skäl för eliminering. Endast i något fall har däremot ord med hög lösningsfrekvens samtidigt negativa biseriala korrelationer. Som principer för eliminering skulle därför punkterna 1 och 4 ovan varit tillfyllest.

Negativa biseriala korrelationer hade följande 7 ord: *chillon*, *flummig*, *gaddning*, *macka*, *saftblandare*, *ta en tank*, *trojna*; medan följande 6 ord hade mycket låga biseriala korrelationer (under .20): *blue cher*, *gå på p*, *sipp*, *bryt*, *krokig*, *tjår*. Ordet *tjackhora* fick relativt låg biserial korrelation (.28) och relativt hög lösningsfrekvens (86 %) p.g.a. dåliga distraktorer och fick också utgå. Två liknande gränsfall som eliminerades var *bit* och *spilta*. Därmed är samtliga borttagna ord nämnda.

Vid denna testrevision utbyttes också vissa distraktorer som fått ett spe-

ciellt stort eller litet antal val.¹⁾ En ojämn fördelning på distraktorerna leder nämligen till lägre biseriala korrelationer.

En inbyggd konflikt vid testkonstruktion av detta slag ska antydas. Ur reliabilitetssynpunkt önskar man ett så homogent test som möjligt medan man ur validitetssynpunkt kan önska större heterogenitet. För att kunna diagnosticera så väl som möjligt bör argot-instrumentet vara sammansatt så att samtliga typer av asociala och kriminella handlingar är representerade i ordvalet. Nu kan det emellertid råda ett motsatsförhållande mellan olika typer avvikelser, t.ex. kan missbruk av narkotika utesluta vissa brottsformer. De båda termerna *ta en tank* och *trojna* eliminerades av reliabilitetsskäl, ehuru de troligen kunnat fungera diagnostiserande vad gäller sniffning.

9.1.5.5 Konstruktion av parallella versioner av argot-test

En avsikt med huvudundersökningen var sålunda att studera om de intagna ökade sina kunskaper i argot under anstaltsvistelsen över ett visst tidsintervall. För att studera en sådan inlärningseffekt bör man idealiskt sett ha två exakt likadana test. Inom testpsykologin ges det dock få exempel på ekvivalenta test, och det bedöms som utomordentligt svårt att konstruera test som verkligen är lika.

Vid uppdelningen av detta test i två delar togs först och främst hänsyn till ordens lösningsfrekvens och innehållsliga kategorier. Orden sorterades efter fallande svårighetsgrad, men man hade att härvid beakta inte enbart den totala lösningsfrekvensen för experimentgruppen utan också lösningsfrekvensen för de olika delgrupperna inom experimentgruppen.

Vid kategorisering av orden prövades först en faktoranalys men resultaten föreföll svåra att tolka. En mer skönsmässig indelning av orden i innehållsliga kategorier kom istället att användas. Som exempel på sådana kategorier kan nämnas uttryck för stöld, våld, narkotika, sprit, sex, myndigheter, anstalter.

På det insamlade materialet från pre-testet arbetade jag fram ett antal olika indelningar av testet med hänsyn till bl.a. medeltal, spridning och interkorrelationer. De olika förslag som utarbetades till A- och B-version gav i allmänhet ganska likvärdiga resultat. Den slutgiltiga lösningen (K 2) uppvisade mycket lika fördelningar av innehållsliga kategorier, av lösningsfrekvens (både totalt och för de enskilda experimentgrupperna) och av biseriala korrelationer.

¹⁾ På detta stadium gjordes så få ändringar som möjligt då effekten av dem inte kunde testas på nytt före huvudundersökningen. Totalt byttes 19 distraktorer, vilket drabbade 15 items; av sammanlagt 400 svarsalternativ var detta en förhållandevis låg siffra.

Som ett exempel på en distraktor som hamnat för nära det rätta svaret och fått relativt många val kan nämnas "sova" i följande serie:

Bescha: sova, snusa, klä på sig, sitta inne, rymma.

Distraktorn "sova" utbyttes mot "spela kort". Det kunde ju vara möjligt att *bescha* faktiskt betydde sova i vissa kretsar, och en huvudregel var givetvis att det endast fick förekomma ett korrekt svar. (Ordet kommer från romani *bässja*, som betyder sitta, ligga, lägga. Gibson, 1969, ger dessutom även betydelsen sova. Emellertid valdes inte detta alternativ i experimentgrupperna men däremot ganska ofta i kontrollgrupperna).

Tabell 9:9. Parallella versioner av argot-test (medeltal, standardavvikelse, Kuder-Richardsons reliabilitetskoefficient för test A och test B, differens test A/B, interkorrelation test A/B).

		TEST A			TEST B			
		M	s	KR	M	s	KR	
Ungdomsvårdsskola	(n = 24)	17.04	6.66	.85	16.83	7.39	.88	
Ungdomsfängelse	(n = 31)	28.71	6.84	.89	28.77	6.88	.90	
Fängelse	(n = 20)	30.10	4.95	.81	30.25	4.96	.81	
Internering	(n = 43)	35.95	3.60	.77	35.56	2.76	.57	
Totalt		(n = 118)	29.21	8.78	.91	29.07	8.75	.91
		Differens TEST A/B			Interkorrelation TEST A/B			
		M _A - M _B	s _A - s _B		prod.mom.korr.			
Ungdomsvårdsskola		0.21	- 0.73		.89			
Ungdomsfängelse		- 0.06	- 0.04		.93			
Fängelse		- 0.15	- 0.01		.77			
Internering		0.39	0.84		.79			
Totalt		0.14	0.03		.95			

Som framgår av tabell 9:9 är skillnaden i medeltal och spridningen mellan de båda testversionerna mycket liten. Den interna reliabiliteten är densamma (KR=.91 för båda testen, vardera innehållande 40 items) och korrelationen mellan de totala testresultaten tillfredsställande ($r=.95$).

De så framkonstruerade parallelltesten borde idealiter prövas på nya populationer för att utvärdera om de i verkligheten var ekvivalenta. För att denna testning skulle ha något värde, borde den åter utföras på samtliga typer av anstalter. Det bedömdes emellertid som svårt att finna nya anstalter som var representativa för de olika påföljderna och som icke skulle ingå i huvudundersökningen, beroende på att anstaltsbeståndet är begränsat och anstalterna olika.

Emellertid insamlades senare under min handledning ett nytt material av Bodin (1971) från tre olika fängelseanstalter, där de intagna bl.a. fick besvara de båda parallellversionerna av argot-testet samtidigt. Författaren har jämfört de intagnas poäng på de båda deltesten och konkluderar:

Det föreligger ingen statistiskt påvisbar skillnad mellan A_1 och A_2 vad beträffar svårighetsgrad. (s. 31)

Medelvärdet på den ena testversionen var 28.7 och på den andra versionen 28.6 (antal intervjuade =51 och antal ord i varje testversion =40). Interkorrelationen mellan poängen från de bägge versionerna har jag räknat fram till $r=.93$. Resultaten tyder således på att det verkligen lyckats att konstruera två *ekvivalenta* versioner av ett argot-test.

9.1.5.6 Resultat från huvudundersökningen

Vid huvudundersökningen infördes som en kontrollåtgärd en *experimentell*

Tabell 9:10. Procentuell lösningsfrekvens av argot-orden i testversion A per anstaltstyp och totalt samt biseriella korrelationer totalt.

Version A.	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.	Totalt %	Totalt _{bis}
N =	47	93	79	58	193	126	596	
Bengalo	94	84	99	95	84	99	91	78
Bescha	36	26	58	67	64	96	63	79
Blåa en torsk	89	47	51	86	70	97	73	79
Bra läggning	57	49	73	62	73	97	72	85
Brandare	40	42	63	66	84	97	72	79
Buro	26	17	20	55	37	82	42	65
Byst	55	29	72	72	79	91	71	82
Bängrita	87	74	82	79	81	96	84	84
Dabb	60	72	77	76	68	96	76	74
Durken	53	47	100	88	90	99	84	85
Generalgol	66	43	61	72	72	92	70	75
Gummibit	62	51	58	64	66	84	66	54
Hånka	45	28	56	48	54	81	55	72
Kif	47	61	42	59	44	53	50	28
Klysa	45	44	87	83	85	97	77	82
Kockare	38	34	80	66	69	97	68	87
Lover	94	86	89	88	76	91	85	38
Manga	38	46	52	86	83	100	74	78
Manschetter	53	59	80	60	72	88	72	57
Mula	68	59	84	81	87	98	82	90
Musta	21	11	63	66	66	99	61	87
Nascha	83	77	95	90	81	95	86	78
Nebb	79	60	71	76	78	98	79	88
Nyckelpiga	51	42	65	78	33	98	75	74
Pilo	43	42	75	79	69	100	71	89
Punka	79	66	71	74	65	79	71	60
Randa pek	49	17	35	67	67	95	60	83
Robba	70	62	81	74	79	98	80	76
Skiron	30	32	35	55	54	91	54	66
Slagg	66	59	57	67	66	91	69	67
Snabbis	13	13	37	43	69	98	55	77
Sökning	55	63	99	93	90	98	86	87
Tavring	43	67	87	86	77	98	79	77
Tjoffe	49	53	80	59	75	97	73	82
Tjåla	72	57	86	79	87	96	82	83
Torped	47	34	58	40	74	85	62	71
Trascha	23	27	70	67	77	97	67	92
Tårtbit	30	62	84	76	85	94	78	79
Varing	53	30	70	59	80	96	72	88
Vejsta	6	6	16	31	28	69	31	68

uppläggning. Vid första testtillfället fick ungefär hälften av anstalterna version A av argot-testet och hälften version B, medan vid andra testtillfället motsatt testversion erhöles.

Tabell 9:10 visar vilka argot-termer som ingår i testversion A samt de procentuella lösningsfrekvenserna per ord för de olika anstaltstyperna, medan tabell 9:11 visar termerna i version B och motsvarande lösningsfrekvenser.

Tabell 9:11. Procentuell lösningsfrekvens av argot-orden i testversion B per anstaltstyp och totalt samt biseriella korrelationer totalt.

Version B.	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.	Totalt %	Totalt _{bis}
N =	50	129	84	57	175	156	651	
Bäng	94	89	94	82	81	87	87	56
Celltrumf	12	19	13	32	39	90	41	63
Dessäng	54	33	58	66	75	97	68	87
Fjällko	64	74	73	64	67	58	67	33
Flagga på	18	31	88	66	85	99	71	80
Flator	76	32	64	86	78	99	73	88
Få nerköp	52	58	87	71	63	90	72	73
Garia	78	40	71	70	58	95	67	81
Gnoa	92	72	76	80	87	99	85	89
Gola	70	47	82	86	83	94	78	85
Grimma	56	38	68	54	60	97	65	85
Helsläng	72	58	75	71	81	98	78	90
Jackerna	58	37	58	61	65	84	62	75
Joning	26	36	36	43	24	71	41	42
Jura	44	43	46	75	66	94	65	76
Knallis	18	15	83	48	57	87	55	76
Knaster	48	41	30	55	77	96	64	70
Kockalolapp	54	23	38	54	65	92	58	71
Krok	72	58	88	84	92	97	84	87
Kryssad	70	54	93	77	80	99	80	95
Lack	84	75	91	75	86	96	86	90
Libra	76	69	82	77	85	98	83	89
Limma	26	26	87	54	74	94	65	77
Läggare	48	58	60	55	66	76	64	51
Minka	54	41	95	75	78	99	76	91
Nerslag	60	50	67	70	78	92	72	80
Nertjack	82	86	80	73	74	94	82	66
O	66	73	64	54	63	39	59	18
Punda	86	76	82	86	79	92	83	71
Rackla romani	88	74	83	80	78	97	83	82
Rattis	38	50	54	64	86	76	67	42
Repa	28	28	19	43	30	67	38	34
Resa	52	63	48	66	54	58	57	34
Resande	72	42	77	79	69	98	73	87
Spanska pen	82	72	79	68	73	90	78	72
Tingsare	10	4	2	34	21	74	28	61
Tjabo	64	59	71	73	70	90	73	70
Tjuring	78	80	93	70	78	98	85	92
Töja	44	47	76	63	42	70	56	59
Volta	60	56	94	80	91	99	83	100

Översättningen av argot-termerna eller de använda multiple-choice testen återges inte här av hänsyn till grupper som vill betrakta argot som sitt eget språk.

Olikheter mellan anstaltstyperna vid de båda tillfällena på samma testversion är naturliga, då olika anstalter är representerade vid de båda tillfällena. Mot denna bakgrund är likheten för totalen förbluffande hög (även här ingår olika anstalter vid t_1 och t_2).

Tabell 9:12. Argot-kunskap hos intagna på de enskilda anstalterna vid huvudundersökningen (antal individer, medeltal standardavvikelse, minimum, maximum, Kuder-Richardsons reliabilitetskoefficient).

<i>Testtillfälle 1</i>							
Anstalt	Testversion	N	M	s	Min.	Max.	KR
K uv							
Brätttegården	B	9	20.3	5.6	12	28	.80
Hornö	B	11	20.2	7.2	5	29	.87
Ryagården	A	25	23.5	7.0	0	33	.88
M uv							
Stigby	B	15	21.2	4.5	15	30	.66
Forsane	A	37	17.1	6.8	6	36	.85
Fagared	B	34	19.5	6.8	5	34	.85
Råby	A	20	20.8	4.8	13	32	.69
Mu f							
Skenäs	B	44	26.0	6.6	1	36	.86
Mariefred	A	47	28.2	7.2	9	39	.90
K f							
Hinseberg	B	56	26.6	12.1	0	39	.97
M f							
Tillberga	A	81	23.0	10.5	0	38	.94
Norrtälje	B	99	31.4	7.1	2	39	.91
M int.							
Hall	A	126	37.0	3.2	19	40	.78
<i>Testtillfälle 2</i>							
Anstalt	Testversion	N	M	s	Min.	Max.	KR
K uv							
Brätttegården	A	11	20.2	9.3	7	33	.93
Hornö	A	12	16.6	6.5	7	28	.85
Ryagården	B	30	25.2	7.3	1	34	.90
M uv							
Stigby	A	8	16.9	6.7	8	27	.86
Forsane	B	56	19.0	6.1	6	32	.81
Fagared	A	29	20.6	5.3	11	32	.75
Råby	B	23	23.9	5.8	9	32	.81
M uf							
Skenäs	A	33	25.2	6.7	8	38	.85
Mariefred	B	40	28.7	6.6	8	36	.89
K f							
Hinseberg	A	58	28.1	9.5	3	39	.94
M f							
Tillberga	B	76	22.6	9.6	0	37	.93
Norrtälje	A	112	33.2	6.7	11	40	.91
M int.							
Hall	B	156	35.2	4.1	12	40	.81

Tabell 9:13. Argot-kunskap: variansanalys av anstalter, påföljder och kön vid de båda undersökningstillfällena.

Anstalter	M ₁	s ₁	N ₁	F ₁	p ₁	M ₂	s ₂	N ₂	F ₂	p ₂
K uv										
Brättegården	20,44	5,77	9			20,36	9,45	11		
Hornö	20,18	7,18	11	2,66	.08	16,58	6,65	12	6,01	.005
Ryagården	24,38	5,19	24			25,33	7,36	30		
M uv										
Stigby	21,27	4,57	15			16,88	6,71	8		
Forsane	16,92	7,32	37			19,04	6,18	56		
Fagared	19,53	6,85	34	2,75	.047	20,55	5,36	29	4,18	.008
Råby	21,25	5,05	20			23,58	5,77	24		
M uf										
Skenäs	25,93	6,66	44			25,24	6,79	33		
Mariefred	28,17	7,04	47	2,42	.12	28,63	6,72	40	4,54	.037
K f										
Hinseberg	29,33	9,12	54			28,00	9,46	60		
M f										
Tillberga	23,78	9,61	77			23,28	8,66	75		
Norrtälje	31,57	7,10	99	38,20	.000	33,39	6,64	112	81,38	.000
M int.										
Hall	37,10	3,15	126			35,21	4,16	156		
Totalt	27,98	9,24	597			28,15	8,97	646		
Påföljder:										
K uv	22,52	6,07	44			22,32	8,39	53		
K f	29,33	9,12	54	18,01	.000	28,00	9,46	60	11,27	.001
M uv	19,19	6,62	106			20,20	6,18	117		
M uf	27,09	6,91	91			27,10	6,92	73		
M f	28,16	9,13	176	124,67	.000	29,34	8,99	187	105,60	.000
M int.	37,10	3,15	126			35,21	4,16	156		
Kön:										
K uv	22,52	6,07	44			22,32	8,39	53		
M uv	19,19	6,62	106	8,27	.005	20,20	6,18	117	3,42	.07
K f	29,33	9,12	54			28,00	9,46	60		
M f	28,16	9,13	176	0,68	.41	29,34	8,99	187	0,98	.32

Efter denna grova presentation av de enskilda testelementen ska vi övergå till att studera några mer sammanfattande mått av argot-testet för de olika anstalterna. Tabell 9:12 visar bl.a. medeltal, standardavvikelse, minimum och maximum för de enskilda anstalterna vid bägge testtillfällena. Den genomsnittliga variationen löper från M=17 till M=37 vid första tillfället och från M=17 till M=35 vid andra tillfället. Totalt har de intagna uppnått 28,0 poäng vid första och 28,1 poäng vid andra tillfället.¹⁾

¹⁾ Kurvor har ritats upp över råpoängen för de olika anstaltstyperna. I itemanalysen ingår även kurvor för Z-anpassade värden för de olika undergrupperna.

Vid en variansanalytisk jämförelse av de olika påföljderna enligt *tabell 9:13*¹⁾ ligger de kvinnliga fångarnas medeltal högre än de kvinnliga ungdomsvårdsskoleelevernas, och denna skillnad är signifikant vid båda tillfällena. Vid en jämförelse mellan de olika påföljderna för män är skillnaden vid båda tillfällena högst signifikant med det klart högsta medelvärdet för de internerade och det lägsta för ungdomsvårdsskoleeleverna. De manliga ungdomsfängelseeleverna ligger vid båda tillfällena signifikant högre än de manliga ungdomsvårdsskoleeleverna. Däremot är det ingen signifikant skillnad mellan manliga ungdomsfängelseelever och manliga fångar.²⁾

Vid en jämförelse mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna för flickor ligger vid båda undersökningstillfällena Ryagården högst; vid andra tillfället är skillnaden mellan skolorna signifikant. För de manliga ungdomsvårdsskolornas del ligger vid första tillfället Stigby och Råby och vid andra tillfället Råby högst; skillnaden mellan skolorna är signifikant. Vid en jämförelse mellan de båda ungdomsfängelserna ligger Mariefred vid båda tillfällena högre än Skenäs, och denna skillnad är vid andra tillfället nästan signifikant. Om man jämför de båda manliga fängelserna ligger Norrtälje vid båda tillfällena över Tillberga, en skillnad som vid bägge tillfällena är signifikant.

Om man jämför kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskoleelever finner man vid båda tillfällena att de kvinnliga har högre medelvärden, och denna skillnad är vid första tillfället signifikant. Vid en jämförelse mellan kvinnliga och manliga fångar finner man däremot ingen skillnad. Om man istället skulle jämföra intagna på kvinnofängelset å ena sidan med manliga intagna vid ungdomsfängelse, fängelse och internering å den andra, blir medeltalet för männen något högre, och skillnaden blir signifikant vid andra tillfället.³⁾

9.1.5.7 Resultat från olika jämförelsegrupper

Eftersom argot-testet i princip tidigare är oprövat, fanns det anledning att mer ingående söka fastställa testets egenskaper i form av reliabilitet och validitet (se mera nedan). Samtidigt vet vi nästan ingenting om olika grupperns kunskap om argot, varför det också hade ett sakligt intresse att närmare belysa detta förhållande.

Utgångspunkten vid studiet av argot var att detta i hög grad var ett exklusivt språk. Huruvida det dessutom bör betraktas som ett hemligt språk kan vi för närvarande lämna därhän. Mitt antagande var att detta är ett språk som är relativt välkänt inom kretsar som delvis ägnar sig åt asociala

¹⁾ Smärre avvikelser i medelvärdena mellan *tabell 9:13* och *tabell 9:12* förklaras av att antalet individer varierar på vissa anstalter beroende på olika beräkningsprinciper för bearbetning av optiska blanketter vid multiple-choice-test och en enkel summering av antalet rätta svar.

²⁾ De båda senare jämförelserna framgår ej av *tabell 9:13* men är likaså uträknade medelst variansanalys.

³⁾ Denna jämförelse framgår inte heller av *tabell 9:13*; den kan motiveras av att kvinnofängelset Hinseberg rymmer inte bara fängelsefångar utan också ungdomsfängelseelever och internerade. Eftersom de båda senare påföljdsgруппerna är representerade endast med några få fall, ingår inte denna jämförelse normalt i de variansanalytiska tabellerna.

Tabell 9:14. Procentuell lösningsfrekvens för argot-termer i testversion A och B för olika jämförelsegrupper.

Version A, N	Sjöbef. Sthlm 89	Åk 9 Sthlm 861	Åk 9 M:ö 288	Utr. M:ö 28	Version B, N	Sjöbef. Sthlm 89	Åk 9 Sthlm 861	Åk 9 M:ö 288	Utr. M:ö 28
Bengalo	52	27	82	82	Bäng	60	64	30	50
Bescha	14	20	15	7	Celltrumf	23	13	19	32
Blåsa en torsk	58	29	22	32	Dessäng	24	14	14	18
Bra läggning	25	21	13	18	Fjällko	43	36	14	32
Brandare	72	17	5	11	Flagga på	20	4	4	11
Buro	8	6	5	14	Flator	48	14	15	0
Byst	81	43	16	14	Få nerköp	14	15	19	32
Bängrita	47	29	13	43	Garia	14	5	6	7
Dabb	39	21	46	61	Gnoa	81	31	27	39
Durken	46	16	12	14	Gola	28	18	13	29
Generalgol	34	32	21	43	Grimma	7	9	14	25
Gummibit	52	44	38	29	Helsläng	34	15	11	29
Hänka	12	9	8	4	Jackerna	57	38	9	18
Kif	17	15	13	25	Joning	9	11	48	50
Klysa	29	26	39	25	Jura	32	22	22	21
Kockare	14	20	17	29	Knallis	18	3	13	18
Lover	54	27	59	75	Knaster	63	41	22	32
Manga	42	32	29	29	Kockalolapp	29	22	20	14
Manschetter	54	46	49	57	Krok	78	30	8	21
Mula	38	17	28	29	Kryssad	26	10	9	21
Musta	9	6	7	7	Lack	56	36	14	39
Nascha	28	20	41	57	Libra	48	32	23	39
Nebb	34	17	14	21	Limma	34	13	24	14
Nyckelpiga	42	25	16	11	Läggare	40	27	23	25
Pilo	36	15	24	18	Minka	19	15	9	14
Punka	32	19	8	39	Nerslag	34	14	14	36
Randa pek	14	16	10	4	Nertjack	33	40	33	54
Robba	81	26	21	43	O	32	42	50	75
Skiron	23	10	13	18	Punda	71	65	30	68
Slagg	44	12	8	18	Rackla romani	62	33	27	39
Snabbis	8	14	23	25	Rattis	61	68	62	61
Sökning	28	17	17	21	Repa	34	24	29	29
Tavring	46	24	31	43	Resa	52	47	34	43
Tjoffe	52	37	31	43	Resande	15	11	11	18
Tjåla	57	19	18	21	Spanska pen	49	28	25	54
Torped	35	9	7	21	Tingsare	1	6	7	18
Trascha	16	8	8	11	Tjabo	57	49	46	39
Tårtbit	48	15	14	36	Tjuring	40	6	9	39
Varing	35	12	6	7	Töja	14	6	7	25
Vejsta	2	9	8	7	Volta	12	7	7	18

eller kriminella aktiviteter och relativt okänt i andra grupper. Detta antagande kunde à priori inte tagas för givet utan får betraktas som en hypotes som bör testas. Det kan tilläggas att man ofta får höra uppfattningar av motsatt slag. En del förfäktar t.ex. att all personal inom kriminalvården behärskar detta språk. Andra påstår att alla som vuxit upp på Söder i Stockholm är familjära med denna jargong.

Tabell 9:15. Argot-kunskap hos jämförelsegrupper och motsvarande grupper i anstalts-materialet (medeltal, standardavvikelse, minimum, maximum, Kuder-Richardsons reliabilitetskoefficient).

Grupp	Kön	Test-version	N	M	s	Min.	Max.	KR
Åk 9, Sthlm	M	A	443	8.4	3.3	1	25	.44
” ”	M	B	443	10.2	3.4	1	20	.45
” ”	K	A	418	8.1	2.9	0	22	.31
” ”	K	B	418	9.4	3.2	0	22	.45
Åk 9, Malmö	M	A	172	8.4	2.8	2	16	.30
” ”	M	B	172	8.1	2.9	1	17	.35
” ”	K	A	116	8.6	2.4	3	15	.01
” ”	K	B	116	8.2	3.5	2	20	.53
Utredningshem, Malmö	M	A	19	12.0	4.2	7	20	.63
” ”	M	B	19	12.7	5.6	5	23	.79
” ”	K	A	9	9.2	3.7	6	18	.65
” ”	K	B	9	12.0	4.5	7	20	.70
M uv ($t_1 + t_2$)		A	93	18.9	6.1	6	36	.80
”		B	129	20.3	6.3	5	34	.81
K uv ($t_1 + t_2$)		A	47	21.2	7.8	0	33	.89
”		B	50	23.2	7.3	1	34	.88
Sjöbefälsskolan, Sthlm		A	89	14.5	5.9	4	34	.80
” ”		B	89	14.7	5.4	6	29	.76
Socialhögskolan, Lund, M + K		A	44	12.0	3.3	5	19	.24
” ” ”		B	44	10.9	3.9	4	18	.49
Sociolog., Lund	M	A	69	10.7	3.9	3	23	.50
” ”	M	B	69	9.6	3.9	4	17	.53
” ”	K	A	110	8.9	2.9	5	20	.18
” ”	K	B	110	9.0	2.9	2	17	.18
M uf ($t_1 + t_2$)		A	79	27.1	7.1	8	39	.89
”		B	84	27.3	6.7	1	36	.88
Anst. personal (M + K)		A	79	19.2	—	—	—	—
” ” ”		B	79	20.0	—	—	—	—
		(A + B)	79	39.2	9.7	20	64	.86
M f		A	85	23.3	10.4	0	38	.94
”		B	95	31.7	7.1	2	39	.92

Beräkningar enligt den förenklade formeln KR-21.

Flera olika grupper har fått besvara argot-testet, representerande olika åldrar, båda könen, vissa professioner och olika regioner i landet. Resultaten framgår av *tabellerna 9:14 och 9:15*.

I Stockholm har elever i årskurs 9 från sju olika skolor besvarat testen. Skolorna valdes så att de skulle representera så klara socialgrupp III-områden

som möjligt.¹⁾ Som framgår av tabell 9:14 är medelvärdet för elevernas kunskap på version A av argot-testet 8,2 och på version B 9,8 (n=861). Det är ingen skillnad mellan flickor och pojkar (pojarna ligger genomsnittligt 0,3 resp. 0,8 poäng högre). Det är inte heller någon skillnad mellan de olika skolorna (det är endast en poängs skillnad mellan Högalid som ligger högst och Hagsätra som ligger lägst).

Trots att vi försökte välja skolor som skulle ligga i Söder-områden, där argot av vissa förmodades vara vardagsmat bland tonåringarna, kunde eleverna nästan ingenting på argot-testen. Av 40 ord kan man nämligen genomsnittligt gissa 8 ord (20 % gissning på femvalsprov). Men det är inte bara genomsnittligt som kunskapsmängden nästan är obefintlig, även maximitalen är låga. Det högsta antalet rätta svar är 25 (för män på test A), men ånyo bör eventuella gissningar beaktas.

Det låga antalet rätta svar torde inte kunna förklaras av låg motivation eller trötthet. Enligt intervjuarna lär eleverna ha varit roade av uppgiften. Någon nedgång från första till andra versionen har inte heller förmärkts. Detta har kunnat studeras då i hälften av fallen A-versionen kom först och i hälften B-versionen.

Motsvarande undersökning har också utförts i årskurs 9 vid några skolor i Malmö, valda från områden med den största överrepresentationen av socialgrupp III. Eleverna i Malmö (n=288) har inte lyckats bättre, ehuru testet var hälften så långt och den andra versionen gavs först vid ett senare tillfälle.²⁾ Flickorna ligger genomsnittligt 1 poäng lägre än i Stockholm och pojkarna 2 poäng lägre. Båda grupperna ligger därmed på det magiska 8-poängstrecket. Det är inte heller här någon skillnad mellan de olika skolorna (Kirseberg ligger 1 poäng högre än Stenkula med Sofielund mitt emellan). Också maximitalen ligger lägre än i Stockholm.

En jämförande studie gjordes vidare på 6 utredningshem i Malmö. Pojkarna och flickorna på dessa hem visade sig ha något bättre kunskap än eleverna i grundskolan. Pojkarna klarade 12—13 ord och flickorna 9—12 genomsnittligt (n=28). Skillnaden mellan medeltalen för de olika utredningshemmen uppgår till 6 poäng, men de är baserade på mycket små tal.³⁾ Även på dessa hem blir dock maximitalen låga.

Man torde väl kunna betrakta dessa utredningshem som en möjlig inkörsport till ungdomsvårdsskola. Här börjar nämligen för en del elever "den kriminella karriären"⁴⁾ Vi kan således konstatera att eleverna redan differentierat sig från grundskoleeleverna men att de har långt kvar till ung-

¹⁾ Följande skolor valdes i samråd med experter på skolöverstyrelsen: Högalid, Hökarängen, Bagarmossen, Skärholmen, Hagsätra, Abrahamsberg och Södra Ängby (den senaste som varande mer medelklassbetonad).

Fältarbetet utfördes under ledning av Lars Jespersen, som har för avsikt att studera samband mellan kriminellt språk, beteenden och kriminella normer. Tre sådana test ingick i formuläret samt ett antal bakgrundsvariabler.

²⁾ Studien av skolorna i Malmö gjordes främst i panslyfte.

³⁾ Trots att ett par duktiga intervjuare jagade eleverna under två veckor, lyckades de inte nå mer än totalt 28 elever. Något bortfall betingat av vägrare finns emellertid inte.

⁴⁾ Cederholm (1970) har under min handledning gjort en explorativ studie av dessa hem.

domsvårdsskolornas relativa grad av sofistisering. Det är mycket stor skillnad i argot-kunskap, såväl om man ser till medelvärden som maximala. Däremot är det en mindre skillnad i minimala för ungdomsvårdsskoleelever och de båda jämförelsegrupperna, varför det ser ut som om man inte skulle behöva vara speciellt belastad för att tas in som elev på ungdomsvårdsskola.

Det är svårare att finna lämpliga jämförelsegrupper för de andra anstaltsgrupperna. Material har insamlats vid Sjöbefälsskolan i Stockholm för att jämföras med ungdomsfängelseeleverna. Nu valdes inte Sjöbefälsskolan som varande en representativ kontrollgrupp; snarare visste vi från pre-testet att denna grupp låg högre än vissa andra jämförelsegrupper. Men även med denna något speciella grupp ($n=89$) stannar medeltalet vid 14—15 poäng, vilket ska jämföras med ungdomsfängelseelevernas värde på 27 poäng. Man kan dock konstatera höga maximala bland eleverna på Sjöbefälsskolan.

Dessutom har studenter vid Socialhögskolan besvarat argot-testen (A+B) vid två tillfällen. Totalt har dessa ($n=44$) uppnått värden på 12 resp. 11 poäng. Vid första testtillfället gjordes en uppdelning på elever med och utan praktik, och de som hade praktik låg drygt 3 poäng högre ($n=8$) än dem som saknade sådan ($n=15$). Vid andra tillfället saknade eleverna sådan praktik och deras värden låg på samma nivå som tidigare elevers utan fältarbete.

Studenter vid Sociologiska institutionen har också testats och ligger typiskt nog något lägre än Socialhögskolans, med 9 resp. 9,5 poäng. Männen ($n=69$) ligger ca 1 poäng högre än kvinnorna ($n=110$), vilket slår igenom mera i B- än A-versionen. Här hölls också testversionen under kontroll, men det spelade ingen roll vilken version som besvarades först.

Att kontakt med kriminella grupper betyder något för inlärandet av argot bevisas än klarare av det relativt höga värde som vissa personalgrupper inom kriminalvården uppvisat. På A- och B-versionen sammantagna erhåller dessa ($n=79$) ett genomsnittligt värde på 39 poäng. Det framkommer vidare att den personalgrupp som varit längst i arbete har det högsta medelvärdet (Lidingögruppen).¹⁾

Det kan vidare nämnas att bland personalen männen kan något mer än kvinnorna, de som har högre skolutbildning kan något mer och de med längsta tjänstgöringstid likaså. På frågan var de lärt sig detta språk svarar de flesta bland personalen "på fängelse". Två av tre uppger vidare att de tror att de här orden används mest "på anstalt". På frågan varför ett sådant språk används är det vanligaste svaret "för att andra inte skall förstå".

Även för den grupp som arbetat länge inom kriminalvården är det dock en stor skillnad i argot-kunskap mellan personal och intagna. Personalens medeltal på knappt 20 poäng torde få jämföras med minst 30 hos de intagna på fångvårdsanstalterna.

¹⁾ Material insamlades vid Kriminalvårdsskolans grupper i Lidingö, Sigtuna och Södertälje. Känslorna var blandade inför formulären som bestod dels av ett argot-test dels av en kustodialismskala. I Södertälje-gruppen var respondenterna rädda att kunna bli identifierade via olika bakgrundsvariabler, varför 50 % lämnade dessa obesvarade. — Personalmaterial insamlades egentligen med pre-testet (på 104 ord) och på detta erhöles ett medelvärde på 54 poäng. Det är emellertid utkört dels som pre-test dels som A + B-version.

9.1.5.8 Argot-testets reliabilitet

Eftersom argot-testet är nytt och dessutom kommer att spela en viktig roll i den senare tidsanalysen (kap. 15), bör testets tillförlitlighet närmare undersökas. Vi ska börja med att studera reliabiliteten, vilket är ett mått på testets mätprecision. Mätfelen har i denna undersökning studerats med hjälp av olika reliabilitetsmetoder, som delvis kompletterar varandra.

1. Homogenitetsmetoden

Homogenitetsmetoden anses vara den teoretiskt mest välgrundade av de olika tillvägagångssätten att bestämma reliabilitet. Den skulle kunna betraktas som en förfinad form av *split-halfmetoden*, varvid som namnet antyder testet delas i två delar och individernas värden i de båda halvorna jämförs medelst en korrelationsbestämning. Individerna testas härvid bara en gång och testets båda delar betraktas som parallella test. Vid homogenitetsmetoden betraktas istället varje uppgift i testet som parallell uppgift till varje annan uppgift, varvid testet således ses som sammansatt av lika många parallella test som testet har uppgifter. Metoden förutsätter att samtliga uppgifter i testet mäter samma egenskapsvariabel, dvs. att testet är homogent.¹⁾

Efter sina grundare kallas homogenitetsmetoden även *Kuder-Richardsons metod*. KR-koefficienter föreligger på såväl anstaltsmaterialet som vissa av jämförelsegrupperna.²⁾ För anstaltsmaterialet är de uträknade på vardera av de två testversionerna dels totalt dels för olika anstalter och anstaltstyper vid de båda mättillfällena.

Totalt uppvisar KR ett värde för test A på .95 vid första och .93 vid andra tillfället och för test B på .93 vid bägge tillfällena. Dessa koefficienter måste betraktas som mycket höga. KR-metoden anses ändå underskatta reliabiliteten och ge lägre värden än *split-halfmetoden*.³⁾ Ju mer de enskilda uppgifterna i testet varierar vad gäller svårighetsgrad och interkorrelationer, desto större

¹⁾ Antagandet innebär att samtliga uppgifter förutsätts ha samma lösningsfrekvenser och samma interkorrelationer med övriga uppgifter. *Magnusson* (1969) framhåller att det kan visas att KR_{20} ger medeltalet av de *split-half*koefficienter som kan beräknas med Rulons eller Guttman's formel för alla tänkbara uppdelningar av testet i två delar; härvid hänvisas till *Cronbach*, 1951. *Magnusson* fortsätter: "KR₂₀ är alltså en internal consistency-koefficient och ger det bästa måttet på reliabilitet uttryckt som korrelationen mellan omatchade parallella test." (s. 134)

²⁾ I Göteborgs dataprogram för multiple-choice test ingår koefficienter uträknade enligt KR_{20} . Formeln för reliabilitet i ett test med n uppgifter är:

$$r_{tt} = \frac{n}{(n-1)} \cdot \frac{(s_t^2 - \Sigma pq)}{s_t^2}$$

³⁾ *Garrett* (1957, s. 337) hävdar: "This formula provides a minimum estimate of reliability - we may feel sure that the test is at least as reliable as we have found it to be by (78)." En något förenklad formel (där Σpq ersätts med npq , dvs. ett antagande införs om lika lösningsfrekvenser för samtliga uppgifter) KR_{21} ger än lägre uppskattningar av reliabiliteten än KR_{20} . Ju mer man med *split-half*metoden gjort testhalvorna ekvivalenta, genom att t.ex. ordna uppgifterna i svårighetsgrad, desto högre reliabilitetskoefficienter får man med *split-half* jämfört med KR_{20} (se också *Magnusson*, s. 135-136).

blir underskattningen av reliabiliteten. Som tidigare framhållits betraktades det inte som ett väsentligt mål att göra argot-testet homogent. Tvärtom eftersträvades en spridning av orden innehållsmässigt för att täcka ett så stort fält av olika aktiviteter som möjligt för att i stället öka dess prediktiva förmåga.

Vid användande av båda testversionerna samtidigt ökar dessutom testets reliabilitet.¹⁾ Enligt *Spearman-Browns formel för testförlängning* motsvarar deltestets koefficient på .93 en koefficient på .96 för båda versionerna och delkoefficienten .95 en så hög koefficient som .97.²⁾

Totalt sett kan vi konstatera att argot-testets homogenitetskoefficient är synnerligen hög och reliabiliteten således mer än tillfredsställande.³⁾

Då analtsmaterialet delas upp på olika analtstyper eller enskilda anstalter med konstanthållande av testversion och testtillfälle, blir givetvis homogenitetskoefficienterna lägre men är fortfarande relativt höga. Vid uppdelning på analtstyper (dvs. med kontroll för påföljd och kön) ligger KR-koefficienterna mellan .78—.97, varvid hälften är .9 eller högre. Vid uppdelning på enskilda anstalter ligger koefficienterna mellan .66—.97, varvid hälften uppgår till .86 eller därutöver.⁴⁾

Vid en jämförelse av analtstyperna finner man de klart högsta koefficienterna vid fängelse (av 6 koefficienter är ingen lägre än .92). Av de enskilda fängelserna ligger Hinseberg högst (.97 resp. .94), följt av Tillberga (.94 resp. .93) med Norrtälje lägst (.91 vid båda tillfällena). Den mycket höga lösningsfrekvensen för de internerade sänker koefficienten för Halls vidkommande. Det relativt låga medeltalet för eleverna vid ungdomsvårdsskolorna kan eventuellt bidra till att sänka koefficienterna för dessa skolor.

För jämförelsegrupperna med deras lägre medeltal blir homogenitetskoefficienterna också lägre, vilket är att förvänta då testen inte gjorts upp med hänsyn till dessa grupper (se tabell 9:15). För personalgrupperna är dock KR för båda versionerna så hög som .85 (med 80 ord på A+B). För Sjöbefäls-skolan är koefficienten .80 för version A och .76 för version B. Årskurs 9 i

¹⁾ De båda testversionerna A och B har inte körts ut sammanslagna på analtsmaterialet. Båda versionerna administrerades samtidigt vid insamlandet av Bodins material, men detta har inte bearbetats datamaskinellt, varför lösningsfrekvenserna för de enskilda orden inte föreligger.

²⁾ Spearman-Browns formel för testförlängning ("prophecy formula") har följande utseende då testlängden fördubblas:

$$r_{tt2} = \frac{2 r_{tt}}{1 + r_{tt}}$$

Reliabiliteten kan definieras som den del av den totala variansen som utgörs av varians i fördelningen över sanna värden. Vid förlängning av testet ökar den sanna variansen snabbare än felvariansen. Medan den sanna variansen stiger med kvadraten på det antal gånger som testet förlängs, är felvariansens ökning direkt proportionell mot ökningen i testlängd (se Magnusson, s. 90-93).

³⁾ Standardiserade intelligens- och kunskapstest bör ligga strax över .90, men också de bästa brukar stanna vid .93-.94, vilket även med split-halfkoefficienter betraktas som mycket högt (se t.ex. *Fhanér*, 1968, s. 87).

⁴⁾ Vid konstanthållande av analtstyp ligger av 20 koefficienter 45 % på .90 och däröver, 65 % över .85 och 80 % över .80. Motsvarande siffror vid konstanthållande av enskilda anstalter är av totalt 26 koefficienter 35 %, 69 % resp. 85 %.

Stockholm uppvisar naturligt nog väsentligt lägre koefficienter på .38 resp. .45 (koefficienterna är något högre för män än för kvinnor) och uppgår för båda testversionerna till .57. KR-koefficienten för årskurs 9 i Malmö är ännu något lägre (speciellt på version A där kvinnorna drar ner värdet, medan kvinnorna ligger högre än männen på version B); för båda testversionerna erhålls en koefficient på .44.

2. Parallelltestmetoden

Vid parallelltestmetoden konstrueras två parallella test som administreras med ett kortare tidsintervall och reliabiliteten beräknas som sambandet mellan resultaten av de två mätningarna. Denna reliabilitetskoefficient kallas också *ekvivalenskoefficient*.

I denna undersökning administrerades de parallella versionerna av argot-testet med två månaders intervall både vid anstalterna och vid skolorna i Malmö. Den egentliga avsikten med denna upprepning var emellertid inte att studera reliabilitet utan förändringar. Testet förutsattes härvid ha god reliabilitet och jag ville istället mäta eventuella förändringar i argot-kunskap över ett tidsintervall.

För uppskattning av reliabiliteten enligt parallelltestmetoden görs normalt tidsintervallet mycket kortare. Vid bestämning av tidsintervallets längd uppstår emellertid en konflikt, då man inte vill göra det så långt att fluktuation i de sanna värdena behandlas som felvarians (vilket leder till underskattning av reliabiliteten) och inte heller så kort att minneseffekter räknas som sann varians (varvid reliabiliteten överskattas). Det torde dock vara vanligast att testen administreras med endast någon dags mellanrum.

Trots att tidsintervallet här var mycket längre än vid vanliga reliabilitetsstudier, vågade jag inte använda mig av *test-retestmetoden*, varvid *samma* test besvaras två gånger. Vid retestmetoden kan man nämligen inte utesluta en felvarians som effekt av minne. Om jag inte velat gardera mig på denna punkt, hade jag inte behövt konstruera parallella test. Några testexperter betraktade detta som en onödig säkerhetsåtgärd, men jag ville utesluta varje anledning till tvivel på denna punkt.

Med ett testintervall på två månader erhöles en ekvivalenskoefficient för hela anstaltsmaterialet ($n=267$) på .81 (klassindelad produkt-momentkorrelation). I panelanalysen (avsnitt 15.1) kommer förändringarna att närmare beskrivas. Här ska vi endast konstatera att trots ett långt tidsintervall och två alternativa former av argot-testet samt i övrigt olika testsituationer (större delen av de testade var ej desamma vid första och andra tillfället, varvid det totala antalet individer sjunkit med mer än hälften) erhöles en relativt hög koefficient mellan de bägge mätningarna. Detta resultat, kompletterat med ett studium av förändringarnas riktning, stöder de tidigare slutsatserna om argot-testets goda reliabilitet.¹⁾

¹⁾ Malmömaterialet, som insamlades under samma betingelser, har underkastats en motsvarande analys. Ekvivalenskoefficienten blir här så låg som .22, vilket närmast var att förvänta med tanke på att eleverna i grundskolan inte hade någon kunskap i argot och gissningarna borde vara okorrelerade.

Sammanfattningsvis kan sägas att framförallt homogenitetsmetoden men även parallellmetoden visar att argot-testet har *mycket hög reliabilitet*.

9.1.5.9 Argot-testets validitet

Med ett tests tillförlitlighet ur validitetssynpunkt menas den säkerhet med vilken meningsfulla och relevanta mätningar utförts, såtillvida att mätresultaten verkligen är mått på de egenskaper man avsett att mäta. Det finns emellertid olika definitioner på validitet och när man övergår till att studera olika typer av validitet, möts man av en viss begreppsförvirring.

T.o.m. gränsen mellan reliabilitet och validitet kan i en mening sägas vara flytande. När man prövar ett tests validitet vill man göra en generalisering från testsituationen till en eller flera andra situationer. Men inom senare reliabilitetsteori har man med en vidare definition av reliabilitet som generaliserbarhet även sökt generalisera från en uppsättning observationer till andra uppsättningar som representerar samma population.¹⁾

I princip är man intresserad av reliabilitet endast som en förutsättning för valida mätningar. Hög reliabilitet är en nödvändig men ej tillräcklig förutsättning för hög validitet.²⁾

Något förenklat kan man säga att reliabiliteten uppskattas genom överensstämmelse mellan två mätningar av samma variabel med så likartade metoder som möjligt, medan validiteten beräknas som överensstämmelse mellan mätningar av samma variabel som utförts med metoder vilka är så olikartade som möjligt.³⁾

Vid reliabilitetsbestämningar brukar man utgå från samma urval individer som testats en eller flera gånger med samma eller ekvivalenta test. Vid testning av ett annat sampel ur samma population med samma test finner vi ett gränsfall som vare sig brukar behandlas under reliabilitets- eller validitetsbestämningar. Sådana gränsfall kan exemplifieras ur denna undersökning.

Material insamlades på anstalterna vid två olika tidpunkter varvid större delen av de intagna hade hunnit förnyas. Totalt erhöles på argot-testet ett medelvärde av 28 poäng vid båda tillfällena enligt variansanalysen, där hänsyn inte är tagen till att olika testversioner gavs på anstalterna vid de båda tillfällena.

Som ett annat exempel kan anföras att ett nytt material, insamlat av Bodin vid helt andra fångvårdsanstalter, också gav ett medelvärde på 28 poäng (den senare studien täckte endast ungdomsfängelse och manligt fängelse, vilket i huvudundersökningen också ger ett resultat på 28 poäng).

Dessa båda exempel torde säga något om testets reliabilitet men de får väl

1) För dessa senare utvecklingslinjer se Magnusson (s. 136), som refererar till *Gronbach et al* (1963).

2) Man har matematiskt kunnat visa att validitetskoefficienten för ett givet test alltid är mindre än eller på sin höjd lika med kvadratroten ur reliabilitetskoefficienten (se *Fhanér*, s. 112; här refereras till *Lord & Novick*, 1968).

3) Se även Magnusson (s. 152) som beskriver en fullständig validitetsprövning med flera variabler och flera metoder. Här redogörs för en valideringsmetod utvecklad av *Campbell & Fiske* (1959) utifrån en "multitrait-multimethod matrix".

främst ses som uttryck för dess begrepps- eller konstruktvaliditet (av sociologer ibland benämnt *empirisk validitet*).

1. *Konstruktvaliditet*

Utmärkande för konstruktvaliditet är att den inte sammanfattas i ett enda mått som en korrelation mellan ett test och ett kriterium. Vid såväl samtidig som prediktiv validitet jämförs däremot testvariabeln med en kriterievariabel. Konstruktvaliditet fastställs istället genom att visa att de konsekvenser som kan förutsägas utifrån en given teori uppfylles i en serie provningar.

Ett sätt att pröva denna typ av validitet är att studera skillnader mellan *olika grupper* som enligt teorin bör skilja sig åt. I denna undersökning skulle man enligt teorin förvänta sig att skillnaderna mellan anstaltstyperna framträder i en stigande grad av argot-kunskap från ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse till internering. Att medeltalen mellan anstaltstyperna verkligen ökar på detta sätt har vi tidigare kunnat konstatera (tabell 9:13). Samma serie kan iakttas vid båda testtillfällena.

Enligt teorin bör vidare anstaltsgrupperna ha högre argot-kunskap än jämförelsegrupperna. Enligt tidigare presenterade data ligger också ungdomsvårdsskoleleverna klart högre än elever i grundskolans årskurs 9, ungdomsfängelseleverna klart högre än elever vid Sjöbefälsskolan eller studerande vid Socialhögskolan och Sociologiska institutionen; intagna vid olika fängelseanstalter ligger också klart högre än personalen vid motsvarande anstalter (tabell 9:15).

Ett annat sätt att fastställa konstruktvaliditet är att studera korrelationen mellan enskilda uppgifter eller mellan *olika delar av ett test*. Testets delar måste ha höga interkorrelationer om det ska mäta en enskild variabel.¹⁾ En itemanalys har utförts varvid biseriala korrelationer uträknats för de enskilda termerna i argot-testet.²⁾ Dessa är ett mått på ordens differentiella kraft, dvs. hur väl de lyckas diskriminera mellan en hög- och en lågrupp på testet. De biseriala korrelationerna är för hela anstaltsmaterialet mycket höga.³⁾

¹⁾ Se Magnusson, s. 150 och 230.

²⁾ Ehuru uppgiftsfördelningen föreligger i två kategorier (0 eller 1), anses de biseriala korrelationerna vara det bästa uttrycket för graden av samband mellan uppgift och test utifrån ett vanligt antagande om normalfördelning i de variabler som mätes med testuppgifterna (Magnusson, s. 232).

³⁾ Vid testkonstruktion brukar man anse att biseriala korrelationer under .30 är relativt låga. Vid såväl testversion A som B föreligger för hela anstaltsmaterialet endast 1 ord utav 40 med ett så lågt värde. Vid uppdelning på anstaltstyper är dock andelen högre vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse, medan kvinnofängelset inte har något sådant ord. Internering uppvisar mycket höga biseriala korrelationer med 13 resp. 15 ord på .90 och däröver, trots en synnerligen sned fördelning av testpoäng.

Vad gäller de biseriala korrelationernas storlek är skillnaderna mellan anstaltsmaterialet och jämförelsegrupperna emellertid stora enligt *tabell 9:16*. Medan för anstaltsmaterialet endast 2 resp. 6 ord ligger under .50, är det för Åk 9 i Stockholm endast 1 ord på båda versionerna som ligger *över* denna gräns och för Åk 9 i Malmö 0 resp. 1 ord. Som synes är däremot fördelningarna jämnare för Sjöbefälsskolan och utredningshemmen, där också eleverna hade bättre kunskap i argot än i Åk 9.

Tabell 9:16. Fördelningen av de biseriella korrelationerna för anstaltsmaterial och jämförelsegrupper.

	Version	Anst.mat.		Sjöbefäl		Åk 9, Sthlm		Åk 9, Malmö		Utredn.hem	
		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Bis. korr.	N	596	651	89	89	861	861	288	288	28	28
.90-		2	6	-	1	-	-	-	-	-	2
.70-.89		28	22	2	3	-	-	-	-	4	6
.50-.69		8	6	14	10	1	1	-	1	8	8
.30-.49		1	5	18	14	15	17	15	23	9	8
.10-.29		1	1	5	10	20	18	12	13	11	8
-.09		-	-	1	2	4	4	3	3	8	8

Betraktar vi de båda testversionerna som ett test och mäter korrelationen mellan de båda deltesten, erhålls på Bodins material ett så högt samband som $r_{.93}$.

Ett tredje sätt att studera denna typ av validitet är att undersöka hur testresultaten *påverkas* av vissa variabler som enligt teorin bör ha en inverkan på den studerade variabeln. Vi kommer senare att finna att argot-kunskap samvarierar med ett stort antal variabler och bl.a. i tidsanalysen finna att testresultaten förändras i predicerad riktning (jämför även punkt 3. *Samtidig validitet*).

Enligt samtliga dessa sätt att studera konstruktvaliditet märker vi att det finns en logisk struktur i data som tyder på att argo-testet har en mycket god validitet.

2. Innehållsvaliditet

Inte heller denna form av validitet uttrycks i form av en koefficient mellan testet och ett kriterium. Det rör sig här snarast om en uppskattning av hur väl ett test täcker ett visst område. När det gäller argot-testet kan man betrakta de enskilda termerna som ett stickprov ur en population bestående av förbrytarspråket. Som framgick av "konstruktion av pre-test" (avsnitt 9.1.5.2) lades ett stort arbete ned på att verkligen få ett stickprov som representerade populationen. De olika delområden som skulle täckas av testet specificerades i förväg och orden samplades för att täcka samtliga områden. Härvid beaktades även att beteenden som ansågs vara frekventa i de undersökta grupperna skulle vara representerade med fler ord än icke-frekventa beteenden. Det bör dock framhållas att vår kunskap om populationen i detta fall är begränsad. Vi vet inte hur omfattande det talade förbrytarspråket är; det är t.o.m. möjligt att stickprovet, representerat med argot-testet, motsvarar en ganska ansevärd del av populationen. Genom det noggranna förfarandet vid testkonstruktionen torde vi kunna anta att stickprovet ger en representativ bild av populationen. Innehållsvaliditeten skulle därmed anses vara god.

3. Samtidig validitet

Vid denna typ av validitet föreligger samtidigt med testresultaten något mått på en kriterievariabel. Validitetskoefficienten anger hur säker testmätningen är som underlag för en diagnos; den kallas därför också för *diagnostisk validitet*. Testdata och kriteriedata bör fastställas oberoende av varandra.

Delaktighet i en kriminell subkultur kan ta sig många uttryck: deltagarna talar argot, omfattar avvikande normer och utför kriminella handlingar. Vi kan betrakta argot-kunskap som mått på delaktighet i en kriminell subkultur, från vilken vi kan predica en tendens att begå kriminella handlingar. Man kan också utifrån en teori om sekundär socialisation säga att medlemmarna dels lär sig tekniska färdigheter dels indoktrineras i vissa värderingar via språket. Jag antar på samma sätt att om man tillhör en kriminell subkultur och talar argot så internaliseras de värdedefinitioner som är inbyggda i argot. Språket kan användas som kriterium på kunskap, men vi vet samtidigt att språket kan ge uttryck åt värderingar och normer. Eftersom argot-testet har något av en projektiv karaktär är det lättare att mäta tillhörighet till en kriminell subkultur eller en tendens att begå kriminella handlingar via språket än via beteendet eller normerna.

Relationen mellan språk, beteende och normer kan inte belysas via data från huvudundersökningen, men sambanden mellan de tre variablerna har studerats i flera parallella studier. I *förundersökningen* besvarades tre olika standardiserade test omfattande ett argot-test, ett test för självrapporterade brott och ett normtest. Sambanden mellan de tre variablerna blev relativt höga. Produkt-momentkorrelationer mellan argot-kunskap och avvikande beteende (asocialt och kriminellt) uppgick till .67 och mellan argot och avvikande normer till .57 (Bondeson, 1968 a, s. 86).¹⁾

Vid *pre-testningen* ingick på nytt tre olika kriminalitetstest, omfattande språk, beteende och normer. För experimentgrupperna totalt var det emellertid inget samband mellan argot-kunskap och kriminellt beteende och ett negativt samband mellan argot och kriminella normer. Vid uppdelning av materialet på de olika anstaltstyperna var dock samtliga samband i förväntad riktning. *Tabell 9:17* återger såväl korrelationer som medeltal beträffande de olika testen för de olika anstaltstyperna separat och totalt samt för kontrollgrupperna. Medeltalen ger oss en förklaring till varför experimentgrupperna totalt inte uppvisade några samband.

Medan argot-kunskap ökar på ett förväntat sätt från ungdomsvårdsskola, över ungdomsfängelse och fängelse till internering, visar testen för avvikande beteende och normer en motsatt tendens. Ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever har således rapporterat en större andel brott och gett uttryck åt mer kriminella normer än fångar och internerade. Eftersom brotten inte

¹⁾ Även för *kontrollgruppen* erhöles ganska höga korrelationer (.50 resp. .24). Eftersom denna grupp nästan inte kunde någonting på argot-testet ($M = 2$ ord av 50) och detta således differentierade dåligt inom gruppen, är testets diagnostiska förmåga vad gäller kontrollgruppen, som testet sålunda inte var konstruerat för, ganska anmärkningsvärd.

Vad gäller kravet på *oberoende* mätningar kan nämnas att testen var standardiserade, hade helt olika karaktär och kontrollkodades av oberoende kodare.

Tabell 9:17. Argot-kunskap, kriminellt beteende och kriminella normer från pre-testning av experiment- och kontrollgrupper (medeltal och produkt-momentkorrelationer).

		Argot	Be- teende	Normer	Argot/ be- teende	Argot/ normer	Be- teende/ normer
	N	M	M	M	r	r	r
Ungdomsvårdsskola	24	57	61	32	.35	.14	.30
Ungdomsfängelse	31	76	58	30	.44	.01	-.06
Fängelse	20	76	39	21	.67	.33	.43
Internering	43	88	38	18	.33	.23	.55
Experimentgrupper:							
totalt	118	76	49	25	.02	-.19	.47
Kontrollgrupper:							
totalt	147	32	13	6	.36	.04	.59

var viktade i skalan för kriminellt beteende, skulle man som förklaring till dessa oväntade resultat kunna tänka sig att de förra rapporterat fler, men oskyldigare brott, medan de senare rapporterat färre, men grövre brott. Detta tycks emellertid inte vara fallet.¹⁾

Widerberg (1971), som deltagit i fältarbetet och skrivit en rapport angående resultaten från pre-testningen, tillskriver det oväntade resultatet bristande validitet hos beteende- och normtesten. Hon menar att det bland fångar och internerade rådde en viss misstänksamhet mot testen angående självrapporterade brott och kriminella normer, vilket skulle lett till en underrapportering i dessa grupper. Bland ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever förmärktes emellertid inte en motsvarande rädsla att testen skulle kunna hamna i fel händer. Här kunde man istället bland vissa elever märka en vilja att imponera på varandra, vilket eventuellt kan ha lett till en överrapportering.

Argot-testet har inga av de fel som beteende- och normtesten är behäftade med. Inför argot-testet rådde ingen misstänksamhet. Avsikten med detta test var svårare att förstå och någon misstanke att det skulle kunna utnyttjas på ett felaktigt sätt, var ej märkbar. Då testet var konstruerat på ett sådant sätt, att det framgick att vi redan kände till orden, var det ej heller fråga om att uppgä någon information. Argot-testet uppfattades allmänt som ett kunskapsprov. (s. 26)

Något tillspetsat skulle man kunna säga att argot-testet här tillskrivs validitet genom att det visar dålig överensstämmelse med kriteriedata. Detta åskådliggör det ofta svåra problemet att finna kriterievariabler med god validitet.

Vi kan ju inte gå ut och göra observationer på människors samlade brottslighet. De brott som finns registrerade säger mycket lite om den totala brottsligheten. Vid förundersökningen visade det sig att endast en försvinnande del av de självrapporterade brotten återfanns i ungdomsvårdsskoleelevernas journaler, samtidigt som det inte heller fanns något samband mellan självrapporterade och registrerade brott.

1) Widerberg (1971), som gjort en genomgång av grupperna för enskilda beteende- och normfrågor, skriver att ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseeleverna "ligger lika högt, ofta högre, även på de grövre beteendena" (s. 27).

Av korrelationerna mellan argot-kunskap och kriminellt beteende resp. kriminella normer kan dock utläsas att sambanden är i förväntad riktning vid samtliga anstaltstyper. De är vidare genomgående högre mellan argot/beteende än mellan argot/normer. De är emellertid lägre än dem som erhöles vid förundersökningen.¹⁾ Huruvida man ska beteckna de erhållna korrelationerna mellan argot-kunskap och kriminellt beteende som höga eller inte är delvis en smaksak och beror bl.a. på vilka antaganden man gör angående kriteriedatas reliabilitet och validitet.²⁾

Sambanden mellan beteende/normer, som totalt är de högsta för både experiment- och kontrollgrupper, bör tolkas med stor försiktighet då s.k. *kriteriekontamination* kan föreligga. Testen är lika såtillvida att de beskrivna brotten är desamma, men svarsalternativen är givetvis helt olika.

I en *parallellstudie* med material insamlat av Bodin (1971) vid ungdomsfängelse och fängelse har jag räknat ut motsvarande koefficienter: argot/beteende korrelerar .39, argot/normer .13 och beteende/normer .72 ($n=50$).³⁾ Tendensen är densamma: argot-kunskap korrelerar högre med beteende än med normer och en metodisk haloeffekt gör sig troligen gällande i relationen beteende/normer.

En viktig förklaring till att den samtidiga validiteten inte visat sig högre torde vara att kriterievariablerna, självrapporterade brott och accepterande av kriminella normer, mätts med instrument vilka själva brister i reliabilitet och validitet.⁴⁾ Men även om kriterievariablerna kunde mätas med större tillförlitlighet, skulle man inte erhålla några fullständiga samband. De olika testen är till innehållet heterogena och ej jämförbara sinsemellan.

Ett annat förfaringssätt, som innebär att man söker maximera *homogeniteten*, består i att gruppera ord och beteenden i par som matchar varandra. Man väljer ut t.ex. kännedom om knarktermer och korrelerar med uppgivet knarkbeteende. Jag har provat denna metod på materialet från pre-test-

1) Flera förklaringar torde kunna ges till det bättre resultatet i form av högre valideringskoefficienter vid förundersökningen. För det första var undersökningsledare – intervjuare, representerad i min person, välkänd för de intagna genom en långvarig kontakt, varför de visste att de inte behövde hysa oro för några konsekvenser utan kunde vara uppriktiga i sina svar. För det andra hade testen troligen bättre innehållsvaliditet då de var avpassade speciellt med tanke på denna kvinnliga ungdomsvårdsskolegrupp. Därtill kommer att beteendskalan viktades med hänsyn till brottens svårighetsgrad endast i den tidigare studien.

2) Våra koefficienter är av samma storleksordning som några interkorrelationer återgivna av Magnusson (s. 152) beträffande mätningar av variabeln allmän anpassning. Dessa tycks dock bygga på i strikt mening oberoende mätningar. T.o.m. typiska reliabilitetskoefficienter är emellertid relativt låga för projektiva test, personlighetsformulär och in-tressetest (ungefärligen .40–.85), vilka torde vara mest jämförbara med testen för självrapporterad kriminalitet och kriminella normer (se Phanér, s. 87).

3) Testen hade här nästan samma utformning som vid pre-testningen.

4) Om vi hade ett mått på reliabiliteten i testet för självrapporterade brott, kunde vi uppskatta korrelationen mellan de sanna värdena för argot och kriminellt beteende. Med en *attenuationsformel* kan man nämligen göra en korrektion för bristande reliabilitet i de båda uppsättningarna av testdata (se t.ex. Garrett, 1957, s. 346).

ningen.¹⁾ Sambanden kan för dylika deltest vara minst lika höga som för hela testet. Denna typ av analys vore troligen värd att vidareutveckla på ett större material.

Det kan tilläggas att argot-kunskap i huvudundersökningen korrelerar i hög grad signifikant med ett antal andra kriminalitetsvariabler. Totalt erhålls vid första tillfället produkt-momentkorrelationer på .24 med KKK, .34 med solidaritetsindex, .38 med antal anhållanden och .55 med antal domar. I de flesta fall är korrelationerna inom anstaltstyperna väl så höga och ofta högre än totalt.

Argot-kunskap interkorrelerar högre med kriminell ideologi (.31) än med kriminell identifikation (.15) och kriminell associationspreferens (.10). Det är anmärkningsvärt att KKK uppvisar lägre korrelationer än argot-kunskap med antal anhållanden (.24) och inte alls samvarierar med antal domar (.01).

Avslutningsvis kan sägas att vi genomgående får positiva samband av viss storleksordning då argot-kunskap korreleras med andra variabler som förmodas mäta en kriminell dimension. Eftersom kriteriedata inte i något fall torde vara bättre än den variabel som ska valideras, kan vi emellertid inte förvänta att finna speciellt höga korrelationer.

4. *Prediktiv validitet*

Om kriteriedata erhålls först efter en testning och man med testet vill förut-säga ett utfall beträffande kriterievariabeln, brukar man tala om prediktiv eller *prognostisk* validitet. Vid yrkesrådgivningen fastställs t.ex. via psykologiska test om en individ är lämplig för en viss utbildning och sedan studeras hans betyg efter avslutad utbildning eller hans senare framgång inom yrket. God prognostisk förmåga förutsätter god diagnostisk förmåga.

I förundersökningen korrelerades argot-kunskap med senare återfall. Data om återfall insamlades genom kriminalregistret och kontrollstyrelsens straffregister. Argot-kunskap, fastställd medelst test besvarade på ungdomsvårdsskolan, samvarierar mycket klart med återfall 5 år senare. Detta gäller även med kontroll för riskperiod och tidigare belastning (Bondeson, 1968 a, s. 102). Resultatet tyder på att argot-testet även skulle kunna ha god prediktiv validitet.

Sammanfattningsvis kan sägas att samtidig och prediktiv validitet visat signifikanta och relativt höga samband mellan argot-kunskap och kriminell

¹⁾ Användning av hasch och argot-termerna *chillon*, *kif*, *sipp* korrelerar t.ex. totalt för experimentgrupperna .26, och koefficienten stiger vid försäljning av hasch och motsvarande termer till .36 (för manliga ungdomsvårdsskolor är motsvarande koefficienter högst, .40 resp. .54). Användning av annan narkotika som centralstimulantia, barbiturater, opium, morfin eller hallucinogener och argot-termerna *bit*, *bängrita*, *gummibit*, *gå på p*, *spanska pen*, *nebb*, *nertjack*, *moffe*, *O*, *blue cher*, *resa* korrelerar totalt .42 (och stiger till högst .65 för manliga ungdomsvårdsskolor). Även för dessa serier är sambanden något högre vid försäljning än användning av narkotika. Sniffning och argot-termerna *ta en tank* och *trojna* korrelerar totalt så högt som .54, men koefficienterna är relativt höga endast vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse.

beteende. Det torde emellertid vara omöjligt att finna kriteriedata som visar god reliabilitet och validitet. Argot-kunskap har nämligen visat sig vara en bättre indikator på kriminalitet än självrapporterade brott och långt bättre än registerdata. Det synes därför som om konstruktvaliditet och innehållsvaliditet är väl så fruktbara begrepp när det gäller att uppskatta argot-testets validitet. Samtliga typer av bestämmningar tyder dock på att argot-testet har hög *validitet*.

9.1.6 Frågor kring argot

Jag ansåg det vara av intresse att söka få svar på vissa frågor angående argot, såsom hur ofta man använder detta språk, varför man använder det, var man lärt det etc. Det bör emellertid framhållas och det är relativt svårt att formulera dylika frågor. För det första gäller det att finna en term för argot som är begriplig för alla. "Argot" är en teknisk term som de intagna ej förstår. "Förbrytarspråk" är starkt laddat liksom "tjuvspråk", eventuellt negativt respektive positivt. I frågeformulären användes den troligen mer neutrala termen "slangord".

För det andra upplevs frågor kring språket av de flesta som abstrakta och subtila. Det framkom även vid våra informella intervjuer med de intagna att det var svårt att tala om dessa problem (se citat i avsnitt 9.1.6.4). Ämnet är komplext och vår medvetenhet om det vi uppfattar som självklart är i hög grad begränsad. I den mån argot dessutom delvis fyller en hemlig funktion, föreligger här en extra kommunikationsbarriär.

9.1.6.1 Användning av argot

Eftersom många hävdar att argot inte längre används, ställdes flera frågor angående de intagnas bruk av detta språk på anstalten och utanför.

Tabell 9:18. "Hur ofta använder Du sådana slangord på anstalten?" (J 1, A 1).

	t ₁	t ₂
Nästan alltid	5.4	5.2
Ofta	16.2	12.6
Ibland	35.2	35.1
Sällan	20.2	22.0
Nästan aldrig	22.9	25.0
	100 %	100 %

På frågan hur ofta de själva använder argot på anstalten är det vanligaste svarsalternativet "ibland" (35 %). En majoritet har svarat med ett av svarsalternativen *nästan alltid*, *ofta*, *ibland*, 57 % vid första och 53 % vid andra tillfället.

Variationen mellan de båda tillfällena uppgår i allmänhet endast till ett par procentenheter för anstaltstyperna eller de enskilda anstalterna. Andelen

som säger sig bruka dessa slangord relativt ofta sjönk dock kraftigt på två ungdomsvårdsskolor för pojkar, nämligen Stigby (från 67 % till 25 %) och Fagared (53 % till 34 %). Liknande tendenser noteras på ett stort antal frågor för Stigbys vidkommande. Även vid ungdomsfängelse märks en viss minskning (från 74 % till 59 %).

Vid en jämförelse av anstalter och anstaltstyper med hjälp av variansanalys finner vi vid första tillfället en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där ungdomsfängelse uppvisar det högsta värdet; vid andra tillfället har emellertid skillnaden försvunnit. För kvinnornas del uppvisar ungdomsvårdsskoleeleverna högre värden än fångarna, och denna skillnad är signifikant vid andra tillfället. Mellan kvinnliga och manliga fångar föreligger inga skillnader, medan däremot kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger högre än de manliga. Norrtälje ligger signifikant högre än Tillberga. Av samtliga anstalter ligger Ryagården och Mariefred högst vid första tillfället och Brättegården och Ryagården vid andra tillfället. Skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ är minst lika stora som mellan påföljderna.

Även om de intagna individuellt ger uttryck åt en relativt frekvent användning av argot, skulle vi förvänta att de kollektivt gav uttryck åt ett än högre bruk. För att undersöka de intagnas *perception av gruppnormen* i detta hänseende ställdes en fråga angående de andras användning av argot.

Tabell 9:19. "Hur ofta använder de andra sådana slangord här på anstalten?" (A 2)

Nästan alltid	7.3
Ofta	29.9
Ibland	45.2
Sällan	12.3
Nästan aldrig	5.3
	100 %

Det är således 82 % som uppger att *de andra* använder sådana slangord *nästan alltid, ofta, ibland*. Detta är en ökning med 25 % jämfört med föregående fråga. "Nästan aldrig" svarar nu 5 % mot 25 % på den personligt formulerade frågan.

Vid samtliga anstalter noteras denna tendens till perceptuellt förstärkta normer enligt *scatter-diagram 9:1*. Bland anstaltstyperna framträder denna tendens starkast på Hinseberg, där andelen som menar att de andra använder detta språk ofta nästan fördubblas jämfört med självangivelsefrågan. Cirka en tredjedels ökning förmärks vid manligt fängelse och internering. Skillnaden är något mindre vid ungdomsvårdsskolor för flickor (20 %) och pojkar (12 %) och minst vid ungdomsfängelse (4 %). Skillnaden mellan de manliga ungdomsvårdsskolorna är dock stor, och de två skolor som visade den största minskningen i eget bruk från första till andra tillfället, nämligen Stigby och Fagared, har också det största avståndet mellan eget och andras bruk av argot. Båda resultaten stöder tolkningen att dessa elever under mellantiden varit utsatta för en viss påverkan från personalens sida.

Liksom på föregående fråga ligger Ryagården (medeltalsmässigt) och

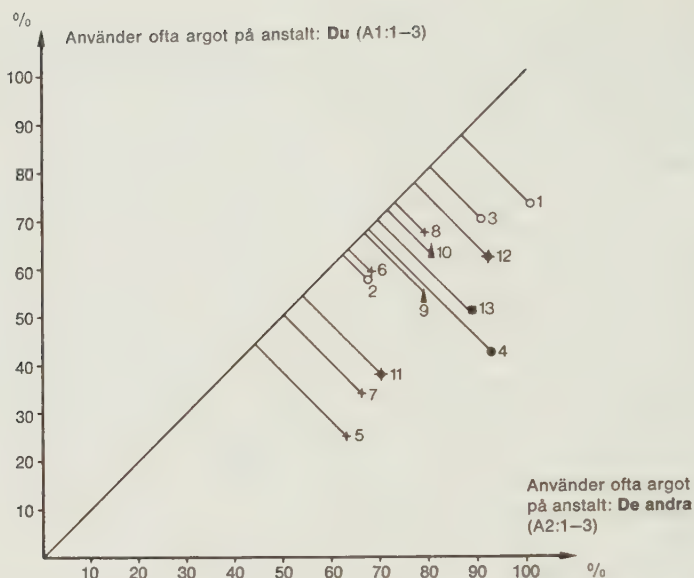

Diagram 9:1 Andel som anser att de själva resp. de andra ofta använder argot på anstalt (% per anstalt)

Brättegården (procentuellt) högst vad gäller de andras användning av argot. Därefter kommer Hinseberg, och på denna fråga är det ingen skillnad mellan kvinnliga fångar och kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever. Mellan påföljderna för män är skillnaden signifikant och på denna fråga, till skillnad från föregående, ligger internering högst, åtföljt av fängelse. Norrtälje har en signifikant högre nivå än Tillberga. Mellan manliga och kvinnliga fångar är det ingen skillnad, medan kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger signifikant högre än de manliga.

Enligt Clemmers *prisoniseringshypotes* skulle vi förvänta oss att fler använder argot på anstalt än ute. Genom att jämföra svarsfrekvenserna på fråga J 1 med följande på fråga J 2 kan vi undersöka om detta är fallet.

Tabell 9:20. "Hur ofta använder Du sådana här ord när Du är ute?" (J 2).

Nästan alltid	4.4
Ofta	9.9
Ibland	28.0
Sällan	22.6
Nästan aldrig	35.1
	100 %

Det är en minoritet som menar att de ofta använder argot ute. Alternativen *nästan alltid*, *ofta*, *ibland* har valts av 42 %, vilket är en minskning med

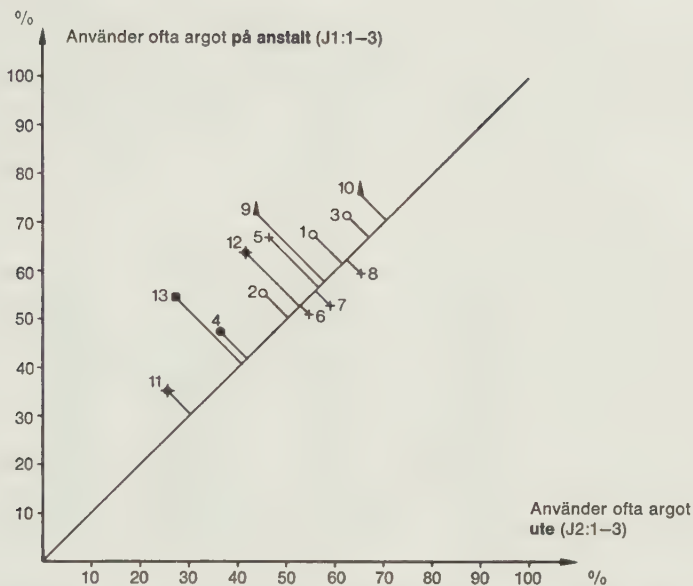

Diagram 9:2 Andel som använder argot ofta på anstalt resp. ute (% per anstalt).

15 % jämfört med fråga 1. Alternativet "nästan aldrig" ökar från 23 % till 35 %.

Vid en jämförelse mellan fråga J 1 och J 2 finner man enligt *scatter-diagram* 9:2 att vid 10 av 13 anstalter är det fler som säger sig använda argot på anstalt än ute. Störst skillnad finner man på Skenäs, Hall, Norrtälje och Stigby. De tre anstalter som inte ger stöd åt hypotesen utgörs alla av ungdomsvårdsskolor för pojkar, men skillnaderna mellan svarsfrekvenserna på de båda frågorna är här små.¹⁾

Enligt variansanalysen använder kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever argot ute signifikant oftare än kvinnliga fångar. Mellan påföljderna för män föreligger också en signifikant skillnad, där ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever ligger på en högre nivå än fångar och internerade. Någon signifikant skillnad mellan könen föreligger inte vare sig vid ungdomsvårdsskola eller fängelse. De ungdomsvårdsskolor som hyser narkomaner har högsta andelen intagna som uppger sig använda argot ute, nämligen Ryagården och Råby. På lägsta nivå ligger Tillberga och Hall.

Prisoneringshypotesen har också prövats medelst en direkt fråga (J 3).

Tabell 9:21. "Var tror Du man använder de här orden mest? Ute eller på anstalt?" (J 3).

Ute	13.0
På anstalt	87.0
	100 %

¹⁾ Såväl ekologiska som individuella samband mellan J 1 och J 2 är relativt starka.

Totalt har en stor majoritet svarat att de använder argot mest *på anstalt* (87 %). Det är på samtliga anstalter en klar majoritet som gett detta svar. Bland påföljderna ligger ungdomsfängelse högst (94 %) och bland enskilda anstalter Brättegården (100 %). Lägst är andelen på Ryagården (71 %) och Råby (63 %), vilket väl överensstämmer med resultaten från föregående fråga.

9.1.6.2 Inlärnin g av argot

Min hypotes är att de intagna i stor utsträckning förvärvar sin kunskap om argot på anstalt. Denna hypotes kan testas genom att relatera kunskap om argot till tid på anstalt. Men även om man finner att argot-kunskap ökar med tid på anstalt, behöver detta resultat inte med nödvändighet betyda att de intagna ökar sin kännedom om förbrytarspråket mer på anstalt än de skulle kunnat ha gjort i kriminella miljöer utanför anstalten.

Hypotesen skulle kunna preciseras till att utsäga att de intagna lär mer argot på anstalt än ute. Den teoretiska bakgrunden till detta starkare postulat kan formuleras med hjälp av Sutherlands *differentiella associationshypotes* och Sykes' *depriveringshypotes*.

Denna differentiella inlärningskurva kan emellertid endast med svårighet testas med hjälp av korstabuleringar mot tid på anstalt. För ett försök att hålla kriminell karriär utanför anstalten under kontroll, se dock multivariat analys i kapitel 15.

En mer direkt fråga till de intagna angående inlärningsprocessen (J 4) var avsedd att kasta något ljus över de berörda problemen.

Tabell 9:22. "Var tror Du att Du har lärt Dig *de flesta* orden?" (J 4).

(1.)	På ungdomsvårdsskola	18.1
(2.)	På ungdomsfängelse	12.3
(3.)	På fängelse	32.2
(4.)	På internering	3.5
(5.)	Ute med sådana som suttit inne	15.7
(6.)	Ute med sådana som <i>inte</i> suttit inne	2.8
(7.)	I knarkarkvartar	6.0
(8.)	I tidningar, böcker, TV och filmer	2.6
(9.)	I hemmet	1.0
(10.)	Kombinationer 1-4	2.6
(11.)	„ 1-4 + 5-9	2.1
(12.)	„ 5-9	1.0
		100 %

En majoritet svarar att de lärt sig *de flesta* orden *på anstalt*: 69 % har valt något eller några av anstaltsalternativen (1-4 eller 10). Till dessa kan läggas 16 % som uppgett *ute med sådana som suttit inne*.¹⁾ Fördelningen av de förra svaren per anstalt framgår av *diagram 9:3*.

¹⁾ De olika svarskategorierna har konstruerats dels utifrån flera pre-testningar dels från informella samtal, varvid bl.a. distinktionen mellan kamrater ute som suttit inne respektive ej suttit inne tydligt framkommit.

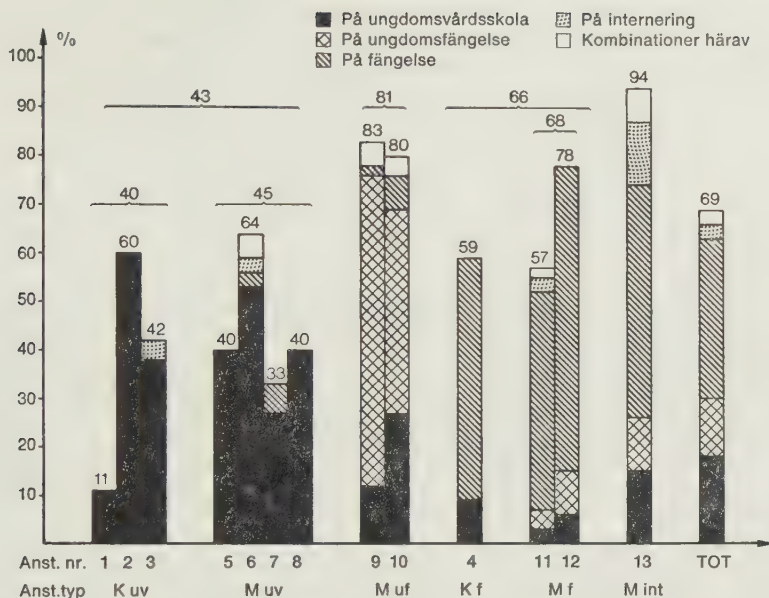

Diagram 9:3 "Var tror Du att Du lärt Dig de flesta orden?" (J 4)

De internerade, som har den längsta anstaltskarriären, uppger till 94 % att de lärt sig de flesta orden på någon typ av anstalt — ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse eller internering — där dock fängelse fått flest val, troligen beroende på att de internerade tillbringat mest tid på fängelse (se kap. 6.3.2).

Ungdomsfängelseeleverna har i mycket stor utsträckning svarat att de lärt sig mest argot på anstalt, sammanlagt 81 %. Norrtäljeanstalten ligger också på en hög nivå med 78 %. Ungdomsvårdsskoleeleverna har lägsta andelen dylika svar, vilket torde sammanhålla med deras kortare tid på anstalt.¹⁾

Som framgår av diagram 9:3 har de intagna, med undantag av de internerade, oftast svarat att de lärt sig argot på den typ av anstalt där de för närvarande vistas.

Vid det andra tillfället ställdes en annorlunda formulerad fråga, som även tidigare använts vid mina studier av amerikanska anstalter.

¹⁾ Bland enskilda ungdomsvårdsskolor är anstaltssvaren vanligast på Hornö och Forsane (60 % resp. 64 %). Man frågar sig om de mer oiniterade elever som kommer till dessa skolor har mer att inhämta på skolan eller om de mer "avancerade" eleverna på de andra skolorna istället föredrar att låta antyda att de har *känningar* även utanför anstalten. Genom att ungdomsvårdsskoleeleverna är ganska unga, skulle man kunna föreställa sig att de kan vilja skryta lite och framhålla att de inte har något att lära sig på det här stället.

På liknande sätt skulle de internerade kunna välja alternativet anstalt oftare, inte bara därför att de varit exponerade längre tid utan också därför att de blivit mer "*con-wise*" och kanske lärt sig att man bör antyda att anstalterna är förbrytarskolor. Genom att frågan är ganska indirekt, tror jag knappast att denna risk är stor.

Tabell 9:23. "Hur många av dessa slangord har Du lärt Dig på denna eller någon annan anstalt?" (A 3).

Nästan alla	24.0
Många	14.7
Ungefär hälften	6.4
En del	29.0
Nästan inga	25.9
	100 %

En polarisering av svaren kan iakttas på denna fråga där hälften menat att de lärt "nästan alla" eller "nästan inga" av orden på anstalt; det vanligaste svarsalternativet är dock "en del".

Trots att frågan kan förefalla något ledande, är det, jämfört med tidigare frågor, en förhållandevis lägre andel (39 %) som svarat att de lärt de flesta, dvs. *nästan alla* eller *många*, av slangorden på anstalt. Även på denna fråga ligger de internerade högst (68 %), åtföljda av fångarna på Norrtälje (47 %).

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där internering följs av fängelse, ungdomsfängelse och ungdomsvårdsskola. Kvinnliga fångar tenderar också att ligga högre än kvinnliga ungdomsvårdsskolelever. Någon skillnad mellan könen, med påföljd konstanthållen, föreligger inte. Det är en signifikant skillnad mellan Norrtälje och Tillberga. Bland enskilda ungdomsvårdsskolor ligger Ryagården och Forsane högst.

En jämförelse mellan svenska och *amerikanska intagna* visar för kvinnornas del att en högre andel av de amerikanska ungdomsvårdsskoleleverna men en något lägre andel bland de amerikanska fångarna säger att de lärt detta språk på anstalten. I stort verkar resultaten dock relativt lika (Bondeson, 1968 b).

9.1.6.3 Orsaker till användande av argot

Ett försök gjordes också att fånga motiven till bruket av argot. Svårigheterna att formulera sig kring språkvanor blir emellertid akuta då man kommer in på orsaksfrågor. Några svar från de informella intervjuerna med elever vid Fagared illustrerar vagheten i uttryckssättet: "Ja, det är snacket bara." — "Här går la sånt snack." — "Man lär sig uttrycka sig så, och sen använder man det själv." (I.I., s. 220 f.)

På basis av tidigare använda, standardiserade frågor med öppna svar konstruerades för de båda tillfällena två något divergerande orsaksfrågor med givna svarsalternativ.¹⁾

¹⁾ Den andra frågan "Varför tror Du att man använder sådana slangord på anstalten?" (A 4) gav en relativt likartad fördelning jämfört med frågan J 5, både totalt och per anstaltstyp. Den största förändringen var att svarsalternativet "för att det är de enklaste orden" ökade till 27 %, vilket kan bero på frågans omformulering eller på en ändrad inställning hos de intagna efter diskussioner dem emellan. De tre första mer subkulturella alternativen minskade något, speciellt på ungdomsvårdsskolorna, och mest markant på de kvinnliga skolorna.

Tabell 9:24. "Varför tror Du att man använder sådana här ord?" (J 5).

För att andra inte ska förstå	19.6
För att man känner att man hör ihop	20.1
För att vara tuff	11.5
För att de andra använder dem	29.5
För att det inte finns andra ord	2.4
För att det är de enklaste orden	16.5
	100 %

(3 % som angett kombinationssvar har exkluderats)

Det vanligaste svaret är således den relativt vaga kategorin "för att de andra använder dem" (30 %). Bakom detta svar kan givetvis dölja sig andra mer specifika orsaksfaktorer. Svaret är givetvis intressant i sig som stöd för en social imitationsteori (Tarde, 1912) eller med mer modernt språkbruk för att demonstrera *socialt tryck* eller *normtryck* (Rommetveit, 1955).

En relativt stor kategori utgörs också av de båda sista alternativen, för att "det inte finns andra ord" och att de är "de enklaste orden" (sammanlagt 19 %). De som valt den sista kategorin torde i allmänhet dels ha ett klenk ordförråd i svenska språket dels betrakta argot som ett självklart och enkelt språk.¹⁾

De tre första mer klart *subkulturella* kategorierna, "för att andra inte ska förstå" (20 %), "för att man känner att man hör ihop" (20 %), "för att vara tuff" (12 %), utgör tillsammans hälften av svaren. Denna andel är enligt *diagram 9:4* högst på ungdomsvårdsskolorna med 63 % men ligger relativt jämnt på de övriga anstaltstyperna. Andelen som svarat att orden används för att andra inte ska förstå är högst på skolorna för narkomaner: vid Ryagården och Råby har en tredjedel valt detta alternativ.²⁾

9.1.6.4 Personalens kännedom om och användning av argot

Ett sätt att försöka utröna i hur hög grad argot är ett subkulturellt språk, kan vara att undersöka i vilken utsträckning argot är känt av personalen vid anstalterna.

Som tidigare framkommit fick vissa personalkategorier också besvara ett argot-test, varvid de visade sig kunna mer av detta språk än förväntat, ehuru långt mindre än de intagna.

En annan fråga är emellertid om de intagna *tror* att personalen behärskar detta språk. Vid första tillfället ställdes en fråga härom.

¹⁾ Generellt tycks man dock kunna utläsa ett visst samband mellan kunskap på argot-testet och ett allmänt språktest som SRB enligt preliminära data från vissa parallellstudier. I förundersökningen erhöles också ett svagt positivt samband mellan argot-kunskap och intelligens ($r .22, p > .10$), men det bör erinras om att respondenterna vid detta tillfälle själva skulle definiera argot-termerna, vilket torde kräva mera av språkfärdighet än senare multiple-choice versioner.

²⁾ Angående den *hemliga* funktionen hos argot se Bondeson, 1967 a, del I, s. 29-49.

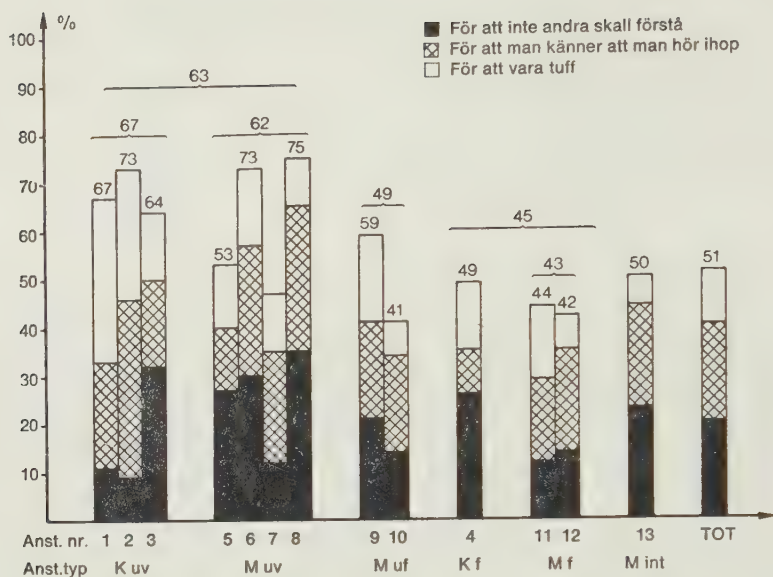

Diagram 9:4 "Varför tror Du att man använder sådana här ord?" (J 5)

Tabell 9:25. "Tror Du personalen förstår dessa ord?" (J 6).

Nästan alla orden	17.1
De flesta orden	29.9
Många av orden	24.7
Några av orden	16.5
Få av orden	7.1
Nästan inga av orden	4.7
	100 %

En överraskande stor andel av de intagna trodde också att personalen förstod en hel del av detta språk. Andelen som förmodade att personalen kunde *nästan inga*, *få* eller *några* ord uppgår totalt endast till 28 %. Dessa svarskategorier är dock vanligare vid ungdomsvårdsskolorna (39 %) och kvinnofängelset (35 %). Högst är andelen på Forsane (49 %) och lägst på Mariefred (21 %).

Enligt variansanalysen är ungdomsvårdsskolorna signifikant skilda från de övriga påföljderna för män. Skillnaden pekar i samma riktning för kvinnorna, ehuru den inte är signifikant. I övrigt är värdena mycket lika vid olika jämförelser.

För att undersöka om de intagna ville betrakta argot som sitt eget språk, eller om de t.o.m. menade att personalens användning av det kunde underlätta kontakten mellan de båda grupperna, ställdes ytterligare en fråga.

Tabell 9:26. "Gillar Du att personalen använder detta språk?" (J 7).

Gillar	4.0
Likgiltigt	65.3
Ogillar	30.7
	100 %

Majoriteten tycks vara likgiltig, men en betydligt större del svarar *ogillar* (31 %) än "gillar" (4 %). På Brättegården är det dock 56 % som säger att de "ogillar" att personalen använder detta språk och på Hinseberg 48 %. Lägst är denna andel på Fagared med 9 %.

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där ungdomsvårdsskolorna utmärker sig för en låg ogillande nivå. Man kan notera att Tillberga ligger på en högre nivå ogillanden än Norrtälje. Kvinnorna ogillar att personalen använder argot signifikant mer än männen, såväl vid ungdomsvårdsskola som fängelse.

En korstabulering av frågan J 7 mot J 6 visar för hela anstaltsmaterialet en svag tendens till att de som tror att personalen kan en hel del av orden i högre utsträckning är likgiltiga för om personalen använder detta språk, medan de som tror att personalen endast kan en ringa del av orden i högre utsträckning ogillar att personalen använder dessa ord (C .18, $p < .05$).

De bandade intervjuerna med de intagna kastar lite mer ljus över deras attityd till personalens användning av argot och andra i detta avsnitt berörda problem kring användningen av argot.

9.1.6.5 Bandade intervjuer med intagna

En svårighet vid de formella intervjuerna om argot var själva *benämningen* av språket. Det kallas ömsom "kåkslang", "kåksnack", "tjuvspråk" och "romani", men många intagna tycks ha svårighet att överhuvud avgränsa språket och ge det någon beteckning.

- Det hör väl till det vardagliga talet. (Ryagården; s. 98)
- Det är vanligt snack alltså. (Mariefred; s. 364)

Den något diffusa karaktären hos argot skulle eventuellt kunna vara en bidragande förklaring till att de intagna tror att *personalen* förstår en hel del av orden och i stor utsträckning säger sig vara likgiltiga till att personalen använder detta språk.

- Vi reagerar inte så mycket på det, genom att det är ett vardagligt ord om man säger så, för oss alltså. Det är klart att första gången reagerar man på det. (Fagared; s. 220)

Ett annat svar på frågan "Vad tycker du om att personalen använder dom orden?" bör dock uppmärksammas.

- Nä, dom använder dom aldrig, dom orden. (Forsane; s. 208)

De intagna accepterar att personalen använder argot om det är personaltyper de gillar.

— I varje fall när det är sån personal som vågar ta initiativ och vågar vara sig själva alltså. Koppla av att han är vårdare . . . Han är människa helt enkelt. (Fagared; s. 221)

Däremot accepterar man inte personal för att de talar argot.

— Näe, det passar inte dom alltså. Det verkar, vad fan ska jag säga, det verkar som om dom skulle ställa in sig, om dom använder det. Tycker jag alltså. För att köpa sig vänskap, eller nåt sånt där. (Norrtälje; s. 435)

Följande uttalanden antyder något om *var* man lärt sig argot:

— Alltså det har man fått lärt sig, när man börja liksom och kom på skolor och så där, för . . . Ja. Och sen har man börjat dragit liksom . . . (Hornö; s. 19)

— Ja, det mesta lär man sig ute, genom att man träffar andra som har vatt på hårdare anstalter, ungdomsfängelser till exempel. (Fagared; s. 220)

— Ja, att stjäla bilar . . . Men man blir mycket råare alltså. Det har jag blivit, sen jag kom hit. När jag började stälde man bara mopeder och sånt va. Men det hade man ju växt ifrån. Men sen så åkte man ju in. Och så var det annat snack där, och så följde man med det snacket. Och sen kom man hit. Så följde man med detta snacket. Så kommer man väl till UF. Så följer man med det snacket. Sen sitter la man förvarad sen. (Forsane; s. 203)

— Ja, alltså, det är bland polarna, som man är ihop med här, man har lärt dom. (Norrtälje; s. 434)

Olika skäl ges till *varför* de intagna använder argot:

— Ja, varför, varför?

— Ja, varför använder man dom inte? Nya ord.

— Ja, jag vet inte. Det är lättare att snacka så alltså. Har man lärt sig dom så, så använder man dom.

— Ja, man fattar ju det bättre, alltså, sen vad man snackar om. (Forsane; s. 207)

— Ja, det vet jag inte riktigt, det är väl för att dom andra använder det, tror jag. (Mariefred; s. 384)

— Nä-ej, det är ju . . . Så snackar väl alla tjuvar. Varenda *tjuv* kan väl snacka sånt där. (Forsane; s. 185)

— Det är ungefär samma så som, som en partiledare snackar sin speciella svenska. Så där läskiga ord som ingen annan förstår. Det är svenska det också. (Fagared; s. 221)

— Därför att det är kul. Kan man sånt, så tror dom att han är garvad och så där. (Fagared; s. 221)

— Ja, det beror ju på det att man har sån press från alla hållena. Det är ingen som vill va sämst. Det är ingen som vill va hackkyckling. Men det blir det alltid nån som blir det i alla fall. (Forsane; s. 204)

— Man kan ju nästan säga att det är nånting liknande som en statussymbol här. Alltså är det en som behärskar den där kåkslangen, så ska han ge det intryck på den andra att han har gått igenom ganska bra tid på kåken. Att han vet hur det ligger till här. Så det . . . jag tror det är en stor betydelse . . . (Norrtälje; s. 453)

Att det inte är så lätt att *upphöra* med detta språk när man lämnar anstalten antyd i följande citat:

— Men alltså man, här va, man lär sig en massa snack, va, och där, om man säger rätt snack. Då kör man ju med det när man kommer ut också. Man är mycket fräckare och såna grejor. (Stigby; s. 519)

— Alla skulle va värre än den här. Alla vill ju va värst — i snacket och så där. När killarna muckar från, då får dom . . . dom flesta har ju mindrevärdes-

komplex och så där och tycker att en känner sig jävligt taskig när en kommer ut. Då blir det att dom tar i med käften istället. Blåser upp sig. Och det är det enda försvar dom har. (Stigby; s. 204)

9.1.7 *Andra frågor kring kriminalisering*

Vi har med tre olika kriminalitetsskalor (KKK, solidaritet och argot-kunskap) och med några frågor kring argot påvisat förekomsten av en kriminell subkultur på anstalterna. Vi ska i kapitel 15 undersöka hur dessa samvarierar med tid på anstalt med konstanthållande av olika faktorer.

För att undersöka hur medvetna de intagna själva var om existensen av ett kriminellt klimat på anstalterna ställdes ytterligare några frågor härom av ett mera direkt slag. Eftersom jag av erfarenhet vet att de intagna, inte minst på ungdomsvårdsskolorna, indoktrineras av personalen till att tro att "här talar vi inte om brott", "tjock talar vi inte om på det här stället" etc., förelåg det en viss möjlighet att de intagna kom att göra personalens definition av situationen till sin egen. För att motverka dylika stereotypisvar demaskerades frågorna såtillvida att de utgick från vissa tendenser och frågade om hur vanliga dessa tendenser var. Vid direkt påseende kan den första frågan (J 8) förefalla ledande men med kännedom om den indoktrinering som de intagna utsätts för torde den till sin effekt vara relativt neutral.

Det är inte bara personalcheferna som förnekar att det förekommer skadliga effekter intagna emellan (se t.ex. P.I., s. 47 och 148), kriminalvårdsberedningen bygger också sitt betänkande på att den tidigare så grundläggande tanken att klientel med olika belastning kan påverka varandra är felaktig.

Det har ansetts att risk föreligger för skadlig påverkan på mindre avancerade klienter från mera avancerade klienters sida. Beredningen anser att dessa farhågor är betydligt överdrivna. (SOU 1972:64, s. 19)

Göransson & Larsson (1970) skriver också angående ungdomsvårdsskolorna att den kritik som haft till huvudargument att dessa institutioner är brottskolor "skjuter över målet" (s. 140). I ingetdera fallet nämns undersökningar som visat vare sig det ena eller det andra.

Vi ska först redovisa resultaten från vissa standardiserade frågor och sedan lyssna till de intagnas egna röster.

9.1.7.1 *Enkätdata*

Som tidigare nämnts har Glaser (1964) redovisat data som skulle tyda på att intagna nästan aldrig talar om brott.¹⁾ Förekomsten av sådana diskussioner på de här studerade anstalterna mättes bl.a. med följande fråga:

¹⁾ På en delfråga har 3 % svarat att de talar mest om brott och på en annan delfråga har också 3 % uppgett att de försökt lära sig något om brott (s. 107-108). På en tredje fråga uppges 1 % att de försöker finna ut hur man kan undvika att åka fast och tjäna mer pengar på brott. Andelen tycks av en tabell (s. 112) att döma vara högre för "de andra" än för "dem själva" och öka med tid på anstalt.

Tabell 9:27. "På anstalter pratar man gärna om saker som brott, sprit, knark och sex. Hur ofta pratar man om sådant på den här anstalten?" (J 8).

Nästan alltid	37.2
Ofta	39.4
ibland	18.9
Sällan	2.7
Nästan aldrig	1.8
	100 %

Totalt är det mycket få som menar att "brottsdiskussioner" är sällan eller aldrig förekommande. Så mycket som 77 % anger tvärtom att de intagna pratar om dylika ting *nästan alltid* eller *ofta*. Enligt *diagram 9:5* är denna nivå nästan identisk på samtliga anstaltstyper, ehuru den varierar mellan enskilda anstalter av samma typ. Dessa svarskategorier är vanligast på Ryagården (92 %), åtföljt av Hinseberg, Mariefred, Norrtälje, Fagared och minst vanliga på Tillberga (54 %).

Variansanalysen uppvisar inte heller någon skillnad mellan påföljderna, vare sig för män eller kvinnor. Vad gäller enskilda anstalter av samma typ är det signifikanta skillnader mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (med Ryagården på högsta nivå), för ungdomsfängelse (med Mariefred högst) och för manligt fängelse (med Norrtälje högst). Vidare lägger man märke till en signifikant skillnad mellan kvinnliga och manliga fångar, där kvinnorna ligger högst.

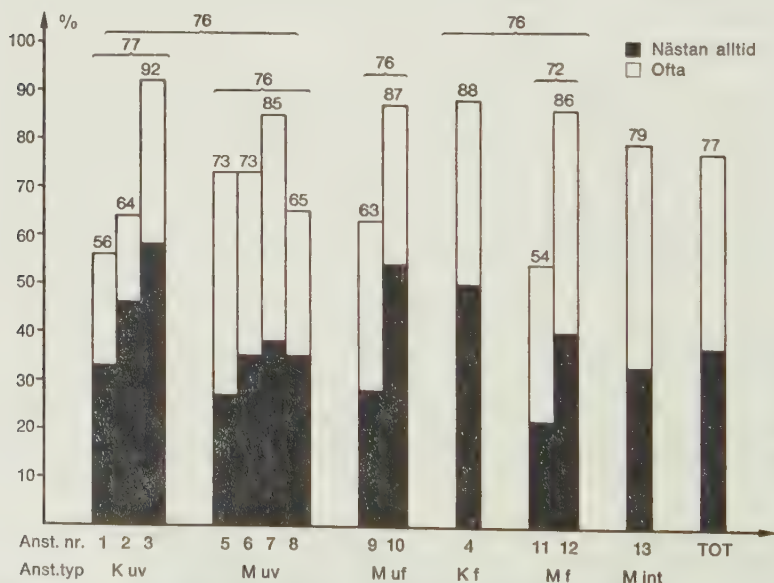

Diagram 9:5 "På anstalter pratar man ofta om saker som brott, sprit, knark och sex. Hur ofta pratar man om sådant här på anstalten?" (J 8)

Sedan man konstaterat att brott och knark diskuteras ganska intensivt på anstalterna, blir nästa fråga om dessa samtal har någon effekt. Predisponerar sådana samtal de intagna i den meningen att de är handlingsskapande? Det kunde ju tänkas att s.k. *kåkhistorier* endast var ett sätt att fördriva tiden på och att de inte togs på större allvar. Personal, som erkänner förekomsten av sådan verbal undervegetation på anstalterna, vill inte gärna tillskriva den någon betydelse. Följande fråga härom ställdes till de intagna :

Tabell 9:28. "Tror Du man tar intryck av att prata om sådana saker så man sedan lättare begår nya brott?" (J 9).

Ja, alla tar intryck	13.0
Ja, de flesta tar intryck	29.7
Ja, ungefär hälften tar intryck	9.4
Ja, några tar intryck	43.7
Nej, ingen tar intryck	4.2
	100 %

Endast få hävdar att "ingen" tar intryck, medan så mycket som 42 % uppger att *alla* eller *de flesta* tar intryck så att man sedan lättare begår nya brott. Som framgår av *diagram 9:6* är skillnaderna större mellan enskilda anstalter av samma typ än mellan de olika anstaltstyperna. Totalt sett har mariefredsanstalten den högsta frekvensen svar att alla eller de flesta tar intryck (70 %), medan Brättegården har den lägsta (22 %).

Genom Mariefreds speciella profil visar också variansanalysen en signifikant

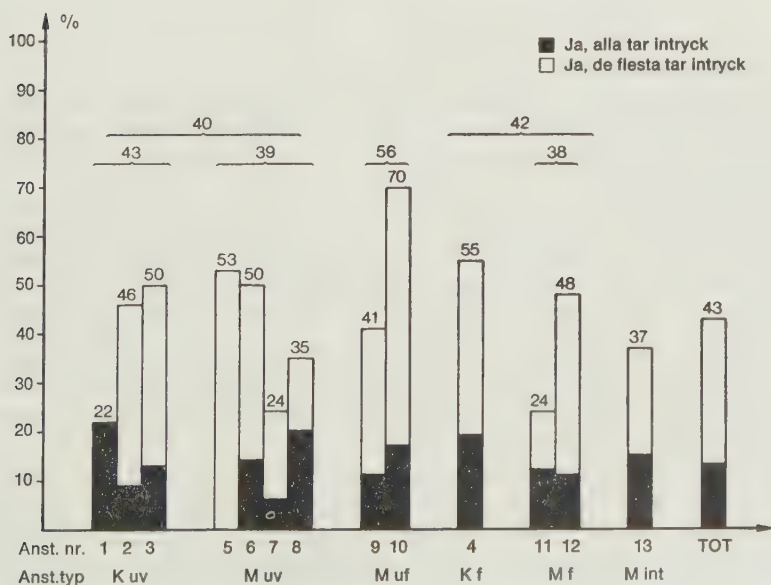

Diagram 9:6 "Tror Du att man tar intryck av att prata om sådana saker så man sedan lättare begår nya brott?" (J 9)

Tabell 9:29. "En intagen säger till andra intagna, att han på alla sätt vill undvika att begå nya brott och i fortsättningen tänker leva ett skötsamt liv. Hur många av de andra brukar då håna honom, för att han vill bli en 'knegare'?" (J 20).
 Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Alla	De flesta	Ungefär hälften	Några	Ingen
K uv						
Brättegården	9	0	0	0	56	44
Hornö	11	9}2	18}9	0}2	46}54	27}33
Ryagården	23	0	9	4	57	30
M uv						
Stigby	15	13	27	13	40	7
Forsane	33	9	27	12	24	27
Fagared	34	0}5	6}16	15}16	38}31	41}32
Råby	20	0	5	25	25	45
M uf						
Skenäs	43	2}6	12}19	7}11	67}51	12}14
Mariefred	46	9	26	15	35	15
K f						
Hinseberg	58	0	24	10	38	28
M f						
Tillberga	76	0}1	15}19	12}10	37}48	37}22
Norrtälje	98	2	22	8	57	10
M int.						
Hall	122	2	12	4	50	32
Totalt	588	3	17	9	45	26

skillnad mellan påföljderna för män, där just ungdomsfängelse intar det högsta värdet. Skillnaden mellan Mariefred och Skenäs är emellertid signifikant, liksom mellan Norrtälje och Tillberga. Liksom på föregående fråga kan vi således konstatera mera av en kriminell subkultur på de slutna fångvårdsanstalterna än de öppna.

I likhet med föregående fråga kan vi också notera en signifikant skillnad mellan kvinnliga och manliga fångar, där kvinnorna i högre grad ger uttryck åt uppfattningen att de påverkas av dessa diskussioner. Dessa resultat strider mot gängse teori på området, vilken gör gällande att kriminella subkulturer inte skulle finnas på kvinnliga anstalter.

Det föreligger ett signifikant samband mellan frågorna J 8 och J 9, dvs. ju mer det pratas om brott etc. desto större bedöms sannolikheten att man tar intryck och sedan begår nya brott.

Vi har konstaterat att det finns ett stort intresse på anstalterna för s.k. *rövarhistorier*. Man kan i sammanhanget fråga sig hur det går för en intagen som istället för att skryta med sina bravader försöker göra intryck genom att tala om att han vill försöka undvika att begå nya brott och leva ett skötsamt liv. Enligt tabell 9:29 är det vanligaste svaret att "några" av de andra brukar håna honom för att han vill bli en "knegare" (45 %). En fjärdedel uppger att

"ingen" skulle håna honom, medan en femtedel säger att "de flesta" eller "alla" skulle göra det.¹⁾ För att den *informella sociala kontrollen* ska fungera kan det emellertid vara tillräckligt att *några* utdelar sanktioner.

Också på denna fråga är variationen mellan enskilda anstalter av samma typ större än mellan olika typer av anstalter. Enligt variansanalysen påträffas det högsta värdet på Stigby yrkesskola, och skillnaderna mellan de manliga ungdomsvårdsskolorna är signifikant. Det näst högsta värdet finns på Mariefred,²⁾ som också skiljer sig signifikant från Skenäs. Genom Mariefred blir ungdomsfängelse den påföljd som får det högsta värdet, vilket bidrar till en signifikant skillnad mellan påföljderna för män. Mellan ungdomsvårdsskola och fängelse för kvinnor är däremot skillnaden icke signifikant. Någon skillnad mellan könen vid konstanthållande av påföljd kan inte heller fastställas.

Det är signifikanta samband mellan den sista frågan om den informella sociala kontrollen och de båda föregående angående brottsdiskussionernas frekvens och effekt.

9.1.7.2 Bandade intervjuer med intagna

Här följer några spridda röster som berättar om hur de intagna på olika anstalter pratar om brott och knark och hur de påverkas av dessa diskussioner antingen de själva vill eller inte. Av citaten att döma skulle framförallt ungdomsinstitutionerna fungera som brottsskolor.

— Man har *lärt sig* på skolorna liksom, att så och så ska du göra, va. Och, ja, liksom det, man har lärt sig allting på en skola, va, om man säger så. - - - Allting dumt. Lärt mig att *knarka* och *greja*. - - - Ja, jag har lärt mig alltså . . . jag har blivit hårdare, liksom man säger, va. Jag är inte samma människa som jag var då, för att då visste jag inte så mycket. Mer än det liksom att jag hade rymt och såna där grejor, va, och vatt med på lite inbrott och sånt där. Men det var ingenting liksom jämfört med vad man gör nu, va. Så jag har blivit mycket sämre. - - - Det är kamratskapet, alltså tjejkarna, va, Dom . . . alla tjejer liksom . . . vi går med mask liksom. Vi kan aldrig va naturliga, när vi är här. För är man naturlig liksom och så där, då . . . är man vek och så där, då blir man nerpuffad direkt liksom. Då är man inte värd skiten, va. Man måste va hård liksom och så där, för att kunna hålla sig oppe, va. - - - Ja, det liksom, vi går här varje dag liksom och nöter på varandra, va. Liksom dom sitter och snackar liksom, vad dom gör ute och så där, och vad dom har gjort tidigare liksom. Det blir liksom att — alltså omedvetet, va, så får dom den där attityden, liksom *den där hårda grejen*. (Hornö; s. 19, 20)

— Det är bara skit med allting vad ungdomsvårdsskolor heter, och sånt där, flickhem och sånt, det är bara skit — det är *utbildning i kriminalitet*, alltså. Där får man alla kontakter och *dessänger av alla slag* — sen klarar man sig utan jobb. - - - Jag har lärt mig *allt* där. Jag var så oskyldig när jag kom på flickhem första

¹⁾ Totalt är kontingenskoefficienten .35 och för de olika anstaltstyperna är C: k uv .41, m uv .31, m uf .33, k f .13, m f .35 och m int .15.

²⁾ Frågan har lånats från *Brinck & Larsson* (1968), som erhöll mycket likartade fördelningar för Mariefreds vidkommande. Medan vi fick 85 % som svarade att några — alla hånfullt skulle kalla någon som vill sköta sig för en "knegare" fick de 83 % som svarade på detta sätt bland de intagna och 100 % bland personalen.

gången så. Visserligen hade jag *silat*, men jag hade ju inte såna kontakter, som jag har nu, och jag visste inte alls lika mycket, alltså. Så i jämförelse, är de nästan skratretande vilken *utbildning* det är alltså. I just *brott* va. (Ryagården; s. 66)

— Vi påverkar inte dom medvetet, utan dom ser upp till oss så otroligt, och dom som kommer hit som är fjorton, femton, sexton upp till sjutton år, va, dom tycker: Åh, liksom, ååh! Dom hör oss kanske sitta och prata om nånting, och då tycker dom: Åhh, liksom, ååh!, så att dom blir påverkade, alltså, vi påverkar ju dom omedvetet. Dom, alltså, *dom tar intryck*, va, utan att vi menar nåt med det. Vi påverkar dom *absolut* inte, snarare tvärtom! (Ryagården; s. 542)

— Och bara för att då komma med så började också jag att *silat*, men jag visste ingenting vad det var. (Ryagården; s. 542)

— Vi är ju här för grova narkotikabrott, bedrägerier, och det är ju langning, innebär ju langning och . . . Men många kommer ju hit också, dom har rymt hemifrån och tagit två silar eller rökt en pipa hasch, va. Så att det är för stor skillnad, va. Dom ska inte . . . men nu har dom ju gubevars gjort så, att dom har dom nya flickorna, dom kommer direkt till den avdelningen. Men redan som nya, va, så är det ju grupp . . . grupperingsskillnader, va. *Så då lär dom sig*. Du vet NN till exempel, hon hade väldigt stort liksom inflytande på *dom andra småtjejerna* som kom hit. Det var små hippieknarkare liksom, va. - - - Dom börjar att sila häftigare, och dom lär sig . . . dom får ju kontakt med knarklangare kanske, via en tjej, va. Dom lär sig börja springa ute i knarkarkvartarna och dom åker upp till Stockholm, om man inte är därifrån. (Ryagården; s. 542—543)

— Ja, det händer ju ofta, just för dom tycker, dom äldre tjejerna, alltså, *fladdrar* lite; dom är så *balla* då ungefär. Det är ju den stilen, och ofta får man väl säga att dom påverkas mer av en mellangrupp, va, som är i artonårsåldern. Se NN, va! Så om liksom: "Dä, dä, dä! Kom och ta för dig då!" — Den stilen, alltså. Som inte vuxit ur barnskorna, utan spelar i den där stilen, ja, det är dom, dom blir påverkade av mera än kanske vi som sitter lugna bara och pratar lugnt. Oss blir dom inte påverkade av. - - - Ja, det har vi ju exempel på, alltså. Det såg jag senast igår; en flicka som var väldigt mjuk och rar när hon kom, va. - - - Nu har hon fått kontakt med en tjej, som — ja, hur gammal är hon, en arton år — NN ja. Arton år: "Ja, ja, ja. Den där stilen, va." Och då har hon blivit precis likadan. Hon satt på läkarturen häromdan när vi var där, va: "Ja, ja. Får jag den där fimpen, på *rot* då!" (Ryagården; s. 543—544)

— *Man lär sig mycket mer*. Av andra liksom. En del, kan vi säga, kan va specialist på kassaskåp. Så lär han ut det, va. En del kan inte stjäla bilar. Det lär dom sig också, när dom kommer härifrån. Så man kan en hel del sedan. (Forsane; s. 185—186)

— Ja, det är åtta skolhem och sen ungdomsvårdsskolor. Och *ungdomsbrottsskola*, rättare sagt. För man lär sig allting där. Nu är man väl så gott som *fullärd* liksom. (Råby; s. 286)

-- Jag har ett exempel: Där kom dit en kille på Spång, va. Han hade stjälat femhundra spänn från sin farsa, stjälat tre mopeder. Han mucka från Spång. Han var expert — kassaskåpstjuv. Han var expert på området alltså. Sen kan ni ju själv tänka er, va. (Råby; s. 287)

— Jag kom till ett skolhem. Alltså jag hade hållit på och rökt lite hasch och höll på med inbrott alltså. När jag kom därifrån, så kunde jag stjäla en Amazon på femton sekunder. Det fick man ju lära sig utan att man ville liksom. Man kunde inte gå och sätta sig i ett hörn, utan att dom satt och skröt om sina bilar. Och det . . . vart en *tvingad att lära helt enkelt*. Sen drog man ju nytta av det sen, när man gjorde rymningar och sånt där. Då var det bra att ta en bil, alltså. Då var hela vevan igång. (Råby; s. 287)

— Så var det det, ja då måste vi testa. Vi *hatschade på stubben* va. Så drog man iväg. Man visste att en *durksväng* på tre dygn alltså. Det björ man ju på. För man sov ju dom där tre dygnen. Javisst. Så kom man på nåt nytt och så satt man och dividerade. Ja, den här grejen gick inte så bra. Då får man hitta på en *bättre grej*, alltså. Ett bättre sätt att öppna den där tändningslåset, eller bättre

sätt att öppna ett sånt lås va. Så drog man iväg igen, va . . . Det var ju rena . . . ah! (Mariefred, s. 352)

— Det är en *tjuvskola*, Mariefred, och andra Ufkåkar. Man lär sig att *tjåla* bilar och grejer. Göra bättre inbrott, skära skåp och grejer. Lär man sig. På Uf. Ungdomsvården. - - - Ungdomsskolor är den första skolan. Där lär man sig att *tjåla* bilar och *knarka* och *greja*. Så kommer man in på Uf. Där blir större brott och grejer. Så kommer man in på straff. Då är man *färdigutbildad*. (Mariefred; s. 370)

9.2 Indirekt kriminalisering på anstalt

Vi ska i detta avsnitt behandla några fenomen som mer eller mindre indirekt kan verka kriminaliserande. *Tatueringar* kan inte sägas leda till kriminalitet och är inte heller en nödvändig förutsättning för brott, men de kan fungera som en prediktor på kriminalitet och de kan förstärka den kriminella grupp-tillhörigheten och identifikationen. *Narkomanisering* och s.k. *neddopning* avser en konsumtion av illegal eller legal narkotika inom anstalterna som bl.a. kan vara beroendeskapande och därmed ge upphov till kriminalitet. *Rymningar* från anstalterna leder nästan definitoriskt till nya brott. *Homosexualitet* på anstalt brukar av amerikanska kriminologer betraktas som antingen ett element i den kriminella subkulturen eller ett alternativ till en kriminell subkultur och behandlas därför i detta sammanhang. Det enkönade livet på anstalterna torde dock snarast orsaka störningar i sexuallivet, vilka är att rubricera som psykiska skador, och skulle enligt detta synsätt istället behandlas i det följande avsnittet (9.3).

9.2.1 Tatueringar

9.2.1.1 Bakgrund

De amerikanska kriminologerna har knappast dokumenterat något intresse för tatueringar hos de kriminella. Inte ens de sociologer som studerat den kriminella subkulturen eller stigmatiseringsprocessen har i allmänhet gjort några observationer på detta område. De europeiska kriminologerna har i stort sett följt en amerikansk tradition och följaktligen har inte heller de europeiska sociologerna på allvar studerat tatueringarnas omfattning och betydelse. Innan den amerikanska dominansen gjorde sig gällande inom kriminologin, ägnade emellertid flera europeiska forskare stort intresse just åt de kriminellas tatueringar.

Lombroso (1887) ägnade ett långt kapitel åt tatueringarna och såg dessa som utmärkande stigmata hos "den kriminelle mannen". Av de över 5.000 individer han examinerade fann han att 11 % av de vuxna och 35 % av de unga hade tatueringar. Han iakttog emellertid en ännu högre frekvens hos soldater som genomgått militärfängelset än hos t.o.m. recidivisterna bland de vanliga kriminella. Tatueringarna sägs genom sina motiv – knytnävar, svärd, döds-skallar eller sentenser som *Hämnd*, *Fängelset väntar mig* — avslöja en våldsam och hämndlysten anda som bör leda till desperata handlingar.

On dirait que le criminel pressent sa mauvaise destinée, et qu'il a hâte d'en tracer l'expression sur son corps.

De kriminella kvinnorna sägs ha färre och mindre expressiva tatueringar. Endast 2 % av över 1.000 dömda kvinnor var tatuerade och deras tecken bestod mest av initialer.

The predominating meaning of all these designs is love; but it is a love which proves the inconsistency of the unfortunate class, since in 26 cases out of 73 the letter E, which constituted a declaration of eternal affection, was followed by the names of 2, 4, 5 and even 6 lovers . . . (*Lombroso*, 1958, s. 121–122)

Graven (1962), som gjort en genomgång av litteraturen på området, återger data som tyder på att Lombrosos observationer har stått sig ganska väl; hans atavistiska teori, som tillämpades även på sociala fenomen som argot och tatueringar, blev emellertid hårt kritiserad redan under hans livstid, bl.a. av Tarde. En annan anstaltsläkare från samma epok, *A. Lacassagne*, fann ungefär samma frekvens tatueringar i de franska fängelserna och att hälften av dessa bar "brottets karakteristiska stämpel" (*ibid.*, s. 63); flera av dessa kan inte beskrivas "ens på latin" och skulle rendera bäraren sedlighetsåtal om han visade sig offentligt (s. 74). Dennes son, anstaltsläkaren, *J. Lacassagne*, studerade tatueringar hos kriminella kvinnor i Frankrike:

Plus encore que chez le garçon, le tatouage représente chez la jeune fille un *signal-symptôme* de mauvais augure, il constitue manifestement un signe avant-coureur de la prostitution. (s. 85)

Vid fängelset i Lyon fann han en frekvens på 12 % tatueringar hos kvinnorna, vilket emellertid är högre än siffror som getts av flera andra auktoriteter. Endast i två fall visade dessa tecken på revolt eller hat: en bar initialerna M.A.V. (*Mort aux vaches*) och en formeln *enfant du malheur* (s. 115).

Graven menar emellertid att medan argot håller på att försvinna genom att det vulgariserats, dvs. upptagits av bourgeoisin, så håller tatueringarna på att försvinna därför att de är alltför primitiva och tydliga kriminalitetstecken.

Mais, phénomène commun à ces deux formes d'expression, de "projection" de soi-même au dehors, elles sont en train de disparaître l'une et l'autre du monde criminel et pour la même raison: c'est qu'elles désignent et trahissent ceux qui en font usage, au lieu de les protéger, de leur permettre de se reconnaître seuls et d'assurer leur secret. (s. 146)

Jag har dock funnit artiklar i medicinska tidskrifter som antyder att tatueringarna kan vara väl så vanligt förekommande på anstalterna idag som på 1800-talet. *Hamburger & Lacovara* (1963), båda anstaltsläkare vid det federala fängelset Lompoc i Kalifornien, gick igenom 500 medicinska akter och fann att 65 % av de intagna unga männen var tatuerade och 56 % hade två eller flera tatueringar.¹⁾ De framhåller också att även om man kan finna lika höga siffror för meniga som är eller blir tatuerade inom flottan eller armén, så är de båda typerna av tatueringar klart åtskilda. "*Jailhouse tattoos*" är icke-professionella (de är suddiga och enfärgade), de är vanligare på händerna och

¹⁾ Siffrorna är väsentligt lägre i en normalpopulation. Vid en undersökning på ett stort amerikanskt sjukhus fann *Rukstinat* (1941) vid autopsi av ca 6.500 kroppar från vita män att 9 % var tatuerade; av dessa var nästan en femtedel också syfilitiska. Av över 1.200 kvinnor var bara 1 % tatuerade (se även *Hellgren*, 1967, s. 23).

underarmen, fastän de kan förekomma över hela kroppen, samt har en annan symbolkaraktär:

Nonprofessional tattoos had such subjects as vulgar four-letter words, obscene pictures, time marks, insignia of disreputable and illegal organizations, self-derogatory phrases, and symbols and pictures dealing with narcotics and names. (s. 1206)

Här omnämns också den vanliga typen av defaitistiska sentenser som *Born to Lose* eller *Born to Die*. Det sägs vidare att trots att det var uttryckligen förbjudet att utföra tatueringar inom institutionens område, gjordes dessa ofta i smyg. Läkarna tycks vara restriktiva med operativa ingrepp och kräver bl.a. seriösa motiveringar men framhåller samtidigt att tatueringar, i synnerhet på exponerade kroppsdelar "often preclude employment and acception in many strata of society" (s. 1210).

En svensk läkare, *Björnberg* (1960) fann vid upprepade tillfällen tatueringar hos unga flickor som sökte läkare för venerisk sjukdom men däremot sällan hos äldre kvinnor och drog härav slutsatsen att tatueringsskottet bland "unga, socialt missanpassade kvinnor" (s. 50) var "av sent datum" (s. 53). Han gjorde en undersökning av ett hundratal flickor på inackorderingshem och ungdomsvårdsskolor och fann att omkring hälften var tatuerade. Flickorna hade genomsnittligt 3 tatueringar, några hade över 10 och en sammanlagt 19 märken.

Vid samma tid arbetade jag själv på en ungdomsvårdsskola för flickor och minns hur personalen ofta skämdes att ta ut flickorna på exkursioner, speciellt på badstranden, p.g.a. deras tatueringar. Synligt på armar och ben kunde de ha dolkar, snapsglas, pojknamn och sentenser som *Leva farligt, dö ung* inristade, oftast utförda på ett amatörmässigt sätt.

9.2.1.2 Kvantitativa data

Att tatueringarna är centrala i den kriminella subkulturen torde redan framgå av de intagnas terminologiska kunskap i ämnet. I ett tidigare argot-test med 104 ord var termen för tatuering, *gaddning*, det ord som hade högst lösningsfrekvens bland de intagna; samtidigt var det nästan okänt i jämförelsegruppena.

Låt oss börja med att undersöka hur vanlig förekomsten av tatueringar är bland intagna på olika svenska anstalter:

Tabell 9:30. "Är Du tatuerad nu eller har Du tidigare varit tatuerad?" (J 43).

Har enbart luffarmärken	4.6
Har andra tatueringar	34.9
Har tidigare varit tatuerad	21.7
Har aldrig varit tatuerad	38.8
	100 %

Vid undersökningstillfället hade 40 % av de intagna någon form av tatue-

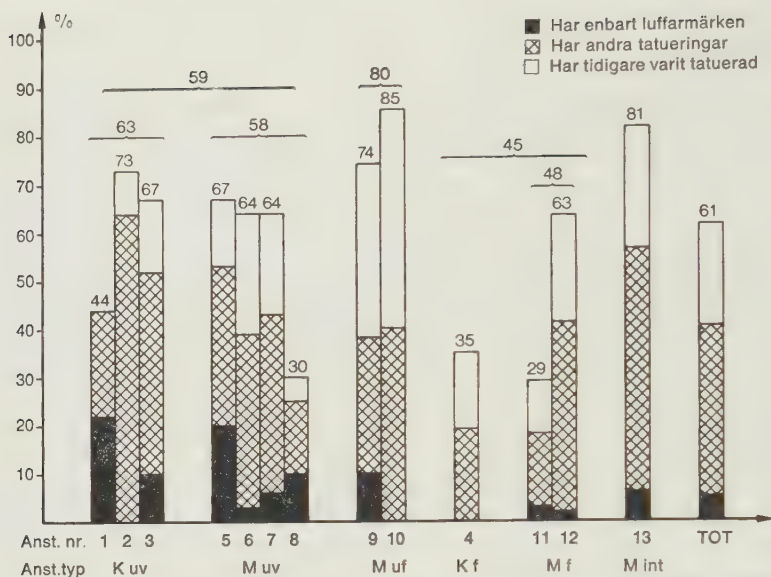

Diagram 9:7 "Är Du tatuerad nu eller har Du tidigare varit tatuerad?" (J 43)

ring, vilket är väsentligt högre än en normalgrupp.¹⁾ Av de tatuerade hade 5 % enbart *luffarmärken*, dvs. tre prickar i form av en triangel i tumgreppet.²⁾ Ytterligare 22 % har tidigare varit tatuerade.

Diagram 9:7 visar att den högsta andelen som *har eller har haft* någon form av tatuering återfinns bland internerade och ungdomsfängelseelever (ca 80 %); därefter kommer ungdomsvårdsskoleelever (ca 60 %) och lägst fångar (45 %).

Ser vi istället till andelen som *har* någon form av tatuering kommer de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna på nästan samma höga nivå som de internerade (53 % resp. 56 %), medan ungdomsfängelseeleverna stannar på en lägre nivå (39 %). En kvinnlig ungdomsvårdsskola, Hornö, ligger dessutom högre än någon annan anstalt (64 %).

Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger högre än de manliga, medan manliga fångar ligger högre än de kvinnliga.

¹⁾ En internationellt sett troligen unik kartläggning av en normalpopulation på 34.000 personer har gjorts av den svenske läkaren *Hellgren* (1967). Han fann 6,3 % tatueringar i den manliga befolkningen och 0,07 % i den kvinnliga. Vissa yrkesgrupper som sotare, hamnarbetare, fiskare och sjömän har dock minst lika höga frekvenser som en grupp fångar på *Ulriksfors* (28 %). Däremot har ingen av dessa yrkesgrupper en så hög frekvens tatueringar som läkarna *Björnberg & Perman* (1965) fann bland manliga fångar på *Härlanda* (60 %).

²⁾ Graven hävdar att de tre klassiska punkterna i tumgreppet betyder M.A.V. (*Mort aux vaches*): "c'est le véritable signe de ralliement des affranchis" (s. 118). Medan *J. Lacasagne* under sin praktik endast funnit en fransk prostituerad kvinna med detta tecken har således 22 % av flickorna på *Brättegården* uppgett att de har enbart *luffarmärken* och ännu fler torde ha sådana märken i kombination med andra tatueringar.

Liksom det är stora skillnader mellan påföljderna, för både män och kvinnor, är det också mellan enskilda anstalter av samma typ, som Norrtälje och Tillberga. Man observerar vidare den stora skillnaden mellan de bägge ungdomsvårdsskolorna för narkomaner; medan pojkar på Råby uppvisar lite tatueringar (25 % har och 30 % har eller har haft), har flickorna på Ryagården mycket tatueringar (52 % har och 67 % har eller har haft). Möjligen skulle skillnaden kunna förklaras med varierande socialgruppsrekrytering, där Råby i högre grad får sina elever från högre samhällsstrata. Detta antagande stöds av att Fagared, som också har narkomaner, ligger på samma nivå som de övriga ungdomsvårdsskolorna.

Det kan tilläggas att tatueringar korrelerar negativt med utbildning inom samtliga anstaltstyper med undantag av kvinnliga ungdomsvårdsskolor. Det interkorrelerar positivt med ålder på ungdomsvårdsskolorna men negativt på fångvårdsanstalterna. I en normalgrupp fann man däremot även bland de äldre klart positiva samband med ålder (Björnberg & Perman, 1965).

För att undersöka vilket värde tatueringar har för de intagna, ställdes en fråga huruvida de var intresserade att operera bort dem:

Tabell 9:31. "Om Du är tatuerad: Skulle Du vilja ta bort Dina tatueringar?" (J 45).

Ja, även om jag själv fick betala för det	35.9
Ja, men endast om anstalten betalar för det	21.4
Nej, det spelar ingen roll	38.3
Nej, absolut inte	4.5
	100 %
	(n = 379)

Man kan konstatera en polarisering av svaren; något mer än hälften tycks vilja bli av med sina tatueringar, medan 43 % svarar att de vill behålla dem, ehuru de flesta förefaller vara likgiltiga. Andelen som säger att de vill ta bort tatueringarna, även om de själva fick stå för kostnaderna, är enligt *diagram 9:8* högst bland de internerade och bland de kvinnliga fångarna (54 % resp. 50 %). Denna andel är lägst bland kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever (13 %) samt relativt låg bland manliga ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever (21 %).

De kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna tycks således även vara de som sätter störst värde på sina tatueringar. Även om anstalten betalar operationen, är det i denna grupp enbart 38 % som vill mista sina tatueringar mot 57 % totalt.

De båda tatueringsfrågorna (J 43 och J 45) validerar varandra i viss mån. Man kan t.ex. lägga märke till att bland de manliga ungdomsvårdsskolorna hade Råby lägsta andelen tatueringar och Stigby den högsta (25 % resp. 53 %); på Råby är man också klart mer angelägen att bli kvitt sina tatueringar än på Stigby (72 % resp. 33 %).

Variansanalysen visar en signifikant skillnad mellan påföljderna för män

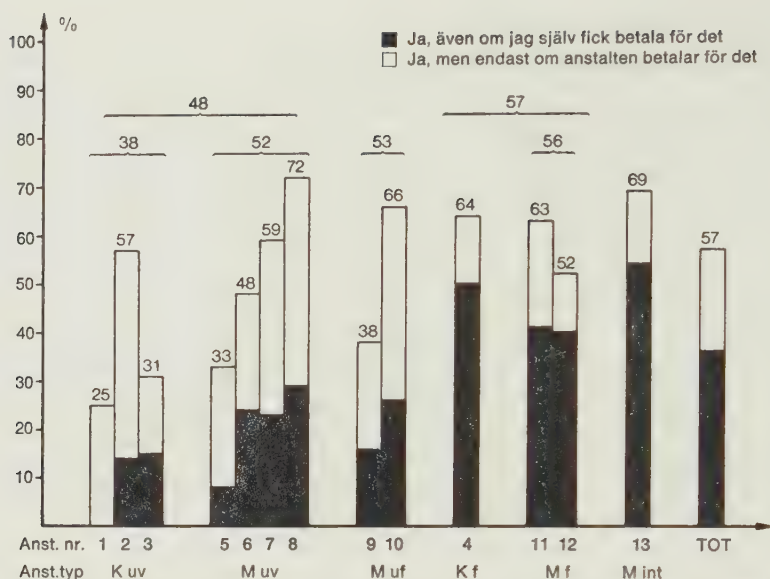

Diagram 9:8 "Om Du är tatuerad: Skulle Du vilja ta bort Dina tatueringar?" (J 45)

och nästan signifikant för kvinnor. Däremot är det inga signifikanta skillnader mellan könen. För såväl kvinnorna som männen gäller att de intagna är mest angelägna att behålla sina tatueringar på ungdomsvårdsskolor, följda av ungdomsfängelse, fängelse och internering. Det föreligger vidare en signifikant skillnad mellan de bägge ungdomsfängelserna, där de intagna på Skenäs förvånansvärt nog är mindre villiga att ta bort tatueringarna än på Mariefred.

Vi finner således på tatueringsspörsmålen likaväl som tidigare kriminaliseringsfrågor mest av en subkultur på ungdomsvårdsskolorna, och där i högre grad bland de kvinnliga eleverna.

Min hypotes var att en stor del av de intagna hade tatueringar, och att de yngre och kvinnorna hade detta i lika stor utsträckning som de äldre och männen (kap. 3). Men jag utgick också ifrån att en stor del av dessa tatueringar tillkommer på anstalterna (prisoniseringshypotesen). Trycket mot likformighet förmodas vara större och normerna mer antisociala på anstalter än utanför.

Tabell 9:32. "Om Du är tatuerad: Var blev Du tatuerad första gången?" (J 44).

Ute, innan jag kom på anstalt	41.3
Ute, efter det jag varit på anstalt	5.2
På denna anstalt	10.9
På en annan anstalt	42.7
	100 %
	(n = 368)

Över hälften uppger att de tatuerat sig första gången på någon anstalt

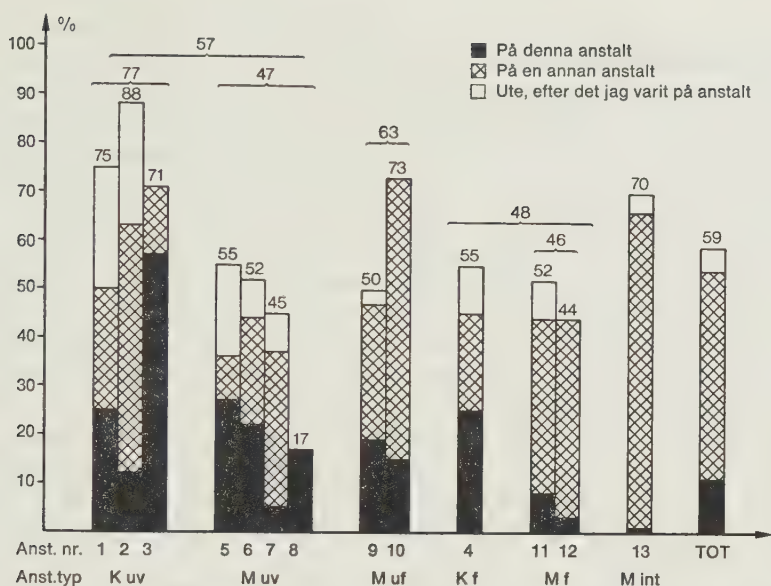

Diagram 9:9 "Om Du är tatuerad: Var blev Du tatuerad första gången?" (J 44)

(54 %).¹⁾ Läger vi därtill dem som tatuerat sig första gången efter det att de varit på anstalt (kan vara vid rymning, permission eller försöksutskrivning) uppgår siffran till 59 %. Denna andel är enligt *diagram 9:9* högst vid de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (77 %), följt av internering (70 %) och ungdomsfängelse (63 %).

Andelen som direkt tatuerat sig på någon anstalt är också högst bland de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna (65 %). Intagna som uppgett att de tatuerat sig på den aktuella anstalten är klart högst på Ryagården, där 57 % svarat "på denna anstalten". Närmast därefter kommer Hinseberg och Brättegården med 25 %.

Vi kan således sammanfatta att de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna i högre grad än andra intagna har tatueringar, vill behålla dem och åstadkommer dem på anstalterna.

9.2.1.3 Förklaringar och konsekvenser

Sedan vi konstaterat att tatueringar är vanligt förekommande bland de in-

¹⁾ Björnberg (1960) framhåller att flickorna ofta tatuerar sig själva och att det i allmänhet sker tillsammans med kamrater. "Hos inte mindre än 40 % har utsmyckningen gjorts på inackorderingshem eller ungdomsvårdsskolor" (s. 51). Björnberg & Perman (1965) fann att över hälften av de tatuerade internerna vid Härlanda uppgav att de blivit tatuerade under vistelse på ungdomsvårdsskola eller fängvårdsanstalt. Av de övriga hade hälften varit sjömän och anlitat yrkestatuerare. De som tatuerat sig på anstalt har *synliga* märken, i ansiktet, på halsen och handryggarna, i signifikant högre utsträckning än de som tatuerats utanför anstalt, jämfört med olika grupper. De som låtit märka sig på anstalt sägs också ha vanställande stora tatueringar i högre grad.

tagna och i stor omfattning också åstadkommes på anstalterna, kan vi spekulera om orsaken till denna sedvänja.

Det är uppenbart att tatueringarna kan fungera som *tecken på tillhörighet till en viss subkultur*. Liksom argot kan de tjänstgöra som signaler som meddelar att en person kan klassificeras som tillhörande en viss grupp (se t.ex. *Goffman*, 1968). Genom att tatueringarna i hög grad är *visibla*, fyller de ovanligt väl denna *signalerande funktion*.

Samtidigt kan tatueringarna öka bärarens *självkänsla*. De talar om för honom att han tillhör en viss grupp och ger honom därmed en viss social säkerhet. Att inte tatueringarna behöver vara estetiskt tilltalande för att ge denna tillfredsställelse kan man lätt konstatera, då man ser med vilken amatörmässighet större delen är gjorda. Tekniken att medelst nål och tusch sticka sig själv eller andra garanterar inte någon konstskicklighet i utförandet.

Att behovet av att visa att man tillhör en viss grupp kan öka på anstalt där de intagna känner att de förkastats av samhället har tidigare framhållits. Den allmänna *förkastelsedom* de upplever vid frihetsberövandet skulle således kunna vara en förklaring till den stora andelen tatueringar tillkomna just på anstalt.

Möjligen skulle ungdomarna, och framförallt de kvinnliga, känna ett speciellt stort behov av tillhörighet till en viss grupp och i högre grad demonstrera detta medelst tatueringar.¹⁾

Beträffande konsekvenserna bör framhållas att tatueringarna i hög grad kan *försvara* den senare anpassningen till samhället. Tatueringarna kan givetvis vara tecken även för medlemmar utanför den egna gruppen. Både intagna och personal har vittnat om hur tatueringar gör det svårare att få jobb, bostad etc. Rektorn på Stigby svarade på en fråga om vad som gjorde det svårt att arbetsplacera pojkar:

—... deras allmänna attityd, deras yttre, långhårigheten, klädseln, och *inte minst tatueringarna* som dom lägger sig till med under vistelsen på skolan. Dom gör ju detta själva utan att ana, att det kan medföra väldiga konsekvenser. I såna fall kanske det inte hjälper att man är aldrig så händig, aldrig så begåvad, aldrig så duktig, för att dessa yttre saker kan vara ett hinder att få visa vad man kan. (P. I., s. 94)

KAIK:s ordförande, *Gärde-Widemar* (1971), har också framhållit vikten av att söka operera bort tatueringarna:

Vad beträffar den kroppsmedicinska omsorgen om de intagna är det ytterst angeläget t.ex. att de intagna får hjälp med att avlägsna de fortfarande mycket vanliga stigmatiserande tatueringarna. (s. 275)

Enligt uppgift från doktor Bergkwist på kriminalvårdsstyrelsen är emellertid väntetiderna till de plastkirurgiska avdelningarna omkring två år. Själva behandlingstiden uppgår ofta till ett par månader. Detta torde vara bakgrunden till att så många intagna fortfarande har tatueringar, fastän de skulle vilja ha dem avlägsnade.

¹⁾ Det föreligger statistiska samband mellan att vara tatuerad och att anse att sammanhållningen mellan de intagna är stark eller att ha många vänner på anstalten. Dessa korrelationer är speciellt höga vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor och kvinnligt fängelse.

Björnberg & Perman (1965) omtalar även rent medicinska biverkningar av tatueringarna. De nämner för det första sjukdomar som inympas i kroppen genom själva tatueringsproceduren och för det andra sjukdomar som framkallas av det i huden deponerade tatueringspigmentet.¹⁾

Men de viktigaste konsekvenserna av tatueringsbruket är säkert av social natur. Tatueringarna väcker inte bara arbetsgivares misstankar, de används direkt av polisen som ett vapen i kampen mot brottslingarna. I rikspolisstyrelsens spaningsregister är de flesta tatueringar på tidigare förbrytare registrerade och många åker fast genom dessa speciella kännetecken.

Man måste förvåna sig över att tatueringarna fortfarande förekommer bland de kriminella i så stor utsträckning trots att de således inte bara fungerar som igenkänningstecken för den egna gruppen utan även för motståndaren, polisen. Historiskt sett brukades tatueringar i det gamla Egypten, Grekland och Rom just för att brännmärka slavar, krigsfångar och förbrytare. Att med glöd-gat järn märka kriminella förekom i Europa så sent som på 1700- och 1800-talen.²⁾ Graven ger exempel på hur myndigheterna märkte förbrytarna: R (récidiviste), T. F. (travaux forcés), men han nämner också att de kriminella själva kunde inrista initialer som T. P. (condemné aux travaux publics).³⁾ Psykologiskt måste man förundra sig över hur de förtryckta på detta sätt kunde överta förtryckarens metoder och identifiera sig med hans språk. Socialt sett torde detta vara ett gott exempel på sedvänjornas livskraft.⁴⁾

9.2.2 Narkomanisering

Anstalterna kan verka narkomaniserande på flera olika sätt. Många debuterar med narkotika – får sin ”jungfrusil” – på anstalten. Andra knarkar på anstalt som normalt inte brukar narkotika utanför. Det sägs t.o.m. ibland att det skulle finnas mer narkotika tillgängligt på anstalterna än utanför. Men en väsent-

1) Till den första kategorin hänförs varbildande infektioner, syfilis, hepatit, tuberkulos, lepra, stelkramp och till den senare tumörbildningar och allergiska reaktioner (s. 161). Hellgren, som direkt undersökt sambanden mellan tatueringar och olika sjukdomar, finner signifikant högre omfattning av psoriasis och reumatiska sjukdomar bland de tatuerade än i en matchad grupp av icke-tatuerade. Dylika statistiska samband behöver emellertid inte betyda något etiologiskt samband

2) Brännmärkning omnämndes som straff i svensk lagstiftning från 1500-talet men inte i 1734 års lag. Bruket avskaffades inom den engelska armén 1720 och försvann ur fransk lagstiftning 1852.

3) Ibid., s. 124 resp. s. 118. Graven dokumenterar likartade tatueringssymboler hos myndigheterna och de kriminella utan att dock kommentera överensstämmelsen eller spekulera över dess orsaker. Följande citat utgör en beskrivning av de kriminellas tatueringar men kunde likaväl ha varit de judiciella myndigheternas: ”Toute une série de tatouages représentent les marques d'identification du passage dans tel pénitencier ou devant tel tribunal; la date de l'événement accompagne parfois le signe.” (s. 117)

Det kan tilläggas att de intagna själva ofta kallar tatueringarna för *kåkmärken*. Luffarprickar på anklarna hos kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever har använts som tecken på intagning vid en viss skola (se även Björnberg, 1960, s. 52). Dylika kåkmärken torde bidra till en identifikation av *kåkfårare*.

4) För en utförlig beskrivning av ”folkways” and ”mores” se Sumner (1906); här behandlas dock inte de kriminellas tatueringar.

ligare förklaring är att subkulturen på anstalten uppmuntrar till "tjacksnack", som är starkt positivt laddat och underlättar såväl omedelbart som senare bruk. Flera ungdomsvårdsskoleelever har rapporterat att det ständiga talet om narkotika gör dem så "knarksugna" att de måste rymma, om narkotika ej är tillgängligt på anstalten. Rymningarna i sin tur leder ofta till ytterligare kriminalisering (se avsnitt 9.2.4).

Många intagna går på lugnande tabletter på anstalten och denna "neddopning" kan också leda till narkomanisering (se avsnitt 9.2.3).

Bruket av narkotika på anstalterna skulle kunna ses som ett uttryck för dessa institutioners *nervositetsskapande* effekt. Eftersom innehav av narkotika är illegalt kan samtidigt bruket av knark på anstalterna ses som ett uttryck för dessa institutioners *kriminalitetsskapande* effekt.

Vi ska först ge några kvantitativa data angående missbruk av narkotika på anstalt och sedan några mer kvalitativa data ur de bandade intervjuerna. Vi kommer att kontrastera uttalanden från den ledande personalen angående de överdrivna riskerna för smittospridning med de intagnas bedömning av dessa risker på samma institutioner. Vi ska också ge prov på den s.k. knarkideologin, där de intagna utvecklar sitt försvar eller sin filosofi kring konsumtionen av narkotika.

9.2.2.1 Kvantitativa data

Vid båda undersökningstillfällena ställdes en personligt riktad fråga angående bruk av narkotika på anstalten:

Tabell 9:33. "Det sägs att det knarkas en del på vissa anstalter. Har Du själv knarkat någon gång, och har det i så fall varit på anstalt?" (J 42, A 17).

	t ₁	t ₂
(1) Aldrig provat på det	37.5	36.2
(2) Enbart provat på det på den här anstalten	4.0	4.4
(3) Provat på det på denna och på andra anstalter	3.5	3.9
(4) Provat på det både ute och på anstalt	34.7	34.4
(5) Enbart provat på det ute	20.2	21.1
	100 %	100 %

Andelen som uppger sig ha *knarkat på anstalt* uppgår vid första tillfället till 42 % och vid andra till 43 % (sammanslagning av svarsalternativen 2-4 i tabell 9:33). Siffran får väl bedömas som hög, men den relativt likartade fördelningen vid de båda undersökningstillfällena tyder på en hyfsad reliabilitet. I den mån vi ska räkna med systematiska fel är det snarast troligt att här föreligger en *underrapportering*. En viss osäkerhet och ängslan kunde förmärkas då de intagna skulle besvara denna självklart känsliga fråga. En rapportering om knarkmissbruk på anstalten kan ju, bortsett från eventuella sanktioner för individen, leda till minskad införsel genom strängare bevakning och därigenom bli kännbar för många.

Diagram 9:10 åskådliggör skillnaderna mellan anstalterna. Andelen som knarkat på anstalt är vid första tillfället högst på Stigby (73 %), Ryagården

(72 %), Råby (70 %) och Hall (61 %). Vid andra tillfället är ordningen följande: Råby (88 %), Ryagården (66 %), Hall (55 %) och Stigby (50 %). Samma anstalter kommer således i topp vid bägge tillfällena.

Även om flera ungdomsvårdsskolor således uppvisar höga frekvenser, är det vissa som anger mycket lågt bruk. Lägst andel påträffas på Hornö vid andra tillfället med 0 %, och enligt intervjuerna med de intagna skulle också narko-

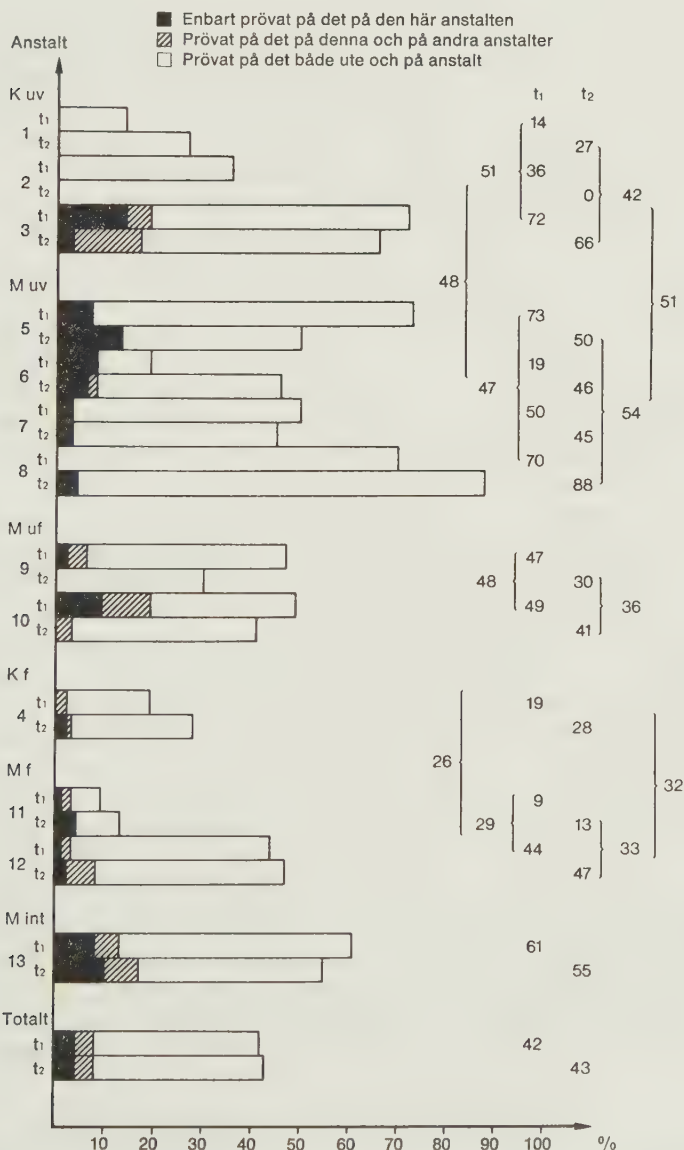

Diagram 9:10 "Det sägs att det knarkas en del på vissa anstalter. Har Du själv knarkat någon gång och har det i så fall varit på anstalt?" (J 42, A 17)

manerna vid det tillfället antingen vara på rymmen eller på båtutflykt. Att knark använts av hornöflickorna på anstalt kan utläsas ur svaren vid första tillfället (36 %). Men det uppgavs att man haft två dödsfall på grund av narkotika den senaste tiden och att detta verkade återhållande.

En låg andel missbruk på anstalt anges vidare på Tillberga vid bägge tillfällena (9 % resp. 13 %). Norrtäljefrekvensen är 4 gånger så hög (44 % resp. 47 %).

Andelen som valt alternativet "enbart prövat på det på den här anstalten" är vid första tillfället högst på Ryagården (14 %) och vid andra tillfället på Stigby (13 %). De som sagt att de enbart prövat det på denna och på andra anstalter är vid första tillfället högst på Ryagården och Mariefred (19 %) och vid andra på Ryagården och Hall (17 %).

Andelen som svarat att de knarkat på anstalt varierar som synes kraftigt såväl mellan påföljderna som mellan enskilda anstalter inom samma typ. Vid fängelse rapporteras lägre frekvenser, både av kvinnor och män. Däremot är det inga systematiska skillnader mellan könen, vare sig för ungdomsvårdsskola eller fängelse.

Kan vi av redovisade data dra några slutsatser om att anstalterna skulle vara kriminalitetsskapande vad gäller narkotika? För den tredjedel av de intagna som rapporterar att de knarkat både på anstalt och ute kan vi inte säga var de börjat sitt bruk eller var det mest omfattande bruket ägt rum. Men uppenbarligen har frihetsberövandet inte haft en individualpreventiv verkan ens i den meningen att det hindrat brott under själva anstaltsvistelsen, vilket ofta tages för givet.¹⁾

Det bör tilläggas att också den femtedel av de intagna som svarat att de knarkat enbart ute, kan ha börjat sitt bruk som en konsekvens av anstaltsvistelsen. Många intagna, speciellt ungdomsvårdsskolelever, berättar om hur de för att hävda sig i kamratkollektivet tvingas ut på en rymning och då får sin första spruta. Narkotikabruk under rymning, permission och vård utom anstalten räknas av de intagna som "ute", men det kan ändå vara en direkt effekt av anstaltsvistelsen.

Vi kan således konkludera att en absolut minimisiffra för dem som påbörjat sitt narkotikamissbruk på anstalt utgörs av de totalt 8 % som rapporterat att de knarkat enbart på anstalt. Denna siffra är dock väsentligt högre vid vissa anstalter. Men anstalten kan ha varit en orsaksfaktor i mångdubbelt flera fall.²⁾

I *Socialstyrelsen redovisar* (1971:18) har kommit en rapport "Narkotikamissbrukare 1969", författad av *Gordan & Eliasson*, som snarast tyder på att våra siffror är låga. Medan i denna undersökning hälften av ungdomsvårdsskoleleverna uppger att de knarkat på anstalt, finns inte någon direkt motsvarande uppskattning i socialstyrelsens rapport, men så mycket som 80 % av deras elever är kända för att ha använt narkotika efter den aktuella intag-

¹⁾ Se t.ex. *Gärde-Widemar* (1971), s. 266.

²⁾ *Blomberg* (1968) har konstaterat att ett omfattande bruk av narkotika äger rum på ungdomsvårdsskolorna och att en stor del av de intagna initieras på skolan eller under själva vårdtiden.

ningen på ungdomsvårdsskola. I den svåra missbrukargruppen hade 45 % gjort detta vid minst 30 tillfällen. Ett sådant intensivt missbruk uppnåddes vanligen under rymningsperioder, medan anteckningar om missbruk inom skolans område förekom för mindre än 20 % av eleverna. Andelen som bedöms som tillvänjda till narkotika var större vid undersökningstillfället än vid intagningen på ungdomsvårdsskolan (s. 96).

Men rapporten innehåller också synnerligen intressanta data om narkotikadebut i förhållande till olika åtgärder av barnavårdsnämnden. Av pojkarna har 11 % och av flickorna 21 % debuterat före första åtgärden av bvn. Så mycket som 65 % bland både pojkar och flickor har *debuterat efter första intagning* på institution. Motsvarande debutsiffror efter första intagning på ungdomsvårdsskola är 44 % resp. 25 % och under den aktuella vistelsen på ungdomsvårdsskola 35 % resp. 21 %. Dessa siffror är endast något lägre i den missbrukargrupp som bedöms som svår. De här redovisade siffrorna (tabell 41, s. 72) tycks ge en god illustration till teorier om stigmatisering och differentiell association, ehuru framställningen inte är teoristyrd och följaktligen inte drar dylika slutsatser. I sammanfattningen sägs emellertid klart att "dessa siffror måste betecknas som oroande" och man framhåller också "den påtagliga risken för spridning av narkotikamissbruk resp. kriminalitet" (s. 20), vilket mycket sällan brukar göras.

Som framgår av de bandade intervjuerna vill inte ens rektorerna på institutionerna för narkomaner tillmäta dessa smittorisker någon större betydelse. De intagna är emellertid av en annan uppfattning och ger också många exempel på sådan spridning.

De intagnas egna kommentarer kan delvis vara mer klagörande än redovisade siffror. Citaten visar på de mekanismer som ligger bakom bruket. Här kommer psykologiska försvarsmekanismer och socialpsykologiska kontrollsynpunkter väl fram. Det bör framhållas att en stor del av de bandade intervjuerna innehåller lysande försvarstal till knarket. De berättar om varför man bör låta folk knarka utan att ingripa, hur hela tvångsvården är baserad på felaktiga premisser etc. Dessa "ideologiska" tal, som ofta torde höras på anstalterna, har bl.a. effekten att de förser proselyterna med argument, typ rationaliseringar.¹⁾

9.2.2.2 Bandade intervjuer med personal och intagna angående smittorisker

Även om "tjacksnack" tycks förekomma på olika typer anstalter ska vi här koncentrera vår uppmärksamhet på två institutioner för narkomaner, Ryagården och Råby. Vi ska kontrastera de intagnas och personalens syn på narkomaniseringsprocesser på de båda anstalterna. Rektorn på *Ryagården* gör följande uttalande:

¹⁾ Intelligensnivån är enligt Gordan & Eliasson högre i missbrukargruppen än i den övriga gruppen ungdomsvårdsskoleelever. De svåra missbrukarna är dessutom mer begåvade än de lätta missbrukarna och "de missbrukare, som bedömes vara fixerade vid narkotika, hade en markant högre intelligensnivå än övriga missbrukare" (s. 58).

— Men likaväl som att man sitter och pratar om narkotikan i smågrupper, inom elevgrupperna, så kan man ju, som vi gör här, ta upp det till en öppen debatt i gruppssamtalen. Det vill säga, man tacklar problemet öppet, och det gör att det aldrig blir dom påverkningarna som man kan befara, om man liksom förtiger problemen. Det är då dom eh... det är då dom uppstår på en institution, man vill blunda för dom, man vill inte låtsas om att dom finns. Vi har alltså inte den erfarenheten, sen är det klart, att en skola av Ryagårdens typ, har... det är ju en fördel är att detta att... samtliga flickor som kommer hit, för dem är ju narkotikan helt känd i alla dess former. Därför så kan inte någon påverka den andre så att det på något sätt... någon annan blir sämre. (P.I., s. 47)

En elev på Ryagården ger ett annat svar på frågan om eleverna har gruppssamtal där narkotika diskuteras.

— Nej, vi pratar ändå hela dagarna om *tjack*, *tjack*, *tjack*. Det är bara vårt intresse, det är det enda vi har gemensamt här. Därför blir det bara *tjacksnack*. (I.I., s. 47)

Flera flickor namnges som fått sin första spruta, "jungfrusilen", antingen på skolan eller under en rymning från skolan.

— Och alltså det var en tjej på fjorton *bast*, som dom tog hit. Hon har bara umgåtts med raggare, va. Och dom sätter henne här alltså. Varpå en tjej här sätter *jungfrusilar* på henne... Hon tar sin första *pipa*. Varpå hon tycker det är intressant, och har ingen tanke på att lägga av; utan vill fortsätta. Så börjar hon, alltså... (s. 109)

— Det är bara det, *tjack* och killar hela tiden, om och om igen alltså. Sen när man muckar är man så *tjacksugen* så vet man inte vad. Och så dom där flickorna som kommer nya, dom är så unga va, sitter och lyssnar på oss när vi sitter och pratar, blir ju dom påverkade och tycker att det är spännande då med en *sil*, och det är paradiset och aj, aj, aj... Så kanske dom... och *silar* själv... Bl.a. en flicka som kom för ett och ett halvt år sen, hon var fjorton år när hon kom va, och jag kommer ihåg hon kom hit och hon bara prata om raggarbilar, så hon var rätt skön i sin oskyldiga naivitet på nå vis alltså. Men så rymde hon ju va, så kom hon tillbaka och började prata om *hundrapåsar* va, med *tjack* och så va, och det fallet har faktiskt vare uppe ända i socialstyrelsen. (s. 555)

— Nä dom börja knarka utanför skolan... Efter en vistelse här, ja. Ju just det, i och med, dom blir så påverkade av oss alla va, så dom liksom när vi sitter och snackar va, då tycker dom det låter så djävla bra. Fast man egentligen är en stor skit va, men det låter så spännande det här, va. Och sen när dom kommer hit, nya och sådär va, då är dom ganska så där, dom vet inte så mycket, dom är mjuka och rara och det. Sen när man kommer igen själv efter ett halvår och ser dom, ja då är dom hur tuffa som helst, och dom kan allting, ja, just det, precis. (s. 555—556)

Den vikarierande rektorn på Råby säger att det finns en del pojkar som kommer till skolan, icke som intravenösa missbrukare, utan som brukare av cannabis och som inte tycks ha något egentligt vårdbehov för narkotikamissbruket (P.I., s. 147). Han uppskattar dessa till "knappt en handfull" (s. 148) medan psykiatern säger att det är en växande andel som använder hasch och LSD och skattar dem till "mer än hälften" (s. 164). Den ansvariga personalen tycks i princip inte se några större risker förenade med att blanda olika typer av missbrukarkategorier. Så här yttrar sig den vik. rektorn:

— Ja, det är diskutabelt, även om jag tror att det inte är så där himla enkelt med smittorisker och sånt som man kanske ibland vill göra gällande, att bara

man kommer i kontakt med intravenösa missbrukare, så blir man själv intravenös missbrukare. Men jag tror nog att det . . . Jag tycker man tar på sig ett väldigt stort ansvar när man tar in en cannabissmissbrukare här bland avancerade intravenösa missbrukare. (P.I., s. 148)

På en fråga om de tror att det finns kriminaliseringsprocesser på skolan svarar han:

— Nej, jag tror inte det. Men det tror jag beror väldigt mycket på att vi har till största delen ett så avancerat klientel att där finns inte så förbaskat mycket mer att lära, i varje fall inte på missbrukarsidan. (s. 151)

Och psykologen instämmer:

— Nej. Definitivt. Det tror jag inte. (s. 151)

Och rektorn tillägger:

— I varje fall, det pratas väldigt lite om att grabbar har gått över till andra preparat beroende på att dom har träffat en kille som har gått på andra preparat. Dom flesta grabbarna är allätare på narkotika . . . (s. 151)

Psykiatern svarar på frågan angående smittorisker:

— Ja, det är en sån bagatell i det hela på något vis, så att det är en rätt ointressant frågeställning. Men i princip tror jag det är så alltså att . . . pojkarna här dom föredrar antingen det ena eller det andra, va. Antingen . . . va ska vi säga . . . alkohol-centralstimulantia, morfinpreparat — det är liksom en typ av killar; eller också hasch-LSD. (s. 164)

Men även på Råby redogör pojkarna för egna eller andra namngivna elevers första erfarenhet av tyngre narkotika under eller efter anstaltsvistelsen.

— Ja, jag kom hit sextioåtta, och var intagen för våldshandlingar och spritmissbruk. Då var det enda man hörde så var det ju knark. Och då blev man ju intresserad, så sen dess har jag provat opium, och amfetamin och fenmetralin och LSD, allting alltså nästan. Och det anser jag alltså är skolans fel. Delvis alltså, sen är det mitt eget med. Men jag tycker det är fel att de skall blanda hop klientel som så alltså, som de gör. (I.I., s. 267–268)

— Somliga till exempel som bara rökat haschisch och så, och så kanske dom rymmer med nån annan kille och så där sen så. Och när dom rymmer med en kille som . . . tar . . . missbrukar amfetamin, så blir det ofta så att han också gör det; så får han sin *jungfrusil* och när dom är ute; så fortsätter han med det och så tycker han det är skönt. Och så fortsätter han att knarka. (s. 268)

— Ett stort fel på den här skolan, det är att dom blandar missbrukarna och sätter opiummissbrukare och *tjackmissbrukare* på samma ställe. Och det gör att eh . . . såna som har använt opium börjar använda *tjack* och tvärtom. Och man utvecklas annorlunda på olika preparat, så att det . . . ja, det fungerar inte bra ihop. (s. 269–70)

— . . . han satt här och sa: "Äsch, *tjack* det är ju bara skit!", satt han och sa här. "Tacka vet jag LSD!", men nu sitter han med nålen i armen och en massa stick och det, och är svart i armvecket och så där.

— Ja. Jag var väl den enda pundarn där (Östra Spång). Så jag kanske lärde opp dom. Nä, jag lärde inte opp alltså, men jag tog *tjack*. Jag gick på *tjack* där, hade *tjack* med mig dit och så där vidare. Men jag gav inte dom nå *tjack*. Jag tog *tjack* själv. Men sen så gick det ett par tre månader, innan jag vart förflyttad hit, till Råby. Sen kom dom också . . . så dom vart väl påverkade av mig antar jag. Efter vad jag kan förstå. Men det säger sig självt alltså. Det blir dom. Kommer dom hit och har rökt *kitt* alltså, och är här en tre–fyra månader och hör

det... ser *pundarna* här och detta *tjacksnacket*, alltså så där. Då dom får höra hur fint det är att ta *tjack* och *punda* i skogen och lite överallt. Så börjar dom så småningom själva också. Det gör man... så det är fe... jag tycker det är fel att sätta en *kittpundare* här... en som röker *kitt* alltså... som går på *kitt* och ja, tar *tripper* och så där. Dom börjar med *tjack* så småningom alltså, om dom har vart här sen när dom kommer ut, då blir det *tjack* alltså. För då känner dom *polare* alltså. Sen träffar dom väl dom *polarna* ute, så har väl dom *tjack*. Då blir det kanske så att dom får en *macka*. Ääh, det blir det alltid. Tror jag i varje fall. (s. 598–599)

9.2.2.3 Bandade intervjuer med intagna angående knarkideologi

Narkotikakulturen har sin ideologi liksom den kriminella subkulturen, och eventuellt tar sig *knarkideologin* mer oförblommerade uttryck än den kriminella ideologin. Man kan ur de bandade intervjuerna utläsa flera olika element i denna knarkideologi och dessa är i allmänhet ganska inflätade i varandra, men man skulle kunna urskilja följande punkter: 1. Det är skönt att knarka. 2. Vi mår bra av det och tar ingen skada. 3. Vi vill inte arbeta. 4. Vi klarar oss ändå. 5. De ska skita i oss. 6. De har ändå ingen vård att ge. 7. Vård ska vara frivillig. 8. De har sin sprit. 9. De har sin konsumtion av tabletter. 10. De har andra "miljöproblem", som dålig luft och dålig kost.

Följande samtal mellan några elever på Brättetgården illustrerar ett par av dessa teman:

- Men så länge inte andra lider av att man håller på med *tjack*, så tycker jag dom ska skita i det, för det är bara vi själva som lider för det.
- Vi lider inte!
- Nä, det gör vi inte, men det tror dom ju. Nä, jag mår jättebra av det.
- När dom inte har något ont av dom som dricker sprit, så ska dom inte heller bry sig om det. (I.I., s. 10)

En flicka som går på fenmetralin tillfrågas om hon inte har något obehag av tabletterna.

- Ne-ej. Bara dom första gångerna. Då sitter jag bara och skakar. Men alltså det är mest att man är van att vara lugn och så, sen man har varit här. Men det är en vanesak. Man lär sig. Jag mår bra på mina *avtändningar* för det mesta. Jag mår jättebra på dom. Det är precis som om jag skulle vara *påtänd*. --- Det är bara om jag är trött och slut alltså, och har varit uppe för länge. Då är det dags att vila, men då går man och vilar sig och... ett dygn högst går man och vilar sig. Så sätter man igång igen. Men det märker man ju själv; när man... när det är dags att börja *tända av* och sånt. Då *tänder man av*, ja. För man orkar inte med det. Man tar ju inte för att man måste, utan man tar ju för att man... bara för att må bra, va. (s. 16)

Flickorna kan finansiera sitt knark genom att "gno" eller "blåsa torskar". Gul-sot "silas" bort. Ruskiga "gäggarkvartar" är undantag.

- Ja, det är väl i en del kvartar, i *springkvartarna*, där det springer folk hit och dit och där är snuskigt och skitigt, men sen finns det ju också ställen, man kan va på, där det är... precis, det är Svensson, alltså. Utifrån sett ser dom ut som Svensson. Det är ju två tredjedelar i alla fall av Sveriges befolkning, som är

narkomaner på ett eller annat sätt. Tablettmissbrukare och så. Min morsa jobbar på ungdomskliniken på Långby så hon har upplyst mig, och på Krim. (s. 49)

En flicka på Ryagården som hållit på med ”*tjack*” i fem år anser inte att hon fått nog:

— Nej. Jag får . . . Såna där saker som *noja* och sånt det existerar inte för mig, inte i den bemärkelsen det gör för andra. Så länge jag mår bra på *tjacket* så anser jag, då är det ingen anledning att sluta, alltså. Sen om jag förstör mig . . . det är bättre om jag förstör mig själv än om jag förstör nån annan, va. Och så säger dom ju det är långsamt självmord, men vad fan är det att gå och andas den luften vi gör. Det är ännu långsammare självmord. Om jag vill förstöra mig själv, så är det upp till mig och inte till dom. Det går inte att skydda mig. Det är mera skadligt att komma hitner och sen . . . och så sätta in en så här, och här får man äta allt möjligt . . . allt möjligt jox i maten och . . . korv jämt är det också, och det är den onyttigaste maten man kan äta ju. (s. 52—53)

— Nej jag tycker jag mår bra på *tjack*, alltså. Och inte är jag sjuk på nåt vis, varken fysiskt eller psykiskt. Det är klart när man kommer hitner, då får man ju psykosor och neuroser av alla slag, bara för att . . . Det är ju så att dom *intalar* en nästan att man har det, alltså. --- Jo, bara för att det har ju stått i deras böcker, liksom att utav knark, får man såna psykosor och såna psykosor och så och så. Och då sitter dom och snackar och nästan försöker intala en att så är det och så är det, och det och det. Dom skyller allting på *tjacket*.

— Ja, jag vet inte . . . Jag tycker det är meningslöst med tvångsvård över huvud taget. Det är ju så många som köar alltså och vill komma in på frivillig vård. Dom stackarna, som står utanför och får inte komma in, men vi som inte vill ha vård, vi får sitta här. (s. 56—57)

— Leverskador blir det väl, men jag har inte känt av någonting ännu. Det är mycket möjligt att man kanske dör tidigare, det gör man . . . men jag offrar hellre det, en liten bit av livet alltså, än att hålla på så här och åka ut och in. Låt mig få vara ute och knarka, jag kanske tröttnar, och när jag tröttnar kan det hända att jag kanske söker vård, och då kanske det lyckas att sluta, men inte förrän jag själv vill. Det går ju aldrig att tvinga en människa, man kan ju inte göra emot sig själv, nej — jag kan absolut inte göra nånting jag inte själv vill, alltså. (s. 63)

På Råby yrkesskola låter det ungefär på samma sätt som på Ryagården:

— Ja, här får man ingen hjälp alls. Det får man ju ordna själv, i så fall om man vill sluta. Här blir man bara ändå sämre. (s. 223)

— Nej, inte ännu har jag inte velat haft nån hjälp, för att jag tycker jag mår bra, så länge jag håller på, alltså. Den dag då jag mår dåligt, då lägger jag av alltså. (s. 224)

— Skadligt, så där va, men det är att man använt knark fel, va. Man har *köpt* ner sig själv, va, man har fått tvångskänslor, man har *deppat ihop* för bagateller och sånt, va. Det ska man inte göra. Det gör jag inte nu faktiskt. Jag blir sällan *sne på tjack*, va. Om jag får bestämma själv, och att jag får göra så som jag vill. Och dom . . . mina vänner, va, kan jag rätta mig efter men inte, i stort sett, dom andra. (s. 236)

På frågan om inte skolan söker ändra deras inställning till knark, svarar en pojke:

— Jamen, det kan dom aldrig göra i och med att skolan och jag är inte på samma våglängd liksom. — Dom kan aldrig förstå det liv, jag vill leva, och det liv som dom anser att jag ska leva. Dom tycker att jag lever asocialt, va. Men jag tycker att det är ett socialt liv. Jag tycker jag ger min del, va. (s. 233—234)

En annan pojke svarar på frågan om han är inställd på att fortsätta :

— Ja. Vill! Javisst, jag vill väl. Jag både vill och vill. Jag vill fortsätta, men jag vill ändå inte fortsätta. Men det är skönt att ta en *sil*. Det är förbannat skönt. Det kan ingen komma ifrån alltså. Det är det. Det är inte som att sitta och ta sig en *klämtare* inte. Rediga prylar man har i sig. Det händer nånting i alla fall. Det rör på sig lite. Man vaknar till. Det känns som att vakna ur döden ungefär — att ta en *sil*. Visst gör det? Det gör det! (s. 593)

9.2.3 *Bruk av lugnande tabletter*

Bruket av legalt utskrivna tabletter av olika slag på anstalterna kan ses som en mätare av de intagnas emotionella status, om än situationellt betingad. Men det kan också ses som ett uttryck för brist på personal eller personalens bristande kommunikativa eller terapeutiska skicklighet; det går fortare och är enklare att dela ut tabletter än att tala med intagna. Bruket kan emellertid också ses som ett uttryck för kontroll; istället för yttre tvångsåtgärder som isoleringsceller eller slutna anstalter kan man använda sig av "inre kontrollåtgärder", vilket ter sig mer modernt och vetenskapligt. Många intagna upplever själva att de blir "neddopade" i kontrollsyfte. Flera anstaltsläkare har även kommit med alarmerande rapporter till socialstyrelsen om ett överdrivet utskrivande av tabletter.

Frikostigt utskrivande av tabletter eller felaktig dosering av dessa kan leda till ett narkotikaberoende. Man kan därför tala om en *narkomaniserande*, och därigenom även *kriminaliserande*, effekt av ett omfattande tablettmissbruk på anstalterna.

Vi ska först ta del av kvantitativa och därefter av kvalitativa data.

9.2.3.1 *Enkätdata*

För att få ett mått på bruket av lugnande tabletter på anstalt jämfört med ute ställdes följande fråga :

Tabell 9:34. "Går Du på lugnande tabletter eller sömntabletter här på anstalten? Går Du på sådana tabletter när Du är ute?" (A 18).

Går på lugnande tabletter enbart på anstalten	23.0
Går på lugnande tabletter både på anstalt och ute	9.3
Går på lugnande tabletter enbart ute	4.2
Går aldrig på lugnande tabletter	63.5
	100 %

En tredjedel av de intagna uppger således att de använder lugnande tabletter på anstalten och nästan en fjärdedel säger att de endast går på sådana tabletter på anstalt. Det är fem gånger så många som anger att de går på lugnande tabletter enbart på anstalten, jämfört med enbart ute.

Diagram 9:11 visar hur bruket varierar mellan anstalterna. Mest påfallan-

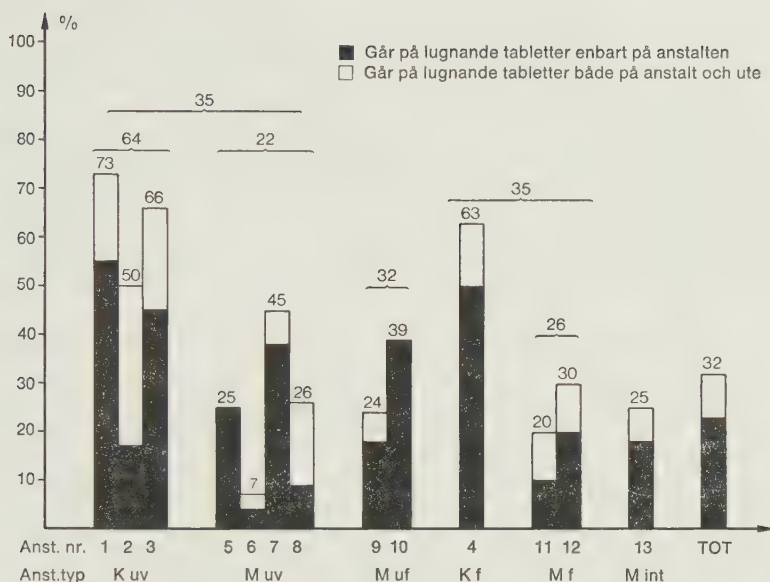

Diagram 9:11 "Går Du på lugnande tabletter eller sömntabletter här på anstalten?
Går Du på sådana tabletter när Du är ute?" (A 18)

de är att kvinnorna brukar lugnande tabletter i dubbelt så stor utsträckning som männen (63 % jämfört med 26 %). Detta gäller såväl ungdomsvårdsskolor som fängelse.

Man kan förvånas över att ungdomsvårdsskolorna för narkomaner, Ryagården och Råby, knappast uppvisar högre tablettfrekvens än övriga ungdomsvårdsskolor. Detta skulle eventuellt kunna ge en anvisning om att utskrivningen inte är direkt medicinskt betingad.

Man kan vidare notera att de slutna anstalterna har högre andel intagna som går på tabletter än de öppna (39 % på Mariefred jämfört med 24 % på Skenäs, 30 % på Norrtälje jämfört med 20 % på Tillberga). Den högre frekvensen psykofarmaka på de slutna anstalterna kan antingen tolkas så att de intagna blir mer oroliga p.g.a. slutenheten eller att "klientelet" här har sämre psykologisk status; de båda förklaringarna kan också komplettera varandra.

Finns det något samband mellan legalt bruk av tabletter och illegalt bruk av narkotika på anstalterna? *Scatterdiagram 9:12* visar hur anstalterna fördelar sig på de båda variablerna. Det ekologiska sambandet är inte starkt.¹⁾ Man kan dock se att vissa anstalter ligger speciellt lågt på de båda variablerna som Tillberga eller speciellt högt som Ryagården. På diagonalen finner vi också de båda ungdomsfängelserna samt Fagared. De kvinnliga anstalterna ligger under diagonalen, dvs. de har ett högt bruk av lugnande tabletter men lågt bruk av knark, med undantag av Ryagården. Ungdomsvårdsskolorna för poj-

¹⁾ En korstabulering av de båda frågorna ger för hela materialet ett individuellt samband på C. 21 ($p < .01$).

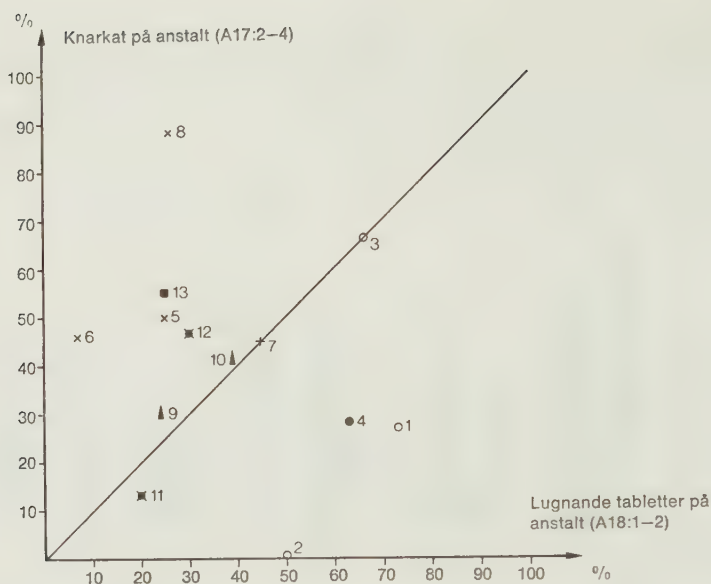

Diagram 9:12 Andel som knarkar på anstalt resp. får lugnande tablitter (% per anstalt)

kar samt Norrtälje och Hall ligger däremot över diagonalen, dvs. de utmärker sig för högre bruk av knark än av legalt utskrivna tabletter, och detta gäller speciellt Råby.

I *Socialstyrelsen redovisar* (1971:18) rapporteras något högre tal för psyko-farmaka för narkotikamissbrukande pojkar (48 %) och något lägre för flickorna (59 %) än i denna undersökning. De svåra missbrukarna får i något högre utsträckning denna specialbehandling, men skillnaderna mellan de lätta och de svåra missbrukarna är inte påfallande stora (s. 93). Någon annan typ av behandling på skolan av narkotikamissbrukarna omtalas inte. Ur en tabell (s. 198) kan man utläsa att personalen sagt att psykoterapeutisk behandling inte förekommer för 88 % av pojkarna och 82 % av flickorna. Gruppsamtal har inte angetts i något enda fall.

Vi ska övergå till att ta del av de intagnas egna kommentarer för att höra deras förklaringar till den s.k. *neddopningen*.

9.2.3.2 Bandade intervjuer med intagna

Intagna på flera anstalter vittnar om att det är lätt att få nervtabletter och att detta är den enda vård som ges. Många framhäver också att detta är ett sätt att få intagna att hålla sig lugna. Av denna anledning skulle det också vara lättare att få dagmedicin än nattmedicin. Detta skulle också förklara, varför man får tabletter på anstalten men inga med sig ut vid en permission eller villkorlig frigivning.

En nervös flicka på Ryagårdens specialavdelning svarade på frågan om hon fick lugnande tabletter när hon togs in:

— Ja dom ville gärna peta i mig det, men det tackade jag nej till. För så länge dom säger det ska vara avgiftning, så ska det väl vara avgiftning alltså. Och då tycker jag, då är det lika bra att låta bli lugnande medel, för det går jag inte på ute heller, för jag blir bara aggressiv av sånt. Det var inte så länge sen dom hotade mig med att, om jag inte åt nervtabletter, så skulle jag inte få nattmedicin alltså, då skulle jag inte få sömnetabletter. Jag har ju svårt att sova också. Och då behövde jag ju det, så jag fick ju låtsas att ta dom, och spotta ut dom sedan. (I.I, s. 53)

Liknande klagomål ger de kvinnliga fångarna på Hinseberg uttryck för:

— Vård, den enda vård . . . alltså . . . är det någon som behöver vård, det blir *ned-dopning*. — Det är medicin och medicin, ös på medicin så dom håller sig lugna.

— Ja, Truxal ja, som man blir stum av, så man varken orkar arbeta eller gå eller nånting.

— Sömnmedicin får vi dåligt, men dagmedicin kan dom proppa på en så man är alldeles *dopad*, om man råkar höja handen, eller nånting . . .

— Det beror på om man är skrikig och gapig — då *dopar* dom en. (s. 135—136)

— Jag tycker att det sker i för mycket omfattning när man har problem, för då *drogar* dom ner en i stället för att hjälpa en att lösa problemen. Det är mycket enklare att bara *skyffla* i en medicin. Billigare också.

— Ja, när man har problem — i stället för att man får gå till en psykolog eller att man får tala med en assistent och försöka ordna upp sina problem, så *hinkar* dom i en Hibernall och en massa prylar. (s. 141)

— Ojoj, då! Det är bara att ringa upp och säga, att jag är nervös, så bara öses det över en. Man kan ju se när dom sätter arton—nittonåriga flickor på Truxal eller på Mandrax, till exempel, som anses vara en utav de starkaste nervmediciner som finns. I stället för att låta flickebarnen, som verkligen behöver komma i läkarvård . . . Det är *anstalten*, klart och tydligt, som har gjort dom nervösa och nere, och dom tar till såna saker som självmordsförsök och sånt där, att i stället för att då slussa iväg dom nånstans, där dom kan få kontakt med människor, som begriper sig på sånt där, så *öser* dom på bara. Bara just med Mandrax i höga doser, så att flickorna raglar omkring och tuggar och har sig och är . . . (s. 158)

På frågan om man får med sig motsvarande antal tabletter vid utskrivningen som man fått på anstalten, svarade intagna på följande sätt:

— Nä, dom får ju gå till en doktor, ute. I och med att dom kommer ut så anser dom ju att vi inte ska ha nån läkare längre. Då ska vi ut och arbeta. Dagen efter helst skall vi ut och arbeta, och sköta våra jobb, och *inte* äta piller.

— Men i och med att dom går på tabletter hela tiden så är dom vana att dom måste ta tabletter för att kunna sova . . . det sker ju en väldig omställning i kroppen när man slutar ta tabletter; då går det ju inte att sova. Då är man ju vaken till fyra—fem på morgnarna. Det tar en vecka ungefär innan man . . . somnar i vanlig tid . . .

— Ja allra helst tiden innan man skall mucka, när man blir ännu nervösare och säkert väldigt spänd, då är det väldigt svårt att själv komma med förslaget att nu skall jag *tända av* eller vad man kallar det för, på det här, när man känner den spänningen. Det är ju ännu marigare. (s. 142)

Flera intagna vittnar om att bruket av tabletter har minskat kraftigt de senaste åren. På Mariefred säger en ungdomsfängelseelev:

— Ja då. *Nu* har det väl sjunkit *betydligt* alltså, men förra året eller 68 alltså, det gick . . . jag överdriver inte om jag säger att 90 % gick här *drogade* hela servern alltså. Gick bara på *nertjack*, gick och halvsov hela dagarna; visste knappt var dom var någonstans. (s. 351—352)

Att bruket kan radikalt förändras i och med byte av psykiater framgår av följande uttalande som gjorts av en ungdomsfängelseelev på Skenäs, som tidigare varit på Roxtuna:

— Ja, Roxtuna har blivit bättre på det sättet att . . . det kallades ju för *Bängtuna* förut! - - - Man fick så mycket medicin där, när NN (namn på psykiater) var där, va. - - - Då fick grabbarna, var det *nån* som fick ett *spel*, va, då var det bara att plocka i en massa *tjack*, va. Så dom gick ju *lummiga* hela dagarna där. (s. 318)

Även på de manliga fängelserna tycks utskrivningen vara liberal. På frågan om de narkotikaskadade får den vård de behöver, svarar en intagen på Norrtälje:

— Nä, det tror jag inte. Dom blir väl mest nerlagnade med nervtabletter och sömnmedel och sånt där, det får dom ju i obegränsad utsträckning nästan, tycker jag. - - - Det har jag erfarenhet från andra anstalter. Det har jag exempel från Kumla, när jag var där. Jag kände mig trött och försökte få vitaminer och grönsaker och mera tillgång till motion. Men det blev ju tvärnobbyn, och då påpekade jag det här att dom ville ha oss *nersövda* och förslöade, för att ha lugn och ro på anstalten, och då blev han väldigt ilsken, den här läkaren. (s. 427)

9.2.4 Rymningar

Rymningsbenägenheten kan ses som ett uttryck för svårigheten att anpassa sig till anstalten. Varierande rymningsfrekvens mellan anstalterna säger dels något om de intagna, dels något om anstalterna men bestäms också av möjligheten att lätt ta sig ut och konsekvenserna av ett avvikande. Problemet om rymning i relation till anpassning kommer att behandlas i annat sammanhang (avsnitt 9.3.1).

Rymningarna kan emellertid också ses som ett uttryck för anstaltens *kriminalitetsskapande effekt* och det är denna aspekt som ska behandlas i detta avsnitt.

9.2.4.1 Bakgrund

En rymning torde för en intagen i allmänhet ha flera negativa biverkningar. För det första tvingas han eller hon i allmänhet till brott eller asocialitet under en rymning. Detta förhållande är i en mening definitoriskt: en rymning innebär mestadels att man avviker utan några materiella eller ekonomiska resurser.

För det andra kan en rymning betyda att tiden på anstalten förlängs. Ett längre omhändertagande kan ske formellt via en förlängning av verkställighetstiden ("påbackning") eller informellt genom argument att individen inte är mogen för utskrivning. Ofta förenas detta med vistelse i mer sluten form genom förflyttning från öppen till sluten anstalt eller till sluten avdelning inom en öppen anstalt. Individen blir således ytterligare "straffad". Det uppstår härigenom risk för en *reaktionsbildning*, varvid den intagne kan komma att bygga

upp ett ännu större hat och trots mot samhället (se även 9.3.6).¹⁾

En tredje effekt av rymningarna, som kan förtjäna påpekas, gäller mer tredje man än den intagne personligen. Allmänheten drabbas delvis av de brott som begås under rymningar och genom den publicitet dessa ofta får genom exempelvis stora polispådrag, kommer dessa brott sannolikt att i viss mån präglade allmänhetens uppfattning om "brottslingen". Härvid skapas lätt ett intryck av "desperados" som borde vara "inburade", vilket torde ge vind i seglen på de reaktionära kriminalpolitiska krafterna.²⁾ Detta kan indirekt påverka den intagne dels genom allmänhetens krav på "hårdare tag" dels genom att skapa underlag för stigmatisering (se 9.3.5).

¹⁾ Kriminalvårdsberedningen påpekar att användandet av *disciplinära åtgärder* successivt minskat under senare år. "Kriminalvårdsstyrelsen visar sålunda stor restriktivitet när det gäller *förlängning av verkställighetstider*." (SOU 1972:64, s. 99; min kursiv.) Istället har man övergått till "*senareläggning av villkorlig frigivning*", vilket formellt inte är att betrakta som bestraffning. Dessa distinktioner, som kriminalvårdsstyrelsen fäster stor vikt vid, upplevs troligen inte som lika avgörande av de intagna.

Enligt *Kriminalvården 1970* bestraffades 599 intagna med 1.339 bestraffningar, vilket var hälften av 1969 års antal. *Kriminalvården 1971* rapporterar endast 302 intagna med 720 bestraffningar, således en halvering av 1970 års nivå. Samtidigt ökade emellertid antalet *förflyttningar* av intagna "till särskilda anstalter med restriktiva förhållningsregler" från en tidigare nivå på 200–300 fall per år till 1.262 fall år 1970 och 2.493 fall år 1971. Som straff räknas utöver förlängning av verkställighetstiden inneslutning i enrum och förlust av särskild tillerkänd förmån, av rätt att inköpa varor och av rätt att skaffa, mottaga eller inneha böcker eller tidningar. Besträffningar genom förluster av olika rättigheter är emellertid svåra att effektivt verkställa och har därför kraftigt minskat och kriminalvårdsberedningen har föreslagit att de helt bör slopas. Det förhållandet att minskad rörelsefrihet genom förflyttning till slutna anstalter och längre strafftid genom senareläggning av villkorlig frigivning (eller vård utom anstalt resp. skola) *inte* officiellt kallas bestraffning torde snarast bidra till en *ökad reaktionsbildning* hos de intagna.

Redan behandlingslagens bestämmelser om disciplinstraff har av många ansetts vara alltför vaga för att tillgodose kraven på *rättssäkerhet*, men bedömningen blir än mer godtycklig då åtgärder motiveras ur behandlingssynpunkter och de kan i realiteten inte överklagas "eftersom åsikterna om ett behandlingsmotiv alltid bygger på subjektiva värderingar" (SOU 1972:64, s. 221). KAIK gjorde bl.a. en undersökning av s.k. *enrumsbehandling* (isolering) och fann att praxis i hög grad varierade inom råjongerna: i vissa användes inte alls inneslutning i enrum som disciplinär bestraffning (68 § Bhl) men där var i gengäld frekvensen av enrumsbehandling enligt 45 § Bhl högre (den senare motiveras med hänsyn till ordning och säkerhet på anstalten eller för att undvika menlig inverkan intagna emellan).

Kriminalvårdsberedningen reagerar emot användningen av disciplinstraff i kombination med flera andra inskränkningar i frihet och förmåner: "En rymning från öppen anstalt blir t.ex. inte endast dömd isolering. På grund av rymningen blir han i regel också förflyttad till slutna anstalt och får sina permissioner och sin frigivning senarelagda. Dessa s.k. *dubbelbesträffningar* har ansetts inte bara skadliga ur behandlingssynpunkt utan även stridande mot allmänna rättsregler." (s. 221; min kursiv.)

Beredningens eget förslag är dock inte särskilt långtgående. Den rekommenderar att kortare isoleringsstraff behållas som sanktion för lindrigare förseelser medan övriga s.k. dubbelbesträffningar tycks kvarstå vid allvarligare förseelser såsom rymning (s. 224).

²⁾ För synpunkter kring kriminaljournalistiken se *Det kriminella reportaget* (R 1971:6). *Helleday* (1968, s. 143), har gjort en utredning angående rymningar från fängsvårdsanstalter men rapporterar inga våldsbrott begångna av rymarna vare sig från internerings- eller ungdomsråjongen. Av de internerade har 55 % upptäckts begå brott och av ungdomsfängelseeleverna 79 % under rymningstiden.

9.2.4.2 Enkätdata

En central fråga gäller hur många rymningar som äger rum från våra anstalter. Nu kan emellertid rymningar definieras på olika sätt och betyder i officiellt språkbruk såväl avvikande från anstalten som från en permission; i statistiken räknas t.o.m. för sen tillbakakomst efter permission som avvikelse. Av intresse i detta sammanhang är emellertid i första hand avvikelser från anstalten. En direkt fråga om sådana rymningar ingick vid båda undersökningstillfällena.¹⁾

Enligt *tabell 9:36* har 29 % vid första och 37 % vid andra tillfället uppgett att de rymt minst 1 gång.²⁾ Rymningsfrekvensen varierar emellertid mycket kraftigt mellan de olika anstaltstyperna. Lägst andel rymmare uppvisar fängelse med 8 % resp. 9 %, därefter kommer ungdomsfängelse med 21 % resp. 37 %, internering med 38 % resp. 49 %, och högst ungdomsvårdsskolor med 58 % resp. 69 %.

Den lägre rymningsfrekvensen på fångvårdsanstalter jämfört med ungdomsvårdsskolor skulle kunna tänkas bero på att de förra är mer slutna och därför svårare att ta sig ur. Mot detta antagande talar i viss mån det förhållandet att de slutna fångvårdsanstalterna har högre rymningsfrekvens än de öppna. Detta gäller fängelse men i än högre grad ungdomsfängelse. Mariefred har således 3–5 gånger så hög frekvens som Skenäs. Även Hall har förvånansvärt många rymningsförsök.³⁾

Den högre frekvensen rymmare från de slutna fångvårdsanstalterna skulle kunna bero på att dessa har "ett svårare klientel", som kanske just placerats på dessa anstalter p.g.a. tidigare avvikanden. Samtidigt visar emellertid resultaten att höga murar i och för sig inte avskräcker från rymningsförsök.⁴⁾

Den lägre rymningsfrekvensen för fängelse kan också förklaras med att denna påföljd är tidsbestämd medan de övriga är mer eller mindre tidsobestämda.

¹⁾ Frågan var formulerad i form av rymningsförsök för att mäta även icke framgångsrika rymningar. Rymningsförsöken kan ses som ett uttryck för bristande anpassning till anstalten oavsett hur länge rymningen lyckas vara på fri fot. För att klart markera att frågan avsåg såväl lyckade som icke lyckade rymningar omformulerades J 33, som endast uttrycktes som "rymningsförsök" till "rymt eller gjort något rymningsförsök" vid A 15.

²⁾ Antalet rapporterade rymningar har således ökat betydligt från första till andra undersökningstillfället och i panelanalysen finner vi här en av de största förändringarna över tiden. Ökningen torde främst sammanhånga med fältarbetets tidpunkt. Första intervjun ägde rum i juni månad och den andra i augusti, och sommaren är naturligt nog den period då rymningsfrekvensen är som högst. Förändringen i svaren torde därför få tolkas som reell förändring snarare än bristande reliabilitet (se dock not 1).

³⁾ Enligt *Kriminalvården 1970* rymde 720 intagna från fångvårdsanstalt, varav 201 personer från slutna och 403 från öppna anstalter. Antalet rymningar av intagna vid slutna anstalter var dock högre 302, mot 418 för de öppna anstalterna. I genomsnitt befann sig 150 intagna "på rymmen" per dag (s. 35), en siffra som steg till 215 personer år 1971. Det bör observeras att rymningar i statistiken definieras på annat sätt än i vår enkätfråga.

⁴⁾ Man undrar ifall formuleringen "rymningsförsök" kan ha någon betydelse så att fler försöker rymma från de slutna anstalterna utan att därför med nödvändighet lyckas. I så fall skulle de höga murarna kunna tänkas provocera till utbrytningsförsök men samtidigt fungera återhållande.

Den högre frekvensen för ungdomsvårdsskolor torde dels förklaras av att sanktionerna är mindre klara och troligen mindre kännbara dels av att dessa skolor i högre grad tycks utmärkas av en kriminell subkultur.

Skillnaden mellan könen bör också påpekas. Kvinnorna rymmer mer än männen såväl från fängelse som i synnerhet från ungdomsvårdsskola (den senare skillnaden är signifikant). De kvinnliga ungdomsvårdsskolorna uppvisar

Tabell 9:36. "Har Du rymt eller gjort något rymningsförsök från den här anstalten? I så fall hur många gånger?" (J 33, A 15).

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena.

Anstalt	N t ₁ t ₂		Aldrig	1 gång	2 gånger	3-4 ggr	5 eller fler ggr						
K uv													
Brättegården	9	11	11 9	67 9	11 18	0 36	11 27						
		11											
Hornö	11	18	20	18	22	18	5	27	44				
		12	25	14	25	19	0	6	8	15	42	46	
Ryagården	21	24	24 10	5 21	5 3	0 10	67 55						
		29											
M uv													
Stigby	15	33	27 0	7 13	20 0	13 38							
		8					50						
Forsane	37	51	38	3	8	0							
		55	36	51	20	23	7	7	31	9	6	10	
Fagared	34	62	39	9	17	9	13	9	22	12	10		
		29	48	14	14	14	14	22	12	10			
Råby	20	45	15 21	10 25	5 17	25 8							
		24					29						
M uf													
Skenäs	42	91	10 12	0 0	0 0	0 0	0 0						
		33						88	80	14	6	2	1
Mariefred	46	70	63	17	26	11	6	2	8	4	0	3	1
		39	41	39	10	8	3						
K f													
Hinseberg	58	88	9	0	0	3							
		59	92	5	2	2	0						
M f													
Tillberga	76	97	1 0	1 1	0 0	0 1	0 1	0 1	0 0				
		78								97	93	4	2
Norrtälje	97	90	91	5	4	3	3	2	1	0	1		
		112	87	7	4	4	2	2	1	1			
M int.													
Hall	125	62	13	7	10	8							
		156	51	21	8	13	8						
Totalt	591	71	12	5	5	7							
		645	63	14	6	9	8						

en andel som rymt minst 1 gång som är så hög som 81 % resp. 86 %.¹⁾ Av dessa skolor har i sin tur Ryagården flest mångrymmare; 67 % resp. 55 % uppger sig ha rymt 5 eller fler gånger (se även 10.5.6).

Man lägger märke till att Råby som i likhet med Ryagården hyser narkomaner har en lägre andel rymmare relativt sett. I båda fallen är säkert hungern efter narkotika ett viktigt skäl att avvika.²⁾ Reaktionen verkade dock hårdare på Råby: officiellt sade man visserligen från ledningens sida att pojken återplacerades på samma avdelning efter en rymning, men pojkarna menade dock att de placerades på sluten avdelning eller sjukavdelning. På Ryagården framhölls officiellt att man absolut inte vidtog några åtgärder, fastän även där specialavdelningen tycktes befolkad med rymmare.

9.2.4.3 Urbandade intervjuer

Den höga andelen rymmare bland de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna bör ses mot bakgrund av att det allmänt anses vara flickorna som mest skadar sig själva under en rymning.

En flicka på Ryagården är skakad efter en rymning och stammar av nervositet:

— Jag har blivit värre. Jag har blivit skadad, alltså, genom att jag har rymt alltså, och det har hänt det ena och det andra. Diverse saker. (I.I., s. 113)

På frågan varför det är så många rymningar från Ryagården svarar hon:

— Jo, därför att dom samlar alla i en klunga alltså. Och därför att dom tvingar alltså. Dom bara spärrar in alltså, såna som inte har gjort det, så det får man ... och så är man i en sån ålder också, så man liksom inte vet vad man vill heller, va. Men det är en svår ålder. Och inte bara det att man *vill* inte alltså. Man tvingar människor alltså. D... d... det är därför. D... d... då oppon... ner ... N... nej jag kan in ... (s. 113)

En annan flicka söker förklara varför hon rymmer:

Därför att jag rymmer, alltså det har bara varit för *tjack* det alltså. Jag har varit inne i svineriet. Jag har hållt på i alla fall sen 65–66, va. Men det är väl inte bara därför, därför jag längtar ut alltså. Därför jag är emot anstalter och allt ... allt vad hela skiten heter. Och jag längtar hem till min familj också till min mo ... mamma. (s. 314)

En pojke på Råby svarar på frågan hur man påverkas av att vara på skolan:

Dom kommer hit på ungdomsvårdsskolan ... till exempel dom har inte begått nåt eh ... kriminellt brott liksom ... jaja stöld och sånt. Det gör dom oftast när dom kommit hit på såna ungdomsvårdsskolor. Så rymmer dom och så har

¹⁾ Enligt *Socialstyrelsen redovisar* (1971:18, s. 94) var andelen som rymt bland de narkotikamissbrukande flickorna 84 % och bland pojkarna 67 %. Mediantalet rymningar per elev som rymt var minst 6 för flickorna och 3 för pojkarna. Samma rapport framhäver också det intensiva narkotikamissbruket under rymningarna och det stora antalet debutanter bland flickorna (s. 72).

²⁾ Orsaker till rymningarna behandlas i annat sammanhang (avsnitt 9.3.1.) men här kan påpekas att alternativet "längtar efter sprit eller knark", vilket totalt nämnts av 5 %, uppges av så många som 42 % på Ryagården och 35 % på Råby.

dom inte pengar, och så ... *drar dom en kassa* någonstans eller *blåser en käring* på ... rycker handväskan eller nåt sånt. Ja, det gör man oftast när man är på rymmen, då skiter man i bara jag får pengar alltså, och knark och ... liksom kommer man in sen så, allt alla kontakter ... (s. 271)

9.2.5 Homosexualitet

Det anses svårt att studera heterosexuellt beteende och homosexuellt beteende blir genom olika sociala tabun givetvis än mer svåråtkomligt. Flera författare har emellertid framhållit homosexualitetens betydelse i det enkönade anstaltskollektivet. *Clemmer* (1940, s. 257) fann genom skattningar gjorda av rådgivare bland de intagna att 60 % av de manliga fångarna var "normala", 30 % "kvasi-abnorma" och 10 % "abnorma". I jämförelse med de tal som rapporterats av *Kinsey et al* (1949), vilka påstår att 37 % i den manliga befolkningen haft en homosexuell erfarenhet som lett till orgasm, skulle inte anstaltssiffrorna vara speciellt höga. *Sykes* (1958) har dock visat vilken betydelse homosexualiteten har för den informella sociala kontrollen på ett mansfängelse och man får ett intryck av att det är ett viktigt element i den kriminella subkulturen på anstalten.¹⁾

Det tycks emellertid som om homosexualiteten spelade en än mer avgörande roll på amerikanska institutioner för kvinnor. *Halleck & Hersko* (1962) fann vid intervjuer av flickor på en ungdomsvårdsskola att ca 70 % var involverade i homosexuellt beteende (vilket de själva kallade "girl stuff"), ehuru endast en tiondel av dessa uppgav direkt genital kontakt. *Ward & Kassebaum* (1965) kom vid ett ingående studium av ett kvinnofängelse fram till att hälften av de intagna haft minst ett homosexuellt förhållande under anstaltstiden (s. 92). Av dessa bedöms 5—10 % vara "true homosexuals", dvs. de lever "gay life" även utanför anstalten, medan de flesta klassificeras som "jailhouse turnouts", dvs. de har icke tidigare varit homosexuella (s. 96). Liksom *Sykes* gjort för manliga fångar visar *Ward & Kassebaum* på förekomsten av olika "argot roles" bland kvinnliga fångar.²⁾ Det tycks också som om frekvensen av homosexualitet var högre på de kvinnliga anstalterna än i normalbefolkningen; *Kinsey et al* (1953) uppskattade att 19 % av kvinnorna haft någon homosexuell erfarenhet och att 13 % upplevde orgasm i dessa relationer. Både *Ward & Kassebaum* och *Giallombardo* (1966), som också gjort en inträngande studie av homosexualitet på ett kvinnofängelse, betraktar de homosexuella sub-

¹⁾ *Sykes* urskiljer bland sina "argot roles" sådana som spelar en aktiv homosexuell roll, "wolves", och sådana som spelar en passiv roll, "punks" och "fags" (s. 95–99). Genom att visa stor aggressivitet kan "the wolf" bevara sin manlighet och hans perversion betraktas nästan som en våldtäkt – hans offer råkar p.g.a. omständigheterna bara vara en man istället för en kvinna. Bland dem som spelar den underordnade rollen görs en distinktion mellan dem som visar ett kvinnligt sätt, "fags", och dem som endast säljer sig för vissa privilegier, "punks".

²⁾ *Ward & Kassebaum* visar hur kvinnorna på motsvarande sätt skiljer mellan manliga och kvinnliga roller, "butch" och "femme" (s. 102 ff.). "The butch" eller "stud broad" klär sig i "drag", går och talar som män. Termer som homosexualitet och lesbianism används inte av de intagna utan de talar om förhållandet som "playing, being, together, making it, having people, turning out" (s. 97).

kulturer som kvinnorna bygger upp på anstalterna som funktionella alternativ till männens kriminella subkulturer.

Medan således homosexualitet är ett relativt vanligt fenomen på amerikanska anstalter för såväl män som kvinnor, antog jag utifrån tidigare erfarenheter att förhållandet skulle vara annorlunda på svenska anstalter. Vid första undersökningstillfället ställdes en av taktiska skäl riktad fråga.

Tabell 9:35. "Homosexualitet sägs vara ganska vanligt på vissa anstalter. Har Du någon gång prövat på homosex, och har det i så fall varit på anstalt?" (J 41).

(1)	Aldrig prövat på det	91.9
(2)	Enbart prövat på det på denna anstalten	0.8
(3)	Prövat på det på denna och på andra anstalter	0.2
(4)	Prövat på det både ute och på anstalt	1.0
(5)	Enbart prövat på det ute	6.1
		100 %

Enligt tabell 9:35 skulle homosexualitet vara ett sällsynt fenomen på svenska anstalter. Den dramatiska skillnaden mellan amerikanska och svenska fängelser torde främst förklaras av de längre tider de amerikanska fångarna avtjänar och den mer slutna värld de vistas i inom fängelsemurarna (inga permissioner, sämre besöksförhållanden). I vad mån olika kulturella traditioner även spelar in är svårt att avgöra. Eftersom homosexuellt beteende i högre grad är kriminaliserat i U.S.A. skulle man kanske förvänta sig mer av barriärer mot homosexualitet. Man kan naturligtvis fråga sig om det just därför skulle vara mer attraktivt i den antagonistiska fängelsekulturen.¹⁾

Det är således endast 2 % av de intagna som uppgett att de prövat på homosexualitet på anstalt (alternativen 2—4). Tre gånger så många säger faktiskt att de har prövat på det "ute". Andelen som prövat på det på anstalt varierar emellertid kraftigt mellan institutionerna.

Två ungdomsvårdsskolor, en för flickor och en för pojkar, utmärker sig för en högre grad av rapporterad homosexualitet på anstalt. Högst ligger Ryagården med 19 % och därefter Stigby med 13 %. Andelen som uppger att de haft homosexuella kontakter enbart på den aktuella anstalten är också högst för Ryagården (10 %).²⁾

¹⁾ Men det är också möjligt att just p.g.a. puritanismen homosexualitet är vanligare i det amerikanska samhället än i det svenska. *Auken* (1953) fann bland 315 danska kvinnor endast en som haft en egentlig homosexuell erfarenhet och tycks anta att en strängare officiell moralkodex i U.S.A. leder till högre tal för homosexualitet (s. 336). På liknande sätt skriver *Israel & Eliasson* (1971): "Those who express double standards as well as those who favor abstinence for both sexes seem to be significantly more represented in American and English studies." (s. 72)

²⁾ Rektorn på skolan gav dock uttryck åt uppfattningen att detta fenomen försvunnit helt (I.P., s. 47). Att resultatet för Ryagårdens del inte är atypiskt finns dock flera belägg för. När jag själv arbetade på skolan i början på 1960-talet berättades historier om den "gamla" tiden, då flickorna var förbjudna att ha långbyxor eftersom detta tolkades som att vissa flickor spelade en manlig roll. Trots att personalen menade att homosexualitet hade varit vanligt men försvunnit, utspelades alltjämt varierande svartsjukedramer. Vid min intervjuundersökning från 1961 var det också 19 %, som uppgav att de prövat på homosexualitet (*Bondeson*, 1963).

I övrigt är frekvenserna synnerligen låga (3 % på Forsane och Fagared, 2 % på Hinseberg och Hall), medan hälften av anstalterna har 0 % (de båda övriga kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, Råby, ungdomsfängelse och manligt fängelse).

Om man ska våga sig på en generalisering torde det vara att homosexualitet är sällsynt på svenska anstalter, men något vanligare på ungdomsvårdsskolor (6 %) och på dessa mer vanligt bland flickorna (10 %).

Det bör dock framhållas att dessa resultat inte säger något om de sexualproblem som i övrigt kan finnas på anstalterna.¹⁾ *Sex, ömhet, utarmning* (R 1971:3) vittnar våltaligt om den sexuella nöd som råder för människor på alla slags anstalter. *Kinsey et al* (1949) har understrukt vilket lidande en ungdomsanstalt innebär just för de yngre som är inne i en aktiv sexuell period. Hade domarna till fullo förstått detta, skulle de enligt Kinsey dömt färre till anstalt.

Om ynglingaåren tillbringas på en anstalt, där det finns ringa eller ingen möjlighet för pojkar att utveckla sin individualitet, där de inte lämnas ensamma någon stund på dagen och där alla de andra kamraterna är av samma kön, är det möjligt att hans sexualliv för alltid får anstaltsprägel. Längre tids fångenskap för en ung man lämnar mycket djupare spår än en liknande period för en mogen man. (s. 252)

I de bandade intervjuerna ges också prov på dessa problem, speciellt vid ungdomsfängelse, där unga män döms till relativt långa tider.

Slutsatsen blir att homosexualitet inte förefaller vara ett viktigt element i den kriminella subkulturen på de manliga anstalterna eller ett funktionellt alternativ till den kriminella subkulturen på de kvinnliga anstalterna. Homosexualitet tycks endast förekomma vid en av de kvinnliga institutionerna. Denna kvinnliga ungdomsvårdsskola har dessutom lika mycket av kriminell subkultur som de andra anstalterna.

9.3 Psykiska skador på anstalt

"Anstaltslivets lidande" har använts som en förklaring till skapande av de intagnas subkultur. Denna funktionella teori utvecklades först av Sykes (1958) för att förklara uppkomsten av en kriminell subkultur bland manliga fångar och har också använts av Ward & Kassebaum (1965) och Giallombardo (1966) för att förklara uppkomsten av en homosexuell subkultur hos kvinnliga fångar.

Men det lidande som anstalterna förmodas alstra bör studeras självständigt inte bara för att konstatera om förutsättningar finns för skapande av någon form av de intagnas subkultur utan också för att undersöka vilka effekter detta har i sig. Ty även om de intagnas subkultur kan minska "anstaltslivets lidande" kan det knappast eliminera det. Lidandet kan också förmodas skapa psy-

1) Våra anstalter är fortfarande enkönade vad gäller de intagna. Detta kan i sig själv skapa problem för ego-uppfattningen, då man saknar respons från det motsatta könet. Att t.o.m. införandet av viss personal av det motsatta könet kan sätta synbara spår är omvittnat av *Wilson* som i "Mina sex fångar" rapporterar att försäljningen av tvål steg drastiskt då några kvinnliga assistenter gjorde sitt intåg i ett amerikanskt fängelse.

kiska skador hos de intagna, men dessa psykologiska effekter har i mindre omfattning studerats av penologerna. Vi saknar i stor utsträckning studier som söker fastställa extensiteten och intensiteten i det lidande som de intagna upplever på olika anstalter och effekterna härav.

Vi ska börja med att försöka beskriva vilka element i frihetsberövandet som de intagna upplever som mest plågsamma. Genom den variation i anstalternas utseende och beskaffenhet vi har i vårt urval har vi ett kraftfullt test på vilka faktorer som påverkar denna upplevelse. Begreppet "relativ deprivering" (Merton, 1957) kommer härvid att visa sig fruktbart.

Men de intagna behöver inte välja den rebelliska lösning på sina problem som en anpassning till de intagnas subkultur utgör utan de kan också visa en överanpassning till anstaltens krav. I den mån intagna övertar personalens betoning av medlen snarare än målet beträffande rehabilitering kan vi med Merton (1957) tala om ritualism eller med Goffman (1961) om kolonisering. Denna form av anstaltsanpassning har av vissa läkare diagnosticerats som fängelsepsykos och institutionsneuros. Vi kommer att behandla dessa psykiska skador under begrepp som institutionalisering, infantilisering och mortifikation.

Vi ska också undersöka i hur hög grad de intagna upplever psykiska skador i form av neurotisering. Det bör kanske betonas att olika former av neuroser kan leda till direkt eller indirekt kriminalisering utan att därför behöva neutraliseras. I ett nervöst tillstånd kan t.ex. intagna vara benägna att rymma eller tatuera sig och detta beteende kan t.o.m. ha till effekt att ytterligare förstärka labiliteten.

Andra processer som stigmatisering, defaitism och alienation kan på samma sätt både skapa psykiska skador och leda till förnyad kriminalitet. De intagna lider både av ett statuskomplex och ett penalt komplex och i den mån de inte via reaktionsbildning lyckas externalisera sitt hat, vilket kan leda till nya brott, är det risk att det internaliseras och leder till olika personlighetsstörningar.

9.3.1 *Anstaltslivets lidande*

9.3.1.1 Teoretisk bakgrund

Sykes' (1958) analys av "*pains of imprisonment*" använder sig av en klassifikation som bygger på förlust av olika ting som frihet, ägodelar, heterosexuella relationer, autonomi och trygghet.

Galtung (1959) talar istället om "*press-stimuli*" och utgår då från förhållandet till olika områden som lagbrott, dom och straff, omvärlden, sexualiteten och egen utveckling.

Sykes har teoretiskt beskrivit hur "fängslandets plågor" leder till skapande av en kriminell subkultur, vars funktion är att lindra de intagnas lidande.

Galtung beskriver hur "press-stimuli" leder till olika flyktreaktioner och användande av olika försvarsmekanismer. En del av de flyktreaktioner Galtung nämner sammanfaller åtminstone delvis med Sykes', nämligen flykten in i de intagnas samfund.

Vi ska senare undersöka huruvida olika depriveringsvariabler påverkar uppkomsten av en kriminell subkultur eller prisoniseringsprocessen (kap. 15.3). I

detta avsnitt ges i första hand en deskriptiv bild av anstaltslivets lidande.

Att mäta det lidande som är förknippat med ett frihetsberövande är givetvis ingen enkel uppgift. Dels skulle man behöva ett mått på graden av det totala lidandet dels analysera fram och ge vikter åt dess olika beståndsdelar.

Enligt common-sense skulle man anta att det finns stora variationer mellan de olika påföljderna och att intagna på fångvårdsanstalterna upplever mer av anstaltslivets lidande än intagna på ungdomsvårdsskolorna. Min hypotes är emellertid att skillnaderna är ganska små och att skillnaderna mellan anstalts typerna inte är större än mellan enskilda anstalter av samma typ. Enligt teorin om relativ deprivering kan man förvänta att de skillnader som finns mellan påföljderna lika väl kan peka i motsatt riktning, dvs. att ungdomsvårdsskoleleverna upplever mer av anstaltslivets lidande än fångarna.

9.3.1.2 Lidandeskala

Ett försök att mäta vilka aspekter i anstaltslivet som upplevs som mest besvärande gjordes medelst frågan: "Är det vissa saker Du *ogillar* här på anstalten?" (J 38), vilken följdes av 18 delfrågor, där var och en skulle markeras med "ja" eller "nej". *Tabell 9:37* ger fördelningen av ja-svar anstaltsvis och totalt.

Självva frihetsberövandet tycks upplevas som det största lidandet. "*Avsaknad av friheten*" (1) är det alternativ som fått flest ja-svar, totalt 96 %. Här föreligger ingen skillnad mellan anstaltstyperna, och för de enskilda anstalterna är det en variation från 100 % på Brättegården, Ryagården, Råby och Skenäs till lägst 87 % på Mariefred. Resultaten överensstämmer väl med ovan ställda hypoteser.

Huruvida det är den fysiska, psykiska eller sociala isoleringen som är mest kännbar torde vara mycket svårt att avgöra. Dessa olika sidor av frihetsberövandet kan knappast isoleras.

Om vi ser till den sociala isoleringen är naturligt nog bristen på kontakt med personer av motsatt kön speciellt påfrestande. Så mycket som totalt 94 % har markerat att de *ogillar* "*att inte få träffa människor av motsatt kön*" (2) och alternativet kommer därvid på andra plats, medan 75 % svarat detsamma vad gäller "*bristen på kontakt med andra*" (3). Beträffande avsaknaden av personer av motsatt kön tycks denna upplevas speciellt akut av ungdomsvårdsskoleleverna och vara något mindre kännbar för fångarna, ehuru skillnaderna mellan påföljderna är små. Någon könsskillnad finns inte, vare sig för ungdomsvårdsskolelever eller fångar. Mellan de enskilda anstalterna är det en variation från 100 % på Brättegården, Ryagården, Forsane och Råby till klart lägst 79 % på Tillberga.

Vad gäller bristen på kontakt med andra, oavsett kön, tycks detta upplevas hårdast av de internerade, närmast åtföljda av kvinnliga ungdomsvårdsskolelever. Här är som synes variationen mellan enskilda anstalter av samma typ betydande. Det högsta värdet påträffas på Brättegården (89 %) och det lägsta på Råby (58 %).

Upplevelsen av *monotoni* tycks vara stark och kan ses som ett uttryck både för förlorad autonomi och berövande av ägodelar och tjänster.

Tabell 9:37. "Är det vissa saker Du o g i l l a r här på anstalten?" (J 38:1-18)
Procentuell fördelning av "ja"-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Avsaknad av friheten	Allt inte få träffa män- niskor av motsatt kön	Bristen på kontakt med andra	Inläsningen	För mycket regler och förbud	Hotelser och tjat	Inga klara besked	Bli behandlad som småbarn	Enformig- heten
K u v									
Brättegården	100	100	89	89	100	100	100	89	100
Hornö	90	91	64	90	90	90	100	70	90
Rydgården	100	100	82	91	100	82	82	59	96
M u v									
Stigby	93	93	67	39	80	67	73	47	87
Forsane	88	100	79	79	91	88	91	85	82
Fagared	94	94	66	74	77	67	82	70	88
Råby	100	100	58	75	79	60	83	75	100
M u f									
Skenäs	100	95	79	93	98	88	95	81	95
Mariefred	87	95	60	93	86	81	93	80	95
K f									
Hinseberg	97	90	72	80	93	86	89	88	96
M f									
Tillberga	96	79	60	79	89	75	89	74	93
Norrälje	98	99	81	85	90	59	84	82	94
M int.									
Hall	98	95	87	94	97	88	97	93	98
Totalt	96	94	75	85	91	78	90	81	94

	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	Inget att göra på fritiden	Avsaknad av motion	Maten	Dåligt med pengar	Personalens översitteri	Intagnas översitteri	"Dåliga kamrater"	Ingen sprit	Ingen knark
K uv									
Brättegården	78	67	56	89	89	44	44	67	44
Hornö	100	0	56	90	78	67	33	40	22
Ryagården	68	71	51	100	64	50	35	51	48
M uv									
Stigby	60	33	60	93	27	40	20	87	60
Forsane	59	47	53	80	78	55	48	47	28
Fagared	56	22	42	72	42	31	10	63	37
Råby	90	50	40	95	60	26	28	50	42
M uf									
Skenäs	81	27	68	95	83	35	35	54	21
Mariefred	63	44	57	90	56	22	26	76	34
K f									
Hinseberg	63	70	61	88	66	65	69	32	21
M f									
Tillberga	47	22	83	67	59	22	36	31	3
Norrhälje	71	56	54	84	65	37	46	49	27
M int.									
Hall	73	66	63	92	76	34	45	50	37
Totalt	67	49	60	86	66	37	41	50	29

Monotonin är något som trycks på de intagna och som de inte kan göra mycket åt, vilket bl.a. torde ge näring åt en känsla av maktlöshet.

På delad andraplats över vad flest ogillar kommer "*enformigheten*" (9) med 94 %. Åter är skillnaderna mellan påföljderna ganska obetydliga. Enskilda ungdomsvårdsskolor uppvisar såväl de högsta värdena, 100 % på Brättegården och Råby, som det lägsta, 70 % på Hornö.

I övrigt tycks alternativ som kan ses som uttryck för förlorad autonomi i väga tyngre än motsvarande för berövande av ägodelar och tjänster. "*För mycket regler och förbud*" (5) har markerats av 91 % och här ligger kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever högst medan de manliga eleverna ligger lägst (98 % resp. 82 %). De högsta resp. lägsta värdena är 100 % på Brättegården och Ryagården samt 77 % på Fagared. "*Inga klara besked*" (7) ogillas av totalt 90 %, i något högre grad av de internerade (97 %) och i mindre grad av manliga ungdomsvårdsskoleelever (84 %). Även här är variationerna störst mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna, från 100 % på Brättegården och Hornö till lägst 73 % på Stigby.

Att inte ha tillgång till pengar innebär ett berövande av ägodelar, men det leder också till förlorad autonomi. 86 % ogillar att ha "*dåligt med pengar*" (13) och detta anges mest av kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever (95 %) och minst av manliga fångar (77 %). För såväl ungdomsvårdsskola som fängelse gäller att kvinnorna i högre grad än männen besvärar sig av att inte ha tillgång till pengar. Variationen totalt går från 100 % på Ryagården till 67 % på Tillberga.

Alternativet "*inlåsningen*" (4) kan ses som ett direkt uttryck för själva frihetsberövandet eller som ett långtgående symptom på förlorad autonomi. Uttrycket kan ha uppfattats olika på skilda anstaltstyper beroende på varierande praxis vad gäller inlåsning. Totalt har 85 % markerat att de ogillar inlåsningen, med högst andel för de internerade (94 %) och lägst för manliga ungdomsvårdsskoleelever (71 %). Hall har det högsta enskilda värdet och Stigby det absolut lägsta (39 %). Den låga nivån på Stigby bör ses mot bakgrund av att inlåsning eller isolering inte ska förekomma på denna skola. Både kvinnliga och manliga fångar ligger lägre än kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever, ehuru inlåsning torde vara vanligare vid fängelse än ungdomsvårdsskola.

"*Bli behandlad som småbarn*" (8) tycker 81 % illa om och här är andelen högst för de internerade (93 %) och lägst för de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna (68 %). Variationen mellan enskilda ungdomsvårdsskolor är dock större, från 89 % på Brättegården till 47 % på Stigby.

Alternativet "*hotelser och tjat*" (6) torde också kunna ses som uttryck för förlorad autonomi. Totalt ogillar 78 % detta med högre andel för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och internerade (88 %) och lägst för manliga fångar (66 %). Variationen mellan olika ungdomsvårdsskolor och olika fångvårdsanstalter är emellertid större. Det högsta enskilda värdet uppvisas av Brättegården (100 %) och det lägsta av Tillberga (59 %).

Avsaknaden av ägodelar och tjänster kan bl.a. ta sig uttryck i att de intagna inte kan ge fritiden något innehåll. "*Inget att göra på fritiden*" (10) har 67 % markerat att de ogillar, med högst andel på kvinnliga ungdomsvårdsskolor (78 %) och lägst på manligt fängelse (61 %).

Här är skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ genomgående större. Den totala variationsvidden går från 100 % på Hornö till 47 % på Tillberga.

Medan således två tredjedelar lider av att inte ha något att göra på fritiden, är det bara hälften som ogillar frånvaron av fysisk träning. "*Avsaknad av motion*" (11) har totalt 49 % markerat, med högst andel för kvinnliga fångar (70 %) och lägst för manliga ungdomsfängelseelever (35 %). Skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ är dock större. Bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna går skalan från 71 % på Ryagården (totalt högsta värdet) till 0 % på Hornö (totalt lägsta värdet) och bland de manliga ungdomsvårdsskolorna från 50 % på Råby till 22 % på Fagared. På fångvårdsanstalterna förmärks högre värden på de slutna anstalterna (Mariefred 44 % mot Skenäs 27 % och Norrtälje 56 % mot Tillberga 22 % samt Hall 66 %). Vidare kan man notera att kvinnorna tycks lida mer av avsaknad av motion än männen vid såväl ungdomsvårdsskola (54 % mot 37 %) som fängelse (70 % mot 43 %). Troligen försummas fysiken i högre grad hos kvinnliga intagna.

I kollektiva inrättningar brukar det klagas över kosthållet. På de studerade anstalterna kan man dock påstå att klagomålen över "*maten*" (12) kommer relativt långt ned på listan. Först på 13:e plats kommer detta alternativ med totalt 60 % ogillanden. Variationerna är också ganska små såväl mellan anstaltstyper som mellan enskilda anstalter. Det mest iögonfallande resultatet är det höga värdet för Tillberga (83 %). Medan de intagna i allmänhet finner sig väl tillrätta med det mesta på denna anstalt, är det uppenbart att kritiken mot *maten* var hård, men den var också i hög grad berättigad, vilket både personalen och vi själva fick erfara. Förutom att *maten* till stor del tycktes bestå av korb, var den ofta kall då den kom på bordet. För männen på denna anstalt, som jobbade hårt i fabriken, tedde sig den dåliga *maten* som en utmaning; för den som inte får lön för sitt arbete kan fullgod kost verka vara ett minimikrav.

Avsaknaden av sprit bör vara kännbar för människor som i stor utsträckning normalt brukar alkoholhaltiga drycker. Exakt hälften har kryssat för "*ingen sprit*" (17) med högst andel för ungdomsfängelseeleverna (65 %), speciellt på Mariefred, och klart lägst för de kvinnliga fångarna (32 %). Det högsta värdet uppvisar Stigby (87 %) och det lägsta Tillberga (31 %).

Föregående svarsalternativ, men speciellt alternativet "*ingen knark*" (18), togs huvudsakligen med i kontrollsyfte. Det senare har också fått det lägsta antalet ja-svar av samtliga 18 delfrågor. Totalt har 29 % markerat att de ogillat avsaknad av narkotika med högst andel på ungdomsvårdsskolorna, i synnerhet de kvinnliga (48 %). Också på detta alternativ ligger Stigby högt (60 %). Ryagården är den enda anstalt där de intagna i högre grad saknar knark än sprit (59 % resp. 50 %). Som förväntat ligger också Råby högt på denna fråga (42 %). Klart lägst ligger Tillberga med 3 %.

Metodiskt kan direkt konstateras att trots att knark-frågan kom sist bland de 18 delfrågorna och tröttheten hos respondenterna här borde varit störst, verkar svarsmönstret på denna delfråga högst rimligt. Såväl den lägre totala andelen som svarat "ja" som fördelningen på de olika anstalterna överens-

stämmer med vad man skulle förvänta med hänsyn till de olika kategorierna av intagna. Detta tyder på att även denna typ av seriefrågor kan ge relativt tillförlitliga svar.

Det hot som andra intagna representerar för den intagne sägs vara karaktéristiskt för amerikanska fängelser. Våld och övergrepp av olika slag lär vara vanliga inslag och Sykes behandlar denna aspekt av fängslandets plågor under förlust av trygghet. Han återger en ofta citerad sentens: "The worst thing about prison is that you have to live with other prisoners." (s. 77)

I svenska fängelser, där inslaget av våldsbrottslingar är mycket mindre och där homosexualitet med åtföljande våld tycks vara mycket ovanligare, torde hotet från andra intagna upplevas som avgjort mindre. Det hindrar inte att den informella sociala kontrollen kan kännas hotfull för de individer som inte erkänner subkulturens normer.

En av delfrågorna, som hade till syfte att mäta trycket från de intagnas kollektiv, var formulerad huruvida de ogillade de "*intagnas översitteri*" (15). Totalt har 37 % markerat "ja" på detta alternativ och det kommer därmed längst ned på listan (med undantag av kontrollalternativet knark). Variationen mellan de enskilda anstalterna är betydande, med högsta värdet på Hornö (67 %) och det lägsta på Mariefred och Tillberga (22 %). Även om de intagnas kontroll inte upplevs som ett större ont, är det dock en tredjedel som påstår sig ogilla det och bland kvinnorna är det än fler. På kvinnofängelset är andelen så hög som 65 % mot 31 % på manligt fängelse och på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna 50 % mot 39 % på de manliga skolorna. Denna skillnad kan antingen tolkas så att översitteri verkligen är vanligare på kvinnliga anstalter eller att kvinnorna upplever det som ett större ont eller också att de har lättare att tillstå en sådan företeelse.

För att få bättre perspektiv på den föregående frågan förekom också ett alternativ gällande "*personalens översitteri*" (14). Andelen som reagerar mot förtryck från personalen är väsentligt större, 66 %, mot 37 % som svarade på samma sätt vad gäller de intagna. Vid en jämförelse mellan anstaltstyperna är skillnaderna inte särskilt stora, från högst 76 % för internering till klart lägst 55 % för manliga ungdomsvårdsskolor. Som vanligt är variationen mellan enskilda anstalter av samma typ större. Det högsta enskilda värdet påträffas på Brättegården med 89 % (de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna ligger högt med genomsnittligt 73 %) och det lägsta på Stigby med 27 %. Höga värden uppvisar även Skenäs (83 %), Hornö och Forsane (78 %).

Teoretiskt skulle man kunna föreställa sig att närvaron av andra intagna, oavsett om de söker förtrycka andra eller inte, kan kännas besvärande för de intagna som inte vill anpassa sig till den subkultur som råder på anstalten. Om de upplever att de av misstag hamnat på anstalten, kan den differentiella associationen med enbart "*kåkfarare*" troligen upplevas hotande. Alternativet "*dåliga kamrater*" (16) användes för att mäta en sådan känsla av främlingskap i miljön. Antalet ogillande-svar var emellertid relativt sett lågt på denna fråga och endast någon procentsats högre än på frågan om de intagnas översitteri. Totalt var det 41 % som svarade "ja" och alternativet hamnar därmed på tredje plats nerifrån på listan. Åter tycks kvinnorna vara känsligare än männen. Andelen vid kvinnofängelset är 69 % mot 42 % vid manligt fängelse

och 35 % på kvinnliga ungdomsvårdsskolor mot 28 % på manliga skolor. Vidare uppger fångar och internerade i högre grad att de ogillar "dåliga kamrater" än ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever. Även här förekommer emellertid svängningar mellan enskilda anstalter av samma typ, som för manliga ungdomsvårdsskolor från 48 % på Forsane till 10 % på Fagared. I stort stämmer dessa resultat väl med vad vi tidigare kunnat konstatera i kapitel 7 om det informella sociala systemet.

Mest slående vid en genomgång av dessa 18 delfrågor är den genomgående *höga* andelen ogillande-svar. Att kryssen inte är ditsatta urskiljningslöst kunde vi bl.a. konstatera på den tidigare behandlade knark-frågan. En jämförelse kan göras med en annan fråga i formuläret angående förhållanden man gillar på anstalten, där andelen ja-svar på delfrågorna var mycket låg. Ett index bildat på de första 9 frågorna i gillande-frågan gav ett medelvärde på 1,5 (med en variation mellan anstaltstyperna från lägst 1,2 för de internerade till högst 2,6 för manliga ungdomsvårdsskoleelever). Ett motsvarande index bildat på de 16 första delfrågorna i ogillande-frågan (dvs. exkl. sprit- och knarkfrågorna) ger ett genomsnittligt värde på 10,9. Det föreligger alltså ett ganska massivt ogillande av en rad företeelser i anstaltslivet.¹⁾ Summa poäng i ogillande-index kan ses som ett mått på en *lidandeskala*. Måttet är grovt då någon gradering av frågor eller svar ej förekommit. Lidandets intensitet mäts således endast medelst antalet företeelser i anstaltslivet som de intagna säger sig ogilla.

För att närmare undersöka innehållet i denna lidandeskala kan vi se hur den samvarierar med några andra frågor. Rent metodiskt har det sitt intresse att fastställa att ogillande-index inte uppvisar något samband med *gillande- eller hjälpindex* (s. 293 och s. 176; båda ger totalt r —.04). Hade dessa seriefrågor endast mätt respondentens benägenhet att "kryssa", skulle även dessa index ha samvarierat. Däremot uppvisar ogillande-index samband med sådana index där man teoretiskt skulle förvänta ett samband, som med *index för psykisk status* (s. 303) och *skadeindex* (s. 176), båda uppgående till .35. Lidandeskalan visar än högre samband med *reformismskalan* (s. 414), totalt r .45. Även inom anstaltstyperna är dessa korrelationer relativt höga.²⁾ Dessa samband tyder på att lidandeskalan har en viss konstruktvaliditet. Samvariationen mellan lidande och reformism tycks visa att "negativismen" i ogillande-frågorna är parad med medvetenhet och kritik.

Enligt variansanalys av lidandeskalan är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där internering uppvisar ett högre medelvärde än de övriga påföljderna (12,1). Kvinnofängelset har dock ett lika högt medeltal, och

¹⁾ Den genomsnittliga procentsiffran ja-svar för samtliga delfrågor och samtliga anstalter är 70 %. Den lägsta andelen ja-svar på ogillande-frågan bildar övre gräns på gillande-frågan.

²⁾ Storleksordningen av produkt-momentkorrelationerna för ogillande-index och ovan nämnda index inom de olika anstaltstyperna illustreras av följande tabell:

Index :	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int	Tot
psykisk status	.41	.14	.30	.16	.51	.35	.35
skada	.31	.14	.47	.28	.40	.32	.35
reformism	.25	.33	.57	.54	.48	.44	.45

även kvinnliga ungdomsvårdsskolor ligger högre än de övriga påföljderna för män. Det blir därmed en signifikant skillnad mellan kvinnliga och manliga fångar och likaså en klar tendens för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever att ligga högre än manliga elever. Det högsta enskilda värdet påträffas på en kvinnlig ungdomsvårdsskola, Brättegården (13,3), och det lägsta på Tillberga (8,9). Det är som vanligt en signifikant skillnad mellan Tillberga och Norrtälje.

Det kan förefalla paradoxalt att de intagna på det slutna Mariefred inte upplever mer lidande än manliga elever på öppna ungdomsvårdsskolor eller att fångarna på det slutna Norrtälje inte känner mer lidande än flickorna på de öppna ungdomsvårdsskolorna. Till det yttre är givetvis de slutna fångvårdsanstalterna långt mer hotfulla i sin konstruktion och genom hårdare inskränkningar i den personliga friheten borde trycket på de intagna upplevas mycket mer intensivt.

Sociologiskt torde vi kunna tolka resultaten efter två linjer. Det första argumentet är att själva *frihetsberövandet* utgör det största lidandet, vilket också framgick av delfrågorna ovan. Den tvångsmässiga frihetsförlusten kännetecknar samtliga anstaltstyper, och detta kan i sin tur betinga alla andra upplevelser i anstalten. Det andra argumentet utgår från begreppet *relativ deprivering* och skulle kunna innebära att vad man förväntar sig av påfrestningar påverkar hur man subjektivt upplever det objektiva lidandet. Ungdomsvårdsskoleeleverna torde förvänta sig mycket mindre av straff och deras frustration när de möter en relativt repressiv verklighet blir därför så mycket större, och deras lidande kan mot bakgrund av deras förväntningar därför bli väl så stort.

Sammanfattningsvis kan om denna fråga sägas att hypotesen, att skillnaderna mellan anstaltstyperna är mindre än mellan enskilda anstalter av samma typ, har fått bekräftelse i redovisade data. Frihetsförlusten tycks i sig utgöra det största lidandet och varierande yttre förutsättningar kring detta tycks spela mindre roll för upplevelsen av anstaltslivets lidande.

9.3.1.3 Rymningsbenägenhet och pushfaktorer

Slutligen ska några frågor behandlas kring rymningar vilka kan ses som ett mer konkret uttryck för vantrivsel på anstalten. I avsnittet 9.2.4 har de individuella rymningarna redan beskrivits. I detta sammanhang ska vi analysera allmänna tendenser att vilja rymma och orsaker till rymningarna. Rymningsbenägenheten mättes med följande hypotetiska fråga:

Tabell 9:38. "Hur många tror Du skulle ta chansen att rymma om tillfälle uppstod?" (J 32).

Alla	5.8
De flesta	29.9
Ungefär hälften	21.4
Några få	41.4
Ingen	1.5
	100 %

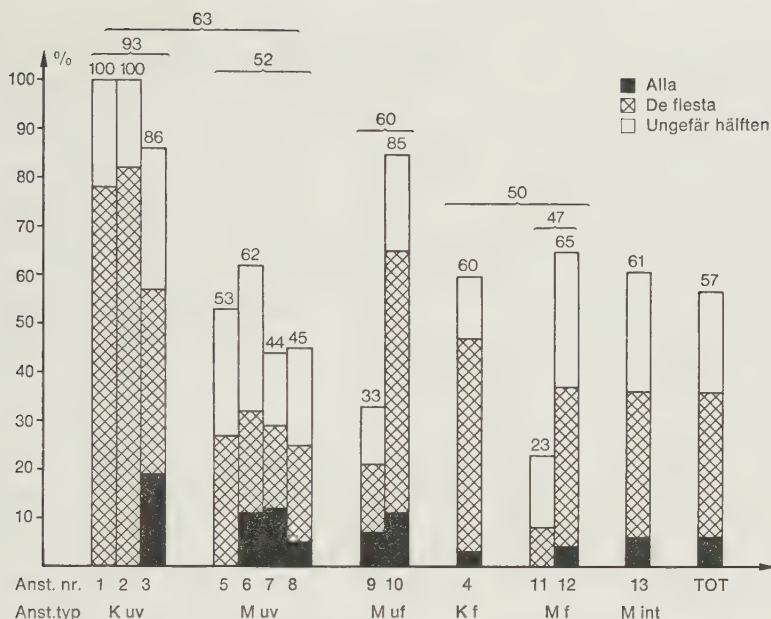

Diagram 9:13 "Hur många tror Du skulle ta chansen att rymma om tillfälle uppstod?" (J 32)

Endast 1,5 % tror att "ingen" skulle rymma om tillfälle uppstod. Totalt uppskattar 57 % att *minst hälften* skulle ta chansen. Enligt *diagram 9:13* är det så mycket som 93 % på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna som menar att minst hälften skulle rymma om tillfälle uppstod. (Ryagården har den högsta frekvensen som tror att "alla" skulle rymma, 19 %.) Andelen är väsentligt lägre på de manliga ungdomsvårdsskolorna (52 %) och denna skillnad är enligt variansanalysen högst signifikant. Kvinnliga fångar uppger också en signifikant högre rymningsbenägenhet än manliga fångar. Mellan påföljderna för män är skillnaderna också signifikanta. Bland manliga intagna ligger de internerade och ungdomsfängelseeleverna på en högre nivå än ungdomsvårdsskoleleverna och fångarna. På de slutna fångvårdsanstalterna är rymningsbenägenheten också signifikant högre än på de öppna, vilket gäller både Mariefred och Norrtälje. Den totala variationen mellan anstalterna är betydande, från 100 % på Brättegården och Hornö till lägst 23 % på Tillberga. Resultaten tycks överensstämma ganska väl med dem som erhöles på lidandeskalan.

På en personligt formulerad fråga hade likaså de kvinnliga ungdomsvårdsskoleleverna det klart högsta antalet rapporterade rymningar (tabell 9:36). Genom att ungdomsvårdsskolorna för flickor utan jämförelse är de minsta och mest öppna institutionerna med störst frihet för de intagna, skulle man kanske kunna tro att det bakom rymningarna inte döljer sig någon vantrivsel, men man bör hålla i minnet det tidigare resonemanget om relativ deprivering.

För att undersöka huruvida rymningarna är att betrakta som tecken på

anstaltslivets lidande kan man söka kartlägga orsakerna bakom rymningarna.¹⁾ Följande fråga sökte utröna de intagnas perception av motiven till rymningarna: "*Vad tror Du är den vanligaste orsaken till att en intagen rymmer?*" (J 34). *Tabell 9:39* visar fördelningen av de givna svarsalternativen för de olika anstalterna separat och totalt.

Variationen är väsentligt större mellan enskilda anstalter av samma typ än mellan de olika anstaltstyperna. "*Pressande att vara på anstalt*" svarar totalt 37 %, med en variation mellan anstaltstyperna från högst 46 % vid internering till lägst 28 % vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor. Mellan enskilda kvinnliga ungdomsvårdsskolor finns det en variation från 11 % på Brättegården till 37 % på Ryagården och för de manliga ungdomsvårdsskolorna från 13 % på Stigby till 44 % på Forsane. För fängelse är det en variation från 23 % på Tillberga till 39 % på Norrtälje.

Den näst största svarskategorin "*längtar ut*", med 33 %, är jämnt fördelad över anstaltstyperna (30 %–40 %) men varierar kraftigt mellan enskilda anstalter av samma typ. För kvinnliga ungdomsvårdsskolor från 5 % på Ryagården till 67 % på Brättegården, för manliga ungdomsvårdsskolor från 15 % på Råby till 67 % på Stigby och för manligt fängelse från 21 % på Tillberga till 42 % på Norrtälje.

Ett tredje relativt vanligt svar är "*för att ordna upp ett problem utanför anstalten*" (11 %). På Tillberga är denna andel så hög som 37 %. "*Längtar efter sprit eller knark*" svarar endast 5 %, ehuru frekvensen är väsentligt högre vid Ryagården (42 %) och Råby (35 %).²⁾ Övriga svarskategorier är mycket sällsynta och alternativet "*lust att göra nya brott*" väljs endast av 0,2 %.

Det är frestande att söka sortera upp de olika svarsalternativen i *push- och pullfaktorer*. Den ena stora kategorin, "*pressande att vara på anstalt*", tillhör klart pushfaktorerna. Däremot är det svårare att klassificera den andra stora kategorin, "*längtar ut*". Om den förs till pullfaktorerna, upptar dessa tillsammans hälften av svaren. Det är dock tänkbart att man längtar ut därför att

¹⁾ *Helleday* (1968) fann i utredningen om rymningar från fångvårdsanstalter att det var svårt att prognosticera rymning från ungdomsfängelse utifrån variabler som uppväxtmiljö, psykiska karakteristiska, social anpassning eller allmän anstaltsanpassning. Andelen som tidigare varit intagen på ungdomsvårdsskola var dock högre bland rymmarna än bland icke-rymmarna. För de internerades vidkommande sägs det vara lättare att förutsäga en rymning utifrån enkla bakgrundsvariabler. Internerade som rymmer är i allmänhet yngre, har tidigt visat symptom på social missanpassning, blev tidigt föremål för sociala sanktioner och har vistats mycket korta tider i frihet. Undersökningar som belyser omständigheterna kring och motiven till rymningarna efterlyses (för vissa försök till sådana analyser se s. 149–157).

I en senare utredning av *Kriminalvårdsstyrelsen* (1973, rapport nr 4) finns visserligen vissa data om rymningsorsak (*Krohn et al*, s. 44) men dessa bygger endast på aktmaterial, dvs. uppgifter lämnade av rymmaren vid obligatoriska förhör efter återkomst till anstalten (s. 39). Delika data måste betraktas som otillförlitliga då rymmaren kan ha goda skäl att inte vilja röja sig själv eller kamrater som följt med på rymningen. Det kan tilläggas att vid endast 16 % av rymningstillfällena har kända brott ägt rum. En rymmare hade gjort sig skyldig till våldsbrott (våldtäkt) under rymningen.

²⁾ Den totala andelen svar på kategorin "*längtar efter sprit eller knark*" är mycket låg (5 %), men den samvarierar med de båda delfrågorna på ogillande-frågan om avsaknad av sprit resp. knark,

Tabell 9:39. Angivna orsaker till rymningar, klassificerade i push- och pullfaktorer, fördelade per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	Pushfaktorer				Pullfaktorer				Kombinationer				
	Pressande att vara på anstalt	Vill fly från ett problem på anstalten	Imponera på andra intagna	Nervositet före utskrivning	Totalt	Längtar ut	För att ordna upp ett problem utanför anstalten	Längtar efter sprit eller knark	Lust att göra nya brott	Totalt	Push	Pull	Push + Pull
K uv													
Brättegården	11	0	0	0	11	67	0	22	0	89	0	0	0
Hornö	27	28	0	0	27	64	0	0	0	64	9	3	0
Rygården	37	5	0	0	42	5	0	42	0	47	0	5	0
M uv													
Stigby	13	0	0	0	13	67	0	7	0	74	7	0	7
Forsane	44	3	0	6	53	29	3	0	0	32	9	3	3
Fagared	33	34	0	2	45	30	3	6	0	39	0	1	8
Råby	35	5	0	0	40	15	5	35	0	55	0	0	5
M uf													
Skenäs	36	38	0	0	36	36	10	0	0	46	14	0	5
Mariefred	40	0	0	0	40	34	6	11	0	51	9	0	2
K f													
Hinseberg	40	2	4	0	46	40	2	5	0	47	4	0	4
M f													
Tullberga	23	32	3	0	27	21	37	0	1	59	5	0	9
Norrälje	39	0	1	0	40	42	9	3	0	54	4	0	5
M int.													
Hall	46	2	1	0	49	30	13	1	0	44	2	3	2
Totalt	37	2	1	0.3	40	33	11	5	0.2	49	5	1	4

det är pressande på anstalten, och kategorin skulle då hänföras till pushfaktorer, vilka i så fall skulle bli de helt dominerande. Även om denna kategori betraktades som neutral, skulle pushfaktorerna klart överväga. Bland svars-kombinationerna (10 %) är de flesta pushfaktorer.

Pushfaktorerna har en högre andel vid internering och kvinnofängelset, dvs. samma anstaltstyper som låg högst på lidandeskalan. Däremot ligger kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever lågt på pushfaktorerna jämfört med denna skala. Man skulle kunna föreställa sig att det är lättare för flickorna att klara sig "på rymmen", vilket kunde göra pullfaktorerna starkare. Det finns dock ett klart samband mellan de individuella rymningarna och trivseln på anstalt (J 35/J 36 ger en kontingenskoeficient på .48 för kvinnliga ungdomsvårdsskolor).

Det finns också ett klart samband mellan uppfattningen att de flesta skulle rymma om tillfälle uppstod och att svara med pushfaktorer på frågan om orsaker till rymningarna (C .30). Det finns ett lika högt samband mellan hög poäng på lidandeskalan och angivande av pushfaktorer (C .31).

9.3.2 *Anstaltsanpassning*

9.3.2.1 Teoretisk bakgrund

Termen anpassning har normalt positiva förtecken. Begreppet anstaltsanpassning skulle kunna betraktas som en neutral term om vi förutsatte att det inte fanns något samband mellan anpassning till anstalten och anpassning till samhället. Begreppet har dock troligen snarare kommit att få negativa associationer, då man istället förutsätter att anpassningen till anstalten direkt försvårar den rehabilitering som åsyftas.¹⁾

I det tidigare avsnittet 9.3.1, nämndes att de intagna kan söka neutralisera det lidande som följer med frihetsberövandet genom att fly in i de intagnas samfund. Detta innebär en solidaritet med de intagna mot personalen och får betraktas principiellt som en rebellisk lösning.

Ett annat sätt att reagera på de krav som anstaltslivet ställer är en anpassning till anstalten, som kan ta sig uttryck i överkonformitet.²⁾ Denna adaptation kommer här att beskrivas i termer som anstaltsanpassning, institutionalisering, infantilisering och mortifikation. Dessa reaktionsmönster kan också vara ett svar på anstaltslivets lidande men behöver inte med nödvändighet vara det.

En klassisk beskrivning av mentalpatientens *moraliska karriär* gjordes av den amerikanske sociologen Goffman 1959.³⁾ Han ger en bild av hur mentalpatienten successivt förlorar allt varvid hans uppfattning av det egna jaget progressivt försämras.

¹⁾ Vi ska inte här fördjupa oss i den vidare problematiken huruvida anpassning till samhället ens är att betrakta som något positivt. Vi utgår här från ett typfall där detta bedöms som önskvärt.

²⁾ Merton (1957) skulle troligen talat om "ritualism" då individen inte omfattar de kulturella målen men fasthåller vid de institutionaliserade medlen och om "retreatism" då individen dragit sig tillbaka både från målen och medlen och inte ersatt dessa med nya såsom vid "rebellion" (s. 140 ff.). Jämför även Mathiesens begrepp "censoriousness" (1965 a).

³⁾ Artikeln först publicerad i *Psychiatry* (1959) och senare återtryckt i *Asylums* (1961).

The prepatient's career may be seen in terms of an extrusory model; he starts out with relationships and rights, and ends up, at the beginning of his hospital stay, with hardly any of either. The moral aspects of this career, then, typically begin with the experience of abandonment, disloyalty, and embitterment. (1961, s. 133)

Om en obekväm person hospitaliseras kan bero på tillfälligheter, eller på vad Goffman kallar "*career contingencies*".¹⁾

However, in the degree that the "mentally ill" outside hospitals numerically approach or surpass those inside hospitals, one could say that mental patients distinctively suffer not from mental illness, but from contingencies. (s. 135)

Men en gång omhändertagen utsätts han redan vid ankomsten för en "degradation ceremony" (s. 139), tvingas genomgå en "betrayal funnel" (s. 140) och tycker sig utsatt för "massive unjust deprivation" (s. 142). Som ett led i det testspel som försiggår på mentalsjukhuset kan nämnas "*bugging*", vilket är sjukhus- eller fängelsejargong för den psykiatriska examination som alltid leder till en reducering av den intagnes status,

the assumption being that once you come to the attention of the testers you either will automatically be labeled crazy or the process of testing itself will make you crazy. (s. 154)

I artikeln *Characteristics of Total Institutions*²⁾ analyseras den moraliska karriären utförligare under begreppet *mortifikationsprocess*.

In the accurate language of some of our oldest total institutions, he begins a series of abasements, degradations, humiliations, and profanations of self. His self is systematically, if often unintentionally, mortified. (1961 b, s. 23)

Mortifikationsprocessen beskrivs i begrepp som "role dispossession, dispossession of property, personal defacement, personal disfigurement, verbal or gestural profanations, disidentifying role, contaminative exposure"; begreppen illustreras med exempel från Goffmans egna observationer eller hämtade från litteraturen (s. 23–48).

Goffman hävdar att mortifikationsprocessen fortlöper på ett likartat sätt vid olika typer institutioner:

The processes by which a person's self is mortified are fairly standard in total institutions. (s. 23)

Vi bör då erinra oss att Goffmans definition på total institution är omfattande och spänner över så skilda institutioner som sjukhem, mentalsjukhus, fängelser, arméförband, fartyg, kloster, för att nämna några exempel.

Goffmans analys, som huvudsakligen bygger på mentalsjukhus, har inspirerat till forskningsinsatser vad gäller andra typer av totala institutioner. Vail (1966) har gjort en analys av sjukhem för mentalt efterblivna men föredrar termen *dehumanisering* eller *depersonifiering*. Utifrån Goffmans teori ges en konkret

¹⁾ Se även hänvisningar till Lemert och Cummings för liknande tankegångar hos andra författare tidigare (ibid., s. 134 och 128).

²⁾ Avsnittet ingår både i *Asylums* (1961) och *The Prison*, utg. Cressey (1961). Sidhänvisningarna är till den senare volymen, här kallad (1961 b).

beskrivning av vad detta innebär sammanfattat i ett femtiotal punkter, vilka även är omskrivna i en pricklista som skulle användas i Minnesota för att spåra det totala draget i såväl slutna som öppna institutioner.¹⁾

Morris (1969) har gjort en omfattande studie av 80 sjukhus för utvecklingshämmande i England och finner också den totala institutionsmodellen applicerbar:

We believe that our empirical data illustrate very clearly the degree and extent to which subnormality hospitals are isolated not only geographically and socially, but also from the mainstream of both medical and educational advances. (s. 292)

I Sverige har Israel (SOU 1963:24) studerat mentalsjukhus som sociala system och framhåller hur personalens beteende och förväntningar kan påverka patientens sjukdomsbild. Då huvuduppgiften är att få patienten lugn förstärks sjukdomens inneboende tendens till passivitet, isolering och autism. "Pseudodemens uppstod ofta som ett hospitaliseringsfenomen" (s. 30). Patienterna kan också lära sin roll genom den behandling de får av personalen via "self-fulfilling prophecy". "Det uppstår en mekanism, en *circulus vitiosus*, som leder till intensifierade symptom" (s. 32).

Werner (1970) har gjort en studie av två svenska kroppssjukhus och finner att dessa har flera drag gemensamma med de totala institutionerna, ehuru denna likhet sägs minska över tiden. Enligt flera patienters vittnesmål var tidigare sjukhusens sociala struktur än mer hierarkisk.

I fullständighetens namn bör det dock tilläggas att även om Goffmans analys av de totala institutionerna varit inflytelserik, var den givetvis inte helt originell. Samtidigt med Goffmans första artikel om den intagnes moraliska karriär utkom en bland sociologer mindre känd bok av en engelsk läkare Barton, kallad *Institutional Neurosis* (1959). Institutionsneuros sägs vara en sjukdom, karakteriserad av apati, brist på initiativ och intresse, underkastelse, försämring av ens personliga vanor, förlust av individualitet etc.²⁾ Barton framhåller att det först är de senaste åren som dylika symptom har erkänts som en sjukdom, skild från den som förde patienten till mentalsjukhuset och att sjukdomen produceras av de metoder som används för att ta hand om människor på sjukhusen och inte är en slutprodukt av mentalsjukdomen.³⁾

1) Vail (1966) s. 74-77 och 118-121. Dessa avsnitt är också återgivna i *Människohantering*, utg. Grünewald (1971), s. 51-54 och 69-72. Vail ger också en beskrivning av *institutionskarriären* (s. 138 f.), varvid han dock i hög grad bygger på Barton (1959).

2) Barton ger också exempel på hur man i patienternas journaler på institutionsneuros finner syndrom som ofta förväxlat med själva mentalsjukdomen: "Permutations of these words and phrases, 'institutionalized', 'dull', 'apathetic', 'withdrawn', 'inaccessible', 'solitary', 'unoccupied', 'lacking in initiative', 'lacking in spontaneity', 'uncommunicative', 'simple', 'childish', 'gives no trouble', 'has settled down well', 'is co-operative', should always make one suspect that the process of institutionalization has produced a neurosis." (s. 15)

I Minnesota har ett instrument utvecklats för att mäta omfånget och graden av institutionalisering (se Vail, 1966, s. 144-145).

3) 7 faktorer sägs leda till institutionsneuros: "1. Loss of contact with the outside world, 2. Enforced idleness, 3. Bossiness of medical and nursing staff, 4. Loss of personal friends, possessions, and personal events, 5. Drugs, 6. Ward atmosphere, 7. Loss of prospects outside the institution" (s. 17).

Institutional Neurosis is like a bed-sore. It results from factors other than the illness bringing the patient into hospital. It is, so to speak, "a mental bed-sore". (s. 7)

Det är av intresse att lägga märke till att även Barton menar att institutionsneurosens symptom kan iakttas på en rad olikartade institutioner och nämner militärläger, barnhem, sanatorier, fängelser och kloster (s. 16). I ett förord till en senare upplaga (1966) tillägger han att han haft tillfälle att studera institutionsneuroser i mentalsjukhus både i Europa, Amerika och Kina (s. 5).

Och som Barton påpekar (s. 13) finns det än tidigare förelöpare till dessa tankegångar: sålunda talade Myerson (1939) om "Prison Psychosis", Bettelheim & Sylvester (1948) om "Psychological Institutionalism" och Martin (1957) om "Institutionalization".

Inom den penologiska litteraturen kom också Clemmer (1940) tidigt med sitt prisoniseringsbegrepp,¹⁾ och Sykes' analys av ett fängelse (1958) kom även den före Goffmans analys av mentalsjukhuset.

För senare mer radikala formuleringar av mentala sjukdomsbegrepp, se Szasz (1961) och Scheff (1966).

9.3.2.2 Adaptationsmönster

Goffman (1961) säger att de intagna använder sig av olika anpassningslinjer vid skilda faser i sin moraliska karriär, ehuru de också kan fluktuerar mellan olika linjer samtidigt. Följande mönster urskiljes (s. 58–62):

1. *Isolering* ("situational withdrawal"): ett tillbakadragande från interaktion som på mentalsjukhus också går under beteckningen "regression" och på fängelser kallats "fängelsepsykos".
2. *Omedgörlighet* ("the intransigent line"): de intagna vägrar blankt att samarbeta med personalen, vilket kan leda till en hård maktkamp, men som typiskt karakteriserar en initial reaktionsfas.
3. *Kolonisering*: de intagna försöker med alla tillgängliga medel bygga upp en maximalt tillfredsställande värld inom anstalten, som efter hand kommer att betraktas som bättre än tillvaron utanför.
4. *Omvändelse* ("conversion"): den intagne tycks överta den officiella synen på sig själv och försöker leva upp till rollen av "mönsterpatient" resp. "mönsterfänge".
5. *"Hålla masken"* ("play it cool"): detta innebär en opportunistisk kombination av sekundär anpassning,²⁾ omvändelse, kolonisering, lojalitet till de intagna, allt för att den intagne ska ha en maximal chans vid frigivningen att komma ut fysiskt och psykiskt oskadd.
6. Inget speciellt anpassningsschema krävs därför att den intagne redan genom sitt tidigare liv i institutionsmiljö blivit *immuniserad* vad gäller anstaltsliv.

Løchen (1965) har vid ett studium av ett norskt psykiatriskt sjukhus identifierat motsvarande typer vilka benämns: 1. de totalt tillbakadragna, 2. refor-

1) Clemmer räknade också upp ett antal faktorer som skulle påskynda prisoniseringsprocessen (s. 301–302).

2) Goffman avser med begreppet sekundär anpassning främst en anpassning till det informella sociala systemet (1961 b, s. 53–58).

matorerna, 3. de husvarma, 4. paradpatienterna, 5 spekulanterna (s. 177 ff.).

De som har någon anstaltserfarenhet torde känna igen de beskrivna typerna. Men även om samtliga adaptationsformer — och troligen många fler — existerar, är en väsentlig fråga hur *vanliga* de olika formerna är. Troligen är vissa adaptationsmönster mer frekventa på vissa typer av totala institutioner; så t.ex. skulle man anta att isolering, omvändelse och kolonisering förekommer oftare på mentalsjukhus, medan omedgörlighet och hålla masken-attityder är vanligare på korrektionsanstalter. På de senare torde dessutom de sekundära anpassningsformerna såsom solidaritet med andra intagna vara mycket vanligare.

Men vi kan också nyansera resonemanget ytterligare genom att tala dels om olika undergrupper av korrektionsanstalter och dels om olika undergrupper av adaptationsmönster. Sålunda skulle jag gissa att kolonisering är vanligare vid ungdomsvårdsskolor än fängelse. Från min praktiska erfarenhet vid en kvinnlig ungdomsvårdsskola skulle jag kunna skilja ut flera *olika kolonisations-typer*. För det första finns det en typ för vilka livet utanför anstalten inte har något positivt att erbjuda eller mest inneburit negativa upplevelser. Så t.ex. var det en flicka som hade ett stort antal misslyckade fosterhemsplaceringar bakom sig, och när den siste bonden hon var placerad hos även försökte utnyttja henne sexuellt, satte hon eld på hans lada; hon var en enstöring på skolan men för henne var livet på anstalten ändå något positivt genom att hon fick vara ifred och kanske någon gång bli vänligt bemött av personalen.¹⁾ Trots att hon var en hackkyckling bland de andra flickorna, ville hon således inte lämna ungdomsvårdsskolan, därför att hon trots allt blev mindre miss-handlad på skolan än hon blivit i sina fosterhem. För det andra finns det flera kolonisations typer för vilka anstalten direkt har något positivt att erbjuda: det kan röra sig om utblottade människor som för första gången i sitt liv får lagad mat regelbundet eller får tillgång till ett eget rum; det kan vara sådana som känner trygghet i denna relativt kravfria miljö; det kan gälla anspråkslösa individer som är glada att slippa bekymmer och ändå få livets nödortf; det kan vara arbetsskygga som tycker terapiarbeten är lagom ansträngande; det kan vara intagna som värdesätter kollektivet av andra likasinnade; för den homosexuella kan det vara lättare att finna villiga partners än ute; vissa eftersträvar spänningen i att vara förföljd och får vid rymningar pröva på tjuvningen i spelet att vara jagad etc. Den första huvudtypen kunde man känna igen genom att de sökte bygga upp ett "hem" på anstalten genom att samla t.ex. blommor och djur i sina rum. Den andra typen sade inte direkt att de trivdes på skolan, men detta framkom genom att de förlängde vistelsen på skolan genom "överspel" och rymningar, ofta strax före en "muck". För dessa flickor betydde troligen i de flesta fall just kamratskapet mest: goda vänner såg till att de placerades ut och togs tillbaka ungefär samtidigt.

Det är givetvis mycket svårt att fastställa hur vanliga de olika adaptations-mönstren är. Typiskt nog görs inte sådana angivelser i den citerade litteraturen. Vi ska dock göra vissa försök att empiriskt mäta några dimensioner av

¹⁾ Som ett tack för att hon fick besöka mig i min personalbostad på avdelningen, gav hon mig det enda hon ägde, en sönderkramad nallebjörn som ständigt varit hennes följeslagare.

anstaltsanpassningen. Först presenteras kvantitativa data utifrån några enkätfrågor och dessa kompletteras sedan med kvalitativa data ur de bandade intervjuerna.

9.3.2.3 Enkätdata

För att ge en uppfattning om anstaltsanpassningen ska vi först kommentera en allmän trivselfråga och därefter återge svaren från några andra frågor som kan belysa den s.k. mortifikationsprocessen. För en ingående trivselundersökning av intagna och personal, se *Petersen et al* (1972).

En enkel trivselfråga ställdes vid bägge tillfällena, och svarsfördelningarna totalt och per anstalt resp. anstaltstyp framgår ur *tabell 9:40*. Eftersom ganska stora fluktuationer förekommer vid vissa anstalter mellan de båda mätningarna och den andra mätningen kan ha påverkats av den första, kommer framförallt resultaten från första mättillfället att beskrivas nedan.¹⁾

Totalt en femtedel har angett att de trivs bra, en tredjedel varken bra eller dåligt och nästan hälften att de trivs dåligt.

Att döma av andelen som svarar att de trivs bra tycks förutsättningar finnas för s.k. kolonisatörer på våra nuvarande korrekptionsanstalter, även om många tycks tro att de korta vårdtiderna skulle förhindra att de intagna slår sig till ro på anstalterna. Andelen är ganska jämnt fördelad över anstalts typerna och är faktiskt lägst för de internerade trots att dessa har de längsta vårdtiderna; den är också något lägre för de kvinnliga fångarna. Totalt 3 % har angett att de trivs "alltför bra" och denna grupp är klart högre på ungdomsvårdsskolorna, ehuru variationerna är stora mellan de enskilda skolorna. Endast 2 % har svarat "mycket bra", medan 15 % angett "ganska bra".

Det är dock mer än dubbelt så många som har uppgett att de trivs dåligt som att de trivs bra. Här sker dessutom en förskjutning mot det mer extrema alternativet: medan 19 % svarat "ganska dåligt", har så mycket som 27 % svarat "mycket dåligt" (den senare kategorin är ganska konstant mellan tillfällena och uppgår vid andra tillfället till 28 %). Andelen som trivs dåligt är vid första tillfället högst vid internering, kvinnofängelset och kvinnliga ungdomsvårdsskolor.

Den tredjedel som svarat "varken bra eller dåligt" skulle eventuellt kunna motsvara adaptationsmönstret "hålla masken" ("play it cool"). Denna andel är mycket jämnt fördelad såväl över anstaltstyper som enskilda anstalter (enda undantaget är Brättegården där svaren vid första tillfället är polariserade;

¹⁾ Av de sex givna svarsalternativen är det främst kategorin "varken bra eller dåligt" som ökat från första till andra mättillfället, och detta gäller speciellt på fångvårdsanstalterna. Denna förändring kan tolkas så att efter diskussioner de intagna emellan har normen "play it cool" förstärkts. På vissa ungdomsvårdsskolor kan man också förmärka en kraftig minskning av antalet elever som svarat att de trivs dåligt; det gäller framförallt Brättegården, Ryagården och Stigby. En tänkbar tolkning av denna svarsförändring är att eleverna på dessa ungdomsvårdsskolor under mellantiden indoktrinerats med en officiell syn, vilket speciellt synes vara fallet på Stigby, där vid andra tillfället ingen enda pojke uppger dålig trivsel trots mycket tryckt atmosfär vid detta tillfälle.

antalet individer är här dock litet och mönstret också förändrat vid andra tillfället).

Enligt variansanalysen, som bygger på samtliga fem svarsalternativ, är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där internering ligger på högst otrivselnivå, följt av fängelse och med ungdomsfängelse och ungdomsvårdsskola på lägre nivå. Däremot är det ingen skillnad mellan påföljderna för kvinnor, och ej heller mellan könen med påföljd konstanthållen. Men det

Tabell 9:40. "Hur tycker Du att Du i stort sett trivs på den här anstalten?" (J 36, A 16)
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	N		Bra	Varken bra eller dåligt	Dåligt
	t ₁	t ₂			
K uv					
Brättegården	9		44	0	56
		11	9	55	36
Hornö	11		27	27	46
		12	33	25	42
Ryagården	21		10	43	48
		29	31	48	21
M uv					
Stigby	15		47	33	20
		8	63	38	0
Forsane	36		25	33	41
		55	15	26	60
Fagared	33		33	33	33
		29	21	48	31
Råby	20		15	30	55
		24	21	25	54
M uf					
Skenäs	42		10	38	52
		33	21	52	27
Mariefred	46		39	39	22
		39	39	39	23
K f					
Hinseberg	58		16	35	50
		60	10	42	48
M f					
Tillberga	80		25	40	35
		78	24	44	32
Norrtälje	98		12	34	54
		112	16	42	42
M int.					
Hall	125		10	34	55
		154	6	42	52
Totalt	594		19	35	46
		644	17	41	42

är signifikanta skillnader mellan de olika fångvårdsanstalterna, där ungdomsfängelseeleverna trivs bättre på det slutna Mariefred medan fångarna trivs bättre på det öppna Tillberga. Beträffande ungdomsvårdsskolorna kan man notera en tendens för de s.k. specialinstitutionerna för narkomaner, Ryagården och Råby, att ligga på en högre otrivselnivå.

Det är en vanlig uppfattning att anstaltens öppenhet och genomtränglighet skulle påverka de intagnas anpassning till anstalten.¹⁾ Av redovisade data kan vi emellertid se att den här genomgående hypotesen att skillnaderna mellan påföljderna är ganska små och inte systematiska snarare bekräftats. Anstaltens yttre och inre struktur tycks inte ha någon avgörande betydelse ens för upplevelsen av trivsel på institutionen.

Man kan dock fråga sig hur tillförlitliga svaren är på en sådan här trivsel-fråga. Motsvarar angiven trivsel upplevd trivsel, och vad menas egentligen med trivsel? Man skulle kunna anta att normer om att "hålla masken" kan ha en viss betydelse för hur de intagna tror de bör svara och eventuellt också för hur de i själva verket svarar; detta skulle i så fall kunna innebära att alltför många valt det indifferent svarsalternativet.

Trivselfrågan tycks emellertid ha viss reliabilitet att döma av hur den varierar med andra frågor som förmodas mäta liknande attityder. Den uppvisar signifikanta korrelationer med ogillande-index (C .30), med gillande-index (C .25) och med index för psykisk status (C .22). De som svarat att de tagit skada på anstalten eller inte fått någon hjälp, har också i högre grad angivit att de trivs dåligt på anstalten (C .38 resp. .27 vid t₁ och .34 resp. .31 vid t₂). Samma tendens kan iaktas för skade- och hjälpindex. De som anser att de behandlats orättvist på anstalten eller att straffet varit orättvist, uppger också en högre grad av vantrivsel på anstalten (C .41 resp. .25 vid t₁ och .40 resp. .26 vid t₂). Samtliga dessa samband är ganska höga såväl totalt som inom de olika anstaltstyperna.²⁾

En annan fråga, mer konkret i sin utformning, hade också till avsikt att mäta anstaltsanpassning. Frågan lydde: "*Är det vissa saker Du gillar här på anstalten, som Du saknar då Du är ute?*" (J 37) och följdes av 12 olika alternativ som skulle markeras med ett "ja" eller "nej". *Tabell 9:41* visar fördelningarna av ja-svaren totalt och per anstalt.

Ungefär en femtedel har genomsnittligt svarat att de gillar de uppräknade förslagen, vilket väl överensstämmer med andelen som på den föregående frågan deklarerade att de trivdes bra på anstalten. Detta resultat kan således betraktas som en reliabilitetskontroll avseende såväl trivselfrågan som denna seriefråga.

¹⁾ Se t.ex. *Sundin* (1970), s. 46.

²⁾ För att illustrera sambanden mellan trivsel och några andra frågor som berör upplevelsen av anstaltsvistelsen inom de olika anstaltstyperna ges nedan kontingenskoefficienterna för tre olika frågor (4 frgr; t₁) :

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int	Tot.
Ogillande-index	.41	.36	.45	.24	.34	.27	.30
Skada av anst.vist.	.51	.41	.30	.53	.40	.20	.38
Orättvis behandl.	.36	.40	.37	.58	.46	.40	.41

Tabell 9:41. "Är det vissa saker Du gillar här på anstalten, som Du saknar då Du är ute?" (J 37:1-12)
Procentuell fördelning av "ja"-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Eget rum	Regelbundna måltider	Läkar o. tandläkarvård	Fysisk träning	Fritidssysselsättningar	Fast rutin	Ständig tillsyn	Skydd mot följelse	Personen	Andra intagna	Bekymmerslös tillvaro	Tillgång till läkemedel
K uv												
Brättegården	0	33	67	0	11	33	0	11	11	11	22	11
Hornö	18	20	55	10	20	18	0	10	13	50	30	26
Rydgården	30	26	52	10	10	10	5	15	19	29	25	30
M uv												
Stigby	29	40	60	40	33	7	7	7	0	20	47	33
Forsane	43	52	52	43	43	29	21	33	41	31	45	28
Fagared	52	58	67	45	32	20	10	19	33	48	32	23
Råby	6	28	56	17	22	12	6	11	17	33	28	11
M uf												
Skenäs	18	18	38	22	16	14	8	5	11	19	11	16
Maniefred	18	41	41	30	25	9	5	9	2	21	12	19
K f												
Hinseberg	26	26	40	10	12	14	2	8	8	10	14	18
M f												
Tillberga	14	18	25	24	14	9	0	3	9	7	18	15
Norrälje	21	25	32	26	16	15	4	5	5	11	18	12
M int.												
Hall	23	19	27	15	16	13	7	6	3	11	10	10
Totalt	23	30	39	23	19	14	6	9	10	17	19	16

Det kan diskuteras huruvida samtliga de alternativ som ges i denna fråga bör ses som symptom på anstaltsanpassning i den negativa mening vi här använt termen. Några av alternativen återkommer i hjälpfrågan och kommer närmare att diskuteras i kapitel 10; detta gäller läkarvård, fysisk träning och fast rutin. Andra alternativ som eget rum, regelbundna måltider och fritidssysselsättningar är problematiska endast om de rör företeelser som de intagna saknar ute, medan de på anstalten kan ta dem som självklarheter. Om sådant som normalt ingår i den vanliga livsföringen för de intagna kommer att förknippas med anstaltslivet, kan detta komma att leda till en institutionalisering.

Så mycket som 39 % har uppgett att de uppskattar anstaltens "läkar- och tandläkarvård" (3), och motsvarande siffra på ungdomsvårdsskolorna är så hög som 59 %. (En väsentligt lägre andel på totalt 19 % har dock på en annan fråga sagt att de fått hjälp härav; tabell 10:1). Det är givetvis bra att en stor del av de intagna värdesätter kroppsvården på anstalten, men det vore samtidigt beklämmande om lika många anser sig sakna denna vård ute.

På samma sätt uppskattar 30 % att de får "regelbundna måltider" (2) och 23 % "egert rum" (1), och siffrorna är åter väsentligt högre på ungdomsvårdsskolorna, speciellt för pojkarna. Men detta skulle samtidigt betyda att de saknar motsvarande fördelar ute. Om dessa människor är så utarmade att de kommer i åtnjutande av dessa elementära livsvillkor endast på anstalten, kan detta givetvis komma att innebära en fixering vid anstaltslivet.

Ungefär en femtedel har sagt att de får "fysisk träning" (4) och "fritidssysselsättningar" (5) endast på anstalten, och denna andel är högre för männen. Men lika många tycks haft sjukdomsinsikt nog att hävda att de gillar en "bekymmerslös tillvaro" (11), och denna grupp är också högre på ungdomsvårdsskolorna, speciellt de manliga. Nästan en sjättedel har sagt att de gillar "tillgång till läkemedel" (12), och åter är andelen högre på ungdomsvårdsskolorna. "Fast rutin" (6) uppskattas av 14 %, "skydd mot förföljelse" (8)¹ av 9 % och "ständig tillsyn" (7) av 6 %, och på dessa delfrågor är andelen åter högre på ungdomsvårdsskolorna för pojkar. På dessa senare alternativ ligger Forsane högre än någon annan anstalt. Skolan hade också en traditionell, auktoritär struktur, som skulle förväntas kunna leda till denna typ av anstaltsanpassning.

Av de procentuella fördelningarna framgår att de manliga ungdomsvårdsskolorna har en högre andel som gillat de nämnda anstaltsalternativen. Detta resultat framkommer än tydligare vid konstruktionen av ett *index för anstaltsanpassning*. Ett sådant har skapats av de nio första delfrågorna (J 37:1–9). Medan det genomsnittliga poängvärdet är 1,5 (av 9 möjliga poäng), har pojkarna på ungdomsvårdsskolorna uppnått det högsta medelvärde på 2,6. Det blir härmed en signifikant skillnad mellan påföljderna för män. De största differenserna uppvisas dock av de enskilda ungdomsvårdsskolorna för pojkar, från högst 3,1 (Fagared) till lägst 1,6 (Råby). De manliga ungdomsvårdsskoleleverna ligger också signifikant högre än de kvinnliga ungdomsvårdsskoleele-

¹) Alternativet tillkom på inrådan av en kriminalvårdsdirektör som troligen hade i åtanke förföljelse av kriminella ligor när det gäller manliga fångar, men vid fängelse är andelen som uppskattar detta skydd endast 5 %.

verna, som emellertid inte skiljer sig från de kvinnliga fångarna. Bland de enskilda kvinnliga ungdomsvårdsskolorna ligger Ryagården lägst (de båda institutionerna för narkomaner ligger således lägst bland ungdomsvårdsskolorna). I övrigt kan noteras att anstaltsanpassningen är högre på de slutna fångvårdsanstalterna än de öppna (skillnaden är nästan signifikant för Norrtälje-Tillberga men ej signifikant för Mariefred-Skenäs). Sammanfattningsvis kan sägas att det inte är någon större skillnad mellan anstaltstyperna, med undantag för de manliga ungdomsvårdsskolorna som har en högre grad av anstaltsanpassning.

Man kan fråga sig vad detta index för anstaltsanpassning mäter.¹⁾ Vi har tidigare sett att det inte samvarierar med en lidandeskala, konstruerad utifrån ett antal frågor angående ogillande. Det korrelerar inte heller med reformismskalan. Däremot visar det ett ganska högt samband med hjälpfrågan ($r .33$), men nästan inget samband med skadefrågan ($r - .05$). Kanske man kan våga tyda det senare sambandet så att de intagna inte så ofta har insikt om att denna uppskattning av anstaltslivet är till skada; istället tror de att vad vi kallar anstaltsanpassning är företeelser som kan hjälpa dem. Eller, om man vänder på resonemanget, skulle de som tror sig hjälpta i själva verket ha blivit anstaltsanpassade.

Som tidigare antytts kan den s.k. anstaltsanpassningen ta sig olika uttryck och vara orsakad av flera faktorer. Anstaltsanpassningen är svår att beskriva dels därför att de teoretiska modeller som finns, t.ex. Goffmans, inte är särskilt väl utarbetade, dels därför att empiriska frågor härom är svåra att ställa. Det är naturligt nog besvärligt att formulera standardiserade frågor över ett så komplext område, men dessutom är det svårt för individen att tillstå att han blivit negativt påverkad, kanske nedbruten av anstaltsvistelsen. Nedan ska resultaten från några standardiserade frågor redovisas och sedan ska citat från de bandade intervjuerna återges, vilka troligen är bättre ägnade att förmedla en känsla av de ömtåliga processer det här rör sig om.

Anstaltsanpassningen kan ta sig synliga uttryck i att de intagnas allmänna hållning försämras; de går och talar släpigt, de kan verka fysiskt och psykiskt slöa. Detta kan bero på dålig kondition genom bristande fysisk träning och för lite frisk luft, kanske kombinerat med dålig kost och tablettätande. Det kan också direkt avspegla allmän psykisk oro eller apati (se avsnitt 9.3.3).

Denna mildare form av anstaltsanpassning kommer att kallas *institutionalisering*, och den torde i någon grad drabba de flesta intagna.

I frågan "*Har Du tagit någon skada av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute . . . ?*" (J 49. A 23), där 18 olika företeelser presenteras, har alternativet "*blir slö*" (8) fått flest ja-svar efter "*blir nervös*" (5). Totalt har 66 % resp. 59 % vid de båda undersökningstillfällena svarat att de på detta sätt tagit skada som betyder något för deras senare

¹⁾ De som gillar en bekymmerslös tillvaro är som man kan förvänta i högre utsträckning de som trivs på anstalten (en korstabulering av J 36 och J 37:11 ger dock signifikanta samband endast för de internerade). Flickorna på Ryagården talade om att det var ren semester att komma till skolan och snart skulle man få färg-TV och swimmingpool, så det kunde ju bli lyxsemester i Skåne.

anpassning. Att man blir orkeslös i en förhållandevis kravfri miljö är att förvänta och kan ses som uttryck för en naturlig anpassning till en onaturlig miljö, men det blir problematiskt om man härvid inlär beteendemönster som senare medföljer och inte är användbara i samhället.

Skillnaderna mellan enskilda anstalter förefaller enligt *tabell 9:42* lika stora som mellan de olika anstaltstyperna. Andelen som tycker sig bli slöa är lägst på produktionsanstalten Tillberga, men även här är siffrorna så höga som 53 % resp. 41 %. Vid intervjuerna framkom även synpunkter om att arbetstakten inte var särskilt uppdriven, men att man tyckte illa om slavarbetet, dvs. att man ej fick full betalning för sin arbetsinsats. De högsta enskilda värdena på denna delfråga påträffas på två ungdomsvårdsskolor för flickor. På Hornö tyckte vid första tillfället 80 % och på Ryagården vid andra tillfället 89 % att de tog skada genom att bli slöa. Resultatet bör ses mot bakgrund av att man på dessa båda skolor experimenterade med att ta bort arbetsplikten och ge flickorna en premie antingen de arbetade eller ej (se mera härom i avsnitt 9.4).

Ett annat alternativ som avsåg att mäta institutionalisering var "*blir likgiltig*" (7) som bland de 18 svaren kom högt på listan med 60 % resp. 57 % instämmanden. Också på denna fråga är det mindre skillnader mellan påföljderna än mellan enskilda anstalter av samma typ. Lägst andel som anser sig ta skada på detta sätt påträffas vid båda tillfällena på Stigby (36 % resp. 38 %), där man verkade ha ovanligt mycket stimulerande aktivitet utanför anstalten. Högsta andelen finns på så olika anstalter som Hornö vid första tillfället (80 %) och Mariefred vid andra (72 %).

Ett tredje alternativ som skulle fånga upp institutionalisering var delfrågan "*får sämre vanor*" (9). Trots att formuleringen är tveksam och trots att det inte är smickrande för självkänslan att instämma, svarade nästan hälften att de tog skada på detta sätt (51 % vid första resp. 46 % vid andra tillfället). Eftersom alternativet är något diffust kan respondenterna ha tänkt på olika saker, men troligt är att de avser att de lagt sig till med ett mindre önskvärt beteende, t.ex. dålig hygien, dåliga språkvanor, dåligt bordsskick. Variationen är inte stor mellan anstaltstyperna. På enskilda anstalter är andelen som tycker sig ha fått dåliga vanor högst på Brättegården vid första tillfället (67 %) och Hall vid andra (62 %), medan den är lägst på Fagared vid första (29 %) och Tillberga vid andra tillfället (22 %).

Vi har hittills talat om institutionalisering som en allmän sänkning av prestationsnivån. Genom reduktion av ställda krav kan man emellertid åstadkomma en mer långtgående tillbakagång i den psykiska aktiviteten. I den mån det sker en regrediering, tillbaka mot barnets nivå, kan vi tala om *infantilisering*, och denna process kan då betraktas som en underkategori till anstaltsanpassning eller till institutionalisering.

Typiskt för institutionslivet är regimenteringen, där allt i förväg är uttänkt och upplinjerat. Individerna har bara att följa givna instruktioner. De intagna reagerar ofta mycket kraftigt mot de detaljerade reglerna. På frågan "Är det vissa saker Du *ogillar* här på anstalten?" (J 38) var det så mycket som 91 % som markerade "ja" för alternativet "*för mycket regler och förbud*" (5). Så mycket som 81 % reagerade också mot att "*bli behandlad som småbarn*" (8) (se *tabell 9:37*).

Tabell 9:42. "Har Du tagit någon skada av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute, när det gäller följande saker?" (J 49:1-18)

Procentuell fördelning av "ja"-svar per anstaltstyp och totalt.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Lär mer om brott	Lär mer om narkotika	Får "fel" kamrat	Blir homo-sexuell	Blir nervös	Blir osjälvsständig	Blir likgiltig	Blir slö	Får sämre vanor
K uv									
Brättegården	44	56	22	0	56	56	44	56	67
Hornö	70	90	30	0	90	50	80	80	60
Rydgården	41	23	40	5	68	43	64	57	51
M uv									
Stigby	80	60	40	7	67	27	36	67	47
Forsane	66	53	26	9	83	49	68	74	51
Fagared	47	48	29	13	72	58	61	65	29
Råby	30	35	30	0	53	40	55	75	37
M uf									
Skenäs	68	63	47	3	83	40	59	68	53
Mariefred	85	67	71	2	84	63	64	71	65
K f									
Hinseberg	67	59	53	2	69	47	63	65	46
M f									
Tillberga	36	29	20	2	66	35	48	53	36
Norrtälje	48	44	39	1	70	36	60	63	44
M int.									
Hall	48	42	42	7	78	53	66	73	64
Totalt	56	48	42	4	74	46	60	66	51

	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	Förlo- rörar självför- troendet	Förlo- rörar förtroendet för andra	Blir folk- skygg	Blir hatisk på samhället	Får avsky för arbete	Känner mig förtroct	Förlo- rar min personlighet	Känner mig kränkt och förnedrad	Vill ta igen då jag kom- mer ut
K uv									
Brättegården	22	33	56	67	56	33	11	11	56
Hornö	60	70	70	80	50	50	40	50	70
Rydgården	46	55	70	71	57	46	23	19	68
M uv									
Stigby	47	60	53	67	27	31	27	14	57
Forsane	69	63	49	70	34	59	49	67	70
Fagared	48	45	61	61	37	50	43	49	71
Råby	30	40	15	55	50	50	35	50	45
M uf									
Skenäs	63	69	68	88	35	53	56	50	68
Mariefred	73	63	56	75	56	49	54	52	72
K f									
Hinseberg	56	70	65	69	37	63	54	62	44
M f									
Tillberga	40	59	40	60	35	34	39	49	37
Norrtälje	42	61	50	52	36	47	36	46	47
M int.									
Hall	58	72	56	66	48	56	66	65	54
Totalt	52	63	54	66	42	50	47	52	56

Följden av ett omfattande regelsystem blir för individerna i kollektivet att det saknas anledning att självständigt tänka hur man bör agera i olika situationer. I den här behandlade frågan (J 49) var ett av alternativen "*blir osjälvständig*" (6), vilket 46 % vid första och 42 % vid andra tillfället menade att de tog skada av även på sikt. Svarsfrekvensen varierar inte nämnvärt mellan påföljderna. Höga värden på enskilda anstalter påträffas på Hall, Mariefred, Hinseberg med flera, medan Stigby vid båda tillfällena har de lägsta.

För en tredje dimension i anstaltsanpassningen kan vi använda Goffmans term *mortifikation*. Detta begrepp används här om ett mer djupgående "dödande" av personligheten. Det skulle då inte i första hand röra sig om en regrediering som vid infantilisering utan om ett utplånande av vissa för individen karakteristiska drag i anstaltslivet och störningar av individens tanke, känslor och viljor.

Det är troligen omöjligt att mäta en sådan process med någon enkel fråga. I skadefrågan ingick försöksvis alternativet "*förlovar min personlighet*" (16) vilket faktiskt 47 % resp. 42 % instämde i. Den högsta andelen svar av denna typ finns på Hall (66 % resp. 57 %), där de intagna också haft längre tider att påverkas. Andelen är lägre på ungdomsvårdsskolorna, speciellt de kvinnliga.

Det kan tilläggas att de här behandlade ogilla- och skadefrågorna samvarierar med trivselsfrågan. De som säger sig trivas dåligt tenderar att vara desamma som ogillar reglerna och att bli behandlade som småbarn, som tycker sig ta skada av att bli slöa, likgiltiga, få sämre vanor, bli osjälvständiga och förlora personligheten. Dessa samband kan beläggas vid båda tillfällena för samtliga anstaltstyper och en stor del av dessa samband är signifikanta.

Bland de fritt givna *Kommentarerna* har en stor andel klassificerats som mortifikation och infantilisering. Slår vi samman samtliga dimensioner av anstaltsanpassning blir detta den största kategorin efter neurotisering bland de negativa påverkningsprocesserna.

Vi ska slutligen lyssna till de intagnas egna beskrivningar av anstaltsanpassning, institutionalisering, infantilisering och mortifikation.

9.3.2.4 Bandade intervjuer

Anstaltsanpassning

Följande uttalande av en ryagårdsflicka illustrerar hur anstaltsanpassningen kan gå så långt att de intagna inte längre vågar prova på friheten:

— Och så säger dom så också, när man säger det, att... när man klagat över det här att man inte blir bättre, att man vill vara ute, att man vill vara fri och så — ja, då kan dom komma upp med saker som — det är flickor, när dom har blivit deffade härifrån som har stått utanför dörren och grinat och velat in igen alltså. Men det är bara bevis på att då har dom lyckats förstört dom så pass, att dom inte kan klara sig lika bra som en människa som är... anpassad och har varit ofta ute i samhället, va. Det är ju bara bevis på att dom har blivit förstörda av den här vistelsen här, att dom inte vill härifrån. Dom är helt *anstaltsanpassade* alltså. Om dom står och bankar på dörren och vill in igen. (s. 64)

En annan ryagårdsflicka kommenterar bruket att låta flickorna komma på s.k. vård utom skola direkt från den slutna specialavdelningen:

— Man är isolerad från *alla* vardagsmänniskor. Sen menar dom helt plötsligt, va, ska man mucka från Ekhaga. Och sköter man sig inte ute i samhället, då tycker dom att det är för *jävligt*, alltså. Men hur fan ska man kunna sköta sig, när man suttit inlåst i två månader. Man tar ju ut allting som man gått miste om på två månader! Då brakar det åt helvete, alltså. Då sitter man på Ekhaga igen två månader, va. Och sen är det likadant. *Tacka fan* för att man blir *anstaltsanpassad* då! Man *orkar* helt enkelt inte kunna sköta sig ute. (s. 90)

Att även den begränsade friheten på en utskrivningsavdelning kan verka skrämmande visar följande uttalande av en råbyelev:

— Alltså dom säger att man ska liksom få vård i samhället. I stället, så låser dom in en på en sluten avdelning och tror, att man får vård i samhället. Man blir ju *anstaltsanpassad helt och hållet* ju. När man har suttit här i till exempel en till två månader, va, då kommer man ut så där, va, på en öppen avdelning och får jobba ute, va. Fy fan, man blir ju skraj för friheten då ju. När man . . . man, ja, det är fel alltså helt och hållet. (s. 282)

Internerade på Hall beskriver vältaligt hur paradoxalt det är att låta utskrivningen bestämmas av anpassningen till anstalten:

— Det är ju inte tidsbestämt det här straffet och interneringsnämnden beslutar när man ska skrivas ut, och det gör dom då beroende på hur man *sköter* sig. Det är inte fråga om så man har bostad och arbete och såna saker i första hand och hur man har med kontakter utåt, utan det beror på hur man sköter sig på den här . . . *moraliska utpressningsanstalten*. Och, om man anpassar sig till den, och liksom *trivs* och riktigt har det *bra* här, då är man en *god fånge*. Och sedan sätter man likhetstecken då mellan en god fånge och en god människa. Och så släpper man ut dom. (s. 493)

— Kan man anpassa sig till det här och sköta sig riktigt bra, då har man en chans att komma ut fortare, va. Men om man däremot inte kan, då får man alltså stanna kvar längre tid, ända fram till därhän att man är *riktigt väl anpassad till kåken*. Då tycker man att man är mogen för att komma ut i samhället. (s. 494)

En internerad beskriver ”gubbbklientelet”, ”hjon, som är välanpassade”.

— Dom fungerar däremot ganska bra socialt här inne, som en fånge, va. *Dom är jävligt fint anpassade*, va. - - - Dom har ju lärt sig det. Dom har ju tjugo års erfarenhet. Av samhällsliv har dom kanske tre års erfarenhet, och det är ända tillbaka från 1940, va. (s. 509)

Institutionalisering

Några råbypojkar beskriver anstaltsanpassningen via olika institutionaliseringsprocesser:

— Ja, se man blir ju van vid den här rutinen helt enkelt.

— När man till exempel kommer hem, då liksom tappar man bort allting, va. Då är det ingen som liksom går och väcker en på morgonen och: ”Okej, nu stiger du opp!”, va. ”Kom nu! Nu är det mat.” ”Hm, nu går ni och jobbar! Sluta nu att jobba! Nu är det mat”, va. — ”Ja, nu är ni fria. Nu är det kaffe. Nu är det det, nu är det det, nu är det det” va. Sen när man kommer hem, då är man själv . . . då ska man sköta allting själv. Då går allting åt helvete. Man

klaras inte av det. Utan då blir det det, att man kommer till exempel, ja, man kommer ut till ett fosterhem. Ja, man håller sig på sitt rum dagarna i ända. Det blir det, va. Till slut är man trött på allting. Då sticker man igen, va. Sen åker man hit igen. (s. 284—285)

Flickor på Ryagården omtalar hur socialt handikappade de är i samhället:

— Ja, hur fan gör man, när man kommer in på posten och ska lämna ett paket? Man är ju alldeles handikappad. Man kan ju inte *nånting*, alltså.

— Men som liksom när man kommer ut på såna här ställen, då görs allting åt en helt enkelt. Tänks åt en också, va. Men dom glömmer liksom bort att . . . dom tänker åt en helt enkelt. Man glömmer att tänka, och när man sen kommer ut, då kan man inte såna här vanliga, enkla prylar.

— Jag gick hemifrån med nyckeln i dörren, jag, för jag är van att andra låser efter mig, så jag glömde . . . den satt i dörrn, när jag gick. (s. 96)

Några flickor på Ryagården klagar över hur deras initiativkraft försvinner:

— Vi får inte, för det sätts stopp — spärrar, va. När vi kom till en gräns, va. ”Nähä, det ordnar den och det ordnar den och det ordnar den assistenten, och det ordnar den konsulenten”, va. Så blir man likgiltig sen, blir man så slapp så sen. Så sen låter man det göras, bara för att man är van, va. Att man kan få det utstakat för sig. (s. 569)

— Det är så jävla enkelt här. Vi får . . . dom gör ju allting. Dom torkar snart skiten ur ändan på en.

— Men jag ska säga det, att ja . . . vi konditionstestas då och då, va. Jag ska säga det, va, att min kondition, när jag kom till Ryagården, va, den var bättre än när jag muckade första gången. Och det ska ju inte va så. Det skall väl va tvärtom. (s. 567)

— Vi får ju betalt för å ligga å sola här, faktiskt, fast vi får ju mindre betalt, men vi får 20 öre i timmen för å ligga på rastgården å sola hela dagarna, så vi är ju bruna hela högen. Ja, men det är klart att det är bra att ligga och sola alltså, men man mister ju konditionen och allting och man blir *slö* och *apatisk* . . . (s. 550)

— Ja, skolan har ju inte varit till någon hjälp i allafall, för dom är *inte till någon hjälp nånting*. Man får hjälp genom att man får bra säng, pengar och god mat . . . Ja man får ju så mycket hjälp, så man kan inte stå på egna ben sen. Och man får för lite ansvar och man får reda på för lite om hur samhället går till och hur man ska bära sig åt . . . och det finns ju flickor här som inte kan fylla i en postanvisning, när dom kommer ut, trots att det står ”egenhändig namnteckning”. under raden dom ska skriva på va. . . . Och det är ju fruktansvärt. (s. 552)

Infantilisering

En kvinna på Hinseberg berättar om hur hon mist sitt självförtroende på anstalten, genom att hon aldrig får fatta några egna beslut:

— Ja, det gör man väl i och med att man *aldrig får bestämma* nånting. Jag får inte bestämma när jag ska tvätta mina byxor. Jag får inte bestämma om jag ska använda bindel eller tampong. Jag får inte bestämma nånting, om jag vill tala med nån i ledningen och såna där grejor. Jag kan inte bestämma om jag får ringa hem. Jag är precis fråntagen precis all normal — vad heter det? — medborgarrättsligheter, va, och det gör väl, att man helt enkelt börjar undra till slut, speciellt om man har varit på anstalten en tid, om man egentligen klarar av . . . å nästan tänka själv. Eller, tänka, det gör man ju, men man börjar nästan tvivla så här: Tänker jag riktigt? eller Hur? Är det *jag* som är *sne*? (s. 155)

Hur goda avsikter kan komma på skam genom att man från början betraktas som omogen framgång av följande uttalande av en ungdomsfängelseelev:

— Lite förebyggande kurser för fackskolor och sånt skulle finnas. Det är det många som vill söka in på, men går man upp där på kontoret och frågar, om dom kan skicka efter lite ansökningsblanketter till en sån, då skrattar dom ju åt en och tror att man har blivit snurrig. Nu är det dags att åka på nåt sinnessjukhus, tycker dom. Så man är alldeles *pantad* i deras ögon. Man är alldeles... *blåst*, alltså.

— Man behandlas som småbarn alltså.

— Ja. Det säger assistenten. *Vi är hennes småbarn*, tycker hon. Vi är så barnsliga. När hon är fem år äldre än oss. (s. 328)

Mortifikation

Flera intagna klagar över att man behandlas som om man inte duger någonting till, som om man inte hade något människovärde, och att man blir till ett nummer. På Forsane säger en pojke:

— Ja, dom kan göra precis som dom vill. Vi är som *robotar* här. Vi behöver inte tänka. Det gör dom åt oss på kontoret. Ja, man får inte säga sin åsikt eller nånting. Rektorn frågade om min åsikt, haha! Och han slog näven i bordet och sa att jag skulle sluta, annars så skulle han bli förbannad. Han ville inte diskutera min åsikt liksom sedan. När han hade frågat efter den. (s. 194)

En kvinna på Hinseberg söker utveckla hur anstaltsanpassningen tar sig uttryck i ett dödande av vilje- och känslolivet:

— Dom *reagerar* inte längre, och dom, saker som är *fel* och så där. Dom reagerar överhuvudtaget inte. - - - Jag menar att dom *förlorar* sin egen vilja, sina egna idéer liksom och allting *försvinner* för dom och dom blir bara nertrampade och att det går inte att genomföra saker och ting längre. - - - Dom kallas små revolutionärer, dom som kommer nya, va, för att dom har inte blivit totalt ligkiltiga för allting. (s. 153)

En internerad kommenterar hur han upplever brevcensuren:

— Det blir en rutin som allting annat. Man blir helt enkelt, genom anstaltsvisstelse, ligkiltig för det mesta. Man mister sin personliga integritet, eller så dämpar man den och öppnar sig inte så att nån tjänsteman kan komma åt en på den vägen. (s. 517)

9.3.3 Neurotisering

Den skada de intagna själva mest påpekar att de utsätts för på anstalt är av psykisk art och skulle närmast kunna rubriceras som neurotisering.¹⁾

Bland tillskrivna *Kommentarer* på formulärets baksida är i huvudkategorin

¹⁾ De s.k. mentala sjukdomarna brukar fortfarande indelas i neuroser och psykosor, men som bl.a. *Cameron* (1947) uttryckt det är denna indelning godtycklig: "This division, while still convenient, depends less upon medical or psychological science than it does upon legal and practical necessity" (s. 9). Både neuroser och psykosor definieras på följande sätt: "*Behavior disorders, or personality disorders, are relatively fixed, crystallized patterns of maladaptive attitudes and responses*" (s. 9). Jfr *Israel* (1968) s. 286 ff.

"Negativa påverkningsprocesser" de delkategorier som avser en psykisk nedbrytningsprocess klart vanligast. Minst en tredjedel är av detta slag vid samtliga påföljdstyper.

På den standardiserade frågan "Har Du tagit någon *skada* av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute..." (J 49, A 23) har kategorin "*blir nervös*" (5), av sammanlagt 18 olika alternativ, fått flest ja-svar totalt vid båda undersökningstillfällena, 74 % resp. 67 %. Andelen är ganska jämnt fördelad över anstaltstyperna, och på samtliga anstalter har vid båda tillfällena en majoritet svarat att de tagit skada på detta sätt. Speciellt höga frekvenser noteras vid första tillfället på Hornö (90 %). Forsane (83 %), Skenäs och Mariefred (83 % resp. 84 %) samt vid andra tillfället på Ryagården (85 %) och Hinseberg (80 %).

Både vid *Kommentarerna*, där svaren är givna utan stimuli, och vid skade-frågan, där ett stort antal alternativ presenteras, framträder således kategorin *neurotisk skada som den dominerande*.¹⁾

I vad mån neurotisering verkligen är den mest skadliga påverkan de intagna utsätts för på anstalt är kanske inte lika självklart. För det första är det svårt att väga *graden* av en skadeverkan mot en annan. Detta har heller inte de intagna ombetts att göra i ovannämnda fråga. Däremot kan man kanske påstå att en sådan gradering kan ha gjorts vid de öppna kommentarerna, där man endast torde skriva ned det som man upplever har störst betydelse. För det andra kan det eventuellt vara lättare för individen att *tillstå* vissa påverkningsprocesser än andra. Sålunda är det möjligen lättare att på anstalt erkänna att man tar psykisk skada än att man undergår kriminalisering. Dels torde det vara mindre av ett socialt tryck mot en skada av psykiskt slag²⁾ dels torde en sådan skada verka mindre självförvållad.

Uppenbart är emellertid att de intagna upplever den skadeverkan som består i uppkommen neurotisering som allvarlig. Någon skulle emellertid kunna invända att, om intagna klagar över att de blivit nervösa, så behöver detta inte bero på anstalten. De intagna skulle kunna vara ett negativt urval psykiskt sett och således vara mer nervösa än genomsnittet även före anstaltsplacementen.

För att undersöka om det är själva frihetsberövandet som skapar neurosen, skulle man kunna relatera de intagnas psykiska status till den tid de tillbringat på anstalt. Om nervositeten ökade med tiden, skulle detta kunna tolkas så att anstaltsvistelsen är nervositetsskapande. Men om det inte fanns något positivt samband, behövde detta å andra sidan inte betyda att anstaltsvistelsen inte har denna effekt. Om nämligen de intagna känner sig oroliga redan vid ankomsten till anstalten och denna oro sitter i hela tiden, erhålls inget speciellt samband mellan nervositeten och tid på anstalt.

Ett annat förfaringsätt är att direkt fråga de intagna hur de känner sig på anstalt jämfört med ute. Detta gjordes i fråga J 40:1-4. Vi ser av *tabell 9:43*

¹ *Törngren* (1967) har närmare beskrivit bl.a. depressiva och hysteriska insufficienser under häktningstid och under straffets avtjänande.

² Man bör dock inte bortse från rädsla för att stämplas psykiskt, att bli "*kryssad*", som det heter på deras eget språk.

Tabell 9:43. "Hur känner Du Dig då Du är på anstalt, om Du jämför med hur Du känner Dig ute?" (J 40:1-4)

Procentuell fördelning av "ja"-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	1 Mer irriterad	2 Mer orolig	3 Mer deppad	4 Mer slö
K uv				
Brättegården	89	100	89	100
Hornö	100}90	100}97	83}87	80}87
Ryagården	88	94	88	82
M uv				
Stigby	100	82	92	92
Forsane	94	91	94	74
Fagared	80}90	74}84	83}91	81}82
Råby	95	90	95	90
M uf				
Skenäs	87	84	95	86
Mariefred	82}84	88}86	84}89	80}83
K f				
Hinseberg	90	90	88	78
M f				
Tillberga	86	77	75	74
Norrtälje	85}86	86}82	76}75	76}75
M int.				
Hall	95	90	85	93
Totalt	89	87	84	82

att en mycket klar majoritet av de intagna säger att de känner sig *mer irriterade*, *mer oroliga*, *mer deprimerade* och *mer slöa* på anstalt jämfört med ute. På varje anstalt är det för vart och ett av de fyra alternativen minst tre fjärdedelar som markerat att de i dessa avseenden känner sig mer neurotiska på anstalt.¹⁾

Ett *index för psykisk status på anstalt* har bildats av de olika delfrågorna (J 40:1-4). Genomsnittligt har de intagna markerat att de känt sig mer neurotiska på 2,9 av de 4 delfrågorna.²⁾ Enligt variansanalysen är skillnaderna mellan påföljderna inte signifikanta för kvinnornas del men nästan signifikanta för männens del, med fängelse på lägre nivå.

Mellan könen är det inga signifikanta skillnader. Det är en tendens för de slutna fängenvårdsanstalterna att ligga på högre nivå än de öppna anstalterna, och skillnaden mellan Norrtälje och Tillberga är signifikant. Det klart högsta

¹⁾ Andelen blanka svar är exceptionellt hög på denna fråga (ca 14 %), beroende på att en del trodde att det räckte med 1 istället för 4 kryss. Behandlingen av de blanka påverkar dock ej slutsatserna ovan. Det lägsta värdet för någon anstalt på någon av de fyra delfrågorna är 74 % exklusive blanka och 72 % inklusive blanka.

²⁾ Medelvärdet är något för lågt då blanka räknats som 0.

medelvärde (3,8) påträffas dock på Brättegården, en öppen, familjebetonad skola.¹⁾

Troligen kan man inte genom enkla kriminalpolitiska reformer eliminera anstaltens neurosskapande effekt. Den torde ligga i själva frihetsberövandet snarare än i anstaltens utformning.

Att den psykiska oron inte bara tar sig uttryck i att de intagna kryssar "ja" på delvis ledande frågor utan även manifesterar sig konkret i deras beteende, har vi tidigare kunnat konstatera bl.a. på de intagnas konsumtion av psyko-farmaka. Ungefär en tredjedel uppgav att de gick på lugnande tabletter på anstalten, vilket innebar att fem gånger så många åt tabletter enbart på anstalt jämfört med enbart ute.²⁾

Låt oss slutligen lyssna till de intagnas röster i de *bandade intervjuerna* för att se vilka situationer det är som skapar nervositet och vilka uttryck denna tar sig.

En ryagårdsflicka, som går på sömntabletter på skolan men inte ute, svarar på frågan varför hon behöver tabletter på Ryagården:

— Ja, jag blir alldeles för splittrad och nervös och ligger och tänker på allt möjligt, ligger och frågar ... mig själv ... om en massa saker, som inte är bra egentligen, va. - - - Ja man blir ju *nerbruten, psykiskt*. Och det är ... det är farligt, för man kan ju ... man kan ju komma in i nånting ... Det kan ju ligga en psykisk sjukdom latent va; och i och med det att man inte får leva ett normalt liv, så kan ju det bara komma upp. Det kan ju hända en sån sak så man börjar vagga in sig mer och mer — det är ju många som gör det, folk som är schizofrena. Det börjar ju oftast med tristess, att dom går och har dagdrömmar och sen mer och mer faller in i det, va. Och till slut så är dom där. - - - När jag har varit här länge då brukar ... då har psyket blivit trött på något vis, och då kommer dom tillbaka dom där tankarna. Jag hade för mig att hela världen var en organisation som skulle fräta sönder sig ... mig med sina tankar, alltså inifrån, va. Så att hela den där frätningsprocessen började inifrån, och sen till slut skulle det bara vara ett tomt skal, sen skulle det säga puff! och sen skulle det inte vara något mer. Och i spetsen för den organisationen stod ju min morsa, så henne höll jag på att ta livet av, några gånger. Men det var ju tack vare att jag hade varit inlåst, va ... När jag är ute så får jag aldrig sådana där grejer. (s. 74—75)

En verbalt mindre begåvad pojke på Forsane säger att han bara blivit "värre":

— Jag har blivit ... jag var mycket lugn förut, men det är jag inte längre. Jag är mycket *nervösare* på nåt vis. - - - Man ska pilla på allt ... ja, och tjata emot och så där, att eh ... det är dumma grejer man gör. (s. 202)

En ungdomsfängelseelev på Skenäs tycker att man skulle få byta ut anstaltsvården, om man inte klarar den, mot annan lämplig vård.

— Och sen så är det en sak till, va: om man blir *knäckt* på såna här ställen va, så ska killen *definitivt* inte vara kvar, tycker inte jag. - - - En kille som blir knäckt på anstalt, alltså han måste ju vara färdig för Siksjö för fan innan han kan komma härifrån. (s. 296)

¹⁾ Det relativt låga medelvärdet på kvinnliga ungdomsvårdsskolor förklaras delvis av den stora andelen blanka svar för dessa elever.

²⁾ Den könsskillnad som kunde observeras på tablettfrågan har däremot inte någon motsvarighet på frågorna om psykisk status.

En ungdomsfängelseelev på Mariefred, som just förflyttats tillbaka från Jönköping, vittnade om hur det var att ligga inlåst en längre tid:

— Ja jag tyckte det var hemskt att ligga så länge. Man vart inte sig själv på minst ett halvår efter. Jag låg själv två månader helt isolerad. (s. 332)

Att man kan bli nervös av att ha problem utanför anstalten, som man ingen-ting kan göra åt, framgår av ett uttalande från en fånge på Tillberga.

— Det är klart. Det måste nästan alla kunna få *dåliga nerver* att sitta inspärrad. Det är väl givet. Dom har ju ingen chans att sköta sina civila plikter och rättig-heter. Då måste man ju bli nervös, om man har en massa problem ute. (s. 421–422)

Fångarna på Norrtälje tycks försöka hålla en tuffare mask. På en fråga om in-tagna är nervösa svarar en fånge:

— Det där är svårt att säga. Jag kan ju inte tala för andra, men alltså, synliga är det väl inte, som man ser, utan det hålls ju mest för sig själva. Det är ... *tjy-varna* anförtror väl inte varandra, utan de håller dom väl för sig själv. *Deppar väl efter inlåsningsarna*. (s. 426)

En intagen på Tillberga kritiserar bristen på övergång mellan anstaltsvård och frivård:

— Ja, först och främst så tycker jag att det ska va ... man går från sluten kåk direkt ut i samhället, va. Det är helt fel, man känner sig konstig, stel och spänd, och orolig alltså, för det mesta går det åt helvete. Det ska vara en slussning ut, va. (s. 391)

9.3.4 Stigmatisering

9.3.4.1 Teoretisk bakgrund

Stämplings- eller stigmatiseringsteorin bygger i hög grad på *Meads* symboliska interaktionsteori. I *Mind, Self, and Society* (1934) beskriver Mead det sociala samspelets betydelse för individens självuppfattning.¹⁾ Det är mindre välbekant att Mead också var den förste som gjorde ett utkast till en teori om kriminellt stigma i artikeln *The Psychology of Punitive Justice* (1918). Här beskrivs hur de avskräckande straffen är oförenliga med syftet att återföra brottslingen till samhället, hur de förhindrar kommunikation med och skapar hat hos brotts-lingen; straffsystemet inte bara misslyckas med att hålla tillbaka brotten utan det vidmakthåller en *kriminell klass*.

Med undantag av några spridda röster, som *Tannenbaum* (1938) och *Lemert* (1951), var det i början av 60-talet på den amerikanska västkusten som det uppstod en ny avvikandesociologi kring begrepp som "*labeling*", "*societal reaction*", "*typification*" etc. Av avgörande betydelse var verk av *Goffman* (1961, 1963) och *Becker* (1963, 1964). Beckers programförklaring i *Outsiders* har blivit klassisk:

¹⁾ För en kortfattad beskrivning av den symboliska interaktionsteorin, se *Rose* (1962). För en detaljerad och penetrant beskrivning av Meads socialpsykologi, se *Israel* (1963 b).

The deviant is one to whom that label has successfully been applied; deviant behavior is behavior that people so label. (s. 9)

Lemert (1967) har varnat för en vulgarisering av stämplingsteorin:

Pushed to the extreme, the theory makes deviance a kind of artifact or spurious imputation of social control. (s. 17)

Lemerts distinktion mellan primär och *sekundär avvikelse* förefaller central och torde rädda stämplingsteorin från mycket av den kritik som annars kan riktas mot den för en viss ensidighet.¹⁾

Secondary deviation is deviant behavior, or social roles based upon it, which becomes means of defense, attack, or adaptation to the overt and covert problems created by the societal reaction to primary deviation. In effect, the original "causes" of the deviation recede and give way to the central importance of the disapproving, degradational, and isolating reactions of society. (s. 48)

Stämplingsteorin kan enklast åskådliggöras med ett fingerat exempel. En "kille" har "i fyllan" slagit en "supbroder" "på käften". Om denna episod kommer till myndigheternas kännedom skulle han kunna dömas för våldsbrott och placeras på ungdomsfängelse. Samhället har härmed börjat etikettera honom. Han har nu fått stämpeln "ungdomsbrottsling" på sig och denna kategori åsyftar inte den *händelse* han råkade ut för utan blir en beskrivning av hans *person*. Etiketten "ungdomsbrottsling" påverkar hur andra människor betraktar honom och detta påverkar i sin tur hur han ser på sig själv. Blir han dessutom segregerad genom en anstaltsplacering och omgiven av andra som fått samma stämpel på sig, ger detta ytterligare näring åt hans uppfattning av sig själv som "brottsling". Sedan individen väl börjat betrakta sig själv som "brottsling", organiserar han sitt beteende härefter. Från att ha begått en kriminell *handling* är det nu risk för att han börjar en kriminell *karriär*.²⁾

De intagna vittnar ofta själva om hur de upplever stigmatisering som en följd av anstaltsvistelsen. De som återtas efter en försöksutskrivning berättar om hur de tycker att folk kan se på dem att de kommer från "kåken". De kan känna det som om de hade "*stämpeln i pannan*" (se bandade intervjuer, kap. 9.3.4.3).

Begreppet stigmatisering kommer från det grekiska ordet *stigma*, vilket åsyftade de kroppsliga märken som visade att bäraren var en förbrytare, förrädare eller slav. Numer används termen stigma mera som en beteckning för skammen och vanäran än dess synliga uttryck (Goffman, 1963).

¹⁾ Cressey & Ward (1969) gör följande observation:

"For example, at present there seems to be a tendency among some social scientists to view police officers, prison workers, and parole officers as the 'bad guys' that are producing criminality, while the crooks and other carriers of crooked values are the 'good guys'." (s. 584)

De framhåller emellertid vikten av att teorin om sekundär avvikelse fokuserar vårt intresse mot de subkulturer som via *verbaliseringar* bidrager till att skapa brottslingar (se speciellt en artikel av Werthman, ibid., s. 613-632).

Taylor et al (1973, s. 139-171) intar däremot en mer kritisk attityd till teorin om social reaktion.

²⁾ Se även Wheeler & Cottrell (1966, s. 22-27). För en antologi på svenska med en längre inledning om stämplingsprocessen se Lundén & Näsman (1973).

En rad faktorer torde påverka i hur hög grad en intagen känner sig stigmatiserad. Man får väl först räkna med en allmän personlighetsfaktor, som betyder något för hur känslig individen är för omgivningens tryck. Men även denna personlighetsmässiga utrustning torde påverkas av sådana faktorer som den tidigare sociala bakgrunden, anstaltsvistelsens längd, hur den sociala situationen ordnas vid frigivningen etc.

En annan viktig faktor är allmänhetens inställning till avvikarna, dess uppfattning om straffet och det berättigade i frihetsberövandet. Den massmedia-kampanj som pågått under flera år mot frihetsstraffet kan möjligen ha haft någon betydelse då det gäller att förändra allmänhetens inställning till de straffade.

Ofta torde man kunna konstatera en blandning av *institutionaliserings-* och *stigmatiseringseffekter*. De intagna är redan tidigare socialt handikappade, effekter som inte avhjälpas på anstalten utan snarare förstärks, och dessa lagrade på en ökad social känslighet, genom den allmänna förkastelsedom de upplever som straffade eller omhändertagna, gör den sociala situationen i vissa sammanhang ytterligt besvärlig. Man hör t.ex. ofta intagna klaga över hur svårt det är att lösa de mest enkla, praktiska ting som att gå på posten eller stiga på en buss.

Stigmatiseringsprocessen kan således också betraktas som en del av anstaltsanpassningen; speciellt kan det ses som en del av vad vi tidigare kallade *mortifikation*. Goffman (1961) behandlade stigmatisering i samband med mortifikation, vilket emellertid är ett vidare begrepp hos honom än det här använda. Mortifikationsprocessen leder till att individen upplever sig själv som "*en nolla*", "*ett nummer*", uttryck som ofta används av de intagna själva (se citat från bandade intervjuer). En växelverkan torde här föreligga: genom att individen kringsnörs av ett hårt regelsystem och blir en kugge i en långt driven byråkrati, blir han ett "nummer" och upplever som en följd härav att hans personlighet utplånas.

Stigmatiseringsprocessen kan emellertid ses som mer omfattande än mortifikationsprocessen. Den bestäms inte bara av upplevelserna på anstalten utan också av följderna härav efter frigivningen. Känslan av utstötthet kan förstärkas när den intagne lämnar anstalten, utan pengar, kanske utan arbete och bostad, utan acceptabla papper på var han varit under den gångna tiden. Stigmatiseringen har således *en lång arm*. De tidigare behandlade effekterna av anstaltsvistelsen har också antagits ha effekt efter anstaltsvistelsen, och flera av frågorna i formuläret var direkt formulerade för att mäta en sådan långvarig verkan. Men medan flera av de andra negativa effekterna av anstaltsvistelsen kan förväntas avtaga efter anstaltsvistelsen, torde stigmatiseringen istället i många fall förstärkas efter anstaltsvistelsens slut. Genom dess mer långvariga effekt kombinerat med dess troligen mycket djupgående verkan ska ett försök göras att belysa denna process så ingående som data tillåter.

Liksom vid de tidigare behandlade negativa effekterna av anstaltsanpassningen, som institutionalisering, infantilisering och mortifikation, är stigmatiseringen svårfångad i empiriska formler. Eftersom dess effekt tidigare väl beskrivits i kvalitativa termer, anser jag det snarare som min uppgift att kvantitativt söka bestämma hur många av de intagna som upplever olika former av

stigmatisering, betydelsen av anstaltstyp etc. Jag ska först redovisa resultaten på vissa frågor som försöksvis standardiserats och sedan illustrera tankarna ytterligare medelst de intagna egna ord från de bandade intervjuerna.

9.3.4.2 Enkätdata

På frågan "Har Du tagit någon *skada* av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute . . ." (J 49, A 23) följde några alternativ som skulle mäta vissa stigmatiseringseffekter. "*Känner mig förtryckt*" (15) svarade hälften att de gjorde (se tabell 9:42). Variationerna är relativt små mellan såväl anstaltstyper som anstalter. Kvinnliga fångar och internerade tycks dock känna sig mer förtryckta än andra intagna. Hälften har också instämt i påståendet "*känner mig kränkt och förnedrad*" (17) och här är andelen likaså högre för de internerade och de kvinnliga fångarna. Variationen mellan enskilda anstalter av samma typ är som vanligt större än mellan anstaltstyperna. Alternativet "*blir folkskygg*" (12) har fler instämt i vid första tillfället, 54 %, än vid andra, 44 %. Andelen är här högre för kvinnorna vid såväl fängelse som ungdomsvårdsskolor.

Om vi kan tolka de här givna svaren som tecken på stigmatisering, skulle således hälften av de intagna själva uppleva sig som brännmärkta och också mena att detta skadar dem efter anstaltsvistelsen. Man lägger märke till den jämna fördelningen över de tre frågor som avsåg att mäta denna dimension. Man kan vidare konstatera att påföljdstypen inte i högre grad påverkar upplevelsen av stigmatisering.

Någon torde invända att även om det i föregående fråga direkt frågades om sådan skada som betyder något för hur de intagna klarar sig efter frigivningen, kan svaren från vissa intagna kanske tolkas så, att de känner sig förtryckta och förnedrade på anstalten men att denna känsla skulle kunna inskränka sig till perioden för själva frihetsberövandet. De intagna skulle då ha tagit mer hänsyn till det första än det andra ledet i frågan.

En annan fråga gällde direkt vad som "*kan vara svårt . . . när man kommer ut från en anstalt*" (J 56, A 31). Efter flera, mer handfasta delfrågor som gällde arbete, bostad, ekonomi ställdes även ett par delfrågor av mer psykologisk karaktär, vilka avsåg att mäta olika stigmatiseringsprocesser. "*Folk tittar på en*" (18), "*känna mig underlägsen*" (19) och "*bete mig naturligt*" (17) har en tredjedel av de intagna ansett vara *ganska* eller *mycket svårt* (se tabell 9:49). Också på dessa frågor visar det sig att kvinnorna är mer socialt känsliga: hälften av de kvinnliga fångarna och ryagårdsflickorna tycker att det är svårt att folk tittar på en och mer än hälften av brättegårdsflickorna känner sig underlägsna. På samtliga dessa tre delfrågor ligger råbypojkarna lägst med genomgående 10 %, vilket skulle kunna förklaras av deras rekrytering från högre sociala skikt.

Troligen känner de intagna sig mer stigmatiserade i vissa situationer än i andra. Ju mindre situationen har att göra med anstalten desto mindre torde den verka stigmatiserande. Att "*gå i affärer*" (16) tyckte t.ex. endast 16 % vara svårt och andelen sjunker till 8 % för manliga fångar. Däremot tyckte

så mycket som 48 % vid första tillfället att det var svårt att "*gå till övervakaren eller skyddskonsulenten*" (15), ehuru dessa personer direkt har till uppgift att ge hjälp och service åt de intagna. Här är andelen högst för internerade och ungdomsfängelseelever och lägst för kvinnliga fångar. Höga frekvenser på denna fråga finns på enskilda anstalter av olika slag som Brättegården (78 %), Hall (59 %) och Mariefred (57 %). Lägst är frekvensen åter på Råby (25 %).

I samma fråga är två andra delfrågor av intresse. Att "*glömma anstalten*" (20) anser nästan hälften vara svårt när man kommer ut (totalt 48 %; högst 100 % på Brättegården och lägst 35 % på Tillberga). Andelen är högst för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever (80 %) och kvinnliga fångar (60 %). Om vi rangordnar de 21 givna alternativen efter vad de intagna bedömer som "mycket svårt", kommer detta alternativ totalt på tredje plats (efter "klara ekonomi" och "få utbildning"). De intagna kan ha lagt något olika innebörd i detta begrepp, men troligen har de flesta här haft en stigmatiserande verkan av anstaltsvistelsen i tankarna. Ett sista alternativ "*dölja att jag varit på anstalt*" (21) torde ha en helt klar mening, och vi finner att 54 % vid första och 61 % vid andra tillfället tyckt detta vara svårt. Högst är åter andelen för de kvinnliga och lägst för de manliga fångarna. Även på denna fråga finner vi vid båda tillfällena höga frekvenser på olika slags anstalter: Hornö (82 % resp. 75 %), Hinseberg (63 % resp. 70 %), Mariefred (72 % resp. 74 %) och Hall (55 % resp. 70 %).

Ett *stigmatiseringsindex* har bildats av de 7 delfrågor som senast behandlats (J 56:15–21). Detta visar det högsta värdet för de kvinnliga fångarna och det lägsta för de manliga; skillnaden dem emellan är enligt variansanalysen signifikant. De kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna ligger också högre än de manliga, men denna skillnad är inte signifikant. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och manliga ungdomsfängelseelever ligger på näst högsta nivån, medan manliga ungdomsvårdsskoleelever och internerade ligger lägre. Bland enskilda anstalter noteras att det slutna Norrtälje ligger högre än det öppna Tillberga (nästan signifikant), liksom det slutna Mariefred ligger högre än det öppna Skenäs (ej signifikant). De högsta enskilda värdena påträffas på Mariefred, Brättegården, Hornö och Stigby och de lägsta på Tillberga och Råby.

Vid det första undersökningstillfället ställdes ytterligare tre allmänna stigmatiseringsfrågor: om de intagna tror folk kan se att en f.d. intagen varit på anstalt, på vad sätt andra kan märka det och hur de tror folk reagerar.

Tabell 9:44. "Tror Du att folk Du träffar kan se, eller på annat sätt märker, på en före detta intagen att han varit på anstalt?" (J 57).

Ja, nästan alla	4.9
Ja, de flesta	10.7
Ja, många	15.9
Ja, några	36.4
Nej, nästan inga	32.0
	100 %

En tredjedel tror att många, de flesta eller nästan alla kan se på en f.d. intagen att han har varit på anstalt, en tredjedel att några kan se det och en tredjedel att nästan inga kan se det. Detta resultat överensstämmer ganska väl med en tidigare fråga, där en tredjedel angav att det var svårt att folk tittade på en. Andelen som tror att folk kan se på en att man är före detta anstaltsintagen kan synas något låg med tanke på att hälften tyckte det var svårt att dölja att man varit på anstalt. Å andra sidan torde det räcka att man tror att *några* personer kan se det på en, för att det ska kunna skapa social osäkerhet och nervositet.

Andelen som tror att andra kan se på en f.d. intagen att han eller hon varit på anstalt är enligt *diagram 9:14* högst på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna; på Ryagården tror t.o.m. var fjärde flicka att nästan alla ser det på en. Näst högst är andelen vid ungdomsfängelse, följt av manliga ungdomsvårdsskolor och kvinnligt fängelse, medan manligt fängelse och internering har lägst andel. Speciellt stor känslighet visar de kvinnliga eleverna på Ryagården och Hornö samt de manliga på Stigby och Mariefred, medan manliga elever på Råby och fångar på Tillberga visar det i mindre utsträckning.

En annan fråga sökte utröna hur de intagna tror andra kan upptäcka att de varit omhändertagna: "På vad sätt förstår folk att man varit på anstalt?" (J 59). Av sex olika alternativ, som vart och ett skulle kryssas ja eller nej för, fick "skvaller" flest ja-svar (79 %) följt av "handlingar och betyg" (75 %). Nästan hälften ansåg att "uppförandet" (49 %) och "språket" (47 %) hade betydelse. En tredjedel menade att "folk bara märker det" (32 %) medan en tiondel ansåg att "utseendet" (11 %) spelade roll.

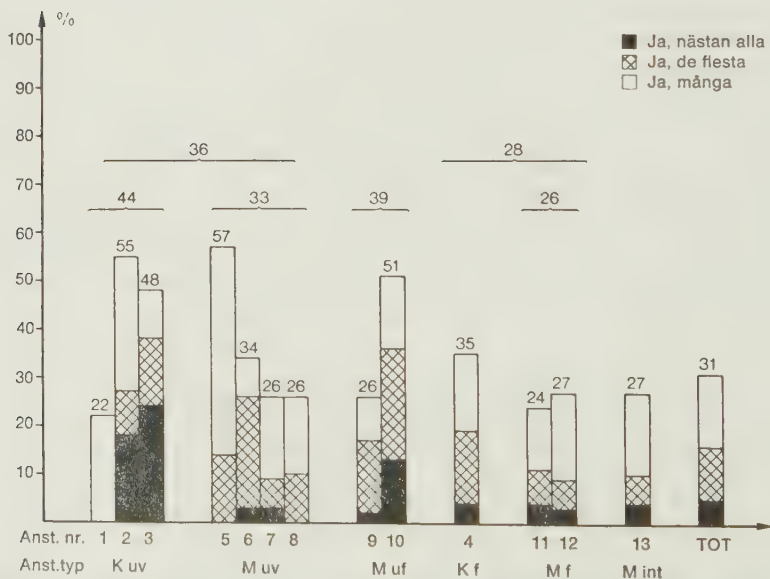

Diagram 9:14 "Tror Du att folk Du träffar kan se, eller på annat sätt märker, på en, före detta intagen att han varit på anstalt?" (J 57)

Männen, speciellt de internerade, framhåller mest skvaller och handlingar. Språket, uppförandet och att folk bara märker det betonas mer av kvinnorna. Utseendet framhävs mest av ungdomsvårdsskolepojkarna, i synnerhet på Stigby (jämför även avsnitt om tatueringar, 9.2.1).

Väl så intressant som folks möjlighet att upptäcka om en person tidigare varit anstaltsplacerad är dess reaktion på detta förhållande. Följande fråga, som var något ledande formulerad, sökte utröna de intagnas uppfattning av allmänhetens attityder till sådana som varit intagna :

Tabell 9:45. "Tror Du att folk ser ner på en f.d. intagen?" (J 58).

Ja, nästan alla	21.5
Ja, de flesta	27.4
Ja, många	29.2
Ja, några	18.1
Nej, nästan inga	3.9
	100 %

Endast 4 % tror således att nästan inga ser ner på en före detta intagen. En majoritet tror att *nästan alla*, *de flesta* eller *många* ser ner på dem, sammanlagt 78 %. Denna andel är enligt *diagram 9:15* så hög som 89 % på Mariefred och 83 % vid kvinnofängelset (en tredjedel tror här att nästan alla ser ner på dem) och internering. Lägsta andelen finns faktiskt på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (71 %), men variationen mellan de enskilda institutionerna är här också klart den största.

Metodiskt kan påpekas att även om en högre andel ansåg att folk såg ner

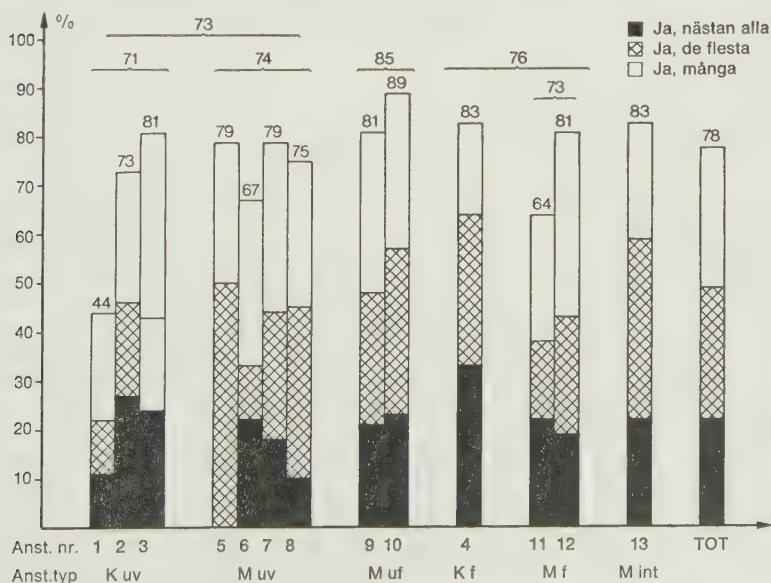

Diagram 9:15 "Tror Du folk ser ner på en före detta intagen?" (J 58)

på f.d. intagna (J 58) än som trodde att folk upptäckte att man varit på anstalt (J 57), så samvarierar de båda frågorna (C .35, $p < .01$).

Vi kan således konstatera att en klar majoritet upplever en stigmatisering som yttrar sig i att de tycker andra människor ser ner på en f.d. intagen. De flesta intagna känner sig prickade och detta oavsett vilken typ av anstalt de varit placerade på. Det är svårt att direkt säga vad detta extra "straff" betyder för de tidigare straffade. Det torde dock stå klart att det måste upplevas som orättfärdigt av dem som redan "sonat sina brott". Många skulle ju dessutom aldrig "straffas" utan endast "behandlas". Det torde också vara uppenbart att denna stigmatisering i hög grad försvårar den sociala återanpassningen.

Låt oss lyssna till hur de intagna själva ger uttryck åt dessa stundom bittra upplevelser.

9.3.4.3 Bandade intervjuer

De intagna har många, starka uttryck för hur de känner sig förnedrade och förtryckta på anstalterna.

- Man känner sig som en *gammal skitig trasa*. (Hornö; s. 33)
- Jag är . . . vi är så *långt nere i dyngan*, så vi kan inte förklara det riktigt. Det är . . . jag tycker inte alls om det. (Forsane; s. 210)
- Man är som en *stor nolla*. - - - Man är som en *jävla lort* (Råby; s. 274 275)
- Man tycker man har *stämpeln i pannan*, va. Folk ser var jag kommer ifrån. (Hinseberg; s. 154)

Efter frigivningen upplever intagna att "Man är rädd att folk ska *döma* en".

- Och sen är det inte alltid man blir accepterad som en *vanlig brud*, om man har setat på anstalt. Även om man inte talar om det, så kommer det fram förr eller senare, och då kanske dom betraktar en, som — ja, jag vet inte — som en *sån där* . . . (Ryagården; s. 91)

Många säger att de blivit folkskygga på anstalterna och flera hävdar att de är socialt handikappade härav lång tid efter anstaltsvistelsen.

- Alltså, problemet här, va, är just att få kontakt med det motsatta könet, alltså. Det är ju det att man känner sig lite *underlägsen*, va, när man sitter på ett sånt här bygge. Man får ju mindrevärdeskomplex, när det gäller vissa saker och faktiskt så är det så att, ja, man blir lite *folkskygg*, va så där. (Stigby; s. 175)
- Jag har mist mitt självförtroende, precis, tack vare det hära. - - - Det börja med att jag fick ungdomsvårdsskola. Sen när jag kom ut därifrån, jag var en annan människa. *Blyg. Tillbakadragen*. När jag kommer ut, jag törs inte prata med en människa, va. För jag funderar på, vad fan, törs jag säga det till den? Törs jag . . .? Det blir det; man tänker efter, vad man ska säga, innan man säger nånting, va (Skenäs; s. 323—324)
- Det blir en viss *folkskygghet*, va. - - - Det tar nästan ett halvår, innan man direkt, helt kommer av me't, va. (Råby; s. 229)
- Sen äntligen efter fem månader, när man kommer ut, då vet man inte vad sambället är för nånting. Då är man *folkskygg*. Man vågar inte göra nånting helt enkelt. Då är man osäker på sig själv. Då gör man bort sig. Det brukar va så. Ja, så är det för mig i alla fall. Då tar man tillflykt till knark till exempel. En bra tillflykt när man är rädd och osäker på sig själv. (Råby; s. 285)

— Jag vågar inte gå in på en arbetsförmedling först innan jag blir människa igen alltså med människa menar jag att man ska kunna gå in i en affär utan att känna sig *utpekad* och så vidare va. (Ryagården; s. 552)

Anstaltens långa arm illustreras i följande uttalande:

— Det tar månader innan man hinner att komma igång ordentligt och kunna liksom själv agera, innan man vänjer sig av vid att man är *anstaltsbrud*, va. För att man finner en krets som accepterar en socialt. Precis när man kommer ut va, då är man inne i det här med Ryagården och att jag har nyss mucka därifrån, alltså man har ju det i tankarna ungefär, ja precis som man har när man är här nere, och det dröjer ett tag innan man kommer in i, att man är som en vanlig människa ute i samhället, kommer ifrån *anstaltsprägel*n som man själv har på sig, alltså inte utåt va, men som man själv, tankegångar och allt sånt där va. (Ryagården; s. 559)

9.3.5 *Defaitism*

Nära besläktad med de negativa påverkningsprocesser som behandlats under stigmatisering och anstaltsanpassningsprocesser, speciellt mortifikation, är vad som här rubricerats som defaitism. Detta brukar översättas med självuppgivelse och modlöshet och avser här att man förlorar tron på sig själv och sina möjligheter att lyckas.

Som konstaterades i föregående avsnitt innebär frihetsberövandet en stämpling, dvs. den omhändertagne får etiketten "dömd" på sig. Andra sätter denna etikett på honom och han kommer enligt den symboliska interaktionsteorin alltmer att införliva den med sin egen uppfattning av sig själv.

Med de *degraderingsprocesser* som sedan vidtager på själva anstalten förstärks ytterligare denna känsla av en misslyckad individ, persona non grata.¹⁾

Den differentiella associationen på anstalten har också funktionen att i hög grad förstärka denna defaitism. Individen kommer här att identifiera sig med andra dömda; i själva verket blir hans värld endast befolkad med dömda personer. Medan stämplingsprocessen vid domstolen är individuell, blir den på anstalten *kollektivistisk*. Det blir med nödvändighet svårare att frigöra sig från denna stämpel som satts på en hel grupp, vilken man kommer att nästan uteslutande tillhöra (jämför kap. 7).

Anstaltspopulationen utmärker sig inte endast genom att den en gång är dömd; den består i stor utsträckning av individer som fått upprepade domar. Den intagna kommer således att omges av individer som misslyckats ett flertal gånger och som av andra i stor utsträckning betraktas som hopplösa fall. Den intagne får själv bevittna hur medintagna dels återtas till anstalten dels förflyttas till andra anstalter. Han får också höra att en mycket stor del av de intagna tidigare varit på olika anstalter därför att de misslyckats i samhället efter tidigare frigivningar. Rent faktiskt är det en ansevärd grupp bland de intagna som på detta sätt vandrar mellan anstalterna. Dessa "*kåkfarare*" blir för den intagne levande bevis på svårigheten av en återanpassning till samhället. I allmänhet torde de intagna på detta sätt få en ganska klar bild av *systemets*

¹⁾ Se Goffman (1961) och Garfinkel (1956).

slutenhet. De vet att många elever på ungdomsvårdsskolorna vandrar vidare till fängelse och internering. För många intagna torde det te sig som en omöjlighet att bryta sig ut ur denna slutna cirkel. En *anstaltskarriär* kan härvid komma att te sig som det enda alternativet.

Genom att den intagne ser dessa socialt "misslyckade" individer omkring sig och alltmer identifierar sig med dessa, blir också hans tro på sig själv att lyckas successivt mindre. Förlorar han tron på sig själv, torde också hans reella möjligheter att lyckas bli mindre i samma mån. Tror en människa inte att något är möjligt, orkar hon knappast anstränga sig heller. Och för att lyckas återanpassa sig till samhället efter en anstaltsvistelse, torde det i allmänhet krävas en kraftansträngning av ganska stora mått (se avsnitt 9.5).

9.3.5.1 Enkätdata

Några frågor i formuläret hade till uppgift att mäta förekomsten av defaitism hos de intagna. I den tidigare refererade skadefrågan ("Har Du tagit någon skada av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute..."; J 49, A 23) var ett av alternativen "*förlorar självförtroendet*" (10). Hälften uppgav att de tog skada genom att förlora självförtroendet (52 % vid första och 46 % vid andra tillfället). Skillnaderna mellan anstalts typerna är mindre än mellan enskilda anstalter av samma typ (se tabell 9:42).

Högsta frekvensen som säger sig ha tappat tron på sig själva finns vid första tillfället vid ungdomsfängelse, i synnerhet på Mariefred (73 %). Enligt uppgifter från assistenten är det också en klar majoritet som förflyttats dit från ungdomsvårdsskolor (brott i samband med rymning och permission kan leda till sådan "omplacering"). Vid andra tillfället återfinns de högsta fallen på Hinseberg (63 %), där olika påföljdstyper samlas, och på Hall (60 %), där de flesta tidigare haft olika anstaltsplaceringar. Lägsta andelen vid första tillfället finns på Brättegården (22 %) och vid andra på Stigby (0 %), två ungdomsvårdsskolor där kvinnliga resp. manliga elever brukar placeras vid första omhändertagandet.

De redovisade resultaten ger således visst stöd åt tidigare antaganden om defaitism skapad via anstaltsplaceringar.

Ett minskat självförtroende är ofta förenat med minskad tillit till andra. I den nämnda skadefrågan ingick även alternativet "*förlorar förtroendet för andra*" (11). Än fler av de intagna svarar att de förlorat förtroendet för andra, 63 % vid första och 55 % vid andra tillfället. Kvinnorna uppger i högre grad än männen att de förlorat tron på andra, och det gäller både fängelse och ungdomsvårdsskola. På Ryagården påträffas det högsta enskilda värdet, 75 %, vid andra tillfället. Bland påföljderna finns den högsta andelen som mist förtroendet för andra bland de internerade (72 % resp. 71 %). Denna grupp har också förlorat mest i sina kontakter med myndigheterna. Resultaten tyder på en hög grad av alienation skapad av anstaltsvistelsen.

Hur ser då de intagna mera konkret på sina möjligheter till återanpassning? Två frågor ställdes för att utröna hur de bedömde dels de andras dels sina egna möjligheter att klara sig från brott:

Tabell 9:46. "Hur många här tror Du klarar sig från brott när de kommer ut från anstalten?" (J 54).

Alla	0.5
De flesta	3.4
Ungefär hälften	18.1
Några	74.1
Ingen	3.9
	100 %

Mer än tre fjärdedelar (78 %) tror således att endast "några" eller t.o.m. "ingen" kommer att klara sig från brott efter anstaltsvistelsen. Andelen som är så pessimistisk är enligt *diagram 9:16* högst för de internerade där så många som 98 % svarat på detta sätt (en tiondel har svarat "ingen"). Vid ungdomsfängelse, av de intagna kallat "lilla interneringen", är siffran 86 %, den näst högsta bland anstaltstyperna. Det blir härmed vid variansanalysen en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där fängelse och ungdomsvårdsskolor ligger på en gemensam lägre nivå. För kvinnornas del är det ingen skillnad mellan ungdomsvårdsskoleelever och fångar. Man kan vidare konstatera en stor skillnad mellan enskilda anstalter av samma typ: andelen "pessimister" är mer än dubbelt så hög på Norrtälje som på Tillberga, och likaså är det en signifikant skillnad mellan de manliga ungdomsvårdsskoleeleverna, där Råby ligger på högsta nivå med 95 % och Forsane på lägsta med 54 %. Mellan könen är det däremot inga skillnader.

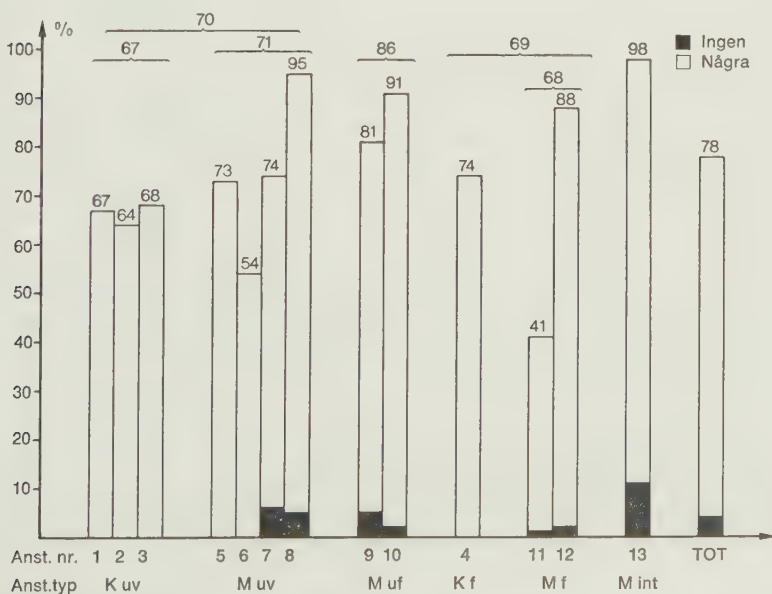

Diagram 9:16 "Hur många här tror Du klarar sig från brott när de kommer ut från anstalten?" (J 54)

Följande personligt riktade fråga ställdes vid båda undersökningstillfällena :

Tabell 9:47. "Vad tror Du om Dina egna möjligheter att klara Dig från brott när Du kommer ut?" (J 55, A 30).

	t ₁	t ₂
Mycket stora	28.6	36.5
Ganska stora	35.4	31.4
Ganska små	22.8	18.3
Mycket små	13.2	13.9
	100 %	100 %

De intagna verkar mindre defaitistiska då det gäller att bedöma sina egna möjligheter att klara sig än då det gäller de andras möjligheter.¹⁾ Detta kan tyda på att de söker undvika att helt identifiera sig med kollektivet. De intagna försöker se på sig själva som "bättre" än de andra, men detta konststycke torde vara svårare ju längre tid de tvingas stanna på anstalten.

Det är dock en tredjedel som anser sina egna möjligheter att klara sig från brott efter anstaltsvistelsen vara *ganska eller mycket små* (36 % vid första och 32 % vid andra tillfället). Även på denna fråga finner vi enligt *diagram 9:17* den största pessimismen bland de internerade och ungdomsfängelseeleverna (56 % resp. 46 % svarade på nämnda sätt vid första tillfället). Skillnaden mellan påföljderna för män blir åter signifikant. För kvinnornas del ger ungdomsvårdsskoleeleverna däremot uttryck för en högre grad av pessimism än fångarna. De kvinnliga eleverna ligger också på en högre nivå än de manliga ungdomsvårdsskoleeleverna, medan de manliga fångarna ligger högre än de kvinnliga fångarna. Skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ är också stora. Norrtälje ligger signifikant högre än Tillberga och Mariefred signifikant högre än Skenäs vid bägge tillfällena. Ryagården och Råby ligger högre än de övriga ungdomsvårdsskolorna.

De båda senaste frågorna torde dock *underskatta* andelen som enligt de intagnas bedömningar skulle misslyckas efter frigivningen. Frågorna var formulerade i termerna "klara sig/Dig från brott" och de bör leda till ett för lågt tal av flera skäl, av vilka följande tre framkom vid ifyllandet av frågeformulären:

1) En del intagna har överhuvud inte anstaltsplacerats p.g.a. någon brottsindikation — det gäller speciellt de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna.

2) En del ville inte själva rubricera den verksamhet som de satt intagna för som "brott" — det gäller speciellt narkomanerna — och de menade därför att de skulle klara sig från "brott".

3) En del menade att de skulle "klara sig" från brott, inte genom att upphöra med sin brottsliga verksamhet utan genom att se till att de inte åkte fast — en viss risk för upptäckt kan dock inte uteslutas.

Bortsett från dessa mer semantiska påpekanden från de intagnas sida, vilka alltså i vissa fall lett till snäva interpretationer av att "klara sig från brott"

¹⁾ Metodiskt kan påpekas att även om man gör en mer ogynnsam prognos för de andra än för sig själv, är det ett signifikant positivt samband mellan prognoserna på de båda frågorna. Kontingenskoeficienten mellan J 54/J 55 är .37, $p < 0.1$.

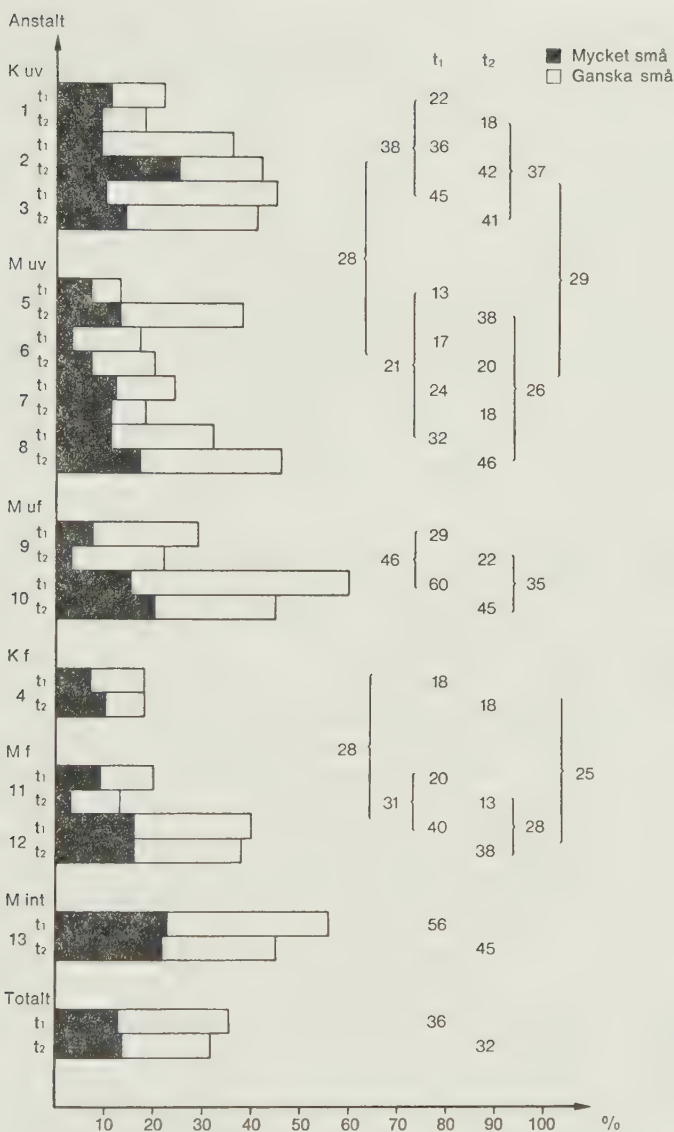

Diagram 9:17 "Vad tror Du om Dina egna möjligheter att klara Dig från brott när Du kommer ut?" (J 55, A 30)

och därmed till ett för lågt tal av misslyckanden, torde en än viktigare invändning vara att ett undvikande av brott endast utgör ett led i återanpassningsprocessen. Ett annat problemkomplex utgörs av sprit- och narkotikamissbruk. Vidare finns det de praktiska problemen med arbete, bostad, ekonomi och de sociala med familj och vänner. Många återtätas till anstalt för att dylika problem inte kan lösas.

En annan fråga i formuläret ger en viss möjlighet att bedöma hur svårt det är att undvika brott i relation till en rad andra svårigheter (J 56, A 31).

Bland de givna alternativen kommer att "undvika brott" på 6:e plats vid första tillfället och vid andra på 8:e (49 % resp. 42 % har uppgett att de anser detta vara *ganska eller mycket svårt* enligt tabell 9:49).¹⁾ De praktiska problemen kommer i första rummet. Att undvika sprit är dessutom lika svårt som att undvika brott. Detta innebär att även om ungefär hälften av de intagna anser att det är svårt att undvika brott, så anser fler att andra saker är svårare. Av en rad problem vid frigivningen har de tidigare frågorna således endast behandlat ett enda. Hade därför frågorna varit formulerade i termer som möjligheter att klara sig helt allmänt, utan begränsningen med avseende på brott, hade säkert bilden blivit än mer dystert.²⁾

Den defaitistiska hållningen kan slutligen illustreras med två delfrågor som ingick i den tidigare behandlade kriminalitetsskalan (tabellerna 9:1 och 9:2). Båda gäller den kriminella identifikationen, där den ena frågan formulerats så drastiskt som "*Jag är en tjuv, kort och gott*", varvid en tredjedel av de intagna instämde vid båda tillfällena. Den andra gällde det inledningsvis diskuterade slutna systemet, där den som en gång hamnat i kretsgången har svårt att ta sig ur. Påståendet lydde "*En gång kåken, alltid kåken*" där också vid båda tillfällena drygt en tredjedel instämde. Det senare påståendet hör man ofta uttalas i samma form av de intagna. Ungdomsvårdsskoleeleverna kan istället formulera det: "*En gång skola, alltid skola*" (se citat nedan från de bandade intervjuerna).

Man kan i sammanhanget påminna om ordens makt över tanken. Från att vara ett ordspråk kan sådana här sentenser för en del övergå till att bli en beskrivning av verkligheten. Då många av de intagna har dålig skolutbildning parad med en i vissa avseenden konservativ hållning, kan de lätt falla offer för myter som att individen är predeterminerad att bli kriminell och hamna i fängelse. Vid en tidigare intervjuundersökning på Ryagården var det faktiskt en stor del av eleverna som uttryckte som sin uppfattning att människor var *födda* till att bli förbrytare.³⁾ Med en sådan inställning blir den sociala återanpassningen i princip utopisk.

Det kan erinras om att många intagna t.o.m. tatuerar sig med dylika defaitistiska sentenser (se avsnitt 9.2.1).

Nedan följer några citat ur de bandade intervjuerna som visar hur de intagna själva formulerat sina framtidsutsikter:

¹⁾ De största svårigheterna med att "undvika brott" rapporterar de internerade och ungdomsfängelseeleverna. Mellan påföljderna för män är skillnaden signifikant men däremot ej för kvinnorna enligt variansanalys från första tillfället. I övrigt ligger Norrtälje på en signifikant högre nivå än Tillberga, liksom Mariefred jämfört med Skenäs.

²⁾ Det kan vidare metodiskt tilläggas att frågan om de egna möjligheterna korrelerar högt med index för svårigheter (SVÅR .1 på frågan J 56 och A 31): C .55 resp. .47. Frågan samvarierar starkast med delindex BSK (brott, sprit och knark) .55, därefter med BJUE (bostad, jobb, utbildning, ekonomi) .42, JMO (nytt jobb, nya människor, ny ort) .37, stigma .29 och FFKK (fritid, familj, kamraten, motsatta könet) .27 (samtliga delindex visar vid första tillfället p-värden < .01). Frågan om de egna möjligheterna korrelerar också signifikant med KKK-skalan, .35, och med skadeindex .32 (kontingens-koefficienterna < .01; t_2).

³⁾ Jämför ärkebiskop Camaras begrepp *fatalism* för att beteckna tron bland de fattiga i Brasilien att det är Guds vilja eller naturens ordning att de är födda fattiga och ska dö fattiga.

9.3.5.2 Bandade intervjuer

En flicka på Brättegården förklarar varför hon tycker hon enbart blir sämre på ungdomsvårdsskola:

— Tja, många tjejer, som har varit här länge, kommer hit igen nån gång. Men det är ju *få* som klarar sig. (s. 2)

På Hornö svarar en flicka på frågan varför hon varit intagen så länge som tre år:

— Ja — för att, ja, jag drog iväg och såna där grejor. Jag var så ... sista året vart jag narkoman, va. Höll jag på med tjack. Och så tog det mig ett halvår, innan jag var fullt normal igen. Ja, normal blir man ju aldrig, när man har tagit en sil liksom. Men liksom så som man är nu ... Men jag lyckades klara mig tre hela år. Men jag åkte in igen. Så jag tror på det där: *En skola, alltid skola*. Och det kommer inte att sluta med detta utan det blir *Hinsan* också. (s. 33)

En flicka som varit flera år på Ryagården förfäktar tanken att "det är meningslöst med tvångsvård".

— Det vore mer givande alltså för alla parter, liksom, om dom öppnade frivillig vård här i stället. Och då skulle dom ju lyckas, dom klagat över att dom inte lyckas, med ... Ja, sen säger dom, sen skryter dom ju ibland också med att dom lyckas med så många, men det ska man ju inte ta så hårt, för dom dom har lyckats med har velat i sig själva lagt av va, och dom hade ju i alla fall sökt sig frivillig vård förr eller senare. Och lagt av ändå. Men vi som inte vill lägga av, vi som *kommer tillbaks år från år och år från år*, det finns ju dom som setat här i fem sex år här också, det är ... det är ju bara snurra alltså. (s. 57)

Ungdomsfängelseelever på Mariefred hävdar att 99 % tidigare varit på andra ungdomsvårdsskolor.

— Alla, *varenda en* sitter ju här, som har varit på ungdomsvårdsskola.

— Dom flesta har gått från uppfostringsanstalter och ungdomsvårdsskolor till ungdomsfängelser, *och vidare, och vidare*. (s. 352, 381)

Intagna på Tillberga, som tidigare varit på Norrtälje, säger med anledning av den sämre sammanhållningen på Tillberga:

— Ja, det är väl svårt att säga. Men det är väl så, det är mest rattfyllerister här. Dom sitter på kort tid, va. Dom har inte ... dom ser inte fram på nånting. Dom tänker att det här är en engångsföreteelse. Nu kommer vi inte hit nå mer, va. Och det tycker jag väl är fel att säga. Dom säger ju det att, *en gång kåken, alltid kåken*. Man måste ändå förutse det alltså att man kan ju åka ut för nånting. Det är så lätt att göra ett misstag, och så är man här igen. (s. 407)

En intagen på Hall säger angående rattfylleristerna:

— Och det här med rattfylleriet, det är samma där — det är *återfall på återfall*. (s. 502)

På Hall finns en speciell avdelning för "gubbar" som ständigt återkommer utan att egentligen ha begått några nya brott:

— Och sen har vi det här speciella lilla *gubbklientelet* på en avdelning, som även blir bestraffade, va, som brottslingar, va, trots att dom inte gör några brott, utan bara asociala brott. Saknar dom bostad, eller om dom kröker eller super lite grann, då kan dom återintagas, va. Opp till sex månader. Och det finns ju dom

som gjort sex till åtta år enbart på återintagningar utan att behöva gjort någon kriminell handling, så att säga, utan enbart en asocial handling, om man säger, som är kriminaliserad. (s. 507)

9.3.6 Reaktionsbildning

Reaktionsbildning kan beskrivas som en försvarsmekanism varmed individen söker skydda sig mot ångest- och skuld känslor. Oftast brukas termen av psykologer för en *psykodynamisk mekanism*, där individen använder sig av någon teknik att förneka ett mindre önskvärt drag i sin personlighet genom att understrika dess motsats. Så kan t.ex. ett förakt för auktoriteter tolkas som en reaktionsbildning mot ett dolt behov av ett passivt beroendeskap. Men begreppet har även använts av sociologer för att förklara *motivationsprocesser utifrån sociala system*. Cohen (1955) nyttjar detta begrepp som en förklaring till att det kriminella gänget i allmänhet består av arbetarungdom och att dess metoder är icke-utilitaristiska. Det saknas vägar för arbetarungdom att uppnå medelklassens utstakade mål vad gäller materiell framgång. Som en lösning på denna statusfrustrering vänder de unga från arbetarklassen "upp och ner" på medelklassens ideal. Denna reaktionsbildning sker enligt Cohen (s. 133) med en viss överdrift och intensitet för att skydda aktören mot den ångest han upplever. Att direkt bevisa förekomsten av dylika försvarsmekanismer är ett metodiskt besvärligt problem, och Cohens modell torde inte heller ha den allmän giltighet han själv först trodde.¹⁾

De anstaltsplacerade har inte bara ett *statuskomplex* utan lider dessutom av ett *penalt komplex*. Det kan tyckas som att det inte är en viss klass utan hela samhället som har förkastat dem. Att de är utstötta av samhället är också i hög grad visibelt. Deras behov av försvarsmekanismer skulle således vara än större och man skulle förvänta sig att deras reaktionsbildning skulle ta sig än kraftigare uttryck.

McCorcle & Korn (1954) har beskrivit hur de intagnas sociala system med dess subkultur kan erbjuda en möjlighet för de intagna att undvika de förödande psykologiska effekterna av att internalisera och förvandla den sociala förkastelsen till en självförkastelse. "In effect, it permits the inmate to reject his rejectors rather than himself." (s. 88)

Men även om det informella sociala systemet kan fylla denna funktion medan de dömda fortfarande är intagna, så försvinner detta försvar när de lämnar anstalten. Känslan av förkastelse kan då växa ut till ett intensivt hat och en önskan att hämnas på det samhälle som förorättat en. Att sådana känslor emellertid kan frodas även medan de intagna befinner sig på anstalten ska vi snart se. Innan vi övergår till att beskriva empiriska data, ska dock några av de förhållanden nämnas som bidrar till de intagnas känsla av penal frustration.

Som vi senare kommer att se (kap. 12.4) är det många intagna som känner sig orättvist dömda. Att det hos denna kategori uppstår ett behov av att döma dem som dömt dem är lättförståeligt. Många känner sig också orättvist behand-

¹⁾ Cohen (1966, s. 66) har senare själv erkänt att teorin inte står sig utan modifieringar.

lade på anstalten, och i de bandade intervjuerna ges rikliga exempel på upplevelser av godtycke och orättvis behandling. De intagnas maktlöshet ges här pregnanta uttryck.

På anstalten finns det dessutom en rad degraderande processer. "Slavarbetet", som vi ska återkomma till (avsnitt 9.4), är en sådan företeelse. Olika straffaktioner, ofta t.o.m. i form av dubbelbestraffningar, som isolering, in-dragen permission, förflyttning till annan anstalt samt förlängning av verk-ställighetstiden, är mycket reella hot mot de intagnas trygghet och säkerhet (se avsnitt 9.2.4).

Härtill kommer att en stor del av de intagna blivit lovade olika fördelar av anstaltsvistelsen som de inte anser att de sedan kommer i åtnjutande av. De skulle få yrkesutbildning, teoretisk skolning, medicinsk och psykologisk behand-ling, och när de inte får detta kan de känna sig besvikna och lurade. Inte minst ungdomsvårdsskoleeleverna, vars tvångsmässiga omhändertagande oftast har motiverats helt utifrån behandlingsmässiga aspekter, kan naturligt nog komma att uppleva detta som ett samhälleligt bedrägeri. Inte nog med att de inte får den hjälp de förespeglats, de får också uppleva att de direkt tar skada av om-händertagandet. I de intagnas kultur torde detta missnöje medvetandegöras och kanaliseras mot olika samhällsagenter.

Vi kan betrakta reaktionsbildning som en följd dels av själva frihetsberövan-det dels av negativa processer på anstalten som institutionalisering, infantili-sering, mortifikation, stigmatisering, neurotisering etc. Reaktionsbildningen kan också ses som ett led i de intagnas alienation. En stor del av de dömda tycker sig stå utanför samhället och de blir därmed också lätt fientligt inställda till det samhälle som stött ut dem. Trotset kan också ses som ett uttryck för att individen är främmandegjord.

Om hatet *internaliseras*, kan detta ses som en typisk neurotisk reaktion. Detta skulle kunna få till följd att individen vänjer sig vid straff och försakelser, så att ett behov eller en betingning uppstår.¹⁾ Det kan också tänkas leda till ett stereotypt beteende, som inte låter sig påverkas av bestraffning eller belöning.²⁾

Om hatet istället *externaliseras*, torde den intagne få betraktas som mer "adaptiv". Enligt McCorcle & Korn skulle fången t.o.m. fordra dåliga fäng-elseförhållanden, eftersom hans adaptationsmönster skapar ett behov hos honom att protestera. Hans aggressiva protester skulle samtidigt fylla flera psyko-logiska behov.

Mead (1918) utgick ifrån att denna reaktiva antagonism ledde till nya brott.

Två delfrågor i formuläret var avsedda att söka mäta förutsättningarna för reaktionsbildning på anstalterna. Båda ingick i den tidigare behandlade skade-frågan ("Har Du tagit någon *skada* av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute...?"; J 49, A 23). Den ena lydde "blir hatisk på samhället" (13) och den andra "vill ta igen då jag kommer ut" (18); se tabell 9:42.

Av 18 givna alternativ kom vid båda tillfällena "*blir hatisk på samhället*"

¹⁾ Se Alexander & Staub (1931) för en förklaring av brottslingens beteende utifrån ett omedvetet straffbehov.

²⁾ Maier (1949); se även Israel (1963 b), s. 148–149.

på 3:e rangordningsplats uppifrån. Vid första tillfället svarade 66 % att de mer permanent tog skada på detta sätt, medan vid andra tillfället siffran sjönk till 57 %. Andelen som uppger sig ha blivit hatiska på samhället är högst vid första tillfället vid ungdomsfängelse (81 %), där Skenäs toppar med 88 %. Kvinnliga ungdomsvårdsskolor kommer därefter och ligger vid andra tillfället på första plats (72 %), med Brättgården högst med 82 %. Manligt fängelse ligger vid bägge tillfällena lägst (55 % resp. 45 %). Det är vidare anmärkningsvärt att de öppna fångvårdsanstalterna har en högre frekvens intagna som känner hat mot samhället: detta gäller vid båda tillfällena för såväl ungdomsfängelse som fängelse, ehuru skillnaderna är större vid ungdomsfängelse än fängelse. Såväl kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever som fångar uttrycker mer hat mot samhället än respektive manliga intagna.

Det andra alternativet, "*vill ta igen då jag kommer ut*", kommer på 6-7:e rangordningsplats med totalt 56 % vid första och 54 % vid andra tillfället. Med hänsyn till att frågan var relativt hårt formulerad, är det snarast förvånansvärt att mer än hälften instämt i påståendet.¹⁾

Högst är andelen som vill hämnas på samhället med nästan tre fjärdedelar vid ungdomsfängelse (70 % resp. 79 % vid de bägge tillfällena). På ungdomsvårdsskolorna reagerar två tredjedelar av eleverna på samma sätt. Enskilda anstalter som vid bägge tillfällena har höga värden är Ryagården (71 % resp. 79 %) och Mariefred (72 % resp. 80 %). Fängelse ligger också på denna fråga på lägre nivå, med Tillberga lägst vid bägge tillfällena (37 % resp. 40 %). På denna fråga är det knappast några skillnader mellan slutna eller öppna fångvårdsanstalter. Inte heller är det några skillnader mellan könen, med påföljd konstanthållen.

Vi kan således konkludera att en majoritet av de intagna ger uttryck åt känslor som att de vid denna frihetsförlust blivit fientliga mot samhället och vill hämnas då de kommer ut. Att andelen är högst vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse kan eventuellt bero på att eleverna här haft vissa förväntningar om utbildning och behandling som icke infriats. Att intagna i högre grad uppger att de blivit hatiska mot samhället på de öppna än på de slutna fångvårdsanstalterna, ger ett visst stöd åt McCorele & Korns tes att de intagna har ett behov av att externalisera sitt hat, oberoende av de yttre förhållandena på anstalten.

Låt oss slutligen lyssna till hur de intagna själva formulerar sitt trots och hat i *de bandade intervjuerna*.

Hur trotsset mot samhället kan grundläggas redan i tidiga år genom ingripande från barnavårdsnämnden vittnar de intagna om på flera ungdomsvårdsskolor. En flicka på Ryagården berättar:

— Och jag har alltid haft barnavårdsnämnden över mig. Och det har helt enkelt blivit ett *trots* hos mig, att jag skulle komma att *trotsa* alla andra. - - -

1) "Ta igen" har avsetts som hämnas på samhället och torde i allmänhet ha uppfattats på detta sätt, ehuru det skulle kunna tolkas som att göra vad man försummat under anstaltsvistelsen; även det senare skulle emellertid betyda sprit, arbetsvägran etc., företeelser som skulle leda till asocialitet eller kriminalitet, i synnerhet med hänsyn till de stränga kriterier för skötsamhet som gäller för de villkorligt frigivna.

Jag ska ju inte läras till att hata min egen mor, för att min mor är alkoholiserad, jag ska inte läras... liksom... att hålla mig ifrån min egen mor va, för en mor är alltid en mor, va. Och den gången en människa försöker trycka i mig det, då växer ju naturligtvis helt naturligt upp ett *trots* i mig, va. Hade det *trotset* aldrig uppkommit, hade jag kanske inte varit här idag. (s. 82, 85)

Det ofrivilliga omhändertagandet påverkar hela samhällsinställningen enligt en flicka på Hornö:

— Det skapar stor *trots*. Man blir *hatisk* liksom. Inte bara mot... kanske inte så mycket mot vårdarna, själva vårdarna, men dom som sitter på kontoret. Och så framför allt socialen, va. — Barnavårdsnämnden och hela samhället. Alltså, jag tycker hela samhället är fel. Man tycker allting är fel. För man får inte göra nånting. Man har inte *en* sak liksom man själv får säga liksom och bestämma om, va. (s. 21)

En råbypojke intygar hur han känner sig lurad av barnavårdsnämnden, vilket resulterar i att han blir likgiltig för allt:

— ...sitter dom och bjuder på choklad och godis, och det är så bra allting. Sitter och bjuder: "Ja, du ska va en vecka där på avgiftning, så du får sova och äta lite. Sen ska du få komma ut och arbeta och det." Så när man kommer ner här, då får man höra vad det är frågan om: "Javisst, vi måste ha dig här ett par månader, så vi får lära känna dig först. Så vi vet vem du är. Ja, sen kan vi... får vi utplacera dig på en vusk." — Det vet man att det innebär sex månader ungefär. Då kan man se fram emot att man kommer hem om ett år ungefär. Då känner man sig rätt *lurad*, när man kommer ner hit. När barnavårdsnämnden har sagt allt det där liksom till en. Och vad är ens reaktion då? Då blir man *förbannad*. Då *skiter* man i allt. Så sticker man. (s. 285)

Hur systemet så småningom sluter sig beskriver en annan råbyelev:

— Man är inlåst här för narkotika och ska sluta, va. Då blir man ju nervös och nere, när man sitter här, va, och det... då sticker man. Ja, och får tag i det man vill. Sen åker man fast. Ja, då kommer man hit för att få hjälp, va. Ja, OK, då slängs man in på rummet, och sen låses dörren. Ja, då isoleras man helt och hållet från allting. Då blir man ännu mer *förbannad*, va. Ja, sen så släpper dom ut en efter tre dar. Då är ju... säger nån då, va då, nån vårdare, då klipper man ju nästan till han, och sen sticker man igen. Sen är man inne i den trallen. Sen stjälar man och snor bilar och jävlas och allting bara för att fixa pengar, va. Sen blir det *värre och värre och värre*. Ja, sen till slut är man i fängelset. Det hjälper inte. Man ska ha vård, va. Och man ska inte ha... alltså man *sluts ifrån samhället* här, va. Det är ingen vård detta. Det tycker jag världen borde veta. Folk, dom blir så jävla glada, när man blir inlåst och sluten, men dom vet ju inte vad det leder till, va. *Dom fördärvar hela ens liv*. Hela min ungdom är fördärvad tack vare den här skiten. (s. 283)

9.4 Negativa attityder till arbete

9.4.1 Den officiella ideologin

Arbetsplikt har troligen alltid utmärkt korrektionsanstalter men de officiella motiveringarna till arbetets nödvändighet har varierat. Idag betraktas anstaltsarbetet som en kriminalpolitisk behandlingsmetod av stor pedagogisk betydelse. Tanken på exploatering av de intagnas arbetskraft påstås vara helt över-

given.¹⁾ Inte ens fabriksfängelserna bär idag sina kostnader för arbetsdriften, varför lönsamhetskalkylen endast framskymtar i påståenden som att ju större produktivitet desto högre arbetspremier till de intagna. Att å andra sidan arbetsdriften torde vara billigare än nya, alternativa behandlingsmetoder tycks framgå av kriminalvårdsberedningens avslag av KAIK:s förslag att slopa arbetsplikten där en av motiveringarna anges som att en sådan reform skulle vara "mycket kostnadskrävande" (s. 206). Enbart större behov av lokaler och bevakningspersonal för andra sysselsättningar skulle innebära "betydande kostnadsökningar".

Målsättningen med arbetet inom kriminalvården sägs i båda kommittéernas betänkanden vara "att underlätta den intagnes anpassning i arbetslivet efter frigivningen" (SOU 1972, s. 204).

En förnuftig sysselsättning skulle kunna "starta eftervården vid intagningen" och därigenom förverkliga tanken att anstaltstid och eftervård skulle utgöra en helhet med det gemensamma syftet att återanpassa den dömda i samhället. (SOU 1961, s. 70)

Också i kriminalvårdsstyrelsens årsredogörelse upprepas denna officiella målsättning:

Arbetsdriftens mål är att underlätta för den intagne att anpassa sig till arbetslivet och att få en tryggad anställning efter frigivningen. Man söker nå detta genom att ge den intagne tillfälle till arbetsträning under anstaltsvistelsen i en sådan arbetsmiljö och under sådana arbetsförhållanden som så nära ansluter sig till dem som råder i den öppna arbetsmarknadens arbetsliv samt genom yrkesutbildning och studier. (*Kriminalvården* 1970, s. 37)

Att denna målsättning är vag och verklighetsfrämmande illustreras väl av att i nämnda årsredogörelse efter denna retoriska inledning inte med ett ord antydes hur man inom verksamheten uppfyllt denna målsättning eller ens med vilka medel man strävar att uppnå detta mål. Att arbetsdriften fyller helt andra, alls icke berörda ekonomiska funktioner kommer emellertid klart till uttryck i det antal sidor som ägnas årsproduktionen, enligt bokslut och i fast penningvärde, totalt och uppdelat på olika driftsgrenar, i relation till medeltal intagna, antal arbetsplatser, utförda arbetstimmar totalt och per arbetare, per anstalt och per år etc. (s. 37—43, 74—85).²⁾ Denna enkla innehållsanalys torde något belysa diskrepansen mellan anstaltsarbetets *manifesta* och *latent*a funktioner.

9.4.2 Historisk tillbakablick

Det kan vara lärorikt att se historiskt på detta funktionsdilemma. Ett av de

¹⁾ Se *Kriminalvård i anstalt*, SOU 1971:74, s. 69—73, 115—130 och *Kriminalvård*, SOU 1972:64, s. 92—94, 204—207. För norska förhållanden se *Betänkande från kommittén för utredning av frågan om reformer i fängelseväsendet* 1956; för vissa referat och citat se även *Wormnæs* (1972), s. 24—27.

²⁾ Under budgetåret 1969/70 producerade arbetsdriften varor och tjänster till ett värde av 77 miljoner kronor. Skillnaden mellan inkomster och utgifter varierar beroende på olika beräkningsgrunder mellan ett underskott av 13,4 miljoner till ett överskott av 7,6 miljoner (*ibid.*, s. 38—39).

första arbetsfängelserna¹⁾ var det s.k. tukthuset (*tuchthuis*) i Amsterdam från 1596, och tack vare en utmärkt studie av *Sellin* (1944) har vi fått en initierad bild av hur konflikten mellan de olika målen gestaltades den gången.²⁾

Arbetet var i högsta grad tvångsmässigt, men det ingick samtidigt i en rehabiliteringsfilosofi. Enligt ett Memorandum om grundandet av tukthuset hette det att syftet var "not sore punishment, but the improvement (*beteringe*) and correction of those who do not realize its usefulness to them and would try to avoid it" (s. 27). Liksom arbetet var obligatoriskt, var skolgång efter arbetsdagens slut en plikt för de unga — så länge det inte kom i konflikt med kravet på säkerhet. En differentierad arbetsvård ansågs vara ett viktigt instrument i rehabiliteringen, men rasping, vilket var avsett endast för de mest motvilliga arbetarna eftersom det var ett tungt arbete, visade sig vara mest lönsamt och blev efter en tid den främsta "yrkesgrenen". Genom att det var en verksamhet som inte förekom utanför tukthuset (också kallat *rasphuis*) hotades den inte av konkurrens, varvid man bortsåg från att detta samtidigt innebar att de omhändertagna inte tränades till nya arbeten som de kunde utnyttja i samhället. Men intentionerna var de bästa. Man hade en viss klassifikation av de intagna, och de som arbetade duktigt kunde bli frigivna tidigare och t.o.m. tjäna in pengar till frigivningen. Man införde nämligen ett lönesystem, där de intagna fick betala för kost och logi, ett experiment som först på senaste tiden åter prövats på försök i våra fängvårdsanstalter.

På 1600-talet byggdes tukthus runtom i Europa med Amsterdams *tuchthuis* som modell. *Foucault* (1964), som beskrivit "den stora inspärningen", har visat hur tiotusentals människor inom några decennier sattes in på arbetshus; i Frankrike kallades de för "allmänna sjukhus" (*hôpitaux généraux*) och sådana skulle upprättas i varje stad. Liksom i Amsterdams tukthus samlade man här kriminella, tiggare och lösdrivare. Vad är då förklaringen till denna inspärningsvåg? Som en orsak anger *Foucault* att leprosorierna stod tomma sedan spetälskan försvunnit från Europa; i vissa fall kunde man utnyttja dessa byggnader, men framför allt kunde man bruka samma modell för behandling av utstötta grupper. Det gällde ju i båda fallen att isolera sådana som genom sin existens tycktes hota samhället.

Ett annat skäl var troligen merkantilismens utveckling på 1600-talet. *Rusche & Kirchheimer* (1939) har beskrivit hur den ekonomiska situationen genom tiderna påverkat vår behandling av avvikarna. På 1500-talet var tillgången på arbetskraft god i Europa och samtidigt hade vi grymma bestraffningar i form av dödsstraff, fredlöshet m.m. I början av 1600-talet inträdde befolkningsminskning och brist på arbetskraft. Man skulle då insett att människorna var mer värda levande än döda och exploatering av arbetskraften sattes i system i tukthusen. Att ekonomiska intressen kunde prioriteras ges olika exem-

1) Under den senare delen av 1500-talet öppnades arbetshus, kallade *bridewells*, i England, och dessa fungerade som förebilder för tukthusen på kontinenten under 1600-talet (se t.ex. *Tappan*, 1960, 595 ff.).

2) *Tuchthuisen* betyder korrektionshus och detta tycks vara första gången som begreppet *korrektion* används inom penologins historia (*Sellin*, s. 27, not 12).

pel på: för att de inspärrade i *Hôpital Général* i Paris skulle producera maximalt fick de en viss del av vinsten och t.o.m. de viktiga religiösa plikterna kunde försummas då arbetets effektivitet krävde det.

Standarden på tukthuset blev emellertid allt sämre, efterhand som de blev mindre lönsamma. Fångarna betraktades som inte särskilt lämpade att utföra tungt arbete och ansågs icke passa för den typ av arbete som kom med den maskinella industrin.¹⁾ Enligt Rusche & Kirschheimer fick korrektionshusen med den industriella revolutionen dessutom hotande konkurrens genom ett växande proletariat.

Medan tukthuset höll på att förfalla på kontinenten, tycks idén ha importerats till Norden. *Mathiesen* (1972 a) har sammanställt material från avhandlingar av Daae 1908 och Bugge 1969 beträffande tidigare norska fängelseförehållanden, vilka visar att tukthuset kom först 100 år senare till Norge och då utgjorde likartade tvångsarbetsplatser, främst för ungdomen. Men den officiella ideologin var minst lika högtflygande:

Medlemmarna skulle läras upp så att de kunde friges efter bestämd eller obestämd tid och efter frigivningen försörja sig själva och sätta gård eller bostad. (s. 41)

De s.k. medlemmarna i dessa milda stiftelser, som det så vackert hette, skulle dessutom enligt förordningarna få "ut- eller hemgift", ehuru något sådant fall inte kunnat beläggas.

Enligt *Mathiesen* skulle inflytandet från de ekonomiska krafterna även visa sig under 1800-talet, då man i USA använde sig av de s.k. auburnfängelserna, försedda med speciella verkstäder därför att behovet av arbetskraft var stort, medan man i Europa föredrog philadelphiafängelserna med isolering i cellen dygnet runt, "därför att problemet här mera gällde att kuva en utarmad arbetarbefolkning" (s. 56).

Problemen med anstaltsarbete uppstod i Amerika i och med en starkare arbetarklass och fackföreningar, varvid systemet med "contract labor" försvann. En restriktiv lagstiftning gällande försäljning av produkter tillverkade i fängelse påbörjades på 1900-talet, och 1940 hade varje stat i USA någon lag som förbjöd försäljning på den öppna marknaden. Trots "state-use"-systemets tillkomst minskade andelen som var sysselsatta i produktivt arbete i fängelserna från 75 % till 44 % (1885–1940). Andra världskriget betydde dock en kraftig förnyelse till förmån för fängelsearbetet, men efter krigets slut föll produktionen tillbaka till samma låga nivå som tidigare.²⁾ Utmärkande för amerikanska fängelser av idag är en utbredd sysslolöshet. De federala fängelserna ger visserligen bättre arbetsstillfällen än de statliga, men totalt är det mindre än en fjärdedel av fångarna som har industriellt arbete, och de flesta

¹⁾ En annan förklaring till korrektionshusens förfall är det allmännas försummelse och den privata exploateringen. "Sometimes prisoners were hired to private employers, or even sent out begging. Often a private contract catered for the inmates, or the whole maintenance of the prison was a profit-making enterprise in private hands." (*Grünhut*, 1948; se även *Korn & McCordle*, 1959, s. 407–409)

²⁾ Se *Barnes & Teeters* (1959), s. 529–536. Fängelseprodukterna under kriget uppgick till ett värde av 138 miljoner dollar plus 75 miljoner dollar för jordbruksprodukterna.

av dessa har inte heltidsarbete.¹⁾

Att denna sysslöshet är demoraliserande torde de flesta vara eniga om. Alla parter tycks önska fler arbetsmöjligheter, men däremot är de amerikanska penologerna inte alls övertygade om att arbetsplikt är något positivt. *Clemmer* (1940) har ett intressant resonemang om att det är mycket viktigare att lära de intagna goda fritidsvanor än arbetsvanor. Om vi istället för att ta hänsyn till statens finanser ser till den intagnes återanpassning, så är fritiden viktigare rent kvantitativt (det finns mer av den) och den torde utgöra ett bättre behandlingsinstrument då det gäller att förändra de intagnas värderingar. "It is only an assumption that education of the prisoner in habits of work tend to reform him!" (s. 274)

I maskinåldern kommer de flesta ändå inte att bli framgångsrika arbetare och de kommer aldrig att få någon grundläggande tillfredsställelse i arbetet, men de kan lära sig att få behållning av sin fritid, och detta, menar *Clemmer*, bör vi göra klart för dem:

If we teach our inmates enjoyable and socialized methods of spending their leisure time, it is possible that, as new values replace the old, ex-convicts will less frequently engage in crime. (s. 276)

I detta hypotetiska fängelse skulle fritidsdirektören vara viktigare än alla andra funktionärer, men *Clemmer* är väl medveten om att detta ligger långt i framtiden.

Den protestantiska dogmen, att arbete är vägen till "reformation" och frälsning, gav upphov till arbetshusen på 1500- och 1600-talen, men den kristna doktrinen om att i ditt anletes svett ska du äta ditt bröd tycks alltså ha samma livskraft.

Barnes & Teeters (1959) konstaterar att arbetslöshet normalt är en förbannelse, men att den är dubbelt så i fängelse, eftersom fången är berövad så många av de normala sysselsättningar som den fria mannen åtnjuter. Aktivitet av något slag måste därför vara en absolut nödvändighet i fängelselivet. Men de fortsätter:

Next we must admit that the prison factory is obsolete. The day of exploiting inmates must go for both economic and humanitarian reasons. In prison, labor is not a curse, but a blessing. Our penal codes must drop the stupid fiction that we send men to prison at *hard labor* for punishment. What a prisoner is assigned to do while he is serving his time must be some activity that has meaning for him and for the society which expects him to be released a better man than when he entered. (s. 537—538)

¹⁾ *Glaser* (1964) framhåller att en viktig förklaring till undersysselsättningen är övervakningsproblemen som kraftigt kommit att överbetonas. "In many state prisons the inmate is held up four to six times per day, often in a long line, in order to be routinely 'frisked' for contraband." (s. 227) – De överdrivna farhågorna hos fängelseadministratörerna vad gäller säkerhetsriskerna vid minskad regimentering av de intagnas aktiviteter har övervunnits i de federala fängelserna. Ehuru fångarna här icke blir genomsökta ("frisked"), icke behöver gå i linje, får röra sig fritt inom fängelset även utanför arbetstiden, har de federala fängelserna "a better custodial security record" (s. 228) än de statliga.

9.4.3 Varierande motiveringar

Som framgått av denna komprimerade historiska exposé har motiven till anstaltsarbetet växlat från tid till annan. Barnes & Teeters har sammanställt en lista med 8 olika motiveringar (s. 523–524) :

1. Som *straff*: genom hårt och motbjudande arbete skall den straffade brottslingen skrämmas från att begå nya brott.
2. Som *disciplin*: om alla intagna sköter sin syssla är det lättare att övervaka och kontrollera institutionen.
3. För att minska *monotonin*: tiden går fortare för de intagna om de är sysselsatta.
4. För att minska på kostnaderna genom *produktion* av varor som kan säljas.
5. För att hjälpa fångarna stödja sina *familjer*: genom att ge fången en viss ersättning kan han dels få en viss självrespekt dels ta visst ansvar för sina anhöriga.
6. För att ge fången själv en liten *summa pengar* så att han kan köpa cigaretter, tidningar etc.
7. För att ge fången *arbetsträning och yrkesutbildning*: fångarna antas sakna all yrkesvana och anstalten förmodas kunna stimulera till ett sådant intresse.
8. Som ett *terapeutiskt* instrument: den intagne ska dels återställas till samhället som arbetskraft dels ska han vara reformerad i sin allmänna inställning till samhället.

Ofta har mer än en motivering använts samtidigt och i kriminalvårdsberedningens betänkande från 1972 finner vi de flesta av de uppräknade motiven nämnda i något sammanhang. Men som vi redan sett, innebär detta inte med nödvändighet större framsteg då redan de första tukthusen försåg sig med samma "ideologiska överbyggnad".

Till dagens ideologi hör emellertid att man inte nämner arbetet som straffmetod. Visserligen har man ingalunda gjort rent hus med avskräckning som motivering i såväl individual- som allmänpreventionen, men av någon anledning har den avskaffats i samband med anstaltsarbetet. Troligen har man insett att avskräkningsargumentet skulle stå i alltför bjärt kontrast mot det terapeutiska argumentet. I övrigt tycks politiken snarast vara att ju fler motiveringar man använder desto besvärligare är det för antagonisterna att lyckas angripa systemet. Utöver de ovan nämnda skälen ges också argument som att arbetet ska "vara fysiskt hårdande" och "det bästa medlet att motverka det ogynnsamma inflytandet av anstaltslivet".¹⁾ Däremot har man glömt argumentet om de intagnas familjer, vilket faktiskt beaktades i de gamla tukthusen.

Kriminalvårdsberedningen presenterar emellertid inte samtliga dessa motiveringar i ett sammanhang utan glider över till nya motiveringar när de gamla blivit utsatta för angrepp som ej kan tillbakavisas. På ett ställe ger man dock tre skäl samtidigt: "Arbetsdriften tjänar tre olika syften: produktion, utbildning och terapi." (s. 92)

¹⁾ SOU 1971:74, s. 116. Motsvarande argument finns i SOU 1972:64, s. 204–205.

Argumentet om att arbetet är bra därför att det förhindrar andra negativa effekter av anstaltsvistelsen nämns först i en polemik gällande KAIK:s synpunkter på ett avskaffande av arbetsplikten:

Även om — som i andra sammanhang framhålles av KAIK och som framgår av ett flertal gjorda undersökningar — värdet av den arbetsträning och yrkesutbildning som ges på anstalt är begränsad, fyller anstaltsarbetet en synnerligen betydelsefull uppgift när det gäller att förhindra den intagne att bli förslöad och passiviserad av anstaltsvistelsen. (s. 205)

I stridens hetta framkommer t.o.m. att man knappast tror på att det skulle vara möjligt att åstadkomma några behandlingseffekter på tvångsanstalter:

Genom att slopa arbetsplikten uppnår man sannolikt inte den åsyftade terapeutiska effekten eftersom för den intagne den totala tvångssituationen är den helt dominerande upplevelsen. (s. 205)

Ändå omtalades tidigare terapi som ett av de tre syftena med arbetsdriften!

Exemplen kunde mångfaldigas men vi ska lämna de officiella målbeskrivningarna och istället söka studera verkligheten. Hur fungerar anstaltsarbetet de facto, bortsett från årsproduktion i kronor och fast penningvärde? Beträffande arbetets betydelse med hänsyn till den ständigt upprepade målsättningen att återanpassa den frigivne sägs inte mycket i de statliga betänkandena. Sådana mått ingår inte i den officiella statistiken och några specialundersökningar har kommittén inte heller låtit beställa.

9.4.4 Några specialstudier

Eftersom vi i denna studie inte förfogar över data beträffande tiden efter frigivningen, kan vi inte relatera arbetsanpassning på anstalten till arbetsanpassning i samhället. Inte ens Glaser (1964), som i sin omfattande undersökning hade sådana data, anser sig tillfredsställande kunna studera dessa samband; det skulle kräva "a separate large-scale research project, employing job analysis specialists to procure detailed information on each inmate's prison training and postrelease employment" (s. 250).

Glaser försökte emellertid utnyttja sig av arbetsledarnas bedömningar av de intagna men tvingas konstatera att "prison records on the quality of a prisoner's work — his habits, aptitudes, and attitudes — are especially unsatisfactory" (s. 243). Det föreligger knappast heller något samband mellan arbetsledarnas bedömningar av de intagnas arbetsprestationer och recidivdata (s. 258). Glaser konstaterar vidare att de flesta frigivna får okvalificerade arbeten som inte kräver tidigare träning eller speciella färdigheter. Det är en minoritet som kommer att använda sig av den utbildning de fått på anstalten, såväl bland dem som lyckas som bland dem som återfaller.¹⁾

En specialundersökning gjord av "the Research and Statistics Branch of the Bureau of Prisons", 1962, för 1225 federala fångar, varav de flesta fått ett arbete ordnat redan före frigivningen, visade att de flesta återgick till den typ av arbeten de haft före anstaltsvistelsen.

¹⁾ Sundin (1970, s. 135) har visat att av de svenska ungdomsfängelseeleverna är det få som fortsätter inom de områden de fått utbildning på anstalten (se även kap. 10.2.2).

All of this suggests the hypothesis that, whatever the underlying factors may be, the intervention of the institutional work experience or vocational training has a negligible impact on the level or type of work the inmates go to upon release. (ibid., s. 253)

En annan specialstudie gjordes av "the U.S. Board of Parole" för 322 unga män dömda under "the Federal Youth Correction Act", där anstaltens tjänstemän och professionella övervakare fick bedöma användningen av anstaltserfarenheter i senare anställningar. Två tredjedelar fick arbete anskaffat medan de var kvar på anstalten och en tredjedel erbjöds arbeten där anstaltserfarenheterna skulle kunna utnyttjas. Resultatet blev att "14 per cent were judged to be using institution training on their first postrelease job" (s. 253). Inkluderar man även det andra och tredje jobbet, är det totalt 17 % som vid någon av dessa anställningar bedöms använda sig av tidigare utbildning. Mot denna bakgrund är det knappast förvånande att det inte är någon skillnad mellan grupperna i återfall.

Those using prison training on one or more jobs had a 55 per cent violation rate on first parole, as compared with 51 per cent for those with employment not using prison training. (s. 254)

Om någon trend kan utläsas är det således att de som utnyttjat sin utbildning från anstalten återfaller i högre grad!

9.4.5 En funktionell analys

Låt oss närmare försöka analysera hur de intagna kan uppleva anstaltsarbetet och se om detta kan hjälpa oss att besvara frågan varför utbildningen inte förefaller ha någon effekt. Vi ska först göra en funktionell analys och sedan studera några empiriska data.

Man brukar tala om *alienation*, eller ekonomisk alienation, då arbetet blir främmandegjort för arbetaren (se *Israel*, 1971 b). Normalt anses alienation uppstå då det föreligger en negativ faktor, som att arbetet upplevs som meningslöst eller att arbetet är dåligt betalt. Frånvaro av positiva faktorer, som medbestämmanderätt eller möjligheter till självförverkligande, anses också bidra till alienation. På tvångsanstalter borde arbetaren i hög grad uppleva sig alienerad, då de flesta negativa och inga av de positiva faktorerna är förhållanden.

Genom de speciella betingelser som anstaltsarbetet utföres under, är det en risk att en fientlig inställning till arbetet grundas, som den frigivne kan föra vidare till senare arbeten utanför anstalten. Om sådana *negativa* attityder till arbetet grundläggs inom anstalten, skulle detta i hög grad *försvåra* återanpassningen. I den officiella ideologin förutsätter man istället att positiva känslor ska utvecklas till arbete genom anstaltsarbetet. I båda fallen utgår man således från att arbetet utgör en viktig komponent i den senare samhällsanpassningen, men den förmodade effekten av anstaltsarbetet blir givetvis olika, beroende på vilka attityder till arbetet som man antar grundläggs inom anstalten.

Jag antar att en fientlig attityd till anstaltsarbetet bildas hos stora grupper av de intagna. Vad de själva rubricerar som *arbetshat* torde uppstå hos många

av anstaltsarbetarna. Ett sådant arbetshat kan ses som en form av *reaktionsbildning* (se avsnitt 9.3.6). Bakom detta finns ett komplex av delvis sammanhängande faktorer, varav några enskilda kortfattat ska analyseras.

1. Anstaltsarbetet är och upplevs som ett *tvångsarbete*. De intagna har härvidlag även fått stöd för sin uppfattning i KAIK, en statlig kommitté, vars jurister under många år grubblat på begreppet anstaltsbehandling:

Man har framhållit att ett arbete som sker under tvång inte kan ha någon terapeutisk effekt utan snarare är ägnat att förstärka de negativa verkningarna av anstaltsvistelsen. — Kommittén hyser uppfattningen att arbetsplikt inte är förenlig med ett modernt betraktelsesätt och att en rehabiliterande behandling lättare kan genomföras i en kriminalvård utan tvång. (SOU 1971:74, s. 10)

Kriminalvårdsberedningen stöder som bekant inte förslaget om avskaffande av arbetsplikten; kostnadsskäl torde här ha varit utslagsgivande, även om dessa argument omnämns sist. Det har sitt intresse att konstatera att arbetsplikten under samma tid börjat avskaffas på vissa ungdomsvårdsskolor, där säkert de terapeutiska argumenten icke varit mindre tungt vägande men där just kostnadsökningarna blivit mindre stora.

2. Den *dåliga betalningen* för utfört heltidsarbete framhäver för de intagna karaktären av vad de kallar *slavarbete*. Bestämmelser om s.k. arbetspremier infördes i Sverige 1906 och man var då noga med att inte kalla det betalning för utfört arbete, för då skulle "tvånget till arbete icke tillbörligen framträda" (s. 72). Ehuru man numera vill framhäva att det faktiskt gäller ersättning för utfört arbete, och inte premie för arbetsflit och ordentlighet, har man för säkerhets skull ändå behållit benämningen premie.

Kriminalvårdens arbetspremiesystem är en förenklad och förhållandevis schablonartad form av samma avlöningssystem som tillämpas på den fria marknaden. (s. 72)

Med detta tycks man mena att arbetet delvis är ackordsatt. Man talar om en ackordpremie och en timpremie, men anser samtidigt benämningen premie "missvisande"! Att det inte i övrigt är fråga om samma avlöningssystem som på den fria marknaden framgår av att den genomsnittliga timförtjänsten inom arbetsdriften uppgick till 114 öre för verkstadsdriften och 142 för jordbruksdriften 1969/70.¹⁾ Det kan tilläggas att av denna "lön" hade den intagen endast rätt att köpa "premievaror" för den "disponibla delen av arbetsinkomsten", vilken uppgick till 20 kronor i veckan. Den "besparade delen" ska täcka

¹⁾ Kriminalvårdsstyrelsen beslutade 1971 om en minimipremie på 110 öre och införde s.k. prestationslön på de flesta anstalter med industriell produktion. Det nya lönesystemet innebär att "de arbetare som kan göra en fullgod arbetsinsats har fått avsevärda löneförbättringar" (ibid., s. 73). Den genomsnittliga förtjänsten blev 132 öre för verkstadsdriften och 163 öre för jordbruksdriften under 1971.

Under 1972 infördes på försök *marknadsmässig lön* vid en anstalt, nämligen Tillberga. Här bygger man också på ackordsprincipen, dock utan att de intagna har något inflytande på ackordens sättande då de saknar fackförening eller ombudsman; ett s.k. arbetsråd har uppgifter av mer allmän natur. Ekonomiskt anses experimentet ha slagit väl ut. Man förvånar sig endast över att det tog så många år att införa detta försök som dåvarande generaldirektören T. Eriksson skrev om i internationella facktidskrifter som en existerande realitet minst 20 år tidigare!

den intagnes kostnader i samband med permissioner och frigivning.

Att den dåliga ersättningen och uppdelningen av inkomsten i disponibel resp. besparad del väckte åtskillig irritation, för att inte säga indignation på flera fångvårdsanstalter, finns exempel på i de bandade intervjuerna med de intagna. Termerna tvångs- och slavarbete förekommer också i dessa sammanhang.

3. Många anstaltsplacerade upplever att de utför ett *meningslöst arbete*. Över en femtedel av de intagna inom kriminalvården är sysselsatta inom jordbruksdriften, och allt annat arbete rubriceras av kriminalvårdsverket som verkstadsdrift.¹⁾ Mindre meningsfyllt arbete har definitivt de som utför s.k. terapiarbeten, typ klistra kuvert, liksom de som får s.k. ekonomiarbeten, vilket betyder att intagna utnyttjas för olika handräckningsuppgifter såsom städning och yttre renhållning. Men även mycket av det arbete som utförs i de s.k. handverkstäderna torde upplevas som relativt meningslöst. Att sitta vid en symaskin och lappa postsäckar klassificeras som verkstadsarbete men borde väl snarast rubriceras som maskinellt terapiarbete. Den egentliga industriella produktionen är i Sverige internationellt sett ovanligt väl utvecklad genom f.d. kriminalvårdsdirektör T. Erikssons satsning på industriverkstäder; hans motto var att man först skulle bygga en industri och sen ett fängelse. Men även här är uppgifterna oftast av löpande-bandskaraktär eller består av andra rutinarbeten, vilka i allmänhet inte torde upplevas särskilt utvecklande av dem som gör jobbet. T.o.m. på Tillberga, där produktionstekniken är den modernaste inom fångvården, var det många intagna som påpekade att de inte tyckte de lärde sig något nytt; att slå i en spik hade de kunnat tidigare.

4. De intagna har relativt små möjligheter att *välja arbetsuppgift*, då utbudet av och tillgången till olika verksamhetsgrenar är för begränsat för att kunna avpassas till vars och ens personliga läggning. KAIK föreslog att de intagna skulle ges möjlighet att välja mellan arbetsuppgifter med varierande krav på arbetsintensitet och svårighetsgrad. Kriminalvårdsberedningen uttrycker förhållandet på följande sätt:

Alla intagna är enligt behandlingslagens bestämmelser skyldiga att utföra anvisat arbete. Under senare år har behandlingstvånget tolkats så att de intagna skall göra en arbetsinsats inom gränserna för sin förmåga, varvid man skall ta största möjliga hänsyn till deras intressen och anlag. (s. 92)

Kommittén tror att den kritik som riktats mot arbetsdriften, speciellt när det gäller intagna i dåligt fysiskt eller psykiskt skick, ska minska, om arbetsplatserna indelas efter principer om svårighetsgrad och samtidigt en grundligare medicinsk undersökning görs av de intagna. Beredningen ger KAIK rätt i att den hälsokontroll som alla nyintagna ska genomgå utförs "ytterst schematiskt".

Den nyintagnes fysiska hälsotillstånd undersöks mycket ytligt, hans psykiska kondition blir i regel inte alls föremål för utredning. Dessa brister sammanhänger helt med

¹⁾ Arbetsdriften inom kriminalvården omfattade i juni 1970 summa 4 700 platser. Av dessa disponerade jordbruksdriften 923 platser, hantverksverkstäder (inkl. bl.a. arbetsterapi) 976 platser, industriverkstäder 2 478 platser och utbildningsverkstäder 323 platser (*Kriminalvården* 1970, s. 77-78).

kriminalvårdens svåra situation i fråga om tillgång till läkar- och sjukvårdspersonal. En grundligare undersökning av de nyintagna skulle ofrånkomligen ge ett bättre underlag för besluten om arbetsplacering. Därvid skulle man kunna undvika att placera intagna i arbete som inte är anpassat till deras fysiska eller psykiska krafter. (s. 206)

Det låter som om problemen därmed skulle vara ur världen. I sammanhanget sägs inget om hur läkarsituationen ska kunna förbättras och situationen har faktiskt snarare ytterligare förvärrats. Att döma av senare uttalanden från doktor Bergqvist på kriminalvårdsstyrelsen och inlägg vid en medicinsk kongress i London, som jag deltog i 1972, kan Sverige på detta område beskrivas som ett u-land.¹⁾

5. Många intagna vid såväl ungdomsvårdsskole- som kriminalvårdssidan upplever sig lurade då de anser att de blivit anstaltsplacerade på andra premisser; man har t.ex. sagt att de skulle få en *yrkesutbildning*. Eftersom det i den officiella ideologin talas mycket om utbildning tror väl fortfarande en hel del tjänstemän inom socialvården och domstolsväsendet att sådan förekommer och lovar därför sina klienter både praktisk och teoretisk utbildning i bästa välmening. Såväl inom ungdomsvården som kriminalvården uppger man emellertid att anstaltstiderna är för korta för att en yrkesutbildning ska komma ifråga. Inom kriminalvården upptogs utbildningsplatserna av ungdomsråjongen, där det förekommer mekanisk industri och träindustri för männen och hushållsarbete (kallat diverseindustri) för kvinnorna.²⁾ Men även för ungdomsfängelseeleverna, som avtjänar tider på omkring ett år, anser man sig inom kriminalvården endast kunna ge en begränsad yrkesutbildning som en inkörsport till fortsatt utbildning i frihet.³⁾ Problemen är än svårare på ungdomsvårdsskolorna där tiderna är mycket kortare. Som vi kommer att se i kapitel 10 är det även bland ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseeleverna en liten andel som tycker de får yrkesutbildning eller teoretisk utbildning, och de som anser att de får sådan hjälp bland övriga intagna på fångvårdsanstalterna är försvinnande få.

De som således förespeglats utbildning men tvingas till olika rutinjobb, torde vara predisponerade att utveckla arbetsskygghet.

6. Vissa intagna torde uppleva sig lurade då de intagits på premissen att de skulle få *behandling* av något slag. De menar att de blivit utlovade medicinsk, psykiatrisk eller psykologisk behandling, men någon sorts expertbehandling anser de inte att de sedan blir föremål för (se även kap. 10). När de finner att

¹⁾ *Medical care and protection of prisoners and detainees* (Ciba Foundation, 1973). Se även kap. 10.2.1.

²⁾ Uppgifter hämtade ur *Kriminalvården* 1970, s. 77–78. – Enligt kriminalvårdsberedningens betänkande har man på senaste tid också startat försök med yrkesutbildning för vuxenklientel, men detta försök beskrivs inte närmare. På vissa anstalter har man också på senaste tid öppnat avdelningar för teoretiska studier i samarbete med skolöverstyrelsen och arbetsmarknadsstyrelsen (s. 93).

³⁾ Man ger korta yrkeskurser i mekaniskt verkstadsarbete, svetsning, bilmekaniskt arbete, svagströmsteknik etc. "Avsikten med utbildningen är att eleven om möjligt skall bibringas en viss grundkunskap och därefter påbörja en utbildning mot ett bestämt yrke vilken skall kunna fullföljas vid någon av samhällets övriga utbildningsinstitutioner." (SOU 1971 :74, s. 128–129)

behandlingen består av arbetsträning, finns det åter förutsättningar för en reaktionsbildning att uppstå.

7. Arbeta utfört *under ett frihetsberövande* torde, även under i övrigt gynnsamma omständigheter, upplevas som något olustbetonat; den frihetsförlust som ligger i det tvångsmässiga omhändertagandet måste oundvikligen smitta av sig på själva arbetssituationen. Eller som kriminalvårdsberedningen så träffande uttryckt det: "eftersom för den intagne den totala tvångssituationen är den helt dominerande upplevelsen." (s. 205)

8. I den totala institutionen förläggs arbets- och fritidsverksamheter till samma plats, varvid arbete och fritid inte kan avgränsas från varandra, vilket *rekreationen* blir lidande på. Man kan med kriminalvårdsberedningen tala om "aktiviteter under arbetstid" (istället för arbete) och "aktiviteter under fritid" men gränserna mellan dessa torde på många sätt suddas ut. Genom att arbetsplats och arbetskamrater är desamma också på fritiden samt friheten att välja aktiviteter på fritiden dessutom är högst begränsad, blir givetvis fritiden inte den belöning för en arbetsinsats eller den avkoppling från ett arbete som den normalt utgör.

Härmed har några av de faktorer antytts som kan tänkas leda till negativa attityder till anstaltsarbetet. Risken att ett sådant "arbetshat" kan överföras till senare arbetsuppgifter är uppenbar.

Vi ska närmast övergå till att redogöra för resultat från vissa relevanta frågor besvarade av de intagna.

9.4.6 Några empiriska data

Formuläret tillät inte mer ingående frågor om arbetsprocessen men vissa delfrågor är ägnade att belysa de intagnas inställning till arbetet. I den tidigare behandlade skadefrågan ("Har Du tagit någon *skada* av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute . . .?"; J 49, A 23) var ett av alternativen "*få avsky för arbete*" (14). En relativt stor grupp har svarat att de tagit avgörande skada genom att de på anstalten fått avsky för arbetet, 42 % vid första och 39 % vid andra tillfället. Denna andel är högst vid de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (55 % resp. 54 %), näst högst vid internering och ungdomsfängelse (strax under 50 %) och lägst vid fängelse (genomsnittligt en tredjedel; här sker en minskning från första till andra tillfället).

Bland de enskilda anstalterna har Ryagården högsta värden för "arbetshat" vid bägge tillfällena (57 % resp. 59 %). Detta resultat är av speciellt intresse då just denna skola hade avskaffat arbetsplikten. Flickorna fick en premie på 2 kronor om dagen utan att behöva göra en arbetsinsats. Många sysslade med terapiarbete, vilket betydde att de sydde kläder åt sig själva. En del uppskattade givetvis att på detta sätt kunna förnya sin garderob vid varje ny period av "vård inom skolan". Men varför skulle eleverna på denna skola, där arbetsplikten var avskaffad, i högre grad känna avsky för arbete? Man skulle kunna tänka sig följande förklaringar till elevernas svar:

1. de kan med arbete ha avsett det frivilliga terapiarbetet, vilket säkert inte av alla upplevdes som meningsfullt

2. de kan ha avsett det avskaffade, traditionella arbetet, som främst bestod av jordbruk, tvätt och bageri och som de inte heller tyckte var meningsfullt
3. de kan ha införlivat en allmän norm utsägande att anstaltsarbete inte är "bra" (det är därför man avskaffat det), vilket haft en generaliserande effekt
4. de s.k. narkomanerna kan ha en i grunden negativ inställning till arbete, oavsett vad slags arbete det är och var det utförs (skolan kunde sålunda ha avskaffat arbetstvånget därför att den ändå misslyckats med att få eleverna att arbeta)
5. de kan ha upplevt arbetstvånget som något som gett trygghet och haft svårt att under övergångsperioden tåla den nya, ostrukturerade situationen (den-na något djupare förklaring har framkastats av Israel)

Utifrån endast denna fråga är det omöjligt att välja mellan dessa olika förklaringar. Dessutom kan flera av dem innehålla en del av sanningen. Vi får tillfälle att återkomma till Ryagården och berörda problematik sedan vi granskat svaren på ytterligare några frågor. Det kan emellertid redan här nämnas att man höll på att avskaffa arbetsplikten på ytterligare en skola, Hornö, och också denna hade höga värden för avsky för arbete (50 % resp. 42 %). Då denna skola däremot inte hyser narkomaner, tyder detta åtminstone på att man inte löser problemen enbart med att avskaffa arbetsplikten. Mot tanken på att hela förklaringen skulle ligga hos de s.k. narkomanerna (punkt 4) talar även det förhållandet att på pojksidan den ena skolan för narkomaner har höga värden (Råby 50 % resp. 44 %) medan den andra har låga värden (Fagared 37 % resp. 26 %).

Resultaten från Tillberga skulle kunna ses som ytterligare ett stöd för antagandet att avskaffandet av arbetsplikten inte ensamt kan lösa sysselsättningsproblemen. På denna anstalt, där arbetstvånget är mer reellt och även upplevs som mer reellt än på någon annan anstalt, är det förhållandevis få intagna som svarat att de fått avsky för arbetet (35 % resp. 22 % — den sista siffran är den lägsta i hela materialet). Tillberga har den mest avancerade industrin inom kriminalvården, uppbyggd kring prefabricerade hus, vilka måste levereras till fastställt datum, varför kraven på de intagna arbetsmässigt blir exceptionellt höga. Detta torde innebära en viss selektion bland de intagna, samtidigt som anstalten rymmer kategorier som manschettbrottslingar, vilka i och för sig inte upplever sig lämpade för industriellt arbete. Många intagna beklagade sig också över det höga arbetstempot men speciellt över att de inte hade tid att besöka assistenten, inte fick bli sjuka etc. De kände "knallhotet" över sig, dvs. rädsla att omedelbart bli transporterade till en annan anstalt om de ansågs missköta sig. I de bandade intervjuerna beskriver också vissa intagna Tillberga som en "knegarkåk" och ett "slavläger". Men trots det utpräglade arbetstvånget påstår sig de intagna känna relativt lite av "arbetshat". Den rimligaste förklaringen torde vara att de trots allt upplever arbetet som mer meningsfullt än vad intagna gör på andra anstalter. Produktionen påminner mer om den som förekommer i samhället — genom avancerad teknisk utrustning, genom beställningar till den öppna marknaden, genom arbetsledare lånade utifrån, genom något högre löner. Först senare har den marknadsmässiga lönen

införts, men redan vid detta tillfälle var förtjänsten något bättre än på andra anstalter. Arbetsituationen kan dessutom också vara färgad något av den allmänna situationen på anstalten, som präglades av större frihet än på de flesta andra fängvårdsanstalter (de intagna hade exempelvis egen nyckel till sina rum och de fick ta emot besök på rummen, vilket betydde att de kunde få besök oftare, längre tider etc.).

Att frågan om arbetslön upplevs som i hög grad relevant framgår av att alternativet "*bättre arbetsställning*" (4) kom på delad tredje plats bland 22 föreslagna reformer i frågan "*Vad tycker Du om följande förbättringar av anstaltslivet?*" (J 39). Sammanlagt anser 96 % att detta är viktigt, varav 82 % svarat "mycket viktigt" (tabell 11:1). Variationen mellan anstalterna går från 100 % (Hornö, Skenäs och Mariefred) till 87 % (Stigby). Frågan om ackordslön, vilket tillämpas i största möjliga utsträckning inom kriminalvården, togs däremot ej upp till behandling.

Ett annat förslag angående frigångsarbete kom också mycket högt på önskelistan. "*Arbete utanför anstalten*" (5) tyckte 95 % vara viktigt. Variationen mellan anstalterna är liten: från 100 % (Brättegården, Hornö och Skenäs) till lägst 91 % (Tillberga). Systemet med frigångsarbete infördes 1943, verkställighetslagen utvidgade det i olika avseenden och eftervårdsutredningen föreslog ytterligare åtgärder för att vidga tillämpningen. Trots att frigångens värde som utslussningsmetod ofta framhållits, har den endast utnyttjats i begränsad omfattning. Under 1970 var det totala antalet intagna som deltog i frigångsarbete 300.¹⁾ Verksamheten är mer utbyggd på ungdomsvårdsskolesidan med s.k. utskrivningshem, där vissa skolor t.o.m. förfogar över mer än ett sådant hem.

Vi ska i kapitel 10 se att endast en mindre del av de intagna anser att de på anstalten fått hjälp med "yrkesutbildning" resp. "teoretisk utbildning". Det var emellertid så mycket som 92 % resp. 89 % som bedömde det som viktigt med "*mer yrkesutbildning*" (1) och "*mer teoretisk utbildning*" (2). Siffrorna är något lägre på ungdomsvårdsskolorna, med undantag av Ryagården där de båda frågorna uppnår ett maximalt värde på 95 %.

De flesta intagna kommer att få stora problem på den fria arbetsmarknaden. Hälften av de intagna svarade på en direkt fråga att de trodde att det skulle bli *svårt* att "*få ett jobb*" (J 56:2, A 31:2). Detta kom högt bland 21 tänkbara svårigheter, med 52 % vid första och 44 % vid andra tillfället som ansåg att detta skulle bli "mycket svårt" eller "ganska svårt" (tabell 9:49). Siffrorna är högst på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (65 % resp. 56 %) och bland dessa kommer i sin tur Ryagården högst (70 % resp. 66 %) vid bägge tillfällena. Än fler trodde det skulle bli svårt att senare "*få utbildning*" (J 56:3, A 31:3). Med 60 % resp. 55 % totalt hamnade detta på 2:a–3:e

¹⁾ Se SOU 1971:74, s. 121–122, och SOU 1972:64, s. 93–94. För ungdomsfängelse-
eleverna finns två frigångsinstitut (Hildero och Ytterby) men i övrigt är antalet frigångshem fortfarande litet. Man har tyckt att det var viktigt att hålla frigångarna skilda från andra intagna. "I annat fall var riskerna stora att övriga intagna förmådde dem att smugga in förbjudna varor och förmedla annan otillåten kommunikation med ytter-
världen" (s. 121).

plats bland samtliga alternativ. Vid bägge tillfällena kommer de internerade högst, närmast åtföljda av de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna.

Givetvis kan det också brista i "viljan" att arbeta. En sådan bristande motivation kan vara betingad av dålig grundutbildning och ringa arbetserfarenhet från den öppna marknaden samt olika typer av motstånd som byggts upp mot arbetet under anstaltsvistelsen. På frågan "Hur vill Du ha det när Du kommer ut?" var det en tredjedel som svarade "nej" på delfrågan "*Jag vill arbeta regelbundet*" (A 33:1). Andelen som inte vill arbeta är högre vid de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (45 %) och lägre vid manligt fängelse (27 %) men i övrigt likartad över anstaltstyperna. Variationerna är samtidigt ganska stora mellan enskilda anstalter av samma typ. De högsta värdena för arbetsvägrare påträffas på enskilda ungdomsvårdsskolor (Ryagården, Stigby och Råby); i övrigt kan noteras att de slutna fångvårdsanstalterna har högre värden än de öppna. Även på denna fråga kan vi således konstatera att upphävandet av arbetsplikten på Ryagården inte har löst problemet med arbetshämningar; så mycket som två tredjedelar svarar här att de inte vill arbeta regelbundet när de kommer ut.¹⁾

Det kan nämnas att det föreligger ett klart samband mellan frågan om de intagnas ambition att vilja arbeta efter anstaltsvistelsen och frågan om de anser de tagit skada på anstalten genom att utveckla negativa attityder till arbetet (en korstabulering mellan A 33:1 och A 23:14 ger en kontingenskoeficient på .35). Av dem som säger att de inte vill arbeta regelbundet är det så mycket som 64 % som uppger att de fått avsky för arbetet, medan av dem som säger att de vill arbeta det endast är 26 % som uppger att de fått avsky. Av dem som påstått att de inte vill arbeta ute är det också fler som trots att det skulle bli svårt att få jobb; medan 56 % av dem som inte vill arbeta tror det blir svårt, är motsvarande siffra 36 % för dem som säger sig vilja arbeta (C .18).

9.4.7 *Slutord*

Vi skulle kunna sammanfatta de empiriska resultaten med att säga att två femtedelar av de intagna ansett att de tagit skada genom att få starkt negativa attityder till arbete under anstaltsvistelsen och att en tredjedel deklarerar att de inte vill arbeta regelbundet efter frigivningen. På båda frågorna ger eleverna på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna i högre grad uttryck åt denna arbetsnegativism och detta gäller alldeles speciellt på Ryagården. Totalt hälften av de intagna tror också att det blir svårt att få ett arbete och även denna defaitism uttrycks i högre grad av de kvinnliga eleverna, enkannerligen ryagårdsflickorna. Nästan samtliga intagna ger uttryck åt önskemål om högre arbetsersättning och arbete utanför anstalten, men så mycket som nio tiondelar anser också att det är viktigt med mer yrkesutbildning och teoretisk utbildning.

¹⁾ För att visa hur speciella arbetsproblemen är bör föregående delfråga jämföras med de övriga delfrågorna gällande de intagnas sociala ambitioner. Medan således endast 67 % svarade att de ville arbeta, ville 97 % ha fast bostad, och så mycket som 91 % ville undvika brott, 86 % undvika spritmissbruk och 82 % undvika knark. Det är alltså många fler som är arbetsskygga än som i övrigt är kriminellt eller asocialt inställda.

Man kan således knappast påstå att det inte skulle finnas intresse för arbets- och utbildningsfrågor. Ryagårdseleverna, som arbetsmässigt verkade i hög grad alienerade, är samtidigt maximalt involverade i utbildningsfrågorna.

De kvinnliga ungdomsvårdsskolorna torde inte enbart återspegla den kvinnliga arbetskraftens svårigheter utan är säkerligen också en effekt av den gammalmodiga filosofi som präglat dessa skolor. Numera erkänns det i vissa sammanhang att dessa s.k. *yrkesskolor* (vilket är den officiella benämningen på denna typ av ungdomsvårdsskolor) inte meddelar någon yrkesutbildning, och att de yrkesgrenar som finns i de flesta fall är av äldre, konventionell typ.¹⁾ De kvinnliga eleverna har dessutom nästan endast fått "utbildning" i typiskt kvinnliga arbeten, som kök, bageri, tvätt, städning — och så förstås jordbruk, eftersom anstalterna ofta förfogat över stora arealer mark.

Man kan spåra en viss ambivalens i de intagnas svar angående arbete som kan låta sig återföras till den ambivalens vi tidigare kunde konstatera i de officiella motiveringarna till arbetsplikten. Bortsett från att de intagna har den direkta erfarenheten av vad diskussionen gäller, kan de knappast helt ha undgått att påverkas av den förda debatten. De har via massmedia kunnat ta del av en kommittés utdömmande av arbetsplikten för att sedan se en ny kommitté, tillsatt under sämre ekonomiska konjunkturer, försvara samma plikt.

Om man tar del av de argument som använts av kommittéerna i sina betänkanden, måste man frapperas över den bristfälliga analys som ligger till grund för besluten i båda riktningarna. Här finns ingen historisk analys, ingen funktionell analys, ingen empirisk analys. Man har nöjt sig med att ganska dogmatiskt göra vissa påståenden utan att systematiskt försöka underbygga dem. Det är anmärkningsvärt att inte referenser ges i någotdera betänkande till den rikhaltiga penologiska litteratur som behandlar dessa frågor.

Problemen är komplexa och lösningarna kan därför inte heller vara enkla. Att avskaffa arbetsplikten och tro att problemen därmed är lösta är givetvis en grov förenkling av verkligheten. Vi har sett att eleverna på Ryagården visserligen slapp arbetstvånget men ändå inte var nöjda; troligen därför att de saknade erbjudanden om goda arbetsalternativ. Man gjorde nämligen det misstaget att samtidigt som man avskaffade arbetsplikten så stängde man de s.k. verkstäderna utan att tillskapa några andra arbetsmöjligheter. Att sy kläder till sig själv bör i längden vara otillfredsställande och kanske t.o.m. verka förödmjukande för eleverna, varav säkert många har mindre fördomar i de s.k. könsrollsfrågorna än vad de ansvariga för vårdens utformning synes ha gett uttryck åt (jfr kap. 13).

Det kan förefalla som om de båda kriminalvårdskommittéerna i viss mån undervärderat arbetets betydelse. Det praktiska problemet för dem har varit hur många av de intagna som skulle stanna kvar i arbete om arbetsplikten upp-

¹⁾ Se Göransson & Larsson (1970), s. 31–32. Här påstås dock att flickskolan Hornö "med stor framgång kunnat driva en mekanisk verkstad"; någon sådan fungerade emellertid inte vid våra besök. Det nämns vidare att teoretisk utbildning skulle finnas som yrkesgren vid Brättegården och Råby; vid våra intervjuer med personal på Brättegården framkom dock att denna s.k. folkhögskolekurs inte kunde ges på skolan. Det kan tilläggas att också Ryagården är känd för att ge olika teoretiska kurser, men några sådana gavs ej vid tiden för våra fältundersökningar och förekom inte under hela sommaren.

hävdes men arbetsalternativen kvarstod. KAIK är svävande när det gäller att ta ställning till denna fråga, vilket tycks ha skrämt kriminalvårdsberedningen. Den penologiska litteraturen är dock fylld av exempel på vilken fördömdelse det är att vara arbetslös på anstalt (se tidigare citat av Barnes & Teeters). *Galtung* (1959, s. 56–57) har sålunda beskrivit hur fångarna på Kretsfängelset i Oslo trots en lång arbetsdag, monotona arbetsuppgifter och trots att nästan alla tyckte att arbetsersättningen var dålig, i stor utsträckning ändå ansåg att arbetstiden var för kort! Vad arbetet betyder som rekreation framgår bland annat av att en majoritet av fångarna bad om extra arbete under julhelgen.

Vid arbetspliktens avskaffande skulle troligen en minoritet föredra utbildningsalternativ framför reguljära arbetsuppgifter. Eftersom skolutbildningen är försummad för de flesta här berörda, borde dock allt göras för att stimulera och vidmakthålla ett studieintresse. Men kriminalvårdsberedningen tycks oroa sig för kostnaderna för dylika alternativa sysselsättningar. Det torde dock stå helt klart att brister i utbildningen både direkt försvårar arbetsanpassningen och genom ett minskat självförtroende gör hela den sociala anpassningen mer problematisk.

Det bör slutligen betonas att om arbetstvånget på anstalterna bidrar till att skapa negativa attityder till arbetet hos de intagna och sådant "arbetshat" överförs till senare arbeten i samhället, har anstalterna bidragit till att *försvåra* istället för att underlätta återanpassningen till samhället.

9.5 Försämrade sociala förhållanden utanför anstalten och återtagningar

De intagna kan påverkas negativt inte enbart genom de sociala processerna i det informella systemet eller genom det psykiska lidande de utsätts för i det formella sociala systemet. Genom isoleringen från omvärlden påverkas också en rad sociala processer *utanför* anstalten.

Genom själva frihetsberövandet kan de intagna komma att mista arbete, bostad, få försämrad ekonomi, förlora familj och vänner. Detta är givetvis synnerligen påtagliga ting som för den enskilde kanske kan ha större betydelse än många av de andra negativa anstaltsprocesser som hittills behandlats. Dessa konkreta förlustposter har dock sparsamt behandlats i den penologiska litteraturen. Enstaka specialverk angående eftervården har emellertid börjat komma, som *P. Morris* (1965) och *Martin & Webster* (1971). I den snävare återfalls-litteraturen har också dessa faktorer beaktats och de ingår med höga vikter i olika prediktionsskalor. Men i den teoretiska litteraturen, i synnerhet den som utgått från fängelsesamhället, har dessa faktorer knappast diskuterats.

Själv har jag handlett en studie där eftervården och återfall studerats för de villkorligt frigivna (*Bjellvi*, 1971) och en som gällde "vård utom skola" för ungdomsvårdsskoleelever (*Lindahl & Ohlsson*, 1970).

Ur vissa synpunkter hade det varit naturligt att göra ett speciellt kapitel om eftervård och återfall, men det bör påpekas att dessa frågor inte kunnat studeras så ingående som i sig hade kunnat vara önskvärt. Problemen är komplexa och hade behövt ett specialstudium.

Eftersom viljan och sannolikt förmågan att återanpassa sig till samhället är

relaterad till den tid de intagna varit på anstalt, kan det dock vara naturligt att behandla dessa frågor i detta kapitel.¹⁾ Frihetsberövandet och anstaltstiden som sådan torde *påverka* de sociala förhållandena ute, varför vi här kan tala om negativa effekter av frihetsförlusten.

Vi ska i detta avsnitt behandla de intagnas sociala ambitioner, deras bedömning av olika svårigheter utanför anstalten, något närmare analysera deras problem med ekonomi, arbete och bostad samt slutligen beröra antal återtagningar och de vanligast angivna skälen härtill. Data bör emellertid betraktas som preliminära och framställningen är främst deskriptiv.

9.5.1 *Sociala ambitioner*

Vi har tidigare sett att de intagna är pessimistiska då det gäller att bedöma sina *möjligheter* att klara sig från brott när de kommer ut. De var dock mindre defeatistiska när de skulle ta ställning till hur stora deras egna möjligheter var jämfört med andra intagnas möjligheter (se avsnitt 9.3.5).

Men även om de intagna betraktar sina chanser att lyckas som i hög grad kringskurna, hyser de i stor utsträckning en *ambition* att vilja anpassa sig till samhället.

Den tidigare frågan om hur man bedömer sina möjligheter att klara sig efter frigivningen kommenterades av några att det beror på om man *vill* sköta sig (sådana diskussioner uppstod vid ifyllandet av formulären och 0.3 % skrev till sådana kommentarer vid första tillfället). Vid det andra tillfället tillkom en fråga som just avsåg att mäta "viljan" att anpassa sig. På huvudfrågan "Hur vill Du ha det när Du kommer ut?" (A 33) följde fem delfrågor där man skulle markera "ja" eller "nej" för om man ville arbeta, undvika brott, missbruk etc. Andelen som vill "sköta sig" i nämnda avseenden kan utläsas ur *tabell 9:48*, där andelen *ja-svar* är angiven per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Nästan alla säger att de "*vill ha fast bostad*" (97 %) och här föreligger ingen skillnad mellan anstaltstyper eller enskilda anstalter.

Så många som 91 % uppger de "*vill undvika brott*". Talen är här lika för anstaltstyperna men kvinnliga ungdomsvårdsskolor ligger klart lägre (76 %) och kvinnofängelset något högre (97 %) än de övriga. Däremot är det en ganska stor variation mellan enskilda anstalter av samma typ. Ryagården har totalt sett det lägsta värdet för andelen som vill undvika brott (69 %), följt av Brättegården (73 %) och Stigby (75 %). Forsane ligger däremot mycket högt (96 %) och även Råby (92 %). På de öppna fångvårdsanstalterna är det fler än på de slutna som säger de vill undvika brott (97 % på Skenäs och Tillberga, mot 87 % på Mariefred och 89 % på Norrtälje).

Totalt 86 % påstår de "*vill undvika spritmissbruk*". Här är andelen lägst på ungdomsvårdsskolorna, speciellt de manliga. Bland enskilda anstalter påträffas de lägsta siffrorna på Stigby (62 %) och Hornö (67 %) samt de högsta på Hall (95 %) och Hinseberg (93 %). Fler på Mariefred tar avstånd från tan-

¹⁾ Det föreligger åtminstone signifikanta korrelationer mellan exempelvis olika mått på de intagnas sociala ambitioner och anstaltstid.

Tabell 9:48. "Hur vill Du ha det när Du kommer ut?" (A 33:1-5).

Procentuell andel ja-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	Jag vill ar- beta regel- bundet	Jag vill ha fast bostad	Jag vill und- vika brott	Jag vill und- vika sprit- missbruk	Jag vill undvika knark
K uv					
Brätttegården	73	100	73	82	64
Hornö	83 } 55	100 } 98	92 } 76	67 } 78	82 } 63
Ryagården	35	97	69	81	54
M uv					
Stigby	37	100	75	62	75
Forsane	77 } 63	95 } 97	96 } 92	70 } 73	78 } 69
Fagared	67	100	89	70	81
Råby	33	96	92	83	32
M uf					
Skenäs	73 } 65	94 } 96	97 } 92	91 } 82	88 } 79
Mariefred	58	97	87	74	72
K f					
Hinseberg	64	98	97	93	87
M f					
Tillberga	82 } 73	99 } 97	97 } 92	90 } 89	97 } 89
Norrtälje	67	96	89	89	84
M int.					
Hall	68	99	90	95	89
Totalt	67	97	91	86	82
N	620	634	618	621	607

ken att undvika spritmissbruk än på Skenäs. Däremot är det ingen skillnad mellan Norrtälje och Tillberga.

Nästan lika många säger de "vill undvika knark" (82 %). Även på denna fråga är andelen lägre för ungdomsvårdsskolorna, speciellt de kvinnliga. Ungdomsfängelse ligger på intermediär nivå. På Råby är det endast en tredjedel och på Ryagården ungefär hälften som deklarerar att de vill undvika knark. Mellan de olika ungdomsvårdsskolorna är skillnaderna emellertid stora, med över fyra femtedelar på Hornö och Fagared, skolor som också hyser narkomaner. På de slutna fångvårdsanstalterna är det åter färre som vill undvika knark än på de öppna (Mariefred 72 % mot 88 % på Skenäs, resp. Norrtälje 84 % mot 97 % på Tillberga).

Två tredjedelar säger att de "vill arbeta regelbundet". Det är inga stora skillnader mellan anstaltstyperna, även om andelen är något lägre vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor och något högre vid manligt fängelse. Däremot är variationen betydande mellan enskilda anstalter av samma typ. Bland narkomanerna på Ryagården och Råby är det bara en tredjedel som deklarerar att de vill arbeta. Andelen som vill arbeta varierar för kvinnliga ungdomsvårdsskolor från lägst 35 % på Ryagården till högst 83 % på Hornö och bland de

manliga från lägst 33 % på Råby till högst 77 % på Forsane. På de slutna fångvårdsanstalterna är de arbetsvilliga betydligt färre än på de öppna (Mariefred har 58 % mot 73 % på Skenäs och Norrtälje 67 % mot 82 % på Tillberga).

Bestående intryck av denna fråga blir att en stor majoritet ger uttryck åt en ambition att undvika brott, sprit och knark samt att ett flertal säger de vill arbeta regelbundet. Vid en jämförelse mellan påföljderna och könen är det mest slående att ungdomsvårdsskoleeleverna, och då speciellt de kvinnliga, är de som uttrycker minst ambition att anpassa sig till samhället i dessa avseenden.

9.5.2 *Olika svårigheter ute*

Men även om viljan till anpassning i allmänhet är tämligen god, är givetvis problemen många. Medan kriminologerna framhållit hur svårt det är att vara intagen på anstalt ("the pains of imprisonment"), brukar de intagna själva snarare påpeka att det svåra börjar när man lämnar anstalten.

Det torde vara omöjligt att underskatta mängden av och svårigheten i de problem som omställningen från anstalten till samhället innebär. De problem de intagna hade då de berövades friheten är i allmänhet kvar. Men därtill kommer en rad nya problem som uppstått under anstaltsvistelsen dels på själva anstalten dels utanför. Psykiskt och socialt är de intagna i en rad avseenden i en sämre position när de lämnar anstalten.

Hur svårt är det och vilka problem är svårast? Vid båda tillfällena ställdes en huvudfråga med en rad underfrågor, där respondenterna för varje avgivet delproblem skulle markera om det var "mycket svårt", "ganska svårt" eller "inte svårt". I första formuläret ingick 21 sådana delfrågor, och 13 av dessa upprepades vid det andra undersökningstillfället (J 56, A 31).

Tabell 9:49 visar andelen som svarat *mycket svårt* eller *ganska svårt* på de olika delfrågorna för varje anstalt separat och totalt. Andelen som svarat "mycket svårt" resp. "ganska svårt" är ungefär densamma (genomsnittligt 42 % resp. 47 %).¹⁾

Av samtliga angivna problem tycks det största vara att "*klara ekonomin*". Vid båda tillfällena har flest intagna sagt att detta är svårt (70 % resp. 66 %). Ekonomiska problem i samband med skuldsättning ska utförligare redogöras för nedan (kap. 9.5.3).

Enligt variansanalysen (enligt en graderad skala som kan ge något andra resultat än procent svårt) har de internerade och ungdomsfängelseeleverna de största problemen med ekonomin (signifikant skillnad mellan påföljderna för män, vid första tillfället).

Högt på listan kommer andra handfasta problem som att "*få utbildning*" (60 % resp. 55 %). Detta anges i synnerhet som ett svårt problem på Brättegården och Hall, medan Tillberga har en låg frekvens vid båda tillfällena.

¹⁾ Rangordningen av alternativen blir ungefär densamma antingen man slår samman mycket och ganska svårt eller endast utgår från alternativet mycket svårt. Två större avvikelser kan dock noteras: "glömma anstalten" och "finna en bostad" skulle komma högre upp på listan om man räknade efter det extrema svarsalternativet.

"Få ett jobb" anser många vara svårt, ehuru andelen sjunker något vid andra tillfället (52 % resp. 44 %). Detta anges i högre grad som ett problem av kvinnorna, både vid ungdomsvårdsskola och fängelse. Bland de manliga påföljderna skiljer sig de internerade signifikant från de övriga genom att i högre grad uppge att arbetsanskaffningen är svår. Bland enskilda anstalter anses detta vara speciellt svårt på Ryagården (gäller medeltal, vid första tillfället; procentuellt ligger Mariefred högre). Intagna på de slutna fångvårdsanstalterna rapporterar större svårigheter än intagna på de öppna anstalterna.

För många är det givetvis också problematiskt att "*finna en bostad*" (44 % resp. 47 %). Detta upplevs som speciellt svårt av de internerade (signifikant skillnad mellan manliga påföljder). Bland anstaltstyperna ligger de kvinnliga fångarna näst högst. Minst svårigheter har vid båda tillfällena fångarna på Tillberga (signifikant skilda från Norrtälje). Bland enskilda anstalter är andelen hög på Ryagården och Råby.

Ett *index BJUE*, bildat av de fyra delfrågorna angående bostad, jobb, utbildning och ekonomi, ger ett genomsnittligt poängtal på 2,1 (av 4 möjliga). Vid båda tillfällena är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där de internerade har de högsta värdena, nära åtföljda av ungdomsfängelseeleverna, medan ungdomsvårdsskoleeleverna ligger på en intermediär nivå och fångarna lägst. De manliga fångarnas värde dras ned av Tillberga som är signifikant skilt från Norrtälje. Kvinnorna tenderar att ha större svårigheter än männen såväl vid ungdomsvårdsskola som i synnerhet vid fängelse. Bland de enskilda anstalterna upplever de intagna på Mariefred stora svårigheter vid bägge tillfällena (medan Brättegården ligger högt endast vid första och Stigby och Råby endast vid andra tillfället).

Det bör understrykas att vart och ett av de konkreta problemen med ekonomi, utbildning och jobb upplevs som svårare än de mer specifika att undvika brott, sprit eller knark.

Lika många har angett att det är svårt att "*undvika sprit*" (48 % resp. 43 %) som att "*undvika brott*" (49 % resp. 42 %). För båda gäller dessutom att andelen sjunker vid andra tillfället. Att "*undvika knark*" är det färre som uppger vara problematiskt (34 % resp. 36 %).

Vid en jämförelse mellan påföljderna har de internerade störst svårigheter när det gäller att undvika brott, följda av ungdomsfängelseelever (signifikant skillnad mellan påföljderna). Mariefred har signifikant högre värden än Skenäs och Norrtälje än Tillberga. Det högsta enskilda värdet påträffas på Mariefred och det lägsta på Tillberga vid bägge tillfällena.

När det gäller att undvika sprit har ungdomsfängelseeleverna klart större svårigheter än intagna vid andra anstaltstyper. I övrigt ligger Hornö, Forsane och Norrtälje högt och Hinseberg lägst vid båda tillfällena.

Att undvika knark är störst problem för ungdomsvårdsskoleeleverna (för männen signifikant skillnad mellan påföljderna). Det är en tendens att vara större problem för de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna än för de manliga. Bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna ligger Ryagården klart högst (signifikant skillnad) och bland de manliga Råby (icke signifikant skillnad mellan skolorna vid första tillfället). Minst problem med narkotika uppger fångarna på Tillberga vid bägge tillfällena.

Tabell 9:49. "Det kan vara svårt på många sätt när man kommer ut från en anstalt. Hur tror Du att det blir för Din del med följande saker?"
(J 56:1-21)

Procentuell fördelning svar "mycket svårt" + "ganska svårt" per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	1 Finna en bostad	2 Få ett jobb	3 Få utbild- ning	4 Klara eko- nomin	5 Undvika brott	6 Undvika sprit	7 Undvika knark	8 Anpassa mig till nytt jobb	9 Anpassa mig till nya män- niskor	10 Stanna kvar på en ort
K uv										
Brättegården	44	56	88	89	33	56	11	67	44	56
Hornö	46	64	70	70	40	46	40	70	50	70
Ryagården	50	70	70	60	40	37	75	80	55	60
M uv										
Stigby	40	47	33	57	40	47	67	40	47	40
Forsane	46	53	56	77	35	62	30	38	38	46
Fagared	35	39	41	65	36	36	50	59	50	47
Råby	50	40	55	45	47	35	63	60	32	53
M uf										
Skenäs	44	47	57	88	41	71	24	40	60	48
Mariefred	46	60	70	80	80	76	30	54	52	45
K f										
Hinseberg	49	55	64	72	32	24	39	40	43	30
M f										
Tillberga	23	25	36	56	16	30	8	26	22	21
Norrälje	36	42	49	63	59	45	23	44	40	27
M int.										
Hall	52	60	76	79	73	47	33	64	55	53
Totalt	44	52	60	70	49	48	34	52	47	41

Anstaltstyp	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	Fritids- problem	Klara familjen	Få kam- rater	Träffa andra av motsatta kön	Gå till övervaka- ren eller skyddskon- sulenten	Gå i affärer	Bete mig naturligt	Folk tittar på en	Känna mig under- lägsen	Glömma anstalten	Dölja att jag varit på anstalt
K uv											
Brättegården	22 30 40	22 73 30	11 0 15	0 0 10	78 40 40	11 20 15	22 22 40	22 30 50	56 30 35	100 91 65	38 82 65
Hornö											
Ryagården											
M uv											
Stigby	47 44	43 42	13 25	27 21	40 53	33 19	36 21	47 41	20 45	50 58	60 64
Forsane											
Fagared	35 15	36 42	18 10	15 0	40 25	19 10	25 33 10	39 50 10	31 35 10	52 47 50	54 49 40
Råby											
M uf											
Skenäs	38 33	30 36	31 18	17 11	56 57	19 23	38 41 44	38 43 48	28 32 36	43 56	50 61 72
Mariefred											
K f											
Hinseberg	25	38	18	9	38	18	38	50	47	60	63
M f											
Tillberga	7 15	21 32	7 14	0 7	38 43 46	6 10	18 22 24	24 29	20 25	35 39	39 44 47
Norrälje											
M int.											
Hall	32	49	22	19	59	19	34	29	35	41	55
Totalt	27	37	17	11	48	16	30	35	32	48	54

Ett *index BSK*, bildat av brott, sprit och knark, ger 1,2 poäng genomsnittligt vid båda tillfällena. Bland de manliga påföljderna ligger fängelse lägst vid båda tillfällena, men i övrigt varierar rangordningen något (första tillfället ligger ungdomsfängelse högst och vid andra ungdomsvårdsskola; inga signifikanta skillnader mellan ungdomsvårdsskolor och ungdomsfängelser vid någotdera tillfället). I övrigt ligger Norrtälje signifikant högre än Tillberga och Mariefred högre än Skenäs. Det är inga skillnader mellan könen, ehuru kvinnorna tenderar att ligga lägre. Bland de enskilda anstalterna ligger Tillberga lägst (0,5 poäng) och Mariefred högst (1,7), ehuru vid andra tillfället Hornö och Råby (1,75) får samma höga poäng.

Anpassningssvårigheter vad gäller nytt jobb, nya människor, ny ort upplevs som reella problem för nästan hälften av de intagna i nu nämnd ordning. "*Anpassa mig till ett nytt jobb*" har vid båda tillfällena 52 % ansett vara svårt. Om vi jämför anstaltstyperna tycks detta svårast för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever (signifikant skillnad mellan kvinnliga elever och fångar), därefter för internerade (signifikant skillnad mellan påföljder för män), medan de övriga ligger på samma nivå. Kvinnliga elever har vidare signifikant större svårigheter än manliga ungdomsvårdsskoleelever. Störst problem med arbetsanpassningen uppger flickorna på Ryagården och Hornö. Minst problem är det som vanligt för fångarna på Tillberga.

"*Anpassa mig till nya människor*" tycker något mindre än hälften är svårt (47 % resp. 44 %). Störst är problemen för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och internerade. Ryagården har också här höga värden vid bägge tillfällena och Tillberga lägst.

En något lägre andel tycker det är svårt att "*stanna kvar på en ort*" (41 % resp. 40 %). Äter är problemen störst för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever (signifikant skilda från kvinnliga fångar) och för internerade och manliga ungdomsvårdsskoleelever (signifikant skillnad mellan manliga påföljder). Kvinnliga elever är nästan signifikant skilda från manliga ungdomsvårdsskoleelever, varvid de kvinnliga har större svårigheter.

Ett *index JMO* har bildats av dessa tre anpassningsfrågor. Genomsnittlig poäng är vid båda tillfällena 1,3. Rangordningen blir densamma mellan anstaltstyperna med kvinnliga ungdomsvårdsskolor högst, följda av internering, ungdomsfängelse, manliga ungdomsvårdsskolor, kvinnligt fängelse och manligt fängelse. Hornö ligger vid båda tillfällena högst.

Kontaktproblemen förefaller vara mindre akuta. Högst andel svårigheter får alternativet "*klara problem i familjen*" (37 % resp. 42 %). Bland anstaltstyperna ligger internering högst och bland enskilda anstalter Hornö. Tillberga ligger lägst.

"*Fritidsproblem*" anges av väsentligt färre (27 %; frågan förekom endast vid första tillfället). Denna typ av problem förekommer något oftare hos manliga ungdomsvårdsskoleelever och är vanligast på Forsane (enligt medeltal, procent däremot högre på Stigby).

Än färre uppger problem då det gäller att "*få kamrater*" (17 %). Enligt variansanalysen förekommer inte några signifikanta skillnader mellan påföljderna, inom anstaltstyperna eller mellan könen.

"*Träffa andra av motsatta könet*" tycks inte vara något större problem

(11 %). På fyra anstalter är det ingen enda som säger detta är svårt (Brättegården, Hornö, Råby och Tillberga).¹⁾

Ett *index* har bildats av de fyra sista frågorna, *FFKK*, som visar 0,8 poäng genomsnittligt. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever ligger lägre än manliga, medan kvinnliga fångar ligger högre än manliga. För männens del ligger manliga fångar speciellt lågt, med Tillberga på lägsta nivå.

Ett mer omfattande svårighetsindex har bildats av de 13 delfrågor som var gemensamma för båda undersökningstillfällena (*svår 1*).²⁾ Genomsnittligt har de intagna vid båda tillfällena tyckt att 6 av förhållandena var svåra (5,93 resp. 5,95). Vid båda tillfällena ligger internering högst, åtföljt av ungdomsfängelse, ungdomsvårdsskola och fängelse lägst; skillnaden mellan de manliga påföljderna är signifikant. Kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever upplever större svårigheter än kvinnliga fångar (vid andra tillfället signifikant). Kvinnorna upplever allmänt något större svårigheter än männen både vid ungdomsvårdsskola och fängelse (ej signifikant). Vidare finner vi signifikanta skillnader mellan Mariefred och Skenäs samt mellan Tillberga och Norrtälje. Högsta enskilda värden påträffas vid båda tillfällena på Mariefred och Hornö.

9.5.3 *Ekonomi*

Som vi tidigare sett var problemet med att "klara ekonomin" det som flest intagna upplevde som en svårighet: mer än två tredjedelar uppgav det som svårt, varav mer än en tredjedel som mycket svårt; vid båda tillfällena kom det på första plats vid en rangordning av samtliga alternativ. Det var dessutom en klar majoritet vid samtliga anstaltstyper som angav det som en svårighet.

Att ekonomin upplevs som det största problemet för de anstaltsplacerade vid frigivningar kommer kanske som en överraskning för många.³⁾ Vi vill gärna föreställa oss att vi lever i ett välfärdssamhälle, där basala ekonomiska behov är tillfredsställda. *Låginkomstutredningen* har dock framhållit att en större del av befolkningen har låga inkomster än vad vi tidigare trott. När det gäller personer som straffats och berövats friheten är problemen mycket speciella. En rad omständigheter gör att deras ekonomi blir undergrävd. Vi saknar emellertid i stort sett uppgifter om dessa människors ekonomiska situation och de faktorer som orsakar deras problem har heller inte analyserats. *Låginkomstutredningen* försummade i sina studier av "de extremt lågavlönade" de anstaltsplacerade, ehuru dessa torde befinna sig på en ekonomisk bottennivå.⁴⁾

1) Man bör kanske tolka dessa siffror med viss reservation. Om frågan är laddad just därför att detta är ett problem kan det hända att det är svårare att tillstå att det är ett problem genom att det berör centrala områden av individens självuppfattning. Se även kapitel 9.3.4 angående stigmatisering.

2) Tabellen visar en god överensstämmelse i medelvärdena mellan första och andra tillfället. Med tanke på svårigheten med denna typ av delfrågor tyder detta på en viss stabilitet i svarsmönstren.

3) Se även *Glaser* (1964), s. 316–320, 484–485, 501–502.

4) Se *Sundboms* rapport "De extremt lågavlönade" (1971).

De frigivna tillhör de lågavlönade bl.a. därför att de saknar yrkesutbildning. Genom att de dessutom i många fall saknar såväl arbetsvana som papper på tidigare anställningar har de stora svårigheter att överhuvudtaget få arbete. Bristande arbetserfarenhet eller luckor i anställningshistorien gör att de ofta tvingas ta vad jobb som erbjuds. Denna typ av problem belyses rikligt i de bandade intervjuerna.

Men de intagna tillhör de extremt lågavlönade inte bara p.g.a. låga löner utan många är dessutom tyngda av stora skulder. Att vissa kategorier intagna kunde ha mycket höga skuldbelopp framgick bl.a. av en liten undersökning som förtroenderådet på Hall utfört.

Vid andra tillfället tillkom några frågor ägnade att ge viss information om de intagnas skuldsättning. Eftersom man i förväg inte kunde veta hur stora skulder de intagna hade och dessutom kunde anta att beloppen varierade kraftigt mellan påföljderna, var det en nästan omöjlig uppgift att konstruera givna svarsalternativ som skulle vara avpassade för samtliga kategorier intagna. Respondenterna ombads istället skriva sina skuldbelopp med siffror. Frågan lyste:

Har Du skulder eller underhållsbidrag? Hur mycket skulder har Du totalt och hur mycket tror Du att Du blir krävd att återbetala? *Skriv med siffror* hur stora beloppen är ungefär. Om Du inte har skulder eller underhållsbidrag, så skriv "0" på samtliga ställen. (A 43)

Jag har totalt skulder och skadestånd på	 kronor
Jag tror jag blir krävd att återbetala	 kronor
Jag har underhållsbidrag per månad på	 kronor

Skuldfrågan vållade liksom några andra öppna frågor vissa problem. Trots både skriftliga och muntliga instruktioner att skriva 0 om man inte hade några skulder, är det många som lämnat frågan blank. En kod (9) användes för de blanka men kom även att inkludera vet-ej svar. Man kunde därför inte med säkerhet avgöra om dessa svar skulle tolkas som att respondenten inte har några skulder eller att de inte vet om de har några skulder eller inte vet hur stora beloppen är. På den första delfrågan stannade denna andel vid 15 %. En förnyad genomgång av dessa svar gav dock vid handen att 8 % bestod av vet-ej svar. Mellan anstaltstyperna varierade dessa från 0 till 20 %.

På den första delfrågan "Jag har totalt skulder och skadestånd på kronor" var det 21 % som skrev siffran 0. Andelen skuldfria är som framgår av tabell 9:50 väsentligt högre på ungdomsvårdsskolorna, i synnerhet de kvinnliga, och lägre på fångvårdsanstalterna.¹⁾

Hur stora skulder har då de intagna? Totalt har en fjärdedel angett skulder under 5.000 kronor. Ytterligare 8 % ligger mellan 5.000 och 10.000 kronor, 10 % mellan 10.000 och 20.000, 8 % mellan 20.000 och 50.000,

¹⁾ Enligt variansanalysen är det högst signifikanta skillnader mellan påföljderna för både kvinnor och män. För männen är det en jämnt stigande skala från ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse till internering. Manliga ungdomsvårdsskolelever ligger signifikant högre än kvinnliga elever. Norrtälje ligger signifikant högre än Tillberga, och Mariefred högre än Skenäs.

Tabell 9:50. Procentuell fördelning och medianbelopp för skulder och skadestånd samt medianbelopp att återbetala (A 43:1-2)

Belopp (kr)	N: 53	K uv M uv 117	M uf 73	K f 60	M f 190	M int 156	Totalt 649
0	60	37	10	18	13	10	21
1-5 000	19	38	40	18	25	9	24
5 000-10 000	0	3	10	10	11	7	8
10 000-20 000	2	3	14	13	13	10	10
20 000-50 000	0	0	7	20	12	7	8
50 000-100 000	0	0	3	2	6	10	5
100 000-500 000	0	0	3	2	6	15	6
500 000-1 miljon	0	0	0	0	3	5	2
1 eller fl. miljoner	0	1	0	0	1	5	1
Vet ej	9	5	12	3	3	15	8
Blanka	9	13	3	13	8	6	9
Medianbelopp för skulder*)	2 750	2 940	4 740	13 120	11 600	53 330	10 400
Medianbelopp att återbetala*)	2 860	2 960	4 860	10 830	9 105	15 000	7 430
Andel som har skulder							
exkl. vet ej	21	45	75	65	77	68	63
inkl. vet ej	30	50	87	68	80	83	71
Andel som anger återbetalningskrav							
exkl. vet ej	15	27	48	42	45	42	39
inkl. vet ej	19	31	53	47	48	50	44

*) Blanka, 0 och vet ej har exkluderats vid medianberäkningarna. I de fall beloppet att återbetala är större än skulden beror detta på att de som har låga skuldbelopp, i högre utsträckning än de andra har svarat "vet ej" på återbetalningsfrågan, vilket medför ett högre medianbelopp för de återstående.

5 % mellan 50.000 och 100.000, 6 % mellan 100.000 och 500.000, 2 % mellan en halv och 1 miljon, 1 % på 1 eller flera miljoner.

Mest skuldbelastade är de internerade på Hall, där 25 % uppgett skuldbelopp på över 100.000, varav 5 % på en eller flera miljoner. Dessa synnerligen höga belopp kan verka som rena fantasisiffror men torde förklaras av höga rätttegångskostnader och stora skadestånd.

En väsentlig fråga blir hur mycket av dessa skulder de intagna förväntas betala igen. Här tycks emellertid råda stor osäkerhet, och därmed upplever nog många sina skulder som reella. Man kan givetvis inte ta ifrån dem det de inte har, men så fort de får några tillgångar, torde kravet på återbetalning göra sig gällande.¹⁾

¹⁾ Införsel i lön sker vid underhållsbidrag, kommunala bidragsfordringar, skattefordringar, böter och viten. Utmätning i lön eller fast egendom kan ske vid övriga skulder och förekommer bl.a. vid skadestånd. Rätttegångskostnader kan också tas ut på detta sätt men kan också efter speciell ansökan nedsättas eller efterskänkas. Kronofogdemyndigheten måste vid införsel eller utmätning i lön dock beakta existensminimum.

På delfrågan "Jag tror jag blir krävd att återbetala kronor" är andelen som skrivit 0 ungefär densamma (25 %) som på frågan om totala skulder (21 %). Emellertid har andelen blanka och vet-ej stigit till 37 %. Många av dessa torde verkligen sväva i okunnighet om hur mycket de ska betala igen. Andelen som själva skrivit till vet-ej uppgår till 5 %. Andra torde ha hoppat över frågan då de trott det räckte att de skrev 0 på första delfrågan. Genom den stora gruppen blanka blir uppgivna skuldbelopp att återbetala något lägre, men fördelningarna är i övrigt relativt likartade.¹⁾ Det finns faktiskt interner på Norrtälje och Hall som markerat att de tror de blir krävda att återbetala miljonbelopp.

Tabell 9:50 visar andelen med skulder och andelen med upplevt återbetalningskrav (räknat dels inklusive dels exklusive vet-ej svaren) samt de mediana skuldbeloppen för varje anstaltstyp separat.

Ungdomsvårdsskoleeleverna har mediant något under 3.000 kronor i skulder som de också tror de ska betala igen. Ungdomsfängelseeleverna har ett mediant belopp strax under 5.000 kronor på båda frågorna. Fångarna har 12.000 kronor i skulder och tror de ska återbetala ca 10.000 kronor. De internerade har en median skuld på över 50.000 kronor, varav de tror de ska återbetala 15.000. Värdena anges ej för de enskilda anstalterna då dessa lätt blir osäkra med tanke på de få individer medianen beräknas på.

På den tredje delfrågan "Jag har underhållsbidrag per månad på kronor" är andelen blanka och vet-ej likaledes mycket hög (37 %; 2 % har skrivit till vet-ej). Denna andel är ungefär lika stor på samtliga anstaltstyper. Totalt har 44 % angett 0 kronor, vilket gäller mer än hälften vid ungdomsvårdsskolorna och mindre vid fängelseanstalterna.²⁾

Ungefär en femtedel totalt har angett att de har underhållsbidrag. Medianbeloppet är 250 kronor, och det växlar inte så mycket mellan anstaltstyperna.³⁾ Andelen är högst på Norrtälje och Hall, där nästan en tredjedel har underhållsbidrag, varierande från 100 kronor till 900 kronor.

Det förefaller således som om en stor del av de intagna har stora skulder som de också tror de ska återbetala och att många dessutom har underhållsbidrag att betala.⁴⁾ Det finns således grundad anledning för många intagna att hysa oro för sin ekonomi.

¹⁾ Enligt variansanalysen är resultatet detsamma som på föregående fråga, med undantag av att det inte är någon skillnad mellan Mariefred och Skenäs.

²⁾ Enligt variansanalysen är det en högst signifikant skillnad mellan de manliga påföljderna, där ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse ligger på en låg nivå, internering på en väsentligt högre och fängelse högst. På denna fråga är det inga signifikanta skillnader mellan enskilda anstalter av samma typ.

³⁾ Åtta kvinnor på ungdomsvårdsskola och fängelse har antecknat ett underhållsbidrag. Tyvärr var frågan inte formulerad i termer av att betala och kan därför av dessa ha uppfattats som att ta emot. Om dessa kvinnor inte betalar underhållsbidrag, blir andelen 1 % lägre (18 % exkl. vet-ej, 20 % inkl.).

⁴⁾ Frågan hur mycket skulder man har och hur mycket man tror man blir krävd att återbetala korrelerar så högt som .87 (produkt-momentkorrelation för hela materialet). Skulder och underhållsbidrag korrelerar som förväntat lägre men sambandet är dock i hög grad signifikant, .37, men sjunker till .29 mellan skulder att återbetala och underhållsbidrag.

Tabell 9:51. "Räknar Du med att få någon socialhjälp när Du kommer ut?" (A 42)
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Jag be- höver ingen social- hjälp	Jag vill ej begära någon so- cialhjälp även om jag be- höver	Jag får ingen so- cialhjälp även om jag begär	Jag räk- nar med att få so- cialhjälp fram till första lönen	Jag räk- nar med att få so- cialhjälp så länge jag be- höver	Kombina- tion av de tre första alternati- ven
K uv							
Brättegården	11	27	18	18	18	9	9
Hornö	12	8	8	0	42	42	0
Ryagården	29	41	14	3	17	17	7
M uv							
Stigby	8	75	0	0	13	13	0
Forsane	56	46	9	11	16	13	5
Fagared	27	30	11	7	30	19	4
Råby	22	36	9	9	23	18	5
M uf							
Skenäs	32	34	6	13	31	16	0
Mariefred	40	35	18	0	23	25	0
K f							
Hinseberg	57	28	14	7	30	16	5
M f							
Tillberga	73	29	14	18	27	10	3
Norrtälje	112	27	14	9	38	11	1
M int.							
Hall	151	29	17	13	29	13	1
Totalt	630	32	14	10	28	14	2

Vid samtal med de intagna framkom ofta att de inte endast lämnade anstalten med 75 kronor i fickan utan dessutom i många fall förvägrades *socialhjälp*. I de mindre kommunerna kunde det vara problem att få ekonomisk hjälp, speciellt innan arbete och bostad var ordnat på orten. Det föreföll också vanligt att de intagna bollades mellan olika instanser: från skyddskonsulenten till de sociala myndigheterna och åter.¹⁾ För att utröna hur vanliga sådana här problem var, tillkom i andra formuläret en direkt fråga angående socialhjälp.

Enligt tabell 9:51 menar en tredjedel av de intagna att de inte är i behov

¹⁾ Den obligatoriska socialhjälp (§ 12 socialhjälpslagen) är i princip inte tillämplig på de frigivna (indikationerna är minderårighet, ålderdom, sjukdom, nedsatt arbetsförmåga och ett villkor är att ersättning ej kan erhållas på annat sätt). Den s.k. frivilliga socialhjälp (§ 13) är inte lagligt reglerad och här har således kommunerna frihet att handla efter eget skön. De små kommunerna torde i allmänhet vara mer njugga med denna form av socialhjälp. Skyddskonsulenter har i allmänhet små medel när det gäller att ekonomiskt bistå de frigivna.

av någon socialhjälp och denna andel är relativt jämn över anstaltstyperna. En annan fjärdedel är antingen för stolt att begära någon hjälp eller tror inte att de skulle få någon hjälp. Av dessa svarar 10 % "jag får ingen socialhjälp även om jag begär" och denna typ av svar är något vanligare på Brättegården och Norrtälje (18 %). Det andra svaret "jag får ingen socialhjälp även om jag begär" (totalt 14 %) är mest frekvent på Brättegården och Mariefred (18 %). Drygt en fjärdedel räknar emellertid med att få socialhjälp fram till första lönen (28 %) och ytterligare en sjundedel så länge de behöver (14 %). Skillnaderna mellan anstaltstyperna är inte påfallande stora.¹⁾

9.5.4 *Arbete och bostad*

Vi har sett att nästan hälften av de intagna anser det är svårt att ordna arbete och bostad, varav ca en fjärdedel anser det mycket svårt.

Man antar i allmänhet att anstalten hjälper till med att ordna arbete och bostad åt de intagna. Dessa praktiska uppgifter åvilar i de flesta fall anstalten, men att man inte alltid lyckas lösa dessa uppgifter finns många belägg för.

Eftervårdsproblematiken är komplicerad. Bestämmelser och praxis varierar dessutom mellan påföljderna.²⁾

Vid andra undersökningstillfället ställdes försöksvis ett par standardiserade frågor angående dessa problem. Det bedömdes som viktigare att få någon information, om än bristfällig, beträffande dessa grundläggande problem än ingen alls. Få undersökningar har nämligen gjorts angående eftervården.

En fråga formulerades: "Var bostad och arbete ordnat sista gången Du kom ut (villkorligt)?" (A 41). Eftersom det kan vara svårt att avgöra vem som ytterst haft ansvar att ordna dessa saker — ett visst samarbete får förmodas äga rum — formulerades frågan så att respondenten inte behövde ta ställning till vem som skött det utan endast besvara om det var ordnat.

Tre fjärdedelar tycks ha varit försöksutskrivna. Det första svarsalternativet "aldrig varit ute" markerades av 24 % och dessa ingår ej i *tabell 9:52*. Av dem som varit ute svarade nästan hälften att "både bostad och arbete var

¹⁾ En korstabulering av skulder och socialhjälp ger en kontingenskoeficient på .29, vilket visar ett visst, men inte speciellt högt samband ($n=500$).

²⁾ Vid vissa påföljder har man infört speciella permissioner (långtidspermission, permission tills vidare) som bl.a. är avsedda att underlätta för de intagna att ordna dessa förhållanden.

En annan komplikation är den varierande terminologin när det gäller den första tiden i frihet. För ungdomsvårdsskolorna kallas det "vård utom skola", för ungdomsfängelse och internering "vård utom anstalt", för fängelse "villkorlig frigivning". Terminologin varierar emellertid inte endast mellan påföljderna utan också i tiden, varför de intagna, bättre än vad man kanske tror, torde förstå en enhetlig terminologi. Termen "villkorligt" ansågs giltig och begriplig för samtliga intagna men sattes av försiktighetsskäl inom parentes vid fråga A 41 och förklarades dessutom vid ifyllandet av formulären. Det bör kanske tilläggas att endast vid den villkorliga frigivningen har fångvårdsanstalten skyldighet att hjälpa fångarna i dessa avseenden varför detta tillägg var väsentligt (vid definitiv frigivning följer ingen övervakning och heller inga sociala skyldigheter för anstalten eller skyddskonsulenten).

Tabell 9:52. "Var bostad och arbete ordnat sista gången Du kom ut?" (A 41)
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Både bostad och arbete var ordnat	Enbart bostad var ordnad	Enbart arbete var ordnat	Varken bostad eller arbete var ordnat
K uv					
Brättegården	6	33	67	0	0
Hornö	3	33	33	0	34
Ryagården	24	38	50	0	12
M uv					
Stigby	7	57	29	14	0
Forsane	31	74	10	0	16
Fagared	17	41	35	6	18
Råby	15	47	40	13	0
M uf					
Skenäs	22	77	9	9	5
Mariefred	29	55	38	0	7
K f					
Hinseberg	30	50	17	0	33
M f					
Tillberga	33	58	21	9	12
Norrtälje	91	46	27	4	22
M int.					
Hall	146	34	24	2	40
Totalt	454	47	26	4	24

ordnat". En fjärdedel uppgav emellertid att "enbart bostad var ordnad" och några procent att "enbart arbete var ordnat". En fjärdedel har svarat att "varken bostad eller arbete var ordnat".

Anstalterna har tydligen, eventuellt i samarbete med de intagna, gjort en insats när det gällt att ordna arbete och bostad åt många intagna, men hälften av de tillfrågade uppger således att denna hjälp inte varit tillräcklig.¹⁾ Detta måste betraktas som allvarligt mot bakgrund av hur viktigt det är att de frigivna ges åtminstone den nya start som en bostad och ett arbete innebär. Utan dessa förutsättningar torde deras chanser att lyckas vara minimala.

Praxis varierar naturligtvis mellan anstalterna. Man skulle kanske förvänta att assistenterna vid fängelse hade minst tid att sköta dessa praktiska problem, då fångarna är fler i relation till personalstyrkan och dessutom insatta kortare tider genomsnittligt. Så är emellertid inte fallet. Den lägsta andel som fått både bostad och arbete ordnat påträffas vid kvinnliga ungdomsvårdsskolor och internering, där endast en tredjedel säger att de fått

¹⁾ I den mån de intagna, som inte fått problemen med arbete och bostad ordnade vid den villkorliga frigivningen, i högre grad återtas, bör dock mer än hälften av de intagna ha haft dessa problem lösta vid frigivningen.

hjälp i båda avseendena.¹⁾ Utmärkande för de kvinnliga ungdomsvårdsskolelevorna är att för mer än hälften skulle endast bostad varit ordnad. Man frågar sig om detta är utslag av ett könsrollstänkande, där arbetet betraktas som mindre viktigt för flickornas del jämfört med pojkar. Eller är detta en direkt reflex av att flickorna inte går att placera på arbetsmarknaden p.g.a. att de saknar yrkesutbildning? Om det senare skulle vara fallet, är det så mycket mer oförståeligt att man på ungdomsvårdsskolorna för flickor höll på att avskaffa de sista resterna av yrkesutbildning.

Hög andel som inte fått hjälp vare sig med arbete eller bostad påträffas vidare på Hinseberg (33 %) och speciellt Hall (40 %). Hjälp med både bostad och arbete har man fått mest vid ungdomsfängelse, och då speciellt Skenäs, där t.o.m. fler har fått dessa praktiska problem lösta än på Tillberga. Det goda resultatet från Skenäs torde sammanhänga med den marknadsanpassade yrkesutbildning som pojkar här får inom byggnadsfacket (se kap. 10.2.2).

Som framgår av nästa avsnitt anges avsaknad av arbete och bostad av många intagna som en väsentlig anledning till återtagning.

9.5.5 Återtagning och återtagningsskäl

Återfallsstatistiken är försummad i Sverige liksom i de flesta andra länder och ingår inte i den officiella statistiken. Statistiska centralbyrån håller dock på att utarbeta system för återfall i brott och har publicerat vissa uppgifter men dessa är dels ofullständiga dels har de ännu inte inarbetats i kriminalvårdsstatistiken.²⁾ Sveriges officiella statistik återger endast vissa s.k. åter-

¹⁾ För enskilda ungdomsvårdsskolor bör man observera att det kan vara ett litet antal individer som besvarat frågan.

²⁾ Enligt *Statistiska meddelanden 1973:1* är återfall i grövre brott under en treårsperiod för dem som 1967 dömdes eller ej åtalades (enligt beslut om åtalsunderlåtelse) för grövre brott följande för olika påföljdssystem: fängelse 1–4 månader 30 %, fängelse 5 månader eller mer 66 %, ungdomsfängelse 81 %, internering 79 % och vård enligt barnavårdslagen 56 % (s. 30–31). Dessa siffror avser såväl första gången dömda som förut dömda individer.

Motsvarande totalsiffror finns inte för dem som intagits på ungdomsvårdsskola. Bland de första gången ej åtalade som 1967 skrevs in vid ungdomsvårdsskola återföll 68 % (av dem som ej åtalades 1966 återföll efter en treårsperiod 73 %; se s. 11). Enligt ett speciellt statistikuttag framkom att bland dem som andra gången intogs på ungdomsvårdsskola återföll 41 av 51, av "tredjegraden" återföll 16 av 18 och av "fjärdegraden" existerade 2, varav båda återföll i grövre brott.

Den nuvarande statistiken räknar återfall från dom till nya brott, medan man söker få fram ett system där man utgår från personen när han frigges från fängelse och till nya brott. Tabeller om återfall efter olika tider i fängelse (s. 16, 17) är ej användbara för våra syften då de dels bygger på ådömda tider och ej avtjänade och dels grupperna står under olika risk då man räknar från domsdagen (de som ådömts längre tider har inte haft samma återfallsrisk då deras tid i frihet varit kortare).

Hittills har två publikationer av statistiska meddelanden utkommit angående återfallsstatistik. Två liknande nummer planeras utgivas framöver. I mitten på 1976 avser man istället ge ut en rättsstatistisk årsbok och en arbetsgrupp har till uppgift att utarbeta de nya riktlinjerna. Domstols- och åklagarstatistiken utformades 1972 enligt ett nytt system och ska integreras med rättsväsendets informationssystem enligt uppgift från byrådirektör Barbro Loogna på SCB.

Tabell 9:53. Antal återtagningen till den aktuella anstalten (A 39:1).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Aldrig åter-tagen	Blanka, vet ej	Åter-tagen 1 gång	tagen Åter-2-3 ggr	Åter-tagen 4-7 ggr	Åter-tagen 8 eller fler ggr
K uv							
Brättegården	11	36	9	27	9	18	0
Hornö	12	75	8	17	0	0	0
Ryagården	30	17	23	10	20	13	17
M uv							
Stigby	8	13	0	50	13	25	0
Forsane	56	52	4	13	16	9	7
Fagared	29	38	10	10	10	21	10
Råby	24	38	17	13	8	21	4
M uf							
Skenäs	33	52	18	21	6	3	0
Mariefred	40	35	40	18	5	0	3
K f							
Hinseberg	60	62	17	10	8	3	0
M f							
Tillberga	78	76	19	3	3	0	0
Norrtälje	112	54	26	8	4	4	3
M int.							
Hall	156	41	26	13	12	5	3
Totalt	649	49	21	12	9	6	3

blickande uppgifter.¹⁾ Det har vidare gjorts en del specialstudier över återfallen i olika påföljdsgrupper men dessa studier torde delvis få betraktas som föråldrade.²⁾

Vid andra tillfället ställdes ett par frågor angående återtagning.³⁾ Den

¹⁾ Enligt *Socialvården 1970* var antalet återtagningar för yrkesskolorna 1.361 och antalet elever som återtagits 773 (s. 100). Enligt uppgifter av byråsekreterare Fred Westerland på socialstyrelsen finns inga procentuella tal för återtagningar eftersom relevanta bastal saknas. Vi kan bara påpeka att den 31.12 1970 hade yrkesskolorna 670 elever i vård utom skola och 563 elever i vård inom skola (s. 95).

Enligt *Kriminalvården 1970* är på fängvårdsanstalterna 47 % tidigare straffade, i betydelsen att de tidigare varit intagna i fängvårdsanstalt. Av dessa är 16 % straffade 1 gång och 31 % flera gånger (s. 59).

²⁾ Se *Inghe & Lindberg* (1956) och *Eriksson, Jansson & Larsson* (1956). Se även *Forsström* (1965), *Sveri* (1966) samt *Blomberg* (1971).

³⁾ Att dessa frågor inte ingick vid första tillfället berodde dels på att de ansågs vara svåra att standardisera så att de kunde gälla samtliga anstaltstyper dels på att vissa planer förelåg att införskaffa dylika uppgifter via journalerna. Standardiseringssvårigheterna sammanhänger med att terminologin varierar mellan påföljderna. Dessutom förelåg inte tillräckligt med preliminära uppgifter för att veta vilka frekvenser som kunde vara lämpliga svarskategorier för de olika anstaltstyperna.

första frågan lydde: "Har du återtagits från vård utom skola, vård utom anstalt eller under villkorlig frigivning? Om du återtagits, så skriv med siffror hur många gånger du återtagits till denna anstalten eller till någon annan anstalt." (A 39). Antingen skulle man pricka för alternativet "aldrig blivit återtagen" eller skriva antalet gånger man blivit "återtagen till denna anstalten" resp. "återtagen till annan anstalt".

Som framgår av *tabell 9:53* har totalt hälften markerat att de aldrig blivit återtagna till den aktuella anstalten. Emellertid har så mycket som en femtedel lämnat frågan blank; dessa inkluderar även några vet-ej svar. Eventuellt kan de blanka tolkas som aldrig återtagna. Bland vet-ej svaren kan dock förekomma sådana som återtagits flera gånger, vilket gör frågan svårtolkad.

Vid den andra delfrågan beträffande återtagning till annan anstalt, har endast 4 % markerat "aldrig", medan så mycket som 75 % lämnat frågan blank. Sannolikt bör dessa blanka också räknas som "aldrig", men frågan har tydligen varit olyckligt formulerad och några intagna kan ha trott att det räckte att de besvarade den första delfrågan.

Vid variansanalysen, där de blanka exkluderats, uppvisar de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna det högsta genomsnittliga antalet "återtagningar till denna anstalten". Ryagården svarar för en speciellt hög siffra ($M=3.4$ återtagningar; så mycket som 17 % har angett att de återtagits åtta eller fler gånger) och skiljer sig signifikant från de båda andra ungdomsvårdsskolorna. De manliga ungdomsvårdsskolorna har det näst högsta värdet, med speciellt stort antal återtagningar för Fagared och Råby. Väsentligt lägre värden uppvisar internering, ungdomsfängelse och fängelse i nu nämnd ordning.

Antalet "återtagningar till annan anstalt" är, för de individer som besvarat frågan, väsentligt högre än motsvarande till samma anstalt ($M=3.8$ resp. 1.1). Här föreligger inga signifikanta skillnader mellan påföljderna. Något överraskande uppvisar Hinseberg det högsta värdet, närmast åtföljt av Ryagården (på Ryagården är det här 7 % som angett att de återtagits 8 eller fler gånger).¹⁾

Ett försök gjordes också att utröna orsakerna till dessa återtagningar. Följande fråga ställdes: "Vad var det viktigaste skälet till att Du återtogs sista gången?" (A 40). Sex skäl angavs och en kategori lämnades öppen. *Tabell 9:54* visar fördelningen på de olika skälen totalt och anstaltsvis för dem som återtagits. Eftersom mer än ett skäl kan ha angivits, blir summan mer än 100 %. Det vanligaste svarsalternativet är "*begått nya brott*" men det är ändå knappast mer än hälften totalt som angett detta som viktigaste återtagningsskäl. Variationen är mycket stor mellan anstaltstyperna, från 9 % på kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever till 73 % för de internerade. Även de

¹⁾ Ett *index* har konstruerats där antal återtagningar till denna anstalten adderats med antal återtagningar till andra anstalter. Enligt detta skulle totalt sett 56 % aldrig blivit återtagna. Man bör emellertid observera att nollorna inkluderar även de blanka.

Enligt variansanalysen föreligger på detta återtagningsindex signifikanta skillnader mellan påföljderna, där ungdomsvårdsskolor ligger högst för både män och kvinnor. De följs av internering och ungdomsfängelse, medan fängelse uppvisar betydligt lägre värden. Vid en jämförelse mellan de enskilda anstalterna får Ryagården det klart högsta värdet medan Råby och Fagared har de närmast högsta.

manliga ungdomsvårdsskoleeleverna uppger mycket mindre ofta brott än intagna vid de olika fångvårdsanstalterna. Något över hälften av de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna har angett "*knarkmissbruk*" som viktigaste återtagningsskäl, och andelen är så hög som två tredjedelar vid Hornö, Ryagården och Råby. Såväl knark- som "*spritmissbruk*" är dock vanliga orsaker även totalt. "*Saknade arbete*" anger totalt nästan en fjärdedel och på ungdomsvårdsskolorna så mycket som en tredjedel. Drygt en på tio har angett skäl som "*saknade bostad*", "*ingen kontakt med övervakare eller skyddskonsulent*" eller *andra*, av dem själva specificerade skäl.

Även om således nya brott är det vanligaste enskilda återtagningsskälet totalt sett, gäller detta inte ungdomsvårdsskolorna, och vid samtliga anstalts-typer anges flera andra skäl sammanlagt i större omfattning som varande de viktigaste skälen till återtagning.

Tabell 9:54. Viktigaste skäl till senaste återintagningen (A 40:1-7)

Procentuell andel ja-svar på varje delfråga för de individer som återtagits, fördelade per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Begått nya brott	Sprit- miss- bruk	Knark- miss- bruk	Sakna- de ar- bete	Sakna- de bo- stad	Ingen kontakt med över- vakare eller skydds- konsulent	Annat skäl ¹⁾
K uv								
Brättegården	7	14	43	29	43	43	14	0
Hornö	3	0	0	67	33	33	0	0
Ryagården	25	8	8	64	32	20	8	36
M uv								
Stigby	6	50	0	50	33	33	0	0
Forsane	29	45	38	10	24	10	14	10
Fagared	18	33	17	33	44	17	6	0
Råby	17	12	12	65	41	6	18	18
M uf								
Skenäs	15	53	20	27	27	7	13	13
Mariefred	27	78	11	15	26	4	15	0
K f								
Hinseberg	20	70	30	20	25	15	10	0
M f								
Tillberga	11	64	27	9	0	0	18	0
Norrtälje	51	59	14	14	18	10	12	14
M int.								
Hall	92	73	14	10	14	12	12	13
Totalt	321	54	17	22	23	12	12	11

¹⁾ Under "annat skäl" har tillskrivits orsaker som oskyldig, privata förhinder, sjukdom, psykiska skador, rymning, misskött permission, misstanke om brott eller misskött arbete.

Enligt de intagnas uppgifter skulle således ca hälften återtagas till anstalten och detta stämmer ganska väl med den återblickande kriminalvårdsstatistiken. Det totala antalet individer som återfaller i svåra brott under några års observationsperiod är dock högre och torde uppgå till ca tre fjärdedelar.

Sammanfattningsvis kan sägas att återfallsrisken efter samtliga typer av frihetsberövanden är mycket hög och detta kapitel har bidragit till att ge en rad olika förklaringar till varför en så hög andel misslyckas efter denna behandlingsform.

Mycket talar för att återfallssiffrorna inte bara är relativt lika mellan olika påföljder utan också relativt konstanta mellan olika länder.¹⁾ *Balvig et al* (1969) utgår från dansk officiell återfallsstatistik och utför vissa standardiseringsprocedurer och kommer till den preliminära konklusionen "at der næppe er tale om større differentielle anstaltsmæssige påvirkninger — måske ingen overhovedet" (s. 86). Här refereras också två andra undersökningar som kommit till liknande resultat. *Gottfredson* (1959) kunde inte finna specifika institutionella variabler i recidivet och *Cockett* (1967) kommer till samma slutsats beträffande engelska borstals som *Gottfredson* gjort för fängelser i Kalifornien. Även om vissa författare härav dragit slutsatsen att anstalterna inte har någon effekt, torde man istället kunna betona att de inte har någon *differentiell* effekt. Sätillvida stämmer även recidivdata med mina allmänna hypoteser i denna undersökning (se kap. 3).

¹⁾ Se *Kassebaum, Ward & Wilner* (1971) för en kritisk analys av Glasers återfallsdata (s. 286–296).

10. Positiva påverkningsprocesser

Som framkom i ett inledande avsnitt om effektforskning har de flesta undersökningar, som haft till syfte att studera effekten av olika behandlingsåtgärder, gett negativa resultat. Detta har gällt olika psykologiska behandlingsmetoder inom kriminalvården, såväl inom som utom anstalt, men även vissa sammanställningar av behandlingsresultat under frivilliga former.

Framställningen kommer att koncentreras kring hur de intagna upplever vårdssituationen på anstalterna, eftersom vi här förfogar över mest systematiska data. Den kommer emellertid att interfolieras med citat från bandade intervjuer med personal, som visar hur främst anstaltschefer, psykiatrer och psykologer betraktar behandlingsmöjligheterna. Några inledande officiella uttalanden om mål och medel visar de inbyggda konflikterna i anstalternas arbetsområde. Därefter behandlas i vilken utsträckning de intagna anser sig få hjälp i olika avseenden, hur många som anser sig vara i behov av hjälp samt frivillighetsprincipens betydelse. Sist ska vi belysa ett s.k. terapeutiskt samhälle och dels redovisa resultat från en statlig utredning om en ungdomsvårdsskola för flickor dels komplettera med egna, klart avvikande, resultat.

10.1 Behandlingsmålsättning

Den officiella behandlingsmålsättningen är klarare uttalad för ungdomsvårdsskolorna än fångvårdsanstalterna. I ungdomsvårdsskolestadgans 1 § heter det: "Ungdomsvårdsskolorna har till uppgift att bereda eleverna vård, fostran och utbildning." För kriminalvården betonas mer dess "dubbla uppgift" att underlätta den intagnes anpassning till samhället och att genom straff eller hot om straff skydda samhället mot brott. KAIK formulerade i förslag till lag om kriminalvård i anstalt 3 § på följande sätt: "Behandlingen av den som är intagen i anstalt skall utformas så, att hans anpassning i samhället främjas och skadliga följder av frihetsförlusten motverkas."¹⁾ Kriminalvårdsberedningen har en likartad formulering²⁾ och säger vidare angående mål och medel inom kriminalvården: "Genom olika åtgärder skall den dömdes anpassning i samhället underlättas."³⁾ KAIK andas dock en starkare behandlingsoptimism än kriminalvårdsberedningen.

¹⁾ "Kriminalvård i anstalt", SOU 1971:74, s. 26.

²⁾ "Promemoria" (Ds Ju 1973:9): "Kriminalvården i anstalt skall utformas så att den intagnes anpassning i samhället främjas och skadliga följder av frihetsberövandet motverkas." (4 §).

³⁾ "Kriminalvård", SOU 1972:64, s. 120.

Det är enligt kommitténs mening av största vikt att behandlingen av den intagne så långt möjligt avpassas efter hans individuella behov och att den sker efter en plan som fortlöpande hålls aktuell.¹⁾

Men trots att KAIK arbetade i fem år på att söka utforma denna behandlingstanke, som den ansåg vara av stort allmänt intresse,²⁾ hade kommittén uppenbarligen stora svårigheter att närmare precisera behandlingsteorierna eller behandlingsmetoderna.

Vid sidan av arbete, arbetsvårdande åtgärder, undervisning och annan utbildning *har olika former av terapi sin givna roll*. Närmast gäller det gruppterapi, gruppsamtal, viss social träning inför frigivningen samt sysselsättningsterapi och . . . arbetsterapi. *Vilka metoder som här kan komma till användning lämnar kommittén öppet*, (ibid., s. 11, kursiv. min)

Kommittén uppger visserligen att dess förslag "har utarbetats på grundval av tillgängliga erfarenheter från behandlingsarbetet" (s. 91), men det förefaller mig snarast att den i hög grad negligerat såväl behandlingsforskningen som erfarenheter från intagna och personal på anstalterna.³⁾

Enligt årspublikationen *Kriminalvården* för 1970 tycks "olika former av terapi" *inte* spela "sin givna roll". Under "Psykologverksamheten" omnämns inte ens individualterapi, och om gruppterapi sägs endast kort att det "har under året förekommit vid tre anstalter" (s. 31). Väsentligt större resurser har använts för att beskriva och troligen också utöva den andliga vården. "Tre resesekreterare för andlig vård har under året besökt alla anstalter" (s. 32). Vi får exakt veta att det hållits 1.789 gudstjänster och andaktsstunder och att medeltalet deltagare varit 18, medan motsvarande siffror för antal möten och mötesdeltagare inte ges för gruppterapi.

Men KAIK tycks inte endast ha varit orealistisk då det gällt att bedöma behandlingens omfattning på anstalterna utan också relativt okunnig om undersökningar rörande effektiviteten av olika metoder att underlätta den dömdes anpassning till samhället. På detta område saknas emellertid i Sverige goda undersökningar såväl för ungdomsvårdsskolor som fångvårdsanstalter.

På senare år har behandlingstanken även kritiserats som varande en ideologi, vilken ger legitimitet åt en vård som inte finns. Den förändring som skett inom behandlingsområdet tycks i stor utsträckning vara av språklig karaktär. Vakterna döps om till vårdare, fångarna till intagna eller elever, celler till rum, isoleringsstraff till behandling i enrum etc. Genom ordens makt över tanken föreligger en risk att vi genom dessa namnbyten tror att också motsvarande verklighet förändrats.

¹⁾ SOU 1971:71, s. 99.

²⁾ "Målsättningen och innehållet i den vård och behandling som åligger kriminalvården har varit en av de frågor som väckt intresse i den allmänna debatten under de senaste åren." (ibid., s. 92)

³⁾ En bilaga om "Forskning rörande fängelsestraffets effektivitet", utarbetad av Bishop, skrevs först sedan utredningen var klar med betänkandet. För kritik av KAIK se även Edling & Elwin "Obduktion av en död utredning" (1972), spec. kap. II och IV.

10.2 Erhållen hjälp

Som vi tidigare sett överväger enligt alla tillgängliga mått de negativa påverkningsprocesserna klart över de positiva. I kapitel 8 framkom bl.a. att medan 17 % av de intagna tyckte att anstaltsvistelsen varit till hjälp, ansåg 91 % att den varit till skada (stor hjälp svarade 3 % och stor skada 63 %; t_1). Vi ska närmast övergå till att söka fastställa vilka positiva faktorer som kan finnas och undersöka deras betydelse.

Av samtliga skrivna *Kommentarer* vid de två undersökningstillfällena var det endast 6 som kan klassificeras som innebärande positiva följder av anstaltsvistelsen. Av dessa gällde 3 yrkesutbildning eller studier, 2 tillfälle att lära känna sig själv och 1 avbrott i den asociala verksamheten. Den sista kommentaren återfinns på en kvinnlig ungdomsvårdsskola, medan de övriga härrör från fångvårdsanstalter.

En fråga där olika hjälpalternativ specificerats ingick vid båda undersökningstillfällena. De 13 givna svarsalternativen torde rymma det mesta som officiellt sägs förekomma eller anges som målsättning för verksamheten och därutöver sådant som intagna själva uppgett vid tidigare studier som någon form av hjälp. Ytterligare 3 svarsalternativ tillkom vid första tillfället i kontrollsyfte.

Frågan lydde: "*Har Du haft någon hjälp av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute . . .*" (J 48, A 22) och för varje alternativ skulle markeras ja eller nej. *Tabell 10:1* visar fördelningen av ja-svaren för de olika alternativen vid första tillfället, uppdelade anstaltsvis och totalt.¹⁾

Metodiskt bör omedelbart framhållas att hjälpfrågan kan vara behäftad med vissa fel. Som tidigare framhållits blir denna typ av seriefråga tröttsam för en del respondenter, vilket resulterar i att andelen blanka blir högre än på vanliga frågor. Vinsten av en förenklad uppställning och mängden av information bör vägas mot en eventuell förlust orsakad av bristande precision i frågeformuleringen och i minskad noggrannhet vid ifyllningen.

Två typer av feltolkningar upptäcktes under fältarbetet vid besvarandet av denna fråga. Båda torde verka i riktning att *höja* frekvensen som sagt att de haft hjälp i olika avseenden, men det är svårt att avgöra hur vanliga dessa feltolkningar är.

Den ena feltolkningen består i att man glömmar huvudfrågan, om man haft *hjälp* (av den här vistelsen som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute), och besvarar delfrågan som om den avsåg endast om nämnda företeelse *existerar* på anstalten. "Fast rutin, ja det är det ju", sade en flicka vid ett ansträngt ifyllande då hon började tänka högt. Hon kryssar då för "ja" och glömmar att frågan gällde om hon blev hjälpt av denna fasta rutin. På samma sätt kan man markera ja för alternativet förstår sig själv och glömma

¹⁾ Ungefär en halv procent har markerat både ja och nej eller skrivit vet ej. Andelen blanka är liksom vid andra seriefrågor relativt hög, speciellt vid första tillfället, med 8 %, men sjunker vid andra tillfället till 4 %. Som vanligt har dessa kategorier exkluderats i den tabell som här redovisas.

Tabell 10:1. "Har Du haft någon hjälp av den här vistelsen, som betyder något för hur Du kommer att klara Dig ute, när det gäller följande saker: (J 48 1-16).

Procentuell fördelning "ja"-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Yrkes- utbild- ning	Teore- tisk utbild- ning	Fri- villiga kurser	Arbets- träning	Medi- cinsk vård	Psyko- logisk be- hand- ling	Fysisk träning	Skuld- dad till- varo	Fast rutin	För- hållan- det till famil- jen	För- stär- mig själv	Social in- ställ- ning	Får en var- ning	Lär mer om brott	Lär mer om narko- tika	Får nya kam- rater
K uv																
Brätte- gården	33	11	0	22	11	0	0	33	22	33	33	0	33	33	22	89
Hörnö	20	0	13	40	24	33	20	8	30	11	60	11	60	80	40	100
Ryagården	20	20	20	16	57	15	5	20	15	25	55	15	25	38	29	57
M uv																
Stigby	29	21	39	43	23	21	29	7	54	21	71	15	31	62	54	85
Forsane	41	21	21	46	16	6	26	12	27	38	47	33	50	50	39	55
Fagared	24	21	19	42	39	30	46	30	39	22	58	39	24	46	46	67
Råby	16	11	11	17	21	6	21	11	17	22	42	6	32	28	32	58
M uf																
Skenäs	21	14	17	37	10	2	37	0	15	5	18	5	46	48	35	43
Maniefred	11	20	25	22	13	9	31	9	23	11	34	18	27	68	52	62
K f																
Hinseberg	3	4	16	7	14	0	5	14	22	21	35	10	35	49	42	40
M f																
Tillberga	3	3	5	9	9	4	33	7	18	15	32	16	39	41	31	35
Norrälja	6	8	11	10	5	4	29	9	22	4	41	14	29	59	50	48
M int.																
Hall	3	5	22	6	15	7	16	8	7	9	17	10	12	43	37	30
Totalt	11	10	17	18	16	8	24	11	20	14	35	15	30	49	41	47

själva problemställningen i vad mån anstaltsvistelsen hjälpt en till detta.¹⁾

Den andra feltolkningen består i att frågan kan besvaras, inte som en faktisk beskrivning av det verkliga förhållandet, utan som någon typ av *idealbeskrivning*. "Yrkesutbildning, ja det är ju bra, det kan ju vara till hjälp, då sätter jag 'ja'", yttrade en annan högtänkare. Man besvarar då inte frågan huruvida man själv haft nytta av detta på anstalten, utan om det skulle kunna vara till hjälp, om det anses vara bra, om man skulle önska att det fanns.

Mot bakgrund av att båda dessa feltolkningar leder till en för hög andel "ja"-svar, är det så mycket mer anmärkningsvärt att de intagna genomsnittligt endast kryssat "ja" för 2 av de 13 hjälpalternativen.

För samtliga, reellt avsedda hjälpalternativ (1—13) gäller att en klar *minoritet* svarat att de haft hjälp av vistelsen i angivna avseenden. Genomsnittligt är andelen ja-svar (18 % resp. 23 %) ungefär densamma som andelen på den inledande allmänna frågan om de haft någon hjälp av anstaltsvistelsen (17 % resp. 19 %).

Den högsta andelen ja-svar har emellertid vissa alternativ fått som användes i kontrollsyfte. "Lär mer om brott" har 49 % bejakat, "får nya kamrater" 47 % och "lär mer om narkotika" 41 %. Nästan hälften har således sagt att de fått "hjälp" av vistelsen i dessa avseenden! Alternativen "lär mer om brott" och "lär mer om narkotika" återkom i samma lydelse under "skadefrågan" och har där som förväntat fått än fler ja-svar. Den högre frekvensen ja-svar på de sista 3 kontrollfrågorna antyder att respondenterna inte automatiskt markerat "nej" för allt under "hjälp" utan hänsyn till innehållet i de enskilda delfrågorna.

Att delfrågorna besvarats ganska tillfredsställande antyder också överensstämmelsen i svarsfrekvens från första till andra undersökningstillfället på. En viss pragmatisk validitet kan dessutom konstateras för enskilda anstalter och anstaltstyper.

10.2.1 *Behandling och vård*

Tanken att förena ett frihetsstraff med behandling är i och för sig gammal (se t.ex. *Sellin*, 1944). Den behandling som tidigare förknippades med resocialisering var främst religiös, fysisk och arbetstillvänjande. Den behandlingsideologi som de senaste årtiondena spritt sig till olika sorters korrekstionsanstalter, framför allt i Förenta staterna, är framsprungen ur den psykologiska vetenskapen. Denna typ av terapi har i mindre utsträckning syftat till att bota symtomen än orsakerna till det onda. Man har härvid mer eller mindre explicit utgått från ett antagande att brottslingen är sjuk och att det finns metoder att bota honom. De höga återfallssiffrorna från alla sorters anstalter visade att straffet inte var avskräckande, och behandling infördes i avsikt att istället söka rehabilitera brottslingen (*Ward*, 1973, s. 186).

Trots att många idag associerar hjälp till behandling och behandling till terapi, var alternativet "*psykologisk behandling*" (6) det svar som fick lägst

¹⁾ Huvudfrågan hade kanske varit lättare att hålla i minnet om det istället för "ja" och "nej" hade stått "hjälp" och "ingen hjälp".

antal instämmanden vid bägge undersökningstillfällena. Endast 8 % resp. 7 % uppgav att de fått hjälp i detta avseende. Andelen är högre vid ungdomsvårdsskolorna än fångvårdsanstalterna (16 % resp. 5 %), ehuru vid andra tillfället skillnaden försvinner beträffande de manliga ungdomsvårdsskolorna.¹⁾ Skillnaderna mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna är dock stora. På Brättegården ansåg ingen elev att de fått sådan behandling, medan Hornö har den högsta siffran på 33 %; Brättegården hade inte heller någon psykolog anställd. De specialskolor som har tillgång till flest psykologer och psykiatrer, nämligen Ryagården och Råby, utmärker sig emellertid inte för en speciellt hög andel hjälp-svar på denna delfråga. De låga talen på fångvårdsanstalterna (Hinseberg 0 %) motsvaras dock av bristande tillgång på behandlingspersonal.²⁾

Det kan nämnas att inom hela kriminalvården fanns det aktuella året endast 7,5 psykologtjänster; samma bristsituation rådde även 1972. Psykologerna har till uppgift att göra anlagsundersökningar, skriva utlåtanden, journaler, informera vid personalkollegier, anlagstesta och vidareutbilda personal m.m. Det är lätt att inse att det inte kan bli mycket tid över till terapeutiska samtal per intagen. I *Kriminalvården* (1970) uttrycks förhållandet lakoniskt: "Psykologerna har även, i mån av tid, ägnat sig åt mer behandlingsmässiga uppgifter" (s. 32).

De flesta torde väl snarast vara förvånade över att skillnaderna mellan ungdomsvårdsskolorna och fångvårdsanstalterna inte är större vad gäller andelen intagna som anser sig ha fått behandling. De relativt låga talen för ungdomsvårdsskolorna ger knappast stöd åt de behandlingsoptimister som tror att om vi bara får mer behandlingspersonal, får vi också fina behandlingsresultat. Eftersom denna typ av personal är relativt omfattande åtminstone på vissa ungdomsvårdsskolor, ger data snarast stöd åt behandlingspessimisterna som menar att psykologisk behandling inte kan vara effektiv på tvångsinstitutioner. Vi återkommer till dessa tankar i kapitlets senare avsnitt.

Om psykologisk behandling kan betraktas som en diskutabel rättighet, har de intagna lagstadgad rätt till medicinsk behandling. Enligt behandlingslagens bestämmelser garanteras intagen sjuk- och hälsovård.

Mot bakgrund av att många intagna har en dålig hälsa, bl.a. beroende på långvarigt missbruk av alkohol och narkotika, kan det tyckas förvånande att endast 16 % vid första och 14 % vid andra tillfället svarat att de fått hjälp med "*medicinsk vård*" (5).³ Andelen är visserligen väsentligt högre vid ungdomsvårdsskolorna än fångvårdsanstalterna (33 % resp. 11 %), men skillnaderna minskar något vid andra tillfället. Men också på denna fråga kan vi konstatera de största skillnaderna mellan enskilda ungdomsvårdsskolor.

Det är helt uppenbart att det föreligger stora brister vad gäller hälso- och

1) Det kan som en jämförelse nämnas att Wheeler & Clines datalistor visar relativt likartade värden för Mariefred (2 %), Norrtälje (6 %) och Hall (9 %) beträffande alternativet behandling.

2) För närmare information om tillgång till behandlingspersonal på de olika anstalterna och anstaltstyperna se tabellerna 5:1 resp. 5:2.

3) På frågan om det var något de intagna *gillade* på anstalten (J 37:1-12) kom läkar- och tandläkarvård på klart högsta plats med 39 % ja-svar.

sjukvården inom anstalterna. KAIK kritiserade dessa förhållanden inom kriminalvården och kriminalvårdsberedningen har instämt. T.o.m. den obligatoriska intagningsundersökningen sågs vara alltför summarisk. Beredningen (SOU 1972:64) konkluderar:

Då inslaget av fysiskt handikappade är stort, framstår förhållandena som otillfredsställande. (s. 91)

De brister som nu finns försvårar inte bara behandlingsplaneringen utan medför också risker för de intagnas fysiska och psykiska hälsa. Inte ens sådana medicinska åtgärder som direkt föreskrivs i lagstiftningen kan alltid fullgöras på önskvärt sätt. (s. 196)

Kroppssjukvården disponerar inte heltidsanställda läkare utan leds helt av arvodesanställda läkare. Kriminalvårdens 23 läkartjänster är samtliga placerade på psykiatriska behandlingsavdelningar. "Det svåra rekryteringsläget har medfört att ett flertal tjänster har varit obesatta" (s. 82).

Enligt FN:s regler för minimistandard vid behandling av fångar ska varje anstalt ha tillgång till minst en kvalificerad tjänsteläkare med någon kunskap i psykiatri och en tandläkare. Större anstalter i Europa och Amerika tycks ofta uppfylla detta krav enligt rapporter avgivna vid en kongress rörande medicinsk behandling av fångar som jag hade tillfälle att deltaga i 1972.¹⁾

I Sverige är situationen den, att det under senare år blivit allt svårare att finna läkare som är villiga att mot arvodesersättning svara för kroppssjukvården på fångvårdsanstalterna. "Anledningen härtill är att de flesta läkare numera har schemabunden arbetstid och därför endast undantagsvis åtar sig konsultuppdrag" (s. 195).

Läkare vid kriminalvårdens anstalter får vid ansökan till tjänst vid allmänna sjukvårdsinrättningar inte heller tillgodogöra sig tjänstgöring inom kriminalvården, och beredningen föreslår att sådan tjänstgöring i merithänseende jämsättes med andra vårdområden. Även vid de större anstalterna tvingas man vid akuta behov att vända sig till vederbörande provinsialläkare, läkarstation eller närbeläget sjukhus. Beredningen föreslår främst att anstalterna i större utsträckning ska utnyttja samhällets allmänna sjukvårdsresurser. "För att ett ökat samarbete med den allmänna sjukvården skall komma till stånd kräves emellertid en ändrad praxis vid vissa sjukvårdsinstitutioner. Framför allt gäller detta narkomanvården" (s. 196).

Vad som här torde åsyftas är den negativa inställning till kriminalvårdens patienter som påstås finnas bland sjukhuspersonalen. Den låga intagningen vid psykiatriska sjukhus och kliniker sägs bero dels på platsbrist dels på att "det ifrågavarande kriminalvårdsklientelet i stor utsträckning rekryteras bland personer, vilkas beteende är särpräglat och avvikande från andra patienters och som utövar ett negativt inflytande på sjukhusens behandlingsmiljö" (s. 91). Hur praxis, grundad på dylika attityder, ska kunna ändras säger emellertid beredningen ingenting om.

I föreliggande material — om vi ser till både ungdomsvårdsskole- och kriminalvårdssektorn — kan vi studera olika modeller för läkar- och psykiatervården, där behandlingsexperterna är mer eller mindre integrerade i det öv-

¹⁾ *Medical Treatment of Prisoners and Detainees* (Ciba-Foundation, 1973).

riga anstaltsarbetet. Inom båda sektorerna är anstalter företrädde som sänder sjuka intagna till provinsialläkare, det finns konsulterande läkare och psykiater, det existerar halv- och heltidsanställda läkare eller psykiater och slutligen anstalter där psykiatern samtidigt är den officielle chefen. Intervjuad chefs- och behandlingspersonal tycks emellertid inte vara nöjd med någon av dessa lösningar.

Vid båda undersökningstillfällena uppvisar *Hornö* de högsta värdena såväl för psykologisk som medicinsk behandling. Skolan har två konsulterande psykiatrer och en konsulterande läkare. Den vikarierande rektorn ger i en intervju uttryck åt önskemålet att båda dessa typer av befattningar inte var konsulterande utan fastare anställningar så att läkarna lärde känna eleverna grundligt (han föreslår att de kunde vara ambulerande mellan ett antal ungdomsvårdsskolor i samma område). Trots elevernas höga betyg åt psyk- och kroppsvården anser rektorn denna vård vara i hög grad otillfredsställande. Angående de konsulterande psykiatrerna säger han :

Dom hinner att skriva utlåtanden och skriva vårdintyg och liknande saker, det rent formella, men nån längre utredning av eleverna hinner dom aldrig med. (P.I., s. 9)

Angående kroppssjukvården säger rektorn:

Ja läkarvården är svår att åstadkomma eftersom kroppsläkaren, den som ska vara skolläkare, har slutat som provinsialläkare i stan sen ett halvår tillbaks, och flyttat till Osby. Och den läkare som kommer efter vill inte åta sig att vara skolläkare. Och efter den första juli får dom inte vara skolläkare, utan måste ta emot på sin ordinarie mottagningstid inne i stan. Vi har fullt utrustad läkarmottagning här ute, men kan inte använda den, beroende på att provinsialläkaren måste ta emot i stan. Så måste vi alltså ibland åka in med sju, åtta, ibland tio elever till stan, vilket i och för sig tar mycket tid och är omständligt. (s. 10)

Samarbetet med sjukhusen kommenteras på följande sätt:

Vid ett flertal tillfällen har eleverna blivit hemskickade från sjukhusen, med ambulans och med personal från skolan, beroende på att sjukhusen inte kan behålla dom i vanliga sjukhusalar. --- Vi hade nyligen en patient på garnisonssjukhuset i Linköping som är infektionsklinik, och som varit där fyra dar. Efter den fjärde dagen så brast tålmodet hos överläkaren, och han skickade tillbaks eleven hit med ambulans; trots att vårdtiden var beräknad från en början till åtminstone en månad, kanske två månader. Nu har vi henne på skolan här, vi har inte resurser för att sköta henne rent ... kroppsligt, utan vi får ju då anlita provinsialläkare, som nu är en vikarierande provinsialläkare ... Det här gör att förhållandena är ytterst eftersatta på kroppssjukvårdens sida ... i förhållande till det, som skulle behövas. (s. 10—11)

Situationen på *Hornö* med konsulterande läkarebefattningar kan jämföras med *Råby*, där man har fasta befattningar. Vi har en intervju med biträdande överläkaren, som menar att han efter ett halvår insåg att den psykiatri som bedrivs på sjukhus och mentalsjukhus inte var tillämplig på en ungdomsvårdsskola.

... psykiatri, psykologi, psykoterapi kan inte utövas på såna här ... ställen, alltså fångelser och liknande. Utan, det blir en rent symptomatisk terapi där man med ... psykologiska eller kemiska ... medel eller indirekt via personalen kan s.a.s. påverka anstaltsklimatet, påverka pojarna att följa behandlingsrutinen som gäller för stället här, så man kan minska antalet ... ja, psykiska reaktioner av olika slag, överspel och

... allmän håglöshet, depressioner, rymningar och sånt, va. Men hela tiden så ligger liksom den reella problematiken ... tvångsomhändertagandet och alla sociala problem så ... dom är så dominerande hela tiden så man kommer ju inte igenom det, va; man får ... nån annan verksamhet kan man inte bedriva. Det är vad det står i böckerna också, att det är väl min ... uppfattning efter två år här ... (P.I., s. 160)

Olika sociologiska rollkonflikter illustreras också i denna intervju. Dels hävdar denne läkare att han ägnar "nästan ingen tid alls" åt det han är utbildad för, dels framkommer den inbyggda konflikten mellan behandlings- och straff-ideologin, eller om man föredrar, mellan vård och kontroll.

Men jag tror att problemen ligger väl på det området att man som läkare här är van, dels att få bestämma, va, och dels att i viss mån kunna förverkliga idéer som man har. Och ... ingendera är fallet här. (s. 159)

Han säger sig följdriktigt trivas "dåligt" och söker sig till mentalvården där "läkarrollen är bättre etablerad".

Organisatoriskt trodde man sig väl ha löst dessa problem på ett mera logiskt sätt när man för *Ryagården* beslöt att överläkaren också skulle vara skolans chef. Denna lösning utsattes emellertid för sabotage från olika håll, och den tidigare citerade läkaren berättar:

--- men vad jag hört var att överläkaren på Ryagården från början var ... formell chef. Men att det så småningom visade sig omöjligt att eh — alltså för dom överordnade organen, eh, vad ska vi säga ...? — sköta anläggningen i den ordningen, utan det utbildades ett informellt chefskap som rektorn utövade. Och man gick alltså förbi den ... officiella chefen. (s. 159)

När förhållandena utvecklas på detta sätt på små ungdomsinstitutioner med relativt stora behandlingsresurser, kan man knappast ställa förväntningarna högt vad gäller stora fängelser med små eller obefintliga vårdresurser.¹⁾

På *Hinseberg* är kvinnorna mycket sjukliga enligt årsberättelsen, men anstalten har samtidigt svårt att ens få en konsulterande läkare att regelbundet besöka de sjuka. En skräckinjagande historia berättas av en kvinna på *Hinseberg* som påstår att hon trots en svår njursjukdom bollats mellan anstaltsläkaren och lasarettet utan att få någon behandling under minst två månader under hänvisning till att hon var ett "alltför komplicerat fall" (I.I., s. 146—147).

På interneringsanstalten *Hall* finns visserligen både en överläkare och en biträdande överläkartjänst, men sedan överläkaren räknat upp sina skiftande arbetsuppgifter blir man övertygad om att det endast kan bli tid över till katastrofbehandling.

Det är framför allt akutpsykiatri, katastrofpsykiatri, som jag bedriver här, med dom ... det är bortåt fyrtio procent utav dom intagna som har varit kända för narkotikamissbruk, och av resten är flertalet alkoholister. Många kommer ju in här, som är svårt nerknarkade eller nersupna, med delirium tremens eller narkotikaparanoia, och behöver alltså då akutbehandling för det. Dom jag kan tar jag in på psykavdelningen och återställer i deras normala abnormtillstånd, och sedan skickas dom ut för att fort-

1) Røxtuna var visserligen tänkt som en medicinsk institution men under många år kunde läkartjänsten inte besättas. Den nuvarande chefen, som var överläkare, förvägrade oss beklagligtvis att studera anstalten (se kap. 4.1.).

sätta avtjäna vanvården på någon anstalt inom räjongen. Någon behandling med resocialiserande syfte har vi knappast tid eller resurser till. (P.I., s. 223)

Den ensamme psykologen på Hall, vars arbetsbörda också tycks överväldigande, disponerar 18 rum, eftersom statsmakterna här gjort ytterligare en halvhjärtad satsning på lokaler utan att bevilja erforderliga tjänster.

Ja, det här är ju planerat för fem psykiater, en kroppssjukläkare, EEG-läkare, rader av psykologer och socialarbetare och . . . reservutrymmen för forskarpersonal etc. Dom rummen finns redan färdiga, möblerade, och väntar bara på att statsmakterna skall bevilja tjänster för dom. Man satsade ju stort på det här att det skulle bli ett centrum för kriminologisk behandlingsforskning, och man har ju begärt en professur i kriminologisk behandlingsforskning hit, som har en motion i riksdan, som har varit uppe, som inte har lett till någonting ännu. Det var alltså en satsning, som kom av sig på halva vägen. Man byggde allt det här, och man har försett det här centret, det har ju fått köpa utrustning för dom psyko-fysiologiska laboratorierna här med dyrbar elektronisk utrustning för 100 000-tals kronor. Vi har datamaskin och vi har en stor röntgenanläggning i källaren här, pris 260 000: —, men röntgenavdelningen står oanvänd. Och likaså dom psyko-fysiologiska laboratorierna - - - (s. 224)

10.2.2 Yrkesutbildning och arbetsträning

Arbete är en behandlingsform med gamla anor. Redan på 1600-talet talade man om att arbetet fyllde funktioner som yrkesutbildning, arbetsträning och terapi. Vi har tidigare visat hur de officiella motiveringarna varierat under tidernas lopp och analyserat den diskussion som förts vad gäller svensk kriminalvård idag. I avsnittet "Negativa attityder till arbete" (kap. 9.4) har vi också via en funktionell analys visat hur man kan uppnå en effekt *motsatt* den man eftersträvat och även empiriskt redovisat att många intagna upplever att de tagit *skada* av anstaltsvistelsen genom att denna skapat ett arbetshat.

Genom att svensk fångvård varit uppbyggd kring pennsylvaniefängelset, fördröjdes en industriell utveckling inom anstalterna. Först sedan gemensamhetsvistelse införts på 40-talet var det någon mening med att bygga verkstäder. *Sundin* (1970) skriver: "Utvecklingen sen dess har i Sverige varit snabb och internationellt sett unik" (s. 133). Genom att skapa verkstäder och industrier inom anstalterna som var så lika den normala arbetsdriften som möjligt har man allvarligt velat satsa på att åstadkomma en yrkesutbildning och arbetsträning som skulle underlätta den senare arbetsanpassningen.

Hur bedömer då de intagna nyttan av denna exceptionella satsning? Alternativet "yrkesutbildning" (1) presenterades först i hjälp-frågan men hamnade rangordningsmässigt långt ner på listan. Vid båda tillfällena var det totalt endast 11 % som ansåg att de fick hjälp med yrkesutbildning. Andelen är högst vid ungdomsvårdsskolorna, intermediär vid ungdomsfängelse och lägst vid övriga fångvårdsanstalter (27 %, 16 % resp. 4 %).

Det är snarast ägnat att förvåna att så mycket som en fjärdedel av ungdomsvårdsskoleeleverna anser sig ha fått yrkesutbildning. Skolorna, i synnerhet de manliga, är visserligen utrustade så att de kan meddela mer kvalificerad yrkesutbildning, även om yrkesgrenarna i de flesta fall är av konventionell typ (mekanisk verkstad, snickeri, trädgård för pojkar och hemvård, storkök och liknande för flickor). Men yrkesskolorna meddelar egentligen inte någon

yrkesutbildning. Namnet finns kvar från den tid då vårdtiden var utsträckt till flera år, men idag då den omfattar perioder från 3 till högst 12 månader, anses en yrkesutbildning inte längre vara möjlig.¹⁾ Som tidigare framkommit höll man helt på att avveckla yrkesgrenarna på vissa ungdomsvårdsskolor för flickor samtidigt som arbetsplikten avskaffades.

Beträffande ungdomsfängelse skulle man däremot kanske förvänta sig att mer än var fjärde elev vid Skenäs och var nionde vid Mariefred skulle tycka att de fått hjälp med en yrkesutbildning. Vid ungdomsfängelseinstitutets tillkomst var avsikten att ge ett positivt urval ungdomsbrottslingar denna påföljd just för att de skulle kunna tillgodogöra sig en yrkesutbildning.²⁾ Strafftiden gjordes tvåårig för att en yrkesutbildning ansågs kräva en så lång tid. Numera har emellertid tiderna förkortats till 10—12 månader vilket sägs menligt ha inverkat på utbildningen. En 1:e assistent vid Mariefred klagar också över att pojkar inte får den yrkesutbildning som bäst skulle passa dem.

Om man tar ungdomsråjongen som helhet, så finns det ju väldigt mycket utbildningsvägar att välja på, men när klassificeringen görs i Uppsala, så placerar man inte ut folk med ledning av vad dom liksom bäst är lämpade för, utan man ser i första hand om dom är rymningsbenägna eller inte, så att en välbegåvad pojke som betecknas som icke rymningsbenägen, han placeras på Skenäs, kanske arbetsplaceras där vid jordbruket eller nåt liknande. Han skulle istället kanske haft väldigt nytta av att gå igenom vår radioverkstad här, och lägga en grund för svagströmsutbildning. (P.I., s. 195—196)

Vik. anstaltsdirektören på Mariefredsanstalten säger att det är svårt att fylla de kvalificerade utbildningslinjerna med elever beroende på elevernas bristande motivation och uthållighet. Men han är medveten om att den bristande motivationen kan vara orsakad av de påfrestningar som frihetsstraffet innebär.³⁾

Ja vi vill att det ska bli en ordentlig utbildning, och delvis har vi det, framför allt i... den verkstadsavdelning, som dom får lära sig svagströmsteknik, radio- och TV-teknik och så. Det tycks vara väldigt svårt att få pojkar som klarar av en så kvalificerad utbildning. För närvarande, så kan vi helt enkelt inte fylla den avdelningen med... pojkar som har... kan klara av det hela. --- Sen när det gäller övriga avdelningar, snickeri, verkstan, det är en ren... produktionsavdelning, och den avdelning som sysslar med plastarbeten är delvis en... terapiplacering. Den största avdelningen är den mekaniska verkstaden och den är delad i två avdelningar, en för utbildning och en för produktion. Men problemet är samma där, det är svårt att fylla utbildningsavdelningen med lämpliga pojkar. Begåvningsresurserna saknas nog inte, men det är andra faktorer som spelar in. Bristande uthållighet och motivation för utbildning. --- Men tyvärr så visar det sig att... påföljden som sån och det tidsbestämda, som dom upplever i att ha ungdomsfängelse, gör att vi *tvingas* att göra avkall på våra krav när det gäller utbildning, om dom över huvud taget ska orka ige-

¹⁾ Se Göransson & Larsson (1970), s. 31.

Sedan 1967 har en av socialstyrelsen tillsatt arbetsgrupp granskat målen för ungdomsvårdsskolornas arbetsdrift (AUA) och den har redovisat resultatet av sitt arbete i rapporten *Arbetsprövning, arbetsträning och undervisning vid ungdomsvårdens yrkesskolor* (1970).

²⁾ Se t.ex. Eriksson (1967), s. 313.

³⁾ Dessa svårigheter omnämns dock inte i KAIK:s beskrivning av yrkesutbildningen vid Mariefred (SOU 1971:74, s. 129).

nom anstaltstiden, så . . . tillåter vi alltför ofta att dom byter arbete, för att klara anstaltsvistelsen, utan att ta alltför stor skada. Det innebär att dom hoppar mellan olika verkstadsavdelningar, dom går till anstaltens centralkök, till utelag, till skog och så vidare. (P.I., s. 187—188)

Flera undersökningar har också visat att ett mycket litet antal elever vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse vill fortsätta inom samma yrkesområde som de varit sysselsatta med inom anstalten. *Brinck & Larsson* (1968, s. 173) fann att endast 12 % av ungdomsfängelseeleverna uppgav planer på att stanna inom samma område och *Sundin* (1970, s. 135) påstår att ännu färre elever efter frigivningen fortsatte i det yrke där de fått sin utbildning. En orsak här till kan vara en önskan hos den intagne att komma bort från den totalsituation som anstalts- och arbetsplacering utgjort.¹⁾

De låga talen för yrkesutbildning inom fångvårdsanstalterna bör ses mot bakgrund av den höga standarden på verkstäder inom svenska anstalter och speciellt inom urvalet i denna undersökning, vilket nästan enbart består av moderna produktionsanstalter.

Genomsnittligt anser något fler intagna att de fått "arbetsträning" (4) än yrkesutbildning. Även arbetsträning, varmed förstås anpassning till fasta tider och vissa arbetsrutiner, anses officiellt ha en rehabiliterande effekt. Totalt tycker 18 % vid första och 28 % vid andra tillfället att de fått hjälp i detta avseende; ökningen kan iakttas vid samtliga anstalter. Andelen är högre vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse än vid övriga fångvårdsanstalter (32 % resp. 8 %), men skillnaden minskar något vid andra tillfället.

De som trots på arbetets rehabiliterande effekt borde vara missräknade över att på de hypermoderna produktionsanstalterna Tillberga och Norrtälje endast en intagen av tio (högst två av tio) hävdar att de fått hjälp med arbetsträning. Det bör framhållas att hjälp i detta sammanhang kan ges mer än en betydelse. Dels kan det tolkas som hjälp till senare arbetsanpassning, vilket här var avsett, dels som hjälp mot den allmänna passivitet sysslolösheten annars skulle lett till. Möjligen kan ökningen av ja-svar bero på att den vidare tolkningen varit vanligare vid andra tillfället. Man kan alltså betrakta arbetet dels ur rehabiliteringssynpunkt dels ur allmän humanitär synpunkt. Självklart fyller arbetet en funktion ur dessa rent mänskliga aspekter — man behöver bara erinra om FN-stadgan om de mänskliga rättigheterna, varav en är *rättighet* till arbete.

10.2.3 Teoretisk utbildning

På samma sätt kan man försvara rätten till studier av såväl rehabiliterande som humanitära skäl. Med tanke på att den grundläggande skolutbildningen i så hög grad är försummad för flertalet av de intagna på olika anstalter, är det anmärkningsvärt att inte mera satsats på att reparera dessa brister. Att luckor i utbildningen gör människor handikappade i vårt moderna samhälle såväl socialt som arbetsmässigt torde vara ovedersägligt. Samtidigt vet vi att

¹⁾ Sundin skriver: "Kommer han ut vill han inte ha att göra med något som påminner om kåken" (s. 135). Se även *Interjuer med intagna*, s. 144.

de utbildningsmässigt sämst ställda grupperna ofta är de minst motiverade när det gäller vidare studier beroende på att de aldrig fått lära sig studieteknik eller inse betydelsen av utbildning.

Alternativet "*teoretisk utbildning*" (2) var placerat näst högst på listan men kom rangordningsmässigt näst sist. Endast 10 % vid första och 12 % vid andra tillfället ansåg att de fick hjälp med teoretisk utbildning. Andelen är något högre vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse än övriga fångvårdsanstalter (17 % resp. 5 %). Skillnaderna mellan enskilda anstalter av samma typ är relativt små, med undantag av kvinnliga ungdomsvårdsskolor där också fluktuationerna mellan tillfällena är störst. Ryagården har t.ex. ett högt värde på 20 % vid första men det lägsta av alla anstalter vid andra tillfället på 4 %, vilket torde sammanhålla med att studierna upphörde under sommaren.

Betydelsen av teoretisk utbildning vid ungdomsvårdsskolor och fångvårdsanstalter har först börjat beaktas de senaste åren. Socialstyrelsen har under 1960-talets sista år kunnat anvisa medel till yrkesskolorna för stödundervisning i teoretiska ämnen. *Göranzon & Larsson* (1970) har pekat på andra svårigheter än de rent finansiella:

Denna möjlighet har dock inte kunnat utnyttjas i någon större utsträckning beroende på skolans geografiska belägenhet, lärarbrist och liknande men även på grund av viss stelbenthet och konservatism hos enskilda skolstyrelser. Vid Råby i Lund och Brättegården vid Vänersborg finns dock teoretisk utbildning som yrkesgren. (s. 32)

Både Brättegården och Råby har emellertid låga siffror för hjälp med teoretisk utbildning (11 %). Vid Brättegården kunde vi konstatera att den folkhögskolekurs som skulle ges inte existerade. Trots att man betraktade utbildningen som mycket viktig hyste man endast en viss ambition om att *efter* yrkesskoleplaceringen se eleverna inplacerade i olika skolor som handelsskola, folkhögskola eller specialgymnasier.¹⁾ Vid Råby skulle det gälla samundervisning i en pedagogisk klinik, och troligen var också denna stängd under sommaren. Det bör dock observeras att en ökad kontakt med utbildningssystemet kan ge en klarare uppfattning av luckor och behov, vilket möjligen skulle kunna resultera i lägre siffror för erhållen hjälp, eftersom man insett hur mycket större behovet är.

Socialstyrelsen har låtit göra en speciell utredning rörande undervisningen vid ungdomsvårdsskolorna (USU) och konstaterar att specifika undervisningsbehov föreligger för flertalet icke skolpliktiga elever vid yrkesskolorna. Den påpekar också att de kognitiva svårigheter som i stor utsträckning förekommer som följd av bl.a. intelligenshämningar hos eleverna motiverar förstärkta undervisningsinsatser, omfattande bl.a. hjälpundervisning och åtgärder för att

¹⁾ Enligt en bandad intervju med ledande personal på Brättegården, tycks målsättningen ganska modest med tanke på de välbegåvade flickor skolan mottager.

"Sedan tycker vi att den teoretiska utbildningen har en helt annan funktion. Inte bara kanske att slussa över dom på andra utbildnings- och läroanstalter, utan vi anser att dom skall kunna få ett bra språkligt tal, ganska fin, vårdad svenska således samt att dom skall kunna skriva någorlunda brev och inte med för mycket stavfel etcetera, och att dom ska kunna anpassa sig ute i samhället, så att dom kan fungera som expeditörer eller liknande eller kunna umgås med andra människor vardagligt." (P.I., s. 8)

avhjälpa särskilda inlärningssvårigheter. På samma sätt skulle samtliga elever ha stora emotionella och sociala svårigheter, vilka sägs motivera en maximal individualisering av undervisningen i ett inledningsskede liksom en vårdintegrerad undervisning.¹⁾

I mer progressiva amerikanska anstalter har man sedan många år experimenterat med programmerat undervisningsmaterial och inlärningsmaskiner, vilka bl.a. har fördelen att de minskar risken för individen att misslyckas då han kan bestämma sin egen takt och koncentrera sig på problemen. Det kan i sammanhanget också erinras om att Danmark har en fin pedagogisk anstalts-tradition med obligatoriska studier i språk och matematik vid ungdomsinstitutioner och fängelser (Sundin, 1970, s. 136). Det experiment som kriminalvårdsstyrelsen gjort med Studiegården i Uppsala är i och för sig utmärkt men kommer endast ett försvinnande fåtal till godo. Bestämmelsen om ersättning enligt studiestadgan, vilket gav lägre ersättning vid studier än vid annat arbete, var inte ägnad att uppmuntra till studier. Med tanke på de akuta svårigheter som de intagna har dels genom brister i skolutbildningen dels genom en ogynnsam studiemiljö i anstalten borde snarast de som studerar erhålla extra premier.

Att det finns ett intresse bland de intagna för bättre yrkesutbildning och bättre teoretisk utbildning torde kunna utläsas ur en annan fråga angående förbättringar av anstaltslivet (J 39:1—22), där totalt nio av tio ansåg båda utbildningsfrågorna viktiga. En majoritet av de intagna har vidare svarat att de tror det blir svårt att få jobb och utbildning efter anstaltsvistelsen (J 56, A 31), vilket också antyder en viss medvetenhet om problematiken.

10.2.4 *Fritidsverksamhet*

Olika fritidsaktiviteter sägs officiellt ha ett rehabiliterande syfte men torde i de flesta praktiska sammanhang inte integreras i ett sådant program. Aktiviteter är bra för att bryta monotonin och sysslolösheten på anstalt och fyller därmed främst en funktion att underlätta anstaltsvistelsen och eventuellt minska de skadliga effekterna av denna.²⁾ Dessutom har anslagen till intagnas studier och fritidssysselsättningar varit små inom kriminalvården och någon heltidsanställd fritidsledare har inte funnits.

Bildningsalternativet "frivilliga kurser" (3) har prickats för av 17 % vid första och 21 % vid andra tillfället. Skillnaderna är inte stora mellan påföljderna med undantag av manligt fängelse, där endast en av tio svarat att de haft hjälp av sådana kurser. På denna delfråga förekommer naturliga fluktuationer i tiden, vilka torde sammanhånga med varierande utbud och intresseinriktningar.

¹⁾ *Undervisning vid ungdomsvårdsskolorna* (1970), s. 122.

²⁾ I förarbetena till 1945 års verkställighetslag, vari cellstraffet upphävdes, framhöll strafflagsberedningen att den intagne kunde påverkas ogynnsamt om han sammanfördes med andra intagna.

"Olägenheterna med gemensamheten borde minskas genom att klientelet differentierades och genom att de intagna erhöll rationellt arbete, lämplig fritidssysselsättning och tillfälle till friluftsvistelse." (SOU 1971:74, s. 133)

Rangordningsmässigt kommer alternativet "fysisk träning" (7) på tredje plats med 24 % vid första och så mycket som 35 % vid andra tillfället som tyckte de hade hjälp härav. Kvinnliga intagna har dock väsentligt lägre värden än de manliga (6 % resp. 28 %). Mycket likartade resultat erhöles på frågan om vilka företeelser på anstalten som de intagna gillade (23 % svarade att de gillade "fysisk träning", J 37:4).¹⁾

Svaren på dessa fritidsfrågor kan tolkas så att de intagna utövar olika aktiviteter på anstalten som de inte skulle göra utanför och som de finner vara till hjälp vid den senare anpassningen. Men de kan också tolkas så att dessa fritidsaktiviteter endast hjälper de intagna att bättre klara av anstaltsvistelsen; genom att neutralisera vissa faror förknippade härmed och eventuellt minska vissa anstaltsskador.

10.2.5 *Ordnad tillvaro*

Vissa sidor i den reglerade anstaltsrutinen kan betraktas både som något gott och ont. "Fast rutin" (9) säger 20 % vid första och så mycket som 36 % vid andra tillfället att de fått "hjälp" av. Fördelningen är här relativt likartad över påföljderna men med något högre värden vid manliga ungdomsvårdsskolor och lägre vid internering. Ur allmänna anpassningsaspekter bör det vara nyttigt att vänja sig vid fasta vanor, men en viktig fråga är om det sker under sådana former att det har en positiv generaliserande effekt. Lunken på anstalterna kan vara bekväm därför att intagna inte behöver fatta några självständiga beslut, och det är då snarast berättigat att tala om anstaltsanpassning i ordets negativa bemärkelse, dvs. en anstaltsanpassning som försvårar den senare anpassningen utanför anstalten (se kap. 9.3.2).

Alternativet "skyddad tillvaro" (8) torde väl än mer direkt föra tankarna till en anstaltsanpassning som inte har mycket med en anpassning till samhället att göra. Ändå uppger 11 % vid första och 20 % vid andra tillfället att de haft "hjälp" härav. Resultatet tyder på att icke så få intagna knappast kan skilja mellan vad som kallas hjälp och vad som rimligen bör uppfattas som hjälp, eller med andra ord inte är medvetna om farorna i den speciella anstaltsanpassningen.

Ökningen av andelen som anser att de har hjälp av en skyddad tillvaro på anstalten från första till andra tillfället inträffar på samtliga anstaltstyper. Vid båda tillfällena är denna typ av svar vanligast vid ungdomsvårdsskolorna, speciellt de kvinnliga. Även kvinnliga fångar ger något oftare uttryck åt denna uppfattning än de manliga. Brättegården och Hornö har de högsta enskilda värdena (33 %) och Skenäs det lägsta (0 %).

Det bör kanske påpekas att inte ens anstaltstillvaron erbjuder en helt skyd-

¹⁾ Kriminalvårdsberedningen talar om "förebyggande hälsovård" då de redogör för de knappa möjligheterna för de intagna att hålla en god kondition. Vissa nybyggda anstalter har utrustats med gymnastiksalar.

"Däremot är möjligheterna på de äldre anstalterna mycket begränsade såväl i fråga om inom- som utomhusmotion. I de flesta fall får man där nöja sig med en liten promenadgård och någon lokal för bordtennisspel – ofta korridoren." (SOU 1972:64, s. 92)

dad tillvaro. Den är t.ex. inte sprit- och knarkfri, trots att just avbrott i missbruket brukar framhållas som en av anstaltens fördelar. Men den skapar icke desto mindre en artificiellt skyddad miljö, som inte förbereder de intagna på de frestelser och svårigheter som oundvikligt inställer sig genast vid frigivningen.

10.2.6 Sociala hjälpåtgärder

I vilken utsträckning anstalten hjälper de intagna att ordna upp de sociala förhållandena ute behandlas i kapitel 9.5. Det bör dock framhållas att anstaltens roll snarast blir att försöka reparera de skador frihetsstraffet orsakat. Många som haft arbete och bostad går miste härom och anstalten lyckas långt ifrån alltid att ordna med någon annan, ens temporär lösning. Inte ens skyddstillsynsanstalten, vars huvudsakliga uppgift är att reda ut den sociala situationen under ett mycket kortvarigt frihetsberövande, lyckas återställa bostad och arbete åt samma antal intagna som hade det före omhändertagandet.¹⁾ Frihetsstraffet torde dessutom i de flesta fall innebära en ekonomisk förlust.

En delfråga behandlades dock i detta sammanhang och det gällde "förhållandet till familjen" (10).²⁾ Totalt menade 14 % resp. 16 % att de fått hjälp beträffande denna relation. Andelen är högre vid ungdomsvårdsskolorna där eleverna bör ha haft sina föräldrar eller liknande i åtanke. På fängvårdsanstalterna torde de intagna snarast ha tänkt på sina egna familjer i den mån de haft några; det bör dock erinras om att relativt få är gifta (kap. 6.1.5). Den något högre andelen ja-svar på det kvinnliga jämfört med de manliga fängelserna kvarstår inte vid andra tillfället.

Det bör dock påpekas att för många intagna, i synnerhet för dem som har en egen familj, torde förhållandet istället försämrats.³⁾ Inte ens på ungdomsvårdsskolorna, där eleverna ofta har problematiska förhållanden till sina föräldrar och där personalen har bättre tid att ta sådana kontakter, finns i allmänhet resurser att arbeta med dessa relationer. Tvärtom kan man påstå att skolan både reellt och formellt rycker barnet ur dess miljö — vid vård utom skola får barnet inte placeras hos sina föräldrar enligt den svenska barnavårdsstadgan, ett förhållande som brukar väcka förvåning bland utländska bedömare.⁴⁾

Ett intressant försök att samarbeta med familjen och behandla denna som en enhet har dock utvecklats på Barnbyn Skå under doktor Gustav Jonsson. I ett första skede lät han föräldrar flytta ut till institutionen, där de exempelvis kunde vikariera för ordinarie personal, i ett andra skede fick enskilda

¹⁾ Enligt ett pågående projekt om skyddstillsyn och villkorlig dom som jag är ansvarig för, varifrån ett par preliminärrapporter föreligger (se spec. *Hansson*, 1971 och *Tajthy*, 1972).

²⁾ Wheeler, som i den skandinaviska fängelseundersökningen hade en motsvarande fråga, upptog familjerelationen som en av sex delfrågor, varför den inkluderades här i jämförelsesyfte. Andelen ja-svar var vid detta, liksom vid flera av de andra alternativen, högre 1961 än 1970.

³⁾ Se *P. Morris* (1965).

⁴⁾ *Lindahl & Ohlsson* (1970) har under min handledning gjort en studie av eftervårdsproblematiken beträffande ungdomsvårdsskoleelever.

terapeuter flytta hem till familjen och i ett tredje, sista skede tycks nästan hela institutionen ha flyttat ut för att arbeta med barnen och föräldrarna i deras naturliga miljöer (Jonsson, 1969, 1973). Att institutionen på detta sätt upplöses när den på allvar tar itu med de terapeutiska uppgifterna torde få ses som en logisk utveckling.

10.2.7 Attitydmässiga förändringar

Vi ska slutligen försöka illustrera vad anstaltsbehandlingen betyder attitydmässigt. Har terapi, utbildning, arbete, fritidsaktiviteter förändrat den intagnes uppfattning av det egna jaget eller hans inställning till samhället?

Alternativet "*förstår mig själv*" (11) har av samtliga presenterade alternativ fått flest ja-svar vid båda tillfällena. Vid första tillfället ansåg 35 % och vid andra 39 % att de fått hjälp av anstaltsvistelsen i detta avseende. En högre andel bland ungdomsvårdsskoleeleverna tycker att de fått hjälp till bättre självförståelse, men skillnaderna mellan påföljderna utjämnas vid andra tillfället.

Man måste fråga sig vad denna ökade självkänedom egentligen innebär. Det är lätt att associera till de gamla tankegångarna i philadelphiasystemets vårdideologi. Genom att tillbringa strafftiden i ensamcell utan annan förströelse än bibeln och lämpliga uppbyggelseskrifter skulle fången bringas till moralisk förbättring. Även sedan gemensamhetsbehandling införts torde fången få tillfälle att fundera över ett och annat. Det finns t.o.m. en tendens för de slutna fängvårdsanstalterna, där inläsning i cellerna sker tidigare på kvällen, att uppvisa högre värden för angiven självkänedom än de öppna anstalterna.

Man bör emellertid vara mycket försiktig med att dra slutsatsen att den ökade självförståelsen skulle innebära att den straffade insett att han egentligen var en ganska dålig människa eller att samhället egentligen var ganska bra. Tolkningen skulle t.o.m. kunna vara den motsatta. Men framförallt kan frågan om bättre självförståelse vara helt neutral i förhållande till dessa värderingar av jaget och samhället. De flesta torde börja grubbla över sin situation när något dramatiskt händer, men vilka slutsatser man därvid kommer till är inte uppenbart. I ungdomsåren torde de flesta lära känna sig själva bättre även utan att större händelser inträffar, och det är inte osannolikt att hälften av eleverna i grundskolan skulle svara på samma sätt som ungdomsvårdsskoleeleverna på en fråga om skolan hjälpt dem till bättre självförståelse. Som Joachim Israel påpekat är detta svarsalternativ tilltalande och till intet förpliktande.

Som stöd för tolkningen att självförståelsen kan vara neutral i förhållande till laglydighet torde man kunna se det förhållandet att alternativet "*social inställning*" (12) fått ett mycket lägre antal instämmanden. Vid båda tillfällena tyckte endast 15 % att de fått hjälp i detta avseende. Detta är mindre än hälften av dem som tyckt de lärt känna sig själva bättre; för de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det bara en femtedel. Det är i övrigt inga större skillnader mellan påföljderna och dessa minskas ytterligare vid andra tillfället. Däremot kan det vara relativt stora differenser mellan enskilda ungdomsvårdsskolor och även fluktuationer mellan tillfällena. Man kan observera de för-

hållandevis låga talen för Ryagården och Råby (15 % resp. 6 % vid första och 12 % resp. 9 % vid andra tillfället) trots de stora behandlingsresurserna på dessa specialinstitutioner. Att eleverna här utvecklar en ideologi till försvar för narkotikabruket finns också rikliga belägg på i de bandade intervjuerna (se kap. 9.2.2).

Trots att frihetsberövandets främsta individualpreventiva funktion torde vara att ändra den sociala inställningen hos brottslingen så att han göres till en laglydig medborgare, kommer detta alternativ långt ner på listan och endast ett mindretal tycker att de fått "hjälp" i detta avseende. Försök att ändra ens sociala inställning kan dock upplevas som ett hot mot personligheten. "Hets killar, dom vill bota oss!", uttalat av någon pojke på Skå torde symbolisera detta hot. Det bör betonas att även om "moralisk förbättring" officiellt är en motivering till frihetsberövandet, kan ur allmänna etiska synpunkter resone-manget ifrågasättas.

I listan ingick slutligen också ett alternativ som enligt gängse terminologi måste betecknas som avskräckning och inte behandling. Det var formulerat som "*får en varning*" (13) och har efter självförståelsefrågan fått flest instämmanden vid båda tillfällena. Vid första tillfället ansåg 30 % och vid andra 39 % att de fått "hjälp" på detta vis. Fördelningen är dessutom ovanligt jämn över påföljderna, med undantag av internering där andelen är lägre men samtidigt stiger kraftigt från första till andra tillfället (från 12 % till 28 %).¹⁾

Avskräckning förekommer inte som en officiell motivering till frihetsstraff vid någon påföljd. Kriminalvårdens dubbla uppgift uttrycks som behandling av individen å den ena sidan och skydd av samhället å den andra. Om man ville maximera avskräckningsfunktionen tvingades man arbeta rakt emot de humaniseringssträvanden som de flesta idag torde acceptera som självklara.²⁾

10.3 Behov av hjälp och vård

Vi har i det tidigare avsnittet sett i vilken utsträckning de intagna bedömer att de erhållit hjälp under anstaltsvistelsen i en rad olika avseenden. Vid tolkningen av dessa svar bör man emellertid observera att det inte behöver vara några givna samband mellan deklarerad erhållen hjälp och det reella behovet av hjälp. Behovet kan ha varit litet eller stort antingen den erhållna hjälpen uppgivits som mindre eller större. Man bör alltså lägga märke till att även i de fall individen fått hjälp, är det inte säkert han behövt den. Är en sådan hjälp till verklig nytta? Här föreligger givetvis en viss risk att man gör individen till en passiv mottagare, ett viljelöst vårdobjekt. Om man på detta sätt tar ifrån honom viljan att själv lösa sina problem, kan detta minska hans ini-

¹⁾ Se även Glaser (1964).

²⁾ Däremot återfinns avskräckningsmomentet som ett led i allmänpreventionen. Vi dömer människor till frihetsstraff för att avskräcka andra potentiella brottslingar. Men i den mån allmänheten har den uppfattning som ofta ges uttryck åt, nämligen att det daltas med fångar, torde inte avskräckningsmomentet vara särskilt effektivt ur allmänpreventiv synpunkt (se mera härom i kap. 12).

tiativkraft och självförtroende, vilket allt skulle verka i riktning att i stället försvåra hans senare sociala anpassning.

Vårdbehovet har i allmänhet inte studerats i sociologiska undersökningar av fängelsesamhället. Sociologerna har snarast studerat de strukturella hinder som organisationen uppreser mot behandling, medan psykologerna ägnat sig åt behandlingens inre mekanismer. Det föreligger därför knappast några utarbetade sociologiska teorier beträffande vård och behandling, och vi kommer endast i något fall kunna göra jämförelser med andra anstaltsstudier.

Vi ska först presentera resultaten från en fråga som närmast gäller uppfattningen av det egna jaget. Frågan (J 61) lånades i något reviderat skick från *Balvig et al* (1969).¹⁾

Tabell 10:2. "Hur uppfattar Du Dig själv? Ser Du på Dig själv i första hand som:"

En människa som behöver hjälp och förståelse	40.9
En människa som vill bli lämnad i fred	59.1
	100 %

Trots att frågan är något hårt formulerad, eftersom alla någon gång torde känna behov av hjälp eller åtminstone av förståelse, har en majoritet av de intagna valt det andra alternativet, dvs. att de i första hand betraktar sig som "en människa som vill bli lämnad i fred". Över hälften har svarat på detta sätt vid samtliga påföljder.

Något oväntat är det flest på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna som svarat att de ser på sig själva som människor som vill bli lämnade i fred (76 %), och Brättegården uppvisar det högsta värdet bland samtliga anstalter (89 %). Tillberga har också en speciellt hög andel svar av detta slag (83 %). I övrigt är det små skillnader mellan såväl anstaltstyper som enskilda anstalter av samma typ.

Vid andra undersökningstillfället tillkom ett par frågor om vårdbehovet. Först ställdes en allmän fråga (A 24) om den intagne var i behov av någon vård, utan att detta begrepp preciserades till sitt innehåll. *Tabell 10:3* återger frågan, svarsalternativen och de procentuella fördelningarna.

Så mycket som 70 % har angett att de *inte är i behov av någon vård* på anstalten. Vid samtliga anstaltstyper och anstalter är det en majoritet som svarat på detta sätt. Skillnaderna mellan påföljderna är inte heller stora på denna fråga. Dock kan man notera att de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna i något lägre grad sagt att de inte behöver någon vård, medan de på föregående fråga istället i högre grad svarade att de ville bli lämnade i fred. Troligen har de uppfattat vård som något mer konkret, eventuellt mer medicinskt, än det vagare begreppet hjälp och förståelse. Tillberga ligger däremot speciellt högt också på denna fråga (86 %).

¹⁾ *Balvig* hade som alternativ "et menneske der trænger til forståelse og hjælp" och "der ikke trænger til hjælp og som andre ikke skal beskæftige sig med" (D 25). Då det senare alternativet består av två påståenden, togs det första ledet bort, varvid kategori-svaren gjordes mer entydiga.

Tabell 10:3. "Anser Du att Du är i behov av någon vård här på anstalten, och tycker Du i så fall att Du får den vård Du behöver?" (A 24).

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Jag är inte i behov av någon vård här på anstalten	Jag är i behov av vård här på anstalten, men jag får inte den vård jag behöver	Jag är i behov av vård här på anstalten, och jag får också den vård jag behöver
K uv				
Brätttegården	11	55	36	9
Hornö	12	50	25	25
Ryagården	29	62	28	10
M uv				
Stigby	8	50	38	13
Forsane	54	63	22	15
Fagared	27	82	15	4
Råby	24	75	21	4
M uf				
Skenäs	31	81	19	0
Mariefred	40	78	23	0
K f				
Hinseberg	58	66	31	3
M f				
Tillberga	76	86	11	4
Norrtälje	111	70	29	1
M int.				
Hall	153	65	31	5
Totalt	634	70	25	5

Ytterligare 25 % har svarat att de visserligen är i behov av vård på anstalten men *inte får den vård de behöver*. Även för denna kategori är andelen relativt likartad över de olika anstaltstyperna. Den ligger dock snarast något över genomsnittet vid de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, kvinnligt fängelse och internering.

Totalt har endast 5 % ansett att de är i behov av vård och *får detta behov tillgodosett*. Denna andel är högre vid ungdomsvårdsskolorna (11 %) än vid fångvårdsanstalterna (3 %). Vid ungdomsfängelse har ingen svarat på detta sätt. Frågan ger en tämligen dyster bild av vårdssituationen på landets anstalter. Även om en klar majoritet inte anser sig ha något vårdbehov, är det fem gånger så många som uppger att de inte får sitt vårdbehov tillgodosett som att de får det.

En annan fråga (A 26) hade tänkbara vårdbehov specificerade. Det kan synas godtyckligt vilka behov som inkluderas i en sådan vårdfråga, men de viktigaste officiella behandlingsalternativen torde ha medtagits.

Enligt tabell 10:4 har en tredjedel uppgett att de är i behov av endast "van-

Tabell 10:4. "Tycker Du att Du är i behov av något av följande": (A 26)
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.¹⁾

Anstalt	N	Vanlig kropps- vård och tand- läkervård	Medicinsk vård för avvänjning av sprit eller knark	Psykologisk eller psykia- trisk behand- ling	Arbets- träning	Ej i behov av något av detta
K uv						
Brättegården	11	55 (36)	36 (27)	23 (9)	14 (9)	0
Hornö	12	25 (25)	17 (8)	17 (17)	33 (25)	17
Rydgården	29	52 (35)	14 (0)	22 (10)	29 (14)	17
M uv						
Stigby	8	50 (25)	25 (0)	13 (0)	13 (0)	38
Forsane	56	26 (13)	20 (16)	12 (7)	12 (2)	46
Fagared	28	32 (29)	11 (7)	4 (4)	11 (11)	46
Råby	23	52 (39)	22 (13)	9 (4)	13 (4)	26
M uf						
Skenäs	33	52 (46)	12 (6)	8 (3)	11 (3)	33
Mariefred	40	43 (35)	20 (13)	18 (8)	5 (0)	30
K f						
Hinseberg	60	38 (25)	10 (0)	35 (20)	8 (3)	35
M f						
Tillberga	77	48 (38)	3 (1)	10 (1)	3 (1)	48
Norrälje	111	51 (34)	21 (8)	23 (10)	9 (4)	24
M int.						
Hall	152	51 (34)	16 (7)	22 (10)	9 (0)	28
Totalt	640	46 (32)	16 (7)	18 (9)	10 (3)	32

¹⁾ Kombinationer av de fyra första svarsalternativen uppgår till 17 %. Kombinationsvar har adderats till ursprungsvärdena, varför summan av frekvenserna blir större än 100 %. Siffrorna inom parentes anger ursprungsvärdena.

lig kroppsvård och tandläkarvård" och nästan hälften i kombination med något annat alternativ.¹⁾ Detta är utan jämförelse det klart största vårdbehovet. Fördelningen är ganska jämn över anstaltstyperna men andelen är något lägre vid manliga ungdomsvårdsskolor och kvinnligt fängelse.

Den närmast största kategorin är "*psykologisk eller psykiatrisk behandling*" som nästan var femte intagen sagt sig vara i behov av (9 % har endast markerat detta alternativ och 18 % i kombination med andra). Dubbelt så många bland kvinnorna som männen anger detta behov såväl vid ungdomsvårdsskola som fängelse. Högst är andelen vid kvinnofängelset där var tredje säger sig ha ett sådant behandlingsbehov.

Därefter kommer kategorin "*medicinsk vård för avvänjning av sprit eller knark*" (7 % endast detta alternativ och 16 % i kombination). Den procentuella andelen är densamma vid de olika anstaltstyperna men med något lägre siffror för fängelse, speciellt det kvinnliga. Något överraskande är bland ungdomsvårdsskolorna andelen högst på Brättegården och Stigby.

"*Arbets träning*" är det mycket få som anser sig i behov av. Klart högst är andelen på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, där man emellertid var i färd med att avskaffa såväl arbetsplikt som yrkesgrenar.

Totalt har en tredjedel angett "*ej i behov av något av detta*". Påföljderna är mycket lika beträffande denna svarstyp, ehuru andelen är lägre vid kvinnliga och högre vid manliga ungdomsvårdsskolor.

De båda behovsfrågorna (A 24 och A 26) samvarierar på ett signifikant sätt (C .36 för samtliga svar, $n = 774$, och C .44 då kombinationssvaren exkluderas, $n = 528$, 8 fg, $p < .01$). Av dem som på frågan 26 svarade att de inte var i behov av något av de givna alternativen var det 90 % som på frågan 24 svarade att de inte var i behov av någon vård på anstalten. Av dem som på frågan 24 angav inget vårdbehov och ändå på frågan 26 valde något hjälpalternativ har den klart största gruppen valt vanlig kropps- och tandläkarvård, vilket tyder på att de ej räknade detta som ett vårdbehov. Av dem som sagt att de ej får den vård de behöver på frågan 24 har de flesta valt vanlig kroppsvård, psykologisk behandling och avvänjning i nu nämnd ordning på frågan 26. Av de få som menat att de får den vård de behöver har tydligen de flesta haft vanlig kroppsvård i tankarna, medan samtidigt ganska många inte tycks ha något specificerat behov.

10.4 Frivillighetsprincipen

På senare år har det förts en mer principiell diskussion huruvida det är möjligt att förena tvång och behandling. Socialutredningen kommer med ett principbetänkande om frivillighet kontra tvång inom socialvården och socialmi-

¹⁾ Totalt har 17 % markerat att de är i behov av mer än ett av de givna alternativen. Av dessa har 10 % valt två alternativ varav kroppsvård är det ena och 3 % två alternativ där kroppsvård inte ingår. Tre eller fyra alternativ har markerats av 4 % och kroppsvård ingår alltid som ett av alternativen. Kombinationsvaren är ungefär lika vanliga vid de olika anstaltstyperna men med något högre andel för internering och lägre för ungdomsfängelse.

nister Aspling har i ett 10-punktprogram framhållit att vi ska förverkliga en socialvård som söker vidareutveckla frihet och frivillighet i behandlingen. "Även om man inte helt kan avstå från tvångsåtgärder måste de så långt som möjligt skjutas ytterligare i bakgrunden. Sådana åtgärder utgör vanligen ett hinder för positiva resultat."¹⁾

Socialdirektör Hedlén, ordförande i den s.k. skuggutredningen som Sveriges socialchefer skapade 1968, samma år som socialutredningen tillsattes, tror att man inom socialvården helt kan avstå från tvång men uttrycker farhågor för att tvånget överflyttas till kriminalvården och psykvården. "Men ska vi behålla repressalietänkandet, då ska vi kalla det straff och inte hjälp. Det är ärligare."²⁾

Även om det föreligger klara skillnader mellan socialrätt och straffrätt, har olikheterna mellan socialvård och kriminalvård alltmer utjämnats. Ett frihetsberövande är ett frihetsberövande antingen det sker administrativt inom socialvården eller legalt inom kriminalvården.³⁾ Den grundläggande principen huruvida det är möjligt att förena behandling med tvång borde vara densamma.

En psykiater vid en ungdomsvårdsskola för narkomaner svarar på frågan om tvångsomhändertagandet påverkar möjligheterna att bedriva terapi:

Ja, man kan ju inte tvinga någonting på, i den mån det är en behandling som liksom inrymmer såna element som kontakt och mänsklighet och sånt där, det är ju sånt som man inte kan tvinga på folk; det måste ju vara en ömsesidig historia. - - - Men jag tror att svaret är, att det går inte, va. Och då bygger jag på mina erfarenheter från mentalsjukhus, va. Dit tvång man alltid folk förr i världen . . . Eh, och jag tror att om människorna vet med sig att dom kan få en effektiv hjälp, så söker dom den frivilligt. Så att såtillvida är väl . . . Ja, och är det så att, finns det en tvångssituation så är det snarare ett symptom på att det inte finns någon hjälp. (P.I., s. 171).

Vid våra informella samtal med de intagna efter ifyllandet av frågeformulären var ett genomgående tema att vård måste vara frivillig. I deras inlägg framkom att behandling under tvång inte bara är ineffektiv utan också direkt *motverkar* sitt syfte. Tvångsbehandling skapar hat och trots. I de bandade intervjuerna finns många exempel på avfärdande av tvångstanken vid behandling. Inte minst narkomanerna för frenetiskt fram dessa tankegångar.

Vid andra undersökningstillfället tillkom en fråga för att belysa de intagnas inställning till frivillighetsprincipen. Av *tabell 10:5* framgår att en mycket stor majoritet anser att vård bör vara frivillig. Över hälften anser att "all vård" bör vara frivillig och tillsammans med kategorin "den mesta vård" omfattar dessa båda svarstyper tre fjärdedelar av samtliga intagna.

¹⁾ Tal hållet inför landets socialchefer 1971 och återgivet i "Ni är anhållen för vård!", *Pockettidningen R*, 1972 :2, s. 132.

²⁾ Ibid., s. 124.

³⁾ Administrativa frihetsberövanden kan beslutas enligt nykterhetsvårdslagen, barnavårdslagen, lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård och lagen angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda. Oklarheten i vårdlagarna i kombination med ett tveklagt processuellt förfarande (där utredaren, åklagaren och domaren ofta är en och samma person) har bedömts som en fara ur rättssäkerhetssynpunkt, *ibid.*, s. 48-57; se även *Nelson*, 1966, 1971).

Tabell 10:5. "Anser Du vård bör vara frivillig eller inte?" (A 25)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	All vård bör vara fri- villig	Den mesta vård bör vara fri- villig	Viss vård bör vara fri- villig	Ingen vård bör vara frivillig
K uv					
Brättegården	11	46	9	36	9
Hornö	12	33	42	25	0
Ryagården	29	48	38	14	0
M uv					
Stigby	8	25	25	50	0
Forsane	56	50	11	30	9
Fagared	28	57	25	18	0
Råby	23	48	35	17	0
M uf					
Skenäs	33	52	21	27	0
Mariefred	39	51	31	15	3
K f					
Hinseberg	59	54	27	19	0
M f					
Tillberga	73	49	18	30	3
Norrhälje	108	52	17	31	1
M int.					
Hall	151	68	14	14	5
Totalt	630	54	20	23	3

Enligt variansanalysen är det inga signifikanta skillnader mellan de 13 anstalterna eller mellan de olika påföljderna. De internerade går dock något hårdare in för en helt frivillig linje. Variationerna är emellertid ganska stora mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna och de högsta värdena för den frivilliga linjen påträffas signifikativt nog på de tre specialskolorna för nar-komaner, Ryagården, Fagared och Råby.

Det finns en viss samvariation mellan synen på den frivilliga vården och behovet av vård (A 25 korstabulerad mot A 24 ger C .15, $n=620$, $fg=6$, $p<.05$). Både i den första gruppen som anser de ej har behov av vård och i den andra som anser att de ej får den vård de behöver svarar över hälften att all vård bör vara frivillig, medan mindre än en tredjedel ger detta svar i den tredje gruppen som anser de får den vård de behöver.

Sammanblandningen av läkar- och vårdarrollen med kontrollapparatus maktutövarroll kan lätt medföra rättsäkerhetsproblem. *Christie* visade redan 1960 i "Tvangsarbaid og alkoholbruk" hur fängelsestraffen förlängdes i tron att behandlingen på så sätt skulle bli effektivare. *Anttila & Törnudd* (1973) skriver:

Man har ensidigt utgått från lagstiftarens eller kontrollpersonalens förhoppningar om att ifrågavarande åtgärder på något sätt innebär hjälp eller stöd i stället för att ens försöka bedöma hur vårdobjektet själv upplever åtgärden och sitt behov av rättsskydd. (s. 170)

10.5 Experiment med förstärkta vårdresurser vid en behandlingsinstitution — jämförelse av resultat från en statlig utredning och en egen uppföljning

10.5.1 *Bakgrunden till en fallstudie*

Vi ska i detta avsnitt närmare följa en institutions utveckling under ett tiotal år. Det är en ungdomsvårdsskola jag känner väl genom att jag i början på 60-talet arbetade där som assistent under ett par somrar och 1961 insamlade ett omfattande intervju- och testmaterial. Delar av detta är redovisat i *Bondeson* (1967 a, 1968 a). I mitten på 60-talet beslöts att en försöksverksamhet skulle starta på denna kvinnliga ungdomsvårdsskola. Den skulle tillföras förstärkta resurser och resultaten skulle utvärderas. Man tillsatte en "försöksledning" bestående av tjänstemän inom socialstyrelsen, som skulle ansvara för den vetenskapliga utvärderingen. Denna har kommit med flera rapporter och senast en avhandling för vinnande av doktorsgrad.¹⁾

När jag läste dessa rapporter blev jag minst sagt förvånad över den otroliga utveckling skolan genomgått. Av de tidigare så vårdfientliga attityderna hos eleverna fanns inget kvar. Tvärtom var eleverna "positivt" inställda till hela ungdomsskolevården och speciellt till Ryagården. Rapporten andades dock en "missionsiver" som gjorde mig betänksam. Data verkade dessutom i långa stycken tveksamma. Jag hade länge velat följa upp min egen tidigare undersökning och såg det som en tilläggsuppgift att jämföra mina resultat med den statliga utredningens. Ett lämpligt tillfälle erbjöd sig då två trebetygare ville skriva uppsats om ungdomsvårdsskoleproblematiken, varav den ene dessutom arbetat på Ryagården. Vi ställde samman ett frågeformulär bestående av frågor använda av mig 1961, av försöksledningen 1966—68 samt några ny-tillkomna.

I uppsatsen "Behandlingsklimatet på en ungdomsvårdsskola för flickor" (1970) redogör *Olsson & Thulin* för resultaten av sina intervjuer och iakttagelser.²⁾ De intervjuade samtliga elever med ett standardiserat formulär omfattande över ett hundratal frågor. De intervjuade dessutom närvarande personal på skolan. Genom kända svårigheter att motivera personal för intervjuer fick dessa göras ostandardiserade. Några personalintervjuer bandades och i annat fall renskrevs anteckningar omedelbart efter intervjuernas genomförande. Personalintervjuerna är i sin helhet inte bifogade rapporten men före-

¹⁾ *Försöksverksamheten vid Ryagårdens yrkesskola*, Socialstyrelsen 1969 (stencil), en licentiatavhandling av *Nelander* med samma titel (odaterad stencil), i serien *Socialstyrelsen redovisar* nr 20 (1971) och slutligen en doktorsavhandling av *Gordan* "Behandlingsforskning på en ungdomsvårdsinstitution" (1973).

²⁾ Undersökningen leddes av mig och finansierades via mitt anslag från Statens råd för samhällsforskning.

ligger i maskinskrivet skick. En bilaga innehåller samtliga frågor till eleverna tabulerade efter resultatet 1970 och 1961. Författarna har emellertid inte i texten behandlat den komparativa aspekten. Denna bearbetning har skett senare av mig, varvid bl.a. samtliga frågor X²-behandlats maskinellt.

Vi återkommer senare till våra egna komparativa resultat, men vi ska börja med att presentera den s.k. försöksverksamheten och kritiskt granska de resultat utredningen kommit fram till.

10.5.2 *Beskrivning av försöksverksamheten*

Socialstyrelsen framställde i sin petita 1964 krav på avsevärda förstärkningar, särskilt av vårdpersonalen vid ungdomsvårdsskolorna. Kungl. Maj:t svarade i statsverkspropositionen att man inte var beredd att tillgodose dessa krav utan att man först gjort en allsidig undersökning av personalläget vid några ungdomsvårdsskolor. Statskontoret och socialstyrelsen fick 1965 i uppdrag att genomföra en förundersökning för att få deskriptivt underlag till försöksplaneringen. Personalläget och elevattityder undersöktes vid Lövsta och Ryagårdens yrkesskolor.

Som resultat av förundersökningen konstaterades att eleverna allmänt sett hade en negativ attityd till vården. Skälen till detta kunde hänföras till flera omständigheter. Det förelåg brister både när det gäller vårdens planering och dess genomförande. Samtidigt var det uppenbart att skolan i stor utsträckning saknade de personella resurser som krävdes för att tillämpa vad som kan betecknas som känd vårdmetodik. (Gordan, 1973, s. 22)

Samma år som rapporten från förundersökningen inlämnades (*Kartläggning*, 1966), uppdrog Kungl. Maj:t åt socialstyrelsen att i samråd med statskontoret genomföra en försöksverksamhet vid Ryagårdens yrkesskola. Enligt direktiven skulle man med bl.a. varierande personalinsatser i vårdarbetet pröva nya arbetsmetoder och behandlingsformer samt studera effekten härav i vårdhänseende.

Några ord bör inledningsvis sägas om personalläget före och under försöksverksamheten. Redan då jag gjorde min undersökning 1961 fanns det nästan lika mycket personal som elever. Skolan hade före försöksverksamheten 1966 plats för 77 elever och skolans personalstat upptog tjänster för 1 överläkare, 1 rektor, 1 psykolog, 6 assistenter, 2 översköterskor, 27 vårdare och tillsyningsmän, 11 tjänster för arbetsträning samt 10 tjänster för ekonomi- och kontorsfunktioner. Detta måste redan betecknas som goda personalresurser, speciellt med hänsyn till att alla elevplatserna långt ifrån är besatta. Vid försöksverksamheten fick skolan ytterligare 1 tjänst som fritidsassistent, 1 förste assistent för vård utom skolan, 1 sjuksköterska, 9 vårdare och för att biträda försöksledningen 1 av 2 begärda psykologer.¹⁾ Genom arbetstidsförkortningen tillfördes skolan senare ytterligare ett antal tjänster.

Sedan skolans behov av förstärkta vårdresurser tillgodosetts och personalen instruerats, uppställdes som allmän målsättning för försöksverksamheten dels att göra vårdinsatser på de områden där kartläggningen påvisat brister ifråga om psykoterapeutisk

¹⁾ Se Gordan, s. 27, 32 och 68.

behandling, regimbehandling, fritidsverksamhet och elevernas fysiska träning, dels att säkra att känd vårdmetodik i övrigt kom till användning bl.a. genom en effektiv behandlingsplanering. (Gordan, s. 32)

Enligt utredningen använde man sig av ett "multiterapeutiskt tillvägagångssätt". Detta omfattade utbildning av personal, personalkonferenser, handledningsgrupper för gruppledare, behandlingsplanering där varje elev skulle behandlas vid minst tre behandlingskollegier, utökad medicinsk-psykiatrisk behandling, förbättrad psykologisk diagnostik, programmerad elevintroduktion och behandlingsprogram, programmerade enskilda samtal, programmerade gruppssamtal, obligatorisk fysisk träning, intensifierad fritidsverksamhet med hjälp av fritidsledare och ett antal kursledare utifrån, regimbehandling med bl.a. programmerad undervisning, omprövning av de traditionella yrkesgrenarna och arbetsträning, kompletteringsundervisning med timlärare utifrån; det innebar vidare att elevråd organiserades, disciplinavdelningen blev behandlingsavdelning, en andra utskrivningsavdelning tillskapades och båda utskrivningsavdelningarna fick en behandlingsintensitet som nära motsvarade den i vård inom skolan, vård utom skolan förbereddes och effektiviserades på olika sätt.

10.5.3 *Utredningens resultat*

För att utvärdera effekten av försöksverksamheten använde sig försöksledningen av en kontrollgrupp som vistats på samma ungdomsvårdsskola före experimentperioden. Två kontrollmätningar företogs under senare halvåret 1966. Under experimentverksamheten, som påbörjades 1967 och avslutades i slutet på 1968, företog man 4 tvärsnittsmätningar med tre till sex månaders intervaller samt 3 longitudinella mätningar av eleverna (14 dagar efter intagningen, tre månader efter intagningen och omedelbart före placering i vård utom skola eller senast 6 månader efter intagning). Dessutom företogs intervjuer med personalen. Vissa statistiska data insamlades också.

Som huvudhypotes uppställes: "Den fysiska och psykologiska miljön på en ungdomsvårdsskola har betydelse för elevernas och personalens attityder." Vidtages förändringar i denna miljö såsom ovan exemplifierats, "åtföljs de av förändringar i positiv riktning i elevernas och personalens attityder och beteende" (ibid., s. 232). I olika underhypoteser exemplifieras i vilka områden dessa attityd- och beteendeförändringar förväntas äga rum. De ska komma till uttryck i 1. "mer positiva attityder till den vård och behandling skolan kan erbjuda", 2. attitydförändringar i positiv riktning till kamrater och jämnåriga, personalen på skolan, vuxna utanför skolan, samhällets representanter och institutioner, 3. förändringar i elevernas psykiska och fysiska hälsotillstånd, i icke-verbalt beteende som minskad oro och färre rymningar, "förändringar i anpassning på och identifiering med skolan, såsom större deltagande i skolans aktiviteter" och 4. "bättre anpassning i vård utom skola". Samtliga hypoteser utom den sista anses verifierade.¹⁾

¹⁾ På motsvarande sätt formuleras ett antal hypoteser för personalförändringar som också nästan samtliga anses verifierade. Att vissa personalgrupper, speciellt yrkeslärarna, ogillade förändringarna framkommer dock.

Gordan sammanfattar utredningens resultat: "En intensiv insats under begränsad tid med ett multiterapeutiskt tillvägagångssätt kan ge påtagliga effekter på en institution av typen Ryagården" (s. 249).

10.5.4 *Kritik av utredningen*

Utredningens resultat är av stort intresse dels därför att den studerade ungdomsvårdsskolan är en ovanligt behandlingsinriktad institution dels därför att undersökningen är den enda större som publicerats i Sverige inom behandlingsforskningen.¹⁾ Vi ska närmare granska Gordans avhandling, som är den senaste framställningen av försöksverksamheten, men endast beröra förutsättningarna för undersökningen och dess viktigaste resultat. Utrymmet tillåter inte en detaljkritik, ehuru en sådan vore befogad.

Som framgått av historiken var denna evaluering ett beställningsuppdrag, som dessutom hade karaktär av *statlig utredning*. Felkällor sammanhängande härmed diskuteras emellertid inte i avhandlingen. Försöksledningen som bestod av fyra höga tjänstemän från socialstyrelsen, vistades var tredje månad minst en vecka på skolan i samband med mätningarna, enskilda ledamöter avlade oftare besök och dessutom hölls "kontinuerlig kontakt per brev och telefon med befattningshavare på skolan". De regelbundet återkommande besöken, som "planerades noggrant", hade till uppgift att informera personalen och eleverna om försöksledningens intentioner samt att ge feed-back information om situationen på skolan.

En central uppgift för försöksledningen var att informera och motivera personal och elever på ett sådant sätt att förutsättningar skapades för att planer och beslut skulle genomföras. (s. 24)

Utredningen är ett exempel på *aktionsforskning* även om denna term inte nämns. Genom att socialstyrelsen är det verk som har ansvaret och beslutanderätten över skolorna kunde försöksledningen vara behjälplig att effektivt fattade beslut men kunde givetvis härigenom också påverka själva forskningsresultaten. Av personal på skolan har jag hört att "forskningsgruppen" kom ner och tog temperaturen på skolan sedan man förvissat sig om att den var inne i ett lugnt skede. Gordan påpekar också att mätningarna kan influeras av tillfälliga skeenden på skolan:

De skulle t.ex. kunna bli alltför negativa under en tillfällig orosperiod eller efter en akut händelse som haft negativ inverkan på elevernas allmänna inställning till skolan. (s. 45)

Men försöksledningen hade också genom sin placering i maktens centrum möjlighet att komma med sanktioner av olika slag. Eleverna erbjöds tydligen en icke oväsentlig belöning genom att vårdtiderna minskades högst påtagligt under experimentperioden, från genomsnittligt 5,7 månader 1967 till 3,5 månader 1968 (s. 35 och 247). Typiskt nog diskuteras inte effekten av denna förändring, som i och för sig kunde haft större betydelse för att göra eleverna

¹⁾ Sedan detta skrevs har Brinck & Larssons manuskript utkommit i tryck.

mer positivt inställda till skolan än samtliga behandlingsåtgärder samman- tagna. Utifrån en prisoniseringshypotes borde dessutom kortare tider motverka negativa effekter av anstaltsvistelsen.

Enligt Gordan bygger institutionsforskningen på "antropologiska och socio- logiska rön och metoder" (s. 4), men inom försöksledningen fanns *ingen sociolog* representerad och man har heller inte utnyttjat någon sådan sakkun- skap utifrån, vilket lett till uppenbara brister i utredningen metodiskt och teoretiskt.¹⁾ Institutionsforskning är genom de stora spänningarna i institu- tionsmiljön ytterligt känslig forskning (se kap. 3.2.3), och en försiktighetsåtgärd som alltid brukar vidtagas är att hålla personalen på avstånd vid intervjuer med de intagna. Försöksledningen har istället använt avdelnings- assistenterna som intervjuledare (s. 55) och i stor utsträckning administrerat formulären i samband med programmerade enskilda samtal (s. 132). Risken att personalen otillbörligt påverkat elevernas svar påpekas emellertid inte.

Det *strukturella betraktelsesätt* som kännetecknat all institutionsforskning saknas också helt. Tanken att tvångsomhändertagandet och anstalts hierar- kiska struktur skulle kunna skapa strukturella hinder för behandling framförs aldrig. Om de intagna inte är positiva till vården, tycks det endast kunna bero på att vad som odefinierat kallas "känd vårdmetodik" inte tillämpats — varför "känd vårdmetodik" inte skulle vara känd av psykologer och psykiatrer sägs dock inget om.

Det snävt behandlingsinriktade synsättet framkommer också i val av littera- tur och kommentarer härtill. Gordan har inte kunnat undgå Polskys klassiska studie "Cottage Six" och skriver att författaren

lyckades... ge en förklaring till, varför en i psykoterapeutiskt avseende så väl ut- rustad institution som Hollymead åstadkom så begränsade behandlingsresultat. --- Undersökningen belyser på ett instruktivt sätt riskerna av att introducera specifika behandlingsmetoder utan hänsyn till och integration med institutionens totala miljö, vilket är en av den moderna miljöterapiens huvudteser. (s. 6)

Bortsett från att läsaren lämnas i okunnighet om vad som menas med "modern miljöterapi", förefaller det som om Gordan missat poängen i Polskys tes, vilken är att genom den sociala strukturen på en tvångsinstitution, behandlingsinrik- tad eller inte, bygger de intagna upp ett samhälle som är deras, med normer som är deras, med ett innehåll som är anti-terapeutiskt och anti-socialt, vars funktion är att göra dem oåtkomliga för terapi, individuell eller i grupp.

Gordan har än mindre tagit lärdom av fängelseforskningen på området. Klassiker som Clemmer och Sykes är överhuvudtaget inte omnämnda. Men det tycks som om författaren föredrog att arbeta med vissa skygglappar.

Anmärkningsvärt är också att jag vid den av mig genomförda litteraturgenomgången inte lyckats hitta en enda vetenskaplig undersökning rörande ungdomsvårdsinstitu- tioner för flickor. (s. 4)

¹⁾ Försöksledningen tycks dock omedveten härom och uttrycker som sin uppfattning att dess "allsidiga sammansättning av psykologisk, skoladministrativ och organisatorisk expertis visade sig få stor betydelse för en effektivt ledd försöksverksamhet" (1969, s. 27).

Eftersom jag själv gjort en undersökning på samma institution endast några år tidigare finner också jag detta anmärkningsvärt. I litteraturförteckningen finns visserligen en referens till min studie i *Scandinavian Studies in Criminology* (1968), men i texten är mina undersökningar inte omnämnda, och det samma gäller Blegvads studie av en kvinnlig och en manlig ungdomsvårdsskola.

Men luckorna är många och verkar systematiska. Christie och Mathiesen, som torde vara de mest kända namnen inom nordisk institutionsforskning, ingår inte ens i litteraturförteckningen. Överhuvud behandlas knappast undersökningar eller sammanställningar av undersökningsresultat som visat negativa resultat av behandling. Vare sig Christies, Baileys, Martinssons eller Wards sammanställningar av allt tillgängligt material inom behandlingsforskningen är nämnda.

Efter dessa principiella anmärkningar ska vi övergå till att metodiskt och teoretiskt granska utredningens viktigaste resultat.

En metodiskt mycket viktig fråga är val av *kontrollgrupp*. Vid en genomgång av kontrollgruppsproblematiken inom behandlingsforskningen nämner författaren inte den metod som varit den vanligaste vid effektforskning och som också är den enda helt tillfredsställande, nämligen experimentet. Den näst bästa metoden torde ha varit att välja två ungdomsvårdsskolor, som var så lika som möjligt, och via slumpmässigt förfarande kalla den ena experimentgrupp. Men problemet avfärdas ganska lättvindigt: "Beslutet, att Ryagården skulle bli föremål för försöksverksamheten, fattades av Kungl. Maj:t" (s. 41). Försöksledningen valde som kontrollgrupp elever som vistats på skolan före experimentperioden. Denna lösning visade sig mindre lyckad då kontrollgruppen och experimentgruppen kom att skilja sig åt i en rad avseenden.

Både vid mätningar av longitudinell och tvärsnittskaraktär skiljer sig kontrollgruppen från experimentgruppen i nästan samtliga bakgrundsvariabler på ett signifikant sätt. Eleverna i kontrollgruppen är i högre utsträckning födda utom äktenskapet, uppväxta i två eller flera miljöer, omhändertagna första gången av barnavårdsnämnden i yngre ålder, har tidigare i högre grad varit på ungdomsvårdsskola och psykiatrisk klinik eller mentalsjukhus, har oftare intagningsindikatorer som kriminalitet enbart eller i förening med alkohol eller narkotika samt fler indikatorer per elev (s. 92—98). Nästan samtliga dessa skillnader är signifikanta och uppgår genomsnittligt till ca 20 %. De visar genomgående att kontrollgruppen är mer belastad.

Däremot sägs experimentgruppen ha fler elever som intagits för narkotikamissbruk. Intagningsindikationerna vid de longitudinella mätningarna visar 15 % högre andel för "narkotika" i E-gruppen medan samtidigt K-gruppen har 15 % högre andel "kriminalitet och narkotika", men skillnaderna är ej signifikanta (s. 95). En liknande tendens framkommer vid tvärsnittsmätningarna (s. 98). En bedömning gjord av skolans inspektör "efter samtal med varje avdelningsassistent" (s. 105), varvid ett antal faktorer sammanvägts på ett icke beskrivet sätt, sägs visa "den markanta ökningen av andelen narkotikamissbrukare som inträffade under experimentperioden" (s. 106). Några andra frågor tyder också på ett högre narkotikamissbruk under experimentperioden.

I stället för att slå fast att signifikanta skillnader föreligger mellan experi-

ment- och kontrollgrupper i nästan samtliga studerade avseenden glider Gordan över till att tala om "den dominerande likheten ifråga om bakgrund hos elever som tillhörde kontroll- resp. experimentperioden" (s. 112).

Signifikanta skillnader mellan kontroll- och experimentgruppens elever i fråga om familje- och uppväxtförhållanden blir obetydliga i jämförelse med vanliga ungdomars förhållanden. (s. 102)

I sammanfattningen heter det:

Bortsett från intagningsindikationen narkotikamissbruk samt hem- och uppväxtort, är det mest iögonfallande icke skillnaden utan likheten i bakgrund mellan kontroll- och experimentgrupp resp. narkomaner och icke-narkomaner under kontroll- och experimentperioden. (s. 243)

Vi ska här återvända till de faktiska skillnaderna mellan grupperna. Medan således kontrollgruppen var mer belastad beträffande personliga, sociala och kriminella bakgrundsvariabler, bedöms experimentgruppen som mer belastad vad gäller narkotikamissbruk. Efter att i resultatredovisningen ha sökt visa att kontrollgruppen utvecklas negativt och experimentgruppen positivt under anstaltsvistelsen, frågar sig författaren om "klientelförändringen" skulle kunna förklara detta resultat. Skulle den nya typen av elever ha utvecklats mer gynnsamt även om de ej blivit föremål för den förändrade vården under försöksverksamheten? Härvid konstanthålls variabeln narkomaner. Författaren finner att skillnaden mellan narkomaner i kontroll- och experimentgruppen är större än skillnader mellan icke-narkomaner i kontroll- och experimentgruppen vid mättillfälle 3, vilket kan vara ett tecken på att en differentiell behandlingseffekt som innebär att försöksåtgärderna varit mera lämpade för narkomaner än icke-narkomaner (s. 149—151). Trots detta konstaterande görs inte motsvarande kontroll för de sociala och kriminella bakgrundsvariablerna som skilde kontroll- och experimentgrupper. I den mån man sysslar med effektforskning och använder sig av kontrollgrupper som i hög grad skiljer sig från experimentgruppen, torde det vara ett minimikrav att i efterhand undersöka effekten av dessa skillnader.

Huvudresultatet av utredningen sägs vara att kontrollgruppen utvecklas negativt under anstaltsvistelsen medan experimentgruppen genomgående visar en mer "positiv attityd till vården" (s. 258). Samtliga hypoteser vad gäller elevernas anpassning på skolan påstås vara verifierade. Det bör dock framhållas att det kan vara svårt för läsaren att se att samtliga dessa attityd- och beteendeförändringar går i "positiv riktning". Presentationen av data lämnar mycket övrigt att önska. Jämförelserna mellan experiment- och kontrollgrupper uttrycks endast i form av signifikansnivåer; vare sig fördelningar eller genomsnittsvärden anges för enskilda frågor. Diagram som sammanfattar ett antal frågor saknar i allmänhet angivelser för hur skalan skall läsas.¹⁾ Dessutom är kommentarerna till tabellerna och diagrammen mycket ofta miss-

1) Angående skalan framgår endast att "Svaren på varje fråga poängsattes från 1 till 5", men vilken pol 1 eller 5 står för sägs inte (s. 115). Det framhålls heller inte att 3 står för *vet ej*, varför första diagrammet, som saknar angivelse i ord, i sig är obegripligt (s. 116).

visande.¹⁾ I de longitudinella mätningarna, där av icke förklarad anledning sedvanlig panelteknik inte används, kan man exempelvis utläsa att det sker en *minskning* i de positiva attityderna i både experiment- och kontrollgrupp i en rad frågekomplex, ehuru resultaten beskrivs på annat sätt av författaren.²⁾

Jag ska här endast återge ett resultat, som måste bedömas som undersökningens viktigaste och som samtidigt redovisas synnerligen otillfredsställande av författaren. Det gäller *återfall*, mätt som återtagningar till skolan under en observationsperiod på 3 månader under vård utom skolan. Gordan skriver visserligen att underhypotesen att "de förväntade attitydförändringarna skulle åtföljas av en bättre anpassning till vård utom skola" inte kunde verifieras (s. 262), men detta resultat påverkar inte författarens slutsatser om försöksverksamhetens positiva effekt och i den slutgiltiga sammanfattningen (s. 263) har resultatet försvunnit.

Eftersom också återfallsdata är egendomligt presenterade samtidigt som de i viss mån är uppseendeväckande, ska vi närmare granska de data som finns att tillgå. Dispositionsmissigt är kapitlet borttrollat (instoppat mellan elevernas sjukstatistik och enskilda samtal). I ett tidigare kapitel beträffande "omsättningen" går det att utläsa ur en tabell att antal återtagningstillfällen *ökat* från kontroll- till experimentperioden: från 55 år 1966 till 62 1967 och till 87 återtagningstillfällen 1968 (s. 175). Resultatet kommenteras inte någonstans. I en annan tabell angående "populationer" (s. 182) kan vi få fram att antalet elever utplacerade i vård utom skola var högst år 1966 (75 resp. 68 för de båda följande åren), medan antalet placeringstillfällen förefaller ungefär lika högt under kontroll- och experimentperioden (91 resp. 86 och 95; den första summan blir dock inte som angivet 91 utan 88). Ur samma tabell kan vi också utläsa att medan 50 % utplacerats vid mer än ett tillfälle 1966, så steg denna andel till 60 % 1968 (motsvarande siffror för elever med 3—7 placeringstillfällen var 21 % resp. 32 %). Då bör man lägga märke till att 10 elever, som intagits före september 1968, ännu ej placerats i vård utom skola i maj 1969, då undersökningen upphörde. Denna grupp, som måste betraktas som ett negativt urval, har således exkluderats.

¹⁾ Av det första diagrammet (s. 116) torde få utläsas att medan eleverna under kontrollperioden svarar att de *inte* helt instämmer i påståenden som "klarar mig bättre nu än om jag aldrig blivit intagen", så svarar experimentgrupperna i högre grad "*vet ej*" till dessa påståenden. Kommentaren lyder emellertid:

"Eleverna under experimentperiodens senare del (mätomgång E₃ och E₄) ansåg i signifikant större utsträckning än eleverna under kontrollperioden (K₁) att möjligheterna att klara sig bättre *ökades* genom vården på Ryagården." (s. 115, kursiv. min)

När det gäller attityden till systemet med ungdomsvårdsskolor sägs att det är signifikanta skillnader mellan eleverna i kontrollperiodens första och de i experimentperiodens tredje omgång. Däremot sägs inget om att i *andra* kontrollperioden och *fjärde* experimentperioden anser eleverna i lika hög grad att man lär sig mer felaktigt än nyttigt på ungdomsvårdsskolorna och att systemet som sådant är mer till skada än nytta (s. 117–118). Samma selektiva presentation gäller attityden till Ryagårdens vård och behandling (s. 118–119).

²⁾ Se t.ex. uppfattning om egna förändringar (s. 134), känsla av hjälp från skolan (s. 135), attityd till kontakt med personal (s. 137), attityd till Ryagården (s. 146). Samtliga grupper övergår till att i högre grad svara att "den här skolan har förstört mig", men Gordan kommenterar att de "tillgodogjorde sig de ökade vårdansträngningarna under försöksverksamheten" (s. 152).

Under "resultat" av uppföljningen i vård utom skola presenteras en tabell som sägs visa att "andelen återtagningar inom varje tidsperiod fördelar sig på ett mycket likartat sätt under de tre åren" (s. 183—184). Siffrorna i denna tabell stämmer emellertid inte med motsvarande i de föregående, och eftersom antal individer inte är angivet går det inte att genomsåda hur de är uträknade. Då kontroll- och experimentgrupperna jämförs, vilket torde vara mer relevant, framkommer emellertid samma tendens som lästes fram i de tidigare tabellerna: *fler bland de förstagångsplacerade i E- än i K-gruppen har återtagits* (42 % resp. 29 %). Samma resultat framkommer vid bedömningar av elevernas anpassning som gjorts av assistenterna för vård utom skola. Signifikant större andel av placeringarna under 1968 hade "dålig anpassning" jämfört med 1966, och på samma sätt hade bland de förstagångsplacerade en väsentligt större andel "dålig anpassning" i E- än i K-gruppen (43 % resp. 21 %). Beträffande indikation för återtagning förekom narkotika- och alkoholmissbruk i signifikant större utsträckning i E-gruppen. Den vanligaste orsaken till återtagning var emellertid "avvikning från placering i vård utom skola", och även här har E-gruppen högre värden än K-gruppen (s. 186).

Det bör tilläggas att i experimentgruppen fler elever placerats i utskrivningsavdelningar, ett markant mindre antal placeringar skett i storstäderna samtidigt som täta kontakter mellan skola och elev förekom i signifikant större utsträckning (s. 187—190), faktorer som förväntas *sänka* antalet återtagningar. Denna reflektion görs emellertid inte av författaren, som istället påpekar att detta "bedömes som en positiv utveckling" (s. 191).

Försök görs att bortförklara de obekväma resultaten beträffande högre återfall i experimentgruppen:

Vi vill även i detta sammanhang påminna om, att värden på ungdomsvårdsskolan utgör ett *episodiskt* inslag i elevens liv. (s. 192; kursiv. min)

Ett sådant synsätt har tidigare inte framkommit och strider helt med undersökningens huvudhypotes. I sammanfattningskapitlet heter det:

Senare års erfarenheter av olika former av narkomanvård visar mycket höga återfallsfrekvenser i narkotikamissbruk. Den från år 1966 till 1968 oförändrade återtagningsfrekvensen kan därför bedömas som en relativt tillfredsställande utveckling. (s. 260)

I den 14-sidiga sammanfattningen sägs ingenting om att antalet återtagningar faktiskt är *högre* i experiment- än i kontrollgruppen!

10.5.5 *Egen uppföljning av utredningen*

Effekter som kan iakttas i en experimentgrupp under ändrade betingelser i miljön kan antingen bero på förändringarna i stimuli eller på vetskapen hos de studerade att tillhöra en speciell grupp, som är föremål för extra uppmärksamhet. Undersökningen från Western Electric, då *Roethlisberger & Dickson* (1939) fick positiva effekter beträffande produktiviteten såväl vid förbättring som försämring av ljusförhållandena i arbetslokalerna, är det klas-

siska exemplet på den senare förklaringsmodellen.

Gordan är medveten om att även försöksverksamheten bör betraktas i detta perspektiv men avvisar tanken på en s.k. *Hawthorne-effekt* med hänvisning till att en sådan skulle ha gjort sig gällande redan under kontrollperioden, då skolan också var föremål för mycken uppmärksamhet samt att den skulle visat sig i en kontinuerlig ökning av "positiva" resultat under hela experimentperioden. Data sägs inte överensstämma med dessa antaganden (s. 157; jfr s. 230—231), ehuru resonemangen kanske inte verkar helt övertygande.

En viktig fråga i sammanhanget är om de konstaterade förändringarna blir bestående eller är övergående. Gordan diskuterar inte möjligheten att de "positiva" attityderna kan vara en effekt av försöksledningen snarare än av själva försöksverksamheten och ifrågasätter inte heller på allvar att de positiva effekterna av försöksverksamheten, vilken kom för att stanna, ska kunna permanentas. Han skriver härom endast följande:

Denna fråga har mig veterligt icke blivit föremål för uppmärksamhet i något behandlingsforskningsexperiment. Jag finner det angeläget att göra en efterundersökning inte endast på elevernas utan även på personalens och hela institutionens utveckling ett antal år efter experimentperiodens slut. (s. 245)

Olsson & Thulin har således under min handledning gjort en dylik efterundersökning. Eftersom deras uppsats förelåg i stencilerat skick redan 1970 och Gordans avhandling kom först 1973, hade det funnits möjlighet att ta del av resultaten. Men något intresse av att söka sammanställa våra resultat har inte dokumenterats. En jämförelse mellan försöksledningens data och vår senare uppföljning har t.o.m. i princip visat sig omöjlig att genomföra, eftersom försöksledningen i sina rapporter aldrig presenterat någon form av rådata, vilket erfordras för komparativa studier. Trots upprepade kontakter med personer i försöksledningen och i socialstyrelsen har vi inte lyckats erhålla *fördelningarna* på de enskilda frågorna (se även Olsson & Thulin, s. 2).

Som tidigare framgått presenteras i tabellerna över de enskilda frågorna endast signifikansnivåer, medan medelvärden kan utläsas ur diagrammen vilka sammanfattar resultaten från flera frågor. Eftersom vi valde ut 20 frågor av de ursprungliga 54 kan vi inte rekonstruera motsvarande frågekomplex. I ett fall finns dock frågor i samma "attitydområde" och i två fall ges medelvärden för enskilda frågor, och dessa ska presenteras nedan.

Ämnesområdet "attityd till regler och disciplin" bestod av två frågor, "De flesta av reglerna och bestämmelserna på skolan är för hårda" och "Personalen här på skolan tar till bestraffningar för ofta". Medelvärdena är här identiska för våra mätningar 1970 och för experimentperioden, vilka i sin tur är mycket lika kontrollperiodens. Den enskilda frågan "Vi har för lite att göra på fritiden här" gav ett lika högt medelvärde 1970 som genomsnittet för mätningarna under experimentperioden, ehuru lägre än under den sista mätningen (E_3); här hade kontrollperioden lägre värden. Den andra frågan "Jag tror inte att det är skadligt att knarka någon gång ibland", vilken mäter en mer intressant attityd behandlingsmässigt sett, visar däremot ett lägre värde 1970 än någon av försöksledningens mätningar under såväl experiment- som kontrollperiod. På denna fråga har också kontrollgrupperna genomgående

högre medelvärden än experimentgrupperna och de senare visar enligt diagram snarast en minskning under experimentperioden.¹⁾

Tabell 10:6. Jämförelse mellan resultat av några attitydfrågor från utredningen och egen uppföljning (medelvärden).

	K1	K2	K3	E1	E2	E3	K	E	1970
Regler (K-E:9, 19=70:19, 20)	3.5	3.3	3.8	3.8	3.5	3.5	3.5	3.6	3.6
Fritid (K-E:52=70:6)	2.0	1.0	0.8	2.6	2.8	3.1	1.3	2.8	2.8
Knark (K-E:39=70:14)	3.8	4.2	4.1	3.8	3.7	3.7	4.0	3.7	3.3
N	33	26	25	69	66	49	(84)	(184)	26

Av de få frågor som går att jämföra tycks således den mest centrala attityden vad gäller inställning till narkotika visa en kontinuerlig försämring från kontroll – över experimentperiod till efterundersökningen.

10.5.6 Egna resultat från en uppföljning 1961—1970

Även om det i stor utsträckning misslyckades att jämföra våra resultat från efterundersökningen med den statliga utredningens genom att den senare inte förmådde ställa sina data till förfogande, kan en väl så intressant jämförelse göras mellan våra egna data från en undersökning ett par år före försöksverksamheten och en annan ett par år efter. Gordan talar om tiden före de intensifierade vårdinsatserna som om det vore en mörk tid i ungdomsvårdsskolornas historia, men trots allt känner man igen många av de nya parollerna från den gamla tiden. Detta kan exemplifieras genom ungdomsvårdsskolans användning av slutna avdelningar, vilket ganska väl avspeglar dess behandlingskaraktär. Gordan skriver:

Under kontrollperioden tjänstgjorde skolans specialavdelning till övervägande del som *korrektionsavdelning* för elever som förorsakade disciplinära problem. (s. 81; min kursiv.)

Men redan i början på 60-talet kallades denna specialavdelning inte för disciplinavdelning utan för ”*behandlingsavdelning*”. Det hette t.ex. redan då att man placerade elever där inte för att de hade rymt utan för att de var ”rymningsbenägna”. Den radikala förändring som försöksledningen talar om låter ingalunda ny för den som tidigare har erfarenhet från skolan. Följande uttalande av Gordan kunde lika väl ha gjorts i början på 60-talet:

¹⁾ För det ursprungsmaterial som jämförelserna här bygger på se Gordan, s. 132 f. och frågeformulär II i bilaga 6 A, vilket användes vid de longitudinella mätningarna. Olsson & Thulin återger sin skala med fördelningar i bil. 2. Jämförelserna bygger på medelvärden som kunnat utläsas ur försöksledningens diagram för de enskilda mätningarna och totalt (K och E) har beräknats utifrån dessa (Gordan, s. 141, 144 och 149 eller Socialstyrelsens rapport, s. 148, 149 och 150) samt kunnat framräknas från Olsson & Thulins fördelningar. Medelpoängen återges i *tabell 10:6*. Eftersom mer än hälften av frågorna i försöksledningens skala var positivt riktade ändrades riktningen i vissa fall, vilket av de här redovisade frågorna gäller 1970:14. *Högre* medelvärden uttrycker genomgående mer ”positiv” attityd officiellt sett.

Således skulle intagning av elever motiveras av att de var i behov av intensivare kontakt med personal och/eller i behov av den trygghet, som en stängd avdelning kan innebära för impulsdrivna elever. (s. 81)

Officiellt hette det under hela denna tioårsperiod att "vistelsen på avdelningen ej skulle ha karaktär av straff", men en majoritet av eleverna upplevde vid varje måttillfälle ändå placeringen "*som ett straff*".¹⁾ Försöksledningen satte också upp som målsättning att begränsa isoleringarna "till ett minimum", men vid båda måttillfällena hade mer än hälften "varit på isolering", och det är härvidlag ingen skillnad mellan 1961 och 1970.²⁾ Isolering, eller "*avskiljning*" som den nya termen lyder, ska heller inte betraktas som ett straff utan tillgripas för elevernas bästa. Ser vi på de konkreta anledningarna till isolering svarade dock vid bägge tillfällena drygt hälften av eleverna med "rymnningar". Övriga skäl vid det senare tillfället var "skällde på personal", "spritpåverkad", "vägrade arbeta", "dålig uppsattare" och en som svarade "ville dit själv". På en annan fråga var de hade placerats efter sista rymningen svarade en femtedel att de isolerats och ytterligare en tredjedel att de placerats på en sluten avdelning. Men den officiella behandlingsideologin vad gällde bestraffningar var givetvis en annan; så här svarade rektorn 1970 på frågan vad man gjorde med en flicka som rymt.

Det är ingen bestraffningsform som äger rum, exempelvis kan man bli isolerad en viss tid, för att man har gjort något, även om den möjligheten finns, enligt . . . i . . . ungdomsvårdsskolestadgan. Vi har funnit, att det ger inga som helst behandlingsresultat, det skapar i stället motsatsförhållanden. Det som gör att en flicka kommer på specialavdelning har jag redan nämnt, det är alltså frågan om rymningsbenägna flickor, som vi måste hjälpa att vara kvar, under tiden vi arbetar på deras utplacering. Vi har alltså inte indragning av något, det är ju så att exempelvis när det gäller permissioner, så kan det ges dels för visad skötsamhet och dels permissioner som ges av terapeutiska hänsyn, och det är väl på det viset att huvudparten av våra permissioner, eller *ledigheter* som vi föredrar att kalla dem för, dom ges numera av terapeutiska hänsyn, det vill säga att man kan exempelvis efter en avvikning, eller dåligt uppförande, eller vad man ju vill, kunna få en ledighet, därför att vi bedömer att ledigheten kan ha en positiv effekt på den behandling som vi påbörjat. (P.I., s. 31—32)

Möjligen har den ideologiska fraseringen utvecklats ytterligare under åren men elevernas upplevelse av "behandlingssituationen" tycks relativt oförändrad.

Men vi ska något mer systematiskt undersöka förändringarna i elevernas inställning under denna tioårsperiod. Av sammanlagt ett par hundra intervjufrågor som ställdes till eleverna 1961 upprepades ett femtiotal 1970. Flertalet

¹⁾ En faktisk förändring ägde ändå rum på specialavdelningen som innebar att eleverna inte längre låstes in på sina rum under nätterna. Denna ändrade praxis ledde inte som personalen befarade till ett ökat antal överfall men däremot till minskat antal suicidförsök. "Under sista halvåret 1967 förekom oro och suicidförsök vid 26 tillfällen men under motsvarande tidsperiod 1968, då eleverna icke längre var inlåsta på natten, endast vid 10 tillfällen" (Gordan, s. 82). Enligt verksamhetsberättelsen för 1969 förekom under året 14 suicidförsök.

²⁾ Däremot tycks isoleringstiderna ha förkortats. Medan de tidigare uppgick till 3 eller 6 dagar kom de senare ofta att begränsas till 1 dag.

av dessa frågor ger inte skillnader i svarsfördelningarna som är signifikanta ($n=77$ år 1961 resp. 26 år 1970). En genomgång av samtliga förändringar visar att minst lika många går i negativ som positiv riktning.

Det kan således synas som om de massiva vårdinsatserna under försöksverksamheten, som sedan inkorporerades i systemet, inte satt några varaktiga spår i elevernas attityder. Men vi bör minnas att eleverna inte är desamma och att en systematisk förändring i elevunderlaget kan ha skett. Ett test angående självrapporterad asocialitet och brottslighet, som administrerades vid bägge tillfällena, antyder att eleverna 1970 var mer belastade än 1961. Eleverna uppger högre frekvenser inte bara för knark utan också för olika brott.¹⁾ Liknande data insamlades emellertid inte av försöksledningen.

Men trots en eventuell "klientelförändring" kan det vara av intresse att närmare granska de skillnader som framkommit i elevernas inställning till behandlingen på Ryagården. Ökningen i personalstyrkan och den bättre personalutbildningen tycks ha lett till en mer positiv attityd till olika personal-kategorier, speciellt till vårdarna. Personalen uppges oftare delta i elevernas samtal och detta uppskattas också mera 1970 än 1961. Men även om eleverna "gillar" personalen bättre, är det fler som uppger att såväl de själva som de andra ser på personalen som "*socialknektar*" 1970 än 1961. På samma sätt är det också fler vid det senare tillfället som ser på Ryagården som en "*straffanstalt*", ehuru också fler svarat "behandlingsinstitution", medan "yrkesskola" blivit ett än mindre vanligt svar. Eleverna uppger sig trivas ungefär lika bra, ehuru gruppen som svarat "mycket dåligt" ökat. Antalet rymningar är emellertid väsentligt högre 1970.²⁾ Anmärkningsvärt nog är det ingen skillnad i elevernas bedömning av de andras behandlingsbehov när det gäller narkotika- eller spritmissbruk under denna tioårsperiod och 1970 är det endast 12 % som anser att de själva absolut har behov av behandling. En lika stor majoritet säger vid båda tillfällena att den obestämda tiden inte är bra, och en än större andel säger 1970 att de flesta skulle föredra ett tidsbestämt fängelsestraff. Eleverna tycker i än högre grad att de inte lär sig något de har nytta av i framtiden och de är än mer inställda på att bara få tiden att gå år 1970. Vid båda tillfällena säger en majoritet att de inte har nytta av något av de alternativ som skolan skulle kunna erbjuda vad gäller fysisk träning, yrkesut-

1) Att narkotikamissbruk var mycket vanligare i början på 60-talet än vad som officiellt antogs framgår dock av en studie av *Rymer-Rythén* (1961), som visar att eleverna på Ryagården hade stor erfarenhet av en rad farliga preparat redan 1961. I min intervjuundersökning svarade drygt en fjärdedel att de blivit intagna för missbruk av narkotika eller alkohol och nästan hälften trodde de flesta flickorna var intagna av detta skäl.

2) År 1970 uppger 81 % att de rymt någon gång mot 51 % 1961. Antalet rymningar är också väsentligt högre 1970: 67 % uppger sig ha rymt 6 gånger eller mer och 24 % mer än 21 gånger! Enligt skolans egen statistik är det totala antalet avvikningar ungefär 300 per år. Enligt uppgifter från polisen lär det reella antalet avvikningar ligga på en mycket högre nivå.

Rektorn svarar undvikande och något vilseledande på en fråga om antal rymningar. "Jag kan inte direkt säga hur många det är . . ." och hävdar att siffror inte ger en rättvisande bild. "Där har vi den stora gruppen då, som aldrig avviker, och så har vi den då som ständigt avviker." (s. 33) Den "stora gruppen" skulle enligt tidigare uppgift uppgå till 19 %!

bildning, arbetsträning, skyddad tillvaro, bättre vanor eller samhällsanpassning. Mer än dubbelt så många 1970 som 1961 anser dock att de enbart tar skada av anstaltsvistelsen. På en öppen fråga på vad sätt man tar skada svarade fler 1961 med olika typer kriminaliseringssvar ("vad man inte kunde tidigare det lär man sig") medan fler 1970 svarade med olika typer av institutionaliseringssvar ("förlappad" och "folkskygg" är två vanliga svarsalternativ medan alternativet "stämplad" tillkommit).¹⁾

Man får ett intryck av att trots de intensifierade insatserna på en rad vårdområden och trots den kortare vistelsen på skolan, har anstaltsanpassningen snarast tilltagit. Olsson & Thulin kommenterar vad de finner vara en "påfallande negativ attityd till vården":

Med tanke på att eleverna i stort sett trivs ganska väl på skolan och är positiva till den personal som förmedlar vården, är deras avvisande inställning anmärkningsvärd. Detta tyder på att allmänt välbefinnande på skolan är ett kriterium på anstaltsanpassning snarare än på gott vårdresultat. (s. 36)

Enligt verksamhetsberättelsen från 1970 skedde behandlingsplaneringen i enlighet med den modell som tillämpades under försöksverksamheten. Rektorn svarade senare samma år på frågan om det skett några förändringar efter försöksverksamheten.

Man kan väl säga på det här viset att situationen är dessvärre likadan som den var när vi slutade försöksverksamheten. Eh, det har alltså gått ett år ungefär, sen försöksverksamheten slutade och . . . det har tyvärr varit ett år av stillastående i mångt och mycket. (P.I., s. 39)

Situationen på skolan skulle således vara ungefär densamma när vi gjorde vår undersökning och när försöksledningen gjorde sin, och ändå föreligger så helt olika rapporter. Skillnaden skulle kunna förklaras med hjälp av en Hawthorne-effekt under förutsättning att vi inte trodde på rektors beskrivning: det bör nämnas att skolans psykolog inte tycker att han känner igen Ryagården under försöksverksamheten i den bild socialstyrelsen ger i sin rapport (P.I., s. 56).

Den väsentligaste förklaringen till skillnaden tror jag dock är att finna i att försöksledningen var en statlig utredningsgrupp som önskade uppnå vissa resultat. Gruppen var besjälad av det i och för sig vällovliga syftet att visa att utökade och förbättrade personalresurser ledde till bättre vårdresultat, vilket i sin tur skulle påverka statsmakterna att bevilja mer medel till att upprusta även övriga skolor. Exemplet med Ryagården, belyst med material från en statlig utredning och oberoende undersökningar före och efter försöksverksamheten, torde väl illustrera behovet av *oberoende forskning* när det gäller så känsliga och svåra områden som behandlingsforskning.

¹⁾ Två elever säger dock spontant att de lärt sig knarka på skolan. En assistent på skolan säger härom: "Kamratpåverkan är oftare negativ än positiv. Under min tid på skolan här har kanske 6-7 elever som varit knarkfria börjat efter att ha varit här." (Olsson & Thulin, s. 41)

10.5.7 *Det terapeutiska samhället*

Begrepp som terapeutiskt samhälle och miljöterapi har blivit något av modetrender vilka används i vitt skilda sammanhang.¹⁾ En förutsättning för att det sociala systemet ska kunna bli ett terapeutiskt verksamt medel synes vara att det kustodiella draget i anstalten minskar och tvångsmakt ersätts med normativ kontroll. *Maxwell Jones* (1968), som lanserat idén om det terapeutiska samhället vilket främst blivit känt genom hans *Henderson Hospital*, har angett följande principer som viktiga: ett gemensamt mål, frivillighet, demokratisering, öppna kommunikationer, symptomtolerans, realitetskonfrontation.²⁾

Sundin (1970, s. 162), som gett en initierad skildring av det terapeutiska samhället, nämner att de flesta försöken gjorts inom den psykiatriska vården men att det finns färskare experiment vid svenska ungdomsvårdsskolor och hänvisar till socialstyrelsens rapport *Försöksverksamheten vid Ryagårdens yrkeskola* (1969). Jag antar att det kan vara fullkomligt berättigat att se på försöksverksamheten vid Ryagården som ett exempel på ett försök att förverkliga det terapeutiska samhället. Visserligen är frivillighetsprincipen inte genomförd,³⁾ men i övrigt har man ansträngt sig att rikta de totala resurserna, hos personal och elever, mot ett gemensamt, rehabiliterande mål och sökt använda sig av de instrument som nämnda principer leder till.

Vi ska kortfattat beskriva några viktiga strukturella hinder som kan iakttas på Ryagården när det gäller att realisera ett s.k. terapeutiskt samhälle. I och med att frivillighetsprincipen inte är uppfylld, kan knappast ett gemensamt mål existera för både elever och personal. Men jag tror man kan gå längre och påstå att det inte ens finns *ett gemensamt mål* för de olika personalkategorierna. Det finns en klyfta inte bara mellan vårdare och andra befattningshavare utan också mellan de administrativa experterna och behandlingsexperterna.

Vid *Olsson & Thulins* intervjuer med vårdarna var det endast ett par som vid en målfråga svarade med den officiella målsättningen, och på frågan vilken målsättning de upplevde i det dagliga arbetet svarade hälften på ett sätt som direkt avvek från den officiella målsättningen, som t.ex. "förvaring under viss tid, så ut med dom igen, och så kommer dom igen, och ut med dom igen, och så..." (s. 15) Man kunde i vårdarnas svar också klart iaktta en

¹⁾ För ett försök att reda ut begreppen se "*Miljöterapi*", utg. av *Båge et al* (1969).

²⁾ *Rapport* (1960), som gjort en kritisk värdering av det terapeutiska arbetet vid *Henderson Hospital*, betecknar de värderingar som genomsyrar arbetet för en ideologi (han urskiljer fyra huvudprinciper: "democratization, permissiveness, communalism, reality confrontation"). *Perrow* (1965) har i en kritik av det terapeutiska samhället sagt att man har "mistaken an ideology for a technology".

³⁾ Vissa auktoriteter tycks dock tro att det endast är en tidsfråga innan frivillighetsprincipen är genomförd. Så här svarar f.d. familjeminister *Camilla Odhnoff* på en fråga om de intagnas medinflytande på sin egen behandling:

"Det finns en dom bakom att de skall till ungdomsvårdsskola. Men genom att skolorna nu har ändrat attityd och genom att rollerna håller på att utvecklas på ett så helt annorlunda sätt, uppfattas det inte längre som ett straff. Det är istället vård delen som har börjat överväga så kraftigt, att ett av kraven på en ungdomsvårdsskola idag är att man ska göra det möjligt för eleverna att komma dit efter egen hänvändelse." (*Makt att vårda*, 1970, s. 179)

målförskjutning, där de övergick till att tala om metoderna istället för målen och där medlen blev mål i sig själva (Merton, 1957). Vårdarna hade tilltro till läkarvården, assistenternas enskilda samtal och gruppsamtal samt arbetsterapin, medan de knappast ansåg att de själva hade någon terapeutisk funktion. De "höll skutan flytande genom att utföra en massa rutiner och serva flickorna" (s. 16).

Representanter för befattningshavare i högre tjänsteställning har i sin tur vitt skilda uppfattningar om vilka metoder som bör leda till målet, delvis därför att deras diagnoser av problemet långt ifrån överensstämmer. Överläkaren — tillika chef, som vi inte vid något besök hade möjlighet att intervjua genom att hon inte befann sig på skolan — skriver i sin medicinsk-psykiatriska årsberättelse att "vi fungerar som ett litet sjukhus antingen man tycker om det eller ej". Hon kallar eleverna för "patienter" och ställer huvuddiagnosen "eufomania". Skolan hade vid denna tidpunkt två sjukavdelningar, tre legitimerade sjuksköterskor och utöver den ordinarie läkarbefattningen en konsulterande provinsialläkare med mottagning två gånger i veckan. Men när jag ställde frågan till rektorn om flickorna var sjuka, svarade han "för det första så protesterar jag emot att... skolan har en sjukhusmodell" (P.I., s. 28). Uppenbarligen föreligger en konflikt mellan den formelle chefen som är läkare och den informellt fungerande administrativa chefen. Hur labilt systemet därmed kan bli illustreras i följande intervju med skolans psykolog:

Här har väl varit flera omorganisationer av dom här sjuk- och behandlingsavdelningarna, är det riktigt?

Det varierar liksom vem som är överläkare och vem som är chef.

På vad sätt förändras det beroende på vem som är huvud här?

Ja, det... är... visar det sig att chefen är medicinare, så vill man nog gärna — så har jag fått det intrycket — att man gärna har sjukavdelningen som en rent... som en vilken som... sjukhusfilial. Med sjukhusets anda och sterilitet, med vita rockar och sängliggande och sjuksköterskor och allt som hör till ett sjukhus.

Och när det inte finns någon överläkare?

Så är det... Så har man gått över till exempel vi hade en period här för inte så länge sedan då läkaren var borta, då vi försökte till exempel att ha elever på sjukavdelning 1 att de kunde vara uppe och ha kläder och sådant..., och... att de skulle få vara ute och lufta sig. Men eh... så snart vår läkare kom tillbaka, så blev det satt stopp för det.

Hur är det när läkaren är på semester eller sjukskriven?

Då har vi försökt att vara... lojala.

Hur reagerar flickorna för dessa förändringar?

Det är svårt att säga. De föredrar givetvis att gå med kläder på. De känner sig ju svårt... Det är sällan en flicka är inne att hon känner sig sjuk; inne på sjukavdelning 1, alltså där de kommer först. Det är sällan man hör att de säger att de är sjuka, de är friska som fan även om de kommer direkt ifrån en knarkar-

kvart i Stockholm. Bara efter tio minuter så är de uppe och vill röra på sig och då är de friska. Och då föredrar de att ha kläder på sig och komma ut och . . . som sagt alltså, från medicinsk synpunkt så påstås det då att de skall hållas i sängen och . . . vara i nattlinnet . . . (P.I., s. 50)¹

En andra huvudprincip som ska beröras är *demokratiseringen*, vilken får tolkas som jämlikhet dels mellan olika personalkategorier dels mellan personal och intagna. Denna princip förutsätter öppna kommunikationer, där beslut diskuteras fram gemensamt och alla har ansvar för fattade beslut. Kännetecknande för försöksverksamheten vid Ryagården var också en rad kollegier och konferenser såsom behandlingskollegiet, personalkonferensen, yrkeslärarkonferensen, tillsynsmannakonferensen, handledningsgruppen och personalutbildningsgrupper samt tillskapandet av ett elevråd.

Ju mer en institution blir behandlingsinriktad, dvs. att alla arbetar mot ett gemensamt rehabiliteringsmål, desto viktigare blir det att information effektivt kan spridas mellan de olika medlemsgrupperna. I en anstalt med tonvikt på förvaring blir kommunikationsproblemet mindre viktigt, då en noggrant fastlagd ordergivning fungerar i ett auktoritärt system även med stora statuskillnader mellan medlemsgrupperna.

Vi ska närmare granska personalkonferensen, behandlingskollegiet och elevrådet för att se hur dessa konferenser fyller sina informativa och beslutande funktioner.

Personalkonferensen (PK) leds av avdelningsassistenten och består av övrig tjänstgörande vård- och tillsynspersonal på avdelningen. Behandlingskollegiet (BK) består av överläkare, rektor, psykolog, inspektör, assistenter och sjuksköterskor. I verksamhetsberättelsen nämns ingenting om elevrepresentation, men enligt Olsson & Thulin kunde det vara en eller flera elevrepresentanter vid PK och den elev vars behandlingsplan diskuterades fick närvara vid BK. Enligt den förra källan sammanträdde PK en gång i veckan och BK två gånger i veckan, medan Olsson & Thulin anger att båda sammanträder en gång varannan vecka (s. 25—27).

Personalen tycks enligt flera vittnesmål vara relativt nöjd med utformningen av båda dessa konferenser. Beträffande PK var man dock irriterad över att beslut som fattats angående exempelvis permissioner senare kunde hävas av assistenten utan förklaring. Enligt Olsson & Thulin kunde även den vårdpersonal, som inte var förhindrad av tjänsten, delta i BK men tre fjärdedelar av vårdarna ansåg att BK var dominerat av expertgruppen ("man får aldrig en syl i vädret").

Hur upplevde då eleverna dessa konferenser? De tycktes i och för sig uppskatta att någon av dem nu fick närvara under större delen av PK. "Förr va de för jävligt när hela Harpsundsligan satt på hela arslet där inne och

¹) Det kan tilläggas att motsvarande narkotikaskadade pojkar på Råby inte behandlas enligt någon liknande sjukhusmodell och anses klara sig bra initialt utan sängläge (se P.I., s. 144).

Försöksledningen måste emellertid ha ansett denna form av medicinsk behandling erforderlig; Gordan skriver: "När flickorna väl kommer till Ryagården, är de ofta somatiskt och psykiskt så djupt nergångna, att vårdens kortsiktiga mål måste vara att hjälpa dem att *överleva*" (s. 34; min kursiv.).

snackade om oss utan att vi hade en aning om vad dom sa." Att framträda inför den stora, mäktiga församling som ett BK utgör dock ha upplevts frustrerande av de flesta eleverna. Det finns många citat som visar hur flickkorna blev så nervösa att de helt glömde vad de ville säga. Eleverna klagar också över att de känner sig maktlösa, och avsikten förefaller heller inte ha varit att ge eleverna någon medbestämmanderätt. Så här beskriver psykologen ett BK:

Eleven är närvarande, men det vill säga, han skall inte vara med hela tiden, han skall vara med i slutskedet, då liksom alla har diskuterat färdigt och kommit fram till sin hemliga plan, eller vad som skall ske med eleven. Så kommer eleven in och diskuterar inte sant, för eller emot om detta beslut är riktigt eller inte. (P.I., s. 58)

Elevrådet, som skulle bestå av en av flickkorna vald representant för varje avdelning samt rektorn som sammankallande och protokollförare, hade att sammanträda en gång i veckan. Men många såväl bland elever som personal visste inte ens om att det fanns ett elevråd. Ingen tycktes veta något om vad som diskuterades eller om några beslut fattats.¹⁾

Det förefaller klart att det finns *inbyggda hinder i själva maktstrukturen* på en tvångsinstitution när det gäller att förverkliga idéerna bakom ett s.k. terapeutiskt samhälle. Psykologen på Ryagården svarar på frågan om han skulle vilja beskriva Ryagården som ett terapeutiskt samhälle.

Nej jag tycker det är en *mycket* traditionell institution. Med... auktoritär hierarki, som gör sig gällande på de flesta institutioner. Och... det här med demokrati och medbestämmanderätt som liksom är det centrala i ett terapeutiskt samhälle, det tycker jag är... tycker jag liksom... inte vi kan finna någonting av här. (P.I., s. 52)

Ändå har man uppenbarligen arbetat med det terapeutiska samhället som en modell man velat efterlikna.

Att genomföra demokratiska inslag det har jag väl inte försökt, men det jag har försökt att göra det är att... prata, om detta med terapeutiskt samhälle i olika sammanhang; bland annat vid behandlingskollegier, bland annat, och så vid olika sammanträden vi har, så har jag pratat rätt mycket om det. Och vi hade en stor konferens med Råby personal om detta här problemet. Och jag har... jag har alltså ett bestämt intryck att... själva idén med terapeutiskt samhälle har nog... en viss respons hos en del socialassistenter; men som jag sa, så tycker jag att detta är en institution med en uppbyggd makthierarki, och man kommer liksom inte längre än till socialassistentnivå. Därifrån och upp så möter man motstånd att ens diskutera. (P.I., s. 53)

Som bl.a. ett botemedel mot ett hårt strukturerat system brukar andragas införande av den *lilla gruppens princip*. På ungdomsvårdsskolorna, där ett tjugotal närvarande elever fördelas på flera olika avdelningar, kan denna princip synas väl genomförd. Men eftersom skolorna är organiserade så att det sker en förflyttning mellan avdelningarna efter vissa "behandlingsrutiner", uppstår emellertid inte stabila grupper av elever och personal som kan lära känna varandra under en längre tid. Psykologen på Ryagården beklagar att han inte kan ha en grupp "gående" p.g.a. den korta vistelsetiden och den

¹⁾ Se Olsson & Thulin, s. 27-28 och *Intervjuer med personal*, s. 52.

stora mobiliteten bland eleverna, vilket sägs omöjliggöra varje terapeutisk process. Men "ringdansen" mellan sjukavdelning, behandlingsavdelning, öppna och slutna avdelningar samt utskrivningsavdelningar har blivit "en ritualistisk princip som är djupt förankrad" (P.I., s. 49 och 55). Denne psykolog, som har en klinisk utbildning och är patientorienterad, menar att möjligheterna att bedriva någon planmässig psykoterapi är minimala, ehuru de psykiskt störda flickorna bedöms vara i stort behov av sådan terapi (narkomanin ses härvid som symptom på en underliggande psykisk konflikt).

Huvudinnehållet av diskussionen om flickan tycker jag rör sig om... om placeringen inom skolan, och på litet längre sikt, vuskplaceringen. Alltså, eh, flickans psykiska tillstånd, liksom det här, det är... det har jag ett intryck är något man vill skjuta ifrån sig, det är liksom något... som är ovisst, och som man liksom inte tar ställning till, riktigt. Man har liksom inte metoder att bearbeta det, men detta med vusk och pl- liksom ändring av det, det är liksom handfast och tryggt att ta på. (P.I., s. 49)

Vi ska slutligen jämföra Ryagården med *Råby* för att undersöka om en annan personaluppsättning, något förändrade makt- och rollfördelningar påverkar möjligheterna att förverkliga det s.k. terapeutiska samhället. *Råby* har i likhet med Ryagården en stor personalstyrka, flera behandlingsexperter och man planerade dessutom för att i än högre grad söka förverkliga den lilla gruppens princip genom att dela upp skolan i tre fristående sektioner. Denna omorganisation, som bedömdes som ett stort steg framåt i utvecklingen (P.I., s. 139), skulle bl.a. innebära att samtliga elever och samtlig personal dagligen skulle kunna träffas i gruppssamtal eller elevkonferenser. Vik. rektor låter förhoppningsfull inför denna utveckling:

Men jag tror att dom här tre åren har bara varit en inlärningsstid för att vi ska kunna träffas på någorlunda lika villkor, samtidigt, alla personalkategorier som finns på avdelningen. (P.I., s. 154)

Psykologen, som är miljöterapeutiskt inriktad och menar att om det bara finns en heltidsanställd psykolog så "kan han inte engagera sig i den enskilda behandlingen på avdelningen" (s. 157), tycks dela rektorns tilltro till den nya sektionsindelningen:

Vi tycker inte att vi har fått hitintills har fått något forum där man har lyckats komma in på ska vi säga... personliga, psykologiska problem av det slaget. Och vi har heller inte krävt det av eleverna. Men min personliga uppfattning är att... att när vi får mindre enheter och där varje elev har möjlighet att närmare lära känna alla människor, som dom människor som har med honom att göra, så finns där möjligheter till ett större förtroende för människorna som är där, och därigenom ska man också kunna *kräva* av eleverna att dom engagerar sig. Berättar om sig själva och sina problem, engagerar sig i dom och även i varandras. (P.I., s. 154—155)

Men skolans heltidsanställda psykiater, som var upphovsman till förslaget om denna organisationsförändring, beklagar att han inte tillräckligt hade studerat de reella möjligheterna att omsätta idén till praktisk verklighet:

Idén för min del bestod — den idé jag försökte lansera — var att bryta ner skolan i mindre enheter, för att liksom frigöra dom väldigt stora... eh... vad ska vi säga?... både behandlingsmässiga och idémässiga resurser som jag *vet* finns hos

vårdpersonal och arbetsledare. - - - Men vad som har hänt det är alltså att man har fått en . . . enligt min mening har man fått ett ännu hårdare . . . toppstyrt, auktoritärt system. Och det hemiska är att, dom ökade resurser, som ställdes till förfogande, dom har inte liksom kunnat utnyttjas för att utveckla värden, eller att ge mera frihet för enskilda initiativ, utan snarare har dom liksom . . . resorberats i den här ökade byråkratiseringen eller vad vi ska kalla det, utav strukturen. Så att dom har helt kommit en viss personalgrupp till godo, medan alla övriga snarast fått maka åt sig, och i den personalgruppen så har dom kommit speciella befattningshavare till godo, som så att säga har en . . . dominerande, normbildande eller på olika sätt alltså, dominerande position i den personalgruppen. Och det är en ganska otäck grej. Det tycker jag alltså. Det är en helt desillusionerande erfarenhet. Hur idéer liksom kan resorberas utav strukturen. (P.I., s. 168)

Det tycks således inte som om svårigheten att förverkliga tankarna kring det terapeutiska samhället beror på enskilda "maktgalna" chefer eller enskilda "terapigalna" psykologer, eller på att personalen inte är stor nog eller elevgrupperna inte små nog, utan på den inneboende motsättningen mellan en tvångsinstitution och ett terapeutiskt samhälle. Det förefaller helt enkelt vara en sociologisk omöjlighet att förena denna form av behandling med tvång.¹⁾

Och kanske finns det heller ingen anledning att sörja över det terapeutiska samhällets naturliga död.²⁾ Man bör inte blunda för de faror som kan medföra försök att använda dylika behandlingsmetoder. I den mån "behandlingen" inte lyckas, kan den sociala rehabiliteringen bli än svårare genom att själva omställningsprocessen torde bli än mer komplicerad.³⁾ Sundin (1970) talar om "*en ny form av institutionalisering*" (s. 182), som bl.a. baserar sig på den starka grupptillhörighet som utvecklas under institutionsuppehållet. Liknande tankegångar framskymtar i följande uttalande av psykiatern på Råby:

Det är en symptomatisk behandling, som man naturligtvis kan använda på såna ställen som är slutstationer, där det är meningen att folk ska stanna. Det . . . kan ju bli trevligare då, för både dom som jobbar och dom som är intagna. (P.I., s. 160)

¹⁾ Dåvarande rektorn på skolan, Bertil Göransson, har i boken "Vård eller förvaring" (1970) i likhet med många andra uttalat sig motsägelsefyllt angående möjligheterna att förverkliga det terapeutiska samhället. Å ena sidan framhåller han att det är "mycket angeläget" (s. 126) att pröva behandlingsmodeller som det terapeutiska samhället, och trots att han påpekar att detta kräver att "en fullständig demokratisering genomföres inom institutionen inkluderande såväl personal som intagna" (s. 127) med "delat ansvar och medbestämmanderätt" (s. 128), så finner han denna alternativa behandlingsmodell "tillämpbar även för ungdomsvårdsskola" (s. 128). I ett annat sammanhang avslöjas dock följande insikt: "Att inbilla sig att man på en anstalt kan skapa ett terapeutiskt samhälle är med andra ord felaktigt därför att man då negligerar den olösliga konflikten mellan vård och tvång" (s. 138).

²⁾ Vid alkoholkliniken på Ulleråkers sjukhus har man experimenterat med terapeutiskt samhälle på en avdelning men föreståndaren säger att "det blir för mycket av oas i längden" och avdelningen håller på att avveckla sig själv, vilket i sammanhanget betecknas som en triumf för öppenvårdssystemet (DN, 21/7 1973, reportage från Ulleråker efter en artikel av bitr. överläkaren Karin Gadd i DN den 18/7 1973).

³⁾ Rapaport (1960) skiljer härvidlag mellan behandling, då något göres åt individens psykologiska problem, och rehabilitering, som äsyftar en anpassning av individen till hans sociala roller.

Sundin pekar också på speciella urvalsproblem både ifråga om personal och klienter (s. 179). De senare sägs fungera bra endast om de har en god "*interpersonell mognad*". Henderson Hospital, som var avsett för "omogna" personer lyckades bäst med dem som klassificerades som "mogna". Ett experiment utfört av *Wilbur et al* (1966) visar att tuberkulospatienter, som till stor del bestod av alkoholister, lyckades sämre i ett terapeutiskt samhälle än med konventionell behandling om de hade "låg mognad".¹⁾ *Bernstein* (1959, 1964) har också påvisat hur barn som kommer från socialt missgynnade grupper fått en "*inskränkt språklig kod*", vilket gör det svårt för dem att förstå meningen i samtalsterapi. Eftersom deras språk är stereotyp, förstår de inte nyanserna i det vaga psykoterapeutiska språket och de kan lätt bli förvirrade och osäkra.

Men det terapeutiska samhället har inte bara sina faror för vissa klientgrupper, det kan också användas, medvetet eller ej, som ett effektivt *kontrollmedel* och som sådant ha allvarliga verkningar. *Løchen* (1965) har i sin studie av ett psykiatriskt sjukhus väl illustrerat hur "*den diagnostiska kulturen*", vid sidan om medicinering, kan bli ett kontrollmedel då den yttre kontrollen upplöses genom en till synes accepterande och förstående atmosfär. Om patienten inte vill samarbeta sägs han visa "motstånd" eller "försvara sig". *Løchen* ser den diagnostiska kulturen, där psykoanalytiska etiketter används på olika missförhållanden, som en dämpningsmekanism vid konflikter mellan ideal och realitet. Genom att sätta sjukdiagnoser på patienternas protester försvårar man hans möjligheter att lösa sina problem på ett rationellt sätt. Genom att maskera den sociala kontrollen kan man dels åstadkomma att patienten internaliserar problem, som egentligen finns i den sociala miljön, dels skapa effektiva *hinder mot sociala förändringar*.

10.6 Sammanfattning

Vi har i detta kapitel sett att behandling utgör ett viktigt led i den officiella målsättningen för såväl ungdomsvårdsskolor som fångvårdsanstalter. De intagna anser dock i liten utsträckning att de får hjälp när det gäller psykologisk behandling, medicinsk vård, yrkesutbildning, arbetsträning, teoretisk utbildning, fysisk träning eller sociala hjälpåtgärder. En majoritet anser inte heller att de är i behov av hjälp eller vård, men av dem som anser sig ha ett vårdbehov är det bara en liten grupp som tycker sig få detta tillfredsställt. Det största behovet tycks vara medicinsk vård och här föreligger också uppenbara brister på de flesta anstalter. I övrigt anser de flesta intagna att vård måste vara frivillig.

Ett behandlingsexperiment med förstärkta vårdresurser vid en ungdomsvårdsskola för flickor studeras mera ingående. Rapporter presenterade av en statlig utredning jämförs med egna uppföljningar av samma institution under

¹⁾ Interpersonell mognad bedöms enligt ett test utvecklat av Grant, Grant och Sullivan (se t.ex. *Conrad*, 1965, s. 176–212). Detta test har kommit till flitig användning speciellt i Kalifornien, där de intagna klassificeras efter "behandlingsorienterade personlighetstypologier".

en tioårsperiod. Utredningen finner att de intensifierade behandlingsresurserna har gjort eleverna positivt inställda till vården, men presentationen av Gordan (1973) kritiserar både teoretiskt och metodiskt. En granskning av data ger dessutom vid handen att återfallen är högre i experiment- än i kontrollgruppen! Mina egna data från samma institution ger mycket liknande resultat från mätningar före och efter försöksverksamheten. De skillnader som kan iakttas tyder på att eleverna visserligen blivit mer positivt inställda till personalen men samtidigt blivit mer negativa till vården som sådan. Slutligen betraktas institutionen som ett exempel på ett s.k. terapeutiskt samhälle, och de strukturella hinder som föreligger när det gäller att genomföra principer som demokratisering analyseras. Behandlingsexperterna vid såväl en kvinnlig som en manlig ungdomsvårdsskola bedömer möjligheterna att bedriva terapi vid dessa "behandlingsinstitutioner" som minimala eller obefintliga.

Det är klart att den officiella målsättningen att rehabilitera dom — om jag trodde på den — så vore det ju en konflikt. Men jag menar, det är ju i princip en fientlig miljö för pojkarna, och det kan ju vara bra att det är nån som är... åtminstone neutral. (P.I., s. 162)

11. Anstaltsreformer

Vi ska i detta kapitel främst studera vilka reformer de intagna anser viktiga på de olika anstaltstyperna. Men vi ska först säga något om vilken lagstiftning som reglerar verksamheten vid ungdomsvårdsskolorna och fångvårdsanstalterna och antyda något om de reformförslag som myndigheterna arbetat fram. Det har sitt givna intresse att jämföra vad de intagna betraktar som viktiga reformer med vad myndigheterna anser, i synnerhet som dessa vid utarbetande av sina reformförslag aldrig systematiskt undersökt de intagnas attityder.

11.1 Gällande lagstiftning och officiella reformförslag

Det kan kanske synas märkligt att i reformhänseende jämföra ungdomsvårdsskolorna med fångvårdsanstalterna då såväl gällande lagstiftning som praxis givetvis i hög grad varierar mellan dessa anstaltsformer. Det förhållandet att ungdomsvårdsskolorna i vårdhänseende anses ligga "före i utvecklingen", kan dock göra jämförelsen speciellt meningsfull. Flera av de reformer som nu föreslås inom kriminalvården gäller redan för ungdomsvårdsskolorna och vi borde där i någon mån kunna studera hur de mottagits i praktiken.

Likheterna mellan ungdomsvårdsskolorna och fångvårdsanstalterna torde dessutom vara större än olikheterna. Båda är exempel på *slutna samhällen*, mer eller mindre präglade av maktmonopol, auktoritetsbestämmande, detaljreglering, monolitism (*Gahrton*, 1969 a). Även lagstiftningen är lika såtillvida att den anvisar repressiva metoder, är negativt utformad, betonar inskränkningar i frihet, bestraffningar etc. *Göransson & Larsson* (1970) ger uttryck åt samma uppfattning:

"De strukturella skillnaderna är obetydliga mellan fängelser och ungdomsvårdsskolor. Man kan finna närmast identiska paragrafer i ungdomsvårdsskolestadgan och behandlingslagen när det gäller exempelvis arbetstvång, rättssystem inom anstalten, besöks- och permissionsbestämmelserna liksom brevcensuren eller det sexuella celibatet." (s. 138)

Verksamheten vid ungdomsvårdsskolorna regleras av "Barnavårdslagen av den 29 april 1960", som trädde i kraft den 1 januari 1961. En följdförfattning, "Kungl. Maj:ts stadga för ungdomsvårdsskolorna av den 9 december 1960", reglerar verksamheten mera i detalj.¹⁾

¹⁾ Lagtexterna återges exempelvis i *Råd och anvisningar från Socialstyrelsen nr 6 nov. 1969*; se även *Romander* (1970) och *Bramstång* (1964).

De repressiva inslagen i Sveriges första barnavårdslag från 1902 går i stor utsträckning igen i de senare barnavårdslagarna från såväl 1924 som 1960 (Göransson & Larsson, s. 17—23). Samhällsutvecklingen under 1900-talet har föga påverkat denna lagstiftning. Sociallagsutredningen, tillsatt 1968, har dock fått till uppgift att göra en översyn av vårdlagstiftningen och socialministern har i direktiven speciellt påpekat att han önskar en prövning av ungdomsvårdsskolornas ställning. Ungdomsvårdsskolorna har också varit relativt skyddade från den kritik och debatt som de senaste åren drabbat kriminalvården och även mentalvården.

Diskussionsvågorna har däremot gått höga när det gällt kriminalvården, och här har också olika betänkanden de senaste åren sett dagens ljus. KAIK, uttytt Kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården, tillsattes 1967 och kom med sitt betänkande 1971, varefter en kriminalvårdsberedning skyndsamt tillsattes som kom med sitt betänkande redan 1972. Det senare gick på remiss och förelades riksdagen våren 1973. KAIK:s betänkande föranledde mycken diskussion medan däremot kriminalvårdsberedningen gick igenom utan någon egentlig debatt. Det hette visserligen att kriminalvårdsberedningen endast var en ren budgetutredning, men den såg sig samtidigt oförhindrad att komma med helt nya förslag.¹⁾ Även om KAIK kritiserades häftigt, inte minst av KRUM, förefaller dess förslag i flera avseenden mer långtgående än kriminalvårdsberedningens. I synnerhet ansågs i departementet sloandet av arbetsplikten alltför kostnadskrävande. Men KAIK betonade också kraftigare än beredningen betydelsen av behandling och sjukvård, utbildning, fritidsaktiviteter och fysisk träning samt slopande av disciplinära åtgärder.

KAIK var av sina direktiv förhindrad att angripa brottsbalken, frivården, och t.o.m. själva anstaltsorganisationen. Den skulle endast studera anstaltsvården. Kriminalvårdsberedningen har härvidlag varit friare och den har också i sitt förslag kommit att gripa in på ovannämnda tre områden. Den föreslår en uppdelning av anstalterna i riks- och lokalanstalter, där man på de senare ska kunna skapa en bättre samordning mellan anstaltsvård och frivård samt samarbete med andra samhälleliga organ. Man vill slopa den tidigare räjongindelningen, som utöver den geografiska indelningen också bygger på de olika påföljderna, ungdomsfängelse, fängelse och internering. En differentiering ska ske av de intagna i tre grupper: "normalklientel", som ska placeras på lokalanstalterna, "intagna som är svårhanterliga eller som gjort sig skyldiga till allvarliga brott" samt en grupp som av "allmänpreventiva skäl" dömts till kortare frihetsstraff, vilka båda skall befolka riksanstalterna. Trots att uppdelningen sker utifrån strafftiderna — de som undergår fängelse i mer än ett år, ungdomsfängelse eller internering, placeras i riksanstalt — så motiveras den "med hänsyn till klienternas behov av specialiserade och personalkrävande behandlingsinsatser".²⁾

¹⁾ Se intervju med Ove Rainer, ordförande i kriminalvårdsberedningen, i *Edling & Elwin* (1972), s. 165–166.

²⁾ "PM angående ny lagstiftning om kriminalvård i anstalt m.m.", (Ds Ju 1973:9), s. 106.

Fortfarande gäller 1964 års lag om behandling i fängvårdsanstalt (1964: 541). Tillämpningsföreskrifter har meddelats i behandlingsskugörelsen (1964: 630) och ytterligare anvisningar har getts av kriminalvårdsstyrelsen i vård-cirkuläret (1968:2). Några mer radikala förändringar kan knappast behandlingslagen sägas ha undergått i kriminalvårdsberedningens version.

Utmärkande för samtliga dessa lagtexter är en uttalad *vaghet* i formuleringarna. Enligt barnavårdslagen existerar t.ex. inte brevcensur, men 44 § säger att "rektor äger, om särskilda skäl föreligger, övervaka elevs brevväxling".¹⁾ På motsvarande sätt heter det i kriminalvårdsberedningens förslag till lag om kriminalvård i anstalt: "Brev som öppnas får läsas endast om synnerliga skäl föreligger därtill. Vid öppning av brev bör den intagne såvitt möjligt vara närvarande." Enligt BvL skulle den som visar "håg och fallenhet för studier" få studera vidare, men efter skolpliktig ålder har eleverna i allmänhet inte haft möjlighet att studera även om behov och intresse förelegat. I kriminalvårdsberedningens förslag heter det: "Har intagen behov av undervisning eller yrkesutbildning eller av psykoterapeutisk eller annan särskild behandling skall sådan såvitt möjligt beredas honom med inskränkning i arbetstiden." På liknande sätt heter det: "Om ej hinder möter skall intagen ha möjlighet att dagligen vistas utomhus minst en timme." Eller: "Intagen får mottaga besök i den utsträckning det lämpligen kan ske." Nästan samtliga paragrafer är försedda med dylika reservationer, vilka här för tydlighetens skull kursiverats.

Denna kautschukbetonade lagskrivningsteknik försvarades av ledamöterna inom KAIK med att om man skulle göra lagen precis så kunde endast minimirättigheter anges och lagen skulle då bli restriktiv och inhuman för majoriteten intagna.²⁾ Men det torde samtidigt stå klart att denna lagstiftningsteknik leder till en effektiv kontroll för myndigheterna och motsvarande rättsotrygghet för de intagna.³⁾ Som Edling & Elwin (1972) uttrycker det: "Men genom att kontrollen flyttats över från lagstiftaren-politikerna till administratörerna kommer kontrollören att bli svårare att kontrollera" (s. 44). Kontrollören kan svårligen ställas till ansvar för felaktiga beslut, då den vaga lagstiftningen gör att det knappast finns någon riktig eller felaktig tillämpning.

Det är anmärkningsvärt att KAIK, som arbetade i fem år och kostade en miljon kronor, inte var representerad med och inte heller anlidade någon beteendevetenskaplig eller samhällsvetenskaplig expert.⁴⁾ Man lät visserligen byrådirektör Forsström göra en statistisk undersökning av anstaltsklientelet såsom brukligt är. Vidare beställde man en uppsats om behandlingseffekter av Norman Bishop, men den kom så sent att den inte kunde påverka kommitténs slutsatser. Kommitténs sekreterare, Margareta Paulsen, sökte dessutom inhämta viss direktinformation.

1) Se även Göransson & Larsson, s. 23.

2) Se intervju med ordförande i KAIK, justitierådet Gärde-Widemar, och riksåklagare Romander i Edling & Elwin, s. 150 och 159.

3) Generaldirektör Martinsson säger att han skulle önskat en större precisering och därmed ökad rättssäkerhet, ibid., s. 174.

4) Gahrton (1969 b) har hårt kritiserat bristen på sociologisk expertis i flera utredningar inom kriminalvården i inlägget "Kriminologerna som försvann".

"Förutom resor gjorde jag på eget initiativ en del enkäter på anstalterna, men för det fick jag påskrivit av Torsten Eriksson. Han ansåg att man skulle utnyttja kriminalvårdsstyrelsen för sådant." (ibid., s. 152)

Man lät inte beställa någon undersökning av fångarnas syn på behandlingen och lyssnade inte heller till valda representanter för dessa. Sekreteraren erkänner att detta var ett misstag.

Nej, tyvärr gjorde vi inte det om vi bortser från en KRUM-uppvaktning som kom till stånd på KRUM:s enträgna begäran och med mycket gnissel från vissa kommittéledamöters sida. Jag tror vi har missat något där, faktiskt. (s. 152)

Kriminalvårdsberedningen tog viss lärdom av kritiken och anordnade en hearing med en grupp representanter för de intagna, men dessa torde knappast ha påverkat beredningens beslut.

Såväl inom ungdomsvårdsskole- som kriminalvårdssektorn har man ofta låtit beställa s.k. klientelundersökningar men däremot aldrig någon opinionsundersökning. Klientelundersökningarna har utöver symbolfunktionen fyllt en legitimerande funktion: genom att visa vilket "dåligt material" man arbetar med har man kunnat ursäkt de dåliga resultaten.

11.2 De intagnas reformförslag

De frågor som i denna undersökning ställts till de intagna angående förbättringar av anstaltslivet gör inte anspråk på att ge en fullständig beskrivning av deras önskemål. Den visar dock i vad mån de intagna anser reformer vara av nöden och vilka typer av reformer de bedömer som viktigast. Den antyder också att dessa inte alltid överensstämmer med vad de statliga utredarna menar vara angelägna reformer beträffande de intagna.

Vid första undersökningstillfället ställdes följande fråga till de intagna: "*Vad tycker Du om följande förbättringar av anstaltslivet?* Sätt ett X för varje fråga (1—22) under Mycket viktigt, Ganska viktigt eller Inte viktigt." (J 39).

De uppräknade 22 förslagen till förbättringar har tydligen upplevts som relevanta. Genomsnittligt har 65 % av de intagna angett att förbättringarna är "mycket viktiga" och 21 % "ganska viktiga". *Tabell 11:1* anger andelen för varje delfråga som anser förbättringen vara mycket eller ganska viktig per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Mest angelägna reformer enligt de intagnas uppfattning är sådana som rör anstaltsens grad av ö p p e n h e t eller genomtränglighet. De fyra förslag som gällde systemets öppenhet har samtliga rangordningsmässigt kommit högst på listan. Totalt har 99 % ansett att det är viktigt med "*fler permissioner*", (7) varav 85 % markerat mycket viktigt och 14 % ganska viktigt. På Brättegården har 100 % t.o.m. angett mycket viktigt, medan 100 % uppgett mycket eller ganska viktigt vid samtliga kvinnliga ungdomsvårdsskolor, vid ungdomsfängelse och på Forsane. Klart lägst är andelen på Stigby (80 %), där pojkarna tycktes ha större möjligheter att röra sig fritt på ön.

"*Öppna anstalter*" (8) har totalt 97 % angett som varande viktigt. Vi finner detta svar till 100 % på Brättegården, Ryagården, Stigby och Skenäs,

vilka samtliga är öppna anstalter. Den klart lägsta andelen är 80 % på Hornö. Enligt variansanalysen föreligger den enda signifikanta skillnaden mellan Skenäs och Mariefred.¹⁾ Det förefaller som om pojkarna på den slutna Mariefredanstalten söker leva upp till sin image att vara "rymningsbenägna" och "behöva en skyddad tillvaro." Vid våra muntliga samtal deklarerade också flera av eleverna att de föredrar en sluten anstalt!

"*Frigivning efter halva tiden*" (6) har angetts som viktigt av 96 % totalt. Detta torde i och för sig vara det mest långtgående förslaget i listan, innebärande en direkt förkortning av anstaltstiden. Enligt reglerna kan frigivning efter halva tiden förekomma för fångarnas del om de skött sig exemplariskt men praktiseras endast i liten omfattning. Variationen går från 100 % Brättegården, Råby och Skenäs till lägst 88 % på Ryagården.

Så mycket som 95 % har angett att det är viktigt med "*arbete utanför anstalten*" (5) och de intagna anser detta hundra procentigt på Brättegården, Hornö och Skenäs. Den lägsta andelen påträffas på Tillberga med 91 %.

På de fyra delfrågorna om anstaltens öppenhet är det således totalt minst 95 % av de intagna som ansett reformerna viktiga, och andelarna är genomgående höga för samtliga anstaltstyper och enskilda anstalter.

Vad gäller *arbete och utbildning* gavs fyra olika förslag, vilka samtliga hamnat relativt högt på önskelistan. Av dessa förslag tyckte flest intagna att "*bättre arbetsersättning*" (4) var viktigt. Totalt angav 96 % detta med en variation från 100 % vid ungdomsfängelse och på Hornö ned till lägst 87 % på Stigby.

"*Mer yrkesutbildning*" (1) anser totalt 92 % vara viktigt, med högst 95 % på Ryagården, Hinseberg, Skenäs och Norrtälje och klart lägst 73 % på Hornö. Det är en fallande skala mellan de manliga anstaltstyperna från internering, fängelse, ungdomsfängelse till ungdomsvårdsskola. Även kvinnliga fångar ligger högre än kvinnliga ungdomsvårdsskolelever. Någon skillnad mellan könen föreligger dock inte.

Nästan lika många anser det vara viktigt med "*mer teoretisk utbildning*" (2), totalt 89 %. Högsta och lägsta värdet påträffas på kvinnliga ungdomsvårdsskolor, 95 % på Ryagården respektive det klart lägsta 50 % på Hornö. Variansanalysen visar en signifikant skillnad mellan de manliga anstaltstyperna med en fallande skala från internering, fängelse, ungdomsfängelse till ungdomsvårdsskola. Kvinnliga fångar ligger också högre än kvinnliga ungdomsvårdsskolelever.

Lika stor vikt fästes vid "*fler frivilliga kurser*" (3). Totalt anser 88 % att detta är viktigt, med en variation från 96 % på Norrtälje till lägst 70 % på Hornö. Mellan de tre kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det en nästan signifikant skillnad med Ryagården på högre nivå. Vad gäller jämförelsen mellan anstaltstyper kan samma resultat utläsas som vid föregående två frågor.

¹⁾ De variansanalytiska resultaten bör tolkas med stor försiktighet då fördelningarna är mycket sneda, såsom i detta fall. Medeltalen bygger på en gradering av de tre svarsalternativen (3 = mycket viktigt), medan procentangivelserna baseras på en sammanslagning av de båda första alternativen, vilket förklarar bristande överensstämmelse i vissa fall mellan de bägge måtten.

Tabell 11:1. "Vad tycker Du om följande förbättringar av anstaltslivet?" (J 39:1-22).

Procentuell fördelning av svar "mycket viktigt" eller "ganska viktigt" per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Mer yr- kesut- bild- ning	Mer teore- tisk utbild- ning	Fler frivilli- ga kur- ser	Bättre arbets- ersätt- ning	Arbete utan- för an- stalten	Frigiv- ning efter halva tiden	Fler permis- sioner	Öppna anstal- ter	Mindre anstal- ter	Mindre avdel- ningar
K uv										
Brättegården	88	88	75	89	100	100	100	100	89	75
Hornö	73	50	70	100	100	90	100	80	90	70
Ryagården	95	81	89	90	95	88	100	95	90	73
M uv										
Stigby	87	80	80	87	93	93	80	100	87	73
Forsane	85	81	71	91	97	97	100	97	79	84
Fagared	85	77	78	91	94	94	97	97	81	72
Råby	85	79	80	95	95	100	100	95	60	55
M uf										
Skenäs	95	85	83	100	100	100	100	100	85	80
Mariefred	95	88	91	100	95	93	100	91	83	63
K f										
Hinseberg	95	91	93	96	97	97	100	98	93	64
M f										
Tillberga	93	94	88	94	91	97	96	96	87	70
Norrtälje	95	94	96	98	92	96	100	95	74	65
M int.										
Hall	93	94	93	98	98	95	99	98	84	69
Totalt	92	89	88	96	95	96	99	97	83	68

Fort. tabell 11:1 (J 39:1-22)

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Ingen isole- ring	Ingen brev- censur	Egna kläder	Fler hobby- rum	Bättre motions- salar	Sam- lags- rum	För- troen- deråd	Mer kon- takt med KRUM	Bättre yrkes- utbil- nad per- sonal	Fler psyko- loger och psy- kiatrer	Fler grupp- samtal	Fler enskil- da sam- tal
67 80 95	67 90 95	100 90 100	78 80 95	38 44 84	67 80 95	63 90 95	56 60 80	75 44 90	22 50 85	56 60 85	56 80 95
100 83 85 79	87 84 88 90	100 91 94 95	80 88 88 89	53 73 76 65	86 100 94 90	80 81 81 94	62 63 73 71	80 69 79 84	80 64 55 74	73 69 70 95	93 79 73 84
93 84 83	98 98 95	93 75 79	100 79 86	88 83 87	98 98 88	92 83 91	67 68 93	90 91 90	88 74 89	85 81 75	90 81 91
88 82 94 87	93 95 98 94	72 67 63 83 81	80 86 94 88	93 91 89 96 85	87 90 93 97 93	89 94 97 87 89	68 70 71 87 75	94 91 95 89	88 84 79 78	77 82 80 79	88 92 82 85

Tre frågor mätte olika typer av restriktioner i den intagnes liv på anstalten, och dessa har hamnat någonstans på önskelistans mitt. "*Ingen brevcensur*" (12) har så många som 94 % ansett vara viktigt, med en variation från 98 % vid ungdomsfängelse och internering till klart lägst 67 % på Brättegården. Mellan de manliga anstaltstyperna föreligger en signifikant skillnad, där ungdomsvårdsskolorna ligger på den lägsta nivån. Mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det en nästan signifikant skillnad, där Ryagården företräder en mer censurfientlig hållning.

Totalt tycker 87 % att det är viktigt att genomföra en reform innebärande "*ingen isolering*" (11). Här förekommer en variation mellan anstalterna från 100 % på Stigby till absolut lägst 67 % på Brättegården. Mellan de manliga anstaltstyperna är det en signifikant skillnad med internering på en högre nivå. Mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det en signifikant skillnad och Ryagården har åter det högsta värdet. I övrigt noteras en tendens för intagna på de öppna fångvårdsanstalterna att i högre grad ta avstånd från isolering än på de slutna.

Det tredje förslaget innebar att de intagna skulle få ha "*egna kläder*" (13), och detta kommer längre ned på listan med 81 %. Förslaget anses viktigast där reformen redan är införd, nämligen på ungdomsvårdsskolorna. För både män och kvinnor föreligger signifikanta skillnader mellan anstaltstyperna med ungdomsvårdsskolor på en klart högre nivå. På Brättegården och Stigby är det t.o.m. 100 % som anser detta vara "mycket viktigt". Minst angeläget anses bruket av egna kläder vara på manliga fängelser, och på Norrtälje är det enbart 63 % som anser detta viktigt. Reformen bedöms som viktigare på de öppna fångvårdsanstalterna än de slutna. Kvinnorna anser i högre grad än männen vid såväl ungdomsvårdsskola som fängelse att innehav av egna kläder är en viktig reform.

Tre förslag gavs på bättre faciliteter vad gäller vissa lokaler och dessa har också placerat sig ungefär på önskelistans mitt. Överst kom "*samlagsrum*" (16), vilket så mycket som 93 % ansåg vara viktigt. Procentuellt föreligger en variation från 100 % på Forsane till klart lägst 67 % på Brättegården. Det är en signifikant skillnad mellan de manliga anstaltstyperna, där internering och ungdomsfängelse ligger på en högre nivå. Såväl kvinnliga ungdomsvårdsskolor som kvinnofängelset ligger på en lägre nivå än någon manlig anstaltstyp. Mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det dock en stor procentuell variation, där Ryagården uppvisar en så hög andel som 95 % som anser denna reform viktig.¹⁾

"*Fler hobbyrum*" (14) önskar 88 % totalt, och skillnaderna är relativt små mellan de olika anstalterna. Det högsta och lägsta värdet påträffas på de båda ungdomsfängelserna, 100 % på Skenäs och 79 % på Mariefred. Skillnaden mellan de manliga anstaltstyperna är dock signifikant, med internering på högsta och fängelse på lägsta nivå.

¹⁾ Rektorer på kvinnliga ungdomsvårdsskolor har gjort auktoritativa uttalanden om att eleverna inte är intresserade av samlagsrum, vilket kontrasterar bjärt mot elevernas egna uppgifter (se även *Pockettidningen R*, 1971:3).

Ungefär lika många anser det viktigt med *"bättre motionssalar"* (15), totalt 85 %. Här är skillnaderna större mellan de enskilda anstalterna, med högsta värdet 96 % på Hall och lägsta 38 % på Brättegården. Det är en signifikant skillnad mellan de manliga anstaltstyperna, med en fallande skala från internering, fängelse, ungdomsfängelse till ungdomsvårdsskola. Det är likaså en signifikant skillnad mellan kvinnliga ungdomsvårdsskolor och kvinnligt fängelse, där det senare ligger på en högre nivå. Dessa resultat torde i viss mån återspegla det förhållandet att motionssalar i högre grad finns på ungdomsvårdsskolorna och därför prioriteras i mindre utsträckning. Stora variationer förekommer dock mellan ungdomsvårdsskolorna. Det är en signifikant skillnad mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, där Ryagården ligger på en avsevärt högre nivå.

Två frågor berörde de *intagnas med inflytande* (se vidare kap. 14). Högst av de båda förslagen kom *"förtroenderåd"* (17), vilket 89 % ansåg viktigt. Här föreligger inga signifikanta skillnader mellan anstaltstyperna, ehuru de internerade och fångarna i någon högre grad än ungdomsfängelse- och ungdomsvårdsskoleeleverna anser detta vara väsentligt. Däremot föreligger signifikanta skillnader mellan enskilda anstalter av samma typ, vilket gäller såväl kvinnliga ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse som fängelse. Det högsta respektive lägsta medelvärde påträffas bland de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, med Ryagården på högsta och Brättegården på lägsta nivå (procentuellt ligger Norrtälje dock något över Ryagården). Bland de manliga ungdomsvårdsskolorna ligger Råby högst. Skenås ligger över Mariefred, och Norrtälje över Tillberga.

Däremot sjunker andelen som önskar *"mer kontakt med KRUM"* (18) till 75 %. Här är skillnaderna mellan anstaltstyperna däremot signifikanta. För männens del ligger internering på en högre nivå än de övriga anstaltstyperna, medan för kvinnornas del fängelset ligger högre än ungdomsvårdsskolorna. Av de kvinnliga fångarna önskar så mycket som 93 % mer kontakt med KRUM, vilket är den högsta andelen på någon anstalt. Också på denna fråga ligger Ryagården och Råby högre än de övriga ungdomsvårdsskolorna.

Fyra olika förslag gavs beträffande *vården*, två formulerade i termer av personal, såsom bättre utbildad personal och fler psykologer, och två som terapi, i form av mer samtal av olika slag. Samtliga förslag prioriterades relativt lågt.

Högst på listan av vårdförslagen kom *"bättre yrkesutbildad personal"* (19) med 89 % som ansåg detta viktigt. Det föreligger signifikanta skillnader mellan anstaltstyperna, där det för männens del är en fallande skala från internering, fängelse, ungdomsfängelse till ungdomsvårdsskola. För kvinnornas vidkommande ligger också fångarna högre än ungdomsvårdsskoleeleverna. Variationen är dock än större mellan de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna, från 44 % på Hornö till 90 % på Ryagården. Den höga andelen för Ryagården är intressant mot bakgrund av att personalen här torde ha fått mera utbildning genom åren av försöksverksamhet än på någon annan anstalt (se kap. 10.5.2).

Sist i denna vårdgrupp kommer kravet på *"fler psykologer och psykiatrer"* (20), vilket 78 % uppgett som viktigt. Här förekommer också signifikanta

skillnader mellan anstaltstyperna; denna reform anses mindre viktig på ungdomsvårdsskolorna, för såväl kvinnor som män. Det högsta enskilda värdet påträffas på Hinseberg (89 %) och det absolut lägsta på Brättegården (22 %). Mellan de tre kvinnliga ungdomsvårdsskolorna är det en signifikant skillnad där eleverna på Ryagården i väsentligt högre grad understryker vikten av fler behandlingsexpenter. Bland de manliga ungdomsvårdsskolorna ligger Råby högst. Det bör dock erinras om att såväl Råby som framförallt Ryagården är i särklass välförsedda med psykiatrer och psykologer (se kap. 5).

Vad gäller terapiförslagen vill 85 % ha "*fler enskilda samtal*" (22) och 79 % "*fler gruppsamtal*" (21). Beträffande enskilda samtal är det ingen skillnad mellan de manliga anstaltstyperna. Däremot är det en nästan signifikant skillnad för kvinnornas del, där fångarna i högre grad än ungdomsvårdsskoleeleverna betonar vikten av sådana samtal. Mellan de tre ungdomsvårdsskolorna är skillnaden också signifikant med Ryagården på högsta nivå och Brättegården på lägsta; vi har här de högsta och lägsta procentsiffrorna bland samtliga anstalter (95 % resp. 56 %).

När det gäller gruppsamtal är det ingen skillnad mellan påföljderna. Däremot är det signifikanta skillnader mellan såväl de kvinnliga som de manliga ungdomsvårdsskolorna. Råby uppvisar här det absolut högsta (95 %) och Ryagården det näst högsta värdet (85 %), medan Brättegården åter ligger lägst (56 %).

Två frågor förekom avseende anstaltens resp. avdelningens storlek. "*Mindre anstalter*" (9) anser 83 % vara viktigt och "*mindre avdelningar*" (10) totalt 68 %. Detta innebär att båda förslagen kommer långt ner på prioriteringslistan, det senare på sista plats.

Beträffande anstaltens storlek förekommer inga skillnader vare sig mellan anstaltstyper eller enskilda anstalter. Den enda tendens som kan utläsas är att kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och kvinnliga fångar i högre utsträckning betonar vikten av små anstalter. Anmärkningsvärt nog finns det absolut lägsta värdet på Råby (60 %), där man kanske skulle förvänta att de narkotikaskadade eleverna i högre utsträckning skulle önska det lugn som en liten anstalt kan erbjuda.

Beträffande mindre avdelningar är fördelningen också mycket jämn över anstalterna. Här är heller inga signifikanta skillnader mellan anstaltstyper eller enskilda anstalter. Inte ens könsskillnaden kvarstår. Däremot är det en signifikant skillnad mellan de båda ungdomsfängelserna, där man på Mariefred fäster exceptionellt liten vikt vid denna reform och endast 46 % anser det vara viktigt. På Råby är det också en låg andel som anser denna reform viktig (55 %). Här planerade ledningen samtidigt att genomföra mindre enheter genom ett sektionssystem (se kap. 10.5.7).

Att *reformism-index* har konstruerats på grundval av de 22 delfrågorna angående förbättringar. Genomsnittligt har de intagna angett 18 av de 22 delfrågorna som viktiga. Det högsta medelvärdet uppvisar Hinseberg med 18,9 poäng och Hall med 18,8 poäng. Det lägsta värdet uppvisar de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna med ett medelvärde på 15,8. Skillnaden mellan de kvinnliga påföljderna är signifikant, vilket knappast gäller de manliga påföljderna.

11.3 Sammanfattande diskussion

De föreslagna reformerna har genomgående upplevts som i hög grad angelägna av de intagna på samtliga anstaltstyper. Mot bakgrund av att gällande lagstiftning och praxis varierar mellan påföljderna, är det anmärkningsvärt att bedömningarna varit så likartade vid de olika anstaltstyperna. Det förefaller som om variationerna varit väl så stora mellan enskilda anstalter av samma typ som mellan de olika anstaltstyperna.

I vissa fall torde en reform som redan är genomförd prioriteras lägre (det låga antalet som anger "fler permissioner" som en viktig förbättring på Stigby kan ses som ett exempel). Men det tycks vara väl så vanligt att man först inser vikten av en reform sedan den har genomförts (100 % var emot isolering på Stigby där bruket redan var avskaffat). Man uppskattar i högre grad "öppna anstalter" på öppna än slutna anstalter. Man anser reformen med "egna kläder" vara viktigast på ungdomsvårdsskolorna där detta redan är en regel. Man vill ha "fler psykologer och psykiatrer" på de anstalter där man redan har flest. Detta torde vara en viktig princip som bl.a. förklarar varför skillnaderna mellan anstalterna i reformhänseende inte bättre återspeglar bristerna i faktiska förhållanden. Denna princip förklarar också den *relativa deprivering* som vi kan iaktta i flera sammanhang.

Eftersom anstalterna för att fylla en allmänpreventivt avskräckande funktion måste vara depriverande, samtidigt som kraven på humanisering och rehabilitering framtvingar en rad förbättringar, kommer hela systemet att bli alltmer utsatt för motstridiga krav och alltmer labilt till sin konstruktion (se även kap. 14).

Vid en jämförelse mellan myndigheternas och de intagnas reformkrav kan man finna en överensstämmelse i betoningen av förbättringar som leder till större öppenhet i systemet. För ungdomsvårdsskolornas del är den första punkten i Göransson & Larssons önskelista att huvuddelen av verksamheten förflyttas från vård inom skola till vård utom skola (s. 143). Gällande lagstiftning sätter här inga gränser för hur tidigt detta kan ske i vårdperioden. KAIK föreslog tillskapande av en rad frigångshem, vilket i kriminalvårdsberedningens version förvandlats till lokalanstalter. Dessa avses skapa "en långtgående integration" med frivården. Enligt riktlinjerna för anstaltsvårdens fortsatta utveckling bör s.k. frigång också utnyttjas i "avsevärt större utsträckning" än för närvarande. I princip vill man också vidga permissionsinstitutet. "I regel bör permission vägras endast om faran för missbruk är avsevärd."¹⁾

De intagna tycks fästa större vikt vid olika utbildningsalternativ än vad myndigheterna varit villiga att satsa. Flera utredningar talar visserligen om ett stort utbildningsbehov, såsom USU och KAIK, men gällande lagstiftning är uttryckt i mer försiktiga termer ("såvitt möjligt").

Alla parter tycks vara ense i det önskvärda att minska på förnedrande restriktioner och att tillfredsställa speciella lokalbehov, men det är i första

¹⁾ Ds Ju 1973:9, s. 95, 152 och 189. Undantag görs dock för "det begränsade antal lagöverträdare med långa strafftider som yrkesmässigt . . . ägnar sig åt brottslighet som från samhällets synpunkter är av särskilt allvarlig beskaffenhet" (s. 189).

fallet en fråga om säkerhet och i det andra om kostnader. Bättre utbildning av personalen betonas måhända hårdare av de intagna, medan däremot kravet på fler psykologer och mer terapeutiska samtal kommer relativt långt ned på önskelistan. Krav på medinflytande i form av förtroenderåd understryks naturligt nog kraftigare av de intagna.

I en rad statliga utredningar har man betonat vikten av små enheter. Det brukar heta att om inte anstalterna och i synnerhet avdelningarna minskas är det fråga om förvaring och inte vård.¹⁾ När man ser att denna reform kommer längst ner på de intagnas önskelista, kan man fråga sig om denna för myndigheterna så väsentliga vårdprincip snarast är uttryck för dess önskan att härska genom att splittra. Men den lilla gruppens princip motiveras inte med kontrollsynpunkter utan med behandlingssynpunkter, och i det senare fallet borde de intagnas uppfattning vara av visst intresse.

1) "Inom endast några få år torde ingen ungdomsvårdsskola ha någon elevavdelning med mer än 10 platser. När den dagen kommer har den första grundstenen lagts för att begreppet 'endast förvaring' skall bli helt och fullt inadekvat." (Göransson & Larsson, s. 140; se även s. 144)

12. Preventionsteorier

Traditionellt brukar man skilja mellan absoluta och relativa straffteorier. Till de absoluta räknas vedergällnings- eller försoningstanken. Bland de relativa urskiljes två huvudtyper: den individual- och den allmänpreventiva teorin. Den individual- eller specialpreventiva effekten sägs kunna uppnås medelst oskadliggörande, avskräckning eller förbättring. Den allmänpreventiva anses åstadkommas medelst avskräckning eller moralbildning. För en utförligare beskrivning av dessa begrepp, se kapitel 1.10–1.11.

Medan begreppsparet individual- och allmänprevention är vanligt förekommande inom europeisk straffrätt, är det relativt okänt inom amerikansk kriminologi. Man använder sig här snarast av begreppen behandling ("treatment") och avskräckning ("deterrence"). Medan behandlingstanken ingår som ett led i individualpreventionen, är avskräckningsledet gemensamt för individual- och allmänpreventionen.

Man kan fråga sig vilka av dessa begreppspär som är mest fruktbara inom den kriminologiska forskningen. Utan att ha sett någon systematisk, komparativ analys av begreppen är jag böjd att tro att kanske de amerikanska behandling–avskräckning kan vara väl så användbara begrepp inom empirisk kriminologi. När man talar om individual- resp. allmänprevention rör man sig med teoretiska konstruktioner som är synnerligen komplexa och genom att de är så heterogena förefaller de mig mindre fruktbara inom kriminologin än de måhända varit inom rättsfilosofin.

Inspirerad av Andenaes teorier om allmänprevention har *Zimring* (1971) gjort en analys av avskräckningsperspektiv där begreppet "deterrence" spaltas upp i "general", "special" och "marginal deterrence". "General" åsyftar hela befolkningen (inkl. de kriminella), "special" syftar på hot om bestraffning för den som redan straffats, medan "marginal" kan gälla såväl "general" som "special" och avser variationer i styrkan i de legala hoten och dess samband med avskräckningens effektivitet.

Vi ska i detta kapitel studera de intagnas syn på ändamålet med anstaltsplaceringen: i hur hög grad ser olika typer intagna på omhändertagandet i form av straff- eller behandlingsideologier? Vi ska också något belysa de intagnas syn på avskräckning och dess effektivitet vad gäller både dem själva och andra samt jämföra hotet mellan olika led i den judiciella processen. Slutligen ska vi analysera de intagnas syn på rättfärdighet och legitimitet, varvid vi kommer in på det s.k. allmänna rättsmedvetandet.

Tabell 12.1. "Vad tycker Du personligen passar bäst som beskrivning av det som sker på den här anstalten?" (J 50, A 27)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt för båda undersökningstillfällena.

Anstalt	Behandla de in- tagna (1)		Intagna skall sona sina brott (2)		Skydda sam- hället (3)		Avskräcka lagbryta- re och andra från att begå brott (4)		Kombination av al- ternativen 2-4	
	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂
K uv										
Brättegården	56	30	0	40	22	20	22	10	0	0
Hornö	10	25	40	25	30	33	20	17	0	0
Rydgården	44	38	11	15	28	46	17	0	0	0
M uv										
Stigby	27	63	33	0	33	38	0	0	7	0
Forsane	34	31	14	22	29	19	20	20	3	7
Fagared	27	41	21	19	30	26	21	11	0	4
Råby	35	41	10	14	55	27	0	9	0	9
M uf										
Skenäs	24	26	29	32	33	23	12	13	2	6
Mariefred	26	33	22	26	37	26	9	13	7	3
K f										
Hinseberg	25	16	41	45	14	17	16	17	4	5
M f										
Tillberga	21	20	37	49	24	14	18	10	2	8
Norrälje	10	21	42	35	30	29	18	10	0	5
M int.										
Hall	16	22	36	32	37	26	9	16	2	4
Totalt ¹⁾	22	26	32	32	31	24	14	13	2	5

¹⁾ N₁ = 571 och N₂ = 619; bortfallet består av kombinationer av svarsalternativ 1 med något av 2, 4, andra svar samt vet ej.

12.1 Straff- och behandlingsideologier

En fråga avsåg att undersöka de intagnas uppfattning angående det frihetsberövande de nu var utsatta för. Frågan "*Vad tycker Du personligen bäst passar som beskrivning av det som sker på den här anstalten?*" (J 50, A 27) skulle mäta vad de ansåg de facto försiggick på anstalten. *Tabell 12:1* visar fördelningen på de givna svarsalternativen för varje anstalt och totalt vid båda tillfällena.

En minoritet har tyckt att det som bäst beskriver vad som sker på anstalten skulle vara att "*behandla de intagna*". Vid första tillfället har något mer än en femtedel och vid det andra en fjärdedel valt detta alternativ. Denna siffra är troligen *för hög* då det vid besvarandet av frågan framkom att flera uppfattade den ej som en beskrivning av vad som reellt skedde utan vad som ideellt borde ske ("det säger dom ju att vi ska behandlas").

En tredjedel har vid bägge tillfällena svarat med att "*intagna ska sona sina brott*". Detta får uppfattas som ett klart uttryck för vedergällningstanken. Denna åberopas knappast officiellt i den rättsfilosofiska eller kriminalpolitiska diskussionen idag men tycks fortfarande vara en realitet, åtminstone för dem som utsätts för straffet.

Att "*skydda samhället*" svarar nästan en tredjedel vid första och en fjärdedel vid andra tillfället. Detta får anses som ett uttryck för ett temporärt oskadliggörande av lagbrytaren.

Alternativet att "*avskräcka lagbrytare och andra från att begå brott*" har vid båda tillfällena endast en sjundedel valt. Trots att begreppet är vitt och inkluderar såväl aktuella som potentiella lagbrytare, har det fångat upp en klart mindre andel svar än något av de andra alternativen.

Svarsalternativen låter sig svårigen grupperas enligt gängse indelning i individual- och allmänprevention. Att behandla intagna är klart individualpreventivt. Avskräckningsalternativet omfattar både individual- och allmänpreventionen. Men var hör samhällsskyddet hemma? Sonings- eller vedergällningstanken faller utanför indelningen, då den är en absolut och ej relativ straffteori.

Bland de intagna är således vedergällning det vanligaste svaret, medan få omfattar den allmänpreventiva tanken. Läger vi samman de båda individualpreventiva alternativen och oskadliggörande, blir dock detta den mest frekventa kategorin.

Medan behandlingsalternativet är vanligast på ungdomsvårdsskola, är soningstanken mest förekommande vid fängelse, medan det är ganska små skillnader mellan anstaltstyper vad gäller samhällsskydd och avskräckning.

Om vi adderar alla *icke-behandlingsalternativ* (2-4 plus kombinationer härav) ligger ungdomsvårdsskolorna lägst, ungdomsfängelse intar en intermediär position, medan fängelse och internering ligger högst. Variationen mellan enskilda ungdomsvårdsskolor blir dock större än mellan anstaltstyperna. Vid första tillfället påträffas exempelvis det lägsta enskilda värdet på en kvinnlig ungdomsvårdsskola, Brättegården, medan samtidigt en annan kvinnlig ungdomsvårdsskola, Hornö, har det högsta enskilda värdet. Den kraftigaste fluktuationen från första till andra tillfället återfinns som vanligt på Stigby.

Frågan har använts i nästan samma form i den skandinaviska fängelseundersökningen.¹⁾ Resultaten redovisas i *tabell 12:2*.

I den skandinaviska fängelseundersökningen har således vedergällningstanken fått än fler anhängare (44 %), och detta är det klart vanligaste svaret i samtliga nordiska länder. Behandling har i gengäld fått färre svar, speciellt för Sveriges vidkommande. Samhällsskydd och avskräckning har däremot fått ungefär samma andel svar på de svenska fängelserna 1960 och 1970.

Om vi jämför de skandinaviska fängelserna sinsemellan, är samhällsskydd relativt sett en vanligare beskrivning i Sverige, avskräckning och behandling i Finland, medan Norge har flest vedergällningssvar.

Vissa jämförbara data föreligger också från normalmaterial. Flera undersökningar om det s.k. rättsmedvetandet har behandlat dessa problem, även om frågorna varit lite olika formulerade. *Kutschinsky* (1970) rapporterar en dansk undersökning från 1954 där man använt sig av en öppen, generell fråga ("Hvorfor synes De, man skal straffe lovovertrædere?"), vilken ställts till både manliga fångar (n=95) och andra män (n=79) resp. kvinnor (n=58). Av de åtta kategorier svaren uppdelats i tillhör avskräckningssvaren de mest frekventa.²⁾ Hänsyn till samhällsordningen och "lagen skall följas"³⁾ är också vanliga svar, i synnerhet i normalgruppen. Däremot nämns vedergällning mindre ofta och ligger faktiskt på samma nivå som förbättring-utbildning. Det bör tilläggas att vet-ej gruppen, som även inkluderar svarstyper som "man ska inte straffa", är omfattande bland fångarna.

Mathiesen (1965 b) lät via ett marknadsforskningsinstitut intervjua ett landsomfattande men ej helt slumpmässigt urval av normmän angående vissa frågor om brott och straff. En fråga gällde straffets ändamål, då en ung lagbrytare döms till fängelse, och fastän frågan inte besvarats helt enligt instruk-

Tabell 12:2. "Vilket av förslagen till svar tycker Ni passar bäst som beskrivning av det som sker på denna anstalten?" (W 15)

Procentuell fördelning av svarsalternativen för de skandinaviska länderna.

	S	F	D	N	Totalt
Avsonande av straff som vedergällning för brott	47	42	43	50	44,0
Behandling	10	20	13	19	15,5
Samhällsskydd	29	9	22	14	17,4
Avskräckning av lagöverträdare och andra från att begå brott	14	30	22	18	23,1
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 % (n=1818)

¹⁾ En förenkling av svarsalternativen har skett i min version, där verb fått ersätta de substantiverade formerna hos Wheeler.

²⁾ En sammanslagning av 4 delkategorier angående avskräckning ger för fångarnas del 69 % och för den manliga befolkningen 49 %; dock mer än 100 % totalt då mer än ett svar kan förekomma. Social nivå inverkar på svaren för normalgruppen såtillvida att fler i medelklassen än i arbetarklassen betonar avskräckning i dess olika versioner (individual- och allmänpreventivt). I arbetarklassen svarar man istället oftare med vedergällning (s. 49-51).

³⁾ Tanken att "lov er lov, og lov skal holdes" kallar *Ross* (1953, s. 69) för "den formelle retsbevidsthed".

tionerna, anses den visa att "utvalget er mer 'hensiktsmessighetsorientert' enn 'rettferdighetsorientert'" (s. 33). Det vanligaste svarsalternativet är att "lovbryteren skal ta skrekk" men även alternativet att "andre skal avskrekkes" är relativt frekvent. De båda behandlingsalternativen – "oppholdet skal virke oppdragende" och "lovbryteren skal få behandling" – är emellertid tillsammans nästan lika vanliga som de båda avskräckningsalternativen sammantagna. En väsentligt lägre andel tillskriver samhällsskyddet eller vedergällningen någon betydelse (för tabell, se s. 66).

Lennéer-Axelsson (1971) lät intervjua 414 i Göteborg mantalsskrivna personer genom postenkät, där en av frågorna gällde de viktigaste avsikterna med fängelsestraffet, varvid två alternativ skulle markeras; liksom hos Mathiesen var det omkring en femtedel som icke efterkom denna uppmaning. Det vanligaste svaret var att den straffade skulle få behandling och det näst vanligaste att han skulle sona sitt brott (s. 53–56).

Redovisade resultat angående straff- och behandlingsideologier ska kortfattat summeras. I mitt anstaltsmaterial är soningstanken den vanligaste, följd av samhällsskydd, behandling och sist avskräckning. I Wheelers skandinaviska fängelseundersökning kommer vedergällning först i samtliga länder, avskräckning kommer totalt på andra plats och samhällsskydd och behandling sist. På hans svenska anstalter kom däremot samhällsskydd på andra plats, avskräckning på tredje och behandling sist. Vid jämförelse mellan de svenska anstalterna 1960 och 1970 svarade vid det tidigare undersökningstillfället fler med vedergällning och färre med behandling, medan svarsfrekvenserna var ungefär desamma för de båda andra alternativen.

Svaren på frågan vad som sker på anstalten har visat relativt god stabilitet i denna undersökning mellan de båda svarstillfällena och även visat ganska god konsistens vid en jämförelse med Wheelers studie av de svenska anstalterna tio år tidigare. Svaren på frågorna i Kutschinskys, Mathiesens och Lennéer-Axelsons studier gäller mera vad som *bör* vara fängelsestraffets ändamål, och här föreligger ganska dålig överensstämmelse mellan deras resultat och våra. Även om vi jämför deras inbördes resultat från olika normalgrupper är emellertid skillnaderna stora. Medan avskräckning tycks vara det vanligaste svaret i Norge, förefaller samhällsskyddet vara det i Danmark, medan behandling kommer på första plats i Sverige. Om dessa skillnader är reella eller beror på varierande undersökningsmetodik, skiftande frågor och svarsalternativ, eller att helt enkelt undersökningspopulationerna inte är representativa, är omöjligt att avgöra.

Det kan ändå vara värt att slå fast att medan behandling anses vara den viktigaste avsikten med fängelsestraffet bland en svensk allmänhet, har detta alternativ låg prioritet i fångarnas svar på vad de anser faktiskt sker på anstalten.

12.2 Individualpreventiva behandlingseffekter

Ytterligare några frågor ställdes för att belysa den individualpreventiva behandlingstanken. En förutsättning för att någon behandling ska kunna äga

Tabell 12:3. Procentuell fördelning av svaren "bara få tiden att gå" per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersökningstillfällena (J 51, 52, A 28, 29).

Anstalt	De flesta (J 51)	Du själv (J 52)	Differens (J 51-52)	De flesta (A 28)	Du själv (A 29)	Differens (A 28-29)
K uv						
Brättegården	56	56	0	64	55	9
Hornö	55 } 73	55 } 63	0 } 10	75 } 78	42 } 55	33 } 23
Ryagården	90	70	20	85	61	24
M uv						
Stigby	86	46	40	88	38	50
Forsane	57 } 69	31 } 44	26 } 25	61 } 70	50 } 53	11 } 17
Fagared	71	52	19	76	48	28
Råby	78	56	22	78	71	7
M uf						
Skenäs	86 } 87	73 } 69	13 } 18	84 } 86	63 } 69	21 } 17
Mariefred	89	64	25	87	74	13
K f						
Hinseberg	86	54	32	88	63	25
M f						
Tillberga	89 } 91	71 } 68	18 } 23	88 } 90	80 } 76	8 } 14
Norrtälje	92	66	26	92	73	19
M int.						
Hall	93	70	23	90	62	28
Totalt	85	63	22	85	65	20
	N = 577	558		629	616	

rum torde vara att de intagna upplever anstaltsvistelsen inte bara som straff-tid utan som en tid de kan utnyttja till att förändra sig, att de faktiskt vill låta sig behandlas. Att en majoritet vill bli lämnade ifred och ej önskar någon hjälp har vi dock sett i kapitel 10 om positiva påverkningsprocesser. Behandling behöver emellertid ej med nödvändighet syfta till prevention utan skulle också kunna tänkas vara rent humanitär. Följande frågor hade mera direkt till syfte att testa förutsättningarna för den individualpreventiva behandlings-teorin.

"Man skulle kunna dela upp de intagna i två grupper:

1. de som bara är intresserade av att få tiden att gå
 2. de som försöker få ut det mesta möjliga av tiden genom att förändra sig så att de kan anpassa sig till samhället"
- "Vilken grupp tror Du de flesta här hör till?" (J 51, A 28)
 "Vilken grupp hör Du själv till?" (J 52, A 29)

Svarsalternativen var i båda fallen "bara få tiden att gå" och "försöka förändra sig" resp. "mig".

Enligt tabell 12:3 har vid båda tillfällena 85 % trott att *de flesta* tillhör gruppen som är intresserad av att *bara få tiden att gå*. Det är alltså en stor

majoritet av de intagna som tycker att de flesta tar anstaltsvistelsen som ett straff, vilket det gäller att försöka göra så kort som möjligt, och endast en minoritet som vill förändra sig.

När det gäller att bedöma sig *själv* är det färre, men fortfarande en klar majoritet, som svarar att de bara söker få tiden att gå (63 % resp. 65 %). Vi har här ännu ett exempel på perceptuellt förstärkta normer eller grupp-normernas tryck, vad flera författare kallat *pluralistisk ignorans* (se kap. 7.2.3). Fler tror att de andra bara vill få tiden att gå än som klassificerar sig själva på detta sätt. Detta gäller för samtliga anstalter vid båda tillfällena (vid första tillfället är andelen dock densamma för Brättegården och Hornö).¹⁾

Variationerna mellan anstaltstyperna är inte särskilt stora. Andelen som tror de flesta andra bara vill få tiden att gå är lägst 70 % på ungdomsvårdsskolorna och högst 93 % vid internering, medan ungdomsfängelse, fängelse och internering ligger på ungefär samma nivå. Mellan enskilda ungdomsvårdsskolor är skillnaderna dock större: för flickorna från lägst 55 % på Hornö till högst 90 % på Ryagården och för pojkarna lägst 57 % på Forsane till högst 86 % på Stigby (samtliga siffror gäller första tillfället).

På den andra frågan, vilken grupp de själva hör till, är skillnaderna mellan enskilda anstalter lika stora som mellan anstaltstyperna. Här framträder också vissa könsskillnader. För ungdomsvårdsskoleeleverna är det en lägre andel bland pojkarna som bara ville få tiden att gå, medan det för fångarna är en högre andel bland männen som bara vill få tiden att gå. Dessa könsskillnader, som således pekar åt olika håll i de olika åldersgrupperna, resulterar i att kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och kvinnliga fångar ligger på ungefär samma nivå vid självbedömningsfrågan.

Man kan *konkludera* att trots att den formella målsättningen är så skild för de olika anstaltstyperna, är det inte stor skillnad mellan dem vad gäller de intagnas upplevelse av andras och egen inställning till frihetsberövandets straff-resp. behandlingskaraktär. De flesta säger att de bara vill få tiden att gå och endast en mindre del att de vill förändra sig.

Vi ska också studera de intagnas inställning till det *tidsobestämda* frihetsberövandet, vilket officiellt motiveras ur behandlingssynpunkt. Det heter att den intagne skall vistas på anstalt tills han är "botad", "mogen för utskrivning" etc. Den relativt obestämda tiden karakteriserar mer eller mindre både ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse och internering. Utifrån våra hypoteser skulle vi förvänta att de intagna var negativt inställda till bruket av obestämd tid.

På frågan "*Vad anser Du om att man omhändertas på obestämd tid?*", (J 53:1-3), där tre delfrågor skulle markeras med "Ja" eller "Nej", framkom också tydligt att de intagna inte accepterade de officiella motiveringarna till det obestämda frihetsberövandet. *Tabell 12:4* visar fördelningarna på de tre

¹⁾ Trots den s.k. pluralistiska ignoranseffekten är sambanden mellan de båda frågorna höga. Följande produkt-momentkorrelationer erhålls per anstaltstyp och totalt:

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.	Tot
J 51/J 52	.68	.45	.50	.35	.42	.33	.45 (n = 550)
A 28/A 29	.48	.65	.53	.49	.45	.32	.49 (n = 608)

Tabell 12:4. "Vad anser Du om att man omhändertas på obestämd tid (gäller ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelser och internering)?" (J 53:1-3)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	Nödvändigt för behand- lingen		Ett extra straff		Orättvist	
	Nej-svar N ¹⁾	%	Ja-svar N ²⁾	%	Ja-svar N ³⁾	%
K uv						
Brättegården	7	71	9	22	8	50
Hornö	6	67	7	57	9	78
Ryagården	16	63	14	64	14	71
M uv						
Stigby	13	77	13	54	14	64
Forsane	27	70	27	52	30	83
Fagared	26	77	27	48	33	82
Råby	18	78	18	56	18	50
M uf						
Skenäs	32	88	35	69	33	85
Mariefred	38	92	40	68	40	88
K f						
Hinseberg	30	90	41	78	45	93
M f						
Tillberga	50	86	53	76	60	78
Norrtälje	74	89	86	72	79	77
M int.						
Hall	98	95	111	89	115	90
Totalt	435	86	481	71	498	82

¹⁾ Kombinationssvar och vet ej har exkluderats (28 %)

²⁾ " " " " " " " (20 %)

³⁾ " " " " " " " (17 %)

delfrågorna för varje anstalt separat, anstaltstyp och totalt.

Den individualpreventiva motiveringen att det skulle vara "nödvändigt för behandlingen" förnekas av 86 % totalt. Som ett "extra straff" uppfattas det av 71 % av de intagna. Så mycket som 82 % upplever det dessutom som "orättvist". De intagnas inställning till den obestämda tiden är således massivt negativ.

De procentuella skillnaderna mellan anstaltstyperna eller de enskilda anstalterna är inte markanta. På samtliga tre delfrågor ligger ungdomsvårdsskolorna, speciellt de kvinnliga, lägst och internering högst vad gäller ogillande av den obestämda tiden. På samtliga anstaltstyper anser emellertid en majoritet att obestämd tid ej är nödvändigt för behandlingen, utgör ett extra straff och är orättvist.

Tabell 12:5. "Tror Du fruktan för straff kan avhålla folk från att begå brott?" (A 52)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Nästan alltid	Ofta	Ibland	Sällan	Nästan aldrig
K uv						
Brättegården	11	0	9	18	46	27
Hornö	12	0	17	58	17	8
Ryagården	29	3	3	24	52	17
M uv						
Stigby	8	0	13	38	38	13
Forsane	56	13	13	29	21	25
Fagared	27	4	19	26	30	22
Råby	24	0	4	61	13	22
M uf						
Skenäs	32	6	6	31	34	22
Mariefred	40	0	10	23	33	35
K f						
Hinseberg	59	5	22	24	22	27
M f						
Tillberga	73	8	14	30	25	23
Norrtälje	112	3	9	38	22	29
M int.						
Hall	155	5	14	30	19	34
Totalt	638	5	12	31	25	27

Ett index har även bildats genom summering av de tre delfrågorna.¹⁾ Variationsanalys härav visar en signifikant skillnad mellan de fyra påföljderna för män, där internering har klart högst medelvärde, närmast följt av ungdomsfängelse, fängelse och lägst ungdomsvårdsskola. För kvinnornas del är det en nästan signifikant skillnad mellan ungdomsvårdsskola och fängelse, med det senare på en högre nivå. Manliga ungdomsvårdsskoleelever ligger nästan signifikant högre än kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever, medan det inte är någon skillnad mellan manliga och kvinnliga fångar. Mellan de enskilda ungdomsvårdsskolorna är skillnaderna ganska små, men det finns en viss tendens för de slutna fängelseanstalterna att ligga högre än de öppna. Den högre graden av fördömande av bruket av obestämd tid vid internering och ungdomsfängelse förklaras sannolikt av att de intagna här i större utsträckning kännbart drabbas av den.

Av ovan behandlade frågor torde framgå att den individualprevention som skulle bygga på behandling inte har särskilt stora förutsättningar att fungera effektivt. Behandling på anstalt kan inte accepteras som en realistisk målsätt-

¹⁾ Medelvärdet (1,9) är egentligen för lågt, då de blanka räknats som 0. Andelen blanka är ovanligt hög på denna fråga beroende på att en del trott att det räckte med 1 kryss i stället för 3 kryss.

ning, då de intagna i så stor utsträckning ställer sig avvisande till behandlingstanken.¹⁾

12.3 Individual- och allmänpreventiva avskräckningseffekter

Vi ska övergå till att närmare undersöka *avskräckningsmomentet* sådant det förmodas framträda individual- och allmänpreventivt. Två frågor formulerades för att mäta huruvida de intagna trodde fruktan för straff kunde avhålla dels folk i allmänhet dels dem själva från att begå brott. Ytterligare en fråga ställdes angående den avskräckande effekten av olika led i den judiciella processen. Dessa tre frågor skulle kunna sägas mäta vad Zimring kallat generell, speciell och marginell avskräckning.

Enligt *tabell 12:5* tycks de intagna vara relativt skeptiska till den allmänpreventiva tanken. Mer än fem gånger så många har svarat att fruktan för straff "nästan aldrig" avhåller folk från att begå brott som "nästan alltid" (27 % resp. 5 %). Slår vi samman de båda ytterkategorierna har tre gånger så många svarat "sällan" eller "nästan aldrig" som "ofta" eller "nästan alltid" (52 % resp. 17 %).

Om vi ser till den individualpreventiva frågan så är det enligt *tabell 12:6* lika många exakt som svarar att straff nästan aldrig kan avhålla dem själva från brott som att det nästan aldrig kan avhålla andra från brott (27 %). Däremot är det fler som tror att straffet nästan alltid kan avhålla dem själva än som tror att det nästan alltid avhåller andra (16 % resp. 5 %). Slår vi samman de bägge ytterkategorierna framgår att betydligt fler anser att straffen "sällan" eller "nästan aldrig" avhåller dem själva från brott än att de gör så "ofta" eller "nästan alltid" (46 % resp. 28 %). Vid bägge frågorna är dock mittkategorin "ibland" det vanligaste svarsalternativet.²⁾

Variansanalysen visar för den allmänpreventiva frågan (A 52) inga signifikanta skillnader mellan samtliga anstalter eller anstaltstyper. Det finns dock en tendens för ungdomsfängelseelever, kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och internerade att vara mer skeptiska än de övriga. Den mest uttalade skepticismen påträffas på Mariefred och Brättegården.

Den individualpreventiva frågan (A 53) däremot visar signifikanta skillnader mellan anstaltstyperna för såväl män som kvinnor. För männens del är internerade och ungdomsfängelseelever mer skeptiska beträffande avskräckningens effekt än ungdomsvårdsskoleelever och fångar. För kvinnorna däremot är ungdomsvårdsskoleeleverna mer skeptiska än fångarna. Det är vidare en signifikant skillnad mellan manliga och kvinnliga fångar, där de manliga i mindre utsträckning tror att de låter sig avskräckas. De slutna fängvårdsan-

¹⁾ De intagna tror således ej på behandling och tilläggspremissen är att det under sådana förhållanden är svårt att åstadkomma förändringar mot deras vilja. Förutsättningarna för "hjärntvätt" är icke uppfyllda på våra anstalter. "Thought reform" torde bl.a. kräva 1. ensamcell, 2. massiv indoktrinering, 3. att en primärgruppsrelation uppstår till omvårdelseagenten, 4. flitigt bruk av sanktioner, positiva och negativa.

²⁾ Sambandet mellan de två preventionsfrågorna är i hög grad signifikant ($r .43$, $n=631$) och är relativt högt även inom anstaltstyperna ($k .uv .28$, $m .uv .34$, $m .uf .55$, $k f .42$, $m f .48$ och $m .int .43$).

Tabell 12:6. "Tror Du fruktan för straff kan avhålla Dig från att begå brott?" (A 53)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Nästan alltid	Ofta	Ibland	Sällan	Nästan aldrig
K uv						
Brättegården	11	9	18	55	0	18
Hornö	12	8	17	42	8	25
Ryagården	29	7	7	25	25	36
M uv						
Stigby	8	13	0	38	25	25
Forsane	56	15	11	38	13	24
Fagared	27	11	19	30	19	22
Råby	24	14	23	36	18	9
M uf						
Skenäs	32	19	3	22	38	19
Mariefred	40	3	8	18	35	38
K f						
Hinseberg	58	41	16	17	14	12
M f						
Tillberga	72	38	22	15	11	14
Norrtälje	112	11	9	32	18	30
M int.						
Hall	155	7	9	25	20	40
Totalt	636	16	12	27	19	27

stalterna ligger vidare på en högre skepsisnivå än de öppna (signifikant för fängelse och nästan signifikant för ungdomsfängelse). De stora variationerna som procenttalen utvisar mellan ungdomsvårdsskolorna är dock inte signifikanta enligt variansanalysen. De högsta medelvärdena påträffas på Hall och Ryagården, och de lägsta på Hinseberg och Tillberga.

Man tycks knappast av dessa data kunna dra mer allmänna slutsatser som att de hårdast straffade är mest eller minst benägna att vara anhängare av någondera preventionstanken. Eventuellt kan man våga påstå att de som dömes på obestämd tid är mer skeptiska mot avskräckningstanken än de övriga. På båda frågorna gäller således att internerade, ungdomsfängelseelever och kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever i mindre grad tror på avskräckning både vad gäller andra och dem själva.

Kutschinsky (1970, s. 53) har använt samma allmänpreventivt formulerade fråga men med endast två svarsalternativ, "ja" och "nej". Av fångarna svarar 63 % och av de andra männen 67 % med "ja". Inte ens om vi lägger samman de tre kategorierna nästan alltid, ofta och ibland kommer vi i denna undersökning upp i samma höga nivå för de manliga fångarna (51 % istället för 63 % och av de andra männen 67 % med "ja"). Inte ens om vi lägger samman föredra då ett "ja" här skulle betyda dubbelt så många ibland-svar som ofta och nästan alltid tillsammans, dvs. ja-svaret är långt ifrån reservationslöst.

Den individualpreventivt formulerade frågan förekommer emellertid inte

hos Kutschinsky. Man kan naturligtvis fråga sig vad den är värd då den prövas på en grupp som i en mening kan sägas ha bevisat att hotet om straff inte biter på den. Även om hotet om straff inte verkat en gång, skulle det dock kunna tänkas fungera en annan gång, eventuellt som en effekt av frihetsberövandet. I synnerhet under avtjänandet av ett frihetsstraff kunde man ha anledning förmoda att dessa personer i högre grad skulle vara böjda att tro, kanske som ett önsketänkande, att en annan gång kan nog fruktan för straff verka avhållande. Vi kan däremot självklart inte generalisera från denna straffade grupp till andra ostraffade grupper. Man kan dock lägga märke till att den anstaltsplacerade gruppen *tror* att folk i allmänhet i *mindre* utsträckning fruktar straff än de själva gör.

De båda ovan behandlade frågorna var formulerade i *generella* strafftermer. Frågorna utsäger således ingenting om vad just frihetsstraffet betyder. Det hade varit värdefullt om samma frågor hade ställts med avseende på olika typer av straff, som böter, skyddstillsyn, frihetsberövande. Det finns anledning förmoda att skillnaderna mellan de olika påföljdernas avskräckande effekt skulle bli mindre än man normalt antar.¹⁾

Som ytterligare en hypotes kan formuleras att själva upptäckten och gripandet kan verka tillräckligt avskräckande på många.²⁾ Ställs vederbörande inför domstol och förklaras skyldig torde detta kunna verka avhållande på än fler. Härmed har samhället fått tillfälle att uttala sitt ogillande av handlingen och lagbrytaren fått inskräpt att samhället betraktar beteendet som ett lagbrott, vilket bör beivras.³⁾

För att söka utröna vilket led i den judiciella processen som känns mest avskräckande ställdes följande fråga: "*Vilket känns mest socialt nedvärderande? Är det värst att bli tagen av polisen, att bli ställd inför domstol eller att placeras på anstalt?*" (A 54). Det är givetvis inte lätt att omsätta dessa komplexa tankar till konkreta frågor, men de intagna tycktes förstå innebörden av den citerade frågan.⁴⁾

Tabell 12:7 synes bekräfta våra hypoteser. Mindre än hälften tycker att det är värst att placeras på anstalt (40 %). Mer än en femtedel anser att det värst att bli tagen av polisen (22 %) och mer än en fjärdedel att bli ställd inför domstol (27 %). Ytterligare 7 % tycker att alla tre alternativen och

¹⁾ En undersökningsrapport, utförd av "Assembly Committee on Criminal Procedures", *Deterrent Effects of Criminal Sanctions* (1968) summerar sina resultat: "There is no evidence that more severe penalties deter crime more effectively than less severe penalties." (s. 25)

²⁾ Se t.ex. Cameron (1965), s. 162–164.

³⁾ Jörgen Eriksson (1965) har deklarerat som sin övertygelse: "Ja, jag tror att man utan fara för den 'allmänna laglydnaden' skulle kunna avskaffa praktiskt taget varenda traditionell brottspåföljd och som enda sociala sanktion behålla den rättegång eller annan procedur vilken i och för sig gör samhällets principiella ståndpunkt tillräckligt klar." (s. 126)

⁴⁾ Frågan får betraktas som något maskerad genom att den undviker att direkt tala om de olika avskräckningsmomenten; det är ju inte med nödvändighet hedrande att omtala att man låter sig *avskräckas* av något. – Enligt Zimrings terminologi mäter frågan den *marginella* avskräckningen, men den är så formulerad att den omfattar både generell och speciell avskräckning med avseende på det marginella straffhotet.

Tabell 12:7. "Vilket känns mest socialt nedvärderande? Är det värst att bli tagen av polisen, att bli ställd inför domstol eller att placeras på anstalt?" (A 54)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Tagen av polisen	Ställd inför domstol	Placeras på anstalt	Kombination-svar
K uv					
Brättegården	11	9	36	18	36
Hornö	12	8	25	67	0
Ryagården	26	12	31	42	16
M uv					
Stigby	8	38	0	63	0
Forsane	54	15	22	56	8
Fagared	27	30	11	52	8
Råby	24	29	13	54	4
M uf					
Skenäs	31	23	16	42	20
Mariefred	40	35	43	13	11
K f					
Hinseberg	58	5	35	50	10
M f					
Tillberga	74	34	26	32	8
Norrtälje	111	27	26	37	10
M int.					
Hall	153	18	31	39	12
Totalt	629	22	27	40	11

2 % att två av alternativen är lika avskräckande samt 1 % att ingetdera är avskräckande.

Skillnaderna mellan anstaltstyper förefaller mindre än mellan enskilda anstalter av samma typ men variationerna är inte särskilt stora. Det är av intresse att notera att andelen som tycker anstaltsplacering är "det största straffet" är högst på ungdomsvårdsskolorna, i synnerhet de manliga, där ett avskräckande moment formellt överhuvudtaget inte ska ingå. På samma höga nivå ligger i övrigt endast kvinnliga fångar medan internerade, manliga fångar och ungdomsfängelseelever kommer i fallande ordning.

Man kan vidare lägga märke till den mycket låga andelen som anser anstaltsplacering vara mest hotfullt på Mariefred (13 %) och Brättegården (18 %). Det har tidigare framkommit att de intagna trivs relativt bra på Mariefred och det synes därför rimligt att de mindre avskräcks av anstaltsalternativet. Eventuellt kan den höga andelen på Tillberga, som anser det vara mest socialt nedvärderande att bli gripen av polisen, ses som ett indicium på hur en normalgrupp i högre grad skulle svara. De intagna på Tillberga är som vi sett på en rad frågor relativt atypiska, vilket torde förklaras av att de i stor utsträckning begått andra typer av brott, som rattfylleri och bedrägeri, och kommer från något högre socialgrupper.

En intressant könsskillnad kan också observeras. Som vi tidigare sett tycker kvinnliga fångar i högre grad än manliga att det är värst att placeras på anstalt (motsatsen gäller dock ungdomsvårdsskoleelever). Männen tycker i väsentligt större utsträckning än kvinnorna att det är värst att bli tagen av polisen (25 % resp. 7 %) och detta gäller i än högre grad fångarna (30 % resp. 5 %) än ungdomsvårdsskoleeleverna (23 % resp. 10 %). Kan dessa siffror tydas som en könsdiskriminering, där kvinnor skulle behandlas bättre av polisen än vad männen gör? Kvinnorna anser det däremot i någon mån vara mer avskräckande att bli ställda inför domstol än vad männen gör (31 % för kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever och 35 % för kvinnliga fångar mot 16 % resp. 26 % för männen).

Det är anmärkningsvärt att inte ens för en grupp som för närvarande är utsatt för ett kännbart frihetsberövande, skulle anstaltsplacering för en majoritet vara det mest avskräckande alternativet. Av dessa data att döma skulle för mer än hälften av de intagna endast ett polisinslag eller endast ett domstolsförfarande ha samma preventiva effekt.

Jag kan inte se någon direkt anledning att ifrågasätta tillförlitligheten i dessa svar men anser samtidigt att dessa frågor är av sådan vikt att de borde följas upp med liknande till såväl dömda som icke-dömda populationer.

Man har emellertid svårt att föreställa sig att allmänheten, som inte har någon erfarenhet av det lidande som är förenad med ett frihetsberövande utan snarare tycks vara benägen att tro att det daltas med fångar – att man har det bra på kåken, med swimming-pool, egen färg-TV och gratis service – att denna allmänhet i högre grad än fångarna skulle anse att ett frihetsstraff är avskräckande. Om detta antagande är korrekt, skulle den avskräckande effekten av ett frihetsberövande i de flesta sammanhang vara relativt begränsad såväl individual- som allmänpreventivt.

12.4 Rättfärdighet

Rättfärdighetstanken kan ses som förknippad med vissa element i preventionstanken. Straffet behöver inte uppfattas som rättvist för att speciellt eller generellt verka avskräckande, men om det allmänpreventivt ska fungera moralupbyggande bör det uppfattas som rättfärdigt.¹⁾ Likaså om det individualpreventivt ska verka i behandlingsmässig riktning torde en förutsättning vara att det upplevs som rättvist.

¹⁾ *Lundstedt* (1920–21) och *Ekelöf* (1942), som kraftfullt framfört teorier om straffens moralbildande verkan, lade också stor vikt vid att straffen måste svara mot uppfattningen om vad som är rättfärdigt. Däremot lät man inte föranstalta några undersökningar om vad människor i olika grupper faktiskt ansåg vara rättfärdigt. Rättfärdighetstanken har emellertid i stor utsträckning varit förknippad med vedergällningstanken – man talar t.ex. om rättfärdig vedergällning – och *Aubert* (1969 a) menar att rättfärdighet har blivit omodernt inom modern straffrätt och att ett skäl härtill är att vedergällningstanken blivit diskrediterad. "Selv om jurister, som andre, i praksis føler seg bundet av krav om likhet og forholdsmessighet mellom en handling og reaksjonen på den, så har rettferdsforestillinger av denne art vært gjenstand for lite systematisk analyse og teoridannelse i de senere år." (s. 187)

Ginsberg (1965) försöker i sin analys av rättvisebegreppet föra fram ett synsätt som inte bara skulle gälla "formal legality" utan också "substantive justice" (s. 50).

Om syftet med omhändertagandet är "förbättring" av lagbrytaren, bör det vara centralt att omhändertagande uppfattas som berättigat, antingen detta är formulerat i straff- eller behandlingstermer. Straffet kan knappast ha en moralbildande effekt på den som drabbas av det om det inte upplevs som rättvist.¹⁾ Behandlingen måste likaså upplevas som motiverad för att kunna ha någon effekt. Om straff eller behandling inte upplevs som berättigade, torde dess individualpreventiva verkan riskera att bli *motsatt* den åsyftade.

Vid båda undersökningstillfällena ställdes två frågor dels om de intagna ansåg sitt straff rättvist dels om de tyckte de behandlats rättvist på anstalten. Enligt *tabell 12:8* är det så mycket som hälften av de intagna som uppgett att det straff de fått "inte alls" var rättvist i förhållande till vad de gjort. Ytterligare en dryg tredjedel menade att straffet endast "delvis" var rättvist. "Helt och hållet" rättvist ansåg endast en sjundedel att straffet varit. Man har svårt att föreställa sig att omhändertagandet under sådana omständigheter skulle kunna ha någon större preventiv verkan, moraliskt eller behandlingsmässigt.

Variationerna mellan anstaltstyperna är dessutom mycket små. Enligt variationsanalysen är skillnaderna mellan påföljderna inte signifikanta, vare sig för män eller kvinnor vid någotdera tillfället. Detta betyder således att ungdomsvårdsskoleeleverna i lika hög grad som ungdomsfängelseelever, fångar och internerade upplever frihetsberövandet som orättvist. Formellt sett är skolplaceringen inte att betrakta som ett straff och eleverna indoktrineras också att betrakta det endast som behandling. Rättvisesynpunkten skulle därför knappast vara relevant och man skulle utifrån den officiella ideologin förvänta att en mindre andel upplevde omhändertagandet som orättvist. Ändå har vid något av tillfällena ingen enda elev vid de tre ungdomsvårdsskolorna ansett att det var "helt och hållet" rättvist.

Även variationerna mellan de enskilda anstalterna är relativt små. Vid första tillfället finns de högsta enskilda medelvärdena för orättvisa på de båda ungdomsvårdsskolorna för narkomaner, Ryagården och Råby, medan vid andra tillfället Brättegården ligger högst. Vid båda tillfällena är det en tendens för de öppna fångvårdsanstalterna att ligga högre på skalan för orättvisa än de slutna. Slutligen tycker kvinnorna i större utsträckning än männen i synnerhet på ungdomsvårdsskolorna, att de straffats orättvist.

En annan förutsättning för "förbättring" torde vara att de intagna, sedan de väl mottagit sitt straff, känner sig rättvist behandlade under anstaltstiden. Att intagna kan känna sig rättslösa på en anstalt finns dock belägg för. Såväl JO som kriminalvårdsstyrelsen får många klagobrev från intagna. Det har även diskuterats att inrätta en speciell ombudsman för de anstaltsplacerade.

¹⁾ Straffets syfte har av vissa teoretiker beskrivits dels så att smärtan ska göra den lidande till en "bättre" människa dels så att det tillfredsställer brottslingens eget behov av straff. Man förutsätter att lagbrytaren ska inse sitt misstag, förstå att straffet kommer från en rättvis auktoritet och ångra sina gärningar. Ginsberg kritiserar dessa teorier: "But this ignores the difficulty of moral assessment and of apportioning punishment to guilt. In any event the notion of criminal justice as an effort to balance good and evil and administer a sort of moral tit-for-tat breaks down completely when confronted with what in fact is or could be attempted in the administration of justice in the courts of law and the prison system." (s. 63)

I de bandade intervjuerna med intagna finns rikliga exempel på sådant de intagna upplevt som övergrepp.

Som framgår av *tabell 12:9* anser en fjärdedel att de "inte alls" blir rättvist behandlade på anstalten och mer än hälften anser endast "delvis" att de behandlas rättvist. Känslan av orättvis behandling tycks vara lika omfattande som känslan av orättvist straff, ehuru det senare tydligen upplevs än starkare (fler "inte alls"-svar).

Tabell 12:8. "Tycker Du att det straff Du fick var rättvist i förhållande till det Du hade gjort?" (J 70, A 55)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersöknings-tillfällena.

Anstalt	N	Helt och hållet		Delvis		Inte alls	
K uv							
Brättegården	9	11	8	33	34	56	58
	11	0		27		73	
Hornö	11	18		36		46	
	12	0	4	67	43	33	53
Ryagården	18	0		33		67	
	26	8		39		54	
M uv							
Stigby	15	20	16	53	46	27	38
	8	13		25		63	
Forsane	35	14		57		29	
	56	21	17	27	33	52	51
Fagared	33	21		39		39	
	27	15		44		41	
Råby	19	5		32		63	
	23	9		35		57	
M uf							
Skenäs	42	10	10	29	38	62	52
	32	9		31		59	
Mariefred	46	11		46		44	
	40	25	18	33	32	43	50
K f							
Hinseberg	58	10		41		48	
	59	14		32		54	
M f							
Tillberga	72	8	15	40	43	51	43
	76	21		30		49	
Norrhälje	97	20		44		36	
	111	17	19	43	38	40	43
M int.							
Hall	126	12		35		53	
	155	12		26		62	
Totalt	581	13		40		47	
	636	15		33		52	

Mathiesen (1965 a) har velat visa vilken central plats kritiken mot olika anstaltsförhållanden intar i de intagnas föreställningsvärld. Mina data tyder på att denna "censoriousness" kan vara speciellt karakteristisk för de internerade, vilka också studerats av Mathiesen. Wheelers data visar dessutom att den anstalt Mathiesen studerat, Ila, klart avviker från det norska mönstret och snarast får betraktas som atypisk. Även om således Mathiesen pekat på ett väsentligt drag i de intagnas kultur, bör det framhållas att detta varit speciellt accentuerat på den anstalt han observerade.

Tabell 12:9. "Tycker Du att Du behandlats rättvist här på anstalten?" (J 71, A 56)

Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt vid båda undersöknings-tillfällena.

Anstalt	N	Helt och hållet	Delvis	Inte alls
K uv				
Brättegården	9	11	44	44
	10	0	80	20
Hornö	11	9	64	27
	12	25	58	17
Ryagården	21	5	81	14
	29	17	66	17
M uv				
Stigby	15	20	73	7
	8	38	63	0
Forsane	36	17	50	33
	56	11	55	34
Fagared	33	33	39	27
	26	23	62	15
Råby	20	15	45	40
	23	13	61	26
M uf				
Skenäs	42	12	64	24
	30	23	60	17
Mariefred	46	24	65	11
	40	33	55	13
K f				
Hinseberg	58	21	47	33
	59	17	51	32
M f				
Tillberga	71	25	49	25
	76	29	61	11
Norrälje	97	20	60	21
	111	20	60	21
M int.				
Hall	124	10	58	32
	153	13	50	37
Totalt	583	18	56	26
	633	19	57	24

Inte heller på denna fråga är skillnaderna mellan anstaltstyperna stora. ehuru de internerade i högre grad uppger att de känner sig orättvist behandlade på anstalten (nästan signifikant första gången och signifikant skillnad andra gången).

Även på denna fråga noterar man att ungdomsvårdsskoleeleverna upplever lika mycket av orättvis behandling som de intagna på fångvårdsanstalterna. Vid första tillfället ligger Brättegården och Råby på samma nivå som Hall, och vid andra tillfället kommer även Forsane upp till denna nivå. Kvinnliga fångar tenderar också att känna sig mer orättvist behandlade än manliga fångar.

Motsvarande rättvisefrågor förekom i *Wheeler's* skandinaviska fängelseundersökning. Frågorna var nästan identiskt formulerade men svarsalternativen var ej desamma, vilket delvis tycks ha påverkat svarsfördelningarna. På frågan "Tycker Ni att Er dom var rättvis i förhållande till vad Ni gjort?" (W 31) var andelen som svarade "ja" på de svenska anstalterna ungefär densamma som här svarade "helt och hållet" (18 % resp. 14 % för Mariefred, Norrtälje och Hall, första tillfället). De som i *Wheeler's* studie svarade "vet inte riktigt" var dock väsentligt färre än som här svarade "delvis" (14 % resp. 40 %), medan de som svarade "nej" är fler än som här markerade "inte alls" (67 % resp. 45 %). Den mer skalmässiga utformningen av mina svarsalternativ är troligen att föredra.

Skillnaderna mellan de skandinaviska länderna är inte markanta. Andelen som svarade att de var rättvist dömda är dock högre i Norge och Danmark och något lägre i Finland än i Sverige. Den anstalt Mathiesen studerat, Ila, avviker klart från det norska mönstret och påminner snarast om det finska.

Blegvad (1972, s. 39) använde också *Wheeler's* fråga vid studiet av två danska ungdomsvårdsskolor, men hon har fått en något högre andel som svarat att "anbringelsen" var rättvis än vi fått på de svenska ungdomsvårdsskolorna (genomsnittligt 20 % för de kvinnliga och 24 % för de manliga eleverna, vilket motsvarar 8 % resp. 16 % här). Om vi jämför de danska ungdomsvårdsskolorna med de danska fångvårdsanstalterna, är fördelningarna relativt likartade, ehuru vi även här kan konstatera en något lägre andel på ungdomsvårdsskolorna som upplever sig rättvist omhändertagna.

På den andra frågan om de intagna behandlats rättvist på anstalten (W 33) svarade i *Wheeler's* studie på de svenska anstalterna ungefär samma andel "nej" som här svarade "inte alls" (26 % resp. 24 %). Däremot var andelen som 1960 svarade "ja" väsentligt högre än som 1970 markerade "helt och hållet" (50 % resp. 16 %), medan "vet inte" på nytt blev klart lägre än "delvis" (14 % resp. 40 %). Antalet intervjuade individer är ungefär lika stort (n = 290 resp. 267).

Andelen som svarat att de inte behandlats rättvist på anstalten är lägre i Sverige än i Norge och Danmark, men Finland har åter den högsta andelen orättvisa svar. Skillnaderna mellan länderna är inte påfallande stora. Även på denna fråga kan vi konstatera att det är en god överensstämmelse mellan *Blegvads* danska ungdomsvårdsskolor och *Wheeler's* danska fångvårdsanstalter. Ila avviker på nytt från de norska fångvårdsanstalterna och har en lägre andel som upplever sig rättvist behandlade än t.o.m. de finska anstalterna.

Genomgående har fler svarat att de straffats orättvist än att de behandlats orättvist på anstalten. Detta gäller för samtliga anstalter vid bägge tillfällena med ett enda undantag (scatter-diagram uppritade över andelen inte-alls svar visar att Forsane är den enda anstalt som hamnat nära diagonalen men på andra sidan de övriga anstalterna).

Det är ganska anmärkningsvärt att färre tycker de rönt godtycklig behandling på anstalten, där regelsystemet torde vara mer flytande med många och diffusa regler. Att själva domen upplevs som mer orättvis skulle eventuellt kunna förklaras av att straffet drabbar hårdare än administrativa beslut inom anstalten. Mot denna förklaring talar dock det förhållandet att bland de beslut som fattas på anstalten (eller åtminstone under verkställighetstiden) finns flera som kan bli avgörande på liknande sätt som domen, t. ex. tidpunkt för villkorlig frigivning. Vi får senare i kapitel 13 anledning att ytterligare belysa inställningen till de dömande instanserna.

Det ekologiska sambandet mellan de bägge rättvisefrågorna förefaller inte starkt, men de individuella korrelationerna är relativt höga såväl totalt som inom anstaltstyperna.¹⁾ Korrelationernas storleksordning antyder att respondenterna i stort sett bedömt de båda frågorna var för sig, samtidigt som många tyckt sig röna samma typ av behandling från olika instanser. En korstabulering av de båda frågorna visar att 76 % upplever sig både orättvist dömda och orättvist behandlade på anstalten (inte alls + delvis-svar) och endast 6 % både rättvist dömda och rättvist behandlade (siffrorna gäller J 70/J 71, men är nästan identiska för A 55/A 56: 75 % resp. 7 %; C .40 resp. .37).

Som tidigare framgått lanserade Mathiesen (1965 a) "*censoriousness*" som ett funktionellt alternativ till solidaritet mellan intagna. Huruvida kritik (av personal och andra myndighetspersoner) kan kombineras med solidaritet (med intagna) eller det ena utesluter det andra, har Mathiesen svårt att definitivt ta ställning till då han tycks sakna data beträffande solidaritet.²⁾ Rättvisefrågorna har istället korstabulerats mot antal vänner på anstalten, och trots få individer i cellerna tyder Mathiesens data på att de mer isolerade fångarna i högre grad upplever orättvis dom och anstaltsbehandling på Ila, medan motsatsen skulle gälla Botsfengslet (s. 188–190).

I denna undersökning tycks vi ha bättre förutsättningar att direkt testa Mathiesens bärande idé att "*censoriousness*" skulle vara ett funktionellt alternativ till solidaritet mellan intagna. Om detta var alternativa lösningar på de intagnas problem, skulle vi erhålla inga eller negativa samband mellan de båda typerna av frågor. Vi får emellertid tvärtom positiva korrelationer mellan

1) Produkt-momentkorrelationerna mellan de bägge rättvisefrågorna blir följande per anstaltstyp och totalt:

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.	Tot.
J 70/J 71	.32	.24	.16	.48	.48	.32	.35 (n=576)
A 55/A 56	.21	.30	.35	.32	.29	.39	.34 (n=628)

2) Mathiesen skriver: "we have no precise measure of institutionalization of peer solidarity. But we do have a measure of peer group cohesion" (s. 188). Man undrar emellertid varför Mathiesen inte istället använde sig av de frågor angående normativ solidaritet som också ingick i Wheelers formulär (för en beskrivning av dessa se kap. 9.1.4. i denna avhandling).

de båda rättvisefrågorna och solidaritetsfrågor resp. solidaritetsindex. Samtliga 8 totalvärden är positiva, vilket också gäller inom anstaltstyperna, med undantag för några värden vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse; (korrelationer föreligger för solidaritetsfrågorna för t_1 och index för t_2). Om vi ser till internering (vilket Ila närmast påminner om) och rättvis anstaltsbehandling (vilket mest påminner om "censoriousness" definierad som kritik mot personal), uppgår exempelvis denna korrelation till $r .19$. Olika mått för status i det informella sociala systemet ger däremot mer oklara samband med rättvisefrågorna.¹⁾

Det kan tilläggas att det också föreligger positivt samband mellan orättvis dom och anstaltsbehandling å ena sidan och kriminella attityder (KKK) och argot-kunskap å den andra (detta gäller både totalt och de flesta anstaltstyper). Det tycks således inte som om "censoriousness" måste uppfattas som ett funktionellt alternativ till solidaritet mellan fångar utan likaväl kan uppfattas som ytterligare ett vapen i de intagnas händer. Sambanden tyder med andra ord på att "censoriousness" kan betraktas som en av ingredienserna i de intagnas subkultur.

Det föreligger vidare ganska höga korrelationer mellan orättvis dom resp. behandling å den ena sidan och ingen erhållen hjälp resp. i än högre grad erhållen skada på anstalten å den andra. Sambanden är av samma riktning både totalt och inom samtliga anstaltstyper för såväl frågor som index vad gäller hjälp resp. skada. Detta visar att rättfärdighetsdimensionen samvarierar med upplevelsen av positiva och speciellt negativa påverkningsprocesser. Vi kommer i kapitel 13 undersöka om rättvisefrågorna också uppvisar samband med vissa politiska frågor.

12.5 Legitimitet

Nära besläktat med problemet om straffens rättfärdighet är vad vi här föredragit att kalla spörsmålet om straffens legitimitet.²⁾ Hittills har vi studerat

¹⁾ Vänskapsfrågorna uppvisar varierande samband: få vänner korrelerar med orättvis dom och behandling totalt och inom de flesta anstaltstyper vid första tillfället, medan korrelationerna är lägre och växlande vid andra tillfället. Vid internering är det dock många vänner som korrelerar med orättvis anstaltsbehandling men få vänner vid manligt fängelse (dvs. tendenser motsatta Mathiesens). – Vid mottagna positiva val är det däremot nästan genomgående flera mottagna val som korrelerar med upplevelse av orättvisa.

²⁾ Lindgren, Magnusson & Stjernquist (1971) framhåller att ordet legitimitet inom juridiken närmast är synonymt med laglighet eller rättsenlighet, medan den inom samhällsvetenskapen har en annan innebörd beroende på att man där ser rättsordningen utifrån, till skillnad från juristerna som ser det som ett slutet statiskt system av rättsregler. "Intresset förskjuts från det legala systemets detaljuppbyggnad till dess levande existens i folks beteenden och inställningar" (s. 33). Författarna föreslår istället användandet av termen *legitimitetsaccept* för den samhällsvetenskapliga betydelsen av ordet. "Den anger direkt att en form kan vara legitim i några folkgruppers ögon men icke legitim i andras" (s. 34). Eftersom flera samhällsvetare använder termen legitimitet i betydelsen av människors accept av den formaliserade samhällsordningen, av de grundläggande spelreglerna i samhället (författarna nämner själva Simon) och den samhällsvetenskapliga betydelsen av begreppet torde ligga närmare den ordinära inne-

i vad mån de intagna uppfattar sitt eget straff och sin egen behandling som rättvis. Men en annan relevant fråga är om de intagna generellt tycker att straffen är legitima, sådana de nu är utformade. Genom att de intagna socialgruppsmässigt starkt avviker från befolkningen i sin helhet och även politiskt uppvisar en avvikande fördelning från riksdagens (se kap. 13), skulle man kunna förvänta att de i mindre utsträckning än andra medborgare upplever de politiskt fattade besluten om brott och straff som något den grupp de själva representerar står bakom. För det första kan det råda olika uppfattningar om vilka handlingar som bör kriminaliseras, och för det andra kan synpunkterna på straffsatserna för de olika brotten tänkas variera från en social kategori till en annan.

Jag utgick från hypotesen att de intagna, som representerande de socialt sett lägsta samhällsskikten, skulle inta en "liberalare" kriminalpolitisk attityd än genomsnittet av befolkningen.¹⁾ På frågan "*Vad anser Du allmänt om straffen här i landet?*" (J 72) svarade så mycket som 51 % att straffen var för stränga och endast 6 % att de var för milda. Av den förra kategorin angav 20 % "lite för stränga" och 31 % "alltför stränga".

Som framgår av *tabell 12:10* var det så mycket som en femtedel som svarade "vet ej" och ytterligare en fjärdedel som valde alternativet "ungefär lagom stränga". Nästan hälften har i denna mening avstått från att ta ställning, vilket borde förvåna dem som cyniskt skulle gissa att alla fångar måste tycka att

bördan än den juridiska, har jag i detta sammanhanget föredragit att behålla den traditionella termen.

Ginsberg (1965) förkastar i sin analys av rättvisebegreppet såväl de filosofiska idealisterna som söker finna en basis för rättvisan i någon form av naturrätt och positivisterna som kräver autonomi för rätten och menar att idén om rättvisa inte är inbyggd i uppfattningen om lagen (som representant för den senare s.k. vetenskapliga inriktningen nämns *Ross*). Han tillägger: "It is clear that from the formal character of justice we cannot deduce the content of justice. The bare idea of equal treatment of like cases throws no light on what is to be done by, to, or for equals or whether and on what grounds persons who are not alike or who are in different circumstances are to be treated differently." (s. 57)

¹⁾ De flesta forskare skulle kanske här ställt den motsatta hypotesen utifrån tankar som att "humanism" följer med utbildning och att "authoritarianism" är vanligare i lägre samhällsklasser (se *Korpi*, 1964, s. 61–63). *Lipset* (1963) har sammanfattat en del relevanta undersökningar på följande sätt: "The poorer strata everywhere are more liberal or leftist on economic issues... But when liberalism is defined in non-economic terms... the well-to-do are more liberal, the poorer are more intolerant" (s. 101–102). Är inställningen till brott och straff en ekonomisk eller icke-ekonomisk fråga? De flesta skulle väl definiera den som icke-ekonomisk men det är samtidigt klart att både pengar och moral är involverade. Det torde kosta de fattiga mer att vara lagglydiga, samtidigt som de också i högre grad drabbas av straffen. Det förhållandet att de också oftare är utsatta för brott, åtminstone våldsbrott, skulle å ena sidan kunna tänkas leda till större oro för brott och en mer repressiv straffinställning men skulle å den andra sidan kunna tänkas leda till ökad kunskap om brottets bakgrund och därmed till ökad tolerans. Ett visst stöd för min ovan ställda hypotes kunde jag finna i en undersökning av *Dahlström* (1954, s. 124–125), som fann att högre betalda tjänstemän i större utsträckning var för strängare straff för ungdomsbrottslingar vid billån och inbrott och även för en strängare fångvård än arbetarna; en del av skillnaden kunde dock förklaras av att arbetarna i större utsträckning inte hade någon bestämd åsikt.

Tabell 12:10. "Vad anser Du allmänt om straffen här i landet?" (J 72)
 Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	För milda	Ungefär lagom	För stränga	Vet ej
K uv					
Brättegården	9	0	0	78	22
Hornö	11	0	27	63	9
Ryagården	20	0	5	60	35
M uv					
Stigby	15	0	53	20	27
Forsane	35	12	20	42	26
Fagared	33	12	24	45	18
Råby	17	6	6	59	29
M uf					
Skenäs	42	0	26	60	14
Mariefred	45	9	31	38	22
K f					
Hinseberg	57	9	5	77	9
M f					
Tillberga	72	7	29	39	25
Norrtälje	96	4	37	36	24
M int.					
Hall	118	7	20	59	15
Totalt	570	6	24	51	20

straffen är för stränga.¹⁾ Denna moderation i svaren är så mycket mer anmärkningsvärd mot bakgrund av de olika strejkaktioner som ägde rum på anstalterna under dessa år.

Det förefaller således som om de intagna kriminalpolitiskt huvudsakligen består av två grupper: en som är liberal och en som kan betecknas som indifferent.

Variansanalysen, som bygger på en femgradig skala och där vet-ej svaren exkluderats, visar inga signifikanta skillnader mellan påföljderna med kön konstanthållet. Däremot är det signifikanta skillnader mellan kvinnliga och manliga fångar och nästan signifikanta skillnader mellan kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskoleelever. Utan vet-ej svaren anser 87 % på kvinnliga ungdomsvårdsskolor och 85 % på Hinseberg att straffen är för stränga och med vet-ej 65 % resp. 77 %. På Hinseberg anser t.o.m. totalt hälften att straffen är "alltför stränga". Genom att vet-ej svaren här är färre, kommer enligt variansanalysen Ryagården och Råby att erhålla de högsta värdena på en skala beträffande straffens stränghet.

¹⁾ Det kan i sammanhanget erinras om att flera studier funnit att kriminella grupper skulle värdera olika brott lika strängt som andra grupper. *Simpson* (1934-35) fann t.o.m. att fångar värderade brott de själva begått som allvarligare än vad en kontrollgrupp av lärare gjorde (se även *Hauge*, 1970, s. 85-86).

Tabell 12:11. Straffinställning hos intagna och andra grupper enligt några nordiska undersökningar.

	Sv.-70:U.B. Intagna (M + K) n = 570	Sv.-68:U.B. Studenter (M + K) n = 495	Stad (M + K) n = 424	Sv.-47:T.S. Land (M + K) n = 149	Fångar (M) n = 95	Dan-54:B.K. Andra (M) n = 79	Nor-62:T.M. Normalgrupp (M + K) n = 2101
1 För stränga	51	21	6	0	26	1	2
2 Lagom	24	38	48	38	39	44	21
3 För milda	6	27	21	50	4	30	67
4 Vet ej	20	14	25	12	31	24	10
AR = $\frac{1-3}{1+3}$	.79	-.13	-.56	-1.00	.73	-.94	-.94

För att få möjlighet att jämföra de intagna med andra grupper lånades en fråga som använts i andra sammanhang. Den refererade frågan (J 72) har bl. a. brukats av *Segerstedt et al* (1949), *Mathiesen* (1965 b), *Bondeson* (1969 b) och *Kutschinsky* (1970). Tillgängliga resultat har sammanställts i *tabell 12:11*.

Vid en jämförelse mellan de båda fånggrupperna finner jag i likhet med *Kutschinsky* (s. 54) det anmärkningsvärt att endast en fjärdedel av hans fångar svarat att straffen är för stränga. Vi har således fått dubbelt så många svar av detta slag, ehuru skillnaden minskar då vi jämför med våra manliga fångar. *Kutschinsky* har fått en än högre andel vet-ej svar än här, och man kan förvånas över att bland de intagna, som ju alla har erfarenhet av straff, finns lika många eller t.o.m. fler vet-ej svar än i normalgrupperna.

Vid en jämförelse mellan de intagna och normalgrupperna finner vi slående kontraster. Det är i samtliga jämförelsegrupper en flera gånger större andel som svarat att straffen är för milda än att de är för stränga, medan motsatsen gäller för de intagna.¹⁾ Endast för de svenska studenterna finner vi något av en normalfördelning, medan de övriga är J-formade åt olika håll.²⁾

I normalgrupperna kan man urskilja flera faktorer som tycks påverka straffinställningen. En liberalare inställning är i Sverige vanligare i staden än på landet (*Segerstedt*), är vanligare i socialgrupp III och I än i II hos svenska studenter (*Bondeson*), ehuru socialgrupp inte skulle spela någon roll i det danska materialet (*Kutschinsky*), är vanligare bland de sämre än de bättre utbildade i det norska materialet (*Mathiesen*), är vanligare bland män än kvinnor hos svenska studenter och i det danska materialet (mindre skillnad hos *Bondeson* än *Kutschinsky*).³⁾

Samtliga dessa skillnader inom normalmaterialet är emellertid relativt små jämfört med diskrepansen mellan de intagna å ena sidan och de övriga å den andra. Jag kan således inte hålla med *Kutschinsky* (1972, s. 69) om att det endast skulle vara obetydliga skillnader mellan lagbrytare och icke-lagbrytare

¹⁾ Vissa variationer i svarsalternativen spelar härvid ingen roll. I denna studie, till skillnad från de andra, gavs alternativet för mild först, vilket om det haft någon effekt skulle ökat denna kategori. I den danska studien gavs alternativet lagom först, medan den norska något omformulerade alternativen till för stränga, inte tillräckligt stränga och lagom. Den senare ändringen kan dock tänkas ha haft till följd att kategorin för mild blivit större.

²⁾ En jämn fördelning för och emot strängare straff erhöi också Svenska Gallup-institutet som 1951 ställde en fråga om inställningen till straff för ungdomsbrottslingar: 20 % ansåg dem för stränga, 20 % för milda, 50 % lagom och 10 % hade ingen åsikt (se *Dahlström*, 1954, s. 124, n. 1). *Dahlström* fann däremot sneda fördelningar med en majoritet i samtliga yrkesgrupper som var för strängare straff.

³⁾ För en senare utförlig presentation av olika undersökningar angående straffinställningen med konstanthållande av olika bakgrundsvariabler, se *Kutschinsky* (1972). Här rapporteras också nya nordiska data som visar att norska värmpliktiga har en mer repressiv inställning än danska (67 % resp. 43 %) och att graden av repressivitet ökar med utbildning i det norska materialet, medan den är högst i den mellersta utbildningsgruppen i det danska. Medan det knappast är några skillnader mellan norska och danska rekryter i den lägsta utbildningsgruppen, är det i gruppen med studentexamen 72 % i Norge och endast 29 % i Danmark som anser att straffen är för milda (s. 50). Exemplet illustrerar väl att sambanden inte är så enkla som ofta tagits för givet.

beträffande straffinställningen. De bjärta skillnaderna mellan de straffade och de s.k. laglydiga framgår väl av *Galtungs* (1974) "acceptance ratio", s.k. AR-koefficientet, vilka visar mycket höga positiva värden för de intagna och lika höga negativa värden för normalgrupperna (enda undantag svenska studenter).

Politikerna brukar hänvisa till den allmänna opinionen då kriminalpolitiska reformer diskuteras. Allmänheten sägs inte vara "mogen" för radikala förändringar. Det bör härvid påpekas att de svar som erhålls i den här typen av intervjuundersökningar tycks vara beroende av vilka frågor vi ställer. Kutschinsky har bl. a. visat att mer konkreta frågor där olika fall direkt beskrivs framkallar en helt annan inställning än abstrakta frågor. Det tycks emellertid vara riktigt att allmänheten i högre grad tycker att straffen är för lindriga än att de skulle vara för hårda. Men när allmänheten klagar över att det daltas med fångar, borde politikerna kunna hänvisa till verkligheten sådan den upplevs av de straffade. Att de intagna, som faktiskt vet vad ett frihetsberövande innebär, i så hög grad anser att straffen är för stränga, borde dock kunna vara en tankeställare. Hälften av de intagna tyckte således att straffen var för stränga och bland dem som hade någon uppfattning i frågan var det nästan tre fjärdedelar som ansåg att straffen var för stränga.

Vi kan sålunda *konkludera* att en majoritet av de intagna ifrågasätter såväl straffens rättfärdighet i deras eget fall som straffens legitimitet vad gäller allmän svårighetsgrad. De som anser att de straffats orättvist eller behandlats orättvist på anstalten tycker också i högre grad att straffen är för stränga.¹⁾ Jämförelserna med normalmaterial visar att erfarenheten av straff spelar en avgörande roll för straffinställningen.

De intagnas inställning till straffen som varande i stor utsträckning orättfärdiga och icke-legitima torde motverka straffens individualpreventiva effekt ur behandlingssynpunkt. Preventivt torde vi också kunna säga att erfarenheterna av straffen inte förefaller verka moraluppbyggande på dem som drabbas av dem.

1) Produkt-momentkorrelationerna mellan frågorna per anstaltstyp och totalt har följande utseende (vet-ej svaren exkluderade) :

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int.	Tot.
J 70/J 72	.22	.31	.36	.50	.47	.39	.41 (n = 449)
J 71/J 72	.39	.18	.27	.38	.44	.24	.32 (n = 452)

13. Politisk inställning

13.1 Teoretisk bakgrund

Vi har tidigare sett att många intagna upplever en förkrossande maktlöshet på anstalten (se även kap. 14). Siffror har också presenterats som visar att en mycket stor andel av de intagna upplever sig orättvist straffade och/eller orättvist behandlade på anstalten (kap. 12).

En fråga som inställer sig är huruvida denna känsla av orättvis och godtycklig behandling endast skall tolkas som uttryck för personlig kverulans eller om det också ska ses som uttryck för en allmänpolitisk ideologi.

Mathiesen (1965 a), som ägnat sin anstaltsbok huvudsakligen åt känslan av orättvis behandling kallad "censoriousness", ställer den mer begränsade frågan huruvida de intagnas klagomål ska ses som uttryck för äkta indignation eller strategi men undviker i princip att ta ställning härtill, troligen därför att data saknas som kan belysa spörsmålet. Uppenbarligen tar han inte de intagnas uppgifter "at face value":

The inmate is perhaps not a moral person, but he can be a highly moralistic one. (s. 183)

Furthermore, I do not imply that inmates are necessarily "in fact" as deprived as they say they are. Neither do I imply that in the depths of their hearts they all feel as deprived as they suggest. My point is simply that these and similar complaints are voiced very frequently in the institutional setting. (s. 184)

Mathiesen betraktar tydligen äkthetsgraden i de intagnas klagande som ett viktigt om än svårlöst problem och återkommer till det på bokens sista sida. Han påpekar dock endast att graden av strategi troligen varierar dels mellan olika institutionella miljöer dels mellan olika individer inom dessa.

Is it, for example, possible to assess the extent to which lowerlevel participants in the relevant social systems are "cynics", "formalists", "indignants", or "exploders"? The extreme types — the "cynics" and the "exploders" — are hardly very frequent in any social setting . . . However, there may certainly be variations in terms of "formalism" and "indignation". (s. 230)

Bl.a. för att undersöka om de intagnas klagande ("kvirr") främst ska tolkas som uttryck för en upplevelse av personlig förföljelse eller om det återspeglar en mer allmän social eller politisk inställning, tillkom vid andra tillfället några politiska frågor. Svaren på dessa frågor hjälper oss för det första att beskriva de intagna i allmänpolitiska termer och kan för det andra, medelst korstabu-

lering, användas för att söka tolka de tidigare svaren angående orättvis behandling.

Detta är såvitt jag känner till första gången de intagnas politiska attityder kartlägges. Denna belysning är så mycket mer intressant som visst jämförelse-material från andra grupper föreligger. Kunskap om de intagnas politiska bakgrund bör dessutom kunna bidra till en ökad förståelse av de demonstrationer av olika slag som de senaste åren svept över anstalterna (se kap. 14).

13.2 Klassamhället

Det bör i sammanhanget erinras om den pionjärundersökning angående det allmänna rättsmedvetandet som utfördes av *Segerstedt et al* (1949, s. 331), vilken bl.a. behandlade frågor som om de tillfrågade ansåg att människor behandlades lika av polisen, lagarna och domarna. Andelen som svarade med att alla behandlades lika var i staden 49 % för polisen och 62 % för lagarna och domarna; andelen som direkt svarade att behandlingen skedde med hänsyn till klass var dock lägre, 26 %, 11 % resp. 12 %. På landet var däremot tilltron till auktoriteterna större, samtidigt som straffinställningen var hårdare (se kap. 12.5).

I denna undersökning ställdes två frågor om Sverige som klassamhälle, vilka använts av SIFO vid deras s.k. veckobussar våren 1969 och där besvarats av ett representativt riksurval av 1200 personer.¹⁾

Den ena frågan lyder: "*Tror Du att personer från olika samhällsklasser behandlas lika eller olika . . . ?*" (A 45), varvid fem olika agenter angavs, vilka var och en skulle markeras med "lika" eller "olika". *Tabell 13:1* anger procenttalen för hur många av de intagna som tror man får *olika* behandling.

Det står klart att en majoritet av de intagna anser att personer från olika samhällsklasser behandlas olika av samtliga namngivna agenter. Resultaten antyder att man inte behöver betrakta de intagnas svar angående orättvis behandling på anstalter som personlig kverulans. På varuhus, där individen är relativt anonym, är det bara hälften som anser att personer från olika samhällsklasser behandlas olika. Denna siffra är dessutom identisk för anstalts- och normalmaterialet (53 % resp. 52 %). På restauranger, där individen är något mindre anonym, stiger frekvensen för båda grupperna, samtidigt som skillnaden dem emellan ökar något (82 % resp. 70 %).

En intressant olikhet mellan anstalts- och normalmaterialet är emellertid att medan för det senare den högsta andelen olik behandling finns på alternativen restauranger och varuhus, ger dessa båda alternativ den *lägsta* andelen olik behandling bland de intagna. Detta torde sammanhänga med att folk genomsnittligt har mindre erfarenhet av de andra sociala agenterna. Vad gäller olika myndigheter anser nio intagna av tio att personer i olika samhällsklasser blir behandlade olika, vilket mindre än hälften av de andra tror. Andelen som svarat olika är för de intagna vad gäller behandling av tjänstemän inom socialvården, av polisen och i domstolar 89 %, 92 %, 90 %, medan motsvarande

¹⁾ SIFO, *Indikator*, årgång 3, augusti 1969. Frågans lydelse var densamma bortsett från varierande tituleringspraxis: medan vi i denna undersökning genomgående säger Du, använder SIFO Ni.

Tabell 13:1. "Tror Du personer från olika samhällsklasser behandlas lika eller olika?"
(A 45). Procentuell fördelning "olika"-svar per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	På restauranger	På varuhus	Av tjänstemän inom socialvården	Av polisen	I domstolar
K uv					
Brättegården	78	40	80	100	89
Hornö	64	46	73	58	64
Ryagården	81	72	89	96	85
M uv					
Stigby	88	14	75	88	75
Forsane	74	42	83	87	78
Fagared	85	46	89	88	64
Råby	91	61	83	100	96
M uf					
Skenäs	87	48	94	94	97
Mariefred	67	39	82	90	88
K f					
Hinseberg	81	60	93	90	93
M f					
Tillberga	74	42	83	90	88
Norrtälje	84	58	90	95	92
M int.					
Hall	89	61	96	96	97
Totalt	82	53	89	92	90
N	623	619	623	626	621

tal för normalmaterialet är 47 %, 43 % resp. 38 %.¹⁾ I den senare serien noteras den lägsta siffran för domstolen, vilken torde vara den instans som genomsnittssvensken har minst erfarenhet av.

Som ytterligare stöd för antagandet att erfarenhet av en viss agent är en viktig variabel vid denna attitydbildning kan man se den skillnad som erhålles mellan de olika socialgrupperna i normalmaterialet. Medan det inte föreligger några skillnader mellan socialgrupperna för alternativen restauranger och varuhus, är andelen som tror man behandlas olika av socialvårdstjänstemän, polisen och domarna högre i socialgrupp III, där man också i högre grad har kontakt med de senare agenterna. Som förväntat är skillnaden störst just för domstolsbehandlingen, där 48 % i socialgrupp III mot 31 % i socialgrupp I + II svarat att personer från olika samhällsklasser behandlas olika.²⁾

1) Dessa synnerligen markanta skillnader mellan anstaltsmaterialet och ett normalmaterial stämmer inte alls med den slutsats *Kutschinsky* (1972, s. 69) drar efter en genomgång av litteraturen, nämligen att det är mycket små differenser mellan kriminella och andra, vilket även skulle gälla frågor som lika behandling av polis och domstol.

2) Åldersfaktorn tycks också ha en viss betydelse. De yngre normalgrupperna, under 40 år, svarar på samtliga alternativ i högre grad att personer från olika samhällsklasser behandlas olika. Emellertid är skillnaden mellan yngre och äldre minst just för domstolsalternativet (5 % skillnad, mot genomgående 14 % för de övriga agenterna).

För anstaltsmaterialet lägger vi märke till att siffrorna är relativt lika för de olika anstaltstyperna. På samtliga 13 anstalter är det en klar majoritet som anser att personer från olika samhällsklasser behandlas olika av socialvårdstjänstemän, av polisen och i domstolarna. Men även här tycks erfarenheten spela in: den största skillnaden mellan anstaltstyperna förmärks åter vid frågan om domstolsbehandlingen, där ungdomsvårdsskolor ligger strax under 80 % medan de övriga ligger över 90 % och internering högst med 97 %. Ju större erfarenhet de intagna har av rättsapparaten desto mer anser de således att det sker en diskriminering efter samhällsklass.

Vad betyder då dessa siffror för bedömningen av Sverige som klassamhälle? SIFO kommenterar sitt material på följande sätt:

Som det allvarligaste i dessa siffror måste man räkna uppfattningen att myndigheter-na är oförmögna att skilja på sak och samhällsklass. Den formella likheten inför myndigheter och lag som alla medborgare åtnjuter motsvaras inte av upplevelsen att behandlas lika av socialvård, polis och domstolar . . . Fullt förtroende för rättsväsendet kräver en grundläggande undersökning om eventuella klasskillnader i straff och att allmänheten försäkras om likhet inför lagen.¹⁾

Denna kommentar gällde således normalgruppen, där mindre än hälften svarat att samhällsklasserna behandlas olika. I anstaltsgruppen var det en överväldigande majoritet som svarat på detta sätt; för domstolsbehandling mer än dubbelt så många som i normalgruppen. Bland de intagna föreligger således en mycket stark upplevelse av orättvisa i rättssamhället Sverige. Redovisade data får större tyngd genom att frågorna var allmänt och ej personligt formulerade.

En andra fråga angående samhällsklasserna var mer allmänpolitiskt formulerad: "*Tycker Du att skillnaden mellan samhällsklasserna i Sverige för närvarande är för stor, ungefär lagom eller för liten?*" (A 44). Denna fråga ingick också i den refererade SIFO-undersökningen. Två tredjedelar bland de intagna anser att skillnaden mellan samhällsklasserna är för stor. Denna andel är högre i anstaltsmaterialet än i normalmaterialet (68 % resp. 56 %). Samtidigt är den tveksamma gruppen större i anstaltsmaterialet (13 % resp. 6 %). Gruppen som är tillfreds med den nuvarande situationen blir därmed väsentligt mindre bland de intagna (17 % resp. 37 %).

En majoritet av de intagna på samtliga anstalter har enligt *tabell 13:2* svarat att skillnaden mellan samhällsklasserna är *för stor*. Det är obetydliga skillnader mellan anstaltstyperna, ehuru andelen som anser skillnaden vara för stor är något högre vid kvinnofängelset (79 %), interneringsanstalter (78 %) och de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna (72 %). På de senare förmärks en viss polarisering av svaren (fler har svarat både för stor och för liten) och detta gäller speciellt Ryagården, där ingen anser att skillnaden är lagom och där kategorin för stor är den största bland samtliga anstalter (85 %).

Man kan förvåna sig över att skillnaden mellan anstaltsmaterialet och normalmaterialet inte är större på denna fråga. Attityder till klasskillnader varierar ju med samhällsklass och politiskt parti. SIFO visar t.ex. hur andelen, som

¹⁾ Vi saknar i Sverige fortfarande en större undersökning av det slag *Aubert* (1964) utfört i Norge angående faktisk olikhet i rättsliga påföljder för olika samhällsklasser.

Tabell 13:2. "Tycker Du att skillnaden mellan samhällsklasserna i Sverige för närvarande är för stor, ungefär lagom eller för liten?" (A 44). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	För stor	Lagom	För liten	Vet ej
K uv					
Brättegården	11	64	18	9	9
Hornö	12	50	25	0	25
Ryagården	27	85	0	7	7
M uv					
Stigby	8	75	25	0	0
Forsane	53	53	17	2	28
Fagared	27	67	19	4	11
Råby	24	58	13	0	29
M uf					
Skenäs	32	72	16	0	13
Mariefred	40	53	30	3	15
K f					
Hinseberg	58	79	12	0	9
M f					
Tillberga	73	62	23	3	12
Norrtälje	112	65	19	1	15
M int.					
Hall	156	78	12	2	7
Totalt	633	68	17	2	13

anser att skillnaden mellan samhällsklasserna är för stor, varierar från 25 % för moderata samlingspartiet till 63 % för socialdemokraterna; inom folkpartiet och centerpartiet är det dock minst hälften som har denna uppfattning.

Känslan av att vi lever i ett klassamhälle tycks vidare ha ökat bland allmänheten. Detta gäller inte enbart de senaste åren utan skulle vara fallet åtminstone de 15 senaste åren. SIFO ställde 1948 frågan: "Tycker Ni att man kan beteckna vårt svenska samhälle som ett klassamhälle?" och fick då 52 % ja-svar. Samma fråga gav 1969 64 % ja-svar. Vid en jämförelse mellan de politiska partierna är det dessutom en speciellt stor ökning för socialdemokraterna, från 56 % till 72 %.

13.3 Klasstillhörighet

För att bättre kunna positionsbestämma de intagnas klassattityder, dels i förhållande till riksgenomsnittet dels vad gäller utvecklingen i tiden, borde vi veta mera om de intagnas klasstillhörighet och politiska sympatier. Vissa sådana frågor ingick också i det andra formuläret.

På frågan "Vilken samhällsklass tycker Du närmast Du tillhör?" (A 46) är det vanligaste svaret "ingen klass alls", vilket 35 % angav. "Lägre än arbetarklassen" svarade 9 % och ett par individer skrev t.o.m. till "antiklass". Nästan hälften har därmed ställt sig utanför de traditionella samhällsklasserna. Med

Tabell 13:3. "Vilken samhällsklass tycker Du Du närmast tillhör?" (A 46). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Överklassen	Medelklassen	Arbetar- klassen	Lägre än ar- betarklassen	Ingen klass alls
K uv						
Brätttegården	11	0	18	18	18	46
Hornö	12	0	25	25	8	42
Ryagården	26	0	15	12	12	62
M uv						
Stigby	8	0	50	13	13	25
Forsane	53	8	11	36	9	36
Fagared	27	4	22	33	7	33
Råby	22	0	14	14	14	59
M uf						
Skenäs	31	3	13	42	16	26
Mariefred	39	5	18	10	13	54
K f						
Hinseberg	59	0	29	31	7	34
M f						
Tillberga	73	4	21	59	3	14
Norrtälje	111	3	33	27	4	33
M int.						
Hall	154	0	23	28	12	37
Totalt	626	2	23	30	9	35

arbetarklassen har 30 % identifierat sig, med medelklassen 23 % och med överklassen 2 %. Liknande frågor om subjektiv klassidentifikation har ställts bl.a. av det svenska Gallupinstitutet. Andelen som i en normalgrupp väljer överklass resp. medelklass är ungefär densamma som i anstaltsgruppen, medan gruppen som identifierar sig med arbetarklassen är väsentligt högre i normalgruppen. Diskrepansen blir så mycket större om vi utgår ifrån att anstaltsmaterialet i stort sett består av socialgrupp III.¹⁾

Den starkaste identifikationen med arbetarklassen finns enligt tabell 13:3 på Tillberga (59 %) och Skenäs (42 %). Detta resultat bör ses mot bakgrund av den inriktning på arbetslivet man finner vid dessa båda anstalter: som tidigare framkommit är Tillberga en produktionsanstalt medan Skenäs har en yrkesutbildning som ger eleverna fackbok vid utskrivningen. Utöver själva arbetsinriktningen kan emellertid en selektionsfaktor bidra till att förklara detta klarare arbetarklassmedvetande.

Största gruppen som svarat "ingen klass alls" påträffas på de kvinnliga ung-

¹⁾ Carlsson (1959, s. 377-379) återger bl.a. en gallupfråga där totalt 57 % räknat sig tillhöra "arbetare och likställda". Arbetaridentifikationen uppgår i socialgrupp III (fastställd efter yttre kriterier) till 84 %. Det bör tilläggas att gallupfrågan hade en vet-ej kategori på 15 % men saknade alternativen "ingen klass alls" och "lägre än arbetarklassen".

domsvårdsskolorna (53 %). Ryagården och Råby, två institutioner för narkomaner, har de högsta enskilda värdena (62 % resp. 59 %), vilket förefaller logiskt med tanke på den ideologi som narkomanerna utvecklar (se kap. 9.2.2.3). Man skulle kunna bli narkoman därför att man står utanför samhället eller komma utanför därför man blivit narkoman, men sannolikt rör det sig här om ömsesidiga, förstärkande effekter.

Enligt variansanalysen är det en signifikant skillnad mellan påföljderna för män, där fängelsefångarna avviker genom att i högre grad identifiera sig med medelklass och arbetarklass. Bland kvinnorna är motsvarande skillnad nästan signifikant. För både ungdomsvårdsskola och fängelse gäller att kvinnorna i högre grad än männen tycks uppfatta sig som klasslösa. Manliga intagna på slutna fångvårdsanstalter tycks oftare uppleva sig klasslösa än på de öppna anstalterna.

Nästan hälften av de intagna känner sig således inte tillhöra någon samhällsklass. Genom att de står utanför klasssystemet skulle man kunna anta att de också upplever sig socialt alienerade. Man skulle kunna tolka det som ett främlingskap, orsakat av att samhället i någon mening stött ut dessa grupper. Man frågar sig på vilket stadium i en sådan process som en känsla av alienation uppstår. Eftersom yngre intagna vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse i högre grad än de äldre vid fängelse och internering ger uttryck åt denna utanförkänsla, torde den knappast växa fram endast som ett resultat av själva anstaltsvistelsen. Uppstår denna känsla i samband med placeringen vid ungdomsvårdsskola resp. ungdomsfängelse eller har den redan uppstått vid tidigare samhälleliga ingripanden? Eller är den kanske ett uttryck för en mer allmän social nedklassning, som har äldre och djupare orsaker?¹⁾

Måhända kan vi lättare tolka denna sociala utanförkänsla genom att studera de intagnas politiska hemvist. Det är ju tänkbart att den alienation vi tyckte oss konstatera på frågan om klasstillhörighet istället är ett uttryck för en politisk ideologi, i vilken man inte vill erkänna existensen av olika samhällsklasser.

13.4 Partisympatier

På frågan "*Vilket politiskt parti sympatiserar Du närmast med?*" (A 47) har nästan hälften avstått från att välja något politiskt parti. Enligt tabell 13:4 har 26 % svarat "inget parti alls" och 17 % "vet ej" (det senare inkluderar även några kombinationssvar). 5 % (av 649) har då exkluderats, varav 4 % lämnat frågan blank och 1 % antecknat att de vägrar besvara frågan. Gruppen som inte kunnat ta ställning är naturligt nog väsentligt högre vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse, medan de partilösa endast är något högre vid ungdomsvårdsskola. Vad gäller fördelningen av partisympatierna framgår att socialdemokraterna fått flest val (27 %), närmast följt av vänsterpartiet kommunisterna (15 %), medan de borgerliga totalt hamnat på en lägre nivå (11 %).²⁾

¹⁾ Angående det sociala arvet, se Jonsson (1967, 1973).

²⁾ I det borgerliga blocket valde 3 % moderata samlingspartiet, 5 % folkpartiet och 3 % centerpartiet (dessa har sammanslagits i tabell 13:4).

Tabell 13:4. "Vilket politiskt parti sympatiserar Du närmast med?" (A 47). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

	De borgerliga partierna		Socialdemokraterna	Vänsterpartiet kommunisterna	Annat parti	Inget parti alls	Vet ej	
Anstalt	N							
K uv								
Brättgården	11	18	4	9	0	0	55	18
Hornö	12	0		25	0	0	33	42
Ryagården	25	0		20	24	0	24	32
M uv								
Stigby	8	0	6	13	13	13	38	25
Forsane	52	8		23	14	2	29	25
Fagared	26	4		27	4	0	34	31
Råby	24	4		29	4	8	33	21
M uf								
Skenäs	32	19	14	16	6	3	25	31
Mariefred	39	10		33	5	5	21	26
K f								
Hinseberg	58	5		29	24	3	22	16
M f								
Tillberga	71	13	13	28	16	9	24	11
Norrtälje	109	13		26	15	4	32	11
M int.								
Hall	150	17		30	19	5	20	8
Totalt	617	11		27	15	4	26	17

Om vi jämför de intagna som valt något parti ($n=351$) med valstatistiken för riksdagsvalet 1970 framkommer att socialdemokraterna är lika vanliga bland de intagna som i normalbefolkningen (47 % resp. 45 %), att kommunisterna är fem gånger så vanliga bland de intagna (26 % resp. 5 %) medan de borgerliga är två och en halv gång mindre vanliga bland de intagna (20 % resp. 48 %); övriga partier är också vanligare bland de intagna (8 % resp. 2 %).¹⁾

Som framgår av tabellen är fördelningen av partisympatier relativt likartad över de olika anstaltstyperna. Enligt variansanalysen föreligger inte heller några signifikanta skillnader vare sig mellan samtliga anstalter eller mellan anstaltstyperna. Den enda skillnad som är signifikant är mellan de tre ungdomsvårdsskolorna för flickor, där Ryagården utmärks av en hög andel kommunist-sympatisörer till skillnad från de båda andra skolorna. Man kan i sammanhanget notera att andelen kommunister faktiskt är högst på två kvinnliga an-

¹⁾ Andra partier består i valstatistiken av 1,8 % KDS och 0,4 % KFML, medan de här kan spaltas upp i 6 % KFML, en KDS-are och 1 % andra partier.

stalter, nämligen Ryagården och Hinseberg med vardera 24 %. Kvinnorna blir härmed mer vänsterorienterade än männen såväl vid ungdomsvårdsskola som fängelse.¹⁾

Anstaltsmaterialet visar således två klara tendenser. Av dem som deklarerat någon sympati tillhör tre fjärdedelar socialistblocket, men nästan hälften sympatiserar inte med något politiskt parti. Den politiska apatin förefaller således ganska utbredd bland de anstaltsplacerade, speciellt bland de yngre. På ungdomsvårdsskolorna är det så mycket som två tredjedelar som svarat att de antingen inte sympatiserar med något parti eller inte kan ta ställning. Att det politiska intresset inte är så stort som vi vanligen föreställer oss och att detta i synnerhet gäller ungdomen, har dock *Persson* (1972) visat. I hans kartläggning visar sig tonåringarnas inställning till politik och samhällsfrågor i stor utsträckning vara präglad av likgiltighet eller negativism.²⁾

En direkt fråga om partisympatier kan vi finna i en någorlunda jämförbar grupp hos *Östnäs & Tavell* (1972). Om vi jämför deras grupp av ungdomar, där de arbetslösa överrepresenterats, med våra ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever, finner vi att andelen partilösa faktiskt är lika hög som här, men i gengäld har de nästan inga vet-ej svar, vilka här uppgår till över en fjärdedel av svaren; andelen kommunister är densamma, socialdemokraterna fler men i synnerhet de borgerliga väsentligt fler i deras material.³⁾

13.5 Deklarerat röstdeltagande

För att bättre kunna bedöma huruvida de intagna ska betraktas som icke integrerade i det politiska systemet, ska vi ta del av resultaten från en fråga angående den politiska aktiviteten. Vi ska närmast studera den allmänpolitiska aktiviteten, manifesterad i deklarerat röstdeltagande, och i nästa kapitel den mer intressebetonade i form av demonstrationer på anstalter.

I Sverige har de intagna haft rättighet att delta i politiska val sedan 1945 års lag om verkställighet av frihetsstraff. I de flesta länder betraktas fångar som civilt döda och saknar rösträtt. De praktiska möjligheterna att utöva rösträtten var emellertid i hög grad kringskurna på de svenska anstalterna fram till valet 1968, då tillfälliga postkontor inrättades på anstalterna.⁴⁾ I vilken

¹⁾ Normalt är kvinnorna mindre radikala än männen, men i extrema utgrupper och i politiska kristider har kvinnorna stundtals visat sig vara mer revolutionära än männen.

²⁾ Redan i *Perssons* förundersökning framkom att "ungdomens politiska intresse var väsentligt överskattat – så överskattat att man kunde kalla den allmänna uppfattningen en myt" (s. 35). Frågor angående samhällsproblem har genomgående fått en mycket hög andel "blanka" svar.

³⁾ I denna kartläggning av *Arbetsmarknadsgruppen* intervjuades 668 män och kvinnor, varav 254 registrerade arbetslösa, i åldrarna 16–24 år. Att grupperna inte är helt jämförbara framgår bl.a. av att andelen med enbart folkskola eller grundskola endast är hälften så stor som bland ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseeleverna. För tabell angående partisympatier, se bilaga 1, fråga 16 a.

⁴⁾ Enligt *Tornklint* (1970, s. 52 53) var det en aktion från KRUM som ledde till att den medborgerliga rätten att rösta inte längre var enbart teoretisk för fångarna; KRUM:s krav stöddes av samtliga partiledare.

Tabell 13:5. Planerad röstning bland röstberättigade (A 48). Procentuell fördelning per anstaltstyp och totalt.

Anstaltstyp	N	Ja	Nej	Vet ej
K uv	9	44	22	33
M uv	23	48	30	22
M uf	40	43	35	23
K f	56	50	38	13
M f	188	46	38	16
M int.	152	52	37	11
Totalt	468	48	37	15

utsträckning de anstaltsplacerade utnyttjat sig av sina nyvunna rättigheter och hur de röstat har mig veterligen inte tidigare undersökts.¹⁾

De allmänna valen 1970 skulle äga rum en månad efter andra intervjutillfället. Följande fråga ställdes: "Tänker Du rösta vid nästa val den 20 september?" (A 48). Av samtliga intervjuade svarade 37 % "ja", 50 % "nej" och 14 % "vet ej". Medan ungefär varannan fånge och internerad avsåg att rösta, var det endast en på fyra vid ungdomsfängelse och en på åtta vid ungdomsvårdsskola. Den låga andelen på ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse förklaras emellertid delvis av att många här var för unga för att få rösta. Tabell 13:5 visar fördelningarna på de olika svarsalternativen per anstaltstyp för enbart de röstberättigade.²⁾ Andelen vet-ej svar är högre vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse, medan ja-frekvensen är mycket likartad över anstaltstyperna. Totalt blir det 48 % som uppger att de avser att rösta, 37 % som säger att de icke ska rösta och 15 % osäkra.

Att knappt hälften av de röstberättigade ämnar delta i de allmänna valen tyder på att de intagnas allmänna politiska aktivitet är låg. Ett planerat valdeltagande bland de anstaltsplacerade på 48 % kan jämföras med ett faktiskt valdeltagande för landet som helhet på minst 88 %. Nu varierar emellertid valdeltagandet kraftigt mellan olika sociala grupper. Lågre rösttal uppvisas av anställningslösa, socialgrupp III, ogifta, yngre och kvinnor.³⁾ I den offentliga statistiken är talen för den heterogena kategorien "invalid, långvarigt sjuka och intagna för anstaltsvård" väsentligt lägre än genomsnittet.⁴⁾

¹⁾ Eriksson (1967) tycks i sin monografi över kriminalvården inte behandla rösträttsfrågan. I kriminalvårdsstyrelsens årspublikationer *Kriminalvården* nämns inte reformen 1968 och röstaktiviteterna från de senaste valen kommenteras inte heller.

²⁾ Som röstberättigad räknas den som fyllt eller ska fylla 20 år under valåret. Ej röstberättigade är vidare omyndigförklarade personer och immigranter som ej fått svenskt medborgarskap. Denna kategori uppgår normalt till 2 % och är icke exkluderade i tabell 13:5. Enligt uppgift från kriminalvårdsstyrelsen skulle de omyndigförklarade ej vara överrepresenterade i detta anstaltsklientel och immigranterna är i princip bortsamlade, varför denna felkälla bör sakna betydelse. – Fördelningarna för de enskilda anstalterna ges inte i tabell 13:5 p.g.a. det förminskade antalet individer vid ungdomsinstitutionerna.

³⁾ Se *Låginkomstutredningen*, Johansson: "Politiska resurser", 1971, s. 60–63.

⁴⁾ Enligt *Riksdagsmannavalen* var det i denna kategori totalt 58 % som röstade 1964 och bland de ogifta endast 45 %.

Det låga planerade valdeltagandet bland de intagna kan förklaras av att de är politiskt ointresserade, vilket således sammanhänger med att de i stor utsträckning saknar anställning utanför anstalten, tillhör socialgrupp III och är ogifta. Däremot tycks inte ålder eller kön påverka utfallet. Härtill kommer att informationen om valet, dels vad gäller stridsfrågorna dels det tekniska röstförfarandet, på flera anstalter var bristfällig. På ungdomsvårdsskolorna gjordes i allmänhet inga större ansträngningar att politiskt skola eleverna. På vissa fångvårdsanstalter klagade de intagna över att de inte kunde följa de politiska valdebatterna p.g.a. gällande bestämmelser angående TV-tider.

13.6 Samband mellan politiska frågor och orättvisefrågor

Vi ska först undersöka sambanden mellan de politiska frågorna inbördes och sedan mellan de politiska frågorna och orättvisefrågorna.

Det föreligger ett klart samband mellan deklarerade partisympatier och röstbenägenhet (A 47/A 48: C .45, $n=611$, $fg\ 14$, $p > .01$). Minst hälften av dem som deklarerat någon partisympati avser att rösta, mot endast 8 % av dem som sagt att de inte sympatiserar med något parti och 15 % av dem som svarat vet-ej. Röstdeltagandet tycks dessutom vara något högre i vpk och för dem som markerat "annat parti", där det uppgår till 61 % resp. 70 %. Dessa tendenser kan iakttas vid samtliga anstaltstyper, dvs. bakgrundsfaktorer som ålder och kön tycks sakna betydelse.

Sambandet mellan röstbenägenhet och subjektiv klasstillhörighet är emellertid inte signifikant (A 46/A 48: C .14, $n=619$, 8 fg , $p=10\%$), men en tendens kan utläsas att de som identifierar sig med medel- och överklass i högre utsträckning deklarerar att de ska rösta (en motsatt tendens kan dock utläsas för kvinnlig ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse). Däremot är sambandet mellan partisympatier och klasstillhörighet signifikant (A 46/A 47: C .32, $n=605$, $fg\ 28$, $p > .01$). Medel- och överklassen sympatiserar mera med de borgerliga, arbetarklassen med socialdemokraterna, de som känner sig lägre än arbetarklassen har svårare att ta ställning, medan de klasslösa i högre grad också är partilösa. Jämför vi endast dem som har någon partisympati, är sambandet fortfarande positivt och signifikant ($r\ .22$, $n=319$, $p > .01$). Det är även positivt inom samtliga anstaltstyper och högst vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och kvinnligt fängelse ($r\ .46$ för båda dessa anstaltstyper).

Mellan partisympatier och attityder till skillnader mellan samhällsklasser blir sambandet åter signifikant (A 47/A 44: C .29, $n=612$, $fg\ 21$, $p > .01$). Att skillnaden mellan samhällsklasserna är för stor tycker intagna speciellt inom vpk och bland dem som svarat "annat parti", medan de borgerliga i högre utsträckning tycker att skillnaden är lagom, och socialdemokraterna befinner sig i en intermediär position. Tar vi bort de politiskt hemlösa är sambandet fortfarande signifikant ($r\ .22$, $n=293$), starkast för de internerade ($r\ .36$) samt ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever ($r\ .29$ vardera). Sambandet mellan klasstillhörighet och attityd till klasskillnader är som förväntat också signifikant (A 44/A 46: C .31, $n=620$, $fg\ 12$, $p > .01$). De som anser sig vara "lägre än arbetarklassen" anser i högre grad än de andra att skillnaden är för stor. Samma tendens kan utläsas inom samtliga anstaltstyper

(mest markerat vid kvinnligt fängelse, $r .41$). Attityden till skillnaden mellan samhällsklasserna samvarierar givetvis också med om man anser olika samhällsklasser behandlas olika; på samtliga delfrågor är sambanden signifikanta (A 44/A 45: 1-5 ger koefficienter mellan C .15 och .21). Mellan 92 % och 96 % av dem som anser skillnaden mellan klasserna vara för stor, tycker man behandlas olika av "socialen", polisen resp. domstolen.

Det föreligger således förväntade samband mellan de olika politiska frågorna inbördes. Finns det slutligen också samband mellan de politiska frågorna och de tidigare nämnda rättvisefrågorna?

Om vi ser korrelationerna mellan å ena sidan A 55 och A 56 och å andra A 44, A 46, A 47 och A 48 finner vi totalt att samtliga 8 produkt-moment korrelationer visar samband i förväntad riktning. De som upplever sig orättvist straffade resp. orättvist behandlade anser också i högre grad att skillnaderna mellan samhällsklasserna är för stor, identifierar sig med lägre eller ingen samhällsklass, sympatiserar med vänsterpartier och avstår mera från att rösta. Sambanden går i förväntad riktning även inom anstaltstyperna, med undantag för några värden vid ungdomsvårdsskolorna. Även om enskilda korrelationer kan vara låga och icke signifikanta, är mängden av förväntade samband i samma riktning icke slumpmässigt uppkommen. De högsta sambanden återfinns mellan de båda rättvisefrågorna och attityd till skillnaden mellan samhällsklasserna (totalt $r .16$ resp. $.18$, $p > .01$) och dessa är högst vid kvinnligt fängelse ($r .25$ resp. $.36$); medan dessa samband är något högre vid behandling än straff, gäller motsatsen ungdomsfängelse och internering. Som man skulle förvänta är sambanden något lägre mellan de politiska frågorna och rättvisefrågorna än mellan de politiska frågorna inbördes.

Slutsatsen tycks bli att de intagna inte bara personligen upplever sig som orättvist straffade och orättvist behandlade på anstalten utan mer generellt anser att personer från olika samhällsklasser behandlas olika exempelvis av polisen och i domstolen. De ger också i mycket stor utsträckning uttryck åt uppfattningen att skillnaden mellan samhällsklasserna är för stor. Själva upplever de sig dock i ganska stor omfattning som klasslösa. Politiskt sett är socialisterna överrepresenterade bland de intagna men en stor grupp står utanför det partipolitiska systemet och endast hälften tänker utnyttja sin rösträtt. De intagna förefaller således i hög grad uppleva ett klassamhälle, vilket de tar avstånd ifrån, men samtidigt i stor utsträckning sakna intresse för att politiskt engagera sig.

Som svar på den inledningsvis ställda frågan om svaren på rättvisefrågorna ska uppfattas endast som uttryck för personlig kverulans eller om de också kan tolkas som uttryck för en mer allmän ideologi, är jag benägen att påstå att de i viss mån reflekterar en politisk inställning.¹⁾ Orättvisefrågorna korrelerar med de politiska frågorna och tycks sålunda förankrade i en viss samhällssyn.

1) Man kan givetvis aldrig utesluta möjligheten av att en tredje bakomliggande variabel förklarar sambandet. Man skulle i detta fallet kunna tänka sig någon slags personlighetsfaktor, som dels förklarar att man personligen känner sig förföljd dels att man uppfattar samhället som felaktigt konstruerat. Jag tycker emellertid knappast att en sådan tolkning är helt rimlig eller att data på något sätt ger stöd åt en sådan hypotes.

14. Anstaltsdemokrati

14.1 Bakgrund

Frågorna kring demokratins form och innehåll har fått förnyad aktualitet de senaste åren och samtidigt har också intagna inom kriminalvård, mentalvård och nykterhetsvård börjat ställa krav på medinflytande över sin egen behandling. Vi har härmed fått bevittna helt nya typer av konfrontationer mellan dessa relativt maktlösa grupper och det etablerade samhället. Strejkvapnet har vid flera tillfällen tillgripits av de intagna på en rad fångvårdsanstalter för att understryka deras krav på vissa rättigheter. Dessa demonstrationer har också lett till centrala samråd mellan de intagnas representanter och fångvårdsmyndigheterna.

Vi ska i detta kapitel något närmare beskriva dessa strejkaktioner och förhandlingarna med kriminalvårdsstyrelsen. Kriminalpolitiskt torde dessa händelser vara internationellt sett unika och det har således ett självständigt intresse att försöka belysa denna utveckling. Dessa aktioner har dessutom effekter både på mikro- och makroplanet. För de intagna har deltagandet i olika rådgivande och beslutande organ sannolikt en pedagogisk och terapeutisk effekt, så tillvida att de fått lära sig demokratiska spelregler samtidigt som den nya erfarenheten att delta i överläggningar och rösta fram beslut bör ha gett dem en ny självkänsla. De intagnas reella maktbefogenheter är dock i hög grad begränsade och de beslut man lyckats framdriva torde knappast innebära några större förändringar av det rådande anstaltssystemet. Däremot kan man ha väckt en del medborgares intresse för kriminalvårdsfrågor och möjligen skapat större tolerans åtminstone inom vissa grupper.

14.2 Problemställningar

Vid en analys av strejkerna på de svenska fångvårdsanstalterna kan man formulera flera intressanta sociologiska problemställningar. Hur uppstod dessa strejker och hur spred de sig så snabbt till olika anstalter? Var det, som några menat, i huvudsak fråga om manipulation från KRUM i samarbete med vissa förtroenderåd och goda kontakter med massmedia, eller var det snarast en reaktion på olika missförhållande som upplevdes spontant av stora grupper intagna? En annan frågeställning är vilka möjligheter de intagna har att medelst strejkvapnet och åtföljande överläggningar åstadkomma reella förändringar i systemet. Vid denna typ av konfrontationer mellan de olika systemen blottläggs maktförhållanden och en rad sociala förhållanden kommer i en blyxtbelysning som eljest inte är vanlig.

Vi ska närmast belysa den första problemställningen huruvida det förekom-

mer en manipulation av de intagna via revolutionära klickar och/eller om det föreligger ett behov av större medinflytande hos bredare grupper av de intagna. Vid det andra undersökningstillfället ställdes vissa standardiserade frågor till de intagna angående anstaltsdemokrati och föreningstillhörighet och dessa ska först redovisas. Vi ska sedan ge en kort historik över strejkerna vid de svenska fångvårdsanstalterna och presentera några resultat från en undersökning vi gjort över strejkerna vid ett fängelse. Vi ska därefter övergå till den andra problemställningen och se vilka resultat förhandlingarna mellan de intagna och kriminalvårdsstyrelsen lett till.

14.3 Maktlöshet

Från de bandade intervjuerna framkommer en lång rad uttalanden som vittnar om de intagnas upplevda maktlöshet. Dessa skulle emellertid kunna häröra från individer som antingen är speciellt kverulantiska eller drabbats av speciella rättsövergrepp. Det är därför av intresse att studera hur vanlig uppfattningen är att de intagna inte har någonting att säga till om.

Tabell 14:1. "Anser Du att det är någon demokrati på den här anstalten? Hur mycket har de intagna att säga till om?" (A 49).

Intagna har ingenting att säga till om	38.2
Intagna har mycket lite att säga till om	41.6
Intagna har en del att säga till om	16.6
Intagna har mycket att säga till om	2.1
Intagna har lika mycket att säga till om som personalen	1.4
	100 %

En överväldigande majoritet menar att det inte finns någon form av anstaltsdemokrati. Så mycket som 80 % uppger att de anser att de intagna har *ingen-ting* eller *mycket lite* att säga till om. Fördelningarna per anstalt av dessa svars kategorier framgår av *diagram 14:1*.

Det föreligger en del variationer mellan anstalterna, mer mellan enskilda anstalter av samma typ än mellan anstaltstyperna. Den mest utbredda maktlösheten upplever fångarna på kvinnofängelset, där så mycket som 100 % svarat att de har ingenting eller mycket lite att säga till om. Den lägsta andelen svar av denna typ finner vi på de kvinnliga ungdomsvårdsskolorna med 61 %. Skillnaden mellan kvinnliga fångar och kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever är enligt variansanalysen signifikant. Kvinnliga fångar ligger också signifikant högre vad gäller uttryckt maktlöshet än manliga fångar, medan manliga ungdomsvårdsskoleelever ligger signifikant högre än kvinnliga ungdomsvårdsskoleelever. Däremot är det ingen signifikant skillnad mellan de manliga påföljderna. Vid en jämförelse mellan enskilda anstalter av samma typ finner vi en nästan signifikant skillnad mellan fängelserna, där fångarna på Tillberga upplever mer maktlöshet än på Norrtälje, vilket kan förklaras av det större antalet tillfällighetsbrottslingar på Tillberga, vilka första gången konfronteras med det repressiva anstaltssystemet. Mellan de manliga ungdomsvårdsskolorna är det också en signifikant skillnad, där Forsane uppvisar det

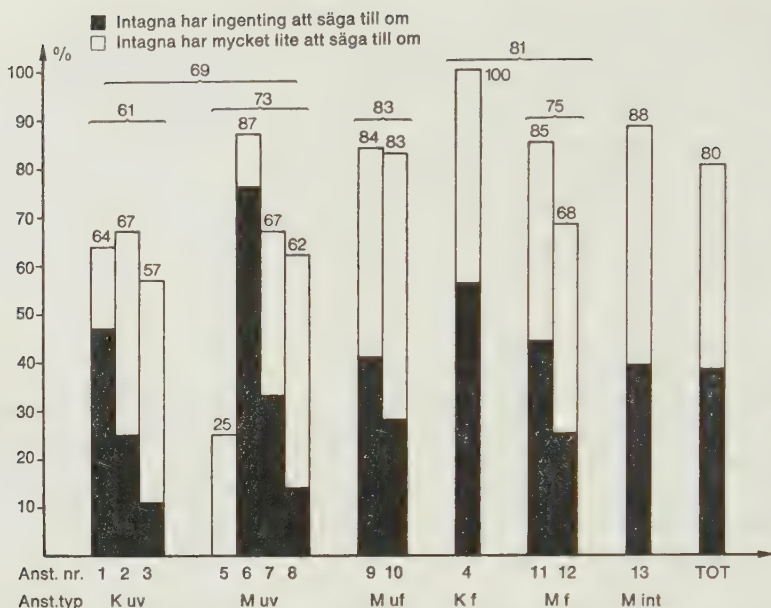

Diagram 14:1 "Anser Du att det är någon demokrati på den här anstalten? Hur mycket har de intagna att säga till om?" (A 49)

högsta värdet (87 %) och Stigby det lägsta (25 %). Forsane har tre fjärdedelar som säger att de intagna har "ingenting" att säga till om, vilket är en högre andel än vid någon annan anstalt; skolan ansågs också ha en något auktoritär ledning.

14.4 Medinflytande

Sedan 1945 års verkställighetslag trätt i kraft möjliggjordes kontakt mellan de intagna och så småningom skapades även *kamratklubbar* och föreningar som verkade för de intagnas trivsel. Det första reella *förtroenderådet* skapades 1968 på Hall i samband med en strejk bland de intagna. Det kom snart att ägna sig åt s.k. behandlingsfrågor och krävde medinflytande beträffande disciplinstraff och brevcensur. Förtroenderåd, utsedda genom slutna val, har sedan bildats på ett flertal anstalter. Flera av strejkerna vid fångvårdsanstalterna har motiverats med att förtroenderådets verksamhet inte godkänts av kriminalvårdsmyndigheterna.

Kriminalvårdsstyrelsen tillsatte en arbetsgrupp för att utreda frågorna om de intagnas representation. I en rundskrivelse sommaren 1970 påpekas att det finns behov av samrådsformer mellan intagna och personal i frågor av allmän betydelse för vårdarbetet, främst trivselfrågor. Styrelsen rekommenderade tre former av *samrådsorgan*, anstaltsråd, avdelningsråd och arbetsråd; råden skulle bestå av lika många representanter från anstaltspersonal och intagna med en representant för anstaltsledningen som ordförande.

Efter denna rundskrivelse bildade de intagna på Hall en "arbetarförening" och därefter ett "fackförbund", *Sveriges anstaltsarbetarförbund* (SAAF). Senare samma år bildades också *Förenade fångars centralorganisation* (FFCO).

Under de gemensamma överläggningarna mellan representanter för de intagna och kriminalvårdsstyrelsen, som ägde rum efterorstrejckerna i slutet av 1970, var en central fråga förtroenderådets ställning, och vi återkommer nedan till resultaten av dessa diskussioner.

Tabell 14:2. "Tycker Du att de intagna bör sammansluta sig i någon förening, för att föra fram sina intressen? I så fall vilken form av förening tycker Du skulle vara bäst?"
(A 50). Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Någon sådan förening behövs inte	Kamratförening	Samarbetsråd	Förtroenderåd och kombinationer härav*)	Fackförening och kombinationer härav*)
K uv						
Brättegården	11	27	27	9	27	9
Hornö	10	30	30	20	10	10
Ryagården	25	20	16	28	28	8
		24	22	22	(18)	24
					(20)	(4)
					(24)	(0)
M uv						
Stigby	8	38	50	0	13	0
Forsane	54	20	19	30	19	13
Fagared	27	19	26	37	15	4
Råby	20	15	10	35	30	10
		20	21	30	(16)	(5)
					(20)	(5)
M uf						
Skenäs	32	6	41	13	28	13
Mariefred	36	8	25	14	33	20
		7	32	13	(16)	(3)
					(24)	(9)
					(31)	(14)
K f						
Hinseberg	55	7	2	20	51	20
					(47)	(4)
M f						
Tillberga	72	11	25	10	24	31
Norrtälje	111	4	10	29	26	32
		7	16	21	(22)	(19)
					(22)	(19)
M int.						
Hall	153	5	7	7	35	46
					(32)	(14)
Totalt	614	10	16	18	30	27
					(26)	(12)

*) Inom parentes anges ursprungstal i de fall kombinationer förekommit.

Problemen angående föreningsrätt och lämplig föreningsform var således högaktuella vid undersökningstillfället sommaren 1970. En fråga ställdes huruvida de intagna tyckte att de borde sammansluta sig i någon förening för att föra fram sina intressen och i så fall vilken form av förening. *Tabell 14:2* visar fördelningarna på de olika svarsalternativen anstaltsvis och totalt.

En klar majoritet tycker de intagna bör sammansluta sig i någon form av förening för att föra fram sina intressen. Nästan två tiondelar har markerat att de önskar mer än en typ av förening. Endast en tiondel anser att någon förening inte behövs, och denna andel är väsentligt högre vid ungdomsvårdsskolorna än fångvårdsanstalterna (21 % resp. 6 %). Vanligast är denna svarskategori på Stigby (38 %), där eleverna att döma av föregående fråga redan tycks ha ett visst inflytande.

Kamratförening (för beslut om fritidssysselsättningar) anser totalt 16 % av de intagna att man bör ha och denna andel är högst vid ungdomsfängelse (32 %). Bland enskilda anstalter ligger Stigby klart högst (50 %) och Hinseberg lägst (2 %).

Samarbetsråd (bestående av personal och intagna, för olika typer av beslut) önskar totalt 18 %. Denna andel är högst på de manliga ungdomsvårdsskolorna (30 %), ehuru ingen svarat på detta sätt på Stigby. Bland de olika påföljderna har de internerade visat minst intresse för samarbetsråd (7 %).

Förtroenderåd (bestående enbart av intagna, för olika typer av beslut) önskas av totalt 30 %, varav endast några få procent samtidigt angett någon annan föreningsform. Andelen är högst vid Hinseberg (51 %), följt av Hall (35 %) och Mariefred (33 %), medan den är lägst vid Hornö (10 %) och Stigby (13 %).

Fackförening (främst för att ta tillvara samtliga intagnas intressen på arbetsplatserna) har valts av totalt 27 %, varav 15 % i kombination med andra föreningar. Naturligt nog är andelen högst vid internering (46 %); det följs närmast av manligt fängelse (31 %), Hinseberg och Mariefred (20 %).

Trots att fackföreningstanken inom anstalterna var helt ny, ansåg sålunda nästan lika många att de intagna borde sammansluta sig i fackförening som i förtroenderåd. Båda dessa föreningsalternativ var emellertid var för sig de mest eftersträfvade lösningarna, medan både kamratförening och samarbetsråd var klart mindre populära alternativ. Vid en jämförelse mellan påföljderna kan man finna en fallande skala från internering, fängelse, ungdomsfängelse till ungdomsvårdsskola beträffande önskad anslutning till fackförening och förtroenderåd.

14.5 KRUM

Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering (KRUM) skapades i samband med en "tjyvriskdag" i Strömsund hösten 1966.¹⁾ Ehuru dåvarande generaldirektören i kriminalvårdstyrelsen Torsten Eriksson spådde organisationens snara död och kallade deltagarna för "marodörer på humanitetens bagårdar", måste den med sina 8 000 medlemmar betraktas som en i hög

¹⁾ För en beskrivning härav se *Liberal debatt*, 1966 nr 6.

grad aktiv organisation.¹⁾ Ingen har hittills skrivit KRUM:s historia och jag ska inte heller försöka mig på en utvärdering av dess kriminalpolitiska betydelse men peka på några för organisationen utmärkande drag.

Denna organisation, som i första hand skulle tillvarata de straffades intressen, bestod från begynnelsen av både s.k. intellektuella och straffade personer. KRUM med dess varianter i de andra nordiska länderna skiljer sig i detta avseende från de flesta liknande organisationer utomlands, vilka i allmänhet endast består av f.d. straffade. Det dominerande inslaget av intellektuella har säkert gett organisationen en viss slagkraft, speciellt i ett inledningsskede. Det har dels underlättat formuleringar av målsättningar, i synnerhet de mer långsiktiga, dels underlättat kontakter mellan intagna och allmänheten, mellan intagna och kriminalvårdstjänstemän resp. politiker samt inte minst förmedlat kontakter med massmedia, som i sin tur påverkat allmänhet och ansvariga ämbetsmän.

Medan KRUM ursprungligen var allmänt humanistiskt präglad har det under senare år fått en vänsterinriktad politisk grundsyn. Detta kom mycket klart till uttryck på årsmötet 1971, då man antog ett nytt program där första punkten var förändringar av samhället medan förändringar av anstalterna kom i andra hand. Detta förslag röstades främst igenom av de intellektuella grupperna inom KRUM²⁾ Senare har man dock retirerat på denna punkt, troligen på grund av motsättningar mellan vissa intellektuella grupper med mer revolutionär målsättning och intagna som är mer pragmatiskt inriktade.

Det torde inte vara någon hemlighet att KRUM också spelat en viktig roll då det gällt att initiera olika aktioner på anstalterna. Så här skriver *Sten Heckscher*, f.d. ordförande i KRUM i "Den första stenen" (1971):

KRUM stöder vidare *fångarnas stridsåtgärder*, och KRUM:s kansli har fungerat som informationscentral vid konflikter mellan fångarna och myndigheterna. (s. 190)

Utifrån vår uppfattning om den betydelse KRUM haft när det gällt att förbättra situationen för fångarna förvånades vi vid våra informella samtal med de intagna under första fältarbetet över hur många som verkade indifferent eller rentav negativa till förbundet. På ungdomsvårdsskolorna tycktes eleverna inte ens veta vad KRUM var. Vid ungdomsfängelse gav många uttryck åt uppfattningen att KRUM styrdes av killar som aldrig själva "suttit" och alltså inte visste vad de "snackade" om. På norrtäljeanstalten uttryckte förbundsstyrelsens ordförande stor besvikelse över KRUM, som uppmuntrade de intagna till strejkaktioner, vilka de intagna genom påbackningar fick betala ett relativt högt pris för.

1) En av KRUM:s första satsningar var att kritisera den planerade Kumla-serien. Man sökte sedan allmänt förbättra förhållandena inom anstalterna genom bl.a. kontaktverksamhet och studier på anstalterna. Hela tiden har man lagt stor vikt vid opinionsbildningen. KRUM samarbetar också med de andra R-förbunden, RMH, RFHL och RFMT (Riksorganisationen för mental hälsa, Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare och Riksförbundet för miljöterapi). Dessa ger tillsammans ut Pockettidningen R sedan 1970.

2) Jag var själv närvarande vid detta årsmöte som gjordes slutet då målsättningsfrågorna kom att diskuteras.

Tabell 14:3. "Anser Du att KRUM (Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering) varit till nytta eller skada då det gällt att ta tillvara de intagnas intressen?" (A 51).
Procentuell fördelning per anstalt, anstaltstyp och totalt.

Anstalt	N	Till stor hjälp	Till viss hjälp	Varken hjälp eller skada	Till viss skada	Till stor skada	Vet ej
K uv							
Brättegården	11	0	18	36	0	18	27
Hornö	12	25	8	17	17	0	33
Rydgården	25	28	16	20	0	0	36
M uv							
Stigby	8	0	25	13	0	13	50
Forsane	54	15	26	24	4	9	22
Fagared	27	22	41	11	7	0	19
Råby	23	17	9	13	9	0	52
M uf							
Skenäs	32	19	28	25	6	0	22
Mariefred	40	3	38	28	0	0	33
K f							
Hinseberg	59	36	37	9	2	0	17
M f							
Tillberga	72	11	37	16	1	4	29
Norrtälje	112	11	42	23	4	1	20
M int							
Hall	153	42	38	9	2	3	5
Totalt	628	22	34	17	3	3	21

För att undersöka hur representativa dessa röster var ställdes vid andra undersökningstillfället en standardiserad fråga till de intagna om de ansåg KRUM varit till nytta eller skada då det gällt att tillvarata de intagnas intressen. Tabell 14:3 visar att en väsentligt större grupp anser KRUM varit till nytta än till skada, 56 % resp. 6 %. Men vi kan också se att en femtedel inte kunnat ta ställning, och att en nästan lika stor grupp är indifferent. Hälften har svarat vet-ej vid vissa ungdomsvårdsskolor för pojkar.¹⁾

De klagomål vi fick höra vid första fältarbetet kan väl knappast sägas vara representativa mot bakgrund av vilket litet antal som ansåg KRUM varit till direkt skada. Däremot kan man väl säga att entusiasmen inte var påfallande stor, då endast något mer än hälften ansåg att KRUM varit till nytta. Vid Hall och Hinseberg är dock uppslutningen kring KRUM väsentligt större. Med tanke på de täta förbindelserna mellan KRUM och Hall är resultatet för de internerades del lättförståeligt, medan det för de kvinnliga

¹⁾ På Stigby var frågan angående KRUM känslig, då intervjuaren efter första undersökningstillfället beskyldes för att ha uppviglat pojkarna till strejkaktioner. Det enda underlaget till denna anklagelse tycks ha varit att hon frågat pojkarna om deras inställning till KRUM!

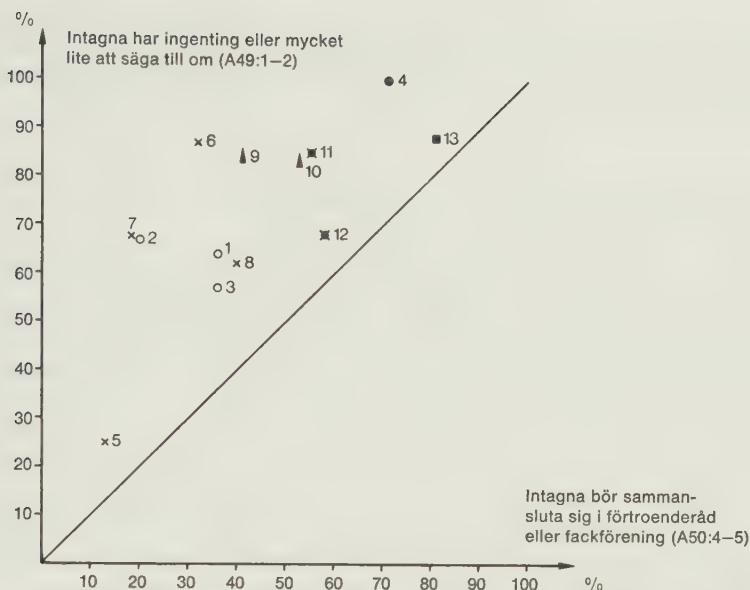

Diagram 14:2 Andel som anser att det inte är någon demokrati på anstalten resp anser att de intagna bör sammansluta sig i förtroenderåd eller fackförening (% per anstalt)

fångarna inte är lika självklart mot bakgrund av att de intagna på Hinseberg knappast fick ta emot besök från KRUM. Kvinnorna klagade över att intresset var ljumt såväl från KRUM som från anstaltsledningen.

14.6 Samband mellan medinflytandefrågor och politiska frågor

De tre behandlade medinflytandefrågorna samvarierar som förväntat sinsemellan. De som anser att de har ingenting att säga till om önskar i större utsträckning sammansluta sig i förtroenderåd och fackförening; mellan dessa båda variabler finns såväl ett starkt individuellt som ekologiskt samband (se *diagram 14:2*). Demokratifrågan och KRUM-frågan samvarierar också, såtillvida att de som inte upplever sig helt maktlösa i högre grad är osäkra eller indifferent vad gäller KRUM. Sambandet är emellertid starkare mellan förenings- och KRUM-frågan, varvid de som vill ha förtroenderåd och fackförening i högre grad tycker att KRUM varit till nytta.

Medinflytandefrågorna samvarierar också med de politiska frågorna. Socialisterna känner sig i högre grad maktlösa, önskar förtroenderåd och fackförening samt är sympatiskt inställda till KRUM.¹⁾ Benägenhet att rösta korrelerar på samma sätt med nämnda frågor. Ett samband föreligger också mellan identifikation med lägre samhällsklass och känsla av maktlöshet.²⁾

¹⁾ Ett intressant spörsmål är huruvida känslan av alienation är en viktig drivkraft till ett socialistiskt ställningstagande enligt Gorz eller om det framförallt är socialister, eller klassmedvetna arbetare, som upplever alienation (se *Israel*, 1971 b, s. 302).

²⁾ Jfr *Galtung* (1964) och *Wiberg* (1968).

Det kan tilläggas att upplevelse av maktlöshet även korrelerar med känslan av att ha blivit orättvist dömd och orättvist behandlad på anstalten. Dessa samband är relativt höga vid samtliga påföljder och för bägge könen (se kap. 13).

14.7 Kort historik över strejker och förhandlingar

I detta avsnitt beskrivs i form av ett kalendarium de viktigaste händelserna i form av strejkaktioner och åtföljande förhandlingar på de svenska fångvårdsanstalterna åren 1968—1971. Vi ska i de följande avsnitten söka analysera den upptrappning som ägde rum på olika plan, diskutera resultaten av förhandlingarna och antyda vissa effekter på makro- och mikronivå. Strejkerna i Sverige jämförs också med motsvarande i andra länder under begreppet relativ deprivering.

En våg av strejker svepte över de svenska fångvårdsanstalterna, speciellt åren 1970—71. Dessa händelser var även internationellt sett unika. Enstaka rapporter har kartlagt olika skeden i detta förlopp men ännu har ingen systematiskt beskrivit denna synnerligen intressanta historia eller sökt ge mer uttömmande förklaringar till demonstrationernas uppkomst och spridning, än mindre sökt analysera deras totala effekter.

- 1968, i november, förekom på Hall en *strejk*, föranledd av klagomål på maten, varvid ungefär 130 man deltog.
- 1969, mars, inträffade en *arbetsnedläggelse* under 1 dag på Hall, därför att valda ombud för fångarna ej fick permission för att delta i KRUM:s årsmöte. Detta resulterade i 1 månads förlängd "vårdtid".
- 1969, oktober, utbröt på Hall en *matstrejk*, omfattande 90 fångar, som varade 11 dagar. Den ny tillsatte kriminalvårdsdirektören hade upplöst Halls förtroenderåd, utfärdat spridningsförbud för Hallbladet utanför fängelset och tvångsförflyttat tre av HFR:s ledamöter.¹⁾
- 1970, på försommaren smärre matstrejker på den nyöppnade österåkeranstalten, bl.a. sammanhängande med konstituerandet av ett förtroenderåd.
- 1970, oktober, utbröt en total *matstrejk* på Österåker som spred sig till 35 *fångvårdsanstalter*. Strejken varade i 6 dagar och som en sympatiåtgärd deltog 2.600 fångar enligt massmedia och 1.888 (av totalt 4.169) fångar enligt "Kriminalvården". Fångvårdsmyndigheterna förhandlade med representanter för österåkerfångarna, tillmötesgick vissa av fångarnas krav och lovade centrala förhandlingar mellan representanter för Sveriges samtliga fångar och myndigheterna.
- 1970, i månadsslutet nov.—dec., påbörjades *centrala förhandlingar på Österåker*, som bröt samman nästan omedelbart. Myndigheterna ville inte "förhandla" utan endast "överlägga" och hävdade att många av

¹⁾ För en ingående redogörelse för strejkerna på Hall se *Tornklint* (1971), s. 18 ff., 58 ff. och 93 ff.; se även Pockettidningen R "Varför i helvete har vi ingenting att säga till om", 1970, s. 52 ff., och *Hallbladets* novembernummer.

fångarnas krav förutsatte ändringar av lagen. Detta utlöste nya *mat- och vätskestrejker* med 1.500 strejkande enligt KRUM och 951 enligt kriminalvårdsmyndigheterna. En arbetsgrupp med representanter för båda sidorna tillsattes, och det beslöts att den stora delegationen åter skulle träffas i januari 1971.

- 1971, juni, utbröt en *hungerstrejk*, omfattande ca 700 fångar på ett dussintal anstalter, vilken motiverades med sympati för vissa intagna som suttit långa tider på isoleringsavdelningen i Norrköping.
- 1971, 1—5 november, förberedande överläggningar på Kumla, då de intagna bl.a. rådgjorde med sina egna "experter".
- 1971, 23—26 november hade kriminalvårdsstyrelsen inbjudit till *förhandlingar på Kumla*, vilka emellertid strandade då kriminalvårdsstyrelsen deklarerade att den inte kunde fatta beslut utanför sitt kompetensområde. En ny *fångstrejk* startade med okänt antal deltagare.¹⁾

14.8 Upptrappning på olika plan

Även denna snabbt skisserade händelseutveckling visar en upptrappning på olika plan. Numerärt sett engagerade strejkerna åren 1968—69 ett hundratal fångar men involverade ett eller ett par tusen fångar åren 1970—71. Geografiskt omfattade strejkerna under den första perioden endast en anstalt men spred sig under den senare perioden till flera anstalter och utlöstes nästan simultant på ett mycket stort antal fångvårdsanstalter. Ideologiskt skedde snart en övergång från krav på materiell välfärd (som bättre mat) till vissa frihetskrav som föreningsrätt och yttrandefrihet (beträffande KRUM:s och förtroenderådens verksamhetsformer). Från att ha varit lokala övergick kraven ofta till att bli universella, och från att ha gällt den egna välfärden övergick de till att gälla andra intagnas välfärd (österåkers- och norrköpingsstrejkerna spred sig som sympatiåtgärder).

Förhandlingsmässigt förflyttade man sig också högre upp i hierarkin: från anstaltsdirektören och rådjongchefen till kriminalvårdsstyrelsen med generaldirektören i spetsen. Försök gjordes också att föra upp konflikten på det politiska planet genom direkta kontakter med justitieministern.

Myndigheterna har varierat sin strategi när det gällt att bemöta fångarnas krav, men vi torde också här kunna tala om en upptrappning, vilket framgår av följande avsnitt.

14.9 Resultat av förhandlingarna

Den första strejken på Hall, föranledd av klagomål på dålig mat, ledde till ett bättre kosthåll. De intagna backades den gången upp av ett nyskapat förtroenderåd. Den andra, ideologiskt inriktade strejken på Hall ledde emellertid till sammanlagt 16 års förlängd strafftid, med en kostnad för statsverket

¹⁾ För en detaljerad och synpunktsrik beskrivning av de centrala förhandlingarna vid Österåker och Kumla, se *Mathiesen* (1972 b), s. 52 ff.

på minst en halv miljon kronor. Även om de intagna splittrades i olika läger som en följd av dessa "påbackningar", utbröt samma år nya strejker på Hall för att understryka kraven på föreningsrätt och yttrandefrihet.

Efter den första massiva matstrejken, inledd på Österåker, var myndigheterna beredda att tillmötesgå vissa av fångarnas krav samt utlovade centrala förhandlingar mellan representanter för Sveriges samtliga fångar och myndigheterna. Dessa bröt samman då myndigheterna ville "överlägga" och inte "förhandla". Då nya strejker följde, använde myndigheterna olika sanktioner: fångarnas representanter förvägrades kontakt med massmedia, som tidigare väl bevakat händelserna, och strejkande fångar låstes in på sina celler för att förhindra kommunikation inom och mellan anstalterna. De intagnas seger förbyttes snabbt i nederlag.

En arbetsgrupp bestående av representanter för fångarna och kriminalvårdsstyrelsen tillsattes för att analysera fångarnas kravlista. Personalorganisationerna började nu också komma med sina synpunkter, vilka i allmänhet inte sammanföll med fångarnas. *Mathiesen* (1972 b) skriver att en genomgång av arbetsgruppens dagboksanteckningar gett honom

ett tydligt intryck av att gruppen utvecklades i en s.k. "positiv anda". Med andra ord lämnade man konfliktmodellen och övergick till en samarbetsmodell för verksamheten. *Kooperingsmöjligheterna hade blivit en realitet.* (s. 77)

Vissa konkreta resultat utmynnade dock dessa gemensamma överläggningar i. Sedan arbetsgruppen åter sammanträtt med den stora delegationen ändrade kriminalvårdsstyrelsen vårdcirkuläret på en del punkter och meddelade i andra punkter ändrade direktiv för verksamheten genom rundskrivelser. De nya bestämmelserna gällde främst permissionssystemet, förtroenderådens ställning, besöks- och censurförordningen.

Heckscher har liksom *Mathiesen* uttalat sig kritiskt:

Förutom att de bestämmelser som utlovades kom långt efter samtalen är reglerna så formulerade att de inte innebär några garantier för de utlovade förändringarna. ("Stenen", 1971, s. 193)

När kriminalvårdsstyrelsen inbjöd till Kumla-överläggningarna var det på samma villkor som vid Österåker, nämligen att man ville diskutera men ej fatta några direkta beslut. Expertgruppen, som rådde fångarna under dessa överläggningar, ansåg att fångarna inte skulle ge sig in på samtal vilka inte förpliktade till någonting. *Mathiesen*, som ingick i expertgruppen, skriver:

Fångarna och experterna utarbetade ett pressuttalande och där betonades att fångarna inte kunde vara med på vad de betraktade som myndigheternas "PR-jippo". Att fångarna enligt min åsikt hade rätt i att överläggningarna — och såtillvida också reella förhandlingar — bara skulle ha stärkt fångvårdens legitimitet, har jag varit inne på tidigare. (s. 166)

De nya strejker som utbröt då förhandlingarna strandade ledde till att KRUM tog kontakt med justitieministern, som lovade att den ny tillsatta kriminalvårdsberedningen skulle låta representanter för de intagna föredraga sina önskemål.

En av de viktigaste punkterna i de intagnas kravlista var ett erkännande

av förtroenderådens fria verksamhet. Kriminalvårdsberedningen har emellertid på denna punkt helt följt kriminalvårdsstyrelsens tidigare ställningstagande. Liksom de intagna individuellt är underkastade vissa inskränkningar i sin frihet att kommunicera med yttervärlden, måste samma inskränkningar gälla för de intagnas organisationer och medlemmarna av dessa (enligt *Ds Ju*, 1973:9, s. 202). Härmed har de intagna förlorat i en av de viktigaste frågorna principiellt sett. I förslaget till den nya behandlingslagen sägs i 2 kap., 36 §:

Med de begränsningar som följer gällande bestämmelser och avtal för verksamheten inom kriminalvården har de intagna rätt att i *lämplig ordning* överlägga med anstaltsledningen i frågor som är av gemensamt intresse för de intagna. De har också rätt att i lämplig ordning sammanträda med varandra för överläggning i sådana frågor. (s. 19–20; min kursiv.)

Vad menas med i ”lämplig ordning” beskrivs under överväganden:

Hänsyn kan i detta sammanhang behöva tas till ett flertal faktorer som växlar från anstalt till anstalt och från fall till fall. Det gäller här frågor som hänger samman med bl.a. tillgången på lämpliga samlingslokaler, ändamålet med sammanträdena samt ordning och säkerhet. De närmare formerna för verksamheten bör mot bakgrund härav lämpligen bestämmas i administrativ ordning. (s. 200)

Härifrån är givetvis steget långt till en reell besluts- och förhandlingsrätt, vilket krävts av de intagna vid de centrala överläggningarna. Beredningen säger också uttryckligen att ett avtalsbart förhållande mellan kriminalvårdsmyndigheterna och de intagna är oförenligt med gällande lagstiftning (s. 196–197).¹⁾

Det tycks snarast finnas en önskan att reducera förtroenderådets betydelse. Kriminalvårdsberedningen tycks ansluta sig till KAIK och kriminalvårdsstyrelsen då de skriver att det är ”förtroenderådets uppgift att skapa förutsättningar för effektivt arbetande samarbetsråd”, vilket ska ske genom att ”ge deltagarna vana vid att uppträda på sammanträden...” (s. 195)

14.10 Effekter på makro- och mikronivå

Vi har redan sett att de konkreta förhandlingsresultaten varit ganska magra.²⁾ Effekten av de omfattande hungerstrejkerna kan dessutom i viss mån sägas ha varit att ge *legitimitet* åt systemet. Att strejkerna faktiskt haft en sådan icke avsedd funktion torde bl.a. kunna utläsas ur ett informationsblad, författat av generaldirektören *Bo Martinsson*, betitlat ”Prison Democracy in Sweden (1971):

According to those who are learned in law, the negotiations which started November 30, 1970, at Österåker prison are unique in history. They placed on equal footing the

1) ”Sådana frågor på kriminalvårdens område som regleras genom författningar, beslut av anslagsbeviljande organ eller faktliga avtal kan sålunda inte bli föremål för beslut vid överläggningar i vilka de intagna deltar.” (s. 199)

2) Det enda påtagligt positiva resultatet anses vara en förbättring av permissionsreglerna, men många har bedömt att dessa ändringar ändå skulle ha kommit ungefär vid denna tidpunkt (se Mathiesen, 1972 b, s. 109).

delegates of the country's 5.000 prisoners on one side and representatives of the correctional authorities and the personnel organizations on the other. Naturally they were met with apprehension by some people, but they will not doubt prove useful in many ways to the National Correctional Administration — not the least in our efforts to prevent criminality. (s. 5)

Sådana trycksaker från the Swedish Information Service får stor spridning via världspressen och citeras i utländska böcker om svensk kriminalvård; det skapar rubriker i New York Times som "Sweden is Leader in Prison Reform".¹⁾

Utgången gavs inte samma publicitet: förhandlingar som strandar med nya hungerstrejker som följd, nya avbrutna diskussioner och myndigheter som sätter munkavle på fångarna!

Kriminalvårdsstyrelsen skulle enligt några bedömare ha lärt sig att förhandlingar med intagna är helt ofarliga för systemet. Om inte annat bör Mathiesens bok "Det ofullgångna" ha gett upplysning om att de intagna inte kan hota systemet, därför att de inte på något sätt bidrager till systemet (se t.ex. s. 111).

Mathiesen, som i princip betraktar förhandlingar mellan de utstötta och myndigheterna som "verkningslösa", ser därför avbrytandet av Kumla-förhandlingarna som något positivt:

Jag betraktar brytningen på Kumla som ett utbrytningsförsök från fångarnas sida: ett utbrytningsförsök från den "ring" som omsluter kriminalvårdsmyndigheterna och fångar och som gör fångarna så maktlösa när de förhandlar innanför den. (s. 167; hela stycket kursiverat av förf.)

Vilken effekt strejkerna haft på allmänheten vet vi inte. De kan ha fungerat som ögonöppnare, hjälpt till att skapa större förståelse och därmed tolerans, men de kan givetvis också tänkas ha haft en bumerangliknande effekt. Mer inträngande studier av den allmänna opinionen i kriminalvårdsfrågor saknas men måste bedömas som angelägna forskningsprojekt.

Det torde främst vara på *mikroplanet* som man kan konstatera positiva effekter av strejkerna med åtföljande förhandlingar. Redan KAIK betonade det pedagogiska värde som förtroenderådsverksamheten och olika typer av samrådsförfaranden kan ha för de intagna. Kamratföreningar och storforum har en "direkt behandlingsmässig uppgift att fylla" genom att stärka de intagnas självkänsla (SOU 1971:74, s. 142—146).

Martinsson säger också i det citerade informationsbladet att han utgått från att deltagande i demokratiska organisationer och samarbete under demokratiska former har en utbildande och förbättrande effekt på de intagna. Genom debatter i olika organ angående fängelse-systemets för- och nackdelar skulle de sedvanliga diskussionerna angående planläggning av nya brott förhindras, och om de intagna senare fortsätter att engagera sig i social och politisk verksamhet skulle detta också avhålla dem från brottsliga aktiviteter.

It can be hoped that the inmate experiences a new identification — as member or leader of a social movement — and leaves his old criminal identification behind. (s. 4)

¹⁾ N. Y. Times, Oct. 30, 1970; se även *Ward*, 1972 b, s. 249.

I den studie vi låtit göra över strejkerna i samband med Österåker-förhandlingarna på *Malmö fångvårdsanstalt* dras också likartade slutsatser:¹⁾

Strejken har haft en klar terapeutisk effekt. Fångarna har blivit upplysta, har diskuterat på storforum och olika internforum som på sätt och vis fick den funktion, som Maxwell Jones menar med stormöte, ett väsentligt centrum i aktiviteten. (s. 61–62)

Flera av intervjufrågorna visar också att strejkerna skapat en större sammanhållning mellan de intagna. Att så många anstalter engagerade sig i strejkerna förklaras av de intagna med att det gällde "en gemensam sak". Betydligt färre ansåg att det berodde på KRUM:s, förtroenderådets eller pressens aktiviteter, och nästan ingen menade att man deltagit av tvång (s. 69).

Men man bör inte bortse från eventuella *negativa effekter* också på mikronivå. Intagna, som under anstaltsvistelsen utbildats till skickliga förhandlare, men som efter frigivningen kanske inte ens kan få ett okvalificerat jobb, än mindre delta i några demokratiska beslutsprocesser, kan genom de skapade rollkonflikterna komma att uppleva bitterhet mot samhället. En besläktad fråga är hur de intagna reagerar då de upptäcker att den demokrati de förväntas lära sig uppskatta egentligen är en *skendemokrati*. De nya parollerna "makt åt de intagna" och "varning för vård" tycks faktiskt indirekt kunna leda tillbaka till "vård åt de intagna". Så här formulerade sig KAIK:

Kraven på medinflytande har motiverats med att de intagna *som ett led i behandlingen* bör vänjas vid demokratin som system och livsform. (s. 145; kursiv. min)

Eftersom "anstaltsdemokrati", under tvångsomhändertagande, aldrig kan vara reell demokrati, torde de intagna få en skev bild av demokratin, och istället för att skapa respekt för detta system finns en risk att vi härmed ger de intagna den sämsta tänkbara föreställningen om vad demokrati egentligen är. I den mån stora grupper intagna uppfattar detta som skendemokrati, skulle det kunna få återverkningar även på makroplanet.

14.11 Relativ deprivering

Det är troligt att den höga standarden på de svenska fångvårdsanstalterna utgör en väsentlig förklaring till denna typ av strejkaktioner. Krav på medbestämmanderätt torde inte göra sig gällande förrän de mest primära kraven på materiell standard tillgodosätts. Eller som Ward (1972 b), efter en jämförelse mellan svenska och amerikanska fängelseförhållanden, uttryckt det:

The issues discussed at the Osteraker conference are low on the priority lists drawn up at Attica, Folsom, Walpole, Rathway, and other American prisons. Furlough and in-prison visiting rights come after brutality, extortion, and violence committed by staff and inmates have come to a halt; after the food and physical living conditions become bearable; and after - - The proposals advanced at the conference at Kumla have not even been thought of by American inmates and prison reformers. (s. 254)

¹⁾ En rapport har sammanställts av *Almqvist, Persson & Tajthy* (1971). Undersökningen handledes av mig och finansierades via mitt anslag.

Det dehumaniserande livet i de jättelika amerikanska fängelserna — där fångarna med långa tider att avtjäna kontrolleras med hjälp av vapen och brutalitet, där klagomålen är berättigade över mat, lokaler, sjukvård och sanitära förhållanden — gör att amerikanska fångar tycker att "Swedish prisoners 'have it made'" (s. 244). Utformningen av de amerikanska fängelse-revolterna har också skilt sig radikalt från de svenska. Fångarna har ofta tagit vakter som gisslan, blodsutgjutelse har förekommit på båda sidor och aktioner stoppats med militär hjälp. Genom att fångarna inte har rätt att organisera sig och kommunicera med yttervärlden, har de amerikanska fängelseupproppen heller inte varit samordnade som de svenska, varför deras slagkraft varit mer begränsad.

Vissa resultat från strejkundersökningen på Malmö fångvårdsanstalt skulle också kunna tolkas med hjälp av det relativa depriveringsbegreppet. De som varit kortare tid på anstalt hade visserligen sämre kunskaper om strejken men deltog i större utsträckning i de båda strejkaktionerna före och efter Österåker-förhandlingarna. Dessa föredrog också de mer långsiktiga målen som avskaffande av arbetsplikten och jämställande av studier med annan verksamhet, medan de som avtjänat längre tider föredrog reformer såsom bättre besöks- och permissionsmöjligheter. Det mest långsiktiga målet och samtidigt det mest radikala i en lista med de viktigaste reformkraven från de pågående förhandlingarna, nämligen tillsättandet av en kommitté i syfte att utreda konsekvenserna av fängelsesystemets avskaffande inom en tioårs-period, valdes minst ofta av intagna som hade en flerårig anstaltstid bakom sig. Detta och flera andra liknande resultat ses som ett tecken på att "en lång anstaltstid bryter ner människor, så att de blir passiva, slutar upp att engagera sig och ta initiativ", att de blir "knäckta, anstaltsanpassade".¹⁾

14.12 Sammanfattning

Vi har konstaterat att de intagna upplever stor maktlöshet på anstalterna. En stor majoritet önskar också sammansluta sig i förtroenderåd, fackföreningar eller kamratföreningar för att tillvarata de intagnas intressen. Däremot är det endast en mindre grupp som vill ha samarbetsråd enligt kriminalvårdsstyrelsens förslag.

De omfattande strejkaktionerna på de svenska fångvårdsanstalterna måste sägas vara spontana i den meningen att de var reaktioner på missförhållanden som upplevdes av de flesta intagna, även om aktionerna synkroniserades av KRUM och i vissa fall fick stöd av massmedia.

Vi konstaterade en upptrappning av strejkerna numerärt, geografiskt, ideologiskt och förhandlingsmässigt. De konkreta resultaten av de omfattande hungerstrejkerna med åtföljande förhandlingar, där de intagna t.o.m. hade hjälp av en expertgrupp, var dock magra. De intagna fick knappast mera medinflytande, men systemet fick ökad legitimitet. På mikroplanet kan dock

¹⁾ Almqvist et al, 1971, s. 39. Resultaten bör dock tolkas med viss försiktighet då den grupp som varit kortast tid på anstalt också utmärktes av att den var yngre, i högre grad bestod av närkomaner och studerande.

vissa terapeutiska effekter iakttas. Men slagord som "varning för vård" kan bli "varning för demokrati", om medinflytande och s.k. anstaltsdemokrati manipuleras med som ett led i behandlingen.

Det torde vara den relativt höga materiella standarden på fångvårdsanstalterna i kombination med vissa fri- och rättigheter de intagna redan vunnit som förklarar de unika hungerstrejkerna i Sverige. Man har anledning förvänta att genom relativ deprivering kommer de intagnas krav att bli alltmer långtgående.

15. Anstaltssocialisation

Vi ska i detta kapitel relatera de intagnas svar till den tid de tillbringat på anstalt. Eftersom de negativa effekterna av anstaltsvistelsen synes överväga de positiva kommer vi att koncentrera framställningen till dessa. Vi kommer att tala om *prisonisering* då samtliga negativa processer som de intagna kan utsättas för på anstalt åsyftas. *Kriminalisering* kan ses som en del av prisoniseringen men begreppet begränsas till förvärvandet av en mer kriminell inställning. Medan kriminalisering i allmänhet innebär en socialisation till de intagnas kriminella subkultur, står begreppet *anstaltssocialisation* för samtliga de socialisationsprocesser de intagna undergår på anstalten.

För att undersöka om en prisonisering eller kriminalisering äger rum på de olika anstalterna kommer vi att använda oss dels av en panelanalys dels av en tvärsnittsanalys. Vi kommer att bruka olika mått på avtjänad tid och även konstanthålla tid kvar på anstalten och tidigare kriminell belastning.

För att förklara hur de intagnas kriminella kultur uppstår, eller vilka faktorer som påverkar prisoniseringsprocessen, prövas olika analysmetoder såsom ekologiska korrelationer, multivariat analys och multipel regressionsanalys. Tre uppsättningar av bakomliggande faktorer studeras närmare, nämligen personliga bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler och interaktionsvariabler.

15.1 Panelanalys

Panelmetoden innebär att samma individer intervjuas två eller flera gånger med ett tidsintervall. Vid studium av förändringar är panelmetoden överlägsen gängse tvärsnittsundersökningar. Ehuru panelanalysen anses vara en mycket effektiv metod, har den hittills använts relativt sparsamt i sociologisk analys, och handböcker i panelmetod saknas fortfarande.¹⁾

Lazarsfeld introducerade metoden 1938 och i förorden till de olika upplagorna av *The People's Choice* (1944, 1948, 1968) kan vi följa metodens utveckling. I god Columbiatradition ledde denna studie dels till sekundäranalyser dels till fortsatta panelstudier, såsom *Voting* (1954) av Berelson et

¹⁾ För en systematisk framställning av metoden se Zeisel (1968) kap. 13 och Andersson & von Euler (1961). En utlovad handbok av Lazarsfeld har låtit vänta på sig. Däremot återger *Continuities in the Language of Social Research* (1972), utg. Lazarsfeld et al, ett antal kända artiklar i panelanalys och innehåller även nyskrivna kapitel av Lazarsfeld.

Själv har jag dragit nytta av diskussioner angående panelmetoden med mina kolleger, Bengt Gesser (1967), som utfört en panelstudie av Lunds studenter, och gällande vissa matematiska problem med Håkan Wiberg.

al. De politiska valen har blivit ett huvudområde för panelanalysen.¹⁾ Ett annat är inom marknadsforskningen, där Lazarsfeld också gjorde sina första erfarenheter. Gallupinstitutens och reklaminstitutens ekonomiska resurser har säkert varit en bidragande faktor. Ett tredje användningsområde är inom utbildningssociologin, där studenternas lättillgänglighet spelat en motsvarande roll. Till de mest välkända arbetena får räknas *Newcomb* (1943, 1967), *Rosenberg* (1957), *Coleman* (1961, 1964 b) och *Davies* (1965). Liknande metoder har använts vid studier inom yrkes- och socialgruppsmobilitet, som *Rogoff* (1953) och *Carlsson* (1958). Psykologernas studium av effekter av massmedia bör inte heller förglömmas, och värdefulla metodologiska bidrag har härvid gjorts av *Hovland* (1949, 1972).

Vi ska i detta avsnitt närmast beskriva panelmetodens fördelar och nackdelar, varvid metodologiska svårigheter och felkällor kommer att behandlas, och därefter redogöra för de viktigaste resultaten i denna undersökning.

15.1.1 Fördelar

Det viktigaste skälet att utföra en panelanalys i denna undersökning var en strävan att *fastställa förändringar i tiden* utan störande inflytande av andra faktorer. Vid en traditionell tvärsnittsundersökning, där man låter individens svar samvariera med den tid han varit utsatt för det stimulus man vill studera, kan det vara svårt att utesluta effekten av andra faktorer som samvarierar med tiden.

De flesta anstaltsstudier bygger på tvärsnittsmetoden, dvs. man korrelerar de intagnas svar mot den tid de varit intagna på anstalten.¹⁾ Problemet härvid är att en *selektion* kan förekomma så att de som varit längre tid på anstalt också varit de mest belastade från början. Om de således uppger mer kriminaliserade svar mot slutet av anstaltstiden, skulle de eventuellt också svarat på ett mer kriminellt sätt i början av anstaltsvistelsen. Om man är medveten om detta selektionsproblem, kan man med olika metoder undersöka om selektion föreligger och också söka eliminera en sådan felkälla. De socialisationsstudier vi har från anstalter har i allmänhet inte ens berört problemet. I min tidigare studie av en ungdomsvårdsskola för flickor sökte jag dock kontrollera tidigare belastning. Jag använde mig av en speciell teknik, vilken innebar att tidigare belastning definierades medelst mått på självrapporterad kriminalitet och asocialitet före 15 års ålder (1968 a, s. 89—90). Det visade sig i denna analys att tidigare belastning samvarierade med tid på ungdomsvårdsskolan, men vid konstanthållande av denna belastningsfaktor förekom en kriminalisering över anstaltstiden såväl bland de lätt som de hårt belastade. En viss osäkerhet kan emellertid kvarstå huruvida hela variationen i den tidigare belastningen verkligen konstanthållits.

En fördel med panelanalysen är således att effekten av andra faktorer, orsakade av selektion, kan uteslutas. Eller med Zeisels ord: "The panel can

1) För en detaljerad analys av dessa resultat, se *Lipset et al* (1954), spec. s. 1150—64.

2) *Glaser* (1964) utgör ett undantag från denna regel.

approximate the controlled experiment better than any other survey operation" (s. 217).

En annan besläktad fördel med panelmetoden är att den underlättar en *identifiering av orsak och verkan*. I en tvärsnittsundersökning kan man endast studera en samvariation av olika faktorer men sällan fastställa vilken av de ömsesidigt beroende variablerna som orsakar den andra. I panelanalysen kan vi bättre klargöra en händelsesekvens, dvs. fastställa vad som föregick vissa förändringar. Hovland menar emellertid att det är svårt att dra kausala slutsatser ens med panelanalys så länge vi inte har experimentell kontroll av stimuli.¹⁾ Zeisel menar dock, i likhet med Lazarsfeld, att panelmetoden hjälper oss att besvara frågorna vilka personer som förändras och varför, och han avslutar sin framställning: "Thus the panel has become one of the more powerful tools of causal analysis" (s. 239).

En tredje fördel är att man med panelmetoden kan *insamla en större mängd information* än vad som är möjligt vid ett mättillfälle. Trötthetseffekter sätter normalt en given tidsgräns för en intervju, men genom att man kan återkomma till samma individer vid senare tillfälle kan intervjun kompletteras med nya frågor.

Men det är inte bara mängden av information som ökar, *kvaliteten blir också högre*. Detta sammanhänger med att vi inte längre är beroende av människors minnesbilder av timade händelser (Zeisel, s. 201—204).

Dessutom sägs panelen ge *ökad statistisk reliabilitet*. Zeisel jämför den statistiska signifikansen hos marginella förändringar i panel- och i tvärsnittsundersökningar:

The answer is that a shift derived from a panel operation will as a rule have a higher degree of statistical significance than a comparable shift from two successive cross-sections. (s. 230)

Det skulle med andra ord behövas färre individer i en panel än i två oberoende tvärsnittsstudier för att uppnå ett givet konfidensintervall. I den mån detta är riktigt beror på graden av korrelation mellan de två måtten vid tid 1 och tid 2 och förutsätter att korrelationen är positiv.²⁾

Med alla dessa fördelar förväntar man sig över att panelmetoden inte är mera använd inom samhällsvetenskapen. Låt oss därför övergå till att granska metodens nackdelar.

15.1.2 Tänkbara felkällor

Fyra olika typer av felkällor kommer att behandlas, och vi ska undersöka i vad mån de i denna undersökning utgör störande faktorer. Vi kommer att beröra panelmortalitet, olika slags paneleffekter, olikheter i insamling och bearbetning av material samt vissa statistiska svårigheter vid tolkningen av data.

¹⁾ Hovland (1949), s. 314—316 och (1972), s. 448—449.

²⁾ Se även Hovland (1949), s. 320 och 328.

15.1.2.1 Panelmortalitet

Med panelmortalitet avses det kumulativa bortfall som uppstår mellan panelerna. Då projektet inte är upplagt som ett kontrollerat experiment måste man ta hänsyn till förändringar i den studerade miljön mellan undersöknings-tillfällena. Den i detta sammanhang viktigaste förändringen är omsättningen av individer, där gamla försvinner och nya kommer till.

Trots att tidsintervallet gjordes så kort som två månader, hade en stor del av de intagna redan hunnit lämna anstalten. Av de 607 individer som intervjuades vid första tillfället var det endast 267 som kunde intervjuas vid andra tillfället, vilket innebär en panelmortalitet på 57 %.¹⁾

Om man skulle minska panelmortaliteten, hade tidsintervallet måst förkortas. Om detta hade gjorts mindre än två månader, hade emellertid möjligheten att mäta någon förändring klart försämrats. Redan två månader bedömdes som en väl kort tidsperiod, men vid tidigare förfrågningar på anstalterna hade framkommit att den inte kunde göras längre utan att en alltför stor grupp av de intervjuade skulle förloras.

Det var dessutom min avsikt att intervju de intagna vid ett *tredje* tillfälle. En sådan uppföljning hade varit önskvärd dels för att kunna förlänga tidsintervallet för mätning av förändringar dels för att statistiskt underlätta ett skiljande av tillfälliga från reella förändringar.²⁾

Sex månader efter andra intervjutillfället undersöktes hur många av de intervjuade som fortfarande fanns kvar på resp. anstalter. Det framkom härvid att endast ett hundratal var kvar från första eller andra tillfället. Uppdelade per anstalt eller påföljd blev antalet alltför litet för att en total uppföljning skulle löna sig. Dessutom blev det högst ett fyrtiotal personer som skulle ha kommit att närvara vid samtliga tre mättillfällen, varför det ena syftet med uppföljningen inte hade kunnat tillgodoses.

Ett år efter första undersökningstillfället gjordes ånyo en förfrågan om antalet kvarvarande intagna. Antalet hade då ytterligare reducerats. En tredje intervjuomgång utfördes dock på två ungdomsvårdsskolor, Ryagården och Råby. Genom att ännu färre av de tidigare intervjuade eleverna var närvarande på skolorna än vi fått uppgift om, kunde vi endast återfinna sammanlagt 12 elever.³⁾

Panelmortaliteten från första till andra undersökningstillfället är således hög. Någon snedvridande effekt härav har inte kunnat konstateras, vilket inte utesluter att vissa skillnader kan förekomma. Det är i allmänhet inga eller små skillnader mellan individerna i panelen och dem som inte ingår i panelen vid första undersökningstillfället. Vid samtliga framräknade frågor — bestående av viktiga bakgrundsvariabler som tid på anstalt, de tre beroende kriminalitetsindexen samt de frågor som visar störst skillnad från första till

¹⁾ Härtill kommer givetvis det vanliga bortfallet. För en beskrivning av detta, se kapitel 4.3.

²⁾ Se Coleman 1964 a, s. 406–429; Coleman 1964 b.

³⁾ På Ryagården intervjuades vid tredje tillfället 6 flickor, varav samtliga deltog vid andra tillfället och 4 vid första. På Råby intervjuades 6 pojkar, varav 2 medverkade vid andra och 5 vid första tillfället. Materialet är bearbetat men svårtolkat med så få individer och kommer ej att redovisas i detta sammanhang.

andra tillfället¹⁾ — har totalt sett åtminstone ingen signifikant skillnad framkommit. Vissa tendenser kan dock utläsas ur materialet. Panelindividerna har totalt något kortare tid på denna anstalt men något längre tid på olika anstalter, och de har också något högre värden på samtliga kriminalitetsindex. För de enskilda anstaltstyperna kan dock en motsatt tendens konstateras för kvinnofängelset och delvis för manliga ungdomsvårdsskolor. Här gäller således att panelindividerna har lägre poäng på kriminalitetsindex och kortare tid på olika anstalter, men även på denna anstalt. För de kvinnliga fångarna är några av dessa skillnader signifikanta; för de övriga anstaltstyperna är signifikanta skillnader sällsynta.

15.1.2.2 Paneleffekt

En tänkbar felkälla i en panelundersökning är att respondenternas svar vid andra tillfället kan vara påverkade av hur de svarat vid första tillfället. En sådan paneleffekt skulle kunna ta sig olika uttryck.²⁾

1. En minneseffekt som innebär att man svarar likadant vid andra tillfället som vid första (kanske för att verka vara konsekvent och därmed tillförlitlig).

2. En inlärnings- eller träningseffekt som innebär att man får sin uppmärksamhet väckt eller riktad mot frågor man tidigare inte tänkt på. En opinion som tidigare ej funnits kan på detta sätt utkristalliseras. Det kan också innebära att man tänker om som följd av en diskussion i gruppen som startats efter den första intervjun. Om det krävs en viss tid för en åsikt att utbildas, brukar man även tala om en försenad eller "sleeper"-effekt.

3. En trötthetseffekt som antingen kan leda till att man blir mera slarvig i sina svar andra gången eller att man svarar på ett annat sätt för att få lite omväxling i frågeleken.³⁾

Trötthetseffekten torde kunna minimeras genom att undersökningsledaren ger en övertygande motivering för andra undersökningsomgången. Genom att låta nya frågor tillkomma minskas också repetitionsmomentet. Minnes-effekten avtar naturligt nog med tidsintervallens längd. Genom att intervallet i denna undersökning var så långt som två månader torde såväl minnes- som trötthetsfaktorer spela en underordnad roll. Däremot torde man ha större anledning att förvänta inlärnings- eller träningseffekter, eventuellt av

¹⁾ I allmänhet är skillnaderna mellan svaren totalt vid första och andra undersöknings-tillfället små. De frågor som uppvisar störst skillnader (ca 5 % högst vid något svarsalternativ) är följande: sammanhållningen borde vara (J 28, A 10), trivsel (J 36, A 16), tagit skada på anstalten (J 47, A 21), möjligheter att klara sig från brott (J 55, A 30), rättvist straff (J 70, A 55) samt naturligt nog antal rymningar (J 33, A 15) och tidsfrågorna.

²⁾ Paneleffekt bör skiljas från intervjuareffekt. "Interviewer-bias" tillskrivs intervjuarens kön, ålder, samhällsklass eller attityder (se Hyman, 1954), medan vi här talar om "reinterviewing-bias", dvs. effekten av att tidigare ha blivit intervjuad.

³⁾ Hovland et al (1949, s. 189, 310-311) talar istället om en "consistency" reaktion, vilken antingen kan bero på att individen vill verka konsekvent i sina svar eller att han saknade uppfattning vid första tillfället men tvingades svara på ett visst sätt som sedan utkristalliserats som hans egen uppfattning. Den motsatta tendensen, att variera svaren för att undvika repetition, har bl.a. konstaterats i en studie med syriska respondenter.

försenat slag. Vi kommer nedan att finna vissa resultat, vilka skulle kunna tolkas som den senare typen av paneleffekt.

Det är mycket komplicerat att fastställa paneleffekter av detta slag, men vissa analyser har företagits på detta material för att söka testa dylika effekter. En jämförelse har bl.a. gjorts mellan individer i panelen och sådana som ej ingår i panelen vid *andra* undersökningstillfället. Inga eller små skillnader föreligger mellan dem som tidigare besvarat frågorna och de nytillkomna. Frågorna angående tid på anstalt (kap. 6.3) uppvisar dock totalt signifikant högre värden för panelen. Kriminalitetsfrågorna och de frågor som gett de största differenserna mellan t_1 och t_2 visar inga signifikanta samband totalt. Inom anstaltstyperna finner vi på nytt avvikande tendenser för kvinnofängelset och manliga ungdomsvårdsskolor. Endast enstaka värden ger signifikanta skillnader för de enskilda anstaltstyperna. För de tre kriminalitetsfrågorna är t.ex. inget av de 21 chi-square värdena signifikant. Mönstret är således i stort sett detsamma vid en jämförelse mellan panelen och icke-panelen vid *andra* som vid första undersökningstillfället (se 15.1.2.1).

Det brukar hävdas att panelmetoden kommer närmare det kontrollerade experimentet än någon annan intervjumetod, men exakta mått på paneleffekter tycks dock fordra ett *kontrollerat experiment*. Man kan låta experimentgruppen intervjuas två gånger medan kontrollgruppen intervjuas en gång, eller kan experimentgruppen intervjuas flera gånger och kontrollgruppen två gånger. Skillnader som uppträder mellan de två grupperna utöver normala samplingfel kan då tillskrivas paneleffekter. Sådana metodstudier är sällsynta men de som gjorts tycks utvisa att förändringar i panelen och i kontrollen oftast går i samma riktning och är av ungefär samma storleksordning. Undantagen gäller frågor som berör problem vilka de intervjuade tidigare inte tänkt på eller tagit ställning till; upprepade intervjuer tycks ha den plausibla effekten att påskynda ett ställningstagande.¹⁾

15.1.2.3 Olikheter i insamling eller bearbetning

Den felkälla som kan ligga i en överdriven svarsvariation genom att intervjuarna växlar mellan undersökningstillfällena har här kunnat undvikas. Jag fungerade själv som övervakare av fältarbetena vid båda tillfällena och intervjuarna (två *andra* och jag själv) var också desamma. Instruktionerna till intervjuarna var identiska och presentationen av projektet var så likalydande det var möjligt.

En motsvarande felkälla kan uppkomma genom att intervjusvaren kodas av olika personer. Så långt möjligt har här dock samma kodare anlitats vid bägge tillfällena. Genom att formulären dessutom består av givna svarsalternativ och endast några få öppna frågor, är risken för felkodningar minimal. Kontrollkodningar har också visat att felen är försvinnande få.

¹⁾ Svårigheterna vid denna typ av studier är emellertid högst betydande. *Rosenberg et al* (1951) säger: "Ideally, we should have a third control group interviewed only at the later wave along with the regular control group and the panel. This would make possible the elimination of all contaminating reinterview effects from the controls without sacrificing statistical precision, but high costs make such stringent operations prohibitively expensive." (s. 602)

Se även Zeisel, s. 231 f.

15.1.2.4 Feltolkningar p.g.a. irreliabilitet

De felkällor vi senast berört kan leda till att förändringar som kan utläsas ur data endast är skenbara eller att verkliga förändringar inte framgår av data. Det problem som nu ska antydas kan ha samma effekter men dess karaktär är av mer statistiskt slag.

Maccoby (1956) har utvecklat en enkel matematisk modell för att visa att vad som kan uppfattas som förändringar i ett material kan tillskrivas bristande reliabilitet. Hon granskar "Voting" av Berelson et al och menar att flera av författarnas slutsatser kan förändras i den mån man tar hänsyn till effekten av mätfel.

Vid panelanalys brukar man utgå från en fyrfältstabell, där variabeln dikotomiserats (+, — vid bägge tillfällena.¹) Utöver de marginella förändringarna kan man här studera de interna förändringarna. Denna s.k. "turnover" består antingen av individer som byter från + till — eller från — till +. Maccoby utgår från "turnover" och menar att om en lika andel individer blivit slumpmässigt felklassificerade vid t_1 och t_2 , kan övergångssannolikheterna variera utan att reella förändringar ägt rum:

While equal numbers of cases in each group change upon remeasurement, it will inevitably be true that a higher *proportion* of the minority group will shift. (s. 359—360)

Om med andra ord de absoluta förändringstalen är desamma, blir den procentuella andelen högre i minoritetsgruppen. Om å andra sidan övergångssannolikheterna är desamma, förlorar i absoluta tal den grupp som var i majoritet vid t_1 .

Hovland et al (1949, app. D) har tidigare påpekat samma fenomen vid test-retest situationer inom massmedia och framhållit att eftersom den numeriskt mindre kategorin alltid innehåller en högre andel bytare vid förnyad mätning, så föreligger en risk att man drar slutsatsen att majoritetens opinion har större effekt på minoritetens, än vice versa.

Maccoby har senare mer utförligt beskrivit sin modell.²) Panelanalysens nestor, Lazarsfeld, tycks emellertid ta lätt på kritiken och snarast vara beredd att avfärda den som irrelevant.³)

Maccobys resonemang förutsätter, förutom olika storlekar på grupperna som vid första tillfället svarat + och —, att slumpfelen är lika stora vid båda tillfällena. Detta torde dock kunna vara ett förenklat antagande. Slumpfelen

¹) För ett exempel på en sådan fyrfältstabell se tabell 15:1. Symbolerna + och — är där ersatta med tecknen 1 och 2, vilka således markerar de båda svarsalternativen.

²) Kap. 3 i "American Voting Behavior" (1959), även återgivet i "Continuities in the Language of Social Research" (1972), utg. Lazarsfeld et al, s. 350—357.

³) I förordet till tredje upplagan av "The People's Choice" (1968) säger Lazarsfeld vid en genomgång av panelmetodens historia helt kort härom: "Eleanor Maccoby's doubts about the logic of the panel technique are still being discussed in the literature." (XVII)

Senare har Lazarsfeld (1972) mera direkt avvisat modellen: "It seems to me that they are mistaken because their mathematical model can as well be interpreted substantively" (s. 324). Han frågar varför vi ska anta en dylik modell från den psykometriska traditionen (s. 260) och utvecklar istället vad han kallar två substantiella modeller, en psykologisk och en sociologisk.

kan också tänkas variera i storlek mellan t_1 och t_2 .¹⁾ Man skulle kanske ha anledning förmoda att slumpfelen var mindre stora vid en förnyad mätning. Såväl undersökningsledare, intervjuare, respondenter och kodare har fått en viss träning vid den första testningen, som bör kunna leda till att mätfelen minskar vid den andra testningen.

Maccobys resonemang visar sålunda att om slumpfelet är konstant, en större övergångssannolikhet erhålls från den mindre gruppen till den större än tvärtom, även om ingen reell förändring äger rum. Varierar slumpfelet, blir förhållandet mer komplicerat. Om mätfelen skulle minska från första till andra tillfället, bör en större övergång ske från den lilla gruppen till den stora än tvärtom, även om vi studerar absoluta övergångstal snarare än övergångssannolikheter. Endast om slumpfelet skulle vara mycket större vid det andra tillfället än det första, kan man tänka sig att den motsatta effekten uppstår, nämligen att majoritetsgruppen förlorar mer än minoritetsgruppen.

Ehuru problemet att skilja ut reella från tillfälliga förändringar är centralt inom panelanalysen, tycks det inte ha funnits någon helt tillfredsställande lösning. Maccoby erkänner också att det är lättare att peka på problemen än att lösa dem, och hennes enda rekommendation är att söka skaffa ett godtagbart mått på mätfelen och anser en kontroll av test-retest reliabiliteten vara essentiell. Mer utarbetade matematiska modeller har presenterats av andra författare men de är fortfarande relativt oprövade.²⁾

På grund av mätfelens betydelse för tolkningen av paneldata kommer i fortsättningen främst sådana variabler behandlas där acceptabla mått på reliabilitet föreligger. De tre kriminalitetsskalorna bedöms ha högre reliabilitet än enstaka enkätfrågor. Då sociologiska data inte så ofta förekommer i form av skalor utan fastmer i form av enstaka frågor, vilka är svårare att reliabilitets-testa, ska vi dock först presentera två enkla dikotoma frågor för att illustrera de hittills berörda problemen. Vi ska samtidigt studera några andra typer av kontroller som kan göras för att undersöka mätfelen.

1) Heise (1969) har utvecklat formler för att kunna skilja reliabilitet från stabilitet vid test-retest korrelationer med minst tre mätningar i tiden. Wiley & Wiley (1970) har framhållit att ett av antagandena i Heises modell, nämligen att reliabiliteten i de använda måtten är stabil över tiden, är tveksamt. Se även Heise (1970).

2) Coleman ("Introduction to Mathematical Sociology", 1964) menar att man med tre mättillfällen skulle kunna skilja ut reella från tillfälliga förändringar. I princip skulle det röra sig om en reell förändring då förändringen mellan t_1 och t_3 är större än mellan t_1 och t_2 (s. 156). Härtill kan emellertid invändas att vissa sociala processer kan vara J- eller U-formade, varvid en förändring kan iaktas från t_1 till t_2 som sedan upphör eller går tillbaka (prisoniseringsprocesser och socialisation av medicine studerande har t.ex. förmodats ha ett sådant reversibelt utseende).

Coleman ("Models of Change and Response Uncertainty", 1964) har utvecklat nya matematiska modeller i samma syfte, men dessa tycks bl.a. förutsätta mycket stora sampel.

Lazarsfeld (1972) och andra vetenskapsmän från Columbia har även lanserat vissa matematiska lösningsförslag. Förutom att dessa modeller i allmänhet kräver avancerade kunskaper i matematik har de ansetts för oprövade för att kunna appliceras i detta sammanhang.

Den matematiskt intresserade bör också konsultera Blalock (1970) och tidigare nämnda artiklar av Heise och Wiley & Wiley, även återgivna i Blalock (1971), del IV.

Enligt tabell 15:1 uppger vid båda tillfällena 88 % (217 resp. 218 personer) att de tror *de andra* bara vill få tiden att gå (för frågans formulering se kap. 12.2). Lika många individer har förändrat sina svar i resp. riktning (17 resp. 18 individer har bytt position, vilket är totalt 7 % i båda fallen). Men övergångssannolikheterna skiljer sig markant: av dem som vid t_1 svarade "få tiden att gå" är det endast 8 % som övergår till att svara "förändra sig", medan av dem som vid t_1 svarade "förändra sig" har vid t_2 så mycket som 60 % övergått till att svara "få tiden att gå".

Enligt Maccobys resonemang skulle man i detta fall kunna anta att ingen reell förändring ägt rum, att de absoluta förändringstalen återspeglar reliabilitetsfel och att därför inget avseende bör fästas vid de olika övergångssannolikheterna. Dessa slutsatser verkar rimliga vid inspektion av totaltabellen.¹⁾

Genom att dela upp materialet i olika anstaltstyper erhåller vi emellertid en viss möjlighet att pröva hypotesen om lika slumpfel för de olika *undergrupperna*.²⁾ Det framkommer härvid att det vid t_2 är fler som övergått till att svara "få tiden att gå" än till "förändra sig" vid samtliga anstaltstyper, med undantag av manliga ungdomsvårdsskolor där det sker en klar förändring åt andra hållet. Vid de övriga anstaltstyperna visar således "turnover" inte bara högre procentuella utan också högre absoluta tal för övergång till svarstypen "få tiden att gå". På vissa anstalter som kvinnliga ungdomsvårdsskolor, Norrtälje och Hall har 100 % av dem som vid t_1 svarat "förändra sig" övergått till alternativet "få tiden att gå". Genom de mycket sneda fördelningarna skulle man t.o.m. kunnat förvänta att svarstypen "få tiden att gå", som ju är i klar majoritet, genom en regressionseffekt skulle kunna få en lägre absolut andel vid förnyad mätning.³⁾ Det bör understrykas att i den mån en dylik regressionseffekt förekommer, är dess inverkan den rakt motsatta Maccoby-effekten. Uppdelningen på undergrupper låter således antyda att vad som i totalmaterialet kan uppfattas som mätfel ingalunda behöver vara det. Man får i detta fall snarast uppfattningen att mätfelen är små och att en viss reell förändring ägt rum, som går i samma riktning på de olika anstaltstyperna med ett enda undantag.

På den andra frågan, hur de bedömer *sig själva*, finner vi en trend i margi-

1) Vi skulle erhålla tabell 15:1 om vi utgick från följande förutsättningar: 1. ingen förändring mellan t_1 och t_2 , 2. den verkliga fördelningen är .948-.052 vid båda tillfällena, 3. slumpfelet = .076.

2) Teoretiskt kan man inte utesluta olika felmatriser, som kan skifta mellan anstalts-typerna.

3) Francis Galton myntade termen "*principle of regression*" som en beskrivning av det förhållandet att barn till långa föräldrar blev mindre långa och barn till korta föräldrar mindre korta än sina föräldrar; avkommans storlek tenderade att "röra sig tillbaka" till populationens medeltal, vilket av Galton tolkades som naturens trick att skydda rasen från det extrema (se t.ex. Garrett, 1953, s. 154 och 171-172).

Testpsykologin har senare lärt oss att förvänta en sådan effekt av statistiska skäl, så snart korrelationen är mindre än ± 1.00 . P.g.a. mätfel tenderar de som t.ex. fått höga poäng på ett intelligenstest att vid förnyad mätning få lägre poäng, på samma sätt som de som fått låga poäng tenderar att få högre poäng. Vid förnyad mätning rör sig således individerna närmare medeltalet. För en utförlig redogörelse för regressionsfenomenet och speciellt dess effekt vid dikotomisering se Hovland et al (1949), s. 329-340.

Tabell 15:1. Panelanalys av två dikotoma frågor (absoluta och procentuella tal).

t ₁	t ₂	De andra (J 51, A 28)						Du själv (J 52, A 29)							
		få tiden			förändra			S:a	få tiden			förändra			S:a
		att gå			sig				att gå			sig			
		1		2	1		2		1		2	1		2	
1	200	92 %	17	8 %	217	100 %		133	88 %	19	13 %	152	100 %		
2	18	60 %	12	40 %	30	100 %		29	34 %	57	66 %	86	100 %		
S:a	218	88 %	29	12 %	247	100 %		162	68 %	76	32 %	238	100 %		

nalfördelningen, där andelen svar "få tiden att gå" totalt ökar från 64 % till 68 %. Det förefaller därför rimligt att anta att förändringarna uttryckta i övergångssannolikheter är reella, även om de är mindre dramatiska än vid föregående fråga. Vi kan dock inte utesluta möjligheten av reducerade slumpfel vid andra tillfället. Vid uppdelning på de olika anstaltstyperna finner vi en svag motsatt tendens på ungdomsvårdsskolorna, varför förändringen blir än mer markerad för fångvårdsanstalterna. Den senare förändringen torde åtminstone kunna betraktas som reell.

Vi kommer även i fortsättningen att använda oss av möjligheten att dela upp materialet i undergrupper dels som en reliabilitetskontroll dels för en specifikation av resultaten. *Reliabiliteten* i de använda måtten bör dock något kommenteras. De olika kriminalitetsskalorna har tidigare utförligt beskrivits (se kap. 9.1.3–9.1.5), varvid måttens tillförlitlighet också redovisats. Det kan här erinras om argot-testets höga homogenitetsvärden, KR .93–.95. Kuder-Richardsons koefficienter ger lägre värden än "split half" men torde vara det bästa måttet på reliabilitet. Men även "test-retest" metoden ger relativt höga koefficienter, trots att effekter av tidsintervallet gör sig gällande. För argot-kunskap erhålls en produkt-momentkoefficient på r .81. Sambandskoefficienten Q ger följande värden totalt: argot .88, solidaritet .85 och KKK .80.¹⁾ Rena sakfrågor, där fluktuationer i mindre grad bör förekomma, visar än högre konstans. T.o.m. tidsfrågorna, där en ökning bör förekomma från t_1 till t_2 , visar mycket höga interkorrelationer. Tid på denna anstalt ger Q .96 medan tid på olika anstalter (tid 1) visar en koefficient på .997. Även inom de enskilda anstaltstyperna är det lägsta värdet för det sammanlagda tidsindexet så högt som .99.²⁾ Den förändring som faktiskt förekommer går också i rätt riktning;

¹⁾ Yules sambandskoefficient (se t.ex. Moroney, 1956, s. 264 uträknas enligt formeln

$$Q = \frac{ad - bc}{ad + bc}.$$

Q -koefficienterna är av ungefär samma storleksordning för de enskilda frågorna i nämnda skalor samt för övriga intervjufrågor. Det kan t.ex. nämnas att de två delfrågor i kriminalitetsskalan som ej ingår i KKK (delfrågorna 11 och 14) visar värden på .87 resp. .89. Delfrågorna i solidaritet är samtliga t.o.m. högre än motsvarande index.

²⁾ Detta tidsindex har adderats från 4 olika delfrågor, där det totala antalet delfrågor varierat mellan måttillfällena. Genom såväl additionen som variationen blir konstansen så mycket mer anmärkningsvärd.

endast 0,7 % totalt har övergått från längre till kortare tid. Det tycks således som om såväl enskilda frågor som skalor har acceptabel reliabilitet.

Sammanfattningsvis kan sägas att denna metodiska genomgång gett oss viss tilltro till panelmetodens möjligheter i denna studie. Vi har således inte kunnat belägga några säkra effekter av den i och för sig höga panelmortaliteten och inte heller kunnat fastställa några direkta paneleffekter. Genom användande av skalor med god reliabilitet minskar också risken för feltolkningar orsakade av mätfel i data. Vi kan därför våga övergå till den mer substantiella panelanalysen.

15.1.3 Resultat av panelanalysen

Ett hundratal frågor ställdes i samma form vid bägge undersökningstillfällena. För det totala antalet panelindivider ($n=267$) har dessa frågor korstabulerats med bibehållande av olika svars kategorier, och i dikotomiserad version har de körts ut med konstanthållande av anstaltstyp och kön. Framställningen kommer dock här att koncentreras till kriminalitetsskalorna, för vilka även variabeln avtjänad tid konstanthållits. En speciellt utförlig redovisning kommer att lämnas av den beroende variabeln argot-kunskap, eftersom det främst var med tanke på argot-testet som en panelanalys företogs. Denna beskrivning får samtidigt illustrera tillvägagångssättet vid panelanalysen.

15.1.3.1 Argot-kunskap

Enligt prisoniseringshypotesen skulle de intagna öka sina kunskaper i argot under anstaltsvistelsen. *Tabell 15:2* visar fördelningen för samtliga panelindivider vid de båda mättillfällena på en klassindeldad argot-skala. Vid första påseende torde stabiliteten i svarsfördelningarna vara det mest slående. Sambandskoefficienterna antar också mycket höga värden ($r .81$, $C .77$). Med tanke på det korta tidsintervallet (2 månader) förväntade vi oss inte heller stora förändringar, varför stabiliteten skulle kunna tolkas som tecken på god reliabilitet. Av dem som har förändrat sina svar har dock enligt hypotesen fler ökat än minskat sina poäng: 86 individer ligger över diagonalen och 57 under. Att så pass många faktiskt minskat sina poäng torde till stor del förklaras av den statistiska regressionseffekt som främst kan iakttas för de internerade eftersom dessa ligger nära "taket" (se mera härom nedan).

Är den ökning i argot-poäng som kunnat konstateras signifikant eller kan den ha uppkommit av slump? McNemars test används ofta för att signifikanstesta förändringar vid före-efter mätningar.¹⁾ Det bör dock påpekas att McNemars formel, i likhet med andra här använda signifikanstest, endast tar hänsyn till de absoluta förändringarna och ej till de procentuella i form av övergångssannolikheter. McNemars test kräver endast en nominalskala, och vi har därför prövat signifikansen även med andra icke-parametriska test såsom teckentest och Wilcoxontest, vilka kräver ordinalskala, och med randomiseringstest för

¹⁾ Se *Siegel* (1956), s. 63–67 och s. 74: formel 5.2.

Tabell 15:2. Panelanalys av klassindelad argot-skala för det totala anstaltsmaterialet
(absoluta tal och icke-parametriska signifikantest).

t ₁	t ₂	0	1-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	S:a
0		1	1	0	1	2	0	0	0	5
1-10		0	1	1	2	1	1	0	0	6
11-15		0	2	9	12	0	0	0	0	23
16-20		0	1	7	15	7	1	3	1	35
21-25		0	1	0	0	10	12	4	0	27
26-30		0	1	0	2	8	13	12	3	39
31-35		0	0	0	0	1	6	24	22	53
36-40		0	0	2	0	0	1	25	51	79
S:a		1	7	19	32	29	34	68	77	267

McNemar

$$X^2 = \frac{(|A+D|-1)^2}{A+D} ; \frac{(|86-57|-1)^2}{143} = 5.48 \qquad X^2 = 5.48$$

$$p = <.01$$

Teckentest

$$z = \frac{(x+.5)-\frac{1}{2}N}{\frac{1}{2}\sqrt{N}} ; \frac{(86-.5)-71.5}{\frac{1}{2}\sqrt{143}} = 2.34 \qquad z = 2.34$$

$$p = <.01$$

"Wilcoxon matched - pairs signed-ranks test"

$$z = \frac{T - \frac{N(N+1)}{4}}{\sqrt{\frac{N(N+1)(2N+1)}{24}}} ; \frac{-12238 - \frac{236(237)}{4}}{\sqrt{\frac{236(237)(473)}{24}}} = -1.66 \qquad z = -1.66$$

$$p = <.05$$

"The randomization test for matched pairs"

$$z = \frac{\sum d_i}{\sqrt{\sum d_i^2}} = \frac{(67 \times 1 + 10 \times 2 + 5 \times 3 + 4 \times 4) - (48 \times 1 + 5 \times 2 + 1 \times 3 + 1 \times 4 + 2 \times 5)}{\sqrt{(115 \times 1^2 + 15 \times 2^2 + 6 \times 3^2 + 5 \times 4^2 + 2 \times 5^2)}} = \frac{+43}{\sqrt{359}} = 2.27$$

$$p = <.01$$

matchade par, vilket är anpassat till intervallskala.²⁾ Dessa formler ger enligt tabell 15:2 likartade resultat och visar med ett ensidigt test en *signifikant* ökning i argot-poäng mellan t₁ och t₂.

En annan fråga som inställer sig är om ökningen i argot-kunskap kan vara en paneleffekt. För att undersöka om förändringen kunde betraktas som en effekt av stimulansen vid första undersökningstillfället, utfördes en motsvaran-

1) Siegel, s. 68-83, 88-92 : formlerna 5.4, 5.5 och 5.6.

Wilcoxons test bygger på de individuella poängen och kan således ej direkt utläsas ur tabell 15:2 som har klassindelade värden.

de panelanalys på en "kontrollgrupp".¹⁾ Elever i årskurs 9 från tre malmöskolor i socialgrupp III-områden fick besvara argot-testet med samma intervall på två månader. Medeltalet rätta lösningar blev högre vid första än andra tillfället: M 8,5 resp. M 8,2 (n=288). Denna *minskning* i argot-kunskap kan konstateras för både män och kvinnor. Att skillnaden inte beror på de olika testversionerna kan ses därav att B-versionen, som malmöeleverna erhöll vid t₂, gav högre värde för såväl stockholmseleverna som för elever vid utredningshem i Malmö, vilka erhöll de båda versionerna samtidigt (se även tabell 9:15).

Panelanalys av malmöelevernas argot-poäng visar för det första sämre överensstämmelse mellan svaren vid t₁ och t₂ (r .22 vid klassindeldad argot-skala). Detta var att förvänta med tanke på att elevernas kunskap var så bristfällig att de i stor utsträckning måste gissa. *Tabell 15:3* visar för det andra att fler individer vid t₂ övergått till en lägre än till en högre poängsumma (77 resp. 45 individer) och enligt McNemar är denna skillnad t.o.m. signifikant.

Förändringarna för malmöskolorna har vidare jämförts med motsvarande i ungdomsvårdsskolorna.²⁾ Här föreligger istället en nästan signifikant ökning i argot-kunskap. Enligt samma tabell skiljer sig förändringarna i kontrollgrupps signifikant från experimentgruppens.³⁾

Det bör också erinras om att vi inte funnit någon signifikant skillnad vid t₂ mellan panelindivider och icke-panelindivider (avsnitt 15.1.2.2). Vi har således ingen anledning att tro att den ökning vi kunnat konstatera i de intagnas argot-kunskap skulle vara en artificiell paneleffekt.

Låt oss övergå till att studera hur förändringarna ser ut inom de olika *anstaltstyperna* (hittills har vi studerat materialet totalt och vid jämförelse med Åk 9 konstanthållit ungdomsvårdsskolorna). *Tabell 15:4* visar förändringarna i absoluta och procentuella tal med angivande av olika signifikanstest vid konstanthållande av påföljd och kön. Genom att summatalen för de olika anstaltstyperna är relativt små (gäller speciellt kvinnliga ungdomsvårdsskolor) och stabiliteten i data ganska stor, blir förändringstalen delvis mycket låga. Vi kan dock skönja en trend att högrgruppen ökar från t₁ till t₂ på samtliga

1) Termen kontrollgrupp är knappast adekvat, då kontrollgrupper i egentlig mening endast existerar vid experimentella och ej i survey-betonade undersökningar. Att finna en fullvärdig kontrollgrupp till ett anstaltsmaterial är dessutom en praktisk omöjlighet.

Enligt ett schema av Zetterberg (1965, s. 148) över typer av undersökningar enligt kriterierna experimentell och longitudinell, vilka båda utgör de effektivaste designerna, skulle denna studie trots kontrollgrupp väl närmast klassificeras som pseudo-experimentell och longitudinell (ruta e); men delvis kan den även hänföras till rutorna a och d.

		<i>Test av noll-hypotesen</i>	
		Tvårsnitt	Longitudinell
<i>Kontroll av alternativa hypoteser</i>	Ingen kontroll	a	d
	Pseudo-experimentell	b	e
	Experimentell	c	f

2) Förändringarna är inte direkt jämförbara då snitten på argot-skalan måste varieras väsentligt mellan kontroll- och experimentgrupp.

3) För formel se Hovland et al (1949), s. 304.

Tabell 15:3. Jämförelse mellan förändringar i kontroll- och experimentgrupper.

	Kontroll (Åk. 9 i Malmö)		Experiment (Uv-skolor)		Total population (Kontr. + Exp.)	
	N	p	N	p	N	p
Neg. förändring ¹⁾	77	.27	2	.04	79	.23
Ingen förändring	166	.58	47	.82	213	.62
Pos. förändring	45	.16	8	.14	53	.15
S:a	288	1.00	57	1.00	345	1.00
Nettoförändring		-.11		+.10		-.08

$$\text{Est. } \sigma \text{ diff.} - \text{diff.} = \sqrt{\text{Est. } \sigma^2 P_1 - P_2 \left(\frac{1}{N_e} + \frac{1}{N_k} \right)}$$

$$\text{där Est. } \sigma^2 P_1 - P_2 = p_1 T + p_2 T - (p_1 T - p_2 T)^2$$

$$\text{Est. } \sigma^2 = .15 + .23 - (.15 - .23)^2 = .37$$

$$\text{Est. } \sigma \text{ M diff.} - \text{diff.} = \sqrt{.37 \left(\frac{1}{288} + \frac{1}{57} \right)} = .09$$

$$\text{Diff. (exp.} - \text{kontr.)} = +.10 - (-.11) = +.21$$

$$\text{C.R.} = \frac{\text{M diff.}}{\sigma \text{ M diff.} - \text{diff.}} = \frac{.21}{.09} = 2.3 \quad p = < .01$$

anstaltstyper med undantag av kvinnliga ungdomsvårdsskolor, där det inte är någon förändring, och internering, där en regressionseffekt sannolikt inträtt.²⁾ Genom att de internerades medelvärde vid t_1 var så högt som 37 av 40 möjliga poäng, torde redan en artificiell takeffekt, förhindra någon nämnvärd ökning av mätvärdet vid andra testtillfället. Eftersom argot-testet inte alls var avpassat för de internerade, kommer vi att bortse från denna påföljdstyp och den exkluderas i de flesta sammanhang också från totalen.

På grund av den stora spridningen i argot-poäng mellan olika typer intagna var det nödvändigt att dikotomisera argot-skalan vid olika poäng för de olika påföljderna. Snittet har lagts så nära medianen som möjligt för varje påföljdstyp, vilket emellertid kan leda till olika fördelningar då kön konstanthålles (gäller speciellt kvinnliga ungdomsvårdsskolor).³⁾

¹⁾ Snitten för den dikotomiserade argot-skalan har i kontrollgruppen lagts vid 7 poäng och i experimentgruppen vid 20 poäng.

²⁾ Regressionseffekterna blir speciellt påtagliga vid extremvärdena (se Hovland et al, 1949, s. 330). Man kan emellertid fråga sig om man alltid har anledning att förvänta en dylik effekt. Om en grupp antas ha ett högt mätvärde och kriterievariabeln ej är identisk med mätvariabeln, skulle man väl inte med nödvändighet förvänta att mätvärdet ska sjunka vid förnyad testning. En tänkbar alternativ förklaring skulle kunna vara att testversion 2 har lägre spridning än testversion 1, men detta är här icke fallet. En andra alternativ tolkning vore en paneleffekt, som skulle innebära att de internerade var mer återhållsamma i sina svar vid andra testtillfället – eventuellt som en effekt av diskussioner i gruppen efter första testtillfället. Det förhållandet att argot-testet är relativt projektivt och motsvarande tendens inte kan iaktas på de andra anstaltstyperna talar delvis emot en sådan "conwise"-inställning (jämför dock 15.1.3.2).

³⁾ Ju mer man kan åstadkomma balanserade dikotomier desto mindre bör effekten bli av symmetriska felmatriser.

Tabell 15:4. *Panelanalys av argot-kunskap för olika anstaltstyper (absoluta och procentuella tal; McNemar, teckentest, Wilcoxon).*

Anstalts- typ	Argot- poäng	t ₂ t ₁	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		McNemar X ²	Teckentest		Wilcoxon	
			1	2	1	2	1	2		z	p	z	p
K uv	0-20	1	2	2	4	50	50	100	-	-	.91	.13	.45
	21-40	2	2	11	13	15	85	100					
	S:a		4	13	17	24	77	100					
M uv	0-20	1	24	6	30	80	20	100	-	.02*	.68 .25	1.53	.06
	21-40	2	0	10	10	0	100	100					
	S:a		24	16	40	60	40	100					
M uf	0-30	1	15	7	22	68	32	100	-	.008*)	.72 .24	1.34	.09
	31-40	2	0	10	10	0	100	100					
	S:a		15	17	32	47	53	100					
K f	0-30	1	19	2	21	91	10	100	-	-	1.70 .05	2.17	.02
	31-40	2	0	13	13	0	100	100					
	S:a		19	15	34	56	44	100					
M f	0-30	1	24	8	32	75	25	100	.07	<.40	2.71 .003	2.89	.002
	31-40	2	6	37	43	14	86	100					
	S:a		30	45	75	40	60	100					
M int.	0-35	1	10	0	10	100	0	100	19.05	<.001	4.95 .0003	4.21	.00003
	36-40	2	21	36	57	37	63	100					
	S:a		31	36	67	46	54	100					
Totalt	0-30	1	110	23	133	83	17	100	4.36	<.025	2.09 .02	1.66	.049
	31-40	2	10	122	132	8	92	100					
	S:a		120	145	265	45	55	100					

* Binomialt test.

Av de individer som förändrat position finner vi för samtliga anstaltstyper, med undantag av internering, en större övergångssannolikhet från låg- till höggrupp, än vice versa. Vid tre anstaltstyper, manlig ungdomsvårdsskola, manligt ungdomsfängelse och kvinnligt fängelse, är det inte någon individ som övergår från hög- till lågrupp.

Vid signifikanstestning av förändringarna förefaller McNemars test delvis vara relativt okänsligt. I de flesta fall är antalet individer för litet för att det alls ska kunna användas och där det är applicerbart framkommer att dikotomiseringen kan dölja förändringar som äger rum inom låg- resp. höggrupp. Generellt kan konstateras att signifikansnivåerna avviker ganska mycket från varandra vid användande av olika icke-parametriska test. Vid manlig ungdomsvårdsskola och manligt ungdomsfängelse är ökningen signifikant med användande av det binomiala testet men ej med teckentest eller Wilcoxon. Vid kvinnligt fängelse är antalet individer i den dikotomiserade tabellen för litet för användande av såväl McNemar som binomialt test, medan teckentest och Wilcoxontest visar en nästan signifikant ökning. För manligt fängelse är det en dramatisk skillnad mellan å ena sidan McNemar med ett p-värde $> .35$ och å andra sidan teckentest med $p .003$ eller Wilcoxon $p .002$.¹⁾

Om påföljd men ej kön konstanthålles blir samtliga förändringar signifikanta mätta med något av de använda testen. För ungdomsvårdsskolor erhålls med ett binomialt test ett p-värde på $.055$ och för fängelse med ett teckentest $p .0005$ och med Wilcoxon $p .002$.

Genom den motsatta tendensen för de internerade kan vi se hur detta har påverkat totalmaterialet presenterat tidigare i tabell 15:2. Om vi eliminerar de internerade, får vi en i hög grad signifikant ökning i argot-kunskap för den nya totalen: teckentest $z 6,71$, $p .0002$ och Wilcoxon $z 3,82$, $p .0000$.

Om vi ser till de *enskilda anstalterna* finner vi också signifikanta öknings i argot-kunskap vid flera av dessa. Med Wilcoxons test är ökningen för Norrtälje högst signifikant ($p .0007$), Hinseberg signifikant, medan Skenäs, Råby och Ryagården är nästan signifikanta ($p .02$ — $.04$). Ökningen i medeltal går för dessa anstalter från lägst 1,6 på Norrtälje till högst 3,0 på Råby.

Det bör i fullständighetens namn tilläggas att *testversion* konstanthållits såväl totalt som per anstaltstyp och att någon effekt av de olika argot-versionerna inte kunnat konstateras.²⁾

Vi har sålunda funnit att de intagna ökat sina kunskaper i argot på ett signifikant sätt inom varje påföljdstyp, och att denna ökning t.o.m. är signi-

¹⁾ De individuella poäng som teckentest och Wilcoxontest bygger på framgår ej av tabell 15:4; de har av utrymmesskäl ej inkluderats.

²⁾ Vid konstanthållande av testversion sker automatiskt ett konstanthållande av olika anstalter, vilket givetvis försvårar en jämförelse. Om vi exkluderar Hall, sker det en ökning av 1 poäng antingen version A eller B gets första gången. Vid konstanthållande även av anstaltstyp är ökningsgraden densamma för ungdomsfängelse, något högre för ungdomsvårdsskola vid övergång från version A till B, medan motsatt tendens kan iakttagas för fängelse. Några systematiska skillnader kan därför inte iakttagas som en effekt av testversion. Som vi tidigare sett gav de båda versionerna exakt samma medeltal, då de besvarades samtidigt av en parallellgrupp bestående av manliga ungdomsfängelseelever och fångar.

Tabell 15.5. Panelanalys av argot-kunskap med använd tid konstanhållen för olika påföljder (absoluta och procentuella tal; McNemar och effektivitetsindex).

Kortare avtjänad tid														
Påföljd	Argot- poäng	t ₁	t ₂	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		S:a		Proc. (tot.)	McNemar z	Eff. ix. p
				1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	
Uv	0-20	1		18	6	75	25	100		55	18	73		
	21-40	2		1	8	11	89	100		3	24	27		
	S:a			19	14	58	42	100		58	42	100	-	.06*) .21
Uf	0-30	1		5	4	56	44	100		50	40	90		
	31-40	2		0	1	0	100	100		0	10	10		
	S:a			5	5	50	50	100		50	50	100	-	.001*) .44
F	0-30	1		31	3	91	9	100		76	7	83		
	31-40	2		0	7	0	100	100		0	17	17		
	S:a			31	10	76	24	100		76	24	100	-	.08
Int.	0-35	1		4	0	100	0	100		15	0	15		
	36-40	2		9	14	39	61	100		33	52	85		
	S:a			13	14	48	52	100		48	52	100	-	.002*) -.39
Tot.	0-30	1		69	9	89	11	100		62	8	70		
	31-40	2		0	33	0	100	100		0	30	30		
	S:a			69	42	62	38	100		62	38	100	-	.002*) .11
Tot. exkl. int.	0-30	1		68	8	90	10	100		81	10	91		
	31-40	2		0	8	0	100	100		0	9	9		
	S:a			68	16	81	19	100		81	19	100	-	.004*) .11

*) Binomialt test.

Fortis. tabell 15:5.

Längre avtjänad tid														
Påföljd	Argot- poäng	t ₂ t ₁	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		S:a		Proc. (tot.)		McNemar z	Eff. ix. P
			1	2	1	2	1	2	1	2	1	2		
Uv	0-20	1	8	2	10	80	20	100	33	8	41			
	21-40	2	1	13	14	7	93	100	4	54	58			
	S:a		9	15	24	37	63	100	37	63	100	-	-	.12
Uf	0-30	1	10	3	13	77	23	100	45	14	59			
	31-40	2	0	9	9	0	100	100	0	41	41			
	S:a		10	12	22	45	55	100	45	55	100	-	-	.24
F	0-30	1	12	7	19	63	37	100	18	10	28			
	31-40	2	6	43	49	12	88	100	9	63	72			
	S:a		18	50	68	26	74	100	26	74	100	.00	.50	.07
Int.	0-35	1	6	0	6	100	0	100	15	0	15			
	36-40	2	12	22	34	35	65	100	30	55	85			
	S:a		18	22	40	45	55	100	45	55	100	10.08	<.001	-.35
Tot.	0-30	1	41	14	55	75	25	100	27	9	36			
	31-40	2	10	89	99	10	90	100	6	58	64			
	S:a		51	103	154	33	67	100	33	67	100	-	-	.08
Tot.exkl. int.	0-30	1	40	13	53	75	25	100	35	12	47			
	31-40	2	7	54	61	11	89	100	6	47	53			
	S:a		47	67	114	41	59	100	41	59	100	1.25	.11	.13

*) Binomialt test.

fikant inom flera enskilda anstalter. Detta innebär dock inte mer än en ökning på en eller högst tre termer genomsnittligt per anstalt på argot-testet. I den mån man antar att argot-testet bestående av 40 ord representerar ett urval på exempelvis 400 ord, varav de övriga är ungefär lika vanligt använda som de i testet samplade, skulle ökningen motsvara 10—30 ord.

Det bör dock erinras om att testintervallet var så kort som två månader. Detta är i allmänhet en mindre del av den aktuella anstaltsvistelsen och det är i synnerhet en mycket liten del av de intagnas totala anstaltstid (se avsnitt 6.3). Om vi förenklat antar att de intagna lär sig konstant lika mycket under hela anstaltstiden, skulle ökningen multipliceras med den totala anstaltstiden. Nu finns det dock anledning förmoda att inlärningen är snabbare i början av en anstaltsvistelse för att sedan minska i och med att en viss måttnad uppnås. De intagna som totalt varit en mycket kort tid på anstalt blir underrepresenterade i en tvärsnittsstudie som denna, varför vi snarast skulle anta att den reella inlärningshastigheten är högre än vi här funnit.

Den senare hypotesen kan i någon mån testas på föreliggande material. De som totalt har en kort anstaltsvistelse är för få för att undersökas separat, men vi kan *införa avtjänad tid som en specificerande variabel*. Materialet dikotomiseras efter tid tillbringad på samma anstaltstyp, samtidigt som påföljd konstanthålles. Vid denna multivariata analys inom panelanalysen blir talen i vissa celler små, men vissa tendenser kan ändå klart utläsas ur *tabell 15:5* som ger stöd åt det tidigare antagandet. Totalt blir det i *korttidsgruppen* en signifikant ökning i argot-kunskap, medan motsvarande ökning i långtidsgruppen inte är signifikant.¹⁾ För varje påföljd gäller att det sker en större övergång i absoluta tal till höggruppen vid t_2 för korttidsgruppen än för långtidsgruppen. För båda tidsgrupperna gäller dock att det sker en ökning inom varje påföljd, vilken kan utläsas såväl i form av marginalförändringar som övergångssannolikheter.

Förändringen kan också uttryckas som skillnaden i den procentuella andelen i höggruppen mellan t_1 och t_2 men genom att fler individer befinner sig i höggruppen inom långtidsgruppen än inom korttidsgruppen torde en viss takeffekt göra sig gällande. För att korrigera härför har Hovland (1949, s. 285) konstruerat ett "*effectiveness index*" som tar hänsyn till varierande baslinjer genom att ställa ökningen i en viss svarskategori i relation till den maximalt möjliga ökningen. Formeln för effektivitetsindex är:
$$\frac{P_2 - P_1}{100 - P}$$
 Applicerar vi denna formel på jämförelserna mellan kort- och långtidsgrupperna, minskas skillnaderna något men kvarstår som framgår av tabellen i de flesta fall inom påföljdstyperna.

Kendall (1954) har utvecklat ett annat mått på förändring, kallat "*turnover index*", vilket kan tolkas som sannolikheten för att en individ ändrar sitt svar.²⁾

1) De internerade har exkluderats från totalen då tidsvariabeln här måst dikotomiseras på annat sätt; för de internerade ligger snittet vid 3 år medan det för de övriga anstalts-typerna ligger vid 6 månader.

2) För en beskrivning av detta se Kendall (1954), s. 12—14 och appendix A. Index antager ett värde av 0 då det inte finns någon individ i en eller båda övergångscellerna, och det kan uppgå till .50 då det inte finns något samband alls mellan svaren från de

Även på detta index får korttidsgruppen högre värden än långtidsgruppen.

Detta innebär att även med den grova uppskattning på anstaltstid som här gjorts, kan en viss mätnadseffekt konstateras. Vi finner således en kontinuerlig ökning, som dock är kraftigare för dem som varit kortare tid på den aktuella anstaltstypen. Vi har sålunda underbyggd anledning att förmoda att de som varit en kort tid på anstalt har en högre inlärningshastighet.

Trots att vi sålunda torde underskatta den verkliga inläringen, kan vi konstatera en signifikant ökning i argot-kunskap över ett så kort tidsintervall som två månader. Medan en sådan ökning kunde konstateras inom varje anstaltstyp, kunde den inte beläggas i en kontrollgrupp. Dessa resultat stöder således hypotesen att det sker en kriminalisering och att detta gäller vid olika påföljdstyper och för både män och kvinnor.¹⁾

15.1.3.2 Kriminalitetsskala

Kriminalitetsskalan KKK består av 12 delfrågor, vilka bildar 3 delindex bestående av kriminell ideologi, kriminella associationer och kriminell identifikation (se kap. 9.1.3). Då denna skala dikotomiseras (0—6 poäng utgör lågrupp och 7—12 höggrupp) och de intagnas svar jämförs totalt vid de båda måttillfällena, kan en marginell förändring utläsas som innebär att höggruppen ökar med ett par procent (från 44,2 % till 46,8 %). Enligt McNemar är denna skillnad dock inte signifikant. Vi finner samma trendförskjutning, fastän mer accentuerad vid följande anstaltstyper: manliga ungdomsvårdsskolor, manligt ungdomsfängelse, kvinnligt fängelse (för de båda senare uppgår förändringen till 15 %). För kvinnliga ungdomsvårdsskolor är det ingen skillnad (endast 1 individ påträffas i resp. övergångsceller), medan en större övergång till lågruppen kan noteras för manligt fängelse (detta gäller Norrtälje, medan motsatt tendens kan iakttagas för Tillberga) och internering. Inte heller marginalförändringarna för anstaltstyperna är signifikanta enligt McNemar.²⁾

Specificerar vi panelanalysen genom att *konstanthålla avtjänad tid* finner

båda måttillfällena. Lazarsfeld (1972) har även använt detta mått men påpekar att det inte är möjligt att bestämma om ett värde är signifikant skilt från ett annat, eftersom "the sampling distribution of the index has not yet been worked out" (s. 350). Se även Anderson (1961), s. 232 ff.

¹⁾ Argot-kunskap betraktas således som en *indikator* på kriminell inställning; för olika valideringsmått på argot-kunskap se kapitel 9.1.5.9. Möjligheten av en *selektionsfaktor* bortses ifrån tillsvidare och kommer att analyseras i avsnitt 15.2.2.2.

²⁾ Enligt vanligt X^2 -test är dock svaren vid de båda tillfällena för de flesta anstaltstyperna signifikant skilda åt. Enligt en formel av Garrett (1953, s. 237–239) för korrelerade procenttal blir också en stor del av skillnaderna mellan procenttalen signifikanta.

Ser vi till de enskilda delindexen finner vi enligt McNemar en nästan signifikant skillnad för delskalan kriminell ideologi (marginell övergång på 5 %). En av delfrågorna (J 60:9 Man bör alltid lyda lagen, hur mycket den än är i vägen för ens strävanden för att komma fram) ger en klart signifikant skillnad, och såväl de absoluta som procentuella övergångstalen är här tydliga vid samtliga anstaltstyper.

På flera delfrågor kan man konstatera att förändringarna går mer i förväntad riktning vid ungdomsfängelse och delvis kvinnligt fängelse, medan manlig ungdomsvårdsskola delvis uppvisar motsatta tendenser.

Tabell 15:6. Panelanalys av kriminalitetsskala KKK med avjämnd tid konstanthållen för olika påföljder (absoluta och procentuella tal; McNemar och effektivitetsindex).

Påföljd	Kortare avtjänad tid												McNemar z	p	Eff. ix.
	t ₁	t ₂	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		S:a		Proc. (tot.)				
			1	2	1	2	1	2	1	2	1	2			
Uv	1		14	5	19	74	26	100	42	15	58				
	2		2	12	14	14	86	100	6	36	42				
	S:a		16	17	33	48	52	100	48	52	100	-	.23*)	.16	
Uf	1		3	4	7	43	57	100	30	40	70				
	2		1	2	3	33	67	100	10	20	30				
	S:a		4	6	10	40	60	100	40	60	100	-	.19*)	.43	
F	1		27	6	33	82	18	100	64	14	78				
	2		0	9	9	0	100	100	0	21	21				
	S:a		27	15	42	64	36	100	64	36	100	-	.02*)	.18	
Int.	1		10	5	15	67	33	100	36	18	54				
	2		0	13	13	0	100	100	0	46	46				
	S:a		10	18	28	36	64	100	36	64	100	-	.03*)	.33	
Tot.	1		54	20	74	73	27	100	48	18	66				
	2		3	36	39	8	92	100	3	32	35				
	S:a		57	56	113	50	50	100	50	50	100	11.13	>.0005	.23	
Tot. exkl. int.	1		44	15	59	75	25	100	52	17	69				
	2		3	23	26	11	89	100	4	27	31				
	S:a		47	38	85	55	45	100	55	45	100	6.72	.004	.20	

*) Binomialt test.

<i>Längre avtjänad tid</i>												
Påföljd	t ₂	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		S:a		Proc. (tot.)		Eff. ix.
	t ₁	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	p
Uv	1	9	2	11	18	82	100	38	8	46		
	2	3	10	13	77	23	100	12	42	54		
	S:a	12	12	24	50	50	100	50	50	100		-.08
Uf	1	3	5	8	63	37	100	13	23	36		
	2	3	11	14	79	21	100	14	50	64		
	S:a	6	16	22	73	27	100	27	73	100		.36*)
F	1	23	9	32	28	72	100	34	13	47		
	2	12	24	36	67	33	100	18	35	53		
	S:a	35	33	68	48	52	100	52	48	100	.19	.33
Int.	1	23	1	24	4	96	100	58	2	60		
	2	9	7	16	44	56	100	23	17	40		
	S:a	32	8	40	20	80	100	80	20	100	4.90	>.02
Tot.	1	58	17	75	23	77	100	38	11	49		
	2	27	52	79	66	34	100	17	34	51		
	S:a	85	69	154	45	55	100	55	45	100	1.84	>.10
Tot. exkl.	1	35	16	51	31	69	100	31	14	45		
int.	2	18	45	63	71	29	100	15	40	55		
	S:a	53	61	114	54	46	100	46	54	100	.03	>.50

*) Binomialt test.

vi en liknande tendens som tidigare beträffande argot-kunskap, ehuru den är än mer uttalad för KKK. *Tabell 15:6* visar att totalt är skillnaden för korttidsgruppen signifikant, medan den i långtidsgruppen ej är signifikant. Korttidsgruppen ökar sin andel för höggruppen vid t_2 med ca 15 %, medan motsvarande andel för långtidsgruppen faktiskt *minskar*.

För samtliga påföljder gäller att det sker en marginell ökning av höggruppen KKK för korttidsgruppen, vilket också avspeglas i motsvarande övergångssannolikheter. För fängelse och internering gäller att ingen person övergår vid t_2 till låggruppen, samtidigt som det sker en viss övergång till höggruppen, vilket gör att McNemar uppvisar nästan signifikanta skillnader trots att förändringstalen är små. För långtidsgruppen sker det däremot en större övergång till låggruppen för samtliga påföljder med undantag av ungdomsfängelse. För internering är nedgången nästan signifikant. Vid konstanthållande av kön kan samma tendenser iakttagas för de olika anstaltstyperna.

Genom den jämnare fördelningen av KKK jämfört med argot-kunskap kan inte minskningen av kriminalitetspoäng i långtidsgruppen tillskrivas rena takeffekter.¹⁾ Skillnaderna i förändringar mellan kort- och långtidsgrupperna framgår lika klart om de ställs i relation till den maximalt möjliga ökningen enligt Hovlands effektivitetsindex. Som framgår av tabellen blir dessa genomgående positiva och ganska höga i korttidsgruppen, medan de är lägre och ofta negativa i långtidsgruppen. Ungdomsfängelse framträder med de högsta positiva värdena i båda tidsgrupperna.

Ökningen i korttidsgruppen var förväntad, men hur ska vi förklara minskningen i kriminalitetspoäng i långtidsgruppen? Olika förklaringar är tänkbara. Om vi skulle tolka siffrorna "at face value", skulle de innebära en försvagning av de kriminella attityderna mellan t_1 och t_2 . En sådan dämpning av den kriminella orienteringen skulle teoretiskt sett lättare kunna ta sig uttryck i attitydvariabeln KKK än i kunskapsvariabeln argot: det senare skulle kräva en avlärnning, vilket inte utan vidare kan förväntas äga rum. Samtidigt har man dock svårt att finna en rimlig förklaring till varför långtidsgruppen, som poängmässigt ligger klart högre än korttidsgruppen vid t_1 , så kraftigt skulle minska sina poäng vid t_2 som en effekt av ett mycket kort tidsintervall.

En mer rimlig förklaring förefaller att vara att de intagna som varit längre tid på anstalt vid andra undersökningstillfället blivit försiktigare vid dessa frågor, där de efter första tillfället genom diskussioner med andra medintagna kan ha kommit fram till att frågorna är avslöjande och att man bör "hålla igen" för att inte visa en kriminell orientering. Det är en dvlik insikt som i amerikansk penologisk litteratur brukar kallas för att de intagna blir "*con-wise*", vilket är ett uttryck för en kriminell sofistisering. Om denna tolkning är riktig, skulle slutsatsen bli att medan de intagna som varit kortare tid på anstalt kriminaliseras vid de olika påföljdstyperna, skulle de som varit längre

1) Teoretiskt skulle dock regressionseffekter kunna fungera så att korttidsgruppen, som har lägre testvärden, drar sig "uppåt", medan långtidsgruppen, som har högre värden, drar sig "nedåt".

tid på anstalt istället öka sin sofistikerings och därmed undvika att ge uttryck åt en kriminell inställning.¹⁾

15.1.3.3 Solidaritetsindex

Solidaritetsindex består av tre delfrågor och en dikotomisering har skett vid medianen, vilket innebär att låggruppen består av 0—2 poäng och höggruppen av 3 poäng (se kap. 9.1.4). Totalt är det vid t_2 en viss övergång både i absoluta och procentuella termer till höggruppen, men ökningen är liten och ej signifikant. Inom de enskilda anstaltstyperna sker det en motsvarande ökning med undantag av manligt fängelse (gäller dock endast Norrtälje) och internering; inga av dessa skillnader är signifikanta enligt McNemar.²⁾

Vid nedbrytning av materialet *efter avtjänad tid* framkommer enligt tabell 15:7 liknande tendenser som vid det tidigare kriminalitetsindexet. Medan det för totalmaterialet sker en ökning av höggruppen för solidaritet från 50 % till 52 %, är motsvarande ökning för korttidsgruppen från 38 %—48 % och för långtidsgruppen en minskning från 58 %—55 %. För korttidsgruppen blir ökningen nästan signifikant. Vid påföljderna ungdomsvårdsskola och fängelse finner vi samma marginella ökning av höggruppen. För långtidsgruppen däremot sker det en nedgång vid samtliga påföljder med undantag av ungdomsfängelse, ehuru ingen av dessa förändringar är signifikant. Effektivitetsindex avslöjar samma mönster, och detsamma gäller också index för turnover. Minskningen i solidariska svar vid t_2 för långtidsgruppen torde kunna tolkas på samma sätt som vid kriminalitetsskalan.³⁾

Det bör observeras att de små förändringar som kunde iakttas i totalmaterialet för solidaritet och KKK troligen felaktigt hade kunnat tolkas som reliabilitetsfel, om inte materialet brutits ned i två tidsgrupper som visade systematiskt olika tendenser.

15.1.3.4 Övriga frågor

Det kan tilläggas att flera andra frågor beträffande kriminalisering visar liknande tendenser som de tre kriminalitetsskalor vilka här redovisats. En ren

¹⁾ Olika tendenser kan iakttas för de olika delindexen. Medan det för K sker en ökning i såväl kort- som långtidsgruppen, är det knappast någon förändring i någondera gruppen för KI, medan det för KAP sker en ökning i korttidsgruppen och en kraftig minskning i långtidsgruppen (se tabell 9:1). Det senare delresultatet kan ses som ett stöd för antagandet att de intagna blivit mer "con-wise", vilket efter gemensamma diskussioner speciellt skulle ta sig uttryck i ovillighet att avslöja sina kriminella kontakter; motsvarande tendenser kunde även iakttas på de sociometriskta frågorna. Det kan tilläggas att skillnaderna mellan de bägge tidsgrupperna är mest markanta vid fängelse, och speciellt för de kvinnliga fångarna.

²⁾ Om vi ser till de enskilda solidaritetsfrågorna är övergångssannolikheterna här oftast mycket högre. Detta förhållande torde sammanhånga med de snedare fördelningarna, vilket leder till att en högre andel i minoritetsgruppen byter position. McNemar visar heller inga signifikanta skillnader totalt för de enskilda frågorna, ehuru Garretts formel om skillnader mellan procenttal visar signifikanta skillnader.

³⁾ Dessa frågor innebär inte bara solidaritet med andra intagna utan också brott mot anstaltens regelsystem, varför åter en större försiktighet kan ha uppstått hos intagna som avtjänat längre tid vid fängelse eller internering efter det första undersökningstillfället.

Tabell 15:7. Panelanalys av solidaritetsindex med avtjänad tid konstahållen för olika påföljder (absoluta och procentuella tal; McNemar och effektivitetsindex).

Påföljd	Kortare avtjänad tid														McNemar z	p	Eff. ix.
	t ₁	t ₂	Abs. tal		S:a		Proc. (ö.s.)		S:a		Proc. (tot.)		S:a				
			1	2	1	2	1	2	1	2							
Uv	1		14	10	24	58	42	100	42	30	72						
	2		4	5	9	44	56	100	12	15	27						
	S:a		18	15	33	55	45	100	55	45	100		1.79	.09	.25		
Uf	1		3	1	4	75	25	100	30	10	40						
	2		2	4	6	33	67	100	20	40	60						
	S:a		5	5	10	50	50	100	50	50	100		—	.04*)	—	.17	
F	1		25	7	32	78	22	100	60	17	76						
	2		1	9	10	10	90	100	2	21	24						
	S:a		26	16	42	62	38	100	62	38	100		—	—	.19		
Int.	1		8	2	10	80	20	100	29	7	36						
	2		2	16	18	11	89	100	7	57	64						
	S:a		10	18	28	36	64	100	36	64	100		—	—	.0		
Tot.	1		50	20	70	71	29	100	44	18	62						
	2		9	34	43	21	79	100	8	30	38						
	S:a		59	54	113	52	48	100	52	48	100		3.45	.03	.16		
Tot. exkl. int.	1		42	18	60	70	30	100	49	21	70						
	2		7	18	25	28	72	100	8	21	29						
	S:a		49	36	85	58	42	100	58	42	100		4.00	.02	.18		

* Binomialt test.

Fortis. tabell 15:7.

Påföljd	Längre avtjänad tid														McNemar z	p	Eff. ix.
	t ₁	t ₂	Abs. tal		S:a		Proc. (ös.)		S:a		Proc. (tot.)		S:a				
			1	2	1	2	1	2	1	2							
Uv	1	8	3	11	73	27	100	33	13	46							
	2	4	9	13	31	69	100	17	37	54							
	S:a	12	12	24	50	50	100	50	50	100			—	.50*)	-.08		
Uf	1	5	4	9	56	44	100	23	18	41							
	2	0	13	13	0	100	100	0	59	59							
	S:a	5	17	22	23	77	100	23	77	100			—	—	.45		
F	1	27	5	32	84	16	100	40	7	47							
	2	10	26	36	28	72	100	15	38	53							
	S:a	37	31	68	54	46	100	54	46	100	1.07	.15			-.14		
Int.	1	11	1	12	92	8	100	28	2	30							
	2	4	24	28	14	86	100	10	60	70							
	S:a	15	25	40	38	62	100	38	62	100	—	.19*)			-.11		
Tot.	1	51	13	64	80	20	100	33	8	41							
	2	18	72	90	20	80	100	12	47	58							
	S:a	69	85	154	45	55	100	45	55	100	.52	.15			-.06		
Tot. exkl. int.	1	40	12	52	77	23	100	35	11	46							
	2	14	48	62	23	77	100	12	42	54							
	S:a	54	60	114	47	53	100	47	53	100	.04	.40			-.03		

*) Binomialt test.

beteendefråga som antal rymningar visar en högst signifikant ökning mellan de båda mättillfällena, ehuru denna ökning är signifikant för såväl kort- som långtidsgruppen. En något känsligare fråga om de intagna brukat narkotika på anstalten visar en nästan signifikant ökning mellan undersökningstillfällena, men vi kan här iaktta en högst signifikant ökning för korttidsgruppen, medan långtidsgruppen istället visar en nedgång. På delfrågan om de intagna tagit skada på anstalten genom att lära sig mer om "knark" och brott är det åter en högst signifikant ökning av ja-svaren för korttidsgruppen (från 38 % till 53 %), medan motsvarande ökning för långtidsgruppen är mycket mindre (från 47 % till 51 %). När det gäller att bedöma hur stora svårigheter man får efter frigivningen med brott, sprit och "knark" visar korttidsgruppen en ökning, medan långtidsgruppen minskar. En fråga om möjligheterna att klara sig från brott visar likaså att korttidsgruppen ökar sin andel svar att möjligheterna är små, medan långtidsgruppen tvärtom övergår till att i signifikant högre utsträckning svara att möjligheterna är stora. Den tidigare antydda förklaringen att "con-wise"-inställningen skulle öka i gruppen som varit längre tid på anstalt skulle här eventuellt också kunna förstärkas av att denna vid t₂ mer betonade "klara sig" än avhålla sig från brott (se kap. 9.3.5).

Vid många enskilda frågor gör sig dock de tidigare nämnda metodiska tolkningsproblemen gällande. På exempelvis den allmänna frågan om de intagna tagit skada på anstalten finner vi en ökning i korttidsgruppen för svarstypen skada, medan det är en nästan signifikant minskning i långtidsgruppen. Som förklaring till detta fenomen på denna och flera liknande frågor torde dock den påpekade regressionseffekten kunna vara tillräcklig: andelen som svarar med alternativet skada är nämligen för denna grupp så hög som 96 % vid första tillfället (och sjunker vid andra tillfället till 88 %). Övergångssannolikheterna blir också väsentligt större för skada-kategorin, men detta skulle delvis kunna bero på att minoritetsgruppen av statistiska skäl förändras mera.

15.1.4 *Sammanfattning*

Panelmetoden erbjuder en rad fördelar framför vanliga tvärsnittsundersökningar. Vissa problem i samband med bristande reliabilitet och felaktiga tolkningar på grund härav är dock fortfarande delvis olösta. Tänkbara felkällor diskuterades. Resultatredovisningen har koncentrerats till de olika kriminalitetsindexen, vilka har relativt god reliabilitet. Vid argot-kunskap, kriminella attityder och solidaritet kunde man konstatera en ökning från låg- till höggrupp mellan de både undersökningstillfällena. Vissa tendenser kunde konstateras såväl totalt som inom påföljdstyperna och för båda könen.

Eftersom undersökningsintervallet p.g.a. genomströmningen av intagna på anstalterna måst göras så kort som två månader, gjordes ett försök att hålla tid på anstalt under kontroll för att undersöka om förändringen var större för korttidsgruppen än för långtidsgruppen. Detta antagande visade sig vara riktigt. I flera fall förekom en signifikant ökning för gruppen som varit kortare tid på anstalt medan gruppen som varit längre tid på anstalt antingen var

relativt konstant eller t.o.m. minskade. Detta gällde de flesta anstaltstyperna.

Man kan således se vissa tecken på en kriminaliseringsprocess vid olika påföljder även över ett så kort tidsintervall som två månader. Denna effekt förefaller dock i stor utsträckning begränsad till de intagna som varit en kortare tid på anstalt. Detta kan eventuellt bero på att de som varit längre tid på anstalt är mer försiktiga i sina uttalanden vid andra undersökningstillfället. Som ett stöd för denna tolkning kan anföras att den minskning som kunde iaktas från första till andra mättillfället på index för kriminella attityder och solidaritet för gruppen som varit lång tid på anstalt, inte kunde konstateras på argot-testet, vilket torde ha en mer projektiv karaktär.

15.2 Tvärsnittsanalys

Även om panelanalysen utgör den effektivaste metoden att mäta förändringar, främst genom den förenklade kausala analysen, ska den här kompletteras med en mer traditionell tvärsnittsanalys. Genom att tidsintervallet p.g.a. den höga genomströmningen måste göras så kort att det endast omfattar en mycket liten del av de intagnas totala anstaltstid, kan beskrivningen göras mer fullständig genom att relatera de intagnas svar vid vardera undersökningstillfället till den tid de sammanlagt varit på anstalt.

För att mäta effekten av anstaltsvistelse kommer vi att använda olika mått på anstaltstid, såsom tid på denna anstalt, tid på samma anstaltstyp, sammanlagd tid vid olika typer av anstalter etc.

För att undersöka huruvida en resocialisering till samhället sker när tiden för frigivningen närmar sig konstanthålles i tidsanalysen även variabeln tid kvar på anstalten. Vidare kommer tidigare kriminalitet att kontrolleras, för att testa i vad mån selektionsfaktorer vad gäller den tidigare belastningen kan förklara en eventuell kriminaliseringsprocess på anstalten.

För att något förenkla framställningen kommer prisoniseringsprocessen i huvudsak att illustreras medelst en kriminaliseringsprocess, då denna bedöms som den viktigaste av de olika negativa påverkningsprocesserna. Ett mycket stort antal beroende variabler har studerats men analysen kommer således att koncentreras till de tre kriminalitetsindexen argot-kunskap, kriminella attityder och solidaritet.

15.2.1 Enkla tidssamband

15.2.1.1 Tid på denna anstalt

För att undersöka effekten av vistelsen på en enskild anstalt och för att i någon mån söka jämföra de enskilda anstalterna sinsemellan, har samtliga anstalter konstanthållits och de intagnas svar relaterats till den tid de tillbringat på resp. anstalt.¹⁾ Då antalet personer på vissa anstalter är litet och cellerna vid en korstabulering därför kan bli tomma, gjordes för denna tidsstudie en samman-

¹⁾ Tid på denna anstalt bygger på frågan J 62 resp. A 34. Svaren har vid samtliga anstalter klassindelats 0–3 mån., 3–12 mån., 1 år och däröver.

Tabell 15.8. Tid på denna anstalt mot argot-kunskap, kriminalitets-skala (KKK) och solidaritets-index för varje anstalt separat (γ , gamma , kontingens, χ^2 -square, probabilitet, 4 fg.; sammanslaget sampel från t_1 och t_2).

Anstalt	N	Argot				KKK				Solid.			
		γ	C.	X ²	p(X ²)	γ	C.	X ²	p(X ²)	γ	C.	X ²	p(X ²)
Brättegården	17	.86	.38	2.91*	<.05	.35	.06	.07*	<.40	.83	.38	2.85*	<.05
Hornö	20	.68	.28	1.72*	<.10	-.02	.09	.17*	<.35	-.72	.30	1.96*	<.10
Ryagården	41	.76	.29	3.72*	<.05	-.15	.03	.03*	<.45	-.22	.06	.14*	<.40
Stigby	20	.80	.36	3.04*	<.05	.54	.18	.68*	<.15	.25	.02	.01*	<.50
Forsane	71	.21	.07	.30*	<.35	-.25	.08	.45*	<.35	.03	.02	.02*	<.45
Fagared	51	.73	.36	7.45*	<.005	.03	.03	.04*	<.45	.57	.26	3.62*	<.05
Råby	37	.62	.28	3.07*	<.05	-.18	.03	.03*	<.45	-.25	.07	.16*	<.35
Skenäs	63	.47	.18	2.05*	<.10	.32	.29	5.63	<.15	.17	.20	2.62	<.35
Mariefred	63	.55	.43	14.17	<.005	.33	.33	7.51	<.10	.22	.07	.27*	<.35
Hinseberg	84	.57	.40	16.41	<.005	.34	.29	7.41	<.10	.33	.36	12.19	<.01
Tillberga	120	.31	.21	5.39	<.15	.06	.12	1.89	<.40	.05	.19	4.60	<.25
Norrälje	165	.40	.22	8.47	<.05	.01	.21	7.66	<.10	.25	.18	5.33	<.15
Hall	213	.20	.14	4.08	<.25	-.13	.17	6.68	<.10	-.02	.13	3.43	<.25
Totalt	965	.38	.28	83.94	<.0005	.12	.11	10.84	<.025	.25	.18	32.36	<.0005
Tot. exkl. int.	752	.27	.21	35.56	<.0005	.20	.17	22.39	<.0005	.26	.19	27.75	<.0005

* Endast 1 frihetsgrad.

slagning av individer från de båda undersökningstillfällena, varvid dock panel-individerna vid andra tillfället eliminerades. På detta sätt erhöles ett sampel på 965 individer, som således bestod av personer som besvarade enkäten för första gången. Detta torde innebära att intagna med kortare anstaltstider är överrepresenterade. Dessa individer har studerats på samtliga panelfrågor.

Tabell 15:8 ger vissa sammanfattande mått för de tre kriminaliseringsindexen, relaterade till tid på denna anstalt för varje anstalt separat. Trots sammanslaget sampel blir antalet individer på vissa ungdomsvårdsskolor litet.¹⁾ Som framgår av gammakoefficienterna är sambanden mellan *argot-kunskap* och tid på denna anstalt positiva för samtliga anstalter. Som en jämförelse anges även kontingenskoefficienter, och p-värden har uträknats för motsvarande X^2 -värden. Då p-värdena halveras med användande av ett ensidigt test blir de flesta sambanden signifikanta eller nästan signifikanta även för de enskilda anstalterna. Totalt sett är sambandet i hög grad signifikant. Att döma av sambanden mellan argot och tid på denna anstalt skulle det således förekomma en viss kriminalisering på var och en av de studerade anstalterna.

Motsvarande mått för *kriminalitetsskalan KKK* ger lägre samband och gamma visar för några anstalter t.o.m. negativa korrelationer. Totalt är sambandet nästan signifikant (och i hög grad signifikant exkl. internering) men korrelationerna är inte signifikanta för de enskilda anstalterna.

För *solidaritetsindex* är sambandet totalt i hög grad signifikant, och inom de olika anstalterna påträffas också enskilda signifikanta eller nästan signifikanta värden. Men också här återkommer några negativa gammakoefficienter, nämligen på Hornö, Ryagården, Råby och Hall.²⁾ På samtliga tre kriminalitetsindex uppvisar sinsemellan så olika anstalter som Brättegården, Stigby, Skenäs, Mariefred och Hinseberg relativt höga värden.

15.2.1.2 Tid på denna anstaltstyp

Eftersom förflyttningar förekommer mellan anstalterna inom samtliga påföljdstyper erhålls ett fullständigare mått medelst tid på denna anstaltstyp, varvid tid tillbringad även på andra anstalter av samma typ inkluderas. Med "tid på denna anstaltstyp" menas sammanlagd tid vid ungdomsvårdsskolor för ungdomsvårdsskoleelever, sammanlagd tid vid ungdomsanstalter för ungdoms-

1) För ungdomsvårdsskolorna har de ursprungliga värdena i 3×3 tabellen räknats om till 2×2 tabeller med användande av formel 6.4 i Siegel (1956, s. 107–110) där X^2 är korregerad för kontinuitet. Då antalet frihetsgrader förminskas (från 4 till 1) blir i allmänhet gamma något högre medan X^2 blir lägre. I vissa fall har dock både gamma och X^2 blivit väsentligt lägre; Ryagården hade med 4 fg för argot ett gamma på .30 och X^2 8,3, p. 025–.05.

2) Skillnaderna mellan de enskilda anstalterna har inte signifikanttestats. Eftersom den tid de intagna tillbringat på andra anstalter varierar mellan de studerade anstalterna, blir en jämförelse mellan dem svår att utföra på ett meningsfullt sätt. Bland ungdomsvårdsskolorna har således Ryagården och Råby fler överflyttningsfall och Hall har nästan uteslutande sådana intagna som varit intagna på andra anstalter tidigare. De negativa korrelationerna vid KKK och solidaritet för dessa anstalter skulle således kunna bero på att den här använda tidsvariabeln är föga entydig.

fängelseelevator, sammanlagd tid vid fängelse för fångar och sammanlagd tid vid internering för internerade.¹⁾

Tabell 15:9 visar olika sammanfattande mått för de tre kriminalitetsmått och tid på denna anstaltstyp med konstanthållande av påföljd och kön vid första undersökningstillfället. Genom att tidsindelningen är en annan för internering (även argot-indelningen avviker här) redovisas totalen exkl. internering. Totalt sett blir sambanden något högre vid tid på denna anstaltstyp än vid tid på denna anstalt.²⁾ Men även inom anstaltstyperna ligger gammavärdena ofta högre än för motsvarande enskilda anstalter, vilket framförallt gäller fängelse, och alldeles speciellt manliga fångar. Man bör lägga märke till att samtliga gammakoefficienter, dvs. för 6 påföljder och 3 kriminalitetsmått, är positiva.³⁾ Vid ekviprobabilitet är sannolikheten att få 18 positiva tecken av 18 möjliga 2^{-18} , vilket ger $p < .000005$.

Med hänsyn till de tre kriminalitetsmått syns det således som om det sker en kriminalisering vid samtliga påföljder då anstaltstid mätes som tid på samma anstaltstyp.

15.2.1.3 Sammanlagd tid vid olika påföljder

För en ansenlig del av de intagna gäller att de inte bara förflyttas mellan olika anstalter inom samma påföljd utan att de också "avancerar" inom systemet. Anstaltskarriären kan innebära att intagna vandrar från ungdomsvårdsskola till ungdomsfängelse, från ungdomsfängelse till fängelse, från fängelse till internering. Om man således vill ta hänsyn till den totala anstaltsvistelsen måste man addera tiderna för de olika påföljdstyperna. Till detta tidsindex (tid 1) har även räknats tid i häkte. Liksom samtliga frågor korstabulerats mot tid på denna anstaltstyp har samtliga frågor körts fram mot sammanlagd tid vid olika påföljder och detta har gjorts för båda undersökningstillfällena.

I allmänhet blir korrelationerna något högre vid användande av det mer omfattande tidsindexet som omspannar samtliga påföljder. Enligt *tabell 15:10* gäller detta i någon mån totalt exkl. internering men framträder speciellt klart vid påföljden internering. Det senare resultatet sammanhänger med att för de internerades vidkommande upptar interneringstiden oftast en mindre del av den totala anstaltstiden. Med detta mer omfattande tidsmått blir samtliga

1) De olika tidsmått bygger på vissa av delfrågorna J 64:4-7 resp. A 36:1-4. Samma klassindelning har kunnat hållas som vid föregående tidsmått med undantag för internering. Tidsindelningen blir 0-3 månader, 3-12 månader och över 1 år för samtliga påföljder utom internering, där den går från 0 månader-2 år, 2-5 år och över 5 år.

2) Kriminalitetsskalan uppvisar sålunda totalt ett i hög grad signifikant värde, antingen detta räknas totalt exkl. internering eller medelst en additiv X^2 för samtliga påföljder ($X^2 = 50.295$, 24 fg).

3) Motsvarande värden är även uträknade för andra undersökningstillfället och resultaten blir relativt lika. I vissa fall blir koefficienterna något högre (gäller speciellt ungdomsfängelse) och i andra något lägre; här förekommer t.o.m. svagt negativa värden vid ungdomsvårdsskolor och internering för KKK och solidaritet (för argot är gamma-koefficienterna genomgående lika höga).

Det kan tilläggas att resultaten blir i stort sett desamma med anläggande av olika snitt på argot-variabeln.

Tabell 15.9. Tid på denna typ av anstalt mot argot-kunskap, kriminalitetsskala och solidaritetsindex (gamma, kontingens, chi-square, probabilitet, 4 fg.; t_1).

Anstaltstyp	N	Argot			KKK			Solid.		
		γ	C.	X ²	p(X ²)	γ	C.	X ²	p(X ²)	γ
K uv	43	.64	.61	25.80	<.0005	.04	.25	2.79	<.35	.02
M uv	105	.58	.36	15.44	<.005	.28	.20	4.13	<.25	.30
M uf	89	.57	.41	17.41	<.005	.15	.13	1.58	<.45	.13
K f	55	.69	.51	19.12	<.0005	.47	.34	6.94	<.10	.51
M f	174-175	.72	.51	61.61	<.0005	.53	.37	28.01	<.0005	.37
M int	126-127	.00	.06	0.49	<.50	.11	.23	6.85	<.10	.12
Tot. exkl. int.	466-467	.59	.44	109.10	<.0005	.34	.25	30.34	<.0005	.31

Tabell 15.10. Sammanlagd tid på anstalter (tidsindex 1) mot argot-kunskap, kriminalitetsskala och solidaritetsindex (gamma, kontingens, chi-square, probabilitet, 4 fg.; t_1).

Anstaltstyp	N	Argot			KKK			Solid.		
		γ	C.	X ²	p(X ²)	γ	C.	X ²	p(X ²)	γ
K uv	44	.69	.51	15.16	<.005	.04	.27	3.56	<.25	.00
M uv	106	.50	.33	13.10	<.01	.20	.15	2.49	<.35	.31
M uf	91	.50	.33	11.07	<.025	.36	.31	9.95	<.025	.32
K f	59	.57	.43	13.64	<.005	.30	.25	3.77	<.25	.45
M f	178-179	.80	.56	81.94	<.0005	.57	.40	33.56	<.0005	.47
M int	127-128	.45	.26	9.39	<.05	.34	.25	8.15	<.05	.32
Tot. exkl. int.	478-479	.64	.47	23.57	<.0005	.34	.26	34.49	<.0005	.39

gammavärden för 3 kriminalitetsmått, 6 påföljder och 2 måttillfällen positiva.

Sammanfattningsvis kan således sägas att ju mer fullständiga mått vi använder för anstaltstid desto högre blir i allmänhet korrelationerna med kriminalitetsmåten. Samtliga tidsmått antyder dock en kriminalisering och detta gäller de olika påföljderna samt både män och kvinnor.

15.2.1.4 Sammanlagd tid vid olika institutioner

Ytterligare två tidsindex har konstruerats. Ett (tid 2) omfattar förutom påföljderna ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse, internering och häkte även inackorderingshem eller utredningshem, skyddstillsynsanstalt, vårdanstalt för alkoholmissbrukare, rättspsykiatrisk klinik och mentalsjukhus. Ett tredje tidsindex (tid 3) har dessutom inkluderat tid tillbringad i fosterhem och barnhem.¹⁾ Dessa båda senare tidsmått har inte använts vid korstabuleringar mot enskilda frågor. Däremot visar korrelationsmatrisen att produkt-momentkoefficienterna i allmänhet inte blir högre vid tid 2 och tid 3 än vid tid 1. Ofta blir sambanden t.o.m. lägre. Det tycks således som om dessa andra typer av institutioner inte har samma kriminaliserande effekt som de här studerade anstaltstyperna. Andra förstärkande effekter kan heller inte utläsas ur korrelationsmatrisen.

15.2.1.5 Tidssamband för övriga frågor

För att förenkla framställningen har vi koncentrerat analysen till de tre kriminalitetsindexen, men liknande tendenser kan utläsas ur en rad frågor och index. För majoriteten av frågor går sambanden i förväntad riktning enligt *en allmän prisoniseringshypotes* för de flesta anstaltstyper. Skillnaderna mellan anstaltstyperna vad gäller sambandens riktning och styrka tycks vara ganska små. Vid första undersökningstillfället kan man dock finna en tendens för manligt fängelse och manliga ungdomsvårdsskolor att uppvisa både fler samband i förväntad riktning och fler signifikanta samband såväl vid tid 1 som vid denna anstaltstyp som vid sammanlagd tid vid olika påföljder. Vid andra tillfället avviker endast manligt fängelse i någon mån vad gäller antal signifikanta samband i förväntad riktning.

Eftersom en sådan grov summering av frågorna endast kan ge en antydning om sambandens natur, ska vi mycket kortfattat kommentera några enskilda

¹⁾ Tid 1 inkluderar frågorna J 64:4–8 resp. A 36:1–5, medan tid 2 omfattar J 64:3–12 och tid 3 J 64:1–12. Vid adderingen av de olika tidsfrågorna har ett genomsnitt tillämpats för de givna tidsskalerna; för den sista öppna kategorin ”5 år eller mer” har satts ett ungefärligt värde på 66 månader.

Vid andra undersökningstillfället förekom endast de delfrågor som ingår i tid 1, men respondenterna ombads dessutom att anteckna hur många år och månader de sammanlagt varit på anstalter, varvid motsvarande anstalter uppräknades som ingår i tid 2 (A 37). Det är förvånansvärt god överensstämmelse mellan tid 2 för första och andra tillfället ehuru måtten beräknats på så olika sätt. Korrelationen mellan tid 1 och 2 är givetvis också hög (.97 för första tillfället och .89 för andra tillfället).

Tidsindexet (tid 1) har klassindelningen 0–6 mån., 7–24 mån., 25–300 med undantag av internering, där den är 0–96 mån., 97–144 mån., 145–300 månader.

typer av frågor. Det bör kanske först påpekas att även de enskilda frågor, som solidaritetsindex och kriminalitetsskalan är uppbyggda av, visar samband i förväntad riktning för samtliga anstaltstyper med mycket få undantag. Det krävs således inte ett index för att redovisade resultat ska framträda.

Liksom i panelanalysen är tendenserna i tvärsnittsanalysen mycket klara vid samtliga beteendefrågor. Antal rymningar och antal disciplinära straff ökar som förväntat med anstaltstiden vid alla anstaltstyper. Frågorna om de intagna tатуerat sig på anstalt eller brukat narkotika på anstalt visar också genomgående mycket klara samband med anstaltstid.

Andra kriminaliseringsfrågor visar också mycket entydiga resultat. Frågan hur ofta de intagna använder argot på anstalten visar för samtliga anstaltstyper vid bägge tillfällena att ju längre tid de intagna varit på anstalt desto mera använder de argot. Ju längre tid man varit på anstalt desto mer uppger man vidare att samtalsämnet på anstalten oftast är brott, sprit och knark och detta gäller också samtliga påföljder.

Statusfrågorna visar likaså positiva samband med anstaltstid. Såväl vänskapsfrågan, fritidsfrågan som de sociometriska frågorna visar att antalet vänner och ledare ökar med anstaltstid och detta gäller i princip samtliga anstaltstyper.

Ju längre tid de intagna varit på anstalt desto svårare bedömer de en rad skadeverkningar. Nästan genomgående rapporteras "ingen hjälp" resp. "stor skada" i högre grad med längre anstaltstid. Efter längre tid på anstalt ser man också dystrare på sina framtidsutsikter. Vid samtliga anstaltstyper och bägge tillfällena ökar andelen svar att ens framtida möjligheter är små. Beträffande den senare brottsprognosen svarar de intagna genomgående efter längre anstaltstid att det blir svårare att undvika brott eller komplext brott-sprit-knark. Även viljan att arbeta eller undvika brott minskar med sammanlagd anstaltstid.

Nästan samtliga av de här nämnda frågorna visar totalt sett signifikanta samband med olika tidsindex. Många visar också signifikanta samband för flera anstaltstyper. Men resultatens signifikans bör snarast bedömas efter det totala utfallet av samtliga frågor. Man kunde naturligtvis använda ett tecken-test för att studera sambandens signifikans för de olika anstaltstyperna beträffande en enskild fråga. Men det är mångfalden av frågor med samma tendenser som visar sambandens egentliga styrka. Metoder att signifikantesta en hel uppsättning av data, med ett stort antal frågor och olika undergrupper, förefaller i princip ännu inte ha utarbetats.

När vi således i detta kapitel koncentrerar oss till vissa kriminalitetsmått är det viktigt att hålla i minnet att liknande tendenser kan utläsas ur hela frågematerialet. Prisoniseringseffekter av olika slag kan iakttagas på de flesta frågor. Även om utrymmet inte tillåter en utförligare presentation av dessa data, bör det dock framhållas att signifikansen i enskilda tabeller förhöjs av mångfalden data med samma tendenser.

Sammanfattningsvis kan sägas att vi finner samband mellan såväl de tre kriminalitetsindexen som andra prisoniseringsfrågor och anstaltstid mätt på varierande sätt.

15.2.2 *Multivariat analys*

15.2.2.1 U-formad prisoniseringskurva med hänsyn till tid kvar på anstalten

Wheeler (1961 a) hör till de få forskare som direkt sökt testa Clemmers prisoniseringshypotes. Han fann först stöd för denna hypotes men förfinade därefter tidsanalysen till att även gälla vilken *tidsfas* de intagna befann sig i och kom därvid till resultat som diskonfirmerade prisoniseringshypotesen. Teoretiskt utgick Wheeler från Mertons begrepp om *anticipatorisk socialisation*, vilket skulle innebära att de intagna mot slutet av anstaltsvistelsen orienterade sig bort från fängelset med dess kriminella subkultur och som referensgrupper istället började använda familj, vänner etc. i det laglydiga samhället. Om de intagna redan före frigivningen kastade av sig den kriminella subkulturen, skulle givetvis faran med prisoniseringsprocessen vara begränsad. Wheelers teori och empiriska resultat har blivit klassiska inom anstaltssociologin och penologin. Vissa andra författare har även tyckt sig kunna iaktta liknande U-formade anpassningskurvor.¹⁾ Eftersom dessa resultat är av största betydelse såväl praktiskt som teoretiskt ska vi först närmare granska Wheelers data och sedan jämföra med våra egna.

Wheeler finner att *hög konformitet*, vilket innebär en hög överensstämmelse mellan intagnas och personalens bedömning av hypotetiska konfliktsituationer, sjunker från 47 % för gruppen som varit mindre än 6 månader i fängelset till 32 % för gruppen som varit mellan 6 månader och 2 år till endast 16 % för gruppen som varit där mer än två år. Wheeler kombinerar tid kvar i fängelset med avtjänad tid och erhåller tre faser. För dessa erhålls följande värden: 47 % i fas 1 för intagna som avtjänat mindre än 6 månader, 21 % i fas 2 där intagna avtjänat mer än 6 månader och har mer än 6 månader kvar, och 43 % i fas 3 där de har mindre än 6 månader kvar.

Dessa resultat har i princip stått oemotsagda men vissa anmärkningar torde dock kunna fogas till denna analys.

1. Om vi ser på *låggruppen*, istället för som Wheeler på *höggruppen*, ökar låg konformitet i samma tidsfaser linjärt: 9 %—14 %—25 %. I lågruppen kan således ingen U-formad kurva iaktas.
2. Mellanfasen torde vara överrepresenterad med intagna som har långa tider

1) Glaser & Stratton (1961) rapporterar U-formade prisoniseringskurvor men reser själva följande invändning: "In interpreting these trends, it is hard to disentangle actual reference to outside groups from anticipations that pursuit of conventional interests in prison will facilitate favorable parole consideration." (s. 389). Som stöd för referenstolkningen anförts att de intagna i den sista fasen i högre grad uppger att de räknar med "post-release assistance" och i högre grad påstår att de undviker interaktion med andra intagna. Båda dessa argument synes mig dock likaväl kunna användas till stöd för den motsatta tolkningen att de intagna när frigivningen börjar närma sig försöker ställa sig själva i så gynnsam dager som möjligt.

Kassebaum, Ward & Wilner (1971 s. 302–303) meddelar att de inte fann något tecken på ett kurvilineärt samband mellan grad av instämmande i de intagnas normer och avtjänad tid (enligt meddelande från Ward gällde detta även vid kontroll av tid kvar att avtjäna).

medan slutfasen har fler med kortare tider att avtjäna. Skillnaderna mellan faserna skulle då kunna vara falsk och bero på *selektion*.

3. Man kan inte utesluta en viss *opportunism* i de intagnas svar. De intagna skulle i så fall, när tiden för frigivning närmar sig, svara mer enligt ett socialt önskvärt mönster. Man bör observera att tiderna på det studerade fängelset delvis var obestämda och att frigivningen avgörs med hänsyn till om den intagne anses "mogen" för utskrivning.
4. De värderingar som mäts i Wheelers konformitetsindex ger delvis uttryck för inställning till personalen och avspeglar därvid mera värderingar i själva *fängelsemiljön* än i den kriminella subkulturen. Det är naturligt att de intagna i den sista anstaltsfasen släpper personalen som en referensgrupp, men de skulle ändå kunna ha kvar de kriminella både som referensgrupp och som medlemsgrupp.

Jag har med olika metoder sökt pröva vad en liknande fasindelning skulle få för inverkan på föreliggande material. Wheelers indelning är emellertid inte helt klar och jag föredrog att istället använda avtjänad tid som oberoende tredelad variabel och tid kvar som inskjuten tudelad variabel.¹⁾ Om Wheelers U-formade kurva gällde, skulle vi förvänta oss att finna inget eller lägre samband i gruppen med kort tid kvar, medan sambandet skulle vara högre och monotont i gruppen med lång tid kvar.

Tid kvar på anstalten har konstanthållits i en tidsanalys baserad på tid tillbringad vid denna anstaltstyp för ett fyrtiotal frågor vid vardera undersökningstillfället. Vid första tillfället visar en sammanställning av gammakoefficienterna ingen skillnad i antal samband i förväntad riktning totalt sett, men antalet signifikanta samband är större i *låggruppen*, dvs. med kort tid kvar.²⁾ Fler samband i förväntad riktning och fler signifikanta sådana samband i lågruppen karakteriserar speciellt manligt fängelse, men delvis även kvinnligt fängelse och ungdomsvårdsskola, medan en motsatt tendens kan utläsas för ungdomsfängelse. Vid andra tillfället är såväl det totala antalet samband i förväntad riktning som antalet signifikanta samband fler i lågruppen. Tendensen är speciellt framträdande vid ungdomsvårdsskolorna, framförallt de kvinnliga. Även här förmärks en motsatt tendens vid ungdomsfängelse. Vid en sammanställning av samtliga undersökta frågor finner vi således snarast starkare samband enligt prisoniseringshypotesen i gruppen som har *kort tid kvar* än i den som har lång tid kvar.

En grundtabell (av utrymmesskal inte återgiven) med fördelningarna för varje anstaltstyp med *argot-kunskap* som beroende variabel vid första undersökningstillfället visar positiva och monotona samband mellan argot och avtjänad tid för såväl gruppen med lång tid kvar som gruppen med kort tid

1) Tid kvar bygger på frågorna J 63 och A 35. Variabeln är dikotomiserad vid 3 månader för samtliga påföljder.

2) Goodman-Kruskals gammakoefficient, $\frac{P-Q}{P+Q}$, anger såväl sambandets riktning som styrka och kan användas både för lineära och kurvilineära samband. Se *Goodman-Kruskal* (1954, 1963), *Galtung* (1969), s. 222-223, 403 eller *Elementär statistik*, 1970, E 29-33.

Tabell 15:11. Effekt av påföljd, tid kvar och avtjänad tid på intagnas argot-kunskap (absoluta och procentuella tal för gruppen med 31-40 poäng på argot-test, t_1 ; Coleman-parametrar).

Tid på denna typ av anstalt											
Kort tid				Medellång tid				Lång tid			
kort tid kvar		lång tid kvar		kort tid kvar		lång tid kvar		kort tid kvar		lång tid kvar	
uv, uf	fäng	uv, uf	fäng	uv, uf	fäng	uv, uf	fäng	uv, uf	fäng	uv, uf	fäng
P.	P ₁	P ₂	P ₁₂	P ₃	P ₁₃	P ₂₃	P ₁₂₃	P ₃₃	P ₁₃₃	P ₂₃₃	P ₁₂₃₃
0/33	6/35	2/21	6/25	4/49	13/21	3/31	15/40	14/66	37/43	12/29	46/59
0	17	10	24	8	62	10	38	21	86	41	78

$$a_1 = \frac{1}{6} [(p_1 - p.) + (p_{12} - p_2) + (p_{13} - p_3) + (p_{123} - p_{23}) + (p_{133} - p_{33}) + (p_{1233} - p_{233})]$$

$$a_2 = \frac{1}{6} [(p_2 - p.) + (p_{12} - p_1) + (p_{23} - p_3) + (p_{123} - p_{13}) + (p_{233} - p_{33}) + (p_{1233} - p_{133})]$$

$$a_3 = \frac{1}{4} [(p_3 - p.) + (p_{13} - p_1) + (p_{23} - p_2) + (p_{123} - p_{12})]$$

$$a_{.3} = \frac{1}{4} [(p_{33} - p_3) + (p_{133} - p_{13}) + (p_{233} - p_{23}) + (p_{1233} - p_{123})]$$

$$r = \frac{1}{12} (5 p. + 3p_1 + 3p_2 + p_{12} + 2p_3 + 2p_{33} - 2p_{123} - 2p_{1233})$$

$$s = \frac{1}{12} (12 + 2p. + 2p_3 - 2p_{123} - 2p_{12} - p_{33} - 3p_{133} - 3p_{233} - 5p_{1233})$$

a_1 = effekt av påföljd

a_2 = effekt av tid kvar

a_3 = effekt av medellång till kort avtjänad tid

$a_{.3}$ = effekt av lång till medellång avtjänad tid

r = slumpinverkan i riktning mot hög argot-kunskap

s = slumpinverkan i riktning från hög argot-kunskap

$$a_1 = .36$$

$$a_2 = .03$$

$$a_3 = .17$$

$$a_{.3} = .27$$

$$r = -.06$$

$$s = .25$$

kvar vid varje på följd och båda könen. Om vi ser till fängelse, vilket är den påföljdstyp Wheeler studerat, finner vi här i speciellt hög grad starka, raka samband för korttidkvargrupperna både vad gäller män och kvinnor.¹⁾

Vi har även applicerat *Colemans modell för multivariat analys* till dessa data.²⁾ Fördelen härmed är att den tillåter oss att uttrycka sambanden i termer av en parameter för varje oberoende variabel. Det är här fråga om data-reduktion för attribut, motsvarande multipel regression för kontinuerliga variabler.

Med avtjänad tid trikotomiserad, tid kvar dikotomiserad, har påföljdstypen också måst tudelas så att ena gruppen omfattar ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och den andra fängelse (internering har måst exkluderas p.g.a. olika snitt). *Tabell 15:11* visar andelen med hög argot-kunskap för de tolv undergrupperna. Som synes blir de absoluta talen i täljaren i vissa celler mycket små. Hög argot-kunskap har definierats som 31—40 poäng, vilket endast omfattar 35 %—39 % av samplet. Motsvarande tabell har även ställts upp med variabeln påföljd ersatt av kön.

Såväl påföljdsparametern (a_1) som de båda parametrarna för avtjänad tid (a_3 och a_3) visar höga koefficienter. Däremot ger tid-kvar parametern (a_2) ett mycket svagt utslag. Den visar dock en viss effekt av lång tid kvar, såväl vid kategorisering efter påföljd som efter kön. Resultatet blir detsamma vid första och andra undersökningstillfället.

Sambandens interna struktur framträder dock tydligare på *diagram 15:1*, vilket också åskådliggör olika interaktionseffekter. Vi kan härav se att hög argot-kunskap ökar med avtjänad tid och att detta gäller såväl för gruppen med kort tid kvar som för gruppen med lång tid kvar vid båda påföljdstyperna. Det är inga systematiska skillnader i lutningsgraden mellan de båda kurvorna; korttidkvarkurvan ligger på en högre nivå för fängelse (motsatt Wheelers U-teori) medan den ligger på en lägre nivå för ungdomsinstitutionerna (uv + uf). Den skillnad som framträder för ungdomsinstitutionerna från medellång till lång tid återkommer emellertid inte vid *andra* undersökningstillfället, där istället korttidkvarkurvan vid lång avtjänad tid ligger på en högre nivå. Vid det andra tillfället framgår också klarare att effekten av lång tid kvar beror på att dessa kurvor utgår från en högre nivå.

Vid *kriminalitetsskalan (KKK)* som beroende variabel blir koefficienterna för tid kvar ännu lägre, ehuru fortfarande lång tid kvar dominerar vid första tillfället. Vid andra tillfället blir parametrarna för tid kvar helt negligerbara; vid indelning efter påföljd dominerar kort tid kvar men vid indelning efter kön lång tid kvar. Dessa förhållanden gäller vid dikotomisering av KKK så att högrgruppen består av dem som erhållit 4—12 poäng på skalan, vilket motsvarar 76 %—79 % av samplet (varvid ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse har en högre andel än fängelse).

Vi har emellertid även experimenterat med varierande snitt på den be-

¹⁾ Gammakoefficienten blir vid manligt fängelse i korttidkvargruppen .76 och i långtidkvargruppen .69. Vid kvinnligt fängelse är motsvarande koefficienter .86 resp. .56.

²⁾ Se *Coleman*, 1964 a, 189—240. För attribut med tre klasser, se s. 213 och för formler s. 214.

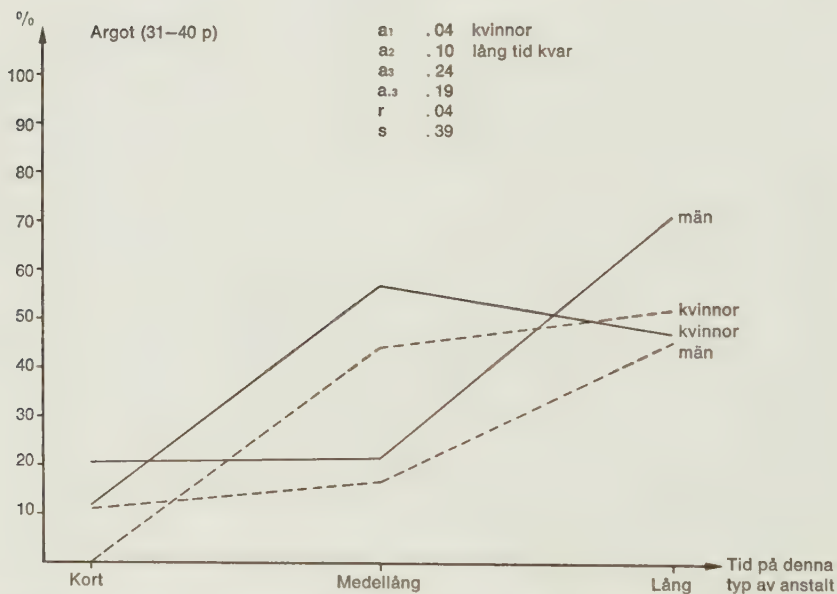
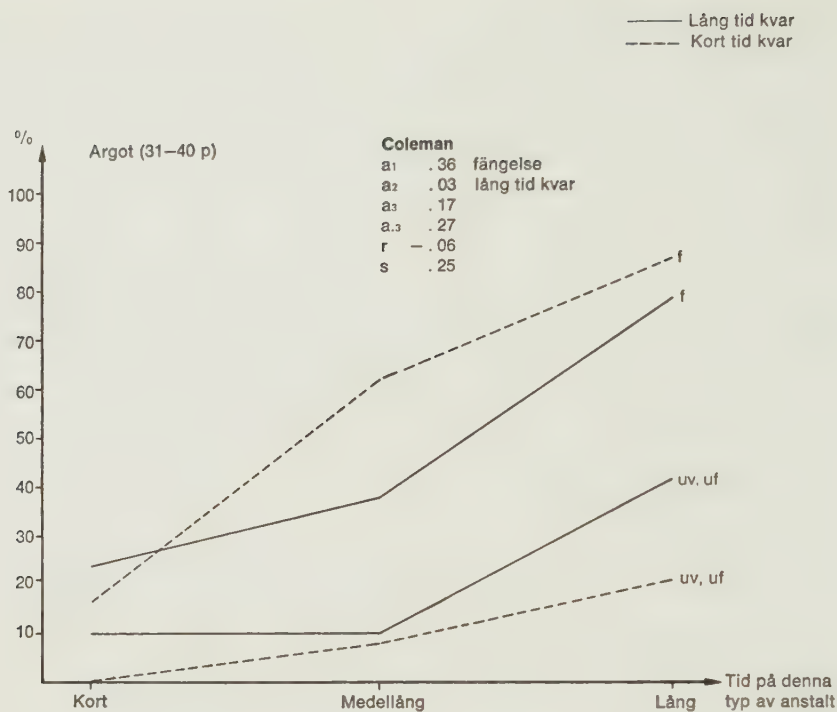

Diagram 15:1 Effekt av påföljd resp. kön, tid kvar och avtjänad tid på argot-kunskap (% och Colemankoefficienter); t_1

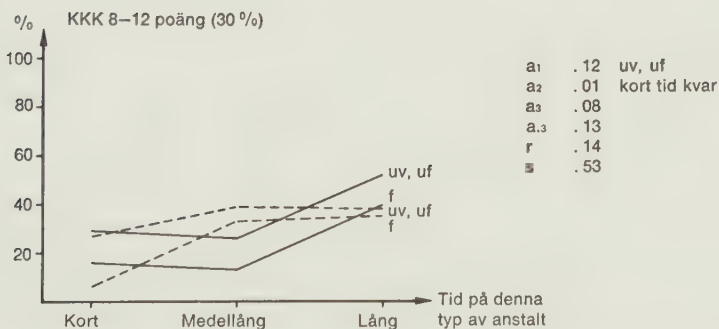
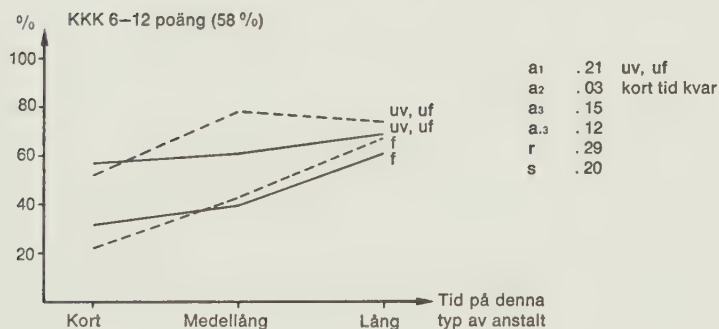
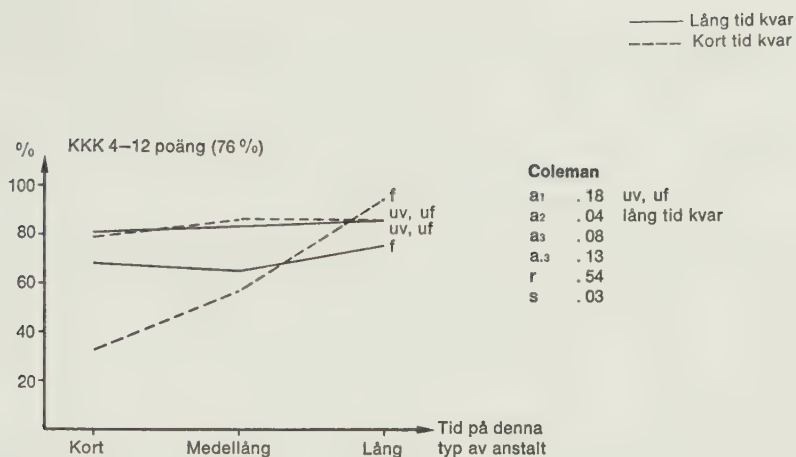

Diagram 15:2 Effekt av påföljd, tid kvar och avtjänad tid på kriminalitetsskalan KKK med varierande snitt (%) och Colemankoefficienter); t_1

roende variabeln. Som framgår av *diagram 15:2* påverkar snitten i någon mån inte bara storleken av parametrarna utan även deras riktning. Med 4–12 poäng i högrgruppen finner vi för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse ingen skillnad mellan korttidkvar- och långtidkvargrupperna vid någon punkt på variabeln avtjänad tid, och detta gäller vid både första och andra undersökningstillfället. För fängelse finner vi en brant stigande kurva för korttidkvargruppen från kort till lång avtjänad tid (från 33 % till 95 %), medan motsvarande kurva för långtidkvargruppen är väsentligt flackare (från 68 % till 76 %). När således koefficienten ger ett visst utslag för lång tid kvar, förklaras detta av att för fängelse startar långtidkvargruppen på en väsentligt högre nivå (vid kort avtjänad tid) än korttidkvargruppen. Detta är givetvis inte vad Wheeler avsåg med sin U-formade prisoniseringskurva. Vid andra tillfället minskar skillnaderna mellan de båda tidkvargrupperna även för fängelse.

Om vi istället utgår från en högrupp, som består av dem som har 6–12 poäng, vilket motsvarar 58 % vid t_1 , kan vi se att den nu erhållna korttidkvar-koefficienten huvudsakligen förklaras av att för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse ligger vid medellång avtjänad tid korttidkvargruppen på en högre nivå än motsvarande för lång tid kvar. Här föreligger också en svag tendens för korttidkvargruppen att minska från medellång till lång tid, men den ligger ändå vid lång avtjänad tid högre än motsvarande för lång tid kvar.

Vid användande av en mer extrem högrupp, bestående av 8–12 poäng vilket motsvarar 30 %–36 % av samplet, framträder vid första tillfället för både ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och för fängelse en tendens för korttidkvargrupperna att stiga från kort till medellång avtjänad tid för att sedan avstanna, medan långtidkvargrupperna istället visar en svagt nedåtgående kurva från kort till medellång tid för att sedan stiga. Detta ger till resultat en parameter med mycket lågt tal för kort tid kvar. Vid andra tillfället följs däremot linjerna för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse, medan för fängelse korttidkvargruppen stiger monotont medan tvärtom långtidkvarkurvan sjunker kraftigt från medellång till lång tid.

Vi kan således konstatera att korttidkvarkurvorna sjunker från medellång till lång avtjänad tid endast för en extrem högrupp men att detta endast gäller vid första undersökningstillfället och att inte ens denna tendens kan utläsas vid andra tillfället. Wheelers U-kurva får således ej heller stöd i data från kriminalitetsskalan KKK.

Eftersom *vårt* solidaritetsindex är det kriminalitetsmått som närmast påminner om Wheelers konformitetsindex, ska vi för detta mått även presentera grundmaterialet med de procentuella fördelningarna för varje anstaltstyp. Enligt *tabell 15:12* visar totalt exkl. internering positiva och monotona samband för såväl korttidkvar- som långtidkvargruppen. Vid internering, manligt och kvinnligt fängelse är sambanden klart starkare för korttidkvargrupperna. Eventuellt skulle man kunna tala om en tendens till U-formad kurva vid ungdomsfängelse och kvinnlig ungdomsvårdsskola för korttidkvargruppen; vid ungdomsfängelse blir gammakoefficienten negativ och vid manlig ungdomsvårdsskola svagare för korttidkvargrupperna.

Coleman-analys applicerad på en högrupp bestående av 3 solidaritetspoäng

Tabell 15:12. Solidaritet i relation till avtjänad tid och tid kvar per anstaltstyp och totalt (procentuella tal, chi-square, probabilitet, gamma; 4 fgr; t₁).

		Kort tid kvar (-3 mån.)					Lång tid kvar (3 mån. -)				
Avtjä- nad tid	Solida- ritet	0-1	2	3	100 %	N	0-1	2	3	100 %	N
<i>K uv</i>											
-3 mån.		17	67	17	100	6	17	50	33	100	6
3-12 mån.		20	20	60	100	10	0	0	0	0	0
1 år-		10	40	50	100	10	14	43	43	100	7
						26					13
	X ²	4.04	p	<.50	γ	.25	X ²	-9.99		p-	γ .15
<i>M uv</i>											
-3 mån.		44	24	32	100	25	67	17	17	100	6
3-12 mån.		22	44	33	100	27	50	25	25	100	4
1 år-		24	33	42	100	33	14	14	71	100	7
						85					17
	X ²	4.71	p	<.50	γ	.20	X ²	5.11		p>.20	γ .67
<i>M uf</i>											
-3 mån.		0	50	50	100	2	33	22	44	100	9
3-12 mån.		8	25	67	100	12	19	22	59	100	27
1 år-		22	35	44	100	23	0	13	87	100	15
						37					51
	X ²	2.48	p	<.50	γ	-.37	X ²	6.52		p<.20	γ .55
<i>K f</i>											
-3 mån.		67	17	17	100	6	64	18	18	100	11
3-12 mån.		50	13	38	100	8	57	0	43	100	7
1 år-		9	27	64	100	11	42	0	58	100	12
						25					30
	X ²	6.82	p	<.10	γ	.61	X ²	6.33		p<.20	γ .40
<i>M f</i>											
-3 mån.		53	33	13	100	30	43	14	43	100	14
3-12 mån.		39	31	31	100	13	33	30	36	100	33
1 år-		13	34	53	100	32	30	15	55	100	47
						75					94
	X ²	15.29	p	<.01	γ	.58	X ²	4.67		p>.30	γ .19
<i>M int</i>											
-2 år		40	20	40	100	10	19	16	66	100	32
2-5 år		43	43	14	100	7	11	22	67	100	27
5 år-		0	9	91	100	11	22	9	69	100	32
						28					91
	X ²	12.06	p	<.01	γ	.61	X ²	2.60		p>.50	γ .02
<i>Tot. (exkl. int.)</i>											
-3 mån.		46	32	22	100	69	46	22	33	100	46
3-12 mån.		26	31	43	100	70	31	24	45	100	71
1 år-		17	34	49	100	109	24	15	61	100	88
						248					205
	X ²	20.98	p	<.01	γ	.36	X ²	11.90		p<.02	γ .31

(44 %–47 %) visar vid första tillfället en koefficient för tid kvar som är högre än vid argot och KKK men som sjunker vid andra tillfället. Genomgående dominerar emellertid lång tid kvar. Vid första tillfället uppgår a_2 till .10 med ett p-värde $< .05$ vid indelning efter påföljd, medan indelning efter kön ger en koefficient på .06 med $p > .05$. *Diagram 15:3* visar beträffande fängelse att medan långtidkvargruppen ligger på en högre nivå vid kort avtjänad tid, stiger korttidkvargruppen brantare så att de båda grupperna möts vid lång avtjänad tid. För ungdomsinstitutionerna sjunker korttidkvargruppen svagt från medellång till lång tid, vilket däremot inte gäller långtidkvargruppen. Vid *andra* tillfället står sig tendensen för fängelse, medan ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelsegruppen nu istället visar en mycket kraftig nedgång från medellång till lång avtjänad tid för långtidkvargruppen. Vid indelning efter kön går vid första tillfället samtliga kurvor upp från medellång till lång avtjänad tid och för kvinnorna slutar korttidkvargruppen på en högre nivå. Vid andra tillfället visar kvinnorna en nedåtgående trend från medellång till lång avtjänad tid för korttidkvargruppen, medan för männen en motsvarande kurva uppvisas av långtidkvargruppen.

Vi har således inte för något av de tre kriminalitetsindexen kunnat finna systematiska data som stöder Wheelers U-formade prisoniseringshypotes för intagna som har kort tid kvar. Emellertid använde sig Wheeler av en annan fasindelning bestående av endast 4 grupper. Ytterligare försök har gjorts att skapa en fasindelning som än mer överensstämmer med Wheelers egen, varvid såväl avtjänad tid som tid kvar dikotomiserades vid 6 månader. Som mått på avtjänad tid användes både tid på denna anstalt och tid på denna typ av anstalt, eftersom det är något oklart vilket tidsmått Wheeler brukat. Som anstaltspopulation studerades de båda manliga fängelserna, Tillberga och Norrtälje separat. Det bör dock påpekas att det inte går att helt tillämpa Wheelers fasindelning, då den ena cellen i fyrfältstabellen saknas i hans analys. Den grupp som avtjänat mindre än 6 månader och har mindre än 6 månader kvar finns ej omnämnd – en möjlighet är att den inte finns representerad i hans material. Denna grupp utgör minst 20 % i vår fängelsepopulation men får för jämförelsens skull utgå ur analysen. Men inte heller med denna fasindelning tillämpad på manliga fångar kan vi vid ett urval frågor finna något systematiskt belägg för Wheelers U-formade kurva.¹⁾

Ett än mer fullständigt försök att tillämpa Wheelers egen fasindelning har gjorts med en dikotomisering vid 3 månader för såväl avtjänad tid som tid kvar, då fördelningarna i detta material därmed blir mindre sneda. Denna analys visar starkare samband vid korttidkvar- än långtidkvargrupperna för såväl argot-kunskap, kriminella attityder som solidaritet. När vi räknar med Wheelers egna faser *sjunker* den totala andelen med *låg solidaritet* (0–1 p) från fas 1 till fas 3 på följande sätt: 38 %, 28 %, 18 %. Ser vi till manligt fängelse får vi t.o.m. en inverterad U-kurva: 24 %, 39 %, 19 %. Denna är speciellt accentuerad vid Tillberga. Vid Norrtälje, vilket mest torde påminna

¹⁾ Det bör kanske påpekas att denna analys inte gäller solidaritet utan ett urval andra frågor. Analysen har utförts med hjälp av hålkortssorterare, vilket begränsat de beroende frågorna till dem som finns på samma hålkort som tidsfrågorna.

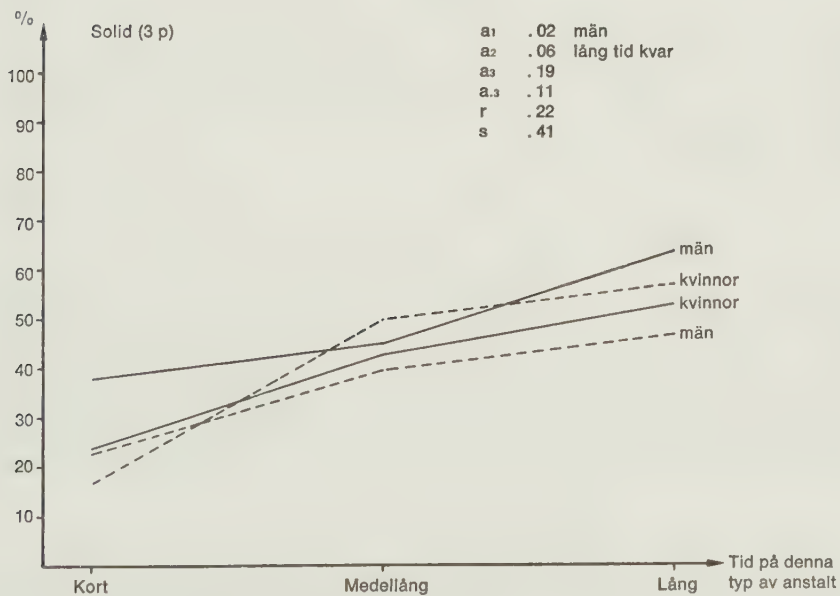
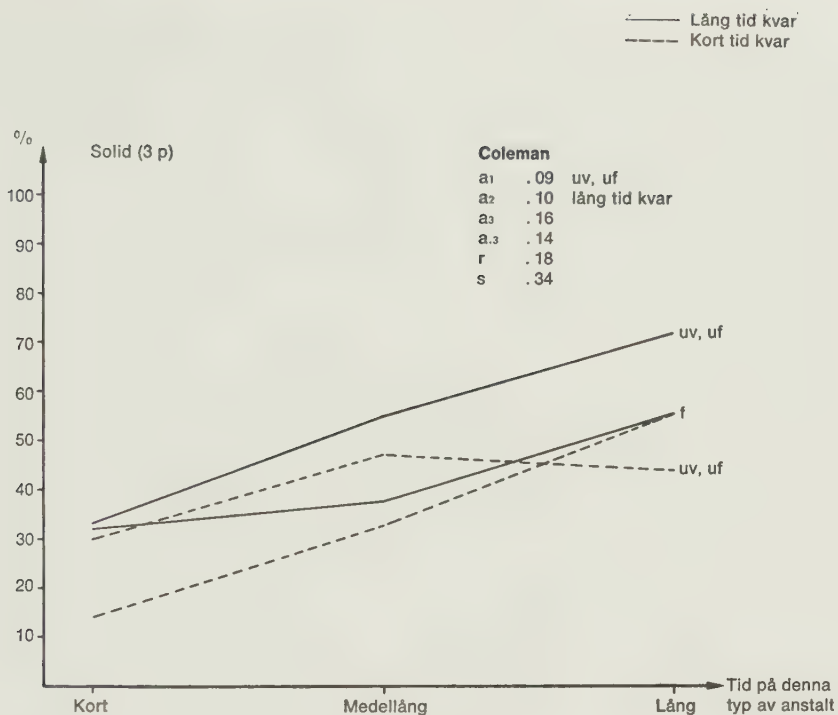

Diagram 15:3 Effekt av påföljd, tid kvar och avtjänad tid på solidaritet (% och Colemankoefficienter); t₁

om Wheelers fängelse, är serien 30 %, 32 %, 19 %. Det kan erinras om att motsvarande värden hos Wheeler för hög konformitet, nämligen till personallens förväntningar, är: 47 %, 21 %, 43 %. Wheelers U-kurva kan således inte återfinnas i detta material.¹⁾

Varpå beror då skillnaden mellan Wheelers data och mina? Wheeler har mer av långliggare, vilket snarast skulle bidra till en ökad prisonisering. Eventuellt slår detta förhållande hårdare igenom i hans mittfas. Vi har mer av korttidare, trots att vi fick eliminera 29 % (130/453, tot. exkl. int.). Man skulle kunna tänka sig att de amerikanska fångarna genom att de varit längre tid på anstalt hunnit bli mer "con-wise" (s sofistikerade då det gäller att låtsas vara en god fånge) och att de också har mer att förlora på att inte uppvisa ett socialt önskvärt beteende. Wheeler (1961a, s. 701) säger att den genomsnittliga domen är på något mer än 3 år, av vilken de flesta avtjänar två tredjedelar och påstår att nästan alla gör åtminstone 18 månader. Möjligen är "tredjedelen" svårare att få i USA, samtidigt som den betyder mer i månader räknat. Pressen på de intagna att verka "mogna" för utskrivning kan då bli större, vilket skulle kunna leda till en högre grad av svar i socialt önskvärd riktning.²⁾

Även om våra data således inte ger stöd åt Wheelers avprisoniseringshypotes, provat vare sig med hans egen metodik eller vår egen mer utarbetade, borde en testning egentligen ske med *paneldata*. Till skillnad från Wheeler förfogar vi över *paneldata* och skulle kunna pröva hypotesen på detta material. P.g.a. få individer på samma anstalt vid båda tillfällena har dock tillsvidare en sådan analys fått anstå.

Sammanfattningsvis kan således sägas att den prisonisering som kan iakttas under anstaltstiden inte tycks avklinga mot slutet av anstaltsvistelsen. Det finns inga tecken i denna undersökning på att de intagna skulle kasta av sig den kriminella subkulturen då tiden för frigivning närmar sig. Vi har sålunda ingen grund att påstå att en anticipatorisk socialisation till det laglydiga samhället skulle påbörjas före frigivningen.

15.2.2.2 Kontroll för selektion genom konstanthållande av kriminell belastning

En tänkbar felkälla, som inte studerats i tidigare tvärsnittsundersökningar av prisonisering, skulle kunna vara en selektion av intagna som innebär att de som varit längre tid på anstalt samtidigt är de mest belastade. För att undersöka om en sådan selektion föreligger, skall belastningen hos de intagna konstanthållas i en korstabulering mot anstaltstid. Fyra olika mått på belastning har använts, antal anhållanden, antal domar, antal återtagningar och "kriminell karriär utanför anstalten".

¹⁾ Det som kommer närmast Wheelers U-kurva är värdena för de internerade: 17 %, 17 % resp. 22 %. Värdena är alltså *lägre* för låg solidaritet vid kort tid kvar såväl vid kort som lång avtjänad tid.

²⁾ Ett visst stöd för den senare tolkningen är också att just de internerade som avtjänat långa tider, och därmed hunnit bli mer "con-wise" samt har obestämda tider, är den påföljdsgrupp som närmast påminner om Wheelers.

1 Antal anhållanden av polisen

Som ett mått på tidigare kriminell belastning prövas först svar på frågan hur många gånger de intagna anhållits av polisen. Denna variabel har dikotomiserats och konstanthållits i tidsanalysen.¹⁾ Vid en genomgång av samtliga relevanta frågor vid första undersökningstillfället finner vi totalt sett nästan lika många samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen i den låga som i den höga belastningsgruppen, ehuru antalet signifikanta samband är fler i höggruppen. För ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever är även antalet samband i förväntad riktning fler i höggruppen, medan det motsatta förhållandet gäller fångarna.

Med *argot-kunskap* som beroende variabel finner vi enligt en Coleman-analys att tidigare belastning påverkar inläringen av argot.²⁾ Belastningsvariabelns effekt är emellertid mindre än effekten av tid på anstalt eller påföljd. Vid indelning efter kön blir belastningsparametern helt negligerbar. *Diagram 15:4* visar dock att argot-kunskap ökar med tid på anstalten i grupper med både låg och hög belastning. Vid indelning efter påföljd är lutningsgraden för de låga belastningsgrupperna högre från kort till medellång tid men lägre från medellång till lång tid jämfört med de höga belastningsgrupperna.

Olika försök har också gjorts att lägga snitten vid dikotomiseringen annorlunda och att göra den trikotoma tidsindelningen dikotom istället. Då påföljdsvariabeln dikotomiserats så att ungdomsvårdsskolor utgör en grupp och ungdomsfängelse + fängelse en andra grupp, blir koefficienten för belastning lägre (a_2 .04 istället för tidigare .10) samtidigt som påföljds-koefficienten blir högre (a_1 .41 istället för .28). Vid dikotomisering av tidsvariabeln ($K + M/L$) blir belastningsparametern högre (a_2 .12 för hög belastning), men påföljdsparemetern (.29 för fängelse) och tidsparametern (.27 för lång tid) är dock väsentligt större, ehuru samtliga tre effekter är högst signifikanta.

Galtungs multivariata analys har även tillämpats med samma variabler dikotomiserade.³⁾ Analysen har utförts separat på ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever å ena sidan och fångar å den andra, samt kvinnor å den ena och män å den andra. Vid en jämförelse mellan ungdomsvårdsskole- + ungdomsfängelseelever och fångar blir partialeffekterna av såväl tid som belastning högre för fångarna, vilket också gör totaleffekten högre (.45 istället för .31). Vid jämförelse mellan män och kvinnor blir belastningskoefficienten högre och en interaktionseffekt framträder. Interaktionskoefficienten är nästan noll i de tidigare tabellerna men är relativt hög för kvinnornas del (.37).

Med *KKK* som beroende variabel⁴⁾ erhålls enligt Coleman-analysen också ett utslag för hög belastning (a_2 .11). Denna parameter är dock lägre än för påföljd och avtjänad tid. Diagrammet visar att medan de höga belastnings-

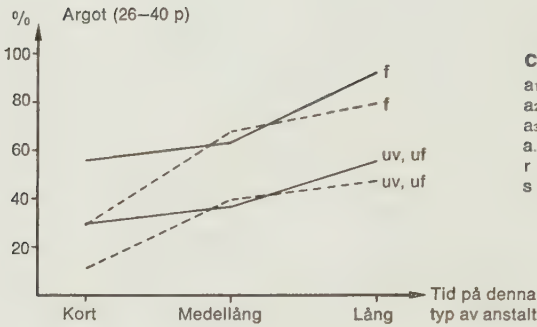
¹⁾ Frågan (J 65) har dikotomiserats så att höggruppen består av dem som anhållits 5 gånger eller mer (för internering går snittet vid 20 gånger). Se tabell 6:2.

²⁾ Höggruppen för argot omfattar dem som har 26–40 poäng, vilket motsvarar 54 % av samplet.

³⁾ Se *Galtung* (1969), s. 399 ff. för MVA och s. 431 ff. för fall med två oberoende variabler.

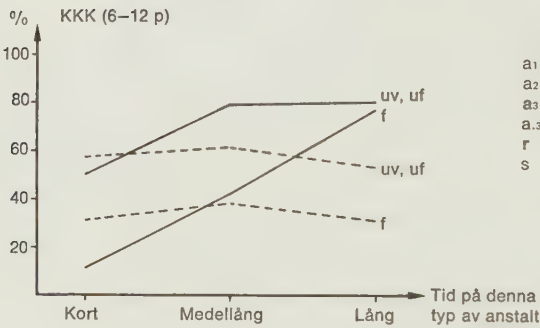
⁴⁾ Höggrupp för KKK omfattar 6–12 poäng, vilket motsvarar 58 % av samplet.

— Hög belastning
 ---- Låg belastning

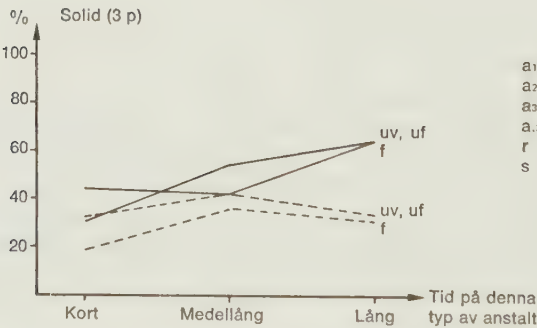

Coleman

a₁ .28 fängelse
 a₂ .10 hög belastn.
 a₃ .20
 a.₃ .17
 r .13
 s .13

a₁ .25 uv, uf
 a₂ .11 hög belastn.
 a₃ .18
 a.₃ .05
 r .19
 s .22

a₁ .03 uv, uf
 a₂ .18 hög belastn.
 a₃ .12
 a.₃ .05
 r .21
 s .42

Diagram 15:4 Effekt av påföljd, belastning (anhållanden) och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter);₁

kurvorna stiger, så ligger de låga belastningsgrupperna relativt konstant för både ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och fängelse. Galtungs formler har applicerats även på denna variabelkonstellation och vi finner interaktionseffekter både för fängelse och ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse (tiden dikotomiserad $K/ M+L$).

Vid användande av *solidaritet* som beroende variabel blir vid Coleman-analysen effekten av belastning högre vid indelning efter påföljd ($a_2 .18$) än vid indelning efter kön ($.09$). Medan det förra värdet är signifikant är det senare icke signifikant. Man lägger vidare märke till den mycket låga effekten av påföljd ($a_1 .03$). Diagrammet visar också hur de låga belastningsgrupperna för både ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och fängelse sjunker från medellång till lång tid. Vid Galtungs analys framträder speciellt höga interaktionseffekter för kvinnor och ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse. För män och fängelse är belastningskoefficienterna t.o.m. högre än tidskoefficienterna.

Belastning har även konstanthållits i tidsanalysen med ett antal *andra frågor* som beroende variabler. När det gäller hur ofta man talar argot på anstalten visar sig hög belastning ha en viss betydelse ($a_2 .06$ såväl vid indelning efter påföljd som kön). Emellertid visar sig som vanligt anstaltstid och påföljd (ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse) vara viktigare determinerande faktorer. När det gäller att uppskatta hur många svårigheter man kommer att få efter frigivningen visar sig också belastningen spela en roll: ju högre belastning desto fler svårigheter ($a_2 .08$). Den tidigare belastningen har än mer avgörande betydelse när det gäller att bedöma sina fortsatta möjligheter att klara sig från brott: små möjligheter samvarierar med högre belastning ($a_2 .19$, nästan samma värde vid indelning efter påföljd och kön). Vid statusfrågor såsom antal vänner, avgivna och mottagna val är koefficienterna för belastning i allmänhet låga. Frågor som gäller hur de intagna ser på straff respektive behandling tycks knappast påverkas av tidigare belastning. Vid inställningen att de intagna bara önskar få tiden att gå ger parametern svagt utslag för låg belastning ($a_2 .02$) och vid svaret att anstaltsvistelsen ger stor skada blir koefficientens värde 0.

Då tidigare belastning mäts med antal polisanhållanden ges vid kriminalitetsfrågorna en viss effekt av hög belastning. I såväl låga som höga belastningsgrupper sker det en kriminalisering med ökad tid på anstalt vid argot-kunskap, medan vid KKK och solidaritet denna effekt är påtaglig endast vid de höga belastningsgrupperna.

2. Antal domar

En annan fråga som kan användas för att mäta den kriminella belastningen är antal gånger de intagna ställts inför domstol. Domstolsfrågan torde bättre urskilja den egentliga brottsligheten än den föregående frågan angående polisanhållanden. Genom divergerande fördelningar för de olika påföljderna måste emellertid varierande snitt läggas vid dikotomiseringen av antal domar, vilket gör variabeln mera svårbehandlad.¹⁾

¹⁾ Frågan (J 67) har snittats så att höggruppen omfattar följande kategorier för de olika påföljderna: minst 1 gång för ungdomsvårdsskolorna, minst 3 gånger för ungdomsfängelse och fängelse och minst 10 gånger för internering (se tabell 6:4).

En sammanställning över sambandens riktning vid de olika anstaltstyperna för ett fyrtiotal frågor visar totalt sett ingen skillnad i antal samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen mellan låg- och höggrupp, men antalet signifikanta samband i förväntad riktning är fler i höggruppen. Bland de enskilda anstaltstyperna är antalet samband i förväntad riktning (enligt gammakoefficienterna) fler i höggruppen vid ungdomsfängelse och manlig ungdomsvårdsskola, medan antalet signifikanta samband (enligt X^2) är fler vid ungdomsfängelse och internering.

Coleman-analys har utförts på de tre kriminalitetsindexen och visar genomgående en viss effekt av antal domar.¹⁾ A_2 -parametern (många domar) är högre för argot-kunskap och solidaritet än för KKK (.13, .14 resp. .05 vid indelning efter påföljd). Vid argot löper linjerna för låg- och höggrupper ganska parallellt för de olika påföljdsgrupperna. Vid KKK och solidaritet är det emellertid slående hur låggrupperna ofta ligger på en högre nivå än höggrupperna vid kort avtjänad tid. Detta gör att man vid de senare indexen i allmänhet finner en ökning för höggrupperna men inte alltid för låggrupperna. För både låg- och höggrupper gäller emellertid i de flesta fall att kriminalitetsindexen ökar med avtjänad tid.²⁾

3. Antal återtagningar

Den kriminella belastningen har även mätts medelst antal återtagningar till nuvarande och andra anstalter.³⁾ En sammanställning över gammakoefficienterna visar totalt sett något fler samband i förväntad riktning i höggruppen, medan däremot antalet signifikanta X^2 -värden är högre i låggruppen. Fler samband i förväntad riktning och också högre gamma-värden påträffas i höggrupperna för ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse och internering. Vid fängelse, framför allt manligt, är det med samtliga mått (antal samband i förväntad riktning, högre gamma-värden och fler signifikanta X^2 -värden) tvärtom starkare samband i låggrupperna.

Coleman-analysen visar genomgående ganska höga utslag av återtagningsvariabeln. Vid indelning efter påföljd ger a_2 -parametern följande koefficienter för argot, KKK och solidaritet: .15, .16 och .10. Men även om antal återtagningar förklarar en del av variationen i kriminalitetsindexen, vilket innebär

1) Det kan ifrågasättas om det är lämpligt att utföra Coleman-analysen då snitten inte är identiska för de olika undergrupperna (ungdomsvårdsskolorna avviker i denna analys från ungdomsfängelse och fängelse). Bruket kan endast försvaras med att man för varje grupp valt ut vad som är en höggrupp inom denna och att höggrupp definieras oavsett de enskilda fördelningarna hos de olika grupperna.

2) Snitten på den beroende variabeln kan dock påverka resultaten. Vid solidaritet med en höggrupp på 3 poäng för uv + uf kan en svagt uppåtgående tendens iakttas medan vid en höggrupp beräknad på 2-3 poäng en påtaglig nedgång äger rum för uf och en konstant trend observeras för uv. Om vi separerar uv och uf i den tidigare Coleman-analysen baserad på en mer extrem höggrupp, finner vi fortfarande en nedgång för uf men en uppgång för uv, och dessa båda trender tar i viss mån ut varandra.

3) Ett index har konstruerats som summerat antal återtagningar på frågorna A 40:1-2; detta har dikotomisierats vid samtliga påföljder så att höggruppen utgörs av dem som återtagits minst 1 gång.

att totalt sett ligger höggrupperna på en högre nivå än låggrupperna, betyder inte detta att kriminalitetsökningen under anstaltstiden är högre i höggruppen. Speciellt för argot men även för solidaritet är tvärtom kriminaliseringstakten högre för dem som *inte* återtagits och detta gäller såväl ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse som fängelse, både män och kvinnor. Medan således de icke återtagna fångarna ökar sin andel av hög argot (31-40 poäng) från 23 % till 69 %, ökar de återtagna sin andel från 70 % till 90 % (här förekommer ett kurvilineärt samband som innebär att den senare gruppen har lägre värden vid medellång tid). För ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever gäller att de icke återtagna ökar sin andel av hög argot från 4 % till 38 % medan de återtagna ökar från 9 % till endast 22 %.

4. *Kriminell karriär utanför anstalten (KKU)*

Liksom vi har ett mått på anstaltstid bedömdes det vara av intresse att söka få ett mått på "kriminell karriär utanför anstalten". Med ett sådant mått skulle vi möjligen kunna jämföra kriminaliseringsgraden under anstaltstid med motsvarande utanför anstalten.

Ett speciellt mått, KKU, har konstruerats härför. Detta byggdes upp utifrån 3 olika variabler: ålder, ålder vid första anhållandet och anstaltstid. För varje person har man utgått från dennes kronologiska ålder, minskat med åldern vid första anhållandet och ytterligare minskat med total anstaltstid.¹⁾ KKU ger således ett mått på den tid individen varit under potentiell "kriminell karriär utanför anstalten", varvid förutsätts att den kriminella karriären påbörjas vid första polisanhållandet. Måttet bör betraktas som en approximering, vilket emellertid torde sakna betydelse då variabeln endast användes tu- eller tredelad.²⁾

Indexet KKU har trikotomiserats och korstabulerats mot en rad frågor; storleken på sambandsmåttan har vidare jämförts med motsvarande för anstaltstid.³⁾ I allmänhet blir sambanden mellan KKU och olika intervjufrågor

1) Två varianter av KKU har konstruerats med användande av två olika mått för anstaltstid. Båda måtten uttryckes i månader och utgår från datainsamlingsåret 1970.
 $KKU_1 = 12(70 - \text{födelseår} - \text{ålder vid 1:a anhåll.} - \text{total anstaltstid enligt tid 1})$
 $KKU_2 = 12(70 - \text{födelseår} - \text{ålder vid 1:a anhåll.} - \text{total anstaltstid enligt tid 2})$

I det följande behandlas endast KKU_1 , vilket då omnämnes som endast KKU.

2) KKU:s värde blir för lågt då en anstaltsvistelse har påbörjats före ett första anhållande. Härvid har även negativa värden kunnat erhållas (dessa 76 individer har fått en speciell kod). Genom att ett mått som ålder vid första intagning saknas, har ingen korrigering kunnat göras för denna anstaltstid. Individer med negativa värden räknas till låggruppen.

Bortfallet är högre på KKU-variabeln än på enkla frågor. Dels har en grupp individer aldrig blivit anhållna (dessa 32 individer har också getts en specialkod) och dels adderas bortfallet från de 3 frågor som indexet är uppbyggt av (19 individer blir blanka); det totala bortfallet uppgår därmed till ca 8 %.

3) Såväl KKU_1 som KKU_2 snittades först vid 6 och 24 månader (vid samtliga anstaltstyper utom internering, där motsvarande blev 36 resp. 96 månader). En jämnare fördelning för fängelse och internering samt totalt erhöles med ett nytt snitt vid 12 resp. 60 månader (för internering 48 resp. 120). Sambandsmåttan blev dock relativt likartade vid användande av såväl olika mått för KKU som olika snitt. De tycks dock lägre vid KKU_2 än vid KKU_1 .

mycket låga.²⁾ KKKU korstabulerat mot argot ger visserligen signifikanta samband totalt (exkl. internering), men mot KKK och solidaritet blir sambanden även totalt mycket låga. X^2 -värdena blir enligt *tabell 15:13* även för argot flera gånger högre vid anstaltstid än vid KKKU. För de enskilda anstaltstyperna går sambanden inte ens i förväntad riktning vid manlig ungdomsvårdsskola och internering. Hypotesen att kriminaliseringen är högre på anstalt än utanför konfirmeras i 16 fall av 18. Sannolikheten att slumpmässigt få ett sådant resultat är mindre än .001.

Även om således kriminell karriär utanför anstalten i väsentligt lägre grad samvarierar med kriminalitetsmått än motsvarande under anstaltstid, förekom dock vissa samband, varför KKKU även konstanthållits i den multivariata analysen. KKKU har därvid dikotomiserats och införts i den tidigare tidsanalysen.²⁾ En sammanställning över gamma-koefficienterna för ett trettiofall frågor visar ingen skillnad i antal samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen mellan låg- och höggrupp av KKKU totalt sett. Vid en jämförelse mellan anstaltstyperna framkommer fler samband i förväntad riktning och även fler signifikanta samband i höggruppen för internering, manligt fängelse och delvis ungdomsfängelse, medan motsatsen gäller ungdomsvårdsskolorna; för kvinnligt fängelse är det ingen skillnad.

Coleman-beräkningar har utförts med argot, KKK och solidaritet som beroende variabler. Med gängse snitt framträder en viss effekt av lång KKKU, såväl vid indelning efter påföljd som kön. Då höggrupperna för de beroende variablerna görs mindre extrema försvinner emellertid nästan denna effekt.³⁾

Vid påföljdsindelningen minskar a_2 för argot från .07 till .03 och för solidaritet från .07 till .01; vid könsindelningen förändras motsvarande värden från .19 till .11 resp. .05 till .05 — vid den sista koefficienten dominerar dessutom kort KKKU. *Diagram 15:5* visar att såväl hög- som låggrupper i allmänhet ökar sina kriminalitetsandelar med avtjänad tid och att ökningstakten är ungefär densamma, men att höggrupperna av KKKU i allmänhet ligger på en något högre nivå. Låggrupperna för fängelse och för kvinnor uppvisar dock kurvor som flackas ut från medellång till lång avtjänad tid vid solidaritet.

Sammanfattningsvis kan sägas att det inte förefaller som om en selektion var någon väsentlig förklaring till de prisoniseringstendenser som tvärsnittsanalysen kunnat påvisa. Den tidigare kriminella belastningen har kontrollerats medelst olika mått såsom antal anhållanden, antal domar, antal återtagningar och kriminell karriär utanför anstalten. Vid dessa mått framkommer i allmänhet att kriminaliseringen ökar med tid på anstalt både för de lätt och de hårt belastade. Detta gäller olika påföljder och båda könen. Tendensen är dock

¹⁾ Inte ens frågan hur ofta de intagna använder argot "ute" korrelerar totalt på ett signifikant sätt med KKKU, vilket den gör med tid på anstalt; sambanden går inte ens i förväntad riktning vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse, ehuru de vid fängelse är av viss storleksordning.

²⁾ Låggruppen av KKKU₁ går från 36 månader till 0 och omfattar också de negativa värdena.

³⁾ Höggruppen av argot utvidgas från 31–40 till att omfatta 21–40 poäng och solidaritet från det maximala 3 poäng till att omfatta 2–3 poäng. De utvidgade höggrupperna omfattar ca två tredjedelar av samplet.

Tabell 15:13. Kriminell karriär utom anstalt jämfört med sammanlagd tid på anstalt för argot, KKK och solidaritet (gamma, chi-square, probabilitet enl. tvåsidigt test, 4 f.g.; t_1).

Argot						
		KKU		Sammanlagd anstaltstid		
Anstaltstyp	γ	X^2	p(X^2)	γ	X^2	p(X^2)
K uv	.01	2.61	<.70	.69	15.18	<.01
M uv	-.12	3.96	<.50	.50	13.10	<.01
M uf	.18	10.80	<.05	.50	11.07	<.02
K f	.64	15.77	<.01	.56	13.66	<.01
M f	.15	6.59	<.20	.80	81.93	<.001
M int	-.22	3.77	<.50	.44	9.40	<.10
Tot. (exkl. int.)	.28	17.37	<.01	.64	136.70	<.001

KKK						
		KKU		Sammanlagd anstaltstid		
Anstaltstyp	γ	X^2	p(X^2)	γ	X^2	p(X^2)
K uv	-.16	7.23	<.20	.04	3.56	<.70
M uv	.00	19.17	<.001	.20	2.49	<.70
M uf	.17	7.75	<.20	.36	9.95	<.05
K f	.37	6.80	<.20	.30	3.77	<.50
M f	-.03	7.16	<.20	.57	33.56	<.001
M int	-.31	7.27	<.20	.34	8.15	<.10
Tot. (exkl. int.)	.04	2.16	<.80	.34	34.49	<.001

Solidaritet						
		KKU		Sammanlagd anstaltstid		
Anstaltstyp	γ	X^2	p(X^2)	γ	X^2	p(X^2)
K uv	-.04	11.52	<.05	.00	3.22	<.70
M uv	.18	9.92	<.05	.31	10.35	<.05
M uf	.11	5.96	<.30	.32	9.96	<.05
K f	.20	9.30	<.10	.45	6.99	<.20
M f	.18	2.17	<.80	.47	24.21	<.001
M int	-.26	11.39	<.05	.32	11.84	<.02
Tot. (exkl. int.)	.15	6.98	<.20	.39	48.94	<.001

mycket klarare vid argot-kunskap än vid KKK och solidaritet. Den differentiella effekt som kan fastställas tyder på att prisoniseringseffekterna är kraftigast för de hårdare belastade.

15.3 Förklaring av prisonisering

Olika teorier som syftar till att förklara uppkomst och spridning av kriminella subkulturer på anstalter kommer först att diskuteras. Därefter kommer olika modeller att förklara prisonisering att prövas medelst ekologiska korrelationer, multivariat analys och multipel regressionsanalys.

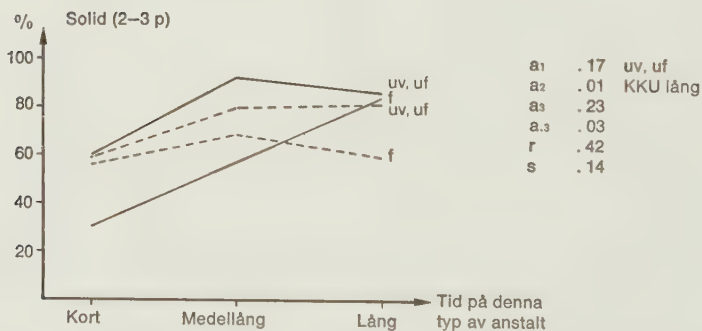
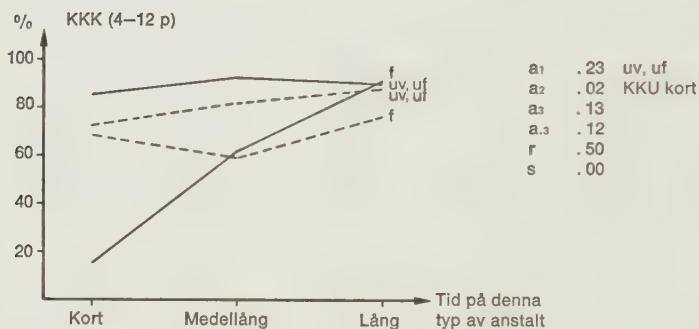
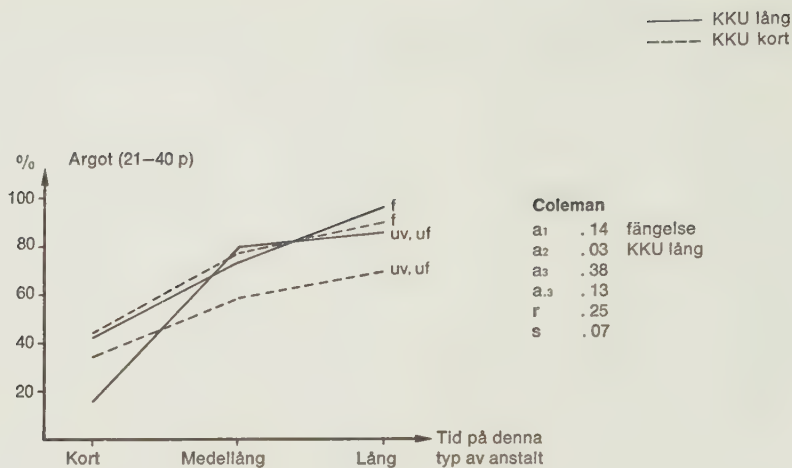

Diagram 15:5 Effekt av påföljd, KKU och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter);_{t1}

15.3.1 Bestämning av olika förklaringsmodeller

Clemmers teori om *prisonisering* påminner om Sutherlands *differentiella associationsteori*. Båda är sociala inlärningsteorier. Samma kritik som riktats mot Sutherlands teori har drabbat Clemmers. *Cohen* (1955) har påpekat att Sutherlands teori är *ofullständig* därför att den inte förklarar *varför* kulturen är där, dvs. den beskriver inte de faktorer som bestämmer existensen av den kriminella subkulturen. På samma sätt har *Sykes & Messinger* (1960) påpekat att *prisoniseringsteorin* är ofullständig därför att den försummar att *förklara* förekomsten av de intagnas kultur. Teorierna beskriver således den kulturella transmissionsprocessen, men de förklarar inte *varför* kulturen är där för att överföras. Teorin skulle således vara ofullständig snarare än falsk.¹⁾

Wheeler (1961 a, s. 708–709) tar upp två olika förklaringar till de intagnas kultur. "*Negativ selektion*" kallas en tolkning som överensstämmer med *prisoniseringsteorin* eller föreställningen om anstalter som förbrytarskolor. Här ses tydligen kulturen som uttryck för de intagnas "kriminogena" karaktär, vilken förstärks genom anstaltsvistelsen.²⁾

Den alternativa förklaringen utgår från den problemlösande naturen hos subkulturen och tolkar dess innehåll som en *reaktion på de anpassningsproblem* som uppstår vid frihetsberövandet med dess frustrationer och depriveringar. *Wheeler* menar att hans amerikanska fängelsedata kan ge stöd åt båda dessa tolkningar av de intagnas kultur. Endast en panelstudie med tre måttillfällen sägs kunna avgöra om endera eller båda processerna är förhanden. *Wheeler* anser emellertid att det adaptiva mönstret förtjänar mer uppmärksamhet både på teoretiska och empiriska grunder än det fått i tidigare socialisationsstudier.

Cline (1968) har vidareutvecklat *Wheeler*s två förklaringsmodeller men gett dem andra namn. Den första kallas "*the direct importation model*" (s. 174) och skulle utsäga att omfattningen av de intagnas normer motsatta personalens beror på graden av de intagnas erfarenhet och integration i det kriminella värderingssystemet före anstaltsvistelsen. De kriminella skulle således medtaga avvikande värderingar till anstalten, vilka där bl.a. skulle ta sig uttryck i form av opposition till den legala auktoriteten på anstalten.

Den andra förklaringen kallas "*the deprivation model*" och utsäger att graden av opposition till personalen beror på omfattningen av fysiska och psykologiska depriveringar och degraderingar i den institutionella miljön.

Med data insamlade av *Wheeler* i femton skandinaviska fängelseanstalter säger sig *Cline* vilja testa begränsade aspekter av både importations- och deprivationsmodellen. Vi ska utförligare diskutera *Clines* lösningsförslag och

1) Vissa kritiker har enligt min uppfattning härvidlag gått till överdrift. En beskrivning av kulturens innehåll och dess spridning har inte bara ett intresse i och för sig utan torde dessutom vara nödvändig för att vi ska kunna finna orsakerna till dess uppkomst. Under alla omständigheter rör det sig här om två logiskt olika frågor, som var och en bör ha ett legitimt intresse.

2) Det synes dock ej nödvändigt att utgå från ett antagande om de intagnas kriminella natur. Därför behöver ej heller teorin om förbrytarskolorna vara enkel, vilket *Wheeler* påstår (s. 710). Genom differentiell association i kombination med depriveringar torde en dylik kultur kunna förklaras utifrån en *prisoniseringsteori*.

jämföra hans resultat med våra egna i nästa avsnitt, där olika modeller provas medelst ekologiska korrelationer. Clines slutsats är att han får stöd för importationsteorin men däremot inte för deprivationsteorin.

Mathiesen (1965 a) gör samma distinktion som Wheeler men benämner de båda förklaringsmodellerna "*the learning hypothesis*" och "*the functional hypothesis*" (s. 5—11). Författaren menar att de intagna karakteriseras av brist på solidaritet och att de i avsevärd utsträckning är "unprisonized" (devianta normer skulle icke vara institutionaliserade). Som ett funktionellt alternativ till den kriminella subkulturen beskrivs "*individual censoriousness*". Mathiesen väljer således en funktionell hypotes, ehuru han beskriver de intagnas reaktion på anstaltens depriveringar som kritik av personalen för att den inte förverkligar sin egen behandlingsmålsättning.

De givna förklaringarna på de intagnas kultur kan sammanfattas i följande schema:

Författare	Modell I	Modell II
Wheeler (1961 a)	Negativ selektion	Subkulturens problemlösande karaktär; innehållet bestämt av anpassningsproblem i samband med depriveringar
Cline (1968)	Direkt importationsmodell	Deprivationsmodell
Mathiesen (1965 a)	Inlärningshypotesen	Den funktionella hypotesen : a. solidaritet och kriminell subkultur b. individuell kritik (funktionellt alternativ)

Wheeler tar således ej direkt ställning till förmån för någon av de båda modellerna, ehuru han uttrycker vissa preferenser för modell II. Cline väljer modell I och Mathiesen modell I Ib. Medan Wheeler ansåg att det var omöjligt att med tillgängliga data testa de båda modellerna, gjorde Cline ett försök att pröva de alternativa förklaringarna; Mathiesen åter tycks ha valt sin version av den andra modellen utan att empiriskt pröva den första versionen eller modell Ia.

Den distinktion Wheeler införde är säkert fruktbar men bör inte hårdras. Förklaringarna har kommit att uppfattas som alternativa modeller, vilket knappast torde ha bidragit till ökad förståelse av problematiken. De olika förklaringarna behöver ju inte vara uteslutande utan torde med fördel kunna betraktas som *komplementära*. Man kan t.ex. utgå från en viss negativ selektion som sedan förstärks både genom de depriveringar som de intagna utsätts för på anstalten och genom den differentiella associationen. Man skulle således kunna tolka innehållet i de intagnas subkultur med hjälp av en funktionell hypotes om deprivering medan överföringen av denna subkultur kan förklaras medelst en inlärningshypotes typ differentiell association.

Modell I beskriver närmast den kulturella transmissionsprocessen medan modell II beskriver kulturens innehåll. Den första skulle således besvara frågan

hur kulturen överförs till nya medlemmar medan den andra skulle säga något om hurudan kulturen är och varför den är sådan.

Man kan emellertid lägga märke till hur tyngdpunkten hos de olika författarna förskjuts i presentationen av resp. modell. Vid modell II har såväl Wheeler som Cline snarast betonat varför en given subkultur uppstår, medan Mathiesen koncentrerat sin framställning till en beskrivning av innehållet i denna subkultur. Detta är två helt olika problemställningar, som i princip kräver olika typer av analyser.

Även vid modell I förekommer en glidning som är viktig att explicitgöra. Även om samtliga teorier här presenteras som transmissions- eller inlärnings-teorier, är det för vår problemställning essentiellt att skilja prisonisering från annan kriminell inlärnin. Ingen av de tre författarna har dock uttalat detta som en målsättning. Mathiesen omnämner endast inlärningshypotesen inledningsvis för att sedan övergå till att skildra "censoriousness" som ett funktionellt alternativ. Cline gör inte någon tidsanalys av sin beroende variabel och beteckningen på importationsteorin och beskrivningen av resultaten tyder på att han föreställer sig att de intagna till anstalten medför någon form av asociala värderingar. Det är t.o.m. möjligt att importationsteorin hos Cline ska uppfattas som en kontrast till deprivationsteorin i den meningen att den senare i själva verket skulle motsvara prisoniseringsteorin eller den kulturella transmissionsteorin inom anstalten. Wheelers tolkning av "negativ selektion" tycks också liktydig med Clines "direkta importation", dvs. de utgår från att de intagna skulle besitta en "kriminogen" karaktär (uttrycket förekommer hos Wheeler), vilken skulle vara den främsta förklaringen till de intagnas asociala värderingar.

Historiskt bör framhållas att prisoniseringshypotesen formulerades av Clemmer, som dock saknade hårddata att konfirmera hypotesen. Wheeler, som sökt testa hypotesen, förfogade dels endast över en tvärsnittsanalys, där data inte presenteras som visar att han lyckats kontrollera för selektion, dels slår han genom sin fasindelning sönder de resultat han först fick till stöd för hypotesen.

Jag skulle föredra att något omformulera de frågor som är inbyggda i schemat över de olika anstaltsforskarnas modeller.

Fråga 1. Förekommer det någon prisonisering?

Fråga 2. Om prisonisering förekommer, vilka faktorer påverkar en sådan process?

I denna undersökning har vi redan konstaterat att en prisoniseringsprocess kan beläggas. Denna effekt har studerats dels medelst en panelanalys, dels medelst en tvärsnittsanalys, där såväl tidigare kriminell belastning som tid kvar kontrollerats. Vi har därför anledning tro att den prisonisering vi kunnat iaktta är reell.

Vi kan därmed övergå till den andra frågan, vilken gäller *under vilka betingelser* en dylik prisoniseringsprocess äger rum. Vi har redan konstaterat att prisonisering förekommer vid samtliga anstaltstyper och gäller både män och kvinnor. Finns det andra faktorer som påverkar en sådan process?

Eventuellt kan man tänka sig någon effekt av personliga bakgrundsvariabler som således sekundärt skulle komma in i en selektions- eller importationsmo-

dell. Som exempel på sådana variabler kan nämnas ålder, utbildning, brottstyp.

En annan uppsättning variabler som bör studeras är de s.k. depriveringsvariablerna. I vad mån påskyndas en prisoniseringseffekt under förhållanden som utmärks av mer lidande? Deprivation bör här uppfattas i vidaste bemärkelse: dels kan det gälla såväl själva frihetsberövandet som förhållandena på anstalten dels uppfattas såväl i absoluta som i relativa termer.

En tredje uppsättning av variabler gäller interaktions- och statusvariabler. I vad mån påskyndas en prisonisering under förhållanden med hög interaktion mellan intagna och låg interaktion med personalen eller hög status i det informella sociala systemet?

Som synes försvann importations- eller selektionsteorin ur detta system. Jag uppfattar importationsteorin som mest meningsfull om den ställs upp som en alternativ modell till prisoniseringsteorin. Om de intagna medför utbildade kriminella attityder till anstalten och dessa sedan inte förändras under anstaltstiden, kan vi med rätta tala om importation. Om attityderna däremot förändras i kriminell riktning under anstaltstiden, har vi främst anledning att tala om prisonisering. Tolkar vi importationsteorin på detta sätt, skulle den ha invalidiserats i denna undersökning, då vi funnit att de kriminella attityderna förstärks under anstaltsvistelsen.

En annan fråga är huruvida de intagna redan vid intagningen är mer kriminella än en normalgrupp. Vid min tidigare undersökning från en ungdomsvårdsskola för flickor tydde data på att även de relativt nyintagna genomsnittligt sett var mer belastade än en kontrollgrupp.¹⁾ Men denna fråga uppfattar jag som sekundär.²⁾ Vi är intresserade av att studera huruvida de intagna kriminaliseras på anstalten, oavsett vilken nivå de startar ifrån. Om de intagna kriminaliseras på anstalten, motverkar denna sitt preventiva syfte antingen de intagna ursprungligen liknar en normalgrupp eller inte. Därtill kommer att dessa jämförelser mellan anstaltsgruppen och kontrollgruppen är svåra att genomföra p.g.a. svårigheten att kontrollera för all tidigare anstaltserfarenhet. De intagna kan således till anstalten importera kriminella attityder, grundlagda vid tidigare anstaltsvistelser. Det är således i allmänhet endast en mer begränsad del av prisoniseringen vi lyckas mäta.

Vi ska i fortsättningen uppehålla oss kring den andra frågan, nämligen vilka faktorer som påverkar prisonisering. Genom att studera under vilka betingelser den varierar, torde vi också ha en möjlighet att närma oss orsakspenmatiken. Frågan vilka faktorer som *påverkar* prisonisering kan ju bidra till att besvara frågan vilka faktorer som *orsakar* denna process.

Bortsett från de mer personliga bakgrundsvariablerna återstår två huvudförklaringar till prisoniseringen. Låt oss för enkelhetens skull kalla dessa *Sutherlands differentiella associationshypotes* och *Sykes depriveringshypotes*. Som jag tidigare påpekat bör dock inte dessa betraktas som alternativa utan som

¹⁾ Bondeson, 1967 a, del II, s. 11–13.

²⁾ Därmed är givetvis inte sagt att frågan saknar teoretiskt intresse. Man kan t.ex. anta att det kan krävas en miniminivå av kriminella attityder för att en prisonisering ska äga rum.

komplementära.¹⁾ Frågan är hur stort förklaringsvärde resp. modell har. För att söka besvara dessa frågor ska följande analyser företagas:

1. Ekologiska korrelationer för de 13 anstalterna mellan de tre kriminalitetsindexen och personliga bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler, interaktionsvariabler. Detta ger oss samtidigt tillfälle att jämföra Wheeler-Clines skandinaviska fängelseundersökning med föreliggande material.

2. Multivariat analys där sambandet mellan kriminalitetsindexen och tid på anstalt studeras med konstanthållande av bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler och interaktionsvariabler. Samtidigt konstanthålls också påföljd och kön. Colemans och Galtungs modeller för MVA-analys har även tillämpats för att få enskilda värden på de olika parametrarna.

3. Multipel regressionsanalys utförs slutligen för att söka erhålla mer exakta värden på de oberoende faktorerna som antages förklara kriminaliseringen. En fördel med MRA jämfört med MVA är att variablerna inte behöver dikotomiseras och att fler variabler kan jämföras samtidigt. Eftersom villkoren för en MRA är strängare och inte är uppfyllda i denna undersökning, har de enklare analysmetoderna i första hand kommit till användning.

15.3.2 *Prövning av olika förklaringsmodeller medelst ekologiska korrelationer*

15.3.2.1 *Wheeler-Clines data.*

Wheeler och Cline hör således till de få anstaltsforskare som försökt testa olika förklaringsmodeller beträffande de intagnas subkultur. Jag ska i detta avsnitt uppehålla mig kring det material som Wheeler lät insamla 1961 på 15 anstalter i Skandinavien och som hittills presenterats i form av en avhandling av Cline (1966) och en artikel av Cline (1968) i samarbete med Wheeler.

Vid prövning av de olika modellerna har materialet redovisats med användande av anti-personellt klimat som beroende variabel. Denna variabel har relaterats till olika oberoende variabler i form av s.k. scatterdiagram, där de enskilda anstalterna utgör enheter som inprickats efter medianvärden eller andelar på de två variablerna.

Vad först gäller valet av beroende variabel kan man ifrågasätta om *anti-personellt klimat* är den variabel som bäst karakteriserar de intagnas kultur.²⁾ Det förefaller som om antagonismen mellan de intagna och vårdarna är ett utmärkande drag för amerikanska fängelser, men som vi tidigare sett i kapitel 7 behöver inte interaktion eller attityd till personalen ha ett självklart samband med interaktion eller attityd till intagna i svenska anstalter.

Att det dessutom kan vara riskabelt att begränsa sig till *endast en beroende variabel* får vi anledning konstatera vid en jämförelse med våra egna data, där

¹⁾ Ibid., s. 55–59. Jag fann den gången intet stöd för den funktionella hypotesen men däremot en myckenhet data som stödde den differentiella associationshypotesen.

²⁾ Indexet "anti-staff climate" är konstruerat utifrån svaren på tre s.k. solidaritetsfrågor, varav dock endast en mäter solidaritet med intagna och de båda övriga mäter inställning till personal resp. arbete. Indexet bygger inte på de individuella svaren utan på uppskattningar av hur många av de andra intagna som skulle handla i opposition till personalen (se Cline & Wheeler, 1968, s. 176).

olika beroende variabler används med olika resultat till följd.

För det andra kan bruket av *ekologiska korrelationer* diskuteras. Cline torde använda sig av ekologiska samband (han benämner dem dock inte på detta sätt) därför att de flesta variablerna är sådana att de karakteriserar en institution snarare än en individ. Skillnaden mellan ekologiska och individuella samband bör dock påpekas. Som Robinson framhållit kan ekologiska korrelationer inte utan vidare ersätta individuella korrelationer och det behöver principiellt inte vara någon korrespondens mellan dem.¹⁾ En speciell risk med ekologiska korrelationer, då de baseras på ett mindre antal enheter, är att de lätt kan bli instabila. Detta förhållande illustreras också i Clines artikel, där förändringar av antalet enheter i vissa fall leder till drastiska förändringar i korrelationernas storlek.²⁾ En annan nackdel med få enheter är att man inte kan kontrollera någon tredje variabel, varför vissa starka samband kan förklaras av andra bakomliggande faktorer, vilket emellertid inte framgår av spridningsdiagrammet.

Efter dessa metodologiska synpunkter ska vi övergå till att ta del av Clines resultat. Helt allmänt kan sägas att det anti-personella klimatet tycks vara starkare vid ungdomsfängelse och internering än vid fängelse och s.k. specialanstalter. Vi kan vidare konstatera att de svenska anstalterna placerar sig högt rangordningsmässigt: av de 15 anstalterna kommer Mariefred på första plats, Hall på andra och Norrtälje på femte plats (Cline, 1968, s. 177).

I avhandlingen påvisas ganska starka samband mellan anti-personellt klimat och vissa personliga bakgrundsvariabler: klimatet är mer anti-personellt på anstalter där de intagna är yngre (— .56), där de i högre grad är ogifta (— .82), där en högre andel kommer från städerna (.41) och där en högre andel har utbildning utöver folkskola (.33).³⁾ I artikeln presenteras endast vissa kriminella bakgrundsvariabler, vilka påstås styrka importationsteorin. De institutioner som utmärks av att de intagna har haft större brottserfarenhet sägs ha mest utpräglade anti-personella klimat. Tidigare brottserfarenhet mäts medelst tre variabler: ålder vid första arresteringen (— .80), andel som varit på ungdomsvårdsskola (.49) och andelen som avtjänat ett tidigare fängelsestraff (.73).⁴⁾

Teoretiskt kan man kritisera valet av de två brottsvariablerna, andel som tidigare vistats på ungdomsvårdsskola och andel som tidigare avtjänat fängelsestraff, vilka ska testa importationsteorin för att inte bara återspegla tidigare brottserfarenhet utan också tidigare anstaltserfarenhet. Om intagna med ett

¹⁾ För diskussioner av ekologiska korrelationer se *Voss & Petersen* (1971), speciellt *Robinson* s. 147–158.

²⁾ I vissa fall elimineras en rattfyllerikoloni (Seutula) och i andra fall ungdomsinstitutionerna.

³⁾ Utbildningskorrelationen gäller efter eliminering av Seutula (om denna koloni inkluderas blir sambandet istället negativt, —.13). Vid eliminering av ungdomsinstitutionerna blir korrelationen fortfarande positiv (.54).

⁴⁾ Den senare korrelationen (.73) bygger på 11 institutioner, där ungdomsinstitutionerna elimineras. Skulle ytterligare den atypiska rattfyllerikolonin Seutula exkluderas, vilket sker i flera fall, skulle korrelationen sjunka kraftigt (.30). I avhandlingen presenteras samma korrelation för samtliga institutioner och är då lika med .00.

tidigare anstaltsförflutet för med sig mer asociala värderingar kan nämligen dessa ha grundlagts just under tidigare anstaltsvistelser. Men de intagna torde inte endast importera kriminella värderingar från tidigare anstaltsvistelser, de kan också vara märkta av degraderingar och depriveringar från dessa tidigare frihetsberövanden. Variablerna är således orena ("confounded"); "importen" kan förklaras som ett resultat av tidigare "export".¹⁾

Cline hävdar att det är svårare att finna mått för att testa deprivations- än importationsmodellen. I avhandlingen ges olika mått såsom de intagnas arbetsersättning och anstaltens ålder, vilka i allmänhet ger ganska låga korrelationer med anti-personellt klimat. I artikeln ges ett index på social deprivering, uppbyggt kring olika frågor angående begränsningar i de intagnas kontakter inom och utom anstalten. Härvid erhålls ett samband mellan social deprivering och anti-personellt klimat som enligt Cline är svagt (-0.36) men av motsatt tecken mot vad förväntats enligt deprivationsmodellen: den erhållna korrelationen utsäger att ju lägre grad av deprivering desto mer anti-personellt klimat. Det kan nämnas att de svenska anstalterna ligger lägst på detta depriveringsindex (endast den atypiska kolonin Seutula ligger lika lågt; elimineras denna blir korrelationen faktiskt så hög som -0.76).

Cline gör två anmärkningar beträffande den sociala depriveringen. För det första är det inte säkert att de viktigaste elementen i det av anstalten tillfogade lidandet mäts med det uppgjorda depriveringsindexet. För det andra inför han begreppet *relativ* deprivering och menar att det kan vara just kontakten med världen utanför fängelset som får den intagne att se vad han saknar; ju mer kontakt med livet utanför och ju mer detta brukas som referenspunkt, desto mer depriverande upplevs anstaltslivet. Dessa väsentliga reflektioner tycks dock sakna betydelse för Clines slutsatser:

Thus, the results provide clear-cut support for the effect of direct importation of hostile values from the outside world as providing a basis for an anti-staff climate within the prison, but they do not support the deprivation model. (1968, s. 182)

Men efter omformuleringen av deprivationsbegreppet från absolut till relativ deprivering torde man väl med lika stor rätt kunna hävda att depriveringsmodellen fått stöd.

15.3.2.2 Egna data

Motsvarande variabler som används i Cline-Wheelers analys plus ett antal liknande har prövats på föreliggande material för att komparativt pröva de olika förklaringsmodellerna. Totalt har ett trettiofem oberoende variabler, grupperade under personliga bakgrundsvariabler, kriminella bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler, interaktionsvariabler, korrelerats med anstalten som enhet mot argot-kunskap, kriminella attityder (KKK) och solidaritet. För en sammanställning över de viktigaste produkt-momentkorrelationerna se *tabell*

¹⁾ Även den tredje variabeln, ålder vid första arrestering, kan betraktas som ett uttryck för degraderingar, vilka ev. upplevs hårdare ju yngre klienten är, istället för som indicium på tidig och därmed antagen allvarligare brottskarriär.

15:14.¹) I nästa avsnitt ska vi presentera individuella korrelationer totalt och per anstaltstyp samt jämföra dessa med de ekologiska.

Allmänna bakgrundsvariabler: I likhet med Cline erhåller vi negativa ekologiska korrelationer mellan ålder och solidaritet resp. KKK, medan däremot en hög positiv korrelation föreligger mellan ålder och argot-kunskap. På samma sätt som Cline får vi också positiva korrelationer mellan att vara född i storstad och solidaritet, medan inga samband föreligger mellan födelseort och KKK eller argot. Lägre skolutbildning korrelerar positivt med argot-kunskap men liksom hos Cline negativt med solidaritet och KKK. En här nytillkommen variabel som socialgrupp samvarierar knappast med argot-kunskap men att inte tillhöra någon klass eller lägre än arbetarklassen korrelerar starkt positivt med KKK och solidaritet.

Kriminella bakgrundsvariabler: Ålder vid första anhållande korrelerar liksom hos Cline negativt med solidaritet (dvs. ju yngre vid anhållandet desto mer solidariska), däremot gäller detta knappast KKK och sambandet är det motsatta vid argot. Antal polisanhållanden (ej behandlat av Cline) korrelerar positivt med samtliga kriminalitetsindex. Antal gånger ställd inför domstol och tidigare ungdomsvårdsskolevistelse (ungdomsvårdsskolorna måste här exkluderas) visar också nästan genomgående höga positiva samband med de tre kriminalitetsindexen. Övriga kriminella bakgrundsvariabler uppvisar dock motsägande mönster.

Depriveringsvariabler: Som mått på deprivering har jag använt vissa intervjufrågor som förmodas mäta i hur hög grad de intagna upplever ett lidande på anstalten. Istället för dessa subjektiva mått kunde man ha byggt på objektiva fakta som anstaltens konstruktionsår, de intagnas arbetsersättning eller personaluppgifter om antal brev, besök, permissioner. Det är emellertid min erfarenhet att uppgifter om de intagnas rättigheter varierar kraftigt mellan personal och intagna och kan vara svåra att få säkra informationer om.²) Vi förhindras därmed att direkt jämföra våra frågor med Clines depriveringsindex.

På anstalter där de intagna trivs dåligt har en större andel hög argot-kunskap, men det finns knappast något samband mellan trivselfrågan och KKK eller solidaritet. Frågan om de intagna mottagit något disciplinärt straff uppvisar samma mönster. De båda rymningsfrågorna visar tvärtom positivt samband med KKK och solidaritet men negativt med argot. En seriefråga om neurotiska reaktioner på anstalten uppvisar inte höga samband för något kriminalitetsindex, medan en annan seriefråga om missanpassning visar en klar positiv relation endast till argot. Svar som att anstaltsvistelsen ger ingen hjälp

¹) Spridningsdiagram har uppritats för motsvarande korrelationsprövningar men inget av dessa återges här av utrymmesskal.

²) Även om i de flesta fall den subjektiva upplevelsen av de yttre förhållandena är väl så intressant, hade kanske just vid de ekologiska korrelationerna objektiva data varit att föredra. Samband kring subjektiv deprivering är givetvis mer svårtolkade än kring "objektiv" deprivering. Försök har också gjorts att arbeta fram ett objektiva depriveringsindex men data ansågs inte tillfredsställande. Man kan dock tänka sig en depriveringskala löpande från ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse till internering.

Tabell 15:14. Ekologiska korrelationer mellan ett antal bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler resp. interaktionsvariabler och tre kriminalitetsindex (produkt-momentkorrelationer för 13 anstalter).

	Argot	KKK	Solidaritet
Importationsteorin:			
<i>Personliga bakgrundsvariabler:</i>			
1. ålder: median	.84	-.53	-.17
2. födelseort: storstäder	-.01	.03	.84
3. skolutbildning: högst 8 klasser	.75	-.50	-.15
4. socialgrupp: lägre än arbetarklass, ingen klass	-.08	.78	.82
<i>Kriminella bakgrundsvariabler:</i>			
5. ålder vid 1:a anhållande; median	.32	-.04	-.56
6. antal anhållanden; minst 5 ggr	.36	.20	.64
7. antal domar: minst 3 ggr*)	.96	.32	.51
8. tidigare ungdomsvårdsskolevistelse*)	-.05	.65	.28
9. återtagen till denna anstalt	.26	-.73	-.33
10. aktuell intagningsorsak: förmögenhetsbrott	.60	-.41	.04
11. kriminell karriär utanför anstalten: median	-.40	-.34	-.04
Depriveringsteorin:			
1. trivsel: dålig	.27	.08	-.05
2. disciplinära straff: 1 el. fler ggr	.43	.00	.05
3. hur många skulle ta chansen att rymma: de flesta	-.06	.69	.34
4. har du själv gjort rymningsförsök: 1 el. fler ggr	-.50	.71	.26
5. neurotiska reaktioner: 3-4 poäng	.09	.07	-.05
6. missanpassning: 12-16 poäng	.49	-.03	.07
7. knarkar på anstalten	.18	.14	.60
8. ingen hjälp	.81	-.74	-.24
9. stor skada	.81	-.45	.00
10. inga besök	-.42	.92	.51
11. lugnande tabletter på anstalt	-.05	.55	.09
12. demokrati: ingenting att säga till om	.00	-.44	-.10
Interaktionsteorin:			
1. vänner: 3 eller fler	-.44	-.07	-.12
2. tillbringa sin fritid: med en eller två intagna	.00	-.06	-.11
3. talar med intagna; flera gånger om dagen	-.46	.66	.38
4. talar med personal: högst 1 gång i veckan	.76	-.59	-.16
5. uppskattar mest beröm: från intagna	.87	-.45	.26
6. mest känslig för kritik: från intagna	.56	-.28	.25
7. sammanhållningen är: stark	-.47	.12	.19
8. sammanhållningen borde vara: mer i grupp	.66	-.68	-.10

* Ungdomsvårdsskolor exkluderade.

resp. stor skada korrelerar starkt positivt med argot men negativt med de båda övriga indexen. Att knarka på anstalt uppvisar genomgående positiva korrelationer medan att vara ordinerad lugnande tabletter endast uppvisar ett högre positivt samband med KKK. Att anse att man inte har någonting att säga till om på demokratifrågan korrelerar anmärkningsvärt nog inte positivt med något kriminalitetsindex. Att inte få mottaga besök från omvärlden samvarierar positivt med KKK och solidaritet men negativt med argot.

Interaktionsvariabler: Våra resultat överensstämmer dåligt med Clines som inte fick något samband mellan anti-personellt klimat och antal vänner, omvänt samband med interaktion mellan intagna och positivt samband med fritidsfrågan (1966, s. 171—175).

Frågan hur ofta man pratar med andra intagna visar att en hög interaktionsfrekvens korrelerar positivt med KKK och solidaritet, medan frågan hur ofta man pratar med personal endast visar ett positivt samband mellan låg interaktionsfrekvens och argot. Ett liknande mönster framträder för antal vänner vid *andra* undersökningstillfället, medan det första genomgående uppvisar negativa korrelationer. Frågan om man tillbringar sin fritid tillsammans med andra intagna visar genomgående låga interkorrelationer.

Att mest uppskatta beröm från andra intagna och vara mest känslig för kritik från andra intagna samvarierar positivt med argot och solidaritet men ej med KKK. Uppfattningen att sammanhållningen är stark ger ganska låga positiva korrelationer med KKK och solidaritet men negativt med argot, medan frågan hur sammanhållningen borde vara visar ett positivt samband mellan argot och svaret mera i grupp, medan motsatsen gäller KKK och solidaritet.

Det är som synes rätt *motstridiga* resultat som uppnås medelst dessa ekologiska korrelationer. För det första är mönstret ofta det motsatta vid argot och vid de båda övriga kriminalitetsindexen, men det kan även variera mellan KKK och solidaritet. Mönstren kan även kastas om mellan undersökningstillfällena. Enhetliga mönster framträder mindre sällan inom en serie frågor. I vissa fall föreligger en viss överensstämmelse mellan Clines och våra resultat beträffande solidaritetsvariabeln men i flera fall råder det bristande överensstämmelse.

De individuella korrelationerna är i de flesta fall lägre än motsvarande ekologiska korrelationer. Totalt kan de också variera i tecken men i synnerhet kan tecknen variera mellan de olika anstaltstyperna. Vad som speciellt tycks motivera denna summariska framställning av resultaten är den felkälla som inledningsvis påpekades. Genom det ringa antalet enheter i analysen blir inte bara korrelationerna relativt instabila utan någon gruppering av enheterna efter en tredje variabel är utesluten. Att bakomliggande variabler kan spela en dominerande roll i många av dessa ekologiska korrelationer står dock klart. Om vi exempelvis ser till det relativt höga negativa sambandet mellan argot och antal vänner torde detta delvis förklaras av åldersvariabeln, som samvarierar positivt med argot men negativt med vänner. Motsvarande individuella korrelation är visserligen totalt sett relativt låg, men inom de enskilda anstaltstyperna går korrelationerna oftast i förväntad riktning och kan vara ganska höga.

Genom att de ekologiska korrelationerna begränsar analysen till att gälla hur en beroende variabel samvarierar med en annan oberoende variabel, kan analysen således inte fördjupas. Denna analysnivå upplever jag som otillfredsställande. Vi ska därför övergå till en multivariat analys där de typer av variabler som presenteras i detta avsnitt används som inskjutna variabler i en korstabulering mot tid på anstalt. En sådan multivariat analys torde bättre besvara frågan under vilka betingelser en prisonisering uppträder.

15.3.3 *Prövning av olika förklaringsmodeller medelst en multivariat analys*

Vi ska således i detta avsnitt i form av en multivariat analys undersöka huruvida vissa faktorer påverkar prisoniseringsprocessen. Olika bakgrundsvariabler, depriveringsvariabler och interaktionsvariabler kommer att konstanthållas i en analys där de olika kriminalitetsmått korreleras mot tid tillbringad på samma anstaltstyp. Genom att använda dessa faktorer som inskjutna variabler hoppas vi kunna få en uppfattning om under vilka betingelser en kriminaliseringsprocess påskyndas eller fördröjs.

15.3.3.1 *Personliga bakgrundsvariabler*

Eftersom vi tidigare analyserat de kriminella bakgrundsfaktorerna i en multivariat analys (se avsnitt 15.2.2.2.) ska vi här främst behandla personliga och andra sociala bakgrundsvariabler. Vi ska först undersöka individuella samband mellan bakgrundsvariablerna och kriminalitetsindexen och sedan i en multivariat analys konstanthålla dem för att pröva deras eventuella differentiella effekt vad gäller prisonisering. Kön, ålder, födelseort, utbildning, civilstånd, subjektiv klasstillhörighet och partisympatier kommer närmast att behandlas. Som ytterligare ett exempel på kriminell bakgrundsvariabel kommer även brottstyp att studeras.

Kön:

Vår hypotes är att *kvinnorna* i minst lika hög grad som männen utvecklar kriminella subkulturer på anstalten. Enligt tidigare undersökningar, som dock baserar sig på studiet av endast en anstalt, skulle kvinnorna inte odla motsvarande asociala värderingar utan istället importera till anstalten värderingar omkring familjeliv, vilka på anstalten skulle utvecklas i s.k. homosexuella subkulturer.¹⁾ I denna komparativa studie har vi dock tidigare kunnat konstatera att det inte föreligger några systematiska skillnader mellan kvinnor och män vad gäller olika mått på kriminella värderingar. Korrelationer mellan kön och kriminalitetsindexen är också låga och pekar åt olika håll.²⁾

Men även om kvinnorna ligger lika högt som männen på kriminalitets-

¹⁾ *Wards & Kassebaum* (1965) och *Giallombardo* (1966).

²⁾ Produkt-momentkorrelationer, vilka i och för sig är mindre lämpliga vid dikotoma variabler som kön, visar totalt $r = .12$ vid argot och $.08$ vid solidaritet varvid männen har högre poäng, men tecknet blir det motsatta vid KKK $r = -.07$.

variablerna, skulle ändå en differentiell effekt av kön kunna göra sig gällande vid en kriminaliseringsprocess inom anstalten. Då kön konstanthålles i en multivariat analys visar sig emellertid könseffekten vara mycket svag. Vid användande av Colemans beräkningssätt blir könsparametern genomgående mycket låg.¹⁾ Kvinnorna tycks dominera lika ofta som männen, men koefficienterna är inte särskilt stabila, vilket bl.a. framkommer vid applicerande av olika snitt på den beroende variabeln.²⁾

Det bör dock påpekas att interaktionseffekter kan konstateras i vissa sammanhang, vilka tar sig uttryck i relativt höga interaktionskoefficienter vid användande av Galtungs multivariata analys. Vi återkommer här till vid relevanta variabelkonstellationer.

Alder:

Åldersvariabeln kan förväntas ha stor betydelse såväl teoretiskt som praktiskt. Spridningen på denna variabel är dessutom stor över de olika anstaltstyperna. Vår hypotes är att *de yngre* kriminaliseras minst lika mycket som de äldre.

Totalt sett är det en positiv korrelation mellan ålder och argot, medan sambandet är negativt mellan ålder och KKK resp. solidaritet. Tecknen blir således desamma vid de individuella och de ekologiska korrelationerna, men koefficienterna för de individuella sambanden blir väsentligt lägre. Inom de olika anstaltstyperna gäller att ju *yngre* de intagna är desto mer kriminell inställning har de. Detta förhållande gäller även vid argot med undantag av kvinnliga ungdomsvårdsskolor, där sambandet är det motsatta. I övrigt förekommer endast två undantag från denna regel och det gäller kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskolor vid KKK. De starkaste ålderssambanden kan genomgående iakttas vid kvinnofängelset.

På grund av den stora spridningen på åldersvariabeln har vid den multivariabla analysen inte ett enhetligt snitt kunnat läggas vid samtliga anstaltstyper, vilket försvårar totala jämförelser.³⁾ En sammanställning över ett hundratal frågor visar totalt fler samband i förväntad riktning och även högre samband enligt gamma för den *äldre* än för den *yngre* gruppen. Tendensen är densamma inom varje anstaltstyp med undantag av manlig ungdomsvårdsskola, där antalet samband i förväntad riktning är fler och sambanden högre bland de yngre. Samma trender kan iakttas vid sammanräkning av antal signifikanta samband i förväntad riktning enligt X^2 .

Diagram 15:6 visar effekten av ålder på de tre kriminalitetsindexen vid en

¹⁾ Det förefaller som om männen oftare dominerade vid KKK och kvinnorna vid argot och solidaritet, vilket kan förefalla något förvånande med tanke på de ovan angivna korrelationernas riktning.

²⁾ Tecknet kan t.o.m. förändras vid olika snitt: vid KKK med 4-12 som höggrupp dominerar vid konstanthållande av tid kvar männen ($a_2 .02$) men vid en mer extrem höggrupp med 6-12 poäng framträder istället kvinnorna ($a_2 .08$). Vid andra undersökningsfallet märks samma effekt där med en än mer extrem höggrupp på 8-12 poäng könsparametern ger ett högre värde för kvinnorna ($a_2 .11$).

³⁾ Snittet har lagts så nära medianen som möjligt. Vid ungdomsvårdsskola efter 18 år, ungdomsfängelse 19, fängelse 26 och internering efter 35 år.

— Hög ålder
 --- Låg ålder
 (uv 18/19, uf 19/20, f 26/27, int 35/36 år)

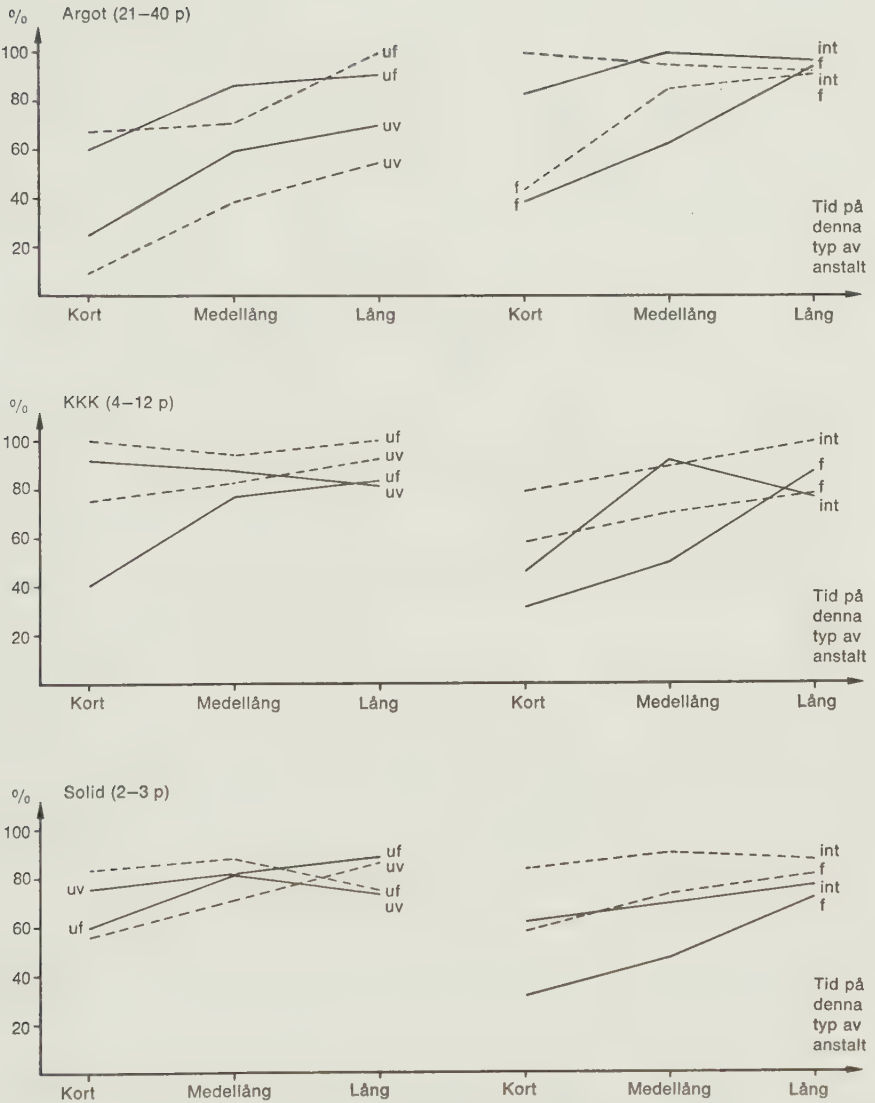

Diagram 15:6 Effekt av påföljd, ålder och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet; t

korstabulering mot anstaltstid och konstanthållande av de olika anstaltstyperna. Trots varierande snitt på den konstanthållna variabeln har även en Coleman-analys utförts som bygger på ett konstanthållande av påföljd och kön.¹⁾ Vid *argot-kunskap* ges ett visst utslag för hög ålder (a_2 .05 vid påföljds- och .10 vid könsindelning). Såväl de yngre som de äldre ökar dock sin andel av hög argot med avtjänad tid och detta gäller vid båda påföljdstyperna samt bägge könen. För varje enskild anstaltstyp går sambandet också i förväntad riktning för såväl de yngre som de äldre, med undantag av de yngre internerade som ligger vid "taket".

Vid KKK dominerar i Coleman-analysen istället låg ålder (a_2 .10 resp. .17). Enligt Coleman-diagrammet ökar samtliga påföljdsgrupper med avtjänad tid men ökningstakten växlar. Ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelsegrupperna ligger ursprungligen på en högre nivå och här förmärks en lägre ökningstakt bland de äldre. För fängelse sker det en kraftig ökning bland de äldre (från 31 % till 88 % i gruppen hög KKK), medan ökningen för de yngre är mindre påtaglig (58 % till 78 %). Vid uppdelningen efter kön framkommer tydligt huruvida de yngre börjar på en högre nivå hos både män och kvinnor medan åldersgrupperna för båda könen strålar samman vid lång avtjänad tid. Enligt diagram 15:6 går sambanden i förväntad riktning också vid anstaltstyperna både bland de yngre och de äldre med undantag av de äldre vid manlig ungdomsvårdsskola och de yngre vid manligt ungdomsfängelse.

Vid *solidaritet* framträder också en effekt av låg ålder (a_2 .08 resp. .12). Coleman-diagrammet visar även här en ökning för båda påföljdsgrupperna och bägge könen. För de enskilda anstaltstyperna går sambanden i förväntad riktning med samma undantag som vid KKK.

Ålderssambanden kan sammanfattas på följande sätt. Totalt och inom de olika anstaltstyperna gäller att ju yngre de intagna är desto mer kriminell inställning har de. Prisoniseringseffekterna är dock något kraftigare inom de äldre grupperna. Vid Coleman-analysen får vi olika utslag av ålder vid de olika kriminalitetsindexen, hög ålder dominerar vid argot och låg ålder vid KKK och solidaritet. Det för denna analys intressanta resultatet är emellertid att såväl de yngre som de äldre ökar sina kriminalitetsandelar med tid på anstalt. Detta gäller olika påföljder och både män och kvinnor. Åldersfaktorn kan således knappast sägas förklara prisoniseringsprocessen.

Födelseort

En tänkbar hypotes vore att intagna uppvuxna i storstäder i högre grad skulle importera kriminella värderingar till anstalten. Det föreligger också vissa

¹⁾ Vid Coleman-analysen har den sedvanliga definitionen av högrupp på kriminalitetsvariablerna använts (argot:31–40 poäng, KKK 4–12 poäng och solidaritet 3 poäng). Vid diagram 15:6 har en vidare definition använts på högrupp vid argot (21–40) och solidaritet (2–3 poäng) för att erhålla en bättre spridning för de enskilda anstaltstyperna. Trenderna är dock oftast tydligare vid klara högrupper. Genom att åldern har olika effekt vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse blir resultatet också något olika vid Coleman-analys, där dessa är sammanslagna, och vid här återgivet diagram, där de separerats.

samband mellan födelseort och de tre kriminalitetsindexen. Totalt gäller att födelseort i storstad ger högre kriminalitetspoäng. Vid argot är korrelationerna relativt höga även inom de olika anstaltstyperna, medan det vid KKK blir en hög koefficient endast för manligt fängelse och vid solidaritet genomgående låga koefficienter, ehuru alla pekar i samma riktning. Den höga ekologiska korrelationen vid solidaritet får således inget stöd i de individuella korrelationerna, medan den nästan obefintliga ekologiska korrelationen vid argot blir av viss storleksordning vid den individuella korrelationen.

Födelseort har även konstanthållits i en multivariat analys för ett trettiootal frågor. En sammanställning av dessa visar inte någon skillnad mellan höggrupp (födelseort i Stockholm, Göteborg och Malmö) och låggrupp (övriga Sverige) vad gäller antal samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen, men den ger däremot fler signifikanta samband i låggruppen. Några systematiska skillnader mellan de olika anstaltstyperna kan inte iaktas.¹⁾

Vid argot-kunskap går sambanden för samtliga anstaltstyper i såväl låg- som höggrupp i förväntad riktning med undantag av internering. Totalt exkl. internering, blir sambanden lika höga i låg- som höggruppen (γ .60 resp. .61). Vid KKK går samtliga samband i låggruppen i förväntad riktning men i höggruppen gäller detta ej ungdomsvårdsskolor och internering (.37 resp. .16). För solidaritet går samtliga samband i förväntad riktning med undantag av manliga ungdomsvårdsskolor i höggruppen och totalt är sambandet endast något högre i låggruppen (.32 resp. .25).

Födelseort tycks således ej heller vara någon förklaring till prisonisering. Det finns visserligen samband mellan att vara född i storstad och hög andel på kriminalitetsindexen men oavsett födelseort ökar kriminalitet med anstaltstid vid de olika anstaltstyperna.

Utbildning:

En annan hypotes vore att den kriminella inläringen fungerade som ett alternativ till den legitima utbildningen och kriminaliseringen skulle då bli starkare för de sämre utbildade. Totalt är det också ett samband mellan låg skolutbildning och hög kriminalitetspoäng på de tre indexen men korrelationerna är ganska låga (ej signifikanta för KKK och solidaritet). De ekologiska korrelationerna har inte stöd i motsvarande individuella. Beträffande de olika anstaltstyperna uppträder genomgående samma tendens för argot, men endast i nämnvärd grad vid manligt ungdomsfängelse och internering för KKK och en motsatt tendens kan iaktas vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och kvinnligt fängelse, medan för solidaritet en motsatt tendens föreligger vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och manligt fängelse. De högsta sambanden ges vid manligt ungdomsfängelse.

Då utbildningsvariabeln dikotomiseras och införs i tidsanalysen, visar en

¹⁾ Det är fler samband i förväntad riktning i låggruppen vid kvinnofängelset, manlig ungdomsvårdsskola och i någon mån internering. Att de båda måtten kan ge olika resultat illustreras väl av kvinnlig ungdomsvårdsskola där antalet samband enligt gamma är fler i höggruppen men antalet signifikanta samband enligt X^2 är fler i låggruppen.

— Hög utbildning
 - - - Låg utbildning

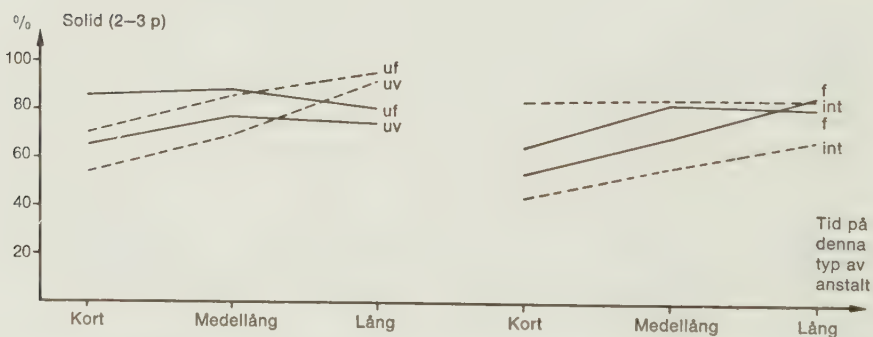
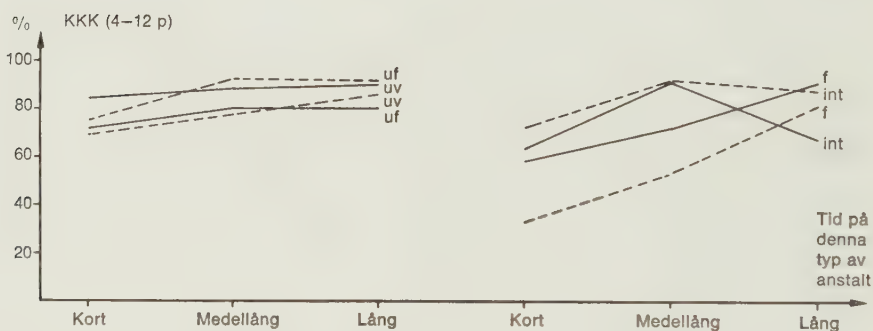
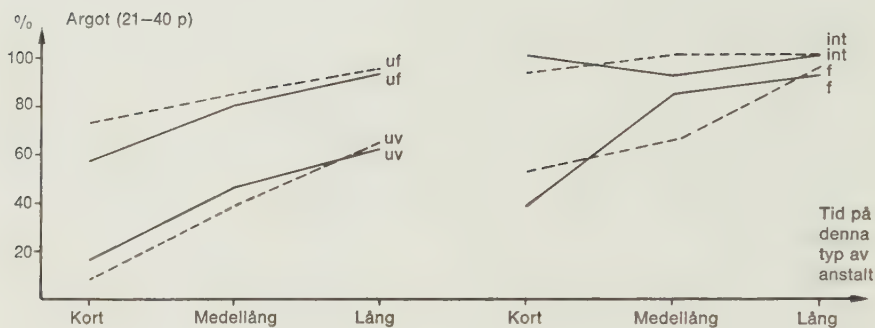

Diagram 15:7 Effekt av påföljd, utbildning och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet;¹

genomgång av ett trettiotal frågor att det är mycket liten skillnad mellan de olika utbildningsgrupperna. Det är dock totalt och inom varje anstaltstyp, med undantag av kvinnlig ungdomsvårdsskola, något fler samband i förväntad riktning för de sämre utbildade (högst 8 klasser folkskola). För kvinnliga ungdomsvårdsskolelever föreligger en motsatt tendens att de bättre utbildade i högre grad kriminaliseras.

Diagram 15:7 visar de procentuella fördelningarna på kriminalitetsindexen med konstanthållande av påföljd. Det visar ej några större differentiella effekter av utbildning på kriminalisering. För argot-kunskap tycks utbildningen knappast spela någon roll — såväl totalt som inom anstaltstyperna är exempelvis gammakoefficienterna lika höga för de lågt resp. de högt utbildade. Vid kriminella attityder och solidaritet är dock sambanden något högre för de sämre utbildade; detta gäller emellertid inte kvinnorna vare sig vid fängelse eller ungdomsvårdsskolor. För männen tycks således kriminaliseringstakten vara något högre bland de sämre utbildade medan för kvinnorna, speciellt på ungdomsvårdsskola, de bättre utbildade i högre grad tycks socialiseras till anstaltens kriminella subkultur.

Civilstånd: En tänkbar hypotes vore att de ogifta i högre grad kriminaliserades på anstalt därför att de i större utsträckning hade intagna som referensgrupp medan de gifta i större utsträckning hade s.k. laglydiga till referensgrupp. Ett dylikt samband kan dock endast iakttas för de internerade beträffande samtliga kriminalitetsindex och även här är korrelationerna låga. Vid argot gäller sambandet också manligt fängelse. Motsatt samband kan konstateras vid manligt ungdomsfängelse och kvinnligt fängelse, och dessa korrelationer är samtidigt de högsta. En tänkbar förklaring till det omvända sambandet skulle kunna vara att de gifta har sina partners på andra anstalter, vilket torde gälla många av de kvinnliga fångarna, och att sålunda identifikationen med de icke-laglydiga istället förstärks. Multivariat analys omöjliggörs av att andelen som är gift eller sammanboende är så liten. Totalt gäller detta endast var tionde intagen varför dessa grupper i MVA blir alltför små. Någon entydig effekt av civilstånd på prisonisering kan således ej iakttas.

Ytterligare två sociala bakgrundsvariabler ska omnämnas, ehuru multivariat analys inte har företagits.

Subjektiv klassstillhörighet: Individuellt erhåller vi positiva korrelationer mellan höga poäng på de tre kriminalitetsindexen och identifikation med ingen klass alls resp. lägre än arbetarklassen. Sambanden är högre vid KKK och solidaritet än vid argot, ehuru de långt ifrån är så höga som motsvarande ekologiska korrelationer. Dessa samband kan konstateras inom samtliga anstaltstyper med undantag av internering vid argot och solidaritet. Korrelationerna är speciellt höga vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och kvinnligt fängelse. Det kan erinras om att vi tidigare funnit mer av vänstersympatier bland kvinnorna än männen. (Vid KKK uppgår dessa korrelationer till .59 resp. .40 och vid solidaritet till .30 resp. .44 medan de vid argot stannar vid .18 resp. .26).

Partisympatier: Totalt är det låga positiva samband mellan kriminell inställning och sympatier med vänsterpartier. Sambandet är högre vid KKK än vid argot och solidaritet. Samma tendenser kan iakttas inom de olika anstalts-

typerna med undantag av manligt fängelse vid argot samt manlig ungdomsvårdsskola och internering vid solidaritet, vilka dock uppvisar obetydliga korrelationer. De högsta sambanden kan åter konstateras vid de kvinnliga anstalterna samt delvis manligt ungdomsfängelse.

De *kriminella bakgrundsfaktorerna* har tidigare behandlats i en multivariat analys i avsnittet 15.2.2.2. Vid konstanthållande av variabler som antal anstallanden, antal domar, antal återtagningar och kriminell karriär utanför anstalten framkom en kriminalisering i såväl låg- som höggrupp. Höggrupperna startade vid kort avtjänad tid ofta på en högre nivå men ökade ändå sin andel av hög kriminalitet minst lika mycket som låggrupperna. En annan kriminell bakgrundsvariabel, som inte direkt mäter belastning, ska behandlas i detta sammanhang, nämligen brottstyp.

Brottstyp:

Ett antagande vore att förmögenhetsbrottslingarna i högre grad än de övriga brottslingskategorierna levde upp till normerna i den kriminella subkulturen och även i högre grad kriminaliserades på anstalt. En teori med annan innebörd har dock lanserats av *Irwin & Cressey* (1964), vilka menar att i de intagnas kultur bör man skilja mellan "thief subculture" (eller "criminal culture") och "convict subculture" (eller "prison subculture"). Tjuven skulle vara orienterad mera mot en allmän kriminell kod än mot fångkoden. Han skulle vara mindre intresserad av att få hög status i fängelset (s. 237), ehuru han ändå kan åtnjuta hög prestige i egenskap av bra tjuv (s. 234).

En fråga i formuläret gällde orsak till senaste frihetsberövandet och för denna analys har svaren grupperats i förmögenhetsbrott och övriga brott eller asociala indikatorer.¹⁾ En sammanställning över ett trettiotal frågor från den multivariata analysen visar något fler samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen och även fler signifikanta samband i gruppen som anstaltsplacerats för övriga brott. Detta gäller såväl totalt som inom de olika anstaltstyperna.

Vid *argot-kunskap* erhålls i Coleman-analysen enligt *diagram 15:8* ett utslag för förmögenhetsbrott (a_2 .09 vid påföljds- och .12 vid könsindelningen) beroende på att dessa grupper genomgående ligger på en något högre nivå än övriga brott. De senare ökar emellertid sin andel av hög argot minst lika mycket som de förra. De kvinnliga förmögenhetsbrottslingarna ökar sin kriminalitetsandel speciellt kraftigt från medellång till lång avtjänad tid (från 14 % till 100 %), vilket även framkommer i mycket höga gammakorrelationer för dessa grupper. Totalt (exkl. internering) är gammakoefficienten något lägre för förmögenhetsbrott än för övriga brott (.49 resp. .64).

Vid *KKK* ger Coleman-analysen en mycket svag effekt av brottsparametern

¹⁾ Kategorin förmögenhetsbrott bygger på en sammanslagning av svaren "stöld, häleri, inbrott, egenmäktigt förfarande" och "bedrägeri, förskingring, förfalskning". Till övriga brott räknas våldsbrott, sexualbrott, narkotikabrott, rattfylleri och andra specialbrott samt de asociala indikatorerna (speciellt för ungdomsvårdsskolelever). Klassificeringen byggs på frågan J 69; för de ursprungliga svarsfördelningarna se tabell 6:5.

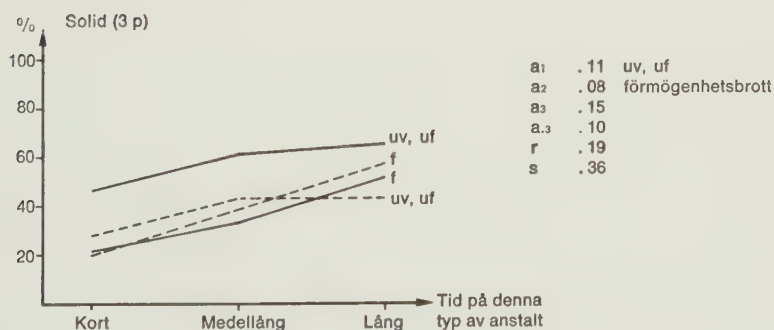
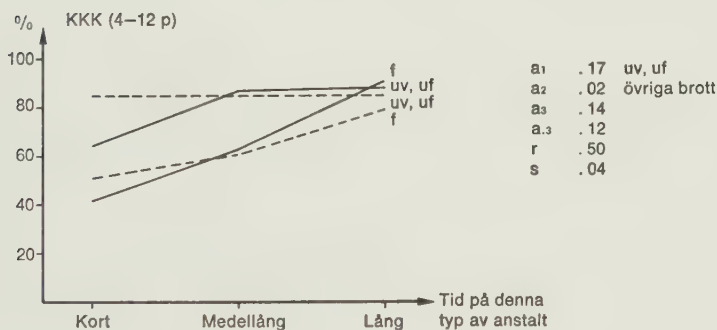
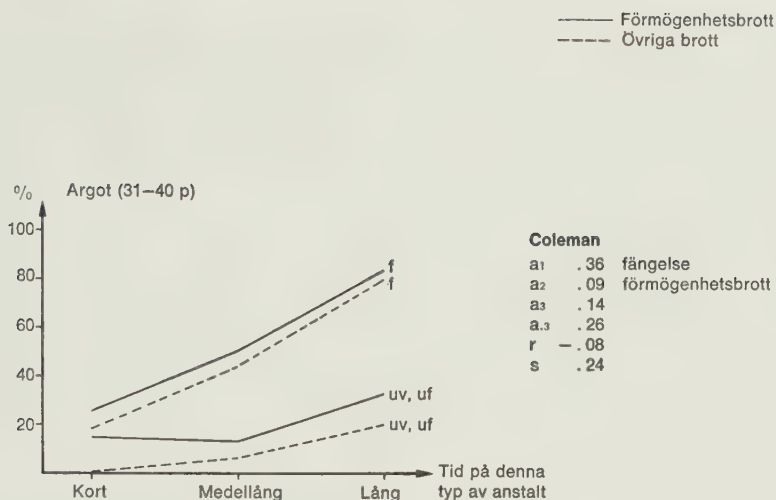

Diagram 15:8 Effekt av påföljd, brottstyp och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter); t

men nu med övervikt åt andra brott (.02 resp. .03). Resultatet förklaras av att övriga brottslingar ligger på en högre nivå vid kort avtjänad tid, men förmögenhetsbrottslingarna ökar kraftigare och har redan vid medellång tid kommit upp till samma nivå som övriga brottslingar. Gammakoefficienterna är också högre för förmögenhetsbrottslingarna både totalt exkl. internering (.52 resp. .23) och inom varje anstaltstyp (åter är värdena för kvinnorna speciellt höga, 1.0 vid ungdomsvårdsskola och .79 vid fängelse).

Vid *solidaritet* slutligen dominerar förmögenhetsbrotten svagt (a_2 .08 resp. .003). För gruppen ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelseelever ligger kurvorna för förmögenhetsbrott klart högre vid samtliga punkter på tidsaxeln, medan övriga brott delvis ligger något högre vid fängelse. Vid könsindelningen ligger kurvan för förmögenhetsbrott något högre för männen, medan övriga brott ligger något högre för kvinnorna. Gammakoefficienterna ger samma resultat totalt exkl. internering (.32 resp. .31), men värdena varierar inom anstaltstyperna.

Det förefaller således knappast som om förmögenhetsbrottslingarna vare sig i högre grad skulle importera kriminella värderingar till anstalten eller i högre grad kriminaliseras på anstalt. Brottsstyp tycks således inte heller ha någon större differentiell effekt på prisonisering.

Sammanfattningsvis kan således sägas att av de behandlade bakgrundsvariablerna har några samvarierat med kriminalitetsindexen, t.ex. ålder, medan andra haft ringa effekt, t.ex. kön. I något fall har vi också kunnat konstatera en viss differentiell effekt i tidsanalysen såsom för ålder. Genomgående gäller dock att en prisonisering framkommit, oavsett påföljd, kön eller andra bakgrundsvariabler. Antingen man tillhör de yngre eller de äldre bland de intagna på anstalten, är född i storstad eller på landsbygd, har lägre eller högre skolutbildning, är intagen för förmögenhetsbrott eller andra brott, antingen man är man eller kvinna, intagen vid ungdomsvårdsskolor och ungdomsfängelse eller fängelse, tycks man undergå en viss kriminalisering på anstalt.

15.3.3.2 Depriveringsvariabler

Vi har tidigare utvecklat Sykes depriveringshypotes och vi ska i detta avsnitt undersöka om teorin får stöd i föreliggande material. Det bör inledningsvis påpekas att bortsett från Clines försök att empiriskt testa hypotesen, vilket redogjorts för i avsnittet om ekologiska korrelationer, har denna teori av dess upphovsman och andra författare endast behandlats på ett teoretiskt plan. Givetvis har teorin utvecklats utifrån gjorda observationer på fängelser men andra försök synes inte ha gjorts att med hårddata verifiera teorin.

Som mått på deprivering har liksom tidigare använts de intagnas svar på vissa intervjufrågor snarare än s.k. objektiva fakta om anstalten. Jag utgår härvid ifrån att de intagnas svar är lika tillförlitliga som andra motsvarande uppgifter men framförallt att de som en spegel av de intagnas egna upplevelser av ett lidande på anstalten just i sin subjektivitet är väl så relevanta.

Helt allmänt bör framhållas att det är föga överensstämmelse mellan de ekologiska och de individuella korrelationerna för depriveringsvariablerna och kriminalitetsindexen. Vid argot-kunskap byter korrelationerna ofta tecken och

vid KKK och solidaritet blir de ofta väsentligt lägre eller högre.

Individuella korrelationer har studerats medelst ett dussintal depriveringsfrågor. I allmänhet visar dessa ett positivt samband mellan *hög deprivering* och hög kriminalitet enligt gängse index. Totalt sett föreligger relativt höga produkt-momentkorrelationer mellan de tre kriminalitetsindexen och vissa depriveringsfrågor såsom index för missanpassning, neurotiska reaktioner på anstalten och den allmänna trivselfrågan. Dessa korrelationer går i samma riktning även inom de olika anstaltstyperna och är genomgående relativt höga. Undantagen återfinns vid kvinnlig ungdomsvårdsskola eller kvinnligt fängelse.

Frågor om de intagna fått hjälp eller tagit skada på anstalten korrelerar också genomgående ganska högt med kriminalitetsindexen, ehuru de totala korrelationerna är låga för KKK och solidaritet. Åter är det kvinnorna som kan avvika från mönstret hög kriminalitet och ingen hjälp resp. stor skada. Demokratifrågan visar däremot endast en svag samvariation mellan svaret ingenting att säga till om och hög kriminalitet, och sambandet gäller främst manligt ungdomsfängelse och kvinnlig ungdomsvårdsskola samt delvis manlig ungdomsvårdsskola; motsatta samband kan spåras vid fängelse och internering. Besöksfrågan visar viss samvariation mellan inga besök och kriminell inställning, men det föreligger flera undantag från detta mönster, speciellt vid kvinnligt fängelse och internering. För några depriveringsfrågor föreligger endast korrelationer med argot; dessa visar samband mellan hög argot-kunskap och att knarka på anstalt, att få många disciplinära straff, att ha gjort många rymningsförsök¹⁾ samt uppfattningen att de flesta skulle ta chansen att rymma om tillfälle gavs.

Tolkningen av de positiva sambanden mellan deprivering och kriminalitet är dock inte självklar. Man kan inte utan vidare hävda att sambandet betyder att hög deprivering leder till hög kriminalitet. En sådan orsaksförklaring skulle krävas för att man skulle kunna påstå att depriveringsteorin fått stöd. Men korrelationen säger givetvis inget om vilken som är den oberoende variabeln. Det skulle kunna tänkas att en mer kriminell inställning ledde till en högre grad av uppgivet lidande på anstalten. En annan möjlighet vore att de båda variabelkonstellationerna ska ses som uttryck för samma underliggande dimension. Frågor som huruvida de intagna brukar narkotika på anstalten eller försöker rymma från anstalten kan exempelvis ses som uttryck för en asocial inställning som i hög grad är besläktad med den orientering som mäts med de olika kriminalitetsindexen. Däremot förefaller frågorna angående trivsel, missanpassning, neurotiska reaktioner, besök och hur många av de andra som skulle ta chansen att rymma att mäta en klarare depriveringsdimension.

Låt oss så övergå till att undersöka om några av dessa mer rena depriveringsvariabler har en differentiell effekt beträffande prisonisering. Enligt depriveringsteorin skulle vi förvänta att de intagna som upplever ett större lidande på anstalten i högre grad skulle prisoniseras under anstaltstiden.

1) Detta gäller dock endast vid första tillfället. Vid det andra föreligger motstridiga tendenser vid argot medan KKK och solidaritet istället visar samband med tendensen att icke rymma; vid kvinnlig ungdomsvårdsskola är de negativa korrelationerna speciellt höga (.31 resp. .37).

Missanpassning:

En klar depriveringsvariabel utgörs av ett missanpassningsindex, som är konstruerat utifrån antal ogillanden på en seriefråga om vad som upplevs som svårt på anstalten. Höggruppen består av dem som fått 12—16 poäng på detta index. Variabeln har konstanthållits i tidsanalysen för ett trettioital frågor. Några större skillnader mellan hög- och låggrupp framkommer inte. En sammanställning över tidssambanden i de båda grupperna visar totalt dock något fler samband i förväntad riktning (enligt gamma) och något fler signifikanta samband (enligt X^2) enligt prisoniseringsprocessen i *den låga depriveringsgruppen*. Denna tendens framkommer speciellt vid manlig ungdomsvårdsskola och manligt fängelse. Vid de tre kriminalitetsindexen är gamma genomgående också något högre i låggrupperna totalt (exkl. internering).¹⁾

Coleman-analysen ger enligt *diagram 15:9* utslag för hög missanpassning vid samtliga kriminalitetsindex. Vid påföljdsindelningen blir a_2 -parametrarna vid argot .06, vid KKK .09 och vid solidaritet .03 (vid könsindelning blir koefficienten något högre vid argot men försvinner nästan helt vid KKK och solidaritet). Men låggrupperna ökar sina kriminalitetsandelar minst lika mycket som höggrupperna över avtjänad anstaltstid. Vid argot följs kurvorna relativt parallellt men med höggruppen på en något högre nivå (den högre koefficienten vid könsindelningen beror på att höggruppen för kvinnorna ligger på mycket hög nivå vid medellång tid), vid KKK börjar låggruppen för fängelses del på lägre nivå och ökningen blir här väsentligt större för låggruppen, medan solidaritetsindex uppvisar motstridiga tendenser för de båda påföljdsgrupperna, med höggruppen för fängelse på genomsnittligt högre nivå och med motsvarande för ungdomsvårdsskole- och ungdomsfängelsegruppen på lägre nivå.

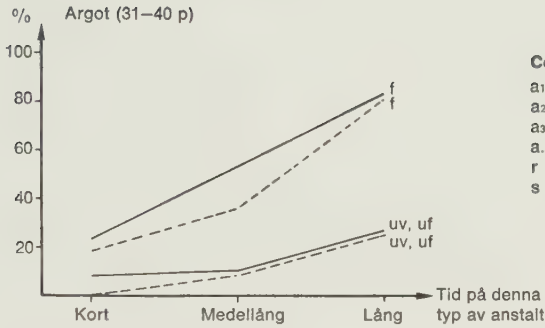
Det kan således konkluderas att Coleman-analysen ger utslag för hög missanpassning, vilket också vid en enkel korrelation visar samband med kriminalitetsmått. Diagrammen visar däremot snarast en större ökning för kriminalitet mot anstaltstid i låggruppen, vilket också överensstämmer med att gammakoefficienterna gav något högre värden i dessa grupper.

Trivsel:

Likartade resultat erhålls med trivselfrågan som mått på deprivering. Höggruppen utgörs här av dem som svarat att de trivs dåligt på anstalten. Totalt finner vi här något fler skillnader men framförallt klart fler signifikanta samband i *låggruppen*. Denna tendens framträder än tydligare inom de enskilda anstaltstyperna och då alldeles speciellt vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och manligt ungdomsfängelse; internering utgör enda undantaget. För samtliga kriminalitetsindex uppvisar också låggrupperna totalt högre gammakoefficien-

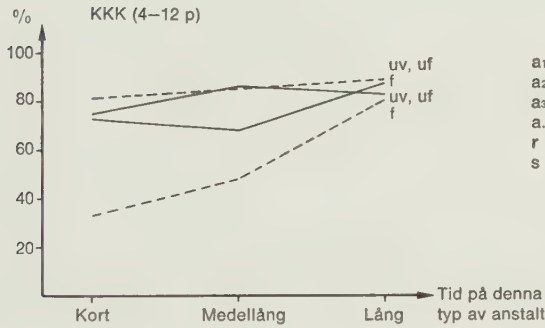
¹⁾ Gammakoefficienterna är för låg- och höggrupper totalt exkl. internering vid argot .65 resp. .51, vid KKK .36 resp. .26 och vid solidaritet .44 resp. .22. Inom anstaltstyperna är denna tendens klarast vid manlig ungdomsvårdsskola.

— Hög missanpassning
 - - - Låg missanpassning

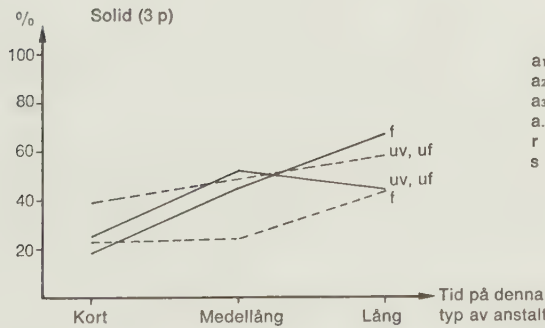

Coleman

a_1 .36 fängelse
 a_2 .06 hög missanp.
 a_3 .15
 $a_{.3}$.27
 r -.09
 s .25

a_1 .18 uv, uf
 a_2 .09 hög missanp.
 a_3 .06
 $a_{.3}$.14
 r .52
 s .01

a_1 .08 uv, uf
 a_2 .03 hög missanp.
 a_3 .16
 $a_{.3}$.11
 r .21
 s .42

Diagram 15:9 Effekt av påföljd, missanpassning och avtjänad tid på kriminalitets-indexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter);¹⁾

ter än höggrupperna. Kvinnlig ungdomsvårdsskola och manligt ungdomsfängelse uppvisar t.o.m. relativt höga negativa korrelationer i höggruppen vid KKK och solidaritet, medan låggrupperna har höga positiva samband.

Coleman-analysen ger vid argot-kunskap utslag för dålig trivsel (a_2 .06). Diagrammet utvisar emellertid att de dåliga trivselgrupperna visserligen ligger på högre nivå vid kort och medellång tid men däremot inte vid lång avtjänad tid. Medan således båda trivselgrupperna ökar sina andelar av hög argot med anstaltstid, är ökningen något större för de höga trivselgrupperna. (Vid könsindelning kan vi konstatera att för kvinnorna stiger båda trivselkurvorna brant från kort till medellång tid för att sedan planas ut, medan för männen kurvorna stiger brantare från medellång till lång tid och att den dåliga trivselgruppen genomgående ligger på något högre nivå, vilket inte gäller kvinnorna.)

Vid KKK och solidaritet ger Colemans beräkningssätt ett mycket svagt utslag för god trivsel (a_2 .01 resp. .03) men här blir också ökningen genomsnittligt något större för de goda trivselgrupperna, ehuru skillnaderna är ganska små.

Med de båda undersökta variablerna har således depriveringshypotesen inte fått något stöd. Eftersom resultaten är överraskande mot bakgrund av teori-bildningen på området, ska vi mer summariskt undersöka ytterligare några variabler. En sådan testning kan vara så mycket mer befogad som det kan hävdas att det är svårt att operationalisera depriveringsvariabeln.

Skada av anstaltsvistelsen: Man kan anta att intagna som upplever att de tar skada av anstaltsvistelsen i högre grad upplever anstalten som alstrande frustration och deprivering. De intagna som svarat att de tagit stor skada har fått bilda höggrupp, medan svarskategorierna någon+ingen skada utgör låggrupp. Vid en sammanställning av ett trettioital frågor visar de flesta frågorna samband med anstaltstid i förväntad riktning inom såväl hög- som låggrupp, både totalt och inom anstaltstyperna. Totalt (exkl. internering) är det knappast någon skillnad mellan antal samband i förväntad riktning men antalet signifikanta samband är fler i *låggruppen*. Denna tendens är speciellt markerad vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och manligt fängelse. Som undantag från mönstret framträder internering vid antal samband och manlig ungdomsvårdsskola och manligt ungdomsfängelse vid antal signifikanta samband. För de tre kriminalitetsindexen är skillnaden i gamma mellan låg- och höggrupp totalt sett högst vid argot. Kvinnlig ungdomsvårdsskola visar lika höga negativa korrelationer i höggruppen som positiva i låggruppen vid KKK och solidaritet. Det sker således en lika höggradig prisonisering bland intagna som upplever liten som stor skada av anstaltsvistelsen, och den skillnad som framkommer tyder snarast på en högre grad av kriminalisering i den låga depriveringsgruppen; det senare gäller i speciellt hög grad de kvinnliga ungdomsvårdsskoleeleverna.

Andelen som skulle rymma: I den mån de intagna bedömer sannolikheten som stor att många skulle rymma om tillfälle uppstod, kan man anta att de också bedömer anstaltens depriveringstryck som stort. Höggruppen utgörs av dem som svarat att alla eller de flesta skulle rymma. Vi finner här samma tendens i den multivariata analysen. Det är fler samband och speciellt fler

signifikanta samband i *låggruppen*; detta gäller totalt exkl. internering och i än högre grad inom de enskilda anstaltstyperna. För de tre kriminalitetsindexen gäller också att korrelationerna är högre totalt inom *låggrupperna*.

Besök: Social deprivering har ytterligare mätts med frågan om de intagna fått mottaga besök på anstalten, och svaren har dikotomiserats så att *höggruppen* innebär att de intagna inte fått några besök. En sammanställning över ett trettiootal frågor visar knappast några systematiska skillnader mellan *hög-* och *låggrupperna*.¹⁾ För de tre kriminalitetsindexen uppvisar gamma-koefficienterna dock något högre värden i *låggrupperna* totalt sett.

Samtliga här använda mått på deprivering har i den multivariata analysen visat att prisonisering sker såväl bland de mindre som de mer depriverade. Kriminaliseringshastigheten är dock vid samtliga mått något starkare för de mindre depriverade. Depriveringsteorin invalidiseras av dessa data.

15.3.3.3 Interaktionsvariabler

En möjlighet att testa huruvida de intagnas subkultur importeras till anstalten eller utvecklas inom anstalten är att undersöka olika interaktionsvariablers inverkan på kriminalitetsvariablerna. I den mån interaktion mellan intagna samvarierar med kriminell inställning, torde detta stödja ett antagande om att kriminella attityder utvecklas och sprids inom anstalten. Man kan givetvis inte från ett sådant samband sluta sig till att de kriminella attityderna helt skulle uppstå inom anstalten men man torde kunna hävda att de *förstärks* inom de intagnas kollektiv.

I kapitel 7 angående det informella sociala systemet framhölls att flera författare hävdade att det skulle förekomma en låg grad av interaktion och föga sammanhållning mellan de intagna. Vi kunde emellertid i denna undersökning på samtliga anstaltstyper konstatera en höggradig interaktion och ett utvecklat vänskapssystem mellan de intagna.

Balvig et al (1969, s. 138—140) menade inte bara att interaktionen var låg mellan de ungdomsfängelseelever han studerade utan också att den interaktion som förekom hade låg produktivitet, varmed han menade att den inte skulle visa något samband med olika attitydfrågor. Däremot skulle interaktion med personalen ha hög produktivitet, och dessa korrelationer tolkades så att de intagna influerades mer av personalen än av andra intagna. Motsvarande tendenser har emellertid inte kunnat beläggas i detta material. Jämförelser mellan de båda interaktionsvariablernas produktivitet försvåras visserligen av att fördelningarna är så olika (interaktion med intagna visar en J-formad fördelning,

¹⁾ Totalt (exkl. internering) är det knappast några skillnader mellan *hög-* och *låggrupp* vad gäller antal samband i förväntad riktning eller antal signifikanta samband. Inom de enskilda anstaltstyperna är det dock fler samband i förväntad riktning i *höggruppen* vid kvinnligt fängelse och i någon mån vid manligt ungdomsfängelse och manlig ungdomsvårdsskola men fler samband i *låggruppen* vid kvinnlig ungdomsvårdsskola och internering. Vad gäller antal signifikanta samband märks en högre andel vid manligt ungdomsfängelse och kvinnlig ungdomsvårdsskola i *höggruppen*, medan manligt fängelse har en högre andel i *låggruppen*.

där nästan alla talar flera gånger om dagen med andra intagna, vilket påverkar korrelationernas storlek). Högre korrelationer kan dock konstateras mellan interaktion med intagna och frågor som har relevans för de intagnas subkultur, såsom hur mycket man talar argot, hur man tillbringar sin fritid, hur stor solidaritet man visar med andra intagna, om man rymt från anstalten, knarkat på anstalten, tatuerat sig på anstalten men även vem man vänder sig till vid ett problem. Däremot finner man något högre korrelation mellan interaktion med personal och vissa frågor som mera direkt berör personalen eller s.k. vårdfrågor: om man ser på personalen endast som "plitar", om man anser man fått hjälp eller tagit skada av anstaltsvistelsen, om man bara vill få tiden att gå och även synen på det rättvisa i straff och behandling.

Vi skall inledningsvis granska sambanden mellan några mera rena vänskapsfrågor och gängse kriminalitetsindex. Nästan samtliga korrelationer mellan de olika sociometriskta frågorna och argot-kunskap, KKK och solidaritet går i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen, både totalt och inom de olika anstaltstyperna.¹⁾ Positiva samband mellan mottagna resp. avgivna val och kriminell inställning kan dessutom beläggas vid båda undersöknings-tillfällena. Vänskapsfrågan uppvisar i princip samma mönster som de sociometriskta frågorna.²⁾ Det bör erinras om att samtliga vänskapsfrågor betraktades som känsliga av de intagna (bortfallet var t. ex. högt på de sociometriskta frågorna), varför validiteten i dessa data torde vara lägre än på andra frågor. Korrelationerna skulle kanske varit högre om frågorna ej varit behäftade med mätfel.

Metodiskt kan påpekas att det är dålig överensstämmelse mellan de individuella korrelationerna och de ekologiska. Medan de förra nästan genomgående är positiva, varierade tecknen på de senare och var väl så ofta negativa, samtidigt som de kunde vara mycket höga.

Det råder vidare positiva samband mellan vänskapsfrågorna och anstaltstid. Ju längre man varit på anstalt, mätt med olika tidsindex, desto fler vänner

1) Av 128 korrelationer mellan sociometriskta frågor och kriminalitetsindex vid första tillfället är endast 8 negativa, och samtliga återfinns på ungdomsvårdsskolorna (speciellt vid mottagna ledarval). Korrelationerna är i allmänhet högst vid kvinnligt fängelse och delvis kvinnlig ungdomsvårdsskola. Avgivna val uppvisar ofta högre korrelationer än mottagna val (gäller speciellt ungdomsinstitutionerna mot KKK och solidaritet).

2) Exempel ges nedan på produkt-momentkorrelationer mellan kriminalitetsindex och mottagna val med anstalten som valområde resp. en vänskapsfråga för att illustrera storleksordningen:

<i>Mottagna val (t₁)</i>	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int	Tot.
argot	-.02	.00	.22	.35	.16	.17	.07
KKK	.20	.09	.15	.35	.17	.18	.18
solidaritet	.28	.23	.15	.27	.13	.23	.15
<i>Antal vänner (t₂)</i>							
argot	.36	.15	-.02	.24	.18	.15	-.04
KKK	.12	.27	.12	.48	.11	.24	.25
solidaritet	-.08	.25	.19	.47	.24	.33	.27

har man.¹⁾ Att kriminalitetsindexen uppvisar positiva korrelationer med anstaltstid har vi tidigare visat i tvärsnittsanalysen. Det förhållandet att interaktions- och kriminalitetsvariabler dels interkorrelerar dels var för sig korrelerar med anstaltstid ger i och för sig ett kraftigt stöd åt prisoniseringshypotesen. Vi ska emellertid närmare försöka specificera sambandens natur via en multivariat analys.

De rena interaktionsfrågorna har konstanthållits för ett trettiotal frågor i tidsanalysen och dessa resultat ska först summariskt rapporteras:

Tala med intagna (J 10) ger fler samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen och även fler signifikanta samband inom *höggruppen* (talar flera gånger om dagen med intagna).²⁾ Detta gäller totalt och inom varje påföljd med konstanthållande av kön.

Tala med personal (J 11) visar ingen skillnad vad gäller antal förväntade samband men fler signifikanta samband i *låggruppen* (högst en gång om dagen). Vid de tre kriminalitetsindexen är det totalt (exkl. internering) ingen skillnad i korrelationens storlek vid argot-kunskap, men vid såväl KKK som solidaritet är gamma högre i låggruppen. Kvinnorna har speciellt höga samband i låggruppen.

Tala med vårdare (A 5) och *tala med behandlingspersonal* (A 6) ger på motsvarande sätt fler samband i förväntad riktning och fler signifikanta samband i *låggrupperna*; gammakoefficienterna är likaså högre i låggruppen vid KKK och solidaritet.

Vi kan redan av dessa resultat konstatera en viss effekt av interaktionsvariablerna i tidsanalysen. De intagna som talar oftare med andra intagna resp. talar mindre ofta med personal undergår en snabbare prisonisering. Skillnaderna mellan grupperna är dock inte stora, speciellt inte vid personalfrågorna. Hur ofta man talar med andra intagna har den största differentiella effekten, vilket åter strider mot Balvigs postulat om att denna interaktion skulle ha låg produktivitet.

Denna form av översiktligt studium av sambandens riktning och storlek i hög resp. låg interaktionsgrupp säger oss dock inget närmare om sambandens utseende. Vi vill inte bara veta i vilken riktning grupperna utvecklas över anstaltstiden utan också från vilken nivå de utgår och var de slutar, om grupperna utvecklas parallellt fastän på olika nivåer eller om det förekommer interaktionseffekter.

För att söka belysa dessa problemställningar ska vi mer ingående analysera fyra olika vänskapsfrågor, vilka använts i den multivariata analysen därför att de bedömts som centrala för att beskriva den informella sociala strukturen och som dessutom har jämnare fördelningar än de rena interaktionsfrågorna.

1) Korrelationer mellan här använt mått på anstaltstid och några vänskapsfrågor återges nedan:

	K uv	M uv	M uf	K f	M f	M int
<i>Tid på denna anstaltstyp</i> (t ₁)						
mottagna val	.18	.15	.22	.34	.20	.12
vänner	.13	.23	.27	.22	-.04	.13

2) Genom de mycket sneda fördelningarna på denna fråga består höggruppen av fler individer, vilket kan orsaka ett större antal signifikanta samband inom denna.

Dessa vänskapsfrågor har konstanthållits vid korstabulering av ett relativt stort batteri frågor mot tid på denna anstaltstyp. Vi kommer här som vanligt att koncentrera oss på deras effekt beträffande kriminalitetsindexen.

Mottagna val med anstalten som valområde (J 25, A 9), också kallat status, har vid första tillfället dikotomiserats 0/1—9; vid andra tillfället har såväl samma som olika snitt använts vid olika påföljder (variationen innebar att $uv + uf$ även dikotomiserades 0—1/2—14). Vid en genomgång av ett större antal frågor förekommer det fler samband i förväntad riktning enligt prisoniseringshypotesen i *höggruppen* vid båda tillfällena. Detta gäller framförallt kvinnlig ungdomsvårdsskola, kvinnligt fängelse och internering.

Vid samtliga 12 analyser enligt Coleman (3 kriminalitetsindex, 2 mättillfällen och 2 indelningsgrunder, efter påföljd resp. kön) har a_2 -parametern fått ett värde som innebär att högre antal mottagna val bidrar till att förklara en del av kriminalitetsvariationen.

Som framgår av *diagram 15:10* ligger vid *argot-kunskap* höggruppen genomgående över låggruppen vid fängelse, medan motsatsen gäller ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse. Skillnaderna är emellertid i bägge fallen mycket små. Vid *andra* tillfället ligger höggruppen vid fängelse däremot klart över låggruppen inom samtliga tidsintervall. Vid ungdomsinstitutionerna har den höga statusgruppen en högre andel som har hög argot-kunskap såväl vid kort som vid lång tid, medan linjerna korsar varandra vid medellång tid. A_2 -parametern stiger från första till andra mättillfället från .01 till .12 med olika snitt och .15 med samma snitt. Vid könsindelningen framkommer att kvinnorna ökar mer det första intervallet, medan männen ökar mer det senare, och detta gäller i båda statusgrupperna.¹⁾

Vid *kriminalitetsskalan KKK* ligger höggruppen för både ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och fängelse över låggruppen vid samtliga tidsintervall, med undantag för kort tid då låggruppen för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse faktiskt ligger högst. Man kan vidare lägga märke till hur linjerna konvergerar vid lång tid (50 % skillnad vid kort tid mot mindre än 10 % vid lång tid räknade på samtliga 4 kurvor). Medan låggruppen för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse är relativt stabil (från 86 % till 82 %), sker det en kraftig ökning i motsvarande lågrupp för fängelse (från 35 % till 80 %). Trots att påföljdsparametern är så hög som .18 (där ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse ger utslag) förenas således höggruppen resp. låggruppen för de båda påföljdstyperna vid lång tid.

¹⁾ Vid könsindelning med argot som beroende variabel har vid andra tillfället tidsindelningen dessutom gjorts *dikotom*, istället för som tidigare *trikotom*. Denna förändring påverkar inte a_2 (.19 istället för .18, i båda fallen signifikanta). Tidsparametern blir däremot högre än genomsnittet av de båda tidigare (a_3 blir .22 vid jämförelse av lång tid i relation till kort + medellång tid, vilket är högst signifikant; motsvarande tidvärden var tidigare a_3 .11 och a_3 .17, där a_3 ej är signifikant).

Samma analys har också utförts enligt *Galtungs metod*. Härvid tvingas man spalta upp materialet i två påföljdsgrupper. Interaktionseffekten blir vid ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse .10 och vid fängelse -.08; vid könsindelningen blir den lägre (-.03 för kvinnorna och -.04 för männen). Stuseffekten blir högre vid fängelse än vid ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse (.18 resp. .05) och högre för männen än för kvinnorna (.21 resp. .15). Genomgående blir dock tidseffekten den kraftigaste.

— Hög status
 - - - Låg status

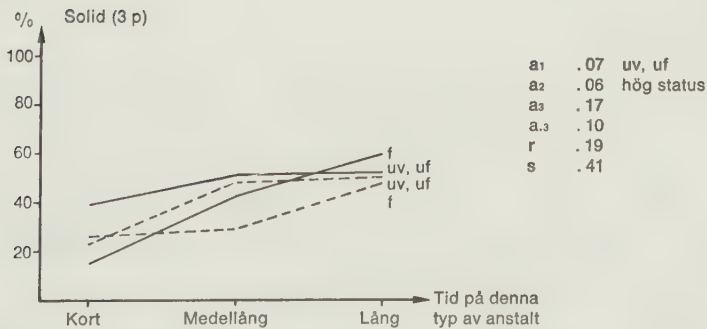
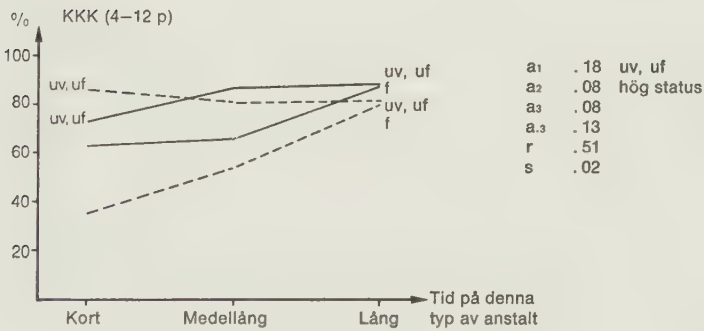
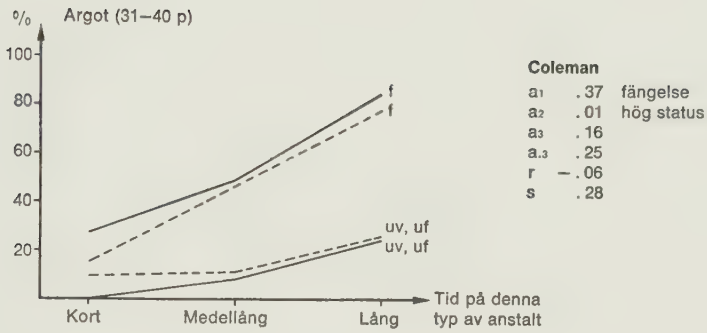

Diagram 15:10 Effekt av påföljd, status (mottagna val) och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter):t

Vid indelning efter kön ligger högrupperna genomgående över lågrupperna. Skillnaderna mellan låg- och högrupp är dock väsentligt större för kvinnornas del. Ehuru könskoefficienten inte får något värde ($a_1 .002$), finns de högsta värdena på kriminella attityder bland kvinnor som fått mottaga val och de lägsta bland kvinnor som ej fått mottaga några val, medan männen intar en intermediär position i både hög- och lågrupp.

Vid *solidaritet* ligger högrupperna för både ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och fängelse högre än lågrupperna vid olika tidsintervall med undantag av fängelse kort tid. Skillnaderna mellan grupperna minskar något vid lång tid, genom att båda fängelsegrupperna ökar kraftigare den senare tidsperioden och därigenom kommer till samma nivå som ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse ($a_1 .07$ ger utslag för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse).

Vid könsindelningen ligger högrupperna också genomgående högre än lågrupperna. Skillnaden mellan männen är dock obetydlig, medan den är mycket stor för kvinnornas del och dessutom ökar med tiden (ca 40 % skillnad såväl vid medellång som lång tid).

Avgivna val med anstalten som valområde (J 25, A 9) ger åter 12 Coleman-analyser, varav 11 utvisar att avgivna val (1—9) bidrar till att förklara hög poäng på kriminalitetsvariablerna till skillnad från inga avgivna val. Det enda undantaget återfinns vid argot med könsindelning och koefficienterna är i detta fall mycket låga ($a_2 .02$).

Vid *argot* är parametern för avgivna val lägre än vid KKK och speciellt lägre än vid solidaritet. I allmänhet är a_2 -koefficienterna något högre vid indelning efter kön än efter påföljd.

Ett här icke återgivet diagram uppvisar vid argot relativt parallella och nära åtföljande linjer för de båda påföljdstypernas låg- och högrupper.

Vid KKK ligger högruppens kurvor i nästan samtliga punkter över lågruppens. För påföljdsindelningen löper kurvorna tämligen parallellt, men de olika påföljdernas högrupper resp. lågrupper strålar åter samman vid lång tid. För könsindelningen ligger högruppens kurvor också över lågruppens. Skillnaderna är väsentligt större för kvinnornas del än för männens och skillnaderna ökar dessutom med tiden (94 % resp. 58 % av kvinnorna i hög- resp. lågrupp har vid lång tid hög KKK-poäng).

Vid *solidaritet* ligger också högruppens kurvor i samtliga punkter över lågruppens, med undantag av fängelse vid kort tid; redan vid medellång tid har dock höggruppen klart distanserat lågruppen.

Vänshipsfrågan (J 23, A 8) förekommer vid båda undersökningstillfällena och har därmed gett upphov till 12 Coleman-analyser. Vid samtliga dessa ger a_2 -parametern samma utslag, dvs. många vänner bidrar till att förklara en hög andel poäng på kriminalitetsvariablerna.¹⁾

Diagram 15:11 ger fördelningarna för de tre kriminalitetsindexen med på-

¹⁾ Signifikansnivån är uträknad på KKK med påföljd konstanthållen vid första tillfället, varvid a_2 -parametern uppgår till .12 och är signifikant, $p < .01$. Koefficienten ligger i detta fall på en genomsnittlig nivå, varför man generellt kan säga att ett högre antal vänner på ett signifikant sätt bidrar till högre argot, kriminella attityder och solidaritet.

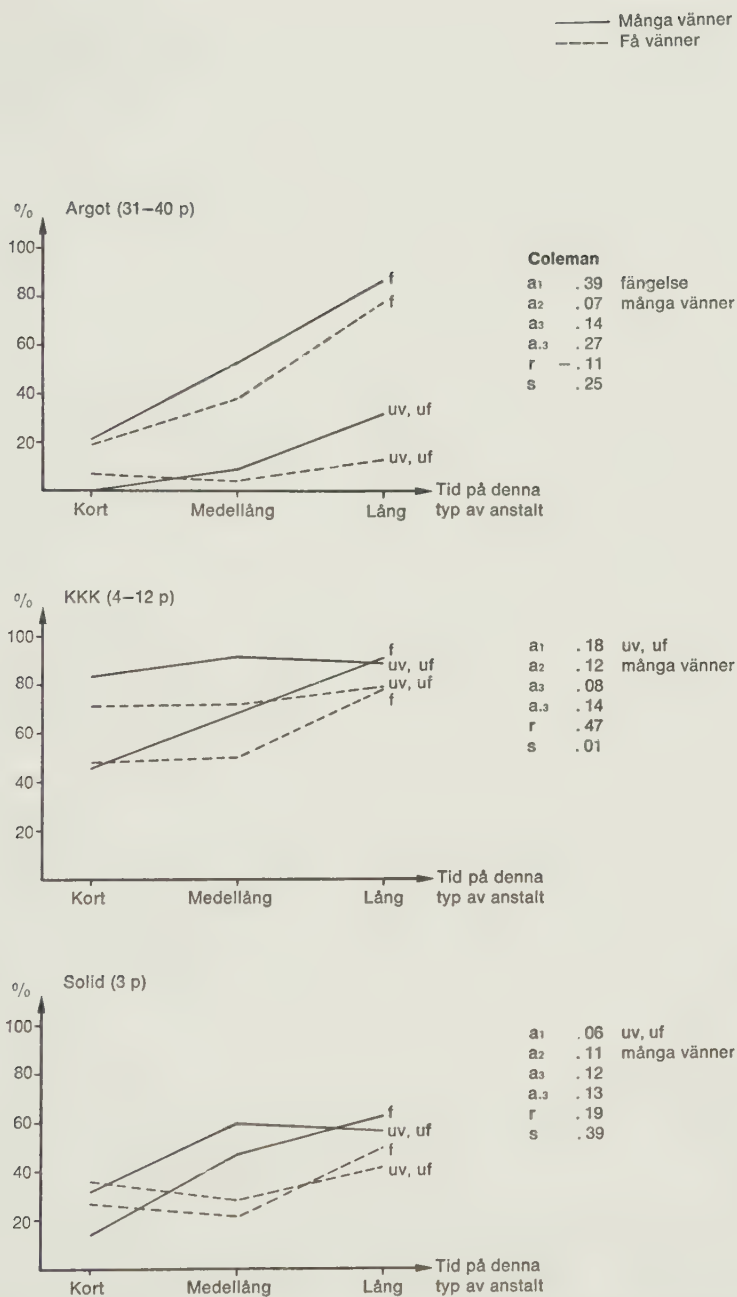

Diagram 15:11 Effekt av påföljd, antal vänner och avtjänad tid på kriminalitetsindexen argot-kunskap, KKK och solidaritet (% och Colemankoefficienter);₁

följd konstanthållen vid första tillfället. Vid *argot* ligger kurvorna för höggruppen (många vänner) genomgående högre än för låggruppen med undantag av ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse vid kort tid. De båda måttillfällena ger ganska likartade resultat, ehuru olika snitt prövats på vänvariabeln för skilda påföljdstyper vid andra tillfället.

Med kön konstanthållet är resultaten mindre liktydiga. Kurvorna för höggrupperna ökar monotont med tiden, medan kurvorna för låggrupperna uppvisar oregelbundna mönster. För kvinnor med få vänner sker det en kraftig ökning från kort till medellång tid och sedan en minskning till lång tid, medan det för männen sker en svag minskning i första tidsintervallet som åtföljs av en kraftig ökning. Höggrupperna kommer därigenom att ligga mellan låggrupperna.

Vid *KKK* ligger kurvorna för höggruppen nästan genomgående över låggruppens vid indelning efter påföljd. Även vid könsindelningen ligger i allmänhet höggruppen över låggruppen. För låggruppen kan vi åter konstatera att kurvorna för de ensamma kvinnorna sjunker från medellång till lång tid, medan männens är plan i första tidsintervallet och därefter stiger.

Vid *solidaritet* ligger kurvorna för många vänner över kurvorna för få vänner utom vid kort tid. Ehuru ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse bidrar till att förklara mer av hög solidaritet än fängelse (a_1 .06 och .11 vid t_1 resp. t_2), kan man på diagrammen lägga märke till att höggrupperna för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse och fängelse följer varandra ganska nära och detsamma gäller låggrupperna för de båda påföljdstyperna.¹⁾ Vid indelning efter könen ligger i allmänhet också kurvorna för höggruppen över låggruppens.

Fritidsfrågan (J 22) har dikotomiserats så att höggruppen består av de båda svarsalternativen "för det mesta tillsammans med en grupp intagna, som brukar hålla ihop" och "tillsammans med en eller två intagna", medan låggruppen består av de båda svaren "tillsammans med flera olika intagna, men inte med någon särskild grupp" och "för det mesta ensam". Denna dikotomisering har använts av andra författare, men skulle kunna kritiseras på logiska grunder. Den har emellertid fördelen att dela materialet i ungefär två lika hälften (det

¹⁾ Vid andra tillfället har vänskapsfrågan snittats dels med samma dikotomisering dels med olika beroende på påföljd, men resultaten vid solidaritet blir ungefär desamma, ehuru a_2 blir något högre med användande av samma snitt.

Vid andra tillfället har dessutom hög solidaritet räknats som 2-3 poäng, förutom som 3 poäng enligt ovan. Koefficienten a_2 blir densamma, men liksom tidigare kan vi konstatera att vid en mer extrem grupp blir koefficienterna a_3 och s högre medan r blir lägre och i detta fallet även a_3 . Diagrammen uppvisar ändå relativt lika mönster. En skillnad som dock kan iaktas är att kurvor som visar svagt nedåtgående tendens från medellång till lång tid rätas ut och går uppåt vid användande av en större höggrupp. Vid samtliga diagram kan man finna en större spridning mellan linjerna vid kort tid än lång tid, då avstånden minst halverats (gäller samtliga fyra kurvor och i än högre grad då påföljden konstanthålls). För ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse vid höggrupp räknad som 2-3 poäng på solidaritet är det en skillnad på 45 % vid kort tid, medan kurvorna möts vid lång tid. Den sista tendensen kan dock inte utläsas ur kurvorna med hög solidaritet räknat som 3 poäng.

rena ensamalternativet omfattar totalt mindre än en femtedel av svaren).

Vid samtliga 6 analyser bidrar "gruppalternativet" (höggruppen) till att förklara någon del av variationen i de beroende kriminalitetsvariablerna. Förklaringsgraden blir något högre vid indelning efter kön än efter påföljd.

Vid *argot* visar diagrammet att fritidsfrågan inte differentierar i det första tidsintervallet, men att det sker en kraftigare ökning i argot från medellång till lång tid för gruppalternativet. Detta gäller båda påföljdsgrupperna och såväl män som kvinnor. Den högre koefficienten för fritidsparameterna vid könsindelningen beror på kurvans fall från medellång till lång tid för ensamma kvinnor.

Vid *KKK* är fritidskoefficienterna något lägre, vilket förklaras av att gruppalternativet ej har samma effekt för ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse vid påföljdsindelningen och endast mycket svag effekt för män vid könsindelningen. För fångar och för kvinnor gäller däremot att de som tillbringar fritiden i grupp har mer kriminella attityder och att denna skillnad ökar med tiden (skillnaden fördubblas från kort till lång tid).¹⁾

Vid *solidaritet* ligger de båda kurvorna för gruppalternativet över ensamalternativet endast vid lång tid, trots de positiva fritidskoefficienterna (a_2 .08 resp. .12). Nedåtgående kurvor för lågrupperna kan iaktas från medellång till lång tid för fångar vid påföljdsindelningen och för kvinnorna vid könsindelningen. Detta resulterar i en mycket stor skillnad för kvinnornas del vid lång tid, där i gruppen som tillbringar fritiden ensam endast 26 % visar hög solidaritet, medan bland dem som tillbringar fritiden i grupp siffran är så hög som 74 %.

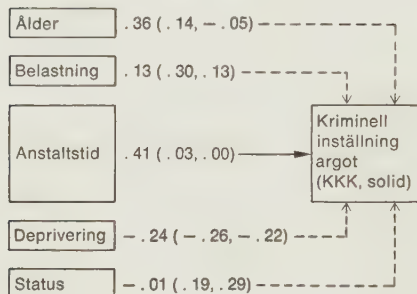
Sammanfattningsvis kan sägas att interaktionsvariablerna korrelerar såväl med kriminalitetsindexen som med index för anstaltstid. Vid Coleman-analyserna ges nästan genomgående utslag för hög interaktion: av 44 ekvationer är det endast 1 som avviker från detta mönster. Men även om således kurvorna för de höga interaktionsgrupperna ligger på en högre kriminalitetsnivå än för de låga interaktionsgrupperna vid både ungdomsinstitutioner och fängelse för såväl män som kvinnor, ökar samtidigt båda interaktionsgrupperna sina kriminalitetsandelar med längre anstaltstid. Det förefaller som om det i allmänhet skedde nästan lika mycket av en kriminalisering bland dem som har låg status som bland dem som har hög status. För kvinnorna kan dock konstateras en viss interaktionseffekt, som innebär att de som har låg status tycks öka i kriminalitet från kort till medellång tid och sedan minska från medellång till lång avtjänad tid.

¹⁾ KKK har även dikotomiserats så att höggruppen blir mindre omfattande (6–12 poäng = 59 % istället för som ovan 4–12 = 77 %), varvid fritidsparametern endast förändras högst obetydligt, medan däremot koefficienterna a_3 och s ökar och r minskar. Diagrammens utseende förändras såtillvida att även ungdomsvårdsskola + ungdomsfängelse ligger på en högre nivå vid lång tid för gruppalternativet (ensamgruppen minskar från medellång till lång tid) och skillnaden mellan männen ökar också något för långtidsgruppen. För fångar och kvinnor ligger fortfarande gruppalternativet högre, men skillnaden ökar ej som tidigare för långtidsgruppen.

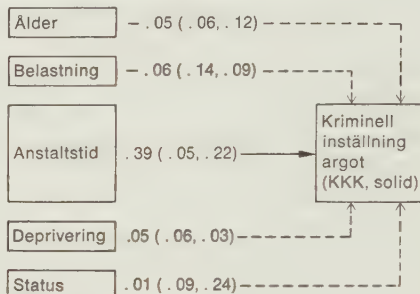
15.3.4 *Prövning av olika förklaringsmodeller medelst multipel regressionsanalys*

Den multivariata analysen visade sig visserligen betydligt mer flexibel än den ekologiska analysen men lider ändå av klara begränsningar. För det första kan endast ett mindre antal variabler konstanthållas samtidigt, genom att antalet individer i cellerna snabbt blir för litet och att tabellerna blir svår-

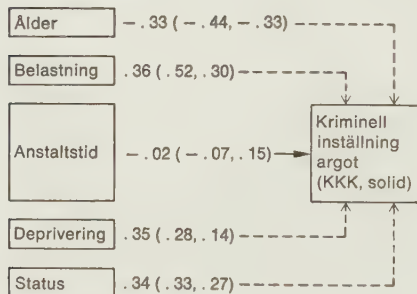
Kvinnliga ungdomsvårdsskolor

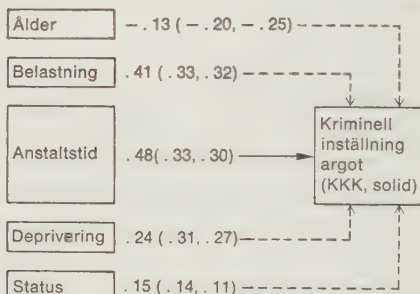
Manliga ungdomsvårdsskolor

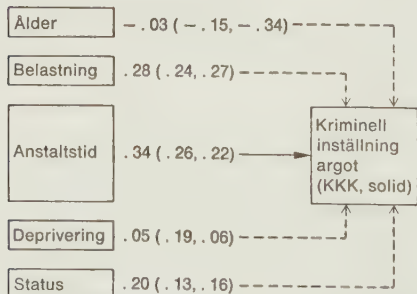
Kvinnligt fängelse

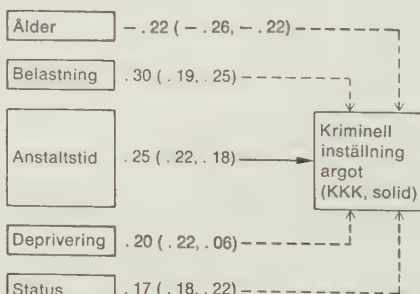
Manligt fängelse

Manligt ungdomsfängelse

Manlig internering

Figur 15:1 Samband mellan sex oberoende variabler och tre kriminalitetsvariabler för varje anstaltstyp separat (r)

överskådliga. För det andra påverkas resultatet av hur variablerna dikotomiseras. Vi ska därför slutligen pröva de diskuterade modellerna med ett mer förfinat test, nämligen multipel regressionsanalys.¹⁾

Det bör omedelbart sägas att materialet inte uppfyller de stränga krav som traditionellt reses av statistiker vid en MR-analys.²⁾ Det råder emellertid delade meningar om vilken vikt man måste tillnåta dessa krav och sociologer har använt sig av dessa metoder medvetna om att deras material inte uppfyller villkoren.³⁾

Vi kommer här att använda resultaten på ett "explorativt" sätt. Prediktionsekvationer och signifikanstest kommer helt att undvikas. Grovt sett ska vi undersöka hur stor del av variationen i kriminalitetsvariablerna som förklaras av våra oberoende variabler och vilka av de oberoende variablerna som synes förklara mest. Det bör ändå betonas att resultaten måste tolkas med stor försiktighet genom att testets statistiska förutsättningar inte är uppfyllda.

Materialet är behandlat med ett stegvis regressionsprogram.⁴⁾ För det totala anstaltsmaterialet (exkl. internering p.g.a. sneda fördelningar) har sex oberoende variabler körts mot de tre kriminalitetsindexen argotkunskap, KKK och solidaritet. Två av de oberoende variablerna är inte kontinuerliga, nämligen kön och påföljd. Dels för att undanröja denna olägenhet dels för att erhålla en replikation på undergrupper har materialet även körts med konstanthållande av anstaltstyp (dvs. påföljd och kön) mot fem oberoende variabler.

Innan vi presenterar resultaten av MRA ska en figur redovisas som återger en tänkt logisk struktur mellan variablerna samt de enkla korrelationernas storlek mellan de oberoende och de beroende variablerna. *Figur 15:1*, som är uppgjord för de olika anstaltstyperna separat, är i hög grad förenklad, men genom att samtliga interkorrelationer inte är utmärkta görs dock mönstret mer lättöverskådligt. Vi ska inte närmare kommentera dessa korrelationer, då de till stor del kan ses som en sammanfattning av den tidigare framställningen, men de ger en nyttig bakgrundsinformation vid tolkningen av MRA.

Tabell 15:15 visar oss huvudresultatet av den stegvisa regressionsanalysen för det totala anstaltsmaterialet vid första tillfället. Med sex oberoende variabler uppnår den multipla korrelationen ett värde på .54 vid argot, vilket visar att vi har en residualvariation på 46 %. Den oförklarade variationen kan dels tillskrivas andra variabler som ej medtagits dels slumpvariationer uppkomna genom mätfel. Den multipla korrelationen blir lägre vid KKK och solidaritet

1) För en beskrivning av denna metod se t.ex. *Blalock* (1960), s. 273–359.

2) Även *Galtung* (1969) framhåller följande krav:

1. interval scale measures exist for both I and D
2. the regression surface for D is a hyper-plane (linearity); and also
3. there is no interaction between the independent variables

Han tillägger: "For statistical testing there would also be the problems of non-normality and heteroscedasticity" (s. 436). *Galtung* anser att MRA skulle vara "a magnificent tool" om kraven var tillgodosedda men anser tydligen att de inte kan vara det inom samhällsvetenskapen och menar därför att MRA har relativt lite att erbjuda jämfört med MVA.

3) Se t.ex. *Jackson & Burke* (1965).

4) Vi har använt programmet BMD 02R, Stepwise Regression.

Tabell 15:15. *Stegvis regressionsanalys för hela anstaltsmaterialet, (totalt exkl. internering, n = 454; t₁).*

Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Tid-1	.41	.17	Belastn.	.29	.08	Belastn.	.27	.07
2 Påföljd	.49	.24	Depriv.	.36	.13	Status	.31	.10
3 Status	.51	.26	Påföljd	.38	.15	Depriv.	.33	.11
4 Depriv.	.52	.27	Status	.41	.17	Tid-1	.35	.12
5 Belastn.	.54	.29	Kön	.42	.18	Påföljd	.37	.13
6 Kön	.54	.29	Tid-1	.42	.18	Kön	.37	.14

än argot, vilket antingen kan tolkas så att de oberoende variablerna bättre förklarar argot eller att slumpvariationerna är mindre vid argot.¹⁾ Andelen förklarad varians är sålunda relativt låg vid KKK och solidaritet.

Vi kan av samma tabell vidare konstatera att de sista oberoende variablerna inte bidrar till att sänka residualvariationen. Detta gäller speciellt variabeln kön, som inte i något fall ändrar på värdet av den multipla korrelationen (den enkla korrelationen är också mycket låg och vid argot .00). Man skulle t.o.m. kunna säga att prediktionen inte förbättras nämnvärt efter två oberoende variabler. Slående är hur stor del av variationen i argot som förklaras av enbart variabeln anstaltstid (41 %). Vid KKK och solidaritet ersätts tidsvariabeln med belastningsvariabeln, vilken emellertid är av lägre storlek.

Liknande resultat framkommer i tabell 15:16 för de olika anstaltstyperna separat. Av de tre kriminalitetsindexen förklaras argot bäst av de inkluderade oberoende variablerna: argot förklaras vidare bäst av variabeln anstaltstid vid kvinnliga och manliga ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse och manligt fängelse, men däremot inte vid kvinnligt fängelse och internering. Den största differensen mellan anstaltstyperna har uppkommit vid KKK, som endast förklaras till 18 % av de fem variablerna vid manliga ungdomsvårdsskolor men upptill 73 % vid kvinnligt fängelse. Den nytillkomna variabeln ålder har större förklaringsvärde vid fängelse och internering än vid ungdomsvårdsskola och ungdomsfängelse.

Genom att variablerna i den stegvisa regressionsanalysen inte påtagligt ökar värdet på den multipla korrelationskoefficienten och ordningsföljden mellan de oberoende variablerna ändras för de tre beroende variablerna blir resultaten ganska svårtolkade. Om vi håller oss till argot, vars reliabilitet och validitet vi vet är tillfredsställande, framträder åtminstone vid 4 av 6 anstaltstyper att anstaltstid bidrar med den största förklaringen av kriminalitetsvariabeln. De två anstaltstyper detta inte gäller för utmärks av att ha ett mer heterogent klientel. Medan variablernas ordningsföljd är exakt densamma vid kvinnligt fängelse och internering, varierar den för de övriga anstaltstyperna.

Konklusionen tycks således bli att den multipla regressionsanalysen delvis stött prisoniseringshypotesen men knappast hjälpt oss att bättre differentiera våra förklaringsmodeller.

¹⁾ RSQ, den residuala kvadratsumman, är beroende av enheten, medan R, den multipla korrelationen, är dimensionslös och därför ett mera användbart mått.

Tabell 15:16. Stegvis regressionsanalys för de olika anstaltstyperna separat.

Kvinnlig ungdomsvårdsskola (n = 40)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Tid-1	.41	.17	Belastn.	.30	.09	Status	.28	.08
2 Depriv.	.48	.23	Depriv.	.36	.13	Depriv.	.34	.11
3 Alder	.51	.26	Alder	.39	.15	Alder	.35	.12
4 Belastn.	.52	.27	Status	.40	.16	Belastn.	.35	.13
5 Status	.54	.29	Tid-1	.40	.16	—	—	—
Manlig ungdomsvårdsskola (n = 99)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Tid-1	.39	.16	Belastn.	.14	.02	Status	.24	.06
2 Belastn.	.45	.20	Depriv.	.15	.02	Tid-1	.30	.09
3 Alder	.45	.20	Status	.17	.03	Alder	.33	.11
4 Status	.45	.21	Alder	.18	.03	Belastn.	.33	.11
5 Depriv.	.46	.21	Tid-1	.18	.03	Depriv.	.33	.11
Manligt ungdomsfängelse (n = 88)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Tid-1	.34	.12	Tid-1	.26	.07	Alder	.34	.12
2 Status	.37	.14	Depriv.	.33	.11	Belastn.	.41	.17
3 Belastn.	.39	.15	Belastn.	.36	.13	Status	.44	.20
4 Depriv.	.40	.16	Status	.37	.14	Tid-1	.45	.20
5 Alder	.40	.16	Alder	.38	.14	Depriv.	.45	.20
Kvinnligt fängelse (n = 58)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Belastn.	.36	.13	Belastn.	.52	.27	Alder	.33	.11
2 Alder	.49	.24	Alder	.68	.46	Belastn.	.44	.20
3 Status	.55	.30	Status	.71	.50	Status	.48	.23
4 Depriv.	.58	.34	Tid-1	.72	.51	Tid-1	.51	.26
5 Tid-1	.59	.35	Depriv.	.73	.53	Depriv.	.51	.26
Manligt fängelse (n = 168)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Tid-1	.48	.23	Tid-1	.33	.11	Belastn.	.32	.10
2 Depriv.	.52	.27	Depriv.	.42	.17	Depriv.	.40	.16
3 Belastn.	.55	.30	Alder	.45	.20	Alder	.45	.21
4 Alder	.56	.31	Belastn.	.48	.23	Tid-1	.47	.22
5 Status	.57	.32	Status	.49	.24	Status	.48	.23
Internering (n = 125)								
Steg nr	Argot		Steg nr	KKK		Steg nr	Solidaritet	
	Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ		Mult.R	RSQ
1 Belastn.	.30	.09	Alder	.26	.07	Belastn.	.25	.06
2 Alder	.38	.14	Tid-1	.35	.12	Alder	.34	.11
3 Status	.41	.17	Status	.39	.15	Status	.39	.16
4 Depriv.	.42	.18	Depriv.	.41	.17	Tid-1	.40	.16
5 Tid-1	.43	.19	Belastn.	.41	.17	Depriv.	.40	.16

16. Alternativ till frihetsberövande

16.1 Användning av anstaltsbehandling

Som framkommit i denna avhandling har anstalterna en rad negativa effekter sett ur den officiella resocialiseringsmålsättningen. Samtliga typer av behandlade anstaltstyper, ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering, bidrar till kriminalisering, narkomanisering, anstaltsanpassning, alienation, stigmatisering och försvårar den senare sociala anpassningen. De intagna rapporterar i väsentligt mindre utsträckning att de fått hjälp än att de tagit skada av anstaltsvistelsen. De negativa påverkningsprocesserna måste enligt detta material bedömas som klart övervägande eventuellt positiva processer.

Anstaltsbehandlingen missar således inte bara sin rehabiliterande roll, den kan anses direkt motverka detta syfte. De höga återfallstalen visar klart att de frigivna inte har resocialiserats (se bl.a. kap. 9.5) och den funktionella analys som här har gjorts av anstalterna tyder på att de intagna gjorts mer asociala under den s.k. behandlingen. Individualpreventivt sett — ordet prevention kan verka barockt men användes konventionellt — har åtgärden därför inte bara misslyckats utan åstadkommit ett motsatt resultat. Anstaltsbehandlingen tycks enligt redovisade data (se spec. kap. 9.1) vara *kriminogen*. Men detta förhållande har inte bara betydelse för de intagna, vilka således i stor utsträckning åter tages in på anstalt. Det har också betydelse för den allmänna brottsnivån i landet.

Vi har i Sverige inte några siffror som visar hur stor del av den totala brottsligheten som orsakas av aktuella eller tidigare interner. Den f.d. amerikanske riksåklagaren *Clark* (1970) har kraftigt understrukt anstalternas kriminalitetsskapande karaktär och bidragit med viss statistik:

De fängelser och anstalter av olika slag som idag finns i USA, fungerar oftast som brottsfabriker. (s. 280) - - Den viktigaste siffran inom hela kriminalstatistiken är den som säger oss att 80 % av alla allvarliga brott begås av återfallsförbrytare, att fyra femtedelar av alla grövre brott begås av människor som rättsväsendet redan tidigare har kommit i kontakt med. (s. 283)

Clark kallar fängelserna för "lagerplatser för mänsklig förnedring" (s. 280) och säger att 95 % av de kostnader som hela fångvården drar med sig går till sådant som har med själva inspärningen att göra, som vakter och murar, medan endast 5 % går till behandling i form av hälsovård och utbildning. Han anser att högst 20 % av resurserna bör gå till anstaltsvård och minst 80 % till den öppna vården (s. 313). Relationen är som bekant snarast den motsatta.

Den totala straffvolymen torde i stor utsträckning vara traditionellt be-

tingad (*Christie*, 1973, s. 18). Men även fördelningen på olika påföljder uppvisar vissa lagbundenheter. Som figur 1:3 visade har antalet fångar varit relativt konstant under detta sekel i Sverige, Danmark och Norge. Antalet fångar som avtjänade frihetsstraff i Sverige vid årets slut var nästan detsamma 1965 som 1836—40, nämligen 4.894 resp. 4.884 (*Swedner*, 1968, s. 213). Genom befolkningsökningen betyder detta en minskning från 157 fångar per 100.000 invånare till 63. Strafftiderna har kraftigt minskat under denna tid, men kapaciteten är densamma. Man kan näppeligen utesluta misstanken att antal frihetsberövande domar till viss del bestäms av antalet platser på fängelserna.¹⁾

Om variationerna beträffande fångtalen är ganska små inom ett land vid olika tidpunkter, är skillnaderna mellan länderna så mycket mer påtagliga. Holland hade t.ex. den 1 jan. 1971 endast 22 intagna per 100.000 invånare, medan för Sverige motsvarande tal var 61. Av våra grannländer ligger Norge på en lägre nivå med 37 och Danmark på en högre med 70 intagna, medan Finland har ett antal på ca 100.²⁾ Det förefaller inte osannolikt att vana och kapacitet bestämmer dessa skiftande fångtal i högre grad än antalet brottslingar i de olika länderna.

Även om kontrollsystemet i stort uppvisar vissa jämviktsmekanismer, kan dock effekter av medvetna styrningar iaktas. År 1935 formulerade Sveriges dåvarande justitieminister *Schlyter* parollen "Avfolka fängelserna!" och avsåg främst att befria bötesfångarna från fängelsestraff ("Den första stenen", 1971, s. 77). Detta lyckades han med på ett sätt som visar att det faktiskt går att bryta mot hävdvunna traditioner: perioden 1931—35 hade vi genomsnittligt 10.907 nykomna bötesfångar och denna siffra sjönk de två följande femårsperioderna till 3.550 och 398 (*Swedner*, s. 212). *Schlyter* ville också skilja ut alkoholbrottslingarna från fångvården och ge dem vård på särskilt avpassade institutioner, men denna reform förefaller ha varit svårare att genomdriva.

Det torde vara lärorikt att studera även mindre förskjutningar i sifferserierna. Vi kan t.ex. finna en ökning i antalet nykomna fångar under perio-

1) *Anttila & Törnudd* (1973) analyserar självreglering inom kontrollsystemet och ger exempel på olika jämviktsmekanismer. Då Finlands fängelser fylldes i slutet av 1920-talet var man tvungen att ta i bruk ett "vatten-och-bröd"-straff. Då fångtalet i slutet av 1940-talet blev olidligt högt, vidgades bruket av villkorlig frigivning (s. 107—109). Då Danmark 1971 införde böter för rattonykterhet och nedsatte frihetsstraffet från 20 till 14 dagar var ett av argumenten platsbristen i fängelserna (se t.ex. "*Betänkning vedrørende nogle af- og nedkriminaliseringsproblemer*" (1972). På liknande sätt argumenterar MOE (1973), s. 245) mot justitieministeriets Perspektivplan angående anslagsökningar för utbyggnad av fängelserna med argumentet att de nya fångplatserna kan medverka till att profetian om tillväxt i fångtalet blir självuppfyllande. Under alla omständigheter torde platsbrist i fängelserna skapa incitament till att finna alternativa lösningar.

2) I "*Betänkning vedrørende nogle af- og nedkriminaliseringssproblemer*" (1972) återges en tabell med fångtal från flera länder sammanställd av en arbetsgrupp inom det holländska justitieministeriet (s. 8). Det finska talet gäller den 1 juli 1972 och är hämtat ur *Anttila & Törnudd*, s. 186 och 83. Så sent som år 1960 var det finska talet 150 och 1945 så högt som 250.

Man borde närmare undersöka varför vissa länder som Holland har så låga fångtal. Det kan nämnas att Holland även har en tradition att behandla mentalsjuka i öppen vård istället för på anstalt (*Bondeson*, 1973 a).

den 1950—65 och av Swedners tabell (s. 212) kan vi utläsa att detta gäller både straffarbetsfångar, fängelsefångar, nykomna som dömts till förvaring, ungdomsfängelse samt straffrifyrkylade. Från och med 1965 var dock antalet intagna lägre än antalet platser på fångvårdsanstalterna. Även de senaste åren har man kunnat förmärka en allt större ovilja hos domstolarna att utdöma frihetsstraff och detta utan att någon egentlig lagändring kommit till stånd. Hur ska en sådan förändring i praxis kunna förklaras och hur långt kan den fortskrida? Det vore en angelägen forskningsuppgift att intervjua våra domare angående deras inställning till frihetsstraff och söka kartlägga hur den förändrats under åren.¹⁾ Även tvångsåtgärder jämlikt barnavårdslagen och nykterhetsvårdslagen synes användas i allt mindre omfattning.

16.2 Förändring av påföljdssystemet

Sedan man konstaterat att frihetsberövanden inte fungerar särskilt effektivt individualpreventivt, inställer sig givetvis frågan vad man kan göra istället. Ehuru denna fråga egentligen faller utanför ramen för denna undersökning, är jag dock angelägen att framhålla att det finns alternativ och nämna några av dem.

För allmänheten är fängelserna normalt slutna världar som endast öppnar sig vid alarmerande tillfällen, såsom då våldsbrottslingar rymmer eller vilda strejker uppstår bland de intagna. Från den breda allmänheten hörs då röster om "hårdare tag" och vissa grupper ropar efter effektiv isolering av de intagna. Utifrån betraktelsesättet att de intagna begått brott som de ska sona och att fängelserna har till uppgift att avskärma brottslingarna från samhället kan krav på isolering av fångarna verka rimliga. Men fängelset har också officiellt en resocialiserande uppgift och isolering av fångar är ur hälsosynpunkt ytterst betänklilig.²⁾ Denna undersökning visar visserligen hur de intagna upprätthåller en egen subkultur med attityder och normer motsatta samhällets och ett sätt att söka motverka en sådan subkultur vore givetvis att sätta fångarna i isoleringsceller. Även om dessa numera har fått den mindre illavarslande beteckningen av "ensklit rum", är dock den nedbrytande effekten av sådan behandling alltför välkänd för att kunna framstå som ett realistiskt alternativ. Det s.k. philadelphiasystemet kom nästan aldrig till användning i upphovslandet U.S.A. och cellstraffet avskaffades definitivt i Sverige genom en lag om verkställighet av frihetsstraff av år 1945. Det hade redan då uppluckrats genom tidigare lagändringar och cellstraffet hade betecknats som ett av 1800-talets stora penologiska misstag (*Strahl*, 1967, s. 59—60).

Ur såväl effektivitetssynpunkt som ur humanitära aspekter måste vi söka efter åtgärdsformer som är mindre ingripande i den straffades liv. Den kunskap vi idag förfogar över tyder inte på att det föreligger någon diskrepans mellan dessa båda kriterier.

1) *Von Eybens* tidiga undersökning om "Strafudmåling" (1951), som visade domarindividualismens betydelse, har inte haft många efterföljare.

2) Vid Amnestys kongress i Dublin 1973 höll bl.a. *Storr* ett anförande där han jämställde isoleringsstraffet med tortyr.

Låt oss kortfattat antyda vilka förändringar man skulle kunna vidta inom nuvarande påföljdssystem. Vi börjar med de mer konservativa förslagen men detta innebär ingen prioritering.

16.2.1 *Kortare frihetsberövanden*

Som framkom i kapitel 2 om behandlingsforskning har längre behandlingstider på anstalter av olika slag inte visat bättre resultat än kortare tider. Den undersökning tyder istället på att en rad negativa påverkningsprocesser gör ett längre omhändertagande mindre effektivt ur resocialiseringssynpunkt.

Medan de korta frihetsstraffen för några årtionden sedan ansågs enbart vara av ondo, har pendeln här åter svängt tillbaka och alltfler har börjat förorda de korta straffen.¹⁾

Ett mindre antal personer torde på något sätt omhändertas även i framtiden, åtminstone tills andra bättre metoder står oss till förfogande. Man brukar uppskatta att ett par hundra fångar maximalt måste betraktas som "farliga" och p.g.a. samhällsskyddet omhändertas.

16.2.2 *Kriminalvård i frihet*

I kapitlet om behandlingsforskning framkom också att kriminalvård i frihet var minst lika effektiv som kriminalvård i anstalt, med hänsyn tagen till belastningsgraden hos dem som dömes till de olika påföljderna. Flera undersökningar har dessutom gjort gällande att behandling i frihet är signifikant bättre (t.ex. *Börjesson*, 1966, 1967). Några studier från Kalifornien har visat att kriminalvård i frihet kan användas i större omfattning än vad som nu är fallet. *Mueller* (1965) fann t.ex. att 20 % av nykomna manliga fångar kunde rekommenderats "probation" istället för fängelse, då deras sannolikhet att återfalla enligt "base expectancy" tabellerna var densamma som för andra "probationers". *Robert & Seckle* (1965) uppskattade att 40 % av de ungdomar som togs in på ungdomsvårdsskolorna direkt kunde släppas ut i samhället utan större risker att återfalla.²⁾ *Davis* (1964) menade också att "probation" kunde användas mera liberalt utan att åstadkomma högre recidivism, eftersom det inte var något samband mellan hur ofta "probation" användes (istället för fängelse) och frekvenserna av "revocation of probation order" i två olika samhällen.

I ett pågående frivårdsprojekt fann vi att skyddstillsyn med anstaltsbehandling gav ett återfall på 61 %, skyddstillsyn utan anstaltsbehandling 30 % medan villkorlig dom endast gav 12 % återfall i kriminalregisterbrott inom en tvåårsperiod. Vid konstanthållande av den tidigare belastningen fann vi signifikanta skillnader mellan grupperna och i den mån vi lyckats konstanthålla samtliga väsentliga variabler pekar dessa resultat åter på att ju mindre ingripande desto bättre ur individualpreventiv synpunkt (se *Hansson*, 1971).

1) Se även inlägg av det danska folketingets ombudsman, *Nielsen* (1972).

2) Se *California Board of Corrections Probation Study*, Final Report. Sacramento 1965, s. 90–96 (se även *Hood & Sparks*, 1970, s. 187).

I vår äldsta kända rätt, landskapslagarna från 1200-talet, var stadgat böter för de flesta brott, inklusive de grävsta. Boten var att betrakta både som ett straff och som ett skadestånd till den förfördelade. Alltjämt användes böter för det överväldigande flertalet av dem som övertygas om brott. Genom införande av *dagsbotssystemet* 1931, vilket till stor del är att betrakta som en svensk uppfinning och fortfarande endast används i ett fåtal länder, fick vi ett smidigt instrument att utkräva böter avpassade efter den dömdes ekonomiska situation (Strahl, 1967, s. 49). För att minska förvandlingsstraffens antal vidtogs 1937 en serie åtgärder som avbetalning och anstånd med betalning samt införsel i den bötfälldes lön. Numera avtjänas ett par hundra förvandlingsstraff om året, vilket bör ses i relation till att ca tre kvarts miljon människor årligen får olika typer av bötesstraff. Brottsbalkens bestämmelser syftade till en vidgad användning av bötesstraffet och en förenklad tillämpning genomfördes med parkeringsboten 1960 och ordningsboten 1966. Utöver böter, som tillfaller kronan, kan *skadestånd* utdömas men detta är icke att betrakta som en brottspåföljd och utdömes oberoende av lagbrytarens betalningsförmåga.

Aspelin (1973), som gjorde ett inlägg över temat "Böter istället för frihetsstraff" vid det 7:e Nordiska kriminalistmötet, har visat på olika vägar dels att lagstiftningsvägen utmönstra fängelse ur påföljdssystemet dels att med bibehållande av nuvarande straffsatser begränsa domstolarnas tillämpning av påföljden fängelse och vidga förutsättningarna för ådömande av böter. Det kan förtjäna påpekas att böter är den vanligaste påföljden vid brott mot staten, mot allmänheten och mot person men däremot ej vid förmögenhetsbrott (gäller brottsbalksbrott). Enligt straffrättskommittén under 30-talet skulle bötesstraffet tillämpas sparsamt vid de mindre förmögenhetsbrotten men som brottsmålsutredningen framhållit i sitt betänkande har de rättstillämpande myndigheterna idag en annan uppfattning och betraktar allmänt de mindre förmögenhetsbrotten som rena bötesbrott. Brottsmålsutredningen anser att snatteri (SOU 1971:10) och snyltningsbrott (SOU 1973:13) idag tillmäts lågt straffvärde och att därför fängelse bör utgå ur straffskalan för de mindre förmögenhetsbrotten och ifrågasätter om man inte också bör införa böter vid sidan om fängelse i straffskalan för normalfallet av stöld, bedrägeri och förskingring. En sådan lagrevision har redan genomförts i Finland. Aspelin menar att om bötesstraffet ska kunna bli en "konkurrenskraftig" sanktionsform måste verkställigheten effektiviseras och den traditionella synen på bötesstraffet som en lindrig påföljd överges. Av dem som fått höga dagsböter har vi dock på senare tid sett att flera t.o.m. föredragit ett fängelsestraff och det är inte osannolikt att den traditionella synen på böter som ett mildt ingrepp kan vara mer utbredd i de dömande instanserna än bland allmänheten.¹⁾

Bötesstraffet har relativt sett många fördelar: det åstadkommer inte såsom

¹⁾ Bratholm (1967) har gjort en intervjuundersökning som ger vid handen att böterna inte behöver vara särskilt höga för att verka lika avskräckande som ett kort fängelsestraff.

För en person i normala inkomstlägen, som maximerar sin nettotinkomst utan att där-

frihetsstraffet en rad andra, icke avsedda negativa verkningar, proportionalitetsprincipen och likhetsprincipen kan relativt väl tillgodoses och straffet är förhållandevis lättadministrerat.

16.2.4 *Straffeftergifter och summariska straffförfaranden*

Då den *villkorliga domen* infördes 1906 var den att betrakta som en villkorlig påföljdseftergift, även om den senare i de flesta fall kom att kombineras med övervakning. Genom den nya brottsbalken, då den klövs i två rättsinstitut, villkorlig dom utan övervakning och skyddstillsyn med övervakning, fick den villkorliga domen samma innebörd som ursprungligen. Den var och är avsedd för tillfällighetsbrottslingar med relativt "god prognos" (Strahl, s. 55 och 109). *Åtalseftergift* infördes 1944 för ungdomar som ej fyllt 18 år. Enligt BrB heter det istället "*beslut att icke tala å brott*" och den nya regleringen innebär en utvidgning av åklagarens befogenhet att underlåta åtal (ibid., s. 105 ff.). En av bestämmelserna säger att åklagare äger underlåta åtal för brott om det är uppenbart att i händelse av lagföring annan påföljd än böter icke skulle komma att ådömas och att den misstänktes lagföring ej är påkallad från allmän synpunkt. När det gäller allvarigare brott äger riksåklagaren besluta att åtal icke skall anställas om det av särskilda skäl är uppenbart att påföljd ej erfordras för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet och det med hänsyn till omständigheterna ej heller eljest är påkallat att åtal väckes. En annan nyhet i BrB är att domstol under vissa förutsättningar äger *efterge brottspåföljd* även då förutsättningarna för fällande dom är uppfyllda. Domstolen äger också om särskilda skäl föreligger bestämma lindrigare straff än som är stadgat för brottet.

I sammanhanget bör också nämnas olika former för summariska straffförfaranden. Redan 1942 infördes s.k. *straffföreläggande*, vilket innebär att åklagaren anger ett visst bötesstraff, som om det godkännes gäller som dom. Genom *parkeringsboten* och *ordningsboten* förelägges böterna direkt av polisman. Dessutom äger polisen enligt polisinstruktionen *underlåta att rapportera* förseelse som är obetydlig och klart ursäktlig. Därtill kommer att de flesta brott inte beivras antingen genom att de inte kommer till myndigheternas kännedom eller därför att polisen inte hinner göra en tillräckligt noggrann utredning för att lägga till grund för åtal.¹⁾

vid sätta pris på sin frihet blir 1 dagsbot ungefär ekvivalent med 1 dags fängelse, enligt beräkningar gjorda av Håkan Wiberg.

I Danmark har man utifrån resonemanget att böter kan vara ett kännbart straff, 1971 infört en ny lag där "spritbilism" kan straffas med böter (ofta uppgående till en månadslön på 2.000 kronor efter skatt). I lagen finns inga gränser för tillåten promille, medan praxis kommit att bli upptill en promillegräns på 1,20; andra villkor som utbildats är att det inte får vara någon olycka involverad och att det är första gången. Mellan 1/5–1/6 av fallen döms numera med böter, ehuru justitiedepartementet räknat med ett än vanligare bruk av denna straffform. Nielsen (1972) betraktar denna praxisändring som en viktig kursförändring.

¹⁾ För en utförlig behandling av straffeftergifter och summariska straffförelägganden med återgivande av statistik och diskussion av speciella rättssäkerhetsproblem, se *Nelson* (1972 a).

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns en rad alternativa lösningar till frihetsstraffen redan inom nuvarande påföljdssystem och förändringar i den riktning som redan påbörjats torde i hög grad kunna reducera användningen av frihetsberövanden. *Anttila* (1973) har gått utanför det traditionella påföljdssystemet och föreslagit en lista på andra sanktioner i frihet (s. 29—30). Vi skulle behöva kunskap om effekten av de olika leden i den samlade reaktionen på brott som brottsupptäckten, brottsanmälan, polisens förundersökning, åtal, domstolshandläggning, särskilda rättsverkningar, körkortsåterkallelse, publicitet, stigmatisering etc. Som framkom i kapitel 12 om preventionsteorier ansåg sammanlagt fler av de intagna att gripandet och rättegången var mer avskräckande än själva anstaltsvistelsen.

16.3 Förändring av kriminaliseringsstrukturen

Den enda absolut effektiva metoden att avskaffa brottsligheten är naturligtvis att åstadkomma en total avkriminalisering. Oavsett om man tror på Durkheims teori om att straffet är nödvändigt för att åstadkomma laglydnad eller konformitet, torde ett fullständigt avskaffande av brott och straff vara orealistiskt. Men medan man från kriminologiskt håll kan se avkriminaliseringen som ett viktigt instrument att minska brottsligheten, har utvecklingen istället gått mot *ökad* kriminalisering. En högre brottslighet kan således delvis förklaras av en avsevärd utökning av det kriminaliserade området dels inom brottsbalken med utvidgningar och kompletteringar av brottsbeskrivningarna dels med en kraftigt utökad specialstraffrätt.

Morris & Hawkins (1970) tar i sitt praktiska brottsbeivrande program upp som första princip att göra något åt "the overreach of the criminal law". "This unwarranted extension is expensive, ineffective, and criminogenic" (s. 2). De föreslår avkriminalisering av följande brott: 1. "drunkenness" 2. "narcotics and drug abuse" 3. "gambling" 4. "disorderly conduct" och "vagrancy" 5. "abortion" 6. "sexual behavior" 7. "juvenile delinquency". En förändring av den amerikanska ungdomsdomstolens verksamhet så att den begränsas till de kriminella fallen skulle eliminera en sjättedel av samtliga fall och hälften av ungdomsfallen. För de vuxna gäller att det finns 6 miljoner arresteringar om året (exkl. trafikfallen) och en konservativ skattning skulle eliminera hälften av dessa, om en avkriminalisering skedde av brotten i punkterna 1—6. Att en minskning med 3 miljoner arresteringar skulle ha en avsevärd effekt för både polisens, domstolens och kriminalvårdens arbetsbörda är uppenbart. *Quinney* (1971, s. 192) uppskattar att upptill 90 % av de kända brotten skulle elimineras genom en enkel förändring i användningen av strafflagen.

Romander & Nelson (1970) presenterade vid Svenska Kriminalistföreningens årsmöte 1969 tankar kring temat "Är brottsbalken redan omodern?" Riksåklagare Romander vill ge prioritet åt frågan om avkriminalisering och säger att ett ledmotiv för kriminalpolitiken bör vara att straffbestämmelserna inte sträcker sig längre än nödvändigt:

Straffhotet bör utnyttjas bara till att förebygga handlingar som *dels* innebär påtagligt men eller verklig fara och *dels* inte på effektivt sätt kan mötas genom skadestånd,

socialvårdande insatser eller andra åtgärder som inte har straffets negativa sidor. (s. 210)

Romander ger flera exempel på avkriminaliseringar men även på kriminaliseringar och föreslår att det härför inrättas ett permanent organ, en kriminalpolitisk kommitté med parlamentarisk förankring och nära anknytning till kriminologisk och beteendevetenskaplig forskning.¹⁾

I Sverige liksom i de flesta andra länder har kriminaliserings- och avkriminaliseringsspörsmålen på allvar börjat diskuteras först de senaste åren. *Thornstedt* (1970), som gjort en omfattande genomgång av lagstiftningen ur dessa aspekter, påpekar att riksdagens första lagutskott i sitt utlåtande 1962 med anledning av propositionen med förslag till brottsbalk höll det för sannolikt att vad som då bestämdes när det gällde avgränsningar av gärningar som skulle betraktas som brottsliga "i huvudsak skulle kunna bestå under överskådlig framtid" (s. 369). Den senare kritiken mot kriminaliseringar av vissa gärningar i denna lag framkom inte heller vid den allmänna diskussionen om brottsbalksförslaget eller vid debatterna i riksdagen. *Thornstedt* pekar på områden och metoder för avkriminalisering men söker inte uppskatta effekten av de föreslagna åtgärderna.

En dansk arbetsgrupp har lagt fram ett avkriminaliseringsprogram (*Be-tänkning vedrørende nogle af- og nedkriminaliseringsspørgsmål*, 1972) som direkt har till syfte att reducera antalet frihetsberövanden med motiveringen att vi har allt svårare att acceptera frihetsstraffet samtidigt som vi inte kun-nat dokumentera verkningar av de s.k. positiva elementen i frihetsberövandet som straff (s. 7).²⁾ När det gäller förmögenhetsbrotten föreslår arbetsgruppen också att man med villkorliga domar och böter kan uppnå en väsentlig reduktion av straffmassan och samtidigt en väsentlig reduktion av det årliga antalet insatta i kriminalvårdsanstalterna (s. 38). Gruppen föreslår vidare att domstolarna i långt större utsträckning än vad som nu är fallet använder villkorliga domar vid våldsbrott med hänsyn tagen till att denna brottstyp inte ökat och det därför inte föreligger generalpreventiva skäl för frihetsstraff, samtidigt som alkoholmissbruk ofta är med i bilden vilket ger goda specialpreventiva skäl till att använda kriminalvård i frihet (s. 39). Vidare vill man ta bort strafflagens paragraf om att domstolen vid straffutmätningen ska ta hänsyn till gärningsmannensandel, vilket leder till orimligt långa straffutmätningar för recidivisterna (s. 41). Under straffullbordandet föreslås ändrade regler för återintagning av villkorligt frigiven och avräkning av tid vid disciplinstraff. Enbart en "moderat" sänkning av själva straffmättningsnivån skulle sänka straffmassan vad gäller frihetsstraffen med 25—30 % (s. 73).³⁾

¹⁾ I januari 1974 tillsattes också en arbetsgrupp av det Brottsförebyggande rådet för att se över om lagstiftningen håller jämna steg med samhällsutvecklingen.

²⁾ Danmark har relativt höga fångtal och de obetingade frihetsstraffen har också kraftigt ökat under 60-talet (från 2.900 år 1960 till 4.500 år 1969, vilket även innebär en ökad andel av straffen från 25 % till 33 %). De betingade domarna har däremot legat konstant och "tiltalefrald" minskat under 60-talet. Samtliga dessa trender säges gå emot de allmänna förväntningarna.

³⁾ Betänkandet har lagts till grund för förslag till ändring av strafflagen, varvid dock "reformidéerna kraftigt beskurits" (*Aspelin*, s. 68 not 13). Förslaget är antaget som lag (Lov 319/1973); för lagtext och kommentar, se *Lunn* (1973), s. 372—376.

Anttila & Törnudd framför det legala brottsbegreppet med en konsekvens som är ovanlig i kriminologiska läroböcker:

Kontroll av definitionsprocessen håller på att bli ett allt viktigare kriminalpolitiskt medel. (s. 15). — En handling blir ett brott när den kriminaliseras och upphör att vara det när straffbestämmelsen upphävs. Tesen att det är strafflagen som skapar brottet, kan förefalla trivial, men hittills har denna självklara sats sällan lagts till grund för kriminologisk eller kriminalpolitisk planering. (s. 104)

Författarna framhåller att i ett modernt samhälle bör man kunna diskutera kriminaliseringens för- och nackdelar och beakta alternativa möjligheter att reglera de sociala skadornas art och omfattning. Flera förhållanden diskuteras som borde kunna motverka den ökande kriminaliseringen. Det växande antalet samhälleliga spelregler berör ofta områden där skadan är liten och den brottsliga viljans intensitet låg, varför man kan avstå från att definiera överträdelsen som brott och använda alternativa kontrollmekanismer. Rättsmedvetandets ökade känslighet för kraven på lika behandling borde också leda till att man inte accepterar den selektiva tillämpning av lagen som blir följden av överkriminaliseringar. Straffsystemets s.k. latent funktioner borde förlora sin betydelse eftersom det moderna samhället förfogar över alternativa mekanismer som garanterar integration. Durkheim påpekade att arbetsfördelningen i ett högt utvecklat samhälle skapade en "organisk solidaritet", men det moderna samhället kräver mindre av ritualistisk konformitet av medborgarna. *Allardt* (1965, s. 226—227) har beskrivit denna process som en övergång från söningsetik till konsekvensetik och menar att om hänsyn tas till skada och nytta av olika handlingar på lång sikt skapas större tolerans mot avvikare och individen får större frihet.

Som motiv för avkriminalisering nämner Anttila & Törnudd kontrollekonomiska, procedurekonomiska, insikter om kriminaliseringens ringa effekt och mörktalets storlek (s. 175—176). *Anttila* (1971 a, s. 20) pläderar för en ökad planeringsmedvetenhet i kriminalpolitiken och föreslår därför att avkriminalisering göres till en princip istället för att som nu endast aktualiseras i situationer då det står klart för alla att det är en nödvändighet.

16.4 Förändring av samhället

Vi har hittills uppehållit oss kring reformer som innebär förändringar i lagstiftning eller rättstillämpning. I en klassifikation som *Mathiesen* (1973) gjort av samhällsvetenskapliga tänkesätt inom rättssociologin skulle sådana reformförslag närmast hänföras till *normmodellen*. Enligt denna har rättsliga regler och beslut en mer eller mindre bestämmande kraft i samhället, dvs. samhällsstrukturen påverkas i någon mån av de rättsliga normerna. Som en representant för denna rättssociologiska inriktning nämnes *Stjernquist* (1973). Mot denna normmodell ställer *Mathiesen* främst *tvångsmodellen*, vilken utgår ifrån att samhällsstrukturen är en produkt av den makt människor utövar mot varandra och som ytterst bottnar i parternas förhållande till produktionsmedlen. Här ses rättsliga regler och beslut som en del av den legitimerande och skylande överbyggnaden i samhället snarare än som en aktivt

bestämmande samhällskraft. "För rättssociologen med detta perspektiv är det inte naturligt att anta att samhället i någon betydande utsträckning kan förändras genom reformer av rättsliga regler och beslut" (s. 13). Att Mathiesen själv anser den senare modellen för rättssociologisk forskning vara grundläggande låter han icke förbli utsagt (s. 14). *Chambliss'* (1973) analys av lösdriverilagarna nämnes som ett exempel på hur lagstiftningen följer de styrande klassernas intressen.

Som framkom i det första kapitlet om brott och straff finns det ett samband mellan registrerad kriminalitet och samhällsklass. All kriminalstatistik visar högre brottslighet i de lägre klasserna; för en närmare analys av dessa samband se *Wolf & Høgh* (1966, s. 47—49). Statusselektion har också påvisats vid studier av domarnas beteende (*Aubert* 1969 a, s. 77—104) och vid jämförelser med självrapporterad kriminalitet (*Christie, Andenæs, Skirbekk* 1965). *Aubert* (1954, s. 91—108) har teoretiskt förklarat hur en sådan statusdiskriminering uppstår. Varje samhälle är i större eller mindre grad organiserat till fördel för de grupper som besitter makten och strafflagstiftningen är ett av de medel som använts för att upprätthålla statussystemet. Vid rättstillämpningen fungerar statusdiskrimineringen så att en person med hög status inte så lätt misstänkes, gripes eller åtalas, och om han blir ställd inför rätta har bättre möjligheter att försvara sig. *Eckhoff* (1969) har framhållit att samhället visar större benägenhet att kriminalisera och hårdare bestraffa sådana asociala handlingar som "det lämpar sig" för folk med låg social status att företa. Förutom normsystemet och rättssystemets handhavande pekar *Elwin et al* (1971) på hur reaktionssystemets utformning får till följd att sanktionerna tenderar att bli strängare ju lägre status lagbrytaren har. Det individualpreventiva prognostänkandet innebär att den som har sämre prognos, dvs. kommer från sämre sociala förhållanden, löper större risk att dömas till frihetsberövande påföljd. Denna sneda rekryteringseffekt förstärks ytterligare av reaktionssystemets upptrappningsmekanism, vilken innebär att domstolarna använder sig av successivt mer ingripande åtgärder.

Elwin säger i "Den första stenen" (1971) att "sanktionsdemokrati" förmodligen är omöjlig att genomföra i samhällen som bygger på den privata äganderätten.

Det är otvivelaktigt så att den sociala selektionsmekanism som strafflagen och straffrättskipningen utgör, endast är en återspeglning av vårt klassamhälle. En förändring av rättssystemet mot fullständig jämlikhet kräver ett omskapande av samhällsstrukturen. (s. 252)

Elwin utgår ifrån att egendomsbrotten inte kan avkriminaliseras inom den rådande samhällsstrukturen. Det bör dock erinras om att avkriminalisering beträffande snatteri och sänkta straffskalor för stöld föreslagits. Vi har också fått skattebrottslagstiftning, prislagar, valutabestämmelser etc. vilka i första hand är riktade mot individer med relativt hög status. Arbetarklassen är idag inte maktlös. Olika delreformer borde kunna leda till ökad jämlikhet inför lagen. Härmed är dock inte sagt att vi inte har långt kvar till ett förverkligande av proportionalitetsprincipen och legalitetsprincipen.

Elwins resonemang gör det intressant att studera utvecklingen i de länder

som avskaffat det privata ägandet av produktionsmedlen. Att klasskillnader existerar i så olika socialistiska länder som Ryssland och Kina, såtillvida att det bl.a. föreligger stora inkomstskillnader, torde vid det här laget vara välbekant. Enligt de socialistiska programmen ska inte bara egendomsbrotten försvinna utan all brottslighet elimineras. Sovjetunionens återupprättade kriminologer tycks också dela denna uppfattning; *Dubovets* (1970), anställd vid universitetet i Minsk, skriver:

Soviet criminologists have come to the conclusion that crime is foreign to the socialist structure by nature, since vice which engenders crime is not rooted in the nature of socialist relations. (s. 44)

Någon tillförlitlig kriminalstatistik föreligger emellertid inte. Ryssland hemligstämplade sin statistik 1935 och sedan dess har vi endast haft tillgång till vissa procentuppgifter om förändringar från år till år, vilket utan bastal är relativt meningslös information. Uttryckt i dessa procenttal sägs dock minskningarna vara mycket stora, men hur omfattande brottsligheten faktiskt är har vi ingen kunskap om. *Andenæs, Bratholm & Christie* (1968) kunde inte heller under en studieresa i Sovjetunionen få fram några absoluta siffror. De förhörde sig också om fångtalen var officiella i Sovjetunionen. "Det var de ikke men det kunne iallfall sies så meget at tallene var gunstigere enn i Polen og Ungarn, men ugünstigere enn i Bulgaria" (s. 110). Sådana jämförelser är givetvis ganska intetsägande.¹⁾

Under liberaliseringssträvandena i Polen släpptes för ett tag även kriminalstatistiken fri. Brottsserierna under 60-talet visade icke helt förvånande ungefär samma ökning i Polen som i det västliga Europa.

Men numera räknas inte Ryssland utan Kina till "primära försöksfält" för exempelvis Mathiesens tvångsmodell (s. 12). Men i Kina har officiell statistik överhuvud inte förekommit efter 1959 och kriminalstatistik är givetvis obefintlig. *Leijonhufvud* (1972) intervjuar tjänstemän från Säkerhetsbyrån i Hsiyang län, vars främsta uppgift är att "utöva diktatur över klassfienden", och de "besvarar till slut alla frågor utom en — den om brottsfrekvensen i länet" (*Pockettidningen R* 1972:6, s. 203).

Att det socialistiska Kina har brottslingar av olika slag och även använder sig av fängelser i kampen mot dem står dock helt klar. *Snow* (1970)²⁾ lyckades sammanställa vissa uppgifter om antal fångar i Shanghai: fängelset (Ward Road Jail) hade ca 2.500 fångar och en fångkoloni (Supeireform-through-labor farm) hade 6.000 fångar, vilket gör 8.500 fångar på Shanghais population på ung. 10 miljoner. "If that rate prevailed over all China her prison population would then have been 595.000. Interesting — if true" (s. 521). Shanghai hade tidigare den högsta brottsligheten i landet men

¹⁾ *Bonavia* har i "Fat Sasha and the Urban Guerilla" (1973) rapporterat om kriminologin i dagens Sovjetunionen: "Soviet criminologists are not allowed to state openly that there is an increase of crime in Soviet society, as this is a point emphatically denied by Soviet dogma. Thus, when calling for more advanced methods of crime prognosis, they are not even permitted to state in their learned journals why this should be necessary," (cit. ur *The Observer Review* 14.10 1973).

²⁾ Första upplagan utkom 1961.

den betraktades numera som låg, vilket förklarades med att en tredjedel av befolkningen var studerande. Det kan tilläggas att de flesta fångarna inte var politiska fångar. I Pekingområdet fanns officiellt endast ett fängelse men Snow kan beskriva fyra olika fängenvårdsanstalter (s. 357). I Pekingfängelset fanns 1.800 fångar, varav 40 % sades vara kontrarevolutionärer, och dessa politiska fångar avtjänade mycket långa straff, upptill livstid. "Among the civil felonies the commonest was theft of state property for resale or personal use; next came embezzlement, chicanery, forgery and the usual crimes of violence: assault, rape and robbery." (s. 360)

Snow fick också besöka ett skolhem (Children's Study-Work School) med 185 barn mellan 10—15 år. En annan ungdomsvårdsskola i Pekingområdet hade 100 barn mellan 15—18 år. Delinkventerna uppvisar samma symptomflora som i de kapitalistiska länderna. Föreståndarinnan säger att de varit vanetjuvar, vandaliserat, orsakat störningar i skolan, skolskolkat, arbetsvägrat eller våldsamt bråkat med farföräldrarna, i nämnd ordning.

Mme Wang considered that her charges were all reflections of the failure of the "old society" and "hangovers of capitalism", but "class background" figures she gave me did not seem conclusive evidence. According to her, forty percent of the little delinquents came from working-class families; twenty percent were orphans or from broken homes or had lived with old people too disabled to work or look after them; twenty-five percent were the children of *kanpu* (party workers, cadres); and fifteen percent were from homes of "former capitalists or policemen". (s. 366—367)

Personer som senare än Snow haft möjlighet att besöka fängelser i Kina har gett likartade uppgifter. Utrikespolitiska föreningen besökte Pekingfängelset 1966 och rapporterar att "fängelseområdet omgärdas av höga murar med elektriskt staket" och bevakas av säkerhetspolisen ("Östern är röd", 1967, s. 127). Leijonhufvud, som påstår han är den första utlänning som fått besöka ett kinesiskt fängelse sedan 1966, var 1972 på Liaoningprovinsens fängelse i Shenyang. Detta fängelse har 2.000 interner men fängelseledningen "vet inte om det finns fler fängelser i provinsen" (s. 200). De flesta fångarna har en strafftid på under 10 år (sic!), en minoritet mellan 10—20 år och ett fåtal över 20 år. I en cell på 4×6 meter vistas 12—20 fångar och 3—6 fångar sover på varje brits. Fångarna kan sättas i handbojor i isoleringscell upptill 2 veckor.¹⁾ Fångarna bär röda mössor och på förklädet står de kinesiska tecknen för "brottsling". Fängelsepersonalen uppgår till 200 man, med en vakt i varje korridor, och 10—20 vakter är beväpnade. Internerna har ingen representant i det styrande organet, den revolutionära kommittén. "Tanken föreföll främmande för fängelseledningen, när vi frågade" (s. 202).

Denna presentation av brott och straff i de socialistiska länderna kan vara motiverad då man i vissa kretsar, inkl. de vetenskapliga, faktiskt tycks tro att brottsligheten är utrotad i Kina och att fängelser i traditionell mening inte skulle finnas. Om Shanghais siffror är representativa skulle Kina ha

¹⁾ Mitchison (1966) berättar om en amerikansk kvinna som satt i ett kinesiskt fängelse i isoleringscell iförd bojor under två år; hon ansåg dock att "they were light chains" (s. 110), vilket tyder på en ganska effektiv hjärntvätt. För senare litteratur om kinesiska fängelser, se *The New York Review of Books* (1.11 1973), s. 3—7.

85 fångar per 100.000 invånare, vilket är klart högre än de flesta kapitalistiska länder i Europa och närmar sig den synnerligen höga nivån för frihetsberövanden i U.S.A. Genom att frihetsstraffen i Kina förefaller långvariga, drabbas måhända en mindre andel av befolkningen samtidigt som de som utsätts för dem får uppleva ett mer kännbart straff.

Vi har således ingen anledning att tro att det socialistiska samhället trots en grundläggande samhällsomvandling saknar brott. Tvångsmodellen har knappast något åskådningsmaterial som lär oss att enkelt lösa våra sociala konflikter.

Det torde emellertid finnas möjligheter att föra en effektiv och inte minst human kriminalpolitik med en socialpolitik där vi efter vanliga demokratiska spelregler söker minska klasskillnaderna, så långt det nu är möjligt i ett industrialiserat samhälle. Att det finns mycket kvar för politikerna att uträtta i *den ofärdiga välfärden* har bl.a. *Inghe & Inghe* (1967) och *Låginkomstutredningen* påvisat.

16.5 Hinder mot förändring

Vi har således sett att det finns möjligheter genom ändring av påföljdssystemet och kriminaliseringsstrukturen att radikalt skära ned antalet frihetsberövanden. Men vi har samtidigt kunnat konstatera att anstaltssystemet uppvisar en förkrossande stabilitet. T.o.m. i samhällen där en revolution ska ha ändrat de sociala institutionerna finns fängelserna alljämt kvar och i högst traditionella former.

Om vi ser på utvecklingen i västerländska samhällen de två senaste århundradena torde strukturen i de komplexa organisationerna i *Etzionis* terminologi (1961) ha blivit mindre tvångsbetonad och mer normativ.¹⁾ Fängelserna har t.ex. blivit mindre kustodiellt orienterade och mer behandlingsorienterade. En sådan utveckling torde karakterisera inte bara tvångsorganisationerna utan också skolor, militär och industri.²⁾

På ungdomsvårdsskolor, fängvårdsanstalter och mentalsjukhus kan man åtminstone fram till senare tid konstatera kortare tider för omhändertaganden och mera humana inslag i den s.k. vården. I stort sett tycks dock den grundläggande tvångsstrukturen relativt oförändrad.³⁾

Johansson (1965) har uppställt tre antaganden angående förändringar av

1) Etzioni urskiljer tre slags makt: normativ makt, som använder sig av "symboliska" sanktioner, ekonomisk makt och tvångsmakt, då fysiska sanktioner kan användas. "Compliance" är relationen mellan den makt som den överordnade använder och den underordnades reaktion på eller orientering till denna makt. Kombinationen av tvångsmakt och alienation är ett exempel på "congruent compliance" – relation, och sådana relationer sägs vara vanliga, effektiva och svåra att förändra (se även kap. 3).

2) "Which environmental factors affect these compliance trends, and by what means they produce their effect, remains a largely unexplored subject for research." (ibid., s. 311)

3) Som *Nelson* (1966) framhållit har hotet om tvångsingripande delvis förbytts till erbjudande om hjälp och stöd i de sociala vårdlagarna. *Nelson* (1971) har också visat att socialvården idag mottager omkring en fjärdedel av det grövre brottslingsklientelet, men vid dessa övergångsfall mellan socialvård och kriminalvård förekommer dock tvångsingripanden i ett stort antal fall.

totala institutioner. Utifrån Etzionis teori om komplexa organisationer säger han att förändringar i "compliance"-strukturen eller någon del av denna är mycket svåra att genomföra och tar lång tid oberoende av vilken typ av organisation det är fråga om. Om organisationen inte är beroende av den yttre miljön eller har monopolställning på sina "tjänster", har den vare sig sökningsinstrument eller förändringsprogram, och alla typer av förändringar går då långsamt och är svåra att effektuera. Utifrån *Ogburns* hypotes (1950) om "cultural lag" är det lättare att genomföra tekniska förändringar än kulturella förändringar inom olika organisationer. Som exempel på kulturell eftersläpning nämnes att medan det gick lätt att introducera psykofarmaka, elektro- och insulinterapi på mentalsjukhusen, är det svårt att förändra attityder bland personalen så att anstalterna kan omvandlas till terapeutiska miljöer.

Genom att de totala institutionerna inte är beroende av miljön och saknar instrument för sökning och förändring, måste alla förändringar komma utifrån. Förändringar av totala institutioner fordrar politiska beslut och sådana förutsätter att allmänhetens inställning förändras. Johansson gör det viktiga påpekandet att om det nu föreligger diskrepans mellan den officiella och den faktiska målsättningen och institutionen döljer sig bakom en officiell målsättning som inte effektueras, blir organisationen mycket svår att påverka utifrån genom att en allmän opinion inte skapas.

Vi ska inte närmare analysera modeller för förändring eller motstånd mot förändringar inom organisationer¹⁾ utan avslutningsvis endast säga något om allmänna hinder för reformer.

I anknytning till svårigheten att genomföra reformer inom kriminalvården ska vi här endast beröra två faktorer, doktrinen om allmänpreventionen och det allmänna rättsmedvetandet. När juristerna anser att vi inte kan gå längre i "liberalisering" hänvisar de ofta till allmänpreventionen medan politikerna kanske oftare hänvisar till den allmänna opinionen.

Den rättssociolog som intresserar sig för kommunikation av lagar och rättsliga beslut, hur rättspolitiken i vid mening uppfattas och vilka filter som är av betydelse i kommunikationsprocessen från lagstiftning och rättsbeslut till olika befolkningsgrupper, skulle enligt Mathiesens klassifikation hänföras till *upplevelsemodellen* inom samhällsforskningen.²⁾

1) *Mathiesen* (1966) har framhållit att organisationsförändring är ett försummat område inom anstaltsforskningen. Han utgår från *Blau & Scotts* terminologi (1963) och hävdar att övergången från "commonweal" organisationen till "service" organisationen fördröjs av tre typer av faktorer: 1. teknologi 2. motstånd mot förändring 3. tryck från andra organisationer. *Mathiesen* (1967) betraktar tydligen det psykologiska motståndet gentemot förändringar som viktigt och förklarar det med att deltagarna i systemet inte önskar förändringar i organisationens struktur och målsättning. För kritik av detta begrepp, se dock *March & Simon* (1958). *Mathiesen* beskriver olika *neutraliseringstekniker* samt absorption av nya idéer, uppskjutande av nya idéer, deflation av nya idéer, kooptering av personal som representerar nya idéer. För en utförlig beskrivning av *koopteringstekniken*, se *Selznick* (1949).

2) Men den forskare som framhäver begränsningar i kommunikationsprocessen och håller frågan om lagarnas bestämmande kraft öppen, behöver för den skull inte vara handlingsförlamad. *Mathiesen* skriver enligt min mening omotiverat provocerande: "Människor som präglas av skepsis och tvivel sympatiserar med denna hållning." (s. 12)

16.5.1 Doktrinen om allmänpreventionen

Vi har i denna avhandling tidigare behandlat tankar kring allmänpreventionen (se kap. 1.11 och 12). Det är svårt att finna en meningsfull dialog mellan anhängare av den allmänpreventiva teorin och dess vedersakare. De förra illustrerar allmänpreventionens verkningar med exempel om högre brottslighet i speciella situationer då polisen helt har lamslagits (*Trolle*, 1945). De senare visar att allmänpreventiva verkningar inte finns med exempel om hur olika användningsgrad av dödsstraffet inte påverkat frekvensen av svåra brott i olika områden (*Sellin*, 1959). Båda exemplen är extrema och torde inte vidga vår kunskap i särdeles hög grad när det gäller den centrala frågan hur *skillnader* i straffnivån påverkar olika typer av brott.

Andenaes (1971), som torde vara en av de mest auktoritativa uttolkarna av allmänpreventionen, erkänner att vi har mycket lite forskning på detta område men tycks i alla fall mena att vi har mer nyttig kunskap om allmänpreventionen än individualpreventionen. *Christie* (1971 c) har påpekat att vår kunskap om individualpreventionen är av negativ art: "De *avkrefter* hypoteser, de viser at ting *ikke* virker" (s. 57) och menar att vi inte kan förvänta oss motsvarande angående allmänpreventionen: "Begrepet er så omfattende at en generell hypotese om almenprevensjonens virkninger *aldri kan avkrefte*" (s. 58). *Christie* säger att detta förhållande inte borde leda till en relativt större tilltro till allmänpreventionen ehuru han är rädd för att detta håller på att ske, en farhåga som bestyrks vid läsningen av *Andenaes* svar. Strängt taget synes det mig diskutabelt att uttrycka resultaten av de studier som visar att det inte är några större skillnader i effekt av olika påföljder som att individualpreventionen inte fått stöd. Det kan lätt uppfattas så att vi inte kan mäta någon effekt av påföljden, eller att det inte är någon verkan av straffet. I själva verket vet vi att straffen skapar återfall i ett stort antal fall, oberoende av vilken exakt utformning straffet fått. Det föreligger nämligen inte noll-korrelation mellan straff och individualprevention utan en negativ korrelation om hänsyn tas till självläkningsteorin (se kap. 2.3) och vi skulle således kunna tala om en *negativ individualpreventiv effekt*. Formulerar vi våra hypoteser på detta sätt, torde vi ha bättre kunskaper om individual- än allmänpreventionen.

Endast urbota romantiker torde emellertid förfäktat tesen att vi i vårt differentierade samhälle skulle kunna vara utan all formell social kontroll. Därmed är inte sagt att inte den informella sociala kontrollen kan vara mera betydelsefull.¹⁾ Men vi behöver också lagar, poliser och domare. Detta behöver dock inte betyda att kontrollsyste-met tillnärmelsevis behöver ha den utformning det idag har.

Lagens moralbildande karaktär torde inte behöva förstärkas genom hårda straff. Lagens och straffets karaktär bör, som tidigare framhållits (kap. 12), hellre studeras marginellt än generellt. *Zimring* (1971), som försökt att testa

¹⁾ *Banton* (1964) har härutöver framhållit att upptäcktsrisken som sådan bör tillmätas stor betydelse.

Andenaes allmänpreventiva teori, har omformulerat den till att främst gälla "marginal deterrence", vilket avser *variationer* i styrkan i de legala hoten och dess samband med avskräckningens effektivitet. Detta marginella avskräckningshot kan sedan studeras som "special deterrence" avseende dem som utsatts för straffet eller som "general deterrence" vilket åsyftar hela befolkningen, inklusive de straffade. Att straffen inte har någon speciell avskräckningseffekt visar de höga återfallssiffrorna och kan bl.a. förklaras med data om anstaltsanpassning. Har då straffen en marginell generell avskräckningseffekt?

En förutsättning för att allmänpreventionen överhuvud ska kunna fungera är att allmänheten har kännedom om lagarna. Marginell avskräckning förutsätter också att allmänheten känner till de exakta straffhoten, vilket i själva verket är ganska orimligt med tanke på de strafflatituder som numera finns. Flera studier har visat att allmänhetens kunskap om lagarna är mycket bristfällig. En undersökning gjord av en kalifornisk lagstiftarkommitté visar att manliga fångar hade den högsta kunskapen om de stipulerade straffen, vilket ändå inte avhållit dem från att begå brott. Medan allmänheten hade ungefär 15 % rätta svar hade fångarna 80 % rätta svar.¹⁾ Undersökningen visade också att samtidigt som allmänheten var mycket okunnig om maximistraften för olika brott, uppskattade de dock straffen som varande lägre än de faktiskt var. Kommittén kunde inte heller finna synliga tecken på någon avskräckande effekt av nyligen införda straff eller vid variationer i straffens stränghet mellan olika områden. Den summerar sina resultat: "There is no evidence that more severe penalties deter crime more effectively than less severe penalties." (s. 25)

I Kalifornien har man också haft möjlighet att studera effekten av experiment med icke-frihetsberövande påföljder. "*Community Treatment Project*" började 1961, fortgår alltjämt och har hela tiden följts upp av evaluering. Detta program, som innebär att av den grupp som skulle institutionaliseras ett slumpmässigt urval får behandling i frihet, anses framgångsrikt och har successivt expanderat. De ungdomar som behandlas i frihet sägs klara sig bättre än de som får behandling i ungdomsvårdsskola, samtidigt som frivården är väsentligt billigare än institutionsvården. Programmet har tydligen accepterats av myndigheter och allmänheten.

Stark (1967), direktör i California Department of Youth Authority, skriver angående den första 3-årsfasen:

First, the program was found to be feasible in the community. Some objections were encountered, but the program was generally accepted by the law enforcement, probation, and the schools, particularly when they became aware of the increased treatment and control that such a program offered beyond regular parole practice. (s. 325)

Genom den kraftiga befolkningsökningen i Kalifornien har behovet av institutionsplatser ökat även om brottsligheten relativt sett är konstant. Institu-

1) "*Deterrent Effects of Criminal Sanctions*", Progress Report of the Assembly Committee on Criminal Procedure, 1968. Rapporten säger dock inget om när fångarna förvärvade sina kunskaper i dessa straffrättsregler.

tionerna har varit överbelagda och 1964 startade man av denna anledning ett nytt frivårdsprogram "*Community Delinquency Control Project*". Till att börja med valde man ut vissa elever som skulle placerats på institution och behöll dem i samhället men för att kunna evaluera resultaten övergick man sedan även här till slumpmässig fördelning. Skillnaden mellan de två projekten är att klassifikation av ungdomarna enligt en mognadsskala inte sker i det senare projektet. Den experimenterande anda som karakteriserat dessa frivårdsexperiment med en rad innovationer i behandlingen har haft effekter även på den traditionella behandlingen.

These two programs have influenced the development of other experimental parole programs, the regular parole operation, agency relationships within the communities and, to some extent, the general public attitude. (s. 327)

Att allmänheten inte reagerade negativt på dessa program torde klarast framgå av att ett resultat av dessa samhällsbaserade behandlingsprogram var att den kaliforniska lagstiftande församlingen antog en lag 1965 som auktoriserade staten att utbetala understöd till kommuner för minskningar i antalet intagningar i de statliga institutionerna. Dessa anslag ska användas av kommunerna att intensifiera och diversifiera sina behandlingsprogram i frivård.

"Probation" har funnits i Kalifornien sedan 1903 och varit kommunbaserat. Studier som gjordes 1948, 1957, 1961 och 1964 konkluderade samtliga att användningen av "probation" kunde utökas riskfritt och en stor andel intagningar från de statliga anstalterna elimineras om staten var villig att ekonomiskt stödja kommunerna. Den nya lagen gav nu staten möjlighet att spara pengar för varje fall som inte institutionaliserades och motsvarande kunde ges i understöd till kommunen (högst \$ 4.000 per fall). Ju mer kommunen minskade sina anstaltsfall under en given baslinje desto större ekonomisk assistans fick den. Detta program, kallat "*Probation subsidy*", har av Smith (1971), chef vid planeringsavdelningen inom Youth Authority, beskrivits som "*A Quiet Revolution*". Från den 1 juli 1966 till slutet av 1970 har på detta sätt 10.800 personer sluppit frihetsberövanden. Av dessa har mer än hälften varit vuxna och tillhört kriminalvården. Enligt prognosen skulle det ta 5 år att uppnå en 25 % reduktion av antalet intagna på anstalterna, men detta mål uppnåddes redan under operationens andra år. Samtidigt har det visserligen förekommit en minskning av antalet frihetsberövanden i hela U.S.A., men endast i Kalifornien har ökningen av frivården varit så dramatisk att anstalter fått stängas och nybyggda anstalter inte tagits i bruk.

Resultatet av denna massiva satsning på skyddstillsyn istället för frihetsberövanden sägs inte ha lett till en ökning av kriminalitetsfrekvensen i Kalifornien. Inte heller har återfallsfrekvensen för dem som vårdas i frihet ökats av att gruppen utökats med "svårare" fall. Enligt allmänpreventiva tankegångar skulle man förvänta sig en ökning av både brottsfrekvensen och återfallsfrekvensen, varför dessa data inte ger stöd åt teorin om straffens marginella avskräckningseffekt, varken generellt eller speciellt.

Om ekonomiska motiv i hög grad styrt avinstitutionaliseringen i Kali-

fornien, tycks dessa vara mer uppblandade med idealistiska i ett ännu mer radikalt experiment som startat i staten Massachusetts, där man beslutat sig för att stänga samtliga ungdomsfängelser. Man kan givetvis aldrig bortse från att anstaltsbehandling är dyrbar och att pengarna kan användas bättre. Dr. Jerome Miller, "Commissioner of the Youth Service Department" och en av de pådrivande bakom detta visionära program, har också påpekat att det kostade 10.000 dollar att ha en pojke på institution ett år, "enough to send a child to Harvard with a \$ 100-a-week allowance, a summer vacation in Europe, and once-a-week psychotherapy"¹⁾ Men det räcker att peka på att recidivsiffrorna i U.S.A. liksom i Sverige ligger mellan 60—80 %. John Conrad, forskningschef vid National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice i Washington, kommenterar försöket så här:

Juvenile corrections has been a revolving door affair for many years — it has been aimless and useless. The system takes kids off the street, classifies them in ways that mean nothing, keep them in an institution for eight to twelve months, and delude ourselves that we are protecting society. What we really do is raise a group of reformatory-trained kids in an extremely bad social and psychological atmosphere och turn them loose again.²⁾

Av flera tusen ungdomsbrottslingar betraktar man endast ett 30-tal som farliga, vilka tillsvidare hålls kvar i slutna anstalter för att sedan kunna slussas över till privata psykiatriska kliniker, där man hoppas de ska kunna få intensiv behandling. De andra placeras i stor utsträckning i gruppheim och många har matchats med studenter vid University of Massachusetts campus i ett program kallat Juvenile Opportunities Extension. Som alla liknande experiment i U.S.A. följs detta upp av forskning men någon samlad rapport har ännu inte hunnit komma. Det kan tilläggas att på andra håll stänger man kvinnofängelserna, såsom i staten Pennsylvania.³⁾ Hittills har ingen kunnat visa att brottsligheten ökat av dessa korrektionella nedtrappningsåtgärder.

Självklart behövs det mer forskning kring allmänpreventionen. Man bör dock inte hålla för uteslutet att om samma form av experimenterande blir tillåtet för att utforska allmänpreventionen som har förekommit kring individualpreventionen, så kan båda dessa hypoteser komma att diskonfirmeras.⁴⁾ I det läget skulle vi sannolikt få tänka om ganska radikalt.

16.5.2 Doktrinen om det allmänna rättsmedvetandet

Liksom juristerna hänvisar till allmänpreventionen brukar politikerna hänvisa till den allmänna opinionen som ett hinder för reformer. Utmärkande för både allmänpreventionen och den allmänna opinionen är att vi vet relativt litet om dem. Den ringa kunskapen om båda dessa fenomen gör dem väl

¹⁾ New York Times 31.01 1972 s. 1 "Massachusetts Reforms to Doom Youth Prisons" av Bill Kovach.

²⁾ Ibid., s. 37.

³⁾ Enligt personligt samtal med Frieda Adler, som forskar kring kvinnlig kriminalitet.

⁴⁾ Vid de få experiment som gjorts med varierande grad av stränghet i straffen har man inte kunnat konstatera någon effekt av allmänpreventionen, *Törnudd* (1968) och *Middendorff* (1966); se även *Anttila* (1971 a, s. 16).

lämpade som argument för dem som inte önskar förändringar. Genom att de är diffusa, är de också svåra att angripa. Dessutom flätas de ofta samman till en outredbar härva. Vi ska dock slutligen söka analysera argumentet om den allmänna opinionens konserverande verkan.

Vad är den allmänna opinionen? I vissa sammanhang tycks den reduceras till riksdagsopinionen. Riksåklagaren Romander har pekat på riksdagsopinionens konserverande karaktär (1970) :

Mot brottsbalkens påföljdssystem kan enligt min mening främst riktas den anmärkningen att man av allmänpreventiva skäl inte tillräckligt vidgat möjligheterna att undvika frihetsberövande påföljder. Det är möjligt att den avvägning som skett i detta hänseende var ofrånkomlig med hänsyn till *riksdagsopinionen* vid tiden för balkens tillkomst men sannolikt skulle det i dagens läge vara tänkbart att slopa vissa spärrar för ett fritt påföljdsval som uppställts av hänsyn till allmän laglydnad. (s. 209; kursiv. min)

Man bör inte bortse från möjligheten att riksdagsopinionen dåligt speglar den allmänna opinionen i denna typ av frågor. Riksdagens sammansättning gör den i vissa avseenden inte representativ för folket i sin helhet. Relevant i detta sammanhang kan vara att påpeka att riksdagen länge haft en mycket stor grupp absolutister samtidigt som dessa är mycket få i befolkningen.

Justitieminister Geijer brukar visa sig mycket öppen för kritik av t.ex. fängelseväsendet men hänvisar till att den allmänna opinionen vill ha fängelser och inte är mogen för ett avskaffande av frihetsberövande påföljder.¹⁾ Men har man verkligen frågat allmänheten härom? Och om man gjort det, hur har man frågat? Och hur mycket information har man gett allmänheten innan man ställt sina frågor?

Det är ett välkänt förhållande att människor tenderar att vara hårdare i sina domar mot personer de inte har någon kännedom om. Ju mer de får veta om vederbörande socialt och psykologiskt desto större förståelse och tolerans visar de i allmänhet. På samma sätt torde kunskap om straffen påverka attityderna till dessa. Jag skulle vilja uppställa som en hypotes att ju mer korrekt kunskap människor har om frihetsstraff desto mer negativt inställda blir de till denna straffform. *Kutschinsky* (1970) har illustrerat hur folks straffattityder ändras till följd av en intervjufrågas formulering. En stor grupp var t.ex. positivt inställda till prygelstraff men då frågan preciseras till antal slag, var slagen skulle träffa, om det skulle ske med piska eller käpp, hur hårda rappen skulle vara, svängde attityderna så att ingen efter att ha varit tvungen att tänka igenom problematiken längre förordade prygelstraff.

Allmänhetens kunskaper om brott och straff är naturligt nog mycket begränsade. Jag tror dessutom man skulle finna systematiska fel i allmänhetens uppfattning såtillvida att den dramatiserar brottsligheten men avdramatiserar påföljderna i form av frihetsberövanden. Om vi vill undersöka den allmänna opinionen för att låta den vara styrande i det kriminalpolitiska arbetet, är det av yttersta vikt att vi först ger korrekt information till allmänheten. Den bör bl.a. veta följande :

¹⁾ Som ett exempel kan nämnas ett TV-program den 20.09 1973.

1. de flesta människor gör sig skyldiga till brott
2. endast ett litet fåtal "åker fast" och dessa utgör ett skevt socialt urval
3. brottsligheten ökar inte mer än som kan förklaras med nya lagar, fler poliser med effektivare metoder och framförallt en ökad ekonomisk aktivitet i samhället
4. våldsbrottsligheten ökar förhållandevis lite och antalet mord har t.o.m. minskat under det sista århundradet
5. frihetsstraffen vare sig avskräcker eller behandlar dem som utsätts för dessa utan gör dem istället till förhärdade brottslingar eller till socialt odugliga individer och bidrager sålunda till att skapa mer brott
6. kriminalvård i anstalt är synnerligen dyrbar
7. kriminalvård i frihet resp. böter torde till lägre kostnader kunna skapa samma avskräckande effekt utan att åstadkomma flera av de negativa verkningar som är förenade med frihetsstraffen

Myten om brottslingens farlighet upprätthålls främst av massmedia som vill skapa underhållning och spänning och av polisen som vill ha ökade resurser till sin brottsbekämpande verksamhet. Eftersom saklig information ges sparsamt och inte har samma genomslagskraft, har allmänheten inget annat att tro på än de myter som sprids via massmedia. Den kraftiga överskattningen av det grova våldet i Stockholm demonstrerades i en undersökning där det framkom att de intervjuade uppskattade antalet överfallna och ihjälslagna personer till mellan 20—50 medan den verkliga siffran ligger omkring 0.¹⁾

Då människor upplever brottsligheten som ett av Sveriges allvarligaste problem och liksom i Förenta Staterna börjar ropa på "lag och ordning" har de antagligen inte analyserat kriminalstatistiken.²⁾ Om våldsbrotten ökar, känner de troligen inte till att dessa främst gäller rån, vilka i stor utsträckning drabbar personer med egen anknytning till en kriminell verksamhet, eller bankrån, vilka inte brukar innebära våld mot person. *Lenke* (1973) har visat att av personer som uppsökte sjukhus efter att ha blivit utsatta för våld var mer än hälften registrerade hos polisen för egen misstänkt kriminalitet, vilket inte hindrade dem från att i stor utsträckning anmäla brotten.

Vi borde istället vara angelägna att lugna allmänheten genom att omtala att de flesta stölder gäller mycket ringa belopp och att de flesta våldsbrott är lindriga till sina skadeverkningar (*Sveri*, 1970 b). Människor blir t.ex. i liten omfattning utsatta för våld på öppen gata och åldringar minst av alla. Vid våldsbrott står offret i de allra flesta fall i nära personlig relation till förövaren.³⁾ Det tyder på svår lösta problem i de mellanmänniskliga relationerna, vilket fler poliser inte torde kunna avhjälpa.

I ett välfärdssamhälle som Sverige borde det inte vara orimligt att säga att vi solidariskt måste bära kostnaderna för brottsligheten. Vi vill ha check-

¹⁾ Undersökningen, som är utförd av Leif Lenke, kommer att publiceras i Europarådets rapportserie.

²⁾ Angående utvecklingen av våldsbrottsligheten, se *Sveri* (1973) och angående den framtida brottsutvecklingen, se *De Ju* 1973:16.

³⁾ *Wolfgang* (1958) och "The Challenge of Crime in a free Society" (1967) s. 39-40.

häften även om de kan missbrukas, vi vill ha alkohol även om det kan orsaka våld. Ingen vill utplåna de farliga situationerna men vi bör utmärka dem och utrusta dem med så många mekanismer vi kan för att preventivt minska brotten. Ett sätt att främja en jämnare fördelning av de skador som brottsoffren åsamkas är att med statsmedel kompensera offren i de fall gärningsmannen inte ertappats eller saknar medel. Sverige har infört ett kompensationsystem för våldsbrott (*Hellner*, 1969). Den finländska brotts-skadekommittén anser att man i princip bör garantera social utjämning av *alla* svårförutsägbara skador med motiveringen att genom kompensation lindrar man allmänhetens tillfälliga aggressioner mot brottslingen (*Anttila & Törnudd*, 1973, s. 138).¹⁾

Kriminalpolitikens målsättning sägs vara att minimera de kostnader och det lidande som framkallas av brottsligheten och av samhällets kontrollåtgärder samt att fördela dessa kostnader och detta lidande på ett rättvist sätt (*ibid.*, s. 140). Frihetsberövande straff innebär stora kostnader för samhället, mycket lidande för de fängslade och istället för att vara ett brottspreventivt instrument är det brottsgenererande. Den sanktionskumulation som drabbar dem som ådöms frihetsstraff måste också ses som ett brott mot solidaritetsprincipen. Strafflidandet koncentreras på en mycket liten grupp utan att det finns helt sakliga skäl för denna diskriminering.

Om allmänheten upplystes om att frihetsstraffen etiskt är diskutabla, inte kan försvaras med effektivitetskriterier och statsfinansiellt är en mycket dålig lösning, håller jag det för troligt att den allmänna opinionen inte behöver vara ett hinder för reformer i riktning mot ett avskaffande av denna straffform. I den mån en dylik informationsverksamhet bedöms som alltför tidsödande, bör det erinras om att de flesta förändringar torde ha kommit innan den allmänna opinionen varit "mogen" härför. Många gånger måste reformerna först införas för att man ska kunna bevisa nyttan med dem. Såväl kunskap som erfarenhet bidrar till att skapa tolerans.

¹⁾ Angående moralisk indignation, se *Ranulf* (1948) och *Hedenius* (1972).

Summary

1. Evaluation of correctional treatment

In Sweden there has been very little evaluative research on the correctional system. The longest and by far the richest tradition of this sort can be found in the United States. With the exception of England and Norway there have until recently been few attempts at this kind of research in other countries. This is the first comprehensive study of different kinds of correctional institutions in Sweden. Even internationally it seems to be the first empirical study that compares institutions as distinct as training schools (ungdomsvårdsskolor) and prisons (fångvårdsanstalter). It appears also to be the first to compare different types of male and female correctional institution.

Studies that try to assess the effectiveness of punishment and treatment represent a relatively new branch of penology. The usual way to assess the success or failure of a corrections policy is to ascertain how many persons dealt with in a particular way are convicted again. Although basic information about recidivism should be a part of the criminal statistics, it is seldom routinely collected. When one wants to compare the effectiveness of different kinds of measures of treatment and punishment the most effective way is the experiment, but only in the U.S. have research workers been authorized to use the method of randomly allocating individuals to experimental and control groups. Quasi-experiments like individual matching and statistical estimation of the risk of reconviction are relatively crude instruments and could never be relied upon completely. In Sweden Börjeson (1966) has done a very careful study using prediction tables but it has met with some criticism, for example from Quensel (1966) and Andenaes (1966). Later statistical techniques like "association analysis" and predictive attribute analysis" (Simon, 1971) do not make up for the crudity of the data. Both the independent and the dependent variables are usually constructed from records that often are unreliable and lacking in information. Besides the technical problems of defining reconviction one should keep in mind the probable extent of hidden delinquency; the difficulty of doing so probably causes all recidivism studies to exaggerate the effectiveness of penal measures. Moreover, some studies suggest that professional criminals are better at escaping detection (McClintock & Gibson, 1961) and if this is general it must produce a systematic bias in recidivism studies.

Summaries of available evaluation studies (Christie, 1961 b; Bailey, 1966; Wilkins, 1967; Hood, 1967; Kassebaum, Ward & Wilner, 1971; Martinson, not yet published) conclude that different correctional treatments do not

produce different results. Stated a bit more positively, probation is likely to be at least as effective as institutional treatment and shorter institutional sentences are at least as effective as longer ones. The only differences that can be traced are that fines and discharges are more effective than either probation or imprisonment, and that possibly probation is better than institutional treatment. Most of these findings seem to be negative. But if they are evaluated in terms of a criminogenic theory of punishment — which is usually not attempted — these findings are positive for they demonstrate high rates of recidivism following from all kinds of penal measure. Allowing to the way that some individuals independently withdraw from criminal activities, it would seem that almost all correctional treatments increase the risk of recidivism. From the perspective of preventing individual delinquency one could say that since all correctional treatments are ineffective or harmful they should be used as little as possible (Wilkins, 1969). The actual development has been the opposite: the labelling of punishment as "treatment", has caused custodial sentences to become much longer; this is the case in Sweden as in other countries.

Another way of studying the effectiveness of punishment and treatment is by means of a structural-functional approach. These so-called "impact studies" analyse the content of the treatment. By studying the independent variable of treatment one could say that this type of research tries to answer the question why the treatment effects have been found to be negative. This type of research looks for the informal social system within the formal social system and contrasts the manifest functions of the system with its latent functions.

Criminology has a plentitude of etiological studies but evaluative studies are scarce and there are very few impact studies. Often the authorities have been reluctant to let researchers enter the correctional institutions. Many authors have emphasized that the practical and methodological problems of this kind of research are considerable (Blomberg, 1967; Morris, 1967; Hood & Sparks, 1970). So far studies have more often been theoretical than empirical and their authors often seem to have been more interested in contributing to the general theory of sociology than to an assessment of the effectiveness of the penal system. Moreover most of these studies have been based upon a single institution, and, since a qualitative observational method has been common, comparisons between institutions have been subject to a considerable margin of error.

The best plan would, of course, be to combine a structural-functional approach with a recidivism approach. Because each approach has its difficulties and follows completely different lines such a combination has almost never been tried. In a previous study (Bondeson, 1968 a) I did add a follow-up study to one that was mainly a system analysis. Delinquent girls in a therapeutic training school seemed to internalize the criminal norms and values they had learnt in the institution, and a strong relationship was found between the amount of criminal language knowledge acquired in the school and recidivism 5 years later, even when controlling for earlier criminality.

2. Hypotheses and theories of this study

Besides using several sociological and criminological theories the present study is steered by some fundamental *hypotheses*. It is supposed that the inmates are *socialized* in the correctional community, and that the effects of this socialization is of a more or less permanent kind. The *negative influences* (i.e., detrimental in terms of the official goal of rehabilitation) are said to outweigh those which are positive (again, from the official standpoint). The negative processes include criminalization, drug addiction, institutionalization, stigmatization, alienation, and a deterioration in social conditions outside the institution. It is also hypothesized that these negative influences are to be found in all the correctional institutions. More specifically, it is said that there are *no greater systematic differences* between the types of institutions (påföljder) than between the individual institutions of the same type (anstalter). Further, young inmates are said to be prisonized at least as much as are adults, and women as much as men. An inmate subculture emerges. This is determined primarily by the *deprivation of liberty* and detention within a total institution. What the goal of that institution is, what kind of social structure it has, and the cultural conditions surrounding it, are all less important factors. Both social learning theories and functional theories of deprivation contribute to explain the inmate subculture.

Although some of these hypotheses may seem trivial, they are to a great extent in contradiction with contemporary criminology, in respect both to theory and what passes as fact. As for the socialization approach Sewell (1961) for example has pointed out that such an approach has seldom been used in institutional contexts. Wheeler (1969), whose work (1961 a) has provided one of the few exceptions argues that a socialization view may even be incorrect. Although criticism could be levelled against the use of the term as applied to this field, the concept of secondary socialization as elaborated by Berger & Luckman (1966) does seem to be useful. The role concept, as part of a socialization perspective, has however frequently been used within prison research (Schrag, 1944; Sykes, 1958) and the value system of the inmate code has also been well described (see Sykes & Messinger, 1960).

Clemmer's classic study of the prison community (1940) described a process of acculturation to the inmate culture called "prisonization". This first prison study is still one of the most complete, but its methodology is not such that it could confirm the hypothesis of prisonization. Later studies seldom took as a research problem the task of calculating the total balance of negative and positive influences which the inmates experience in the correctional community. It is necessary to stress that not all influences emanating from the staff are necessarily positive, not are all the influences stemming from the other inmates negative.

Most authors have included little but criminalization in their list of negative influences. Although the saying that prisons are schools of crime is an old one, whether criminalization processes exist within correctional institutions has seldom been ascertained. Wheeler (1961 a) tried to test Clemmer's

prisonization hypothesis but could not verify it. A replication of Wheeler's study by Atchley & McCabe (1968) could not confirm any of Wheeler's results. Even fewer attempts have been made to study empirically other negative processes within correctional institutions such as institutionalization, stigmatization and alienation.

Within the organizational perspective the most provocative hypothesis is that different types of correctional institution produce no systematic differences in positive or negative influences. Inspired by Goffman's analysis of total institutions (1961) and Etzioni's concept of coercive organizations (1961) I tested for the first time the hypothesis that with respect to socialization the differences between different types of correctional institution are not greater than those between individual institutions of the same type. The formal structure of different types of institution must always show variations but the informal social system is not supposed to reflect the differences in goal and social structure of the institutions. The training schools are small, open and treatment orientated institutions, while the prisons are relatively big, closed and have more of a custodial orientation. Descriptions of the inmate criminal subculture have usually come from accounts of American maximum security prisons (Clemmer, 1940; Sykes, 1958). Studies of prisons that are more treatment orientated suggest that in such circumstances the inmate culture is more staff-orientated (Grusky, 1959; Berk 1966). Youth institutions have also been depicted as effective people-changing institutions (Rose & Weber, 1961; Street, Vinter & Perrow, 1966). Furthermore, prisons for women have been said not to develop criminal subcultures among the inmates (Ward & Kassebaum, 1965; Giallombardo, 1966). Since this study includes juvenile and female institutions, and since the Swedish institutions generally are small, open, and treatment orientated, this becomes an interesting test of the prisonization hypothesis. Not only have our correctional institutions eliminated much of what are usually considered the deprivations of imprisonment but there has also been a movement towards "prison democracy" which is unique in the world and which ought further to reduce the distance between inmates and staff. Rutherford (1971) has described the procedures within Swedish correctional institutions as an example of the formal bargaining model.

Irwin & Cressey (1962) have claimed that the indigenous origin of the inmate subculture has been exaggerated. Wheeler (1969) has taken Mathiesen's study (1965 a) as demonstrating that Scandinavian prisons do not create criminal subcultures and have no argot. He discussed different reasons for the lack of normative order and the lack of cohesive bonds but concluded that the cause is the Norwegian culture which has no professional crime and violence. Since the Swedish culture would probably resemble the Norwegian more than the American it would be difficult to account for a criminal subculture within our correctional institutions in these terms. Unpublished studies of Polish correctional institutions also describe a caste-like social structure with no mobility between "men" and "slaves" and with elaborate criminal language and magic used by the inmates. This criminal subculture within the correctional institutions is explained by Los & An-

derson in terms of the homogeneity of the Polish society, the same variable that Wheeler uses to describe the lack of such a subculture in Norway!

The only common characteristic of the different correctional institutions is the deprivation of liberty. The passing of the sentence may already have a labeling effect (Becker, 1963) and with the degradations and deprivations that take place within the compulsory institutions a deviant career seems to start (Lemert, 1963). The pains of imprisonment have been well described by Sykes and are said to be mitigated by the creation of the inmate criminal subculture with anti-social values and solidarity between inmates. Korn & McCorcle (1959) have also analysed this functional solution to the inmate's problem. It can be described as a man's "rejecting his rejectors" and thus evading any pressure to internalize the social rejection by making it a self-rejection. Messinger (1969) has asked whether the previous descriptions of the monolithic structure of the correctional institutions have been invalidated. I think this it not the case, but believe that certain of the theories should be revised. Sykes and Messinger's functional explanation of the inmate anti-social culture as a response to deprivation should be expressed in terms of relative, not absolute deprivation; it should include material deprivations besides the symbolic; anti-social behavior should be measured directly — opposition to the staff is not an adequate measure (although it has been the one most frequently used). We will see later that these modifications are important to the explanation of the criminal subculture in Swedish correctional institutions.

Contrary to most authors, we see no objection to using a functional theory mainly to describe the emergence of the inmate subculture and combining this with a social learning theory to describe the transmission of the criminal values in the subculture. Sutherland's theory of differential association (1939) or a symbolic interactionist theory (see Rose, 1962), could be used as an explanation (see also Cressey & Ward, 1969).

3. Some remarks on methodology

Since no previous correctional research had been conducted in Sweden I chose to study in a broad way the different kinds of effect connected with imprisonment. From a methodological point of view I preferred to use mainly structured and standardized observational techniques. The interviewer's biases were minimized by having the inmates fill in the questionnaires themselves. They were assembled in small groups where the staff was not admitted and where we could check that there was no communication between the inmates. Recorded group-interviews with the inmates were conducted in addition, to secure other types of information and modify the answers. Tape-recorded interviews were also conducted with the directors of the institutions and with some treatment experts. Many measures were taken to secure the confidence of the inmates in order to ensure the reliability and validity of the data. Durkheim's rule of replication was followed by using different questions, different populations, measurements at different times and comparisons with other studies to check the accuracy of the data. In

order to increase the generability of the results I chose institutions that represented all the existing institutions as well as possible.

The purpose of the study was to investigate in a comparative way the effects of different types of correctional institution in Sweden. These include training schools (ungdomsvårdsskolor), youth prisons (ungdomsfängelse), prisons (fängelse) and preventive detention (internering). Of these four types only prison is said to be a punishment (straff) while the others are purported to be penal measures (påföljder). While the decision to send a juvenile delinquent to a training school is made by the child welfare board (barnavårdsnämnden) the other measures are decided by the court (domstolen); for a description of Sweden's correctional system, see Nelson (1972 b).

A pretest was conducted in at least one institution of every kind. The principal investigation was carried out in 13 institutions representing as far as possible male and female institutions of every type (however, for the women there is no special youth prison or preventive detention). The target group consisted of all inmates present in the institution, i.e. we aimed at a total population and did not exclude those in isolation, hospital or on special tasks, as is usually done. By thorough preparations and intensive follow-up we got a response rate of 92 % at the first occasion and 93 % at the second and if we count only the accessible (excluding sick inmates and others not available) we reached 96 % on both occasions. Very few inmates refused to take part in the investigation. We got 607 usable questionnaires at the first and 649 at the second occasion.

As there were several hundred questions we used 7 punch-cards for every individual participating in the panel study. The tape-recorded interviews were idiomatically transcribed; those with inmates filled 650 pages and those with staff 250 pages. The total material was therefore vast and it has been difficult to condense the material and preserve its documentary value.

A description is given both of the correctional institutions chosen and of those rejected. The clientele of the institutions in the sample is also described according to important background variables as, for example, age, education, number of arrests and sentences, and time spent in different correctional institutions.

4. Main results: findings and interpretations

4.1 The informal social system

The informal social system is described in some detail since it is important for whatever changes take place in the attitudes of the inmates and since diverging views are presented by different authors about the nature of this system. If there is an inmate subculture with anti-staff or anti-social values the therapeutic efforts of the staff can hardly be effective. The social structure of the inmate community has often been described as undifferentiated. Clemmer stated that the inmates to a great extent were "ungrouped" and "atomized". In Scandinavia Mathiesen (1965 a) and Balvig et al (1969)

have further contributed to the picture of "the disrupted society". While the American authors have emphasized the inmate norm "never talk to a screw" the Scandinavian authors have gone to the other extreme saying that the inmates prefer to talk to staff rather than to inmates. The data from the Swedish institutions indicate however that interaction is more frequent between inmates than between inmates and staff; while 42 % say that they talk several times a day with the staff, 88 % say that they talk as often to other inmates. We also find positive correlations between talking to inmates and talking to staff and these hold both between institutions and for individuals within institutions. Several studies have indicated that it is the staff who constitute inmates' reference groups since when inmates are asked to whom they would prefer to address themselves for help with a personal problem they usually say they would speak with one of the staff. According to my data the staff play an instrumental role (they can arrange things) while the inmates play an expressive role (they can understand). The inmates address themselves with preference to an assistant or to the director, and the reason is evidently that these persons have the power to make decisions about furloughs etc. However, the inmates communicate much less with the administrative or therapeutic staff than with the correctional officers; on the average once a day and once a month respectively. Half of the inmates say they do not want to talk more with any category of the staff.

These differential attitudes towards inmates and staff have not often been operationalized, but Balvig, who employed an Osgood-scale, concluded that the inmates value the staff at least as highly as the other inmates. However, in none of the thirteen institutions of this study did the inmates like the staff better than other inmates. But, again contrary to the American studies, there seems to be no antagonistic relation between the inmates and the staff; both the individual and ecological relations are positive. A cumulative tendency is observed: the more one inmate is involved with other inmates the more he is also involved with the staff. On both interaction and attitude variables the pupils of the training schools express higher degree of involvement both in the inmate and the staff system.

A small minority among the inmates look upon the correctional officers simply as ordinary people. A majority think they are "screws" ("plitar") and even more say that the other inmates look upon them this way. This phenomenon, found in all types of institutions, has been called "pluralistic ignorance", but since it has been misinterpreted by some scholars as a myth, I prefer to call this phenomenon "perceptually reinforced norms".

Differential social control has been measured by questions enquiring if the inmates are more sensitive to criticism or more appreciative of praise from other inmates or from staff. On both questions a majority report a concern for their peers although the frequency is relatively lower in the training schools with respect to praise from inmates.

Clemmer (1940) contended that less than one-fifth of the inmates belonged to a primary group within the prison, but the very restrictive nature of his definition seems to have escaped later criminologists who uncritically

quote this figure without qualification. As he belonged to the Chicago school Clemmer may well have assumed an oversocialized conception of man (Wrong, 1961). Glaser (1964) used Clemmer's categories and concluded that prisoners are more orientated to maintain voluntary isolation from other prisoners than to achieve solidarity with other prisoners. However, Glaser's classifications also seem debatable. In this study only 14 % of the inmates said that they had acquired no good friends in the institution while one third had more than 5 good friends. On another question less than one fifth reported that they spent most of their free time alone. Most said they were satisfied with the situation while as many said that they would have liked to be more alone as said they would have liked to be more with other inmates.

The different picture given by Mathiesen and Balvig about the lack of informal social order in the prison gets a partial explanation when coordinating the figures from the Scandinavian countries on all these questions. Wheeler's unpublished data show that while the inmates in Norway and Denmark make fewer friends and not so many spend their free time in groups, they also want more opportunity to meet other inmates in these two countries than they do in Sweden and Finland where they seem to have better opportunities to associate.¹⁾ The differences between the prisons could be explained by the structural differences where for example Norwegian inmates were locked up earlier. Another possible explanation is that being a criminal in the Norwegian society is especially "bad", which might have the consequence that the staff benevolently repeat "do your own time" and the inmates might therefore get indoctrinated by these slogans, telling themselves that they do prefer staying alone. I have earlier described this type of normative stereotyped answer and I think it points to considerations which have been overlooked by most research workers. As the staff cannot impose physical isolation a self-imposed psychological isolation certainly makes it easier to control inmates.

The assessment of cohesion and solidarity among inmates has been even more problematical. Mathiesen argued that solidarity could not exist since norms about loyalty, sincerity and manliness were not respected in the prison community. In the Swedish correctional institutions half the inmates say that the cohesion is strong and half assert that inmates should act more as a group. In the training schools the pupils are more of the opinion that cohesion is strong whereas inmates in the prisons ask for more group action. If we combine those who think the cohesion is strong with those who consider it weak but want it stronger, they add up to 81 % of the total inmate population. In this sense, it is therefore a great majority who approve of solidarity.

Several sociometric questions were asked but many inmates refused to answer these for ideological reasons. The question about the sociometric leader aroused special indignation. Coleman's hierarchization measures have

¹⁾ The reliability and the stability of the data could be ascertained by the striking similarity between both my two measurements and between these and Wheeler's 10 years earlier for the Swedish prisons.

been applied to these data which are reported elsewhere (Legendre & Bondeson, 1972). A more descriptive question about leadership was included and from the answers it could be concluded that the inmate leaders were those serving long sentences and with great experience in crime (cf. Bondeson, 1968 a).

4.2 *Impact of imprisonment*

The official objective of the training schools is treatment. The prisons are also oriented towards this aim, together with that of protecting society. Official instructions state that negative effects of imprisonment should be avoided as far as possible. The authorities and the directors of the correctional institutions seem to believe that treatment does occur and that negative effects are avoided or negligible.

In the Scandinavian study one question was used to measure whether the inmates thought their stay in the institution would improve or harm their ability to get along outside. Independent studies carried out by me in other correctional institutions indicate that such questions measure two dimensions that should be measured separately. While less than two out of ten inmates considered they had been helped in any way by the institution, nine out of ten judged that they had been harmed. On the first occasion 3 % said they received great help while 63 % answered great harm. Comments written by the inmates on the last page of the questionnaire have been analysed by different coders and, surprisingly, also give 3 % comments of help and 63 % of harm.

4.3 *Negative effects*

The most serious of the negative effects of institutionalization is *criminalization* in the sense that this directly counteracts the individual preventive purpose of imprisonment. Clemmer (1940) stated a prisonization hypothesis and Wheeler (1961 a) tried to operationalize it but did not find such a process. Many criminologists today seem to believe that the criminals do not have any special subculture or ideology (Sykes & Matza, 1957; Balvig et al, 1969; Kutschinsky, 1972). As Hauge (1970) pointed out, we have found greater differences between the criminal and the dominant culture when studying the cognitive than the normative aspects of the culture. Criticism could also be levelled against the type of value questions used by many researchers which by the respondents could be mistaken for knowledge questions, and also for asking for individual and neglecting group attitudes.

In this study three different scales of criminal orientation were used. One attitude scale composed of three subscales named *criminal ideology*, *criminal association preference* and *criminal identification* was borrowed from Glaser (1964). Curiously enough Swedish prisoners seem to have higher values on this scale than their American counterparts. Inmates in training schools and youth prisons express more criminal attitudes than in preventive deten-

tion and prison. There are also greater differences between individual correctional institutions of the same kind than between different types of institutions. Women get higher criminality scores than the men in both training schools and prisons. All these results support the hypotheses stated in the theory section above.

A second scale measuring *solidarity between inmates* was also taken from Glaser (1964), where these are treated in appendixes. Glaser, like Mathiesen (1965 a) and Balvig et al (1969), seems to say that solidarity between inmates does not exist. The questions used in my study are all such that they ask for the inmates' behavior in situations where solidarity with other inmates would mean breaking disciplinary rules which may result in punishment. The degree of solidarity expressed by the inmates seems quite high and not dependent on the situation or on the person. In all questions and at both occasions a majority of the inmates in all types of institutions say they would help an inmate even at the risk of getting caught. The degree of solidarity is higher among inmates in training schools than in prisons and higher among female pupils than among the male. However, youth prisoners and internees score highest in this and male prisoners somewhat higher than female.

The third scale is an *argot-test* that in previous research has proved to be an indicator of *membership* of the criminal subculture (Bondeson, 1968 a). The argot-test has shown strong correlations with criminal behavior and with criminal norms. After extensive pre-testing, two equivalent versions each of 40 terms were constructed. When parallel versions were administered at the same time on an independent prison sample the means became 28,7 and 28,6 respectively, and they intercorrelated as high as .93. However, an experimental design was used in this study so that one half of the institutions got one version the first time and the second version the second time, and vice versa. Again, on both occasions the mean value was 28 words but there was a wide range from about 20 for the inmates in the training schools to 28 for the youth and adult prisoners to 36 for the internees. Since the test — although projective — measures a knowledge variable one would expect that inmates with more experience of crime would be more knowledgeable and this is also confirmed. Large groups of pupils from schools in lower-class areas in Stockholm and Malmö would get on the average 8 words correct — which is the same amount that one could guess on a multiple-choice test with 5 alternatives. The argot-test shows high reliability and better validity than tests of criminal norms or self-reported criminal behavior.

While over half of the inmates report that they use argot quite often in the correctional institution, an even greater majority say that the other inmates use it often. As much as 87 % say that it is used more inside than outside the institution. A majority also claim that they have learnt argot in different types of correctional institutions. Comparative data from training schools and prisons in Minnesota collected by me in 1968 show rather similar results. The reasons given for using this language are because the others use it, it gives a feeling of belonging, other people should not under-

stand, to be tough and because it contains the most simple words.

In his voluminous study Glaser (1964) concludes that the inmates have "strong noncriminal aspirations" and "a predominant interest in adjusting to the demands of the institution" (p. 118) and hence it is not surprising that he also finds that they almost never speak about crime. We find on the contrary that a great majority of the Swedish inmates report that they talk almost always or often about crime, alcohol and narcotics, and there is no difference in this regard between the types of institutions. Only 4 % of the inmates judge that none is impressed by these crime discussions. Female prisoners report more crime discussion than men do and say to a greater extent that they become influenced so that they will more easily commit new crimes when released.

A majority of the inmates have or had *tattoos* of different kinds and more than half of them were tattooed for the first time within a correctional institution. The girls in the training schools have the highest frequencies of tattoos, have more than other inmates had them made within the institution, and are most eager to keep them. The highest rate of tattoos made in the actual institution was reported from Ryagården, the most therapeutically orientated of all the institutions. These stigmata are to the initiated symbols of belonging to a criminal subculture and since they are so visible they well fulfil this function. For unknown reasons modern criminologists have so far failed to pay attention to these most ostentatious signs of criminal identification.

The correctional institutions seem to contribute to the building up of *drug dependence* which in turn could increase both criminalization and neurosis. Forty-two percent of the inmates report on the first occasion and 43 % on the second that they have taken drugs within correctional institutions. The rates are higher for preventive detention, training schools and youth prisons than for ordinary prisons. Quite a few say that they have taken drugs only within institutions, and both inmates and staff can testify to instances when inmates got their first injection in the institution ("jungfrusilen").

The institutions could contribute further to addiction by the legal prescription of tranquilizers. The doctors seem to be more reluctant today than a few years ago to give these prescriptions but still one third of the inmates report that they get tranquilizers and one fifth take them only within the institution. The female inmates in both training schools and prisons have a frequency that is twice as high as for the men. Many inmates describe the "doping" as an efficient instrument of control.

Homosexuality appears to be a dominant feature in the inmate subculture of American prisons. Sykes (1958) has described the different sex roles played by male prisoners while Ward & Kassebaum (1965) and Giallombardo (1966) conclude that homosexuality is a functional alternative to the criminal subculture in the women's prisons. A majority of the inmates are involved in these relationships and most of those are said to be "jailhouse turnouts". In this study only 2 % admit homosexual relations within a correctional institution while another 6 % have had such relations outside the institution. The highest

frequency of homosexuality within the institution is reported from Ryagården where the figure is identical with the one I got in a study 10 years earlier, namely 19 %. The dramatic difference between the American and the Swedish prisons is probably real; while the staff in the former institutions complain that homosexuality constitutes one of the most difficult discipline problems the staff in our institutions have mostly not heard of this phenomenon. Whether there is also a difference as to the frequency of homosexuality in the general population is hard to tell, but the lower rate within Swedish institutions could probably be explained by factors such as the shorter sentences, the furloughs and the "conjugal" visiting.

Escapes from the correctional institutions constitute a grave problem and are in most cases crime-inducing. On the average one third of the inmates report at least one escape with the highest rates for the training schools and the lowest for the prisons. The women escape more than the men both from training schools and prisons. Four out of five female pupils have escaped at least once and from Ryagården two out of three have escaped at least 5 times. The women are also said to get most hurt since they can be badly exploited as escapees.

The emergence of the criminal subculture has been explained by Sykes (1958) as a reaction to the *pains of imprisonment*. Galtung (1959) includes these with the concept of the press-stimuli of the prison and of different kinds of defence mechanisms used by the inmates of which one is escape into the inmate society. Even if the inmate subculture would mitigate the pains of imprisonment it could scarcely eliminate them. The pains of imprisonment can thus also be assumed to create *psychic harm* but these negative effects have hardly been investigated by the criminologists. We lack empirical studies that try to assess the extent and intensity of the suffering the inmates actually experience in the correctional institutions.

The greatest pain is naturally the deprivation of liberty, and as many as 96 % of the inmates recorded this as a penalty. The social isolation, monotony and loss of autonomy are felt badly by more than 90 % while alternatives that include the loss of property and services are disliked to a less extent and the loss of security seems to be felt the least. Since violence between inmates is a rare occurrence in Swedish prisons the question of security does not get the importance that it seems to have in American prisons. Women in both training schools and prisons express more suffering than the men. However, there are no greater differences between individual institutions than between types of institutions in the degree of deprivations expressed by the inmates. The highest value on an index of deprivation can be found in Brättegården, the most homelike institution. One would have to employ the concept of *relative deprivation* to understand why the inmates in the closed prisons do not experience more suffering than the inmates in the open training schools (Merton, 1957).

As a reaction to the pains of imprisonment another solution, besides the more "rebellious" one of conformity to the inmate society, would be an over-conformity to the demands of the institution. This could, with Merton, be called "ritualism", and would signify that the emphasis put upon the means

as contrasted to the goal of rehabilitation by the staff is taken over by the inmates. In Goffman's terminology (1961) when describing the moral career of the mental patient, this would correspond to "colonisation" and "conversion" or in Løchen's words "the house-warm" and the "ideal patient". From a broad "therapeutic" viewpoint lines of adaption like "the intransigent line" and "play it cool" are probably superior, but from a narrow "rehabilitative" viewpoint the "colonization" and the "conversion" are probably preferred by the institution although they can create more psychic harm to the inmate. This type of *institutionalization* has been diagnosed by different observers as "prison psychosis" and "institutional neurosis" (Barton, 1959).

The colonizers are probably less frequent in correctional than in mental institutions but seem to exist, judging from a question where one fifth report they like to be in the institution. One third of the inmates say that they neither like nor dislike it, and they could possibly be looked upon as the "cool" type. A sort of adjustment-index, calculated from different things the inmates like in the institution, indicates no greater differences between the different types of institution, with the exception of male training schools which get a higher value. An institutionalization process might be inferred from the fact that from two thirds to half of the inmates report that they get apathetic, indifferent and acquire bad habits in the institution, and that these will make a later adjustment more difficult. Almost half the inmates report they become dependent and lose their personality, which would resemble Goffman's "mortification" process. The differences between the individual institutions are as great as between types of institutions.

The type of harm the inmates mention most often, both spontaneously and when choosing from 18 alternatives, could be classified as *neurosis*. Three quarters report, that they become hurt by getting nervous, and at least as many in every single institution say that they feel more irritated, more restless, more depressed and more lethargic inside than outside the institution.

Another negative process that could both be destructive for the personality and prevent later adjustment to the society has here been called *defeatism*. Sentencing has already labeled them but through the differential association enforced in the total institution this labeling acquires a collective character that makes it harder to escape. Also the inmates get a feeling of the closeness of the system by seeing other "jail-birds" ("kåkarare") come and go and come again. About half of them say that they have been harmed by losing their self-confidence and two thirds by losing confidence in other persons. The internees who have lost most in their contacts with the authorities have become especially alienated in this sense. More than three quarters of the inmates believe that only a few or none will escape crime after release. Among the internees almost all are as pessimistic about their future and this figure is also extremely high for the youth prisoners (they call the youth prison the "little internment"). The inmates try to be less defeatist when judging their own chances of not getting caught again. That many of them acquire a complete criminal identification could be assessed from the fact that as many as one third agree to drastic expressions like "I am only a thief" or "once a prisoner always a prisoner" (both expressed idiomatically by "tjuv" and "kåken").

This feeling is more commonly expressed by the interneers, the female pupils and the youth prisoners.

A related negative process is called *stigmatization* and this could also be both personality disrupting and crime-inducing. Lemert (1951) saw stigma as one element in what he called "secondary deviation". While stigma in the old times referred to the visible mark of disgrace it is now used as a designation for its symbol of shame and disrepute (Goffman, 1968). About half the inmates say they got harmed by feeling oppressed, degraded and unsociable. One third state that life will be difficult for them after release because people will look at them in a special way, they cannot behave naturally and they will feel inferior. Almost half state that it will be difficult to see their supervisor. Half report that it will be hard to forget the institution, and even more to conceal that they have been incarcerated. Only one third think that almost no one can recognize an ex-convict, while just a few percent believe that almost no one looks down on an exconvict. This punishment within the punishment is experienced by the inmates in all types of institutions. The women in both training schools and prisons express generally more stigmatization than the men.

Cohen (1955) described *reaction formation* as an explanation of meaninglessness, asociality and criminality among lower-class boys. The inmates are suffering from both a status and a legal complex and we have even more reason to expect that they would "reject their rejectors" — to follow Korn & McCorcle (1959) in order to evade internalizing social rejection. If the hatred caused by the frustrations were to be internalized this would cause neurotic reactions which might be expressed in a need for punishment (Alexander & Staub, 1931) or in a stereotyped form of behavior that could not be affected by any sanctions (Maier, 1949). If the hatred becomes externalized this will probably be a more adaptive solution for the individual, in that it will help him to avoid personality disorder; but it will probably more easily lead to vengeance and cause new crimes. In this study two third of the inmates report harm by the institution in stimulating a feeling of hatred to society, and over half of them say they want to take their revenge when they come out. The so-called "pupils" in the training schools and youth prisons externalize their hatred to an even greater extent, and the inmates in open prisons also more openly express hatred than those in the closed prisons.

The inmates are of course a group without power and from the interviews one can see that they also feel quite powerless. It seems relevant to speak about *alienation* being created by the institution. Using the concept in a more strict sense (Israel, 1971 b) we can find alienation to a high degree in the inmates' attitudes to prison labor. This work is compulsory, badly paid, mostly of a routine kind and experienced as meaningless by the inmates who have small opportunities to choose a suitable task. KAIK, a committee for the "criminal care in institutions" (SOU 1971:74), recommended making work non-compulsory, but a new committee, kriminalvårdsberedningen (SOU 1972:64), rejected the proposed reform, mainly for economic reasons. The work inside the institutions is officially said to be rehabilitative but a precondition for this must be that positive attitudes towards work are established in the insti-

tution which are carried over to the outside. However, if negative attitudes are created instead the effect should be the opposite. As much as 42 % of the inmates say that they become harmed by the institutionalization in a way that makes readjustment more difficult by getting disgust for the work. This proportion is highest at Ryagården, a female training school where work was no longer compulsory but where at the same time the old work assignments had been abolished. The lowest percentage is found at Tillberga, where work is the all-important feature of the prison but where the production of prefabricated houses probably was felt to be more meaningful occupation. Of those who report acquiring an abhorrence for work in the institution, fewer also say that they have an ambition to work outside the institution.

Few studies have been made of the problems that arise when the inmates leave the institution, although according to the released it is here that the real difficulties start. Through deprivation of liberty the convict is taken away from job, housing, family and friends, and often he loses them because of his imprisonment. Prediction scales generally give heavy weight to basic factors such as these. We have some comments upon how the deprivation of liberty may lead to *deteriorated social conditions* outside the institution. A great majority of the inmates express an ambition to adjust socially in that they want a permanent lodging, they want to avoid crime, liquor and narcotics and two thirds also want to work regularly. Money problems appear to come first for they are marked by 70 % as an expected difficulty after release (the highest frequency out of 21 given alternatives). The more concrete problems, like getting a job, education and housing, were registred by about half. Almost half presumed that it would be hard to avoid crime and liquor, and one third to avoid narcotics. They also assumed difficulties in adjusting to new jobs, new people and new places, while contact problems as far as friends, even the opposite sex, and the family seem to be much less worrying.

Although the correctional institutions are supposed to help with getting work and housing for those who are conditionally released, only half the inmates report that both these things were arranged the last time they were released. As the principal cause of the last reconviction two fifth mention lack of work and one fifth lack of an apartment. Probably economic problems underly many of the practical difficulties. No only do the ex-inmates get jobs that are not well paid but many of them also have big debts. These may result from fines (that can be meted out in combination with the imprisonment) court costs, restitution decided by the court and maintenance allowance for illegitimate children. Since some of these are deducted from wages the incentive to work becomes lessened. The youth prisoners report debts in median numbers of 5.000 kronor, the prisoners 12.000 and the internees over 50.000 kronor. They usually leave the institution with 75 kronor in their pocket but a good proportion do not expect to get any social help and many complain that they are thrown between the social and the correctional agencies.

4.4 *Positive effects*

Rehabilitation is the only official goal of the training schools, while the prisons

are said to have the double function of reformation and protection of society. The idea of combining the punishment of imprisonment with treatment is very old (Tappan, 1960). Resocialization was formerly thought to be achieved by religious instruction, physical, educational and work training. Today it is more often believed that different methods developed by psychology should effectively treat the criminal. A cultural lag can be seen though, as when *Kriminalvården*, the annual report of the Correctional System, gives the exact number of religious services and their participants but tells nothing more precisely about individual or group therapy inside the prisons. The optimism about treatment as expressed by KAIK was criticised by KRUM, the organization for the humanization of correction, and modified in the proposition by kriminalvårdsberedningen. It is being said that the ideology of treatment gives nothing to the correctional system except legitimacy. Changes in the correctional language have continuously taken place over the centuries; for example, the prisons started in France in the 17th century were called "hôpitaux généraux" (Foucault, 1964).

Questions about whether the inmates feel helped by things supposed to be therapeutic will produce inflated values because some respondents understand themselves to be asked whether these things simply exist or even are said to exist. The inmates could not be totally unaffected by the treatment ideology that is constantly being expressed. Yet only 5 % of inmates in the prisons and 16 % in the training schools say that they have been helped by psychological treatment in the institution. Despite the bad physical condition of many inmates only 11 % of the prisoners and 33 % of the pupils report help by medical care. There is an acknowledged lack of treatment expertise in our correctional system that makes the import—export model necessary (discussions by Christie and Bondeson in "The Medical Care and Protection of Prisoners and Detainees", 1973).

The official motivation of prison work is to facilitate the adjustment of the prisoner after release. A discrepancy between the manifest and the latent functions of prison work could be traced back to the "tuchthuisen" from the beginning of the 17th century (Sellin, 1944). By this time the officials were already talking about differentiated labor in order to facilitate rehabilitation, and some sort of a salary system was introduced; but the only work task was rasping, and this was profitable only because it could not be performed outside the raspouse. In Sweden after the Philadelphia-system was abolished in the nineteen forties, there was a rapid industrial evolution in correction policy. By creating workshops and entire industries within the prison as similar as possible to normal working conditions, and by introducing vocational training, there were serious efforts to make work rehabilitative. The idea of vocational training was decisive for creating the training schools (also called work schools) and the youth prisons which originally had to take care of the inmates as long as two years in order to accomplish this task. Nowadays, vocational training is considered almost an impossibility because of the shorter times of institutionalization. Only 11 % of all inmates report help by vocational training and 18 % by work training, though the proportion is higher for the training schools and youth prisons than for the prisons or preventive detention. The former

director general Torsten Eriksson would probably be disappointed to hear that in the modern production prison Tillberga only 3 % of the prisoners believe they are helped by vocational training and 9 % by work training. Few inmates want to continue the same work they are trained in within the correctional institution and very few do continue (Sundin, 1970). One theme running through our interviews was that inmates want to forget about everything that reminds them of prison.

Although the school education of the inmates leaves much to be desired only one in ten claim they are helped by the institution with theoretical knowledge. Because the educational milieu inside the institution is unfavorable and often lacking in motivation those inmates who study should get better remuneration instead of less. Rather more, especially among the interneers, said they profited by voluntary courses. The funds for studies and recreation are said by the authorities to be much too small. Despite the lack of facilities for physical training one in four say they got help in this way, and this answer is considerably more frequent among the men than the women. Further one third say they get to know themselves better, and this answer is more common among the training school pupils; a little less say that this experience is a warning but only 15 % say they get from it a more social attitude, and this answer is equally distributed among different types of institution. Three alternatives interspersed as a check got however the highest frequencies: learn more about crime (49 %), get new friends (47 %) and learn more about narcotics (41 %). When these alternatives appeared in the harm-question they got even higher rates.

It should also be pointed out that there is no necessary relationship between help received and the need of help. In one question 70 % of the inmates answered they were in need of no help, 25 % needed care but did not get any and only 5 % got the care they needed. When specifying different treatment needs the most common by far was simple medical and dental care. Those who needed treatment for addiction said that this had to be made voluntary. The difficulty of combining treatment with compulsion is coming to be acknowledged even officially.

A *treatment experiment* with increased resources was carried out at Rya-gården and has been the object of conflicting studies. A state committee carried out investigations before (1966) and after the introduction of a "multi-therapeutic approach" (1967—68). The staff that already in 1961, when I did my first studies at the institution, were as numerous as the inmates, were further increased and trained. Gordan (1973), who has published the results of the committee in a doctoral dissertation, concludes that the experimental group developed in a positive way while the control group developed in a negative way during the institutionalization, all according to the hypotheses. However, the control group differs significantly from the experimental group: the E-group is judged to be more addicted and this is also controlled but the C-group is worse off in all social and personal background variables and this is not controlled for. Also, the experimental group shows higher recidivism rates than the control group but these data have totally disappeared in the summary of the results.

Since the investigation appeared directed I decided to make a follow-up study in 1970 to compare with my own data from 1961 and with the committee's from 1968. Unfortunately, we were unable to compare our results with those of the committee since their frequency distributions were never published and not given out. When comparing our results over a period of ten years we found no significant differences on a great number of questions. There was though, more interaction with the staff, but at the same time still more looked upon them as "screws" in 1970. Also more "pupils" considered Ryagården as a punishment and expressed preference for a definite prison term. More than twice as many considered they had only been harmed by the institutionalization in 1970 as in 1961. The administrative director described the institution as the same 1970 as during the experimental period. Our results then indicate that the girls were negative to the treatment both in 1961 and in 1970 and became increasingly so, while the committee found that the girls were positive towards the institution and became even more so. The difference seems to be explained by the fact that the committee investigation was a state one that wanted certain results, had the power to manipulate the milieu and also felt free to interpret results in the direction it wished. A proposal to increase criminological research carried out by the authorities has recently been put forward, so I hope the quoted study could serve as a warning about the dangers of hired-hand research.

The treatment experiment carried out at Ryagården has by another author been taken as an example of a *therapeutic community*. It is true that one was aiming at enacting the principles enumerated by Jones (1953) as a common goal, no compulsion, democracy, open communications, symptom-tolerance and reality confrontation. However, our interviews indicated that there was no common goal among the inmates and the staff, not between different categories of the staff and not even between the medical and the administrative chief of the institution. Different kinds of conferences were held to create open communications and democracy but the "pupils" and the correctional officers did not feel they had anything to say and decide in reality. The principle of the small group was enacted but the psychologist of this institution and a psychiatrist in another similar institution characterized the system as bureaucratic and autocratic. Normative power was intended to replace coercive power but there are structural hindrances in a compulsive organization to transform it to a therapeutic community. Lochen (1965) has also demonstrated how the "diagnostic culture" could hide the social control and by not treating social problems as such act against social change.

The training schools then provide more help to the inmates than the prisons but not even the most therapeutically orientated institution creates a climate where the inmates feel more helped than harmed. As we have seen from many previous questions Ryagården with specially intensive treatment resources even seemed to have one of the most developed criminal subcultures.

4.5 *Reforms of the correctional system*

The present laws regulating the activities of the training schools and the

prisons are more similar than is often supposed, and both are characterized by vagueness — for example in both it is stated that censorship can be used if there are special reasons. None of the committees charged with considering changes in these two fields included sociologists and while they always conducted investigations of the clientele they never undertook inmate opinion surveys. Apart from this symbolic function, investigations of the clientele seem to fill a legitimating function by demonstrating what "bad raw material" one has to work with, and thus to excuse bad results.

In this study the inmates were presented with a list of 22 possible reforms, and while a majority considered all of them important in all types of institution, certain priorities could be distinguished. Reforms connected with the openness or permeability of the institution came first in priority and almost all inmates wanted more furloughs, open institutions, conditional release after half the time and work outside the institution. Items associated with work and education also ranked very high, like better payment, more vocational training and theoretical education. Abolition of restrictions like censorship and isolation ranked almost as high while freedom to wear one's own clothes came lower. Better facilities like room for conjugal visiting, hobby room and gymnastic hall were considered quite important. Having an inmate council was judged more crucial than better contact with KRUM. Treatment alternatives ranked lower, like better trained staff, more psychologists and psychiatrists, or more individual or group counseling. Changing the size of the institution and of the different divisions had the lowest priority. The question of the administrative structure has always preoccupied the authorities, but it seems that the principle of the small group is not predominantly to the advantage of the inmates so much as for the staff, while the therapeutic argument is the only used officially but it seems evident that, considerations of control are also involved.

Despite the different legislation and practices there are no great differences between the different types of institution in the inmates' priorities for reform. A reform seems often to be more highly valued once it has been introduced. From a relative deprivation hypothesis we would also expect the demands to be higher in the better institutions. The general demands for rehabilitation and humanization force upon the correctional institutions different improvements but at the same time they have to be depriving to fulfil the general preventive function, and these contrasting demands will probably make the system successively more shaky in its construction.

4.6 *Preventive theories*

In the European philosophy of punishment a distinction is usually made between absolute and relative theories of punishment. The absolute theory is equivalent to vengeance and is no longer stated as an objective of punishment, while the relative theories using punishment as a means to an end include individual and general prevention. Individual prevention should be achieved by elimination, deterrence or treatment and general prevention by deterrence

of the supposedly law-abiding and by upholding the morals of the community (Andenaes, 1950, 1970). In the Anglosaxon tradition one speaks often simply about deterrence and treatment as the objectives of punishment. Zimring (1971), inspired by Andenaes, has specified the deterrence variable as general, special and marginal which seem to be useful distinctions for research purposes. Preventive concepts are mostly used by philosophers of law and professors of legal science and have seldom been confronted with other populations to test their meaningfulness.

Although the inmates constitute a selected group, they are not uninteresting since they occasion much work for the police, the courts and the corrections system, and supposedly are responsible for much of the crime. When asked what they thought characterized their respective institutions the great majority of inmates emphasized vengeance, followed by the protection of society and treatment, while the deterrence of criminals and others was clearly the least frequent answer. Vengeance was more often mentioned in the prisons and treatment in the training schools, with the differences between the types of institution being rather small for protection and deterrence.

There seems to be a wide discrepancy between the official aims of punishment and the perception of that punishment by those who are the object of it. The conditions for individual prevention based upon treatment do not appear to be present. Two thirds report that they only want the time to pass by, and 85 % believe the others have only this desire, rather than a willingness to change in order to readjust to society. Although the formal goals of the different correctional institutions differ, informally they are perceived as very much the same. The indefinite sentence, though introduced from an individual preventive perspective, gives rise to a massive negative reaction in all types of institution, for the uncertainty is considered an additional and unjust punishment.

As for prevention based upon deterrence, three times as many inmates thought that the fear of punishment would deter other people seldom rather than often; a much larger proportion thought that they themselves would seldom rather than often be deterred by fear of it. In other words the inmates do not believe very much in either general prevention or in individual prevention; to use Zimring's terminology, neither general nor special deterrence would in their opinion work effectively. Probably the most crucial aspect is marginal deterrence, but here data are sparse. It is noteworthy though, that a larger proportion of the inmates report that being arrested by the police and appearing in court are more deterrent than imprisonment as such. Judging from these answers the same deterrent effect could be established with some sort of reaction from the control system that is less punitive than imprisonment.

In order for punishment to have a moral influence or for treatment to be effective in an individual preventive way, it seems to be a further precondition that the reaction should be perceived as legitimate by the subjects. However, only 13 % of the inmates believe that the punishment they got was entirely just, only 18 % believe that the treatment in the institution has been entirely just and only 6 % consider that both punishment and treatment have been entirely just. About half the inmates regard the

punishment as not at all just, and this proportion is fairly equal for the different types of institution.

Mathiesen (1965 a) stated that "censoriousness" was a dominant feature in the Norwegian institution he studied and also meant this was a functional alternative to solidarity between inmates. He did not present any data about solidarity but claimed this to be weak or nonexistent. From his theory one would expect negative or zero correlations between censoriousness and solidarity. In this study, on the contrary, there are positive relations between all questions of injustice and all questions of solidarity. The expression of injustice also correlates positively with the expression of criminal attitudes on various tests. It seems therefore that censoriousness is not necessarily a functional alternative to solidarity, but another weapon in the hands of the defenceless; or, put differently, another element in the inmate subculture.

But the inmates are not only critical of the system in relation to their own cases. Half of them think that punishment generally is too severe and of those who have any opinion three quarters express this attitude. There is a striking contrast between the answers of punished people and ordinary people who according to many studies believe that punishment instead is too mild.

4.7 *Political attitudes*

If the inmates argue that punishment and institutional treatment are unjust one must of course ask whether this is a reflection of some personal quarrelsomeness or some general social or political ideology. Mathiesen (1965 a) avoids even taking a stand on the issue of whether individual censoriousness should be interpreted as authentic indignation or strategy. Even if the unjustness were sincerely felt it might of course to some extent be a more or less unconscious rationalization. I assumed however that the inmates felt powerless and alienated, and to investigate this some political questions were for the first time put to the inmates.

Members of the general public interviewed by SIFO believe that persons from different social classes are differently treated in shops and restaurants. Inmates respond similarly, but to a much greater extent than the general public they believe that there is social class discrimination by the social agencies, the courts and the police (around 90 %). In both groups the reports about differential treatment seem to be more frequent the more contact the respondent could be expected to have had with control institutions. The inmates also believe to a greater extent than the ordinary population that differences between the social classes are too big, and give about the same answer as the socialdemocrats in SIFO. These data therefore suggest that "censoriousness" has something to do with experience and social class.

Although the great majority of the inmates would be classified as belonging to what we might call social group III, only 30 % identified themselves with the working class. "Lower than the working class", replied 9 %, but as much as 35 % answered "no class at all". The alienation of the inmates

could also be inferred from the fact that 26 % did not sympathize with any political party and another 17 % said they did not know. While half the inmates could be described as politically apathetic, out of those who take a position three quarters chose one of the socialist parties which indicates more leftist sympathies than in the general population. The lack of political integration was also indicated from the fact that only half the inmates wanted to use their right to vote in the general election that was to be held a month later.

We can thus find both alienation and leftist sympathies in the inmate population. There are also correlations between the political questions and the censoriousness questions: those who think the difference between the social classes is too big, who identify with a lower or no social class, who sympathize with the leftist parties or do not vote, also conclude to a greater extent that the sentence and the institutional treatment are unjust. Censoriousness therefore appears to be not only personal quarrelsomeness but to reflect some political ideology.

4.8 *Prison democracy*

The Swedish prison strikes that started in 1968 and spread throughout the correctional system in the coming years could probably illuminate some of the controversial questions of correctional institutions. What started them and what effect did they have? Were the inmates mainly manipulated by revolutionary groups within KRUM or were these demonstrations mainly spontaneous reactions to different conditions within the prisons? KRUM certainly played a coordinating role but at the same time inmates felt strongly, among other things, about certain issues concerning a right to free speech and free assembly.

In our interviews the inmates expressed great concern about their basic powerlessness and the arbitrariness of the treatment. On a standardized question about prison democracy 80 % answered that they had nothing or very little to say. Nine out of ten also thought the inmates should unite in some sort of association to advance their interests. Most of them wanted an inmate council or a union; inmate clubs or councils of collaboration, suggested by the Department of Correction, were much less popular forms. Although some inmates expressed criticism of radical intellectuals within KRUM, a much bigger group considered KRUM had been a help rather than a harm; but a good many were indifferent or did not know.

What were the results of the big strikes and the following negotiations? One of the central questions had been the status of the inmates' councils and these were not given the guarantees demanded. The concrete results of the negotiations were meager. On a macro level one result seems to have been a certain legitimacy accorded to the correctional system. Information letters, like "Prison Democracy in Sweden", written by the director general Martinsson, were spread throughout the world when the negotiations started, but no similar advertisement material was sent out when the prisoners were locked up after the negotiations had failed. On a micro level certain thera-

peutic effects could probably be observed. In a special study we undertook at Malmö prison the inmates reported that the strikes created greater cohesion among themselves. Among the positive effects mentioned were the educational opportunities of discussions and the self-feeling supported by success in carrying out food strikes lasting several days. However, one should take into account the possibility of backlash effects coming into play when no substantial results are achieved. The authorities speak about democracy as a learning experience and part of the treatment, but if the inmates are to learn about democracy and feel that they are rather being manipulated this may of course have negative effects and create bitterness towards society. The strikes could be seen both as a symbol of the solidarity of the inmates and of an awakening political consciousness and possibly have the effect of further increasing both.

4.9 *Socialization in the correctional institution*

In order more exactly to assess the socialization processes within the correctional institutions all questions have been crossstabulated against time the inmates spent in the institutions. To measure possible changes over time both panel analysis and cross-sectional analysis have been used. Negative effects of imprisonment predominate over positive ones. From the standpoint of individual prevention the way imprisonment leads to criminalization is particularly significant. Therefore this study pays close attention to criminalization. Three scales of criminality are used: argot-knowledge, solidarity, and criminal attitudes (CCC=criminal ideology, criminal association preference and criminal identification).

The *panel analysis*, where the same respondents are compared over a time interval of two months, demonstrates a significant increase in the inmates' argot-knowledge. There is an increase for both men and women and for every type of institution, with the exception of internment where probably artificial ceiling effects prevented a further increment. In the control group on the other hand no increase at all was established on the argot-test. Because of the high turnover of inmates in the institutions the panel mortality would have been too great if the time interval had been made larger. When time served was held constant in the panel analysis there was as expected a higher increase in the groups that had served shorter time in all types of institutions but also for the long-timers smaller changes appear both in marginal numbers and the transition probabilities. On the criminal attitude scale there is a smaller increase totally, but for the short-timers it is significant; it is also noticeable within all types of institution. For the long-timers, however, there is even a certain decrease of CCC-values. This last result is interpreted as some reservation on the part of the long-timers in the second test, the idiomatic expression being that the prisoners grow "con-wise". For the solidarity scale the trend is similar to that for the CCC scale. Despite the short time interval the panel analysis indicates a criminalization process for both men and women in all types of institutions, the effect of which is harder to demonstrate for the long-timers.

In the *cross-sectional analysis* all questions on the two occasions are run against the total time spent in the correctional institutions according to different time-indices. One index is the time spent in the particular institution, and in this analysis all the individual institutions are held constant, increasing the sample with a combination of individuals from the measurements with the elimination of panel individuals at t_2 . Another index is the total time spent in the particular type of institution holding constant sex and type of institution. Also time spent in all correctional institutions and even in all total institutions is being investigated as independent variables holding sex and type of institution constant. Generally it could be said that the more comprehensive measure we use of time in the correctional institutions, the higher correlations we get between the institutional time and the criminality measures. The cross-sectional analysis indicates a criminalization process for both men and women in all types of correctional institution.

When Wheeler (1961 a) tested Clemmer's prisonization hypothesis he first found some support for it, but when he divided time served into phases of institutional career the relationship did not hold. By using Merton's concept of anticipatory socialization, Wheeler maintained that even before their release the inmates threw off the criminal subculture, to which they had been acculturated. Wheeler's *U-shaped prisonization curve* has become classic, but some critical remarks could be made about his findings and their interpretation. Furthermore, my own data do not support this supposed U-shaped prisonization curve. All my criminality measures increase with time spent in the institution when holding constant the time left to serve. I use different definitions, different classifications and different cutting points for the time variables, but the criminalization curves become contrariwise more steep and more linear for the prison groups with a short time left.

Another possible source of error, usually not checked in studies of prisonization, might be the *selection of inmates*, in the sense that the ones who have spent more time in the institution would be the more criminally disposed and possibly could have had more criminal attitudes when entering the institution. A multivariate analysis where previous criminality is held constant in the described cross-sectional analysis does not indicate that selection could be the explanation of the criminalization process within the institution. Previous criminality is measured by number of arrests, of sentences and of reconvictions, and with these held constant the criminalization increases for both those with less and more previous criminality and this is true for both sexes and different types of institutions. A Coleman MVA-analysis (1964 a) gives some positive values for the parameter of previous criminality since these groups are on a higher criminality level generally, but the diagrams illustrate instead a differential effect so that the groups with higher previous criminality are even more criminalized inside the institution. A special index of criminal career outside the prison is created from several variables and this compared with the criminal career inside the institutions. The former are lower than the latter with all measures of criminality and for all types of institutions, and the differences are highly significant. Criminalization thus appears higher inside than outside the

institutions and can be assessed for inmates in all types of institutions irrespective of their previous criminal involvement.

4.10 *Explanation of the inmate subculture*

A process of socialization into the criminal subculture has been found in all types of correctional institution in this study. The next question is therefore to account for this inmate subculture. Cohen (1955) has criticized Sutherland's differential association theory for being incomplete in not describing why there is a criminal subculture, and in the same way Sykes & Messinger (1960) find the prisonization theory incomplete because it does not tell why there is an inmate subculture to be taken over.

Roughly two different models can be found in the literature. Wheeler (1961 a) speaks about negative selection on one hand and the problem-solving nature of the inmate subculture as a reaction to the deprivations of imprisonment on the other. Cline (1968) labels them the direct importation and the deprivation model, while Mathiesen (1965 a) distinguishes between a learning hypothesis and a functional hypothesis. Wheeler maintains that his data do not allow a choice between the two models. Cline tries deliberately to choose between them and holds that the importation model gets support, whereas Mathiesen selects his particular version of the functional hypothesis (censoriousness) without explicitly testing other hypotheses.

The two models have mainly been treated as alternatives but I assume that a complementary approach may prove more meaningful. The second model is supposed to describe the nature of the culture and its causes, while the first model describes the cultural transmission process. Now if "negative selection" and "direct importation" mean that the inmates bring with them their criminal values to the institution, then there is no particular need to explain prisonization. I would therefore rather prefer to reformulate the questions as 1. does prisonization occur? and 2. if there is prisonization, what factors affect this process? Both interactive and deprivative factors could be counted as contributing.

Three sets of variables are investigated: personal (to test a modified importation hypothesis), interactional (to test differential association hypothesis) and deprivational (to test the functional hypothesis). The analysis is carried out by ecological correlations, multivariate analysis and multiple regression analysis. The ecological analysis, as used by Cline & Wheeler (1968), seems rough and unreliable, the MRA too sophisticated and probably also rather unreliable, while the MVA seems to be a flexible analysis (cf. Galtung, 1969). Deprivation, as measured by many subjective measures, seems to contribute inversely to criminality but a criminalization process can be assessed among the low as well as the high deprivation groups. Generally it may be said that interaction with other inmates and status in the inmate society contributes to high criminality, but a criminalization process can be observed in groups with both high and low interaction.

5. Implications for criminal policy

We have found that institutional treatment fails not only to fulfill its official therapeutic function but even militates against rehabilitation. It creates criminalization, drug dependence, institutionalization, alienation, stigmatization and generally makes social readjustment more difficult. Thus deprivation of liberty seems not only not to fill the manifest individual preventive function but rather to fill a latent *criminogenic* function. The effect of this is a high recidivism rate and an increase in the general level of criminality in society. Clark (1970) has pointed out that four-fifths of all severe crimes in the U.S. are committed by those who have previously been in contact with the judicial system and the explanation of the former Attorney General is that all the correctional institutions are industries of crime.

What then are the alternatives to deprivation of liberty? Already within the present legislation and reaction system there are many substitutes. Evaluation studies have demonstrated that shorter times of institutionalization are at least as effective as longer times. In the introductory section it was also pointed out that probation is at least as effective as deprivation of liberty. In an on-going probation study we have found higher recidivism rates for probation with institutionalization than for ordinary probation with supervision, and higher rates for probation with supervision than without. These differences seem to hold even when controlling for different background variables. According to the British Home Office, fines are more effective than either probation or imprisonment. In Sweden where the day-fine system has been introduced economic sanctions ought to be especially effective. Fines are by far the most common sanction, even for crimes against the state, the public and against persons, with the exception of property crimes, and this is probably a cultural lag from the old days when economic crimes were looked upon as the most serious crimes. Furthermore, the law permits all kinds of remission of punishment and summary procedures.

The only effective way to diminish crime is of course decriminalization. Morris & Hawkins (1970) have elucidated the overreach of the criminal law and suggested decriminalization of drunkenness, narcotics and drug abuse, gambling, disorderly conduct and vagrancy, abortion, sexual behavior and juvenile delinquency; they calculate that this would remove most of the juvenile cases and at least half the adult arrests. In Sweden, Romander & Nelson (1970) and Thornstedt (1970) have suggested areas and methods of decriminalization. In Denmark a working group within the Department of Justice has put forward a far-reaching program of decriminalization with the clear objective of decreasing the correctional population. Anttila & Törnudd (1973) have also underlined the desirability of using the criminalization structure as a principle of criminal policy and mention as motives for decriminalization: economic considerations, knowledge of the limited effect of punishment and the extent of hidden criminality. However, policy changes so far have been towards an increase in criminalization as a sanction both for the criminal law and particularly for special laws.

Besides changing legislation and its application, reforms of society have

to be discussed. Preventive programs seem to have failed since Powers & Witmer's classic experiment (1951). Even if crimes seem to be increasing in the welfare state as in all other industrialized societies there is still a faith that elimination of poverty and injustices will help diminishing criminality. Criminal statistics show higher rates for the lower social classes (Wolf & Høgh, 1966) and comparisons with self-reported criminality indicates status discrimination against the poor and less educated (Christie et al, 1965). Elwin et al (1971) contends that democracy based on sanctions cannot be established in societies that are based upon the principle of private property; he advocates a total reconstruction of society. Mathiesen (1973) contrasts a norm model where laws are thought to be a decisive force in society, with a model of coercion in which the structure of society is seen as a product of the power people exert upon each other and the laws are seen as a legitimizing superstructure concealing the real processes. China is mentioned as a field experiment for the coercion model. In the official programs of the socialist countries it is also being said that crime should be abolished since it is alien to these societies (Dubovets, 1970). The socialist countries also claim to have diminished criminality though unfortunately they do not publish satisfactory criminal statistics. But evidently even China still has some criminality, even if this is dealt with informally to a large extent. China also uses prisons in its control of crime and Snow (1961) estimated the prisoners to number roughly 600.000, which would mean 85 prisoners per 100.000, more than in most capitalist European countries. Later visitors have described the same traditional type of prisons, housing a few thousand inmates serving long sentences, working silently at assembly lines and sleeping up to 20 in one cell. The prisons even have walls, armed staff and preserve isolation in combination with chains.

Deprivation of liberty has only been used since the beginning of the 19th century as the principal way of punishment. Christie (1966) has illustrated how in all the Scandinavian countries the figures trebled from the beginning to the middle of the century, and he explains this by reference to the fact that physical integrity was too highly valued to be at the mercy of the courts (who used to be able to order the amputation of ears, fingers etc). In the latter half of the century there was however a decrease which was as drastic as the earlier rise in the use of imprisonment which was said to have occurred because the penal value of imprisonment rose with a higher standard of living. One could expect such a decrease to continue, and the reason for its failure to do so is said to be that imprisonment has been given the further objective of treatment.

The functional incompatibility of different objectives of imprisonment like deterrence and therapy has been pointed out by several authors (Ohlin, 1956, 1973; Cressey, 1960); Galtung (1959) has called the prison "the organization of dilemma". Still, the treatment ideology has invaded both the prisons and the legislation. Christie (1960, 1962) has demonstrated how different special reactions have become a powerful instrument of the society, sending more people to different kinds of institutions than for comparable times in prisons, on the simple ground that these measures are not considered as

punishment. This is being done although we know that treatment is not effective and that often the periods of institutionalization become much longer because we call them treatment instead of punishment (Kassebaum, Ward & Wilner, 1971; Ward, 1973).

The Swedish criminal law of 1864 was determined by the classical school, whereas the new law of 1962 has been influenced by the positivist school, without eliminating the concepts of punishment and responsibility. However, the classical school, inaugurated by Beccaria and Bentham, with its claims to the principles of legality and proportionality appears to be gaining more supporters. The criterion of dangerousness as put forward by the positivists has been disputed and the optimism about treatment is disappearing. This development seems to give new ground for the old demands of justice and legitimacy.

Complex organizations, particularly coercive complex organizations, are slow to change (Etzioni, 1961). Since these institutions are not dependent upon their environment and have no instruments to gauge effectivity, changes cannot be expected to come from within. To change these total institutions requires political decisions and are therefore dependent upon changes in public opinion (Johansson, 1965).

Two main obstacles to radical change in the use of the punishment of deprivation of liberty can be perceived: the doctrine of general prevention, as mentioned by the jurists, and public opinion, as mentioned more often by the politicians. To discuss general prevention is difficult when we have so little scientific evidence (Aubert, 1972). The question of marginal deterrence is of special interest, but the Californian assembly committee on criminal procedures (1968) did not find any support for the idea that more severe punishment would deter more effectively than milder punishment. The "Community Treatment Project" and the "Probation Subsidy Program" (Stark, 1967; Smith, 1971) have rescued juveniles and adults in great numbers from correctional institutions without apparently arousing public indignation or increasing the recidivism or general crime rates.

The general public seems to dramatize crime and dedramatize imprisonment. People are not familiar with the facts of hidden criminality and of the selective processes at work in arrest and prosecution. They do not know that even among the official crimes larcenies usually involve small amounts of money or that most crimes of assault are not very grave (Sveri, 1970) or that crimes against the person most often injure either family members, friends, or members of the criminal underworld (Lenke, 1973). If public opinion understood that deprivation of liberty, far from being effective, is really criminogenic, that it can be questioned on ethical grounds, and that it is becoming extremely costly, then maybe there would be less resistance to proposals for the abolition of this out-dated form of punishment.

Litteraturförteckning*

- ADAMS, Stuart: "Interaction Between Individual Interview Therapy and Treatment Amenability in Older Youth Authority Wards." In *Inquiries Concerning Kinds of Treatment for Kinds of Delinquents*. California Board of Corrections, Sacramento, 1961, 27—44.
- AGGE, Ivar: *Straffrättens allmänna del*. Föreläsningar, första häftet. Stockholm 1959.
- ALEXANDER, Franz & STAUB, Hugo: *The Criminal, the Judge and the Public*. Macmillan, New York 1931.
- ALLARDT, Erik: *Drinking Norms and Drinking Habits*. Drinking and Drinkers. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Helsinki 1957.
- ALLARDT, Erik: *Samhällsstruktur och sociala spänningar*. Tammerfors 1965.
- ANDENAES, Johs.: "Almenprevensjonen — illusjon eller realitet." *NTfK*, 1950, 33, 103—130.
- ANDENAES, Johs.: *Alminnelig strafferett*. Akademisk Forlag, Oslo 1956.
- ANDENAES, Johs.: "Om virkningen av forskjellige reaksjoner mot lovovetredere." *NTfK* 1966, 3, 117—135.
- ANDENAES, Johs.: "Does Punishment Deter Crime?" *The Criminal Law Quarterly*, 1968, 11, 76—93.
- ANDENAES, Johs.: "Om almenprevensjon og kriminalitetstype." *Festskrift till Ivar Agge*. Norstedt, Stockholm 1970, 11—28.
- ANDENAES, Johs.: "Forskning om individualprevensjon og almenprevensjon." (Noen kommentarer til prof. Christies artikkel). *NJT, Lov og Rett*, 1971, 2, 61—69.
- ANDENAES, J., BRATHOLM, A. & CHRISTIE, N.: "Intrykk fra kriminologi og strafferett i Sovjetunionen." *NTfK*, 1968, 1—2, 105—122.
- ANDENAES, J., SVERI, K. & HAUGE, R.: "Kriminalitetshyppigheten hos ustraffede I. Norsk undersøkelse." *NTfK*, 1960, 48, 97—112.
- ANDERSSON, Bo, & von EULER, Roland: "Tidsjämförelser" i Karlsson, G., red., *Sociologiska metoder*. Svenska Bokförlaget, Stockholm 1961, 224—254.
- ANTTILA, Inkeri: "Från effektansvar till skuldansvar." *Festskrift till Ivar Agge*. Norstedt, Stockholm 1970, 29—43.
- ANTTILA, Inkeri: "Conservative and Radical Criminal Policy in the Nordic Countries" in Christie, N., ed., *Scandinavian Studies in Criminology*, 1971 a, 3, 9—22.
- ANTTILA, Inkeri: "Interneringssystemet som kriminalpolitikens barometer." *NTfK*, 1971 b, 3, 153—159.
- ANTTILA, Inkeri: "Kriminalvård i frihet — social service eller kontroll?" *NTfK*, 1973, 1, 24—36.
- ANTTILA, Inkeri & JAAKKOLA, Risto: *Unrecorded Criminality in Finland*. Kriminologinen Tutkimuslaitos, Helsinki 1966.

- ANTTILA, Inkeri & TÖRNUDD, Patrik: *Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv*. Norstedt, Stockholm 1973.
- ARIËS, Philippe: *The Century of Childhood*. Vintage, New York 1965.
- ARONFREED, Justin: "The Concept of Internalization" in Goslin, D., ed., *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally, Chicago 1969, 263—324.
- AROSALO, Sirkka: *The Social Structure of the Leaders of the Red Guards in the Finnish Upheaval of 1918*. Inlägg vid Fredforskningskonferensen i Kiljava 1970 (stencil).
- ASCH, Solomon E.: "Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgements" in Maccoby, E. et al, eds., *Readings in Social Psychology*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1958.
- ASPELIN, Erland: "Böter i stället för frihetsstraff." *NTfK*, 1973, 1, 53—72.
- ATCHLEY, Robert C. & McCABE, M. Patrick: "Socialization in Correctional Communities: a Replication." *ASR* 1968, 33, 5, 774—786.
- AUBERT, Vilhelm: *Om straffens sosiale funksjon*. Akademisk Forlag, Oslo 1954.
- AUBERT, Vilhelm: "Avvik: Forbrytelse eller sykdom" i Israel, J., red., *Sociala avvikelser och social kontroll*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1964, 62—79.
- AUBERT, Vilhelm: *Likhet og rett*. Essays om forbrytelse og straff. Pax, Oslo 1969 a (1964).
- AUBERT, Vilhelm: *Socialt samspel*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1969 b (1964).
- AUBERT, Vilhelm: *Rättssociologi*. Aldus, Stockholm 1972 a.
- AUBERT, Vilhelm: "Allmänpreventionen — teori eller ideologi" i Åkerman, N., red., *Kontroll av individen*. Prisma, Stockholm 1972 b.
- AUBERT, Vilhelm & MATHIESEN, Thomas: "Rettspsykiatriske erklæringer 1930—1953." *NTfK*, 1959, 47, 231—239.
- AUBERT, Vilhelm & MATHIESEN, Thomas: "Forbrytelse og sykdom." *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 1962, 3, 169—191.
- AUKEN, Kirsten: *Unge kvinders seksuelle adfærd*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1953.
- BABST, Dean & MANNERING, John: "Probation versus Imprisonment for Similar Types of Offenders." *J. of Res. in Crime and Delinquency*, 1965, 2, 60—71.
- BAILEY, Walter: "Correctional Outcome: an Evaluation of 100 Reports." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1966, 153—160.
- BALL, John: "Delinquent and Non-Delinquent Attitudes toward the Prevalence of Stealing." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1957—58, 48, 259—274.
- BALVIG, F., DALÅ, O., HANSEN, S., RØMER, H. & WOLF, P.: *Fængsler og fanger*. Paludan, Viborg 1969.
- BANDURA, Albert: "Social-Learning Theory of Identificatory Processes" in Goslin, D., ed., *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally, Chicago 1969, 213—262.
- BANTON, Michael: *The Policeman in the Community*. Tavistock, London 1964.
- BARNES, Harry Elmer & TEETERS, Negley K.: *New Horizons in Criminology*. Englewood Cliffs, New York 1943.
- BARTON, Russel: *Institutional Neurosis*. Wright, London 1959.
- de BEAUMONT, Gustave & de TOCQUEVILLE, Alexis: *On the Penitentiary System in the United States and its Application in France*. Carbondale, Southern Illinois Univ. Press 1964.
- BECCARIA, Cesare: *Dei Delitti e delle Pene*. 1764. — Eng. övers.: *Essay on Crimes and Punishment*. Stephen Gould, New York 1809.

- BECKER, Howard S.: *Outsiders*. Studies in the Sociology of Deviance. The Free Press, Glencoe 1963.
- BECKER, Howard S., ed.: *The Other Side*. Perspectives on Deviance. The Free Press, Glencoe 1964.
- BEFRING, Edvard: "Pedagogik under tvång" i Edling & Elwin, red., *Samhällskontroll och mytbildning*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972, 69–84.
- BELKNAP, Ivan: *Human Problems of a State Mental Hospital*. McGraw-Hill, New York 1956.
- BELL, Daniel: *The End of Ideology*. The Free Press, Glencoe 1960.
- BENSON, George: "Prediction Methods and Young Prisoners." *BJD*, 1959, IX, 192.
- BENTHAM, Jeremy: *The Principles of Morals and Legislation*. Hafner, New York 1948.
- BERELSON, B. R., LAZARFELD, P. F. & McPHEE, W.: *Voting*. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign. Univ. of Chicago Press, Chicago 1954.
- BERGER, Peter L. & LUCKMAN, Thomas: *The Social Construction of Reality*. Anchor, New York 1967.
- BERK, Bernard: "Organizational Goals and Inmate Organization." *AJS*, 1966, 71, 522–534.
- BERNSTEIN, Basil: "A Public Language, some Sociological Implications of a Linguistic Form." *BJS*, 1959, 10, 311–326.
- BERNSTEIN, B.: "Social Class, Speech System and Psychotherapy." *BJS*, 1964, 15, 54–69.
- BERNTSEN, Karen: *Tilbud til stofmisbrugere*. Christian Ejlers, Köpenhamn 1971.
- BERNTSEN, Karen & CHRISTIANSEN, Karl O.: "A Resocialization Experiment with Short-Term Offenders." *Scandinavian Studies in Criminology* 1965, 1, 35–44.
- BETTELHEIM, Bruno & SYLVESTER, Emmy: "A Therapeutic Milieu." *Amer. J. of Orthopsychiatry*, 1948, 18, 191–206.
- BISHOP, Norman: "Forskning rörande fängelsestraffets effektivitet." *SOU* 1971:74, bilaga 2, 328–350.
- BISHOP, Ruth: "Points of Neutrality in Social Attitudes of Delinquents and Non-delinquents." *Psychometrika*, 1940, 5, 35–45.
- BJÖRKENHED, Sten: "En attitydundersökning" i Hermansson, B., Björkenhed, S. & Björkberg, R., *Ungdom och brott*. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 1959, 89–154.
- BJÖRNBERG, Alf: "Tatuering hos tonårsflickor — ett socialt problem." *Socialmed. tidskrift*, 1960, 2, 50–53.
- BJÖRNBERG, A. & PERMAN, B.: "Tatuerade interner på fängvårdsanstalter — socialmedicinska konsekvenser." *Socialmed. tidskrift*, 1965, 4, 159–163.
- BLALOCK, Herbert.: *Social Statistics*. McGraw-Hill, New York 1960.
- BLALOCK, Herbert.: "Estimating Measurement Error in Panel Data." *ASR* 1970, 1, 101–111.
- BLALOCK, Herbert: *Causal Models in the Social Sciences*. Macmillan, London 1971.
- BLAU, P. & SCOTT, R.: *Formal Organizations*. A Comparative Approach. Routledge & Kegan, London 1963.
- BLEGVAD, Britt-Mari: *Brikker i et spil eller: Om behandling på institution*. København 1971 (stencil); utkommen i bokform med samma titel på Gyldendals 1972.
- BLOMBERG, Dick: "Det svenska kriminalvårdsklientelet." Bil. i *SOU* 1956:55, 100–116.

- BLOMBERG, Dick: "Survey from the Standpoint of Sociological and Cultural Studies of the Environment of the Place of Detention or Treatment." *Council of Europe*, Strasbourg 1967, 155—188.
- BLOMBERG, Dick: *Narkotikamissbruk bland ungdomsvårdsskolelever*. 1968 (stencil); se även SOU 1969:53, 262—280.
- BLOMBERG, Dick: *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Natur och Kultur, Stockholm 1971 (1960).
- BONDESON, Ulla: *Fängelsesamhället*. Inlägg vid Sociologiska institutionen, Lund 1960 (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Den sociala strukturen vid en ungdomsvårdsskola för flickor*. Sociologiska institutionen, Lund 1963 (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Sociometriska frågors specificitet*. Sociologiska institutionen, Lund 1964 (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Argot och kriminell socialisering*. Sociologiska institutionen, Lund 1967 a (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Några metodproblem i samband med institutionsforskning*. Inlägg vid Kriminalistisk Institut, Köpenhamn 1967 b (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Språk och delkulturer*. Inlägg vid Nordiska kriminologiseminarier, Visby 1967 c (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Inledning till språksociologin*. Föreläsning vid fortbildningskurs för språklärare. Kalmar 1967 d (stencil).
- BONDESON, Ulla: "Argot Knowledge as an Indicator of Criminal Socialization — A Study of a Training School for Girls." *Scandinavian Studies in Criminology*, 1968 a, 2, 73—107.
- BONDESON, Ulla: *A Comparative Study of American Correctional Institutions*. Dep. of Soc., Univ. of Minnesota 1968 b (mimeo).
- BONDESON, Ulla: *Samhällsingripandenas effekter*. Inlägg vid Nordiskt seminarium för jurister. Lillsjödalen 1969. Sammanfattad under "Vård och verklighet" i Iuset från Lund, 1969 a, 4, 7—11.
- BONDESON, Ulla: *Självrapporterade brott och skattnings av sanktionssystemet*. Inlägg vid Nordiska forskarkonferensen i rättssociologi, Oslo 1969 b (stencil).
- BONDESON, Ulla: "Den fria forskaren". *Hallbladet* 1970.
- BONDESON, Ulla: *Intervjuer med intagna* (I.I.). Utskrift av bandinspelade intervjuer från fältarbetena 1970. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Intervjuer med personal* (P.I.). Utskrift av bandinspelade intervjuer från fältarbetena 1970. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BONDESON, Ulla: *Kommentarer*. Intagnas synpunkter på anstalten. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BONDESON, Ulla: "Argot och kriminalisering" i Loman, B., red., *Språk och samhälle*. Gleerup, Lund 1972 a, 88—112.
- BONDESON, Ulla: *Socialiseringsprocesser vid olika anstalter*. Inlägg vid Nordiskt kontaktseminarium för fängelseforskning. Krogerup 1972 b (stencil).
- BONDESON, Ulla: Discussions in "Medical Care of Prisoners and Detainees." Ciba Foundation Symposium 16, London 1973 a.
- BONDESON, Ulla: *Remissyttranden över "Det brottsförebyggande rådet"* (Ds Ju 1973:6) och "Kriminologisk forskning" (SOU 1973:35). Sociologiska institutionen, Lund 1973 b (stencil).

Av Ulla BONDESON handledda uppsatser:

- ALMQVIST, K., PERSSON, I. & TAJTHY, Zs.: *Strejk bland de intagna på en fångvårdsanstalt*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).

- BJELLVI, Marguerite: *Villkorligt frigivna — en återanpassningsstudie*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BODIN, Greger: *En explorativ undersökning om språk, normer, attityder och beteende i kriminologiskt perspektiv*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BODIN, Greger: *Det straffrättsliga reaktionssystemets allmänpreventiva funktion och det s.k. allmänna rättsmedvetandets plats i denna problematik*. Sociologiska institutionen, Lund 1973 (stencil).
- CEDERHOLM, Karin: *En explorativ studie av inackorderingshem och utredningshem*. Sociologiska institutionen, Lund 1970 (stencil).
- CHYLICKI, P.: *Skyddstillsyn och villkorlig dom — tillämpning av skyddstillsyn med och utan anstaltsbehandling samt villkorlig dom*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- HANSSON, Thomas: *Skyddstillsyn och villkorlig dom — en återfalls- och prognosundersökning*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- HULTÉN, Monika & EK, Irene: *Genomgång av institutet skyddstillsyn*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- LEGENDRE, Ghislaine & BONDESON, Ulla: *Structural Analysis*. Sociometric Analys of 13 Correctional Institutions. Dep. of Soc., Univ. of Lund 1972.
- LINDAHL, Stig & OHLSSON, Jörgen: *Vård i enskilt hem*. Sociologiska institutionen, Lund 1970 (stencil).
- OLSSON, Anders: *Tillsynspersonal på två fångvårdsanstalter*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- OLSSON, Bengt & THULIN, Urban: *Behandlingsklimatet på en ungdomsvårdsskola för flickor*. Sociologiska institutionen, Lund 1970 (stencil).
- TAJTHY, Zsolt: *Den sociala strukturen på en skyddstillsynsanstalt*. Sociologiska institutionen, Lund 1972 (stencil).
- WIDERBERG, Karin: *Argot-kunskap, en explorativ studie på en ungdomsvårdsskola, ett ungdomsfängelse, ett fängelse och en interneringsanstalt*. Sociologiska institutionen, Lund 1971 (stencil).
- BONDESTAM, A., ECKHOFF, T. & NAESS, S.: "Idéer om skötsamhet och rättvisa i en ungdomsvårdsskola." *Sociologisk forskning*, 1969, 165—183.
- BORDUA, David J.: "A Critique of Sociological Interpretations of Gang Delinquency" in Wolfgang, Savitz & Johnston, eds., *The Sociology of Crime and Delinquency*. Wiley, New York 1961, 289—301.
- BOTTOMORE, T. B. & RUBEL, M., eds.: *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*. Penguin, Harmondsworth 1963.
- BRAMSTANG, Gunnar: *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom*. Gleerup, Lund 1964.
- BRATHOLM, Anders: "Bør adgangen til å anvende bøtestraff utvides?" *NJT, Lov og Rett*, 1967, 193—216.
- BRIM, Orville & WHEELER, Stanton: *Socialization after Childhood: Two Essays*. Wiley, New York 1966.
- BRINCK, Ulf & LARSSON, Inger: *Dömd till vård*. Pedagogiska inst., Stockholms univ., 1968 (stencil); se även *Vård vakt vanmakt*. En studie av två ungdomsanstalter. Aldus, Stockholm 1973.
- BRUUN, Kettil: *Drinking Behaviour in Small Groups*. The Finnish Foundation for Alcohol Studies 1959.
- BURGESS, Robert L. & AKERS, Ronald L.: "A Differential Association-Reinforcement Theory of Criminal Behavior" in Cressey, D. & Ward, D., eds., *Delinquency, Crime and Social Process*. Harper & Row, New York 1969, 531—556.

- BÅGE, Christer et al: *Miljöterapi, gemenskap och behandling, ett alternativ*. Aldus, Stockholm 1969.
- BØDAL, Kåre: *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*. Universitetsforlaget, Oslo 1962.
- BÖRJESON, Bengt: *Om påföljders verkningar*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1966.
- BÖRJESON, Bengt: "Om påföljders verkningar. En kommentar till mina kritiker." *Statistisk tidskrift*, 1967, 5, 384—392.
- BÖRJESON, Bengt: "Type of Treatment in Relation to Type of Offender." *Collected Studies in Criminological Research. Council of Europe*, Strasbourg, 1968, 3, 173—236.
- The California Board of Corrections Probation Study*, Final Report. Sacramento 1965.
- CAMERON, Mary: *The Booster and the Snitch*. The Free Press, New York 1965.
- CAMERON, Norman: *The Psychology of Behavior Disorders*. Houghton-Mifflin, Boston 1947.
- CAMPBELL, D. T. & FISKE, D. W.: "Convergent and Discriminant Validation by Multitrait-Multimethod Matrix." *Psychol. Bull.*, 1959, 56, 81—105.
- CARLSSON, Gösta: *Socialpsykologisk metod*. Bonniers, Stockholm 1954.
- CARLSSON, Gösta: *Social Mobility and Class Structure*. Gleerup, Lund 1958.
- CARLSSON, Gösta: "Samhällsklasser och social rörlighet" i Dahlström, E., red., *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*. Norstedt, Stockholm 1959, 367—396.
- CARTER, Robert: "Dialogue with Daniel Glaser." *Issues in Criminology*, 1972, 7, 21—35.
- CARTER, R., GLASER, D. & WILKINS, L. T.: *Correctional Institutions*. Lippincott, New York 1972.
- CARTWRIGHT, Dorwin & ZANDER, Alvin: *Group Dynamics*. Row & Peterson, New York 1960.
- CAUDHILL, W. A.: *The Psychiatric Hospital as a Small Society*. Harvard Univ. Press, Cambridge 1958.
- CHAMBLISS, William: *Crime and the Legal Process*. McGraw-Hill, New York 1969.
- CHAMBLISS, William: "Ekonomiska elitgrupper och lagstiftning" i Edling, S. & Elwin, G., red., *Rättssociologi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1973, 17—30.
- CHAMBLISS, William: *Two Gangs*. 1973 (in press).
- CHAPMAN, Dennis: *Sociology and the Stereotype of the Criminal*. Tavistock, London 1968.
- CHILD, Irvin L.: "Socialization" in Lindzey, G., ed., *Handbook of Social Psychology*. Addison-Wesley 1954, 655—692.
- CHRISTIANSEN, K. O., MOE, M. & SENHOLT, L.: "Effektiviteten af forvaring og særfængsel m.v." *Betænkning nr 644*, København 1972.
- CHRISTIE, Nils: "Varetektsfangers forventninger og innstillinger til straff." *NTfK*, 1955, 3, 210—232.
- CHRISTIE, Nils: *Unge norske lovovertredere*. Universitetsforlaget, Oslo 1960 a.
- CHRISTIE, Nils: *Tvangsarbeid og alkoholbruk*. Universitetsforlaget, Oslo 1960 b.
- CHRISTIE, Nils: "Barnevernsnemndenes sosiologi". *Sociologiske Meddelelser*, 1961 a, 6, 83—91.
- CHRISTIE, Nils: "Reaksjonenes virkninger." *NTfK* 1961 b, 2, 129—144.
- CHRISTIE, Nils: "Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi." *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1962, 3, 28—48.
- CHRISTIE, Nils: *Kriminalsociologi*. Universitetsforlaget, Oslo 1965 a.
- CHRISTIE, Nils: "Temperance Boards and Interinstitutional Dilemmas: A Case Study of a Welfare Law." *Social Problems*, 1965 b, 12, 415—428.

- CHRISTIE, Nils: "De fratabgare goder. En inntak till beskrivelse av verdiendringer over tid." *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1966, 119—130.
- CHRISTIE, Nils: "Law and Medicine. The Case Against Role Blurring." *Law and Society Review*, 1971 a, 5, 357—366.
- CHRISTIE, Nils: *Hvis skolen ikke fantes*. Universitetsforlaget, Oslo 1971 b.
- CHRISTIE, Nils: "Forskning om individualprevensjon kontra almenprevensjon." *NJT. Lov og Rett*, 1971 c, 2, 49—60.
- CHRISTIE, Nils: "Strafferett og samfunnsstruktur." *NTfK*, 1973, 1, 1—23.
- CHRISTIE, N., ANDENAES, J. & SKIRBEKK, S.: "A Study of Self-reported Crime." *Scandinavian Studies in Criminology*, 1965, 1, 86—116.
- CLARK, Ramsey: *Brott i USA*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.
- CLARKE, R. V. G. & SINCLAIR, I.: "Towards more Effective Treatment Evaluation." *Council of Europe*, Strasbourg 1973, 5, 1—34 (mimeo).
- CLAUSEN, J. A.: "A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research" in Clausen, J. A., ed., *Socialization and Society*. Little Brown, Boston 1968.
- CLEMMER, Donald: *The Prison Community*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1958 (1940).
- CLEMMER, Donald: "Imprisonment as a Source of Criminality." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1950, 41, 311—319.
- CLINE, Hugh: *The Determinants of Normative Patterns in Correctional Institutions*. Harvard Univ., 1966, Doct. diss. (mimeo).
- CLINE, Hugh & WHEELER, Stanton: "The Determinants of Normative Patterns in Correctional Institutions." *Scandinavian Studies in Criminology*, 1968, 2, 173—184.
- CLOWARD, Richard A.: "Social Control in the Prison." In Theoretical Studies in Social Organization of the Prison. *Social Science Research Council*, New York 1960, 20—48.
- CLOWARD, Richard & OHLIN, Lloyd: *Delinquency and Opportunity*. A Theory of Delinquent Gangs. The Free Press, Glencoe 1960.
- COCKETT, R.: "Borstal Training: A Follow-up Study." *BJC*, 1967, 2, 150—183.
- COHEN, Albert: *Delinquent Boys*. The Culture of the Gang. The Free Press, Glencoe 1955.
- COHEN, Albert: *Deviance and Control*. Foundations of Modern Sociology Series. Prentice-Hall, New York 1966.
- COHEN, Stanley & TAYLOR, Laurie: *Psychological Survival*. The Experience of Long-Term Imprisonment. Penguin, Harmondsworth 1972.
- COLEMAN, James S.: *The Adolescent Society*. The Free Press, Glencoe 1961.
- COLEMAN, James S.: *Introduction to Mathematical Sociology*. The Free Press, Glencoe 1964 a.
- COLEMAN, James S.: *Models of Change and Response Uncertainty*. Prentice-Hall, New York 1964 b.
- CONRAD, John: *Crime and its Correction*. An International Survey of Attitudes and Practices. Univ. of Calif. Press, Los Angeles 1965.
- COOLEY, Charles: *Social Organization*. Schocken, New York 1962 (1909).
- COSER, Lewis: *Continuities in the Study of Social Conflict*. The Free Press, New York 1967.
- CRESSEY, Donald: "The Nature and Effectiveness of Correctional Techniques." *Law and Contemporary Problems*, 1958, 23, 761—762.
- CRESSEY, Donald: "Limitations on Organization of Treatment in the Modern Prison." In Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison. *Social Science Research Council*, New York 1960, 78—111.

- CRESSEY, Donald: *The Prison. Studies in Institutional Organization and Change.* Holt, Rinehart & Winston, New York 1961.
- CRESSEY, Donald: *Delinquency, Crime and Differential Association.* Martinus Nijhoff, Hague 1964.
- CRESSEY, Donald: "Prison Organizations" in March, J., ed., *Handbook of Organizations*, 1965, 24, 1023—1070.
- CRESSEY, Donald & WARD, David: *Delinquency, Crime and Social Process.* Harper & Row, New York 1969.
- CRONBACH, L. J.: Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests. *Psychometrika*, 1951, 16, 297—334.
- CRONBACH, L. J., RAJARATNAM, N. & GLEESER, G. C.: "Theory of Generalizability: A Liberalization of Reliability Theory." *B. J. Stat. Psychol.*, 1963, 15, 137—163.
- DAHLSTRÖM, Edmund: *Tjänstemännen, näringslivet och samhället.* SNS. Norstedt, Stockholm 1954.
- DAHLSTRÖM, Edmund: *Intervju — och enkätteknik.* Stockholm 1957.
- DAVIES, James A.: *Undergraduate Career Decision.* Aldine, Chicago 1965.
- DAVIS, G. F.: "A Study of Adult Probation Violation Rates by Means of the Cohort Approach." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1964, 55, 70.
- "Deterrents Effects of Criminal Sanctions" by Robin L. Lamson. *Committee on Criminal Procedure*, May, 1968.
- DOWNES, David M.: *The Delinquent Solution.* Routledge & Kegan, London 1966.
- DUBOVETS, P. N.: "Research on Crime and Crime Prevention in the Byelorussian Soviet Socialist Republic." *Int. Rev. of Crim. Policy*, 1970, 28, 43—48.
- DURKHEIM, Emile: *De la division du travail social.* Alcan, Paris 1893.
- DURKHEIM, Emile: *Les règles de la méthode sociologique.* Presses Univ. de France, Paris 1956 (1895).
- ECKHOFF, Torstein: "Straffens sociala slagsida" i Nestius, H., red., *Behandling som straff.* Prisma, Stockholm 1969, 66—73.
- EDLING, Stig: "Förhandlingar för utstötta — en framtidsmyt?" i Edling & Elwin, red., *Samhällskontroll och mytbildning.* Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972, 115—125.
- EDLING, Stig & ELWIN, Göran: *Obduktion av en död utredning.* Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972.
- EKELÖF, Per Olof: *Straffet, skadeståndet och vitet.* En studie över de rättsliga sanktionernas verkningssätt. Uppsala Univ. Arsskrift 1942:8.
- ELMHORN, Kerstin: "Faktisk brottslighet bland skolbarn." SOU 1969:1.
- ELWIN, G., HECKSCHER, S. & NELSON, A.: *Den första stenen.* Studiehandbok i kriminalpolitik. Tiden, Stockholm 1971.
- EMPEY, LaMar T. & RABOW, Jerome: "The Provo Experiment in Delinquency Rehabilitation." *ASR*, 1961, 26, 679—696.
- ERIKSSON, Jörgen: *Svenska botten.* Prisma, Stockholm 1965.
- ERIKSSON, Lars, red.: *Varning för vård.* Söderström, Borgå 1967.
- ERIKSSON, Torsten: *Kriminalvård.* Idéer och experiment. Norstedt, Stockholm 1967.
- ERIKSSON, T., JANSSON, C.-G. & LARSSON, U.: "Återfall i brott bland unga lagöverträdare." Bil. till SOU 1956:55, 35—82.
- ESKOLA, Antti: *Socialpsykologi.* Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.
- ETZIONI, Amitai: *Comparative Analysis of Complex Organizations.* The Free Press, New York 1961.
- von EYBEN, W. E.: *Strafudmåling.* København 1951.

- EYSENCK, Hans J.: "The Effects of Psychotherapy." *Int. J. of Psychiatry*, 1965, 1, 99—145.
- FHANÉR, Stig: *Psykologisk testning*. Aldus, Stockholm 1968.
- FORSSTRÖM, Karl-Erik: *Brottslighet i siffror*. Aldus, Stockholm 1965.
- FOUCAULT, Michael: *Madness and Civilization*. Tavistock, London 1964.
- GAHRTON, Per: "Fångars försvar." *Sociologisk forskning*, 1968, 1, 109—130.
- GAHRTON, Per: "Det stängda samhället." *Liberal debatt*, 1969 a, 1, 13—21.
- GAHRTON, Per: "Kriminologerna som försvann" i Nestius, H., red., *Behandling som straff*. Prisma, Stockholm 1969 b, 81—92.
- GAHRTON, Per: "Liberal kriminalpolitik — 'pisshumanism' eller permanent revolution?" i Nestius, H., red., *I stället för fängelse*. Prisma, Stockholm 1970.
- GALTUNG, Johan: *Fengselssamfunnet*. Universitetsforlaget, Oslo 1959.
- GALTUNG, Johan: "Prison — The Organization of Dilemma" in Cressey, D., ed., *The Prison*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1961, 107—145.
- GALTUNG, Johan: "Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position." *Journal of Peace Research*, 1964, 3—4, 206—231.
- GALTUNG, Johan: *Theory and Methods of Social Research*. Universitetsforlaget, Oslo 1969.
- GALTUNG, Johan: "The Future: a Forgotten Dimension" in Ornauer, H., Wiberg, H., Siciński, A. & Galtung, J., eds., *Images of the World in the Year 2000*. Mouton, Haag 1974.
- GARFINKEL, Harold: "Conditions of Successful Degradation Ceremonies." *ASR*, 1956, 420—424.
- GARRETT, Henry E.: *Statistics in Psychology and Education*. Longmans, New York 1953 (4th rev. ed.).
- GARRITY, Donald: "The Prison as a Rehabilitation Agency" in Cressey, D., ed., *The Prison*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1961, 358—380.
- GESSER, Bengt: *Högre utbildning och val av yrke*. Lund 1967 (stencil).
- GIALLOMBARDO, Rose: *Society of Women*. A Study of a Women's Prison. Wiley, New York 1966.
- GIBSON, Haldor: *Svensk slangordbok*. Läromedelsförlagen 1969.
- GINSBURG, Morris: *On Justice in Society*. Penguin, Harmondsworth 1965.
- GLASER, Daniel: "Criminality Theories and Behavioral Images." *AJS*, 1956, LXI, 433—444.
- GLASER, Daniel: "Differential Association and Criminological Prediction." *Social Problems*, 1960, 8, 6—14.
- GLASER, Daniel: *The Effectiveness of a Prison and Parole System*. Bobbs-Merrill, New York 1964.
- GLASER, Daniel: "New Trends in Research on the Treatment of Offenders and the Prevention of Crime in the USA." *Int. Rev. of Crim. Policy*, 1965, 23, 3—9.
- GLASER, Daniel & STRATTON, John: "Measuring Inmate Change in Prison" in Cressey, D. R., ed., *The Prison*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1961, 381—392.
- GLUECK, Sheldon and Eleanor: *After-Conduct of Discharged Offenders*. Macmillan, London 1945.
- GOFFMAN, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday, New York 1959.
- GOFFMAN, Erving: *Asylums*. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. Doubleday, New York 1961.
- GOFFMAN, Erving: *Stigma*. Notes on the Management of Spoiled Identity. Penguin, Harmondsworth 1968 (1963).

- GOLDSCHMIDT, Werner: "The Greenland Criminal Code and its Sociological Background." *Acta Sociologica*, 1956, 1, 217.
- GOODMAN, Leo & KRUSKAL, William: "Measures of Association for Cross Classification." *J. of the Amer. Statist. Assoc.*, 1954, 732—764; 1959, 123—163; 1963, 310—364.
- GORDAN, Kurt: *Behandlingsforskning på en ungdomsvårdsinstitution*. Skandinaviska Testförlaget 1973.
- GOSLIN, David: *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally, Chicago 1969.
- GOTTFREDSON, D.: *The Role of Base Expectancies in the Study of Treatments*. Paper presenterat vid Western Psychological Association 1959.
- GRANT, Douglas: "It's Time to Start Counting." *Crime and Delinquency*, 1962, 8, 259—264.
- GRANT, M. Q.: "Interaction between Kinds of Treatment and Kinds of Delinquents." In *Inquiries Concerning Kinds of Treatment for Kinds of Delinquents*. California Board of Corrections, Monograph, 1961, 2.
- GRANT, J. Douglas & GRANT, Marguerite: "A Group Dynamics Approach to the Treatment of Nonconformists in the Navy." *Annals of Amer. Acad. Pol. and Soc. Scie.*, 1959, 322, 126.
- GRAVEN, Jean: *L'argot et le tatouage des criminels*. Étude de criminologie sociale. Baconnière, Neuchâtel 1962.
- GREENBLATT M., YORK, R. & BROWN, E.: *From Custodial to Therapeutic Patient Care in Mental Hospitals*. Russel Sage Foundation, New York 1955.
- GREVE, Vagn: *Kriminalitet som normalitet*. Juristförbundets forlag, København, 1972.
- GROSSER, George H.: "The Role of Informal Inmate Groups in Change of Values." *Children*, 1958, 5, 25—29.
- GRUSKY, Oscar: "Organizational Goals and the Behaviour of Informal Leaders." *AJS*, 1959, 65, 59—67.
- GRUSKY, Oscar & MILLER, George: *The Sociology of Organizations*. The Free Press, New York 1970.
- GRÜNEWALD, Karl, red.: *Människohantering på totala vårdinstitutioner*. Från dehumanisering till normalisering. Natur och Kultur, Stockholm 1971.
- GRÜNHUT, Max: *Penal Reform*. Clarendon, New York 1948.
- GRÜNBECH, Vilhelm: *Ljuset från Akropolis*. Natur och Kultur, Stockholm 1954.
- GUIRAUD, Pierre: *L'argot*. Que sais-je? Presses Univ. de France, Paris 1963.
- GÄRDE-WIDEMAR, Ingrid: "Den framtida anstaltsvården." *NTfK*, 1971, 4, 265—278.
- GÖRANSSON, Bertil & LARSSON, Janerik: *Vård eller förvaring?* Ungdomsvårdsskolan inför 70-talet. Rabén & Sjögren, Stockholm 1970.
- HALLECK, Seymour L. & HERSKO, Marvin: "Homosexual Behavior in a Correctional Institution for Adolescent Girls." *American Journal of Orthopsychiatry*, 1962, 32, 910—917.
- HAMMOND: "The Sentence of the Court." *A Home Office Research Unit Rep.*, at a Federal Correctional Institution — Its Physical and Psychological Implications." *Military Medicine*, 1963, 128, 1205—1211.
- HAMMOND, "The Sentence of the Court." *A Home Office Research Unit Rep.*, London 1969 (1964).
- HAMMOND, W. & CHAYEN, S.: "Persistent Criminals." *A Home Office Research Unit Rep.*, London 1963, 3.
- HANSEN, O., HERMANN, J. & INGSTRUP, O.: "Betænkning vedrørende nogle

- af- og nedkriminaliseringspørgsmål." Den danske Justitiedepartementet Betænkning, 1972, 650.
- HART, H.: *Punishment and Responsibility*. Oxford Univ. Press, London 1968.
- HAUGE, Ragnar: *Ungdom och alkohol*. Universitetsforlaget, Oslo 1966.
- HAUGE, Ragnar: *Kriminalitet som ungdomsfenomen*. Universitetsforlaget, Oslo 1970.
- HAVEL, Joan: "The High Base Expectancy Study. Spec. Intensive Parole Unit, Phase IV." *Calif. Department of Corrections*, Research Rep. 10, 1963.
- HAVEL, Joan & SULKA, E.: "Special Intensive Parole Unit, Phase III." *Calif. Department of Corrections*, Research Rep. 3, 1962.
- HAVEL, Joan: SIPU — Phase 4: the Parole Outcome Study. Res. rep. 13, *California Department of Corrections*, Sacramento 1965.
- HEDENIUS, Ingemar: *Om människans moraliska villkor*. Författarförlaget 1972.
- HEFFERNAN, Esther: *Making it in Prison: The Square, the Cool and the Life*. Wiley, New York 1972.
- HEISE, David: "Separating Reliability and Stability in Test-Retest Correlation" *ASR*, 1969, 1, 93—101.
- HEISE, David: "Comment on 'The Estimation of Measurement Error in Panel Data'." *ASR*, 1970, 1, 117.
- HELLEDAY, Ann: En undersökning om rymningar från fängvårdsanstalter. *Kriminalvårdsstyrelsen* 1968 (stencil).
- HELLGREN, Lars: *Tattooing*. The Prevalence of Tattooed Persons in Total Populations. Association with Skin and Rheumatic Diseases. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1967.
- HENRYSSON, Sten: *Elementär statistik*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.
- HOMANS, George C.: *The Human Group*. Harcourt-Brace, New York 1950.
- HOMANS, George C.: *Social Behavior*. Routledge & Kegan, London 1961.
- HOOD, Roger: *Sentencing in Magistrates' Courts*. Stevens, London 1962.
- HOOD, Roger: *Borstal Re-Assessed*. Heinemann, London 1965.
- HOOD, Roger: Recension av Glaser (1964) "The Effectiveness of a Prison and Parole System." *BJC*, 1966, 331—334.
- HOOD, Roger: "Research on the Effectiveness of Punishments and Treatments." In *Collected Studies in Criminological Research. Council of Europe*, Strasbourg 1967, 1, 73—113.
- HOOD, Roger & SPARKS, Richard: *Key Issues in Criminology*. World Univ. Libr., London 1970.
- HOVLAND, Carl I.: *Reconciling Conflicting Results Derived from Experimental and Survey Studies of Attitude Change*, in Lazarsfeld et al, eds., *Continuities in the Language of Social Research*. The Free Press, Glencoe 1972, 439—451.
- HOVLAND, C., LUMSDAINE, A. & SHEFFIELD, F.: *Experiments on Mass Communication*. Studies in Social Psychology in World War II, 3. Princeton Univ. Press, Princeton 1949.
- HURWITZ, Stephan & CHRISTIANSEN, Karl O.: *Kriminologi II*. Gyldendal, Copenhagen 1971.
- HYMAN, Herbert et al: *Interviewing in Social Research*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1954.
- INGHE, Gunnar & INGHE, Maj-Britt: *Den ofärdiga välfärden*. Tiden, Stockholm 1967.
- INGHE, Gunnar & LINDBERG, Torgny: "Recidivrisker vid olika brottstyper med särskild hänsyn till inflytandet av alkoholmissbruk." Bil. SOU 1956:55, 83—99.
- IRWIN, John & CRESSEY, Donald R.: "Thieves, Convicts and the Inmate Culture." *Issues in Criminology*, 1962, 4, 142—155.

- ISRAEL, Joachim: *Self-evaluation and Rejection in Groups*. Uppsala, 1956.
- ISRAEL, Joachim: *Hur upplever patienten sjukhuset*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1962.
- ISRAEL, Joachim: Kap. 2—4 i *Mentalsjukhusens personalorganisation*. Del I. Intervju- och frekvensundersökningar m.m. SOU 1963 a:24, s. 22—128.
- ISRAEL, Joachim: *Socialpsykologi*. Svenska Bokförlaget, Stockholm 1963 b.
- ISRAEL, Joachim: *Den vilda strejken*. En fallstudie. Aldus, Stockholm 1964.
- ISRAEL, Joachim: "Sociologiska synpunkter på mentala sjukdomar" i Israel, J., red., *Sociala avvikelser och social kontroll*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968, 283—310.
- ISRAEL, Joachim: "Experiment inom sociologien" i Svalastoga, K., red., *Sociologisk Metodik*. Paludan, København 1971 a, 70—105.
- ISRAEL, Joachim: *Alienation: från Marx till modern sociologi*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1971 b (2:a revid. uppl.).
- ISRAEL, Joachim: *Om konsten att lyfta sig själv i håret och behålla barnet i badvattnet*. Rabén & Sjögren, Stockholm 1972.
- ISRAEL, Joachim: *Sociologi*, 1, 2. Aldus, Stockholm, 1973.
- ISRAEL, Joachim & ELIASSON, Rosemary: "Consumption Society. Sex Roles and Sexual Behavior." *Acta Sociologica* 1971, 14, 68—82.
- ISRAEL, Joachim & JOHANSSON, Sten: "Kustodialism och alienation bland vårdavdelningspersonalen på ett mentalsjukhus". *Sociologisk forskning*, 1965, 2, 63—77.
- JACKSON, Elton F. & BURKE, Peter J.: "Status and Symptoms of Stress: Additive and Interaction Effects." *ASR* 1965, 30, 556—564.
- JANSSON, Carl-Gunnar: "Kriminalsociologiska teorier" i Israel, J., red., *Sociala avvikelser och social kontroll*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968, 95—127.
- JEFFERY, Clarence Ray: "The Historical Development of Criminology." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1959—60, 50, 3—19.
- JEPSEN, Jørgen: "Forskningsprojekter inden for Californisk fængselvæsen." *Nordisk Kontaktseminar for Fængselforskning*. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi 1965, 59—113.
- JEPSEN, Jørgen: "KRIM. KRUM. KROM." *Prison Service Journal* 9, 1971, Oct.
- JESNESS, Carl F.: "The Fricot Ranch Study: Outcomes with Small versus Large Living Groups in the Rehabilitation of Delinquents." *CYA*, California 1965.
- JOHANSSON, Sten: "Om förändring i totala institutioner." *Sociologisk forskning*, 1965, 3, 154—168.
- JOHANSSON, Sten: *Mentalsjukhuset som organisation*. Sociologiska institutionen, Uppsala 1966 (stencil).
- JOHANSSON, Sten: "Politiska resurser." *Låginkomstutredningen*, 1971.
- JONES, Maxwell: *Social Psychiatry in Practise — the Idea of the Therapeutic Community*. Pelican, London 1968.
- JONSSON, Gustav: *Delinquent Boys, their Parents and Grandparents*. Munksgaard, Copenhagen 1967.
- JONSSON, Gustav: *Det sociala arvet*. Tiden, Stockholm 1969.
- JONSSON, Gustav: *Att bryta det sociala arvet*. Tiden, Stockholm 1973.
- Justitiedepartementet: "Åtgärder för att bekämpa brottsligheten och förbättra den allmänna ordningen." Beräkande avgivet av brottskommissionen. *Ds Ju* 1973:5.
- Justitiedepartementet: "Det brottsförebyggande rådet." Beräkande avgivet av utredningen om ett centralt råd för samordning av samhällets insatser mot brott. *Ds Ju* 1973:6.
- Justitiedepartementet: "PM angående ny lagstiftning om kriminalvård i anstalt m.m." *Ds Ju* 1973:9.

- Justitiedepartementet: "Brottsutvecklingen 1973—1978." Rapport avgiven av arbetsgruppen för kriminalitetsprognoser. *Ds Ju* 1973:16.
- KAHN, Robert L. & CANNEL, Charles F.: *The Dynamics of Interviewing*. Wiley, New York 1957.
- KASSEBAUM, G., WARD, D. & WILNER, D.: *Prison Treatment and Parole Survival*. An Empirical Assessment. Wiley, New York 1971.
- KELLEY, Harold: "Two Functions of Reference Groups" in Swanson et al, eds., *Readings in Social Psychology*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1952.
- KENDALL, Patricia: *Conflict and Mood*. Factors Affecting Stability of Response. The Free Press, Glencoe 1954.
- KINSEY, Alfred et al: *Sexual Behavior in the Human Female*. Saunders, Philadelphia 1953.
- KINSEY, A., POMEROY, W. & MARTIN, C.: *Sexual Behavior in the Human Male*. Saunders, Philadelphia 1948; (sv. övers.): *Männens sexuella beteende*. Ljus, Stockholm 1949.
- KORN, Richard & McCORKLE, Lloyd W.: *Criminology and Penology*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1959.
- KORPI, Walter: *Social Pressures and Attitudes in Military Training*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1964.
- KRECH, David & CRUTCHFIELD, Richard S.: *Theory and Problems of Social Psychology*. McGraw-Hill, New York 1948.
- KROHN, Christer & PETERSON, Bo: "Rymmare i östra räjongen — Egenskaper och farlighet." *Kriminalvårdsstyrelsen*, Rapport 1973:4.
- KUTSCHINSKY, Berl: *Den almindelige retsbevidsthed*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.
- KUTSCHINSKY, Berl: "Sociological Aspects of Deviance and Criminality. A Survey of Empirical Research." *Collected Studies in Criminological Research. Council of Europe*, Strasbourg 1972, 9, 9—99.
- LAZARSFELD, Paul F.: "Mutual Effects of Statistical Variables" in Lazarsfeld et al, eds., *Continuities in the Language of Social Research*. The Free Press, Glencoe 1972, 388—398.
- LAZARSFELD, Paul F.: "Mutual Effects of Statistical Variables" in Lazarsfeld et al, eds., *Continuities in the Language of Social Research*. The Free Press, Glencoe 1972, 388—398.
- LAZARSFELD, P., BERELSON, B. & GAUDET, H.: *The People's Choice*. Columbia Univ. Press, New York 1968.
- LAZARSFELD, Paul F. & MERTON, Robert K.: "Friendship as Social Process: a Substantive and Methodological Analysis" in Moore, ed., *Freedom and Control in Modern Society*. van Nostrand, New York 1954.
- LEKSCHAS, John: "Theoretische Grundlagen der sozialistischen Kriminologie" in Bucholz, E., Hartmann, R. & Lekschas, J., red., *Sozialistische Kriminologie*. Berlin, 1966, 13—162.
- LEMERT, Edwin M.: *Social Pathology*. McGraw-Hill, New York 1951.
- LEMERT, Edwin M.: *Human Deviance, Social Problems and Social Control*. Prentice-Hall, New York 1972 (1967).
- LENKE, Leif: "Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm — en sjukhussurvey." *NT/K* 1973, 2, 136—145.
- LENNÉER-AXELSON, Barbro: *Allmänhetens inställning till straffade*. En studie av 414 göteborgares attityder till personer som varit intagna på kriminalvårdsanstalt. Socialhögskolan, Göteborg 1971 (stencil).

- LERMAN, Paul: "Evaluative Studies of Institutions for Delinquents: Implications for Research and Social Policy." *Social Work*, 1968, 13, 55—64.
- LINDGREN, L., MAGNUSSON, D. & STJERNQUIST, P.: *Sociala styrningsformer*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1971.
- LIPSET, Seymour M.: *Political Man*. Mercury, London 1963.
- LIPSET, Seymour M. et al: "The Psychology of Voting: An Analysis of Political Behavior" in Lindzey, G., ed., *Handbook of Social Psychology*, Addison-Wesley, London, 1954, 1125—1176.
- LOHMAN, J., WAHL, A., CARTER, R. & LEWIS, S.: *The San Francisco Project*. School of Criminology, Univ. of California, Berkeley. Research Report, 11, 1967.
- LOMBROSO, Caesar: *L'homme criminel*. Alcan, Paris 1887 (2:a ed., övers. fr. ital. ed. 1878).
- LOMBROSO, Caesar: *The Female Offender*. Philosophical Libr., New York 1958.
- LORD, F. & NOVICK, M.: *Statistical Theories of Mental Test Scores*. Reading, Addison-Wesley 1968.
- LOS, Maria & ANDERSON, Palmer: *The "Second Life"*. Peer subcultures in correctional Institutions; n.d. (mimeo).
- LUNDÉN, Ann & NÄSMAN, Elisabet, red., *Stämplingsprocessen*. Beskrivningar av de utstötas livssituation och självbild. Avvikaren, de andra och lagen. Prisma, Stockholm 1973.
- LUNDSTEDT, Vilhelm A.: *Föreläsningar över valda delar av obligationsrätten*. Principledning. Kritik av straffrättens grundåskådningar (I). Nordblad, Uppsala 1920—1921.
- LUNN, Michael: Ændring af borgerlig straffelov m.m. *Juristen* 1973, 372—376.
- LØCHEN, Yngvar: *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus*. Universitetsforlaget, Oslo 1965.
- LØCHEN, Yngvar: *Sociologens dilemma*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972.
- MACCOBY, Eleanor E.: "Pitfalls in the Analysis of Panel Data: A Research Note on some Technical Aspects of Voting." *AJS*, 1956, 61, 359—362.
- MACCOBY, Eleanor E. & HYMAN, Ray: "Measurement Problem in Panel Studies" in Lazarsfeld et al, eds., *Continuities in the Language of Social Research*. The Free Press, Glencoe 1972, 350—357.
- MCCLEERY, Richard: "Communication Patterns as Bases of Systems of Authority and Power." In *Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison*, New York 1960, 49—77.
- McCLINTOCK, Frederick H.: *Attendance Centres*. Cambridge Studies in Criminology, ed., Radzinowicz, L. Macmillan, London 1961, XIII.
- MCCORD, W., MCCORD, J. & ZOLA, I. K.: *Origins of Crime: A New Evaluation of the Cambridge-Sommerville Youth Study*. Columb. Univ. Press, New York 1959.
- MCCORKLE, L. W., ELIAS, A. & BIXBY, F. L.: *The Highfields Story: a Unique Experiment in the Treatment of Juvenile Delinquency*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1958.
- MCCORKLE, Lloyd W. & KORN, Richard K.: "Prisons in Transformation. Resocialization Within Walls." *Annals of Amer. Acad. Pol. and Soc. Scie.*, 1954, 293, 88—98.
- MAGNUSSON, David: *Testteori*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1969.
- MAIER, N. R. F.: *Frustration*. New York 1949.
- Makt att vårda*. Utg. av Agevik-Magnusson et al. Prisma 1970.
- MANNHEIM, Hermann: *Comparative Criminology*. Routledge & Kegan, London 1965.

- MANNHEIM, Hermann & WILKINS, Leslie T.: *Prediction Methods in Relation to Borstal Training*. Her Majesty's Stationary Office, London 1955.
- MARCH, James G. & SIMON, Herbert A.: *Organizations*. New York 1958.
- MARTIN, David: *The Lancet*, 1955, 2, 1188.
- MARTIN, J. P. & WEBSTER, D.: *The Social Consequences of Conviction*. Heinemann, London 1971.
- MARTINSSON, Bo: Prison Democracy in Sweden. Swedish Information Service Release 1971.
- MARX, Karl: *Kapitalet*. Kritik av den politiska ekonomin. Cavefors 1969.
- MATHIESEN, Thomas: *The Defences of the Weak*. Tavistock, London 1965 a.
- MATHIESEN, Thomas: *Tiltak mot ungdomskriminalitet*. En opinionsundersøkelse. Universitetsforlaget, Oslo 1965 b.
- MATHIESEN, Thomas: "The Sociology of Prisons: Problems for Future Research." *BJS*, 1966, XVII, 360—379.
- MATHIESEN, Thomas: "Resistance to Change in Correctional Institutions." Collected Studies in Criminological Research. *Council of Europe*, Strasbourg 1967, 1, 157—170.
- MATHIESEN, Thomas: "Fängelseväsendets ideologi 1600—1970" i Edling, Stig & Elwin, Göran, red., *Samhällskontroll och mytbildning*. 1972 a, s. 34—57.
- MATHIESEN, Thomas: *Det ofullgångna*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972 b.
- MATHIESEN, Thomas: "Inledning" i Edling & Elwin, red., *Rättssociologi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1973, 9—14.
- MATZA, David: *Delinquency and Drift*. Wiley, New York 1964.
- MATZA, David & SYKES, Gresham H.: "Juvenile Delinquency and Subterranean Values." *ASR*, 1961, 26, 712—719.
- MEAD, George H.: "The Psychology of Punitive Justice." *AJS* 1917—18, 23, 577—602.
- MEAD, George, Herbert: *Mind, Self and Society*. The Univ. of Chicago Press, 1947 (1934); se även *The Social Psychology of George Herbert Mead*, Strauss, A., ed. The University of Chicago Press 1956.
- Medical Care of Prisoners and Detainees*. Ciba Foundation Symposium 16, London 1973.
- MERTON, Robert K.: *Social Theory and Social Structure*. The Free Press, Glencoe 1957.
- MESSINGER, Sheldon: "Issues in the Study of the Social System of Prison Inmates." *Issues in Criminology*, 1969, 4, 133—144.
- MEYER, H. J., BORGATTA, E. F. & WYATT, J. C.: *Girls at Vocational High*. An Experiment in Social Work Intervention. Russel Sage Foundation, New York 1965.
- MIDDENDORFF, Wolf: "Desirable Developments in the Administration of Justice." Fourth European Conference for Directors of Criminological Research Institutions. Council of Europe, Strasbourg 1966 (mimeo).
- MILLER, Walter B.: "Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency." *Journal of Social Issues*, 1958, 14, 5—19.
- MILLS, C. W.: "Situated Actions and Vocabularies of Motive." *ASR*, 1940, 5, 904—913.
- MITCHISON, Lois: *China*. Thames & Hudson, London 1966.
- MOE, Mogens: "Kommentarer til justitsministeriets bidrag til Perspektivplanen." *Juristen*, 1973, 243—252.
- MORRIS, Pauline: *Prisoners and their Families*. Allen & Unwin, London 1965.

- MORRIS, Pauline: *Put Away. A Sociological Study of Institutions for Mentally Retarded*. Routledge & Kegan, London 1969.
- MORRIS, Ruth R.: "Attitudes toward Delinquency by Delinquents and their Friends." *BJC*, 1965, 5, 249—265.
- MORRIS, Terence: "Research on the Prison Community." In *Collected Studies in Criminological Research. Council of Europe*, Strasbourg 1967, 1, 125—156.
- MORRIS, Norval & HAWKINS, Gordon: *The Honest Politician's Guide to Crime Control*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1970.
- MORRIS, Terence & MORRIS, Pauline: *Pentonville: A Sociological Study of an English Prison*. Routledge & Kegan, London 1963.
- MORONEY, M. J.: *Facts from Figures*. Penguin, Harmondsworth 1956.
- MYERSON, Abraham: "Theory and Principles of the 'Total Push'." *The Amer. J. of Psychiatry*, 1939, 95, 1197—1204.
- NELSON, Alvar: "Rättssäkerheten och individen." *Socionom-Förbundets Tidskrift*, 1966, 11, 402—416.
- NELSON, Alvar: "Den svenska kriminalpolitiken" i Israel, red., *Sociala avvikelser och social kontroll*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968, 128—155.
- NELSON, Alvar: "Ingripanden mot brott." *Svensk Juristtidning*, 1969, 54, 207—227.
- NELSON, Alvar: *Ingripanden vid brott*. Elanders, Uppsala 1970.
- NELSON, Alvar: "Frivillighet eller tvång." *Festskrift till Stephan Hurwitz. Juristförbundets Forlag, København* 1971, 349—369.
- NELSON, Alvar: "Lagöverträdelse och samhällsingripande." *NTfK*, 1972 a, 1, 1—15.
- NELSON, Alvar: *Responses to Crime*. New York Univ. Criminal Law, Education and Research Center, Monograph series, vol 6, 1972 b.
- NEWCOMB, Theodore: *Personality and Social Change*. Dryden, New York 1943.
- NEWCOMB, T. et al: *Persistence and Change: Bennington College and its Students after 25 years*. Wiley, New York 1967.
- NORDSKOV NIELSEN, Alf L.: "Et oplæg til drøftelse af de korte frihedsstraffe." *Juristen*, 1972, 50—61.
- NOWAK, Stefan: "Comparative Social Research and Methodological Problems of Sociological Induction." *Synthese*, 1972, 24, 373—400.
- NYQUIST, Ola & STRAHL, Ivar: "Kriminalitetshyppigheten hos ustraffade II." *NTfK*, 1960, 48, 113—117.
Svensk undersökning.
- OGBURN, William F.: *Social Change with Respect to Culture and Original Nature*. The Viking Press, New York 1950.
- OHLIN, Lloyd E.: *Sociology and the Field of Corrections*. Russel Sage Foundation, New York 1956.
- OHLIN, Lloyd E.: "Introduction" in Ohlin, L., ed., *Prisoners in America*. The American Assembly. Prentice-Hall, New York 1973.
- OLIVECRONA, Karl: *Om lagen och staten*. Gleerup, Lund 1940.
- OLOFSSON, Birgitta: *Vad var det vi sa!* Om kriminalitet och konformt beteende bland skolpojkar. Utbildningsförlaget, Stockholm 1971.
- PARSONS, Talcott: *The Social System*. The Free Press, Glencoe 1951.
- PARSONS, Talcott & BALES, Robert: *Family Socialization and Interaction Process*. The Free Press, Glencoe 1955.
- PERROW, Charles: "Hospitals: Technology, Structure and Goals" in March, J. G., ed., *Handbook of Organizations*. Rand McNally, Chicago 1965, 910—972.
- PERSSON, Leif: *Den dolda brottsligheten*. Kriminalvetenskapliga institutet, Stockholms universitet 1972 (stencil).

- PERSSON, Rune: "Ungdom i Köping, Mölndal och Östersund." *Statens Ungdomsråd* 1972.
- PETERSEN, Eggert et al: *I varetægt — i fængsel*. Systemet "Vestre fængsel" samt trivselen hos fanger og personale i fem arresthuse. Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut, Denmark 1972.
- PFANNENSTILL, Bertil: *Sociologiens grundförutsättningar*. En vetenskapskritisk undersökning. Gleerup, Lund 1943.
- PLATT, Anthony: Recension av Street, Vinter & Perrow (1965), "Organization for Treatment." *BJC*, 1967, 7, 456—459.
- PLATT, Antony: *The Child Savers*. The Invention of Delinquency. Univ. of Chicago Press, Chicago 1969.
- Pockettidningen R, 1970. "Varför i helvete har vi ingenting att säga till om. Synpunkter på anstaltsdemokrati."
- Pockettidningen R, 1971:3. "Sex, ömhet, utarmning. Om människor på anstalt."
- Pockettidningen R, 1971:4. "Eftervård eller vad? Om det sociala gatloppet."
- Pockettidningen R, 1971:6. "Det kriminella reportaget. Hederlighet och ambitioner i kriminaljournalistiken."
- Pockettidningen R, 1972:1. "Psykoterapi: manipulation eller frigörelse?"
- Pockettidningen R, 1972:2. "Ni är anhållen för vård. Om tvångsingripanden enligt vårdlagarna."
- Pockettidningen R, 1972:6. "Om vård och kontroll i Kina, Sovjet, Japan, Tanzania."
- POLSKY, Howard W.: *Cottage Six*. Russell Sage Foundation, New York 1962.
- PORTERFIELD, Austin L.: *Youth in Trouble*. Soc. Sciences, Fort Worth 1946.
- POWERS, Edwin & WITMER, Helen: *An Experiment in the Prevention of Delinquency*. The Cambridge-Somerville Youth Study. New York 1951.
- The President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice: *Corrections*. Task Force Report. U.S.G.P.O., Washington 1967.
- The President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice: *The Challenge of Crime in a Free Society*. U.S.G.P.O., Washington 1967.
- QUENSEL, Carl-Erik: "Om påföljders verkningar." *Statistisk Tidskrift*, 1966, 4, 446—464.
- QUINNEY, Richard: *The Problem of Crime*. Dodd Mead, New York 1971.
- RAPAPORT, R. N.: *Community as a Doctor*. Tavistock, London 1960.
- RADZINOWICZ, Leon: *Ideology and Crime*. Heinemann, London 1966.
- RANULF, Svend: *Moral Indignation and Middle Class Psychology*. Schocken, New York 1964.
- RECKLESS, Walter C.: *Criminal Behavior*. McGraw-Hill, New York 1940.
- RECKLESS, W. C. & SHERVINGTON, R. P.: "Gauging the Impact of the Institution on the Delinquent Youth." *BJC*, 1963, 4, 7—23.
- ROBINSON, W. S.: "Ecological Correlations and the Behavior of Individuals" in Voss, H. L. & Petersen, D. M. eds., *Ecology, Crime and Delinquency*. Meredith, New York, 1971, 147—158.
- ROEBUCK, Julian: "A Critique of 'Thieves, Convicts and the Inmate Culture'." *Social Problems II*, 1963, 193—200.
- ROETHLISBERGER, F. J. & DICKSON, W. J.: *Management and the Worker*. Harvard Univ. Press, Cambridge 1939.
- ROGOFF, Natalie: *Recent Trends in Occupational Mobility*. The Free Press, Glencoe 1953.
- ROMANDER, Holger: *Barnavårdslagen*. Norstedt, Stockholm 1970.
- ROMANDER, Holger & NELSON, Alvar: "Är brottsbalken redan omodern?" *NTfK*, 1970, 3—4, 209—215.

- ROMMETVEIT, Ragnar: *Social Norms and Roles*. Akademisk forlag, Oslo 1955.
- ROSE, Arnold: "A Systematic Summary of Symbolic Interaction Theory" in Rose, A., ed., *Human Behavior and Social Processes*. Routledge & Kegan, London 1962.
- ROSE, Arnold & WEBER, George: "Changes in Attitudes among Delinquent Boys Committed to Open and Closed Institutions." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1961, 52, 166—177.
- ROSENBERG, Morris: *Occupations and Values*. The Free Press, Glencoe 1957.
- ROSENBERG, Morris & THIELEUS, Wagner: "The Panel Study" in Jahoda, Deutsch & Cook, eds., *Research Methods in Social Relations*, 1951, 587—609.
- ROSS, Alf: *Om ret og retfærdighed*. Nyt Nordisk Forlag, København 1953.
- RUKSTINAT, G. J.: "Tattoos: a Survey with Special References to Tattoos and Scars as Indicators of Syphilis." *A.M.A.Arch.Path.* 1941, 31, 640.
- RUSCHE, George & KIRCHHEIMER, Otto: *Punishment and Social Structure*. Columb. Univ. Press, New York 1939.
- RUTHERFORD, A. F.: "Formal Bargaining in the Prison. In Search of a New Organizational Model." *Yale Review of Law and Social Actions*, Fall 1971, 5—12.
- RYMER-RYTHÉN, Birgit: *Narkotikamissbruk — med speciell aspekt på bruk av narkotika bland elever vid Ryagårdens yrkesskola, Örkelljunga*. Socialinstitutet, Lund 1961 (stencil).
- SCHACHTER, Stanley: "Deviation, Rejection and Communication." *J. of Abn.Soc. Psychol.*, 1951, 46, 190—207.
- SCHEFF, Thomas: *Being Mentally Ill. A Sociological Theory*. Weidenfeld & Nicholson, London 1966.
- SCHEFF, Thomas, ed.: *Mental Illness and Social Processes*. Harper & Row, New York 1967.
- SCHRAG, Clarence: "Leadership among Prison Inmates." *ASR*, 1954, 19, 37—42.
- SCHUESSLER, Karl & CRESSEY, Donald: "Personality Characteristics of Criminals." *AJS*, 1950, 55, 476—484.
- SCHUR, Edwin: *Crimes without Victims*. Prentice-Hall, New York 1965.
- SECHREST, Dale: "Comparisons of Inmates' and Staff's Judgements of the Severity of Offences." *J. of Research in Crime and Delinquency*, 1969, 6, 41—55.
- SEGERSTEDT, Torgny: *Social Control as Sociological Concept*. Uppsala Univ. Årsskrift 1948:5.
- SEGERSTEDT, Torgny: *Ordens makt*. Argos, Uppsala 1968 (1944).
- SEGERSTEDT, T., KARLSSON, G. & RUNDBLAD, B.: "A Research into the General Sense of Justice." *Theoria*, 1949, 15, 323—338.
- SELLIN, Thorsten: "Culture, Conflict and Crime." *A Report of the Subcommittee on Delinquency of the Committee on Personality and Culture*. New York 1938.
- SELLIN, Thorsten: *Pioneering in Penology*. Philadelphia 1944.
- SELLIN, Thorsten: *The Death Penalty*, Philadelphia: The American Law Institute 1959.
- SELZNICK, Philip: *TVA and the Grass Roots*. Berkeley, Los Angeles 1949.
- SEWELL, William H.: "Some Recent Developments in Socialization Theory and Research." *Annals of Am. Acad. Pol. Soc. Scie.*, 1963, 345, 163—181.
- SHAW, Clifford R.: *The Jackroller. A Delinquent Boy's own Story*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1966 (1930).
- SHAW, Clifford R.: *The Natural History of a Delinquent Career*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1931.
- SHAW, Clifford R. & McKAY, Henry D.: *Juvenile Delinquency in Urban Areas*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1942.
- SHERIF, Muzafer: *The Psychology of Social Norms*. Harper, New York 1936.

- SHERIF, Muzafer & SHERIF, Carolyn: *Reference Groups*. Harper, New York 1964.
- SHORT, James F. Jr.: "Differential Association with Delinquent Friends and Delinquent Behavior." *Pacific Sociological Review*, 1958, 1, 20—25.
- SHORT, James F. Jr.: "Differential Association as a Hypothesis." *Social Problems*, 1960, 8, 14—25.
- SHORT, James F. Jr. & NYE, F. Ivan: "Extent of Unrecorded Juvenile Delinquency." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1958, 49, 296—302.
- SHORT, J. F., STRODTBECK, F. L. & CARTWRIGHT, D. S.: "A Strategy for Utilizing Research Dilemmas." *Sociological Inquiry*, 1962, 3, 185—202.
- SHORT, J. F. et al: "Values and Gang Delinquency." *AJS*, 1963—64, 69, 109—128.
- SIEGEL, Sidney: *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences*. McGraw-Hill, New York 1956.
- SIMON, Frances H.: "Prediction Methods in Criminology." HMSO, *Home office Research Report*, 1971, 7.
- SIMPSON, Ray Mars: "Attitudes of Teachers and Prisoners toward Seriousness of Criminal." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1934—35, 25, 76—83.
- SMITH, Robert L.: "A Quiet Revolution." *Calif. Youth Auth.*, 1971, 1—14.
- SNOW, Edgar: *Red China Today*. The Other Side of the River. Pelican 1970 (1962). *Sosialdepartementet (norska)*. Innstilling om verneskolenes funksjon og målsetting. 1968.
- Socialstyrelsen*: "Råd och anvisningar" 1969:6.
- Socialstyrelsen*: "Försöksverksamheten vid Ryagårdens Yrkesskola." Rapport 1969.
- Socialstyrelsen*: "Arbetsprövning, arbetsträning och undervisning vid ungdomsvårdens yrkesskolor." 1970 (stencil).
- Socialstyrelsen redovisar* 1969:6. "En undersökning av 1964 års ungdomsvårdsskolelever." Rapport av Gordan och Näs.
- Socialstyrelsen redovisar* 1969:18. "Narkotikamissbrukare 1969." Rapport av Gordan och Eliasson.
- Socialstyrelsen redovisar* 1970:14. "Undervisning vid ungdomsvårdsskolorna." Betänkande av utredningen rörande undervisningen vid ungdomsvårdsskolorna (USU).
- Socialstyrelsen redovisar* 1971:20. "Försöksverksamheten vid Ryagårdens yrkesskola."
- SOU 1950:47. *En anstalt för svårbehandlade*. Ungdomsanstaltsutredningens betänkande.
- SOU 1956:55. *Skyddslag*. Strafflagsberedningens slutbetänkande.
- SOU 1960:19. *Rättssäkerheten vid administrativa frihetsberövanden*. Sakkunnigbetänkande med förslag till lag om socialdomstol.
- SOU 1964:24. *Behandlingsforskning vid ungdomsvårdsskolorna*.
- SOU 1969:52. *Narkotikaproblemet*. Samordnade åtgärder. Del III. Narkomanvårdskommittén.
- SOU 1969:53. *Narkotikaproblemet*. Undersökningar. Del IV. Narkomanvårdskommittén.
- SOU 1970:61. *Trafiknykterhetsbrott*. Betänkande avgivet av kommittén för lagstiftningen angående trafiknykterhetsbrott.
- SOU 1971:10. *Snatteri*. Betänkande avgivet av 1968 års brottmålsutredning.
- SOU 1971:74. *Kriminalvård i anstalt*. Betänkande avgivet av kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården.
- SOU 1972:64. *Kriminalvård*. Betänkande avgivet av kriminalvårdsberedningen.
- SOU 1973:13. *Snyltningsbrott och sjukförsäkringsmissbruk*.
- SOU 1973:25. *Unga lagöverträdare III*. Hem, uppfostran, skola och kamratmiljö i belysning av intervju- och uppföljningsdata. Rapport av Birgitta Olofsson.

- SOU 1973:26. *Lag och rätt i grundskolan*. Betänkande avgivet av en arbetsgrupp inom samarbetsorganet för åtgärder mot ungdomsbrottsligheten.
- SOU 1973:35. *Kriminologisk forskning*. Betänkande avgivet av kommittén för kriminologisk behandlingsforskning.
- SPARKS, Richard F.: "Research on the Use and Effectiveness of Probation, Parole and Measures of After-Care." *Council of Europe*, Strasbourg 1970, 249—273.
- STANG DAHL, Tove: "De okontrollerbara nämnderna" i Edling, S. & Elwin, G., red., *Rättssociologi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1973, 90—110.
- STANTON, Alfred & SCHWARTZ, Morris: *The Mental Hospital*. Basic Book, New York 1954.
- STARK, Herman: "Alternatives to Institutionalization." *Crime and Delinquency*, 1967, 13, 323—329.
- Statistiska centralbyrån: *Kriminalstatistik*, 1970, 1971.
- Statistiska centralbyrån: *Kriminalvården*, 1970, 1971.
- Statistiska centralbyrån: *Socialvården*, 1970, 1971.
- Statistiska centralbyrån: *Statistiska meddelanden* 1973:1. Återfall i brott 1967—1970.
- STJERNQUIST, Per: "Hur framkallas förändringar i sociala beteenden genom lagstiftning" i Edling & Elwin, red., *Rättssociologi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1973, 31—46.
- STJERNQUIST, Per: *Laws in the Forests*. A Study of Public Direction of Swedish Private Forestry. Gleerup, Lund 1973.
- STOUFFER, Edward A.: *The American Soldier*. Princeton Univ. Press, New Jersey 1949.
- STRAHL, Ivar: *Den svenska kriminalpolitiken*. Aldus, Stockholm. 1967.
- STREET, David: "The Inmate Group in Custodial and Treatment Settings." *ASR*, 1965, 30, 40—55.
- STREET, David & PERROW, Charles: *Organization for Treatment*. The Free Press, New York 1966.
- STUDT, E., MESSINGER, S. & WILSON, T.: *C-Unit*. Search for Community in Prison. Russel Sage Foundation, New York 1968.
- SUMNER, William: *Folkways*. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals. Dover, New York 1959 (1906).
- SUNDBOM, Lars: "Det extremt lågavlönade." *Låginkomstutredningen*, 1971.
- SUNDIN, Bertil: *Individ, institution, ideologi*. Aldus, Stockholm 1970.
- The Sutherland Papers*, eds., Cohen, A., Lindesmith A., & Schuessler, K. Indiana Univ. Press, Bloomington 1956.
- SUTHERLAND, Edwin H.: *The Professional Thief — By a Professional Thief*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1937.
- SUTHERLAND, Edwin & CRESSEY, Donald: *Principles of Criminology*. Lippincott, Philadelphia 1960 (6th rev. ed.).
- SVERI, Knut: *Kriminalitet og alder*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1960.
- SVERI, Knut: "De kriminalpolitiska åtgärderna och deras effekt" i Sveri et al, red., *Kriminaliteten och samhället*. Aldus, Stockholm 1966, 23—41.
- SVERI, Knut: "Brottslighet och samhällsstruktur." *Festskrift till Ivar Agge*. Norstedt, Stockholm, 1970 a, 353—368.
- SVERI, Knut: "Sociological and Criminological Aspects of the Organization of Corrections in a Modern State." Collected Studies in Criminological Research. *Council of Europe*, Strasbourg 1970 b, V, 59—82.
- SVERI, Knut: *Fåldsbrottsligheten*. Kriminalvetenskapliga institutet, Stockholms Universitet 1973 (stencil).

- SWEDNER, Harald: "Brottsligheten i Sverige" i Israel, J., red., *Sociala avvikelser och social kontroll*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968, 186—279.
- SYKES, Gresham: *The Society of Captives*. A Study of Maximum Security Prison. Princeton Univ. Press, New Jersey 1958.
- SYKES, Gresham & MATZA, David: "Techniques of Neutralization." *ASR*, 1957, 22, 664—670.
- SYKES, Gresham & MATZA, David: "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency" in Wolfgang, Savitz & Johnston, eds., *The Sociology of Crime and Delinquency*. Wiley, New York 1962, 249—254.
- SYKES, Gresham & MESSINGER, Sheldon: "The Inmate Social System" in Theoretical Studies in Social Organization of the Prison." *Social Science Research Council*, New York 1960, 5—19.
- SZABO, Denis: *Evaluation des Systemes de Politique Criminelle*. International Congress on Criminology, Belgrad 1973.
- SZASZ, Thomas S.: *The Myth of Mental Illness*. Harper & Row, New York 1961.
- TANNENBAUM, Frank: *Crime and the Community*. Columbia Univ. Press, New York 1938.
- TAPPAN, Paul W.: *Crime, Justice and Correction*. McGraw-Hill, New York 1960.
- TARDE, Gabriel: *Penal Philosophy*. R. Howell, Boston 1912 (1890).
- TAYLOR, Ian: "Aspects of the Prison Community" in Mathiesen, T. et al. *Council of Europe*, Strasbourg 1973.
- TAYLOR, I., WALTON, P. & YOUNG, J.: *The New Criminology*. For a Social Theory of Deviance. Routledge & Kegan, London 1973.
- THOMAS, William I.: *The Unadjusted Girl*. R. Howell, Boston 1923.
- THORNSTEDT, Hans: "Kriminalisering och avkriminalisering i dagens samhälle." *Festskrift till Ivar Agge*. Norstedt, Stockholm 1970, 369—392.
- THRASHER, Frederic M.: *The Gang*. Univ. of Chicago Press, Chicago 1927.
- TORNKLINT, Jalmar: "För en dags strejk fick vi sammanlagt 16 års påbackning" i *Pockettidningen R*, 1970, 52—67.
- TORNKLINT, Jalmar: *Förtroende för fångar*. Aldus, Stockholm 1971.
- TROLLE, Jørgen: *Syv Maaneder uden Politi*. Nyt Nordisk Forlag, København 1945.
- TÖRNQVIST, Karl-Erik: *Svåra återfallsbrottslingar*. En rättspsykiatrisk och kriminologisk undersökning. Norstedt, Stockholm 1966.
- TÖRNQVIST, Karl-Erik: "Reaktionssätt i häkten och fängelser." *Läkartidningen*, 1967, 32, 3151—3161.
- TÖRNUDD, Patrik: "The Preventive Effect of Fines for Drunkenness," in Christie, N., ed., *Scandinavian Studies in Criminology*, 1968, 2, 109—124.
- UUSITALO, Paavo: "Recidivism After Release from Closed and Open Penal Institutions." *BJC*, 1972, 12, 211—229.
- VAIL, David: *Dehumanization and the Institutional Career*. Charles C. Thomas, Springfield 1966.
- WALLERSTEIN, James S. & WYLE, Clement J.: "Our Lawabiding Lawbreakers." *National Probation*, 1947, 107—112.
- WARD, David: "Behandling i fängelse" i Edlin & Elwin, red., *Samhällskontroll och mytbildning*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972 a, 58—68.
- WARD, David: "Inmate Rights and Prison Reform in Sweden and Denmark." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1972 b, 63, 240—255.
- WARD, David: "Evaluative Research for Corrections" in Ohlin, L., ed., *Prisoners in America*. Prentice-Hall, New York 1973, 186—206.
- WARD, David & KASSEBAUM, Gene: *Women's Prison*. Aldine, Chicago 1965.

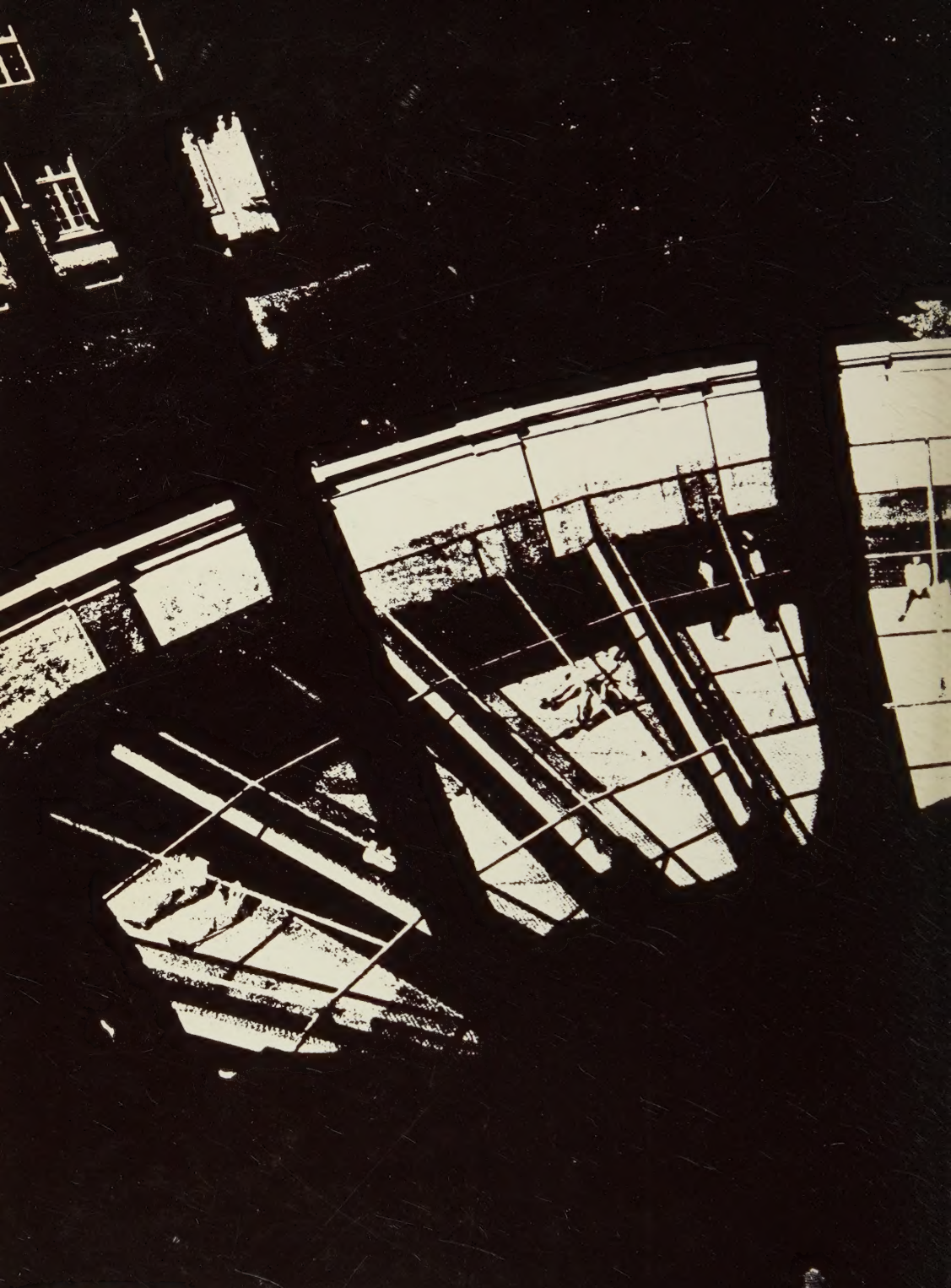
- WARREN, Marguerite Q.: "Recent Findings in the Community Treatment Project." *California Board of Corrections*, Monograph No 4, California 1964.
- WARREN, M. Q., PALMER, T. B., NETO, V. & TURNER, J. K.: "Community Treatment Project." *CYA*, Res. Rep. no. 7, California 1966.
- WEEKS, H. Ashley: *Youthful Offenders at Highfields: An Evaluation of the Effects of the Short-Term Treatment of Delinquent Boys*. Ann Arbor, Univ. of Michigan 1958.
- WERNER, Birgit: "Sjukhussamhället ur patientens synvinkel." *Läkartidningen*, 1970, 67, 4161—4171.
- WERNER, Birgit: "Den faktiska brottsligheten." *NTfK*, 1971 a, 1—2, 106—141.
- WERNER, Birgit: "Socialgruppsfördelning vid självdeklarerad brottslighet." *NTfK* 1971 b, 3, 191—215.
- WERTHMAN, Carl: "Delinquency and Moral Character" in Cressey & Ward, eds., *Delinquency, Crime and Social Process*. Harper & Row, New York 1969, 613—632.
- WHEELER, Stanton: "Socialization in Correctional Communities." *ASR*, 1961 a, 26, 697—712.
- WHEELER, Stanton: "Role Conflict in Correctional Communities" in Cressey, D., ed., *The Prison*. Holt, Rinehart & Winston, New York, 1961 b, 229—259.
- WHEELER, Stanton: *A Preliminary Report on a Scandinavian Prison Study* (n.d., 1962—1963?, mimeo).
- WHEELER, Stanton, ed.: *Controlling Delinquents*. Wiley, New York 1968.
- WHEELER, Stanton: "Socialization in Correctional Institutions" in Goslin, D., ed., *Handbook of Socialization Theory and Research*, 1969, 1005—1023.
- WHEELER, Stanton & COTTRELL, Leonard: *Juvenile Delinquency. Its Prevention and Control*. Russel Sage Foundation, New York 1966.
- WHYTE, William F.: *Street Corner Society*. The Univ. of Chicago Press, Chicago 1955.
- WIBERG, Håkan: "Social Position and Peace Philosophy." *Journal of Peace Research*, 1968, 3, 277—292.
- WILBUR, B., SALKINS, D. & BIRNBAUM, H.: "The Response of Tuberculous Alcoholics to a Therapeutic Community." *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 1966, 27, 620—635.
- WILEY, David E. & WILEY, James A.: "The Estimation of Measurement Error in Panel Data." *ASR*, 1970, 1, 112—116.
- WILKINS, Leslie T.: "A Small Comparative Study of the Results of Probation." *BJD*, 1958, VIII, 201.
- WILKINS, Leslie T.: *Social Deviance*. Social Policy, Action and Research. Tavistock, London 1965.
- WILKINS, Leslie T.: "A Survey of the Field from the Standpoint of Facts and Figures" in *The Effectiveness of Punishment and Other Measures of Treatment*. Council of Europe, Strasbourg 1967.
- WILKINS, Leslie T.: *Evaluation of Penal Measures*. Random House, New York, 1969.
- WILSON, Donald: *My Six Convicts*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1951.
- VINTER, Robert D. & LIND, R. M.: *Staff Relationships and Attitudes in a Juvenile Correctional Institution*. Univ. of Michigan, Ann Arbor 1958.
- VOLD, George B.: *Theoretical Criminology*. Oxford Univ. Press, New York 1958.
- WOLF, Preben: "Kriminologiens internationella perspektiv," i Åkerman, N., red., *Brott och straff*. Cavefors, Malmö 1966, 144—159.
- WOLF, Preben: "Skader og tab forvoldt ved kriminelle handlinger." *NTfK*, 1973, 1, 85—110.

- WOLF, Preben & HØGH, Erik: *Kriminalitet i velfærdssamfundet*, Paludan, København 1966.
- WOLFGANG, Marvin E.: *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia 1958.
- WOLFGANG, Marvin E.: "Quantitative Analysis of Adjustment to the Prison Community." *J. of Crim. Law, Criminol. and Pol. Scie.*, 1961, 51, 607—618.
- WORMNAES, Odd: "Om myter och mytbildning i kriminalpolitiken" i Edling & Elwin, red., *Samhällskontroll och mytbildning*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1972.
- VOSS, Harwin & PETERSEN, David.: *Ecology, Crime and Delinquency*. Meredith, New York 1971.
- WRONG, Dennis: "The Oversocialized Conception of Man in Modern Society." *ASR*, 1961, 16, 183—193.
- YEFSKY, S. A., ed.: *Law Enforcement Science and Technology*. D. C. Thomson, Washington, 1967.
- ZEISEL, Hans: *Say it With Figures*. Harper & Row, New York 1968.
- ZETTERBERG, Hans: "Compliant Actions." *Acta Sociologica*, 1957, 2, 179—201.
- ZETTERBERG, Hans: *On Theory and Verification in Sociology*. The Bedminster Press, New York 1965.
- ZIMRING, Franklin E.: "Perspectives on Deterrence." *Crime and Delinquency Issues, National Institute of Mental Health*. Washington 1971.
- Östern är röd. En Kina-rapport; ed., Leijonhufvud, Göran. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1967.
- ÖTSNÄS, Anders & TAVELL, Lena: *En kartläggning av ungdomsattityder*. Lund 1972 (stencil).

*) I litteraturförteckningen ingår endast anförd litteratur, dock ej referenser till skönlitterära eller historiska verk. Bland andra källor som anlitats men ej medtagits i förteckningen kan nämnas årsredogörelser, lagar, förordningar samt olika tidningar.

Förkortningar av tidskrifter:

- AJS = American Journal of Sociology
 ASR = American Sociological Review
 BJC = The British Journal of Criminology
 BJS = The British Journal of Sociology
 NTfK = Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
 SOU = Statens offentliga utredningar

NORSTEDTS

91-1-737511-8